BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE ROMA
H 8
48 H
14
396
3. R
A
2. 12.

f.48.H.14

Digitized by Google

8.48.H.14

Digitized by Google

IOANNIS LORINI AVENIONENSIS, SOCIETATIS IESV,

COMMENTARII IN ECCLESIASTEN.

ACCESSIT EXPOSITIO eiuſdem in Pſalmum LXVII.

Nunc primùm in lucem typis mandati.

Cum duplici Indice, locorum S. Scripturæ vno, & rerum ſententiarúmque ſimul altero, nec non & verborum, etiam Græcorum & Hebraicorum, quæ Latinis nominibus adiuncta ſunt.

LVGDVNI,

Sumptibus Horatij Cardon.

Cum Priuilegio Regis.

1606

Colleg. Rom. Catal. ...
Collegij Rom. Soc. Iesu.
B. Super.

IOANNES LORINUS
ECCLESIASTI.

ECCLESIASTI reddo Eccleſiaſten. Tuum eſt, quod noſter præſcribit Eccleſiaſtes, vanitatem auditores dedocere in cogitatis, dictis, factis, beatitudine; ne meditentur inania [a], ventum paſcant [b], quærant mēdacium [c], ipſam in vano accipiant animam [d]: ſed cogitent quæ Domini ſunt [e], amplectantur eum qui ſecundùm doctrinam ſanam eſt fidelem ſermonem [f], ſectatores bonorum ſint operum [g], apprehendant vitam æternam [h]. Hoc magiſter doctórque Gentium & fecit ipſe, & loqui ac exhortari doctores paſtoréſque præcepit [i]. Hunc Albinus [k] Magni Præceptor Caroli ad Eccleſiaſtica vocatis munia Oniæ, Candido, Nathanaëli pro magiſtro à ſe declaratum obtulit librum. Hæc vanitatis Franciſcus contemptor egregius prædicatores ſuos annuntiare voluit, vitia, virtutes, pœnam, gloriam [l]. Idipſum totidem exegit verbis ab omnibus Eccleſiaſtis Synodus œcumenica Tridentina [m]. Sapienti occaſionem, cui pauca ſufficiunt, dediſſe, breui Commentario libri à non multis adeò triti, tractatíque, ſatis mihi fuerit. Longior non ſum, ne vanus. Vale.

a Pſal. 2. 1.
b Oſe. 12. 1.
c Pſal. 4. 3.
d Pſal. 23. 4.
e 1. Cor. 7. 34.
f Tit. 1. 9.
g Tit. 2. 14.
h 1. Tim. 6. 12.
i Tit. 2. 15.
k Præfat. in Eccl.
l In regu. c. 9.
m Seſſ. 5. c. 2. de refor.

ILLVSTRISSIMO

REVERENDISSIMOQVE D.D.

Hieronymo de Villars, Archiepiſcopo & Comiti Viennenſi, Primatum Primati, omnium Galliarum Primati, Regi à conſilijs in ſecretiori conſilio, &c.

HORATIVS CARDON S.

EN tandem (PRAESVL AMPLISSIME) *eius voti, cuius reus eram, nuncupatione me libero: & qua ratione Apollini* κουροτρόφῳ *Diiſque patrijs ſoliti antiqui* κόμην κερέειν, ῥέζειν θ' ἱερὴν ἑκατόμβην, *ijs gloriæ tuæ prouolutus aris, quibus te tua Gallia non tanquam* θεὸν ἄγνωστον, *ſed veluti præſens numen iamdiu colit, his non incultis primitijs tibi ſacrum facio. Conceptum ſanè illud tibi iamdudum fuerat: nam ab eo tempore, quo virtutis tuæ ſplendor eximius, & (vt ſignificantiùs dicam)* ἀεροιπότητος *nobis illuxit, obſtupui prorſus, gratóque animi ardore, quo iamdudum in Illuſtriſſimi Villariorum nominis honorem deflagro, nihil mihi fuit antiquius, quàm vt quæſito meæ in te obſeruantiæ pignore deuotam tibi mentem, poſteritati, æterno monimento teſtarer. Neptuno perſoluunt tabulam naufragi; at placet vice contraria litationem anteuertere, & hac quaſi tabula tibi meo Dioſcuro muneris omnis noſtri, qualecumque tandem illud futurum eſt naufragium*

gium

gium deprecari: quid enim mihi per te, ſi faues, non tutum? aut quid infidum tuis mihi aſpirantibus fauonijs? Cùm ergo ſecundum hunc à priore R. P. Lorini fœtum, Parenti doctiſſimo (noſti enim qualis quantúſque aſſurgat) non abſimilem, germaníque Charites & Pithonem præferentem, non modò Gallis noſtris, ſed & exteris omnibus expetitum, prælo ereptum vt lucem acciperet edendum cogitarem, non potui tuæ gloriæ patrocinio non eum concredere, nec ſuſtinui, vt hic Phœnix aliunde, quàm à te ſuo Sole eas flammas mutuaretur quibus deinceps viuat Doctorúmque manibus aduolet. Aquilam legitimos fœtus amici cognatíque ſyderis radijs probare ferunt, Germanóſque olim pro ſpurijs eos reieciſſe ex natis, quos in baltheo extenſos Danubij vnda non ſuſtinuiſſet. Sic cognatum tibi doctrinæ affinitate opus, non niſi à te probationem expectat, & fauoris tui ſuſtentaculo non Rheni, ſed nominis tui fluentibus vbique riuis Gallias non modò transfretare, ſed etiam Oceanum ingredi, téque comitante aureũ laudis vellus templis poſteà tuis appẽdendum reportare confidit. Poterant quidem doctæ paritérque piæ lucubrationes nominis aliquid ſibi cõparare, ſed ὥσπερ οἱ ζωγράφοι τὰ λαμπρὰ τῇ σκιᾷ τρανώτερα ποιοῦσιν, *ſic ampliorem honoris famæque meſſem tuo influxu ſibi pollicitæ, non niſi te referente Capitolio inſeri, ſacriſque libris, Pontifex digniſſime, annumerari geſtiuerunt. Feliciter enim adeò ceſſit, vt te patronum his Commentarijs elegerim, quem auctor ipſe vt non poterat ampliorem, ſic nõ acceptiorem. neſcio enim qua ſorte factum eſt, vt cuius olim, ſolita humanitate, & beneuolentia doctiſſimo quaſi contubernio delectabaris, dum vigerent veſtra illa literarum commercia, eius nunc fœtui Lucina præficiaris, vt immortalitatis per te indiges, zoilorum longè obtrectationes ſupergreſſus, fauſto ſecuróque auſu æternam famam tua fama, noménque ſempiternum tuo nomine promereatur.* Πολλοὶ ναρθηκοφόροι παῦροι δέ τε Βάκχοι, *nec omnes qualeſcumque illi ſe profiteantur, in templi ſui myſtas gloria agnoſcit: Vt enim*

is verè victor ex Olympicis Athletis, qui Herculem propiùs æquabat: Ita tibi ſoli ſimilis qui honoris virtutiſque fani vnicus idémque Pontifex es, non alios nanciſcèris collegas, niſi quos laudum tuarum participatione conſpicuos in præmij communicationem vocaueris. Quis enim ille eſt qui te ſine admiratione nouit? aut quis ſatis miratus eſt? Etenim quod de alio quidam minùs rectè πήχεσι ἐπὶ πᾶσαν σοφίην ἀυξάμενος, id conſecutus es vt multi te æmulari, at ad te propiùs accedere pauci poßint. Gaudete Viennenſis Eccleſiæ ſacra olim lumina, nunc cœleſtis, ſoles, gaudete, inquam, beati Genij tali ſucceſſore, geſtiat fœlix illa Tiara quæ non tam tibi quàm tu illi decus addis. Sed quid me tuarum laudum hymni abripiunt? ſcilicet id ego dicendo conſequi poßim, quod vt omnibus ſic noſtris impar viribus. Taceo (Antiſtes dignißime) videbor enim potiùs ἀκροθίνια τῶν πυγμάιων κολόσσῳ ἐφαρμόζειν, ſi quid rudi facundia hîc de te balbutio, eáſque deprimere, non attollere. Ad Commentarios noſtros redeo quos à me tibi oblatos ea fronte ſuſcipias oro, qua quicquid politũ, quicquid terſum, quicquid non vulgare, quicquid denique te dignum. Grati erunt ſcio, gratus quoque ſit precor offerentis animus, qui tibi deuotißimus veluti duobus illis tuis Germanis Galliæ noſtræ lucidißimis ſyderibus acceptiſſimus eſt, ſic ſe tibi téque cœlis peroptat. Vale.

***

Summà

Summa Priuilegij à Chriſtianiſſimo Galliarum Rege obtenti.

HENRICI IV. Galliæ, & Nauarræ Regis Diplomate cautū eſt, ne quis in ſuo regno, aliiſve locis ditioni ſuæ ſubiectis, intra proximos annos decem, à die impreſſionis prima inchoandos, excudat, vendat, excudendum, vendendúmque quouis modo, ac ratione conetur librum qui inſcribitur, *Ioannis Lorini Auenionenſis Societatis Ieſu Commentarij in Eccleſiaſten*, præter Horatium Cardon Bibliopolam Lugdunenſem, aut illos, quibus ipſe conceſſerit: ſub pœnis Originali Diplomate contra delinquentes expreſſis. Datum Pariſiis quinta die menſis Martij, anno 1606.

De mandato Regis,

Signatum

DVFOS.

Facultas admodùm R. P. N. Generalis Claudij Aquauiua imprimendi hos in Eccleſiaſten Commentarios.

CVm *Commentarios in Eccleſiaſten, & in Pſalmum LXVII. P. I. Lorini, noſtræ Societatis Theologi*, tres eiuſdem Societatis Theologi, quibus id commiſimus, recognouerint, ac in lucem edi poſſe probauerint: facultatem concedimus, vt typis mandentur, ſi iis, ad quos pertinebit, videbitur. In quorum fidem has litteras manu noſtra ſubſcriptas, & ſigillo noſtro munitas dedimus Romæ, xiiij. Aprilis, 1605.

CL. AQVAVIVA, Societatis Ieſu
Præpoſitus Generalis.

Hoſce

HOſce R. P. Ioannis Lorini è Societate Ieſu, *in Eccleſiaſten Commentarios*, & pios, & eruditos dignos cenſuimus, qui prælo commiſsi publicæ vtilitatis cauſſa in lucem ederentur. Datum Lugduni die 25. Aprilis, Anno 1606.

CHALOM V. G. Lugd.

Facultas R. P. Prouincialis Societatis Ieſu in prouincia Lugdunenſi.

LVdouicus Richeomus Prouincialis Collegiorum Societatis Ieſu, in prouincia Lugdunenſi, iuxta priuilegium eidem Societati à Rege Chriſtianiſſimo Henrico III. die x. menſis Maij, anni 1583. conceſſum, quo Bibliopolis omnibus prohibetur, ne libros ab eiuſdem Societatis hominibus compoſitos, abſque illorum permiſſione imprimant: permittit Horatio Cardon Lugdunenſi Bibliopolæ, vt *Commentarios in Eccleſiaſten auctore Ioanne Lorino eiuſdem Societatis*, ad ſex proximos annos imprimere, ac liberè diuendere poſſit. Datum Lugduni die vndecima Ianuarij, Anno 1606.

RICHEOMVS.

Digitized by Google

IOANNIS LORINI E' SOCIETATE IESV, COMMENTARII IN ECCLESIASTEN.

PRÆFATIO.

CAPVT PRIMVM.

An ſit liber Canonicus.

NON tam probandum hoc nobis, quoniam conſtat ab Eccleſia relatum in Catalogum ſacrorum librorum, maximè à Tridentino Concilio [a], ſecuto priorum Conciliorum exemplum, & tot Patrum ſententiam; ex quibus Auguſtinus [b] monet à Iudæis quoque haberi in ſacrarum canone litterarum, & Hieronymus [c] de eo nullam eſſe ambiguitatem, quàm admonendum, vt caueatur eorum qui negant hæreſis, & occurratur argumentis, quæ retardare poſſent aſſenſum. Meminit dictæ hæreſis Philaſtrius [d]. Cúmque libri auctor voluptuariam vitam laudare videatur in cibo ac potu; reſpondet ſapientiſſimum virum DEI teſtimonio ſupra omnes mortales, non pecuariam Epicuræorum ſequi doctrinam, vitámve; ſolùm tradere, diuitem in hoc ſeculo bene operatum, nec abuſum quam dedit DEVS eſca, futuræ quoque vitæ conſequi conſortium, & cœleſtem eſcam guſtare poſſe. Ceterùm Salomonem ipſo libri exordio præfari, cuncta quæ ſunt ſub cœlo, eſſe ipſiſſimam vanitatem, ita vt ſi quæ tranſeunt, pereúntque, bona ducuntur, & appetenda, multò magis æterna illa, atque Sanctorum, ac Beatorum propria. Gregorius [e] verò tum illud, tum alia permulta demonſtrat ex aliorum vulgari ſententia proponi, ſed ab Eccleſiaſte, ſiue Concionatore noſtro, pronuntiante mox orthodoxam ſententiam, refutari. Conſentit Hieronymus [f], vel Philippus presbyter Commentario in Iob [g], aliíque; Idipſum nos ſuis exponemus locis.

a Seſſ. 4.
b 20. de Ciuit. Dei, c. 3.
c 1. cont. Pelagian.
d 1. cont. hæreſ. c. 83. vel 132.
e 4. Dial.
f 4. Dial. c. 4.
g In cap. 7.

Quod autem hîc obiectum eſt, aliter verus Hieronymus cum aliis declarat, nempe perſtringi auaritiam, ſordéſque rebus quibus affatim abundant, frui vtíve nolentium. Auguſtinus [a] exponit de ſacra & myſtica eſca, probátque ex aliis eiuſdem Auctoris teſtimoniis non adeò pingui ſenſu intelligendum. Qui compoſitum librum volunt à reſipiſcente Rege, non tam ex aliena, quàm ex propria cùm adhuc volutatus iaceret in cœno turpis voluptatis, locutum ſententia, reſpondebunt.

a 17. de Ciuitate, cap. 20.

Illud poſteà perpendendum, Quanquam canonica Scriptura non à Scriptore mutuatur auctoritatem, qui bene docet quandoque, viuit autem malè, ſed ab SPIRITV ſancto, qui eſt præcipuus auctor: ſicuti de libro Iob diſputans Gregorius [b] monet. Concludere licet hunc locum Hieronymi [c] » verbis: Malè igitur quidam opinantur, nos ex hoc libro ad voluptatem & » luxuriam prouocari, cùm è contrario omnia, quæ in Mundo cernimus, eſſe vana doceantur, nec debere ea nos ſtudioſè appetere, quæ dum tenentur, intereunt. Monet etiam [d], cùm hic liber Hebræis obliterandus videretur, eò quòd vanas DEI creaturas, & totum putaret eſſe pro nihilo, & cibum, & potum, & delicias transeuntes præferret omnibus, hinc meruiſſe auctoritatem, vt in diuinorum voluminum numero poneretur, quòd tam piè opus concluſerit. R.[e] Moyſes ab iis quoque vindicat qui propterea reiicerent, quòd in eo mundi tradere videretur æternitatem. Librum iſtum Lutherus, ſi quo editus eſt diuino SPIRITV, legiſſet, intellexiſſétque, ſoccos quos in Cœnobio geſtabat, non depoſuiſſet, nec mulieroſus Apoſtata [f] ſcripſiſſet, Auctorem Eccleſiaſtis videri ſibi ocreis, & calcaribus deſtitutum equitare tantùm in ſoccis, quemadmodum ipſe ſoleret, cùm adhuc eſſet in Cœnobio. Rectè autem Iacobus de Valentia [g] refellit Iudæos tam qui librum iſtum negabant ſacrum eſſe, quàm qui à Salomone tantùm exſcriptum aſſerebant ex iis quæ à Dauide, aliíſve acceperat. Chaldæa paraphraſis in Titulo tribuit Salomoni nomen Prophetæ. Lege Sixtum Senenſem [h], & Bellarminum [i].

b Præfat. in Iob. cap. 1.
c In cap. 1.
d In cap. 12. Eccleſ. ſub finem.
e 2. Ductoris dubiorum, capite 29.
f In Conuiualibus ſermo. Tit. de libris Veteris, & Noui Teſtamenti.
g Præfat. in Cant. Canticorum.
h 8. Biblioth. har. 7.
i 1. de Verbo DEI, cap. 5.

CAPVT SECVNDVM.

Quis auctor: Vbi de ſalute Salomonis.

NON legi (præter auctores Thalmud, volentes ab Ezechia, eiúſque familiaribus, editum, nec nô Prouerbia, Cantica, Eſaiam) qui negaret huius libri auctorem Salomonem, ſicut & Prouerbiorum, atque Cantici Canticorum. Cùm non deſint prætereà, qui de libro Sapientiæ, & Eccleſiaſtici aſſerant [k], necnon de Iob [l]: qua de re nonnihil in Capitis primi expoſitione. Etſi verò ſicut huius præfationis priore Capite notatum eſt, nihil refert, aut parum, ad aſtruendam libro ſacro auctoritatem, auctoris vita, vel mores, quid tamen de hoc Auctores opinati ſint, non eſt alienum cognoſcere.

Hieronymus [m] refert, Hebræos ſenſiſſe, hunc librum Salomonis eſſe, pœnitentiam agentis, quod in ſapientia, diuitiíſque confiſus, per mulieres offendiſſet DEVM [n]. Habent id Hebræi in libro Seder Olam [o]. Sed & ipſemet

k Apud Bellarminum lib. 1. de Verb. DEI, ca. 13. & 14.
l Apud Pinedam Præfat. in Iob capite 3.
m In cap. 1. Eccleſ.
n 3. Reg. 11.
o Cap. 15.

met[a] videtur conſentire, atque pœnitentiæ teſtē illū ipſum citare (non Hebræorum duntaxat recitans opinionem, quos cùm non refellit, ſæpè ſequitur) dicentem in Prouerbiis [b] iuxta editionem Septuaginta, nouiſſimè ego egi pœnitentiam, & reſpexi vt eligerem diſciplinam; ὕςερον ἐγὼ μετενόησα: ἐπέβλεψα τοῦ ἐκλέξασθαι παιδείαν. Alibi [c] vocat optimum regem vnà cum Dauid, Ioſia, Prophetis, ac Patriarchis qui typum CHRISTI geſſerunt, & malis opponit. Is item qui apud ipſum ſcribit epiſtolam ad amicum ægrotum [d], nominat ſanctiſſimum. Scribit quidem ad Euſtochium [e], forte ob delicias corruiſſe, nimirum in peccatum, verumtamen pœnituiſſe non negat. Immò ſimul de Dauid lapſu loquens, ſi Dauid, inquit [f], amicus Domini, & Salomon amabilis eius, victi ſunt quaſi homines, vt & ruinæ nobis ad cautionem, & pœnitudinis ad ſalutem exempla præberent: quis in lubrica via lapſum non timeat? Ambroſius [g] Sanctum Salomonem vocat: ait quoque [h] Salomonis Sancti poſteriora graui errore non caruiſſe, indéque multos reuocatos, ne illum pro CHRISTO, ac ſupra hominem haberent. Nec euades, ſi locutum dicas pro tempore, quo Sanctus erat; quoniam eodem modo & Saül, & Iudas ſancti abſolutè dici poſſent, aliquando enim iuſti fuerunt, quod nemo de talibus abſque reſtrictione dicere ſolet. Prætereà ſcribit Ambroſius, Dauid ſancto Berſabee ſociatam; in myſterio; nempe reſpexit ad pœnitentiam poſt adulterium, & ad vitæ exitum, ad quem ex communi vſu loquendi reſpicimus, quādo aliquem Sanctum vocamus. Denique comparans Ambroſius [i] Salomonem cum Dauid, & Paulo, qui peccauerunt, ac medium locans inter eos, Ergo, inquit, ſi errauerunt iuſti, errauerunt tanquam homines; ſed peccatum ſuum tanquam iuſti agnouerunt. Cyrillus Hieroſolymitanus [k] hortatur ad pœnitentiam Salomonis exemplo (ſicut Aaron, Dauid, Manaſſis, Achab, Ezechiæ, Nabuchodonoſor, Petri, Raab) quem pariter pœnituiſſe, probat verbis Scripturæ, quibus Hieronymus vtebatur. Epiphanius [l] inter ſanctos Patres, quos viſit in limbo CHRISTVS poſt mortem, collocat: & Marcionem reprehendit [m], quòd impiè docuiſſet, Dominū CHRISTVM deſcendiſſe in Infernū vt ſaluaret Cain, & Core, & Datan, & Abiron, & Eſau, & omnes gentes, quæ non nouerant DEVM Iudæorum: Abel autem, & Henoch, & Noë, & Abraham, & Iſaac, & Iacob, Moſem item, Dauid ac Salomonem illic reliquiſſe, propterea quòd cognouerant DEVM Iudæorum eſſe creatorem, atque conditorem, & quòd officia ipſius fecerant, & non DEO inuiſibili ſeipſos addixerant. Irenæus [n] teſtatur ſe accepiſſe à neſcio quo, qui Apoſtolorum auditor fuerat, Salomonem ſufficienter à Scriptura increpatum eſſe; per CHRISTI verò deſcenſum ad inferos, vnà cum aliis Patribus remiſſam peccatorum accepiſſe. Hilarius [o] increpitum à DEO ſicut Aaron & Dauid, ac pleroſque alios, ob fidei meritum veniam obtinuiſſe. Ponit etiam exemplum Moſis, & Petri, qui omnes maximis, ac pulcherrimis bonitatis operibus gloriam ſint cœleſtis de ſe iudicij conſecuti, non obſtante ſententia Pſalmi: Non eſt qui faciat bonum, &c [p]. Nazianzenus [q] innuit eandem ſententiam: vt fatentur aduerſarij: Sed mihi non adeò videtur. Multò minùs Chryſoſtomus quem citat pro hac opinione Aluarus Pelagius [r]: quamuis alibi [ſ] dicat poſt concupiſcentiam rerum ſecularium ad ſe Salomonem re-

a In cap. 43. Ezech. & 2. cont. Iouin. ſanet.
b Cap. 24. 32.
c In cap. 28. Ezech.
d Tomo 9.
e Epiſt. 22.
f Epiſt. 9. ad Saluinam.
g In Pſ. 118. lit. 2. verſ. 1. & lib. de Fide reſurrect. vbi citat hūc librū, & Præfat. in Lucā.
h 1. de Apolog. Dauid cap. 3.
i Lib. 2. Apolog. Dauid cap. 3.
k Catech. 2.
l Oration. de CHRISTI ſepul. & deſcen. ad Inferos.
m har. 42.
n Lib. 4. c. 45.
o In Pſ. 52.
p Pſ. 52. 2.
q Orat. 2. de Theolog.
r 2. de planc. Eccl. art. 45.
ſ Tom. 5. ſer. cont. Concubin.

uerſum quaſi ex vmbroſa quadam abyſſo ad lumen veræ ſapientiæ reſpexiſſe,& ſublimem tunc illam & cœlis dignam emiſiſſe vocem,vanitas vanitatum,& omnia vanitas. Thaumaturgus in Paraphraſi ſecundi Capitis præſentis Operis docet,execratum omnem vitam ſuam, quam in rebus vanis traduxerat, atque conſumpſerat terrenis laboribus intabeſcendo, & hinc inde ſæpiùs idem indicat. Bachiarius [a] æqualis Auguſtini,Ianuario perſuadet inter alia, vt monachum adulterum ad pœnitentiam admittere non dubitet:quoniam nec Salomon miſericordiæ cœleſtis extorris fuerit: nec obſtare quod nuſquam eum in Canone Scripturarum legamus pœnituiſſe, quia non ad faciem populi, ſed in ſecreto conſcientiæ, DEO teſte,pœnituit: denique quòd ſit veniam conſecutus, hinc effici, quoniam Scriptura ſepultum tradit inter Regum Iſraëlitarum corpora; quod tamen, inquit, alibi peccatoribus regibus abnegatum eſſe cognoſcimus, qui vſque in finem vitæ ſuæ in propoſiti peruerſitate manſerunt. Simili argumento Martinus Cantapetrenſis [b] vtitur,eidem ſententiæ adſtipulatus. Fulbertus,qui floruit ætate Bernardi,epiſtolam ſexageſimamquintam conſumit in hac recitans Bachiarium,& pro contraria ſententia Bedam & Rabanum: ſed mihi videtur magis propendere in iſtam ſententiam:ſcribit enim cuidam trepidanti diuina iudicia, hortans vt in timore perſeueret, & diuino pareat præcepto.

Ticonius [c] eiuſdem temporis Auguſtiniani ſcriptor,tametſi Donatiſtarum errore nonnihil imbutus,quarta Regula è ſeptem,quæ eſt de promiſſis,& Lege, putat DEVM ſua pietate regnum cœleſte conceſſiſſe Salomoni, cùm terrenum, quoad vixit, nec abſciderit, nec abſtulerit. Vincentius Bellouacenſis [d] annuere videtur ſententiæ, quam Hieronymum retuliſſe diximus, de libro Eccleſiaſtis compoſito in pœnitentiæ ſignum. Eodem modo loquitur B.Thomas [e],& Bonauentura [f],& Hugo Cardinalis,& Carthuſianus aliique in Eccleſiaſtē [g],& his antiquior Caroli Magni præceptor Albinus:prætereà Petrus Comeſtor in Hiſtoria Scholaſtica [h] ex promiſſo quod DEVS fecit Dauid de ſtabiliendo throno filij, & quòd ei futurus eſſet in Patrem [i], conijcit ſalutem Salomonis. Aluarus Pelagius [k] Ambroſium ac Hieronymum, præter quem antè dixi, Chryſoſtomum (dicere debuit Bachiarium) atque Hebræos hac in re ſequitur. Sed ridicula ſunt quæ ex Hebræorum traditione commemorat, Salomonem pœnitentiæ nomine quinquies tractum per plateas Ieruſalē, & in templum à ſe ædificatum veniſſe, cum quinque virgis nudum. Sed cùm totidem legis periti verberare uollent eum, ab ipſo inuitati illum in ſe animaduertiſſe. Ioannes Ludouicus Viualdus [l] hæc eadem ſcribit à Hieronymo recitari Cōmentario in libros Machabæorum,quos non vidi, nec videri puto poſſe,cùm non extet. Abulenſis [m] auctorem eiuſdem rei citat Ambroſium,in quo nil extat eiuſmodi.Petrus de Natalibus [n],qui non dubitat referre Salomonem in catalogum Sanctorum,narrat idipſum vt Hebræorum traditionem, ſed virgas ſeptem numerat,& verba quæ ſunt de Dauid,ad Salomonem detorquet, veluti ab hoc dicta de ſeipſo. Dominus [o] purgauit peccata ipſius, &c. Hebræi quoque in precibus perſonam Salomonis interponunt, ſicut aliorum Sanctorum ſuorum. Gloſſa noua ad Caput XI. tertij Regum citat Bedam

ex

a Ep. de reci-pien.lapſis Tomo 3. Biblioth. Pat.

b 10. Hypotypoſe.reg.25.

c Sunt hæ Regulæ apud Auguſtinū 3. de Doctr. Chriſt. à ca. 31. & Iſido. 1. de ſum. Bono c.25. Sed hoc quod recitauimus, extat apud Feuardē. cō. hæreſ. lib. 1.

d Specu. Hiſtoria. lib. 2. cap. 84.

e Opuſc. 20. lib. 3. de Regimin. Princip. cap. 8.

f In Præfat. in Eccleſiaſten.

g In c. 1. Eccleſiaſt.

h Ex 2. Reg. cap. 7.

i Pſalm. 88.

k 2. de Planctu Eccleſ. art. 45.

l In opere Regali Tract. de magnific. Salomonis. Parte 2.

m In 2. Reg. c. 7. q. q. vlt.

n Lib. 7. c. 1.

o Eccleſiaſtici 47. 13.

ex fragmentis in Prouerbia de raptatione per plateas Ieruſalem & virgis. Non abhorret ab hac opinione de pœnitentia Salomonis quædam Gloſſa Decreti [a]. Paulus Burgenſis [b] diſertè hoc tuetur, volens promiſſa, quæ fecit DEVS Dauidi [c] ſuper Salomone magis, ac præſertim intelligi de regno æterno, ac de beatitudine, quàm de bonis externis, ac regno temporali, cùm etiam nominatus ſit Amabilis Domini [d], & orationem Dauid pro ipſo exauditam, qua precabatur vt compleret DEVS quæ promittere dignatus erat [e]. Completam credi conueniat: & adeò, cùm alibi, tum in libro Eccleſiaſtici [f] laudetur, & ſepultus dicatur cum patribus ſuis, atque quieuiſſe in pace, quæ, inquit, vt non ineruditè obſeruant, de regibus Iuda impœnitentibus dici non ſolent. Ioannes Ludouicus Viualdus [g] quem pridem nominaui, ex profeſſo fauet Salomoni, profértq; nõnullos ex citatis Auctoribus, præterea in libro de Salomone Ambroſium, Origenem in expoſitione Arcæ Noë, Leonem quodam ſermone de Aduentu, Iſidorum libro de Obitu Sanctorum, & Dantem [h] poëtam celebrem Italum. Sed Origenes ne verbum quidem de hac re, etſi ab aliis quoque citatur ſermo de arca Noë. Leonis ſermo non extat. Iſidorus innuit oppoſitum. Dantes propendet, ſed non abſque dubitatione.

,, *La quinta luce, che tra noi piu bella.*
,, *Spira di tal amor che tutt'l mondo*
,, *Lagiu n'ha gola di ſaper nouella.*

Affert idem Auctor ſigna prædeſtinati Salomonis optimam inſtitutionem in pietate, ac ſingularem ſapientiæ diuinæ amorem: ſtudium diuinorum verborum, ad quod tam enixè hortatur omnes: mundi contemptum, quem in iſto ſaltem libro Eccleſiaſtis declarauit: religioſum cultum DEI, benignitatem & miſericordiam.: poſtremò præcipua ſigna prædeſtinationis ex Canoniſtis. Præter priùs allatam gloſſam, conſentit Finus Sandæus [i]: verùm quòd ſe audire ſcribit Hieronymum in Apologia vocare ipſum ſanctum, atque affirmare id à Domino reuelatum, hoc quidem planè falſum reor, in alio Ambroſij vice poſitum Hieronymum ſuſpicor. Ioannes Arboreus [k] confirmat quoque verbis libri Prouerbiorum [l], cùm ait Salomon de ſeipſo ſub aliena perſona: [Viſio, quam locutus eſt vir, cum quo eſt DEVS, & qui DEO ſecum morante confortatus, ait, Stultiſſimus ſum virorum, & ſapientia hominum non eſt mecum:] quaſi velit innuere: Mecum eſt DEVS per plenitudinem ſapientiæ: præterea per plenitudinem potentiæ; agendo tamen pœnitentiam, vt ad ſe rediret ſuam agnoſcendo culpam, dixit: Stultiſſimus ſum virorum; quamuis crediderim me eſſe omnium ſapientiſſimum: nulla eſt inſanientium vecordia, & ſtultitia, quæ meæ, meiſque maximis vitiis cùm in carnis petulantia, tum in Idolorum cultu cõferri poſſit; eundẽ locum eodẽ pacto Hebræi exponunt Lyrano teſte ibidẽ. Iacobus [m] de Valentia eiuſdem ſententiæ quã ſequitur Auctorem citat præter Hieronymum, & Ambroſium, etiam Chryſoſtomum, omnéſque Sãctiſſimi titulo Salomonẽ inſignire. Neque Chryſoſtomus pro hac ſentẽtia eſt, neque ſanctiſſimũ Salomonem quiſquã nominat, ſed ſanctum ſolus Ambroſius. Ioannes Picus Mirandula [n], dum pugnat pro ſalute Origenis, huc inclinat, & adducit Henrici [o] de Aſſia teſtimonium, non ſequi, aliquem eſſe damnatum,

a 32. q. 4. c. Salomon.
b In cap. 7. lib. 2. Reg.
c 2. Reg. 7. 1. Paral. 22. Pſalm. 88.
d 2. Reg. 12.
e 2. Reg. 7.
f Cap. 47.
g In opere Regali de Salomo. Par. 2.
h In comœd. paradiſi cantu 11.
i In c. Ne innitaris de cõſtit. num. 6. & de Præſump. c. 1. n. 1.
k 17. Theoſophia c. 10.
l Cap. 30. 1. 2.
m Præfat. in Cant.
n In Apolog. quæſt. 13. q. 7.
o Capit. 3. Geneſ.

quòd Scriptura de peccato meminerit, non de pœnitentia, ne idem cogamur fateri de Adam,& ſimilibus.

Idem iudicium de Alphonſo Ciaccono [a], dum Traiani animam liberat ex æternis pœnis:atque ſententiam confirmat auctoritate B.Mectildis,quę vixit anno 1300. Scribit verò illa ad hunc modum. Rogata à quodam fratre,Dominum in oratione requiſiui,vbinam eſſent animæ Samſonis,Salomonis,Origenis,& Traiani?Cui Dominus. Quid pietas mea cum anima Samſonis egerit, volo eſſe ignotum, vt homines ſe de inimicis ſuis vlciſci amplius pertimeſcant: Quid miſericordia mea cum anima Salomonis fecerit,volo homines latere, quatenus carnalia peccata ab omnibus magis deuitentur:Quid verò benignitas mea cum anima Origenis effecerit,volo eſſe abſconditum,vt nullus in ſcientia ſua confidens audeat eleuari: Quid verò de anima Traiani liberalitas mea iuſſerit,volo homines ignorare,quatenus fides Catholica in hoc magis extollatur; quia hic licèt omnibus polleret virtutibus, Chriſtiana tamen fide, ac baptiſmo caruit. Hactenùs Reuelatio. Quæ indicat miſericordiam DEI erga Salomonem. Quamuis autem de ſalute Adam ex libro Sapientiæ [b] Auguſtinus [c] probat, qui de peccato ſcripſit Moyſes [d],de pœnitentia verbum non facit,ſicut is qui peccatum Gedeon,& Samſon,pœnitentiam non item narrauit. Sed in Epiſtola ad Hebræos Apoſtolus de his duobus ſatis indicat [e]. Et potuit alius aliquis Veteris auctor Teſtamenti ſcripſiſſe,verbi gratia Nathan, Addo, Ahias, qui res Salomonis proſecuti ſunt [f].Priuſquam etiam pro canonico Sapientiæ liber haberetur,quidam ex citatis opinionem iſtam ſequebantur,de Salomone, iudicantes non obſtare quòd eius pœnitentiam canonicus liber non contineret, cùm nec Adam,cuius ſibi tamen ſalutem perſuadebant. In eadem ſententia præterea eſt Coſmas Damianus [g], & Martinus Delrius noſter [h],& Fráciſcus Georgius Venetus [i],& Ludouicus Soto maior [k], & Genebrardus [l],& Maldonatus [m]. Sed & in m.ſ. Vaticano Amodæi Franciſcani legitur ipſum ab Angelo ſuper hac quæſtione idem reſponſum tuliſſe: cur verò poſt obitum perduraſſent idola,cauſam Angelum reieciſſe in vxores, quæ quod fieri Salomon teſtamento diligenter præceperat, illæ omni ope impediuerint, quemadmodum Manaſſis peccatum extat in libris Regum,pœnitentia in Paralipom [n].

In contraria ſeueriore ſententia conceptis & claris verbis,ex antiquis Patribus ſunt perpauci,imò nulli,hoc eſt,quibus exprimant Salomonis infœlicem exitum, vel negent pœnituiſſe poſt peccata. Tertullianus [o] ſcribit quòd reiectus eſt, iam à mulieribus alienis poſſeſſus, & Idolis Moabitarum, & Sidoniorum mancipatus: & iram DEI acceſſiſſe poſt luxuriam, & Idololatriam [p]: amiſiſſe gloriam,quam in DEO habuerat,per mulieres in Idololatriam vſque pertractum [q]. Cyprianus [r] illum, vt & Saülem,alióſque multos,quamdiu in viis Domini ambulauerunt,datam ſibi gratiam tenere potuiſſe,recedente ab iis diſciplina dominica,receſſiſſe & gratiam,excitaſſeq; ipſi Dominum Satan. Atqui vtriuſque Interpres Pamelius [f] indefinitam litem ab iis relictam notat, an poſteà iterum per pœnitentiam in gratiam cum DEO Salomon receptus ſit. Auguſtinus [t] quandoque dicit, quòd bonis initiis malos exitus habuit:quòd à DEO reprobatus [u]:ſed exitus

a Tract. de Traiano liberato.
b Cap.10.
c Epiſt.99.
d Gen.3.
e Ad Hebr. 11.
f 2.Paral. 9.
g Præfat. in Cant.
h Præfat. in Cant.
i In problem. ſcript. tom.5. ſectione 1. proble.78. & 98.
k In Cant. præfat.
l In chro.ſua & in chron. Hebr.
m In Matt. c.1.verſ.10.
n Lib. 2. 23.
o 2.cōt.Marcion. cap.23.
p Tertul. 3. cont.Marcio. cap.20.
q 5.cōt.Marcio.c.9.quem etiam lege de Præſcrip.c 3.
r Lib.1.et 5. vel ep.7. lib. de Vnit.Eccl. longe poſt medium.
ſ In Tertull. 2.cont. Marcio.cap.23.
t 17. de Ciuit.cap.20. & 3.de Doct. Chriſt.c.21.
u In Pſalmo 126.circa titulum.

tus poſſunt intelligi peccata; quæ grandior commiſit; reprobatio verò ſeparatio regni, ſeu diuiſio [a]: maximè cùm caſum eius comparet cum caſu Adami; vel cùm dicat reprobatum à DEO, & cecidiſſe, ne velle videatur ideò cecidiſſe, quia reprobatus eſt, erit reprobatio non æterna, ſed temporaria, quandiu nimirum qui cecidit, iacuit. Ex pœna poſt mortem ſecuta, hoc eſt, ex regni ſciſſione, nihil ſequitur: nam poſt remiſſionem peccati ſæpè pœna reperitur: ſic Dauid quamuis pœnitentis infantulus mortuus eſt [b]. Docet quidem Auguſtinus [c], nihil Scripturam de pœnitentia eius, vel indulgentia DEI omnino commemorare: tamen nec etiam aſſerit ab eâdem Scriptura damnationem eius exprimi; & argumentum ex auctoritate negante ductum, infirmum eſt. Hieronymus [d], ipſe, qui priori ſententiæ adeò fauet, nonnunquam valde exaggerat peccatum Salomonis, eúmque pro Idida, id eſt, amabili [e] Domini, amatorem mulierum nominatum dicit. Iſidorus [f] imitatus Auguſtinum, Salomonis principia bona, nouiſſima mala tradit, & ſapientiam perdidiſſe, atque in profundum Idololatriæ flenda ruina demerſum. Quanquam alius creditur auctor libri de Vita, & Obitu ſanctorum, in quo eſt id, quod modo recitatum eſt. Baſilius [g], Iuſtinus [h], Irenæus [i], Origenes [k], aliique præterea non pauci agnoſcunt inſipientiſſimam in ſene mulierum amore capto idololatriam. Eodem pacto intelligi poſſet Chryſoſtomus, quando ait cecidiſſe in profundum [l], & barathrum malitiæ [m], & commeritum mille mortes, & cùm neſciret pœnitentiam, perdidiſſe gratiam, nempe cùm diu neſciret, & differret: item Theodoretus [n], vbi comparat Salomonem cum Saüle, qui gratia priuatus eſt DEI, & cum Iudæis, qui ſunt modò prophetis deſtituti. Solent nimirum hi, & alij Patres, vt doceant quæ Iudæi de Salomone prædicta volunt, non de illo intelligi, ſed de CHRISTO, vt quæ ſunt in Pſalmo 71. vel ad inculcandum humilitatis documentum, Salomonis caſum proponere cum exaggeratione. Facit id quoque Ambroſius [o], vt demonſtret non eſſe vel Meſſiam, vel DEVM. Bernardus [p] ait, ſi Salomon perſeueraſſet, ſapientiam amiſſurum non fuiſſe, ſicut & Samſon, fortitudinem. Sed non ſequitur, pœnitentiam non egiſſe; & de Samſonis ſalute vix poteſt dubitari, cùm ponatur in catalogo ſanctorum ab Apoſtolo [q]. Cyrillus Alexandrinus [r] reſpondens Apoſtatæ neganti Salomonem ſapientem vocari oportere, vel Deos à nobis, quod ille fecit, colendos; negat ipſe connumerandum inter Prophetas (qui nimirum ſancti habentur omnes quotquot extant in Canone Scripturarum) aut Apoſtolos, aut Euangeliſtas: peccatum quoque eius reprehenſum à DEO, & regni eius diſciſſione punitum: tamen propter ea, quæ ſcripſit, ſapientem dici (dicere potuit etiam prophetam, prout hunc ſanctum quoque eſſe non eſt neceſſe.) Verùm inde tantùm fit, Salomonis obſcuram eſſe pœnitentiam, ita vt ſanctus canonicè cenſeri non poſſit. Theodoretus [ſ] peccatum eius exaggerat, propter quod ſpoliatus ſit cura, & prouidentia DEI circa regnum: de impœnitentia, vel damnatione non agit. Eucherius [t] verbis vtens Auguſtini [u] tradit ſolùm, Scripturam nihil de pœnitentia eius, vel in eum indulgentia DEI omnino commemorare. Idem prorſus habet Angelomus [x], & Beda [y], qui etiam dicit, quod Salomon nunquam perfectè pœnituit, quia Idola quæ ædificauerat, non deleuit. Eadem ſunt verba Rabani,

a 3. Reg. 12.
b 2. Reg. 12.
c Lib. 22. cōt. Fauſt. c. 88.
d Ep. 132. ad Vitalem, & 2. cont. Iouin.
e 2. Reg. 12.
f Lib. de vita, & obitu Sancto. c. 34.
g Ep. ad Chilonem.
h Cont. Tryphonem.
i Lib. 4. c. 45.
k Hom. 20. in Num.
l Hom. 68. in Matth.
m Hom. 40. & 66. & Sc. ad popu. Antioche. & ep. ad Theodo. lapſum.
n In cap. 11. epiſt. ad Roman.
o 2. Apol. Dauid cap. 4. & in 1. cap. 3.
p Epiſt. 129.
q Hebr. 11.
r 7. cont. Iulianum.
ſ In 3. Reg. quæſt. 35.
t In 3. Reg. capite vlt.
u 22. contra Fauſtum, capite 88.
x In 3. Reg. ca. 11. & 12.
lib. 4. c. 23.
y Tom 8. q. in 3. Reg. c. 6. & Tom. 4. q. in lib. Reg. c. 29.

bani,& Gloſſæ Ordinariæ [a]. Apud Gregorium nil aliud reperitur, quàm luxuria,& perfidia, id eſt, idololatria Salomonis, & quòd in ſapientia non perſeuerauerit [b]. Bernardi verba ſunt [c]: Sapiens Dauid, ſapientior Salomon fuit: ſed blandientibus nimis ſecundis rebus alter ex parte, alter ex toto deſipuit. Ex his qui ſunt adhuc allati, ſoli ij magis perſpicuè loquuntur, qui negant perfectam pœnitentiam, vel hanc illum neſciſſe. Sed forſitan de eo tempore loquuntur, quo Diaboli, mulierúmque pedicis intricatus erat, etiam ſi ante vitæ exitum reſipuerit, tali tempore, quo non licuit ipſi vel ob populi peruicaciam deſtruere Idola; quo pacto nec Manaſſes deſtruxit, de cuius pœnitentia conſtat, nec Ezechias rex pius, nec Aſa, nec Ioſaphat, nec Ioas, nec Amaſias, nec Azarias. Ioſephum [d] proferunt patronum ſententiæ. Verùm non opinor diſſentir ab Hebræis contrarium ſentientibus, vt diximus; ſolùm quod alij multi; ſcribit indignum rebus anteà geſtis vitæ exitum habuiſſe. Omnium apertiſſimè damnationem aſtruunt Lyranus [e], & Abulenſis [f], & ex recentioribus Andreas Vega [g], cuius violenta videtur explicatio, vt Ambroſius ſanctum vocet pro eo ſolùm tempore quo erat in gratia DEI priùs quàm peccaret. Idem ſentit Bellarminus [h], & B. Ioannes Capiſtranus [i]: ſed argumento vtitur nimis tropologico ex liliis quæ CHRISTVS prætulit gloriæ Salomonis [k] in veſtibus. Rupertus [l] innuit eandem ſententiam, dum ait: Etſi laudatus eſt Salomon quòd ſapientiam petierit, reprehenſionem tamen meruiſſe, quòd non dies æternos, ſummúmque bonum; & ideò in nocte ſapientiam, & per ſomnium accepiſſe, quaſi non perſeueraturum. Quod vltimum ex Gregorio [m] videtur tranſcripſiſſe. Gerſon [n] item magis inclinat propter communem illam rationem, quia Scriptura non meminit pœnitentiæ ipſius, atque Doctores dubitare, quòd nulla ſatisfactio pro peccatis memoretur. Pererius [o] in Epiſtolam ad Romanos idem apertè tuetur. Eandem ex profeſſo tuentur ſententiam Ioannes Cognatus [p]. Ex Patribus Proſper diſertè dicit elatum in ſenio fornicatum mente & corpore, ac Domino ipſum deſerente malè obiiſſe; metuendum poſteris exemplum relinquendo, ne fœlicitate huius vitæ turbati CHRISTVM deſerant, qui eſt ſuorum æterna fœlicitas.

Equidem ſentio ſatius eſſe, Spiritum ponderatori DEO permittere iudicium, vel expectare donec intremus in ſanctuarium eius, nihílque definitè de re adeò obſcura, incerta, parum neceſſaria pronuntiare. Id certum eſt, rem eſſe dubiam, quod vtriuſque ſententiæ Auctores negare non poſſunt: quidam verò ita dubitant, neutram vt in partem inclinare velint, ſicut Hugo [q] de S. Victore, Hoſtienſis [r], Panormitanus [ſ], Innocentius [t], Antonius de Butrio [u], Alexander de Neuo, & Ioannes Imola, & Zabarella [x], Archidiaconus [y], Turrecremata [z], & Hugo Canoniſta [a], & Ioannes Montolonus [b], & Simancas [c], & Henriques [d], & Barradius [e], quem reperi poſtquam hæc notaſſem, præ aliis accuratiùs quæſtionem præſentem diſputaſſe, & Feuardentius [f], & Pamelius [g], Alphonſus Villegas [h], qui narrat, Toletiiuſſa Petri Tenorij Archiepiſcopi, in Sacello, vbi pictus eſt Infernus,

a In 3. Reg. cap. 11.
b 8. Moral. c. 17. & lib 2. c. 2. & lib. 12. c. 12. vel 13.
c 2. de conſidera. c. 12.
d 8. Antiq. cap. 2. vel 7.
e 2. Reg. 7. & Prou. 30.
f 3. Reg. 11. quæſt. vlt.
g 12. in Conc. Trid. cap. 2.
h Libro 1. de verbo DEI, c. 5. hæreſ. 6.
i Lib. de Auctoritate Papæ.
k Matth. 6. 29.
l 5. de Trinit. cap. 2.
m 2. Moral. cap. 2.
n 4. p. ſerm. cont. Romantiũ de Roſa.
o Capite 8. quæſt. 27.
p De proſpe. & exitio Salom. cap. 18. & ſeq.
q Hom. 5. in Eccleſ.
r Cap. Ne innitaris de cõſtitut.
ſ Ibidem.
t Ibidem.
u Ibidem.
x Omnes ibidem.
y Cap. Salomon 32. q. 4.
z Ibidem.
a Ibidem.
b In Prõptu. Iuris ver. Salomon. lit. ſ.
c In Cathol. in Tit. Tit 30. numer. 6.
d Sum. Theol. moral. lib. 9. cap. 16. num. 3. lit. ſ. & t.
e Harmo. Euang. lib. 5. capite 9.
f Lib. 1. cont. hæreſ. inter Opera Caſtro.
g In Tertul. loco ſuprà citato.
h In flore Sanct.

& Para

& Paradiſus, Salomonis partem intra illum, & partem intra hunc locatam. Benignior mihi pars vel hoc nomine, quia benignior, magis placet, tam multis fulta Doctorum ſuffragiis, qui rem etiam ex inſtituto perpendunt, ac probant, quod qui pro contraria referuntur ſententia non faciunt. Cùm reſpondiſſet adultera CHRISTO, ſe à nemine condemnatam [a], nec ego, ait, te condemno [b]. Sic ego quem non condemnant plures, nolo condemnare. Et quemadmodum CHRISTVM non condemnare, fuit abſoluere; ita quod in me eſt, Salomonem abſoluo.

[a] Ioan. 8. 11. [b] Ibidem.

Argumenta ex ratione poſita nulla me magnopere mouent, & eorum infirmitatem ingenuè ſum faſſus, dum obiter illa ponerem cum teſtimonio Auctorum, quos ſequor. Quæ cauſa eſt, cur patiar etiam præteriri, quod vrgent nonnulli, ambulaſſe Iudæos, teſtimonio Scripturæ, in viis Dauid, & Salomonis [c] annis tantùm tribus, quaſi approbentur viæ ipſius poſt mortem: hoc enim rectè intelligitur de tempore, quo nondum peccauerat. Deinde pollicitatio DEI, quod à Salomone non auferret miſericordiam, ſicut à Saüle [d], quem amouit à facie ſua; vel de regno temporali exponi poteſt, vel de ſpirituali Salomone CHRISTO, vt placuit Auguſtino [e], aliíſque. Adhæc quia Salomon tam ſcripſit ſapienter ac diuinitùs multa; CHRISTI verò quoque typus multis in rebus adeò fuit expreſſus, non perſuadeor Salomonis ſalutem vt credam. Contigit enim quibuſdam Prophetis, vt eſſent improbi, qualis Balaam, Caiphas, &c. & CHRISTVM adumbrauerunt etiam non probi.

[c] 2. Paral. 11. 17. [d] 2. Paral. 7. 15. [e] 17. de Ciuit. DEI, c. 8.

CAPVT TERTIVM.

Quo tempore Salomon librum iſtum compoſuerit.

HIERONYMVS Pachiarius, Cyrillus Hieroſolymitanus, aliíque nonnulli, qui vt priore Capite vidimus, pœnitentiam Salomonis deducunt ex quibuſdam teſtimoniis libri Prouerbiorum, & huius ipſius, multóque magis ex toto iſto libro, quem ille vt vadem ac teſtem pœnitentiæ compoſuerit, ſicut idem Hieronymus de ſententia Hebrçorum retulit, aſſerunt, poſtquam pœnituit Salomonem, editum eſſe hunc librum, & quidem loco vltimo. Sunt qui ſaltem contendant, nonniſi cùm eſſet in gratia, ſeu antequam peccaret, ſeu poſt exactam pœnitentiam. Neutri conuincunt, non poſteriores, quoniam vt prædixi, gratia ſanctificante deſtitutus, gratis datam poteſt habere. Nec priores, quia his in libris varias perſonas induit, neque opus eſt, vt in ſua perſona loquatur, quando pœnitentis ritu loquitur, aut ſi de ſe ipſo loquitur, ſe ipſum antè etiam quàm caderet conſiderabat, qualis non quidem erat, ſed eſſe poterat. In hiſtoria Regum [f], atque in Eccleſiaſtico [g], & apud Ioſephum [h], dum Salomonis recenſentur acta, priùs libri, quàm amores eius narrantur: hoc libro Salomon ipſe [i] ſapientiâ perſeueraſſe ſecum teſtis eſt. Credibile verò non fit, ſapientiæ cœleſtis lumen cum tantâ cordis deprauatione habitauiſſe, qua ſequeretur deos alienos [k], & ab animo tam molli, & mulieroſo tam

[f] 3. Regũ 4. 33. cap. 11. 1. [g] Cap. 47. 17. [h] 8. Antiq. cap. 2. vel 7. [i] Cap. 2. 9. [k] 3. Regum 11. 4.

Digitized by Google

graues ſeuerâſque ſententias prodire potuiſſe. Poſtremò Capite 2 [a]. iſtius eiuſdem libri enumerat delicias omnes, palatia, piſcinas, pomaria, ſeruos, ancillas, cantica, modulationes, vaſa aurea, argenteáque, & huius generis alia permulta, de grege autem tot vxorum, & concubinarum, quæ erant præcipuæ deliciæ, & à quibus ſolis cor emolliri ac deprauari tanta ſapientia & gratia præditum poterat, prorſus non meminit, etſi ſecus nonnullis videatur, vt dicemus.

Res incerta ex ordine narrationis, quæ aliquando maximè in ſacris litteris; prolepſes habet atque anacephaleoſes, anticipationes atque recapitulationes. Eſt quoque non nemo, qui Canticum Canticorum poſtremum Salomonis adhuc innocentis opus putet, velut maturioris viri, exercitati, ab animi perturbationibus penitùs purgati; ac veluti defecati. Fauent Canticorum expoſitores Origenes, Nyſſenus, Theodoretus, Gregorius, Auguſtinus, Anſelmus, Ricardus de S. Victore, & alij, necnon quotquot hunc librum commentati ſunt, atque Ambroſius [b], & Baſilius [c], quando annotant in libris certis Salomonis, Prouerbiis, Eccleſiaſte, Canticis, quandam quaſi ſcalam diuinæ ſapientiæ ſublimem. Nam, inquiunt, liber Prouerbiorum ceu pueros adhuc allicit ad honeſtatem, pulchritudine præmiorum conſtantium bonis fortunæ; idcircò ab ea indulgentia vocatus eſt auctor nomine Idida, hoc eſt; Amabilis: Deinde Eccleſiaſtes, Hebraicè Coheleth, omiſſis blanditiis, adultos, robuſtóſque prouocat ad huiuſmodi rerum deſpicientiam, propoſita rerum vanitate. Poſtremò illum, qui à morali cognitione ſit progreſſus ad naturalem, Canticum promouet ad myſticam, & ad ſpeculationem diuiniorem ſiue metaphyſicam DEI contemplationem, vbi conquieſcamus intimâ pace: Vnde tertium nomen Auctori, vt Pacificus appelletur. Hìc eſt ſtatus hominum triplex, Incipientium, Proficientium, Perfectorum. Hæc via tridui, ad egrediendum ex Ægypto ſacrificij cauſa [d]: hoc triplex Paſcha in Ægypto [e]: in deſerto [f]: in Galgalis trans Iordanem [g]; Triplex funiculus, qui difficilè rumpitur [h]: triplex oſculum, pedum, manuum, oris. Lege Hugonem Cardinalem. Primi libri titulus, ait Hieronymus, vocat Salomonem, filium Dauid, regem Iſraël: ſecundi, filium Dauid, regem Hieruſalē: In tertio nō dicitur rex, vel filius Dauid, quia plurimi ſunt rudes, pauciores metropolitæ: rari qui ſuperna tantùm deſiderent: propter primos ac ſecundos paterna dignitas, regníque proprij auctoritas indicatur: perfectis quia non timore eruditur diſcipulus, ſed amore filius, proprium nomen ſufficit, & æqualis magiſter eſt, & neſcit ſe eſſe regem. Qua etiam de cauſa obſeruatum eſt, nullum toto Canticorum libro DEI nomen exprimi ex iis quæ poſſunt timorem incutere, ſed nomina omnia amoris. Ricardus triplicem illum ſtatum, & ſcientiarum adaptat tribus Patriarchis, Abraham, Iſaac, Iacob. Primus, obediens fuit: ſecundus, puteos fodit: tertius ſcalam, & in ea ANGELOS, vidit. Prior eam comparationem poſuerat Ambroſius [i]: atque cum triplici puteo abundantiæ [k] ſeu latitudinis, & viſionis [l], & iuramenti [m]. Alij huc accommodant antiqui tabernaculi tres partes, Veſtibulum, Aulam, Penetrale. Caſſianus [n] triplicem abrenunciationem iniunctam Abrahæ [o], diuitiarum, vitiorum ac morum, & vt amentur inuiſibilia. Fateor hunc cenſeri poſſe magis ordinem librorum inter ſe

iuxta

a Verſ. 4. & ſeq.

b Libro de Iſaac c. 4. & in Pſal. 36. in Titulo, & in Pſ. 118. verſu 1. & Præfat. in Lucā.

c Homilia in principiū Prouerbiorum.

d Exo. 8. 27.

e Exod. 12. 1. & ſeq.

f Num. 9. 3.

g Ioſue 5. 10.

h Eccl. 4. 12.

i Præf. in Lucam, & lib. de Iſaac c. 4.

k Gen. 26. 33.

l Gen. 16. 14.

m Geneſ. 21. 31. 32.

n Coll. 3. c. 6.

o Gen. 12. 1.

Digitized by Google

iuxta doctrinæ rationem, quàm temporis, & Hebræi cenſent cùm eſſet Salomon adoleſcens, & necdum rex, Cantica fudiſſe: Prouerbia grandem natu: Eccleſiaſten in ætate ſenili. Videntur inſinuare, immò id aſſeuerant eorum nonnulli, canere Salomonem in Canticis laudes vxoris ſuæ filiæ Pharaonis: quod meritò confutat Philaſtrius [a], & Iacobus de Valentia [b], necnō, vel hac in re præter morem caſtus Beza [c], qui hoc nomine Caſtalionem caſtigat, & paulò minorē meretur reprehenſionē Theodorus Mopſueſtienſis, cuncta referens ad nuptias profanas, quod faciunt item Anabaptiſtæ. Coſmas Damianus [d] Hortolanus arbitratur, à Salomone ſene pœnitente Cantica loco vltimo compoſita, cùm ſe repurgandum Spiritui Sapientiæ præbuiſſet, & expiandum, vt dignum D E I templum efficeretur. S. Bernardus [e] attendit alium ordinem tropologicum, ſecundùm quem primus eſt liber Eccleſiaſtis, in eo enim pellitur vanus amor mundi: in Prouerbiis ſuperfluus amor ſui: in Canticis præſcribitur caſtus amor D E I. In primo diſſuadetur vanitas mundi: In ſecundo, mores informantur: In tertio eſt perfectio, & conſummatio. Ex ordine, quo diſponuntur libri in Bibliis, non poteſt argumentum certum ſumi de ordine temporis, quo ſcripti ſint libri Salomonis, vt patet ex aliis, in quibus non reſpondet collocationis ordo temporis ordini, vt libro Iob, & ſimilibus, & de Pſalmis docet Caſſiodorus [f], Ioānes Picus [g], Petrus Bongus [h], verbi gratia, tertius deberet eſſe poſt 50. & 51. antè: ſiquidem in tertiò agitur de perſecutione Abſalonis, quæ contigit poſt peccatum Dauid, eiúſque pœnitentiam: In 51. de proditione Doëg Syri, quæ longè anteceſſit idem peccatum Dauid. Vnde cenſentur Interpretes Septuaginta digeſſiſſe Pſalmorum ordinem non ſine myſterio, cùm apud Hebræos abſque ordine reperirentur.

a De Hæreſ. cap.
b Præfat. in Cant.
c Præfat. in Ioſue.
d Præfat. in Cant.
e Serm. 1. in Cant.
f In Pſ. 26.
g In Apolog.
h Lib. de Myſter. Numerorum de Binario.

CAPVT QVARTVM.

De Titulo.

ECCLESIASTES Græcè Ἐκκλησιαστὴς, Hebraicè קהלת *Coheleth*, Titulus libri eſt, quia ipſemet Auctor initio libri ſic librum nominauit, inquit Athanaſius [i]. Duplex tituli ratio paſſim ab Interpretibus aſſignatur: vel quòd anima Salomonis (eſt enim participium Hebræum fœminini generis.) ſcientias in ſe omnes congregaſſet, ac ſibi comparaſſet, aut potiùs collectas in eius D E V S ſinum conieciſſet: vel quia populum vocabat in concionem, vt de rebus grauibus haberet ſermonem ad illum, non ad vnum aliquem duntaxat, ita nominatim citatus Athanaſius, & Salonius. Gregorius [k], Bonauentura [l], & alij tertiam veluti cauſam reddunt, quia induit hoc libro Salomon varias perſonas, nec ex ſua duntaxat loquitur. Iacobus de Valentia [m] ad primam cauſam exiſtimat pertinere verba Capitis trigeſimi Prouerbiorum: Verba congregantis, filij vomentis. Quaſi dicat quod priùs congregauit ab aliis, ſiue à S P I R I T V ſancto ſententias, quas intendit dicere, & poſteà euomuit, & manifeſtauit, & eructauit eas, quia omnia illa congre-

i In Synopſi.
k Dial. c. 4.
l Præfat. in Eccleſ.
m Præfat. in Cantica.

gauerat ex dictis Patriarcharum, & maximè ex libro Pſalmorum Dauid patris ſui. Quanquam [a] aliis videtur, non eſſe parabolas Capitis trigeſimi Salomonis, ſed Agur filij Iache, quæ nomina habet textus Græcus, vt proptia. Idem ſub finem iſtius Libri ſignificat Salomon, quando repetens primam Libri ſententiam: VANITAS vanitatum, &c. ait: Cúmque [b] eſſet ſapientiſſimus Eccleſiaſtes, docuit populum, & enarrauit quæ fecerat, & inueſtigans compoſuit parabolas multas: quæſiuit verba vtilia, & conſcripſit ſermones rectiſſimos, ac veritate plenos. Verba ſapientum ſicut ſtimuli, & quaſi claui in altum defixi, quæ per magiſtrorum conſilium data ſunt à paſtore vno. Quartò Titelmannus obſeruat Concionatoris in eo Salomonem partes exequi, quoniam ſtatim à principio thema proponit: (VANITAS vanitatum, &c.) idipſum ſubinde repetens & inculcans in ſermonis progreſſu, & circa illud pertrexens totum ſermonem, & quamuis, quod peritus concionator facit, digrediatur nonnunquam ad alia, eodem recurrit tamen, diligenter ac particulatim demonſtrans veritatem primæ propoſitionis, quam ſic bene probatam, vt concluſionem ad extremum, & clauſulam reponit. Præterea, falſa quæ obſtant argumento propoſito refellit, veritatem confirmat, damnat vitia, virtutes laudat, prædicat denuum, inſtar opportunè, importunè, arguit, obſecrat, increpat, prout Epheſinum Eccleſiaſten Timotheum Paulus [c] vt faciat, obteſtatur.

Caietanus magis anguſtam nominis rationem dat à vanis, atque rationibus vanitatis, quas hîc collegerit. Quinto loco Olympiodorus eo nomine ſignificari notat, in Eccleſia DEI verba Sapientiæ cuſtoditi. Et ſanè ita eſt. Semper enim viguit ab initio Mundi Eccleſia propter hanc vniuerſalitatem quoque temporum Catholica, nec extra illam vera, ſolidáque ſapientia reperitur: & CHRISTVS tanquam verus Eccleſiaſtes, ex omnibus gentibus populiſque duobus, ait ille idem Pater, vnam ſibi fecit Eccleſiam, quam dicere poſſumus ſextam, quæ eſt etiam Nyſſeni, & Hieronymi. Septima eſt eiuſdem Nyſſeni, quod quamuis in Eccleſia legantur aliæ Scripturæ: ſed nulla tam vtilis; nec enim Eccleſiam adeò curare bella, principes gentium, vrbium conditores, coloniarum ac regnorum principia, matrimonia: hîc explicari, quæ ad ſolam ciuitatis Eccleſiæ pertinent adminiſtrationem, hoc eſt, per quæ quis rectè & ex virtute vitam inſtituat. Inſinuat eandem rationem Athanaſius [d], dum ait, quæ ſunt SPIRITVS hoc libro tradi: Ego Dominus DEVS tuus, docens te vtilia, inquit ipſemet DEVS apud Eſaiam [e].

Qui naturalium rerum hoc in libro tractationem contineri potiùs, quàm moralium volunt, vt præcedente Capite vidimus, non ſatis video quàm aptè nomen Eccleſiaſtis interpretentur pro Concionatore, cuius profectò eſt, res potiùs morales perſequi, vtpote populo maximè accommodatas, magíſque neceſſarias quàm naturales.

Sed quid titulus libri Eccleſiaſtici differt ab Eccleſiaſte? Libro illi eum titulum Latini fecerunt, Græcè namque, quo tantùm idiomate prætereà ſcriptus extat, inſcribitur, (Σοφία Ἰησοῦ υἱοῦ Σιρὰχ, Sapientia IESV filij Sirach) Hebraicè verò teſtis eſt Hieronymus [f] titulum legiſſe מִשְׁלֵי *Miſle* Prouerbia. Ad imitationem, inquit Ianſenius [g], & ſimul diſtinctionem Libri

a Vt Iāſenio & Rodolpho Bayno. in c. illud 30. Prouerb.

b Eccleſ. 12. queſt. 10. 11.

c 2. Tim. 4. 2.

d In Synopſi.

e Cap. 48. 17.

f Præfat. 115.

g Proœm. in Eccleſiaſticum.

Digitized by Google

bti Salomoñis,qui Eccleſiaſtes dicitur, eo modo vocatus eſt liber Eccleſiaſtici, quòd Eccleſiæ ædificandæ plurimùm vtilis ſit, ſicut & à Græcis cognominatus eſt Πανάρετος [a], quòd omnium virtutum,& morum doctrinam contineat. Alius huic Libro titulus à nonnullis aſſignatur, vt meminit Georgius Ederus [b], videlicet SOLILOQVIVM SALOMONIS, quoniam ſolus in eo loquatur,nunc in perſona ſapientis, nunc in perſona ſtulti. Eſt autem notandum,quia Salomon ſapientiæ laude excelluit, eáque in omni libro eius inſigniter eniteſcit; ſicut abſolutè Sapientis nomine ſolet exprimi, Libros quoque ſingulos titulo Sapientiæ conſueſſe nuncupari, quamuis vnus propriè ſit, qui SAPIENTIA vocatur, incertum an à Salomone compoſitus. Hoc pacto non ſolùm in Eccleſiaſtico officio loquimur, cùm recitamus ſacras lectiones ex aliquo Salomonis Libro, & Prouerbiorum, &c. aut etiam ex Libro Eccleſiaſtici, quem conſtat non eſſe ſcriptum à Salomone; verùm etiam vetuſti quidam Patres, qui & propter ſimilitudinem ſtyli, vt Auguſtinus [c] ait, præter Eccleſiaſten, Cantica, Prouerbia, tanquam Salomonis Opera, citant Eccleſiaſticum, Sapientiámque. Cyprianus [d] quod eſt in Eccleſiaſtico, citat vt Sapientiam Salomonis, necnon Hieronymus [e], & quod eſt in Eccleſiaſte Gregorius [f]. Fit quoque plerumque, vt ſiue memoriæ lapſu, ſiue nominum ſimilitudine quidam pro Eccleſiaſte citent Eccleſiaſticum, ac vice verſa: & potuit errori dediſſe anſam ratio ſcribendi per compendium quæ liberum facit vt Eccleſiaſt. vtile ſcriptum modò Eccleſiaſtem, modò quis exprimat Eccleſiaſticum. Imò reperio qui pro vno alium citent librum, pro Eccleſiaſte Prouerbia. Sic quidem Origenes [g] ſententiam profert quæ eſt huius libri capite decimo; Si ſpiritus poteſtatem habentis, &c. tanquam ex Prouerbiis. Adde vnum ex principibus membris, in quibus Scripturæ Libri diuiduntur, eſſe, vt quidam dicantur Sapientiales; etſi etiam aut inter parænecticos, aut hagiographos, aut poëticos Liber iſte cenſeatur.

a *Hiero. ſup.*
b *Oenom. Biblio. lib. 2.*
c *17. de Ciuit. Dei, c. 20.*
d *Libro 3. ad Quirinum, capite 20. & 53. & 56.*
e *1. cont. Pelagianos.*
f *In Pſal. 4. Pœnit.*
g *Hom. 3. in Cant.*

Poſtremò circa nomen Hebræum קהלת *coheleth* generis fœminini, obſerua, ſolere Hebræos huius generis nominibus pro maſculinis vti ad exprimendam magis rei præſtantiam,& elegantiam, ita vt Concionatricem Salomon vocare ſe videatur, vt ſignificet elegantem Concionatorem. Hoc modo, quod legimus in Pſalmo [h]: DOMINVS dabit verbum euangelizantibus Hebraicè eſt in genere fœminino המשברות *hammiſberoth*, vt denotetur, DEVM miſſurum excellentiſſimos Euangelij Prædicatores. Id quidem placet Riberæ [i], quamuis aliis aliud, qui etiam exponit eodem ſenſu quod eſt apud Aggæum [k]: Nuncius Domini de nunciis Domini, vbi Hebraicè eſt fœmin. במלאכות *bemlachoth*. Lege quæ dicimus Capite VII.

h *Pſ. 67. 13.*
i *In cap. 1. Agg. nũ. 22.*
k *Cap. 1. 13.*

CAPVT QVINTVM.

Argumentum Libri.

EX dictis de Libri titulo ſatis colligi poſſunt quæ pertinent ad argumentum, necnon ex iis, quæ diſputata ſunt Capite III. Tradunt ceteri Patres cum Origene [l], & Baſilio [m], naturalem diſci-

l *Prologo in Cantica.*
m *Hõ. in princip. Prouerb.*

plinam hic tradi, ſimul tamen inania ac vana ab vtilibus neceſſariíſque ſecerni, monendo relinquendam vanitatem, & vtilia honeſtáque ſectanda, vt timeatur DEVS, eiúſque mandatis pareatur. Itaque ſtudium ſcientiarum nominatim exploditur Capite primo: Appetitus deliciarum, Capite ſecundo: Deſiderium longioris vitæ, Capite tertio: Ambitio dominationis, Capite quarto, & quinto: Cupiditas diuitiarum, Capitis quinti poſteriore parte, & Capite ſexto. Ars diuinandi, ſeu præcognitio futurorum, Capite ſeptimo: Venatio laudis ac famæ, Capite octauo: Sectatio fortunæ, in medio Capitis octaui, & Capitis noni. Robur corporis, in cap. noni parte altera atque Capite decimo: Species floridæ iuuentutis, Capite vndecimo, & duodecimo. Lege Ederum [a], Villauicentium, [b] Canum [c], Salmeronem [d]. Bonauentura ſentit, materiam huius libri eſſe Vanitatem, ſeu res, prout de his demõſtratur vanitas, veluti quædam earũ paſſio: eáque triplex, Naturæ, Culpæ, Miſeriȩ. Occurrit etiam argumento, quo ſuadetur de vanitate ſcientiam eſſe non poſſe. Hugo Cardinalis poſt Hugonem Victorinum, Vanitatem, Operis huius ſubiectum diſtinguit in mutabilitatis omnis creaturæ, curioſitatis rationalis, mortalitatis animalium, ſiue naturalis culpabilis, pœnalis, ſiue eius, quæ eſt quædam cauſa peccati, alterius quæ peccatum, tertiæ, quæ pœna: eius quæ in his, quæ propter homines ſunt, quæ ab hominibus facta, quæ in hominibus. Diſtinctè quoque numerari refutatæ Libro iſto vanitates decem poſſent. In capite primo immoderatum ſciendi ſtudium: In ſecundo, appetitio deliciarum: In tertio, vitæ longioris deſiderium: In quarto, & quinto, ambitio dominij, dignitatíſque: In parte quinti, & in ſexto toto, Cupiditas diuitiarum: In ſeptimo, diuinandi ars ac præſcientia futurorum: In octauo, venatio laudis, & famæ: In nono, fortunæ conſectatio: In parte noni, & in decimo toto, corporis robur: In vndecimo, & duodecimo, ſpecimen ætatis floridæ.

a 2. Oeconõ. Bibl.
b 2. de Ratione ſtudio. capite 16.
c 9. de locis theol. c. vlt.
d Tomo 1. Prolegom. 9. Quinquag. 1. Cant. 23.

Moraliſſima ſunt hæc, negari non poteſt, ſi ſpectentur in ſe, ac per ſe; tractandi verò ratio phyſica magis. Nam, vt ait Hugo Victorinus [e], monens non eſſe multùm hoc in Opere laborandum perquirendis tropologiis, & myſticis Allegoriarum ſenſibus; Auctor non tam moribus inſtruendis, vel myſteriis enarrandis intendit, quàm vt cor humanum ad rerum humanarum contemptum manifeſta rationum veritate, atque exhortatione vehementi commoueat. Fatetur tamen Hugo inſeri nonnulla myſtica, & iuxta ſpiritualem ſenſum intelligenda. Iacobus de Valentia [f] contendit eſſe quoque Librum propheticum, continentem myſteria de CHRISTO, & Eccleſia. Auguſtinus [g] abſolutè docet, Salomonem prophetaſſe in omnibus libris ſuis, atque in illis, qui propter eloquij nonnullam ſimilitudinem ipſi attribuuntur, hoc eſt, in Sapientia, & in Eccleſiaſtico, & id quidem commune toti Scripturæ, vt myſticum quid contineat tanquam Liber ſcriptus intus [h], foríſque, vt Hugo Cardinalis notat [i], atque CHRISTVM aliquo modo reſonet. Olympiodorus [k] retinens diſtinctionem illam trium Librorum Salomonis cum rebus quas tractant propriè ſinguli, eſt tamen, inquit, inuenire & in Eccleſiaſte moralium interſperſam doctrinam, & rerum naturalium in Prouerbiis, ſed & in vtriſque ea quæ intellectualia ſunt [l]. Agnouit Ambroſius permixtionem iſtam myſticorum in Prouerbiis,

e Præfat. in hunc librum.
f Præfat. in Cant.
g 17. de Ciu. Dei, c. 20.
h Ezech. 2. 10.
i In Eccleſiaſten.
k In Eccleſiaſten.
l In Pſ. 118. verſ. 1.

Digitized by Google

bijs,naturalium in Canticis, quamuis de Eccleſiaſte nihil dicens,indicate videtur totum conſtare ſolis naturalibus, quemadmodum prior Auctor de Canticis aſſeruit ſola myſtica continere.

Rabbi [a] Moyſes ex veterum traditione refert, Salomonem in libris quos edidit ceu prælongo fune de præcedentium Scriptorum puteo Sapientiæ profundam,ac frigidam aquam hauſiſſe. Monet nihilominùs [b] non fuiſſe ſapientiorem Moſe, ſed hominibus tantùm ſui temporis: quod Hieronymus [c] extendit ad eos qui præceſſerunt, ſed in Ieruſalem, nec enim ſapientiorem fuiſſe Moyſe, & Abraham: idémque cum Hieronymo tradit Gloſſa Interlinearis [d]; Hugo quoque Cardinalis, Arboreus, aliíque expoſitores, & Ioannes Ludouicus Viualdus [e], qui excipit Ioannem Baptiſtam,& Apoſtolos,& Adamum, Abraham,Moſen,& ex Ioſepho [f] probat comparari tantùm cum ſapientia Hebræorum, qui tunc viuebant. Lege quæ de hac re dicemus Capite primo,quamuis Nazianzenus [g],& quidam alij abſolutè loquentes,affirment omnibus ſapientiorem fuiſſe, & Abulenſis [h] præfert etiam Adamo,& omnibus, præter CHRISTVM, & Beatam Virginem, quam concedit etiam inferiorem fuiſſe in ſcientia rerum naturalium. Loquitur autem propriè de ſcientia habituali, & quidem omni,de qua [i] docet cur omnem DEVS dederit, cùm petiiſſet ſolùm prudentiam ad regendum.

Athanaſius [k] vult ſcopum Salomonis hoc Libro eſſe, impugnare Græcorum, ac Ægyptiorum errores philoſophando de naturali rerum theoria: propterea compeſcere inane ſtudium illorum circa inueſtigationem naturæ, & iſtorum circa diuinationes ex hominis natiuitate; ceterùm ſtabilire diuinam prouidentiam, & æternorum bonorum in nobis curam. Simile quid refert Hugo Cardinalis ex Hebræorum ſententia, nempe contra Idololatriam potiſſimùm ſcribere hîc Salomonem; ſed quandoque, ne nimis offendantur Gentiles,obſcura quædam dicere, quæ illi ad ſe detorquere poſſint. Alij, de quibus Lyranus, tradunt,cùm propter celebritatem ſapientiæ Salomonis plurimi audire illum cuperent, præcipua verò quæſtio de fœlicitate agitaretur,de hac Salomonem ſententiam ſuam apertè pronuntiare voluiſſe.

Itaque ſubiecta Libri materia cenſeri poteſt vel Vanitas, vel Fœlicitas, vel rerum vanarum Contemptus,cum amore ſolidæ fœlicitatis.Refert Ludouicus Viues [l] ex quorundam ſententia, cum Spiritu prophetico præuideret diuiſionem regni ſui ſub Roboam filio ſuo, adductum in contemptum inſtabilis vanitatis, Librum hunc edidiſſe. Auguſtinus [m] totum Librum deputari dicit vanitati intimandæ, non vtique ob aliud, niſi vt eam vitam deſideremus,quæ vanitatem non habet ſub hoc ſole, ſed veritatem ſub illo, qui fecit hunc Solem. Rupertus [n] intentionem libri in eo eſſe,vt certam præbeat rationem ſpei, ſcilicet in quo non ſperare, & in quo ſpem ſuam ponere debeat homo rationalis.

Meritò igitur Ambroſius [o] bonum ad omnia magiſtrum nominat Eccleſiaſtis Librum. Hieronymus [p] teſtatur ſe Romæ hunc Bleſillæ Librum expoſuiſſe, vt eam ad contemptum mundi prouocaret, & omne quod in mundo cerneret, pro nihilo putaret eſſe. Albinus [q] quoque ad enarrandum

a Lib.1. doctoris dubi. in Prœmio.
b Lib.3.c.55.
c In cap.1. Eccleſiaſtæ.
d In cap.1. Eccleſiaſtis.
e Tractat. de Magnif. Salomo. cap. de Sapientia.
f 8. Antiq. cap.2.
g Oration.2. Theol.
h 3 Regū 3. quæſt.7.
i Quæſt.8.& 9.&10.
k In Synopſ.
l In 2. de Ciuitate, c.3.
m Lib.20. de Ciuit. c.3.
n 7. de Trin. cap.9.
o Lib. de Tobia, c.13.
p Præfat. in hunc Librū.
q In Præfat.

Digitized by Google

dum eundem Eccleſiaſten adductus eſt: vt extractos è Monaſterio ad munia Eccleſiaſtica Oniam Sacerdotem, id eſt, Epiſcopum, Candidum Presbyterum, & Nathanaëlem Diaconum, à mundi vanitatibus præmuniret: aitque de vana poſſeſſione diuitiarum in huius ſeculi deliciis, penè ſapientiſſimum Salomonem totum compoſuiſſe hunc Librum, quem hortatur, vt ſemper pro magiſtro habeant in manibus. Paucis quidem conſcriptum ſententiis Librum hunc Philaſter ſcribit; ſed omnem theſaurum cœleſtis ſcientiæ quærentibus continentem. Nyſſenus ſcopum Libri ait eſſe, mentem ſupra ſenſum exigere, & vt quieſcat efficere, relictis omnibus, quæ magna, & præclara videntur in rebus, ad ea quæ ſenſus comprehenſio minimè poteſt aſſequi, aſſurgere; & illorum teneri deſiderio, quæ ſenſus non attingit.

* * *

COM

COMMENTARIVS IN ECCLESIASTEN.

CAPVT PRIMVM.

SVMMARIVM.

*V*ANITATEM *in rebus præſertim humanis demonſtrat Eccleſiaſtes, quia nemo eſt qui non de ſuo queratur labore, doleat-ve minimum ſe pro eò præmium reportaſſe: Deinde quòd quamlibet in perquirendo diligentiam adhibeas, nihil ſub ſole nouum reperias: tum verò quoniam hoc deprehenditur plena omnia eſſe liuore, auaritia, contentionibus, detractionibus, maledicentia; ſtultorum quoque turba, quibus obſiſti ægrè poßit.*

*Verſ.*1.] VERBA Eccleſiaſtæ filij Dauid regis Hieruſalem.

BONAVENTVRA verba, non Parabolas hîc poni docet, quoniam in Libro Prouerbiorum res erat cum paruulis & indoctis, quibus conuenit ſermo parabolicus (ſic ſolent fabulis inſtitui pueri) ſed apertus: hîc autem cum Proficientibus, quos decent aperta, ſimúlque propria verba. Hugo Victorinus numero multitudinis multiplicem diſputationem deſignari dicit, & ad diuerſas deductam ſententias, de moribus, ſtudiis, opetibus multorum, quorum induit perſonam, quóſque libro extremo cunctos inuitat, vt ſuam definitam ſententiam attendant, quaſi vnicum poſt multa verbum. Prophetæ præfantur interdum eôdem pacto, & quidam addunt, (VERBVM Domini:) de qua

Digitized by Google

formula lege Riberam [a] noſtrum,& Prado [b]. Verba hæc, cuncta erudientis nos aſpernari vitæ huius vanitatem, inquit Olympiodorus, auditorem conuertunt, atque hortantur ad verbum fidei, quæ eſt in CHRISTVM Dominum noſtrum.

Eccleſiaſtæ.] Lege Præfationis Caput quartum, & quæ dicimus Capite ſeptimo, & Hieronymum, Salonium, Albinum, atque alios, qui hoc, & alia duo nomina Idida,& Salomonis, Dilecti, ac Pacifici de CHRISTO myſticè interpretantur. Eccleſiaſtis, & Concionatoris munus, cùm ſermo eſt de rebus Eccleſiaſticis, ſacriſque, ſacrum, & Eccleſiaſticum habetur: tamen regiam, & politicam ſupremam dignitatem maximè decet eloquentia, & in concione concio, ſeu oratio de virtute ad multitudinem. Docent id ſacra æquè ac profana tum teſtimonia, tum exempla, qua de re nonnihil diximus capite duodecimo hiſtoriæ Apoſtolicæ. Collegit Remigius Florentinus militares Conciones ex hiſtoricis antiquis & recentibus, eáſque fecit Italicas. Monet etiam nomen hoc officij Concionatorem ſui, vt omnes eius oratio ſpectet, proſit omnibus, ad omnium ſe vtilitatem, neceſſitatémque attemperet: ſeruet eum in dicendo, ac docendo ordinem, quem Salomon in Prouerbiis, Eccleſiaſte, Canticis, de quo item egimus in Præfatione, ne præpoſterè, ac præcipitanter inſtruens, deſtruat, non conſtruat.

Filij Dauid.] In Libro quoque Prouerbiorum [c] ſic ſeipſum nominat Salomon, videlicet filium Dauid. Quocirca non eſt idonea, nec vera cauſa, quam Bonauentura recitat, velut Hebræorum nonnullorum, nunc humilem, ac pœnitentem Salomonem ab alio ſe denominare, ibi non item. Ad Incipientes, & proficientes, ait Hieronymus, ceteríque, & paterna dignitas, & regni proprij indicatur auctoritas. Dignitatem porrò paternam intelligere poſſumus, non regiam ſolùm, ſed ob pietatem atque ſapientiam, quibus de cauſis pergrata exiſtebat memoria Dauid, & vel propter ipſum non poterat non eſſe gratus filius, quæque is ex adeò bona inſtitutione depromeret, ſicut etiam monet Olympiodorus. Simili de cauſa poſſumus affirmare cum Beda [d], Marcum ſic exorſum, INITIVM Euangelij IESV CHRISTI filij DEI: Angelum vocare ſponſum MARIÆ filium Dauid [e]: nonnullos prophetas patrum ſuorum nomina expreſſiſſe, vt obſeruant Patres [f], & Rabbini [g]. Si verùm eſſet quod ait Rupertus [h], natum Salomonem ex matre ſterili, vt ex Sara [i] natus eſt Iſaac, ex Rebecca [k] Eſau, & Iacob, ex Rachele [l] Ioſeph, & Beniamin, ex Sua [m] Samſon, ex Anna [n] Samuel, ex Elizabeth [o] Ioannes: prætereà, ſi quod ait de ſeipſo Salomon [p]: ego filius fui patris mei tenellus, & vnigenitus coram matre mea, propriè accipiatur, quaſi ex Bethſabæa non alium ſuſceperit Dauid, quàm Salomonem, vt ſibi perſuaſit Abulenſis [q], & Lyranus [r], & Hebræi, quos hi citant, & Vatablus, licèt adoptauerit eos, quos illa genuerat Vriæ primo viro: Hæc, inquam ſi concedamus erit cur Salomon ſe peculiariter Dauid filium, cui & in regno [ſ], matre deprecante ſucceſſit, memori, gratóque animo nominare velit. Ceterùm qui recenſentur [t] filij Betſabeæ, præter eum quoque, qui primus natus eſt, ac ſtatim extinctus [u], liquidò demonſtrant matrem fœcundam, & Scriptura ſatis præſefert patrem coram naturalem Dauidem fuiſſe: dicit enim natos eſſe ei [x]. Itaque Salomon vnigenitum ſe vocat co-

ram

a Oſeæ 1. n. 1. & 2.
b In Ezech. cap. 1. 3.
c Cap. 1. 1.
d In caput 1. Marci.
e Matth. 1. 20.
f Baſilius in cap. 1. Eſaiæ. Ruffin. in c. 1. Amos. Hier. prolog. in Eſaiam.
g R. Abrahã in cap. 1. Ioël Rab. Dauid Kimhi in Sophon.
h Libro 1. in Matth.
i Gen. 21. 1. & ſeq.
k Gen. 25. 21. & ſeq.
l Gen. 29. 22. & ſeq. c. 35. 17. & ſeq.
m Iud. 13. 3. & ſeq.
n 1. Regũ 1. 20. & ſeq.
o Lucæ 7. & ſeq.
p Prou. 4. 3.
q 1. Paral. 3. quæſt. 4.
r Ibidem, & Prouerb. 4.
ſ 3. Reg. 1. 29. & ſeq.
t 1. Par. 3. 5.
u 2. Reg. 12. 18.
x 1. Par. 3. 5. 2. Reg. 5. 14.

ram matre ſua,quia perinde diligebatur ab ipſa, ac ſi vnigenitus eſſet;quod indicat modus ille loquendi (Coram matre ſua) & non matri,atque participium ἀγαπώμενος, id eſt,dilectus,quo ibidem vtuntur Septuaginta. Fortaſsè etiam is, qui poſt mortem infantis ex adulterio geniti ſuſceptus eſt per legitimum matrimonium, & ſecuta in vtroque parente pœnitentia, ideò maximè dilectus eſt, atque vel à matre ipſa nutritus, vel coram ipſa, cùm alij extra domum,& à nutricibus,ac proinde Dauid eundem ſummopere dilexit,vtpote,recuperata iam gratia,ab ſe genitum,regni ſucceſſorem, ac de quo prolixè tam multa DEVS promiſerat; & viciſſim Salomon gloriabatur hoc nomine,·quod Dauid filius & eſſet, & diceretur. Salonius [a] ait,dictæ appellationis cauſam fuiſſe; quòd prior frater vterinus mox mortuus eſt, quaſi qui nunquã fuiſſet,ac ſine nomine ab hac vita diſceſſit.Hoc prior dixit Hieronymus [b]. Lege quæ de vnigeniti voce notauimus Commentatio ad primã Ioannis epiſtolam [c],& Ianſenium [d],qui refutat priorem illam ſententiam Lyrani, & Lyranum ſequitur refutantem Raymundi expoſitionem loci Prouerbiorum ad litteram de CHRISTO,quæ fuit quoque Galatini [e] (qui putauit etiam idem quod dicti alij de vnico filio ex Bethſabæa) & Carthuſiani, & Ioannis Benedicti. Hugo Cardinalis [f] dicit, inter illos filios Simmaa, Sobab, Nathan, Salomonem hunc poni vltimo loco, quia per ipſum deinceps texitur genealogia,non quia fuerit vltimus.

a In cap.4. Prouer.
b In cap.4. Prouerb.
c Cap.4.9.
d In cap.4. Prouerb.
e Lib.2.c.5.
f 1.Paral.3.

Regis Ieruſalem.] Et hoc ſpectat ad dignitatem perſonæ, putóque non ad vtrumuis referri poſſe vel ad Dauidem,vel ad Salomonem,vt ſentit Lyranus,Carthuſianus,Arboreus,atque Caietanus,ſed ad ſecundum. Nam licèt ſit verum, Salomonem natum ex Dauide iam rege in Ieruſalem, alios filios in Hebron:Saülem quoque nullam habuiſſe ciuitatem regiam, ſicut ratiocinatur Caietanus; tamen planior ſenſus eſt de Eccleſiaſte, qui ſe regem nominet in Ieruſalem, quemadmodum in Libro Prouerbiorum [g] regem Iſraël. Differentiæ cauſam in eiuſmodi inſcriptione reddere ſolent cum Hieronymo, qui monet etiam ſuperfluè in Græcis & Latinis codicibus additum hîc inueniri (Iſraël) quoniam Prouerbia, quaſi rudis inſtitutio ad duodecim tribus, & ad totum pertinet Iſraël: Contemptus verò mundi,de quo eſt Eccleſiaſtes,nonniſi metropolitis conuenit,hoc eſt,habitatoribus Ieruſalem.Hoc dupliciter accipi poteſt,vel tropologicè cum Bonauentura,de illis,qui ſuſpirant ad cœleſtem Ieruſalem, profitentes ſe hîc non habere ciuitatem permanentem,ſed futuram inquirere [h]; vel ſimpliciter de incolis terrenæ ciuitatis,vt exponit Gerardus Moringus,quoniam hi ſtudio diuitiarum,honorum,voluptatum,& id genus,inquit, impenſiùs quàm ceteri dediti ſunt. Non probo ſenſum Caietani, quòd innuatur, ſcriptum Librum in Ieruſalem, quódque dirigatur tantùm ad populum fidelem,non ad Ethnicos nihil credentes de ſalute animæ poſt mortem, de Inferno, &c. Fortaſsè in ſeceſſu compoſuit Salomon, nec putandus eſt voluiſſe Libri fructum reſtringere ad ſolos Iſraëlitas, immò potiùs vt antè dictum eſt,Gentilium ſuperſtitiones, ac errores, hoc opere confutare intendit. Græci codices noſtri, retinent adhuc Lectionem improbatam à Hieronymo: Βασιλέως Ἰσραὴλ ἐν Ἱερουσαλὴμ, regis Iſraël in Ieruſalem; eámque ſequitur Olympiodorus auctor Græcus, myſticè de CHRISTO expo-

g Cap.1.1.
h Heb.13.14.

nens quomodo ſit Eccleſiaſtes rex videntium Devm, & pace fruentium. Conſtat vt quondam dicebantur reges Salem, aliique denomihabantur à principe ciuitate reges, ita poſſe hîc intelligi eſſe idem dicere, Regem Ieruſalem, ac etiam Iſraël.

Hæc porrò deſcriptio perſonæ, quam titulus continet, ſatis deſignat Salomonem, *ſicut etiã* expreſſit Chaldaica Paraphraſis: quẽ primùm non aſſen-
[*a In cap. 1. Prouerb.*] tior Caietano [a] nomen Operibus ſuis indidiſſe. Nam Ioſue Librũ, Samuelis, Iob, illi ipſi, quorum ſunt inſcripta nomina, vt de poſteriobus taceã Eſdra, & Prophetis, compoſuiſſe cenſentur, iuxta non improbabilem ſententiam. Quanquam non oportet ſemper vt ex titulo qui propriũ gerat cuiuſquam nomen, inferatur Libri Auctor, cùm is eſſe poſſit, de quo Liber ſit ſcriptus.
[*b Cap. 2.*] Attamen quod Librũ iſtũ Salomon ediderit, oſtenſum eſt in Præfatione [b]. Modeſtiæ cauſa ſupprimunt quidã nomen, nec vanitatis vitio caruiſſe Mar-
[*c Oration pro Archia.*] cus Tullius [c] ſcribit, qui quibus in libellis de Gloria contemnenda ſcripſerunt, ſuum inſcripſerunt, & in eo ipſo in quo prædicationem, nobilitatémque deſpiciebant, prædicari ſe ac nominari volebant. Nihilominùs deſigna-
[*d In cap. 1. Prouerb.*] tio nominis, vt idem Caietanus [d] monet, facit ad Libri auctoritatem, quo qui nomine liber caret, habetur apocryphus, immò & ſuſpectus, vt proinde
[*e In Regulis Indicis.*] iuſſu Concilij Tridentini [e] debeat exprimi, & patria quoque ex decreto Clementis VIII.

Ieruſalem.] De hac voce lege quæ dixi in Capite primo Actuum Apo-
[*f Ver. 4. & 8.*] ſtolicorum [f].

Verſ. 2.] Vanitas vanitatum, dixit Eccleſiaſtes, & omnia vanitas.

Chaldæa paraphraſis: (Dixit in verbo ſuo: Vanitas vanitatum, ſæculum hoc: vanitas vanitatum omne quod laboraui, omnino vanitas.)
[*g Libro de Quantitat. Anima, c. 33. lib. de vera relig. c. 21. & 33. lib. de Moribus Eccleſ. cap. 21.*] Auguſtinus [g] dicere ſolet, Vanitas vanitãtum, aut vanitantiũ, & vanitatẽ eſſe fallaciam, vanitantes vel falſos, vel fallentes, vel vtroſque, qui tanquã prima ſectantur extrema, & omnia, comparatione Dei, nulla eſſe, quamuis per ſe conſiderata, ſint mira, & pulchra: ſed in Retractationibus [h] monet, ſe id in multis quidem codicibus legiſſe, ſed Græcũ non habere: deprehendiſſe autem poſteà Latinos eſſe veriores, qui habent (vanitatum) non (vanitantum:)
[*h Lib. 1. c. 7.*] tamen quę ex huius occaſione mendoſitatis diſſeruerit, eſſe vera. Hieronymus notat quoſdã Græçè interpretati (ἀτμὸς ἀτμῶν) Vapor fumi, & aura tenuis, quæ citò reſoluitur (הבל *habel* ſignificat etiam halitum: & ματαιότης, id quod ſit μάτην, id eſt, fruſtrà) formulã itẽ hanc valere ad exaggerandã ſignificationem (addit Hugo Victorinus ad exprimendum affectum atque admirationem) vt cùm dicitur Canticum Canticorum Carmen excellens, Devs deorum, Rex regum, Dominus dominantium, Cœlum cœlorum, Sabbatum ſabbatorum, Sanctum ſanctorum, Seculum ſeculorum, Virgo virginum, Myſterium myſteriorum, ſeu Sacramentum Sacramentorum, Græcè
[*i Cœl. Hier. cap. 3.*] apud Dionyſium [i], τελέτη τελετῶν. Lege eundem Hieronymum in epiſtolam

lam ad Galatas [a]. Chryſoſtomus [b] notat τὴν ἐξοχὴν in Oratione. Nyſſenus item hoc loco, vt ſi, inquit, dicas, mortuo magis mortuum. Vim etiam habent abſtractæ dictiones, vt ſi ſtultiſſimum dicas eſſe ſtultitiam ipſam, ſapientiſſimum ſapientiam. Denique trina repetitio, quo numero cuncta continentur, (tria enim ſunt omnia [c]) & huius in Scriptura extant exempla, vt cùm Dauid prouocat ad pſallendum [d], & cantandum [e], & offerendum [f] DEO. Quare idem Hieronymus [g] vult hac ſententia includi etiam cœlos, ſicut Origenes exponens Caput octauum epiſtolæ ad Romanos, & Ambroſius [h] ANGELOS. Galli quod optimum eſt, verbi gratia, dicunt (Tres bon,) Ter bonum.

Caietanus recedere non debuit ab interpretatione vulgata, potiúſque velle nos legere, (Vanitas vanitates, &c. quamuis verum ſit non agi hoc Libro de vna aliqua ſumma vanitate, ſed de variis vanitatibus: quæ tamen ad vnum hominem referuntur. Hoc eſt, vt diximus, ceu thema paradoxum, & ſumma totius concionis, & ſententia hominis hominem excedentis, inquit Hugo Victorinus, atque præ ſtupore exclamantis triplicem vanitatem mutabilitatis in omni creatura, cupiditatis ac peccati in homine, mortalitatis, pœnatúmque pro peccato. Verumtamen quia vniuerſitatis quidam veluti finis eſt homo, vel Philoſopho [i] teſte, iſque à ſuo deflexit, qui erat DEVS, omnis creatura vanitati [k] ſubiecta eſt propter ipſum quodammodo, ipſe verò non ſolùm vanitati ſimilis [l] factus, ſed etiam vniuerſa vanitas [m], (ſi viuens, multò magis mortuus, inquit Hieronymus) omnium namque rerum in ſe gradus comprehendit. Nam ſubit iniurias corruptibilitatis, vt res inanimatæ, neceſſitatem nutritionis, accretionis, decretionis, mortis cum viuentibus, ſenſibilium affectionum, & patibilium alterationem qualitatum cum ſentientibus, alternationem cogitationum, voluntatum, ſtudiorum, conſiliorum cum ANGELIS: at inſuper peccatorum, quæ nefanda, & cum natura pugnantia ſunt, atrocitati, vt de morbis, & ærumnis ſileam, quibus ſupra animalia cuncta obnoxius eſt homo, vt docent Medici, & naturalis hiſtoriæ Scriptores, & qui deplorant lapſi hominis calamitates [n].

a In cap. 1. ... b Hom. 55. ... Populum ... c 1. de cœlo, t. 3. d Pſ. 46. 7. e Pſ. 95. 1. 2. f Pſ. 95. 7. & 28. 1. 2. g Libro 8. in c. 24. Eſa. & lib. 14. in caput 51. h Epiſt. 21.

i 2. Phyſ. Tex. 25. k Rom. 8. 20. l Pſ. 143. 3. m Pſ. 38. 6. n Lege Bellarm. libro 6. de amiſſione gratiæ cap. 8. & ſeq.

Porrò nomine vanitatis quæuis mutabilitas cum defectu intelligi poteſt, & non ſola vera corruptio, aut corruptibilitas: nam nec ANGELI, nec Animæ noſtræ, nec cœli ſunt corruptibiles. Vnde quod Chryſoſtomus [o] docet, elementa, & cœlum facta corruptibilia propter hominem, qui corruptibilis factus eſt ob peccatum: ideóque expectare incorruptibilitatem eius, vt & ipſa fiant incorruptibilia: quamuis exponatur de ſola ſubiectione mutationis quantum ad cœlum, quod in ſe eſt incorruptibile, tamen abſolutè non eſt verum, quia ante peccatum hominis elementa ſubiecta erant veræ corruptioni, & fuiſſent, quamuis non peccaſſet: ANGELI quoque miniſtraſſent hominibus, ratione quorum Chryſoſtomus exponit illos expectare reuelationem filiorum DEI. Vanum eſt, inquit idem [p], quod vtilitatis eſt expers, quod habet nomẽ ſine re [q], (quod inquit Gulielmus Pariſienſis [r],) nec confert plenitudinem continenti, nec fulcimentum innitenti, nec fructum laboranti. Idem dicit Petrus Berchorius [ſ], docens, vanum, & vanitatem ſemper ſumi in malam partem, & diſtingui in naturalẽ omnis

o In cap. 8. Epiſt. ad Romanos. p In Pſ. 118. q In Pſal. 4. r Par. de vniuerſo c. 52. ſ Verbo (vanum.)

creaturæ,quæ eſt ex nihilo, & in id redigi poteſt, in temporalem bonorum terrenorum : in perſonalem peccatorum : in criminalem operum malignorum. Nyſſenus vanum definit ſine re ſonum, vt quæ nil ſignificantia finguntur vocabula : deinde cuius nullus vſus,& ſcopus certus, licèt magno ſtudio fiat,vt in arena [a] ædificium,vænatio venti,certamen in vmbram: tertiò,cùm quis fruſtratur fine.

a Matth. 7. 26.27.

Primus primorum parentum filius Iuſtus Abel, qui Hebraicè ſcribitur cum aſpiratione,meritò nomen id inuenit, non ſolùm quia breui euanuit, volebántque parentes ipſius hoc nomine propriæ ſibi ipſis mortalitatis memoriam infigere, nec in eo ſpem ponebant promiſſionis factæ de ſemine,ſicut in Cain : ſed quoniam optima iuſtitiæ comparandæ,conſeruandæ, augendæ ratio eſt,res omnes pro DEO vanas ducere, DEVM vnum reſpicere, atque cor tanto bono implere, & vacuitatem, vanitatémque, quæ nobis ex nihilo eſt,multóque magis ex peccato, nunquam de cogitatione deponere. Cain reprobus à poſſeſſione denominatus eſt,Abel probus, ac DEO probatus à vacuitate atque vanitate, quòd ſuæ vanitatis conſcius omnia referret in DEVM pia mentis intentione, ſicut loquitur Ambroſius [b]. Congruit alia nominis Abel etymologia, ſi leniter ſcribatur, pro luctu,quam dant Auguſtinus [c],& Origenes [d],& Ioſephus [e]:(quamuis verſio Ruffini habet(nihil hoc)non autem [illegible],) luget enim,qui vanitatem ſibi repræſentat. Nullus meliùs de multiplici vanitate rerum omnium, quàm Hugo Victorinus [f],Bonauentura [g], Hugo Cardinalis [h], Carthuſianus [i],atque ex recentioribus Arboreus,ac Titelmannus,multos verò libros edidit Hiſpanicè de MVNDI vanitate Didacus Stella.

b 1.de Abel, & Cain, c.1.
c 15.de Ciui.DEI, c.18.
d Tract. 26. in Matth.
e 1.Antiq. cap.3.
f Hoc loco.
g In Procem.
h Hoc loco.
i Hoc loco.

Hinc porrò colligit Gloſſa Interlinearis,malè quoſdam opinari, nos his verbis, totius nimirùm libri ad voluptatem, luxuriámque prouocari ; cùm potiùs omnia, quæ videmus, vana aſſerantur. Scribit prætereà Hieronymus [k], quòd nonnulli ſententia iſta qua Salomon, vanas æſtimat DEI creaturas,monebantur vt Librum iſtum obliterandum cenſerent : cùm tamen comparatione DEI, qui res in ſe bonas,& veras fecit,vera ſit illa ſententia : vel quoniam,vt ait Auguſtinus [l], ſubijcere ſe iis rebus per peccata, quæ nobis per rectè facta, diuina lege ſubiecta ſunt, vanum eſt, & eſt res ipſas vanas reddere, hoc eſt, fine ſuo fruſtrare : vel quia, vt docet Athanaſius [m], non criminatur creaturas, ſed temporariorum deſiderium admonet eſſe vanitatem,res æternas amandas. Idem eôdem ſenſu eleganter declaratur à Gregorio [n]. Sed primum ſenſum Hieronymus [o] alio loco non minus feliciter perſequitur,docens,hoc modo dixiſſe DEVM de ſe:EGO [p] SVM QVI SVM.Eſther [q] idola vocaſſe eos,qui non ſunt, Iob [r] Diabolum,eum,qui non eſt; quibus teſtimoniis adde alia Pauli & Ieremiæ, quæ citat Baſilius [ſ]. Nyſſenus [t] quoque docet,hoc loco non damnari creaturas, nec DEVM.

k In cap.12. ſub finem.
l Lib.de moribus Eccleſ. cap.21.& de Quant.ani. cap.33.
m In Synopſi.
n Libro 5.in lib.1.Regum, cap.12.
o Ep.50. & in cap. 24. Eſaia.
p Exo.3.14.
q Cap.14.11.
r Cap.18.15.
ſ 2. cont. Eunoch.
t In Eccleſ.

Aliud aduersùs non ſolùm quoſlibet dilectores vanitatis, & mendacij, ſed Hebræos quoque licet inferre,fruſtra & illos inſudare rebus vanis, & hos Meſſiam expectare carnalem,opibus pollentem, omníque genere inanium bonorum. Quò magis credendum CHRISTO,& Diſcipulis eius paupertatem profeſſis, quoniam qui prædiues fuit, & ſapientiſſimus, diuitiarum

Digitized by Google

tiarum vanitatem tam exaggeratè prædicauit. Non diſſerit Salomon, ait Nyſſenus, vt plerique ſolent, qui non habent in poteſtate ſua, illa quæ delectant, vt vel ex eo habeat auctoritatem ſermo eius, quòd illa accuſat, quæ expertus eſt. Nos enim non omnia experientia noſtra didicimus, ſed ſola cogitatione, quorum voluptates experiri prohibet paupertas. Et cùm alicui conſilium damus, vt pro nihilo ducat, quæ homines in pretio habent, qui iſta audit, in promptu habet illud, ideircò nos iſta paruipendere, quòd ea non ſimus experti. Hanc verò totam obiectionem deleuit, cùm dixit: (Vanitas vanitatum, &c.) Obſeruatum eſt idem à Bonauentura [a], & à Chryſoſtomo [b], Thaumaturgo, [c], Olympiodoro [d], & aliis. Infœlix quicumque inanes curas admittit, atque ſuperuacaneas ſolicitudines. Beatus, cuius DEVS ſpes eſt, nec reſpicit in vanitates, & inſanias falſas [e]. Non diligit vanitatem [f], ſed ab eo oculos auertit [g]. Ægyptus fruſtrà, & vanè auxiliabitur [h], quippe tanquam baculus arundineus [i], (qui ad ludibrium CHRISTO ceu regi inani datus eſt ſceptri loco [k], & quo percuſſum caput eius [l] tanquam cerebro vacuum, quod ſignificat Raca, & non qualis Ioannes, ſed ſolidus [m].) Vana ſalus hominis [n], nec non ſpes, & mendacium, præſertim inſenſati [o]: Vanæ cogitationes hominum [p]: Vana pulchritudo, & fallax gratia [q]: Vani, in quibus non ſubeſt ſcientia DEI [r]: quique in vacuum gratiam DEI recipiunt [ſ]; Nec habent opera plena [t]; & accipiunt in vanum animam ſuam [u]. Hi enim cuſtodiendo vanitates fruſtrà [x] (quin enim vel ſubſint vanitatibus, vel etiam faciant vitare non poſſunt, inquit Hieronymus [y],) miſericordiam ſuam (nimirum DEI) derelinquunt. In nulla re, præter DEVM, fœlicitas noſtra eſt: omnes ex nihilo ſunt, & in nihilum redire poſſunt, ſi velit DEVS. Reſpectu DEI nihil ſunt, ac nihili æſtimantur: ſubſunt alicui mutationi: rationales verò ei etiam, quæ vergit ad id, quod nihilo naturali minus eſt, nimirum ad peccatum. Quare omnia vanitas.

" [z] *O curas hominum, ô quantum eſt in rebus inane!*

Omnia vt Sodomitica poma, poſt deflagrationem: vt præſtigiæ, quæ à laruis exiſtunt: quales cibi, quos amatori Menippo Lycio Phœniſſa parauit [a]. Frequenter in Scripturis vana dicuntur Idola, vanitas, fraus, & mendacium: & optimi Auctores linguæ Latinæ vanitatem orationis appellant mendacem, ſeu falſam.

Dixit Eccleſiaſtes]. De ſe Salomon, tanquam de tertia perſona loquitur, vt ſignificet præcipuum Auctorem eſſe SPIRITVM ſanctum, quomodo Balaam de ſe dixit, Auditor ſermonum DEI [b]; & Ioannes, Hic eſt Diſcipulus ille, quem diligebat IESVS, qui teſtimonium perhibet de his, & ſcimus quia verum eſt teſtimonium eius [c]: vel humilitatis cauſa, qua ratione Paulus de ſeipſo: Scio, inquit, hominem in CHRISTO [d], &c. vel vt res adeò magnas, vtileſque, ac admirabiles, veluti de longinquo oſtendat. Sunt hæ omnes rationes Bonauenturæ, quas ab Hugone Victorino mutuatus eſt. Hic autem declarat quomodo credendum ſit Eccleſiaſtæ, ſi & ipſe vanitas eſt, quoniam omnia ſunt vanitas, immò vniuerſa vanitas, tum quod ad corpus attinet, tum quod ad animam. In eo ait, quod dixit, non eſt vanitas, ſed veritas, quia contra vanitatem dixit, quod de vanitate

dixit

a In Prœm.
b Tom. 5. ſer. de Vanita. & breui. vita.
c Inferius in verſum 12.
d Ibidem.
e Pſal. 39. 5.
f Pſal. 4. 3.
g Pſ. 118. 37.
h Eſa. 30. 7.
i Eſa. 36. 6.
k Matth. 27. 29.
l Matth. 27. 30.
m Matth. 11. 7.
n Pſ. 59. 13.
o Eccl. 34. 1.
p Pſ. 93. 11.
q Prou. vlt. 30.
r Sap. 13. 1.
ſ 2. Cor. 6. 1.
t Apoc. 3. 2.
u Pſal. 23. 5.
x Ione 2, 9.
y In Ionam.
z Iuuen. Satyra 1.
a Philoſtra. in Apollonio lib. 4. cap. 8.
b Num. 24. 3.
c Ioan. c. vlt. 24.
d 2. Corinth. 12. 2.

dixit : & conſtat quod contrarius vanitati eſſe non potuit in eo quod vanitas fuit, & id contra vanitatem non vanè loqui potuit, videlicet prout ex veritate viuebat, quæ eſt DEVS, & ipſe, qui erat vanitas, arguebat vanitatem, non per vanitatem, ſed per veritatem, per quam mente eleuatus erat ſupra omnem vanitatem. Quartam cauſam reddit Hugo Cardinalis, vt libentiùs audiatur, aut legatur, quoniam non difficilia, obſcuráve, more Prophetarum, aut Philoſophorum propoſiturus ſit, ſed tanquam popularis Concionator, obuia, facilia, captui, & intelligentiæ omnium accommodata. Id concionatoribus noſtris debet in primis eſſe curę, ne philoſophari, aut theologari extra ſcholam, orare extra roſtra, diſſerere extra academiam videantur. De nomine Eccleſiaſtæ dictum priùs, & quomodo iungatur hîc nomini fœminino verbum maſculinum : אמר קוהלת *amar koheleth.*

Et.] Coniunctionem non habet Hebræus, Græcúſve textus, nec paraphraſis Chaldæa. Non ſuperfluit tamen, vt ait Caietanus, ſed expreſſiorem ſenſum facit.

Omnia vanitas.] Idem Paraphraſtes exponit ; Omne quod laboraui, omnino vanitas; nimis preſsè; amplecti namque voluit Eccleſiaſtes omnem rerum vniuerſitatem. Quia verò compendium eſt homo cunctorum graduum entis, non incommodè quem Dauid appellauit vniuerſam vanitatem [a], vt vidimus, per hæc verba poteſt intelligi (omnia vanitas) ſed & cumulus rerum vanarum facit, vt ipſamet vanitas magis appareat; ſicut res per ſe ſingulæ cùm conderentur à DEO, bonæ, poſt cõplementum omnium ſimul valde bonę DEI iudicio habitæ ſunt [b]. Notauit hoc Hugo Victorinus.

a Pſal.38.6.

b Gen.1.31.

Claudamus verſum regium regis alterius, qui & expertus loquebatur, ore repetitum. Is Gilimer Vandalorum rex fuit, qui ductus in triumphum cum cõſanguineis, aliſque proceribus à Beliſario, vt in Hippodromo purpuram amictus cõſtitit, ac Imperatorem Iuſtinianum in alta ſede conſtitutum, populúmque circa aſtantem conſpexit (verbis vtor Procopij [c]) ac demum ſeipſum in quod fatum perueniſſet, conſiderauit, neque fleuit, neque aliter conqueſtus eſt : tantùm illud Hebræorum voluminum memorauit: (VANITAS VANITATVM ET OMNIA VANITAS.) Chryſoſtomus [d] declamans in Eutropium Eunuchum patririum, Conſulem, Præfectúmque cubiculi Arcadij Auguſti, cùm, offenſo Principe, deliteſceret ſub altari Eccleſiæ, cui ipſe anteà ius aſyli abrogare conatus fuerat, exorditur ad hunc modum : Si vnquam anteà, nunc maximè licet dicere : VANITAS vanitatum, omnia vanitas. Vbi nunc inclytus ille Conſulatus ſplendor ? vbi illuſtres illæ faces ? vbi applauſus illi, ac choreæ, epulæque, & feſti conuentus ? &c. Tum verò comparationem ponens cum foliis deiectis, & arbore radicitùs vacillante, cum ſomnio nocturno, cum floribus vernis emarceſcentibus exacto Vere, cum vmbra, fumo, bullis, araneis (adde quæ ſunt in Libro Sapientiæ [e] de nuncio prætereunte, naue tranſeunte, aut tranſuolante, ſagittáque emiſſa) hanc ſubdit ſententiam dignam pietate Chryſoſtomi, perutilem ad pietatis excitandum, fouendúmque ſtudium, quæ idcircò totidem hîc à me verbis, cùm parciſſimus eſſe ſoleam in tranſcribendis Auctoribus, recitanda eſt : Quapropter ſpirituale hoc dictum occinimus indeſinenter dicentes : VANITAS vanitatum,

c Libro 2. de Bello Vandalorum.

d Hõ. in Eutropium Tomo 5.

e Cap.5.8.

nitatum,omnia vanitas. Hoc enim dictum in parietibus, in veſtibus, in foro,in ædibus,in viis,in feneſtris,in ianuis, ſed potiſſimùm in ipſa cuiuſque conſcientia continenter inſcriptum eſſe oportet, omníque tempore cogitationi obuerſari:quandoquidem negotia fraudulenta, & perſonata,ac inimica veritatis opinionem apud pleroſque ſibi parauerunt. Hoc dicto in prandio,in cœna, in cœtu quemque proximum ſuum compellare oportebat,idémque ab illo viciſſim audire,nempe quod Vanitas Vanitatum, omnia vanitas,&c. Huic dicto Fulgentius adhuc monachus, nondum Epiſcopus Ruſpenſus, quando Romæ ſpectabat Theodoricum regem circumdatum Romana curia, Senatu,& nobiliſſima pompa, non ſe continuit, quin ex intimis efferret ſimilem ſententiam,feliciter,vt ſcribit Auctor Vitæ [a],ad illam ſupernam Ieruſalem deſiderandam, vehementer exardeſcens, præſentéſque admonens: QVAM ſpecioſa poteſt eſſe Ieruſalem cœleſtis, ſi ſic fulget Roma terreſtris? & ſi in hoc ſeculo datur tanti honoris dignitas diligentibus vanitatem, qualis honor, & gloria præſtabitur Sanctis contemplantibus veritatem? Præclarum prorſus in hoc eodem genere documentum Spiridion Tryphillio aulicum Conſtantij apparatum ac maieſtatem demiranti edidit [b], & haud abſimilia narrat de Antonio Athanaſius, cùm Imperatorum ad eum litteræ delatæ eſſent,extántque huius vanitatis cognitæ, ac prædicatæ à viris Sanctis exempla permulta. Lege eruditam Inductionem,qua Aſcanius Martinengus [c] myſticè declarans inanitatem ac vanitatem terræ,demonſtrat in imperiis,& in regibus,eorúmque potentia, opibus,deliciis vanitatem; Hieronymum [d] quoque vide in Eſaiam. Verè Pythagoras: οὗτος ΘΕΟΥ νόμος ἀρετὴν εἶναι τὸ ἰσχύον μόνον τὰ δ' ἄλλα λῆρον [e]. Sed & ille optimè ratiocinatus, qui nuncium remittens mundo, dixit [f]:

" *Linquo* COAX *ranis*, CRAS *Coruis*, VANAque *vanis*.
" *Ad Logicam pergo,quæ mortis non timet* ERGO.

a *Apud Surium 1. Ianuary.*
b *In Actis apud Suriũ, 12. Decemb.*
c *Tom. 1. P. 2. Gloſſa magna in Geneſim, pagina 1234 & 1235.*
d *Lib. 11.*
e *Stobe. ſermone 1. de Virtu.*
f *In libello, cui titulus:* LAVACRVM *conſcientiæ.*

Verſ. 3.] QVID amplius habet homo de vniuerſo labore ſuo quo laborat ſub ſole?

ILLATIO quædam eſt ex dictis, vel etiam probatio ſententiæ poſitæ verſu priore:Si enim omnia vanitati ſubiecta ſunt,inquit Hugo Victorinus,piè ac fusè tractans hunc locum,opera hominum à vanitate aliena eſſe quomodo poſſunt? Si,quod DEVS creauit, quomodo non multò magis quod homo facit? Laborat omnis homo vel agendo, vel patiendo, & cui dulcis vita eſt,& cui amata,ille,vt delectetur,& maneat in ipſa Vita, hic vt à miſeria liberetur, timénſque ne hinc citò exeat. Non eſt tamen Sanctorum vanus labor,niſi quatenus tranſit, quia permanet ſolidus fructus:vanus quoque cenſeri poteſt,prout dicitur DEVS fingere laborem in præcepto [g], quaſi imaginarium, & non verum. Quippe non ſunt condignæ paſſiones huius temporis [h], &c. Qui tantùm ſub ſole laborat, alternante illo diem,noctémque ſuo curſu,ideóque non continenter viſo, iuxta deſiderium, vano labore conſumitur, niſi ſolem iuſtitiæ ſpectet, & in illum,

g *Pſ. 93. 20.*
h *Rom. 8. 18.*

quoad licet; ſupérque ſolam materialem intendat. Præthereà qui laborem ſub ſole, ſiue ſub tempore ſuſcipiens non reſpicit ad æternitatem, laborat fruſtrà, quia pro tempore duntaxat, non pro æternitate, & de vanis referre nequit niſi vanitatem, nec valet ſecum moriens quicquam rerum harum

a Iob 27.19. auferre [a]. Stultus eſt, qui quæ congregat, non cogitat, cum hac nocte ani-
Pſal. 48. 18. ma repetetur, ad alium peruentura [b]. & in terra, quàm in cœlo theſauri-
1. Tim. 6. 7. zare mauult [c], deprehendet vel ſerò ab ſe dilectam vanitatem, quæſitum
b Luc. 12. 20. mendacium [d]: ſe quoque laſſatum eſſe in via iniquitatis, ac ambulaſſe vias
c Mat. 6. 20. difficiles [e]. Rectè Thaumaturgus in Metaphraſi: Non facilè quis vel vnam
d Pſalm 4. 3. aliquam recenſebit vtilitatem concinnatam ex omnibus, quæ homines
e Sap. 5. 7. ſuper terram reptantes tanto molimine parturiunt. Non diſpar Interpretatio Chaldaici Paraphraſtis: (Quid reliquum eſt homini poſtquam mortuus fuerit de omni labore ſuo, quem ipſe laborauit ſub ſole in hoc ſeculo?) Omnis per ſe labor moleſtus, & maximè ſi inanis, & ſolido vacuus fructu.

f 1. Cor. 15. 58. Nihil adeò ſtabiles reddit, & immobiles iuſtos, & abundare facit in Opere Domini ſemper, quàm ſcire, quod labor eorum non eſt inanis in Domino [f];
g Apo. 14. 13. & audire SPIRITVM intus dicentem, vt requieſcant à laboribus, quo-
h Heb. 4. 9. niam opera eorum, id eſt, merita ſequuntur eos [g], vt mercedem recipiant,
i Hom. 23. in Numeros, & 2. in Pſa. 36. & Sabbatiſmum [h] poſt ſex huius labores vitæ. Lege Origenem [i]. Eadem porrò ſententia repetitur Capite tertio [k].

Quid habet amplius homo.] Τί περίσσεια τῷ ἀνθρώπῳ. Quæ abundantia
k Verſ. 9. homini, ſicut & Ambroſius [l] legit. Id eſt, Quid abundans, excellens, ma-
l In Pſ. 118. octonario 12. gnũ, eximium, vt notat Titelmanus confirmans duplici alio loco Noui Teſtamenti: Si [m] ſalutaueritis fratres veſtros tantùm quid amplius facitis? Τί
m Matth. 5. 47. περισσὸν, quid magnum, &c. vt merces nobis vobis debeatur. Quid ampliùs [n]
n Rom. 3. 1. Iudæo eſt, aut quæ vtilitas circumciſionis? Τί περισσόν.

Sub ſole.] In hac terra, vbi lumen ſolis accipimus, qui viuentibus, rebúſque cunctis præeſt, & à quo temporum diſtinctio potiſſimùm petitur: vt obſeruauit Hugo de S. Victore. Frequens eſt hoc toto libro phraſis iſta, & haud ſcio an vſpiam alibi reperiatur in Scripturis. Italis, Galliſque familiare eſt dicere (Sotto la cappa del cielo, ſoubs la chape du ciel) & aliæ Scripturæ vſurpant (ſub cœlo, ſub omni cœlo, ſub vniuerſo cœlo, ſub cœlis, ſub firmamento.) Sic vocantur res ſublunares, quæ ſunt ſub cœlis. Et quidem magis propriè, quia ſub ſole eſt Luna, Mercurius, Venus. Mundum hunc ita deſcribit Eccleſiaſtes inferiorem, quia eſt locus ſubſolanus, inquit
o In Pſ. 37. Ambroſius [o]: ſupra ſolem verò eſt pax ANGELORVM, ſanctitas cœleſtium Poteſtatum. Sub ſole iniquitatis præſidet Diabolus, CHRISTVS verò virtutibus. Omnia ſub ſole vanitas, proinde ſuper ſolem, ait Pauli-
p Epiſt. 4. nus [p], veritas. Ita & qui in veritate conſiſtunt, etſi (pergit ille dicere) intra mundum viuant habitatione corporea, tamen ſupra mundum ſunt conuerſatione cœleſti, & aſtrorum choros, vel cœlorum polos euolantes, ſpiritu ſcandunt, & ſuperuadunt, celſioréſque elementis agunt, non ſubditi rebus & vſibus elementorum, ſed affixa in CHRISTO vita, ſuperiores mundo fiunt, manentes in eo qui eſt ſuper omnia DEVS benedictus in ſecula.

Verſ. 4.]

*Verſ.*4.] GENERATIO præteriit,& generatio aduenit,terra autem in æternum ſtat.

VANITATIS alia probatio ex vicaria generatione, & corruptione, quæ apparet ſuper terram,cuius eſt quidam quaſi perpetuus idem ſtatus,tametſi ipſa ſecundùm partes ſuas alteretur, & corrumpatur,ac etiam generetur. Nam vt eleganter quidam dixit :

" *Mors* [a] *etiam ſaxis,nominibúſque venit.*

Elucet adhuc maximè mortalitas in homine, qui potuit,ſi non peccaſſet [b], eſſe immortalis. Vniuerſa vanitas eſt, ac in imagine pertranſit [c]. Myſticos prætereo ſenſus, quod recedat generatio Iudæorum,ſuccedat generatio de Gentibus congregata : quod ante Hieronymum, alióſque poſt eum expoſitores dixit Origenes [d], ſic id Pſalmi accipiens : Domine refugium factus es nobis à generatione in generationem [e]. Item quòd generatio veteris, & noui hominis, laborum & præmiorum : Generatio Idololatrarum,Iudæorum, Tyrannorum,ac Perſecutorum, & Hæreticorum contra Eccleſiam mortalitatem noſtram,de qua præter nonnullos Interpretes,intelligit quoque Gregorius [f], perpetuúmque ad interitum curſum, omnes loquuntur, cuncti videmus,nec diſcimus tamen ibi corda figere, vbi vera ſunt gaudia: Sic per temporalia tranſire,vt non amittamus æterna [g]:in eum ſpes noſtras collocare,qui ſemper idem eſt,nec anni eius nunquam deficiunt [h].

Generatio.] Varias vocis huius notiones expoſui Capite ſecundo [i] Actuum Apoſtolicorum. Hîc ſumi poteſt vel pro ipſamet mutatione phyſica,licèt in acceptione generaliore, non pro ſubſtantiali tantùm, vel pro rebus ipſis generalibus,tum maximè pro homine.

Terra autem in æternum ſtat.] Non eſt per ſe de quiete ſermo,quæ motui locali opponitur,ſed de quadam quaſi Incorruptione,qua ſecundum ſe tota non corrumpitur, ac veluti commune receptaculum, ſiue diuerſorium, abeuntes, redeuntéſque res generabiles,& corruptibiles excipit. Aduenæ ſumus atque peregrini,& hoſpites in terra [k]: calcamus, & inambulamus eam ; at illa in æternum ſtat; eo modo quem diximus, quamuis aliquando reformanda,& in melius commutanda [l]; vt notat quoque Salonius. Lege inter alios Rupertum [m]. Nihilominùs alibi [n] hoc, & ſimilibus teſtimoniis Litterarum ſanctarum refutauimus opinionem,quòd moueatur terra, cœlum ſtet : (quidam teſte Cicerone [o] Platonis hanc aſſerebant ſententiam, moueri terram, ſed obſcurius.) cui veritati non obſtant terræmotus, qui nunquam ſunt generales, communéſve toti terræ. Non diſputo verúmne ſit quod ingenioſè quidam ætate noſtra docent, non fieri ſuper terra motum vllum quin tota moueatur, propter ſummum æquilibrium centri, quamuis, vt ipſi dicunt, motus machinæ tantæ ſit imperceptibilis. Non hinc quidem poſſunt conuinci,quia recurrent ad imperceptibilitatem : ſed imperceptibilia ego, vt verum fatear, non percipio : & ſi ea ſunt acutie ſenſus,intellectúſve,vt hunc motum percipiant,cur non illum, quem imperceptibilem ij vocant, qui autumant,cœlo quieſcente, cieri in orbem terram? Omitto quoque myſticam ſignificationem terræ pro Scriptura, pro

a *Auſonius Epig.*34.
b *Geneſ.*3.6. 22.
c *Pſ.*38.7.
d *Tract.*30. *in Matth.*
e *Pſal.*89.1.
f *In Pſ.*4.*Pœnitent.*
g *Eccleſia in Collecta domi.*3 *poſt Pẽtecoſt.*
h *Pſal.* 101. 28. *Heb.*1.12.
i *Verſ.*40.
k *Pſ.*38.13. 118.19. *Heb.*11.13. 1.*Petr.*2.11. 13.
l *Eccl.*16. 30. *Matth.*24. 35. 2.*Pet.*3.7. *Eſa.*65. 17. *cap.*66.21. *Apoc.*21.1.
m 1.*de Trin.* 4 *cap.*28.
n *Act.*4.31.
o 4.*academ.*

arbitrio noſtro, pro Eccleſia, & ſimilibus, quas malim legas apud Interpretes. Tropologia Ruperti non abeſt procul à ſenſu litterali, dementem eſſe qui laboret in comparatione terræ, cum tot generationibus prętereuntibus, & aduenientibus, hic ſemper terra maneat.

In æternum.] לעולם *lehhos*, *εἰς τὸν αἰῶνα*, Hieronymus (in ſæculum) qui etiam notat, quod ſignanter non eſt dictum, Terra in ſeculis ſtat, ſed, in ſe-
a Matth. 24. 35. culo, quoniam terra cum cœlo tranſibit [a], quando Euangelium prædicatum fuerit imminente conſummatione. Tranſitus hic intelligendus iuxta allatam priùs expoſitionem. Indicat Hieronymus, ſeculum, & æternum, ſumi pro longa, ſed finita duratione: quæ vtriuſque vocis acceptio vſitata quoque profanis:

b Lib. 1. Ep. 10. " *Seruiet æternum*, (inquit Horatius [b]) *quia paruo neſciat vti.*

c Lib. 2. Locut. in Exod. & 1. Quæſt. in Gen. c. 31. d De lingua Latina. e In 8. Æneidos. Et Auguſtinus [c] obſeruauit, aliquando quod finē nullum habet, aliàs, quod eum quidem reſpicit, ſed quando, vel vbi neſcitur, æternū dici. At ſeculum etſi centum annorum ſpatium cenſetur à multis: Vnde ludi ſeculares, annus ſecularis, carmen ſeculare, &c. quaſi dicatur à ſene, vt ait Varro [d], quod longiſſimum ſeneſcendorum ſpatium id putarunt: quamuis etiam Galli triginta ſolùm annos ſeculo darent, vt Seruius [e] ſcribit, nihilominùs pro longiore, ſed non præſcripto tempore accipitur apud Auctores ſacros, & profanos. Quare ſtare terram in æternum, poſſet quis intelligere, quandiu nos ipſi hanc incolemus, & colemus: quandiu viuent in mundo homines. Olympiodorus exponit in longinquum tempus.

f In capite 1. Ep. ad Gal. g Lib. 11. c. 5. De voce Hebræa, (Græca autem *αἰὼν* eſt ἀπὸ τοῦ *ἀεὶ ὤν*, vel *ὄν*, ſemper exiſtens) Hieronymus alio loco [f] docuit cum ו *van* ſignificare æternitatem, vbi verò id non eſt, iubilæum, ſpatiúmque quinquaginta annorum. Galatinus [g] affirmat aliquam reperiri in Scriptura pro propriè dicto æterno, hoc eſt, cuius nec finis, nec initium ſit, Primum non eſſe perpetuum, allatis exemplis demonſtrat, Auctor theſauri linguæ ſanctæ: Secundum item non
h Gen. 21. 33. eſſe verum oſtenditur omiſſis aliis, quod ipſimet DEO velut epithetum attribuitur, inuocabit ibi nomen Domini DEI עולם *hholam* [h] æterni. Quocirca quando Scripturę poſt (in æternum) addunt (vltra) vel exprimunt (in ſeculum ſeculi, ſiue, ſecula ſeculorum, quod hîc quoque poſuit Chaldæus Paraphraſtes) ad *ἐπίτασιν*, & *ἐξήγησιν* pertinent hæ formulæ, non quaſi abſque his vera æternitas ſignificari ſatis non poſſit, aut non etiam re ipſa
i 2. ductoris dubiorum capite 29. ſignificetur, ſicut velle tamen videtur Rabbi [i] Moyſes, qui hac ratione conatur iis reſpondere qui hoc ex loco Salomonem credebant mundi æternitatem crediſſe, ideóque libri huius auctoritati derogabant. Ex Hebræis, quidam ſuſpicantur eſſe Latinum aduerbium, olim, tum præteriti, tum futuri temporis.

Stat.] עמדת *hhomedeth* ſtans, ſic enim Hebræi per participia præſens tempus explicant quo carent, *ἔστηκε*, ſtetit. Quæ tandiu ſtetit, ſtare adhuc poteſt. Standi autem verbum non ſitus eſt hoc loco, ſed conſiſtentiæ, at-
k Cap. 3. 11. que durationis. Verbi huius notiones expoſui Commentario Actuum Apoſtolicorum [k]. Nyſſenus colligit tropologiam, vt iuxta præceptum Pauli ſtemus immobiles in bono ac firmi. De re ipſa dictum priùs. Teſtatur ve-
l 2. ductor. dubi. cap. 29. rò Rabbi [l] Moyſes multos ex Hebræis exiſtimaſſe propter præſentem locum,

cum,Salomonis opinione mundum æternum eſſe. Sed miratur meritò poſſe id aliquem de eo ſuſpicari qui Moyſi teneat legem: dicítque ſolam terræ colligi perpetuitatem ex iſtis verbis, licèt ea cœperit aliquando.

Verſ.5.& 6.] ORITVR Sol,& occidit,& ad locum ſuum reuertitur, ibíque renaſcens gyrat per meridiem, & flectitur ad Aquilonem: luſtrans vniuerſa in circuitu pergit Spiritus,& in circulos ſuos reuertitur.

INDICAT Sol,vt ait Hieronymus, & Nyſſenus quotidiano ortu occaſúque interitum Mundi, ac hominis præſertim, necnon per anni tempeſtates, quas efficit. Cum Hieronymo Hugo Victorinus, Bonauentura, Lyranus, Hugo Cardinalis, Carthuſianus, Caietanus, Albinus, Thaumaturgus, Ioannes Arboreus de vtroque curſu interpretantur, tum diurno, tum annuo,etiam prima verba textus,ita vt oriri ſol cenſeatur, quando per vernale æquinoctium ingrediens, ad noſtrum polum conſurgit; occidere, quando exiens per autumnale,ad inferiora deſcendit: gyrare per meridiem (quæ ſunt verba ſequentia,) quando in hyemalibus ſignis commoratur: flecti ad Aquilonem, quando in æſtiuis, quæ polo boreali viciniora ſunt, circumfertur. Porrò,quia calore ſuo ſol agit in hæc inferiora,& à nonnullis Philoſophis cœli naturæ igneæ habiti ſunt,per Solem ſumpſit idem Hugo Victorinus ignem;per Spiritum, qui deinceps ponitur in textu, aërem,qui pariter agitur, in orbem: ſed quia non ſemper eodem modo, nec prorſus idem,plures velut circulos faciat, dum eſt vel motus eius concitatior, vel remiſſior: luſtret autem vniuerſa, dum mobilitate ſua cunctas vbique ceu ſordes purgat, & ſubit omnia. Symmachus in verſione, Thaumaturgus in Paraphraſi, Bonauentura, & Caietanus in Commentario ſequuntur eandem de aëre vel vento ſententiam. Addit Hugo Victorinus referri poſſe ad ſolem omnia,vſque ad ea verba, excluſiuè (pergit ſpiritus) hæc autem ad ignem,vel igneam vim à ſole procedentem,quæ res omnes foueat,vel quocumque nomine vocetur,ad occultam,& inſitam cuique rei,cum qua pergat, ac reuertatur per vicariam generationem, incrementúmque ac perfectionem,& decrementum,ſeu interitum,atque reſolutionem quodammodo circularem. Ego malim totam ſententiam de ſole ſolo intelligi, & cum Chaldæa Paraphraſi de motu diurno duntaxat,quo pacto reuerti ſol in circuitus dicatur; quia perficit integrum die vno circuitum,qui veluti ſecatur in partes: vel quia quotidie à diuerſo puncto circumit: vel quia decurrit in excentrico,concentrico,deferente,huius orbis motu, qui vocatur raptus, circumactus ad augim,& ad oppoſitum augis.

Arboreus reijcit Lyranum aſſignantem præter orbem deferentem & æquantem,alium epicyclum,eò quòd ſol non habeat iſtum,ſed alij planetæ. Supremus autem orbis,inquit,ex his,quos ſupra ſe ſol habet,eſt mundo concentricus, ſecundùm ſuperficiem conuexam, id eſt, eius centrum eſt centrum mundi, & ſecundùm concauam eſt excentricus, id eſt, eius centrum eſt aliud à centro mundi; infimus è contrario ſecundùm ſuperficiem

connexam eſt muudo excentricus,concentricus ſecundùm concauam.Gerardus Moringus huc propendet magis,& Titelmanus.

a Verſ.6. De motu ſolis illuſtre teſtimonium Pſalmi XVIII [a]. Exultauit vt
b Cap.4.34. Gigas ad currendam viam,&c. & Libri tertij Eſdræ [b],quamuis apocryphi: Velox curſus ſolis conuertit in gyrum cœlum in locum ſuum vna die. Eſt tamen & alia de curſu annuo ſententia probabilis, quam ſequitur prętereà
c Epiſt.3. Paſchali. Theophilus Alexandrinus [c].

Myſticè iuſtitiæ Solem explicant omnes, maximè Olympiodorus, qui ait oriri in cordibus fidelium, cùm dirigit adhuc proficientes: occidere, quando maius deſiderium illis accendit altitudinem inquirentibus ſententiarum: prætereà, oriri verbum DEI è paterno ſinu, occidere per incarnationem, & mortem, quibus diuinitas eius quodammodo eſt occultata: oriri ex Deipara ſecundùm carnem: occidere deſcenſu ad inferos:ac denuo exoriri per reſurrectionem. Item gyrare per meridiem prudentiæ feruentis fidelium: per Aquilonem fortitudinis: eſt enim hic ventus acer & expeditus: per Lyben Temperantiæ voluptates refrigerantis & exſiccantis: per Subſolanum iuſtitiæ,quę per omnes commeat,extenditúrque virtutes. Adhæc iſtum ſolem VERBI incarnati villas & ciuitates ad meridiem conſtitutas ipſum ſuis pedibus circuiuiſſe, per Apoſtolos Aquilonares plagas: Denique SPIRITVM ſanctum Apoſtolis infuſum circuire illos terras omnes feciſſe, & Euangelium prædicare, atque etiam eoſdem induxiſſe vt conuerſo itinere redeuntes, eos inuiſerent, quos priùs in doctrina Fidei erudierant, vt eſt in hiſtoria Apoſtolica. Volui ſemel guſtum dediſſe ſpiri-
d In Pſ.118. octon.12. tualis ſenſus,vt ex hoc de ceteris,qui deinceps eruuntur à Doctoribus, iſto Libro, coniectura fiat. Similia ſunt apud Ambroſium [d]. Et citat vterque
e Ioan.12.32. ſententiam CHRISTI: Cùm [e] exaltatus fuero à terra, omnia traham ad
f Tom.5. ho. de Virtute. me ipſum. Item apud Chryſoſtomum [f], & hoc loco apud Hieronymum alióſque permultos.

Oritur ſol & occidit.] Hebraicè, (& oritur) Item Græcè additur coniunctio: Chaldaicè: (oritur ſol in die ex latere orientis: & ingreditur ſol in latus occidentis in nocte.)

Ad locum ſuum reuertitur.] Hebraicè שואף *ſcoeph*, quod Aquila interpretatur προσέπνευσε, vel εἰσπνεῖ, id eſt,aſpirat: Symmachus & Theodotio (recurrit) quia videlicet, ait Hieronymus, ſol reuertitur ad locum ſuum, vt ibi vnde priùs egreſſus fuerat, aſpiret. Chaldæus, (& ad locum ſuum anhelat:) eſt enim tanquam gigas currens veloci curſu, vt antè dictum eſt, & quodammodo aërem attrahit ventum,ſeu aërem præ deſiderio redeundi ad locum ſuum. Certè ſub ortu ſolis frigidior quàm antè ſentitur aura.

Ibique renaſcens.] Chaldaicè (& ambulat per viam abyſſi.) Id eſt, incognitas nobis vias, (vt ait Hieronymus) ſeu Antipodas, qui nobis ſunt oppoſiti tanquam in profundo.) & oriturus eſt cras ex loco, vnde ortus eſt heri.

Gyrat per Meridiem,& flectitur ad Aquilonem.] Notum ventum, ac Boream ponit Græcus Textus Septuaginta (quoniam ſunt quatuor potiſſimùm in quatuor Mundi plagis venti) qui etiam habet ſimplex verbum πορεύεται vadit, pro,gyrat, ſicut Hebraicè הולך *holech*, vadens, Symmachi

verò

verò καζαρτᾷ, ſed exponit de vento, vt Hieronymus teſtatur.

In circulos ſuos reuertitur.] Id priùs expoſui. Ridiculus autem Empedocles, teſte Plutarcho [a], vel alio, cùm ait, enato primùm humano genere, ob ſolis ſegnitiem, fuiſſe die longitudinem, quanta nunc decem menſium: procedente tempore, vt ſeptem. Chaldæus: (Perambulat omne latus Meridiei, & redit ad latus Aquilonis per viam abyſſi.) pro (flectitur) κυκλοῖ, Chaldaicè (redit.) Quidam autem vim faciunt in Latino, quia ſol non efficit exactam ſphæram, ſed potiùs ſpiram. De hac re Franciſcus Valleſius [b] in ſua ſacra Philoſophia diſputans contra quoſdam Aſtrologos, necnon aduerſùs Beatum Thomam, defendénſque veram in Solis motu deflexionem ad Aquilonem.

Luſtrans vniuerſa in circuitu pergit Spiritus, &c.] Hugo Victorinus notat, ſic diſtingui poſſe, vt poſt (in circuitu) ſint duo puncta; & à (pergit Spiritus) incipiat aliud membrum. Ita quidem etiam Maſſoretæ adhibent puncta. Græcè quoque videtur diſtinctio ſtatuenda ante (pergit) quia participium κυκλῶν generis maſculini, πνεῦμα neutrius. Vtcumque diſtinguamus, non oportet variari ſenſum: placétque mihi, vt ſit de Sole idem ſermo, non de vento, vel aëre; neque de vi quadam, quæ proficiſcitur à Sole, vt memini in Commentario; neque (vt tamen placet Nyſſeno) de homine, qui totus denominetur à ſui parte, id eſt ab Spiritu. Retenta porrò diſtinctione, quam habent Codices Latini, Græcíque, obſeruanda eſt appoſitio, aut ſubintelligendum aliquid, verbi gratia: Luſtrans vniuerſa (ſol) in circuitu, pergit Spiritus (ille ipſe ſol qui eſt Spiritus) & in circulos ſuos reuertitur. Profectò hæc vltima verba non ita propriè de aëre, aliáve re, vt de ſole poſſunt intelligi.

In circuitu.] Notat quodam loco Hieronymus [c], hinc rotunditatem cœli colligi à pleriſque, & in Sphæræ modum volui cœlum. Demonſtrant hoc Phyſici, & Aſtronomi [d]. Quamuis ex Patribus Iuſtinus [e], vel potiùs recentior etiam Origene auctor collocatus in Iuſtini Operibus, Ambroſius [f], Chryſoſtomus [g], Theodoretus [h] (qui mutauit tamen alibi [i] ſententiam) Theophylactus [k], Lactantius [l], Procopius [m], nonnulliq́ue alij id negant tanquam Scripturis contrarium, quæ cœlum vocant tabernaculum, & vt pellem extenſum. Sed Paulus [n], qui videtur loqui priore modo, tantùm dicit cœlum eſſe fixum tabernaculum, nec mutandũ, ſicut Lex vetus mutabilis fuit. Poteſt quoque locus Pſalmi de pelle [o], (quo meminit Damſcenus [p] vſos qui hemicycli cœlum figuram obtinere ſentiebãt) aut Eſaiæ [q] iuxta editionem L X X. qui comparant cum camera, rectè conſiſtere cum figura rotunda, vt Auguſtinus [r] docet. Sunt etiam qui reliquos patres, ſaltem aliquos, vt Chryſoſtomum, intelligant de ſede Beatorum, quod vocatur cœlum empyreum, & exiſtimant eſſe quadratum in parte ſuperiore, prout de cœleſti Ieruſalem [s] dicitur, quod in quadro poſita eſt [t]: quæ tamen ſententia mihi non placet, vt nec placere video expoſitoribus [u], Apocalypſis multo aliter quadratam interpretantibus figuram.

Spiritus.] Sol Spiritus vocatur, quoniam animat, ſpirat, viget, annuos orbis curſus explet, ſidera cetera illuminat, vt Poëtæ hîc teſtimonio Hieronymus confirmat. Nec exiſtimauit tamen doctiſſimus Pater, ſicut de illo

B.Tho

a 5. de Plac. Philoſoph. cap. 18.
b Cap. 62.
c In capite 3. Ep. ad Epb.
d Lege Conimbricenſes in 2. de cœlo cap. 4. q. 1. & Clauium in Sphæram.
e Quaſt. 130. ad ortho.
f In Hexam. lib 1.
g Homil. 14. & 17. in Ep. ad Hebr.
h In c. 8. Ep. ad Hebr.
i Quaſt. 20. in Geneſ.
k In c. 8. Ep. ad Hebr.
l 3 Inſtit. capite 23.
m In cap. 1. Geneſ.
n Hebr. 8. 2.
o Pſ. 103. 2.
p 2. de fide cap. 6.
q Cap. 40.
r 2. Geneſ. ad lit. cap 9.
ſ Apocal. 21. 16.
t Indicãt Conimbricenſes 2. de cœlo, c. 5. q. 1 a. 2.
u Vt Riberã, Viega, Petro Bullingère, & alijs quos citant.

B. Thomas [a] ſuſpicatur, pro Eccleſiaſte citans Eccleſiaſticũ, niſi error irrepſit, ſolem, cœlúmve eſſe animatum, ſolum id quod dixi, affert, vt explicet quo pacto ſol ſpiritus per quandã figuram dici poſſit. Fert quoq; communis vſus loquendi notatus à Titelmano, vt ſi quis alios præſentia ſua vel ſermone exhilaret, eorum illum ſpiritum, animámve nominemus. Fortaſſe nec Hieronymus animam cœlis aſſiſtentem negaſſet, de qua non incommodè poſſunt intelligi nonnulli aliorum Patrum, qui de his velut de animaris loquuntur. Verùm hoc nunc non agimus. Hieronymus [b] in erroribus Origenis hunc numerat, quod cœlis tribueret animas rationales. Scriptura videtur animam cœlis adimere, dum cauet ne vllus ijs à nobis honor habeatur, eo quod creati ſint in miniſterium cunctis gentibus quæ ſub cœlo ſunt [c]. Nihilominùs non eſſe apertum errorem, ſi quis affirmet contrarium, idem S. Thomas docet multis locis, & ex alijs id ipſum colligit ac probat Claudius Eſpencæus in proprio Tractatu de Cœlorum animatione, licèt ſentiat ipſe non eſſe animatos cum V. Synodo, & articulis Pariſienſibus quos citat, confutétque Paulum Rieium abutentem præſenti teſtimonio ad contrariam opinionem. Idem S. Thomas [d] per Spiritum hoc loco vult nos intelligere Angelum, qui per operationem, qua mouet cœlum ſecundùm circulum, dicatur pergere in circuitu, ea ferè ratione, qua Paulus ait SPIRITVM ſanctum interpellare, id eſt, interpellare facere [e]. Lege Conimbricenſes [f], & ipſi quandoque hæc eadem diſputauimus.

a P.P. q. 70. art. 3.
b Epiſt. ad Auitum 59. & in lib. 13. in c. 45. Eſa. & in c. 1. & in Deuter. cap. 32.
c Deut. 4. 19.
d Opuſc. 10. & 11. ad. art. 6.
e Rom. 8. 26.
f 2. de cœlo cap. 1. q. 1.

Verſ. 7.] OMNIA flumina intrant in mare, & mare non redundat: ad locum vnde redeunt flumina reuertuntur, vt iterum fluant.

QVI vanitatem elementorum exemplo doceri volunt, prioribúſque verſibus terræ, ignis, & aëris, vt Hugo Victorinus præſertim, aſſerunt modò in aqua exemplum poni fluctuante circa terram. Hieronymus reiecta ſententia, quòd aquæ dulces quæ fluunt in mare, vel ardente ſole conſumantur, vel ſalſugini maris ſint pabula, exponit præſentem locum, vt per occultas venas ad capita fontium aquæ regrediantur, & de matrice abyſſo, in ſua ſemper ebulliant principia.

Celebris controuerſia eſt de origine fontium, & fluminum: quam aliàs tractauimus, & de qua ſatis copioſè Conimbricenſes [g]. Sed quod attinet ad præſentem locum, duo dicuntur, omnia flumina intrare in mare, quod ambigi non ſolet, atque reuerti ad locum vnde exierunt, quod quidam accipiunt de reuerſione ad mare, vnde primum exitum originémque ſumpſerunt. Et quia poſterius iſtud membrum indefinitè ponitur, prius cum nota vniuerſali, propterea Titelmanus ait ad veritatem poſterioris ſatis eſſe ſi quædam flumina habeant initium ex mari, cùm tamẽ plura, iuxta veram [h] Philoſophi ſententiam, generentur ex aëre intra poros terræ incluſo, ibíque per frigus condenſato in aquæ guttas, ex quarum confluxu per occultos meatus fontes erumpant, & ex his flumina, ídque potiſſimum in montibus. Immò miraculum, inquit idem Titelmanus, augetur, ſi omnia

g In libros Meteor. tractat. 9.
h lib. 1. Meteor. Summa 4. c. 1. & lib. 2. Summa 1. cap. 2.

flumina,

flumina, etiam illa, quæ non oriuntur ex mari, intrent in ipſum, hoc verò non redundet.

Reſpondet ſecundò : Quamuis membrum ſecundum vniuerſaliter intelligatur, iuxta Lectionem Hebræam pro (exeunt) eſſe (pergunt) ſenſum autem reddi : (Omnia flumina intrant in mare, ipſum tamen non redundat. Et omnia hæc flumina ſic reuertuntur, vel currunt ad locum, quo pergunt, id eſt, ad mare, propter hoc, vt ampliùs fluant, quia niſi pelago aquæ illæ abſorberentur, ſiſterent nimiùm excreſcentes extra alueos, terrámque implentes. Tertiò ne verbum (reuertuntur) videatur indicare regreſſum ad principium, vnde omnia flumina exierint, id eſt, mare, ait idem valere quod (proficiſcuntur) ſicut quando Capite vltimo * huius libri dicitur, quod ſpiritus hominis redit ad DEVM, qui dedit illum, nempe quando it in cœlum, vbi tamen priùs non fuit ; ſenſus eſt, quod vadit ad locum ſibi deputatum. Ad eundem modum aquæ omnes in mare vt in locum natiuum redire cenſentur (quo pacto partes aliorum elementorum ad loca ipſorum) quando illuc tendunt, etiamſi priùs ibi non fuerint, vel inde progenitæ ſint. Quartò explicat vocem (iterum) quam Hebræus textus non habet, non cum relatione ad præcedentem originem, ſed vt ſit idem quod ampliùs, & adhuc, id eſt, vt adhuc fluant, ſiue in ſuo fluxu permaneant. Quintò addit iuxta Græcam, & Latinam antiquam editionem, quam Hieronymus quoque ſecutus eſt, pro fluminibus eſſe torrentes : hos autem à mari ortum ducere, rurſúmque ad id redire, quoniam à mari ſol extrahit vapores, qui condenſantur in nubem, ac in aquam conuertuntur, & pluendo in terram decidunt, atque torrentes efficiunt, qui rurſum in mare redeunt, ſicut aquæ fluminum. Mihi ſententia hæc ſupra alias omnes placet, dummodo quod quinto dicitur loco, reſecetur tanquam aduerſarium vulgatæ editioni, necnon & Chaldææ, quæ flumina omnia, omnéſque ſcaturigines aquarum exprimit : rationi prætereà Caietani, quia mirum non eſſet ex fluxu torrentium mare non impleri, cùm aquæ torrentium exiguæ valdè ſint; ſed ex eo, quod omnia flumina confluunt ad mare. Deinde malo quod ipſemet mauult in ſecundo pronunciato, vt notam vniuerſalem (omnia) in priore membro expreſſam intelligamus quoque in poſteriore; ſic enim ceteri paſſim intelligunt, & contextus ipſe ſatis id indicat. Quæ ſunt in dicto ſecundo cum tertio & quarto difficultatis ſolutionem maximè attingunt. Nihilominùs cenſeo hoc ex loco nihil pro quæſtione originis fluminum, fontiúmque colligi : aut ſi quid colligatur, potiùs aliunde oriri, quàm ex mari. Nam Salomoni ſatis eſt probare vanitatem, (quam præfatus eſt eſſe in rebus omnibus,) ex continuo aquarum fluxu, quemadmodum priùs probauerat ex perpetuo ſolis motu, & vt quibuſdam videtur, etiam ex aëris. Probatio ducitur ex fluminibus, quæ ſunt in omni prouincia, & in plurimis ciuitatibus. Horum perennis fluxus cauſam ait eſſe, quòd in mare tendant, ex quo mari, quia non redũdat, denuò refluunt, vt ſic adhuc fluere poſſint, & reuerti in idipſum mare, & ſic deinceps continuare motum quodam modo circulari. Ad hoc non refert vbinam ſcaturiant flumina, & ſi quam verba textus innuunt ſcaturiginem, videntur aliam potiùs innuere quàm maris; dicuntur enim flumina intrare in mare,

* Verſ. 7.

& reuerti, vnde exierunt; quod hunc præſefert ſenſum, vt exiſterent flumina priuſquàm intrarent in mare, & inde illuc reuerterentur, vnde exierunt, quando ad mare defluxerunt, hoc eſt, ad fontes, vt Hieronymus indicat, quíque illum ſequuntur verbis ipſius vſi, Albinus, Hugo Victorinus, & alij: ¶ Iuxta modum iſtum dicendi verba omnia editionis noſtræ cum obuia, & ordinaria ſua ſignificatione retinentur, & Philoſophis ſua relinquitur libera, & inſoluta quæſtio, quorum opiniones præſenti loco neceſſariæ non ſunt; nec ſi neceſſariæ ſint, planè ſatisfacere videntur. Etenim præter ea quæ de Titelmano dixi, cuius Caietanus dictum quintum, retento nomine fluminum ſequitur; generatio fluuiorum ex vaporibus marinis, & fluuialibus, vt retorqueam Caietani argumentum in ipſum, necnon id in Olympiodorum intendam, (qui omnia flumina intrare dici vult, quia multa.) Lyranum, alióſque ſic præſentem locum interpretantes, non tantas aquas efficit, vt earum ratione tanquam quid admirandum pronuntietur, quòd iis mare impleatur, & non redundet. Neque propriè hoc eſt flumina intrare in mare, aut redire: ratione nimirùm aquarum pluuialium, quibus ea intumeſcant; vel propter vapores excitatos è mari, quibus humeſcat terra, ſicque fontibus, fluminibúſque materia ſuppeditetur. Sed per ſe etiam citra pluuias atque vapores, verum eſt quòd ipſæ intrant in mare, tanquam in locum natiuum, vt rectè Titelmanus tertio loco philoſophabatur. Et exitus è mari, ob vapores duntaxat, minùs proprius videtur. Franciſcus Valleſius [a] contendit ex hoc loco, & ex Capite XXIIII. Eccleſiaſtici Platonis tueri ſententiam in Phœdone contra Ariſtotelem, cuncta penitùs flumina, fontéſque manare ex mari. Sed eius me rationes nō cōuincunt. In eodem Eccleſiaſtico eſt locus difficilior, quòd omnes aquæ in mare reuertentur, ſicut omnia, quæ de terra ſunt, in terram reuertentur. Sed forſan per aquas intelliguntur compoſita, in quibus prædominatur aqua, quæ reſoluuntur in mare, id eſt, in elementum aquæ: ſignificat enim quandoque mare aquarum congeriem. Vel vis comparationis in eo eſt, vt omnia reuertantur in terram, quemadmodum defluunt aquæ in mare: non quia perinde ſit omnis aquæ de mari origo, vt rerum compoſitarum de terra. Loquebatur Sapiens de miſeria conditionis humanæ vitæ, eámque ſimilem affirmat fluenti aquæ, & in mare præcipitanti. Ea ſimilitudine vſa eſt Thecuitis de morte diſſerens cum Dauid [b], valdéque teritur etiam à profanis auctoribus. Pontum dici putant παρὰ τὸ πίνειν, quia ſorbeat aquas.

a In ſacra Philoſophia, cap. 63.

b 2. Reg. 14. 14.

Myſticum ſenſum ſi vis, quære apud Hieronymum, Hugonem Victorinum, Olympiodorum, alióſque poſteriores Interpretes, prętereà apud Ambroſium [c], cum quo conſentiunt quæ habet Olympiodorus, Gregorium [d], (cuius mihi Salonius vti verbis videtur,) Bernardum [e], Bonauenturam alio vltra iſtum loco [f], qui quod & vulgò multi faciunt, de Beata Virgine exponit.

c Lib de Tobia, cap. 13.

d 30. Moral. c. 2. vel 4.

e Serm. 13. in Cantica.

f Opuſcul. de laudib. B. Virginis, cap. 7.

Flumina.] Citati modò Patres legunt eodem modo. Hieronymus (torrentes) quos etiam ſignificat Græcum nomen χείμαρροι, & Hebraicè נחלים *nachalim*, quod interdum nomen Interpres reddit per riuos [g]. Chaldæus hoc loco vertit (flumina, & ſcaturigines aquarum.) Rectè verò noſter Interpres dixit flumina, quoniam torrentes priùs intrant in flumina, & cum

g Eſa. 11. 15.

ipſis

ipſis in mare: & Symmachus in ſequenti parte verſus ponit ποταμούς.

Mare non redundat.] Ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἐμπιπλαμένη. Symmachus (οὐ πλημμυρεῖ.) Hieronymus (non impletur.) Eodémque modo Chaldæus Paraphraſtes. Videlicet non impletur vltra cumulum. Hoc autem de toto verum eſt, ita vt aquis ſe præſentibus non exoneret, aliáſque denuò capiat, vt fluminibus contingit, quæ ſic aquas hac aluei parte contentas eijciunt, vt mox alias excipiant ex integro. Neque etiam aquis mare ſummo tenus inflatum ſuper littora effunditur, terrámve totam ſuperſtagnat. Attamen æſtuans, vel agitatum ventis inundat aliquando, & vrbes, caſtella, regiones abſorbet; vt hiſtoriæ teſtantur [a]. Suos præſtitutos fines mare non egredi produnt etiam vt rem mirabilem ſacræ Litteræ, mari faſciato & intra cunas inſtar infantis ligato; vel in morem criminoſi conſtricto vectibus, portíſque [b]. Lucretius [c], Ariſtoteles [d], aliíque cauſas cur quotidiano fluminum acceſſu mare non creſcat, commenti ſunt. Primarię habentur, quòd radiis Solis exhauriuntur, & exſiccantur influentes aquæ, ac ſuper mare vaſtiſſimum, ceu ſuper tabulam ſuperlabentes ac expanſæ, vel quoniam maris comparatione, guttæ propemodum inſtar habent. Sed ignorantiam hac in re Nazianzenus [e] fatetur, quamuis Phyſici, & Sapientes, inquit, inania quædam dicere habeant; qui cùm hæc ipſa credunt ſe habere cogitatione percepta, re vera mare ipſum cyatho metiuntur. Loquitur eodem Olympiodorus modo. Plures quoque deputant id perpetuo miraculo, vt Baſilius [f], Chryſoſtomus [g], Theodoretus [h], Ambroſius [i], B. Thomas [k], qui vocant virtutem diuinam, frænum, & compedes, intra quam mare contineri cogitur, arenam. Vim autem declarant miraculi, quòd aquam putent terra ſublimiorem, nec tamen effundatur ſuper illam. Et fuit eadem de altitudine terræ ſententia Lucretij [l], Ciceronis [m], & aliorum. At demonſtratur ab Aſtrologis, Philoſophíſque terram eſſe altiorem [n]. Et id indicat fortaſsè quod phraſi Scripturæ deſcendere dicimur in mare [o], & aſcendere de mari [p]: tametſi quandoque dicamur etiam aſcendere in mare [q] propter ſitum regionis, ad quam appellimus, vt ex Ægypto ad Arabiæ deſerta, & Palæſtinam. Denique Græciſmus eſt quo quæuis profectio maritima vocatur ἀνάβασις conſcenſio ſcilicet in nauem, &c. Itaque mirabilis quidem, ſed naturalis lex DEI eſt, quæ mare coniecit in humiliora loca, & inclinationem deorſum decurrendi dedit: & peculiariter imperauit initio, vt ſuper terram expanſæ aquæ, congregarentur in locum vnum [r].

Ad locum, vnde exeunt flumina.] Iam monui pro (exeunt) eſſe Hebraicum participium הלכים *holechim*, quòd ſignificat ire ac pergere: & Græcè eſt verbum πορεύονται εἰς τὸν τόπον οὗ οἱ χείμαρροι πορεύονται. Ad locum, quo torrentes vadunt. Quæ interpretatio nihil penitùs innuit de origine fluminum à mari, de qua paulò antè agebamus. Hieronymus legit: (Ad locum, de quo torrentes exeunt.) Symmachus eodem pacto; niſi quod vtitur nomine ποταμῶν fluminum: Εἰς τὸν τόπον, ἀφ' οὗ οἱ ποταμοὶ πορεύονται, (Ad locum vnde flumina veniunt.) Sed vt ibi dicebam, non inde quoque neceſſariò colligi poteſt prima fluminum origo, ſed tantùm quòd ex mari,

a Cato 2. Originum. Solinus Polyhiſtor. Fabius Pictor de Orig. vrbis. Aug. 18. de Ciuit. cap. 8. & 10. Iſidorus 14. Orig. cap. 22.
b Iob 26. 10. cap. 38. 9. 10. 11. Ierem. 5. 22. Pſalm. 32. 7. Pſal. 103. 9. Prouer. 8. 27. 29.
c Lib. 6.
d 2. Meteor. cap. 2.
e In catena Iob. 26.
f Hom. 4. hexam.
g In cate. Iob.
h In Pſ. 103.
i 3. hexa. c. 2. & 3.
k 1 p. q. 69. a. 1. ad. 1 & 4. & in c. 6. Iob.
l Lib. 6.
m 2. de nat. Deo.
n Clauius in c. 1. Sphæra. Pererius libro 1. in Gen. Molina 1. p. in opere 3. dier. diſpu. 11. Valent. 1. p. q. 3. de opere ſex dierũ, pũcto 3. Conimbricenſes in lib. 1. de cælo q. 4. Pineda etiã in cap. 26. Iob verſ. 10.
o Pſalm. 106. 23. Eſa. 42. 23.
p Dan. 7. 3. Apocalyp. 13. 1.
q Pſalm. 101. 7.
r Geneſ. 1. 9.

in quod intrauerant,regrediuntur vt iterum, (quod habent verba ſequentia) in idem reuertantur.

Bonauentura occurrit obiectioni de origine,& dulcedine fluminũ:omnem enim aquam naturâ dulcem eſſe, fierique amaram ob exhalationem partium ſubtiliorum, remanentibus terreſtribus: flumina autem ex mari egredi ſub terra per excolationes, ſicque redire ad natiuam dulcedinem. Idipſum ſignificat Hieronymus: Veriſimiliter ſentiunt, qui ſalſedinem inditam à DEO mari volunt die tertio creationis, quo aquas omnes vnum in locum ſecreuit. Primum aſſerit Baſilius [a], & Iſidorus [b] præter alios: ratio ſecundi eſt,ne priùs toti aquą terræ incubans, eam cum ſalſedine afficeret quoque ſterilitate. Haud verò magnam habet probabilitatem Ruperti ſententia [c], aquis cunctis naturalem eſſe ſalſedinem; ceterùm dulcedinem veluti exurgere ex Paradiſi fonte [d] tanquam ex magni corporis terræ mamma; atque ex eodem fonte largas fundi potabiles, & agris fœcundandis aptas aquas.Sed accuratior huius rei tractatio Philoſophis relinquatur, quibuſcum & nos olim verſati ſumus [e].

Vt iterùm fluant.] Si eadem flumina quamuis permiſta marinis aquis,denique eadem per æquiualentiam,iterùm ex mari fluunt,vt eſt probabilius, quàm ſi locum præſentem intelligas duntaxat ratione vaporum ex mari exiſtentium, qui materiam humidam fluminibus ſuppeditent, modus quo redeunt,erit per meatus ſubterraneos,vt hoc loco tradit Hieronymus. Baſilius [f] ſcribit,quod mare fluitans ac permeans per cuniculos fiſtulares, & anguſtos,mox vbi obliquis, aut certè recta in ſublime ſurrectus excurſibus ſe occupatum deprehenderit, ab agitante compulſum ſpiritu, ſuperficie terræ vi diſrupta, erumpit, atque foras emicat. Philoſophatur eadem ratione Plato [g], necnon Plinius [h]. B.Thomas [i] addit cauſam ex cœleſti influxu, quo propter commune naturæ bonum aquæ contra particularem propenſionem attolluntur.Idem dixit Theodoretus [k],niſi quod ad DEI retulit imperium, cui aquæ obtemperando, ipſos etiam montium ſummos vertices occupent. Non abludit à primo dicendi modo Albertus [l].Ait vapores in terræ cauernis eleuatos aquam attrahere ſurſum, atque continua ſua actione,ac veluti colliſione ad latera montis,aperire poros,quibus tandem erumpat. Indicium huius ſubijcit, quòd ad fontium ora ebulliunt aquæ, videlicet ob vapores, qui illas impetu eructant. Legendus etiam Seneca [m].

a Hom.4. in Hexam.
b 13. Etymolog. cap.14.
c 2. de Trin. c.24. & 29.
d Gen.2.5.
e Lege etiam Bernardinũ Gomeſium, lib.1. de Sale c.51. vſque ad 60. & Conimbricenſes in libros Meteor. trac.10. cap.3.4.5.
f Prædicta hom.4. in hexam.
g In Phædon.
h Lib.2. c.65.
i 2. Sẽ. Diſt. 14. q.1. art. ad 5.
k Serm.2. de Prouid.
l Lib.2. Metro. Tract.2. cap.12.
m 3. Natur. q. cap.15.

Verſ. 8.] CVNCTÆ res difficiles,nec poteſt eas homo explicare ſermone. Non ſaturatur oculus viſu, nec auris auditu impletur.

VANITATEM in ſcientię ſtudio probat tum circa phyſicas,tum circa res ethicas,inquit Hieronymus;tum quæ ad ſecularem,tum quæ ad diuinam ſcientiam pertinent, ait Olympiodorus; tum ſecundùm exteriorem ſpeciem, tum ſecundùm interiorem, inquit Hugo Victorinus, tum perceptione ſenſus,tum comprehenſione intellectus,tum,vt cognoſcatur,

tum vt oratione declarentur: & cùm vis cognitiua noſtra nullibi conquie-
ſcat, quoniam vel in ſenſibus eſt, vel non ſine ſenſibus; ſequitur vlteriùs
tendendum ad ea, quæ nec oculis videri, nec aure audiri, (qui duo ſenſus
excellentiores ſunt, minúſque materiales, & ad inueniendum, ac diſcendum
accommodatiſſimi) neque corde, intellectúve poſſint apprehendi. Nec er-
go cor hoc humanũ toti mundo ſufficit, quia rerum, quę in eo ſunt, ſcientiâ
ſuccumbit, nec mundus homini, quoniam iſtum rerum illius quantauis
ſcientia, ſaturare non poteſt, ſed capacitatem infinitam prouocat ad inue-
ſtigationem, amorémque veri, ac Boni infiniti. Quocirca vanus Herillus,
qui, vt Lactantius [a] meminit, ſummum noſtrum bonum conſtituit in ſcien- *a Lib. 3. c. 7.*
tia. Colligitur verò ex hac immenſa capacitate animi immortalitas. Multa
diſputant Philoſophi vnde ſcientiæ difficultas naſcatur, ex nobis, vel ex ob-
iectis ipſis, propter ſuam aut præſtantiam, aut vilitatem, ac tenuitatem, vel
ex vtriſque, vtrum etiam vltimas rerum, quas vocant, quidditates, intelli-
gendo conſequi valeamus: quid item ſit rem quampiam intellectu com-
prehendere: &, ſi de finita loquendo, comprehendi poſſit, meliùs tamen
ab aliquo ex pluribus comprehendẽtibus, ſeu clariùs queant cognoſci. Lege
præcipuè Petrum Fonſecam [b], & Franciſcum Suarez [c]. Hinc ſanè habe- *b In lib. 2. Me-*
mus, in rebus ipſis ineſſe difficultatem aliquam, quod negari non poteſt, *taphyſ. cap. 1.*
etiamſi ad imperfectionem intellectus noſtri refundi pars difficultatis non- *quæſt. 1. & 2.*
nulla valeat, ac debeat. Difficile æſtimamus, ait Siracides [d], quæ in terra *c Diſput. 9.*
ſunt, & quæ in conſpectu ſunt, inuenimus cum labore: quæ autem in cœlis *Metaphyſ. ſe-*
ſunt, quis inueſtigabit? ea nimirùm, quæ à cœlorum Incolæ prouidentia *ctione 3.*
pendent, hoc eſt, DEI, de qua iterum illius ignorantia noſter alio loco po- *d Sap. 9. 16.*
ſteà Eccleſiaſtes [e]: & Auctor Eccleſiaſtici [f] de exprimendi res verbis diffi- *e Cap. 8. 17.*
cultate. Totis trigeſimo octauo, & trigeſimo nono Capitibus inducit Iob *f Cap 43. 29.*
DEVM ipſius inſcitiam coarguentem atque conuincentem longa qua-
dam, & præclara rerum naturalium inductione. Igitur opportuna Hiero-
nymi, ac poſt illum Albini, & Hæreticis noſtri temporis neceſſaria admoni-
tio. Cùm omnia verba ſint grauia, & magno labore diſcantur, falli vehe-
menter qui putant, ocioſis ſibi, & vota facientibus venire notitiam Scriptu-
rarum. Simili argumento vtitur aduerſus Eunomium Baſilius [g], exigens *g Ep. 65.*
ab eo reſponſionem ad minutas quæſtiones de formicæ natura. Si verò, in-
quit, ſtringens aduerſarium, ſcientiâ minutiſſimæ formicæ nondum es aſ-
ſecutus naturam, quomodo incomprehenſibilem DEI potentiam imagi-
natione tua comprehenſam eſſe gloriaris?

Cuncta res.] כל הדברים *col haddebarim*: Πάντες οἱ λόγοι; Olympiodo-
rus λόγους exponit rationes, quæ de certa rerum cognitione afferendæ ſunt.
Vox quidem Hebræa & pro rebus, & pro verbis ſumitur, Græca non item
pro rebus, ſed ῥήματα, & vetus Tranſlatio vertit ſermones. Hebraiſmus
frequens ab Interpretibus etiam retentus, vt ſermones ac verba pro rebus
ponantur. Porrò Chaldæus totum verſum haud parùm aliter exponit: (In
omnibus verbis, id eſt, rebus; quæ parata ſunt vt fiant in ſeculo defatigati
ſunt Prophetæ antiqui, & non potuerunt inuenire fines eorum: Verùm
vtique non eſt facultas viro, vt loquatur quod venturum eſt poſt ſe, & non
poteſt oculus videre omne quod futurum eſt, vt accidat in mundo, & non

poteſt auris impleri audiendo verba omnium incolarum terræ.) Nyſſenus exponit de ſermone, quem profert doctor Eccleſiaſticus de rebus vtilibus, & de virtute: eſt enim difficile conuenienter loqui, hoc eſt, ita vt etiam virtute præditus ſit de qua loquitur: ideóque duplici dignus honore qui laborat in ſermone [a].

a 1. Tim. 5. 17.

Difficiles.] יְגֵעִים iegehhim; ἔγκοποι. Symmachus (κοπώδεις,) Aquila (κοπιῶσιν) laborem afferunt. Vetus tranſlatio (Graues) eodem ſenſu omnes. Non adhæret Auctoris ſententiæ [b] quorundam expoſitio, dici res difficiles, ſiue graues & laborioſas, quaſi ipſæ ſint laſſatæ ac fatigatæ multo ſeruiendi labore atque moleſtia, ſupra quàm poſſit homo explicare ſermone, quaſi vanitati ſubiectæ non volentes [c]. Multò minùs probo Vatabli ecphraſim referentis verſum iſtum ad præcedentes, hoc modo: (Quibus explicandis verba idonea deſunt, nec quiſquam ediſſerere poſſet.) Nam, vt docui, vanitatis hìc deſcriptio continetur in ſcientiæ ſtudio: quamuis nec id reprehenditur, ſi moderatum ſit, nec eorum approbatur opinio, qui de rebus omninò negabant ſcientiam haberi poſſe, ſed opinionem dubiam duntaxat, quales fuêre Academici, Sceptici, Pyrrhonici. Difficiles concedo res hìc appellari prout noſter notauit Martinus Roa [d], quaſi moroſas, duras, ſuíque copiam non facientes, vt vel frui, vel eas intellectu capere poſſimus, vel cuiuſmodi ſint verbis declarare. Sic nimirùm difficultas dici ſolet rei frumentariæ, nummariæ, ſimiliúmque, id eſt, caritas, inopia, anguſtia; Deo nihil eſſe difficile, quia nulla res effugit eius potentiam & ſcientiam, cunctæ ſe ipſius imperio ſumma pronitate permittunt. Propter imperfectionem ſcientiæ laudari poteſt Socratis [e] apophthegma: Vnum ſe ſcire, quod nihil ſciret, & noſtram doctam magis vocandam ignorantiam, quàm exactam ſcientiam. Mouit Nicolaum de Cuſa ſententia quam tractamus, idque quod dixi, Socratis pronuntiatum, vt tribus Libris à ſe compoſitis titulum inderet De Docta Ignorantia. Certè admodùm doctos, aiunt, ait Philo [f], ſcientiarum, artiúmque difficultatem cum puteali profundiore comparans aqua, accuſare ſuam magnam ignorantiam: hoc enim tantùm ſentiunt quàm longè abſint à veritate. Docet prætereà in eadem ſimilitudine perſiſtens, viliſſimam quamuis artem eſſe multiplicem, variam, querulam, difficilem, aduerſam pigritiæ, ſocordiæ, negligentiæ, plenam ſtudio, curáque, laboribus, ac ſudoribus. De Dei incomprehenſibilitate aliàs: hanc hoc loco Nyſſenus notatam vult.

b Pineda Iob. 12. verſ. 9. num. 3.

c Rom. 8. 20.

d Lib. 2. ſingula. cap. 1.

e Diog. Laërtius de Vitis Philoſo. in Socrate.

f Lib. de Plãtat. Noë.

Non poteſt eas homo explicare ſermone.] Symmachus: (Ἀδυνατόν ἐστιν ἄνθρωπον ἐκνικῆσαι λέγοντα.) fieri non poteſt, vt homo peruincat dicere. Quæ meliùs nouimus, meliùs & proferimus, vt ait Hieronymus. Sunt enim voces eorum quæ latent, animi ſenſorum notæ, ita vt ſi cõparari rerũ ſcientia non queat, nec verbis eæ declarari valeant. Quanquã non quiſquis probè quidquid intelligit, poteſt idem facilè, felicitérque oratione depromere, atque vt aliàs [g] dixi, tribuitur Spiritvi Sancto ſcientia vocis potiùs quàm rerum, quia maior eſt quàm iſta, vt Ricardus Victorinus ibi citatus demonſtrat. Propterea diſtincta quoque dona ibidem eſſe docui linguarum, ac interpretationis ſermonum: quæ duo ad res explicandas ſermone ſunt neceſſaria.

g Actor. 2.

Non

Non ſaturatur oculus viſu, nec auris auditu impletur.] Hic duplex corporis ſenſus nobiliſſimus eſt,& ſcientiæ comparandæ ſeu proptio marte, ſeu doctrina maximè accommodatus, quia maximè à materia inter alios ſenſus abſtractus; quippe ſimul obiectum offertur,& operans, & ad magnam diſtantiam, & minore ſui ipſius immutatione & cum maiore in phantaſiam impreſſione: nobiſque propterea,hoc eſt,vt ſcientiam comparemus,quod Philoſophus [a] quoque notauit, in primis carus. Res oculis perceptæ vocari poſſunt cum Hugone S. Victoris,atque Bonauentura,verba diuina,ſeu, vt dicebat Antonius [b],liber DEI: auribus verò percipimus voces humanas. Aures, ait Hugo, habemus à latere,oculos coràm, vt intentio noſtra ſecundariò dirigatur ad Proximum,principaliter ad DEVM. Quod ſi ſpectentur hi etiam ſenſus ſecundùm ſe, facilè ſaturantur perceptis aliquibus obiectis, vt conſtat in brutis. Sed & faſtidium nos aliquando capit ac fatigatio vtentes iiſdem ſenſibus, licèt deſiderium perſeueret nobilioris obiecti, vel eiuſdem per intellectum meliùs percipiendi, quia materiale organum deficit,& ſpiritus animales exhauriuntur: & nihilominùs importuna voluntas,intellectúſque hos veluti ociantes,ac deſides ſeruos ſollicitant,& ad laborem perurgẽt,vt ſciendi inſatiabili cupiditati quoquo modo ſatisfaciant. Idem ſentire poſſumus de inexplebili guſtus, tactúſque quibuſdam in hominibus ingluuie, quam bruti generis animal nullum experitur;prouenit nimirùm illa ex immenſa quadam voluntatis ac intellectus capacitate; quamuis in obiecti ſui delectu atque proſecutione grauiter hallucinentur nonnunquam. Eodem ex principio hydropis illa naſcitur auarorum, quibus Ambroſius [c] applicat præſentem ſententiam, ſicut Nyſſenus mare aquis in ſe effluentibus non redundans,& in quibus

Creſcit [d] *amor nummi quantum ipſa pecunia creſcit.*

Oculis etiam quidam,vt ait ille [e], guloſi ſunt,& oculos antequam gulam paſcunt. Cyprianus [f] laſciuientem oculum hac ſententia caſtigat. Res diuinæ non ſatiant mortales,quamuis obruant interdum, & cogant exclamare:Satis eſt, contine ô DEVS [g]: Beatis accendunt deſiderium quodam modo, ſitímque, famémque; quia nunquam cum faſtidio, ſed cum guſtu velut recenti percipiuntur. Voluptates hæ, ait alicubi Gregorius [h], ſi non cadunt ſub experientiam,appetuntur: eas expertus faſtidit: contra cœleſtes non cupit,qui non capit, & quò capit magis,hoc ardentius cupit. Hoc eſt res eſſe difficiles,id eſt,vt antè dixi, aſperas,auaras, ſui copiam negantes,vt fugiant,ac preteruolent quamlibet auidè contemplantem oculis, auribus auſcultantem. Non ſatiatur venter, & cùm habuerit quæ concupierat,poſſidere non poterit [i]. Sola DEI apparente gloria, ſatietas [k]. In apocrypho Eſdræ libro [l] ei quem iubet DEVS in templum ſuum ingredi dicit. Ingredere, & vide ſplendorem, & magnitudinem ædificij, quantum capax eſt tibi viſus oculorum videre; & poſt hæc audios quantum capit auditus aurium tuarum audire.

Verſ.9.]

a Lib. 5. Metaphyſ. c. 1. & lib. de ſenſu & ſenſilib. cap. 1.
b Athanaſ. in Vita.
c Lib. de Tobia, cap. 7.
d Iuuenal. Satyra 14.
e Seneca 3. quaſt. natural. cap 17. & 18.
f Lib. de ſingularit. Clerico.
g Sic prodit̃ de S. Ephrẽ, & de B. Xauerio.
h Hom. 36. in Euang.
i Iob. 20. 20.
k Pſ. 16. 15.
l Lib. 4. c. 10. 55. 56.

Verſ.9.] QVID eſt quod fuit? Ipſum quod futurum eſt. Quid eſt quod factum eſt? Ipſum quod faciendum eſt.

ALIVD argumentum vanitatis,quod in cunctis rebus,quę ſunt priùs commemoratæ,nulla eſt noua,& quòd ſenſus,ſcientiáque noſtra nequeat expleri,quoniam nihil ſuppetit noui quod ediſcatur. Vitandus error de Mundi æternitate,pręſertim ſi propoſitiones iſtæ conuertuntur,vt quod futurum eſt,fuerit, & quod faciendum eſt,ſit factum: & nunc in his, quæ exiſtunt,nihil ſit noui. Sapiunt hunc errorem tum Comici [a] verſiculus:

" *Nihil eſt dictum,quod non ſit dictum prius.*

Quem verſiculum Hieronymus [b] teſtis eſt ſic aliis verbis expoſitum à præceptore ſuo Donato; Pereant qui ante nos noſtra dixerunt: tum quod Ariſtoteles æternitatis aſſertor dixit [c] non ſemel,neque bis, ſed infinities oportere putare,eaſdem peruenire opiniones ad nos. Refellit idem Hieronymus Epicuri ſomnium,dicentis, per innumerabiles periodos eadem, & eiſdem in locis, ac per eoſdem. Alioqui & Iudas, inquit,crebrò prodidit,& CHRISTVS paſſus eſt ſæpè pro nobis, &c. Videtur autem præſentem locum interpretari quantum ad præſcientiam, & prædeſtinationem DEI, ex qua iam ea facta intelligantur, quæ futura ſunt: Ceterùm nunc quoque ſigna atque prodigia,& multa arbitrio DEI noua in mundo fieri,quæ videlicet anteà ſecundùm rem facta non fuerunt [d]. Alibi tamen exponit de antiquæ legis ordine necnon in elementis,& cœlis. Potuit eodem nomine Plato refelli,quod facit Hugo Victorinus,dum de anno magno [e] ſeu mundano, ac vertente quindecim milliũ annorũ conſtante numero vel 49000. vel 36000. aut 2376. vel 12.milliũ 954. vel 12000. vel 3000. aut mille 460. vel 660. vel 60. vel 59. vel 30. vel 19. millium; variant enim opiniones, quas præter Ioſephum [f], & Plinium [g] recitant plures alij [h], commentus eſt, eo expleto, cunctiſque ſuum ad locum recurrentibus aſtris quæ præceſſerunt, eadem prorſus pari ordine reditura, ſicque deinceps ſemper. Sequens verſus meminit de prioribus hominibus, & de his,qui erunt in nouiſſimis,atque de ſeculis quæ fuerunt ante nos, ac idcircò clarè demonſtrat ſeculis diuerſis diuerſos quoque homines fuiſſe,ac futuros eſſe.Non eſt opus pluribus ad adeò rudem,& inſipientem explodendam ſententiam. Aſtronomis [i] quoque permultis videntur motus cœlorum inter ſe incommenſurabiles, & ideò non poſſe eundem ſitum ſidera omnia ordinémve quem nunc habent, vel olim habuerunt, obtinere. In Albanenſibus, & Albigenſibus ſimilem quandam reuolutionem cum metempſychoſi, ſicut & in Origene vicarios animarum ſtatus ſecundùm beatitudinem, & miſeriam, quæ hæreſes huc reuocari poſſunt, refert, refellítque Alphonſus à Caſtro [k], & alij hæreſeologi. Omnium autem optimè Auguſtinus [l] contra Platonem, ac nominatim aduersùs eos, qui locum iſtum detorquent ad illum errorem. Talem fuiſſe Origenem Hieronymus [m] ad Auitum ſcribit,prolato teſtimonio ipſius [n].

Subiungit idem Hugo S.Victoris magis propinquam rationem exponendi

a Terent. in Eunu.
b Hoc loco.
c 1.de cœlo, Tex 22.& 1. Meteor. Summa 1 cap. 3.
d Libr.10.in c.10. Ezech.
e Macrob.2. In Somnium Scipio.c.11. Feſtus lib.11.
f 1.Ant.c.3.
g Lib.10.c.2.
h Alexã. ab Alexã.l.b.3. cap.24 cum Tiraquel. Seruio in 3.Æneid. Apule. 1.de Dogma. Plat. Æliano.10.de var. hiſt. cap.7. Cenſorin. de Die natali, cap.6. Cicero 1.de Nat. Deorũ. Plato. in Timeo,& alibi. Alcinous de Doctr.Plato. c.12.cũ Iacobo Carpenta. Auguſti.Ricius de motu 8.Sphæra. Franc.Cataneus lib.2.de pulchro, c.6. & epiſtola de anno magno Plato. Aug.de Gen. ad lit.lib.1. cap.13.
i Clauius in c.1.Sphæra.
k Cõtra Hæreſes, verbo ANIMA.
l 12.de Ciu. DEI, *c.13.*
m Ep.59.
n Ex 3. Periarchon.c.5.

nendi præſentem locum, illa tamen ſimul recepta, quæ Hieronymi erat, propter ſimilem ſeriem, modúmque in generibus rerum perdurantem iam inde à prima ſua temporaria inſtitutione. Nam cœleſtis motus idem eſt, elementorum collocatio, ac ex iis rerum compoſitarum generatio, & operatio: quod ſi quæ præter vſitatum naturæ curſum contingant, rara ſunt, nec totius vniuerſitatis. Generationes ſunt, ait Auguſtinus [a], euntes, venientes, Solis anfractus, torrentium lapſus, de quibus rebus egit anteà Ecclesiaſtes,) omnium rerum genera, quæ oriuntur, atque occidunt; monſtra etiam fuerunt, & erunt: qui ſecus opinantur, impij ſunt in circuitu [b] ambulantes: nec locum relinquunt beatitudini, de cuius æternitate confidere nos non ſinunt. Huc facit etiam Pſalmi locus [c]; dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat ſcientiam: de quo loco Eugubinus [d], & Pererius [e]. Expoſitionis quoque illius meminit à Hieronymo allatæ de diuina rerum prædeſtinatione, ob quam nulla dicuntur ſub Sole noua. Quieuit DEVS die ſeptima [f] à conditione nouarum ſpecierum: tamen vſque modo operatur & cum eo FILIVS [g], quantum ad conſeruationem, & comproductionem corruptibilium, indiuiduorum, & creationem animarum humanarum. Bonauentura ſecutus doctrinam eandem, excipit prætereà opera gratiæ, quæ ſunt ſupra naturam, & idcircò non cenſentur inter ea, quæ hic dicuntur (ſub Sole.) Propter quam cauſam Petrus [h] meritò reprehendit dicentes: (Vbi promiſſio, aut aduentus eius? Ex quo enim Patres dormierunt, omnia ſic perſeuerant ab initio creaturæ.) Poſſunt item eximi res arte factæ, quicquid contradicat Vatablus de his intelligens membrum ſecundum verſus: multæ namque ſubinde adinuentæ ſunt, ac denuò excogitantur, ſicut longiore doceri poſſet inductione, etiam ex notabilioribus, ac inſignioribus, cuiuſmodi tamen res Thaumaturgus agens in genere; nullas nouas accidere interpretatur. Lege Polydorum Virgilium de Rerum inuentione, & plures hiſtoricos, collectoréſve exemplorum officinarum, theatri vitæ humanæ, &c. Patrum haud vetere memoria typographia reperta, & ars ænea tormenta conficiendi: quarum tamen ferunt inuentionem rerum vſúmque priùs apud Sinas fuiſſe. Argumentatur Hieronymus [i]. falſum eſſe quod Pelagiani docebant, poſſe hominem, ſi velit, eſſe abſque peccato; neque enim id illos affirmare debere, niſi probent futurum eſſe, quoniam Eccleſiaſtes dicit, omne quod futurum eſt, iam factum eſſe in priori ſeculo. Hugo Victorinus acutè notat ex præteritis argumentum duci, vt ex magis certis ad futura: & de præſentibus, quorum potiſſimùm contemptus intenditur, nihil dici, quoniam hæc minimè eſſe supponuntur, ſiquidem in momento duntaxat. Alter Hugo Cardinalis idem repetit: & ante vtrumque Nyſſenus, qui prætereà illud obſeruat (quod fuit) de anima dici, quæ creata eſt: (quod factum eſt) de corpore, quod formatum de terra, illam futuram quod erat per ſanctificationem, hoc id, quod factum eſt per reſurrectionem: denique nihil eſſe iſta, niſi redeant ad ſtatum, quem priùs habuerunt.

Mores quoque humani magis communes, ac ordinarij, boni, malíque deprehenduntur ferè iidem in præceſſoribus noſtris, & in nobis: peregrinitatis tamen quiddam, & monſtri inſtar interdum quidam exiſtunt.

a Suprà.
b Pſ. 11. 9.
c Pſ. 18. 3.
d Ibid.
e In Dan. in expoſ. Cantici (benedicite noctes & dies.)
f Gen. 2. 2.
g Ioan. 5. 17.
h 2. Ep. 3. 4.
i 1. con. Pelag.

Digitized by Google

Caietanum probare non queo, qui totam hanc ſententiam prolatam cenſet ab Eccleſiaſte more concionatorio de Mundi æternitate ſecundùm id quod probabiliùs apparet ex ſenſibilibus: rationes enim naturales ſuadere dictam æternitatem. Nam contrarium, quod ipſe aſſerit eſſe de Fide, non theologicè duntaxat, ſed philoſophicè quoque demonſtratur, ita vt falſa ſententia, quo pacto eam ipſe etiam nominat, ſimul eſſe probabilis non poſſit apud illum, qui falſam cognoſcit. Sed neque Salomon vanitatem mundi validis aliis argumentis, veríſque comprobans falſum, ac vanum, quamlibet veriſimile, adhibuiſſet. Denique ſingularis hæc interpretatio Auctorem ſuſpectum reddit, quamuis Hugo Cardinalis, nonnihil faueat. Huius morale documentum placet in eos, qui ſuis de rebus efferuntur tanquam de penitùs recentibus, & excogitatis à ſe, cùm ſint iampridem inuenta. Exemplo iam poſſunt eſſe quas dixi bombardæ, & typi graphyci apud Sinas in vſu priuſquam apud nos. Indidem colligimus non admodùm demirari ad peruerſitatem æui noſtri: fuit enim & aliàs eadem: nec noſtrum veteri præferre. Id ſibi quoque dictum putent rerum nouarum, vel moliendarum, vel cognoſcendarum, ſeu dicendarum auidi, quales Lu-
a Act.17.21. cas Athenienſes nominauit [a].

Verſ. 10.] NIHIL ſub Sole nouum: nec valet quiſquam dicere, hoc recens eſt: iam enim præceſſit in ſeculis quæ fuerunt ante nos.

NIHIL *ſub Sole nouum.*] Iuxta Hebræum, & Græcum textum vertit ve-
b 12. de Ciu. tus tranſlatio, & Hieronymus, & Auguſtinus [b] (vt omittam Græcos)
DEI, c. 13. (Et non eſt omne recens ſub Sole.) Septuaginta habent πρόσφατον, Symmachus, καινὸν, quod eſt ſynonymum illi. Particula verò (non) quæ præcedit (omne,) idem valet quod nihil, idémque cótingit, ſi ſequatur, vt exem-
c 6. hypotyp. plis demonſtrat Cantaperrenſis [c]. Monet Hieronymus legiſſe quodam in
cap. 3. libro: (Si omne quod ſub Sole factum eſt, fuit in præteritis ſeculis antequam Sol fieret; & homo iam Sole condito factus eſt, fuit ergo homo, antequam ſub Sole fieret. Reſpondet idem ſequi etiam de quibuſuis animalculis. Deinde ſermonem eſſe de homine, vt oſtendunt quæ ſequuntur, in quibus mentio eſt de animali loquente qualis ſolus homo.

Nec valet quiſquam dicere, hoc recens eſt: iam enim præceſſit in ſeculis quæ fuerunt ante nos.] Vetus Latina verſio reddit: (Eſtne verbum, de quo dicatur, Vide, hoc nouum eſt.) Et Hieronymus in Commentario apertiùs tranſtuliſſe Symmachum dicit: (Putáſne eſt, qui poſſit dicere: Vnde hoc nouum
d 12. de Ciu. eſt?) Auguſtinus [d]: (Nec quiſquam loquitur, & dicit: Ecce hoc nouum
cap. 13. eſt.) Sed alibi idem Hieronymus [e] aliter (Et non eſt omne nouum ſub
e Epiſt. 59. Sole quod loquatur, & dicat, ecce hoc nouum eſt.) Vbi ſermonem tribuit
f Pſ. 18. 1. 3. rebus omnibus, perinde vt Pſalmus [f] cœlis. Sed in Commentario ponens eandem Lectionem, vel potiùs recitans, exponit reſtringendo ad hominem, cui ſoli, vt dictum eſt, conuenit ſermo. Textus Septuaginta eſt perplexus: (Ὃς λαλήσει καὶ ἐρεῖ ἴδε τοῦτο καινόν ἐστι, &c.) Siquidem non apparet quò

per

pertineat pronomen (ὃς) ſi eſſet ſine ὃς, τίς, tolleretur difficultas. Hebraicè : (eſt res quæ dicet : Vide hoc nouum.) vel (eſt res, quam dicet, nempe aliquis.) Fortaſsè Græcè lectum eſt aliquando ὃ pro ὃς, & referebatur ad. πρότερα ſων in priore verſu. Non aſſentior Caietano, reſponderi nunc tacitæ obiectioni,qua quiſpiam diceret eſſe rem aliquam nouam, nimirùm artes; Id aurem quod eſt verſu ſequenti, eſſe reſponſionem iuxta mentem Philoſophorum,mundi æternitatem aſſerentium.

In ſeculis.] Chaldæus (In diebus generationum) ante quæ verba ponit (in ſeculo) diſtinguens ſeculum pro mundo,ab eodem,vt dicitur etiam de ætate,ſeu duratione. Quocirca nec Origenem, nec ſectatores eius quicquam iuuat nomen ſeculorum,vt probent plures anteà mundos fuiſſe,pluréſque futuros eſſe, & res numero eaſdem redituras. Id quidem poſſet DEVS, etſi de ſucceſſiuis ambigunt multi. Sed priuilegium eſt reſurrectionis generalis,quæ ſemel erit.

Ante nos.] Ἀπὸ ἔμπροσθεν ἡμῶν; Symmachus πρὸ ἡμῶν.

Verſ. II.] NON eſt priorum memoria, ſed nec eorum quidem,quæ poſteà futura ſunt,erit recordatio apud eos, qui futuri ſunt in nouiſſimo.

CHALDÆVS: (Non eſt memoria generationibus, nempe præteritis,ſiue de illis,) & etiam poſteris qui futuri ſunt,non erit illis memoria cum generationibus, quæ erunt in diebus regis CHRISTI. Septuaginta : (Non eſt memoria primis,& quidem nouiſſimis, cùm facta fuerint non erit eorum memoria, cum eis, qui futuri ſunt in nouiſſimo.) Eodem hoc ferè modo vetus tranſlatio. Confirmat ſententia iſta vanitatem nomen ſuum propagandi, vel ſcientiam comparandi : quoniam ſicut eſt obliuio præteritorum apud nos, ita qui poſt nos naſcentur, noſtras res, eáſve quæ futuræ erunt, ſcire non poterunt, & idcircò cuncta ſilentio præteribunt,& quaſi non fuerint, abſcondentur, nec noſtra vigebit memoria, nec hæredum etiam noſtrorum. Sed iuxta Lectionem Septuaginta Hieronymus exponit : nouiſſimos quidem, vt CHRISTVS dixit [a], futuros *a Matth.*20.
primos ex DEI benignitate; tamen illis,qui propter vitium ſuum metuerint 16.
eſſe nouiſſimi, non tantam gloriam daturum DEVM, quantam his, qui ſe humiliantes nouiſſimi in mundo eſſe voluerint. Senſus tropologicus hic eſt,vt & anagogicus de Seraphim faciem,pedéſque velantibus,quia prima, & extrema cooperta ſint. Rurſum moralis eſt Olympiodori expoſitio,Beatos non meminiſſe iam laborum ſuorum, ſed neque animo percipere Damnatorum pœnam, ſiue eorum, qui punientur in nouiſſimis tem- *b Cap.*2,4.
poribus : nimirùm præ voluptate, quamuis animas illas obliuio propriè *c Pſ.*111.7.
non ſit occupatura. Stultos Sapientiæ Auctor [b] confutat,qui nullã ſui,vel *d Prou.*10.7.
operum memoriam futuram dicerent, vt licentiùs ac effrænatiùs viuerent. *e Eccl.*10.21.
Erit in memoria æterna Iuſtus [c], & cum laudibus [d] præſertim humilis *f Eccleſ.*49.1.2.
ſenſu [e],& ſumma cum ſuauitate [f]; Nomen autem impiorum putreſcet [g], *g Prou.*10.6.
eorúmque memoriam perdet DEVS [h], peribítque memoria eorum cum *h Eccl.*10.21.

a Pſal.9.8. b Pſ.76.12. ſonitu [a]. Memor eſt quoque Iuſtus operum Domini [b]. Quare propoſitio iſta non intelligitur tantùm de malis, verùm & de bonis, vt obſeruat Bonauentura, dicens non eſſe prorſus vniuerſaliter veram, ſed in pluribus, quia plurium eſt obliuio, quàm memoria. Monimenta & hiſtoriæ memoriam excitant & conſeruant: at quis omnia luſtret, aut euoluat, & quàm multis interitum temporis edacitas attulit? Ipſa marmorea ſepulcra, quæ μνημεῖα vocant ἀπὸ τῆς μνήμης, vel monimenta, quod moneant de præteritis, exeſa ſunt, &, quod ſuperiùs dixi:

" *Mors etiam ſaxis, nominibuſq́; venit.*

Multò aptiùs nominamus Conditoria Sanctorum memorias. Viget enim ſemper memoria eorum in compoſitionem odoris opus pigmentarij, in omni re quaſi mel indulcatur, & vt muſica in conuiuio vini [c]. Si oblitus fuero tui Ieruſalem (patria cœleſtis) obliuioni detur dextera mea: adhæreat lingua faucibus meis, ſi non meminero tui [d]. Huius in recordatione rei occupanda, & excolenda memoria eſt: memores nos oportet eſſe Dei, ſi delectari volumus [e]; & eius quidem Dei, qui ſe tenaciorem, dulcioremque noſtri memoriam habere profitetur, quàm matrem filij [f].

c Eccleſ.49.1.2. d Pſal.136.5.6. e Pſ.76.4. f Eſa.49.15.

In nouiſſimo.] Chaldæus, vt recitaui, dies regis Christi intellexit. Docui ad Caput II. Actuum Apoſtolorum [g], non eſſe perpetuam eiuſmodi acceptionem, ſed nouiſſimum non rarò ſumi pro poſteriore. Hoc quidem loco non video quid Paraphraſtem potuerit impellere ad hanc interpretationem. Eſt namque indefinita propoſitio, nec minùs vera de ſeculis, ac poſteris poſt Christum, vel rebus, vel hominibus. Symmachus, reddidit (μετὰ ταῦτα) Poſthæc. Ratio Caietani (vt ſit in nouiſſimo) idem quod, Poſteà, immò ſic meliùs reddi; non placet: nempe quia æternitatis aſſertores, in quorum perſona loqui Eccleſiaſten exiſtimat, non ponunt tempus nouiſſimum, ſed æternam durationem.

g Verſ.17.

Verſ.12.] Ego Eccleſiaſtes fui rex Iſraël in Ieruſalem.

Retvli verſu primo Nyſſeni, aliorúmque annotationem, referre plurimi quis rerum ſuadeat contemptum, quis vanitatem prędicet, nimirùm qui vſu, ac experimento eius quod doceat, præditus ſit. Hoc hîc etiam Interpretes obſeruant, atque nunc poſt clauſulam præfationis generalis, de ſeipſo propriè Auctorem loqui, vt magis perſuadeat, ſimul Hieronymus ex Hebræorum ſententia monet (quam cùm non reprehendat, ſequi videtur, aliáſque illorum præterita mentione, idem tradit, vt in Præfatione noſtra diximus [h].) hunc Librum Salomonis eſſe, pœnitentiam agentis, quod in ſapientia, diuitiiſque confiſus, per mulieres offenderit Devm.

h Cap.2.

Fui rex.] Quidam, vt notat Hugo Victorinus, (non auſus id improbare,) ſic locutum Salomonem putant verbo præteriti temporis, quia depoſita regni purpura de ſolio ſuo jam deſcenderat, contemptáque quam malè tenuerat poteſtate, in habitu pœnitentiæ reatum ſuum plangebat. Alius eiuſdem Auctoris ſenſus percommodus eſt, dixiſſe (fui) quia etſi eſſet, idipſum iam nihil eſſe agnoſceret, quod eſſet. Carthuſianus innuit tertiam expoſitionem

tionem recitatis prioribus, quaſi more quorundam aliorum Regum Iuda, reſignauerit filio regnum. Feciſſe id Salomonem, Scripturæ potiùs refragantur. Quarta ab eodem allata ſimplex explicatio ac vera videtur, noluiſſe negare ſe regem, ſed ita locutum, quia narrabat geſta ſua præterita.

Iſraël.] Gloſſa Interlinearis notat, aliàs non eſſe poſitum hoc nomen. Nullum prorſus codicem vllius editionis legi, qui non habeat. Forſitan voluit dicere de primis verbis Libri. Vbi cum Hieronymo de eiuſdem nominis in nonnullis codicibus ſuperflua expreſſione admonuimus. Interpretes hoc nomine hîc denotari obſeruant fuiſſe Salomonem regem ſuper vniuerſum populum Hebræum, omnéſque duodecim tribus. Sic ſumi nonnunquam nomen Iſraël, cùm aliàs diſtinctè pro decem tantùm tribuum regno, déque vera ipſius notatione, lege Commentarium noſtrum in Caput primum [a] Apoſtolicæ hiſtoriæ. Rectè regiam dignitatem præmittit, antequam dicat de Sapientia ſua: hæc illam decet maximè; & opes ad variam ſcientiam acquirendam neceſſariæ ſunt. [a] *Verſ.6*

*Verſ.*13.] ET propoſui in animo meo quærere, & inueſtigare ſapienter de omnibus quæ fiunt ſub Sole. Hanc occupationem peſſimam dedit DEVS filiis hominum, vt occuparentur in ea.

AGGREDITVR exemplo ſuo vanitatem docere inſitam rebus omnibus, id ſe namque deprehendiſſe duplici exquiſita ſcientia, tum theoretica, tum practica. Non cenſeo Salomonem mereri hoc loco cenſuram Hugonis Victorini, ſuperbè, & inſipienter feciſſe, quod hîc de ſe commemorat. Cur non laudetur potiùs ſapiens ſtudium hominis DEI dono ſapientiſſimi? Hieronymus ait in hoc ſtudio vltra licitum ſe extendiſſe, ac ſcire, verbi gratia voluiſſe, quare paruuli corriperentur à Dæmone: cur naufragia & iuſtos, & impios pariter abſorberent: vtrum hæc, & his ſimilia caſu euenirent, an iudicio DEI: & ſi caſu, vbi prouidentia DEI? ſi iudicio, vbi iuſtitia DEI? Iiſdem verbis opinionem eandem Albinus ſequitur, & Hugo Cardinalis, (qui vocat impudens deſiderium, & ſtultæ curioſitatis errorem,) & Carthuſianus, & Bonauentura, & Arboreus. Salonius, & Olympiodorus laudant hoc nomine Salomonem, & hic illum dicit bono DEI ſibi tradito vſum eſſe: ille bonum eſſe ea ſcire, in quorum perueſtigatione verſabatur. Thaumaturgus eòdem magis inclinat, ſolum enim notat laborioſum ſtudium, & ſuo fine aliquo modo fruſtratum fuiſſe, quòd omnium quæ vellet, ſcientiam non comprehenderit. Conſentit ſine dubio Lytanus. Equidem res illas ſcitu curioſas, ac periculoſas, quæ poſitæ ſunt exempli loco à citatis Auctoribus, quomodo probari poſſit Salomonem ſcire voluiſſe, vel hîc eas illum innuere, non video. Chaldæa Paraphraſis exponit de doctrina, quam petierit à Domino. Ex recentioribus quoque fauet Titelmanus, & Caietanus, & Moringus, qui hac ſapientiæ opinione facere ſibi auctoritatem notant. Allegoriam Nyſſenus tractat de CHRISTO, qui factus ſit Eccleſiaſtes noſter per incarnationem, vt quæreret facta ſub

Sole,id eſt, vt nos redimeret. Superiora namque quæ in cœlo ſunt, non egere iſto remedio: nos per vitium depreſſos eſſe,cùm anteà non eſſemus.

Propoſui in animo meo.] Hebraicè, & Græcè: (Dedi cor meum.) Symmachus, (Προεθέμην.) Propoſui. Deliberatio eſt, animi propoſitum cum voluntate. Idcircò alij dicunt,animum;alij, cor. Quamuis hæ dictiones interdum confundantur,propter mutuam coniunctionem, atque dependentiam intellectus,& voluntatis. Vulgò dicimus; Eſt mihi animus,id eſt,voluntas. Hugo de S. Victore hoc verbo notatam ait elationem & quidem grauem,vt non ſimpliciter,& obiter cogitauerit, ſed toto conſenſu, atque approbatione decreuerit aggredi rem impoſſibilem. Mitiùs ac benigniùs de Salomone iudico hac in parte,cùm liceat,vt prædixi.

Quærere,& inueſtigare.] Ζητῆσαι, καὶ κατασκέψασθαι; quærere,& conſiderare. Hebræa verba לדרש ולתור *lidroſch velathur* important ſollicitum ſtudium,curam, diligentiam, ſcrutationem, inquiſitionem, inueſtigationem. Expreſſit id Aquila per verbum, ἐξερευνῆσαι. Quapropter non loquitur Salomon de ſapientia, quam infudit ei DEVS, vt indicat tamen Thargum Chald. niſi intelligas vſum, atque applicationem eius ad capienda de rebus experimenta. Hugo Victorinus prius verbum refert ad ignota, poſterius ad profunda. Credo Synonyma eſſe,quibus vtitur ſæpè Scriptura,nec ex Hebræis alterum altero vim habet maiorem notabiliter; licèt in Græcis ſecundum magis ſignificet.

Sapienter.] Hebraicè,& Græcè (In Sapientia.) Pergit Hugo Salomonem carpere,eiúſque cor inſipiens nominat, quia non ſapientiam quæreret, ſed tantummodò per ſapientiam quærere profiteretur, quaſi tantam habere ſe præſumeret,per quam quæreret cuncta, quæ ſunt ſub Sole. Agnoſco ego potiùs hoc in verbo ſtudioſi hominis modeſtiam, & prudentiam,qui non temerè, nec breuiter, ſed accurato, & maturo iudicio ſcrutatus ſit rerum omnium cauſas.

De omnibus quæ fiunt ſub Sole.] Non dixit, cuncta, inquit Victorinus Hugo,ne videretur tenui contentus,ac viſibili ſcientia,ſed,(de cunctis,)nimirùm intimas & inuiſibiles eorum cauſas. Immò quærere cuncta plus videtur, quàm de cunctis: & de cunctis quæſtio poteſt inſtitui pro ingenij viribus,& communicata diuinitùs ſapientia.

Sub Sole.] Ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Hebraicè(ſub cœlis)Idem eſt ergo(ſub Sole,) &
a Verſ. 3. (ſub cœlo,)vt dixi ſuprà [a]. Non eſt concluſa Salomonis ſapientia ſpatio inferioris huius mũdi, vt teſtãtur eius ſcripta, & quia præcedebat eius ſapien-
b 3. Regũ 4. 30. tia ſapientiam omnium Orientalium & Ægyptiorum [b],apud quos vigebat certè ſideralis peritia,& cœleſtium ſcientia. Nihilominùs res ſub Sole, aut cœlo exprimuntur, quia magis familiares, eorúmque notitia vtilior, & ad vſum humanum accommodatior.

Hanc occupationem peſſimam dedit DEVS *hominibus*,&c.] Totum iſtud præſentis verſus membrum Caietanus includit parentheſi, quæ rationem contineat,cur animum applicuerit ad inueſtigationem illam, ſtudiúmque noſcendarum rerum,quoniam DEVS vt ceteris rebus propria ſua, ſic homini hoc indidit officium, in quo exerceretur, indéque conſcenderet ad
c Rom. 1. 20. DEVM mente [c], quamuis non ſine moleſtia laboris, & cum modicitate

compa

comparabilis ſcientiæ. Hieronymus, Hugo Victorinus, aliique, quos ante dixi Salomonem reprehendere immodicæ curioſitatis, volunt his verbis fateri, pœnam hanc quandam eſſe huiuſmodi peccati tum in ſeipſo, tum in aliis illius ipſius peccati, aut ſimilium peccatorum, quòd occupationem talem dederit DEVS, hoc eſt, permiſerit eo modo, quo Paulus Romanis ſcribit, quòd traditi ſunt à DEO quidam [a] in paſſiones ignominiæ, & in reprobum ſenſum, vt faciant quæ non conueniunt, & in deſideria cordis ſui, in immunditiam, & Theſſalonicenſibus [b], quod mittet nonnullis operationem erroris, quia nimirùm fecerunt illa, quæ hoc mererentur, ſponte ſua, & propria voluntate. Quanquam hac ex pœna, vt ait Hugo, intendat DEVS vel ex iſta inſipientia hominis, qui vagatur, diſtrahitúrque per res inanes, reditum ad ſapientiam, & ad ſolidam, ac veram beatitudinem, quæ eſt in ſolo DEO: Hoc autem pacto licèt dicta curioſitas incliuet magis ad malum, quia ad ſciendum quæ ſcire non conuenit, vel etiam noxium eſt, & ideò ſit peior, quàm occupatio in procurandis vitæ neceſſariis, quam vocat quoque CHRISTVS malitiam [c], nihilominùs ſub ratione pœnæ iuſto modo non ſolùm permitti, ſed etiam dari potuit à DEO, ſicut Bonauentura poſteriorem ſecutus expoſitionem de reprehenſione Salomonis, docet.

a Rom. 1. 28 & ſeq.
b 2. Theſſ. 2. 10
c Matth. 6. 34.

Ego verò adhæreſcens priori ſententiæ, arbitror ſolam à Salomone exponi vanitatem circa ſcientiæ ſtudium, alioqui bonum, & per ſe à DEO datum, quoniam ei ſatisfieri non poteſt, ſed nos ipſa eius vanitas, atque moleſtia quæ honeſtè detinet, ac à vitiis abducit, perurget ad DEVM, quem non tam ſcientia phyſiologiæ aſſequimur, tametſi & hæc poteſt conducere, quàm proſecutione ſtudioſarum actionum, & vſu virtutum, quo pacto Socratem Galenus [d], vel Aëtius, vel quis alius teſtis eſt, non refutaſſe partem philoſophiæ naturalis, ſed adieciſſe rationalem, atque moralem, quas penitùs quidam, ſola illa contenti, reſpuebant.

d Lib. de hiſt. philoſoph.

Nec verò fauet Salomon Academicis, nihil ſciri, ſcire ſe profitentibus, ad veriſimilitudinem quandã duntaxat procedere diſputationes: vel Scepticis, ac Pyrrhonicis, qui æquè dubitant de omnibus; ac ne id quidem concedunt, aut etiam negant, an ſciri quippiam poſſet, an non. Præterea non iuuat hic locus eos, quos appellat idem Galenus contentioſos, qui nihil aliud, quàm ſe contendebant ſuperiores cauillis. Potiùs Mixtos, partim ſcilicet Scepticos, partim ex genere Dogmaticorum, qui certa, ſtabiliáque placita pronuntiabant, Salomon recipit. Nam deſperat omnium rerum obtineri notitiam exactam poſſe, non tamen negat multarum quamuis multo cum labore. Lege Lactantium [e] contra Ciceronem, qui non modò ad ſapientiam cœcus ſibi videbatur, ſed ad ea ipſa, quæ aliqua ex parte cerni videntur, hebes, & obtuſus. Non aliam habent intelligentiam ſimiles propoſitiones illæ in hoc ipſo Libro inferiùs [f]: Cuncta fecit bona (DEVS) in tempore ſuo, & Mundum tradidit diſputationi eorum (velut ænigma obſcurum) vt non inueniat homo opus, quod operatus eſt DEVS ab initio vſque ad finem. Rurſus: Et [g] intellexi quòd omnium operum DEI nullam poſſit homo inuenire rationem eorum, quæ fiunt ſub Sole: & quanto plus laborauerit ad quærendum, tantò minus inueniat; etiamſi dixerit Sapiens ſe noſſe, non poterit reperire. Talis ſuperior ſententia [h]: Cunctæ res difficiles, non

e Lib. 3. Inſt. cap. 14.
f Eccleſ. 3. 11.
g Eccl. 8. 17.
h Verſ. 8.

non poteſt eas homo explicare ſermone. Quanquam ex his quædam poſſunt referri ad ſcientiam de diuinis conſiliis, de qua plura ſunt in aliis locis
a Capite 36. 24. & ſeqq. Scripturæ, tum in libro Iob [a] ex comparatione naturalium rerum, quas haud ſatis aſſequimur. Quòd autem multas tum practicas, tum ſpeculatiuas noſſe certò ac euidenter ſolis fulti naturæ viribus res poſſimus, demonſtrant Theologi diſputatione de Gratia, & omnino nonnullam dari ſcientiam Philoſophi tractatu de illa.

Hanc occupationem.] ענין *hhinian.* Græci omnes Interpretes præter Symmachum, qui ἀσχολίαν, vertunt (περισπασμὸν,) vetus reddit (occupationem) prout habet editio noſtra, quod nomen reſpondet Græco Symmachi, & Chaldæo, quod Arias exponit negocium, tamen Hieronymus in Commentario meminit alterius interpretationis Latinæ per diſtentionem, quæ exprimit vim τοῦ περισπασμοῦ, eò quòd, inquit, in varias ſollicitudines
b Epiſt. 50. mens hominis diſtenta lamentatur. hoc verò quoque nomine alibi [b] vtitur citans præſentem locum. Latè patet ſignificatio verbi ענה *hhanah*, vnde dictum nomen Hebræum deriuatur. Propterea poteſt ſignificare occupationem, ſiue curam, & ſollicitudinem, cogitationem, ſeu ſpeculationem, conſuetudinem, vt notatur in Theſauro linguæ ſanctæ. Eſt propria
c Cap. 2. 23. 26. Cap. 3. 10. Cap. 4. 8. Cap. 5. 3. 13. Cap. 8. 16. hæc non iſtius Libri, in quo reperitur octo vicibus [c], nec alibi. Solent quoque Rabbini hoc nomine vti pro ſenſu, ſiue mēte, & expoſitione, atque Commentatio alicuius ſententiæ. Occupatio amplecti poteſt omnes illas notiones. Otium litterarium dicitur, quia ſummum negocium eſt, externa negocia cetera reſpuens, & laxamenti quoque indigens, vnde σχολὴ Schola:
d Edyllio 32. tum prætereà, quia laxamento indiget, vt ait Auſonius [d];

" *Et ceſſare licet: Graio Schola nomine dicta eſt,*
" *Iuſta laboriferis tribuant vt otia Muſis.*

Peſſimam.] Hebraicè, Græcéque eſt poſitiuum nomen duntaxat. Docui autem priùs hoc modo dici occupationem iſtam, non quia mala ſit, & cúlpabilis, ſed quia laborioſa & moleſta, vel ſummùm, occaſio quædam peccati, quia, inquit Lyranus, aliquando eſt impeditiua maioris boni, ſcilicet deuotionis, & orationis. Qua de cauſa nonnulli ſtudium litterarum fuge-
e 2. Dialog. in Præfat. runt, vt de S. Benedicto Gregorius [e] innuit. Non inſolens ſacris, profaníſque malum pro laborioſo vſurpare, vel improbum etiam. Sic Poëta [f]:
f 1. Georg.

— *Labor omnia vincit*
Improbus. —

g Mat. 6. 34. Et CHRISTVS [g], Sufficit diei malitia ſua, κακία, id eſt, vt exponit Ter-
h 2. cōt Marcio. cap. 24. tullianus [h], vexatio, & afflictio, necnon in eum locum Hieronymus, Chry-
i 2. De ſerm. Domini in Monte. ſoſtomus, Euthymius, Theophylactus, & Auguſtinus [i].

Aliter admonet ibidem Hieronymus appellari pro κακία κάκωσιν. Hoc autem etiā Capite verſu ſequenti, dum exponit ſimile nomen רעות *rehhuth*, auctorémque citat Hebræū, quo vtebatur magiſtro: & ibi editio noſtra ha-
k In cap. 2. bet afflictionem, vt videbimus. Lege eundem Hieronymum in Ioëlem [k], &
l In cap. 1. Ionā [l], & Epiſtola ad Amandū; Tertullianū [m] quoque, & Damaſcenū [n]. In-
m 2. con. Marcio. cap. 24. dicat hic originē acceptionis nominis mali pro labore, ac dolore, rebúſque
n Lib. 4. c. 20. hæc inferentibus, quia opinione noſtra habētur hæ res malæ, cùm ſint, bonæ: nam illud propriè malum, quod cum virtute, & voluntate Dei pugnat.

Olym

Digitized by Google

Olympiodorus legens diſtentionẽ laborioſam,obſeruat id ipſum nobis vtile eſſe,vt & quod laboribus opes,voluptates,honores,& alia huiuſmodi vana comparentur,ne in vitia effrenatiùs ruamus , & vt quando labores omninò vitare nequimus , hos inſumamus potiùs in acquiſitione virtutis, ex qua non punitio,ſicut ex vitio,ſed fruitio,voluptáſque ineffabilis conſequatur. Eandem expoſitionem indicat Thaumaturgi Paraphraſis. Græcè πόνηρον, & πονῆρον pro laborioſo vſurpantur , quod ἐπίπονον aliter dicitur: an & πονηρὸν, ſic etiam ſit in vſu , non æquè conſtat. Κακότητα Homerus di-
cit [a] infortunium,ſeu calamitatem. Hinc dies mali, & è contrario dies bo- *a Odyſſ. 3. &*
ni,vel etiam optimi : bonitas pro iocunditate : item plaga peſſima, vulnus *4.*
peſſimum. Lege Riberam [b]. Ocioſi homines,ac delicioſi, honeſti ocij, at- *b Ioel 2 n.21*
que voluptatis ignari literas omnes oderunt, ἀναλφάβητοι καὶ ἀγράμματοι, *Apocal. 16.*
ob ſolum tædium laboris,quem ſcientiæ comparatio requirit. Hi ſanè natu- *num. 2.*
ram humanam exuiſſe , aut ne induiſſe quidem videntur, cui eſt inſita, vel potiùs innata cupiditas ſcientiæ,ita vt cum maximis curis,& cum maximis
laboribus compenſari videatur ea quæ ex diſcendo capitur voluptas [c]. Sed *c Cic. 4. & 5.*
habendus in hac breuitate vitę,vbi ars longa,delectus,vt pręcipit Seneca [d], *de Finib. & 1. Officio.*
eam iure ſcientiam carpens,quæ nos,vt ipſe loquitur,ſpecioſa rerum vani- *d Lib. de Bre*
tate detinet, nec fortiorem quemquam efficit,vel iuſtiorem , vel liberalio- *uit. cap. 13. &*
rem : ceterùm ratione vacuum Fabiani dubitationem ait eſſe,an ſatius eſſet *14.*
nullis ſtudiis admoueri,quàm his implicari ; Sapientiæ enim ocium , ſummum eſſe, & honeſtiſſimum negocium. Quanquam ocioſi detrectant hoc
ocium,propter difficultatem diſcendi , quam pueri præſertim experiri co-
guntur,vt de ſeipſo narrat Auguſtinus in Confeſſionibus [e],& de omni illa *e Lib. 1, à capite 10.*
ætate,Libris de Ciuitate DEI [f], ita vt,inquit,ipſas pœnas pueri nonnun- *f Libro 21.*
quam,per quas compelluntur diſcere,malint ferre,quàm diſcere. *cap. 14.*

DEVS.] אלהים ELOHIM. Obſeruatum eſt in Præfatione,nunquam hoc Libro, ſed nec in Prouerbiis, vel Canticis vſurpare Salomonem DEI nomen TETRAGRAMMATON: neque tamen propterea ſuſpectum haberi auctorem,vel opera.

Filijs hominum.] Non ſemper filios hominum in malam partem accipien-
dos in Scriptura , in bonam filium hominis,aliàs [g] quoque docui. Gloſſa *g Act. 7. 55.*
Interlinearis,Hugo Cardinalis, & quidam alij priorem ſenſum hîc ſequuntur,nempe pro carnalibus.

Vt occupentur in ea.] Hebræum verbum eſt illud ipſum,vnde dixi deductum nomen ענין *hhinian.* Græcum autem περισπᾶσθαι , cui cognatum nomen περισπασμὸς,de quo etiam dictum eſt. Chaldæus:(vt affligeretur in eo) (negocio.) Symmachus cum nomine τῆς ἀσχολίας unxit verbum ἀσχολιᾶσθαι.
Hugo Victorinus videtur legiſſe (vt diſtenderetur.) Nam declarat hac occupatione diſtendi filios hominum,exteriùs intumeſcendo,interiùs inanes euadendo:vt foris maiores appareant,interiùs ſoliditatem amittant,ſeipſos conſiderare non valendo. Scientia
inflat [h],vt vtrem ac fol- *h 1. Cor. 8. 1.*
lem ventus.

*Verſ.*14.] VIDI quæ fiunt cuncta ſub Sole, & ecce vniuerſa vanitas,& afflictio Spiritus.

PRÆCEDENTEM ſententiam repetit illam exemplo ſuo adhuc confirmando,& quod ſe propoſuiſſe dixit,etiam præſtitiſſe dicendo conatu irrito,caſſo labore, exitu vano,ac nullo, immò verò prætereà ob afflictionem noxio. Aliis placet ſermonem eſſe non vt priùs de conſideratione ſpeculatiua,ſed de praxi circa res agendas. Ita ſentit Lyranus, Titelmanus, fauétque Hieronymus,vt paulò pòſt videbimus.

Vanitas] Aquila Ἀτμὶς vapor,lege verſum primum Capitis huius.

Afflictio Spiritus.] Bonauentura putat hoc referri ad præſentem ſententiam, ita vt doleat Salomoni peruerſorum deſperata ſalus. Hugo Victorinus,& Cardinalis volunt ipſammet afflictionem Spiritus ad peruerſos pertinere,qui cùm non corrigantur,eam experiendo non percipiunt damnum ſuum,nec indoleſcunt. Arbitror ſententiam eſſe reſtrictam ad id genus rerum agibilium, ex quibus animus Eccleſiaſtis affligeretur, quaſi ille difficultatem duntaxat declarare velit, quam ei in politica gubernatione facerent peruerſi homines,de quibus verſu ſequenti. Hieronymus monens neceſſitate compelli ſe ad diſſerendum crebriùs de verbis Hebraicis, quia ſenſum non niſi per verba ſcire poſſumus, notat,vocem Hebraicam רעות *rebhuth* ab Aquila exponi νομὴν, ſiue βόσκησιν, id eſt,paſtionem: à Septuaginta non Hebræum,ſed Syrum ſermonem exprimentibus, προαίρεσιν,id eſt, electionem: Rabbinum autem ſuum declaraſſe malitiam,vt eſt idem quod afflictio,vt verſu præcedente dictum eſt,nimirùm à רוע *rubh*, quod eſt malefacere,& affligere. Vetus Latina editio poſuit (præſumptio,) electionem verò declarat Hieronymus, vt ſit ſenſus, agere quemque quod velit, ac videatur,indéque vana cuncta deprehendi, dum inuicem nobis in bonorum & malorum finibus diſplicemus. Eodem pacto Olympiodorus. Auguſtinus [a] autem legens præſumptionem Spiritus,audaciam,ac ſuperbiam intelligit in,vel ex apperitione rerum temporalium. Si paſtio retinetur,ſignificat conſumptionem Spiritus,qui curis exedatur,labore,ſtudióque diſcendi ſuperfluo. Chaldæa dictio תבירות *theuiruth*, ſignificat confractionem. Vulgò dicimus (vn rompimento di teſta.) Nonnulli Spiritum accipientes pro vento, vt notat Titelmanus, dicunt, omnia vana eſſe,& inutilia, quo modo prorſus vanum eſt ventos paſcere. Sic expoſuit Rab. Abraham iuxta id Oſeæ [b]: (Ephtaim paſcit ventos,) & in Prouerbiis [c], qui nititur mendaciis,hic paſcit ventos. Vocat autem in præſenti loco Aquila cum addito νομὴν ἀνέμου paſtionem venti. Huc pertinet quod Apoſtolus dicit, (ſcientiam inflare [d],) & CHRISTVS [e] beatos pauperes Spiritu,id eſt,iuxta quorundam [f] expoſitionem, humiles ſuperbiæ vento minimè diſtentos. Concedo ſignificationem Spiritus pro vento,de qua alibi [g] egi,ſed præfero explicationem Hieronymi ſuum ſecuti Hebræum magiſtrum, quæ placet quoque Albino, & aliis Latinis. Attamen non ſatis intelligo quomodo ad lectionem Syram Septuaginta reſpexerint, quæ in Eccleſiaſte non eſt,quem interpretabantur. Scio prætereà verbum רוע *rubh*, vel potiùs רעע *rabhabh*, aut רעה *rabha* ſignificare etiam conterere, & confringere, ad

a. de ſer. Domini in monte.
b Cap.12. 1.
c Prou.10.4.
d 1 Cor.8.1.
e Matth.5.3.
f Aug.1. de ſermi.Dom.in mon.
g Actor.4.

ad quod reſpexiſſe Chaldæus potuit, dum confractionem eſt interpretatus. Quia verò eadem verba ſignificant quoque affligere, & paſcere, inde natæ ſunt aliæ verſiones. Nam Rabbi Abraham recipit aliam explicationem pro cogitatione Spiritus: Rabbi Salomon pro contritione, ſicut verſu decimoſeptimo nomen רעיון *rahheson*: ille verò, & Rabbi Dauid pro cogitatione: Sunt quoque quidam Hebræi qui docent voluntatem dici רע *rahh.* Suſpicor qui hoc loco *προαίρεσιν* reddiderunt, רצות *retſuth* pro רעוב *rehhub* legiſſe facili permutatione ſimilium literarum צ & ע à רצה *ratſah*, id eſt, voluit; quamuis illius nominis exemplum non reperiam, ſed רצון *ratſon*. Olympiodorus tametſi legit electionem Spiritus, exponit tamen de animæ damnatione, quam illa praua electione, certóque conſilio vanis hîc rebus dedita, ſibi comparat: quem ſenſum noſtra quoque lectio patitur, & ſimiles aliæ, quamuis eum fortaſsè Auctor per ſe non intendit. Infert hinc Cyprianus [a], cœleſtia tantùm, & ſpiritualia cogitare, nec attendere ſeculum eum, qui iam illi renunciauit. *a Libro 3. ad Quirin. c. 11.*

Verſ. 15.] PERVERSI difficilè corriguntur, & ſtultorum infinitus eſt numerus.

VERSV priore dixi de connexione præſentis ſententiæ, & ſenſu, nempe conqueri, non probare ſolummodò Salomonem de vanitate circa ſtudium, & curam agendarum rerum, quoniam permultos expertus ſit duros, & contumaces, quíque ſimul prudentia vacui ſint, nec alienis regi præceptis velint, & proptereà etiam ipſi ſuammet vanitatem, & afflictionem Spiritus in occupatione ſua non perſentiant. Fauet aliqua ratione Chaldaica Paraphraſis, licèt reſpectum illum non exprimat ad rectorem, ſed indefinitè loquatur de ſalute hominum ſecundùm ſe, à qua cùm adeò multi deficiant, magnum inde ducatur argumentum ad comprobandam vanitatem; quid enim magis vanum, quàm aberrare à fine? Vir, cuius viæ rebelles, ait Thargum, ſunt in hoc ſeculo, & moritur in eis, nec reuertitur ad pœnitentiam, non eſt illi facultas corrigendi ſe poſt mortem ſuam, & vir deficiens in lege & præceptis in vita ſua, poſt mortem ſuam non eſt illi facultas, vt numeretur cum Iuſtis in Paradiſo. Hieronymus quoque ſententiam eandem iuuat in ſua illa multiplici ſecundùm modum, ſed eâdem ſecundùm rem expoſitione, nimirùm de improbis, quorum ſit dux, & auctor Diabolus, qui pœnitentiæ incapax in ſuo permanet errore. Putat Olympiodorus ſi ex praua quorundam ſententia loqui Salomonem velimus, quam præcedentibus verbis approbari, ſuſpicari quis poſſet, ſenſum eſſe, quia vana ſunt omnia, in quibus homines occupantur, res ſuapte natura, hominéſve malos ac peruerſos eſſe: aut ideò cuncta eſſe afflictionem Spiritus, quia maxima eſt in iis corruptela, & innumerabiles defectus.

Legit Olympiodorus (eodémque modo Hieronymus) iuxta editionem aliam (Peruerſum non poterit adornari, ſeu dirigi, & imminutio non poterit numerari, ſiue quod deprauatum eſt & deficit.) Docet verò argui illorum ſtultitiam vel exemplo Matthæi [b], qui de telonio ad Euangeliſtæ *b Matth. 9. 9.*

dignitatem vocatus eſt. Ait præterea, Si ex ſua Salomon ſententia loquitur, verum eſſe quod aſſerit de eo, qui perdurat in vitio ſuo, quique dum ei gratia Dei deficit, ac proinde non pœnitet, inter pios nequit numerari. Hac ratione Chaldæus exponebat. Denique & illos hîc impeti, qui ſentirent mundum factum caſu ; & imperfectum eſſe ; tunc autem ſententiam eum interrogatione legi oportere hoc modo ; Quidnam deprehenditur in hoc mundo, quod imperfectum ſit atque peruerſum, vel ita, vt emendari illud oporteat ? quid verò etiam deficit in vniuerſo mundo, vt addendum, annumerandúmque ſit ? Hieronymus Hæreticos illos hinc ipſe arguit, qui quaſdam naturas introducerent, quæ non recipiant ſanitatem : Recta enim, inquit, ornatum recipiunt, & curua correctionem, nec peruerſus dicitur, niſi qui deprauatus à recto eſt. Non vacat hæc expendere, maximè cùm is, quem initio poſui, ſenſus melior videatur, & noſtræ verſioni conuenientior, quæ de hominibus, non de rebus omnibus generaliter loquitur. Illum etiam indicat Lyranus, exponens peruerſos difficile corrigi per ſcientiam politicam à communitatis rectoribus, & illam, quæ ordinatur ad hoc, vt ciues fiant boni, & ſtudioſi, habere effectum in paucioribus, ac proinde afflictionem annexam in regentibus. Nec diſplicet ſi dicas, reddi cauſam cur adeò multi res quas dixerat vanas & moleſtas, ſtudio perſequantur, nempe quia ſunt obſirmati in malo. At Nyſſenus ait probari vanitatem eſſe *ἐκ προαιρέσεως* ex electione, quia Spiritus noſter ab ornamento diſcedens factus eſt peruerſus, & quod peruerſum eſt, non poterit exornari, id eſt, non eſt conueniens naturæ à Deo exornatæ, ac veluti ad amuſſim directæ.

[a] 2. cont. Parmen. c. 16. Auguſtinus [a] Parmeniano reſpondet objicienti hunc locum, peruerſum non poſſe adornare, (ſic enim ille paulò aliter legebat) vt probaret qui malè credidit, non poſſe conſequi Baptiſmum, ſenſum eſſe in propoſita materia de Baptiſmo, quia ad ornatum non valet Sacramentum ſuſceptum ei, qui in fide peruerſa, in qua erat, cùm id ſuſcepit, perſiſtit, ſed potiùs ad ſupplicium, cùm tamen ipſum Sacramentum per ſe etiam in peruerſo, quem non ornabat, ſed iudicabat, integrum permaneret ; & ideò nullo modo eſſet illius Sacramenti violanda ſanctitas; etiam cùm eſſet illius hominis corrigenda peruerſitas.

Peruerſi.] מעות *mehhuuat*. Peruerſum participialiter ſiue à radice עוה *hhaua*, ſiue à עות *hhuth* id quod curuũ eſt, & obliquis moribus, *διεστραμμένον*.

Difficilè corriguntur.] Hebraicè (non poterit) id eſt, non poteſt, ad corrigere, ſeu erigere, aptare, componere, inæqualitatem, rectitudinem, conuenientiã redigere. hæc eſt enim ſignificatio verbi תקן *thakan*, quod eſt proprium huius libri, nec alibi vſitatum, Græcè eſt *ἐπικοσμηθῆναι*. Rectè verò in editione noſtra dicitur, (Difficile) nullius enim deſperata, dum viuit, & impoſſibilis ſalus : nec inſolens eſt, vt quod eſt difficile, dicatur impoſſibile. Hoc Messiam facturum prædixerat Propheta [b] : (Erunt praua in directa, & aſpera in vias planas,) hoc eſt, vitiorum inæqualitas ac repugnantia reducetur ad virtutis æqualitatem, vt exponit Euthymius [c], & Gregorius [d], quem iuxta Græcum verbum, quod eſt hoc loco, aptè nominare poſſumus ornatum. Faceſſant ergo qui vel quædam hîc peccata remitti negant poſſe, vel nonnullos eo venire improbitatis, nulla vt ratione valeant reſilire:

[b] Eſa. 40. 3. Luc. 3. 5.
[c] In Luca caput 3.
[d] Hom. 20. in Euang.

lire: nec illos audiendos putamus, qui conſequendæ iuſtitiæ ac ſaluti neceſſariam gratiam, quæ ſufficiens vocatur, cuipiam deeſſe in hac vita ſibi perſuadent.

Et ſtultorum infinitus eſt numerus.] Hebraicè, & Græcè (Defectio vel imminutio non poterit numerari.) Stultorum plena ſunt omnia, inquit ille [a], & alius [b]; Stultitia maiore ex parte omnibus dominatur. Pythagorus malum dixit eſſe infinitum, & Plautus, tanquam herbam irriguam ſuccreſcere. Numerari non poſſe, ac infinitum eſſe dicitur, quod maximam quandam multitudinem continet. Sicut etiam ponitur multitudo pro infinitate. Defectio aut imminutio Hebraicè חסרון *cheſron*, Græcè hoc loco eſt *ὑστέρημα*, quod qui in Bibliis Regiis Latinè vertit editionē Græcam, reddidit (poſteritas) non ita quidem benè, cùm propriè ſignificet defectum, inopiam, penuriam, &c. & partes poſteriores eius, qui deficit, vincitúrque: in illa verò alia ſignificatione non ita cohæreat ſenſus. At Interpres noſter ſtultos dixit, quaſi quos deficiat ſapientia, & vacui ſint prudentia, & cerebro, vt vulgò dicitur, inanes, quod ſignificat nomen Syrum רקא *raca* [c], & Hebraim נבל *nabal* [d], & in Scriptura epithetum peccatorum, ac impiorum eſt, vt vocentur ſtulti atque inſipientes [e]: & qui de rebus perperam æſtimant, abijcientes ſe ad contemptiſſimas, aut colunt Idola, quæ ſunt inanitia, & nihil: aut faciunt aliquid, contra publicam honeſtatem, aut in agendo temerarij ſunt, audaces, furioſi, quales non rarò opulentiores [f]. E contrario frequens eſt, vt ſapientiæ nomine probitas intelligatur, ac ſanctitas; & per ignorantiam, atque inſipientiam, ac ſtultitiam peccatum [g]: & Patres Græci Philoſophiam pro arctiore viuendi genere inter Chriſtianos vſurpant: & tritum illud: Omnem qui peccat, eſſe quoque ignorantem. Defectus non poteſt numerari, id eſt, Qui fuerunt aliquando in numero ouium ſacri centenarij, ait Nyſſenus [h], errando numerari deſierunt: venit autem, qui perditam ouem reportaret in humeros CHRISTI [i].

a Cic. lib 9. Epiſt fam. in 21.
b Cleo apud Dionem.
c Mat. 5. 22.
d 1. Regū 25. 25.
e Deuter. 32. 6. 21. Iob 2. 10. & 5. 2. Pſal. 73. 18. Rom. 10. 19. Iudit. 19. 23. Ierem. 19. 23. Zacha. 11. 13. Oſee 9. 7. Ezech. 34. 4. Prouer. 14. 1. 17. & 19. 3.
f Luc. 12. 20. Iob 5. 3.
g 2. Reg. 13. 12. 1. Paral. 21. 8. Pſalm. 13. 1. Pſalm. 24. 7. Abac. 3. in titulo.
h Hoc loco.
i Luc. 15. 5.

Nolo querelam hîc ocioſè compeſcere accuſantium naturam, ſeu naturæ auctorē noſtræ DEVM, quòd vnam condiderit humanam ſpeciem inter alias, cuius plura, immò plurima aberrent à ſuo naturali fine indiuidua, & à rationis proſecutione, ad quam ſunt naturalem inclinationē, & facultatem intellectus, voluntatiſq; conſecuta. Nec refellam errorem dicentium, rectitudinem, cum qua Adam creatus eſt [k], ac ſine qua modo naſcimur poſt lapſum eius, naturalem eſſe, hoc eſt, debitam naturæ, quæque apta fuerit ſequi ex ipſa natura benè conſtituta, & non corrupta poſt dictum lapſum; ac proinde nobis modo deeſſe bonum aliquod, ita vt ſi reddatur, cenſendum ſit ſupernaturale per accidens duntaxat, vt cum redduntur oculi cœco nato. Alij præterea primæ querelæ grauitatem augent, cum negant aliter conditum Adam quàm nos, ſed omnes cum iiſdem prorſus naturæ proprietatibus. Diſputant hæc Hæreſeologi, maximè Bellarminus [l], & Scholaſtici. Natura ipſa hominis per ſe conſtans ex carne, & Spiritu, propenſionem duplicem habet ad bonum ſpirituale, ſeu intelligibile, & ad corporale, ſiue ſenſibile. Compugnantiam iſtam, & languorem ortum ex ignobiliore parte, ſuſtulit DEVS in principio per donum ſupernaturale originalis iuſtitiam: quamuis, prout iuuabat ſolùm ad opera naturalia, dici poſſet quo-

k Eccleſ. 7. 30.
l Libro de Grat. primi hominis.

dam modo naturale: præſcindo [a] enim à gratia ſanctificante. Adam peccando, ſe, nóſq; tali dono expoliauit, vt quæ erat antea pura negatio, & ex ſola naturæ conditione proueniens, nec à Deo intenta, niſi per accidens, nunc ſit priuatio, ac peccati effectus, atque, vt Theologorum more loquar, pœnalitas, & Deo qui donum ſuum iuſtè abſtulit, nunc magis inuiſa, quod priùs per id donum ablata, redierit, ſeu quia aduenerit per peccatum. Solet Auguſtinus [b] accuſatoribus naturæ noſtræ opponere peccatum originale, quoniam quem fecerat Devs in prima conditione hominem feliciſſimum, inobedientia Adami reddidit miſerrimum. Hunc effectum viderunt Ethnici, qui naturam nouercam vocabant [c], cauſam ignorarunt, vt ait idem Auguſtinus [d]. Iidem ſi ſcirent aduerſus naturale vitium præſto eſſe diuinum auxilium, nec niſi à liberis actualiter peccari, qui virtutem malle poſſunt ac debent, queri deſinerent, ac mirari, ſtultorum atque improborum numerus, vt corporis ærumnas taceam, de quibus accuratè Bellarminus [e], cur ſit tantus. Nam qui ex philoſophis, minus aberrauit à ſcopo veritatis Plato [f], hominem per corpus fieri beatum poſſe tradit, eſſéque omnium animalium feliciſſimum. Lege Theodoretum [g]. Arguit hominis dignitatem, quòd pendeat peculiari quodam modo magis à Deo quàm res aliæ inferiores, quæ ſunt in agendo magis limitatæ: ſicut & quod eiuſmodi finem habeat, (ſi viſionem ipſam Dei naturaliter eum appetere concedamus) quam ſolis naturæ viribus conſequi non poſſit. Quamuis quoniam talis beatitudo eſt improportionata, potuit Devs nolle media ad illam dare, ſed naturalia ſecundum proportionem ad naturalem.

Poſſet hîc demùm quæſtio proponi de numero Electorum & Reproborum, vter maior ſit. Sanè quidem, horum eſſe maiorem, innuit præſens locus, & Christvs ipſe nec taro, nec obſcurè, docens multos vocatos, paucos electos [h]; & per arctam viam portámque anguſtam paucos intrare [i]; nec regnum cœlorum obtineri niſi à rapientibus illud violentè [k]. Amicos Dei Dauid dinumerans canit multiplicatos ſuper arenam [l]: & Ioannes eorum turbam vidit adeò magnam, vt eam dinumerare nemo poſſet [m]. Finitus vtrorumq; numerus, at nobis ignotus: quamuis illorum, quàm horum maior. Albinus illud: (dinumerabo eos) exponit Sanctos, quorum ſit numerabilis; id eſt, numero digna multitudo (ſuper arenam) ſtultos, qui arenæ comparantur, & quorum congregatio indigna ſit numero. Citat ex Geneſi [n] promiſſum Abrahæ factum de ſemine multiplicando in morem ſtellarum, & inſtar arenæ, hoc eſt, tum de Sanctis, (numerat enim Devs multitudinem ſtellarum [o],) tum de peccatoribus, de quibus dicitur, quod perdentur de terra [p]. Docuit hoc ipſum Rupertus [q]. Rabbi quoque Salomon in caput Geneſis XIII. Non me fugit, pleriſq; placere myſticum illum de arena, vel puluere, vel ſtellis ſenſum [r]: Nec diſplicet mihi, dummodo ſimplex ac litteralis præferatur, quo ſenſu etiam ad amicorum Dei numerum arena applicatur, citato Pſalmo [s]: alioqui ſi Albinum ſequimur, in hiſtorico ſenſu dicere cogimur ſuperare Sanctos multitudine, quod non eſt veriſimile. Lege ſi placet Interpretes etiam Apocalypſis, vt ex noſtris Riberam & Viegam, & B. Thomam [t], qui exponit quo pacto dicatur à Deo Prædeſtinatorum initus, cognitúſque numerus, non ita Reproborum.

a Andre. Vega 2. in Conc. Trid c. 11. & Bellarmi. ſupra cap. 5.
b 4 con. Iul. cap. 12. 2. de peccat. mer. & remiſſ. cap 22. 14 de Ciuit. cap. 17.
c Cicer. 3 de Repub. apud Aug. 4. cont. Iulia. c. 12.
d 4. cont. Iulia. cap. 12.
e Lib. 6. de amiſſ. gra. c. 9. & ſeq.
f 3. de Rep.
g 5. ad Græcos.
h Matth. 20. 16. c. 22. 14. c. 24. 24.
i Matth. 7. 13.
k Matth. 11. 12.
l Pſ. 138. 18.
m Apoc. 7. 9.
n Gen. 13. 16. c. 15. 5. c. 22. 17. c. 26. 4.
o Pſ. 146. 4.
p Pſal. 33. 17.
q 5. in Gen. cap. 10.
r Apud Pererium in ca. 13. Gen. verſ. 16. & c. 15. Diſput. 1.
s Pſ. 138. 18.
t 1. Par. q. 23. art. 7.

rum. Certum eſt, tum etiam comparationem cum arena fieri, quando de maxima Hebræorum multitudine ſermo eſt in bonam partem [a], quia vt multitudo exaggeretur tali comparatione, ratio non habetur vilitatis arenæ, ſicut neque celſitudinis, nobilitatiſque ſtellarum. Exemplo ſit profanus quoque Poëta [b]:

a *Num.* 24. 10. *Oſe.* 1. 10.
b *Ouid.* 1. *Triſtiũ eleg.* 4.

„*Tot mala ſum paſſus, quot in æthere ſidera lucent,*
„*Paruáq; quot ſiccus corpora puluis habet.*

Conatur Eugubinus [c] Cottæ apud Ciceronem argumentum contra prouidentiam diſſoluere, quod cùm tantus ſit numerus ſtultorum, non videtur à DEO mundus factus propter iſtos, ac proinde caſu extitiſſe, non ab illo. Contendit oſtendere, magnam proborum omni ætate multitudinem fuiſſe; maximam peccantium multitudinem pœnitere; paucos prodigiosè malos eſſe: longè pauciſſimos, qui ſi deprauatiſſimè viuant, non denique DEVM quoquo tempore agnoſcant, & fateantur. Felicius alia ſuccedit Eugubino reſpondendi via, donando plures improbos eſſe, pluris autem DEO vnum probum mille improbis.

c 7. *de Perenni philoſophia, cap.* 7.

Verſ. 16.] LOCVTVS ſum in corde meo dicens: Ecce magnus effectus ſum, & præceſſi omnes ſapientia qui fuerunt ante me in Ieruſalem, & mens mea contemplata eſt multa ſapienter, & didici.

HVGO Victorinus perſiſtens in epanorthoſi Salomonis, agnoſcit in hac ſententia elationem animi, quòd ſibi præceſſores in Ieruſalem, tametſi paucos illos, nec adeò magnos, poſtponat, & ſucceſſoribus inſigni futurum exemplo præſumat; tamen non nihil remiſiſſe, quod iam, non vt priùs, omnia, ſed multa duntaxat contemplatum ſe ſapienter dicat. Malim hæc dicta ab Eccleſiaſte non iactanter, ſed ad faciendam fidem ex auctoritate, ſicut iam inde à verſu 12. & ex proprio experimento, vt confirmet verum eſſe quod protulit de afflictione Spiritus in conſideratione, & cognitione rerum potiſſimum practicarum. Fauet Bonauentura, Lyranus, Carthuſianus, & alij, aliáſque docui quo pacto honeſtè laudes proprias narrare poſſimus, & [d] exemplo poſſunt eſſe præter ibi allata Paulus [e], & Dauid [f].

d *Act.* 20.
e *Rom.* 8. 16. 25.
f 1. *Paralip.* 17. 16. *& ſeq.*

Locutus ſum in corde meo.] Loqui aliquis dicitur in corde ſuo, inquit Olympiodorus, cum mentem ad cogitandum applicans, ſecum diſputat, & ratiocinatur. Occurret hæc formula non rarò in Scripturis, velut etiam dicere in corde [g], pariimque differt, loqui in lingua [h], id eſt, apud nos ſubmiſsè: præterea, Ponere cor in aliqua re, vel aliquid in corde, eſt attentè conſiderare: Dicere intra ſe, & apud ſe, eſt internùs loqui, verſari in aliqua cogitatione: ſed & interdum dicere abſolutè poſitum habet eandem ſignificationem, vt cum de Iob [i] ſcribitur, quod dicebat, Ne fortè peccauerint filij mei, & quod in libris Regum habetur [k] de Saule: Niſus eſt percutere Dauid,

g *Pſal.* 13. 1. *Eccl.* 2. 1. *&* 3. 17. 18. *&c.*
h *Pſal.* 38. 5.
i *Iob* 1. 5.
k 2. *Reg.* 21. 16.

Dauid, Hebraicè eſt, Dixit, & Paulus in Epiſtola ad Romanos [a] :(Dicẽtes ſe eſſe ſapientes,) id eſt, cogitantes, & cenſentes. Docet id Auguſtinus [b], & aliquot alijs exemplis confirmans ſimul oſtendens vſurpari verbum dicendi de nutibus & ſignis, quæ non ſunt voces, vt apud Ioannem [c]: (Innuit Simon Petrus, & dixit ei, Quis eſt de quo dicit.) Hoc loco pro τῇ καρδίᾳ, Symmachus, & Aquila legunt μετὰ τῆς διανοίας μου.

Ecce.] De hac dictione alibi [d] dixi.

Magnus effectus ſum.] Ἐμεγαλύνθην. Hebraicè : Magnum feci meipſum הגדלתי *higdalthi*. Sed actiuam etiam ſignificationem habere poteſt non ad ſeipſum, ſed ad ſapientiam hoc ſenſu, Magnificaui, & addidi ſapientiam ſuper omnes, &c. Ita quidem Chald. Ego auxi, & addidi ſapientiam, &c. Verbum quoque ſequens Hebræum הוספתי *hoſaphthi*, eundẽ ſenſum poteſt habere. Nihilominus defendendus Interpres, & Septuaginta, quibus non repugnat Hebræus textus, & melius ille, quia Salomon non tam ipſe magnum fecit ſe, quàm factus à DEO eſt.

Magnus.] Potentia, diuitiis, ait Hugo Cardinalis, famoſus, potens, opulentus, & præſertim ſapientia eminens alijs, inquit Cathuſianus. Bonauentura de fama ſola intelligit. In Hiſtoria Regum [e] proditur de Salomone, quod magnificatus eſt ſuper omnes Reges terræ diuitijs, & ſapientia, & vniuerſa terra deſiderabat vultum eius. Iob etiam vocatus eſt magnus inter omnes Orientales [f], ſiue propter nobilitatem. Nobiles enim Græci vocant μεγιστᾶνες, & verſio Græca Marci [g], pro qua Latinè eſt (Principes:) ſiue propter celebritatem nominis [h] : ſiue propter eximium honorem ipſi habitum [i] ; ſiue propter ſapientiam ſingularem: Vnde & mox explicationis gratia hic de Salomone dicitur : (& præceſſi omnes ſapientia, &c.) dicunturque paruuli & diligere infantiam [k], & pueri ſenſibus qui non ſapiunt [l], vel qui ſapiunt, loquunturque & cogitant vt paruuli [m]: ſiue propter diuitias [n]. Hæ omnes cauſæ Salomoni optimè conueniunt, vt magnus effectus pronuncietur. Attribuitur DEO ſæpè magni titulus abſolutè, ratione proculdubiò nõ molis, ſed virtutis [o], & perfectionis, CHRISTO [p] item, & Ioanni Baptiſtæ [q]. Sol, & Luna vocantur luminaria magna [r], quæ tamen mole ſunt minora multis ſyderibus, ſed efficacia ſuperant.

Præceſſi omnes ſapientia, qui fuerunt ante me in Ieruſalem.] Dixi in Præfatione [s] de Salomonis ſapientia, fueritne maior, quàm præceſſorum ipſius? Inde docet Origenes [t] philoſophiam ſuam Græcorum ſapientes hauſiſſe, quippe poſteriores, vt oſtendit Clemens Alexand. [u] Hoc quidem loco eos tantùm nominat qui fuerunt in Ieruſalem. Præterea obſeruant Hugo Cardin. & Carthuſianus, ſecundùm ſapientiam, quæ eſt vnum de ſeptem donis, maiorem fuiſſe Dauidem ; quàm Salomonem, quia ſanctior fuit, non autem vt eſt donum gratis datum, & dici poteſt ſcientia non fidei ; ſed rei. De priore ſapientia exponit Hugo verba Pſalmi [x] : (Super ſenes intellexi :) de poſteriori concedit tandem quod Salomon præceſſit omnes alios ſapientes.

Pro verbo (præceſſi) Hebraicè eſt (addidi) vt ante monui, Græcè προσέθηκα, quod idem valet, ſicut & Chaldæum verbum, idem ferè ac Hebræum

(adieci

a Rom. 1. 22.
b 15. de Trinit. c. 10.
c c. 13. 24.
d Act. 1. 10.
e Lib. 3. c. 10. 23.
f Iob 1. 3.
g c. 6. 21.
h 2. Reg. 7. 9
i Exod. 11. 3
k Prou. 1. 22.
l 1. Cor. 14. 20.
m 1. Cor. 13. 11.
n Gen. 26. 12.
o 4. Reg. 15. 12.
p Luc. 1. 32.
q Ibid. 15.
r Gen. 1. 16.
s cap. vlt.
t Proœm. in Cant.
u 5. Strom.
x Pſ. 118. 100.

(adieci ſuper alios) Symmachus autem legit ὑπερέβαλλον σοφίᾳ (ſuperexcedebam ſapientia) ad quam lectionem verſio noſtra accedit. Olympiodorus ait, hoc verbo ſignificari profectu magno auctam in eo fuiſſe ſapientiam. De hac ſapientia mentio eſt in Hiſtoria Regum [a], & in Paralipomenis [b], & in Sapientia [c], & in Eccleſiaſtico [d]. Dauid ſub mortem laudauit ſapientiam filij ſui Salomonis [e]. Hic optionem habens à DEO quid peteret, petijt cor docile ad regendum [f], ſiue ſapientiam, & intelligentiam [g]. DEVS dediſſe dicitur cor ſapiens, & intelligens, vt nullus ante ipſum ſimilis fuiſſet, nec poſt eum futurus eſſet [h], quamuis ante in Paralipomenis hoc vltimum videatur ad diuitias referri [i]: In Hiſtoria Regum [k] de vtriſque; vtrumque diſtinctè dicitur. Poſtmodum narratur ſapiens illud iudicium de meretricibus [l]: vnde iudicauit populus, ſapientiam DEI eſſe in eo ad faciendum iudicium [m]. Deinde ſcribitur ſapientiam habuiſſe omnium Orientalium & Ægyptiorum, & ſapientior fuiſſe Ethan Ezrahita, & Heman, & Chalcol, & Dorda filijs Mahol, locutus tria millia parabolas. Carmina eius fuiſſe quinque & mille: diſputaſſe de plantis, iumentis, volucribus, reptilibus, piſcibus: veniſſe de cũctis populis, & ab vniuerſis regibus terræ ad audiendã ſapientiam eius [n]: mentio etiam eſt Hiram regẽ Tyri iudicaſſe illum ſapientiſſimum [o]: Reginam verò Saba veniſſe vt eum audiret, ac ſtupefactam rediiſſe [p]. Præterea liber Sapentiæ [q], qui ſi non Salomonis eſt, de ipſo ſcribere cenſetur, tradit ſciuiſſe diſpoſitionem orbis, virtutes elementorum, initium, conſummationem, & medietatem temporum, viciſſitudinum permutationes, & commutationes temporum: anni curſus, & ſtellarum diſpoſitiones: naturas animalium, & iras beſtiarum: vim ventorum, & cogitationes hominum: differentias virgultorum, & virtutes radicum; & quæcumque ſunt abſconſa, & improuiſa. Ad hæc, eſt in eodem libro [r], ſciuiſſe præterita, & de futuris æſtimaſſe: verſutias ſermonum, & diſſolutiones argumentorum: ſigna, & monſtra antequam fiant, & euentus temporum, & ſeculorum. Subdit liber idem [ſ] variam gubernandi peritiam. Eccleſiaſticus [t] ait repletum eſſe vt flumen ſapientia; repleſſe in comparationibus ænigmata, in quibus, & in Cantilenis, & Prouerbijs, & interpretationibus, miratæ ſint terræ. In Eccleſiaſte noſtro [u] dicitur ſapientiſſimus, & compoſuiſſe parabolas, & ſermones rectiſſimos veritate plenos. Ioſephus [x] non aliter deſcribit ſapiẽtiam Salomonis, prodens & ſcientiam exorciſmorum, deſcripſiſſe quoque templum & neceſſaria ad cultum eius, innuunt Paralipomena [y]. Lege Sixtum Senenſem [z].

Ex his omnibus colligitur ſapiẽtiã & ſcientiã Salomonis fuiſſe ex genere ſuo naturalẽ, & per accidens infuſam. Talem autem non fuiſſe vel non tantam in alijs, facilè concedi poteſt. Excepto ADAM, quia erat caput generis humani, & CHRISTO, ac matre eius, propter honorẽ filij. Abraham, Moſes, Prophetæ, Ioannes Baptiſta, Apoſtoli habuerunt; vt dictum eſt, vel dona SPIRITVS ſancti maiora, quæ comitantur gratiam ſanctificantem: vel dona gratis data, vt prophetiæ, quæ non conſiſtit in habitu: vel illuſtrationes ac motiones quaſdam diuinas, atque inſigniores fructus SPIRITVS ſancti. At in illis non fuiſſe rerum naturalium, & ciuilium peritiam tantam, benè probat Abulenſis [a], quia Moſes verbi gratia gubernationis

a 3.Reg.2. 6.9. cap.3.9. 12. cap.4.29. & ſeq.
b 2.Paral.1. 12.
c cap.27. & ſeq.
d c.47.16. & ſeq.
e 3.Reg.2.6. 9.
2.Para.1.10.
f 3.Reg.3.9.
g 2.Para.1. 10.
h 3.Reg.3. 12.
i 2.Paral.1. 12.
k 3.Reg.3. 12.13.
l 3.Reg.3.16.
m 3.Reg.3. 28.
n 3.Reg.4. 29. & ſeq.
2.Para.9.13.
o 3.Reg.5. 7.
p 3.Reg.10. 2.Paral.9.
q c.7.17. & ſeq.
r cap.8.8.
ſ cap.8.9. & ſeq.
t c.47.16. & ſeq.
u c.12.9.10.
x 2.Antiq.c.8
y 2.Para.35. 4.
z 2.Bibliot. verb. SALOMON.
a 2.Reg.4.7.

molem ſolus per ſe ferre non poterat [a], & de multis ciuilibus quæſtionibus dubitabat, quæ non erant adeò difficiles [b]: & eruditus quidem eſt omni ſapientia Ægyptiorum, vt dixit Stephanus [c], nóſque cum eo demonſtrauimus: Ægyptijs tamen ſapientior Salomon, vt etiam dictum eſt. Quare non placet idem Abulenſis, quatenus nec excipit Adamum nec B. Virginem, quantum ad cognitionem videlicet rerum naturalium. Si qui alij præferunt alios, & ſolùm de ijs, qui fuerint ante Salomonem in Ieruſalem intelligunt, & quidem etiam de Regibus, vt videtur velle Hieronymus, & quos citaui capite vltimo Præfationis, ac Lyranus [d], exponendi de diuina ſapientia, prophetia, & ſimilibus donis: ita tamen vt nec Salomonis hæc defuerint, licet non in tãta copia: ſcripſit enim Pſalmos, qui gerunt in Pſalterio titulum ipſius, vt ſentit Hieronymus [e], & alij: in Prouerbijs quoque, Eccleſiaſte, Canticis, prophetat CHRISTVM, vt ait Auguſtinus [f], & Lactantius [g]. Porrò Hieronymus, aut qui Auctor eſt quæſtionum, ſiue traditionum Hebraicarum [h], per Ethan, quo Salomon ſapientior dicitur, interpretatur Abraham, per Heman Moſen, per Chalcol Ioſeph, per Dorda, tribus duodecim, per Mahol Iacob. Sed conſtat nomina hæc eſſe virorum, qui ætate viuebant Salomonis, vt Ioſephus tradit [i], vel in Ægypto vaticinati ſunt, vt eſt in Seder Olam Rabba [k], vel potius erant ex Leuitis tempore Dauid: Pſalmus enim 88. habet titulum Ethan: de Heman ſcribitur in Paralipomenis [l]. Verus etiam Hieronymus ac indubitatus Commentario in Epiſtolam ad Epheſios [m] ſcribit: Sicut nõ omnes vt Salomon de naturis beſtiarum, aliarumque rerum naturaliũ ſunt locuti, ſic illum non ita forſitan, vt Moſem, vidiſſe omnes ſpecies victimarum, & culturæ DEI, nec ei facie ad faciem locutum Dominum, nec vaſorum tantam vel habuiſſe, vel intellexiſſe ſupellectilem. Apoſtolos myſterium CHRISTI magis notum habuiſſe, quàm Prophetas, quamuis hi quędam habuerint, quæ non illi. Itaque velle videtur Hieronymus, quod ipſi diximus, diuina ſapientia ſuperatum ab aliquibus Salomonem, naturali ſuperaſſe alios, prout ſentire Hugonem Cardinalem dixi, & Carthuſianum, Patres, vt Nazianzenus, & Ambroſius vocare ſolent ſine reſtrictione Salomonem omnium ſapientiſſimũ. Ludouicus Viues [n], omniũ mortaliũ. Pererius in Geneſim [o], Sapientiam pro dono SPIRITVS ſancti concedit in alijs maiorem, vt in Apoſtolis: item pro ſcientia tum acquiſita, tum infuſa etiam in Doctoribus Eccleſiæ: pro ſcientia mortali, & ciuili maiorem in Salomone, quàm in Adam. Duo prima concedo, de poſterioribus aio eandem rationem eſſe debere, cur ſi Adam excellat, excelluiſſe dicatur, nempè quia caput, & magiſter generis humani, quod per 900. & eo amplius, quos vixit annos, valde multiplicatam oportuit. Poſſumus & Rab. Moſem [p], dum Legiſlatorem præfert Salomoni, de diuiniore ſapientia intelligere. At Ioannes Cognatus [q] excuſari non poteſt, cùm docet ſapientiã Salomonis ciuilẽ comparatam dũtaxat cum Regibus præceſſoribus, & ſucceſſoribus, doctrinam reliquam cum hominibus alijs. Ioãnes Ludouicus Viualdus [r] excipit Adam, Abraham, Moſem, Ioannem Baptiſtam, Apoſtolos. Hoc loco Thaumaturgus nullum excipit, Caietanus item, quantum ad ſapientiam humanam. In Dauid enim diuinam maiorem fuiſſe. Sed quod verò ſimilius duco, dixi.

a Num. 11. 14. Exod. 18. 14.
b Num. 27. 1. & ſeq. & c. vlt. 1. & ſeq.
c Act. 7. 22.
d 3. Reg. 3.
e Ep. ad Sophron.
f 17. de Ciuit. Dei, c. 20.
g lib. 4. c. 6.
h Tom. 3. in 3. Reg. c. 4.
i 8. Antiq. cap. 2.
k cap. 20.
l lib. 1. c. 25. 1. & ſeq.
m lib. 2. in c. 3.
n In 18. de Ciuit. Dei. c. 20.
o Tom. 1. lib. 5. diſp. de ſciẽtia Adam. 9. 8.
p 3. Doctoris. c. 55.
q lib. de proſperitate Salomonis, c. 5.
r lib. de magnificẽtia Salomonis, c. de ſapientia.

Mens

Mens mea.] Hebraicè,& Græcè, & Chaldaicè (cor meum) ſed cor pro mente frequenter ſumitur.

Contemplata eſt multa.] Temporalia,inquit Hugo Cardinalis:de DEO,de creaturis,de CHRISTI myſterijs,inquit,Carthuſianus, (multa) non omnia,inquit Hugo Victorinus , quaſi nunc melius loquens quàm antea,cùm dixerat omnia.

Sapienter.] Per diuinam reuelationem , ait Hugo Cardinalis , & Bonauentura, & Carthuſianus,id eſt, per ſcientiam Infuſam:vel vt etiam primò placet , ſubtili , & magiſtrali inquiſitione , qua inquiritur propter quid, & cognoſcitur ex cauſis.& ex proprijs. Hebraicè,& Græcè eſt : (Cor meum vidit multa,ſapientiam,&c.) Chaldaicè (magnitudinem ſapientiæ :) Non diſcrepat ſenſus.

Et didici.] Omnes aliæ editiones habent (Et cognitionem.) Hugo Cardinalis exponit de vſu ipſo,quo augeretur vtraque ſcientia,tum infuſa humana id eſt,per accidens infuſa,tum acquiſita.Carthuſianus,quia ex infuſa profecit,& acquiſiuit,maiorem.Bonauentura de illa, quã docuerunt ipſum homines,vt pater & mater,quemadmodum ipſemet teſtatur [a] iam inde à primis annis,& colligitur ex hiſtoria ſacra, quæ bis meminit moraliter inſtitutum à Dauide ſub mortem [b] , quamuis credendum ſit pluries id parentes feciſſe;optimum profectò exemplum pro cæteris vel parentibus,vel liberis,vt ſapientiam ac virtutem illi diligenter doceãt. hi ſtudiosè diſcant. Audi, ait ille ipſe [c], qui iam id executus fuerat:Fili diſciplinã patris tui,& ne dimittas legẽ matris tuæ. S.Ludouicum Gallorum Regem mater Blanca piè inſtituit. Emmanuel Palæologus Imperator Ioannem filium ſcriptis editis,nec nõ Baſilius filiũ Leonem:hic in vltimo præcepto [d] cum primis hortatur ad lectionem noſtri Salomonis , & Sapientiæ Ieſu Sirach , atque etiam inter Gentiles auctores Iſocratis. Æneas Aſcanium filium ita conuenit:

a *Prou.4.3. Infrà 31.1.*
b *3. Reg.2.2. & 1.Para. 28.9.*
c *Prou. 1.9.*
d *Tom.5.Bibliothe. Pat.*

„ *Diſce puer virtutem ex me,verùmque laborem* [e],
„ *Fortunam ex alijs.*

Cornelia vidua mater duodecim liberorũm ex Tiberio Graccho illos præclarè educauit [f], & Cato Cenſorius ſuum [g]. Chaldæi , Ægyptijque item ſuos. Ariſtippus dictus eſt, *μητροδίδακτος*, quod eum mater Areta docuiſſet.

e *Virg.12. Aeneid.*
f *Plutar.in Gracchis.*
g *Idem in Catone.*

*Verſ.*17.] DEDIQVE cor meum, vt ſcirem prudentiam atque doctrinam,erroréſque,& ſtultitiam; & agnoui quod in his quoque eſſet labor & afflictio ſpiritus.

IN textu Græco verſus 17.inchoat ab illis verbis: (Et agnoui) habétque ſolùm (noui, quod & hoc eſt electio Spiritus) & pro alijs quæ recitauimus ex editione noſtra , hæc tantùm quæ nectit cum priore (parabolas & ſcientiam, *παραβολὰς καὶ ἐπιστήμην*) Chaldæa paraphraſis ita expreſſit : (Et dedi cor meum vt cognoſcerem ſapientiam & agitationem regni, & ſcientiam & intelligentiam probaui ad ſciendum : quin etiam hoc ipſum fractio ſpiritus viro, qui ſollicitus eſt ad inueniendum ea.) Hieronymus in vulgata

antiqua, & in ſua legit hæc eadem, quæ poſuimus in noſtra; niſi quòd pro (prudentiam atque doctriuam) reddit (ſapientiam, & ſcientiam) pro (labor, & afflictio Spiritus) paſtio venti, ſiue præſumptio Spiritus) Senſus eſt, voluiſſe Salomonem contrariorum ſcientiam tenere, quia melius hoc modo percipiuntur, & alterum extremum, quod malum eſt, deuitatur: tamen in hoc ipſo ſtudio quoniam ad veritatis perfectam comprehenſionem non peruenerit vt in ceteris, quæ antè dixit, ventos pauiſſe, fruſtráque laboraſſe, & vanitatem experimento comprobaſſe.

Videntur autem hæc etiam pertinere ad moralia, vt & priora nonnulla: quod & Hugo Victorinus monet, quem tamen non recipio, dum ſicut hactenus fecerat, in deteriorem partem iſta interpretatur de Salomonis ſuperbia, qui etiam primo loco ſtuduerit ſcientiæ naturali, & prudentiam addiſcere voluerit non ad benè viuendũ, ſed ad docendum: propterea enim ſubiungi hoc loco prudentiæ doctrinam (ex quo tamen oppoſitum potiùs colligerem) errores verò, ſtultitiámque ſcire voluiſſe non vt vitaret, ſed ſe de eorum cognitione extolleret, & alios de opere damnaret.

Dedique cor meum.] Idem valet, quòd (Propoſui in animo,) (Locutus ſum in corde meo;) Poſui, & applicui cor meum, Liberum illud feci & expeditum, vt exponit Hugo de S. Victore, ne per illa, aut illa diuideretur, ſed totum propoſitæ conſiderationi intenderet. Nec tamen hic loquendi modus, vt eidem videtur, typhum ſuperbię continet, & tumorem elationis exprimit, quaſi poſſibilitatem ſignificet ſibi protinus ſubeſſe verum inueniendi, ſi tantùm voluntas quærendi non deeſſet. Lege verſu precedenti de ſimilibus formulis.

Prudentiam atque doctrinam.] De his nil dicam, cum ex Hebræis, Græciſque dictionibus quę deſunt, vim earum expendere non queam: ſed Interpres ſub ſapientiá, & ſcientia, ſiue cognitione comprehenſa ſenſerit, & magis diſtinctè expreſſerit.

Erroréſque, & ſtultitiam.] Vnum eſt vocabulum Græcum παραβολάς, cui hæc reſpondere poſſint; aliud enim ἐπιστήμην indifferens eſt ad quamlibet ſcientiam. Aquila poſuit πλάνας, id eſt, errores, Theodotio, παραβολάς, id eſt, prolapſiones: Hebrææ dictiones ſunt הוללות *boleloth*, & שכלות
[a] cap. 2. 12. *ſichluth.* prior paſſim hoc libro, in quo ſolo extat [a], ſignificat inſanias, &
cap. 7. 27. amentias: alienationes à recto & æquo, iactationes, ſeu gloriationes vanas,
cap. 9. 13. non vt quidam ſenſerunt, ſplendorem, & gloriam: poſteriorem Rabbi
cap. 10. 13. Abraham exponit, prudentiam, idque quod in prudentia præcipuum eſt, ſeu præcipuas prudentiæ partes; alij, induſtriam, vel intelligentiam. Chaldæa verſio quam recitaui, fauet, ſed aptior propoſito prima ſignificatio, & reperitur in eadem ſignificatione idem nomen cum littera ס, quæ eſt permutabilis cum ש, quando hæc puncto notatur in cornu ſiniſtro. Quamuis radix שכל *ſchachal*, ſonet ſapere & intelligere. Παραφοραί, quas ponit Theodotio, eundem illum ſenſum, qui nempe in editione noſtra expreſſus eſt, indicant. Significant enim errores alienatæ mentis. Παραβολὴ eſt, quam Ci-
[b] Lib. 5. c. 11. cero, teſte Quintiliano [b], collationem vocat, ſiue ſimilitudo, qua res diſſimiles conferuntur. Fortaſsè, vt omittam hunc communem vocis iſtius vſum, & illum, qui communis eſt Sacris, ac Eccleſiaſticis auctoribus,

pro

Digitized by Google

pro ſimilitudine obſcura, vel ænigmate, vel triuiali, & ludicra ſententia, quas notiones, aliáſque perſequitur Salmeron [a]; Παραβολαὶ hic ſumuntur eo modo, quo à Platone [b] vocante χορείας θεῶν καὶ περιβολὰς αὐτῶν ἀλλήλων, choræas, luſionéſve, & conuerſiones mutuas Deorum, quaſi dicas errores, quibus ſibi occurrunt. Sic verò transferetur nomen ad errores mentis, & morales. In ſequenti capite [c] ſimili ferè loco extat περιφορά, & ἀφροσύνη, vbi Olympiodorus ait, legi quoque poſſe περιφοράν: & primam dictionem ſonare circuitum, quod ad omnem ventum circumferantur bona iſta terrena, quæ materiam ſuggerunt lætitiæ, ac voluptatis: ſecundam verò inſanam extaſim, mentíſque exceſſum: inſanire enim videri, ac eſſe ſui oblitos, qui in loco miſeriæ & lacrymarum lætandum ſibi eſſe falsò exiſtimant.

a Tom. 7. Tract. 1. de Parab.
b In Timæo.
c Verſ. 12.

Caietanus totum iſtum locum ex Hebræo vertit: (Et dedi cor meum ad ſciendum ſapientiam, & ſciendum tricas, & ſtultitiam,) aitque quod dictio interpretata per tricas ſonat mixtionem, intricationem operum, ſeu negociationum: & ſapientia totam ſcientiarum latitudinem, ſtultitia multitudinem imprudentiarum, quibus homines abundant, & quod Parabolas, ſiue Prouerbia propter hæc Salomon edidit. Tricas illas vnde Caietanus acceperit, neſcio, neque vbi qui Gloſſas ei marginales appinxit, quòd hoc loco ſit dictio Hebræa, *achare*, pro negociationibus, quam Aben-ezra pro ſtudijs ad acquirendum diuitias interpretatur: nam textus Hebræus non habet eam dictionem, & *holeloth*, pro tricis non legi qui exponat.

Vtilis, ac neceſſaria eſt Magiſtratui, & Doctori rerum quoque malarum notitia, vt dedocere atque corrigere poſſit: & vna ſapientis conditio eſt, in verſutias quoque parabolarum introire [d], ſeu vt habet Græcus textus, (in ſtrophas) licet hæ in bonam partem ſumi poſſint. Hoc aliàs [e] monui cum Chryſoſtomo requiri in Epiſcopo: compédioſa verò id aſſequendi ratio eſt hiſtorias euoluere: quam Baſilius Imperator rationem commendat filio Leoni [f]. Petierat Salomon prudentiam ciuilem ad gubernandum [g]: ſed liberalis DEVS adiecit alias ſcientias, nec non opes, vt doceret ſe omnium auctorem bonorum: quæ ſibi bonorum grata petitio eſſet: quàm benignè ſuorum non impleat ſolum, ſed etiam ſuperet poſtulata. Legendus Abulenſis [h], & Pererius [i], qui volunt omnem hanc petitionem in ſomno contigiſſe, non vigilis, & liberè ratiocinantis fuiſſe, vel ante ſomnium idipſum petiiſſe, vel in ſomnio per vim diuinam, & quandam extaſim liberum rationis vſum ac meritum in petendo habuiſſe: quæ duo referuntur à S. Thoma [k].

d Eccl. 39. 2.
e In Actis Apoſt.
f Tom. 5. Biblio. Pat. in Præceptis, ca. 56.
g 3. Reg. 3. 9.
h 3. Reg. 3. q. 10. & 12.
i 2. de Magic. cap. vlt.
k 1. 2. q. 113. art. 3. ad 2.

Labor, & afflictio Spiritus.] Græcè tantùm eſt, προαίρεσις πνεύματος. (Electio Spiritus) Hebraicè רעיון *rahhiion*, Chaldaicè *theuiruth*, fractio Spiritus. Sed addit (viro, qui ſollicitus eſt ad inueniendum ea.) Hieronymus reddit, (Paſtio venti, ſiue Præſumptio Spiritus.) Lege verſum 14.

*Verſ.*18.] E o quod in multa ſapientia, multa ſit indignatio: & quid addit ſcientiam, addit & laborem.

GRæce: (Eo quod in multitudine Sapientiæ multitudo cognitionis; & qui addit cognitionem, addet dolorem, vel iuxta Aquilam tormentum *βάσανον*. Chaldæus verò ſimul exponens ſenſum, ait: Namque vir, qui multiplicat ſapientiam, quando peccat, & non conuertitur ad ſapientiam, multiplicat indignationem à Domino. & qui addit ſcientiam, & moritur in pueritia ſua, addit dolorem propinquis ſuis.)

¶ Hieronymus in altera expoſitionum, quas aſſignat, conſentit, quod facit etiam Olympiodorus: Quantò magis quis ſapientiam fuerit conſecutus, tantò plus indignari quòd ſubiaceat vitiis, & procul ſit à virtutibus, quas requirit, ac proinde dolere ſuper delictis ſuis, cùm ſciat, cui plus traditur, plus exigi ab eo [a], & potentes potenter tormenta paſſuros [b]. Aliter exponit, dolere Sapientem tam in abdito ac profundo latere ſapientiam, atque per tormenta quædam, & intolerandum laborem iugi meditatione & ſtudio ad eam perueniri. Hugo de S. Victore, Bonauentura, & Lyranus explicant de ſapientia, & ſcientia humana, quæ ſolet inflare [c], & indignationem, atque impatientiam, & anxietates concitare. Volunt verò Salomoni ipſi ſcientia tumido hæc eueniſſe. Recipit Hugo Cardinalis eundem ſenſum, atque inde oriri plerumque ſimultates, odia, conflictus, pugnas verborum vſque etiam ad inſaniam. Ponit quoque primùm Hieronymi, & ante Hugonem Salonius, & Albinus: ſed addit Hugo, ex ſcientiæ acquiſitione, notitiam nobilitatis animæ ſuæ, vnde indignetur in inferioribus occupari, quæ ſunt ea minùs digna: Adhæc faſtidium vitioſum nonnullorum ſuper nobiliſſimo ſtudio ſacrarum Litterarum, ſicut olim nauſeabant Hebræi ſuper diuino cibo [d]: Rursùm honeſtam nauſeam atque abominationem ad fœdas voluptates ob guſtatum ſuauem ſpiritualium rerum ſaporem: Poſtremò iram cum indignatione in ſeipſum, in Dæmonem, in vitia, in ea omnia, quæ nos prouocant ad peccandum, ſi multa adſit ſapientia, hoc eſt, rerum diuinarum cognitio, benéque viuendi peritia multa. Idem iudicium de indignatione, & iuſto dolore, quem ſentimus aduersùs aliena peccata. Si ego contriſto vos, dixit Apoſtolus [e], & quis eſt qui me lætificat, niſi qui contriſtatur ex me? Adijce ſæpenumerò, quo quis ſapientia proficit, hoc inuidiam ſibi magis aliorum, & perſecutionem conflare. Vel etiam, quò ſunt ei notiores alienæ miſeriæ, hoc ſympathia maiore commoueri. Gregorius [f] tractat diligenter hunc ipſum locum, intelligens eodem pacto Ezechielis verba [g]: (Spiritus quoque leuauit me, & aſſumpſit me, & abij amarus in indignatione Spiritus mei,) de dedignatione ſubdendi ſe terrenis, cùm cœleſtia cognouimus: de ira contra nos, & peruerſum opus noſtrum, quantò plus proficimus in cognitione: de dolore ob miſeriam exilij, quantò magis æterna cognoſcimus: de labore, vt incipientes ſcire, quæ ſint cœleſtia gaudia, flendo laboremus errorum laqueos euadere. D e o autem huiuſmodi rixam cum animo noſtro accuſationem, noſtri damnationem, mœro-

a Luc.12.48.
b Sap.6.7.
c 1.Cor.8.1.
d Num.21.5.
e 2.Cor.2.2.
f Hom.10. in Ezech. quem etiam lege 1. Moral. c.10. vel 26. & lib.18. c.24. vel 26.
g Cap.3.14.

mœrorem amaritudinis, afflictionem ſpontaneam placere vel exemplo Achab [a]. Item notat Iob fuiſſe de terra Hus, & illud nomen ſignificare dolentem, iſtud Conſiliatorem, quia electus quiſque optimo conſilio ad æterna feſtinans de præſentibus dolet. Poſtremò non inueniri ſapientiam in terra ſuauiter viuentium [b]. Non diſſimilis Auctoris de Spiritu, & Anima apud Auguſtinum [c] ſententia: Qui apponit ſcientiam, apponit dolorem, quia, & quantò magis homo ſua mala intelligit, tantò amplius ſuſpirat, & gemit: Quadrat præterea in eos, qui quò procedunt magis inueſtigando rerum notitiam, magis ſe deprehendunt doctè ignorantes, vel ignoranter doctos, hócque nomine dolent, indignantur, laborant, ac retrò animum conuertunt ad iacturam, quæ ex parentum primorum lapſu redundauit in hominum vniuerſitatem, ad peccatorum ſuorum damna, ad infinitatem quamdam felicitatis, ac miſeriæ ſempiternæ: Nullus CHRISTO ſapientior, nemo tantam vt ille indignationem, dolorémque concepit, aut concipere poteſt de offenſæ diuinæ grauitate; qui dolor, quæ indignatio vt in eius ſemper animo fixa hæſerit, prodidit ſe maximè, erupítque agonali die, vel in horto, vel in cruce, tum ſudore ſanguineo [d], tum lacrymabili clamore [e]. Creſcit cum ætate ſcientia, & experimentum, tunc verò quæ pueri ac imperiti nos non tangebant, vel mouebant, conturbant, & affligunt dolore, labore, ac indignatione diſcruciant, vexant, lacerant.

a 3. Reg. 21. 20.
b Iob 28 13.
c Cap. 42.
d Luc. 22. 44.
e Heb. 5. 7.

Iterùm citatus pridem Olympiodorus aliter interpretatur, nempe ſapientiam, & cognitionem eſſe προαίρετον, vt legunt Septuaginta, quoniam non fati beneficio naſcuntur homines, vel fiunt ſapientes, ſed ſapientiæ deſiderio ac labore, petitámque à Domino DEO ſapientiam conſequuntur; & ſi quis adhuc ſcientiæ plus habere deſiderat, addere debere labores ſtudioſos. Is quem diximus Ezechiel [f], volumen, in quo erant lugubres prædictiones, comedit, erátque in ore ipſius vt mel dulce: Sed abiit poſteà amarus in indignatione Spiritus [g] ſui. Ioannes quoque Apoſtolus librum ſumpſit in ore dulcem tanquam mel, ſed qui fecit amaricari ventrē ipſius [h]. Sic ſolet eſſe ſcientia, quæ principio recreat, ſed poſteà laborem, dolorémque generat. Rectè Auguſtinus [i] beatitudinem lugentium [k] accommodat dono ſcientiæ [l], vt lugeatur amiſſio ſummi boni. Hieronymus [m] verò de Fabiola loquens ſic ait ad ſcientiam addidiſſe dolorem, quia non ſatiabatur audiendi cupidine, ſed quaſi oleum flammæ adijciens maioris ardoris fomenta capiebat. Nazianzenus [n] ſic vſurpat ſententiam iſtam, vt non plus voluptatis ex eo quod quis inueniat, quam mœroris reportet ex eo quod aſſequi non poteſt; quemadmodum qui ſitiens ab aquis delibatis auellitur: qui quod ſe putat habere, manibus tenere non poteſt: qui fulguris illuſtratus ſplendore, ſtatim deſeritur.

f Ezech. 3. 3.
g Ibidem 14.
h Apoc. 10. 9. 10.
i 1. de ſerm. Domini in monte.
k Matth. 5. 5.
l Eſa 11. 2.
m Epiſt. 30.
n In Apolog.

Multa indignatio.] πλῆθος γνώσεως (Multitudo cognitionis.) Vetus tranſlatio (Multitudo furoris.) Non intelligo quid ſibi velit Interpretatio Græca, ſed nec expoſitio Olympiodori, dicentis, Cùm ſapientia ſit amplior, quàm ipſa cognitio, ſiue ſcientia, meritò in multitudine ſapientiæ contineri multam cognitionem. Niſi dicamus, inter inueſtigandum pleraſque res ad ſapientiam ſpectantes, occurrere non pauciores magis alienas, & leues, quę mentem nocent, ac diſtrahant, ſicque ad indignationem compellant.

Chal

Chaldæus, vt dixi, DEI vult indignationem eſſe contra ſapientia abutentem.

a *Hom.10. in Ezechiel.* b *De Spiritu & Lit. c.14.*

Laborem.] Hieronymus, & Gregorius [a], & Albinus, & Auguſtinus [b], (qui ſcientiam exponit Legis, dolorem, ſine adiuuante Spiritu) & ex Græcis Olympiodorus legunt (dolorem.) Gregorius verò huius noſtræ editionis, tanquam diſtinctæ mentionem facit. Hebræa, Chaldæa, & Græca dictio מכאוב כאב *cheab macheob*, & ἄλγημα denotant dolorem. Sed valdè cognata ſignificatio doloris, ac laboris, quia hic illum efficit. Sic namque etiam Septuaginta pro eâdem Hebræa voce verterunt in Pſalmo XXXI [c]. (Flagella:) Multa flagella peccatoris.) Πολλαὶ αἱ μάστιγες τοῦ ἁμαρτωλοῦ.) Fauet Interpreti noſtro Aquila, dum βάσανον ponit, id eſt, tormentum.

c *Verſ.10.*

***

CAPVT

CAPVT SECVNDVM.

SVMMARIVM.

LASCIVIENTEM *perſequitur vanitatem, ijs enumeratis, quæ ad luxum, effuſamque ſpectant voluptatem: deplorat eripuiſſe tempus id ſapientiæ, quod talibus rebus impendit: ſimul exponit quanta ſit vanitatis accumulare futuro hæredi, quem qualis futurus ſit, ignores.*

Verſ. 1.] DIXI ego in corde meo: Vadam, & affluam delicijs, & fruar bonis: & vidi quòd hoc quoque eſſet vanitas.

CVM fruſtrà ſibi deſudaſſe videretur in ſtudio ſapientiæ, prudentiæ, doctrinæ, tranſtuliſſe Salomon ſeipſum dicit ſecluſis hiſce moleſtis curis, ad hauriendas voluptates, vt experiretur quam venabatur felicitas, in hiſne potiùs, quàm in illis reperiretur: tandem verò rediiſſe vacuum, ac inexpletum. Exiſtimat Hieronymus de ſpirituali quoque lætitia hîc ſermonem eſſe, quæ pronuncietur vanitas, quòd per ſpeculum in eam videamus & ænigmate [a]. Facilius id conceſſerim, quàm quod Hugo Victorinus more ſuo aſſerit, deſperatam Eccleſiaſtis mentem, totam ſe in voluptatem proiicere, & carnis blandimenta iam ſolùm bona vocare, quia in eis laborem, & afflictionem non inueniret. Bonauentura deputat illud acediæ, quæ non inueniens requiem interiùs, quærat exteriùs. Idem docet Hugo Cardinalis. Sed monet, poſt Gloſſam Interlinearem, & Albinum, loqui Salomonem concionatoriè, ſententiam, ac perſonam vulgi ſuſcipiendo, quam poſteà refellat. Conuenit in hoc vltimo Carthuſianus, id eſt, induci loquentem carnalem hominem, imperitúmque. Gregorius [b] docet, in genere tenere hoc in libro Eccleſiaſtem modum iſtum, atque cùm delectationibus deditum præſeferet, proferre talia verba ex tentati animo. Tales Epicuræi, Cyrenaici; tales ex populis Iones, Mileſij, Sibaritæ, Tarentini, aliique, & ille, qui in Epitaphio inſcripſit: (HÆC HABVI QVÆ EDI, QVÆQVE EXSATVRATA LIBIDO HAVSIT.) Salomon horum ſimilis aliquando, nunc loquitur vt expertus. Nec non habet ille

a 1. Cor. 13. 12.

b 4. Dial. c. 4.

vllos imitatores, qui cum minore ætate in ſtudium ſe ſapientiæ dederint, grandiores transferunt animum corpúſque ad delicias, quas partæ ex ſapientia opes offerunt, & ſubminiſtrant. Nyſſenus iungens capitis exordium extremo priori Capiti, docet exponere Eccleſiaſten, ſe, qui cum dolore, ac labore ſapientiam comparaſſet, facilè damnaſſe voluptates.

Vadam.] Hebraicè לכה נא *lecah na*, vade nunc, vel quæſo, Græcè, Δεῦρο δὴ, Age quæſo, vel Huc ades, Eia age, Heus iam, Agedum age, Agedum, ſubaudiendo ἴθι ἐλθὲ, idémque valet, quod φέρε, ἄγε δεῦτε, &c. Chaldæum quoque morbum eandem habet ſignificationem, אזל *ezil*, veni nūc hûc. Idem ſenſus eſt, ſiue futurum ſumamus, ſiue imperatiuum, ſiue ſit verbum vadam, & vade, ſiue veniam, & veni. Sed Hugonis Cardinalis minimè neceſſaria notatio, Malorum eſſe, abire, & diſcedere. Bonorum ve-
a Matth.25. 34.41. nire, iuxta id, Ite [a] maledicti, venite benedicti PATRIS mei, ac proinde dictum hoc loco, vadam. Poſſum perplura exempla afferre, in quibus, abire, & vadere de iuſtis dicitur, & venite de iniuſtis. Lege Commentarium
b Cap.2.6. noſtrum in librum Sapientiæ [b]. Placet magis Caietanus, Emitti cor ad tempus ab occupatione ſciendi, quoniam nequit hæc ſimul eſſe cum deli-
c Iob.28.13. cijs: nec enim inuenitur ſapiētia in terra ſuauiter viuentium [c]. Vulgaris Hebræa phraſis eſt, & noſtri quoque idiomatis, dū liberaliter quid cui concedimus, dicere, Vade. Hoc modo CHRISTVS ſæpe dicebat quibus poſtu-
d Mat.8.13. lata concedebat: Vade [d], & ſicut credidiſti, fiat tibi [e]: Vade, filius tuus viuit.
e Ioan.4.50. *Affluam delicijs.*]. אנסכה בשמחה *anaſſechah beſſchimchah.* Πειράσω σε ἐν εὐφροσύνῃ: Chaldæus: Tentabo lætitiam. Concordat editio iſta cum Græca, exceptis perſonis: Hebræa ſi in priore dictione vltima ſyllaba ſit affixum ſecundæ perſonæ generis maſculini cum ה paragogica conſentit cum Græca, & erit futurum verbi נסה *naſah*, in piel, quod ſignificat tentare, & experiri; Itáque vetus tranſlatio expoſuit (Tentabo te in lætitia) necnon Pagninus. At verò, ſi ſit futurum, à verbo נסך *naſach*, item in piel, ſignificabit (miſcebo,) quod Vatablus vertit (Lætus poculis indulgebo,) vel vt Interpres noſter (affluam, ſeu fundam, nimirùm me, libabo, propinabo, meliùs quàm ille, qui pocula addidit: eſt enim figurata locutio, vt ſi Gallicè dicas: *que ie me baigne en ioye*, vel Italicè, *bagnarſi, attuffarſi, ſguazzare nell' allegrezza.* Non licet ampliùs cum Caietano præferre miſcendi verbum, cùm vulgata editio iuſſu Pontificum Sixti V. & Clementis VIII. emendata prodierit: & idcircò ex eo verbo non poſſumus cum eodem Caietano colligere Salomonis non penitùs immoderatum deſiderium fuiſſe, ſed miſcendi ſapientiæ, & ſcientiæ fruitionem exteriorum bonorum, vtilium, ac delectabilium.

Et fruar bonis.]. וראה בטוב *vreh betob*, Vide in bono, ſicut etiam habet vetus tranſlatio: Καὶ ἴδε ἐν ἀγαθῷ. Nyſſenus; Καὶ ἰδοῦ ἐν ἀγαθοῖς. Et ecce in bonis. Chaldæa: (& videbo bona ſeculi huius:) Vatablus: (& experiar quantum in eo bonum ſit.) In Hebræo Imperatiuum poni ſolet pro futuro. Vide, id eſt, videbis. Videndi quoque verbum phraſi Hebræa valet idem
f Act.2.27. quod experiri, potiri, frui, vt aliàs dixi [f]: & verba ſenſuum conſtruuntur
g Pſ.105.5. cum præpoſitione, vt in Pſalmo [g]: Ad videndum in bonitate Electorum tuorum. Præpoſterum eſt vtendis frui, hiſque inferioribus bonis amore

adhæ-

adhæreſcere, quod eſt, ait Hugo Cardinalis; amplexari arcam pro pretio, munuſculum pro amico, gaudiola pro amaſio: veſtigia pro ceruo: phantaſma pro re: vmbram pro corpore: viam pro fine; intuitus vaniſſimos pro ſumma veritate: ſtellas tenuiſſimas pro ſuauitatis abyſſo: creaturam pro creatore DEO.

Bonis.] Hebr. in ſingulari, nec nō Chaldaicè, טוב *tob*, vel טוב *tub*; Græcè Ἀγαθὸς Bonum aut bona nonnunquam abſolutè ſignificant iucunda, ac delectabilia: Recepiſti, inquit Abraham immiti diuiti, bona ἀγαθὰ [a], id eſt, lauticiem cibi, potúſque: Quis eſt homo, ait optimus Abrahæ filius [b], qui vult vitam, diligit dies videre bonos? id eſt, hilares; &, Aperiente te manum tuam, omnia implebuntur bonitate [c], id eſt, lætitia, & ſuauitate. Complura ſuppetunt alia exempla [d] iſtarum dictionum pro iucundo, aut vtili, non tantùm pro honeſto, quod eſt ſimpliciter, & perfectè bonum: & Latinè etiam, omniúmque ferè linguis bona dicuntur pro facultatibus, Benè ſit, vel bonum, cùm bonum quis euentum precatur, vel optat, vel ominatur [e], quod eſt quoque dicere, Bona verba; Item in menſa, & inter ſcyphos ac pocula iactatam hanc vocem (benè) teſtis eſt Liuius [f], ſicque vſurpat Plautus [g], Tibullus [h], Ouidius [i], aliíque, quos refert Barnabas Briſſonius [k], exponens prætereà priores illas formulas, & iſtam Benedicere, Benè viuas, valeas, ambules, &c. Nonnulla ſunt etiam hac de re Martini Roæ [l] noſtri. Hîc videtur autem tacita reſponſio ad eas voces eſſe; Affer, Affer, ſanguiſugarum duarum [m], quæ & ipſæ lingua dicuntur biſulca præditæ, libidinis, & auaritiæ, quæ hiant ſemper, poſcúntque, vt ait Seneca [n].

Et vidi quod hoc quoque eſſet vanitas.] Ἀτμὶς, legit Aquila, ſicut capite præcedenti, hoc eſt, vapor. Non eſt, qui non in voluptatem inuehatur, ſiue profanorū, ſiue Sacrorum ſcriptorum. Nec à peregrinis teneri, nec ſine animæ contra quam militant, iactura poſſunt amari, vt duobus verbis Petrus [o] egregiè monet, quibus facilè comprehenduntur omnes cauſæ, quæ nos ab ijs abſtrahunt, illa homini attendenda, quod, vt ait Seneca [p], non hominis, ſed bonum pecoris hoc ſit.

Prudenter verò, priuſquam Eccleſiaſtes enarret ſigillatim voluptates, corruptæ ſententiæ ſubijcit mox antidotum, & contrarium iudicium. Caueat quiſquis de moribus diſputat, vel de dogmatis religionis, præſertim apud imperitam multitudinem, nec non qui hiſce de rebus ſcribit, ne alienos errores, noxiáſque rationes proferat, quin illico refellat ac deteſtetur, ne Lector, auditórve abſque remedio venenum ebibat, atque pro veritate, ac virtute falſum, ac vitium ſectetur; vel ipſa, quam voluptates ſecum ferunt, ſatietas, tædiúmque & nauſea, optimus index eſt vanitatis earum, vt philoſophatur Gregorius [q]: perpetuò fluunt, fugiúntque antequam capiantur, ait Auguſtinus [r], non tam bonorum numero cenſendæ, quàm malorum minorum, ait Bernardus [ſ]: pluſque moleſtiæ continent, quàm iucunditatis, vt inductione docet Baſilius [t], iterúmque Gregorius [u]. Quocirca res hæ inanes quæque longius abſunt ab ente, quàm à nihilo, quî fieri poteſt vt vacuitates animi, quæ ſunt ignorantia, & imprudentia, vt Plato [x] dixit, expleant? Non dubitat ille idem Philoſophus ſectatores voluptatum pecora nominare: illas multis doloribus mixtas aſſerere, vmbras dicere, &

a Luc.16.25.
b Pſal.33.13. 1.Pet.3.10.
c Pſ.103.28.
d Gen.1.4. Pſal.51.11. Pſal.53.8. Ierem.42.6. Zach.1.13. Eccl.35.12. Philip.2.19.
e Lege Virg. Eclog.8. ſub finem, ibique Pontanū noſtrum qui citat alios Auctores.
f Lib.19.
g In Perſa Act.3. Scen.1. & in Sticho Actu 5. Scen.4.
h Libro 2. eleg.1.
i 1. de Arte, & 2. Faſt.
k Lib.1. de Formul.
l De die natali cap.2.
m Prou.30.15.
n 7. de Benef. cap.26.
o 1.Pet.1.11.
p Epiſt.92.
q Homil.36. in Euang.
r Serm.25. de verb. Do.
ſ Sermon. de Primord. &c.
t In Pſ.33.
u 20. Moral. cap.16.
x 9. de Rep.

ſimulacra voluptatis veræ,quomodò,inquit, Steſichorus poëta, Troianos ait veram ignorantes Helenam, de ipſius tantùm Imagine contendiſſe. Dicas hæc eſſe poma Pentapolis, ſeu quinque infamium ciuitatum, poſtquam diuinitus deflagrarunt [a]: vel Adonidis hortos. Melius diuina ſapientia imbutus hos lætari ſcribit in nihilo [b], & comparari poſſunt cùm hedera, vel inani cucurbita Ionæ, ſuper qua cum ille lætitia magna lætatus eſſet, parauit DEVS vermem aſcenſu diluculi in craſtinum, & percuſſit eam,& exaruit [c]. Adi Gregorium [d]. Ex hac porrò tam ſapiente ſententia colligunt quidam non malè Salomonis noſtri pœnitentiam, vt vidimus in Præfatione.

Verſ. 2.] RISVM reputaui errorem: & gaudio dixi: Quid fruſtrà deciperis?

HIs duabus dictionibus comprehendit omne voluptatis genus immoderatæ, riſúmque & gaudium eiuſmodi per Proſopopœiam coërcet: indicia enim ſunt hæc perceptæ voluptatis. Arbitror autem Salomonem reprehendere tùm internam, tùm externam lætitiam, quæ mediocritatem excedit: at propriè riſu poſteriorem, priorem gaudio ſignificari, ſi vim nominum inſpiciamus, haud facilè conceſſero: cùm gaudium æquè ſumatur pro eo, quod foras prodit, vt mox videbimus. Illam opinionem ſequitur Bonauentura. Nec abſolutè recipio,quod ait Hugo Victorinus, riſum penitus reprobari, gaudium duntaxat argui, quòd ille omninò malus ſit, hoc tum ſolùm, quando eſt de malo. Nam & ridendi facultate nobis maximè propria honeſtè vti poſſumus:& Capite ſequenti etiam ridendi ſuum tempus aſſignatur. Effuſior,ac importunus riſus crebrò in Scripturis reprehenditur [f]; taléimque non ſolùm Patres, ſed etiam Gentiles vehementer improbant. Chryſoſtomus [g] proponit exemplum CHRISTI, qui fleuiſſe legitur aliquando, riſiſſe nunquam, cuius meminit quoque Auguſtinus [h], Baſilius [i], & Bernardus [k]: & Auctor ſermonum ad fratres in eremo apud Auguſtinum [l], quod exemplum, inquam, CHRISTI longè verius, & ſanctius quàm Platonis,qui etiam iuuenis modicè tantùm riſit [m], vel qui ne ſemel quidem, Anaxagoræ Clazomenij,vel Ariſtoxenis, vel Socratis [n], vel Craſſi [o], (etſi quidam [p] dicunt, ſemel, cum aſinum vidiſſet carduos edentem,) vel Catonis [q], vel Imperatoris Neruæ [r], vel Philippi [s], filij Iulij Imperatoris. Sed & effrenis quibuſdam riſus lethifer fuit, vt pictoribus eximijs Zeuxi, & Verrio [t], Philemoni quoque Syracuſano, & Chryſippo eadem ex cauſa, quòd hi aſinum vidiſſent veſcentem ficubus, Philiſtioni [u] Niceno Comico, qui librum etiam ſcripſerat φιλόγελων. Indicat Chryſoſtomus [x] nec Paulum, nec alium Sanctum riſiſſe, quod quidem Scripturæ tradant, ſolùm namque in iis mentionem eſſe de Sarà, quæ reprehenſa eſt [y], & de filio Noë [z], qui propterea ſeruitute damnatus eſt. Excidit Chryſoſtomo Abraham, qui etiam riſit [a], quòd ipſe

a Ioſeph. lib. 1. Antiq. cap. 19. 5. de bello Iud. c. 5. b Amos 6.14. c Iona 4. 6. & ſeq. d 16. Moral. cap. vlt. e Verſ. 4. f Prou. 14. 13. Eccleſ. 7. 4. Eccleſ 19. 27. cap. 21. 23. Luca 6. 25. Iacob. 4. 9. g Hom. 15. in Epi ad Hebr. & hom. 6. in Matth. h Tom. 10. in Append. ſer. 83. i Reg. 17. ex fuſi. k Serm. 4. de Aduen ſub finem. l Serm. 31. m Laert. in Vita. n Ælian. 8. Varia. Hiſtoria. o Plin. lib. 7. cap. 29. Solin. cap. 4. p Cic. Tuſc. ex Lucil. & 5. de Finib. & Sidonius. q Volat. lib. 13. c. 2. Anthropolog. r Tyaneus apud Philoſtratum. s Cuſpian. & Sabell. li. Ennea. 7. ex Eutrop. & Sex. Aurel. t Rhodig. lib. 3. cap. 48. u Gyral. Dial. 1. hiſt. poet. ex Suida. x Hom. 6. in Matth. y Gen. 18. 12. 15. z Gen. 9. 22. 25. a Inf. 17. 17.

Geneſim

Geneſim exponens conceſſerat [a], ſolentque riſum illum laudare, vt contra Saræ reprehendere, præter [b] Hieronymum, qui ex quadam incredulitate riſiſſe Abraham putat. Lege Pererium [c]. Profectò malè affecti corporis, & animi plerumque ſignum eſt incompoſitè riſum laxare: nam riſus oritur ex petulantia quadam lienis, quando à ſanguine fœcem maximè haurit, extendit, & ſoluit neruos, & arterias, atque ſpiritus diſpergit. Vnde quandoque his extenuatum corpus, ſuoptè nutu decidit. Genarum eſt impulſus, & ſubſultatio cordis, inquit Nazianzenus [d], & hoc loco Nyſſenus, & iam citatus Baſilius. Vir ſapiens, inquit Sapiens [e], vix tacitè ridebit: ridebit igitur abſque reprehenſione. Baſilius præterea nec monacho prohibet riſum, quo modicè diducatur rictus, & leniter animi ſignificetur hilaritas.

Sed hoc quem tractamus loco, & illo quem modò citauimus, cachinnos argui, & geſtientem indecorè lætitiam, docet; ac de tali CHRISTVM intelligendum, quando eum vetat, ac damnat: riſum verò, qui laudatur in Scripturis, eſſe lætitiam atque feſtiuitatem, quæ ex rebus bonis in animo exoritur. Hac ratione prodit Euangelium [f] quòd CHRISTVS exultauit in SPIRITV ſancto, nempe per gaudium redundans ex anima in corpus. Quocirca cùm idem alibi Baſilius [g], Ephrem [h] quoque, aliíve riſum omnem damnare videntur, commodè iuxta ſenſum allatum debent exponi. Prodigioſus fuit, ſi tamen fuit, Zoroaſtris [i], ac illi malè ominoſus in ortu riſus, naſcimur enim flentes; neque pueris ridere contingit ante quadrageſimum diem, vt placet Ariſtoteli [k], niſi riſum conuulſionem interpretemur (quod de riſu Sardonio fertur) labia diſtrahentem in morem riſus. Hoc pacto Hippocratem [l], aut Polybum [m] interpretantur aſſerentem pueros ſtatim in lucem editos, tam vigilantes, quàm dormientes, ſponte ridere, atque flere, ita vt vbi vigilant, nunquam titillari alióve modo excitari, niſi poſt quadrageſimum diem. Incoari à vagitu vita dum ſolet, riſúſque tardior eſſe, commonefimus parcè, ſed honeſtè tamen ridere nos poſſe. Eadem de re quoque in Pædagogo Clemens Alexandrinus [n] præcipit: quæ enim naturalia ſunt hominibus, ea ab illis minimè tollenda, ſed eis potiùs modus, & conueniens tempus adhibendum. Decoram vultus remiſſionē inſtar inſtrumenti muſici μειδίαμα, id eſt, ſubriſionem; inconcinnã diſſolutionem κιχλισμὸν, & καγχασμὸν vocat, id eſt, cachinnationem, priorem fœminarum, virorum poſteriorem. Talem riſum, errorem affirmat Auctor, éſtque quem Græci aliter appellant συγκρότησιν, quod hominem quatiat, cúmque Hieronymus, Salonius, Thaumaturgus, ceterique Interpretes coërcitum hoc loco admonent, quod conſtabit magis ex vocabulorum notione, necnon ex Capite ſeptimo. Confirmatur prætereà ſententiâ Sixti Martyris, & Papæ, ſeu Sixti Philoſophi [o], & ſermone quodam Maximi [p] Confeſſoris, in quo colligit alia teſtimonia, & formula honeſtæ vitæ, quam Bernardus tradit [q], atque etiam modo bene viuendi [r]. Vbi errorem interpretatur eſſe riſum, dum ſuſcipitur quando non debet, fruſtráque decipi, quando eſt de iis rebus, de quibus non oportet. Sed modeſtum, ac decorum nemo vituperat: Philo [ſ] potiùs hunc inter omnes alios affectus honeſtiſſimum dicit, vt qui repleat tranquillitate ac ſecuritate totam animam. Hoc facit Martialis [t]

a Hom. 40.
b 3. contra Pelagian.
c Cap. 17. Geneſ. Diſp. 7.
d In Cygneis carminibus.
e Eccl. 21, 23.
f Luc. 10. 21.
g Reg. 31. ex br. uoribus.
h Tom. 1. ſer. Non eſſe ridendum, pagin. 110. edit. Rom.
i Auguſtinus 21. de ciuit. cap. 14. Plinius l. 7. hiſto. c. 16.
k 7. de Hiſt. animal. c. 10.
l Lib. de Septimeſtri, & Octimeſtri partu.
m Mercurialis 5. Varia. Lect. c. 17.
n Lib. 2. c. 5.
o Tom. V. Biblio. Patrum, in ſententijs ſent. 312.
p Tom. 5. Biblio. Patr. in ſermonib. ſermone 64.
q Cap. de viſu, & honeſta facie.
r Ser. 65. qui totus eſt de hac re.
ſ Lib. de Præmiis, & pœn.
t Lib. 7. epigram. in 24.

" *Nec grata eſt facies cui gelaſinus abeſt.*

Hoc eſt corrugatio quæ circa os exprimitur. Vnde Gelaſinus Democritus. De riſu intempeſtiuo celebratur hic Senarius.

" Γέλως ἄκαιρος ἐν βροτοῖς δεινὸν κακόν.
" *Non in loco ridere, pergraue eſt malum.*

Item alius in Monoſtichis:

" Γελᾷ δ' ὁ μωρὸς κἄν τι μὴ γέλοιον ᾖ.
" *Cum cauſa nulla morio ridet tamen.*

Et Catullus ait:

" *Nam riſu inepto res ineptior nulla eſt.*

Cùm autem riſus effuſior omnes dedeceat, tum Principes maximè, vt Socrates apud Platonem [a] notat, Poëtas quoque repudians, qui huiuſmodi riſum Dijs attribuant. Quod tamen arriſio ſine ſubriſio, tãquam bonæ ſpei ac beneuolentiæ ſymbolum illos eoſdem addeceat, exempla ſunt tum profana in Ioue apud Homerum [b], Virgiliúmque [c], & Ænea apud iſtum [d], tum ſacra in Abraham [e], de quo dixi, & in Iob [f], necnon in libro Eccleſiaſtici [g]. Plura non afferam ne me quis rideat, ſicut Seruiũ Politianus [h]: ſed cum Tullio [i], quæſtiones de riſu quid ipſe ſit, quo pacto concitetur, vbi ſit, quo modo exiſtat, atque ità repẽte erũpat, vt eum cupiẽtes, tenere nequeamus, & quo modo ſimul latera, os, venas, vultum oculos occupet, remitto ad Democritum [k]. Neque enim (vtar adhuc verbis Ciceronianis) ad hunc ſermonem hoc pertinet: & ſi pertineret, neſcire me tamen id non puderet, quod ne ipſi quidem illi ſcirent qui pollicerentur. Si autem verum eſt, quod idem Cicero ſubdit, & affirmatur ab alijs locum & regionem quaſi ridiculi turpitudine, & deformitate quadam contineri, ac rideri vel ſola, ac maximè quæ notant & deſignant turpitudinem aliquam non turpiter: ſi illud item admittitur, quod ait Plato [l], ridiculum duntaxat eſſe quod malum; prætereaquod alij tradunt, naſci riſum ex admiratione, hanc ex ignorantia; quis non videt quàm ſapienter ſit dictum ab Eccleſiaſte, riſum eſſe errorem; aut enim error eſt, aut non ſine errore. Has Auguſtinus [m] poſt diutinam grandem rixam, & luctam carnis, & Spiritus, nugas nugarum nominat, & vanitates vanitatum, teſtatúrque diſruptis per DEI gratiam vinculis, quibus tenebatur, cùm ſe in DEI obſequium toto animo contuliſſet, ſuáve ſibi ſubitò factum, carere ſuauitatibus nugarum, & quas amittere metus fuerat, iam dimittere gaudium fuiſſe. Idem eâdem de re à ſeipſo prolatum iudicium. Cyprianus [n] piè admodum, elegantérque commemorat: riſus namque nomine vel gaudij, cuncta quæ delectant, comprehendi præfati ſumus. Narrat Gregorius [o] ſanctiſſimum virum Iſaac reprehenſibilem tamen viſum eſſe, quod nonnunquam tanta ei lætitia ineſſet, vt illis tot virtutibus niſi ſciretur eſſe plenus, nullo modo crederetur: id autem permiſſum à DEO, ad cuſtodiam humilitatis.

a 3. de Repub.
b Iliad. 8.
c Æneid. 1.
d Æneid. 5.
e Gen. 17. 17.
f cap. 29.
g cap. 19.
h In Miſcel. cap. 89.
i 2. de Orat.
k Lege Ariſt. ſect. 35. Prob. & 3. de Partib. animal. c. 10. & Nicandrum Ioſſiũ Tract. de Riſu. Laurentiũ Iobertiũ tribus libris Gallicè ſcriptis de eadem re. & nonnulla apud Martinum Roam 4. ſingula. c. 9.
l 5. de Repub.
m 8. Confeſ. c. 11.
n Lib. 2. ep. 2.
o 3. Dialog. c. 4.

Reputaui.] Hebraicè, Chaldaicè, & Grecè, (Dixi) & eſt non infrequens, vt dicere ſit idem quod cẽſere, affirmare, præcipere, appellare, optare, vt exemplis docere poſſumus, quæ ſunt obuia. Caldæus tamen in primaria ſignificatione ſumpſiſſe verbum videtur hoc modo vertens: (De riſu dixi in tem-

pore

pore anguſtiæ meæ.) Potuit tamen Eccleſiaſtes hoc dixiſſe extra tempus anguſtiæ, niſi anguſtiam accipias pro animi pœnitudine. Vetus tranſlatio vertit (dixi.)

Errorem.] מהולל *meholel*, vetus tranſlatio (Amentiam.) Riſui dixi amentiam!) Chald. (Deriſio eſt.) Græcè περιφοράν (circumlationẽ.) Symmachus θόρυβον, tumultum; Aquila, (πλάνησιν errorem.) Olympiodorus videtur ſecutus primam lectionem, quæ eſt etiam Theodotionis, cùm ſic explanat: (Riſui vel lætitiæ dixi, circumuagare à me longius, & abſiſte. Vel, Dixi circumferri, & inconſtantem eſſe:) Ait etiam eſſe poſſe παραφοράν, id eſt, inſaniam. Thaumaturgus quoque in Paraphraſi γέλωτα μὲν εἰκῆ φερόμενον ἐπέσχον. (Et riſum quidem, qui temerè feratur, cohibui.) Dictio Hebræa eſt participium ſignificans, inſaniens es, aut inſanire facis, aut potius inſanire fis, ſeu ad inſaniam adactus es, ab הלל *halal*, vnde הללויה *haleluiah*, lætiſſimum Canticum ferè vſque ad inſaniam, ſed ſpiritualem, & ſanctam. De hoc lege tractatum Lindani, ad Pſalm.[a] & quæ diſſeruimus ipſi ad Pſalmũ 67. *a ad Pſ.118.*
Eodem autem recidit ſenſus: nam circumlatio cenſeri poteſt error; qui enim circuit, rectà non incedens, is in errore eſt: ex circumactione verò illâ ſequitur θόρυβος, perturbatio, & agitatio cordis per concupiſcentias volutati, déque vitio diffluentis in vitium. Hieronymus obſeruat, quemadmodum hi, qui circumferuntur omni vento doctrinæ [b], inſtabiles ſunt, & in diuerſa fluctuãt; ſic qui illo riſu cachinnant, quem Dominus in Euangelio [c] fletu dicit mutandũ, errore ſeculi raptari, & turbine; poſſe autẽ & id intelligi de Hereticis, qui falſis dogmatibus acquieſcentes, læta ſibi, & proſpera repromittunt. Nyſſenus interpretatus eſt riſum dici, inſaniam, vtpotè quæ non maneat intra conſtantiæ fines, & ſe vel inuitus indecore gerat, & formam peruertat. *b Epheſ.4. 14.* *c Luca 6.25.*

Et gaudio dixi.] Repetit perſpicuitatis gratia Interpres verbum (dixi) quod in alijs editionibus non extat.

Quid fruſtrà deciperis?] Hebraicè מה זה עשה *mah ze hhoſche.* Quid hoc facis? quod Chaldæus declarat, Quid emolumenti eſt viro, qui fecerit illud? quaſi participium Hebræum ſit de percipiente gaudium, ſibique illud faciente: quid hoc nimirum vtilitatis affert facienti, videlicet gaudium, ſibique illud procuranti? Phraſis eſt Scripturæ, facere, dare, magnificare lætitiam ſeu ſibi, ſeu alijs. Græci, ac vetus trãſlatio reddunt: Quid hoc facis? id eſt, quare? ad quid? quid me allicis, vt exponit Olympiodorus? vt huiuſmodi rebus gaudeam? Nyſſenus, cur hoc facis? quod perinde eſt, inquit, ac ſi dicas, voluptati reſtiti, ſuſpectam habens eius appropinquationem, velut ſi fur clanculum ingrederetur animæ penetralia, aut fera rationi inſidians. Optimè noſtra expreſſit editio: (Quid fruſtrà deciperis?) qui enim fine fruſtratur quem intendit, fruſtrà operatur, & decipitur. Agit verò per Proſopopœiam Auctor cum gaudio & riſu, ſicut initio præmonui, hoc eſt, cum re inanimata, vt cum animata, vel abſtracta ponit pro concretis, riſum, gaudiúmque pro ridentibus ac gaudentibus. Fallaciam diuitiarum atque deceptionem CHRISTVS vocauit [d], hoc eſt, fallaces & decipientes diuitias, quia & falluntur ac decipiuntur eo modo, quem de riſu dixi, & fallunt, decipiuntque: nobiſcum diu permanere non poſſunt, inquit Gregorius [e], *d Mat.13.22. Mar.4.19.* *e Homi.15. in Euang.*

mentis

mentis noſtræ inopiam non expellunt, quod pollicentur, non præſtant, quod videntur eſſe, non ſunt.

Deſcribitur in Scripturis [a] deceptio, & fallacia iſta comparatione ſomniantis, qui experrectus nihil eorum poſſidet, quæ ſe dormiens poſſidere ſomniarat, ſed inanis, vacuúſque cibo, potu, diuitijs remanet. Sapiens [b] verò ſerò agnoſcentes eiuſmodi errorem, in inferno proprijs eorum verbis, quibus ſe nominant inſenſatos inducit. Lege Cõmentarium noſtrum illius loci. Denique Paulus [c] falaciã peccati generaliter appellat. Lege præterea Antoninum Imperatorem Philoſophũ ſcribentẽ de vita ſua, libro præcipuè quarto, & nono, reperies moratiſſimas hoc de argumento, & de rerum vniuerſarum vanitate ſententias. M. Aurelium Imperatorem hac vſum ferunt oratione: Quæ ſum expertus, liberè proferam, licèt cum mei nominis nota, ſed olim forſitan futuro ſeculo profutura. Per omnia me vitia exercui, periculúmque feci poſſétne ſeipſam exſaturare humana malitia. Deprehendi quò plus cibi ſumo, famem acriorem: quò bibo magis, ardentiorem ſitim: quò ſum in ſomno indulgentior, maiorem ſomni cupiditatem: quò plura mihi ſunt, adhuc his plura concupiſcere: quò quæro diligentius, minus inuenire: nihil demum vnquam obtinuiſſe, quod appetitum ſedaret, ac non aliud habendi potius libidinem prouocaret. Sic ille. Porrò hanc lacrymatum vallem decent ſanè magis lacrymæ, triſtitiáque, quàm riſus & gaudiũ: attamen audiendi non ſunt eiulantes Anabaptiſtæ, quos refert Staphylus exiſtimaſſe nihil eſſe deuotionis, quod perinde gratum ſit DEO, atque lacrymari, & eiulare perpetim.

a Pſa. 75. 6. Eſa. 29. 8.
b Sap. 5. 4.
c Heb. 3. 13.

Verſ. 3.] COGITAVI in corde meo abſtinere à vino carnem meam, vt animum meum transferrem ad ſapientiam, deuitarémque ſtultitiam, donec viderem quid eſſet vtile filijs hominum, quo facto opus eſt ſub Sole numero dierum vitæ ſuæ.

VINI nomine ſeu ebrietatis voluptatem omnem intelligens, docet ſe hanc demum vitaſſe, & ad Sapientiæ ſtudium ſeſe retuliſſe, vt ſic aſſequeretur quid nos in hac oporteat vita deſiderare, quid fugere. Hæc eſt norma rectæ conuerſionis, vinum, id eſt, peccatum, & occaſiones amputatare peccati: nouam vitam aſſumere, ſapientiam complectendo: firmiter in hoc propoſito, quandiu durat vita, permanere. Aliæ paulò diuerſum editiones reddunt ſenſum, vt mox videbimus.

Abſtrahere à vino carnem meam.] Vetus tranſlatio apud Hieronymũ iuxta Hebræum textum: (Vt traherem in vino carnem meam) id eſt, Volui, ait ipſe, vitam meam tradere delicijs, & carnem meam ab omnibus curis liberare, & quaſi vino, ſic voluptate ſopire. Chaldæus exponit: (Ad protrahendum in domo vini carnem meam.) Græcus ex Septuaginta *εἰ ἡ καρδία ἑλκύσει ὡς οἶνον τὴν σάρκα μου*: Si cor meum trahet ſanquam vinum carnẽ meam.) Significare poteſt *ὡς* ad. Quidam verò codices habent *ἐκλύσει* diſſoluet.

Aquila

Aquila,& Symmachus : Καὶ ἐνοήθην ἐν τῇ καρδίᾳ μου, &c. Senſus quem dat Hieronymus, videtur contrarius ei quem poſuimus, atque præſeferi Latina noſtra editio, vt notauit etiam Caietanus : & trahere in vino carnem, eſt ſubtiliorem, ac delicatiorem reddere : durior enim victus carnem contrahit. Vatablus vertit : (Indagaui ergo corde meo corpus meum diutina voluptate oblectare) quaſi trahere ſit idem quod diſtendere, ac protrahere moram. Græci, Thaumaturgus, & Olympiodorus paulò aliter explicant. Cùm eam vim eſſe animæ cogitaſſem, ait ille, vt temulentam corporis naturam, atque inſtar vini diffluentem ſiſtere poſſit, rurſúſque continentia cupiditatem domare, proſpiciendum mihi eſſe conſtitui, &c. Olympiodori verba ſunt. Poculum quod bibentes haurimus, à conſpectu noſtro tollitur, & euaneſcit. Conſideraui itaque num in proſperitatibus mundanis, voluptatibúſque, humana mens eſſe poſſit virilis ac fortis, vt abſumere, ac delere valeat quaſi epotum vinum concupiſcẽtias carnis. Quocirca vult Olympiodorus agi de delenda voluptate, ſicut ſolet epotum vinum euaneſcere: Thaumaturgus pendere ſententiam, ſolúmque ſignificari in anima vim eſſe ad vinum, id eſt, voluptatem, comprimendum : non autem quòd vel hanc amplecti, vel delere voluerit. Alium adhuc ſenſum continere poteſt Græca Lectio, quem vidit Moringus. Cogitaui mecum, an animus & ratio ſit efficax ad trahendam carnem meam ſicut vinum, id eſt, quàm eſt vinum efficax ad carnem ipſam ; vt dubitatum fuerit aliquando eſſétne fortius quam rex, quàm mulier, quàm veritas [a]. Nyſſenus idipſum tradere videtur. Verumtamen retinendus ſenſus conſentaneus vulgatæ editioni, cui alij non ſunt contrarij, præſertim Hieronymi, ſupponit enim conſilium illud melius reſipiſcentis Eccleſiaſtis, quod mox ſubijcitur, abſtraxiſſe à vino carnem : hoc verò ipſum indicat aliquando vino indulſiſſe etiam ex deliberato animi propoſito. Quod ad textum Hebræum attinet משך maſchach ſignificat nonnunquam contrahere, & abſtrahere [b], & præpoſitio ב idem valet quod (de) non ſolum, in [c], ſed & hæc ipſa particula Latina vim eandem habere poteſt [d]. Hieronymus bis vertit hunc librum, vt ipſemet teſtatur in Præfatione, in ſecunda verò tranſlatione vertit ſicut nos habemus, nempe magis clarè ad mentem Auctoris.

Vino.] Omnium ferè linguis liquor hic eãdem, aut parum mutata voce appellatur, propter gratum omnibus, & ſuauem vſum eius, qua de cauſa pro qualibet voluptate accipi, dixi in Scripturis : vnde opiparum conuiuium vocatur vini [e]. Ab Hebræo nomine יין *iayn.* Suſpicantur quidam appellatum Ianum, qui cognominatus eſt οἰνότριος, hunc autem eſſe Noë [f], qui vini primus vſum inuenit [g]. De vino repete quæ dixi ad Caput ſecundum Actuũ [h], déque vitio ebrietatis. Vſum vini moderatum approbat noſter idem Eccleſiaſtes [i], & Eccleſiaſticus [k], & Paulus [l] : ideóque ſolus inhibetur immodicus, vt contra Tatianum, & Encratitas Nazaræorum probantes exemplo errorem ſuum, docet Hieronymus [m], & Auguſtinus [n], ac Philaſter [o] contra Seuerum, & Seuerianos, qui fabuloſa vanitate de Satana, & terra germinaſſe aſſerebant vitem. CHRISTVS ipſe & aquam in id vertit [p], & eo ſanguinem ſuum conſecrauit [q] : quod Aquarij ſic dicti hæretici vel factũ, vel fieri debere, ſuperſtitioſo ſobrietatis amore ſtultè negant [r].

a 3. Eſdr. 3.
b Theſaurus ling. Sanctæ.
c Ibidem.
d Sa in Indice.
Bellarmi. 2. de Verb. Dei, c. 9. vbi agit de hoc loco, & alij.
e Vt Eccl. 31. 41. c. 32. 7.
f Beroſus libro 3. Si tamen verus eſt, nõ fictus.
g Gen. 9. 7.
h Verſ. 13.
i Cap. 9. 7.
k Cap. 31. 32.
l 1. Tim. 5. 23.
m In cap. 2. Amos.
n Tom. 6. de Hæreſ. c. 24.
o Cõt. Hæreſ.
p Ioan. 2.
q Matth. 26.
r Auguſt. de Hæreſ. c. 64.

Vt animum meum transferrem ad ſapientiam.] Vetus tranſlatio: Et cor meum deduxit me in ſapientia.] Id eſt: Sed cogitatio mea, inquit Hieronymus, & ratio naturalis, quam etiam peccatoribus DEVS auctor inſeruit, retraxerunt me, & deduxerunt ad ſapientiam requirendam, &c. Hebræa, Chaldaica, Græca editio ſic etiam habet. Senſus autem continuandus eſt ſecundum prædicta prioribus verbis. Caietanus interpretatur eodem modo, niſi quod pro (deduxit) vertit participium נוהג *nobeg*, aſſueſcens: ſignificat præterea regens, gerens ſeipſum. Olympiodorus, qui legit conſentaneè quoque ad Græcum textum (& Cor meum præceſſit in ſapientia, & pollens in lætitia) ita explicat, & nectit cum ſequentibus, quaſi velit Eccleſiaſtes ſignificare, ſe ſapientiæ dono, quod acceperit à DEO, abuſum ad terrena percipienda, & experiendum per ea, quæ mox addit feciſſe, quidnam homines operari poſſint in hoc mundo, ex quo perpetuam in hac vita lætitiam, voluptatémque conſequantur. Thaumaturgus eodem ferè pacto ſententiam iſtam copulat. Vatablus vult vtrumque ſectari ſimul quodammodo Salomonem voluiſſe, & voluptatem quæ ſtultitia eſt, & ſapientiam; donec videret quodnam eſſet bonum hominibus ex his, quæ facere ſolent. Redeunt eodem cuncta, nimirùm experimento didiciſſe, quantum iis in rebus ineſſet vanitatis, quas res experiri, & perficere nequiuiſſet abſque ſapientia, multóque minus earum poſteà vanitatem deprehendere.

Deuitarémque ſtultitiam.] Ceteræ editiones (vt caperem, vel apprehenderem.] Sed Hebræa, & Chaldæa (ſtultitiam) Græca, (lætitiam.) Verùm iam de lætitia dictum erat inanem eſſe: & apprehendere, aut capere κρατῆσαι ſignificat dominium, & coërcitionem, idemque eſt de Hebræo אחז *achaz*, vt etiam notauit Caietanus. Vatablus reddit (retinere,) id eſt, conſeruare, at minùs aptè. Ordinarij Græci codices habent: Κρατῆσαι ἐν εὐφροσύνῃ, ſed Sixtiani ἐπ' εὐφροσύνην. Non diſcrepat ſenſus, quem illuſtrat magis Thaumaturgus dicens, quod ἐγκράτεια δουλοῦται ἐπιθυμίαν, continentia in ſeruitutem redigit cupiditatem. Nyſſenus quoque ſic legit, & exponit: (Cor meum deduxit me in ſapientia, per quam dominatum obtinui in lætitiam.) Videntur lætitia Latini Interpretes non ſolùm ad Hebræam vocem attendiſſe, ſed pro εὐφροσύνην legiſſe ἀφροσύνην.

Quid eſſet vtile.] Hebraicè, vbinam vel vbi hoc bonum) &c. Ποῖον τὸ ἀγαθὸν, Quale bonum.) Cùm finis per ſe ſit appetendus, non vtile, ſed honeſtum bonum debet eſſe: & Græcum nomen quod iam retuli, Hebræúmque טוב *tob*, de quo priùs dixi, non reſtringitur ad vtile. Sermo eſt de hac vita, vbi quælibet bona induunt rationem vtilis, prout ſunt media felicitatis futuræ. Res eadem quoque honeſta ſimul eſt, ac vtilis, vt virtus & ſapientia, quam ſapientiam Eccleſiaſtes noſter vtilem vocat: potéſtque delectabilis & vtilis eſſe, vt medicina dulcis. Denique maxima pars hominum ducitur emolumento proprio.

Quo facto opus eſt.] Quod facient, vel, vt faciant, iuxta alias editiones, id eſt, quid ſit illud quod faciunt, vel facere debent, vt rem maximè vtilem obtineant, ſeu quæ ſit res eiuſmodi, quam facere, & perſequi debeant. Symmachus legit τὸ σύμφορον. Hinc verò, vt benè mouet Caietanus, intelligitur ſcopus Eccleſiaſtis in hoc libro, vanitates nempè declarare, vt oſtendat

dat

dit nullum humanum opus eſſe tale, quod exercere per vitam totam hîc oporteat.

Sub Sole.] Hebraicè תחת השמים *thachath haſſchamaijm*, ſub cœlis, aut cœlo. Eſt ergo idem ſub Sole,& ſub cœlo. Lege Caput primum [a]. *a Verſ.3.*

Numero dierum vitæ ſuæ.] Tota vita: nec enim quoduis bonum pro tota vita commodum eſt, vt ait Nyſſenus, ſed quoddam cuidam ætati.

Verſ.4.] MAGNIFICAVI Opera mea, ædificaui mihi domos,& plantaui vineas.

PERCENSET abundantiam,& multitudinem voluptatum, non cum voluptate,vel faſtu,cùm ſit iam eas abominatus,ſed vt efficaciùs, ac faciliùs moneat, perſuadeátque deſpicientiam earum, in quibus nil niſi vanitas exiſtat,& afflictio Spiritus.

Magnificaui.] Lege Commentarios noſtros in Actus Apoſtolorum [b], de hoc verbo. Scholia Græca (μεγάλα ἐποίησά μοι ἔργα.) Magna feci mihi opera. Septuaginta in ſingulari ποίημά μου. Nec dubitandum verò,vt Nyſſenus facit, an de ſeipſo Salomon loquatur, tanquam de res has experto: nec etiam credendum,dum experiretur, quod idem videtur indicare, quæſiuiſſe velut in ſalſugine margaritum. Potiùs expertum fateri debemus, vt hiſtoria prodit Regum, tandémque concedit Nyſſenus:ſicque ex inualetudine propria tanquam medicum,aptius,ægritudinem ſimilem paſſis,remedium dare,& inducere ad pudibundam confeſſionem. Talem ſcripſit confeſſionem Auguſtinus: talem exegit à quodam latrone archimandrita ille, de quo Climacus: talem Moſes Abbas ab ſe aliquando publicè tradit editam [c]. Notat adhuc Nyſſenus,opus hoc non eſſe DEI, & in ſingulari ſignificari voluptatem,cui vni tot aliæ ſeruiant; diceres, vt deſcribit Auguſtinus [d], in ſella illa regali, aſſidere ancillas etiam virtutes: quod & Cicero [e] teſtatur Cleanthem Stoicum aduersùs Epicureos dixiſſe.

Domos.] In hiſtoria Regum [f] deſcribitur amplitudo, & elegantia domus Salomonis tredecim annorum ſpatio conditæ,alterius,quæ ſaltus Libani vocabatur,& eius,quam extruxit filiæ Pharaonis,quam duxerat vxorem. Legendus eâdem de re Ioſephus [g], & Abulenſis [h],& Hiſtoria Scholaſtica [i], & Villalpandus noſter in deſcriptione templi. Operoſum eſt hæc ædificia,& reliqua, quorum hîc mentio eſt, comparare particulatim eum ædificiis, hortis,&c. aliorum Principum,ante,póſtque Salomonem, vel in Iudæa,vel in aliis prouinciis. Conſtat ex his, quæ citati Auctores narrant, necnon ex copia facultatum [k], atque ex magnificentia Salomonis, prorsùs eximia,& viſenda fuiſſe. Inter ea,quæ regina Saba,cùm ad Salomonem venit, obſtupuit,fuit domus quam ille ædificauerat [l]. Lege prorsùs elegantem allegoriam Nyſſeni de ornanda ſpiritualiter domo, & in ornatum temporalis domus ſuperfluum,grauem reprehenſionem.

Plantaui vineas.] De his non fit propriè mentio in alijs locis Scripturæ, quamuis in Canticis introducatur ſponſa crebrò de vinea loquens; tamen quidam [m] Ioſephum citant in Antiquitatibus tradentem,à Salomone

b Cap.5.13.
c Caſſia.collat.2.cap.11.
d 5.de Ciuit.cap.20.
e 2.de Finib.
f 3.Regũ 7.per totum.
g 8. Antiq.c.5.vel 2.
h In 3.Regũ,cap.7.q.1.& ſequentibus.
i Ex 3.Reg.c.24.& 25.
k 2.Paral.9.22.& in iſto cap. verſ.9.
l 3.Reg. 10.27.
m Hierony. Almonacirius in cap.1.Cantico.

Digitized by Google

in Engaddirana regione (quæ procul eſt ab Ieruſalē pluſquam 37. milliaribus ad mare Mortuū) plantatas vites ſiue arbuſculas balſami feraces. Locum in Ioſepho non reperio, & vinearum nomen nō ſignificat plantas quæ balſamum producunt. Quanquam Hebræum כרם *cherem*, pro oliueto ſumi quoque Rabini exiſtimant [a]. Bethacarem domus, ſeu villa vineæ memoratur à Ieremia [b], & Eſdra [c], quem nonnulli vnum de vicis Ieruſalem fuiſſe contendunt, idque nomen accepiſſe ab oppido non longè diſſito, à pagorum namque nominibus denominatos vicos ciuitatis illius: eo quod illorum incolæ ad feſtiuitates dum venirent, in vicis ſingulis propriè habitabant. Sed alij cauſam nominis reddunt à vineis, intra ciuitatem, ad quarum cuſtodiam domus, ſeu turris extructa eſſet. Sed hinc nihil poteſt elici de vineis, quas Salomon plantauerit. In Canticis [d] ait ſponſa: Vinea fuit pacifico in ea, quæ habet populos: Hebr. & Græcè (Salomoni in Beelamon) hoc poſterius nomen, docet Rabbi Aben-ezra eſſe proprium loci prope Ieruſalem, vbi maior pars populi haberet vineas laudatiſſimas. Alij, quibus fauet Chald. eſſe cognomen Ieruſalem, quæ ob habitantium frequentiam ſic vocata ſit. De dicta vinea ſiue in Ieruſalem, id eſt, iuxta, ſiue paulò remotius ab ea, traditur eodem libro tantæ vbertatis ac prouentus fuiſſe, vt locationis nomine redderent mille argenteos cuſtodes ipſius cultoréſve.

a Theſau. ling. San.
b Cap. 6. 1.
c 2. Eſd 3. 14.
d Cap. 8. 11.

Verſ. 5.] F E C I hortos, & pomaria, & conſeui ea cuncti generis arboribus.

PRODIT Ioſephus [e], ab Ieruſalem duorum Schænorum ſpatio Hetan nomine prædium abfuiſſe hortis, & inductis fontibus amœnum ſimul ac opulentum, & cedros arbores antehac nunquam in Iudæa viſas, in campis eius adeò multiplicaſſe, vt moros numero æquarent. Hoc vltimum eſt etiam in hiſtoria Regum [f], vbi Sycomori nominantur, quæ naſcuntur in campeſtribus. Quamuis non de plantatis cedris, ſed de cedris aliunde aſportatis ad ædificia locus intelligendus videatur. Erant portò dicti horti in valle Hermon, quæ vocabatur vallis regis [g]: Πεδίον vocant Septuaginta, Chaldæus vallem planam, & locum refugerij regis, aut Melchiſedech, aut poſtea Salomonis. Suſpicor portam in ciuitate, quam nominat Ioſephus [h] *Gennath*, volúitque alio nomine dictam portam gregis, ab hortis illis in valle Hermon appellationem ſumpſiſſe: quos enim hic hortos Interpres appellat, Hebraicè dicuntur גנות *gannoth*, & in Canticis [i] idem nomen eſt in ſingulari pro horto, in quo erant poma conuallium, ſeu conuallis, vt Hebræi legunt, & Symmachus, vel torrentis, torrens enim Cedron irrigabat hanc vallem, hortúmque regium, & alios præterea in continua valle Ioſaphat, ex quibus erat Gethſemani, ſic, vt Arias Montanus [k] obſeruat, cognominatus, quaſi dicas octauum, eo quod plures ibi erant; quos præfixis numeris diſtinguebant, & denominabant. Quanquam Gethſemani non horti, ſed villæ nomen eſt apud Euangeliſtas, quæ diſtat ab horto, vt neceſſe ſit ad Ariæ tuendam ſententiam comminiſci, ab horto nomen inditum villæ propinquæ. Idem forſitan ſentiendum de alio nomine portæ horti regis, quod eſt apud Ieremiam [l]: alij enim Hebræi [m] de porta

e Lib. 8. Antiquit. cap. 7. vel 2.
f 3. Reg. 10. 27.
g Gen. 14. 17.
h Lib. 6. de Bel. Iud. c. 6.
i Cap. 6. 10.
k In cap. 26. Matthæi.
l Cap. 39. 4.
m Rab. Salomon.

Digitized by Google

interpretantur in ipſo horto Regis, & in cuniculo defoſſo intra duos muros, & per eam ductam eſſe viam ſubterraneam, fauet quod in hiſtoria Regum [a] narratur de Ochozia fugiente per viam domus horti.

Hortos.] Dixi, Hebraicam vocem eſſe גנות *Gannoth*. Chaldæus addit irriguos. Vult Rabbi Dauid notionem Hebræam eſſe à גנן *ganan*, quod eſt protegere,& abſcondere,quia hortus vndique ſepiatur. Tamen aliquando eidem nomini iungitur Epithetum, vt hortus concluſus [b] dicatur, ſicut & vt irriguus [c]. Κῆπος καὶ δένδρων eſt, καὶ λαχάνων & arborum & olerum, quæ nobis vſui cibario ſunt. Non eſt perpetua Vallæ [d] differentia, vt hortus, in numero vnius, ſit vbi olera, ſeu quæuis herbæ ſatiuæ naſcuntur, horti pluraliter, qui arboribus conſiti, voluptatiſque cauſa comparati. Olympiodorus hoc loco κήπους oleribus deſtinat, παραδείσους varijs plantis, & arboribus.

Pomaria.] פרדסים *pardeſim*, παραδείσους, eadémque voce vtitur Chaldæus, & Interpres non rarò Latinam facit [e], etiam vbi alia eſt Hebræa & diuerſa: illa enim ter ſolùm extat in omni Scriptura [f], vel etiam, vbi eſt diſtincta Græca. Pomatium, locus eſt arboribus pomiferis conſitus, ſiue quæ fructus ferunt aptos humano eſui, aut molles, aut duros. Iulius Pollux [g] paradiſum, Perſicum facit vocabulum, à Græcis, vt alia non pauca, quæ collegit Briſſonius [h], vſurpatum. Gellius [*], propter communem vſum eius apud Græcos, Græcum fortaſſe nominat, teſtiſque eſt idem valere quod viuaria, hoc eſt, ſepta loca, in quibus feræ viuæ paſcuntur. Græci præterea transferunt eandem dictionem ad quæuis loca ad amœnitatem, & oblectationem comparata. Suidas ita Hellenicum hoc nomen eſſe contendit, vt deriuet à δεύω, id eſt, irrigo, (Vnde verbale δεῦσος) mutato, υ, in ι. Alijs aliud etymon placet παρὰ τὴν δεῖλαν ποιεῖσθαι ob herbarum collectionem, quæ indiget τῇ ὑγρασίᾳ, καὶ τῷ κόπρῳ, humore, & ſtercore. Certum eſt, apud Herodotum, Xenophontem, alióſque Auctores, præſertim qui res Perſicas tractant [i], hac voce ſignificari id, quod proximè dixi, quæ ſignificatio notatis Scripturæ locis retinetur, & ad ſpiritualem nonnunquam iucunditatem extenditur [k]. Cum autem Salomon hoc loco aſſerat ſe feciſſe hortos, & pomaria, quamuis poſſit intelligi quia curarit fieri, non eſt improbabile, ſuamet manu feciſſe; & quod additur, conſeuiſſe: diſputauit enim etiam ſuper lignis à cedro, quæ eſt in Libano, vſque ad hyſſopum, quæ egreditur de pariete [l]. Fecit id in Sardiano paradiſo Cyrus minor, quod poſt Xenophontem [m] ſcripſit Ælianus [n], & priorem Cicero [o] Latinè interpretans: fecit, ſed abdicato Imperio Diocletianus Salonæ, in patria [p]. Hortis verò viuariiſque viri principes permulti oblectati ſunt, magnóſque in ijs ſumptus collocarunt [q]. Laërtem Vlyſſis patrem deſcribit Homerus [r] à filio repertum, hortum colentem: de M. Coruino centenario idem refert idem Cicero. Denique Adam ipſe à Deo poſitus eſt in paradiſo voluptatis, vt operaretur illum, non tantum vt cuſtodiret [ſ]. Habet ingentes voluptates agricultura, vt de eodem loquens Adam paradiſi cultore docet Auguſtinus [t]. Eamdem poſt diluuium reparator humani generis Noë factitauit artem [u]. Elegantiſſime ſuauiſſiméque laudat Virgilius [x] hortorum cultum, ac multa præterea Lipſius [y] colligit. Hebræos porrò vocabulum Perſicum paradiſi mutuatos non inueriſimile ducerem,

a 4. Reg. 9. 27.
b Cant. 4. 12.
c Iſa. 58. 11.
d Lib. 3. c. 9. elegantia.
e Gen. 2. 8. 9. 10. 15. 16. cap. 3. 1. 2. 3. 8. 10. 23. 25. cap. 13. 10. Cant. 4. 13. Ezech. 28. 13. cap. 31. 8. 9. Eccleſ. 44. 15.
f Hic, & Cant. 4. & 2. Eſdr. 2.
g In Onomaſtico.
h 2. de Regno Perſar.
* lib. 2. c. 20.
i Lege Briſſon. lib. 1. de Regno Perſa.
k Luca 23. 43. 2. Cor. 12. 4. Apo. 2. 7. Ezech. 28. 13.
l 3. Reg. 4. 33.
m In Oeconomico.
n 1. de Animal. cap. 19. quem etiam lege cap. 59.
o Lib. de Senectute.
p Ionius Pentanus 2. de Fort. domeſt. cap. 5.
q Thea. vitæ hum. volum. 10. lib. 1.
r Odyſſ. ...
ſ Gen. 2. 15.
t 8. Gene. ad lit. c. 8.
u Gene. 9. 20.
x 4. Georg.
y Lib. 2. de Conſtantia cap. 2. & 3.

ſi apud eos duntaxat Auctores inuenirem qui ſub tempus Babylonicæ captiuitatis ſcripſerunt. Doctores Hebræi ſuum eſſe contendunt [a].

Cunctis generis arboribus.] Heb. & Græ. (Plantaui in eis omne lignum fructus, ſiue fructiferum.) Chald. (Seminaui ibi omnia genera herbarum, & omnes arbores fructiferas.) Indulſit forſitan hac in re vxori filiæ Pharaonis, quoniam Ægyptijs, vt ait Athenæus [b], hortorum cura familiaris erat: quemadmodum Babylone Syrus, ſeu Aſſyrius quidam Rex, non verò Semiramis, vt Euſtathius [c] voluit, in gratiam vxoris hortum penſilẽ excitauit impenſa incredibili, cum illa quæ erat Perſa genere, cuperet in montibus iuxta morem Perſarum, ſeu Medorum videre prata [d]. Legendus Barnabas Bryſſonius [e]. Rex ille Nabuchodonoſor magnus nominatur à Ioſepho [f]. Putant nonnulli Martialem Epigrammate primo indicare hoc ipſum, cùm ſcripſit:

„ *Aſſyrius (vulgò Aſſiduus) iactet nec Babylona labor.*

Digreditur hoc loco Nyſſenus in abuſum vini, & in inutilem hortorum curam: quo etiam pacto deliciæ quærantur in terra per ædificia, in aëre per plantas, in aqua per piſcinas fontéſque.

a *Theſau. linguæ ſanctæ.*
b *Apud Rhodigin. lib. 18. cap. 37.*
c *In Dionyſ. de Situ vrb.*
d *Diodo. lib. 2. cap. 4. Strabo lib. 15. Q. Curtius lib. 5.*
e *Lib. de Regio Perſarũ principatu.*
f *Lib. 10. Antiq. c. 11. vel 13.*

Verſ. 6.] ET extruxi mihi piſcinas aquarum, vt irrigarem Syluam lignorum germinantium.

PRO Hebræa voce ברכות *berechoth*, Septuaginta habent *κολυμβήθρας*, Aquila (*λίμνας.*) Symmachus (*δεξαμενὰς*) eodem ſenſu. Duplex piſcina memoratur in Ieruſalem, ſuperior, ſeu vetus, & inferior. Prima videtur, quam Nehemias [g] grandi opere conſtructam vocat, & piſcinam Regis, & quam Ezechias in vrbis obſidione ſiccauit, vt deduceret aquas inter duos muros, vt meminit Hiſtoria Regum [h], ac Eſaias [i], & quam Ioſephus [k] nominat ſtagnũ Salomonis, (nimirum *κατ' ἐξοχὴν*, Rex Salomonem ſignificat) cuius origo eſt fons Siloë, qui aliter dicitur, fons Gihon [l], ad radices montis Sion [m]. Deriuabatur autem ex aquæductu, quem Salomon vt fontem in quo vnctus [n] erat in Regem veluti ob memoriam gratiſſimam, in ciuitatem introduceret, ædificauerat, & inde per occultos canales in hortos regios vallis Ioſaphat, & Hennon. Altera piſcina ex priore extitit, ille nimirum, quem Eſaias lacum appellat ab Ezechia factum inter duos muros, magis habita ratione præſentis maximæ neceſſitatis, quàm regiæ magnificentiæ, quam vetus piſcina præſeferebat. Celebratur quoque natatoria Siloë [o], opus pariter Salomonis, & interdum nominatur piſcina inferior. De probatica piſcina opinantur nonnulli [p] ab eodem Salomone conditam. Sed huc non pertinet, quoniam purificationi beſtiarum templi, atque miniſtrorum, ad radicem eius inſeruiebat communi multorum opinione, quæ tamen non placet Maldonato [q].

Syluam lignorum germinantium.] Hebraicè & Græcè (Syluam producentem ligna.) Chald. (Syluam, quæ alit ligna ad incendendum.) Olympiodorus exponit de proceris arboribus, quæ ſponte quodammodo ſua in montibus enaſcuntur, vt palmis, ſalicibus, quercubus, piceis. Gloſſa Interlin. cum

g *2. Eſd. 2. 13. c. 3. 16.*
h *4. Reg. 20. 20.*
i *Cap. 22. 9. 11.*
k *Lib. 6. de Bel. Iud. c. 6.*
l *2. Para. 32. 30.*
m *Eſa. 8. 6.*
n *3. Reg. 1. 33. 34.*
o *Ioan. 9. 7.*
p *Adrichomius de vrbe Ieroſolym. n. 62. citans alios, & Villalp. in Apparatu vrbis Par. 1. lib. 3. cap. 15.*
q *In cap. 5. Ioan.*

Hieronymo,de lignis infructuoſis. Sed Hugo Cardin. & alij de fructiferis. Ego de vtriſque;ſed de infructiferis nominatim, vt perpetuo virore delectarent,ac tunc præſertim, quando ſuccreſcebant, hoc enim valet participium צומח *tſomeach*,ſylua germinans,ſiue germinare & creſcere faciens,vel germinans arboribus,id eſt,cùm germinant, & ſuccreſcunt arbores. Ambroſius alicubi [a] legit ſaltum germinantem. Quod verò Chaldæus ait de *a Lib. de*
lignis ad incendendum ignem,nimis reſtringit,erant enim quoque arbores *Iſaac.c.4.*
illæ ad inumbrandum,ad exhilarandum, ad fabriles vſus,quamuis nec propter hanc potiſſimum vltimam cauſam, ſicut nec ob ignis fomentum Salomon excitaſſet domeſticam Syluam.Qui vnam è domibus extructis à Salomone dictam,Saltus Libani,à cedris ibi plantatis denominãr,de hac Sylua locum præſentem facilè intelligent,præſertim propter cedros.

Verſ.7.] POSSEDI equos,&ancillas,multámque familiam habui:armenta quoque,& magnos ouium greges vltra omnes,qui fuerunt ante me in Ieruſalem.

SENSVS litteralis perſpicuus eſt:myſticum Hieronymus affert,alijque, quos conſule. Monet autem Albinus, nonnullos à verſu 4. ad 14.de CHRISTO interpretari conari,ſed ægrè id conſequi, niſi fortè ad membra quoque myſtica ipſius accommodent.

Poſſedi.] Eodem hîc verbo Hebræa vtitur editio, & Chaldæa : ſed qui hanc Latinam fecit,reddidit,(Emi) ſicut & (mercatus ſum) dixit Interpres editionis Septuaginta Sixtianæ. Olympiodorus,& Thaumaturgus,& Nyſſenus τὸ ἐκτησάμην ad ſeruos venalitios referunt, quos cum vernæ non ſufficerent, in familiari ac domeſtico miniſterio ſibi Salomon comparauerit; & poſſidere,ſiue habere,aut emere,aut acquirere,vel labore,vel pretio, ſignificat Hebræum קנה *Kanah*, & Græcum κτᾶσθαι. Cain qui à poſſeſſione denominatus eſt [b], non propriè poſſidebatur. Qui poſſidet aliquid,poteſt *b Geneſ 4.1.*
ſibi comparaſſe vel hereditario,vel donationis iure,aliiſve modis. Idcirco rectè Interpres hoc amplioris acceptionis vſus eſt verbo. Ex deſcriptione quotidiani victus, cibique Salomonis coniectura ſumi poteſt de multitu- *c Gen.14.14*
dine famulorum,& miniſtrorum. Plures,opinor, habuit quàm Abraham, *d 6. De bello*
cui expediti ad bellum vernaculi fuerant trecenti decem & octo [c]: etſi Io- *Iud.c.11.*
ſephus [d] hos ipſos ait aliorum ipſius militum præfectos ac duces fuiſſe. *e Plutarc.in*
Romani etiam,vt M.Craſſus [e], ſeruorum numerum in maximis copijs ha- *Craſſo.*
bebant,vt alias nationes prætermittam [f]. *Et Cic.de off.*

Cùm autem poſſediſſe dicatur, vel emiſſe, non tyrannicè compulit He- *lib.1. & parad.6.*
bræos in ſeruitutem, aut illorum ſibi ſeruos atque ancillas vſurpauit. Nam *f In Theatro*
quod DEI iuſſu Samuel [f] retulit populo regem poſtulanti,de Regis iure, *vitæ huma.*
vt eorum ſeruos, & ancillas auferret, & ipſoſmet ſeruos ſibi faceret, iuris *vol.3.lib.1.* *g 1.Reg.8.*
nomine non id quod iuſtè fit,ſed quod fieri ſolet,& veluti iuſtum foret,iu- *16.17.*
ſtè fieri videtur,intelligendum eſt. *h 3.Reg.9.*

Quod attinet ad Salomonem, proditum eſt in ſacris Litteris [h] de filijs *20.21.22.* *2 Paral.8.7.*
Iſraël conſtituiſſe non ſeruire quenquam, ſed de Amorrhæis, Hethæis, *8.9.*
Phere

Phetezæis, Heuæis, Iebuſæis: & iam pridem Gabaonitas Ioſue damnauerat ad ligna cædenda, & aquam comportandam [a]. Sed credendum eſt horum operas pretio conſtitiſſe, idque perſolutum his quas adhiberet, à Salomone. Attamen fieri quoque poteſt vt Salomon ſimul receſſit à DEO, ſubditos durè tractauerit; hoc enim, eo mortuo, cóqueſti ſunt Hebræi, mitiúſque ſecum agi à filio Roboam flagitauerunt [b]. Fortaſsè remitti ſolùm petierunt nonnihil de quantitate tributi ordinarij.

a Ioſue 9.23.
b 3. Reg. 12. 4. 2. Paral. 10. 4

Multámque familiam habui.] Hebraicè בני בית *Bene bayth*, Filios domus, Græcè, οἰκογενεῖς, domi natos, id eſt, qui naſcuntur ex ſeruis, & vocantur vernæ, & aduentitij, & vernaculi. Hugo Cardinalis recitat aliam lectionem. (Et vernaculi fuerunt mihi.) Hæc eſt vetus tranſlatio apud Hieronymum. De familia dictum alias [c]; dictam primaria ſignificatione de ſeruis, & famulis, priſca enim lingua Latina Famel, id ſignificat: quamuis nomen tranſlatum ſit ad omnes domeſticos, etiam propinquos & cognatos, quo in vſu reperitur quoque, vt ait Heſychius, Græcum οἰκοσιτὴς, vel per geminum τ, οἰκοσιττὴς. Caldæus exponit (diſpenſatores, qui præpoſiti eſſent victui domus meæ, fuerunt mihi ad alendum me, & homines domus meæ.) Eleganter planè vt ſolet digreditur Nyſſenus in hominis naturalem nobilitatem, cui repugnate videatur, vt ab alio poſſideatur, quàm à DEO. Porrò Salomonis familiá ex ijs quæ refert Sacer Hiſtoricus de cultu Salomonis quotidiano, & ex ijs quæ Ioſephus [d] addit, bene colligit quadraginta octo hominum millia ſuperaſſe. Villalpandus [e]. Diſputant Theologi, ac Iuriſconſulti de iure ſeruitutis humanæ, ac homo ſitne propriè dicti dominij, quod alius homo habeat, obiectum. Conſtat plenum dominium in hominem exerceri non poſſe, ſed quantũ ad vſum, & operationes ipſius nonnullas; atque iure gentium; naturæ autem, vt vocant, permiſſiuo, ſeruitutem introductam.

c In cap. 3. Act. Apoſt. verſ. 25.
d Ioſeph. l. 8. c. 2.
e Tom. 2. l. vlt. diſp. 3.

Armenta.] מקני בקר *mikne bakar*. Chald. (Poſſeſſio taurorum) Græcè κτῆσις βουκολίου. Hebræa dictiò non tantùm bouem, ſed collectiuè ſignificat maiora animantia quæ gregatim paſcuntur. Sicut צאן *tſon*, quod ſtatim ſequitur, gregem ouium, & minorum animantium. Græca quoque vox primariò de bobus dicitur, ſed tamen etiam de alijs armentis, & βουκολεῖν de eo etiam qui paſcit equos. Equos autem Salomonis exprimunt ſacræ literæ: fuerunt enim quadraginta millia præſepia equorũ currilium, & duodecim millia equeſtriũ, mille & quadringenti currus, quos facer textus quadrigas appellat; Itaque equi omnes fuerunt quinquaginta ſepté millia ſexcenti. Denique armenti nomen denotat pecus idoneum ad opus armorum quaſi armamẽtum, vel arandi tanquam aramentum, vt ſunt non equi tantùm, ſed etiam boues, extenditúrque ad ceruos, &c. Antiquior poſſeſſio fuit armenti, & pecoris, vnde poſtea pecunia quæ ſignabatur pecudis, vel bouis notâ [f]. Viuo ad huc mundo viuæ placebant diuitiæ, & florentes, creſcentéſq;, iam ſeneſcẽti, ac propè mortuo, mortuæ ſepulteq; metallorũ: qua in re limites quoque præfixos à DEO tranſgreſſus eſt homo, inquit Nyſſenus, exenterans, ac eruderans terram, eruens quæ voluit DEVS abſcondita. Demonſtrat autem idem Auctor aurum opéſve animo corporíque quam proſint parum.

f Plin. lib. 8. cap. 3. Lib. 33. cap. 1. & 3. Varro 4. de lingua Latina, & 2. de Re ruſtica.

Vltra

Vltra omnes qui fuerunt ante me in Ieruſalem.] Sic verſu quoque nono, & Capitis prioris decimoſexto, ne quis laboret de aliis an ſimiliter ſuperati ſint à Salomone in ſapientia, pecore, & opibus: ante Salomonem verò ſolus in Ieruſalem regnauit Dauid, vt notat Hieronymus, quia ſub Saul Iebuſæi occupabant illam. Quin tamen Saüle ditior Salomon fuerit, dubitari nequit: immò ex his quæ dicemus, omnium planè vbique Regum, vel Principum ſuperaſſe facultates videtur. Lege etiam nonum verſum. Idem etiam multis probat Villalpandus [a]. *a Tom. 2. in Ezech. l. 5. diſp. 3. à c. 48. vſque ad finem, & diſp. 4. c. 2. 3. 4. 5.*

Verſ. 8.] COACERVAVI mihi argentum, & aurum, & ſubſtantias regum, & prouinciarum. Feci mihi cantores, & cantatrices, & delicias filiorum hominum, ſcyphos & vrceos in miniſterio ad vina fundenda.

COACERVAVI *mihi argentum, & aurum, & ſubſtantias regum, & prouinciarum.*] Chaldæus membrum ſecundum ſic reddit: (Et theſauri regum, & regionum dati ſunt mihi in tributo.) Nimis anguſtè de ſolis tributis, vel tributorum nomine abutitur pro muneribus. Quantæ verò fuerint Salomonis opes, enucleatè declarandum. Dauid in impenſas domus Domini reliquit auri talenta centum millia, argenti mille millia talentorum, æs, & ferrum ſine pondere, ligna item, & lapides [b], & ex his alios onychinos, & quaſi ſtibirios, & diuerſorum colorum, omnémque pretioſum lapidem, & marmor Parium abundantiſſimè [c]. Prætereà de peculio ſuo tria millia talenta auri de auro Ophir, & ſeptem millia talentorum argenti probatiſſimi ad deaurandos parietes templi [d]. Tertiò, Principes familiarum Iſraël, & proceres tribuum, & Tribuni, & Centuriones, & Principes poſſeſſionum regis dederunt in opera domus DEI auri talenta quinque millia, & ſolidos decem millia, argenti talenta decem millia, & æris talenta decem, octo millia, ferri quoque centum millia talentorum, & apud quemcumque inuenti ſunt lapides, dederunt in theſauros domus Domini. Quartò Hiram rex Tyri miſit ad Salomonem centum viginti talenta auri [e], non ſemel tantùm, ſed, vt quidam putant, quotannis, quamdiu durauit ædificatio, non ſolùm templi, ſed aliarum rerum, id eſt, toto tempore regni Salomonis. Quintò regina Saba obtulit Salomoni centum viginti talenta auri, præter aromata multa nimis, & gemmas pretioſas [f]. Sextò quælibet Tribus Iſraël offerebat Salomoni ſingulis annis auri talenta centum viginti, ad ædificandum Domum Domini, & Domum ſuam, & Mello & murum Ieruſalem [g]; quantùm ſcilicet ſoluebat Hiram, quod Tributum cauſſa fuit Rebellionis decem Tribuū [h] à Roboamo ad Ieroboamum, quem Ieroboamum conſtituerat Salomon ſuper tributa Tribus Ioſeph. Itaque omnes duodecim Tribus, ſoluebant talenta auri ſingulis annis mille quadringenta quadraginta. Septimò erat pondus auri, quod afferebatur Salomoni per annos ſingulos, reditunm nomine ordinariorum, vt probat Abulenſis [i], quos ſubditi Reges pendebant, ſexcentorum ſexaginta ſex talentorum auri: excepto eo, quod afferebant viri, qui ſuper vectigalia erant, & negotiatores

b 1. Par. 22. 14.
c 1. Par. 29. 2.
d Ibid. verſu 4.
e 3. Reg. 9. 14.
f 3. Reg. 10. 10. 2. Paral. 9. 9.
g 3. Reg. 9. 15.
h 3. Reg. 11. 27. 28. 3. Reg. 12. 4.
i 2. Paral. 9. quæſt. 5.

L

tores, vniuerſique ſeruta vendentes, & omnes reges Arabiæ, Ducéſque terræ [a]. Octauò Claſſis ex Ophir afferebat Salomoni aurum quadringentorum viginti [b], vel etiam quinquaginta [c] talentorum, licèt non iret, rediretque niſi forſitan ſemel per tres annos, ſicut quæ ibat in Tharſis [d]: Septuaginta legunt centum, & viginti: & alij codices Græci quadringenta. In libro tertio Regum; in ſecundo autem Paralipomenon omnes eodem modo quadringenta quinquaginta. Retenta noſtra lectione, triginta quæ deſunt priore loco, fortaſsè ſunt expenſa in neceſſariis nauigationi, vt conijcit Vatablus, & Sà, ita vt ad Salomonem peruenerint ſolùm quadringenta viginti: vel potiùs poſterior locus ſupplet id, quod deerat in priore, ita vt etiam ſumma tota perlata ſit ad Salomonem: Octauò claſſis hæc, quæ ibat ſemel per tres annos in Tharſis (quam tamen Abulenſis [e] vult aliam fuiſſe ab ea quæ in Ophir) deferebat aurum & argentum, (quorum quia incerta, ſupputatio non eſt inita) & dentes elephantorum, & ſimias, & pauos [f]. Si quis colligat ſummam aureorum ſcutorum monetæ Romanæ, ad quam aſcendant quæ dicta ſunt in certo deſignato numero talenta vel auri vel argenti, ſecundùm ordinariam profectionem ipſorum metallorum (æs enim quod pretio ſuperabat illa metalla, id ſaltem quod Corinthium appellabatur, nec non ferrum nunc non æſtimabimus, ſicut nec æſtimare poſſumus ea, quæ ſine numero poſita ſunt; in variis muneribus auri, lapidum, lignorum, equorum, & in vectigalibus, &c.) reperiet huc perueniſſe facultates Salomonis; quibus cognoſcatur veritas promiſſi diuini, vt nec ante, nec poſt ipſum rex eſſet ſimilis in diuitiis, ſubſtantia, gloria [g]. Valet auri talentum, Hebraicum videlicet, continens centum minas teſte Ioſepho [h], aut centum viginti, vt aſſerit R. D. Kimhi, aut, vt alij, ducenta viginti: aut ducentas ſeptuaginta, monetæ Romanæ ſcuta ſexdecim millia octingenta triginta. Budæus [i] ait, minimùm ſeptem millia gallicos coronatos, & ſeptingentos: Talentum autem argenti valet eiuſdem monetæ ſcuta mille quadringenta quadraginta: Porrò ſolidus aureus eſt drachma, ſeu pars quarta ſicli, id eſt, circiter ſcutum aureum.

¶. Itaque prima ſumma centum mille talentorum auri, & mille millium argenti efficit ſcutorum monetæ Romanæ argenti ter mille centum viginti tres milliones. Secunda, quæ eſt trium millium talentorum auri & ſeptem millium argenti, euadit ſumma ſexaginta millionum, & quingentorum ſeptuaginta millium ſcutorum argenti monetæ Romanæ.

Tertia, quæ eſt quinque millium talentorum auri, & decem millium ſolidorum, etiam auri, reddit octoginta quatuor milliones, & centum quinquaginta & vnum millia, & quadringenta quinquaginta octo.

Quarta, & eiuſdem quantitatis quinta centum viginti talentorum auri valent quatuor milliones ſcutorum monetæ Romanæ, & triginta nouem millia, atque ducenta ſcuta. Quod ſi Hiram ab anno quarto regni Salomonis, quo cœpit ædificare templum, vſque ad finem regni eiuſdem, miſit quotannis centum viginti talenta, id eſt, per annos triginta ſex, ſumma huius veluti reditus annui, erit ſeptuaginta duorum millionum, octingentorum quinque millium, & ſexcentorum ſcutorum argenti. Summa verò reginæ Sabæ erit, duo milliones, & decem & nouē millia, & ſexcenta ſcuta.

Sexta

- a 3. Reg. 10. 14. 15. 2. Par. 9. 13. 14.
- b 3. Regū 9. 28.
- c 2. Paral. 8. 18.
- d 3. Reg. 10. 22. 2. Par. 9. 21.
- e 2. Paral 9. q. 5. & 14.
- f 3. Reg. 10. 22. 2. Par. 9. 21.
- g 3. Reg. 3. 13. 14. 2. Par. 1. 12.
- h 3. Antiq. cap. 10.
- i 4. de Aſſe.

Sexta, quæ eſt talentorum auri mille quadringentorum quadraginta talentorum, reddit viginti quatuor milliones ſcutorum Romanæ monetæ, & ducenta triginta quinque millia ducenta; quæ per triginta ſex annos multiplicata, nimirùm à principio fabricæ vſque ad obitum Salomonis dabunt ſeptingentos octoginta duos milliones ſcutorum Romanæ monetæ, & quadringenta ſexaginta ſeptem millia, ducenta ſcuta.

Septima, quæ eſt ſexcentorum ſexaginta ſex talontorum auri, peruenit ad vndecim milliones ſcutorum monetæ Romanæ, argenti ducenta, & octo millia & ſeptingenta, & octoginta. Hæc per quadraginta annos regni Salomonis ſunt quadringenta quadraginta octo milliones, trecenta quinquaginta vnum millia, & ducenta ſcuta.

Octaua, quæ eſt quadringentorum quinquaginta talentorum auri, valet ſeptem milliones, quingenta ſeptuaginta tria millia, & quingenta ſcuta. Quæ ſi trifariam multiplicemus, per tredecim annos circiter, quia tertio quoque anno afferebantur illis quadraginta annis vitæ Salomonis, erunt nonaginta octo milliones, quadringẽta & quinquaginta quinque millia, & quingenta ſcuta. Horum omnium, quæ in omni vita ſua Salomon habuit, quorum Scriptura certum numerum deſignauit, ſumma eſt ter mille nongenti tres milliones, & ſeptingenta ſexaginta quinque millia, & nongenta viginti quatuor ſcutorum monetæ Romanæ argenti; quibus ſi addamus mille quadringenta quadraginta auri talenta, per triginta ſex annos multiplicata, erunt quater mille ſexcenti octoginta ſex milliones, ducenti triginta tria millia, centum viginti quatuor. Præter hæc verò, vt colligitur ex dictis, magnam valdè aliam ſummã habebat ex aliis multis rebus collectam quarum iniri ſumma nõ poteſt, vt ex vectigalibus, negociationibus, muneribus, qualem, & quantam nullus vnquam Monarcha, vel Reſpublica habuit. Lege citata loca Hiſtoriæ Regũ, & Paralipomenon, & Caput XLVII. Eccleſiaſtici, & Ioſephum [a] in Antiquitatibus, & Ioannem Ludouicum Viualdum [b], & Ioannem Baptiſtam Villalpandum [c], quem de hoc argumento copioſè differentem per plura capita legi, poſtquam hæc pauca ſcriptis mandaueram, & Interpretes citatorum locorum, & Sabellicum [d], Eupolemum quoque apud Euſebium [e], & Ioannem Cognatam [f]. Ocioſum eſt comparationem inſtituere cum iis, qui ſunt habiti, habentúrve noſtro tempore ditiſſimi. Illorum namque aut confictæ, aut multo minores ſunt diuitiæ: de his autem nec mendax eſt promiſſum DEI, nec Scriptura, quæ id promiſſum eo modo completum quem dixi, teſtatur. Sina rex, hodiéque annuos reditus habere dicitur centum viginti millionum [g]. Comparationem cum Aſſyriis, Alexandro Magno, Romanis facit Villalpandus. Quare non aſſentior Ioanni Ludouico [h] Viualdo concedenti quam plures Romanos principes diuitiis, & potentia ſuperiores fuiſſe. Bartholomæus Spineus Tractatum fecit, in quo comparat Alexandri Magni, atque Salomonis diuitias, illũ huic præferendo allato Hugonis & Lyrani teſtimonio, & ratione, ob amplitudinem regni Alexandri longè maiorẽ: & concedendo Salomonem ditiſſimum fuiſſe regum ætatis ſuæ: vel eorum qui priùs regnauerant in Ieruſalem: vel omnino omnium quique præceſſerant, quique per orbem vniuerſum conſecuti ſunt iuxta rationem ſiue proportionẽ ditionis

a Lib. 8.
b De magnif. Salomo.
c In Ezech. tom. 2. p. 2. diſp. 3. c. 49. & ſeq.
d Lib. 9.
e 2. de Præp. euang. c. vlt.
f De Proſperit. Salom. capite 10.
g Ioã. Botrus in Relationi. Italico idiomate Par. 2. lib. 2. Ioan. Mendoza de Sinis.
h De Magnific. Salomo.

atque regionis quam poſſidebat: vel nullum repertum regem eſſe qui ſimul adeò ſapiens, diues, potens, celebris eſſet, quàm fuit Salomon, licet aliqui in aliquo ex iſtis eum ſuperauerint. At Budæus [a] non dubitat affirmate, opes Dauidis, quæ ceſſerunt deinde Salomoni, decies fuiſſe maiores opibus Darianis: quas autem Salomon congeſſit, in infinitum ite:rationéſque optimas afferr eut hoc, vt aliæ Iudæorum res, antiquiorum hiſtoriis non celebretur. Hyperbolem non nego, ſed quæ immanes illas Salomonis opes declarat, cum dicitur Salomon feciſſe, vt tanta eſſet abundantia argenti (cuius etiam in ſumma noſtra rationem non habuimus) in Ieruſalem, quanta lapidum [b], & collegiſſe vt aurichalcum aurum, & vt plumbum compleuiſſe argentum [c]. Ioſephus [d] ait, Dauid diuitias tantas reliquiſſe, quantas nemo alius Regum nec Hebræorum, nec aliarum gentium reliquerit. Eupolemus apud Euſebium [e] ex Vrphe, ſiue Ophir innumerabilia penè pondo auri. Accedit quod confluebant plurimis ex prouinciis etiam Principes, non ſine magnis muneribus, & quidem annuis, ad audiendam Salomonis Sapientiam: quod pacatus regnauit per annos quadraginta: quod latè dominatus eſt in feraciſſimis regionibus, vt deſcribitur in Hiſtoria Regum [f], quod tam lautè vixit, & familia eius innumerabilis [g], tum hominum, tum equorum: quod ſubminiſtrauit ampliſſimam annonam regi Hiram [h]: quod tantam habuit ſupellectilem, & armamentum: tot aluit operas templi, & ædificiorum ſumptu incredibili conſtructorum; quæ ibidem narrantur, & ſecundo Paralipomenon: quod ſicut ſapientia, quam tantam fuiſſe demonſtrauimus, ita diuitiis adumbrauit CHRISTI Sapientiam, & ſpirituales diuitias: qui etiam CHRISTVS vt ingens gloriæ temporalis proferret exemplum, Salomonis meminit [i]: quod incolerent prouincias illas homines innumerabiles. [k] Verbi gratia, cum viueret Dauid, inuentus eſt omnis numerus filiorum Iſraël mille millia, & centum millia virorum educentium gladium: de Iuda quadringenta ſeptuaginta millia bellatorum, non computata tribu Leui, & Beniamin [l]. Adde prætereà, quod in literis quas Reges etiam Ægypti mittebant Salomoni, appellabant eum regem magnum, ipſe reſcribens amicos paternos duntaxat. Refert id Euſebius [m], vt quidem ex editione Græca intelliges. Adhæc vt ex libris Regum, ac Paralipomenon apertè colligitur & ex Ioſepho, milites, operarij, familia Salomonis alebatur non ex Salomonis tributis, ſed à populo & præfectis. Adijciendæ ſimul aggeſtæ à Dauid, & Salomoni relictæ opes, ex iiſdem tributis, quæ poſtea collegit Salomon, & ex nauigatione Indica: ex vectigalibus & negotiis & ſcriptura ſiue paſtione, &c. ex hoſtium ſpoliis, prædis, manubiis, quæ manubię, prædæ, ſpolia creduntur facilè pertigiſſe ad ſummam talentorum argenti mille millium quæ moriens Dauid templo legauit.

Subſtantias.] De nomine Latino aliàs dixi [n], & de Græco τῶν οὐσιῶν, καὶ τῶν ὑπαρχόντων. Hoc loco Græca vox eſt περιουσιασμὸς eiuſdem ſignificationis cum dictione τῶν περιουσιῶν, nimirum pro magna ſupellectile, opum copia, ſuperioribus facultatibus; ita vt importet τὸ πλῆθος, id eſt, multitudinem, vt Heſychius, & Suidas tradunt. Aquila poſuit ſimplex nomen οὐσιῶν, Symmachus, πεκύλια, res peculiares, quam vocem à Latinis mutuati ſunt Gręci: Illi enim vt notauit Plutarchus [o], patrimonium, opéſque ſic appellabant à pecudi

a 4. de Aſſe.
b 3. Reg. 10. 27. 2. Paral. 9. 27.
c Eccleſ. 47. 20.
d 7. Antiq. cap. vlt.
e 9. de præpar. c. vlt.
f Lib. 3. c. 4. 21. &c.
g Ibidem.
h 3. Reg. 4. 21.
i Matth. 5.
k 3. Reg. 4.
l 1. Paral. 21. 5.
m 9. de præpar. c. vlt.
n Act. 2. 45.
o In Publicola.

pecudibus, quia dum non adeò multo vterentur nummo, ſontes re pecuaria mulctabant. Sed arctior eſt apud Iuriſconſultos [a] ſignificatio, noſtro tamen propoſito minime neceſſaria. Hebræum vocabulum סגולה *ſegullah*, eximias facultates importat, & theſaurum, quo etiam pacto exponit hic paraphraſis Chaldæa. Vatablus mundum pretioſum.

Regum.] Non tributi nomine duntaxat, vt idem Paraphraſtes enarrat, & innuit Olympiodorus, & Hugo Cardinalis, ſed munerum etiam, vt explicat Thaumaturgus, quæ ſpontè offerebant. Vniuerſi reges terræ Legatos mittebant, qui de difficillimis quæſtionibus reſponſa referrent, cunctique populi [b]. Simul autem ampliſſima dona offerebant, ſicut regina Saba [c], & omnes reges Arabiæ, ducéſque terræ [d]. Habebat etiam in ditione ſua omnia regna à flumine terræ Philiſtiim, vſque ad terminum Ægypti, offerentium ſibi munera, & ſeruientium ei cunctis diebus vitæ eius, & obtinebat omnem regionem quæ erat trans flumen, quaſi in Thaphſa vſque ad Gazam, & cunctos reges illarum regionum [e]. Quod promiſit DEVS Abrahamo de lata ditione [f], id Salomon obtinuit. Latitudo verò hæc deſcribitur maxima in libro Numerorum [g], & ab Hieronymo [h].

Prouinciarum.] Χωρῶν. Olympidiorus Interpretatur fructiferas regiones, hoc eſt, agros regiones enim in ſacra Scriptura fertiles agros intelligi, iuxta id: [i] Videte regiones, quia albæ ſunt iam ad meſſem. Neque præſenti loco neceſſaria notatio, neque huius vocis ſola, vel etiam frequentior acceptio: Hebræa verò מדינות *medinoth*, non per agros, ſed per prouincias reddi debuit.

Feci mihi cantores, & cantatrices.] Chaldæus abeſt à ſenſu, cum exponit. Feci in domo Sanctuarij inſtrumenta muſica, vt canerent in illis cantores, & cantatrices. Nam loquitur Salomon de ſeipſo, déque iis, quæ in gratiam ſui ipſius fecit, non per ſe, vel præcipuè in cultum templi: licet ad hunc adhiberentur quoque ex vtroque ſexu [k]. Quod ait de cantu cum inſtrumentis muſicis, pertinet propriè ad Pſalmum Cantici; Canticum verò canebatur ſolùm ore cum metro magis ſoluto, & communi cantu quaſi plano: Pſalmus erat magis harmonicus, & metricus, cantabatúrque ad citharam, lyram, pſalterium, & id genus alia inſtrumenta. Quanquam huiuſmodi diſcrimen non eſt perpetuum, & amplior quandoque vſus eſt vocum Hebræarum quæ ſunt hoc loco שרים ושרות *ſirim veſaroth*. Honeſta muſices oblectatio eſt omnium gentium approbatione vſuque, dummodo ſit in muſicis modulis modus, ac nequid nimis. Ipſas feras, attrahi, capi, manſuefieri, plures hiſtoriæ memorant. Athenæus [l], Cicero [m], Liuius [n], Plutarchus [o], Suetonius [p], Valerius [q] Max. Plato [r], Martianus [ſ] Capella, Scaliger [t], Clemens quoque Alexandrinus [u], & alij permulti produnt morem antiquum Symphoniam in epulas inducendi, qua de re Auctor Antiquitatum conuiualium [x]. Græcum vocabulum ἐγκώμιον, quod eſt ᾠδὴ τὸ ἐν κώμοις ᾄδεσθαι τὰς ἐπαίνους τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν indicat in epulis clarorum hominum laudes carmine ac muſica ſolitas celebrari. Fabulas omitto de ſaxis, arboribúſque: mirum eſt, ſi æquè verum, quod Polybiſtor [y] narrat in Haleſina regione fontem aliàs quietum, & tranquillum cum ſiletur, ſi inſonent tibiæ, exultabundum ad cantum eleuari, & quaſi

a ff. De Pecul. et c.
b 3. Reg. 4. 34.
c 3. Reg. 10. 1. & ſeq.
d Ibidem 15. 2. Paral. 9. 14.
e 3. Reg. 4. 21.
f Geneſ. 15. 18. & ſeq.
g Cap. 34.
h Epiſt. ad Dardanum.
i Ioan. 4. 35.
k De mulieribus. Exod. 15. 20. 1. Eſd. 2. 65. 2. Eſd. 7. 67. Pſal. 67. 28.
l 1. Dipnoſop. & 14.
m Tuſcul. 1. & in Bruto Orat. pro Cælio, & Verrin. 6.
n Dec. 3.
o Lib. de Muſica. & in Galba, & 7. Sympoſiacon Problem. 7. & 8.
p In Galba.
q Lib. 2.
r In Protagora.
ſ Lib. de Muſica.
t 1. Poet. cap. 20.
u 2. Pædag. cap. 4.
x Lib. 3. c. 20.
y Cap. 11.

miretur dulcedinem vocis, vltra marginem intumeſcere.

Ceterùm non Salomonem vnum delicioſiſſimum, ſed Dauidem quoque patrem cantores, & cantatrices libenter audiuiſſe ad priuatam voluptatem, teſtis eſt octogenarius Berzellai [a] Dauidis aulam recuſans, quòd hebetiores ſenſus eſſent ad eiuſmodi delectationes. Eccleſiaſticus [b] quoque muſicam in conuiuio vini laudare videtur, comparátque numerum muſicorum in iucundo, & moderato vino, cum Smaragdo in aurum inſerto, vel cum carbunculo [c]: præcipit demum, ne impediat muſicam ſenex [d], qui conuiuio præeſt, in quo tamen ſerios haberi ſermones priore loco vult [e]. Poſt hos ſermones haud dubium, quin concinna, modeſtáque muſica animum vehementius paſcat, quàm corpus eſcæ, atque præripiat ocioſis, pernicioſiſque, quæ ſub id tempus licentius funduntur, verbis anſam, vt docet Plutarchus [f], immò & ebrietati medeatur. De Cantu Eccleſiaſtico lege præter alios Auguſtinum [g], & ex recentioribus Mazzarinum [h] noſtrum, & quæ diximus in Antiphonam REGINA COELI. CHRISTVS pro more gentis ſuæ creditur extrema cœna cantaſſe hymnum [i]: & eodem videtur alludere Paulus, monens ne quis inebrietur vino, in quo eſt luxuria, ſed impleantur SPIRITV ſancto, loquentes ſibimetipſis in pſalmis, & hymnis, & canticis ſpiritualibus, cantantes & pſallentes [k]: & in Agape Chriſtianorum id olim factitatum Tertullianus [l] prodit, indicátque Clemens [m] Alexandrinus. Alia huius rei monumenta ſunt in vetere [n], Nouoque Teſtamento [o].

Delicias.] Ἐντρυφήματα. Aquila, τρύφας, Symmachus ἀναπαύλας eodem ſenſu, pro lautitiis, delicatis epulis, aliiſve rebus, ſed illis maximè, quod quidem attinet ad vltimum vocabulum. Eadem vis vocis Hebrææ ותענוגות *taanugoth*. De deliciis lege ſequentem notationem.

Filiorum hominum.] Hebr. Chald. Græcè (hominis) in ſingulari, cum tamen Capite præcedenti verſu 13. idem nomen Hebræum אדם *Adam* Septuaginta extulerint in plurali. Ibi docuimus non ſemper ſumi filios hominum in malam partem: & hoc loco Hieronymus, quamuis myſticè, in bonam interpretatur, qui tamen alibi ſolet in malam. In ſenſu litterali nunc ſine dubio accipi debet in iſtam; quemadmodum & deliciæ, de cuius dictionis in partem vtramque ſignificatione lege Pagninum [p], qui citat Origenem [q], & Caſſiodorum [r], & Auguſtinum [ſ], & Hieronymum [t], & Gregorium [u]. In his malis delicijs viuere, mori eſt, ſententia Pauli [x], & qui delectatur terrenis rebus, in OMNIPOTENTE delectari non poteſt: [y] & ideo mortuus, inquit Chryſoſtomus [z], quoniam ſoli ventri viuit, cæteris ſenſibus ſibi conuenientibus operationibus deſtitutis, atque in antro, tenebriſque ciborum iacens, & ſomni, & obductum habens denſis illis nubibus intellectum, & putredine ſcatens tot excrementorum. Non decent ſtultum deliciæ, ait noſter idem Salomon [a], veræ nimirum, cœleſtes diuinæ, quas DEVS habet in dextera ſua [b], & quas promittit ſanguine CHRISTI redemptis [c], tum deuotionis, amoriſque, tum ſanctæ Scripturæ, tum EVCHARISTIÆ, tum futuræ beatitudinis, qua delitijs affluentes, cum Sponſa erimus [d]. Lyranus arbitratur vxores illas, & concubinas tam multas intelligi, quas habuit Salomon.

a 2. Reg. 19. 35.
b Cap. 49. 2.
c Cap. 32. 7. 8.
d Ibidem 5.
e Ibidem.
f 7. Sympoſ. Problem. 7.
g 10. Confeſſ. c. 32.
h In Diſcurſibus Italic. ſuper Pſa. 50. Diſcur. 86. 87.
i Matt. 26. 30.
k Epheſ. 5. 18. 19.
l Apol. c. 39.
m Lib. 2. Pædag. c. 4.
n Pſal 68. 13. Eccleſ. 40. 20. 21. Eſa. 5. 12. cap. 24. 8. 9. Amos 6. 4. 5.
o Luc. 15. 25.
p In Iſagoge lib. 2. cap. 4.
q In Pſal. 36. hom. 1. & 2.
r In eundem Pſal. & 138.
ſ Vtrobique.
t Hic, & in cap. 31. Ieremiæ.
u 16. Moral. c. 9. vel 10.
x 1. Tim. 5. 6
y Iob 27. 10. vbi Greg. lib. 18. c. 8. vel 6.
z Hom. 14. in 1. ad Tim.
a Pro. 19. 10.
b Pſa. 15. 10.
c Eſa. 51. 3. 11. 12. c. 66. 10. & ſeq.
d Cant. 8. 5.
e 3. Reg. 11. 1. & ſeq.

Scyphos

Scyphos, & vrceolos in miniſterio ad vina fundenda.] שדה שדות *Siddah* vel *Siddoth.* Οἰνοχόον καὶ οἰνοχόας, In aliquo Codice eſt οἰνοχόους, miniſtrum vel miniſtros vini, & miniſtras. Hieronymus in ſua vetere verſione poſuit, (miniſtros vini & miniſtras.) Aquila κυλίκιον καὶ κυλίκια, licet Hieronymus legerit κυλίκα καὶ κυλίκια, Craterem & minora vaſcula: cuius oppoſitum ſignificat prior lectio. Monet quoque Symmachum dixiſſe (menſurarum ſpecies, & appoſitiones.) Tandem conciliat omnes interpretationes pro vrceis, ſcyphis, crateribus, qui in miniſterijs ordinantur, auro gemmíſque ſtincti; ita vt ex vno τῇ κύλικι, id eſt, cratere, aliis κυλικίοις, minoribus ſcilicet vaſculis hauriretur, & per miniſtrorum manus, potantium vinum turba ſuſciperet. Porrò, voces illas Hebræas Rabbi Dauid explicat muſicorum inſtrumentorum vniuerſitatem, Rabbi Abraham mulierem, & mulieres captas. Auctor libri בעל כנפים *Baal chenaphaim* puellam & puellas à mammis, quæ in illis formari & aptari incipiunt. Rabbi Salomon currum, & currus, & quadrigam, & quadrigas, nimirū opertas. Omnia Lexica Hebræa meminerunt harum acceptionum, & quamlibet probant potius, quàm Latinæ noſtræ editionis vel Græcæ: Vatablus, mulierem & mulieres hominum delicias: priora enim verba appoſitiuè ſumpta his ſubnectit, vel ſimul etiam coniungit cum cãtoribus & cantatricibus. Addit illam aliam interpretationem de muſicalibus inſtrumentis: iuxta eam verò de mulieribus, ſignificari honorabiles, vel pulcherrimas, ſed per metaphoram vocari captiuas, quia vrbe aliqua capta, ſeligebant ſibi Principes pulcherrimas mulieres. Chaldæa paraphraſis vertit Syphones, qui effunderent aquas tepidas, & Syphones qui effunderent aquas calidas. Hæc omnia Salomonem ſibi comparauiſſe facilè concedo: tamen certum quid innuit hoc loco Scriptura: & illud affirmare debemus, quod exprimit editio vulgata; vbi Titelmani, atque Clarij, & Caietani, & Lexicographorum diligẽtia poteſt requiri, qui cùm tam variæ meminerint interpretationis, nec iudicium adhibẽt, nec in primis tuentur noſtram. Parum abeſt hæc noſtra à Græcis interpretationibus, & ſunt LXXII. Interpretes longè maioris auctoritatis, quàm Rabbini omnes, & rabbinizantes, vel etiam quàm Thargum Chaldæus. Inter alia quæ Regina Saba Salomonem viſens mirata eſt, pincernæ fuerũt cum veſtimentis eorum [a]. Olympiodorus hanc propinantium multitudinem inſtitutam dicit, vel vt ex eorum vario aſpectu, ac alternata mutatione appetitus ad pocula prouocaretur: vel valdè mollis atque mulieroſi hominis ea in re ingenium expreſſiſſe. Nondum deſipuerat Salomon, quãdo Regina Saba venit ad ipſum, nec mẽtio tũc diſtinctè fit de mulieribus, quæ propinandi munus obierint. Myſterium hîc non reſpuo, vt & in alijs anteà recenſitis, quod ſcrutari Hieronymum, alióſque iam monui: nego quod idem alibi [b] Hieronymus innuere videtur, deſcribi hoc loco myſtico duntaxat ſermone miniſteria vini. In Geneſi [c] & libris Eſdræ [d] reperimus officia pincernarum, qui vocantur Hebraicè משקים *maſkim*, & Græcè præter nomen illud οἰνοχόοι, etiam οἱ πρὸς ταῖς κύλιξι [e]. Honorificũ id munus fuiſſe teſtãtur non ſolùm ſacræ citatæ literæ, ſed Athenæus [f] quoque, proferens exemplum filij Menelai, & Mercurij: Euſtathius [g] præterea Euripidẽ Poëtam cùm puer eſſet, eo functum officio tradit, vt omittam fabulas

a 3.Reg.10.5. 2.Paral.9.4.

b In cap.1. Eſaia.
c Gen.40.1.
d 2.Eſd.1.11.
e Herod.li.3.
f 5. Dypnoſoph.& 10.
g Odyſſ.a.

bulas de Harmonia, ſeu Concordia Deorum pocillatrice, vel Hebe, id eſt, Iuuenta [a], (ridet iſta Cicero [b]) de Sapho, Alcæo, Ganymede, Vulcano: item ex fœminis Clitâ refert idē Athenæus Ptolemæi Philadelphi, qui Alexandriæ multas ei ſtatuas poſuit μονοχίτωνας, id eſt, tunicatas, manibus ῥυ̃ι, quod erat poculi genus, tenentes. Quod autem Hieronymus dicebat de modo vinum transfundendi ex calice in minora vaſcula, & de vino per manus miniſtrorum à potantibus ſuſcepto, produnt etiam profani Scriptores. Illud quidem Homerus, agens de Vulcano [c] Iunoni matri, Diíſque cæteris miniſtrante:

a Homerus Iliad. v.
b Tuſcul. 1.
c Iliad. α.

„ Αὐτὰρ ὁ τοῖς ἄλλοισι θεοῖς ἐνδέξια πᾶσιν
„ Οἰνοχόει γλυκὺ νέκταρ ἀπὸ κρητῆρος ἀφύσσων.

Hoc verò Pollux [d], dicens, pincernarum partes fuiſſe, phialas extremis tenere manibus, ſeu digitis, eáſque conuiuis modeſtè porrigere. Extant exempla tum Nehemiæ, & pincernæ Pharaonis in Sacris allatis litteris, tum aliorum apud Homerum [e]. Legendus Athenæus [f], & Xenophon hic ſcribit regum pincernas ſcitè vinum miſcuiſſe, & eleganter infudiſſe, ac tribus digitis phialam tenendo atque prægustando ita porrexiſſe ac obtuliſſe, vt commodiſſimè ei qui bibiturus eſſet hauſtum concedere poſſent. Sed vbi phialam [g] impleſſent ex illa in cyathum in ſiniſtra manu fudiſſe, atque ſorbuiſſe, vt ſi venenum infuſum eſſet, ipſis obeſſet.

d Lib. 6. c. 15.
e Iliad. α. de Vulcano. Iliad tota, de Patroclo. Odyſſ. κ. de Circes famula.
f 4. Dypnoſoph.
g 1. Cyripæd.

Eadem ferè ſunt apud Hieronymum [h], Nazianzenū [i]. Sed pluribus hoc argumentum tractat Gulielmus Stuchius [k], vt de vario genere poculorum [l], ſeu abaco, quàm elegantiſſimis verbis Ambroſius [m] deſcribit. Cer- »
nens, ait, poculorum diuerſorum ordines, aciem ordinatam putes, vaſa ex- »
poſita aurea & argentea (variatum ſæpè in materia cornea, lignea, figlina, »
vitrea, cryſtallina, murrhina, lapidea, cerea, &c.) pompam arbitreris, cornu »
in medio vini plenum, non epulatis, ſed præliaris inſtrumentum buccinæ, »
quod diſcumbentes in certamen accendat. Primò minoribus poculis, ve- »
lut velitati pugna præluditur, &c. Vbi res calere cœperit, poſcunt maiori- »
bus poculis, tunc deferuntur phialæ, tunc maximi crateres, quaſi inſtru- »
menta bellorum, &c. cedunt pincernarum manus vina fundentium. Sed »
præſtat totum per te locum legas: Clementis quoque Alexandrini Pædagogum [n] cum Scholiaſte Heruеto. Salomonis omnia vaſa, quibus potabar, erant aurea, necnon quæcũque cõuiuio adhibebantur [o]. Addit Ioſephus [p] alia non pauca gemmis torno elaboratis, & expolitis quam artificioſiſſimè conſtantia. De poculis aureis in ſolenni conuiuio Aſſueri, teſtis eſt Eſtheris Hiſtoria [q]. Idem Clemens ait, CHRISTVM in vili catino cibum ſumpſiſſe. Genuenſes tamen pretioſum ex lapide religioſè cõſeruant. Fortaſſis Clemens non de iſto intelligit, qui domini erat cœnaculi, vbi celebrata myſtica cœna.

h De tradit. Heb. in Gen. c. 40.
i Orat. de Amore pauperum.
k 2. Antiq. Conuiual. cap. 21.
l Lib. 3. c. 12.
m Libr. de Elia & ieiunio, c. 13.
n Lib. 2. c. 3.
o 3. Reg. 10. 21. 2. Paral. 9. 20.
p Lib. 8. Antiq. c. 2.
q Cap. 1. 7.

Scyphos.] E Græcis petitum nomen: & σκύφος dicitur, inquit Athenæus [r], quaſi σκύθος, quòd Scythæ præ aliis inebriarentur. Scyphum Herculi, Libero Cantharum attribuebant, Macrobio [ſ] teſte, qui tandem tamen hæc nauigiorum eſſe vocabula docet, perinde vt alia quæ recenſet ceu nomina peculiorum. Scafa, vaſis nautici nomen eſt, & Itali *ſchifo*, vocant, Hiſpani *ſquife*.

r Lib. 11.
ſ Lib. 5. c. 22.

Vrce

Vrceolos.] Vt prius vinarium vas, ſic hoc ex communi vſu aquatium cenſetur. Vnde colligitur, pincernarum fuiſſe vino aquam miſcere. Pincernam putant nonnulli deriuatione Græca dictum quaſi ἐπικίρνειν, quæ vox vſitata eſt, ἀπὸ τῦ κερᾶν τὸ πίνειν à vino miſcendo: & Hebræis, Græcis, Latinis, miſcere vinum idem eſt quod infundere. Indidem manauit κρατὴρ, & latinitate donatus crater. Eò alluſit Homerus [a] de Procorum loquens miniſtris, vt notauit Euſtathius, cùm dixit:

„ Οἱ μὲν ἄρ' οἶνον ἔμισγον ἐνὶ κρητῆρσι καὶ ὕδωρ.

Hac de re conſule poſt Fracaſtorium [b], & Mercurialem [c], Stuchium [d], qui citant Athenæum [e], Plutarchum [f], Heſiodum [g], & alios antiquos: necnon Auctor Adagiorum [h] legendus, & Lipſius [i], & inter alios Patres Clemens Alexandrinus [k].

a Odyſſ. a. b Tract. de Tempera vini, vbi obiter. c 1. Lect. Var. c. 18. d 3. Antiq. Conuiual. c. 21. e Lib. 1. & alijs. f 5. Sympoſ. g 2. De Ergis. h In Prouerb. Perdidiſti vinum infuſa aqua. i 1. Electorū c. 4. k 2. Pædag. c. 2.

Verſ. 9.] ET ſupergreſſus ſum opibus omnes, qui ante me fuerunt in Ieruſalem, Sapientia quoque perſeuerauit mecum.

ET *ſupergreſſus ſum opibus, &c.*] Hebr. & Græcè, (Et magnificaui, & auxi) Chal (Et magnificaui bonū, & auxi diuitias.) Symmachus, μεγέθει ὑπερέβαλον: magnitudine ſuperaui.) Quidam libri: Καὶ προσέθηκα σοφίαν παρὰ πάντας. Hieronymus in vetere Tranſlatione: (Et magnificatus ſum, & adieci ſapientiam, &c.) Vatablus (Res ſuaues.) Non ita propriè dicitur quis magnus, aut ſe magnum facere delicijs; ac opibus, honoribus, ſapientia, &c. Ideò doctè Interpres opes expreſſit, ſicut & Chaldæus. De re ipſa dictum ſatis priore verſu, oſtenſúmque viciſſe non Ieroſolymitanos tantùm diuitijs, ſed alios quoque. Sic forſan loquitur hic, & ſuperius de Ieruſalem, quia propriè ſcribebat Hebræis, qui vt Ioſephus [l] eſt auctor, negociationibus haud libenter vtebantur, nec aliarum gentium commercijs aſſueſcebant, ac proinde ſerò Græcis noti, Græcos viciſſim non adeò vel nouerant, vel curabant.

l Quem citat Budæus 4. de Aſſe.

Omnes.] Thaumaturgus exponit de regibus præceſſoribus Salomonis. Chald. indefinitè de omnibus, qui habitauerunt in Ieruſalem ante ipſum. Aliqui etiam de Iudicibus. Alij de regibus Chanaan. Quidam illa duo verba (In Ieruſalem) referunt ad opes, quas poſſedit Salomon in Ieruſalem, non ad reges, vt ſit ſenſus: Supergreſſus ſum opibus in Ieruſalem omnes qui ante me fuerunt. Refert hos dicendi modos Bonauentura. Melior qui generalior.

Sapientia quoque perſeuerauit mecum.] Hebraicè, & Græcè (Et quidem, ſeu etiam ſapientia mea ſtetit mihi.) עמדה לי *hhomedah li*, ἐστάθη μοι.) Hieronymus in antiqua tranſlatione: (aſtitit mihi.) Indicari autem vult hoc verbo, licet allegoricè exponat de CHRISTO, perfectionem ac plenitudinem ſapientiæ, quæ ſtatum habeat, non recipiens profectum, nec per momenta ſuccreſcens. Verùm in litterali ſenſu Salomon ſignificat manſiſſe etiam in ſe ſapientiam, vt exponit Chald. & auxiliatam ei. Explicat id adhuc magis Olympiodorus, quod ſtabilis fuerit ſapientia in Salomone, &

hic adeò exaltatus, vt in nullo vnquam conſilio, rationéque aberrauerit, nimirum circa eas res, quas vellet ſibi ad luxum, & pompam, dignitatémque comparare. Oppoſitum ſenſum Thaumaturgus elicuit, & Albinus, Sapientiam imminutam paulatim inualeſcente concupiſcentia. Nam qui vlterius non proficit, ſtare dicitur. Vterque ſenſus verus eſt. Sapientia vt gratis datum donum, perſeuerare poteſt in peccatore; illa verò quæ inuoluit guſtum diuinum, & plena eſt fructibus bonis, vt eam deſcribit Iacobus [a], adiectis aliis conditionibus eiuſdem, fugatur à peccato, & ſic ſtat, quia nullum fructum producit, vel producere poteſt, ac proinde cum nequeat eſſe otioſa, penitus recedit. Hoc pacto reſpondent Bonauentura, & Titelmanus, & Carthuſianus, qui vocat quoque Sapientiam informem, ſicut & nunc, inquit, multi Theologi & Iuriſtæ non mediocriter docti, & prompti in allegando Scripturas, & documenta Patrum ac Iura, ſunt deteſtabilis vitæ. Eodem poteſt reuocari quod ait Moringus, indicátque Gloſſa Interlinearis, perſeueraſſe Sapientiam contemplatione, & iudicio ſpeculationis, non praxi, & vſu morali. Abutens Salomon ſapientia, reddidit eam [b] ſapientiam carnis, animalem [c], ſecularem [d], diabolicam [e], terrenam [f]. Hinc exaggeratur Salomonis peccatum, & in eius confeſſione pœnitentia magis declaratur, quòd ſciens ac prudens peccauerit, & adeò inſignem ſapientiam ad eius auctoris offenſam conuerterit, idque cognoſcat, & præſeferat. Minus plena Lyrani expoſitio, perſeueraſſe Sapientiam vſque ad tempus quo per mulieres fuit deceptus. Qui verò de aſtutia, humanáve ac mundana Sapientia interpretantur, vt Hugo vterque, dicto modo debent intelligi. Sed cum editio noſtra de perſeuerantia loquatur, præferenda ſimpliciter expoſitio aſſerens non receſſiſſe Sapientiam. Indicat hic locus in Salomone perduraſſe dictam Sapientiam in genere ſuo naturalem, ſed infuſam, ſicut & de ſcientia ſimili in Adamo poſt peccatũ ipſius credi poteſt. Quanquam ratio maior Adami fuit, vt tanquam princeps generis humani poſſet alios inſtituere. Sed & in Salomone locum eadem ratio aliquo modo habuit, quoniam rex erat, & abunde non repugnat, vt dictum eſt, huiuſmodi munera in peccatoribus eſſe.

a Cap. 3.
b Rom. 8. 5. 6. 7.
c Iacob. 3. 15.
d Luc. 16. 8.
e Iacob. 3. 15.
f Ibidem.

Verſ. 10.] ET omnia quæ deſiderauerunt oculi mei, non negaui eis, nec prohibui cor meum, quin omni voluptate frueretur, & oblectaret ſe in his quæ præparaueram: & hanc ratus ſum partem meam, ſi vterer labore meo.

ET *omnia quæ deſiderauerunt oculi mei, non negaui eis, &c.*] Facilis eſt intelligentia verſus iſtius iuxta editionem Hebræam, Græcam, Latinam; generaliter namque omni ſe perfruitum voluptate pro voluntate tradit. Chaldæi verò longe diuerſum ſenſum, ac etiam oppoſitum reddit, ſed conſentaneum expoſitioni, quam ad vltimam præcedentis partem verſus aſſignauerat de ſapientia quæ remanſiſſet. (Et in omnibus, inquit, quæ quæ-

ſierant

ſierant ex me magiſtri Sanedrin, non inhibui ab eis ſolutionem ſermonum, & non prohibui cor meum ab omni lætitia legis, quoniam fuit inclinatio cordis mei exultans in ſapientia, quæ data erat mihi à Domino præ omnibus filiis hominis: & lætatus ſum in ea ex omni labore meo, &c.) Sapientiam Paraphraſtes conſiderat in reſponſis, & conſiliis, quæ reddebat Salomon in magno Concilio, & conſeſſu Senatorum, quod appellabatur Synedrium, quaſi ſenatores illi, Regis quidam oculi forent. Hæc Interpretatio longiùs abeſt à contextu.

Nota ſunt oculorum ludibria, & pericula, & illecebræ ad peccandum. Deprædantur animam [a], mortem admittunt ceu per feneſtras [b]: primos parentes [c], Dauid [d], Holofernem [e], ſenes impudicos [f], innumerabiles alios irretierunt: vt orandus ſit DEVS vt eos auertat, ne videant vanitatem [g], & paciſcendum cum ipſis, ne cogitent quidem de virgine [h]. Rectè (ne cogitent,) nullus enim externus ſenſus cordi, animóque propior, ſolétque cor oculus ſequi [i]: nullus internas vtriuſque affectiones, & naturam hominis totam magis declarat tanquam lucerna [k], & propria ſedes animi [l], ex quibus de hoc maximè coniectant Phyſionomi: nullus celeriùs, ac ſpiritualiùs operatur [m]: denique nequius oculo quid creatum eſt [n]? Licèt ibi de inuido propriè ſit ſermo. Arroniti vocantur oculi elati, ac ſuperbi [o], terribiles [p], iracundi [q], pleni adulterij [r], nequam [ſ], id eſt, inuidi, ſiue mali [t], eodem ſenſu ſcandalizantes, ac propterea eruendi, & proijciendi [u]. Lege Marzarinum [x].

Deſiderauerunt.] Hieronymus (Poſtulauerunt) iuxta verbum Hebræum שאלו *ſaalu*, & Græcum ἤτησαν; quamuis apud Symmachum ſit ἐπεθύμησαν. Hinc quæ à Ioanne [y] nominatur concupiſcentia oculorum, à carnis concupiſcentia diſtincta: licèt oculi ipſi carnis illices ſint.

Cor.] Pro parte appetitiua hîc ſumitur: de aliis acceptionibus eius aliàs dixi [z].

Voluptate.] Hieronymus in Veteri Tranſlatione, (lætitia.) Senſus idem eſt, quamuis lætitiam ſonent Græca, & Hebraica vocabula.

a Thren. 3. 51.
b Iere. 9. 21.
c Gen. 3. 6.
d 2. Regum 11. 2.
e Iudith 16. 11.
f Dan. 13. 8.
g Pſ. 118. 37.
h Iob 31. 1.
i Oſee 2. 10.
k Mat. 6. 22.
l Plinius libro 11. c. 37.
m Philo de ſpecialib. legibus.
n Eccleſ. 31. 15.
o Iob 15. 12. Pſal. 17. 28. Pſal. 130. 1.
p Iob 16. 9.
q Pſ. 30. 10.
r 2. Pe. 2. 14.
ſ Matth. 20. 15.
t Marc. 7. 22.
u Matth. 5. 29.
x In Pſal. 50. Diſcur. 4. Italicè.
y 1. Ep. 2. 16.
ζ Act. 1. 24.

Et oblectaret ſe in his quæ præparaueram.] Hebraicè, Græcéque ponuntur hæc in præterito, ſicque vertit Hieronymus in Veteri Tranſlatione; (quia cor meum lætatum eſt in omni labore meo. (Symmachus: Ἐκ πάσης φιλοπονίας μου (ex omni ſtudio laborum meorum. Nil magis volupe, quàm quod proprio labore, ſumptu, marte, conſequimur, vt quamuis laborandi natura neceſſitatem impoſuerit, laboris amaritiem fructus dulcedine compenſauerit. Non ita delectant quæ proueniunt vltrò, vel tanquam hæreditate perueniunt ad nos. Omnibus ſua cariora ſunt omnia, ait Philoſophus [a], quæ ſummo labore confecta, & princeps Hiſtoriæ Latinæ [b]: Labor, & voluptas diſſimillima naturâ, ſocietate quadam coniuncta ſunt. Cariſſimus parentibus Beniamin, & ideò Beniamin, quia priùs Benoni [c]: ex filio doloris filius dexteræ; labores manuum [d], & fructum adinuentionum [e] comedere, pars erit eximia felicitatis, atque manipulos reportare poſt flebilem ſeminationem [f].

a 9. Ethicor. cap. 7.
b Dec. 1. libro 4.
c Gen. 35. 18.
d Pſ. 127. 2.
e Eſa. 3. 10.
f Pſ. 125. 6.

Et hanc ratus ſum partem meam, ſi vterer labore meo.] Hieronymus cum Hebræo, Græcóque textu (Et hæc fuit portio mea ex omni labore meo.)

Chaldæus refert iſta ad beatitudinem futuram : (Et hæc ipſa fuit pars mea bona quæ ſtatuta fuit mihi ad accipiendum ſuper eam præmium perfectum in ſeculo venturo ex omni labore meo.) Myſtica magis quàm litteralis explicatio, ſicut & Hieronymi, cùm ait, Eccleſiaſten veræ iucunditati contemplationis ſpiritualis ſe totum dediſſe, & leues tribulationes in ſeculo æterna gloria compenſaſſe, hancque portionem noſtram eſſe, præmiúmque perpetuum, ſi hîc pro virtutibus laboremus. Monet Bonauentura, deliberato iudicio Salomonem non in his conſtituiſſe ſummam beatitudinem, ſed, vt ſolet quiuis peccator æſtimare bonum eſſe, quod perſequitur.

Partem.] Frequentiſſimè pars in Scripturis pro hæreditate, & cariſſimo bono ſumitur, & coniunctiſſima ſocietate, vel amicitia, & contrà pro miſera conditione. Suppetunt infinita in vtroque Teſtamento exempla. Sufficiat vnum, aut alterum ex Nouo; quando CHRISTVS minatur habituros aliquos partem cum hypocritis [a], & Petrum, niſi lotionem admittat pedum, non habiturum partem cum ipſo [b]. Partitio hæc ex diuiſione hæreditatis orta eſt, & ſimul innuit cuiuis præmium, ſuppliciúmque pro meritis dari, & in propoſito, labori reſpondere fructum. Lege quæ notauimus ad Caput octauum [c] Actuum Apoſtolicorum.

a Matt. 24. 51.
b Ioan. 13. 8.
c Verſu 21.

Verſ. 11.] CVMQVE me conuertiſſem ad vniuerſa opera quæ fecerant manus meæ, & ad labores, in quibus fruſtrà ſudaueram, vidi in omnibus vanitatem, & afflictionem animi, & nihil permanere ſub Sole.

RESIPISCIT Salomon, attendens, conſiderán ſque rerum, quibus oblectauit ſeipſum ſtudio exquiſito, & magno labore, vanitatem, angorem animi, inconſtantiam, quibus fiat, vt nihil ex rebus creatis ſatietatem infinitæ capacitati animi immortalis afferre valeat, ſed infinitum, ac ſempiternum bonum duntaxat. Infelicem ſe reputat Aman inſalutatus à Mardochæo [d], Achab vinea carens Naboth [e]: Alexander Macedo, vt alia exempla taceam, quod vel vnum adhuc Mundum ex pluribus, quos eſſe perſuaſum habebat, non acquiſiuiſſet.

d Eſther. 3. 5. e. 5. 9. 10 13.
e 3. Reg. 21. 4.

Cúmque me conuertiſſem. Hebraicè, Græcè Chaldaicè, & in editione Hieronymi vetere: (Et reſpexi.) Non improbo tamen eos, qui conuerſionem, qualem vulgò in pœnitentibus vſurpamus, hîc obſeruant [f], quibus fauet Hugo S. Victoris, notans prætereà multum in aliis rebus, ſiue ad bonum, ſiue ad malum conducere homini, noſſe qualis homo ipſe fuerit ſibi: réſque ante experimentum plurimi æſtimatas, vbi expertus fueris, vileſcere, ac pro nihilo reputari. Inſpectio hæc hominis eſt, vt Thaumaturgus, & Albinus docent, ex profundo ſomno, & cœcitate mentis expergefacti, atque oculis ſuis reſtituti. Cogitaui vias meas, & conuerti pedes meos, inquit ille [g], in teſtimonia tua.

f Titelman.
g Pſ. 118. 59.

Quæ fecerant manus meæ.] Per artes actiuas, & factiuas, inquit Olympiodorus

dorus,& licèt alienis,tamen ſuis etiam manibus, quia erant artificum manus eius,qui adhibebat illas dato pretio ad opus,& conſilio, ac imperio dirigebat. Sic ſæpè dicitur manibus ſuis operari DEVS figurata locutione,quia ſecundis vtitur cauſis, ſed & cum illis immediatè ſemper operatur, non morali duntaxat,ſed phyſica realíque efficientia.

Ad labores, in quibus fruſtrà ſudaueram.] Hebraicè & Græcè,& Hieronymi Tranſlatio vetus: (In labore,quo laboraui,aut laboraueram faciens,vel ad faciendum,id eſt,vt paratem mihi nomē,& opes,inquit Vatablus.) Verbum עשה *ghaſah* non ſolùm ſimpliciter facere ſignificat, ſed inter alia etiam acquirere,redigere,item facere ornatè,& politè, quo pacto vulgò dicimus facere capillum,& barbam,qui eſt quoque Hebraiſmus,illotos enim pedes,& barbam intonſam dicunt Hebræi,non factos pedes, & barbam [a]: denique proſperè ac feliciter facere,vel proſperari. Non ſudatur fruſtrà pro DEO, ſed eſt merces operi noſtro [b]. Sudorem ſuum Franciſcus Domino vendidiſſe,ac multo quidem,reſpondit fratri,cùm hic illi algenti ridens dixiſſet ſibi vt ſudorem venderet [c].

In textu Hebræo non eſt ſudandi verbum, rectè tamen poſitum eſt ad laboris magnitudinem exprimendam. Μόχθος, & μοχθεῖν, quæ ſunt in textu Græco,ſignificant ærumnoſum laborem, difficilem, oneroſum, moleſtum, & eiuſmodi laborem ſuſtinere. Damnati ſumus in ſudore veſci pane [d], vtrumque etiam ſpiritualiter intelligit Auguſtinus [e]. Si credis Plinio [f], quidam prorſus non ſudant, habentes oſſa concreta, ſine medulla. Sudat maximè caput, & huius frons, ob cauſam, quam dat Ariſtoteles [g]: qui noxiam in corpore dicit rem calore excernendam, ſalubris adeò ſudor, vt Cyrus ſenior famulicium nec ad prandium, nec ad cœnam admitteret, niſi laboribus eum expreſſiſſet [h], cui quoque rei minor Cyrus tribuebat ſanitatem, qua præditus erat. Omnis ſudor, inquit Seneca [i], per laborem exeat, reprehendens ſudatoria, in quæ ſiccus vapor corpora exhauſturus includebatur, quæ vocabatur etiam calida, & aſſa ſudatio ex arido vapore [k]. In tale ſudatorium Cæcilia virgo domi ſuæ coniecta eſt ad martyrium; ſicut Fauſta Conſtantini vxor ad ſupplicium [l]. De iiſdem ſudatoriis Plinius iunior [m], & Vitruuius [n], cum Scholiaſte Philandro: præterea Politianus [o], Alciatus [p], Mercurialis [q].

Vidi in omnibus vanitatem,& afflictionem animi.] Lege Capitis præcedentis verſum decimum quartum, & decimum ſeptimum, vbi eadem ferè ſententia,& editionum diuerſitas.

Et nihil permanere ſub ſole.] In verſu item 2. dicti Capitis, vbi legimus: (Quid habet amplius, &c.) Hebraicè & Græcè eſt: (Quæ abundantia.) & Chald. (Quid reliquum.) & eodem modo hic legunt eædem editiones, nec non Hieronymus vtrobique. At qui laborant ob ea, quæ ſunt ſuper ſolem,ſupplantantes omnia quæ videntur, habent aliquid amplius, inquit Olympiodorus,iuxta SALVATORIS ſententiam [r]. Ego veni vt vitam habeant,& abundantius habeant,quaſi dicat,vt careant pœnis,& fruantur promiſſa beatitudine.

Quod hîc dicitur: (Nihil permanere ſub ſole.) non repugnat dictis Capite primo [ſ],quod terra in æternū ſtat:quia,vt ibi dictum eſt, & repetit

a 2.Reg. 19. 16.
b Ierē. 31. 16.
c Chron. S. Franciſci.
d Gen. 3. 19.
e In Pſal. 77.
f Lib. 7. c. 18.
g Sect. 2. Problem. in 4. 10. 17.
h Xenophon 2. Pædia.
i Epiſt. 51.
k Martialis lib. 6. epigr. in 42.
l Sidonius libro 5. epiſt. 8. Grego. Turō. lib. 1. hiſt. capite 34. vel 36.
m Lib. 3. epiſtola 14.
n Lib. 5. c. 10.
o In miſcella. cap. 38.
p Parerg. 6. cap. 3.
q Libro 1. gymn. c. 10.
r Ioan. 10. 10
ſ Verſ. 4.

hoc loco Salonius, terra non fundiius deſtruetur, ſed meliorabitur. Verùm ſecundùm alias editiones, ſenſus eſt, quod nihil eſt quod excellat, *οὐκ ἔστι περισσεία.* Lege Senecam [a] deſcribentem elegantiſſimè quanta ſit diuitiarum vanitas, & ludibrium fortunæ.

[a] *Lib. de Tranquill. animi, & lib. de Breuit. vitæ.*

Verſ. 12.] TRANSIVI ad contemplandam ſapientiam, erroréſque, & ſtultitiam. (Quid eſt, inquam, homo, vt ſequi poſſit Regem factorem ſuum.)

TRANSIVI *ad contemplandam ſapientiam, &c.*] Hebr. Græcè, Chald. non eſt verbum tranſeundi, in quo vim faciunt nonnulli, vt Hugo Victorinus, & ex eo mutuatus Cardinalis, dicẽtes, Hebræum ſignificare tranſitorem, & Salomonem iam euaſiſſe Hebræum Spiritualem, & ſecundum veritatem, quod piè ac fusè declarant. Incipit Interpres fluctuantem quodammodo Salomonem, iterũ iterúmque cogitationes alternaſſe: iam enim hoc ipſum feciſſe de ſe dixerat capite primo [b]. Similis ei eſt, qui quod prius velut nauſeabundus, ac præ alterius deſiderio abiecerat, hoc deguſtato, illud rurſum reſumit. Repete quæ ibi diximus. Hinc autem pro Salomonis pœnitentia nonnullos argumentati Lyranus monet, tametſi contrariam ſententiam ſequitur.

[b] *Verſ.* 17.

Quid eſt, inquam, homo, vt ſequi poſſit Regẽ factorẽ ſuum?] Sic habet quoque textus Hebræus. Sed non inſerit, (inquam) & pro (quid) poteſt eſſe (quis) & initio eſt, (quia) & factorem) circumloquitur (qui olim fecit eum) Græca editio: *Ὅτι τίς ἄνθρωπος ὃς ἐλεύσεται ὀπίσω τῆς βουλῆς; σὺν τὰ ὅσα ἐποίησαν αὐτήν.* Quoniam quis homo poſt conſilium? ſimul quæcunque fecerunt illud. Aquila: *τί δὲ ὁ ἄνθρωπος ἵνα παρακολουθήσῃ βουλῇ.* (Quid autem homo, vt ſequatur conſilium?) In editione Sixtiana Septuaginta deeſt *σὺν*, hoc verò ſicut & *τὰ*, nihil videtur ad ſententiam facere, ſed reſpondere duntaxat articulo את *eth*, & pronomini אשר *ather.* Quidam Codices Græci in poſteriore membro legunt *πάντα ὅσα ἐποίησεν ἐν αὐτῇ.* Omnia quæcumque fecit in eo. Hieronymus fatetur diſcrepare Septuaginta interpretationem ab ea, quam ipſe affert: (Quia quis eſt hominum qui poſſit ire poſt regem ante factorem ſuum?) Explicat verò ſenſum eſſe; Non poſſe hominem tam liquidò & purè ſcire ſcientiã CREATORIS & Regis ſui, quàm ſcit ille, qui conditor eſt; Itaque quæ nouimus, opinari magis, quàm cernere, æſtimare, quàm ſcire; ac proinde etiam in perquiſitione ſapientiæ, &c. ad quam ſe Salomon tranſiſſe dixit, non reperiri veram felicitatem. Titelmanus ait hæc verba Parentheſi claudenda, prioréımque ſententiam cum ſequenti, inter quæ ſunt, eſſe coniungenda. Sic autem explicat conſentaneè quoque ad mentem Hieronymi, vt velit Eccleſiaſtes imperfectam eſſe admodum cognitionem noſtram, comparatam cum illa, quæ eſt in DEO factore noſtro: & præ ipſa tenebras quaſdam ceſeri: nihilominus ex diligẽti oppoſitorum collatione deprehendiſſe, ſapientiam, quæ nobis obuenit, ſi cum humana ſtultitia comparetur, maximi pretij eſſe; inſtarque lucis ad tenebras; ideo minime ſpernendam, vel cum dicta ſtultitia conferendam.

Aliam

Aliam Titelmanus aſſignat expoſitionem de comparatione inter pompam illam, magnificentiámque ſnperiùs deſcriptam in ædificiis, &c. quæ ſicut hominibus admirabilia, & propemodum diuina videntur, ita ad magnificentiam atque opera DEI collata, ceu nihil reputantur. Confirmat ex tranſlatione verbali textus Hebræi: (Quid eſt homo, vt poſſit ſequi Regem per ea quæ fecerunt, vel in iis quæ fecerunt?) id eſt: Quæ eſt hominis poteſtas, vt conetur aſſequi regem omnium DEVM, & quaſi videri illi æqualis per ea opera quæ fecerũt homines, vel quæ facere poſſunt? Vtrumque dicendi modum ſequitur Gerardus Moringus: primo fauent Gloſſa Interlin. Bonauentura, & Hugo vterque. Hebræa ſunt iſta. כי מה האדם שיבא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו *chi meh haadam ſcheiabo achare hammelech, eth aſcher chebar hhaſchuhu*: Nam quid homo qui venturus eſt poſt Regem, quod iam fecerunt ipſum, vel ſecundùm Caietanum (quem iam fecerunt eum?) qui etiam ſic declarat. Ratio, inquit, redditur, vt indicat particula (quia) cur Eccleſiaſtes verteret ſe ad videndam Sapientiam, & ſtultitiam, &c. ſeu ad diſcernendum inter Sapientes, & ſtultos, ac intricatos, quia illi per Sapientiam venient poſt Regem, & obedient ei, quem iam fecerunt eum) id eſt, electum à ſe, hi per ſtultitiam, & tricas redacti ſunt in poteſtatem Tyrannorum, & malorum Principum. Intricata mihi expoſitio videtur, nec multum propoſito cohærens, vbi Salomon magis generaliter agit, nec ad rem eſſet ſtuduiſſe illum Sapientiæ propter illam cauſam. Non etiam recipio quod Lyranus, & Carthuſianus dicunt, ex aliorum ſententia pronuntiare, non eſſe quærendam hominibus, DEI, diuinarúmque rerum cognitionem, vtpotè ſupra nos exiſtentium, quod reprehẽdit in Simonide Philoſophus [a]. Nam potiùs vt reſipiſcens loquitur, quemadmodum reliquis videtur Interpretibus. *a 20. Ethic.*

Chaldæa Paraphraſibus longè diſſimilem ſenſum reddit. Verſum hic integrum ponam: (Et animaduerti ego ad videndum Sapientiam, & commorionem regni, & intelligentiam: (nunc ſequuntur quæ ad rem præſentem faciunt) nam quæ eſt viro, vt oret poſt decretum Regis, & poſt vltionem, cùm ecce iam ſtatutum ſit ſuper eum, & factum ſit ei?) Poteſt hic ſenſus cum textu Hebræo conuenire, ita vt (Quid eſt homo) idem ſit quod: Quid eſt homini, nempe vtilitatis. Sic dicunt Hebræi: Quid ad te [b]? Quid mihi eſt in cœlo [c]? Præterea ire poſt Regem, erit vt ſupplicem ire, ac ſequi. (Quod iam fecerunt ipſum.) Quod iam perfectum eſt ex decreto Regis. Sed non video quàm cohæreant iſta cum præcedentibus, quæ tamen in modo orationis præ ſe ferunt connexionem. Olympiodorus Græcus auctor, Græcam ſecutus interpretationem, ait fieri comparationem, qua doceatur quid differant Sapientia, & Voluptas, ſic autem videri Eccleſiaſtem loqui: Quæramus an poſſit homo, qui elegerit ſibi ſecundùm hanc ſtultitiam viuere, complere ſua deſideria, τίς ἄνθρωπος ἐλεύσεται ὀπίσω τῆς βουλῆς; Quis homo qui ibit poſt, ſeu qui ſequi poſſit conſilium, ſiue cõſultationem ſuam? quaſi dicat, nullus, aut rarus. neque enim quicumque diteſcere appetit, penitus hoc cõſequitur, nec qui gloriæ cupidus eſt, voti prorſus efficitur compos, & eâdem ratione in ceteris ſeſe habet: qui verò Sapientiam adamarit, DEO duce feliciter ductus, ſequitur penitus conſultationem,

b Ioan. 21. 23.
c Pſal. 72. 25.

hoc

Inquam.] Sæpè ab Interprete noſtro adiungitur hoc verbum, quod nulla editio alia habet [a], vt ſententiæ aptius, clariúſque diſtinguantur, vel quando geminantur dictiones in texto Hebræo.

Vt ſequi poſſit regem factorem ſuum.] De vario ſenſu diximus. Hebraicè, vt etiam notatum eſt, habetur poſt regem, quod, vel quem iam fecerunt eum, aut id. Interpres pro his reddidit (factorem ſuum) Poſſet particula את *eth*, ſignificare, ad, eodem ſenſu, quo præcedens אחרי *achare*, poſt: notantur enim huius acceptionis exempla alia in Theſauro linguæ ſanctæ. Tunc autem vel pro עשוהו *hhaſchuhu*, legit Interpres עשהו *hhaſchahu*, pro, fecerunt ipſum, fecit ipſum, vel eſt numerus pro numero, vel fortaſſe indicat TRINITATIS myſterium, quod notauit Galatinus [b], ſicut Geneſis primo [c]. Hebraicè quoque Creauit DII ברא אלוהים *bara Elohim*, vt placuit Magiſtro [d] ſententiarum, Catharino [e], & Lyrano, Burgenſi, Steucho, Hamero, Lippomano, Vielmio, Aſcanio, Martinengo, & aliis, nec non B. Thomæ.

a Geneſ. 31. 52. Ruth 4. 10. Prou. 24. 31. Eſa. 10. 21. Ierem 40. 12. Ezech. 4. 6. cap. 16. 6. cap. 20. 40. cap. 21. 24. cap. 24. 3. 27. cap. 25. 9. cap. 34. 6. Dan. 5. 11.
b Lib. 2. c. 9
c Verſ. 1.
d 1. Diſt. 2.
e Contra Caietanum.

Magna verò emphaſis in duplici epitheto DEI vt Rex, Factórque noſter dicatur per Sapientiam, & potentiam infinitam, quibuſcum, ſi quod ſapimus, & poſſumus, comparetur, ſtultitia ſit, & infirmitas. Sæpè Scripturæ horum nobis commemoratione, noſtram exprobrant, vel de ſcientia ſuperbiam, vel immemorem de beneficiis animum, vel immodicam de diuinis iudiciis, ac prouidentia ſollicitudinem, & temerariam ſententiam: vel de viribus, & facultate noſtra confidentiam nimiam.

Verſ. 13.] ET vidi quod tantum præcederet Sapientia ſtultitiam, quantum differt lux à tenebris.

ET *vidi quod tantum præcederet Sapientia, &c.*] SAPIENTIAM Hieronymus, & Gloſſa interlinearis humanam, hoc eſt, hominibus communicatam ſumi volunt, ſeu acquiſitam, cui ſint errores etiam permixti: ceteri videntur intelligere de diuina; ſeu DEI ipſius regis ac factoris noſtri. Vtrumque dici poteſt. Notat Olympiodorus de ſola ſtultitia ſermonem eſſe, quia lætitia, & ſimiles res aliæ priùs commemoratæ non ſunt in genere malorum, ſed ob affectionem eligentis, iiſque abutentis. Comparatio ex luce, & tenebris aptiſſima eſt. Sapientia enim lumen eſt, & candor lucis [f]. Lux niſi quid obſtet, longè ſe porrigit, tenebræ mera priuatio ſunt: quibus rebus boni, malíque natura optimè declaratur, inquit Nyſſenus. Qui priorem verſum accipiebant, ex perſona Atheorum prohibentium de DEO, & diuinis vllam prorſus cogitationem ſuſcipere, quod longius abeſſent, vel potius omnino non eſſent, arbitrantur iis verſu iſto ſatisfieri, vt tametſi quæ ad Regem factorem noſtrum pertinent, aſſequi exactè non poſſimus, non abiiciendum penitus ſtudium ſit ſapientiæ: hanc namque, quamuis obſcuram, & imperfectam, multo præſtantiorem eſſe ſtultitia, hoc eſt, ſcientia terrenarum rerum: ſumunt enim habitus intellectiui nobilitatem ab obiecto, præſtátque, vt ait Ariſtoteles [g], de ſuperioribus ac diuinis parum quid, & medio topico, quàm de inferioribus multa, certóque cognoſcere.

f Sap. 6. 13. 23. cap. 7. 26.
g 1. de Partib. animal. cap. 5.

Verſ. 14.] SAPIENTIS oculi in capite eius: ſtultus in tenebris ambulat. Et didici quod vnus vtriuſque eſſet interitus.

SAPIENTIS *oculi in capite eius.*] Non habet depreſſos, declinatos in terram [a], humi affixos, intentos in res inferiores, ac veluti in pedibus, nec non longe proſpicientes, equi, ac muli in morem, quibus non eſt intellectus [b]. Sed ſublimes, erectos, ſuſpicientes cœleſtia, lumen intuentes, ſpectantes velut ex ſpecula, denique ſapientiæ atque contemplationi diuinarum præſertim rerum addictos: Cum ſtultus in tenebris ambulet, lucis ſeipſum priuans vſura. Hic eſt litteralis ſenſus, quem Albinus attigit dicens: Videtur mihi itaque qui ſapientiam ſequitur (aliis verbis verba exponit Eccleſiaſtis) oculos ad cœlum ſemper erigere, & in ſublime os habere erectum, eaque quæ ſuper verticem ſunt, contemplari: qui verò ſtultitiæ & vitiis deditus ſit, verſari in tenebris, in rerum ignorantia volutari, oculos in terram deprimere. Hugo Victorinus, Bonauentura, & Carthuſianus concordant, Olympiodorus quoque, qui, quod caput in corpore emicat, notat, habere oculos in capite, eſſe contemplari ſuperna, & æterna. Eodem pacto Nyſſenus, dicens in calcaneis eſſe oculos, terrena ſapientium, & veras tenebras cenſeri acrem in huiuſmodi rebus viſum: & Iuriſperitorum, qui modos tradunt, quibus honeſtè concinnetur, iniuriarum lacerari calcaneos à ſerpentibus.

Thaumaturgus eodem modo: Quocirca qui virtutem, inquit, amplexus eſt, haud mihi ab eo differre videtur, qui rem vnamquamque perſpicuè cernit, ſurſum que proſpectat, clariſſimæque lucis tempore iter facit. Contrà, qui ſe vitio implicuit, omniſque generis erroribus, haud abſimilis eſt homini in profunda caligine oberranti, quippe qui cæcitate affectus ſit, atque à negociorum tenebris exoculatus. Similis phraſis eſt in Capite decimo [c]: Cor ſapientis in dextera eius, & cor ſtulti in ſiniſtra illius: de qua dicemus ſuo loco. Solet Scriptura interioris hominis membra memorare, vt obſeruat Baſilius [d], proferens in exemplum præſentem locum, atque interpretans de prouidétia, & circumſpectione occulta ſapientis. Idem alibi [e]: Omnium quidem oculos eſſe in capite: ſed in ſolius ſapientis cenſeri, qui hoc, ad quod factus eſt, & erecta facie conditus præſtat, vt ea contempletur, quæ ſunt in ſublimi. Eâdem ſententia vtitur Chryſoſtomus [f] ad idem propoſitum, & Ambroſius [g]. Generalem verò illum Canonem præſcriptum à Baſilio hinc Hieronymus [h] illuſtrat.

Myſticè præſentem locum variis modis alij explicant. Primò Chaldæus: Sapiens contemplatur in principio id, quod futurum eſt in fine: & ſtultus in tenebris ambulat. Sequitur Caietanus hanc Interpretationem: Vident enim oculi ſapientis, inquit, caput, id eſt, principium operis, qui finis eſt, & conſequenter media congrua. Secundò Hieronymus [i], Gloſſa Interlinearis, Hugo Cardinalis, necnon Carthuſianus, Olympiodorus, Salonius Caput intelligunt CHRISTVM, quem vnum reſpicit Sapiens, & intendit, non cogitans de inferioribus. Eandem ſeu anagogiam, ſeu tropologiam tradit

a Pſ. 16. 11.
b Pſal. 31. 9.
c Verſ. 2.
d In Pſ. 33.
e Hom. 11. in Hexam.
f In Pſ. 110.
g Lib. 6. Hexam. c. 9. & lib. de Noë, & Arca c. 7.
h In 1. cap. ad Epheſ.
i Hi, & c. 6. ad Epheſ.

tradit Gregorius [a]. Quo pertinet quoque, vt per caput, intelligantur cum Ambroſio [b] Eccleſiæ præeminentes. Iſtamen etiam præcedentem ſenſum innuit [c]. Tertiò Lyranus ſuperiorem partem animæ vacantem contemplationi: Carthuſianus partem intellectiuam, in qua ſunt tres Animæ vires, quæ vacant diuinis. Idem nonnunquam docet Hieronymus [d]. Quartò Hugo Cardinalis, cor, quod iugiter ſapiēs intueatur, ne quid fœdum, aut turpe ſit in eo, vbi debet ſapientia hoſpitari, cùm ſtulti oculi ad inferiora diſperſi, dicantur eſſe in finibus terræ [e], & in viis propriis [f]. Non abſimilis Caietani altera explicatio, quod ſapientis oculi videant proprium caput reflexè tanquam in ſpeculo, eò quòd primùm noſcat ſeipſum, & ſic omnia in luce operetur. Sed Hugo Victorinus prolixè tractans hunc locum, amplexus videtur, & attigiſſe cunctas iſtas myſticas explicationes. Poteſt quoque ſenſus eſſe, dignoſci ſapientem vel ex oculis, & vultu, ſicut Capite octauo [g] dicitur: Sapientia hominis lucet in vultu eius, & in Prouerbiis [h]: In facie prudentis lucet ſapientia, oculi ſtultorum in finibus terræ. Quidam piſces oculos habere dicuntur in ventre, aut animalia alia. Hos homines ibi habent, qui terrena ſapiunt, quorum DEVS venter eſt [i], & Dagoniſtæ vocari poſſunt.

Et didici quod vnus vtriuſque eſſet interitus.] His verbis, & ſequentibus verſibus 15. 16. 17. exponit Eccleſiaſtes: Licèt ſapientiæ tanta ſit præſtantia, tamen cùm non liberet à morte, & ſempiterna hominum obliuione, ſubiiſſe cogitatione, vt in eius acquiſitione fruſtrà ſibi laboraſſe videretur, tandémque propterea definiuiſſe, vanitatem eſſe, ſapientiæ ſtudere in gratiam ipſius ſapientiæ, niſi tendat quis vlteriùs ad finem, ad quem debet ipſa perducere; cùm inquam ſapiens, doctúſque perinde vt ſtultus ac indoctus intereat, & ſit in obliuione: & hac de cauſa cepiſſe illum tædium viuendi.

Porrò pro recitatis verbis reliquæ editiones habent, quod vnus occurſus, vel accidens occurret, aut accidet omnibus eis: idémque eſt de primis ſequentis verſus. Scholia verò Græca habent ἓν τέλος, vnus finis. Hebræum nomen מקרה *mikre*, apud Hebræos Logicos ſignificat extremam ex quinque vocibus Porphyrianis, τὸ συμβεβηκὸς accidens. Rectè Interpres reddidit interitum, ſicut aliis in locis, potiſſimùm ſequenti Capite [k]. Budæus [l] proferens hunc ipſum Interpretis noſtri locum, obſeruat ſignificari, quod in vnum & eundem exitum omnes incurſuri ſunt. Ὅτι συνάντημα συναντήσεται τοῖς πᾶσιν αὐτοῖς. Olympiodorus explicat de variis euentis communibus, vt valetudine mala, & bona, diuitiis, & paupertate, ſed præcipuè de morte. Eodem pacto Albinus, Auguſtinus [m] legens quoque (quod vnus incurſus incurrat omnibus,) exponit in hac vita de bonis, & malis, quæ videmus eſſe communia. Mors occurſus eſt, accidénſque; occupat enim incautos, & intercurrit cogitationibus, & negociis hominum. Quod ad ſententiam ipſam attinet, de corpore intelligenda eſt, ſecundum cuius interitum par quoque conditio hominis, ac iumenti dicitur Capite ſequenti [n].

In animo longè diſſimilis ratio ſapientis ſiue iuſti, & ſtulti, atque impij, illius pretioſa [o], huius peſſima mors [p]. Sed forſitan in aliena perſona, vt Lyranus notat, & Carthuſianus, & Hugo Victorinus, & Nyſſenus, mouet

[a] 10. Moral. c. 4. & 5. libro 20. cap. 3. vel 4. libr. 2. in Ezech.
[b] In Pſal. 1.
[c] Exhor. ad Virgi.
[d] In cap. 51. Eſa. & in capite 2. Dan.
[e] Prouer. 17. 24.
[f] Iob 24. 23.
[g] Verſu 1.
[h] Cap. 17. 24.
[i] Philip. 3. 19.
[k] Verſ. 19.
[l] Com. ling. Græca pagin. 690.
[m] 20. de Ciu. DEI, cap. 3.
[n] Verſ. 19.
[o] Pſ. 115. 15.
[p] Pſ. 33. 22.

obiectionem negantium animæ immortalitatem. Hac de re commodius ſequenti Capite.

Verſ.15.] ET dixi in corde meo: ſi vnus & ſtulti, & meus occaſus erit, quid mihi prodeſt, quod maiorem ſapientiæ dedi operam. Locutúſque cum mente mea, animaduerti, quod hoc quoque eſſet vanitas.

PRÆCEDENTEM ſeu cogitationem quæ ſibi obrepſerit, ſeu ſtulti cuius induebat perſonam orationem, re attentiùs conſiderata, corrigit, vanam, ac falſam oſtendens, quia licèt hac in vita pleraque ſapienti ac iuſto ſicut ſtulto, ac impio accidant, diſpar eſt, longéque differens futuræ vitæ conditio in præmio apud DEVM, & in memoria quoque apud homines.
a *Pſal.72.2. & ſeq.* Eadem Salomonis patrem [a] de peccatorum in hac vita proſperitate vexa-
b *Cap.12.1.* uit cogitatio, Ieremiam [b], Habacuc [c], Iob [d], & alios, quódque vtriuſque
c *Cap.1.13.* res eodem curſu ſæpè fluerent, nec potior meliorum haberi, quàm deterio-
d *Cap.21.7.* rum ratio, dum viuunt, videretur. Sed hæc ipſa cogitatio quemadmodum nonnullos præcipitauit in errorem de animæ noſtræ mortalitate, iiſque frænos ad omnem libidinem laxauit; ſic aliis ſapientioribus perſuaſit oppoſitum, ſecum reputantibus ex hac æqualitate iniquitatem naſci, ſi virtutis cultores nulla poſteà merces, improbos nullum maneat in alia vita ſupplicium: & idcircò ab æquiſſimo DEO expectari ſine vlla dubitatione vtrumque oportere. Quanquam ea eſt dignitas DEI, tanta eius in nos merita, vt quamuis nec pœnam, nec beatitudinem decreuiſſet poſt mortem, omni officio, ac religione coli deberet. Virtutis quoque talis honeſtas, & pulchritudo, vt per ſe appeti, & exerceri, licèt nullus vrgeret metus, inuitaret merces nulla vel in hac, vel in præſenti vita, immò etiamſi animus ipſe interiret cum corpore, & corpus affatim deliciari poſſet. Poſſunt hæc illuſtrari vario Scripturarum, & Auctorum ſacrorum, & prophanorum etiam apophthegmate. Fertur Tentatori Bonauentura reſpondiſſe, cum reprobus eſſet, ſtultè fraudare ſeipſum vitæ præſentis commodis; ſi non liceret DEO frui, ac virtute poſt hanc, vel in hac ſaltem vita eo vitæ inſtituto, quod ad id commodiſſimum eſſet, adeò veris, & ſinceris bonis frui velle.

Maiorem ſapientiæ dedi operam.] Ἐσοφισάμην ἐγώ.) Sed quod ſequitur in textu Græco (τότε) iuxta tranſlationem iſtam, & editionem tum Hebræam, tum Chaldæam, iungendum eſt verbo recitato, & non, vt Septuaginta faciunt, diſtinguendum. In textu autem Hebræo additur אז *az*, tunc. Hoc aduerbium legit Olympiodorus Græcus auctor, aítque ſenſum eſſe, vt præcedentem ſoluat illationem ſtulti in ſequentibus verbis. Si diſtinguamus, & nectamus ſequenti orationi, idem erit quod ceterùm, vel quid ſimile: vel abundanter locutus ſum, dũ ſcilicet protuli priorem ſententiam, hoc eſt, non ſatis penſiculatè, ac in more ſtulti (vt etiã ait Nyſſenus) de quo idem affirmat paulò pòſt ſecundùm Græcum textum. In verbo Græco latere

tere poteſt quidam contemptus ſapientiæ, quam argutiùs, & elato animo exercuerit: hoc enim eſt σοφίζεσθαι, vnde σοφισταί, ídque hoc loco Thaumaturgus inſinuat.

Locutúſque cum mente mea.] Mentem pro corde Interpres poſuit, qui paulò antè cor expreſſerat: & hæc ſæpè confundi, ſæpè monui.

Animaduerti quod hoc quoque eſſet vanitas.] Vel quod per meipſum cogitaueram, vel quod ſtultus pronuntiare ſolet. Videntur Septuaginta ad hunc reſpicere, ſic enim enim legunt: (διότι ἄφρων ἐκ περισσεύματος λαλεῖ ὅτι καί γε τοῦτο ματαιότης :) Quoniam ſtultus ex abundantia loquitur, quod
» & hoc vanitas, id eſt, inquit Olympiodorus, vana, & ſuperflua talis cogita-
» tio, & inſanæ mentis talia verba effundere. Stultus enim furore efferuens,
» quæ temerè cogitauit, per os effundit.) Minus quadrat quod Bonauentura, Lyranus, & Carthuſianus dicunt de ſtudio ſapientiæ, id adhuc hîc Eccleſiaſtem nominare vanitatem, quamuis ſub perſona ſtulti. Senſum quem dixi, Hieronymus, ceteríque amplectuntur: & fauent ſequentia.

Verſ.16.] Non enim erit memoria ſapientis ſimiliter vt ſtulti in perpetuum: & futura tempora obliuione cuncta pariter operient: moritur doctus ſimiliter vt indoctus.

NON *enim erit memoria ſapientis*, &c.] Qui priora vt ſtulti verba interpretabantur, inter quos eſt quoque Caietanus, hæc ei etiam attribuunt, quibus confirmet inane ſtudiũ ſapientiæ, cùm non modò par interitus ſtulti, ſapientíſque ſit, ſed & poſt interitum ſi qua apud ſuperſtites memoria retineatur defunctorum, tandem & ipſa pereat, etiam eorum, qui ſapientiæ nomine maximè celebrantur, non ſtultorum duntaxat, & improborum, qui vigent etiam interdum magis in poſterorum memoria. Qui famæ poſt mortem cupiditate ducitur, ait Marcus Antoninus Imperator ª, non cogitat quemlibet eorum, qui ipſius mentionem ſint facturi, mox ipſum etiam moriturum: deinde itidem eum, qui huic ſuccedit, ídque eò vſque, dum omnis memoria per attonitos inani fama, extinctóſque homines propagata aboleatur. Adhibet longè pòſt in exemplum Veſpaſianum, Traianum, & Adrianum Auguſtum, alióſque, qui ad miraculum vſque claruerunt: qui, inquit, nunc quodam modo gloſſæ ſunt, ſicut vſitata quondam vocabula, nunc interpretationis loco. Iubet etiam reputare medicos mortuos, qui ſæpenumerò ægrotos inſpicientes, ſupercilia contraxerint: Mathematicos, qui aliis exitum è vita prædicendo, ſe iactauerint: Philoſophos, qui de morte, & immortalitate multa diſſeruerint: re bellica laudatos, qui multos occiderint: Tyrannos, qui magna cum inſolentia, tanquam immortales poteſtate ſua vſi ſint: vrbes, quæ & ipſæ quodammodò mortuæ ſint.

ª 4. *Vita ſua.*

Verùm pars melior Auctorum, qui meliorem hæc in partem accipiunt, rationem aſſignari obſeruant vanæ, ſtolidæque prioris ſententiæ: quia licèt

mors omnes æquè demetat, Sapiens mortuus in pretio habetur, & Iuſtus eſt in memoria æterna [a], & ſuauiſſima [b], & cum laudibus [c], dum hic per-
a Pſ. 111. 7. b Eccl. 49. 1. 2. c Prou. 10. 7. durat mundus, & apud DEVM, Beatóſque in perpetuas æternitates: quod ſecundum, præſertim hîc, arbitrantur intendi Hieronymus, Albinus, Salonius, Hugo Victorinus, Olympiodorus, & alij, atque Paraphraſis Chaldæa.
d Pſ. 9. 8. Thaumaturgus etiam primum. Perit memoria impij cum ſonitu [d], hoc eſt, Non exiſtimatur memoria dignus, nec eius memor eſt DEVS, ſed de manu
e Pſ. 87. 6. f Pſ. 87. 13. ſua tepellit eum [e], Ponítque in terra obliuionis [f], id eſt, in inferno, vbi Lethen fluuium Poëtæ fingunt: λήθη autem eſt obliuio. Quos non approbat DEVS, & ignorare ſeu neſcire, & obliuiſci dicitur.

Et futura tempora obliuione cuncta pariter operient.] Hebraicè & Græcè (Quoniam iam diebus venientibus omnia obliuioni data ſunt) Antiqua tranſlatio Hieronymi, ſeu apud illum: (Eo quod ecce diebus qui ſuperuenient, vniuerſa obliuio operiet) Chald. (Et poſt mortem id, quod fuit in diebus eius, cùm venerint dies, qui futuri ſunt poſt eum, omne inuenietur.) Senſus eſt: Tempora hæc finem habitura, ideóque hominum cunctorum memoriam cum illis; ſed ſupereſſe glorioſam in æternitate de Sapiente, ac Iuſto, quod eſt ſufficiens, ac latiſſimum diſcrimen inter illum, & ſtultum impiúmque, quamuis pares eſſent, quod eſt tamen falſum in memoria, quæ hîc reſidet apud mortales.

Olympiodorus alium ſenſum ſanè commodum elicit: In venturo ſeculo quæcumque nobis in hac vita occurrerint, ſiue infirmitatem, ſiue proſperam valetudinem, ſiue diuitias, ſiue etiam paupertatem in obliuionem itura. Si lectio editionis Latinæ haberet negationem, vt meminit Hugo Cardinalis, intelligeremus, ſapientis non delendam memoriam, ſicut in prioribus verbis notat quoque quoſdam Codices habere notam interrogationis, denotantem perſonam infirmorum, ſiue ſtultorum.

Moritur doctus ſimiliter vt indoctus.] Hebraicè & Græcè: (Et quomodo morietur ſapiens cum ſtulto?) Hieronymi vetus tranſlatio eodem modo.
Chaldæa: (Et quomodo dicent filij hominis, quod futurus ſit finis iuſti, ſi- »
cut finis peccatoris?) Quomodo dicetis (inquit explicans Olympiodorus) »
ô ſtulti, quod propter communem omnibus mortem nihil ſapiens ſtulto »
plus habeat, quandoquidem ſapientis memoria (vt ſuperius dictum eſt) »
perpetua ſit apud DEVM, ſtulti verò nequaquam. Si enim quæ in hac »
vita occurrunt, omnia ſunt communia, tamen in futura vita vnumquem- »
que opera ſua ſequentur. »

Eodemque recidit ſententia ſine nota interrogationis, vt ſit ſtulti, qui denuò loquens introducitur, vel potiùs ſapientis, qui repetat cum exprobratione hæc tanquam verba ſtulti. Decantatiſſimum illud, quod

g Horat. li. 1. Ode. 4. [g] *Mors æquo pulſat pede*
Pauperum tabernas, Regúmque turres.

Sapientem porrò, doctum interpres vocat, nimirum θεοδίδακτον, doctum, & docibilem DEI, qui illum diligit, & eius mandata cuſtodit, inquit Salonius, & quantum poſſibile eſt humanæ fragilitati, eius voluntatem in omnibus ſtudet implere, non qui philoſophicæ tantùm diſciplinæ pollet affluentia, vel liberalium artium ſplendet eloquentia, & ſeculari prudentia,

atque carnali ſapientia præditus eſt, quæ ſæpe inimica (iuxta emendata Biblia inhibita) eſt Deo [a], & nullum in ſe ſpirituale, nullum perpetuæ beatitudinis fructum continet. Arbitror tamen latius Eccleſiaſten Sapientis vſurpare vocem: licet vſu ſanctorum Patrum Græcorum Philoſophia dicatur de vitæ Chriſtianæ perfectione, atque magis aſtricto inſtituto.

a Rom. 8. 7.

Verſ. 17.] ET idcirco tæduit me vitæ meæ, videntem mala vniuerſa eſſe ſub ſole, & cuncta vanitatem, & afflictionem Spiritus?

ET *idcirco tæduit me vitæ meæ, videntem, &c.*] Sapientem inter ſtultos verſantem & tam fatua audientem tædium, odiúmque vitæ cepit, cum quamdiu viuat, inter tales eum verſari, audire talia ipſum oporteat. Simúlque videre, & experiri in rebus cunctis vndecunque cauſas mœroris, atque afflictionis. Hebraicè, Græcéque legimus. (Et odi vitam) Græcè σὺν ſimul) quoniam malum in me opus quod factũ eſt ſub ſole.) Hieronymus odem pacto: Chaldæus: (Et odi vitam malam, quia malum contra me eſt, opus malum contra filios hominis in ſeculo hoc) Symmachus: *Κακὸν γάρ μοι ἐφάνη τὸ ἔργον τὸ γινόμενον:* Malum enim mihi viſum eſt opus quod fit.) Malitiam moralem, mundúmque in maligno poſitum [b] cum corpore mortis huius [c], ærumníſque præſentis carceris, & vallis lacrymarum, vbi in ſudore vultus noſtri comedimus panem [d].) Hieronymus, Latiníque, (Laborioſam vitam Sapientis.) Olympiodorus exponit propter ea quæ peccator ſub ſole ſolùm quærit. Sunt verò ſuperiora quærenti moleſta, & quædam quaſi impedimenta.

b 1. Ioã. 5. 9.
c Rom. 7. 24.
d Gen. 3. 19.

Tæduit me vitæ meæ.] Odium editiones aliæ ponunt. Huiuſmodi vitæ tædium Rebecca [e], Iob [f], Ionas [g], Paulus [h], CHRISTVS [i] habuerunt: diem natalem idem Iob [k] maledixit, & Ieremias [l], & Mathathias [m] ſenarum doluit. Paulus [n] quoque cum eodem Iob [o], & Ieremia [p], & Elia [q], & Dauid [r], migrationem ex hac vita deſiderauerunt, & flagitauerunt. Qui vitam odio habuit, ait Ambroſius diſſerens de Bono mortis [ſ], & præſenſentem producens locum, vtique mortem prædicauit, &c. Grauius eſt enim ad peccatum viuere, quàm in peccato mori. Adde, melius eſſe mori, quàm in peccato, vel in peccati probabili periculo, quod non ſis vitaturus, mori. Solenne ſanctis viris tædium vitæ præſentis, vt ipſi DEVM etiam leuiter deſinant offendere, & aliena peccata, quibus grauiter læditur DEVS, non videant: vt DEO, quem tantopere diligunt, intimè ac immobiliter adhæreſcant: ne eorum cauſa, vel occaſione hi qui diuinam religionem impugnãt, impugnate, ac in deterius pergere ceſſent: vel conflata in eos inuidia conquieſcat, atque ſua ipſorum morte vitam alijs ſeruent.

e Gen. 27. 46
f Iob 10. 1.
g Iona 4. 8.
h 2. Cor. 1. 8.
i Mar. 14. 33
k Iob 3. 3.
l Ierem. 20. 14. & ſeq.
m 1. Mach. 7
n Rom. 7. 24. Philip. 1. 21.
o Iob 3. 1.
p Suprà.
q 3. Reg. 19. 4
r Pſ. 141. 8.
ſ Cap. 7.

Exemplo poſſunt eſſe quos nominauimus; quibus Ionam adiunge, qui ad tranquillandam tempeſtatem iactari voluit in mare [t]. Nec alienum à ſanctitate, vt quempiam viuere tædeat, etiam ne præſentis vitæ ſentiat calamitates in ſe, vel in ſuis. Tale in Auguſtino [u], cùm eius obſideretur ciuitas. CHRISTVS ipſe hanc item ob cauſam pauere ac tædere cœpit [x], & mœſtus

t Iona 1. 12.
u Poſſidon. in vita.
x Mar. 14. 33

quo laboraui, & in quo ſapiens factus ſum ſub Sole.) Quæ enim, inquit,
ſapientia eſt,terrenas diuitias congregare? Præfero priorem ſenſum,qui eſt
quoque Thaumaturgi, Olympiodori, & aliorum omnium, vel potius ex
vtroque vnicum conficio. Nam ſapientia ſub Sole, (quamuis noſtra editio
in illis verbis aliter legat, vt videbimus,) poteſt intelligi de peritia circa res
agibiles,& factibiles. Debent patres filiis theſaurizare [a], & ſuorum maxi- *a 2. Cor.12.*
mè domeſticorum curam habere [b], & conuenientem eis hæreditatem re- *14.*
linquere: debent hi quoque, quibus communicauit DEVS ſapientiam ad *b 1. Tim.5.*
alios non dicto ſolùm, ſed etiam ſcripto,ſi poſſunt, ſine inuidia deriuare [c]. *8.*
Reprehenditur nimium vtrâque in re, anxiúmque ſtudium, præſertim ſi *c Sap.7.13.*
fraudes adiunctas,aut meliorum rerum negligentiam habeat. Satius eſt vi-
uentem benignè pauperibus facere,cum ſuis ſatisfecit,quàm his poſt mor-
tem benignitatem commendare, ac melius eſt modicum Iuſto ſuper diui-
tias peccatorum multas [d]. Melius eſt per ſe ipſos, air ad hunc locum idem *d Pſ.36.16.*
Olympiodorus,dum ſumus in vita,diſpenſare diuitias noſtras in pauperum
ac egenorum neceſſitates,vt ita theſaurum habeamus indeficientem in cœ-
lis [e], quàm alios in hæreditatem tranſmittere, qualeſcunque demum illos *e Luc.12.*
fore contingat. Cupis hæreditatem bonam, ait Chryſoſtomus [f], filiis re- *33.*
linquere,eleemoſynam relinque.Hoc eleganter,prolixéque tractat Cypria- *f Hom.9.de Pœnit.*
nus [g], probans eò largiores eleemoſynas fieri oportere, quò plures ſunt *g De Oper.*
liberi,ampliórque familia. Sic enim pro pluribus DEVM placati, & æter- *& eleemoſ.*
num iis, ac firmum patrem, tutorem, protectorem parari.

Deteſtatus ſum.] Hebraicè, Græcè, Chaldaicè idem verbum eſt, quod initio verſus 17. ſignificans, (odi) vbi Interpres, vt vidimus, poſuit, (tæduit me.)

Induſtriam.] Eodem pacto variauit hic Interpres Latinam dictionem cùm, quæ in aliis editionibus eadem eſt, denotans laborem, & præſertim grauem, ipſe prius laborem expoſuerit verſu 11.

Studioſiſſimè laboraui.] Verſu eodem, & in XIX. Sudandi verbo idem Hebræum reddidit. Hæc ideò noto, ne ſemper vim faciendam exiſtimemus in omnino exacta proprietate vocabulorum, cum ſæpè,vt Synonyma, idémque valentia ſumantur. Exempli cauſa, cum eſt ſudandi verbum,non eſt ſemper ad naturam proprietatésve ſudoris recurrendum: ſignificat enim intenſum laborem non corporis tantùm,qui poteſt quoque citra ſudorem eſſe,verùm etiam applicationem, & conatum animi,vt cum dicitur, quod virtutem poſuere Dij ſudore parandam.

Hæredem.] Hebraicè, & Græcè (Hominem, qui veniet poſt me, ſeu futurus eſt γενησομένῳ, alij codices habent, γινομένῳ, quidam γενομένῳ, quod intelligi poteſt de illo quoque,qui non ſit inſtitutus hæres,ſeu nominatus, & ſcriptus,vel etiam ab inteſtato. Chaldæus expreſſit Roboam: & Latinè hæres quandoque dicitur de quouis domino.

Dominabitur.] (Ἐξουσιάσει) Aquila, Κυριεύσει.

Sollicitus fui.] Ἐσοφισάμην, חכמתי *checamthi*, Chald. (Acquiſiui in ſapientia mea.) Vetus tranſlatio apud Hieronymum: (Sapiens factus ſum) Qua de cauſa malebat ipſe laborē, de quo agit Eccleſiaſtes, dolens relinqui ei, quem ignoret qualis futurus ſit, eſſe ſpiritualem, nec enim ſapientiam

videri terrenas diuitias congregare. Huic obiectioni ſatisfecimus,& editio hæc noſtra plenè ſatisfacit,ſapientiam interpretans ſollicitudinem. Conſtat etiam Hebræum verbum,noménque הכמה *hachemah*, extendi ad omnem artem, ſcientiam,facultatem. Sic Pharao dicebat [a]: Sapienter opprimamus eum,nempe populum Iſraëliticum נתחכמה *nithachemah*, κατασοφισώμεθα.

a Exod.1.10.

Et eſt quicquam tam vanum?] Secundùm alias editiones (&) ſeu, (etiam) vel (ſed & hoc vanitas) Maiorem vim habet interrogatio. Vtitur Scriptura interrogatione dubitante in his quæ certiſſima ſunt: & quandoque affirmationis habens interrogatio formam, negationem importat; vt contra quæ negans eſt affirmat, quemadmodum à Philippo [b] presbytero, qui Hieronymi nomine circumfertur,notatum eſt, & à Chryſoſtomo [c]. Vim exprimit quoque admirationis, vt obſeruauit Auguſtinus [d], vel indignationis, vel querimoniæ, vel commiſerationis, vel exprobrationis. De his quoque interrogationum in Scripturis vſibus lege Salmezonem [e], & Toletum [f]. Docet quoque Ribera [g], eundem Scripturæ locum nunc abſque interrogatione legi, nunc cum interrogatione; idque plurimum valere ad conciliandam quæ apparet oppoſitionem: licèt hac notatione hic non egeamus.

b In cap.14. Iob.
c Hom.21.in 1.ad Corint.
d Lib. locutionū in Geneſ. q.56.
e Tom. 1. Prolego.11. Can.34.
f Luca 2. Annot.79. & in cap.5. Ioannis.
g In cap.5. Michææ numer.25.

*Verſ.*20.] VNDE ceſſaui, renuntiauítque cor meum vltra laborare ſub Sole.

ATTENTA illa, ſeriáque præcedens cogitatio ceſſationem induxit à cura in res caducas incumbendi, opéſque hæredibus immodicè cumulandi. Antiqua tranſlatio Græcis, Hebræíſque codicibus adhærens, ſic habet: (Et conuerſus ſum ego, vt renuntiarem cordi meo in omni labore meo, quo laboraui ſub Sole.) Perſiſtit Hieronymus & Albinus in eadem expoſitione de labore in componendis libris,quibus abutantur hi,ad quos perueniunt. Quæ ſanè nonnullos cauſa remouit à ſcribendo. Lege Petrarcham [h] de Remediis vtriuſque fortunæ.

h Lib. 1. cap.44.

Ceſſaui.] Hebraicè סבותי *ſabbothi*, circumdedi me, vel verti, ſeu ſum verſus, vel reuerſus quaſi per actum mentis reflexum, vel, occaſionem ſumpſi, &c. hanc enim quoque ſignificationem habet hoc verbum. Septuaginta ἐπέστρεψα, Symmachus περιήχθην circumactus ſum,vel circumegi me. Videtur ab equis ducta metaphora, quos qui agitant, circumagunt,& in curſu ſiſtunt, ac retroagunt.

Renunciauitq́.] Hebr. & Chald. (Ad deſperare) facere, vt deſperaret, hoc eſt, vt penitus abijceret ſpem; & reuocaui me vt abijcerem omnem cogitationem, vt negligerem, vt cor meum ſpem deponeret; ac proinde cum non niſi propoſita ſpe ſuſcipi labor ſoleat, hunc amplius non ſuſciperet, vt deſiſteret mutato conſilio tanquam à re immedicabili, & extremo malo. Valet iſta omnia Hebræum verbum cum littera ſeruili ליאש *leiaeſch*, ἀποτάξασθαι verò eſt, ſeponere, ſecernere, nuncium remittere. Sic Lucas [i] refert, eum, qui ſequi volebat CHRISTVM, permitti ſibi petiiſſe priùs ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς οἶκόν μου, eandémque phraſim vſurpat in Hiſtoria Apoſtolica [k] pro valedicendo. Scholia hoc loco ἀποκαμεῖν recuſare laborem.

i Cap.9.61.
k Act.18.18.

*Verſ.*21.]

Verſ.21.] NAM cùm alius laboret in ſapientia, & doctrina, & ſollicitudine, homini otioſo quæſita dimittit, & hoc ergo vanitas, & magnum malum.

NAM *cùm alius laboret in ſapientia, &c.*] Adeò fixus hæſit de inani illo labore, caſſóque dolore, vt hunc licèt verbis aliis repetat, & inculcet ſub tertia perſona: laborat, inquit, neſcio quis omni conatu animi; ſed parta homini relinquit, qui otioſè, ac luxurioſè cuncta obliguriat, nihil penſi habens deſudatum laborẽ, & graues præceſſoris in iis conquirendis curas.

Sapientia.] Dixi ſignificare ſollicitudinem, ſolertiam, peritiam, prudentiam in rebus agendis.

Sollicitudine.] Circa quæſtuoſas artes, modóſve rem adáugendi. כשרון *chiſron* rectitudo eſt, vel congruitas, ſeu quando quid induſtria fit, & dexteritate quadam. Chaldæus reddit, Iuſtitiam: Græcus, *ἀνδρείαν*, id eſt, fortitudinem: & Vatablus Hebræam dictionem interpretatur per Iuſtitiam, in qua excolenda vir ille laborauerit. Itaque hoc modo videretur Salomon exprimere modos honeſtos, quibus comparatæ ſint, vel conſeruatæ, vel auctæ opes per ſapientiam, quæ verſatur potiſſimùm in contemplatione, per ſcientiam, ſeu doctrinam practicam, & moralem, per iuſtitiam, aut fortitudinem. Vetus Latina editio virtutem vertit, quæ dictio abſolutè poſita fortitudinem ſonat, à viro, qui dicitur à viribus, ſicut *ἀνδρεία* eſt ἀπὸ τοῦ *ἀνδρὸς*. Scholia habent *γοργότητι*, vigore, acrimonia, celeritate, viuacitate.

Homini otioſo.] Iuxta alias editiones: (Homini, qui non laborauit in eo,) nimirùm labore, qui etiam homo otio vacat, contentus rebus, quæ otioſus acquiſiuit. Nec enim, quod ſequitur hîc, magnum malum eſſet, ſi bene vteretur, ſapiénſque non ſtultus eſſet.

Quæſita dimittit.] Alij: (Dabit illi partem eius, ſiue ſuam, quam laborans quæſiuit, & acquiſiuit.) Chaldæus: (Dabit illud, vt ſit pars eius, videlicet, qui non laborauit, ſed otioſus fuit.

Et hoc quoque vanitas, & magnum malum.] Vetus Tranſlatio: Nequitia magna, *πονηρία*, רעה *rabbah*. Si moraliter malum, & nequitia ſumitur, vel de eo, qui tam luculentam hæreditatem adeò imprudenter dimiſerit, intelligitur, vel de illo, qui ipſam nactus, deſidet, atque luxuriatur, cùm facultates ad virtutes exercendas adiumento eſſe ſoleant, & debeant. Hæ tamen voces omnibus linguis ſuis vſurpantur etiam pro malo pœnæ, vel pro libidinoſa illecebra, vel pro vitæ conditione laborioſa, & ærumnoſa. Eſt profectò moleſtiſſimum, ſi laborum nullus, aut inglorius extet fructus, & vt anteà dixi, grauis pœna eſt, ſi meſſem noſtram famelicus comedat, rapiat armatus, bibat ſitiens diuitias noſtras [a], & fructus terræ noſtræ, omnéſque *a Iob 5.5.*
labores noſtros comedat, quem ignoramus [b]. Porrò nihil ad vitia magis *b Deut.28.33.*
opportunum diuitiis: otium autem quod illæ parere ſolent, vitiorum fomentum eſt.

Olympiodorus aliter quoque locum iſtum totum enarrat admiſſo allato ſenſu, vt parentheſi includantur quæ ſunt à principio verſus, vſque ad (ſollicitudine, incluſiuè,) & hæc verba efficiunt ſenſum, quod ideò Eccle-

ſiaſtes contempſerit laborare circa res vanas, quia rationibus collegit eſſe alium laborem laude dignum, qui ſtabiles congregat virtutum diuitias, ſapientiam, ſcientiam, fortitudinem: tunc iungantur ſequentia prioribus. Nyſſenus idem indicat. Thaumaturgus planè conſentit: His autem excuſſis, ait, atque proiectis (nempe rebus vanis, & terrenis) mihi vera bona hominibus propoſita apparuerunt, hoc eſt, ſapientiæ cognitio, & fortitudinis adeptio. Placet magis prior ſenſus.

Verſ. 22.] QVID enim proderit homini de vniuerſo labore ſuo, & afflictione ſpiritus, qua ſub Sole cruciatus eſt.

QVID *enim proderit*, &c.] Auaros tum priores, tum præſertim tangit ſententia iſta hoc, & ſequentibus duobus verſibus comprehenſa, qui ſe diſcrucient aggregandis opibus, quas, nec quibus relicturi ſint, norunt, nec dum viuunt, degu[s]tant.

Quid enim proderit.] Regij, & Complutenſes Græci Codices habent γίνεται, &c. quo modo prior verſus huic nectendus erit ne pendeat ſententia, (Καὶ πονηρία μεγάλη γίνεται.) Sixtiani legunt: Ὅτι γίνεται, &c. Valet autem ὅτι aliquando non ſolùm (quoniam) qua ratione penderet adhuc ſenſus præcedentis verſus ab iſto, ſed etiam (quid) quod Hebraicus textus expreſſum habet, atque Chaldæus. Symmachus legit; Ὅτι γὰρ περιγίγνεται. Quid enim amplius fuit? Vetus Latina tranſlatio: (Quid enim fit homini.) Triplicis in his editionibus varietas temporis, non variat ſenſum. Olympiodorus vtitur lectione, cui deeſt ὅτι, & ſic explicat; Aduenit homini labor, quem laborat, ſiue bonus ſit, ſiue malus, ab electione conſilij.

Pro afflictione ſpiritus, Græcè eſt προαίρεσις (ſicut iam aliquoties obſeruauimus) ita vt laudandus ſit, ſi circa virtutem occupetur; ſecus, ſi circa vitium, cùm eiuſmodi labor adiunctum habeat dolorem, & perturbationem, ſollicitudinémque animi, & vigiliam. Inter interrogationis vſus, quos indicaui verſu decimonono, hic vnus eſt, vt negationem denotet. (Quid proderit ergo) valet idem, ac nihil proderit.

Cruciatus eſt.] Μοχθεῖ cruciatur, de quo verbo priùs dixi, quãuis Hebræum hîc, & ibi, eſt idem, nempe עמל *hhemal*, quod verbum ſignificat etiam laborare cum moleſtia & defatigatione abſque voluptate aut leuamine.

Verſ. 23.] CVNCTI dies eius doloribus, & ærumnis pleni ſunt, nec per noctem mente requieſcit, & hoc nonne vanitas eſt?

CVNCTI *dies eius doloribus & afflictionibus pleni ſunt.*] Aliæ editiones habent: (Quoniam cuncti dies eius dolores, vel dolorum, vel moleſti, & ira, vel iræ occupatio, ſeu negocium eius,) nimirùm eſt; id eſt, indignatione plena eſt occupatio, & omne tempus rebus quæ cruciant, & nuſquam

quam inuenit, vnde non diuexetur; ita vt (quod mox ſubijcitur) ne noctu quidem conquieſcat.

Nimis notæ ſunt auarorum calamitates, quibus etiam, iuxta parœmiam, tam deeſt quod habent, quàm quod non habent [a], & inſtar Tantali, quibus abundant, carent, quia neſciunt vti [b], ac tanquam Midas [c], auro pro eſca abuſi, fame pereunt, ἡ Μηδὲν εἰδότες, quam Midæ Fulgentius [d] etymologiam aſſignat, vt eidem alij auriculas aſini: & digni ſunt pœnis, quas in Inferno illis Virgilius attribuit [e], alludens ad eundem Tantalum; vel vt colliquato in os auro, quod genus pœnæ Aquilio Romano duci Mithridates intulit in Aſia, extinguantur, quemadmodum in os Craſſi mortui à Parthis infuſum eſt, & Cyro à Tomyri Scytharum regina, cùm dicerent: AVRVM SITISTI, AVRVM BIBE [f]. Eodem ſupplicio auorum memoria Sigiſmundus Imperator Philippum Florentinum, quem vulgari Florentinorum nomine Pipum hiſtorici dicunt, affecit, ducem ſuum contra Venetos, quod in Pannoniam re infecta auro corruptus reuertiſſet [g]. Haitonus Armenus in Hiſtoria de Tartaria [h] narrat ab Haolano Caliphum inedia mori coactum, cùm illum intra cubiculum auro, gemmíſque refertum incluſiſſet, quod neceſſario ſumptui pepercíſſet in bello, milleſimo ducenteſimo quinquageſimo octauo CHRISTI anno. Egregia illa ſanè, propoſitóque conueniens Auguſtini ſententia [i]: » O homo, qui laboras amando auaritiam, cum labore amatur, quod amas: ſine labore amatur DEVS. Auaritia iuſſura eſt labores, pericula, triſtitias, tribulationes, & obtemperaturus es. Quo fine? vt habeas, quo impleas arcam, & perdas ſecuritatem. Securior fortè eras antequam haberes, quàm cùm habere cœpiſti. Ecce quid tibi iuſſit auaritia. Impleſti domum, timentur latrones: acquiſiuiſti aurum, perdidiſti ſomnum. DEVS ſine labore cùm amatur, acquiritur, & tenetur. Legendus omnino etiam eiuſdem ſermo vigeſimus ſecundus de Verbis Apoſtoli, vbi & de ſomno, quem capere tales nequeunt: Prodeat exempli cauſa ex tot aliis poëta vnus [k]:

" *Ergo ſollicitæ tu cauſa pecunia vitæ es.*
" *Per te immaturum mortis adimus iter.*
" *Tu vitijs animum* (vel *hominum*) *crudelia pabula præbes,*
" *Semina curarum de capite orta tuo.*

Cratem nemo neſcit magnum auri pondus abieciſſe, putantem ſe ſimul & virtutem, & diuitias poſſidere non poſſe [l]. Beatus qui poſt id non abiit, quod poſſeſſum onerat, amatum inquinat, amiſſum cruciat [m]. Extant orationes, Tractatúſque permulti contra diuites auaros tum profanorum, tum Auctorum ſacrorum.

Videtur mihi præ cæteris eleganter Iſidorus Peluſiota [n] ita perſecutus incredibiles terrores, quibus continenter diuitis auari mens afflictatur à latronibus, calumniatoribus, potentibus, famulis, non viuus tantùm, ſed mortuus. Rurſùm ait [o], poſtquam prodigioſè monſtrum auaritiæ depinxit, eum, in quo vitium id inſideat, dies, noctéſque tam dirè cruciari, vt inferorum præcipere ſupplicium videatur, longéque duriores experiri pœnas, quàm ad metalla damnatos.

a Hieronym. epiſt. 103.
b Horat. 1. Sermonũ, Satyra 3. & Epod. Ode vlt. & Petron. Arbiter in Satyr. & Hom. Odyſſ. 11.
c Ouid. 11. Metamorph.
d Lib. 2. Mythol.
e 6. Æneid.
f Ioſephus 14. Antiq. capite 13. indicat & Sabellic. lib. 7. ennead. 6.
g Sabel. ennea 9. lib. 9.
h Cap. 26.
i Tract. 9. in 1. Ioan.
k Proper. libro 3. eleg. 7.
l Hieronym. Epiſt. 13.
m Bernard. Epiſt. 103.
n Lib. 2. Epiſtola 146.
o Ibid. Epiſtola 233.

Ærumnis pleni ſunt.] Hebr. (Ita negocium eius.) Chald. (Fortitudo indignationis negocium eius) Θυμοῦ περισπασμὸς, Aquila (Βάσανος, καὶ θυμὸς, Tormentum, & ira.) Vetus Tranſlatio: (Omnes dies eius dolorum, & iracundię, curat úmque.) Διασπασμὸς eſt diſtractio, diuulſio, diremptio, dicitúrque hoc loco de animo varias ac moleſtas in curas diſtracto, & quaſi diſcerpto. Huic reſpondet Hebræum ענין, *hhinian*, at כעס *chahhas*, pro quo eſt θυμὸς, iram cum irritatione, & indignatione ſignificat. Is quem laudaui Iſidorus [a] auariciam ſic effingit, fœminam, quæ belluina forma ſit prædita, ignémque ſpiret, ac infinitas viperas in capite crinium loco geſtet perpetuò ſibilantes, & mortiferum venenum euomentes, innumerabiles quoque manus vnguibus abundantes, quarum manuum opera alios laceret, alios ſagittis appetat, ab alijs pecunias extorqueat, denique ora plurima, quibus partim minetur, partim ſtruat calumnias, partim aduletur, ſeruilem in modum loquatur, peieret, turpíſque quæſtus cauſa innumeras excogitet occaſiones, ac proferat. Aſſignat ei etiam oculos acres, crudeles, inhumanos, igneum obtuentes, aures ſeptas, & obturatas ad ſupplicum egenorum preces, gemitúſque; pedibus captam dicit, vtpotè quæ quem ſemel corripuerit, ab eo recedere nequeat. Vide quæ de inexplebili auarorum ſiti Seneca [b] diſputat, quæque affert ex fabula, quam dedit Euripedes publicè ad exaggerandas eorum pœnas, ac tormenta [c]. Citat præterea Senarios duos illuſtres [d]:

a Lib. 2. Epiſto. 233.

b Lib. 2. de Benef. c. 27.

c Epiſt. 115.

d Epiſt. 108.

" *Deſunt inopiæ multa, auaritiæ omnia.*
" *In nullum auarus bonus eſt, in ſe peſſimus.*

Quò ſpectat ſapiens Publij Mimi dictum: Auarus niſi cum moritur, nihil rectè facit. Si ſuis viuens rebus vteretur rectè faceret: moriens facit, quia relinquit alijs. Lege quæ capite quinto dicuntur in eandem ſententiam, & ab Ambroſio in Pſalmum primum tractante hos duos locos.

Verſ. 24.] NONNE melius eſt comedere de laboribus ſuis, & oſtendere animæ ſuæ bona? Et hoc de manu DEI eſt.

CVM docuerit quàm ſit vanum inanibus ſeipſum curis aliorum gratia ſine vtilitate conficere, docet nunc ſatius videri rebus ſuo labore partis frugaliter viuere, ac moderatè delectari, eáque in DEVM ceu in auctorem, & donatorem referre, qui hæc ipſa donans, illorum nobis vſum permittit, & hanc ipſam cogitationem honeſti ac moderati vſus inſpirat: ſicut è contrario ab ira DEI proficiſcitur, quod de auaro dictum eſt, vt noctes diéſque coaceruandis atteratur opibus, nec acquiſitis auſit vti. Hæc eſt Hieronymi & Albini, qui ſolet illius verba vſurpare, interpretatio, necnon Lyrani, Carthuſiani, Arborei, Moringi, Titelmani. At Olympiodorus & Hugo vterque, & Bonauentura in partem deteriorem ſumunt, ac loqui in perſona voluptuoſi hominis. Fauet nonnihil Thaumaturgus. Sed præter hos Interpretes docet idē Gregorius [e]; Auguſtinus [f] verò explicat myſticè de Corporis & ſanguinis CHRISTI ſumptione, videtúrque

e 4. Moral. cap. 1. & 4. Dial. c. 4.

f 17. de Ciu. Dei, c. 20.

que Gloſſa Interlin. hîc illum tranſcripſiſſe.

Comedere & bibere.] Deliciæ corporis in lautiore etiam epulo his verbis deſignari ſolent [a]. Vnde pecuinus diues in Euangelio ſic ſeipſum prouocabat: Anima mea comede, bibe, epulare, habes multa bona poſita in annos plurimos [b].

a Iob 1.4 Eſa.25.13.
b Luc.12.19

Oſtendere animæ ſuæ bona.] Anima pro vita, vt aliàs ſæpè, ſumitur, ſiue pro parte animæ vegetante, & ſentiente. Oſtendere, vel videre facere, ſicut & in Pſalmo quarto: Quis oſtẽdet nobis bona [c]? ſignificat prouidere, conferre, obiicere, exponere, exhibere, repræſentare, & præſentia facere, ita vt potentia in illa tanquam in ſua obiecta ferri poſſit. Eodem ſenſu frequẽter DEVS dicitur oſtendere nobis miſericordiam ſuam, & faciem, &c. vel dura [d], vel tribulationes [e]: quanta oporteat pati [f], nempe non docendo tantùm, verùm etiam agendo, gratiam largiendo, &c. Id ſibi quoque volunt illa verba DEI ad Moſen: Ego oſtendam omne bonum tibi [g], id eſt, dabo. Item illud: Aſcendite [h] ad nos, & oſtendemus vobis rem, id eſt, faciemus. Sic quidam interpretantur, quod eſt apud Ioannem [i]: PATER enim diligit FILIVM, & omnia demonſtrat ei quæ ipſe facit, id eſt, dat FILIO poteſtatem omnia faciendi, omnia opera ſua cum FILIO communicat. Rurſus Iudæos alloquens [k], Multa, inquit, bona opera oſtendi vobis ex PATRE meo, propter quod eorum opus me lapidatis? Sed & maior emphaſis eſt in oſtendendi verbo, quàm ſi ſimpliciter poneretur verbum faciendi, aliúdve tale: Nam oſtendere ſignificat ita facere, vt is cui quid fit, videat, ac experiatur, vt nec negare, nec ignorare valeat. Titelmanus oſtendere bona animæ ſuæ, interpretatur nõ modo corpori ſatisfacere, ſed inſuper vacare miſericordiæ, ac pietatis operibus, quæ ſunt animæ pabulum, ſalus & vita. Verè dictum, ſed propoſito haud congruum. Fauet nihilominus Chald. (Et videre faciat animam ſuam bona ante filios hominis, exequendo mandata DOMINI, & ambulando in viis, quæ rectè ſunt coram eo, vt benefaciat ei ex labore ſuo.) Eandem quoque Lyranus expoſitionem tradit.

c verſ.6.
d Pſ.59.5.
e Pſ.70.20.
f Act.9.16.
g Exo.33.19.
h 1.Reg.14.12.
i Cap.5.20.
k Cap.10.32

Et hoc de manu DEI eſt.] Vel bonis abundare, vel illa cogitatio de frugali eorum vſu. Manum pro benigna largitione intelligimus, vt ibi: Aperiente [l] te manũ tuam, omnia implebũtur bonitate. Aperis [m] tu manum tuam, & imples omne animal benedictione. Et, Humiliare [n] DEO, & expecta manus eius. Sed de hac formula, dum exponerem Hiſtoriam Apoſtolicam [o] egi pluribus: tùm verò etiam de beneficio diuino, quo nobis alimoniam affluenter ſuppeditauit [p]: Vnde præterea damnantur, qui creaturæ cuiuſpiam vſum vti malum damnant [q].

l Pſ.103.28
m Pſ.144.16
n Eccl.13.9
o Cap.4.30.
p Cap.14.16
q 1.Tim.4.3.4.

Hugo Victorinus exiſtimat, hucuſque ſtulti ſententiam, verbáque produci, adeò ſeſe in voluptates effundentis, quod non alium in vſum finémve videantur à DEO res voluptatum conciliatrices factæ. Non diſplicet ſanè: quomodo inter Chriſtianos ipſos epicurei quidam non dubitant argumentari. Olympiodorus conſentit in hoc ſenſu, vt verſu ſequenti videbimus. Delectat quidem DEVS nos in factura ſua, & in operibus manuum ſuarum [r], at vir ſapiens non cognoſcit, nec ſtultus intelligit [s]: abutitur enim. Qui luxuriatur in epulis, viuere videtur, vt mox moriturus [t], quemad-

r Pſ.91.5.
ſ Pſ.91.7.
t Hier. Ep. ad Agerachiã, & Epiſt. ad Gaudẽtium. Tertul. Apol cap.39.

modum

a Iidem & Plutar. de Amo. diuit.
b Laer. lib. 8. & Ælian. 12. varia. Hiſto. c. 29.
c Plutar. ſuprà.

modum de Megarenſibus dictum [a], & de Agrigētinis [b], & de Rhodijs [c]. Qui parcus eſt, ſic viuit, quaſi nunquam moriturus: qui prodigus, quaſi ſtatim, dixit Ariſtoteles. Ar Socrates edere probos ac bibere vitæ cauſa tolerenda? improbos viuere vt edanr bibántque [d], & de Boneſo bibaciſſimo Aurelianus vſurpabat, nempè non vt viuat narus eſt, ſed vt bibat [e].

d Plutar. Opuſ. De audi. Poe. Muſon. ſerm. de victu.
e Vopiſcus in Bonoſo.

Verſ. 20.] QVIS ita deuorabit, & delicijs affluet, vt ego?

QVIS *ita deuorabit, &c.*] Senſus eſt, vt qui tenax eſt parcitę; ſumptibus, & ſeipſum fraudat, nō ſolùm hilariore, ac largiore, honeſto tamē rerū vſu, ſed neceſſario quoque, diſcat vel ſuo ipſius exēplo: Videlicet hortatur extremè auarum ad declinandum in oppoſitum extremum, in quo ipſe aliquando fuerat, vt ad mediocritatem eum redigat, quod Philoſophi morales præcipere ſolent [f], & factitant, qui incuruam virgam inflectunt in diuerſam partem vt reducant ad medium, & dirigant, & choragi data opera ronum, vt ipſi loquuntur, intendunt, vt abſonè cantantes ad congruum reuocent. Placet Moringo, atque Titelmano ſenſus iſte: Titelmanus autem non de immoderato, ſed de modeſto intra magnificentiæ, atque temperantiæ fines Salomonem vſu rerum interpretatur. Addit alium ſenſum, ſi verſus prioris verba, vt ex ſtulti perſona pronunciata ſunt, Eccleſiaſtem occurrere fatuæ opinioni de captandis delicijs; Seipſum enim tanquam expertiſſimum, quantum in ijs vanitatis inſit, definitè, ac certò poſſe pronunciare. Sequuntur interpretationem iſtam Bonauentura, Lyranus, Hugo Cardinalis, Carthuſianus, Gaietanus. Hugo Victorinus duas illas expoſitiones proponit de Salomone, ſuammet opinionem aperiente, quaſi glorioſè, & iactabundè, vel aliorum.

f 2. Ethic.

Editio Græca longè diuerſum reddit ſenſum: Ὅτι τίς φάγεται, καὶ τίς πίεται παρὲξ αὐτοῦ. Quoniā quis comedit, & bibit ſine ipſo, ſeu extra ipſum? Vel vt vertit Latinus Interpres Olympiodori: (Quis enim ex ſeipſo comedit, & bibit?) id eſt, ait Olympiodorus, quæ media ſunt, & indifferentia, nec mala per ſe, nec bona, ab ipſo DEO hominibus tribuuntur, qualia ſunt diuitiæ, bona valetudo, auctoritas. Quod ſi hæc dantur ab ipſo DEO (ſumpta aduerſarij perſona loquens Eccleſiaſtes, vt ait idem Auctor,) hominibus, nihil ergo in hominibus inuenitur boni præter edendi bibendique voluptatem.

Editio Hebræa hæc eſt, כי מי יאכל ומי יחוש חוץ ממני *chi mi iochal vmi iachuſch chuts mimmeni*. Quoniā quis comedet, vel quis feſtinabit, vel ſentiet, ſeu fruetur ſenſibus tanquā ego? Id eſt: Quis iuſtius comedet aut feſtinabit (conſumere bona mea) vel ſentiet (iucunditatem ex bonis meis) quàm ego (qui ea congregaui?) Quis promptior & alacrior me ad res breui comparandas, & obtinendum quod cupit, cùm tantæ mihi ſuppetant opes? quis magis oblectabitur? His modis Rabbini quos citat Auctor Theſauri Linguæ ſanctæ, declarant, Kimhi, & Ben-Ezra; Vatablus (Quis enim comedit, & (ad laborē) quis promptior fuit quàm ego? vel (Quiſnam edere debeat, & quis properare debeat (ad fruitionem talium opum) quàm ego? aut (Quis

curare

curare debeat (fruitionem illatũ opum) præter me (qui ſcilicet paraui illas meo labore?) quaſi dicat, nemo. Vetus tranſlatio ſic habet: Quis enim comedit, & quis parcit ſine illo? Aquila ita vertit ſecundum membrũ, ſed in tẽpore futuro τίς φείσεται; quis parcet? Symmachus oppoſito ſenſu τίς ἀναλώσει; Quis ſumptus faciet? Paraphraſis Chaldæa: (Etenim quis eſt ille, qui det operam verbis legis, & quis ille vir, cui ſollicitudo eſt de die Iudicij magni, qui venturus eſt, præter me?) Myſtica, & morata expoſitio, ad quam quoquo modo accedit Hieronymus, Albinus, Gloſſa Interlinearis, nec non Hugo Cardinalis. Quod ad lectionem Græcam attinet, quæ ſententiam exprimit in tertia perſona, facilè fuit, vt pro ממני *mimmeni*, legerit ממנו *mimmenu*: vnde verò Aquila τὸ φείσεται, Symmachus ἀναλώσει ſumpſerint, neſcio. Hieronymus in Commentario lectionem Aquilæ ſecutus eſt, atque parſimoniam expoſuit, quamuis in ſenſu myſtico. Thaumaturgus innuit lectionem in tertia perſona, quæ ſit DEVS: Nihil enim, inquit, ſaluti noſtræ
ſeruiens, extra ipſius eſt prouidentiam. Clemens Romanus [a] hinc probat *a 4. Conſtit.*
cum omni metu ac reuerentia, & gratiarum actione percipi debere à viduis *cap. 4.*
& pupillis quæ ſuppeditantur: Quis enim veſtrum, inquit, vtens hoc loco iuxta editionem Septuaginta, edit, aut bibit ſine ipſo?

Deuorabit.] Reſpexit Interpres ad ſenſum magis, quo declaranda eſt affluentia, & copia ſupra ceteros, quàm ad vim verbi Hebræi, quod ſignificat ſimpliciter comedere. Nec verò deuorare, ſicut etiam inebriari, denotant ſemper ingluuiem, ſeu intemperantiam in cibo, potúque: & idem eſt de verbo ſaturandi, déque nominibus inde formatis, & de Synonymis dictionibus. Sed non rarò ponuntur pro liberali ac larga cibi, potúſque vel ex-
hibitione, vel ſumptione. Bibit, & non inebriatur [b], qui ſitim non explet: *b Agg. 1. 6.*
comedit, & non ſaturatur [c], qui non implet eſuriem. Inebriat DEVS ani- *c Mich. 6. 14.*
mam laſſam, & eſurientem ſaturat [d], quando vtrique ſitis, famíſque neceſ- *d Ierem. 31.*
ſitati abundè ſatisfacit. Multa huius generis occurrẽt exempla etiam tranſ- *25.*
lata ad res inanimatas, vt cùm ſagittæ dicuntur inebriari [e], deuorare gla- *e Deut. 32.*
dius [f], vel flamma [g], ſeu lingua ignis [h]. Rurſum inebriari terra [i]. Vix oc- *42.*
curret locus in Scriptura, vbi verbum deuorandi accipiatur in bonam par- *f Ibidem.*
tem, niſi ſub ſenſu myſtico, vt quando virga Moſis Aaron deuorauit virgas *g Thren. 2. 3.*
Magorum [k], hoc eſt, CHRISTI ſapientia, ſapientiam ſeculi, vt placet *h Eſa 5. 24.*
Nyſſeno [l]: vel Ioannes Librum [m], hoc eſt, Euangelium, & id prædicandi *i Pſ. 64. 10.*
poteſtatem momento temporis factam, vt exponunt Beda, & Rupertus in *k Exod. 7.*
Apocalypſim: vel ignis abyſſum multam [n], id eſt, CHRISTI charitas *12.*
multitudinem peccatorum noſtrorum, vt explicat Hieronymus in Amos. *l In vita Moſis.*
Quæ cauſa eſt, cur opiner in ſententia iſta ſic quoque ſumi, vt ſonet exceſ- *m Apocal. 10. 9.*
ſum in fruendis voluptatibus, ſed eo ſenſu qui primo loco antea poſi- *n Amos 7. 4.*
tus eſt.

Deliciis affluet.] Hebræum יחוש *iachus*, dixi ſignificare aut feſtinare, aut ſentire. Primo modo denotat celeritatem in conficiendis ædificiis, in acquirendis opibus atque deliciis, cum prompta & propenſa in voluptates
voluntate. Secundo modo indicat ipſammet deliciarũ perceptionem, expe- *o 3. Reg. 7. 1. & ſeq.*
rientiam, fruitionem. Continet hæc Regum hiſtoria [o] tum quæ pertinent *p 3. Reg. 4.*
ad ædificia, tum quæ ad lautum, largúmque Regium victũ quotidianum [p]. *22. & ſeq.*

Meminit etiam de grege concubinarum trecentarum, & vxorum ſeptingentarum [a]. Ad has Lyranus aſtringit deliciarum hoc loco vocē. Sed præſtat latius extendere ad alias quoque delicias, quibus abundaſſe Salomonem conſtat & ex eadem hiſtoria, & ex Capite ſuperiore. Septuaginta Interpretes potum expreſſerunt, quia cibi proximè mentio fuerat: & ad hæc duo facilè reuocantur deliciæ ceteræ tanquam vel ad præcipuas, vel magis à voluptuoſis frequentatas, poſt quas mox quæ ſunt infra ventrem ventre pleno, ſubſequuntur, vt meritò talium Deus venter ſit [b], propter vtrumque deliciarum genus, quas colunt.

a 3. Reg. 11. 3.

b Philip. 3. 19.

Verſ. 26.] HOMINI bono in conſpectu ſuo dedit DEVS ſapientiam, & ſcientiam, & peritiam: peccatori autem dedit afflictionem, & curam ſuperfluam, vt addat, & congreget, & tradat ei, qui placuit DEO, ſed & hoc vanitas eſt, & caſſa ſollicitudo mentis.

HOMINI *bono in conſpectu ſuo dedit* DEVS *ſapientiam, &c.*] Hoc eſt diſcrimen Sapientis iuſtique, & ſtulti ac improbi; quod huic DEVS intento in opibus accumulandis, perque fas, perque nefas, dat ſeu permittit afflictionem, & ſuperfluam curam, vt ſine modo, ac termino laboret, opes autem iam comparatas peruenire facit ad quem ipſe vult, non cui infelix auarus deſtinauit: at verò ſapienti, & bono, qui ante omnia quærit regnum DEI, & iuſtitiam eius [c], tribuit ſapientiam, ſcientiámque circa talium quoque rerum acquiſitionem, nec non ex earum vſu moderato, & quia ſine anxia ſollicitudine illas comparauerit, honeſtam, ſincerámque lætitiam. Itaque fallitur vehementer, vaniſſimúſque cenſendus eſt, quiſquis perſuadet ſibi ſitam felicitatem in diuitiis, cùm malis plerumque artibus proueniant, & maximum animo pariant angorem vel acquirendæ, vel acquiſitæ, nec poſſidentem liberè ſinant, ſolidéque fructum ex iis veræ voluptatis percipere.

c Matth. 6. 33.

Homini bono in conſpectu ſuo.] Dubium, an, bono in conſpectu DEI, vel in conſpectu ipſiuſmet hominis, & vtrum diuino, aut proprio eiuſdem hominis ſibi de ſua bonitate conſcij, iudicio. Chaldæus vtrumque exprimit ſenſum: (Etenim homini, cuius opera recta ſunt ante Dominum) eodem modo reliqui, nec dubitari debuit, niſi propter poſſeſſiuum pronomen, quod ad vtramuis perſonam referri poteſt. Is duntaxat bonus, qui DEI iudicio talis: Non enim qui ſeipſum commendat, ille probatus eſt, ſed quem DEVS commendat [d].

d 2. Cor. 10. 18.

Videntur Hieronymus, & Albinus poſteriorem ſequi ſenſum: declarant namque de illo, qui ſuo ſit bonus arbitrio, quíque mores corrigat ſuos proprio arbitrio. Nec volunt tamen bonitatem æſtimandam ex cuiuſlibet fallaci iudicio, ſed non haberi ſine cooperante libero arbitrio. Vnde loquentes de ſtulto ac improbo, docent quemadmodum DEVS bono coram ſe

dat

dat ſapientiam, &c. Sic illum ſuo arbitrio,ſeu propriæ libertati relinquendo,facere, vt congreget diuitias, &c. Melior primus ſenſus, nec ita propriè bonum eſſe in conſpectu vel oculis ſuis, vel πρὸ προσώπου, ante faciem, eſt eſſe bonum per liberum arbitrium, ſed per iudicium, & conſcientiam, vt quis ſe talem eſſe cognoſcat,& iudicet. Præterquam quod vt intelligeretur (ſuo) de homine, debuiſſet potiùs eſſe Græcè αὐτοῦ cum aſpiratione, pro ἑαυτοῦ, quàm lene αὐτοῦ, etſi non ignorem hoc quoque pronomen eundem vſum habere poſſe. Symmachus ἐμπροσθεν αὐτοῦ, qui placuit ei.

Dedit DEVS.] DEI nomen ex aliis editionibus ſola Chaldæa poſuit, & quidem יי TETRAGRAMMATON, vt ferè toto hoc libro, cum tamen Hebræa nec ſemel etiam. Hugo Victorinus arguit peruerſitatem iſtius ſententiæ, quaſi det DEVS ſolùm bona bonis, & malis mala. Non hoc voluit Salomon; ſed bonum bonorum temporalium vſum, bonis, id eſt, iuſtis duntaxat à DEO tribui: iniuſti enim facultatibus, quas & ipſi à DEO accipiunt,abutuntur; & in earum acquiſitione nimis anxij ſunt,quam quoque DEVS anxietatem dat, permittítve in pœnam præcedentium peccatorum.

Sapientiam,& ſcientiam.] Nominatim ad iuſtam bonorum temporalium comparationem, vſúmque. Chaldæus addit (in ſeculo hoc.)

Lætitiam.] Idem Chaldæus: (Lætitiam cum iuſtis in ſeculo futuro.) Thaumaturgus vocat cœleſtem. Lætitia verò eſt in conſpectu DEI [a], & cum vultu eius [b],& genus diuinæ [c]: verum gaudium in Domino [d]. Bonauentura, & Hugo Cardinalis legerunt pro lætitia intelligentiam. Non reperi vllum codicem,qui aliter habeat,nec etiam ex manuſcriptis, quamuis in quibuſdam impreſſis notetur ad marginem,intelligentiam. Meminit Lyranus,monétque in Hebræo (addere potuit,in Græco,atque Chaldæo,) & in libris correctis eſſe lætitiam. Non ſolùm autem legere (intelligentiam) citatus Hugo voluit, ſed contendit quoque eſſe meliorem lectionem,comparans inter ſe ſapientiam,& ſcientiam,& intelligentiam. Ceſſat eiuſmodi comparatio,quæ vnum terminorum falsò ponit. Ex ſapientia, & ſcientia naſcitur lætitia, ſpiritualis præſertim in ipſum quoque redundans corpus,ex ſcientia ſanctorum, & ſapientia diuina ex rerum cognitione telata ad DEVM, & ad exercitium virtutis. Quo autem etiam pacto ſit in multa ſapientia, multa etiam indignatio, & in ſcientia dolor, & labor, dictum eſt extremo præcedente Capite. Sed & vniuersè verum eſt,ex rerum quarumuis naturali ſcientia,maximè ſi maſte proprio comparetur, eximia animum iucunditate repleri,vt Pythagorica teſtis eſt hecatombe,& ex balneo procurrentis nudo corpore Archimedis τὸ εὕρηκα. Hic eſt etiam ſermo de ſapientia,& ſcientia per peculiare DEI donum probis communicata, &, vt Carthuſianus ſentit,infuſa,cum ceteris donis in habente caritatem, quæ ſcientia, & ſapientia proculdubiò longè liquidius ſuauiúſque gaudium gignit, perinde vt illud quod proximè poſt charitatem in duodecim SPIRITVS ſancti fructibus ſtatuitur [e]. Huius, (id eſt,bonæ mentis) fundamentum,ait Seneca [f], quod ſit quæris? Ne gaudeas vanis. Fundamentum hoc eſſe dixi? etiam culmen eſt.

Peccatori autem dedit afflictionem,& curam ſuperfluam.] Duobus hiſce nominibus

a Pſ.67.4. b Pſ.15.10. c Pſ.103.5. d Philip.4.4. e Gal.5.22. f Epiſt.23.

minibus reſpondet vnicum Hebræum ענין *hhinian*, & Græcum περισπασ-μόν, de quibus actum eſt priùs: Chaldæa duo עון ביש *gauen biſch* negotium malum. Symmachus habet ἀσχολίαν. Vetus Latina Tranſlatio (ſollicitudinem.) Iam verò dixi DEVM afflictionem, curámque ſuperfluam peccatori vel dare infligendo, vt pœnam, vel permittendo vt culpam. Pœna, labor, anxietas, difficultas, quam peccator experitur in parandis opibus, eſſe poteſt non permittente duntaxat, ac non impediente DEO, verumetiam auctore, aut vt plectat, aut quod Olympiodorus vidit, vt contemplatione, ac tædio vanitatis mundanæ, in cognitionem peccator veniat laborioſæ huius vitæ, deſideret immortalem ac iucundam vitam, quæ in futuro ſeculo ſanctis in præmium danda eſt. Ipſa cura, ſollicitudo, diſtentio datur, ait Hieronymus, & Albinus, & Salonius, peccatori, quia peccator fuit, non eſt autem cauſa diſtentionis in DEO, ſed in illo, qui ſponte ſua ante peccauerit. Hoc verum eſt, ſiue pœnam intelligamus, quæ vt culpam ſupponit, non immittitur per ſe à DEO, ſiue culpam, quam permittit interdum ob alterius culpæ pœnam. Thaumaturgus intellexit mala diuinitùs immiſſa, hoc eſt, pœnas; Carthuſianus pœnales affectiones, vt ſunt timor, dolor, triſtitia, conſcientiæ remorſus. Alioqui negari non poteſt, quin quandoque idem DEVS & peccatores ſinat ſine negotio diteſcere, fruique ſine impedimento diuitiis, ita vt in labore hominum non ſint, neque cum ho-
a Pſal.72.8. minibus flagellentur [a], & contra iuſtos vel rebus propriis diſpoliet, vel ægrè admodum vitam ſuſtentare permittat. Sed cuncta iuſtus, miſericors,
b Sap.11.21. ſapiens, omnipotens in numero, pondere, & menſura diſponit [b].

Vt addat, & congreget.] Aquila: τοῦ συλλέγειν καὶ τοῦ συναγαγεῖν. Symmachus: ἀθροῖσαι, καὶ ἀποθέσθαι. Chaldæus (ad congregandam mammonam, & ad aceruandam poſſeſſionem multam): Hebraicè (ad colligendum, & ad congregandum:) Vetus Tranſlatio: (vt augeat, & congreget.) Hæc quæ priùs expoſita eſt vel pœna, vel peccatum, quæ DEVS aut inflixit, aut permiſit, nimia videlicet πλεονεξίας, habendíque cupiditas, obfirmatum peccatorem nõ remouit, ſed vrſit potiùs, ac extimulauit, vt loquitur Thaumaturgus, ad magis, magíſque inſiſtendum in perquiſitione.

Et tradat ei, qui placuit DEO.] Hebraicè, & Græcè: (Ad dandum bono ante faciem DEI.) Chaldæus: (Vt auferatur ab eo, & detur viro pulchriori ipſo ante Dominum.) Symmachus: (ἵνα δοθῇ ἐκείνῳ ὃ ἀρέσει τῷ ΘΕῷ, vt dentur illi, cui placuerit DEO.) Vetus editio: (Vt augeat, & congreget quæ videntur bona ante faciem DEI.) Iuxta hanc vltimam interpretationem congruit quod Olympiodorus docebat intendere DEVM, vt peccator deſideret, ac ſectetur cœleſtem vitam, & bona, præſentium affectus tædio, hoc enim eſt congregare quæ videntur bona ante faciem DEI. Thaumaturgus de auaro exponit, qui malis diuinitùs immiſſis ſtimulatus, auaritiæque morbo correptus multa congerere ſtudeat, atque eum, quem DEVS honore affecit in omnium Domini conſpectu, probris inceſſere feſtinet, dona inutilia porrigendo. Reliqui paſſim referunt ad id, quod DEI permiſſu plerumque contingit, vt congeſtæ ſummo labore, ac malis etiam artibus, fraudibúſque facultates perueniant ad pauperes DEO caros, & iuſtos, vel etiam ad hos ipſos licèt iam locupletes, vt noua acceſſione pro-

lixius

lixius aliis benignè faciant, DEIque cultum procurent. Expertus id erat Salomon in patre, cui ſtulti Nabal & inhoſpitalis bona obuenerant [a]: nec non Syrorum, & Ammonitarum [b], atque Moabitarum [c]; vt omittam Ægyptiis direptam ab Hebræis ſupellectilem [d]; poſſeſſores omnes promiſſæ terræ, qui hanc populo DEI relinquere ſunt coacti. Prouerbium eſt Salomonis [e]: Bonus relinquit hæredes filios, & nepotes; & cuſtoditur Iuſto ſubſtantia peccatoris; vel ſicut legit Auguſtinus [f], theſaurizantur Iuſtis diuitiæ impiorum. Agit ibi contra Donatiſtas, qui conquerebantur bona ſibi eripi à Catholicis. Citat verò prætereà illud Sapientiæ [g]: Ideò Iuſti tulerunt ſpolia impiorum. Adde parœmiam aliam [h]: Qui coaceruat diuitias vſuris, & fœnore liberali in pauperes congregat eas, ſeu iuxta Hebræum, Græcúmque textum, ei qui miſeretur pauperum.

a 1.Reg.25.42. b 2.Reg.10.1. & 1.Paralipomenon 11.1. c 2.Reg.8.2. 1.Par.18.2. d Exo.12.35. & 36. e Pro.13.22. f Epiſt.50. g Sap.10.19. h Prou.28.8.

Lubens admitto ſenſum iſtum adeò & verum, & moralem, cui aptari & id poſſit: Qui [i] habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet (auarus autem quod habet, non habet, & abutens, non tam habet, quàm habetur à diuitiis) & quod habet, vel videtur habere, vel putat ſe habere, (id eſt, tutò poſſidere) auferetur ab eo.

i Matt.13.12. Cap.25. 29. Luca 8.19.

Sed fortaſsè per eum, qui placuit DEO, non debet intelligi duntaxat qui gratus ipſi & iuſtus, ſed quilibet, cui pro ſuo DEVS beneplacito atque voluntate bona largiri velit, quæ ſibi ſceleratus ille comparauit, ſiue is iuſtitiam colat, ſiue ſit improbus, vt denique hoc velit Eccleſiaſtes: Ad cumulum pœnæ, qua mactatur auarus à DEO, hoc accedere, quòd ad alienos tranſeant labores ipſius, quemadmodum priùs quoque dictum eſt. Profectò ſenſum iſtum, quem diſertè ſequitur Moringus, & Vatablus, & Titelmanus, planè innuit editio Græca Symmachi. Hebraiſmus quoque tritus eſt, vt bonum in alicuius dicatur id, quod ei placet, id eſt, quod ſtatuit, & decernit.

Sed & hoc vanitas eſt, & caſſa ſollicitudo mentis.] De vi verborum lege verſum decimum ſeptimum, vbi ſunt eadem. Pronomen autem demonſtratiuum indicat proximè præcedentem ſententiam, vt quæ congregauit ſtultus, tradantur ei, cui DEVS voluerit, non cui ille. Caietanus remotiùs ſpectat ad fruitionem proprij laboris, vt quamuis id ſit bonum, & donum DEI, tamen vanitas cenſeatur, quia modicæ æſtimationis, & afflictio, ſeu fractio, & pactio ſpiritus, quia commune iuſtis, & peccatoribus, ſapientibus, & imprudentibus. Hugo Victorinus explicat non ſolùm de peccatore, qui addat, & congreget, at non poſſideat, verum etiam de Iuſto, qui diuitias peccatoris requirat, & concupiſcat, aut ſi acceperit, cor apponat.

***

CAPVT TERTIVM.

SVMMARIVM.

E x inconſtanti rerum omnium per vices temporum ſtatu, vanum ac fatuum docet Eccleſiaſtes eſſe in ijs animum defigere, tum præterea, quoniam viget, ſæuitque nonnunquam tyrannis, & deſpectis virtutum officijs, regnāt vitia; tametſi tandem D E V S *vltor exiſtat: & quia par hominum interitus, & iumentorum videtur. Quocirca quæ prioribus Capitibus rebus in ſe vanitas ineſſe oſtenſa eſt, hic in ijſdem quatenus in vſus aſſumuntur humanos, demonſtratur, atque vt aliquid agimus circa illas.*

Verſ. 1.] O M N I A tempus habent, & ſuis ſpacijs tranſeunt vniuerſa ſub cœlo.

O M N I A *tempus habent, &c.*] Omnibus nimirum rebus, quæ geruntur ab homine, vel geri poſſunt. Τοῖς πᾶσιν. Omni viro, vt Chaldæus reddit tempus eſt, vel veniet, & opportunitas omni rei, ſiue negocio (quemadmodum eſt in vtraque editione) qua videlicet elapſa opportunitatis duratione, cuncta effluunt, ac tēpeſtiua eſſe deſinūt. Omnia fecit D E V S opportune, ſed quæ homines facimus, laudabilia quidem ſunt, ſi fiant tempore opportuno, inquit Olympiodorus; ſin verò ante tempus, aut præter tempus, iure damnantur, ſiue ſi à mediocritatis norma deficiant. Cùm ſint res omnes in fluxu, & noſtra excurrant negocia, nequit in his ſtatui felicitas, non debet vlla reformidari haud ſemper duratura miſeria, inquit Hugo Victorinus, neque murmurare aduerſus diuinam P R O V I D E N T I A M vllum oportet, quæ ſtata ſingulis ſpatia definiuit, & in naturalibus, & in humanis, tum proſperis, tum aduerſis, quod Iob vidit, & ſapienter approbauit, non minus mala ſuſcipiens de manu D E I quando is illa eſſe voluit, quàm bona [a].

Fatuus eſt, qui quærit æternitatem in tempore, beatitudinem, quæ conſtans eſt, ac ſempiterna in perpetuò fluētibus rebus, vt qui meſſem in hyeme. Tempus hoc, ait Bernardus [b], animabus, non corporibus eſt aſſignatum,

a Iob 2.10.
b Declamat. in id: Ecce nos reliquimus omnia, poſt med.

gnatum, dies ſalutis vtique, non voluptatis. Nihil ſine ætate eſt, omnia tempus expectant, creatura paulatim promouetur. Sic iuſtitia primò fuit in rudiméntis naturæ, tum in lege promouit in infantiam: dehinc per Euangelium efferbuit in iuuentutem, per PARACLETVM in maturitatem, inquit Tertullianus [a], quamuis videatur ibi de PARACLETO Montanizare, ſicut & quando diſputat de monogamia [b]. Sed tempore ſuo metemus, ait idem [c] de futura retributione. Poſtremò maxima pars prudentiæ artíſque, & omnis facultatis conſiſtit in opportunitate. Nam,

a De Virginib. vel. n. cap. 10.
b De Monogamia c. 3.
c 5. Con. Marcio. c. 4.

„ [d] *Temporibus (v.g.) medicina valet, data tempore proſunt,*
„ *Et data non apto tempore vina nocent.*
„ [e] Ἅπαντα καιρῷ χάριν ἔχει πευγώμενα.
„ *Omnia ſuo percepta recreant tempore.*

d Ouid. 1. de Reme. amor.
e In Monoſtich. εἰς καιρόν.

Notum & illud Pittaci: Γνῶθι καιρόν. Boëtius [f] quoque diſtinctè rebus quibuſlibet diſtincta deſcribit tempora, canítque inter alia:

f 2. De Conſol. metro 6.

„ *Signat tempora proprijs*
„ *Aptans officijs* DEVS.
„ *Nec quas ipſe coërcuit*
„ *Miſceri patitur vices.*

Lege quæ deinceps annotantur. Si quis profunditatem ſenſus verborum iſtorum introſpexerit, ait Nyſſenus [g], inueniet in ijs eſſe comprehenſum multum philoſophiæ tam contemplatiuæ, quàm eius, quæ conſulit ea, quæ ſunt vtilia. Climacus [h] eandem ſententiam transfert ad ea, quæ diſtinctè occurrunt in vita ſpirituali, tum concludit: Non ergo ante tempus quæ ſunt temporis propria, quæramus, mentis ſuperbia decepti.

g Hom. 6. in hunc librum.
h Gradu 32. de Diſcret.

Tempus.] Symmachus, Ὥρα. παντὸς ὥρα omnis rei eſt hora זמן *Zeman*, eſt tempus conſtitutum, & determinatum. Extat ſolum id nomen in Eſdra, Eſther, & hoc libro, in quo voces aliæ occurrunt non alibi vſitatæ, quàm apud Rabbinos, vt vidimus in כבר *chebar*, & ענין *hhinian*, &c. Philoſophicè tempus duratio eſt cum fluxu continuato. Huic durationi ſubſunt vniuerſa ſub cœlo, propter varias mutationes, quas ea menſura dimetitur: licet ipſum eſſe ſubſtantiale rerum, quoddam aliud menſuræ genus habeat. Excipit ab hac generali propoſitione Hieronymus ſubſtantias ſpirituales, quæ nec, inquit, ſub cœlo, nec tempore continentur. Facit idem Albinus, Olympiodorus, & cæteri. Salonius DEVM duntaxat, qui excipiatur, exprimit. Hugo Victorinus addit cœlum vtpotè quod omnium temporum ſpatia metiatur, & ipſum quodammodo nō tempore, nimirum finito, & corruptibili per ſe cōſtet, ſed quadam quaſi æternitate, & cum moueatur, quia ſemper mouetur, mutari non videatur. Sed non negaret Hugo intrinſecè fluens ex motu cœli tempus, quod eſt deinde aliorum motuum, quod ſuum etiam conſequitur internum tempus, extrinſeca menſura. Nec poteſt negari finita quædam multiplicis ANGELORVM actionis duratio, ſeu ſit diſcretum tempus appellanda, ſeu aliter. Bonauentura diſtinguit tempus triplex, communiter dictum, ſecundum, quod dicit menſuram de non eſſe ad eſſe: propriè, vt importat variationem ſiue in ſubſtantia, ſiue in affectione: magis

propriè

Digitized by Google

propriè pro menſura excedente : ſubſtantias autem ſpirituales habere tempus quantum ad ſubſtantiam primo modo, ſecundo quantum ad affectiones aliquas; ſed non tertio. Nyſſenus ac Olympiodorus per tempus, modum, ac menſuram, ſiue mediocritatem in actionibus moralibus (ſed nimirum morali ſenſu) intelligunt, propterea quod cum quolibet eorum quæ fiunt, tempus ſimul extenditur: & perinde eſſe, ac illa vſurpare apophthegmata, μηδὲν ἄγαν, καιρὸς ἄριστος, quæ Gentiles à Noſtris videntur ſuffurati.

Suis ſpacijs tranſeunt vniuerſa.] Καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι. Opportunitas omni rei, vel negotio. Hebræum nomen עת *hheth*, ſignificat opportunitatem temporis, ſoléntque Septuaginta pro eo ponere καιρὸς. Tertullianus [a] legit (Tempus omni rei) necnon vetus tranſlatio: Chaldæum עסקא *hhiſka* eſt negociũ difficile, & laborioſum: Hebræũ חפץ *chephets*, voluntas, negocium quod alicui placet perfici, aut inſtrurum, vt etiam exponit Vatablus: ſiquidem חפץ *chaphats*, eſt velle, & complere voluntatem, & complacentiam habere. Symmachus vtitur τῇ χρείᾳ, quod item negocium denotat, ac miniſterium vt vidimus libro Actuum Apoſtolicorum [b], quod ibi Interpres reddit opus. Ibidem [c] docuimus quid interſit inter χρόνον καὶ καιρόν. Olympiodorus hoc loco diſtinguit, χρόνον enim eſſe ſpatium in quo aliquid fit, καιρὸν occaſionem, commodúmque tempus, ac opportunum aliquid faciendi, quod nanciſcimur. Interpres tranſeundi verbo vſus eſt, quoniam tranſit velociter occaſio, ideóque calua dicitur, ita vt lapſa nequeat apprehendi. Finxit Antiquitas Deum τὸν Καιρὸν, Latini Occaſionem, & effinxit volubili rotæ pennatis inſiſtentem pedibus, vertigine quàm citiſſima ſemet in orbem circumagentem, priore capitis parte capillis hirſuta, poſteriore glabra, vt illa facilè prehendi queat, hac nequaquam. Addidit illi Poſidippus, cuius elegans ſuper hac re Græcum Epigramma Latinè reddidit Auctor Adagiorum [d], cum pinnis quibus inſiſtit, cum talaribus in plantis, cúmque capitis capillo, & caluitio, in manu nouaculam, quòd ſit quauis acie magis acuta. Adiungit eidem Auſonius [e] Metancam comitem de cuius officio ſic illa.

—Si quando volaui,
Hac manet, hanc retinent quos ego præterij.

Puerum depingit apud Politianum [f] Calliſtratus cum deflexis in oculos genáſque ſparſim crinibus Fauonio, cúmque forma pereleganti. Legendus quoque Lilius Giraldus [g]. Tritum verò illud neſcio cuius:

„ *Fronte capillata, poſt hæc Occaſio calua.*

Ioannes Tzetzes [h] prærerea ſurdum facit hunc Deum, & ſequenti ſe gladium porrigere. Pendet ex momento æternitas non ſuppliciorum minus, quàm præmiorum: & hoc, quod nunc vocatur, & eſt, eſt acceptabile ad ſalutem [i], cùm acceperit DEVS, ac veluti abſtulerit nobis tempus, iuſtitias ipſas, quæ nobis veræ videntur, iudicabit [k]. Habendum in pretio tempus, & redimendum. (καιρὸς vocat Paulus id admonens [l]) ne veluti captiuum detineri ſinamus in malis operibus, vt Hieronymus [m] ne propter peccata detrahatur nobis, quod ſecundum naturæ curſum victuri eramus, tempus [n];

ne

a De Velan. Virginib. c. 1. De Monog. c. 3. 5. Con. Marcio. c. 4.
b Cap. 6. 3.
c Cap. 1. 7.
d Adagio: Noſce tẽpus.
e Epigram. 12.
f In Miſcell. c. 49.
g De Dijs Gentiũ Syntagma. 1.
h In Hiſtorys.
i 2. Cor. 6. 2.
k Pſ. 74. 3.
l Epheſ. 5. 16
m in Epi. ad Epheſ.
n Pſ. 54. 24. Eccl. 7. 8.

Digitized by Google

ne inſumamus negotiis ſecularibus, ſed potius pretium demus iacturam illorum, vt emamus occaſionem vacandi Deo, inquit Auguſtinus [a]: ſicut dat quis nummos vt panem emat, itaque aliquid amittit, vt aliud acquirat. *a Hom. 24. de verb. Apoſtoli.*

Sub cœlo.] Sed Dominus Iesvs ſupra cœlum eſt, inquit Ambroſius [b], nullo circumſcriptus tempore: ſi ſub cœlo tempus, quanto magis ſub Deo, non ſupra Deum. Claudat os ſuum Arriana perfidia. *b In Pſ. 118. Octon. 19.*

Verſ. 2.] Tempvs naſcendi, & tempus moriendi.

Nimis reſtringit ſententiam Chaldæus: (Tempus electum ad generandum filios, & tempus electum ad occidendum filios nequam & irritantes.) Hebræa, Græcáque editio habet, (Tempus pariendi, &c.) ללדת *laledeth*, τοῦ τεκεῖν. Non quicquid concipitur, naſcitur, licet quandoque naſci ponatur pro concipi [c], & apud ſcriptores Latinos pro creſcere [d]: *c Matth. 1. 20. c. 26. 24. Luc. 1. 35.*

» *Naſcere Dardanio promiſſum ſemen Iulo.* *d 4. Martial. lib. 6. epig. 2.*

&, *Tu* [e] *modo naſcenti puero* —*Caſta faue Lucina.* *e Virg. eclo. 4.*

Hic in propria ſumitur naſci ſignificatione, ac opponitur moriendi verbo. Aliquando Scriptura vſurpat natum pro formato, ſeu condito, vt cum de primo homine id ponit [f]. Ceterum Philoſophi, ac Medici Tempus definiunt, quo cuiuſque animalis, præſertim hominis, natiuitas contingat. Hieronymus [g], qui in vulgata tranſlatione legit (Tempus pariendi) Omne hoc quod de contrarietate temporum ſcriptum eſt cùm tropologicè, de omnibus declarat, tum allegoricè de Hebręis. In lege, nec non alios Interpretes præſertim Hugonem Victorinum, & Cardinalem, & Carthuſianum, Bonauenturam, Nyſſenum, quem mihi videtur Hieronymus imitatus. Ex his Hugo Victorinus, prolixè id tractat, obſeruans in hac ſerie ad magis exprimendam variam rerum mutationem, nunc priore loco ſtatui tum bona, tum mala, quaſi deſcribatur ſtatus vitæ carnalis: nunc vice verſa propter ſpiritualis conditionem: poſtea hæc eadem alternari, quia nec malis hominibus vſque in finem bona ſunt, nec bonis mala: tamen primam quaſi bigam eſſe bonorum, & malorum naſcendi, & moriendi, vltimam malorum & bonorum, belli, atque pacis, quoniam vita carnalis primum bonum, & vltimum malum: ſpiritualis primum malum, & vltimum bonum habet: in medio incerta ſorte fluctuantibus tum malis, tum bonis rebus, quæ vtramuis vitam viuentibus accidunt. *f Iob 15. 7.* *g Hier. & 2. Com. Ieiun.*

Præterea notat Hugo, prima quatuor duabus incluſa combinationibus pertinere ad mutabilitatem generalem omnium generabilium, & corruptibilium, quæ viuunt, & ſentiunt, vel quæ tantùm viuunt, cetera ad illam, in qua humanæ actiones fluctuant.

Adhæc ait, diuerſa eſſe opera, quæ Devs facit, Natura, & Ars; & oſtendi cuncta vanitati ſubiecta, quia ſunt mutabilia, præter illa, quæ Devs facit per ſe, quatenus non conſumitur eſſentia creata, nec diſpoſitionis, ordiníſve rerum ratio immutatur: ſolam primam combinationem de operibus naturæ, alias de operibus artis, ſiue hominis recenſeri, vt hominis vanitas maximè declaretur.

Q Bonauen

Bonauentura quatuor primas conditiones accipit de ortu & occaſu omnium viuentium tum vegetabilium, poſtea ſenſibilium, denique artificialium. Iam verò tres ſequentes interpretatur de ſtatu proſperitatis, & aduerſitatis, iucunditatis, ac mœſtitiæ, ſecuritatis, & oppoſiti eius. Tertio in quatuor aliis conſiderat vſum vel coniugum, vel poſſeſſionum, vel theſaurorum, vel veſtimentorum. Tandem poſtremas tres pertinere vult ad modum conuerſandi quantum ad partem rationalem, loquendo, & tacendo; quod ad concupiſcibilem, amando, & odiendo; quod ad iraſcibilem attinet, bellum inferendo, & pacem tuendo. Rurſum primam variationem exponit de quatuor hominum ſtatibus exiſtentium in Eccleſia, Renatorum, Pœnitentium, Iuſtorum, Prælatorum. Poſtremò variationes numerari tantùm viginti octo, quia hic numerus perfectus eſt comprehendens ſeptenarium, in quo conſiſtit vniuerſitas temporis. Idem innuit Hugo Victorinus.

Caietanus quatuor primas Contrarietates interpretatur de generatione & corruptione hominum, plantarum, animalium, artificialium: alias totidem de bono delectabili: tres conſequentes de vtili: tres vltimas de Societate humana. Franciſcus [a] Venetus ait geminatum quaterdenum numerum, quia ſeptem ſunt fontes ſupermundani pertinentes ad primam cauſam, totidem cœleſtes, nempe Planetæ, quibus DEVS res naturales moderatur. Dicuntur hæc omnia ingenioſè, aptè, piè, legendúſque Petrus Bongus [b] de Perfectione numeri octaui ſupra vigeſimum: ſed premendus nobis in primis litteralis ſenſus, in quo tamen Eccleſiaſtes proculdubio moralem intendit. Ad hunc ſenſum cum illo facere potiſſimum videtur, quod Nyſſenus monet, partus, ac mortis primo loco poſitam coniugationem vehementer expergefacere in carnalis vitæ profundum immerſos, & excitare ad curam futurorum: Moſémque tacitè philoſophatum eadem, in primis librorum ſuorum inſcriptionibus, quia cum Geneſi, quod eſt Generatio, ſimul ſcripſit Exodum, id eſt, exceſſum. Hoc idem poſt Nyſſenum Olympiodorus notauit, illud inſuper ſpiritualis natiuitatis, ac mortis, quæ pendent à libero noſtro arbitrio cum DEI gratia, vnum, idémque tempus eſſe, renaſci enim nos in diuino lauacro, & conſepeliri: corporalem quæ non eſt in noſtra poteſtate, diſtinctis temporibus euenire. Hieronymus conceptum, & parturitionem ſpiritualem moraliter accipit de timore DEI [c], mortem de amore, quo accedente, recedit ille.

Tempus plantandi, & tempus euellendi quod plantatum eſt.] Euellere, Ἐκτῖλαι: Symmachus verò: Ἐκριζῶσαι eradicare. Agricola eſt DEVS PATER [d], vt hoc indicem cum Nyſſeno: nos agricultura eius [e]: Plantatio quam non plantauerit ille, eradicabitur [f]; euellendi errores, ac vitia: plantanda ſana doctrina, & vita. Nolim negare, quod facit Salonius, loqui Salomonem de plantatione, & euulſione arborum, aut herbarum, ſed de natiuitate & morte hominum, ita vt nihil diſter hæc coniugatio à præcedente, quod ipſum aſſerit Hieronymus, & Albinus. Nam licet homo ſymbolicè dicatur arbor, ſed inuerſa [g]; propoſitum tamen eſt Salomoni, vt vidimus, inductionem mutabilium rerum per diuerſa genera facere: Chaldæus exprimit nomen arboris, & Thaumaturgus ſtirpium. Placet Hugonis Victorini ſententia,

[a] *Problem. ſcrip. Tom. 5. Sect. 1. problem. 129.*

[b] *Libro de Myſter. numero.*

[c] *In cap. Eſaia 26.*

[d] *Ioan. 15. 1.*

[e] *1. Cor. 3. 9.*

[f] *Matth. 15. 13.*

[g] *Plato, & Pierius lib. 59. hieroglyph.*

tentia, referri hæc ad vitam, mortémque hominis, quoniam vita frugibus, ac fructibus ex prima conditoris inſtitutione ſuſtentatur [a]. Præcipiunt periti agriculturæ, quo ſidere terra ſcindenda, & ſerendum, ac plantandum, qua de re nonnihil inferiùs Capite vndecimo [b]. Habent & viuentia ætates ſuas, & certa plerumque tempora, quibus concipiantur, naſcantúrque: vitæ verò non vſque adeò certi limites, præſertim in hominibus propter voluntatis varium flexum, & vſum, atque in iis, quæ pendent ex eius arbitrio. Qua de cauſa crebriores, & incertiores ſunt humani conceptus, vel certè congreſſus, quàm animalium ceterorum. Sed quæ fiunt ſine modo, libenter conceſſerim citatis Nyſſeno, Hugoni S. Victoris, & Olympiodoro, nec digna eſſe quæ tempus proprium habere dicantur. Fiunt enim intempeſtiuè. Eodem modo quamuis ſtet ſua cuique dies, & conſtituti termini ad viuendum [c], & abeundum ex hac vita; cenſetur nihilominùs impius non dimidiare dies ſuos [d], morique in tempore non ſuo [e], quia vel moritur citiùs, quàm vellet, vt moriatur tardiſſimè: & quo tempore mortuus non eſſet, niſi vitæ ſibi terminum malè viuendo acceleraſſet, ſicut aliàs [f] dicere memini, dicemúſque Capite ſeptimo [g].

a Geneſ. 2. 9. 16.
b Verſu 2.
c Iob 14. 5.
d Pſ. 54. 24.
e Eccl. 7. 18.
f Act. cap. 1. 25.
g Verſu 18.

Verſ. 3.] Tempvs occidendi, & tempus ſanandi, &c.

Tempvs *occidendi*, &c.] Chaldæus: (Tempus idoneum ad occidendum gladio, & Tempus idoneum ad curandum cubantem ægrotum.) Omiſſa tropologia de occidendo in nobis peccato, & ſananda per pœnitentiam anima, de delendis perturbationibus immoderatis tanquam ingenitis intra viſcera lumbricis: de reuocante ad ſanitatem mentis Deo per tribulationes peccatorem, & extinguente iniquitatem: vel de puniente per gladium eodem, & refouente nonnullos, poſtquam plagis affecit, præter obuium ſenſum litteræ congruentem, quem verba ſonant, (negare autem Salonius videtur,) non abhorret is, quem Hugo Victorinus tradit, de eſu carnium, qui à Deo permiſſus eſt ob infirmiorem noſtrorum corporum complexionem [h], ita vt ne immodicè carnes guſtemus, animalium vitam ſuo tempore ſeruemus, ac veluti ſanemus. Carthuſianus poſt Lyranum, intelligit de occidendis iure reis, vel hoſtibus, & ſanandis iis, qui ex bello effugerint: veniámque petierint. Adde cum Moringo, exprimi eos, qui vexati quæſtionibus, deprehenduntur innoxij, quos oporteat curari, ſi res ſic ferat, publica etiam impenſa.

h Gen. 9. 3.

Tempus deſtruendi, & tempus ædificandi.] Præter myſticum ſenſum, quem afferunt plurimi, nihil habeo, niſi vt denuò admoneam, non reſpuendum litteralem; quamuis nemo ignoret, (quod argumentum profert Salonius,) alios deſtruere, alios ædificare domos. Facit ad rem, vt adeò multa non vlli hominum incognita, in vnum cumulum congerantur ad exaggerandam, imprimendámque mentibus illorum vanitatem. Idem ſit deinceps iudicium de reliquis.

Hic poſſet notari, quis primus ædificandi vſum inuenerit. Cain primus vrbem condidiſſe proditur [i], licèt Plinius [k] aſcribat Cecropi, alij Phoroneo, qui excitauerit Argos: alij velint Thebas, ſeu Dioſpolim ab Ægyptiis

i Gen. 4. 17.
k Lib. 7. c. 56.

Q 2 ædi

Digitized by Google

ædificatam. Lege Gulielmum Hamerum, & Benedictum Pererium in Caput quartum Geneſis. Docui aliàs, nos ædificationem Dei nominari, & quemlibet bene agendo, ac loquendo dici alios ædificare, vel rectè vtendo tradita ſibi poteſtate ad aliorum vtilitatem. Hoc fieri ſemper debet, nec deſtruendum vllo tempore, ipſum enim deſtruere, vel errores, vel vitia, per doctrinam, & ædificare eſt, & dum deſtrui videmur per tribulationes, & perſecutiones, conſtruimur in templum viuum Don.

*Verſ.*4.] Tempus flendi, & tempus ridendi. Tempus plangendi, & tempus ſaltandi.

CHALDÆVS: (Tempus idoneum ad lugendum ſuper iacentem, & tempus idoneum ad lætandum in luſu.) De riſu ſatis multa in Capite
a *Verſ.*2. ſecundo [a], ex quo æſtimandum de fletu, & lacrymis. Opportunitas vtriſque poteſtatem tribuit, ita vt illud verum ſit:

b *Horat. 4. Carminum, Ode* 12. " [b] *Dulce eſt* (adde *honeſtum*) *deſipere in loco.*

c *Rom.* 12. 15. Iubet Apoſtolus [c] gaudere cum gaudentibus, cum flentibus flere. Nota
d *S. Thomas* 2. 2. *q.* 168. *Ariſt.* 4. *Ethicor.c.*8. *&* 9. τῆς εὐτραπελείας virtus in vrbanitate riſus, & ioci [d]. Porrò quamuis hæc vita requirat potiùs triſtitiam lætitiæ matrem quæ ſperatur, vt ait Nyſſenus, propter adeò grauem iacturam, quam peccatum attulit, & deplorandas miſerias, quas inuexit, & ſuſpenſam trepidandámque diuini iudicij, ignísque æterni expectationem, nihilominùs iuſta decet iuſtos hilaritas, vt gaudium in SPIRITV ſancto, vt citato loco monui. Habet Eccleſia ſtata luctuoſæ pœnitentiæ tempora, & ſua quoque lætioribus hymnis, & Canticis, ac hilariori vitæ deputata.

Tempus plangendi, & tempus ſaltandi.] Chaldæus: (Tempus idoneum ad lamentandum ſuper occiſum, & tempus idoneum ad plaudendum in lætitia.) Nimis anguſtè planctum ſumpſit ſuper occiſum. Quis autem in morte noſtrorum plangenda tenendus modus, dixi in Hiſtoria Apoſtoli-
e *Actor.*8. *& cap.*9. ca [e] diſſerens de Stephano, & de Tabitha. Amplificationem hæc duo præcedentium duorum continent, inquit Nyſſenus, quia qui facilè mouetur, & eſt ex interna affectione luctus, à Scriptura nominatur κοπετὸς planctus. Saltatio verò ſignificat intenſam lætitiam, quæ prodit exteriùs in cor-
f *Deu.vlt.*8. pore. Exemplum planctus affert in morte Moſis [f], ſaltationis in Dauid
g 2. *Regũ* 6. 14. ante Arcã [g], vtriuſque in parœmia puerorum in foro canentium tibia, cùm
h *Matth.* 11. 16. *Luc.*7. 32. alij non ſaltarent, lamentantium, cùm non plangerent [h]. Idem obſeruat Hugo Victorinus prætereà fletum, & riſum ad animum, luctum, magíſque propriè planctum, & ſaltationem ad corpus pertinere. Meliùs Bonauentura prima duo in lacrymis, & ſigno minùs externo, poſteriora conſiſtere docet in voce, & corporis eleuatione. ספד *ſaphad* propriè pompam lugentium mortuos denotat, & geſtum lamentantium: רקד *rakad* eſt ſubſilire, exultare præ lætitia, quod Græci dicunt ἀγαλλιᾷν, aut σκιρτᾷν. Primum membrum Lyranus refert ad funera defunctorum: ſecundum ad tripudia in nuptiis coniugatorum. Sed latiùs hæc extendi poſſunt, pluréſque cauſæ ſuppetunt vtrumuis præſtandi.

De

De Saltatione,& chorearum agitatione non eſt largior ineunda diſputatio,ne quod vulgari fertur prouerbio, Videamur extra chorum ſaltare. Ad laudes, & cultum DEI choreas vſurpauit & Dauid, quem dixi,& plures cum ipſo chori,& filiæ Silo [a], aliique [b]: & ad gratias agendas DEO nonnulli, ſibíve mutuò gratulandum [c]: quod item vſurpatum eſt ab Hebræis coram Idolo [d], & ab Idololatris etiam facere Samſon compulſus eſt [e]: vt omittam ceteros Gentiles,qui ſaltationibus ſacra celebrabāt,vnde Prouerbium eſt: SALVA RES EST: SALTAT SENEX [f]: Celebréſque in Phrygia Corybantes,& in Creta Curetę,Salij Romanorum,& Celtiberi,& eas ad ludos,vel conuiuia adhibebant, & meminit CHRISTVS chororum cum Symphonia, quibus celebratum eſt epulum reuerſo prodigo filio [g]. Lege Lucianum περὶ ὀρχήσεως, quam Pollux [h] facit μέρος μουσικῆς, quamuis & inter paleſtræ exercitationes, ſeu gymnicas, & militares ab aliis ponatur [i]. Legenda Petri Fabri Agoniſtica [k], & ars gymnaſtica Mercurialis [l], qui ad valetudinem eam diſputationem tanquam Medicus refert potiſſimum, & quæ alij complures de militia tractant [m].

Probroſum eſt quod in hoc genere nimium, potiſſimum in illuſtribus perſonis [n], & Senatu Domitianus mouit ciuem Romanum, quod choreas indulgentius frequentaret [o]: qua de re plura Macrobius [p]. Conſule præterea Tiraquellum [q], & Auctorem Antiquitatum conuiualium [r], Scaligerum [ſ], Rhodiginum [t], Turnebum [u], Roam [x], Petrum Gregorium [y], Pyrrhum Anglebermæum [z]. Hi vetuſtiores auctores laudant maximè Platonem [a],& Athenæum [b], & Plinium [c], & Xenophontem [d],& Quintilianum [e], & Plutarchum [f], Herodotum [g], Æmilium Probum [h].

Admonemur ab Eccleſiaſtico [i] cauere ſaltatricem,nec audire illam, ne fortè pereamus in efficacia illius, ſicut periit propter ipſam corpore Ioannes Baptiſta,Herodes inſuper animo [k]. Iob [l] reprehendit eiuſmodi ludicras ſaltationes, nec non DEVS ipſe apud Eſaiam [m], vbi Baſilius viguiſſe ſcribit ſuamet ætate in Iudæis fœminis pedibus ludendi conſuetudinem, quod Auguſtinus [n] quoque teſtatur, id factitaſſe ſcribens impudicè in neomeniis ſuis,& Codex Theodoſianus [o], quo loco Theodoſius, & Valentinianus iis,& Paganis, & Chriſtianis inhibent dominico die, nec non Epiphaniorum CHRISTI, & Paſchæ, atque Quinquageſimæ diebus, hoc eſt,à Paſcha ad Pentecoſten. Idem acriter in filiabus Eccleſiæ,id eſt, in mulieribus Chriſtianis notat Ambroſius [p], multóque magis in viris citatus Baſilius [q], Auguſtinus [r], Chryſoſtomus [ſ], Ephrem [t], Saluianus [u], Chryſologus [x], Gelaſius Papa [y], Lactantius [z], Arnobius [a], Euſebius [b], Clemens Alexandrinus [c], aliique Patres, ac multò maximè in Eccleſia-

a Iud.21.21. b Pſ.149 3 Pſa.150.4. c Exo.15.20. Iud. 11. 34 1.Reg. 18.6. d Exo.32.6. 19. e Iud.16.25. f Adag.Omnia ſecunda. Seruius in 3 & 8. Æneid. g Luc 15.25. h 4.Onom.c.14. i Suid.verbo ὀρχήστρα. Quintil. 1. Inſtit.cap.11. & aly. k Præſertim lib 1.cap.12. lib.2.cap.4. l Præcipuè libro 2.à cap.3. m Vegetius. n Salluſt. in Catilin. Cicero Orat. in Piſon. notauit id in Gabinio Cõſulari, & Orat.poſt reditum in Senatum,& 3. Offic. in genere. Orat. pro Deiotaro, & Orat.pro Mur.in Philip. o Suet.in Vita,cap.13. p Lib.3.c.14. q In Alex.ab Alex.lib.19. cap.19. & de nobilit. c.34.

r Lib.3.c.21. ſ Lib.1.Poetic. t Lib.5.c.3.& 4. u Lib.4.c.21. x 3 ſingul.c.17. y 2.Syntax.art. mirab.c.19. & 20.& 21. z Lib.de ſalta. & muſica. a 2.de leg.6.& 7. b Dypnoſ.1.2 4.14. c Libro 7.cap.56. d 6.de Cyri expedit. e Lib.1.cap.11. f De valetud.tuenda. g In Erato. h In Epaminonda. i Cap.9.4. k Matth.14.6. Mar.6.22. l Cap.21. 11.12. m Cap.3.16. n De decem chordis.cap.3. & in Pſal.32. o De ſpectac. L.5. p De Elia,cap.18. q Suprà, & Homil.14. in ebrietatem. r Serm.215.de Tempore. ſ Hom.48.& 56.in Geneſim,hom.49.in Matth.& vlt.ad Coloſſ. t Tomo 1. Serm. Quod ludicris abſtinendum ſit Chriſtianis. u De Proud. x Serm.155. y Apud Baron. Tom.6.pag.515. z 6.Inſtit.cap.20. a 2.cont.Gen.& 4. b 13.De Præpa.c.12. c 2.Pædag.cap.10.

Digitized by Google

ſticis perſonis, vt cautum eſt à Conciliis Laodicenſi, Senonenſi, Agathenſi [a]. Non congruunt, ait Ambroſius [b], reſurrectionis reuelata myſteria, & opprobria ſaltationis exacta, quæ nimirum ritè à veteris Teſtamenti miniſtris vſurpabantur. Et ſi eidem Ambroſio credimus, iniuncta ſunt etiam Ezechieli [c] à DEO: puto enim percuſſionem, & alliſionem pedis doloris fuiſſe ſigna, quibuſcum dicendum eſſet, heu lamentabile.

Placet verò, quod de ſaltatione ſpirituali ſubtiliter ac piè præcipit [d], quod hoc quoque loco facit Salonius, alijque Interpretes. Legendi Scholaſtici [e], præſertim S. Thomas [f], & Summiſtæ [g], & Canoniſtæ [h], qui de non inhoneſtis choreis, ſaltationibúſque loquentes, præſcribunt tempus, extra quod ſine peccato nequeant vſurpari. Profectò magis ſuæ conſcientiæ conſulunt, & probabile peccati periculum vitant, qui feſtiuis, vel pœnitentiæ dicatis diebus, vt ieiuniorum, prorſus ab eis abſtinent, longéque magis ſeſe ad ſanctorum tum Decretorum [i], tum Patrum voluntatem, doctrinámque accommodant, immò & ciuilium Legum, quas Chriſtiani Principes hac de re ſanxerunt [k], ſi abſtineant per totos illos dies, & non duntaxat quo tempore celebrantur Officia diuina, vel habentur ſacræ Conciones. Sic nimirum ſi ſaltare libet, liceat, dum honeſtè, & ſuo tempore, melius enim, ſi in totum, vt Moſcouitæ faciunt [l], omnis abigatur chorea.

Verſ. 5.] TEMPVS ſpargendi lapides, & tempus colligendi. Tempus amplexandi, & tempus longè fieri ab amplexibus.

TEMPVS *ſpargendi lapides, & tempus colligendi.*] Chald. (Tempus idoneum ad diſiiciendũ cumulum lapidum, & tempus idoneum ad congregandum lapides ad ædificium.) Quidam vir diſertiſſimus, vt meminit Hieronymus, nomine non expreſſo, rem ridiculam hoc loco dixit, de deſtructione, & ædificatione domorum Salomonis ſermonem eſſe, quod homines nunc deſtruant, nunc ædificent, alij congregent lapides ad ædificia conſtruenda, alij quæ deſtructa ſunt, deſtruant, ſecundùm illud Horatianum [m]:

„ *Deſtruit, ædificat, mutat quadrata rotundis,*
„ *Æſtuat, & vitæ diſconuenit ordine toto.*

Arboreus non eſt veritus, ne hac in re ridiculus haberetur, ſecutus nempe dictã illam explicationem. Nyſſenus refert aliam expoſitionem de lapidandis ijs, quos lex [n] iubet. Sed refellit, quia mẽbrum alterum, non habet fundamentum in lege. Vterque Pater, necnon alij ad myſticum ſenſum confugiunt: ac prior affert tempus fuiſſe Gentilis populi diſpergendi, & rurſum tempus in Eccleſiam congregandi. Item ex aliorum ſententia: Tempus ſeuerioris legis lapidãtis [o], & Euangelicę parcẽtis: poſterior, aut lapides eſſe cogitationes pias, quæ veluti funda iaciantur cõtra Diabolum, atque tentationes, & tanquam in ſinum colligantur, & retineantur, vt expeditè id fiat: nec abiiciantur quodammodo de iacientis manu. Olympiodorus ait, iacere lapides

a Cap. Presbyteri, diſt. 34. Cap. Non oportet. 2. De Conſecr. diſt. 5. Cap. Cũ Decorum, de Vita & honeſt. Cleric.
b Lib. 6. in c. 7. Luca. & Epi. 36. edit. Romanæ.
c Cap. 6. 11.
d Ibidem.
e In 4. diſt. 16.
f 2. 2. q. 168. & in c. 3. Eſaiæ.
g Verbo chorea maximè D. Antonin. in ſumma.
h In citata ſupra.
i Citata ſupra. & c. Quis dieb. de Conſecr. diſt. 1. Ibid. 2. diſt. 3. c. Irreligioſa.
k Cõſtantin. apud Euſeb. vita, c. 18. Theodoſ. & Valẽtinia. de Spect. l. 5. C. Theodoſ. Valẽt. Theod. Arcad. l. Omnes. C. de Ferijs. & ibid. l. vlt. Leonis & Anthemij.
l Sigiſmundus Baro.
m 1. Epiſt.
n Leuit. 20. 2. c. 24. 14.
o Ibidem & Ioan. 10. 31.

lapides DEVM, quando proiicit impœnitentem,colligere, cùm ad pœnitentiam recipit: vel cædere lapidibus magiſtrum, corrigendo: colligere, quando poſt emendationem ceſſat.

Hugo Victorinus docet, hunc poſſe videri litteralem ſenſum, vt quia poſtea mentio fiet de bello,& pace; hic præmittatur tempus ſpargendi lapides,&colligendi nempe ad extruendas munitiones aduerſus obſidiones; & ad has dituedas,dum eſt pax,vt cunctis aditus pateat:quod autem prius eſt dictum de tempore deſtruendi, & ædificandi, pertinere ad ædificia domorum. Placet id Bonauenturæ,Carthuſiano, Lyrano, Hugoni Cardinali, Titelmano: quamuis extendant ad quælibet ædificia: Sed Moringus priorem modum ſequitur.

Adhibet præterea Hugo S.Victoris tropologiam de Iuſtis ſub lapidum nomine,qui partim concutiantur,& exilio vexentur in hac vita,partim pace potiantur,& ad æternam vitam transferantur: vel qui per lapides bonorum operum ceteris ſpargant exemplum,& inde colligant fructum contemplationis. Caietanus ad litteram exponit de lapidibus pretioſis, qui certo tempore colliguntur, & per eos intelligit ornamenta cetera, quibus quandóque homines abdicant ſeſe, nonnunquam ea conquirunt. Ex adiunctis cognoſci poteſt, quando lapis, λίθος, אבן *aben*, pro gemma ſumi debeat.

Mihi ſimplex ſenſus videtur de conferendis ad quælibet ædificia lapidibus,& de diruendis veteribus, ſeu quia ſunt inutilia, ſeu vt ex eorum ruinis noua conſtruantur. Nec refert, ſi combinatio hæc non adeò differat à quarta. Veneror tamen myſticas interpretationes,præſertim Patrum,qualis præter allatas,quam Chryſoſtomus [a] habet, lapides congregandi tempus fuiſſe,quando lapides viui, id eſt, fideles, ab infidelitate vocabantur ad Fidem: diſpergendi tempus futurum, quando Eccleſia tradetur ad tentationem, & Chriſtiani qui non proficiunt in ædificationem corporis CHRISTI, foras proiiciantur. Affinis eſt allegoria Hieronymi, & Salonij, & Hugonis Cardinalis,de lapideis Iudæis in captiuitate diſpergendis, & tandem conuertendis: vel ante CHRISTI Incarnationem de Gentibus derelictis, & poſteà collectis in vnitatem fidei, quod affert etiam Albinus de Prædicatoribus miſſis in mundum, ac deinde reuocatis in cœlum. Item ad mores. Tempus, inquit idem Hugo, & Carthuſianus, ſed poſt Olympiodorum prius citatum, aſperè corripiendi, & correptionem mitigandi. Tempus peccata per confeſſionem eiiciendi, & eadem per dolorem recogitãdi. Tempus,vt placet Hugoni Victorino,multiplicandi bona opera,& poſt laboris ſtudium percipiendi fructus illorum.Gregorius [b] lapides mitti,& ſpargi de Iuſtis inter nos degentibus interpretatur:colligi, quãdo ſubtrahuntur ex hac vita. Præter inſtitutum myſticas intelligentias ferè nolens poſui: ſed non pœnitet,vel vnum tot coniugatorum Paradigma exhibuiſſe. Sed litteralis ſenſus eſt,quem dixi,quicquid Salonius contradicat. Thaumaturgus in Metaphraſi fructuum collectionem expreſſit,& eiectionem neſcio qua de cauſa, lapidibus certè duriores tantum fructus excutiuntur. Myſticè iuſſus eſt Ieremias [c] euellere,& deſtruere,diſperdere,& diſſipare,ædificare,& plantare.

[a] Homil.49. in Matth.

[b] 3.Dialog. c.37.

[c] Cap.1.10.

Tempus

Tempus amplexandi,& tempus longè fieri ab amplexibus.] Chaldæus reſtringit ad amplexus vxorios,quod & ceteri faciũt, qui litteralem venantur ſenſum,vt Lyranus,Carthuſianus, Moringus, Titelmanus, Arboreus, Hugo Cardinalis, Hieronymus, Thaumaturgus, Olympiodorus, Bonauentura, Hugo S.Victoris,abſtinẽdum enim tempore ſacro, & pœnitentiæ,& Communionis,& orationis,& ieiunij, quod addunt Codices Græci in prima ad Corinthios [a],pluréſque Patres ac nonnulla Concilia nominatim præſcribunt de Quadrageſima, vt aliàs notaui [b]. Præterea quando imprægnata eſt mulier,menſtrua patitur, puerpera eſt, tempore ſenectutis, & generalis tribulationis, ita vt & bruta ipſa intra Arcam, quandiu Diluuium durauit,continuerint: nec tamen in his caſibus,quos Scripturæ, Conciliorum, & Patrum teſtimonijs comprobare poſſumus,continentia, vt monet cum B.Thoma Carthuſianus,necnon Hugo Cardinalis,præcepti vinculum habet;& alioqui coniugium eſt ſimul officium naturæ, ſimul remedium culpæ,& cõcupiſcentiæ, vt propterea nuptialibus pedicis quemadmodum loquitur Apuleius [c], luxuria puerilis colliganda ſit: quod item admonent Clemens Romanus [d], & Gregorius [e]. Coniugum intempeſtiui congreſſus nec decori,nec ſalubres exiſtunt, vt attigi verſu ſecundo,in iiſque filiorum amor ſpectandus in primis,non libido, ſicut Angelus præcepit [f]:nec coniugium ita ſuſcipiendum,vt DEVS à mente excludatur,& libidini vacetur,inſtar equi,& muli, quibus non eſt intellectus [g].

Non poteſt lex certa præſcribi,aut vt ter id fiat quot menſibus,iuxta Solonis Legem [h], aut omnino ter in tota vita, quod Sozomenus [i] Aëam feciſſe Philoſophum,& deinceps ex Philoſopho monachum, prodit. Tribulationem carnis ferant neceſſe eſt,qui iugum id duxerunt, & inuicem debitum reddant [k], oportet. Sed omnino Sacerdotem ſacrificaturum docet abſtinere,vt alibi [l] dixi, vel exemplo Gentilium, teſte Plutarcho, [m] & Tibullo [n], qui ait:

» *Vos quoque abeſſe procul iubeo: diſcedat ab aris*
» *Cui tulit heſterna gaudia nocte Venus.*

Sed myſticè tempus amplexandi eſt,vacando ſapientiæ, atque contemplationi: ac longè fieri ab amplexibus, deſcendendo ad neceſſitates corporis, vel ad aliorum vtilitatem, vt cùm Moſes iuſſus eſt de mõte deſcendere [o]. Tempus olim ante legem Euangelicam, dandi operam liberis, nunc libetius ac liberalius caſtimoniam colẽdi. Vtrumque obſeruat Hieronymus [p], & Olympiodorus. Primum Nyſſenus,ſed receſſum ab amplexibus accipit pro fuga vitiorum: Secundum,de nuptijs & concupiſcentijs ſcribens Auguſtinus [q]. Aliquando ad campum inuitat Sponſa,nonnunquam ad quietem lecti [r]. Iuſti modo fruuntur ſapientiæ amplexu,modo inde abſtrahuntur,contingítque idipſum etiam improbis;verumtamen illorum ea ratione acuitur deſiderium: iſtis eſt damnationis ob negligentiam teſtimonium, inquit Hugo Victorinus.

Senſum litteralem extendit hic idem Auctor ad amplexus carorum, & contubernia ſocietatis amicæ, conuictúmque dulcem gratiſſimo fœderatum conſenſu,qui tamen ipſi ſoluantur tempore ſuo, ne cor hominis in homine requieſcat,donec veniat,quod non ſoluitur pactum caritatis, vbi videlicet

a Cap.7.5.
b In Dominica 1. Quadrageſ.
c Lib.6.
d Epiſt.1.
e Hom.17. in Euang.
f Tob.6.17. 22.
g Pſ.31.9.
h Plutar. in Solone.
i 9.Tripar. c.48.
k 1.Cor.7.4.
l Act.2.42.
m 3.Sympoſ. problem.6.
n In carm.2.
o Exod.32.7.
p Hier. & Epiſt.22.
q Lib.1.c.13.
r In Cantic.

Digitized by Google

videlicet amplexabitur nos dextera Sponſi, & nos tenebimus eum, ita vt non dimittamus. Lege ſi placet, de honeſto amplexuum, & oſculorum vſu, quæ dixi ad Hiſtoriam [a] Apoſtolicam.

a *Act.* 20. 37.

Verſ. 6.] TEMPVS acquirendi, & tempus perdendi. Tempus cuſtodiendi, & tempus abijciendi.

TEMPVS *acquirendi.*] De diuitiis Chaldæa Paraphraſis interpretatur, paſſimque reliqui, & quidem quas ſibi quis comparet vel mercimoniis, vel patrimoniis, vel creditis, vel aliis modis. Myſticos autem ſenſus leges apud eoſdem, maximè apud vtrumque Hugonem, ſunt verò ſatis affines allatis priore verſu; & notant Hieronymus & Albinus ſententiam eandem eſſe totius verſus, ac poſterioris membri, quod eſt in tertio: Tempus deſtruendi, & tempus ædificandi: idémque dicere potuit de priore verſus præcedentis: Tempus ſpargendi lapides, & tempus colligendi.

Nyſſenus quærendum ſemper DEVM monet, perdenda, & deponenda vitia, eorúmque occaſiones, cum abdicatione, ſi ſit opus, externarum facultatum, cúmque animæ ſeu vitæ amiſſione [b]. Porrò quamuis Græcum ζητῆσαι, & Hebræum בקש *bakkeſch*, ſignificet quærere propriè, veluti rem perditam, priuſque ſit perdere, quàm quærere, vt Olympiodorus monet, nihil refert; ſola enim hic notatur in rebus viciſſitudo, non autem in viciſſitudine ordo.

b *Matt.* 10. 39.

Inter myſticas explicationes, quas citati proferunt Auctores, illæ ſunt quæ mirificè placuerunt Athanaſio [c], affirmanti Salomonis in ſententiolis deſiderium, attentionémque acui, videlicet eſſe tempus, vt peccatum perdamus, quæramúſque ſolutionem ab eius vinculis: tempus olim fuiſſe, cùm perditum erraret humanum genus, iam tempus aduenisſe, quo eximatur à captiuitate, & perdat quiſque quod eſt in animo peccatum, inueniens eam per virtutem; & ſi res ferat, pereat illa martyrio, vt inueniatur in regno cœlorum: Sic qui amat animam, perdit [d], eáque perdenda pro CHRISTO, vt inueniatur cum CHRISTO.

c *Tract. in id: Profecti in pagum qui ex aduerſo eſt, inuenietis pullum. Matth.* 21. 2.

d *Ioan.* 12. 25.

Tempus cuſtodiendi, & tempus abijciendi.] Chald. (Tempus idoneum ad cuſtodiendam rem, & tempus idoneum ad effundendam rem in mare, in tempore tempeſtatis magnæ.) Conſentit Lyranus. Adde tempus peſtilentiæ, aut belli, aut latronum cum Carthuſiano, & ſimilia alia, extra quæ non adhibetur cuſtodia tanta, vel retinentur, non abijciuntur, vt noſtræ, cum poſſunt ſine periculo retineri. Item quod apud nos deponitur, inquit Moringus, rectè, ac opportunè cuſtodimus, à nobis abijcimus, reddimúſque, cum repoſcit is qui depoſuit. Præterea, cùm quis eget, & curæ ipſius commiſſi, cuſtodire, & ſeruare, quando tantæ neceſſitatis tempus abeſt, abijcere res ſuas, largiendo egenis debet, & quod ſupereſt, dare eleemoſynam [e].

e *Luc.* 11. 41.

Non eſt hic omnino moralis ſenſus, quales reperies apud citatos Auctores, qui pergunt quoque in allegoria Iudæi atque Gentilis populi, & nouæ, ac veteris legis. Ad litteralem præterea referri etiam poteſt, quod ait Olympiodorus de expenſis opportunè faciendis: vel quod Hugo Victorinus

Digitized by Google

ctorinus de cuſtodiendis bonis temporalibus tempore ſuo, ſed tamen cor-
a Cic. de Se-nect. da ad ea non apponendo, maximè ſub mortem, cum ſoleat, vt ait ille [a], quo
minus reſtat viæ, viatici plus quæri à ſenibus auaris: vel, quod idem Hugo,
de retinenda terrena ſubſtantia pro ſuſtentatione carnis, ſed abijcienda, ſi
animæ periculum ingruat. Nyſſenus moraliter acquiſitam gratiam, & vir-
tutes docet maiore quodammodò cuſtodiendas cura, quàm fuerint acqui-
ſitæ, eámque continuam eſſe debere, ſimul abijciendo quæ noſcuntur his
contraria. Sicut, inquit, oppidum tutius cuſtoditur eiectis proditoribus.
Olympiodorus iterum. Ne temerè doctrinam, præſertim ſacram, ac ſine
delectu profundamus, ſed nacti dociles, ac benè diſpoſitos: hoc verò eſſe
pecuniam trapezitis dare, ſanctum vero, ac margaritas à canibus, ſuibúſ-
b Matt. 7. 6. que prohibere [b]. Denique non ijdem ſemper tenendi mores, legéſve: non
eoſdem ſeu bonos, ſeu malos DEVS ſemper vel à periculis, tentationibúſ-
que liberat, vel iis ipſos exponit, ac veluti abijcit, ſed vices temperat, inquit
Hugo S. Victoris.

Verſ. 7.] TEMPVS ſcindendi, & tempus conſuendi.
Tempus tacendi, & tempus loquendi.

TEMPVS *ſcindendi, & tempus conſuendi.*] Chaldæa paraph. (Tem-
pus idoneum ad lacerandum veſtimentum, & tempus idoneum ad
conſuendam ſciſſuram. Conſuere dicitur Hebraicè verbo תפר *thaphar*, vn-
de ductum videri poteſt tranſpoſitis litteris Græcum ῥάπτω. Lyranus, &
Carthuſianus prius membrum de ſcindendis pannis ad formandas veſtes
intelligit. Hoc modo non erit oppoſitio in poſteriore, diſciſſi enim ad ve-
ſtes panni conſuuntur, & ideo diſcinduntur, vt conſuantur. Sunt & qui
quæ calidiore cœlo veſtimenta interſcindunt ad frigidiorem auram, fri-
gente frigore reſuant. Attrita quoque deformantur, & aliter transforman-
tur, vel aſſumenti vice ſunt. Poſtremò doloris ac mœſtitiæ cauſa laceran-
c Act. 14. 13. tur veſtes, quo de ritu egi in Hiſtoria Apoſtolica [c]. Primus, vt ita dicam,
DEVS, DEI-ve nomine Angelus artem ſutoriam exercuit, faciens Adæ,
d Gen. 3. 21. & vxori eius tunicas pelliceas, & induens eos [d]: quamuis id, enarrans
e In cap. 3. Geneſim Hogo S. Victoris [e], & Rupertus [f], ſic accipiant, vt rationem do-
f Lib. 3. de TRINITATE cap. 27. cuerit primos parentes DEVS veſtes ex pellibus animalium ſibi compa-
randi, & conficiendi.

Mitto myſtica de regno Hebræorum ſciſſo hinc in decem tribus [g], hinc
g 3. Reg. c. 11. 31. & 12. 20. in duas; poſtea ſarciendo: de conſciſſo [h] ſacco CHRISTI corporis in
paſſione, conſuto in reſurrectione: de corde ſcindendo per pœnitentiam [i],
h Pſ. 29. 12. conſuendo per vitæ bonæ renouationem. Vt adhæreſcamus DEO, abrum-
i Ioël 2. 13. pamur à Diabolo, & à vitio: Societatem bonorum ineamus, ſeparemur ab
improbis, ac ſeparemus eos etiam ab Eccleſia quam dilacerant, vt Arius
quondam, quemadmodum Petro Alexandrino viſum diuinum declarauit,
k Surius 25. Nouemb. his verbis. Arius tunicam meam, quæ eſt Eccleſia, dilacerauit [k]: Vt reſcin-
damus iniquas pactiones, & aquas confirmemus. Acutum illud Hugonis
Victorini: Quæ ſcinduntur, ſubſtantialiter vnum eſſe, quæ conſuuntur,
diuerſa,

Digitized by Google

diuerſa, & filo ceu vinculo accidentaliter vniri: ſic nos per naturam, corruptibilibus ac perituris iungi, diuinorum participes fieri per gratiam; & acum quidem eſſe, compunctionem, dilectionem filum, perforari humana, quando culpam dolore transfigimus, & perſequimur, diuina cùm occulta æternorum ſcrutamur, eorúmque deſiderio tenemur, & amore conſtringimur: hinc attendentes, quanta nobis remiſſa ſint per miſericordiam, hinc contemplantes, quanta promiſſa per gloriam.

Tempus tacendi, & tempus loquendi.] Chaldæus addit (verba controuerſiæ.) Latiùs patet ſaluberrimum hoc, adeóque ſtudioſè à Philoſophis, maximè à Pythagoricis celebratum, & cuſtoditum monitum. Nec modò ab omni abſtinendum ſermone malo [a], vel tacendum; præſertim mulieribus in Eccleſia, etiam de diuinis [b]; & conſiſtente etiam aduerſùm nos peccatore, obſurdeſcendum [c], ne iis quidem pronunciatis, quæ facerent pro nobis [d], & præmeditatò, ac appoſitè ad eos, qui audiunt, loquendum; qua de re præcipiuntur in Scripturis propè innumerabilia: ſed, vt ait Nyſſenus, de ineffabili ESSENTIA DEI vel nihil, vel moderatè loquendum: Quis enim loquetur potentias Domini [e]; cuius magnitudinis non eſt numerus [f]? Tibi congrua, tibi congruens, tibi expectata, & ſilens laus, inquit iuxta Hebræam editionem, Dauid [g], & ſecundùm Chaldaicam, coram te reputatur ſicut ſilentium laus, pro eo quod legimus: (Te decet hymnus DEVS.) In vſu & congreſſu commune illud meminiſſe oportet: (AGE, FARE VICISSIM.) Item cum reliquis in rebus, tum in ſermone viciſſitudine vtendum: Εἰ μὲν ἠλίθιος εἶ, σοφὸν πρᾶγμα ποιεῖς, εἰ δὲ σοφὸς, ἠλίθιον. Si es ſtultus, ſapienter facis; ſin ſapiens, inſipienter, videlicet tacendo ſemper, dixit ſilentium perpetuum in conuiuio ſeruanti Simonides, vt quidam volunt: nam Theophraſto tribuit Antonius Meliſſa [h]. Id autem quadrat in omne aliud negocium, vt ſit & loquendi, & tacendi ſuum tempus, vitandúmque duplex extremum: Καὶ τῆς ἀδολεσχίας, καὶ τῆς ἐχεμυθίας. Pythagoricum ſuperſtitioſè ſilentium, teſte Nicephoro [i], Baſilides induxit. Pattalorynchitæ ἀπὸ τοῦ παττάλου καὶ ῥύγχου à palo, & naſo dicti, quod veluti palum, vel digitum in modum pali naribus ſuis, aut labiis ſuperponerent, tam erant ſilentij tenaces, vt non alij rei vacarent magis, hac in re prophetas ſe dicentes imitari, propterea quòd Dauid precatus eſſet: Pone [k] Domine cuſtodiam ori meo, & oſtium circumſtantiæ labiis meis. Meminerunt Hæreſeologi, Auguſtinus [l], Philaſtrius [m], Caſtro [n], Prateolus [o], qui vltimi duo non debuerunt in Philaſtrio notare corruptelam nominis Paſſalorynchitarum, cum Græcis familiare ſit geminum ſigma pro tau, hócque pro illo viciſſim vſurpare. Locus autem ille Pſalmi confirmat potiùs noſtram ſententiam; oſtio enim vtimur tum ad claudendum, tum ad aperiendum, prout circumſtantia temporis, vel alia requirit. Alioqui Eſaias væ ſibi non dixiſſet, quia tacuerat [p], niſi ſecundùm tritam ſatis eius loci expoſitionem, tacuiſſe quandoque malum foret. Legendus Baſilius [q], & Climacus [r], qui non minùs periculum dicunt ſemper tacuiſſe, quàm nunquam: & nimium ſilentium turbationis, ac amaritudinis aliis eſſe cauſam poſſe: illud verò etiam ſcribit Hilarius contra Conſtantium.

a Ephes. 4. 29.
b 1. Cor. 14. 28.
c Pſ. 37. 14. 15.
d Pſ. 38. 2. 3.
e Pſ. 105. 2.
f Pſ. 144. 3.
g Pſal. 64. 1.
h Serm. 73. Tom. 5. Bibl. Patrum, lege eundem ibidē, & ſer. 74. & 75.
i Lib. 4. c. 2.
k Pſ. 140. 3.
l Lib. de Hæreſ. cap. 63.
m de Hæreſ.
n de Hæreſ.
o In Elencho Hæreſ.
p Eſa. 6. 5.
q Regu. 288. ex breuio. & Epiſt. 73.
r Gradu 4.

Fertur hoc tempore Antilutheranorum ſecta ſub nomine Spiritua-

a Lindan. Dial. 2. Dubitantij. lium, & Tacentium, qui veterem illam hæreſim ſuſcitaſſe dicuntur [a]. Eſt tacens, ait Eccleſiaſticus [b], qui inuenitur ſapiens: & eſt odibilis, qui procax eſt ad loquendum. Eſt tacens non habens ſenſum loquelæ, & eſt tacens ſciens tempus aptum. Homo ſapiens tacebit vſque ad tempus, laſciuus autem & impudicus non ſeruabunt tempus. Ambroſius [c] vſus præſenti ſententia, quam exponimus, monet, ſi pro otioſo ſermone rationem reddemus, videamus ne & reddamus pro otioſo ſilentio: & rectè Dauid non ſilentium ſibi indixiſſe perpetuum, ſed cuſtodiam, meliúſque hac in re quàm Pythagoram feciſſe, qui non loquendo loqui docuit, cùm ipſe in loquendo magis nos diſcere voluerit loqui. Sed quia maius periculum eſt in loquendo, quàm tacendo, priùs tacendum, ac diutiùs, quàm loquendum, & hîc tacendi tempus antè ponitur, quàm loquendi, vt ſimus videlicet ad audiendum veloces, tardi ad loquendum [d].

b Cap. 20. 5. 6. 7.

c 1. Offic. c. 2.

d Iacobi 1. 19.

e 3. Par. Paſtoral. c. 15.

f Pſalm 140. 3.

g Epiſt. 89.

Admonet Gregorius [e], & nimis tacitos, & multiloquio vacantes, quo pacto modum ponant loquacitati, atque taciturnitati, nec aptius exhibet, inter alia, remedium, quàm huius ſententiæ, vt meminerint eſſe tempus tacendi, & tempus loquendi, & Dauid ori non parietem, ſed cuſtodiam, & labiis os circumſtantiæ popoſciſſe [f], quod, vt nuper dicebamus, aperitur, & clauditur. Sed quoniam non minùs lex ſcribenti ſilentij præſcribitur, teſte Bernardo [g], ne ſcribat intempeſtiuè, vel plus quàm decet, de ſilentio ſilentium hîc faciam, mirum enim vt ſint in damnando multi ſilentio eloquentiſſimi, ne dicam, loquaciſſimi, plúſque doceant ſilendum verbo, quàm exemplo.

Verſ. 8.] TEMPVS dilectionis, & tempus odij. Tempus belli, & tempus pacis.

TEMPVS *dilectionis, & tempus odij.*] Chaldæus: (Tempus idoneum, vt vnus amet ſocium ſuum, & tempus idoneum vt odio habeat virum peccatorem.) Rectè ſanè: nec enim odio habendus Iuſtus: peccator nonniſi quâ peccator, vt oderimus quod eſt in ipſo peccatum, idque vel extirpemus, vel etiam, ſi res ferat, vindicemus. Diligendus in primis DEVS; ad hanc normam reliqui: ab ea qui deflectunt, nóſque deducunt, iuſtæ nobis cum ipſis inimicitiæ, odium perfectum. Nonne, ait, Eccleſiaſtis parens [h], qui oderunt te Domine, oderam, & ſuper inimicos tuos tabeſcebam? Perfecto odio (id eſt, capitali, & ſummo) oderam illos, & inimici facti ſunt mihi. Exigit has inimicitias CHRISTVS [i]; hoc odium, etiam aduersùs genitores noſtros, alióſque nobis coniunctiſſimos, multò autem maximè contra eum, qui κατ' ἐξοχὴν inimicus noſter vocatur [k], inimicitiáſque perpetuas gerit, & implacabiles, inde iam à funeſto protoplaſtorum caſu [l]. Nos ipſi animã odiſſe debemus propter DEVM [m], vitia noſtra, effrænes paſſiones. Habét hæc tempus ſuum, quamuis eodem tempore ſimul ſint, erit, quando vitia in nobis nulla, nullas experiemur paſſiones, ſi honeſtas hîc inimicitias, amorémque caſtum exercuerimus. Puteus vnus ob iurgium paſtorum, Getaræ, & Iſaac, vocatus eſt Calumnia, & alter ob rixam, Inimicitiæ

h Pſ. 138. 21. 22.

i Luc. 14. 26.

k Matth. 13. 28. 39.

l Gen. 3. 15.

m Luca 14. 26.

citię (oritur hæc ex illa): tertius, pro quo contenderunt, Latitudo [a], ambulabimus in latitudine, amplis cœli ſpatiis excepti, cùm fuerint penitùs inimicitiæ interfectæ [b]. DEVS abſque tempore, ſempiternáque diligenda ſemper fœlicitas, æterna odio habenda mala, non intermittendo. Carnem ſuam odio nemo habuit [c]; eius tamen curam facere non debemus in deſideriis: diligenda, inquit Hugo Victorinus, quantum ad compaſſionem pertinet naturæ, quantum ad caſtigationem culpæ ſpectat, odienda. Amor defigendus totus in ſolida, veráque bona, non autem graui, ac obdurato corde vanitas diligenda, quærendúmque mendacium [e]: verus ac legitimus Dominus diligendus, & ſuſtinendus, alienus odio habendus, & contemnendus [f], quia qui hunc amat mundum, adulter eſt [g], & inimicus DEI conſtituitur [h], & viciſſim mundus eos, qui non ſunt de mundo, odit [i].

Ambroſius [k] verſans quæſtionem, Quo pacto noſtrorum præcipiatur odium [l], cùm inimicorum iniungatur amor [m], CHRISTVM auctorem vtriuſque præcepti reſpondentem inducit. Sed non legiſti: Tempus amandi, & tempus odio habendi, & tempus belli, & tempus pacis: De quo hoc dicit Eccleſiaſtes? Nonne de eo, quod ratione temporis fiat, vt piè & amare, & odiſſe poſſimus: vt quos dilexeris, odiſſe, & quos oderis, amare conueniat? Exponit hæc deinceps pluribus. Legendus quoque Gregorius [n]. Cyprianus [o], aut Origenes citans hunc locum iſtis verbis: (Tempus amandi, & tempus odio habendi) ait, Ama fœminas inter ſacra ſolemnia (vt nempe ad illa ô clerice ipſas admittas) & odio habe in communione priuata (ne abſque neceſſitate conuerſeris cum illa) ſi vis Salomonis tenere doctrinam.

Tempus belli, & tempus pacis.] Conueniunt eadem in hoc membrum, quę de priore tractata ſunt: pugnandum enim contra hoſtes, dum in hac vita ſumus, ac militamus, quæ nihil niſi militia eſt [p]; vt his debellatis pax ſequatur exſuperans omnem ſenſum [q]. Gladium miſit CHRISTVS in mundum [r], & regnum cœlorum violentis expoſuit [ſ]. Perſequitur allegoriam iſtam de militia, pugnáque ſpirituali fusè ac eleganter, præ ceteris, Nyſſenus; nam litteralis obuius, & facilis. Vt verò ſuperſtitioſos refutaui ſilentij cuſtodes, vel fletibus indulgentes, ita cauendos moneo, qui belli, maximè Chriſtianis, omnem vſum, aut hominum interfectionis, aut nuptiarum prohibent, quibus rebus Eccleſiaſtes ſuum tempus aſſignauit. Pro bello pugnat contra Manichæos Auguſtinus [t], ſimul proculdubiò expugnans pacificos Vvicleſiſtas [u], & Iulianum Apoſtatam [x], & Anabaptiſtas [y], & Cornelium Agrippam [z], & Ioannem Oecolampadium, ſi credimus Prateolo, quibus fauet Eraſmus [a], & Ioannes Ferus [b]. Lutherus [c] autem negauit Chriſtianis contra Turcas bellum: idémque indicat Theodorus [d] Bibliander. Sed Lutherus abſurditatem, ac impietatem ſententiæ ſuæ poſteà vidit, & correxit [e]. Iidem Manichæi omnis ſubſtantiæ viuentis extinctionem nobis interdictam volebant, vt meminit idem Auguſtinus [f]: Lactantius [g] hominis: Scotus [h] furis, præſertim diurni, quem veriſimile ſit velle duntaxat furari, necnon adulteræ. De Valdenſibus prodit Guido

a Geneſ. 1. 20. 21. 22.
b Epheſ. 2. 16.
c Epheſ. 5. 30.
d Rom. 13. 14.
e Pſalm. 4. 3.
f Matth. 6. 24.
g Iaco. 4. 4.
h Ibidem.
i Ioan. 15. 19.
k In Pſ. 118. octon. 15.
l Matth. 16. 24. Luc. 14. 26.
m Mat. 5. 44.
n Hom. 27. in Euang.
o Lib. de ſingular. cleric.
p Iob 7. 1.
q Philip. vlt. 7.
r Matth. 10. 34.
ſ Matth. 11. 12.
t 22. con. Fauſtum cap. 74. & ſeq.
u Apud Valden. Tō. 3. de Sacramētal. Tit. 24. cap. 169. num. 3.
x Apud Nazian. Orat. 1. cont. illum.
y Teſtatur de his Melanthon in locis c. de Magiſtr.
z De vanitate ſcientiæ, c. 79.
a In c. 3. & 22. Luca.
b In cap. 26. Matthæi.
c In Bulla Leonis articulo 34.

d In Chrono. tabu. 13. e Lib. de Viſit. Saxonica. f 6. cont. Fauſt. cap. 6. & 8. g 6. Inſtitutionum, cap. 20. h 4. Diſt. 15. quæſt. 3.

Carmelita ſenſiſſe nefas eſſe hominem interficere, iudicis etiam præcepto, atque idem aſſeruit Nicolaus Galecus, vnus de legatis à Bohemia ad Concilium Baſileenſe miſſis [a]. Egimus de hac re in Hiſtoria Apoſtolica [b]. Qui tempus ait eſſe occidendi, occiſionem ſine dubio licitam oſtendit, ſimúlque ſatis innuit, non cuiuis hoc permitti, vt vel alium, quamuis Tyrannum, vel ſeipſum occidat, martyrij prætextu. Hic poſtremus error ſæpè in Donatiſtis ab Auguſtino confutatur, Petiliano præſertim, & Circumcellionibus: illum alterum, quem Gerſon tribuit Ioanni Paruo, damnauit Conſtantienſe Concilium [c]; & meminit Gerſon [d] erroris, quod fur nocturnus, inſidiator viarum, hæreticus, ſortilegus poſſit à quolibet occidi meritoriè, licet facultas foret ducendi ad iudicem, nec immineret neceſſitas vim repellendi. In nuptiis, quarum ſubindicatam mentionem dixi Verſu quarto, nonnulli errarunt, illas penitus damnando, vt Adamiani recentiores [e], Aëriani [f], Aginnenſes, Gnoſtici, Cerdoniani, Saturniliani, Marcioniſtæ, Seueriniani, Apoſtolici, Origeniani primi, Euſtathiani, Tariani ſiue Encratitæ, Cathari, Eraclitæ, Manichæi [g]: Alij verò neceſſarias omnibus nuptias affirmant, vt Caluinus [h], qui ſe à carne ſua inquietari ſentiát. Has adeo craſſas ac fœdas hæreſes indicaſſe, refutaſſe eſt. Adeat qui requirit plura Hæreſeologos. Porrò in tam rata ſecundum DEI prouidentiam rerum viciſſitudine per ſummam mortales incóſtantiam, nunquam ſua contenti ſorte, vices mutare concupiſcunt. Cecinit id poſt Horatium [i] in trito illo carmine ad Mœcenatem, longè melior Poëta [k]:

a Caſtro ver- b occidere.
b Cap.5.
c Seſſ.15.
d 3. Par. alpha.12. lit.L.
e Lindan. in Dubitantio Dial.2.
f Epiph. Phil. Auguſt.
g Prateolus.
h In Inſtit. cap.4. n.18.
i Horat.
k S. Proſper. de promd.

Frigora perpeſſus, ſolem cupit: vſtus ab æſtu,
Inter hyperboreas mauult algere pruinas:
Iniuſto pluuiam metuit ſub faſce viator,
Quam poſcit votis ſitienti ruſticus agro.

Tempus belli.] Etymologiam Latinæ vocis belli tradunt aliqui per Antiphraſin, quia minimè bellum, id eſt, pulchrum: alij quaſi dicas duellum, ſicut dicebatur (duonum) pro (bonum): nonnulli à Belo, qui primus enſem procudit [l]: quidam à belluis. Legatur Caſſiodorus [m].

l Higinus fabu.274.
m lib. 1. varia. epiſt.30.

Verſ.9.] QVID habet amplius homo de labore ſuo?

Verſ.10.] VIDI afflictionem, quam dedit DEVS filijs hominum, vt diſtendantur in ea.

RECITATI ſunt prius [n] ijdem verſus, & explicati, vel partes eorum hinc inde ſparſæ. Vtilis tamen, & perneceſſaria huiuſmodi repetitio ſententiarum. An non, inquit Nyſſenus, ſimul atque deſijt quis viuere, omnia recta ſunt obliuione, & ab ijs, quorum ſtudio tenebatur, deſertus, abijt nudus, rerum quæ hîc ſunt, nihil ſecum afferens, præter ſolam actionum ſuarum conſcientiam, à qua hæc vox quodammodo poſt hoc in cœlum mittitur ad eum, qui per huiuſmodi occupationes aberrauit in hac vita.

n Cap.1.3. 13.14.17. Cap.2.11. 17.22.26.

» vita. Quid tibi amplius fuit ex multis illis laboribus quos ſuſcepiſti? Vbi
» ſunt præclaræ ædes? vbi defoſſæ crumenæ? vbi ſunt æneæ imagines, &
» laudibus celebrantium voces? Ecce nunc ignis & flagella, & iudicium,
» quod nec muneribus, nec gratia corrumpitur, & quæ falli non poteſt ante-
» actæ vitæ examinatio, &c.

Chaldæa Paraphraſis vice quoque interpretationis eſt: Quid reliqui
» eſt viro ſeruienti, qui laborat ad faciẽdum theſauros, & ad congregandum
» mammonam, niſi adiuuetur deſuper? Vidi negocium caſtigationum, & vin-
» dictã, quam dedit Dominus filijs hominis, qui ſunt improbi, vt affligãtur in [a] *Athanaſ. in Antonio.*
» eo. Antonius [a] Magnus in vno ex ſermonibus, quos habuit ad Monachos, colligit ex hoc loco rationem de contemptu mundi. Ad ſummum, illud, ait, perſpicere debemus, quod, etſi noſtras velimus retentare diuitias, cùm lege mortis ab ipſis diuellamur inuiti, vt in libro Eccleſiaſtes ſcriptum eſt, quia neſcit homo quid ſit poſt eum in labore ſuo. cur ergo non facimus de neceſſitate virtutem?

Vidi afflictionem quam dedit DEVS *filijs hominum, vt diſtendantur in ea.*] [b] *Verſ. 13.* Hæc ſententia iiſdem verbis Hebræis, Græciſque habetur Capite primo [b]; Sed hîc abeſt epithetum malitiæ, & ibi Latinè pro afflictione, eſt occupatio; pro diſtendi, occupari. Nyſſenus datam afflictionem, & diſtractionem περισπασμὸν à DEO docet, non per ſe, ſed ex occaſione, quia rebus bonis abuſi ſumus, vt ſi quis gladio ad menſam conuiuialem, ad quam eſt inuitatus, ſeipſum, vel alium propè accubentem ſecaret, argenteo cochleari Proximi, ſuúmve oculum expungeret. Eadem affert Olympiodorus. Nos plura citato loco aduerſus immodicum ſciendi ſtudium; de quo hîc etiam agi putant nonnulli, vt meminit Hieronymus, mentémque præſentis eſſe ſententiæ, peruerſorum quoque dogmatum magiſtris talem à DEO conceſſam occupationem ne mens otioſa torpeſceret: hócque ipſum eſſe bonum (continentur hæc ſequentibus verſibus) quamuis nequeant illi naturam, & rerum ſcientiam comprehendere. Subdit alium ſenſum Hebræi, qui ſe in Scripturis erudierat, cùm labantur omnia tempore, eâ nimirum, quæ hoc Capite prius poſita eſt, viciſſitudine naſcendi, & moriendi, &c. fruſtra nos conari, & tendere, putantes breuis vitæ labores perpetuos, cùm contentos [c] *Matt. 6. 34* eſſe oporteat diei malitia [c]: Cæterùm (id habent ſequentes verſus) ex [d] *Gen. 1. 31* rerum, quas bonas condidit DEVS [d] vniuerſitate, vt laboremus multum, hoc prouenire, vt in iis erudiamur, ac exerceamur ſcientes bonitatem earum ſuo tempore definitam, nec vltra quæramus de cauſis, quare hoc vel illud ab initio mundi vſque ad conſummationem fecerit DEVS creſcere, manere, mutari.

Albinus priorem ſequitur ſenſum: Datum à DEO mundum, vt homo per cognitionem creaturarum benè honeſtéque occupatus, CREATOREM laudaret, reputánſque nihil hic perpetuum eſſe, honeſtam quoque caperet in rebus creatis voluptatem, & abſtineret à curioſa conſiliorum diuinorum circa illas perſcrutatione. Videtur præterea Eccleſiaſtes vanitatem potiſſimum velle in hac ſciendi occupatione oſtendere, quod iam antea fecerat, quæ meritò cenſetur honeſtior, & iucundior, vt de alijs inferioribus occupationibus facilius id euincat. Vnde repetit ſe diligenter attendiſſe

Digitized by Google

diſſe quæcumque exercitia, quibus qui cuncta gubernat D e v s, homines exercet, idque quod optimum videtur, non ſuccedere, ſed vanum eſſe.

Verſ. II.] C v n c t a fecit bona in tempore ſuo, & mundum tradidit diſputationi eorum, vt non inueniat homo opus quod operatus eſt D e v s, ab initio vſque ad finem.

Cvncta *fecit bona in tempore ſuo.*] Omnia quæ ſunt commemorata ſuperius cum vicaria mutatione, atque durationis limitibus. Mali ſunt, qui mali auctorem Devm faciunt, vt Blaſtus, & Florianus, à quo Floriani, ſiue Carpocratiani, qui & Milites, necnon Hermiani, ac Seleuciani (ſaltem aliquando in genere loquuti, aliàs verò de materia) aut qui aliquas creaturas malas factas dicunt à quodam Principio, quod ſummum M a l v m nominetur, vt Manichæi, & Priſcillianiſtæ. Legantur Hæreſeologi, à quibus æquè confutantur Colluthiani, in altero extremo negantes pœnæ mala eſſe à *D e o*. Omnia D e v s à ſe condita vidit ipſe bona eſſe, & quidem bona valde [a]: idémque Creatorem ſe nominat mali, id eſt, belli, non ſecus ac Factorem pacis [b], quo pacto hic etiam dicitur afflictionem dare. Refutat ſimul hos errores quodam loco Hieronymus [c], ac primum præſentis auctoritate loci.

a *Gen.* 1. 31.
b *Eſa.* 45. 7. *Amos* 3. 6.
c *Lib.* 1. *in c.* 3. *Lament.*

Pro bonis, Hebr. & Chald. in numero ſingulari eſt (pulchrum.) Quamuis autem *καλὸν*, & *ἀγαθὸν* ſæpè confundantur; tamen non memini טוב *tob*, & יפה *iapheh*, ita promiſcuè ſumi: illud quidem pro hoc, non viciſſim hoc pro illo reperio. In primæ creationis operibus ſemper eſt Hebraicè vox טוב *tob*, & Græca *καλὸν*, tamen à munditie mundus, necnon græcè *κόσμος* nuncupatus eſt.

Et mundum tradidit diſputationi eorum.] *Καὶ γὲ σωὺ τὸν αἰῶνα ἔδωκεν ἐν καρδίᾳ αὐτῶν.* Hebraicè: גם את העלם נתן בלבם *gam eth habholam nathan belibbam.*) Etiam ſeculum dedit in cor vel corde eorum. Chald. (etiam homines ſeculi huius tradidit in corda ipſorum.) Editio Septuaginta Sixtiana: *Καί γε σωύπαντα τὸν αἰῶνα ἔδωκεν ἐν καρδίᾳ αὐτῶν*) Vetus Latina: (Et quidem ſeculum dedit in corda eorum.) Explicat Hieronymus & Albinus ſeculum pro mundo, huncque datum hominibus ad inhabitandum, vt fruantur varietatibus temporum, & non quærant curioſius de cauſis rerum naturalium, & prouidentia diuina. Olympiodorus: Permiſiſſe D e v m, vt ſint ſolliciti, & occupentur ſapientes mundi huius, ne ſi aſſiduè, & tranquillo animo attendiſſent ad fabricam, & ſtructuram mundi huius, perſpecta, & cognita illius pulchritudine, viſibilia hæc Deum eſſe, vel Deos arbitrarentur. Item dediſſe omnibus filijs hominum ſeculi præſentis cognitionem, quod nempe cuncta eſſe cœperint, ac deſitura ſint: eorum verò quæ ante initium temporis fuerunt, quæque poſt hoc ſeculum futura ſunt, certam & manifeſtam ſcientiam non haberi. Nyſſenus Æuum, hoc eſt, omnia quæ in Æuo ſunt facta, ſeu in omnibus ſpatijs ac interuallis durationis, dediſſe D e v m cordi humano ad bonum, vt per magnitudinem, & pulchritudinem creaturarum cōtemplemur eum,

qui

qui fecit illas: tamen propter earundem abuſum, neſciſſe finem aſſequi, quem intendebat DEVS. Sequitur eandem expoſitionem Hugo Cardinalis, comparans creaturas cum libro, homines ijs abutentes cum pueris, qui litteris, ſyllabiſque adhærentes, quæ legunt, non intelligunt, ſed negligunt, vel mundum, qui debuit eſſe liber ſalutaris eruditionis (librum Antonius vocabat creaturas) euaſiſſe materiam infructuoſæ, noxiæque diſputationis, videlicet vt eleganter, ac prolixè demonſtrat alter Hugo, tam varia, tam multa, tam abſona, tam temeraria, tam impia de Conditore ipſo, de prouidentia, & iudicijs ipſius, de felicitate, de proximo, inquirendo, diſceptando, iudicando, & interim ad exactam rei quoque cuiuſpiam naturalis notitiam vix, ac ne vix quidem perueniendo ex omnibus quas fecit DEVS à principio creationis, ac deinceps vſque ad finem. Hoc eſt, iuxta editionem Hebræam, Chaldæam, Græcam, dati mundum in cor vel corde hominis, vt nempe corde, ſeu mente ipſum conſideret, ac veluti contineat.

Necnon fauet quoque phraſis alteri expoſitioni, vt datus ſit mundus ad fruitionem, & oblectationem pro honeſto deſiderio. Meminit Titelmanus præterea eorum, qui vocem Hebræam reddunt abſconſionem, ita vt hæc ſignificet mortem occultam nobis, & ſit opus, de quo mox, factum à DEO à principio vſque ad finem. Nequit enim homo diem inuenire, vel horam mortis, quæ mors iam inde à primo homine cœpit ſecundum iuſtum iudicium DEI regnare, atque regnabit vſque ad conſummationem ſeculi in nouiſſimo homine.

Vatablus mundum accipit pro negociis, & pro cupiditate, deſiderióque cognoſcendi, quod indiderit DEVS, cui cum plenè non ſatisfiat, humilitatem homo inde eliciat.

Si ſeculum præterea, & Hebræam dictionem interpretemur cum alijs Æternitatem, ſenſus erit, hanc, vel eius deſiderium nobis à DEO inditum. Caietanus mauult nos ita legere: Etiam perpetuum dedit in corde eorum (& addendo ſequentia) ſine quo non inueniet homo opus, quod fecit ELOHIM à capite, & vſque in finem.) Tunc hoc modo explicat: Quamuis viderem ſingula contraria hominum opera bona ſeu pulchra, non ſemper, ſed ſuo tempore; attamen vidi etiam in corde hominum perpetuum, hoc eſt, perpetuitatis appetitum, quo ſecluſo appetitu, nihil inueniet homo diuini operis, quia non adhibebit ſtudium ad inueſtigationem à capite vſque ad finem, id eſt, penitùs omittet.

Accedit ad eandem explicationem Ioannes Benedictus. Et hæc mihi videtur ſententia, tot declarata modis, tradita diſputationi noſtræ, auſim tamen, prout debeo, affirmare, illos eam aſſecutos, qui proximè attingunt Interpretem noſtrum, à quo procul abſunt, qui reddunt vel perpetuitatem, vel abſconſionem. Chaldæus quid velit, non intelligo, niſi mundum pro hominibus qui verſantur in mundo ſumentes, dicamus inuicem traditos in corda ſua, vt quiſque de alterius ageret negocijs, illa diſcutiat, diiudicet, &c.

Ex alijs confici poſſet integra expoſitio, quamuis nonnihil diſcrepare videantur. Titelmanus, & Moringus commodè tractant hunc locum, & Arboreus meritò digreditur in contentioſos, & curioſos diſputatores; eos

S tamen

tamen,vt par eſt,approbans,qui veritatis excutiendæ cauſa id factitant, & diligenter, & acriter,ſed modeſtè,denique Chriſtianè,ac piè,qua de re agit proprio tractatu Nazianzenus. Quanquam opinor Interpretem non de ſola, ac ne præſertim quidem diſputatione, quæ fit cum aliquo,intellexiſſe, ſed hoc nomine, generaliter comprehendiſſe quamlibet de rebus ſeu ſermocinationem,ſeu ratiocinationem, etiam quam quis apud ſe cum animo ſuo facit,vel ſcripto mandat, vel ſine cõtentione & ſtrepitu diſceptationis ſimpliciter loquitur. Sic Salomon dicitur diſputaſſe ſuper lignis à cedro vſque ad hyſſopum [a], vbi aliæ editiones vtuntur ſimplici verbo dicendi. Thaumaturgus ſic præſentem locum eſt interpretatus, vt & DEVM videatur velle per creaturas homines ad malum concitare, & idipſum Diabolum facere. Vtrumque verum eſt,hoc per ſe,& vera inductione,illud ex quadam occaſione, & permiſſiuè. Sed quod attinet ad Diabolum, nulla ne leuis quidé in textu de eo mentio. Licet Paraphraſtæ aliquid addere.

a 3. Reg. 4. 33.

Vt non inueniat homo opus,quod operatus eſt DEVS.] Id eſt, ita, vt non inueniat, vel (vt) conſequenter,ac tanquam effectus, non antecedenter, & ſicut cauſa,intelligatur: vel etiam ſumi poteſt pro cauſa, maximè poſito ſtatu peccati; potuit enim DEVS rectè id intendere ceu pœnam,& id, vnde prouenire poſſit humilitas, ſtudiúmque DEVM ipſum diligentiùs inuocandi,& quærendi,vt anteà dictum eſt. Aquila legit: Ὡς οὐχ εὑρήσει ἄνθρωπος: (Quomodo non inueniet homo:) Senſus idem eſt, præſertim iuxta primam expoſitionem.

Ab initio vſque ad finem.] Caietanus (penitùs) nempe vt penitùs non inueniat,immò nec inueſtiget. Vatablus: vt non perfectè, quaſi dicat, vſque ad ſummum, & extremum. Chaldæus: (Ne innoteſcat viro à principio, quid futurum ſit in fine.) Bonauentura,& Carthuſianus: (A principio vitæ hominis, vſque ad mortem,ſeu per totam vitam.) Meliùs idem Caietanus refert hoc ad opus quod operatus eſt DEVS, vt ſcilicet nullum perfectè comprehendi poſſit ex iis,quæ fecit.

Verſ. 12.] ET cognoui quod non eſſet melius, niſi lætari,& facere bene in vita ſua.

Verſ. 13.] OMNIS enim homo,qui comedit, & bibit, & videt bonum de labore ſuo,hoc donum DEI eſt.

b Verſ. 4.

CONTINENT hi verſus eandem ſententiam, quæ iam Capite priore [b] poſita, & expoſita eſt,ſeu ex propria Eccleſiaſtis, ſeu ex aliorum perſona. Priore modo hoc vult: Reiecta inutili,moleſta, atque impoſſibili perueſtigatione rerum, ſatius eſſe, ſi quis mediocritate contentus, vt laudari CREATOR inde magis poſſit, vitam ducere in honeſta lætitia, & iuxta voluntatem DEI, cuius donum eſt ipſemet frugalis rerum creatarum vſus, nec laſciuiendo per abuſum, nec fraudando ſeipſum per auaritiam. Poſteriore modo erit obiectio intemperantis,blandientis ſibi de DEI dono,

Digitized by Google

dono, quaſi dum indulget cupiditati, diuinam exequatur voluntatem, quæ condidit ad vſum humanum cunctas creaturas. Non ſatisfit autem argumento, quia citato loco id plenè præſtitum eſt. Hîc ego, vt & ibi primum præfero modum dicendi, vel etiam propter hoc, quod nunc afferebam, non occurri obiectioni, longius enim abeſt, ad aliam, ſi obiectio fuit, reſponſio. Iſtius habeo ſectatorem opinionis Thaumaturgum, qui animi exprimit tranquillitatem cum beneficentia, & iuſtitia: Olympiodorum, quamuis interſeri velit ex perſona vulgaris ac inſipientis hominis, quę ſunt verſu XIII. ſed eadem opera corrigi: Hieronymum quoque & Albinum, qui addunt Anagogem de percipiendo corpore, & ſanguine CHRISTI, ſicut etiam Capite præcedente meminimus, Auguſtinum feciſſe, & vtrobique facit Gloſſa Interlinearis. Conſentit Hugo vterque, Lyranus, Carthuſianus, Caietanus, Moringus, Arboreus, Vatablus, Titelmanus, licèt priorem expoſitionem hic quoque recitet. Bonauentura videtur accedere ad ſecundum ſenſum, ait enim commendari voluptates tranſitorias, reſpectu, & comparatione ad curioſitatem, quæ hactenus eſt reprehenſa. Gloſſam verò ſpiritualiter hæc interpretari. Chaldæa Paraphraſis primum verſum exponit de delectatione in lege DEI, atque de bonorum operum exercitio: ſecundum de fruitione, nimirùm moderata, bonorum temporalium, quæ transferantur poſt mortem ad hæredes. Nyſſenus de perpetua in rebus bonis, & honeſtis lætitia, quæ naſcitur ex bonis operibus: mandatorum enim obſeruationem nunc per ſpem lætitia afficere, poſteà fructum præbere: ita vt quod eſt cibus, potúſque corpori, hoc ſit animæ ad bonum aſpicere, & in DEVM oculos defixos habere.

Lætari.] Εὐφρανθῆναι. Lætitia fructus eſt quidam, vel flos ex boni perceptione. Idcircò abſolutè poſita ipſam ſignificat plenam, aut certè ſufficientem rerum delectabilium fruitionem, quin & beatitudo lætitiæ, gaudiíque nomine deſcribi ſolet. Obuia ſunt in Pſalmis, ac Prophetis potiſſimùm exempla. Græcum verbum innuit lætitiam animi bene compoſiti, quamuis ad quamliber extendatur. Chaldæus ſumpſit pro delectatione in lege: maiórque pars Auctorum, quos citaui, in bonam partem.

Et facere bene in vita ſua.] Ποιεῖν ἀγαθὸν, Latinè benefacere, vel eſt, ex virtute operari, vel beneficum eſſe, vel feliciter viuere, ſicut & Græcè εὖ πράττειν & inde εὐπραξία. Thaumaturgus amplectitur primas duas ſignificationes: Olympiodorus, & Albinus cum Hieronymo ſecundam, necnõ ex recentioribus Latini plures: tertiam quoque Moringus; ita vt ſit idem, ac videre bonum, quod mox ſubditur. Ego ſolam primã probo vt maximè conſentaneã: nec enim legi עשות טוב *hhaſchoth tob*: vel ποιεῖν ἀγαθὸν, facere bonum, aut bene, (ita vt ἀγαθὸν aduerbialiter ponatur pro ἀγαθῶς,) abſque addito ſignificare aliud, quàm ſtudioſè agere, (ἀγαθοποιεῖν quandoque eſt, beneficum eſſe,) quicquid ſit de phraſi Latina imitante Gręcam τοῦ εὖ πράττειν, vel de nomine quoque Græco τῆς εὐπραξίας. Accedit ea cõiectura, quia per præcedens verbum lætari, frugalis rerum temporalium vſus, hilaríſque intelligitur, quam impedit anxia, noxiáque curioſitas ſciendi: ſequens ſententia docet eiuſmodi vſum vnà cum rebus quæ cadunt in illum, eſſe ex peculiari dono DEI, qui ſcilicet moleſtam de Mundo diſputationem non per ſe

exigat, ſed permittat interdum, vt affecti tædio capiamus honeſtam voluptatem, & virtutem in primis colamus.

Videt bonum.] Videre bonum, eſt experiri, ſicut videre corruptionem, vel mortem, vt docuimus in Commentariis ad Actus Apoſtolorum [a], eſt mori, quod aliter dicitur guſtare, vt ibidem notatum eſt.

[a] Cap. 2. 27. 31. Cap. 13. 35. 36. 37.

Verſ. 14.] DIDICI quod omnia opera quæ fecit DEVS, perſeuerent in perpetuum, non poſſumus eis quicquam addere, vel auferre, quæ fecit DEVS, vt timeatur.

DIDICI *quod omnia opera quæ fecit* DEVS, &c.] Quamuis nequeat homo DEI opera comprehendere, vel quamuis ea ſit viciſſitudo, ac varietas temporis circa res omnes, quæ dicta eſt initio Capitis, nihilominùs conſtat DEI opera eſſe perpetua, peculiariter, maximéque propria ea, quæ ſolus fecit ſine concurſu cauſæ ſecundæ, vt ſunt ANGELI, cœli, cum aſtris, elementa, animæ noſtræ, vel cetera quoque materialia omnia quantum ad ſpecies ſuas, aut materia prima, aut præcipuæ partes, quæ integrant Vniuerſum: vel certè ex maiore parte vſque ad conſummationem ſeculi, ita vt perpetuitas accipiatur pro hac tota longa duratione. Huc omnium Interpretatio ferè collimat.

Caietanus vim faciens in editione Hebraica: (Sciui quod omne quod faciet ELOHIM, ipſum erit, & perpetuum, vel in ſeculum) explicat legendo (in ſeculum) quod quicquid facit DEVS, illud erit in ſuo ſeculo, in ſua periodo: legendo (in perpetuum) quod in perpetuum ſemper verificatur, quod quidquid faciet DEVS, ipſum erit, & in tanta temporum, humanarúmque rerum contrariarum viciſſitudine, (quæ Capitis initio enumerata eſt,) erit illud, quod faciet ELOHIM, & non illud quod homo, quantumlibet nitatur in contrarium. Plenior primus ſenſus, nec reſtringenda ſententia cum Thaumaturgo ad res æternas corruptionis expertes. Hugo Victorinus ait, omnes res eſſe perpetuas, quod attinet ad auctorem earum DEVM: tranſire ex ſemetipſis, ſicut & hoc, quod antequam eſſent, nihil fuerint, ex ſemetipſis habuerunt. Extendit prætereà immutationem iſtam ad diſpoſitionem ac prædeſtinationem iudiciorum DEI, quibus facta hominum examinat, & prouidet. Addit etiam, & cum ipſo Bonauentura, cauſam cur Eccleſiaſtes ſubinferat hunc ſermonem, eſſe, vt compeſcat curioſitatem, de qua priùs dixerat: nec enim diſputationibus ſuis poſſe rerum à DEO conditarum naturas immutari, aut ex cuiuſuis opinione pendere, quemadmodum ſtatim ſubijcitur.

Non poſſumus eis quicquam addere, nec auferre.] Neque ex rebus naturalibus, neque ex diuinis iudiciis, vt vel ſit quod non erat, vel non ſit quod erat, vt fiat quod non ordinauit DEVS vt fieret, aut non fiat, quod fieri voluit, vt notat Hugo S. Victoris. De poſterioribus ambigi voluit, de prioribus verum eſt eo quem diximus modo. Nam poſſumus hominem interficere,

cere, generare, plantas incendere, plantare, &c. In ANGELIS, cœlis, aſtris, elementis, ſaltem ſecundùm ſe totis, in anima rationali hæc non poſſumus. Neque verò etiam in noſtra poteſtate eſt res immutare ſecũdùm ſpeciem, & ſucceſſionem, & efficere vt exiſtat quid de nouo, quod non ante ſimile ſecundùm ſpeciem extiterit, neque vt ipſum, ſaltem in eadem ſpecie vlterius non ſit. Si quas concedamus rerum ſpecies nouas vel ANGELORVM opera, vel hominum factas, fieríve poſſe, per variam cauſarum naturalium admixtionem, & applicationem, vt inter animalia conſtat de mulis, thetibus, leopardis, pantheris, & aliis hybridibus, adhuc verum erit Eccleſiaſtis axioma: vis enim eſt in natura, quemadmodum & in aliis quæ fiunt arte chymica, & ſimilibus. Per nos, ac vires proprias, nec ad ſtaturam adijcere cubitum valemus [a], nec albũ facere, vel nigrum capillũ vnum [b]. Non eſt *a Matth. 6. 27.*
minuere, nec adijcere, nec eſt inuenire magnalia DEI, ait Eccleſiaſticus [c], *b Matth. 5. 36.*
deſcribens infinitam potentiam, ac Sapientiam DEI. Id autem non ſolùm intelligitur ſecundùm rem, ſed ſecundùm inuentionem & cogitationem, *c Cap. 18. 15.*
ita vt nihil non optimè & ſapientiſſimè à DEO factum cogitari, dicique poſſit, quicquid ſit, an ab eodem perfectior condi mundus, aut perfectiores in eo qui eſt, ſpecies queant: qua de re Theologi quoque diſſerunt de Opere ſex dierum, nec non Philoſophi de Mundo. Nihil in mundo redundat, deſideratur nihil, quod pertineat ad complementum eius. Ipſæmet animantes noxiæ proſunt, vt Auguſtinus [d] docet, pœnaliter lædendo, ſalubriter exercendo, vtiliter probando, ignoranter docendo. Omnis ſtirps, *d 3. Gen. cap. 17.*
ac ſtipula, & quicquid hac vniuerſitate concluditur, proprium habet vſum. Sed vir inſipiens non cognoſcit, & ſtultus non intelligit hæc [e]. Ipſamet *e Pſal. 91. 7.*
monſtra potentiam, ſapientiámque DEI maximè demonſtrant, & ad mundi, ſicut idem tradit Auguſtinus [f], immò & morum peccata, quod *f 16. de Ciu. Dei cap. 8.*
crebro idem inculcat. R. Moyſes [g] hinc infert mundũ licet in tempore ſit factus, perpetuo duraturum, quia perfectus eſt, nec vnde mutetur habet, *g 2. ductio. dub. cap. 29.*
atque vicarias & ſuccedentes continet generationes ipſi debitas quodammodo ſecundùm iuſtitiam. Hoc de perpetuis generationibus falſum eſt, quamuis aliqua alia ratione perpetuandus videatur ſecundùm elementa. Nec alio ſenſu ſumi debet quod citat ex Pſalmo [h], Statuit ea in æternum *h Pſ. 148. 6.*
& in ſeculum ſeculi: præceptum poſuit & non præteribit: ſi de rebus corruptibilibus agatur, niſi quod tamdiu & eo modo perſeuerabunt, quo modo & quamdiu DEVS decreuit.

Quæ fecit DEVS vt timeatur.] Hebraicè: (Et ELOHIM fecit quod timebunt à facie eius.) Chald. (Et in tempore, quo veniet vltio in ſeculo, Dominus ipſe eſt qui fecit vt timeant filij hominis à conſpectu eius.) Ex efficaci potentia DEI circa res naturales, & noſtras, timorem nos oportet ipſius elicere, cum eã nos nequeamus inflectere, & omni obſeruantia colere MAIESTATEM tantam debemus, quæ cuncta propter ſemetipſam operata [i] eſt, ſibique reſeruauit gloriæ prærogatiuam, vt meritò exclamandum ſit: Domine [k], quis ſimilis tibi. Non [l] eſt ſimilis tui in Diis Domine, *i Prou. 16. 4.* *k Pſ. 34. 10.*
& non eſt ſecundũ opera tua. Timeat [m] Dominum omnis terra, ab eo autem commoueantur omnes inhabitantes orbem: quoniam ipſe dixit, & *l Pſal. 85. 8.* *m Pſal. 32. 8. 9. 10. 11.*
facta ſunt, ipſe mandauit, & creata ſunt. Inde verò colligitur argumentum

Digitized by Google

a Ibidem.

veluti à maiore : Dominus [a] diſſipat conſilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, & reprobat conſilia Principum. Conſilium autem eius in æternum manet, cogitationes cordis eius in generatione, & generationem.

b Verſ. 2.

Timeatur.] Timorem docui Hiſtoriæ Apoſtolicæ decimo Capite [b], omnem DEI cultum, amorémque eius comprehendere. Hoc item loco tam amplè ſumi poſſet, quamuis præſertim pro illo, qui horrorem, ac ſtuporem adiunctum habet, qui comprimat inania, & ſollicita ſtudia noſtra. Incutit creaturæ conſideratio CREATORIS trepidam iſtam venerationem : ſed eius potiſſimùm creaturæ, cui fræni iniecti ſunt, cuiuſmodi eſt mare, vt eodem loco admonui [c]: item illarum, quæ ſunt ad noſtram neceſſariæ ſuſtentationem [d]: prætereà in quibus elucent inſcrutabilia iudicia DEI, iuxta illud Habacuc [e], provt legunt Septuaginta : Conſideraui opera tua, & expaui, nimirùm in Incarnationis myſterio [f]. Denique quia propter omnipotentiam DEVS timendus, maximéque terribilis eſt : appellatur nominibus abſtractis Timor [g], Pauor, & terror [h], ac nominatim eius, qui ſingulari DEVM pauore proſecutus eſt, Iſaac [i], ac proſequebatur tunc adhuc viuens pio, ac religioſo, non vt ſomniant Hebrei, ob memoriam, cùm ipſum pater voluit iugulare: nec quo Iacob reuerebatur patrem Iſaac : nec quo Iſaac precabatur pro filio Iacob. Lege Pererium in caput trigeſimum primum Geneſis. Sunt qui DEVM deriuent à δέος, quod eſt timor. Sicquidem qui putatur Clemens Romanus [k], & alij: & λατρεύειν quod eſt propriè colere DEVM, deriuant à λα particula quæ auget ſignificationem, & τρέειν, quod eſt tremere. Alij DEVM quod det, vel quia nil ei deſit, dici volunt. Primus in orbe Deos fecit timor, ait Statius.

c Cap. 4. & 14. Lege Ierem. 5. 21. 22.
d Iere. 5. 24.
e Cap. 3. 1.
f Hieronym. Rupertus, Euthymius, Theophyla. in Habacuc, cũ alijs.
Euſeb. 5. de Demõſt. c. 15. Aug. Orat. cõt. Iuda. & Paganos c. 13. & 18. de Ciuit. cap. 52.
g Gen. 31. 42. 53.
h Eſa. 8. 13.
i Suprà in Geneſ.
k Epiſt. 1.

Verſ. 15.] QVOD factum eſt, ipſum permanet: quæ futura ſunt, iam fuerunt, & DEVS inſtaurat quod abiit.

l Verſ. 9.

PRÆTER vltima verba, eadem ſententia occurrit Capite primo [l], eſt verò confirmatio eius quæ priore verſu poſita eſt : vltimorum autem verborum ſenſus, quod in aliquo DEVS indiuiduo ſpeciei reſtituit id, quod periit item in indiuiduo : vel quod antiqua iudicia ſua circa res humanas, quæ intermitti videntur, demonſtrat ſe rectè exercuiſſe. Si ſequamur editionem Latinam antiquam, quæ reſpondet Græcæ : (Et DEVS quæret eum qui perſecutionem patitur.) Καὶ ὁ ΘΕΟ`Σ ζητήσει τὸν διωκόμενον.) quo etiã pacto Lucifer [m] legit pro Athanaſio, exponemus cum Hieronymo vniuersè de cunctis, quę in mundo ſunt, id eſt, quod periit, quod expulſum eſt, quod eſſe ceſſauit, DEVS requiret, atque inſtaurabit, quaſi ſit τὸ διωκόμενον, & non τὸν. Symmachus : ὁ δὲ ΘΕΟ`Σ ἐπιζητήσει ὑπὲρ τῶν ἐκδιωκομένων. Textus Hebræus ſic habet eodem pacto vt Græcus, והאלהים יבקש נרדף *vehaelohim iebakeſch nirdaph.*) Et ELOHIM requiret raptum) R. ib. Abraham putat נרדף *nirdaph*, ſignificare inſtans ſeu tempus præſens, vt quia id, quod

m Lib. 1.

præte

Digitized by Google

præterijt, efficitur præſens, & quod futurum, efficitur vt præteritum, ac proinde omne tempus quaſi vnum nunquam deficiens, dicatur Devs res omnes tempori obnoxias hoc pacto requirere, & per propagationem continuare.

Idem Hieronymus affert aliam explicationem de perſecutione humana, vel Gentilium aduerſus Martyres, vel magis generali, quam omnes patiuntur, piè viuentes in Christo [a], cuius ipſe ſit vindex, & quærat perſecutionem patientem [b], & ſanguinem requirat interfectorum, quærátque quod perierat [c], & erroneam ouem ſuis humeris ad gregem reportet [d]. Thaumaturgus, & Olympiodorus reddunt eodem ſenſu de illo, qui læſus iniuſtè, Deo auxiliatore vtatur.

a 2. Tim. 3. 12.
b Deut. 32. 43.
c Luc. 19. 10
d Luc. 15. 5.

Chaldæus Paraphraſtes paulò fuſiùs id ipſum declarat, ſed referendo, ſeu differendo ad Iudicij diem (& in die iudicij magni futurum eſt, vt Dominus requirat obſcurum & pauperem de manibus improbi, qui perſecutus fuerit eum.) Sed quomodo cohærebit hæc cum priore ſententia contenta præcedentibus verbis? Significabitur, quod conſilia, iudiciáque diuina, & prouidentia quæ latent, vel etiam quodammodo videntur eſſe nulla circa eos, qui opprimuntur ab alijs, apparebit aliquãdo aut futuro, aut præſenti quoque tempore. Id tamen magis adhuc exprimitur ſequentibus verſibus. Ceterùm primus ſenſus noſtræ conſentaneus editioni meritò præferendus eſt, cùm eundem quoque Hieronymus ad aliam editionem conetur accommodare.

Inſtaurat.] Omnes aliæ editiones legũt (Quærat, vel Requirat.) aut in futuro (Quæret, aut Requiret.) interpres nihilominus rectè poſuit Inſtaurandi verbum: quærere enim Dei, aut requirere importat interdum beneuolam eius prouidentiam conſulendi, atque benefaciendi, & veluti reuocandi ad eſſe ea, quæ perierũt, ac in lucem reducendi. Hac ratione Dauid [e] ſe à Deo quæri petebat, & contrà Iob, vt non requireret diem, qua natus erat [f].

e Pſ. 118. 167
f Iob 3. 4.

Verſ. 16.] Vidi ſub ſole in loco Iudicij impietatem, & in loco Iuſtitiæ iniquitatem.

Hæc eſt noua vanitas, & afflictio ſpiritus, vel certè iam poſtremis prioris verſus verbis iuxta ſenſum vnum indicata, quod omnia ſint plena impietate, & iniquitate, etiam vbi vigere contrariæ virtutes & ſolebant, & debebant, tum publicè, tum priuatim: vnde capiunt mortales occaſionem obmurmurandi aduerſus Devm, ſicut prius contra eiuſdem prouidentiam in tanta rerum viciſſitudine. Sic quidem nectit Hugo Victorinus; à dicta verò explicatione, quam ſequitur Paraphraſtes Chaldæus, recedunt Græci Thaumaturgus, qui & Gregorius Neocæſarienſis, atque Olympiodorus. Volunt iſti ſermonem eſſe de loco, quo in Inferno excipiuntur Impij, vocántque ſupplicij barathrum, & de alio pro pijs. Quia verò Salomon ait ſe vidiſſe ſub ſole, Olympiodorus notat illum conſideraſſe Iuſtos dum adhuc viuunt, ſed poſtea migraturi ſunt in Paradiſum, & regnum cœlorum: quamuis

quamuis,inquit,quæſtio ſit de Paradiſo,an in terra,vel ſub terra,vel in cœlo debeat collocari.Huius expoſitionis occaſio eſſe non potuit Græcus textus : vt habent plures codices , & Hieronymus , ac Latini videntur legiſſe: Καὶ ἔτι εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον τόπον τῆς κρίσεως, ἐκεῖ ὁ ἀσεβής, καὶ τόπον τῶν δικαίων, ἐκεῖ ὁ ἀσεβής. Sed vltimo loco debuit eſſe εὐσεβής. Itaque illi proculdubio legerunt, & ex Latinis citatus [a] Lucifer , eodémque pacto Sixtiana

a 1. Pro Athanaſio.

Septuaginta Interpretum Biblia. Nos potius vulgatam tranſlationem ſequimur, necnon antiquiorem , quæ eſt apud Hieronymum , congruítque cum editione Hebræa, & Chaldæa.

Magna porrò vanitas & afflictio ſpiritus,vehemens etiam in viris optimis,quando vident ius dici ab iniuſtis, opprimi potentia impiorum innocentes , & tam prauo exemplo atque conniuentia deiici virtutis ſtudioſos, ne hanc perſequantur, erigi ad omnia patrāda vitia ſceleratos nullo dignos præmio,ſuppliciove propoſito,ſed mutata vice hoc ferentibus probis,illud reprobis reportātibus. Plenæ ſunt his querelis vaticinationes Prophetarū, Pſalmi,& Sapiētiales libri. Meretur Iudex,& Princeps iniquus peculiariter

b Iob 8.13. Cap.15.34. Cap.34.30. c Zach.11.17 d Cap.13.5. e Cap.59.14

nomen hypocritæ [b] , vtque dicatur is , qui non ſe gerit pro paſtore, Idolum [c] ,quia perſonam publicā mentitur,tuendi Rempublicam & conſulendi ſubditis.Tales erant,de quibus Daniel [d] ſcribit,quod videbantur regere populum , cùm,vt hîc dicitur, in loco Iudicij impietatem , in loco iuſtitiæ iniquitatem exercerent. Conuerſum eſt retrorſum Iudicium, inquit Eſaias [e] , & iuſtitia longè ſtetit , quia corruit in platea veritas , & æquitas non potuit ingredi.

Vidi.] Hebraicè,Chaldaicè & Græcè (& adhuc vidi) quod aduerbium innuit nexum huius ſententiæ cum præcedentibus.

In loco iudicij impietatem.] Hebraicè (Vidi locum iudicij, ibi impietas) רשע *reſchahh*, & Græcè ἀσεβὴς,impius,id eſt,vbi iudicium eſſe debuerat,ſeu qui id exerceret,ibi fuiſſe impiū.Locū iudicij vocat Chaldæus locū domus Iudicij , & pro impio, vel impietate,iudices mendacij , ſiue mendaces, qui condemnant innocentem,vt exeat reus in iudicio ſuo. Poſſet quoque ſenſus eſſe : Vidi pro iudicio impietatem , non tantùm in iudice , ſed in quocumque: ſiquidem omnes facere debent iudicium per abſtinentiam à malo, ac damnationem malefactorum à ſeipſo. Albinus exponit de confuſione præmiorum ac ſuppliciorum in hac vita inter pios,& impios,cùm non ſibi vbique debita referant , ſed modo præpoſtero nunc hi,nunc illi. Sed melior primus ſenſus,quem tradit Hieronymus, intelligens Iudicum ſubſellia. Græcis placuit alius,vt antè notauimus. Vtinam reges audirent regem Io-

f 2. Par.19.6.

ſaphat monentem [f] ſe DEI opus agere,vt attenderent inter iudicandum,& non hominum,& Dauid [g] ,qui precabatur DEVM,vt iudiciū ſuum regi da-

g Pſ.71.1. h Pſal.81.1. i Pſal.74.3. k Æthiopes hi dicantur. l Conc. Chalcedo. & conc. Epheſ. tom.1. cap.22.

ret,ac iuſtitiam filio regis,memor , quod ille in medio DEOS, id eſt, Iudices ipſos diiudicat [h] , immò & iuſtitias ipſas [i] : vel Barbaros illos imitarentur,qui ſublimem thronum in Senatu vacuum relinquunt , quod in eo DEVM ipſum reſidere ſentiant [k]: aut antiquiora Concilia [l], in quibus codex Euangeliorum honoratiore loco collocabatur quaſi pro CHRISTI perſona præſente : aut certè Petrum Patriarcham Alexandrinum,qui pontificiam in templo cathedram conſcendere non ſuſtinebat , quòd diuino ſe

lumine

lumine abſterreri diceret virtutis cœleſtis in ea ſedentis. Cambyſem prodit Herodotus [a] Sicanno Iudici, qâia ſententiam corruptus pecunia dixiſſet, corium detraxiſſe, huiúſque lora in tribunal condidiſſe, & intendiſſe, ac ibi filium Othonem pro patre Iudicem ſedere præcepiſſe, monitum meminiſſet, in quo tribunali iudicaret.

In loco iudicij.] Quis, vbique fuerit locus iſte, alias [b] expoſui, déque vario Hebræorum foro.

Impietatem.] Detractis punctis, vel mutatis legere poſſemus, (Impium) éſtque nomen idem Hebræum, pro quo mox ponit Interpres Iniquitatem. רשע *raſchabh* autem radix latè patet, cùm primariò ſignificet, inquietum eſſe, dicatúrq; de quouis improbo; qui quatenus talis, nō conquieſcit. Græcæ dictionis, ἀσεβὴς, quæ hîc habetur, & ἀσέβεια, ſicut Latinè impius, atque impietas, magis propriè reſpiciunt DEVM, parentes, patriam, amicos, ſicut & oppoſita nomina pij, ac pietatis, εὐσεβὴς, καὶ εὐσεβείας. Pietatem finit Marcus Tullius [c], Iuſtitiam aduerſùs Deos, & pietatis nomen grauiſſimum, & ſanctiſſimum vocans; eam ſe ſcribit erga Lentulum amicum habere [d]. Extenduntur tamen omnia nomina, tanquam ſynonyma improbo, & improbitati, peccatori, ac peccato, atque ſimilibus. Dixit Apoſtolus [e] εὐσεβεῖν τὸν ἴδιον οἶκον, domus curam habere. Omne peccatum impietas eſt, quia contra DEVM; ſi id, inquam, ſit graue: ſed magis propriè illud, quod immediatè attingit eum, cultúmve ipſius: tum id quod eſt contra Rempublicam, cuiuſmodi eſt peccatum Iudicum, de quibus id agitur.

Loco Iuſtitiæ.] Τῶν δικαίων, vel rerum iuſtarum, vel hominum. Hebraicè Iuſtitiæ nomen eſt צדק *tſedech* numero ſingulari. Chaldæus (Ibidem, inquit, inuenitur vir peccator, vt imperet ei (innocenti) propter peccata generationis malæ.)

a Lib. 5.
b In Actus Apoſt.
c 1. De Natur. Deo.
d 1. Epiſt. famil. 9.
e Tit. 2. 5.

Verſ. 17.] ET dixi in corde meo: Iuſtum, & Impium iudicabit DEVS: & tempus omnis rei tunc erit.

SOLATVR ſeipſum Eccleſiaſtes expectatione futuri Iudicij, quod Chaldæus magnum vocat, vbi (quod ſignificat שם *ſcham*, & ἐκεῖ) & quo tempore (quod Interpres dixit, Tunc) cuique DEVS palàm, & ex æquo reddet iuxta opera. Emphaſim continent aduerbia temporis & loci indefinitè poſita; prætereà quod Hebraicè magis exprimitur (quia eſt tempus omni voluntati, ſeu rei, quam volueris, & ſuper omne tempus ibi, nempe erit Iudicium (id eſt, tum cogitationes, tum verba & opera venient ad iudicium, quaſi dicat, quæuis, & quælibet res, à libendo, & volendo, & Italicè *qualſiuoglia coſa*, Hiſpanicè *qualquiera coſa*, quibus bene redditur ſignificatio Hebrææ dictionis חפץ *chephets*, de qua priùs quoque dictum eſt [f]. Vetus editio legit (Quia tempus eſt omni voluntati ſuper omne factum ibi.) Quibus verbis non ineptè quis innui diceret iudicandas duntaxat actiones quæ pendent ex libera voluntate: ὅτι καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι, καὶ ἐπὶ τῷ παντὶ ποιήματι ἐκεῖ. Iudicij vniuerſalis mentio frequens eſt in Scripturis, & apud Patres. Ex huc verò loco ſatis videtur inferri,

f Cap. 1.

fuiſſe tunc ſingulas omnium etiam cogitationes malas omnibus aperiendas, non ſola opera diuinæ quoque conſilia prouidentiæ adeò nunc occulta, quæ improbi impudenter damnant, vel rident, vel prorſus non credunt; probi probant quidem, & venerantes exoſculantur, ſubiugantes intellectum in obſequium DEI, ſed non ſine labore, donec intrent in ſanctuarium DEI; & intelligant in nouiſſimis eorum [a]. Docent id quod dixi, notas, apertáſque fore malas, ac bonas ſingulorũ actiones ſingulis in iudicio, nonnulli Patres, vt Baſilius [b], & Iſidorus Peluſiota [c], Auguſtinus [d], & ex Scholaſticis cum Magiſtro [e], maior, & melior pars iuxta illud Sybillinum:

" *Cunctáque cunctorum cunctis arcana patebunt.*

Et ratio ſuadet ſumpta ex perfectione dicti iudicij. Hæc enim requirit omnium in publicum cauſas produci, vt conſtet, ſententiam proferendam, iuſtam eſſe; & appareant diuinorum conſiliorum rationes: & CHRISTI gratiæ vis, atque maieſtas gloriæ, & æquitas iuſtitiæ, quòd nec Electis peccata fuerint impedimento, nec tot beneficiis allecti Reprobi conſequi ſalutem valuerint, quia noluerunt. Hoc pacto primi magis celebrabunt etiam publicè laudes DEI, memores miſeriarum præteritarum, vt ait Gregorius, eorúmque pro peccatis pœnitentia cognoſcetur, & ſecundi maius concipient dedecus, ac in ſemetipſos indignationem. Scriptura, non ſemel tradit de omnibus bonis, ac malis operibus iudicium futurum [f], etiam de conſiliis cordium [g]. Sancti quoque ponunt id certum, præſertim Auguſtinus [h], Anſelmus [i], necnon Lactantius [k], quamuis de mutua cognitione non ita omnes diſtinctè exprimant, qua nimirùm bona, maláque cuncta malorum boni, & horum illi eadem cognôſcant. Lege Franciſcum Suarez [l], & Henricum Henriques [m].

Omnis rei.] Omnis quidem rei nomine homo intelligi poteſt hoc loco cum Bonauentura, ſicut cum Gregorio [n] per omnem creaturam: tamen Hebrææ dictiones חפץ *chephetſ* & מעשה *mahhaſcheh*, & Græcè πρᾶγμα & ποίημα aliud indicant, nempe res ipſas, opera, conſilia, negotia, &c. Aquila πάσης χρείας. Nec adeò placet, quod addit Moringus, cui placuit quoque dictus ſenſus, Tempus omni rei futurum, cùm omnis res horrenda ſui immutatione ſeueritatem proximè imminentis iudicij teſtabitur. Igitur tempus hoc ad homines iudicandos refertur. Licèt verò hoc quod viuunt tempus, eorum potiùs dicatur, illud aliud DEI; iam enim habent tempus ad operandum bonum [o], quia eſt tempus miſerendi [p], & acceptabile [q], & viſitationis [r], id eſt, benignitatis, & nundinarum, ſeu negociationis [ſ], vacandi DEO per bona opera [t], laborandi [u], æſtatis ac meſſis colligendæ [x], inſtar formicæ [y], tamen erit, cùm ſuum illud tempus accipiet DEVS ad iudicandum, etiam iuſtitias ipſas [z], & vocabit aduersùs nos tempus [a], poſt quod non erit deinceps aliud tempus [b].

Verſ. 18.]

a Pſ. 72.16. 17.
b De vera virginit. & Ep. ad Virg. lapſam.
c Lib. 1. Epiſtola 94.
d Tract. 53. in Ioan.
e 4. d. 43. vel 47.
f 2. Cor. 5. 10. Eccl. vlt. 14.
g 1. Cor. 4. 5.
h 20. de Ciu. DEI, c. 14.
i 1. in Elucidatorio.
k Lib. 7. c. 21. & 22.
l Tom. 2. in 3. Par. Diſp. 57. ſect. 9.
m De fine hõ. cap. 25. n. 2.
n Hom. 29. in Euang.
o Gal. 6. 9.
p Pſ. 101. 14.
q 2. Cor. 6. 2.
r Luc. 19. 44.
ſ Ezec. 7. 12. Luc. 19. 13.
t Pſ. 45. 11.
u Ioan. 9. 4. Pſal. 103. 20.
x Gal. 6. 9.
y Prou. 6. 6.
z Pſal. 74. 3.
a Thren. 1. 15.
b Apoc. 10. 6.

Verſ. 18.] Dixi in corde meo de filiis hominum, vt probaret eos Devs,& oſtenderet ſimiles eſſe beſtiis.

Obstare plurimùm videri poterat præſenti ſententiæ de futuro diuino iudicio, quoniam ex corporis interitu, ſiue morte beſtiis æquali,nihil poſt hanc vitam hominibus ſupereſſe cenſeri poſſet. Reſpondet,id verò valdè animum ſuum, aliorúmque diuexare, eáque ratione vehementer Devm nos exercere, & tentare: dignitas enim ac immortalitas animi non omnibus paſſim cognita eſt, nec meliùs homo tractari videtur,quàm beſtiæ. Probationis autem finis fuit vel ad modeſtiam nobis,humilitatémque ſuadendam, vel ad mentem ſurſum eleuandam; & animum ipſum immortalem, nobiliſſimúmque excolendum, ſpreto interim vili, & caduco corpore. Hæc eſt huius, & ſequentium trium verſuum ſententia: à qua non abhorret,quod Hieronymus docet,de præcedentis quoque paulò ſuperiùs verſus ſenſu, nullam in præſenti vita inter Iuſtum, ac Impium eſſe diſtantiam, nec aliquid virtutem valere: hoc mirum non eſſe, cùm etiam inter pecudes & homines ſecundùm corporis qualitatem nihil differre videatur.

Dixi in corde meo.] Carthuſianus explicat non de cogitatione tantùm, ſed etiam de appetitu, vt appetierit quoque, vt Devs per varios euentus probaret, id eſt, innoteſcere faceret hominum qualitates ac proprietates, ſeu vt ipſimet ſeipſos agnoſcerent. Dicere nonnunquam, eſt optando loqui,vt in Pſalmo: Inimici dixerunt mala mihi: Quando morietur,& peribit nomen eius [a]? & apud Amos: Et erit Dominus Devs exercituum vo- *a Pſal.* 40.6.
biſcum, ſicut dixiſtis [b]. Tamen ſimplex ſenſus de ſimplici cogitatione *b Cap.* 5.14.
præferendus eſt.

De filijs hominum.] Omnes editiones habent numerum ſingularem, ita vt quod aliàs [c] docui,non ſit diſcrimen illud perpetuò verum, accipi filios *c Act.* 7.55.
hominum in deteriorem partem, filium hominis in meliorem. Tertullianus [d] filios hominum ſumit in bonam partem. Forſitan ſingularis nume- *d* 5. *con. Mar-*
rus innuit originem à communi parente Adam. Gloſſa Interlinearis filios *ci. cap.* 8.
Sanctorum exponit. Vetus tranſlatio legit: (De loquela filiorum hominis.) Græca: (Περὶ λαλιᾶς,) Hebræa: על דברת *bhal dibrath* propter, vel ſuper moribus. Chaldæa: על עסק *bhal bheſek*, ſuper cauſam, & negocium. Hieronymus cum Septuaginta dictionem Hebræam ſumens pro ſermone,à radice דבר *dabar*, ſic exponit: (Hoc ſolùm inter homines & iumenta Devs diſcrimen eſſe voluit, quia nos loquimur, illa ſunt muta: nos voluntatem ſermone proferimus, illa torpent ſilentio.) Thaumaturgus eodem pacto intellexit. At Olympiodorus Græcam videlicet ſecutus quoque lectionem, declarat iudicium fore de ſermone filiorum hominum, etiam qui profertur score ocioſè [e], & de internis verbo,aut cogitatione. Vata- *e Mat.* 12.36.
blus: Æſtimaui in animo meo conditionem hominum, vt Devs excellentiſſimos creauerit, ſimul cernens quomodo ipſi ſeſe in pecudum conditionem abijciant,&c.

Vt probaret eos Devs & oſtenderet.] Vetus tranſlatio: (Quia, id eſt,

T 2 Quod,

Quod, ſeparat illos DEVS, vt oſtendat, &c.) Ὅτι διακρινεῖ αὐτοὺς ὁ ΘΕΟΣ τοῦ δεῖξαι. Quod dijudicabit, diſcernet, ſeparabit eos DEVS, & vt oſtendat eis. Chaldæa: (Quod venient ſuper eos percuſſiones, & morbi mali) reſpexit opinor ad dictam vocem Hebræam דבר *deber*, quæ cum ſex punctis ſignificat peſtem, mortalitatem, mortem) ad tentandum eos, & ad probandum eos; hæc fecit Dominus, vt videat: Si reuertentur ad pœnitentiam, dimittetur illis, & ſanabuntur. Sed improbi, qui vt iumentum non conuertuntur; propterea illi arguuntur nocendo eis) Hebræum לברם *lebaram*, ex littera ſeruili cum *makor*, id eſt, infinitiuo ſignificare poteſt (Vt dilucidaret) id eſt, declararet, vel vt eligeret eos, vel quaſi ſit לאשר *leaſcher*, eo quod ברם *baram*, elegit eos præ aliis creaturis, vt ſcirent, & cognoſcerent, &c. Sed recidit ſenſus eodem, & Interpres optimè vertit, (vt probaret) Probare autem DEI, & tentare, non eſt propter ipſum, cui nihil incognitum, ſed propter nos, vt veniamus in cognitionem alicuius rei, vnde progrediamur ad nos ipſos melius cognoſcendos, ac tandem ad DEVM. Id fit in vita tota, quæ etiam tentatio eſt [a], ipſæque creaturæ factæ ſunt in tentationem animabus hominum [b]; dúmque ſub occultis iudiciis DEI viuitur, magna probatio proborum, & improborum illa vel venerantes, non ſolùm patienter ſuſpicientium, vel contra faſtidioſè, ac impotenter damnantium [c]. Palpebræ DEI interrogant, ſiue probant filios hominum, quia iudicia eius iuxta aliquid, clauduntur hominibus, ait Gregorius [d], & iuxta aliquid reſerantur. Ad has palpebras Domini oculos deiectos habent ſemper iuſti, petúntque probari, atque tentari à Domino [e], vt ſic miſericordia ipſius ante oculos eoſdem ſit, & complaceant in veritate [f], id eſt in veris ac iuſtis eiuſdem vel promiſſis, vel præceptis.

- *a* Iob 7. 1. iuxta LXX.
- *b* Sap. 14. 11.
- *c* Pſal. 10. 8.
- *d* 23. Moral. cap. 5.
- *e* Pſal. 25. 2.
- *f* Ibidem 3.

Similes eſſe beſtiis.] Hebraicè, (Quod ipſi iumenta ipſis ſibi) Id eſt, non re tantùm quod ad corpus attinet, ſed ſuamet opinione ſecundùm animam & mores beſtiales, aut ignorantiam, quæ propriæ facit obliuiſci dignitatis, perinde ac nihil differrent à beſtiis. Caietanus ita vertens: (Et ad videndum quid ipſi beſtia ipſi ad ipſos) exponit quod homo eſt beſtia ad ſeipſum, id eſt, Politica quædam beſtia, quoniam communicant homines inter ſe. Durè profectò. Vtilis doctrina: neceſſaria abiectæ iſtius noſtræ conditionis memoria, quod & ex originali culpa, quamuis remiſſa ſuperſit in corpore par beſtiis mortalitas, & non diſſimilis per alia peccata quæ adiungimus, in animo quaſi transformatio. Vnde prouenit vt Scripturæ ac Patres varia beſtiarum comparatione fœdos, perditóſque noſtros mores deſcribant, & exprimant: immò re ipſa voluerit DEVS, vt Nabuchodonoſor externo ipſo habitu victúque beſtiarum veluti contubernalis aliquandiu degeret [g]. In ea peruerſitate Iudicij, ac iuſtitiæ quam prius dictum eſt eſſe inter homines, beſtiarum more maiores deuorant minores: inquit Hugo Cardinalis, verè quidem, ſed tropologicè. Teſtes pelliceæ veſtes [h] nos beſtiarum induiſſe per peccatum; & exuturos corium [i] mortalitatis. Teſtis ſarcaſmus DEI: ecce Adam quaſi vnus ex nobis factus eſt [k]. Simul eum veſtes illas induit. Non enim ſimilis DEO, ſed cum in honore eſſet, iumentis inſipientibus ſimilis factus eſt [l]. Diu hoc veſtium genus viguit apud priſcos, non modo profanos Græcos, Latinóſque, vt produnt Plato [m], Plutarchus, Strabo,

- *g* Daniel. 4. 22.
- *h* Gen. 3. 21.
- *i* Auguſt. in Pſal. 103.
- *k* Gen. 3. 22.
- *l* Pſ. 48. 13.
- *m* In Protagora.

Strabo [a], Iuuenalis [b], Cicero [c], Hieronymus [d], & de Romanis quoque Senatoribus Propertius, quos vocat pelliros: verum etiam apud Hebræos, de quibus Paulus [e], ac Hiſtoria [f] Regum, & Geneſis [g], & de Ioanne Baptiſta Euangeliſtæ [h].

Beſtiis.] Hebræa vox בהמה *behemah*, in numero eſt ſingulari, Græca in plurali κτήνη. Id non refert, Prior generaliter comprehendit quadrupedia cuncta, & in numero multitudinis videtur pro vnica beſtia nonnunquam ſumi, ſed ingentis molis, qualis eſt elephas, quaſi multis æquiualens. Hinc quando ſe Dauid vt iumentum dicit [i] factum apud DEVM, indicat vulgarem phraſim, qua ſtolidiſſimum, ac ſtupidiſſimum hominem appellare ſolemus magnam beſtiam. Græcum nomen de pecore, & iumento magis propriè dicitur, vel ἀπὸ τῆς κτήσεως, id eſt, poſſeſſione, quæ olim conſtabat maximè pecore; vel ἀπὸ τοῦ κτείνειν, id eſt, à mactatione beſtiarum.

a *Lib. 15.*
b *Saty. 6.*
c *1. Tuſculana.*
d *Epiſt. ad Nepotia.*
e *Heb. 11. 37.*
f *4. Reg. 18. de Elia.*
g *Geneſ. 27. 16. de Eſau.*
h *Matt. 3. 4.*
i *Pſ. 72. 23.*

Verſ. 19.] IDCIRCO vnus interitus eſt hominis, & iumentorum, & æqua vtriuſque conditio, ſicut moritur homo, & illa moriuntur, ſimiliter ſpirant omnia, & nihil habet homo iumento amplius: cuncta ſubiacent vanitati.

SENTENTIA ex dictis perſpicua, videlicet nullum videri diſcrimen hominis beſtiarúmque, cum par ſit exitus moriendi, ſicut & ſpirandi modus in vita, & procliuitas ad mutationem. Quæ dicuntur hoc loco, vel ex Impiorum perſona dicuntur negantium animæ immortalitatem, ſicut in cap. 2. libri Sapientiæ [k]: vel tantùm de corpore, nec enim Auctor innuit, ſe ex alterius agere perſona, ſed ex propria. Poſterior expoſitio placet Hieronymo, qui notat, ne putaremus agi hic de Anima, ſubdi, Omnia facta de terra, & reuerti in terram: de terra autem nihil aliud niſi corpus factum: de quo etiam eſt illud: Terra es, & in terram reuerteris [l].

Conſentit Albinus, Bonauentura, & alij. Priorem mihi ſequi videtur Thaumaturgus: nec diſplicet Olympiodoro; eámque tradit B. Thomas [m]: & indicat quod mox ſubditur: Quis nouit ſi Spiritus, &c. quaſi dicat, Imperitis, aut voluptuoſis hominibus ignotum eſſe; vel perinde eſſe, ac ſi eſſet. Gregorius [n] ait, Tumultuantis turbæ hoc libro ſenſum Eccleſiaſten concionatorio more ſuſcipere, vt per inquiſitionem dicat, quæ fortaſſe per tentationem imperita mens ſentiat: ſed velut extenſa manu omnium tumultus ſedare, eóſque ad vnam ſententiam reuocare in eiuſdem libri termino: quin & prius ſtatuere differentiam ſapientis à iumentis, & ab hominibus ſtultis, quando dicit Capite ſexto [o]: Quid habet amplius ſapiens à ſtulto, & quid pauper, niſi vt pergat illuc, vbi eſt vita? Clarius autem extremo Capite [p] ait corpus in terram, ad DEVM redire ſpiritum.

Idcirco.] כי *chi*, Quoniam: Καὶ γὰρ, Et quidem: verus tranſlatio: ſiue quia.

k *Verſ. 1. & ſeq.*
l *Gen. 3. 19.*
m *1. Par. q. 75. a. 6. ad 1.*
n *4. Dial. cap. 4.*
o *Verſ. 8.*
p *Verſ. 7.*

Vnus interitus.] Συνάντημα.) quod nomen ter eodem verſu repetitur etiam vbi interpres poſuit (conditio). totidémque vicibus eſt מקרה *mikreh* Hebræum, & Chaldæum ארעון *arhhun*. Eædem voces erant Capite ſecundo [a], vbi ſapientis & ſtulti vnus dicebatur interitus. Olympiodorus etiam hic per τὸ συνάντημα intellexit vniuerſam corporis rationem, vitamque quæ corpori vacat, quamuis tropologicè reſtringat ad beſtialem, quam homo intemperans viuat veneri indulgens, &c. Thaumaturgus vniuerſe de omnibus, quæ vtriſque contingunt in vita. Quam aptè Interpres interitum reddiderit, lege quæ citato loco annotaui. Vetus tranſlatio (euentum) habet. Symmachus συμβαμα eodem ſenſu.

a Verſ. 14.

Sicut moritur homo, ſic & illa moriuntur.] Chald. (Et ecce quemadmodum moritur iumentum, ſic moritur is qui non conuertitur ad pœnitentiam, ante mortem ſuam. Moritur etiam ille qui conuertitur, quamuis illi alteri apud DEVM, & propter iacturam felicitatis, perinde eſt, immò quodammodo peius, quàm ſi eſſet iumentum.

Similiter ſpirant omnia.] Aliæ editiones: (Spiritus vnus omnibus, ſiue facultas reſpirandi, & reſpiratio, ſiue aër, & aura ſpirabilis. רוח *ruach*, ſignificat interdum aërem, ventum, flatum vitalem, anhelitum. Idem valet quod hic eſt τὸ πνεῦμα, nempe tum animantis quem dixi anhelitum, tum aërem inſpiratu attractum, reſpirationis, vocíſque materiam. Inde animam à Latinis dictam putant, quaſi ἄνεμον, hoc eſt, auram, & ventum. Symmachus ἀναπνοὴν reddit, καὶ ἀναπνοὴ ὁμοία πᾶσιν. Et reſpiratio ſimilis omnibus. Propterea DEVS inſufflaſſe dicitur in faciem hominis, ſeu iuxta vim vocabuli Hebræi in nares (organum reſpirationis) ſpiraculum vitæ, vt fieret in animam viuentem [b], & imperaſſe ventos in oſſa arida ſpirare [c], vt excitarentur ad vitam. Temperatur hauſto aëre viſcerum calor, vt ab hoc officio non animæ dumtaxat nomen, ſed נפש *nephesch* [d] quoque ac ψυχῆς [e] vulgo deriuetur: idque melius quod ad hoc attinet, quàm vt voluit, qui nomine Athanaſij fertur Auctor libri de Definitionibus à ψύχεσθαι, vt eſt exiccare, & areſacere, & concoquere humores, & cibos, vel vt Chryſippus apud Plutarchum [f], quod cum fœtus ex aluo prodeat, vbi nutritur, inſtar plantæ refrigeretur aëre, ſpiritúmque mutet animal euadens. Irridet hoc Tertullianus [g]: Lactantius [h] verò etiam definitionem Animæ à Varrone traditam: Eſt aër conceptus ore, deferuefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffuſus in corpus, &c.

b Gen. 2. 7.
c Ezec. 37. 9
d Theſau. lingua Hebr.
e Plato in Craty
f De Stoicor. repugnantijs.
g Lib. de Anima. c. 25. quē lege etiā cap. 4. 11. & 22.
h De Opific. Dei Cap. 17.

Et nihil habet homo iumento amplius.] Græcè cum interrogatione: Καὶ τί ἐπερίσσευεν ὁ ἄνθρωπος παρὰ τὸ κτῆνος; οὐδέν. Symmachus: Καὶ τί πλέον ἄνθρωπος κτήνους; Et quid amplius homo pecore? Theodotio: Καὶ τίς περίσσεια τῷ ἀνθρώπῳ: Et quæ præſtantia homini? Vetus tranſlatio: Et amplius homini à pecore nihil eſt.) Chald. Et reſiduum viri præ iumento non eſt quicquam inter vtrumque, niſi domus ſepulcri.) Inſepulta namque iacent bruta, & apud homines ſolatium id manet viuorum, & monimentum etiam quoddam immortalitatis animorum, cultus, ac pompa ſepulcrorum. Hebræa prorſus conſentiunt editioni noſtræ ומותר האדם מן הבהמה אין *vmother haadam min habbehemah ayn*, Et præſtantia, ſeu excellentia præ animali non) nempe eſt, vel nulla eſt. Sed Franciſcus [i] Venetus docet per

i In Proble. ſcript. Tom. 5. Sect. 1. Prob. 80.

regulam

regulam quam ſecretiores Theologi Nitericon appellant, quando videlicet vnaquæque alicuius verbi littera ſuum ſignificatum habet, dictionem אין *ayn*, ſignificare tria verba, אדם יש נשמה *adam ieſch neſchamah*: Homini eſt *neſſama*, portio ſuperior, & radius ille diuinitatis, quo diuina cognoſcere poteſt, nimirum intellectus, quo differt à beſtiis, & hanc eſſe lucem, quæ dicitur à Ioanne [a] illuminare omnem hominem. Vana, & Caballiſtica ratio, quæ huic Auctori familiaris eſt, cuius hac & aliis de cauſis meritò ſcriptorum eſt lectio in Indice Romano prohibita, donec expurgentur. Explicatio quoque Ioannis non eſt probabilis. *a Cap. 1. 9.*

Cuncta ſubiacent vanitati.] Videtur Epiphonematica thematis repetitio. Ceteræ editiones præfigunt cauſalem particulam (quia) quaſi diceret, ait Vatablus, humana ratio ſola non deprehendit excellentiam hominis ſupra belluas, quia quicquid videt oculo rationis in homine, eſt vaniſſimum.

Verſ. 20.] ET omnia pergunt ad vnum locum: de terra facta ſunt, & in terram pariter reuertuntur.

OMNIA *pergunt ad vnum locum.*] Biblia Regia non habent, Πορεύεται, habent tamen editiones omnes, & Codices Sixtiani Septuaginta Interpretum, necnon vetus tranſlatio, in qua eſt (vadunt) Loci nomine poteſt intelligi ſtatus, & conditio, non tantùm ſpacii quod continet, vt apud Iob [b]: Nec cognoſcet amplius eum locus eius: Immò interdum ſignificare videtur tempus, vt in Eſdra [c]: vſque ad id loci nihil indicauetam. *b Cap. 7. 10. c 2. Eſd. 2. 16.*

De terra facta ſunt, & in terram pariter reuertuntur.] De hominibus Chaldæus intelligit: (Omnes habitatores ſeculi creati ſunt ex puluere: & quando mortui fuerint illi, futuri ſunt vt conuertantur in puluerem.) Hebræum הכל *hachol*, verti potuit in genere maſculino, & intelligi de hominibus, ſed iumentorum mentio quoque facta eſt. Et omnium mixtorum perfectorum eorum vocatur mater à Lucretio [d] aliíſque: quapropter meritò maternum nomen adepta eſt, necnon παμμήτωρ, παντρόφος, πανδώρα, δημήτηρ. *d Lib. 2. & 5.*

Ἐκ γῆς γὰρ δὴ πάντα καὶ εἰς γῆν πάντα τελευτᾷ..

Mixta quidē omnia perfecta, terra potiſſimū conſtant, in eámq; præſertim reſoluuntur: homini tamen conuenit peculiariter, qui de terra formatus eſt immediatè à DEO [e]. Sic iterum Capite vltimo huius libri [f]: Et reuertatur puluis in terram ſuam, vnde erat. Et rurſus in Geneſi [g]: Donec reuertaris in terram de qua ſumptus es, quia puluis es, & in puluerem reuerteris. Et libro Iob [h]: Nudus egreſſus ſum de vtero matris meæ, & nudus reuertar illuc. Cui ſententiæ ſimilis inferius eſt Capite quinto [i]. Terram ſcilicet matrem Iob vocat, vt placet Chryſoſtomo [k], nec diſplicet S. Thomæ, & Gregorio in Iob, Hieronymo [l] item, Cypriano [m], Gaudentio [n] Brixienſi, Proſpero [o]: Loquitúrq; idem Iob ſeu de Adamo, ſeu de genere humano vniuerſo, quod ab eodem protoplaſto deſcendit. Tritum illud de Bruto, qui ſummum in Vrbe obtinuit imperium, quia matrem exoſculatus eſſet, nimirum terram, ſic Oraculum è ſpecu intelligens [p]. Cui perſimile

e Gen. 2. 7. f Verſ. 7. g Cap. 3. 19. h Cap. 1. 21. i Verſ. 14. k In Catena. l Epiſt. 20. m De mortalitate. n Tract. o 1. Par. d. Prædic. p Liui. lib. 1.

ſimile coniectorum reſponſum ſuper ſomnio Iulij Cæſaris [a]. Mos erat etiam Antiquis, Varrone [b] teſte, recentem fœtum ſtatim in terra ſtatuere, & Opem Deam, quæ & ipſa Terra eſt, implorare, quam & Leuanam à leuando de Terra, nominabant, & Faunam à fauẽdo, & Fatuam à fando, quaſi non ante attactum eius fati fas ſit; & Maiam, & Bonam, denique Magnam Matrem. Hoc ipſo nomine videtur vſus Eccleſiaſticus [c], dum dixit: Iugum graue ſuper filios Adam à die exitus de ventre matris eorum, vſque in diem ſepulturæ in matrem omnium. Sed & Sapientiæ [d] libri Auctor de ſeipſo ait: Ego natus accepi communem aërem, & in ſimiliter factam decidi terram. Vbi conſule noſtrum Commentarium. Inde cadere in terram Latini [e] dicunt recens natum: tollere filiũ [f], educare, ac pro ſuo agnoſcere. Meminit Auguſtinus [g], præter alios profanos Auctores multos, de eo ritu, quo effuſus ex vtero infans terrâ nudus excipiebatur: præ illis autem legendus in primis Macrobius [h], poſtremo etiam noſter Pontanus [i], & Pineda [k]. Idem ille Auctor libri Sapientiæ [l] primum hominem cognominat γηγενέα καὶ πρωτόπλαςον. Paulus [m] de terra terrenum: & primum Epithetum vſurpant quoque Græci Scriptores profani, præſertim Poëtæ, ſicut Latini vocem terrigenæ, & terræ progeniei, formationem hominis è terra deſcribentes [n]. Audi quam iſti expreſſerint, quod hoc loco edidit apophthegma Eccleſiaſtes:

,, Σῶμα γὰρ ἐκ γαίης ἔχομεν καὶ πάντες ἐς αὐτὴν
,, Λυόμενοι κόνις ἐσμὲν: ait Phocylides
,, *Ex terra corpus nobis eſt, & rurſus in illam,*
,, *Soluimur, & puluis ſumus.*

Reddenda eſt terræ terra, inquit Euripidis verba reddens Cicero [o]. Turpiter errant qui de terra oriri hominem putant poſſe abſque concurſu maris, ac fœminæ, quo modo quæ ex putri materia. Viſus ita ſentire Plato [p], Sicorus Poëta [q], Empedocles, ac Parmenides [r], Ægyptij [ſ], Atheniẽſes [t], Auicenna [u], aliíque Arabes, Anaximander [x], Archelaus [y], Zeno [z], Cardanus, quem ridet, ac refellit Scaliger [a], quoniam id factum nunquam eſt, & eſt contra Ariſtotelem [b], qui ipſe hoc ipſum explodit [c], vt & Tychiades [d]. Quiſi, ait iſte, vt oleta naſcerentur homines è terra. Lege Chriſtophorum Vegam [e]. Iuuat etiam res ceteras conſiderare in terram reſoluendas, & nil niſi terram eſſe. Sic Arnobius [f] de magnificis illis Idolorum templis, & de Auro, ac argento Chryſoſtomus [g], & Bernardus [h], vocantes rubram, & albam terram.

Terra.] Hebraicè, & Chald. eſt עפר *hhaphar*, ſiue עפרא *hhappera*, Græcè χοῦς, quæ propriè ſignificant puluerem. Súntque in Geneſi, cum deſcribitur formatio corporis Adam [i]: quamuis in ſententia mortis, reditúſque in terram vnde ſumptus erat [k], ſit nomen τῆς γῆς, vbi Interpres vertit puluerem, & in priore loco limum de terra, & antiquior tranſlatio, qua vtitur Auguſtinus [l], puluerem de terra; licet priorem verſionẽ quan-

a Sueto. c. 7. b 1. De Lingua Latina. c Cap. 40. 1. d Cap. 7. 3. e L. 3. C. de Poſthumis. Stati. 1. Syluarum. f Teren. Heauton. ſ. e. 1. g 4. De Ciui. cap. 20. h Lib. 1. c. 12. i Ad 4. & 6. Æneid. k In c. 1. Iob. verſ. 21. l Cap. 7. 1. m 1. Cor. 15. 47. n Lucret. lib. 6. Ouid. 1. Metamorph. o Tuſc. 3. p In Menoxeno & Atlantico, & alibi. q Apud Philop. in 3. de gener. animal. r Apud Plutar. 5. de Placit. Philo. c. 7. ſ Apud Diodo. Sicu. lib. 1. c. 2. t Pauſan. in Meſſenijs. Tzetzes in Heſiod. Lucian. in φιλοψευδεῖ. u Lib. de Dilu. & lib. 6. Natural. x Apud Plutarc. 8 Sympoſ. q. 9. y Apud Laer. lib. 2. z Apud eundem lib. 9.

a Exercit. 193. b Sect. 10. Probl. 9. 15. & 64. c 2. Polit. c. 6. d Apud Lucian. ſupra. e 2. De arte Medicina. ſect. 6. f 6. Cõtra Gentiles. g Hom. 2. in Viſio. Eſaia. h Serm. 4. de aduentu. i Gen. 2. 7. k Cap. 3. 19. l 6. & 7. Geneſ. ad lit.

doque

doque adhibeat [a]. Reuocat Iob Deo in memoriam: Memento quæſo, quod ſicut lutum feceris me, & in puluerem reduces me [b]. Scilicet formatus eſt homo de puluere permiſto aqua, de qua proinde aqua terram irrigante proximè Moſes meminit, quàm dictam formationem narraret, vt meritò limum Interpres pro puluere poſuerit: in quo limo ſiue luto, & cœno, quod corpus vt ab anima diſtinguitur, deſignat, quemadmodum probat Pineda [c] poſt Gregoriũ de Valẽtia [d], (etſi Toleto [e] ſecus videatur volenti potius totum hominem, vt pro corpore ſit terra, aqua pro anima) quia potior eſt terra, idcirco nunc puluis, nunc terra dicitur, loco luti, cœni, limi. Egregie dixit Ioſephus [f] formatum hominem ex terra fermentata, vtens verbo φυρᾶσαι, quod eſt, aquæ terram miſcere, ac veluti maſſam ſubigere. Ceterùm hoc loco Symmachus vtitur nomine τῆς γῆς, id eſt, terræ, & Latina vetus tranſlatio (humi.) Confunduntur nonnunquam hæ voces, & ex adiunctis variè adaptantur. Solet comparari homo reſpectu Dei [g] cum luto figuli, vt doceatur modeſtiam, & ſe totum diuinis conſiliis permittere, Deumque implorare.

Reuertuntur.] Omnium corruptibilium dum ſunt, immò dum prætерfluunt, perpetuus quidam eſt in via curſus ad metam corruptionis, & ad punctum circulationis. Generatio ſiquidem vt Capite primo [h] vidimus, præterit, generatio aduenit: per ortum ceu per portam vnam ingredimur, per alteram egredimur occidendo. Non hic mora, quia Præterit figura Mundi huius [i]. Vt angues reuoluimur, noſtiúmque conficimus τὸν ἐνιαυτὸν, annum vitæ circularem; Tanquam aquæ delabimur, quæ non reuertuntur [k]: & ſemitam, per quam non reuertemur, ambulamus.

a 2. de Geneſi contra Manichæ.
b Cap. 10. 9.
c In Ioan. c. 9. Annot. 7.
d In cap. 10. Iob verſ. 9.
e In tri. Par. diſp. 7. pun. 1.
f 1. Antiq. cap. 2.
g Eſa. 29. 16. cap. 45. 9. cap. 64. 8. Ierem. 18. 6. Rom. 9. 21. Eccleſ. 33. 13. Pſal. 102. 14. Gen. 18. 27.
h Verſ. 4.
i 1. Cor. 7. 31.
k 2. Regum 14. 14.

Verſ. 21.] QVIS nouit ſi ſpiritus filiorum Adàm, & ſi ſpiritus iumentorum deſcendat deorſum?

PAVCORVM eſt, (ſic exponit Hieronymus, & alij,) ac nonniſi ſapientum, (vt exprimit Chaldæus) quippe cum ſit difficile (hoc ſibi vult pronomen interrogans, vt notat idem Hieronymus, & Salonius, nóſque alio loco ſuperius) animæ noſtræ dignitatem immortalitatis qua ſuperat mortale corpus, intelligere, quódque redeat Spiritus noſter ad Devm, cui ſedes ſurſum in cœlo attribuitur, intereat verò, & deorſum cadat cum bruti corpore anima ipſius. Myſticè iumenti nomine, tum rudem, tum etiam peccatorem Hieronymus, Salonius, Albinus interpretantur, ac fieri poſſe pro incerto vitæ huius, & lubrico ſtatu, vt Iuſtus, doctúſve concidat, atque deducatur ad Inferos; contrà ille Martyrio etiam coronetur, & ſit Paradiſi colonus.

Fateor fide duntaxat nos cognoſcere ſtatum felicitatis ſupernaturalis; at immortalitatem humanæ animæ, eiúſque naturalem beatitudinem, quibus tam longè diſtamus, (quæ brutaliter Gnoſtici, atque Manichæi, perinde vt homines, intelligendi munere donauerunt) poteſt ratio naturaliter aſſequi. Si quis tamen propter ingenij ruditatem id non poſſet, credere, debet. Quare non ſimpliciter probo quod Hugo Victorinus aſſerere videtur,

(& fuit Scoti ac aliorum nonnullorum ſententia) hoc fide ſola percipi, nec ab homine ſciri poſſe, & indubitabili ratione demonſtrari, ſicque meritò locum eſſe in credentibus. Carnales ac voluptuoſi non intelligunt, aut valde dubitant, agitati, vel cœcati perturbationibus, Aſcendere ſurſum animas bonas ad remunerationem, & iumentorum deorſum, in corruptionem, dicit, & ſupponit Fides noſtra, inquit Bonauentura, & huic concordat verum & Philoſophia. Sed cum ratio illa, & philoſophia occulta ſit, & multas habeat rationes dubitandi, ideò ferè nullus, & pauci poſſent verè certificari de Animæ immortalitate, niſi adiuuaret Fides, & Eccleſiaſtes hoc non negat, ſed dicit eſſe difficile demonſtrare, quod verum eſt, Infideli. Eugubinus in Opere de Perenni Philoſophia [a], Gentilium colligit de Animæ immortalitate teſtimonia, nóſque aliàs in Philoſophicis noſtris id præſtitimus, & confirmauimus principium illud quod attigit Bonauentura, éſtque à Lateranenſi Concilio ſub Leone X. approbatum & definitum [b] contra malos Philoſophos, quod Fides dictat Vero congruere, atque philoſophiæ. Legendus Melchior Canus [c] contra Caietanum, alióſque negantes immortalitatem animarum noſtrarum poſſe demonſtrari. Vide præterea [d] Rhodigium, & elegantem Auctoris nuperrimi Ioannis Cognati Tractatum de Animæ immortalitate.

a Lib. 9.
b Seſſ. 8.
c Lib. vlt. de locis Theol. c. vlt.
d Lib. 3. cap. 14.

Nonnulli aliter præſentem locum interpretantur, modum ignorari quomodo anima in corpus ingrediatur, quomodo egrediatur è corpore, vnde gignatur, aut in quid deſinat: atque hoc voluiſſe CHRISTVM cum Nicodemo diſſerentem: SPIRITVS [e] vbi vult ſpirat, & vocem eius audis, ſed neſcis vnde veniat, aut quò vadat, id eſt, ignoras tuam ipſius ac animalium ceterorum generationem. Vt non ſit mirum, ſi non percipias quî valeat homo renaſci ex SPIRITV ſancto. Non reſpuo, nego ita inſtituto id accommodatum; perſpiciet qui inſpiciet; quicquid ſit de loco Ioannis, cuius non incommoda mihi explanatio videtur.

e Ioan. 3. 8.

Filiorum Adam.] Sæpius monui filios Adam ſiue hominis, ant hominum, non ſemper in deteriorem partem ſumi. Hoc loco Hieronymus myſticè ſaltem, in bonam ſumit, qui tamen alibi docuit vniuersè malè ſonare in Scripturis.

Aſcendat ſurſum.] Chald. (ſupra firmamentum.) Ante CHRISTI aduentum nulli animæ quamlibet iuſtæ, patuit ingreſſus in cœlum, ac proinde eò aſcendere non potuit. Si Limbus Iuſtorum fuiſſet in editiore loco, infra tamen empyreum cœlum, poſſet intelligi, qua ratione aſcenderent animæ illorum. Nihilominus Iacob moriturus deſcenſurum ſe dicit ad Inferos, etiam cùm ibi ſe filium Ioſeph viſurum lamentatur [f], quem putabat deuoratum à fera peſſima, ideóque de limbo inferius ſito, non de ſepulcro intelligit: quo pacto in Capite nono [g] dicuntur omnes properare ad inferos. Rectè igitur aſcendendi verbo locum deſignari diximus remunerationis, qui licèt interim erat ſub hac terræ ſuperficie, quandoque tamen eſſe debebat in excelſo cœlo. Ita vt aſcendere ſurſum ſit, quod Capite duodecimo [h] dicitur, ſpiritum redire ad DEVM qui dedit illum.

f Gen. 37. 35.
g Verſ. 18.
h Verſ. 7.

Quamuis autem de omni anima hominis, vt comparatur cum brutis, eadem poſſit eſſe dubitatio, & quæſtio, Impij autem animam dubitari nequea

Digitized by Google

nequeat ſurſum non aſcenſuram: tamen de Iuſti anima ſermo eſt, quoniam priùs actum erat de diuino Iudicio circa vtrumque, & ſi dubitetur de Iuſti anima, an præmium habitura ſit, & conſequenter an ſuperſit, multò magis hoc ſecundum de Impij anima in dubium poteſt reuocari. Albinus, (quem Arborens de illo mentionem non faciens, ſequitur) ait hîc indicari querimoniam, quod Impij, piique apud inferos ante aduentum CHRISTI detinerentur, & quod parùm interesſet vel perire animam cum corpore, vel Inferni tenebris coërceri. Non arbitror id Eccleſiaſten velle, qui de aſcenſu, & deſcenſu diſtinctè loquitur, & in eo ſtatu latiſſimum diſcrimen erat animarum, hominis, & bruti, & inter homines Iuſtorum, & Improborum: nec in limbo tenebræ vllæ erant, quæ poſſent iuſtas animas dolore ſenſus afficere.

Neque quod Olympiodorus affert, congruit inſtituto, vt ſub metaphora iumentorum, iuxta litteralem ſenſum, homines intelligantur non vtentes munere rationis, & incertum ſit, an qui prudentiores habentur, digni cenſendi ſint regno cœlorum tempore Iudicij, contra qui videntur quodammodò ratione carere, DEI occulto iudicio ad ſuperna tollantur. Myſticam malo cum aliis quos dixi ſententiam eſſe, ita vt nec etiam, quod idem Auctor notat, innuatur hîc error Metempſychoſeos animarum variè immigrantium nunc in humana, nunc in bruta corpora. Conceſſerim potiùs Olympiodoro, verba quæ ſunt hoc verſu, ex voluptuarij perſona prolata. Sed is quem dixi, ſenſus optimus.

Spiritus iumentorum.] Iumenta ſpirant, & ſpiritus quoque eis nomen conuenit: licèt ad immaterialem ſubſtantiam poſteà ſit reſtrictum. In acceptionibus vocis huius, quas Didymus [a] enumerat, iſtam quoque ponit.

Deorſum.] Κάτω εἰς τὴν γῆν: Deorſum in terram.

[a] *Libr. 3. de* SPIRITV *ſancto.*

Verſ. 22.] ET deprehendi nihil eſſe melius quàm lætari hominem in opere ſuo, & hanc eſſe partem illius: Quis enim eum adducet, vt poſt ſe futura cognoſcat?

HVIVS verſus eadem ſententia, quæ decimi, ac duodecimi, & in Capite præcedenti vigeſimi quarti: poteſtque vel vt ex Eccleſiaſtis perſona, vel vt ex aliena intelligi. Ex propria mauult Titelmanus, & docere frugalem harum vſum rerum præferendum anxiæ de futuris ſeu temporibus, ſeu hæredibus curæ. Moringus priorem potiùs quoque expoſitionem ſequitur, ſed ita, vt diſcrimen ſignificetur hominis à bruto: licèt enim iuxta conditionem corporis conueniant, hominem illius ritu non debere viuere pabulo duntaxat, atque voluptati intentum; lætandum ei de bono ſuo opere, quo religioſè colat DEVM, déque proximo bene mereatur, vnde ſibi comparet veram, ſempiternámque felicitatem, quod niſi nunc faciat, falli, ſi poſteà iam vita functus talem ſperet occaſionem; aut ſi nimiis hîc ſe laboribus conficiat opes cumulando, quas cui relinquat, ignoret. Antiquiores Interpretes de vtroque meminerunt ſenſu, vt Hieronymus, Albinus, Hugo Cardinalis, Carthuſianus, Olympiodorus. Hugoni Victorino placuit ſecundus,

cundus, necnon Carthuſiano, Thaumaturgo: Lyrano primus. Hunc reor etiam accommodatiorem iuxta ea, quæ dictis locis annotaui. Planè fauet Chaldæus: (Et vidi quod non eſt melius in ſeculo hoc, quàm vt gaudeat homo in operibus ſuis bonis, & comedat, & bibat, & bene habeat cor eius, namque hæc eſt pars eius bona in ſeculo hoc ad acquirendum in ea ſeculum venturum.

In opere ſuo.] In aliis editionibus numero plurali opera dicuntur. Sunt verò aut labores circa comparationem temporalium bonorum, aut actiones virtutum. Nihil tam noſtrum, quàm benefactum ex virtute, maximè enim pendet ex arbitrio, cum gratia tamen DEI, & cum rationali natura maximè congruit.

Quis enim eum adducet, vt poſt ſe futura cognoſcat?] ὅτι τίς ἄξει αὐτὸν τοῦ ἰδεῖν ἐν ᾧ ἂν γένηται μετ᾽ αὐτόν.) Symmachus: (Τί γὰρ αὐτὸν ἄξει θεάσασθαι τὰ ἐσόμενα μετὰ ταῦτα. Quem vertens Hieronymus: Vt videat ea quæ futura ſunt poſt hæc) ait apertiùs interpretatum. Prima lectio Græca reſpondet Hebraicæ ad verbum: eſt autem Hebraiſmus, videre in aliquo, pro videre aliquid, vt aliàs quoque notatum eſt, Verbi gratia cùm dicitur in Pſalmo [a],
a Pſ.105.5. Ad videndum in bonitate Electorum tuorum, id eſt, bonitatem, &c. De ſenſu conſtat ex dictis, quod poſt mortem non ſit quis ad hanc vitam rediturus, aut ad percipiendas voluptates, vt ait Thaumaturgus, & Hugo Sancti Victoris; aut quæ per pœnitentiam emendet, quæ perperam geſſerit, vt Olympiodorus: aut, vt Hieronymus, quod ſcire non valet, quales poſt ſe ſit hæredes habiturus. Verbum adducendi, ſiue agendi magis fauet primæ, vel ſecundæ expoſitioni, quaſi ſit qui mortuum huc reducat. Vltimæ quoque poteſt conuenire, vt ſcilicet reducatur ad cognoſcendum quales reliquerit hæredes. Minùs aptè, qui explicant, vt Lyranus, & Carthuſianus, quod non ſit, qui hominem hîc viuentem perducit ad cognitionem futurorum. Cognoſcunt defuncti res præſentis vitæ per reuelationem, & quandoque huc veniunt in aſſumpto corpore per peculiarem prouidentiam DEI. Fieri id poſſe indicat præſens locus, nóſque alibi demonſtrauimus. Lege Tyræi opus Apparitionum, & Delrij Magicarum Diſquiſitionum.

* * *

CAPVT

CAPVT QVARTVM.

SVMMARIVM.

IVDICIORVM *peruerſitatem priore Capite obiter indicatam repetit cum Innocentum oppreſſione: docet quàm latè vbique graſſetur Inuidia: denuò inculcat inanem auari laborem fraudantis ſeipſum, cùm ignoret quibus parta derelinquat: commendat ſocietatis emolumentum: proponit regum, ac regnorum vanitatem: præponit obedientiam ſtultorum victimis.*

*Verſ.*1.] VERTI me ad alia,& vidi calumnias,quæ ſub Sole geruntur, & lacrymas innocentium, & neminem conſolatorem: nec poſſe reſiſtere violentiæ, cunctorum auxilio deſtitutos.

NVLLA ex aliis editionibus habet (alia) ſed indicant reditum ad antecedentia, hoc eſt, ad eam, quæ priùs indicata eſt, iudiciorum humanorum peruerſitatem. Vetus tranſlatio: (Et conuerſus ſum ego.) (Alia) denotare poſſunt priora. Olympiodorus exponit: Ad alia me examinanda conuerti. Thaumaturgus: (Ab iis omnibus cogitationibus, (quæ videlicet in fine Capitis expreſſæ ſunt de capiendis voluptatibus, &c.) animum reuocaui.) Hieronymus, & Albinus, & alij: Poſt hanc cogitationem illuc mentem meam, oculóſque conuerti. Hugo S. Victoris, quaſi aliud ſolatium quærat, & alibi fœlicitatem, quàm in hac vita. Mihi quod primo loco poſui commodius videtur: & Hebræum verbum שבתי *ſchabthi*: Chaldæum הבה *habeh*, & Græcum ἐπίστρεψα fauent: Secundum ſignificat redij.

Calumnias.]Symmachus: Συκοφαντουμένους, eos qui calumniis opprimuntur. Hebræum vocabulum עשקים *hhaſchukim* ſignificat propriè bonorum occupationes per vim, ſeu oppreſſiones, vel paſſiuè oppreſſos, vel actiuè opprimentes,& oppreſſores: quamuis latiùs quoque ſumatur pro circumuentione qualibet, ſeu per vim,ſeu per fraudem. Septuaginta interdum

Digitized by Google

exponunt verbum Hebræum per καταδυναστεύειν [a], opprimere per potentiam. Olympiodorus extendit ad varia genera hominum, aut calumniantium in pecuniis, aut in opinionibus ſectarum, quales Hæretici, addítque Diabolum cum apoſtaticis poteſtatibus, qui aſſiduè calumnias texunt, ac mendacia moliuntur. Thaumaturgus συκοφαντίας καὶ βίαν coniungit, cum prima vox quæ eſt in textu Græco, propriè fraudes denotet, cum calũniis: item addit Hieronymus oppreſſionem: quamuis illæ quæ ſunt in editione Latina vtraque, ſignificent vexationes per fraudes, præſertim in litibus, atque malitioſas, & cauilloſas interpretationes Iuris, aut quas vocant infamationes, & falſa crimina, & fruſtrationes [b], aut petitiones non debiti tanquam debiti, aut intentatas lites ſuper minima re, &c.

Verumtamen ſæpè Latinus Interpres calumnias & calumniari vſurpat vtrouis modo, ſeu vis adſit, ſeu ſola fraus, ſeu verba, ſeu facta: non rarò autem ſignificare vult effectum quem intendit propriè dictus calumniator per ſuas fraudes, & ſequi ſolet ex propriè dicta calumnia fraudulenta, vt aliquot exemplis demonſtrat Ribera [c] noſter, necnon Pineda [d]. Græci Συκοφάντας vocabant, qui propter ſurreptas ficus, ac ſimiliter ob leuiora detrimenta litem intenderent capitalem, φαίνοντες, Indicantes, ac deferentes. Nam irrumpebant Athenienſes quidam iuuenes frequenter in hortos, vt idcirco ſancienda fuerit capitis pœna contra illos qui facerent. Alij [e] ad notam Æſopi accuſationẽ, à qua is de ſuffuratis ficubus purgauit ſeſe referunt. Plutarchus [f] tradit originem à lege de non efferendis ex Athenis ficubus. Idem docet Iſter apud Æthenæum [g], & Philomneſtus. Prima ratio eſt Pauli apud Feſtum. Scholiaſtes [h] Ariſtophanis addit, fame in Attica graſſante, Dijs ſacras ficus qui ederent, quaſi dicas φάνοντας. Cùm Ioannes milites inſtituens vetat ne quem concutiant, vel calumniam faciant, contenti [i] ſtipendiis ſuis, ſecundo loco eſt συκοφαντεῖν. Etſi verò fieri poteſt vt milites apud Principem deferant alios velut inſidiatores, hoſtes, perfidos; magis familiare tamen illis eſt non rem iudicio experiri, ſed ex rapto, ac præda viuere; ita vt συκοφαντεῖν, ſit vim quoque inferre, aut falſa crimina prætexere, quæ ipſiſmet obiiciant, quos diripiunt, & hanc qualemcumque requirere occaſionẽ nocendi, vt ait Ferrandus Diaconus Carthaginenſis [k], vt ſub aliquo iuſtitiæ colore terreant innocentes, atque auaritię ſuæ vel potius rapacitati ſatisfacere cogant inuitos.

Et lacrymas innocentium.] Hebraicè: Et ecce lacryma eorum, qui ſunt oppreſſi. Vbi eſt idem illud vocabulum עשקים *hhaſchukim*, quod poteſt eſſe paſſiuum participium: Græcè τῶν συκοφαντουμένων. Commentarius Hebræus vtrobique ſubſtantiuè ſumens reddit hunc ſenſum; qui cùm noſtro non aduerſetur non eſt reiiciendus: (Et vidi per SPIRITVM ſanctum omnes deceptores in Gehenna ſecundùm opera eorum, quæ facta ſunt ſub ſole propter tranſgreſſiones legis: & ecce lacrymæ ipſorum flentium ſuper animabus ſuis) Erit in Gehenna omnibus damnatis fletus [l], verumtamen peculiariter iis, qui hîc innoxios vexauerũt [m]. Verumtamen præſtat de lacrymis intelligere illorum qui nunc, hícque opprimuntur, quo pacto noſtri omnes exponunt. Lacrymam quoque in ſingulari numero, ſicut Hebræus textus, habet Symmachus δάκρυον.

a Zach. 7.
b L. 1. ff. ad Senatuſc. Turp. & l ſi calumniatus de ver. ſignif.
c In cap. 7. Zacha. n. 8.
d In cap. 10. Iob verſ. 3.
e Maximus Planudes in vita.
f Opuſc. de curioſis.
g Lib. 3. circa princ.
h In Pluto.
i Luc. 3. 14.
k Paranetica ad Reginũ comitem Tom. 3. Bibliothe. Patrum Reg. 1.
l Matt. 8. 12. Cap. 13. 42. 50. Cap. 22. 13. Cap. 24. 51. Cap. 25. 30.
m Sap. 5. 3.

Nec poſſe reſiſtere eorum violentiæ.] Hebraicè, & Græcè adhibitis participijs actiuis ex iiſdem illis verbis expoſitis, & ſupplendo negationem, quæ prius eſt poſita: (Et à manu calumniantium, ſeu opprimentium, eos fortitudo, nimirum non eſt.) Chald. (Et non eſt qui vindicet eos de manu moleſtantium eos in fortitudine manus, & in virtute.)

Cunctorum auxilio deſtitutos.] Variauit Interpres Phraſim pro eo quod editiones aliæ repetunt. (Et non eſt eis conſolator.) Vice παρακαλῶν habet Symmachus παρηγορῶν παραμυθούμενος eodem ſenſu. Conſolationem Thaumaturgus, quæ bis exprimitur, ſic diſtinguit, tũ vt quis horũ cauſam tueatur, tum vt illos verbis conſoletur. Flebilis profectò miſerorum ſtatus, quibus lacrymas ſolum habere in calamitatibus licet, cùm videant calumniatores in ſuis iniquitatibus fortiores, nec ſit qui conſoletur eos ex omnibus charis eorum [a], quem locum inquit Hieronymus, plenius in Pſalmo ſeptuageſimo ſecundo, & Dauid, & Ieremias [b], in ſuo volumine exquirunt. Adde Iob [c], Habacuc [d], alióſque, qui nõ poſſunt, quin angantur animo, & exclament etiam ad Deum, eſurientes, ſitientéſque iuſtitiam, & proximorum commoti ſympathia, quos vident ab impijs opprimi, nec ſolatium, remediúmq; reperire miſeros, niſi querendo & gemendo. Quidni exaudiant hæc & condoleſcant pij, cùm hi ad DEVM clamores aſcendant, ac perueniãt [e], gemitus audiat [f], & propter illos, inopúmq; miſeriam exurgat [g]. Propter multitudinem calumniatorũ clamabunt, & eiulabunt, ait Iob [h], propter vim brachij tyrannorum. Subdit autẽ cauſas, ob quas ijs de DEO ſperãdum ſit, quod eos fecerit, quod terrores etiam naturales eximat, quod erudiat. Tum concludit: Non ergo fruſtra audiet DEVS, & OMNIPOTENS cauſas ſingulorum intuebitur: id eſt, non attẽdit ad vanos clamores, expendens qua quis mente ad ipſum recurrat. Sed & ſolatio ſuorum præſertim, deſtitui, afflictis doloris augmentum eſt; cùm è contrario videre afflictione tua affligi alium leuamentum ſit, & demitigatio calamitatis, vt Philoſophus docet [i]; ſitque, vt ait Sapiens [k], amicus fidelis, medicamentum vitæ, & immortalitatis. Iob [l], ac Thobias [m] hoc nomine tentati maximè, quod nec in vxoribus ipſis, nedum in amicis ſolatij locum repererunt. Dauid ſiue CHRISTVS conquerebatur, quòd ſuſtinuiſſet qui ſimul contriſtaretur, nec inueniret [n], & apud Eſaiam [o]. Circumſpexi, & non erat auxiliator. Acerbiſſima eſt illa comminatio Dei. Ecce [p] ego ſuſcitabo amatores tuos contra te, de quibus ſatiata eſt anima tua, & congregabo eos aduerſum te in circuitu. Contra verò ſæpè præcipit DEVS, ne quis quem opprimat, maximè pauperem; Non facias [q], inquit, violentiam pauperi, quia pauper eſt, neque conteras egenum in porta, quia iudicabit Dominus cauſam eius, & configet eos, qui cõfixerunt animam eius. Vult potius vt tales conſolemur. Non [r] deſis plorãtibus in conſolationẽ, & cum lugentibus ambula. Græcè Πένθησον luge, quod ait Paulus [ſ]; Flere cum flentibus, & Iob [t] præſtitiſſe ſe ſcribit: Flebam quondam ſuper eo, qui afflictus erat, & compatiebatur anima mea pauperi. Cumulus afflictionis eſt, ſi ſit etiam qui de noſtra gaudeat, non ſolùm qui nõ ſubleuet [u]: In hoc (gratulatur ſibi gratias agẽs DEO Dauid [x]) cognoui quoniã voluiſti, quoniã non gaudebit (nõ inſultabit, non vociferabitur, nõ iubilabit) inimicus meus ſuper me. Petit quoque redimi à

calumnijs

a Thren. 1. 2.
b Cap. 12. 1. & ſeq.
c Cap. 21. 7.
d Cap. 1. 13.
e Gen. 4. 10. Exod. 3. 7. Cap. 22. 23. Iacobi 5. 4.
f Pſ. 101. 21.
g Pſ. 11. 6.
h Iob. 35. 9.
i 9. Ethic. cap. 11.
k Eccl. 6. 16.
l Iob 2. 9. 10.
m Tob. 2. 22. 23.
n Pſ. 68. 21.
o Cap. 63. 5.
p Ezech. 23. 22.
q Prou. 22. 22. 23.
r Eccl. 7. 38.
ſ Rom. 12. 15
t Cap. 30. 25.
u Thren. 2. 15 Eccl. 6. 4. Cap 25. 3.
x Pſ. 40. 12.

calumnijs hominum, vt custodiat verba eius [a]. Proprium eſt hoc DEI oppreſſos liberare. Domine quis ſimilis tibi? eripiens inopem de manu fortiorum eius, egenum & pauperem à diripientibus eum [b]. Vidit Dominus, ait Eſaias [c] (prædas, &c.) & malum apparuit in oculis eius, quia non eſt iudicium, & vidit DEVS, & aporiatus eſt, ישתומם *yſchthomem*, deuouit ſeipſum, tanquam culpabilem ſe damnauit, vt ſolet qui negligentiã incuſat, ſibique maledicit, ob rei ſucceſſum malum: vel afflauit ſeipſum: vel admiratus eſt ac obſtupuit: ἐπινόησεν conſiderauit, hæſit animo, (quod eſt aporiari ab ἀπορέω) quia non eſt qui occurrat. hoc eſt, qui ſeſe opponat & obiiciat, qui intercedat, qui oret, מפגיע *maphegiahh*, ὁ ἀντιληψόμενος.

a Pſal. 118. 134.
b Pſ. 34. 10.
c Cap. 59. 15. 16.

Verſ. 2.] ET laudaui magis mortuos, quàm viuentes, & feliciorem vtroque iudicaui.

Verſ. 3.] QVI necdum natus eſt, nec vidit mala quæ ſub ſole fiunt.

FACILIS intellectu ſententia quod attinet ad verba: ſed res quam continet, commodè accipienda, & ex quadam comparatione, vel exaggerata doloris expreſſione: Satius eſt viuere quantiſvis vexatum ærumnis & pœnis, etiam damnatorum, ſi exactè ſecundùm philoſophiam loquamur, quàm prorſus deſiiſſe, & aliquando vixiſſe, quàm vitæ vſum nunquam habuiſſe. Aliqua ex parte, ac ſecundùm æſtimationem moralem felicior habetur nondum natus & viuo, & defuncto, quatenus nullum expertus eſt malum. ſic deplorans [d] Iob calamitates ſuas, & Ieremias [e] alienas & proprias, execrari videntur diem quo ſunt editi, & præoptaſſe penitus non prodijſſe. Et CHRISTVS, Melius dixit Iudæ non naſci [f], atque eum, qui eſt minor in regno cœlorum, maiorem eſſe, quia corporis onere liberatus eſt, quam Ioannẽ Baptiſtam [g], qui dum viueret poterat id vſurpare [h]: Miſer ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Beneficij quoque loco fuit Ezechiæ [i], & Ioſiæ [k], non videre mala, quæ comminatus erat DEVS, aut eripi prius ex hac vita. Hoc modo Hieronymus: qui cum ſubdit veluti rationem quod animæ noſtræ antequam ad corpora iſta deſcendant, verſentur apud ſuperos, & tandiu beatæ ſint, quandiu cœleſti Hieruſalem, & choro perfruantur Angelico, vt proinde felicior ſit, qui nondum eſt natus, profectò de propria ſua ſententia non loquitur, eſt enim hæc hæreſis Origeniana damnata ſæpè ab eodem Hieronymo [l], purgãte etiam ſeipſum contra Ruffinum, quod eam ſequi diceretur, & aſſerente vt plurimum in ſe notari errorem improuidum poſſe, dogma peruerſum non item, hoc eſt, falſam ex animo ſententiam, & Epiphanij vertit è Græco ſuper erroribus Origenis Epiſtolam [m] ad Ioannem Ieroſolymitanum, è quibus hic vnus eſt. Denique hoc loco ipſe quidem præſentem ſententiam exponit eo modo, quem diximus, rationem autẽ apertè profitetur ſe ex aliorum ponere opinione, indicans proculdubio Origenem, quem præter citata loca

d Cap. 3. 1. & ſeq. cap. 10. 18. 19.
e Cap. 20. 14
f Matt. 26. 24.
g Matth. 11. 11.
h Rom. 7. 24
i 4. Reg. 20. 19.
k 4. Reg. 22. 21.
l Epi. 8. ad Demetriad. & 27. ad Euſtoch. & 59. ad Auitum. Quid cauendum in libris Περὶ ἀρχῶν. & Ep. 61. ad Pammach. de errorib. Ioan. Hieroſolymitani
m Eſt apud Hierony. Epi. 60.

loca, multis aliis refellere ſolet, & hîc dum prius ſuam expoſitionem traderet, quamuis tacito nomine. Eundem quoque confutat Olympiodorus errorem, quia ſi demittitur anima in corpus propter præcedentia peccata, non erat prius felix, Quem enim diligit DEVS, arguit, & caſtigat omnem filium quem recipit [a]: immò nunc quàm ante felicior ob eandem cauſam. Denique docet Salomonem non indicare præexiſtentem animã, ſed eum, qui in nullam exiſtentiam venerit, nihilque fuerit, hoc eſt, neque compoſitus homo, neque vel humanum corpus, vel animam ſeiunctam. Idem vero Auctor præter myſticam intelligentiam, quæ poteſt cenſeri tertia expoſitio, multo feliciores eſſe, qui mortui ſint peccato, viuentes in CHRISTO, quàm qui viuunt in peccato: & beatiores eſſe mortuos tùm iuſtos, quia labores deſeruerunt, tum peccatores, quoniam laſſabantur hic in peccatis [b], & videlicet leuius puniuntur, quo ſecum pauciora deferunt peccata, poſtquam etiam locum explicauit ſicut tetulimus, Hieronymum feciſſe, difficultatem ſoluit, ſi præſtitiſſet infelici peccatori non naſci, DEVS cur eum creauit, qui bona cuncta [c], & bene [d] fecit? Reſpondet verba hîc expreſſa non prodire à perſona ſapientis, & fidelis, vt nec talis eſt qui luget immodicè pro his, quæ iniuſtè patitur, cùm potius lætandum ſit [e]: Ceterùm in comparatione horum duorum, bonum videri non eſſe in rerum natura: nam alioqui Martyres, Apoſtolos, Prophetas, cunctóſque, qui ſecundùm virtutem vixerunt, ſi interrogentur, multo malle vitam hic egiſſe, eóque nomine gratias etiam DEO referre, quod licuerit hic decertare, atque tales ſibi gloriæ coronas plectere, & imponere. Beati enim, qui perſecutionem patiuntur propter iuſtitiam [f].

a Ad Heb. 12. 5. & Apocal. 3.19.
b Sap. 5.7
c Gen. 1.31.
d Mar. 9.37.
e Heb. 10. 34.
f Matth. 5. 10.

» Thaumaturgus quartum mihi videtur innuere modum dicendi, ita vt
» Salomon ipſe tanquam Sapiens ſeriò loquatur. Enimuerò (ſic paraphraſti-
» cè loquentem inducit) ex conſceleratis, & audacibus (qui alios opprimunt,)
» ij, qui ex hac vita migrarunt, meliori conditione ſunt, quàm qui etiamnum
» viuunt: vtriſque autem præferendus, qui ſimilis eorum futurus eſt, nec
» creatus adhuc eſt, quoniam hominum improbitatem nondum attigit. Vult hic Auctor felicitatem nondum nati eſſe, quod peccato (quæ ſumma miſeria cenſenda eſt) præſertim rapinæ, & violentiæ, de quo proximè ſermo fuerat, non ſit infectus.

Quinto Lyranus per nondum natum intelligens abortiuum, docet feliciorem dici, quia non habet experientiam vllam mali pœnæ, aut mali culpæ actualis, & ſic non ſuſtinet aliquam pœnam ſenſibilem, ſed habet vitam magis delectabilem, quàm poſſit haberi in vita præſenti, ſecundùm omnes Doctores, qui loquuntur de morientibus in ſolo peccato originali. Carthuſianus fauet. Hugo Cardinalis attingit hos omnes ſenſus. Mihi primus potior videtur. Nec verò naſci, ſemper eſt prodire ex vtero, ſed concipi duntaxat, vt ibi: Quod in ea natum eſt, de SPIRITV ſancto eſt [g]; &, Quod naſcetur ex te ſanctum, vocabitur FILIVS DEI [h], vt propterea per non natum minime ſit neceſſe nos abortiuum intelligere, qui tamen etiam non caret ſenſu intra vterum. Et Origenes [i] tractans hunc ipſum locum, diſtinguit ab aborſu eum qui dicitur nondum natus, qui ne ad concluſionem quidem vuluæ carnalis peruenit. Cum ſententia noſtra conuenit

g Matth. 1. 20.
h Luc. 1.35.
i Homil. 7. in cap. 12. Numero.

quod quidam [a] dicunt, hanc eſſe prouerbialem locutionem ſumptam de vulgo, & continere quid hyperbolicum, & vſurpari non tam deliberato animi iudicio, quàm per querimoniam, quæ mala ſua amplificare ſolet. Qua etiam ratione prædicens CHRISTVS futuram calamitatem, fore dicit, vt tunc dicatur: Beatæ ſteriles, & ventres qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt [b]. Sic præter eos quos priùs dixi Iob, & Ieremiam, quibus adiice Moſem [c], Tobiam [d], Eliam [e], Paulum [f], Mathathias pertæſus gentis ſuæ cladem, & deiectum præcipuè cultum DEI, lamentabatur, [g] Væ mihi, vt quid natus ſum, videre contritionem populi mei, & ciuitatis ſanctæ, &c. Quo ergo nobis adhuc viuere? Hac de re Antonius Meliſſa [h], Stobæus [i], Origenes [k], Abulẽſis [l]. Tali Polycarpus affectus tædio exclamabat, ô bone DEVS, in quę me tempora ſeruaſti, vt hęc patiar [m]?

Ambroſius [n] intellexit mortuum præferri viuenti, quia peccare deſiuit: mortuo præferri, qui natus non eſt, quia peccare neſciuit. Item [o] præterea colligit ex hac & ſimilibus ſententiis Sanctorum [p], nobis in votis eſſe debere mortem: cum dies natiuitatis origo ſit incommodorum: & ſi viri Sancti vitam fugiunt, quorum vita etſi nobis vtilis, ſibi tamen inutilis æſtimatur, nos id facere potius oportere, qui nec aliis prodeſſe poſſumus, & nobis vitam hanc quaſi fœnebrem pecuniam vſurario quodam cumulo graueſcentem, onerari in dies peccatorum ære ſentimus. Porrò exaggerat, Salomonem, quem ſanctum nominat, errare hac in parte, ac mentiri non potuiſſe, qui tantam ſit à DEO ſapientiam conſecutus rerum aliarum minorum [q]. His affinia loquitur Origenes [r] oſtendens quo pacto ſit vniuerſa vanitas omnis homo viuens, nimirùm etiamſi Moſes ipſe in hac vita viuat, vbi neceſſitas corporis eſt, & ex parte ſolùm cognoſcit, & prophetat, quod eſt poſtea deſtruendum, cum venerit quod perfectum eſt [ſ].

Argumentatur hinc Hieronymus [t] præterea promiſſum illud diuinum parentes honorantibus [u], vt ſint longæui ſuper terrã, non eſſe carnaliter intelligendum. Multos enim fuiſſe credendum, inquit, qui & parentibus obſequentes citò mortui ſint, & in parentes impij vſque in extremam venerint ſenectutem. Sed & Dauid [x] deplorare prolongatum incolatum, & Salomonem hic, & Capite ſexto [y] præferre viuis mortuos, immò nec natos quidem vtriſque. Verum ſcopulus ille deſperationis vitandus, ad quem ſe quidam præ animi impotentia, & impatientia allidunt, mortem ſibi ipſis afferentes, quam ærumnoſæ vitæ præferunt: Non vitabunt æternam, quam deſiderant miſeri mortẽ, ſed fugiet ab eis [z]. Quocirca mori velle vt peccati ſordes deuites, & coniungare ſummo bono laudabile: non ita, ſi vt acerbitates ac dolores vitæ dũtaxat effugias. Ex hoc ſecundo genere Philoſophi nonnulli fuerunt & hi qui non naſci longe optimũ affirmabant, quos eo nomine merito refutat Lactãtius [a], aliique, Auſonius [b] immerito laudat,

Cuncta tibi aduerſis contraria caſibus. Ergo
Optima Graiorum ſententia, quippe homini aiunt,
Non naſci eſſe bonum, natum aut cito morte potiri.

Et laudaui.] Symmachus (Ἐμακάριſε) beatificauit. Obijcit Origenes [c], mortem eſſe communem, nulli ex propoſito venire voluntatis: Laudem non mereri quempiam in eo, quod contra propoſitum patitur. Reſpondet

de

Margin:
a Maldon. Mat. 2. 24.
b Luc. 23. 29
c Num. 11. 15.
d Cap. 3. 6.
e 3. Reg. 19. 4.
f 2. Cor. 1. 8.
g 1. Mach. 2. 7. 13.
h 1. Senten. loco 58.
i Serm. 119.
k Homil. 8. in Leuit.
l 3. Reg. 19. q. 4. & lib. 4. cap. 22. q. 20.
m Euſeb. 5. hiſt. cap. 19.
n In Pſ. 118. octona. 18.
o Libro de Fide reſurrect.
p Iob 3. 3. Pſ. 38. 5. & Pſal. 119. 5. Ierem. 15. 10. 1. Cor. 15. 19.
q 3. Reg. 3. 12. & ſeq. Sap. 7. 7. & ſeq. Eccleſ 47. 15. & ſeq.
r Hom. 1. in Pſal. 38.
ſ 1. Cor. 13. 12.
t Lib. 3. in c. 6. ep. ad Eph.
u Exod. 20. 12.
x Pſal. 119.
y Verſ. 3.
z Apocal. 9. 6.
a Libro 3. cap. 18.
b Eidyllio 7.
c Homil. 7. in cap. 11. Numero.

de morte ſpirituali ſermonem eſſe, per quã mortuus cum CHRISTO [a], & ei confixus cruci viuas non tu, ſed ille in te, & ſis quoque peccato mortuus. Hic erat vnus ex ſenſibus allatis, ſed myſticus. Conſtat verò laudem καταχρηστικῶς tribui etiam rebus rationis ac voluntatis liberæ vſu, immò & ſenſu ac vita carentibus, quæ & ad laudandum ipſæ prouocantur. Simili ratione Iob noctem, in qua conceptus eſt, negauit eſſe laude dignam [b].

Mortuos, quàm viuentes.] Maior emphaſis in Hebræo, & Græco: (Mortuos, qui iam mortui ſunt, magis quàm viuos qui viuunt vſque adhuc, vel nunc) Chaldæus; (iacentes, qui ecce iam mortui ſunt, qui nõ viderunt vltionem, quæ venit in ſeculum poſt mortem, magis quàm viuos, qui vixerunt in moleſtia vſque nunc.)

Feliciorem.] Imperatori vt proprium tribui ſolere felicis epithetum colligitur ex Plinio iuniore [c], necnon ex Proſpero [d], qui ſic etiam canit,

Felices dici mos eſt quos blanda poteſtas
In ſummos apices tumidorum euexit honorum.

Attamen ſummus Pontifex appellatur beatiſſimus, & voce abſtracta, beatitudo, quia præeſt ijs mediis quæ ad adipiſcendam beatitudinem inſtituta ſunt: exemplo item fortaſſis quodam Petri qui beatus à CHRISTO cognominatus eſt [e]. Hoc loco generalior nominis vſus.

Verſ. 4.] RVRSVM contemplatus ſum omnes labores hominum & induſtrias animaduerti patere inuidiæ proximi, & in hoc ergo vanitas, & cura ſuperflua eſt.

RVRSVM *contemplatus ſum, &c.*] Alterum in rebus humanis exponit graue malum inter æquales ferè, ſcilicet inuidiæ; cùm oppreſſiones, de quibus ante dixit, proueniant magis à potentioribus, & ſuperioribus, ita vt ſi quis hos euadat, effugere non poſſit illos, & dum vt declinet eorum veluti deſperatam ſententiam, qui mortuos viuis anteferũt ob ærumnas iſtas, procuratis bonis quæ poſſunt fortunæ, exiſtunt, qui huiuſmodi induſtriæ inuideant. Nihil nequius inuidia, diabolico vitio [f]: Diaboli enim inuidia mors intrauit in orbem terrarum [g]. Omni venia caret, inquit Chryſoſtomus [h]: prætendunt alia vitia occaſiones, licet frigidas, & irrationabiles; nullam illa niſi intenſam malitiam. Id prior dixit Demoſthenes [i], Baſilius [k] item, quia maximè pudet, inquit, aperire hunc morbum.

De hac plurima diſputantur à ſacris, & profanis Auctoribus, & exemplis, ac rationibus eius incommoda demonſtrantur [l]. Teſtes primi duo fratres, Abel, inquam, & Cain [m]; Eſau [n] item, & Iacob: filij iſtius [o]: fratres Moſis [p]: Dathan, & Abiron [q], atque Saul, & Dauid [r]: Teſtes tot Hæreſiarchæ, quos liuor vnus excitauit: Primi poſtremò etiam fratres vrbis Romæ conditores, de quibus inter alia Lucanus [s]:

a Gal. 2. 19. 20.
b Cap. 3. 7.
c Lib. 5. epiſt. 18.
d Carm. de prouid.
e Matth. 16. 17.
f Auguſt. 6. con. Iulia. c. 1. De Diſciplina Chriſt. cap. 1. Serm. 116. de Tempore. Cyprian. lib. de Zelo, & liuore. Bern. Serm. 13. in Pſal. 90. Irenaus lib. 4. cap. 78. Tertull. lib. de Patient. Chryſoſt. in cap. 12. 1. ad Corinthios. Baſil. homil. de Inuidia & Homil. in aliquot Script. locos. Greg. 5. Moral. cap. vlt. 3. Par. Paſtoralis Admonitione XI. Ephrem. tom. 1. pag. 37.
g Sap. 2. 24.
h Hom. 44. ad Popul.
i Ad Leptinem.
k Homil. in aliquot Scriptur. locos.
l Cypr. ſup. Auſt. ſerm. ad frat. in eremo apud Auguſt. tom. 10. ſerm. 18. Auguſt. ſermo. 83. de temp. Nazianz. orat. 12. Antioch. homil. 55. Maxim. confeſſor. ſermo. 54. Anton. Meliſ. ſermo. 62. alij apud Stepha. Bellengardum in ſententiis.
m Geneſ. 4.
n Infra 27.
o Infra 37.
p Num. 12.
q Infra 16.
r 1. Reg. 18. 8. & inde.
s Lib. 1.

„ *Fraterno primi maduerunt ſanguine muri.*

Tandem nullum cum tanta iniquitate peccatum tantam quodammodo
coniunctam habet æquitatem: ſuum namque poſſeſſorē vexat, cruciátque,
& eum, qui æqualem ferre non poteſt, reddet inferiorem, ac ſternit: Paruu-
a Iob 5. 2. lum namque occidit inuidia [a], ſtultum eſſe declarans, & animi puſilli, le-
uem facilémque, & pueriliter ad concupiſcendum, atque ad indignandum
effrenem, corpore, non ſolum animo inualidum. Putredo oſſium eſt inui-
b Prouer. 14. 30. dia [b]: Zelus, & iracundia minuunt dies [c]. Argutum ac ſapiens Plinij
c Eccleſ. 30. 26. Iunioris [d] monitum (Diſertior ipſe es? (indignatur inuido ſuper re litteraria) „
tanto magis ne inuideris: nam qui inuidet, minor eſt. Denique ſiue plus, „
d Lib. 6. ep. 17. ad Reſtitutum. ſiue minus, ſiue idem præſtas: lauda vel inferiorem, vel ſuperiorem, vel pa- „
rem. Superiorem, quia niſi laudandus ille non eſt, non potes ipſe laudari: „
inferiorem, aut parem, quia pertinet ad tuam gloriam, quam maximum vi- „
e Luc. 4. 28. & ſeq. deri, quem excedis, vel exæquas.) CHRISTO inuiderunt ciues Nazaręi [e], „
& præcipitare de ſupercilio montis voluerunt, non credentes, detrahentes,
delere quoque famæ ipſius celebritatem volentes. Quamuis autem par pa-
ri ſæpe inuidet, vt ciui ciuis; tamen interdum inferior maiori, quia ei non
f 11. Geneſ. ad lit. c. 14. coæquatur, inquit Auguſtinus [f], ſuperior inferiori, ne hic ei coæquetur,
ſicut pari par, quoniam coæquatur. Certè ſi magna ſit dignitas, non habet
g 2. Rhetor. cap. 10. & 11. locum inuidia. Legendus Ariſtoteles [g], & Plutarchus [h].

h Opuſc. de fraterno amore. *Induſtrias.*] Hebr. (Omnem rectitudinem operis:) Græcè (omnem
fortitudinem operis) habet vetus tranſlatio, virtutem. Et Hebræa vox
כשרון *chiſron*, denotat quoque congruentiam, & aptitudinem. Pro *ἀνδρείας*
Symmachus legit, γοργότητα vigorem, & alacritatem. Hieronymus expo-
nit, fortitudinem, & gloriam laborantium. Comprehenditur vocabulo
iſto, vt & laboris, quod præcedit ante hoc, quicquid ab egregio viro, ſicut
eum vno vocat nomine Thaumaturgus, poteſt præſtari in omni genere
artium, vel ſcientiarum, vel virtutum, & facultatum, vnde gloria proue-
niat, dicique glorioſus, vt idem Hieronymus, atque Alcuinus loquitur,
valeat. Concedo conflari inuidiam vndecumque quis proſperè agat, etiam
malis artibus: at non video cur iam latè patentem inuidiam Olympiodo-
rus ad hoc genus reſtringat, quæque non minus comes rectè factorum, ac
i Stat. 5. Sylu. virtutis eſt; ita vt Fortunam cum Inuidia fingerent colligatam [i]:

» *Quisnam impacata conſanguinitate ligauit*
» *Fortunam, inuidiámque* DEVS? *quis iuſſit iniquas*
» *Æternùm bellare Deas? nullámne notabit*
» *Illa domum toruo, quam non hac lumine figat,*
» *Protinus, & ſæua perturbet gaudia dextra?*

Animaduerti patere inuidiæ proximi.] Hebraicè, & Græcè. (Vidi quod
k Act. 5. 17. cap. 13. 45. hoc eſt zelus, vel, Hic eſt zelus viri ab amico ſuo, vel ſupra amicum, aut
proximum.) Zelum Græcum vocabulum diſtinguit Olympiodorus ab in-
l Matth. 10. 4. Mar. 3. 18. uidia. Diximus de illo alibi [k], & eſt *ἀδιάφορον* ad bonum, & malum. Eadem
ratio de Hebræo קנאה *Cinah*, vnde quidam cognominati Cananæi [l], &
m Luc. 6. 15. Act. 1. 13. Zelotæ [m]. Non dubium quin hic ſumatur in deteriorem partem. Aptior
intelligentia de inuidia, qua quis alium proſequitur ſtrenua facientē, quàm
de

de ea, qua quis extimulatur vt ſtrenuè quoque ſe gerat, ne alteri habeatur inferior. Hæc tamen Titelmano non diſplicet.

Et in hoc ergo vanitas, & cura ſuperflua eſt.] Pro (in hoc) Hebraicè, & Græcè eſt (hoc) id eſt, res iſta. Pro cura ſuperflua: Interpres aliàs hoc libro vertit (afflictionem ſpiritus) non ſemel. quibus locis ſunt eadem nomina, Hebræum רעות *rehuth*, & Græcum προαίρεσις. Neſcias de quibus ſit ſermo, vel de inuidente, vel de illo, cui inuidetur. Olympiodorus de vtroque videtur intellexiſſe: voluit enim etiam poſteriorem improbum eſſe, & iniquè fortunatum. Conſentit Hugo Victorinus, volens, ſi non iniquam, certè ſuperfluam eiuſdem, anxiámque curam notari: quæ prouocet aliorum inuidiam. Ceteri de primo; & quidem melius: inuidi enim pœna eſt angi & cruciari maleuola felicitatis alienæ cogitatione, vt iam dixi, & paſſim Auctores, quorum de hac re ſententias vno verbo ſatis expreſſit noſter Salomon, quem prius citaui, quando deſcripſit inuidiam putredinem oſtium [a]: de quo loco Gregorius [b], vt mihi videatur in quo ſit φθόνος, in eodem & φόνον eſſe: in qua etiam paronomaſia ludit Paulus dicens [c]: Plenos inuidia, & homicidio, & Baſilius Oratione de Inuidia. Animæ tineam [d] vocat Auguſtinus, tabem, rubiginem, carnificem viperam. Eadem inuidiæ, híſque plura Baſilius [e] epitheta percenſet, vt vulturum, & muſcarum, quæ ex cadaueribus paſcuntur, ac vlceribus. Optimum verò remedium propoſito maximè accommodatum tradit, nihil ex his bonis, quæ materiam inuidiæ ſuppeditant, magnifacere, ſed fluxa, vanáque, prout ſunt, exiſtimare. Omittam cetera, quæ huc afferri poſſent de pernicie, & curatione tanti morbi. Ad rem facit allegoria Charybdis, & Scyllæ poëticè deſcripta [f].

Inuidia obtrectans monſtris eſt Scylla caninis,
Funditus at mergens paupertas vaſta Charybdis.
Incidet in Scyllam qui vult vitare Charybdim.
Allatrat liuor mordax, abſorbet egeſtas.
Ex vtroque malo minus elige: qui ſapit, optat.
Inuidioſus enim magè, quàm miſerabilis eſſe.

Immò ſapientior qui deflectit ad Charybdim potius, quàm ad Scyllam, pauper malens quàm inuidus eſſe: ſed omnino tamen præſtat vt ſis talis, cui maleuolus inuideat, maximè propter animi bona, quàm in quo nullus, quamlibet ad maleuolentiam pronus, inuidentiæ materiam reperiat: hoc miſeriam, illud felicitatem in te quandam indicat.

a Prou. 14. 30.
b 1. lib. Moral. c. vlt. & 3. Par. Paſtoral. cap. 11.
c Rom. 1. 29.
d Serm. 13. de Tempore.
e Homil. de Inuidia.
f Auulus in picta poeſi.

Verſ. 5.] STVLTVS complicat manus ſuas, & comedit manus ſuas dicens.

Verſ. 6.] MELIOR eſt pugillus cum requie, quàm plena vtraque manus cum labore, & afflictione animi.

VERITI quidam aliorum inuidiam natam ex induſtria, & laboribus, dedunt ſe inertiæ, atque otio; quaſi hoc ſit, vt dixit ille [g], fruſtra niti, &

g Salluſt.

& nihil aliud, niſi odium quærere, quod extremæ dementiæ eſt, ac præſtet ſibi ipſi viuendo, ſecúmque habitando, & ab omni ſe negotio remouendo declinare inuidos, & obtrectatores, quamuis toleranda veniat ſumma egeſtas.

Thaumaturgus priorem verſum de Inuido exponit, qui acerbo animi mœrore conſumatur: poſteriorem de Sapiente, & cordato, qui præoptet alteram manum cum facilitate, & lenitate implere, quàm vtramque ærumna, & fraudulenti ſpiritus (quo ducitur Inuidus) calliditate, & verſutia. Hieronymus vtrumque ponit ſenſum, licet non eum etiam accommodet ad poſteriorem verſum. Primus placet, quem ſolum ſequitur Salonius, Albinus, Hugo Victorinus, Bonauentura, & alij, qui tamen myſticos alios addunt. Videtur penitus ſic Interpres intellexiſſe, addendo (dicens) quod nulla alia editio habet. Frigida, ac friuola excuſatio, ideo, otiari, ne inuideat alius, vel ſic inuidere, vt alienos labores mordendo ſocors ſis, vecordiámque interpreteris eorum, qui ſtrenuè laborant, quaſi ſemetipſi conficiant, quod ipſe facis, & ob egeſtatem, & præ liuore. Hoc eſt quod prius dicebam, ſatius eſſe, vt quis inuidioſus ſit, quàm miſerabilis: quæ vulgaris multorum ſententia eſt, vt Herodoti [a], & Pindari [b], qui hortatur etiam, ne quis inuidiæ metu honeſta prætermittat. Verè illud quoque Cato ſenior, moderatè vtentes fortuna, nequaquam inuidia peti: nec enim ipſis ſed quæ circumſtant ipſos, bonis inuideri: & inuidiam virtute partam dixit ſummus Latinorum Orator [c], gloriam non inuidiam putandam.

a In Thalia.
b In Nemeis Hymn. 8. & Pythi. Hymn. 1. & 11.
c Cic. 1. Catilin.

» *Ceterum ego inter homines* (ait Chares) *tamdiu mihi videor,*
» *Eſſe fortunatus, quamdiu inuidioſus fuero.*
» *Inuidiam non probo* (inquit Euripides) *velim tamen*
» *Propter bona mihi ab alijs inuideri.*

Stultus.] Generaliter quicumque peccat, ſtultus eſt: attamen Inuidia ſumma ſtultitia, nam vt ait Terentius [d]:

d In Adelphis.

» *Hoccine eſt credibile, aut memorabile,*
» *Tanta vacordia innata cuiquam vt ſit,*
» *Vt malis gaudeat, atque ex incommodis*
» *Alterius ſua vt comparet commoda?*

Sed & qui ſectatur otiũ, ſtultiſſimus eſt, ait ſacra parœmia [e], pigrum etiam doctrinæ cauſa, & ſapientiæ remittens ad formicam [f], & docens quod impatientia (eſt otioſus laboris impatiens) operatur ſtultitiam, vt ſibi quis non proſpiciat. Hebræa dictio כסיל *cheſil*, denotat inconſtantem, qualis ſolet eſſe otioſus, vacans ac indulgens variis ſuperuacaneis cogitationibus.

e Prou. 12. 11.
f Prou. 6. 6.

Complicat manus ſuas.] Περιέλαβεν τὰς χεῖρας αὐτοῦ: Symmachus, Περιεπλέκετο τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Chaldæus ita exponit: Stultus vadit, & complicat manus ſuas in æſtate, & non vult laborare. Abſcondit piger manum ſub aſcella ſua, & laborat, ſi ad os ſuum eam conuerterit, ſapientior ſibi piger videtur ſeptem viris loquentibus ſententias [g]. Rectè hoc de opinione ſapientiæ: nullus enim ſe ſapientiorem æſtimat, quàm qui maximè ſtultus: otioſus verò, quia damnat aliorum labores tanquam vanos ac ſtultos, & cùm agat nihil, ſcrutatur perioſè dicta, factáque ſapientum, carpens ac redarguẽs tanquam illis ſapientior. Pro aſcella in citatis locis Prouerbiorũ eſt צלחת *tſallachah*, olla,

g Prou. 26. 15. 16. & cap. 19. 24.

olla, ſeu lebes, & ſcutella, quaſi tantus ſit torpor, vt piger manum quam indidit illuc ad eſcam capiendam, præ tædio non educat. Quamuis per tranſlationem dicatur de ſinu qui κόλπος ibi dicitur, ſiue de aſcella, vbi manus abſconditur, vt quidpiam ſolet in olla, & ſcutella abſcondi: Si de Inuido eſſet ſermo, complicatio manuum index doloris eſſet de aliena felicitate, vt notauit Hugo Cardinalis, exponens præterea tropologicè ſententiam totam de auaro, ſuperbo, & de inſipiente doctore, ſiue prædicatore: qui poſtremus ſenſus eſt Gregorij [a] ſic interpretantis allata Prouerbia. Quoniam talis nec hoc vult, inquit, operari, quod dicit. Geſtus tum deſidentis, tum dolentis manus ſunt deiectæ, laſſæ, diſſolutæ, remiſſæ, complicatæ, ſicut & genua trementia, ſoluta, debilia, collidentia ſeſe, infirma, vt plures Scripturarum docent loci [b]: tum in epiſtola ad Hebræos [c], vbi ſimul vtrumque indicatur: Omnis, inquit, diſciplina in præſenti non videtur eſſe gaudij, ſed mœroris: propter quod remiſſas manus, & ſoluta genua erigite, & greſſus rectos facite pedibus veſtris. De genibus Virgilius [d] dixit Labare, Homerus [e] diſſolui.

Acutum eſt magis, quàm ſolidum, quod Hugo S. Victoris notat complicationem manuum deſignare pactum, quod piger paciſcatur cum otio, alludens ad ritum paciſcendi per mutuam exhibitionem, atque conſtrictionem manuum. Ad laborem nati ſumus [f], negare non poſſumus naturam, & fœdus inire contra illam. Rari prorſus, quibus iniectio ſola pallij prophetiam tribuat, vt Eliſeo [g], vel qui, tanquam Eſdras, cum calicis hauſtu ſapientiam imbibat [h]: (quamuis id apocryphum ſit & fortaſſis falſum) vel quos puncto temporis repleat SPIRITVS ſanctus peritia linguarum, doniſque alijs [i]. Exerendæ manus ad opus, acuenda induſtria, labores ineundi. Sæpè in pigrum ſapiens inuehitur: ſed cum exprobratione obijcit ei ſomnum, & quidem non obrepentem, ſed procuratum [k]. Vſquequo piger dormies? &c. paululum conſeres manus, vt dormias. vbi Hebraicè eſt מנעט חבק *mengat chibbuk*, parua complicatio manuum, nempe ad cubandum: Græcè ſuffarcinas manibus pectora, ὀλίγον ἐναγκαλίζῃ χερσὶ στήθη. Qui dormiunt libenter, ſine lucro, & cum malo quieſcunt [l].

—Nil ſine magno
Vita labore dedit mortalibus [m].

Dij laboribus omnia vendunt. πάντων καλῶν ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν.

Comedit carnes ſuas.] Ambroſius [n] legit in præterito: Complexus eſt manus ſuas, & deuorauit viſcera ſua. Hyperbolem agnoſcunt omnes pro vel extrema indigentia; vel angore Inuidiæ: Scripturis verò nō infrequentem hyperbolē docēt eſſe, Auguſtinus [o], Iſidorus Peluſiota [p], Cyrillus Alexandrinus [q]: huiúſque vſum figuræ prouerbij loco eſſe tradunt Quintilianus [r] & Seneca [ſ], ita vt non fallat vel mētiatur: ſed vt credatur ac intelligatur per exceſſum illum figuratū, quantum credi, atque intelligi par eſt: & incredibilia hyperbole affirmat, vt ad credibilia perueniat. Addit Hieronymus ſpiritualem ſenſum de illo, qui carnis veſcatur operibus, quia viuat ſecundùm ſapientiam carnis, non ſecundùm opera ſpiritus. Olympiodorus hoc quoque ſequitur, quaſi complexus manuum ſignificet blāditias, ac veluti exoſculationem nimiúmque amorē ſui, proſecutionem turpium operationum,

vnde

a 22. Moral. cap. 10.
b Iob 4. 4. Eſa. 35. 3. Nahum 2. 10.
c Cap. 12. 11.
d Æneid. 5.
e Odyſſ. 4. Iliad. 15.
f Iob 5.
g Ioſeph. 8. Antiq. c. 12.
h 4. Eſd. 14. 38. 39. 40.
i Act. 2. 4.
k Prouer. 6. 9. 10.
l Plautus.
m Hora. lib. 1. ſermon. Saty. 9.
n Epiſt. 36. ad Salomon. ex veteri edit. & 30. ex Roman. & in Pſal. 104.
o Epiſt. 59.
p Lib. 2. ep. 99.
q Lib 22. in Ioan. cap. 68.
r Lib. 8. c. 6.
ſ Vlt. de beneſic. c. 29.

vnde ſibi quis ſuppliciū paret. Sed & illud affert de otioſo, ita tamen, vt eo medere carnes, ſit, cùm quis otij damnū ſentiēs, dolore diſtabeſcit. Adde, cū macreſcit, & conſumitur, non habens quo ſe reficiat. Nec hyperbole tanta eſt, vt ſit incredibile, quod Salonius tamen dicit, aliquem comedere carnes ſuas, agitatum grauiore animi perturbatione, aut morbo. Sic illi, ſuper quos Angelus effudit phialam, commanducauerunt linguas ſuas præ dolore blaſphemantes DEVM cœli, præ doloribus, & vulneribus ſuis, [a] id eſt præ indignatione, ac rabie ſic illas mordebant, & concidebant, atque ſi reuera ipſæ manducarentur. Id ipſum dicunt Græci ἐσθίειν τὰ χείλη: Latini mordere labrum [b]. Ad eundem ferè modum Iob dicebat [c]: Quare lacero carnes meas dentibus meis, & animam meam porto in manibus meis? Vbi Philippus, qui ſub Hieronymi nomine extat, exponit, vt ſonat; potuiſſe namque fieri, vt extorquentibus ei nimiis cruciatibus, manus, ſiue labia ſua dentibus laceraret, & ſe iam tormentis deficientem, animam exeuntem, velut efferendam portaret in manibus. Qui in cruciatibus ſuas carnes mordent, ait Chryſoſtomus [d], alleuari ſe ſentiunt. Verùm exiſtimo hic ſenſum eſſe de inedia; & fame, qua ſe vel nolens conficit, qui laborare non vult. Quo pacto propter defectum virium, atque languorem, morbóſque, qui ex immoderato luxuriæ vſu prouenit, admonet Salomon in Prouerbiis [e]: Ne des alienis honorem tuum, & annos tuos crudeli; ne fortè gemas in nouiſſimis, quando conſumpſeris carnes tuas, & corpus tuum. Chaldæa præſentis loci paraphraſis carnium comeſtionem interpretatur de his quæ domi ſuppetunt ad viuendum, & veſtiendum. (Stultus vadit vt complicet manus ſuas in æſtate, & non vult laborare; & in hyeme comedet quicquid eſt ipſi, & etiam operimentum, quod eſt ſuper pellem carnis ſuæ.) Poſſet præterea comeſtio hæc extendi ad ea bona, quæ ſunt neceſſaria familiæ, vxori, filijs, fratribus, &c. Significat enim caro, iſta omnia [f], & otioſus paterfamilias inſumi quæ conferre deberet in familiam.

Tropologias de auaro, malo doctore, & ſimilibus, vide apud Hugonem Cardinalem. Ambroſius [g] eum, qui complexus eſt manus ſuas, explicat de corporalibus ſe negociis implicante, cuius mors viſcera deuoret, vt non inueniat vitam æternam. Clemens [h] Romanus profert locum iſtum, vt probet voraci, temulentæ, otioſæ viduæ non eſſe largiendum. Lege ſimiles phraſes in Iob [i].

Dicens.] Dixi hoc non dicere ceteras editiones: Interpretem verò rectè appoſuiſſe, vt necteret priorem cum poſteriore ſententia, tanquam prolatam ab ſtulto manus ſuas complicante, & comedente carnes ſuas. Immeritò Caietanus deſtrui docet ſenſum germanum additione dicti participij, volens Eccleſiaſten deſcribere propriis ſuiſmet verbis duo extrema pigri & nimium laborantis: vt ille complicet manus quaſi caras, & ab opere immunes, ſicque conſumatur fame: hîc impleat manum vtramque; at cum magno labore corporis, & afflictione animi: in medio ſit virtus implentis volam cum requie, vt neceſſariò contentus viuat. Sententia ipſa omnino in ſe vera eſt, quoniam Melius eſt modicum Iuſto (qui modum adhibet in acquiſitione, vſque rerum neceſſariarum) ſuper diuitias peccatorum multas [k]. Melius eſt parum, cum timore Domini, quàm theſauri magni, & inſatiabiles:

a Apoc. 16. 15.
b Lege adagium, mordere labrum.
c Cap. 13. 14.
d In catena Iob.
e Cap. 5. 11.
f Gen. 2. 24. cap. 29. 14. cap. 37. 27. Leuit. 18. 12. 13. 17. Matt. 19. 5. 6. Rom. 11. 14. 1. Cor. 6. 16. Epheſ. 5. 31.
g Epiſt. 36. veteris editionis & 30. Roma. & in Pſalm. 104.
h 2. Conſtit. cap. 4.
i Cap. 19. 22. cap. 31. 31.
k Pſ. 36. 16.

ſatiabiles [a]: Melius eſt parum cum iuſtitia, quàm multi fructus cum iniquitate [b]: Melior eſt buccella ſicca cum gaudio, quàm domus plena victimis cum iurgio [c]. Victui neceſſaria ſufficiunt, vt ſine paupertate, ſic abſque diuitiis [d]: quod Sapiens à DEO poſcebat, nec non Tyaneus à Diis, cum diceret, Concedite mihi pauca habere, & nullius indigere. Vera ſunt inquam, hæc omnia, verùm non vt voluit Caietanus, ad mentem Auctoris, quam pariatur oportet, vt melius aſſeramus Interpretem aſſecutum, adiectione participij (dicens) ſicut prius admonuimus. Fateor Gregorium Neocæſarienſem fauere Caietano: ſic enim ſeiungens ſententias explicat hunc verſum poſteriorem: Atqui præoptarit vir ſapiens & cordatus alteram manum cum facilitate & lenitate implere, quàm vtramque ærumna, & fraudulenti ſpiritus calliditate, & verſutia. Annuit & Hieronymus ex parte, cum Albino, & aliis, qui quem, vt litteraliorem attulimus, non reſpuunt tamen ſenſum.

Olympiodorus myſticè declarat pugillum vnum, eſſe fidem in CHRISTVM Dominum: duos, cum quis duobus dominis vult ſeruire [e], ac in vtramque partem claudicare [f]: vnum, denotare vnitatem ipſam, quæ materia caret: duos, res materiales, quæ diuidi poſſunt, & dualitatem haberi immundam in Scripturis, quæ verbi gratia narrant immunda animalia bina in Arcam ingreſſa [g]: vnum primum hominem ſine Eua [h], duos, hanc cum [i], atque cœlibatum coniugio eſſe meliorem [k]. In his ſupponit, quod etiam Hieronymus hic tradit, & Albinus, & alij ſemper in Scripturis binarium notam eſſe mali, boni autem, vnitatem. Idem notauit alibi Hieronymus [l] idem, tum etiam quia in mundi creatione ad ſecundam diem iuxta Hebraicam, & Aquilæ, Symmachi, ac Theodotionis editionem non legitur (Et vidit DEVS quia bonum eſt) ſcindit enim binarius vnitatem, & bina in Arcam animalia immunda ſunt illata [m], vt ante quoque retulimus, & Dominus tollens ſciſſionem fecit vtraque vnum [n]: dixit quoque: Ego, & PATER vnum ſumus [o], reuocans à Iudaica dualitate in vnionem fidei Chriſtianæ: paſſus eſt ſub duobus Pontificibus, & religionis Iudæorum ſciſſum monſtrauit errorem: Peccator duas ingreditur vias DEO ſeruiendi, ac Mammonæ [p]: duos Iacob patri Iſaac obtulit hœdos [q], id eſt, peccatores ex duobus populis: quos duo quoque cœci curati à CHRISTO deſignant [r]: Eadem eſt opinio Bedæ [ſ], Auguſtini [t], Origenis [u], & Ruperti [x]. Pythagoras vnum in ſerie bonorum, duo collocauit in malorum. Obijcere poſſumus non tantum quod editio ſeptuaginta Interpretum ſecundo diei adiungit illa verba: quam lectionem recipiunt Ambroſius, Auguſtinus, Iſidorus [y], Baſilius aliíque non pauci, ſed quā plurima per binarium in genere bonorum ſignificata: duplex præceptum caritatis, duplicem tabulam legis, duo Cherubin in propitiatorio: duas naturas, & aduentus CHRISTI: (hæc ſola notauit Bongus [z]) duos denarios à ſtabulario prolatos pro eo, qui inciderat in latrones, binos Diſcipulos miſſos à Domino ante faciem ſuam: duos item ab eodem miſſos parare ipſi Paſcha: duos in Emmaus proficiſcentes, qui Dominum videre meruerunt ſub ſpecie peregrini: diſcipulos duos miſſos ab Apoſtolis in Samariam, denique vt omittam cetera non minus bona, quàm mala cum tota hæc etiam Nume-

a Prouer. 15. 16.
b Prou. 16. 8.
c Prou. 17. 1.
d Prou. 30. 8.
e Mat. 6. 24.
f 3. Reg. 18. 21.
g Gen. 7. 2.
h Geneſ. 1. & 2.
i Ibidem.
k Matth. 19. & 1. Cor. 7.
l In cap. 1. Aggai, & in cap. 11. Ezechiel. & 1. ac 2. con. Iouin. & Ep. 47. ad Pammach. cont. Ruffin.
m Gen. 7. 2.
n Eph. 2. 14.
o Ioan. 10. 30.
p Matth. 6. 24.
q Gen. 27. 9.
r Matth. 20. 34.
ſ In cap. 12. Luca.
t 15. de Ciu. cap. 27.
u Libro 4. in Geneſim, vt citat Bōgus.
x Libro 5. in Ioan.
y De ſummo bono c. 10.
z Lib. de myſter. numero.

totum myſtica ratio mihi ſemper viſa ſit valde incerta: paulò pòſt audie-
a Tom. 1. Proleg. 22. mus quod Melius eſt duos eſſe ſimul, quàm vnũ, &c. Lege Salmeronem [a].

Pugillus cum requie.] Hebraicè טוב מלא כף נחת *tob melo chaph nachath*, (Bona plenitudo volæ requie, id eſt, cum requie: Græcè, Πλήρωμα δρακὸς ἀναπαύσεως) Symmachus: (Μετὰ ἀναπαύσεως.) Vetus tranſlatio: (Plenus pugillus cum requie.) Chald. (Implementum volæ vnius cibi in quiete animæ, & ſine direptione, & rapinis.) Inuidus, cui non opes tantæ, malis artibus deputat maiores alterius. Rectè pugillus, ſeu pugnus paruus, quod eſt δράκιον Græcè, Latinéque redditum eſt pro vola manus, quam כף *chaph*, ſignificat, vola enim ad capiendum extenditur, vt ſtringat quod ceperit, & comprimens digitos retineat, & δρὰξ ſignificat quantum pugno comprehendi poteſt. Perinde ac ſi pro menſura ipſa intelligatur: vt & pugnus, ac pugillus apud Latinos, & כף *chaph*, ob curuitatem ponitur pro concauo,
b 3. Reg. 17. 12. 14. quale cochlear. Melior eſt pugillus Sarephthanæ non deficiens, [b] Sed non ad omnes Elias miſſus eſt, inquit Hugo S. Victoris. Stultus eſt, qui dum habet pugillum, attendit quietem, qua fruitur, non proſpiciens in futurum, honeſta quadam prouidentia, & cura.

Quàm plena vtraque manu.] Manus reddit Interpres eandem vocem Græcam δρακῶν, pro quibus Symmachus χειρῶν. Hebraicè verò eſt חפנים *chanephaym*, ſignificans quoque volam, ſeu palmam, & interiorem partem manus; qua dictione vtitur Chaldæus in hoc, & in priore membro. Implere manum, vel manus, quando de ſacerdote ſermo eſt, ſignificat Vnctionis ſacræ oleo manus implendo, vel in has imponendo ſacrificia, & oblationes, illum ad hoc ſacrum munus deputare, vel inuitare. Nam quod vulgata edi-
c Ex. 28. 41. tio habet in Exodo [c]: Cunctorum conſecrabis manus, Hebraicè eſt, im-
d 3. Reg. 13. 33. plebis. Hoc ſibi vult etiam, quod in Hiſtoria Regum [d] de facili falſorum ſacerdotum ſcribitur conſecratione: Quicunque volebat, implebat manum ſuam, & fiebat ſacerdos excelſorum.

Cum labore, & afflictione animi.] Chald. (In direptione, & rapinis.) Non ſunt hæ ſine labore, & afflictione animi. Latius tamen patet ſententia. Eleganter, ait Hieronymus, Iuſtitia requiem habet, iniquitas laborem. Sed nec hoc verbis illis importatur ex dicentis intentione, ſi eſt vel inuidus vel otioſus.

Verſ. 7.] CONSIDERANS reperi & aliam vanitatem ſub Sole.

Verſ. 8.] VNVS eſt & ſecundum non habet, non filium, non fratrem, & tamen laborare non ceſſat, nec ſatiantur oculi eius diuitiis, nec recogitat, dicens: Cui laboro, & fraudo animam meam bonis? In hoc quoque vanitas eſt, & afflictio peſſima.

REDIT ad vanum auari laborem nec rebus vtentis, quas comparauit, nec hæredi relinquentis. Quæ tanta vecordia eſt, vt non contentus ſemel

Digitized by Google

ſemel, iterúmque capite 2. [a] & 3. [b] id ſeriò, ac multis dixiſſe, repetat hîc quoque tertiò. Tu repetas inde, quæ huc pertinent. Quoſdam refert Hieronymus exponentes de CHRISTO myſticè, quod ſolus abſque vllo comite ad ſaluandum Mundum deſcenderit, quamuis multi ſint filij DEI, & fratres CHRISTI adoptione: laboris autem eius non eſſe finem, nec ſatiari noſtram ſemper cupiendo ſalutem, vt quanto plus peccare quem viderit, tanto magis ad pœnitentiam adhortetur. Placuit hic Albino ſenſus, atque Salonio. Ambroſius [c] tractat hanc allegoriam diligenter: Eſt vnus, inquit, & non eſt ſecundus is, de quo dictum eſt: Magiſter veſter vnus CHRISTVS eſt [d] vnigenitus DEI filius, ſolus, primus, vnus DEVS, quod vult faciens, non quod imperatur, (videlicet vt DEVS eſt) eſt vnum quid cum PATRE, vnicus ſine peccato, ſolus ſine adiutorio [e] (in paſſione) non eſt finis laborum eius, quia pro omnibus aduocatus eſt apud PATREM, [f] & infirmitates noſtras ſuſcepit, & pro nobis dolet, & infirmatur [g]: non ſatiatur oculus eius diuitiis, quia ipſe eſt altitudo diuitiarum ſapientiæ, & ſcientiæ DEI [h], in quo ſunt theſauri myſteriorum cœleſtium. Recipio libens adeo piam intelligentiam: at non video quî conſtringi poſſint inde Ariani, aſſerentes CHRISTVM ſecundum eſſe, hoc eſt, infra DEVM nobiliſſimam creaturam: nec enim puri myſtici ſenſus argumenta ſunt neceſſariò concludentia.

a vers. 18 & ſeq.
b Verſ. 22.
c De inſtit. Virginis. cap. 10. 11.
d Matt. 23. 8
e Pſal. 87. 5.
f 1. Ioan. 21.
g Eſa. 53. iuxta 70.
h Rom. 11. 33

Conſiderans reperi & aliam vanitatem ſub Sole.] Hebraicè, & Græcè: (Et conuerſus ſum ego, & vidi vanitatem.) Olympiodorus circumſpectionem oculorum mentis intelligit, & nihil vidiſſe eorum, quæ huius mundi gratia fiunt ab hominibus, quod non ſit vera vanitas, hoc eſt, inquit, nequitiæ hominum, & peccata. Malim cum reliquis referri hæc ad ſequentia verba, viámque deſignari certã, &, vt Chaldæus loquitur, decretam, vt ſit in hoc ſeculo vanitaté, quæ videlicet cõtinetur in ſequenti ſententia.

Vnus.] Hoc loco idem valet quod ſolus, aliàs primus, vel primarius; item quidam. Chaldaicè hic ponitur vnicus, voce idem ſignificante apud Hebræos, qui vnum dicunt אחד *echad*, vnicum יחיד *iachid*. Eadem ferè ratio de Græca εἷς, nec non de Latina vocẽ Vnus.

Et ſecundum non habet, &c.] Alij (Et non eſt ſecundus.) Symmachus (Non erit) Ἐπεξήγησις eſt iſta nominis præcedentis, quæ figura frequenter in Scripturis inuenitur, præcipuè in Pſalmis. Voluit Auctor ſignificare, deeſſe hæredem legitimum filium, & fratrem; quod magis explicauit Paraphraſis Chaldaica (Et non eſt ſecundus præter eum, Neque etiam filium, neque fratrem habet ad hæreditandum facultates eius.) Similis formula eſt in Geneſi [i]: (Mihi non dediſti ſemen: & ecce vernaculus meus hæres meus erit:) neſciebat enim Abraham an promiſſio DEI de ſemine, intelligeretur de aliquo ſibi in filium adoptato, an ex carne eius naturaliter generando, ad quod tunc erat facultate deſtitutus. Hugo Cardinalis exponit de crudeli auaro, qui licet habeat conſanguineos, iis tamen caritate non eſt coniunctus. Olympiodorus eodem ferè modo, quòd ille ſeipſum tantùm diligat, ac foueat, nec habere quidem filios aut fratres, alióſve curans affines: cum contra qui tales non habet, ſi caritate ſit præditus, omnes talium loco ducat.

i Cap. 15. 3.

Digitized by Google

Non filium, non fratrem.] Poſſunt alij præter hos hæredes eſſe, tum inſtitutione, ſeu ex teſtamento, tum ab inteſtato quamuis teſtator nolit: nam ſi deſint deſcendentes, id eſt, filij, vel horum loco nepotes, & pronepotes, ſiue per capita, ſiue per ſtipitem, ſuccedunt ipſo iure aſcendentes, nempe pater, ac mater, vel aui, vel proaui [a], & admittuntur fratres defuncti, ſi qui ſint, ac ſorores ex parte patris ſimul, & matris eius [b]: Tamen non tenetur teſtator deficientibus tum aſcendentibus, tum deſcendentibus inſtituere hæredes conſanguineos in linea tranſuerſali [c]: licet ab inteſtato ſuccedant vſque ad decimum gradum incluſiue. Mentio fit hîc de filio, & fratre duntaxat, quia ſæpius accidit, vt quis tales habeat hæredes, & eſt magis rarum, vt filiis ſuperuiuant parentes: & ſi filius deſit, ſecundum legem frater debet ſuſcitare ſemen fratri, ita vt iſte ſi ex vidua fratris relicta, filium ſuſcipiat, filius ille nomen ſumat defuncti, & hæreditatem [d]. Ratio iuris hæreditarij, & ſucceſſionum apud Hebræos, non erat eadem, quæ apud alias nationes viuentes Romanis, aliisve legibus: qua de re prætermiſit diſputare Sigonius in ſua Republica Hebræorum. Si filius ſuppeteret, filiæ non accedebat hæreditas [e], nec ex parte; ſed ſi filius deeſſet; in quo caſu patris linea deriuanda quoque erat per filiam, vt contigit in filiabus Salphaad [f]. Ratio legis, vt ſeruaretur diſtinctio certa genealogiæ [g], quæ ducebatur ex maribus, qui non tranſeunt in aliam familiam, ſed filij à patribus denominantur: fœminæ aggregantur familiis virorum: per poſſeſſiones autem cuiuſque, talis diſtinctio dignoſcebatur. Exemplum hoc tempore poteſt eſſe ius, quod vocant primogenituræ, in quo ſoli filij mares ſuccedunt.

Præterea ſucceſſio hæreditaria, perinde vt in dicto iure primogenituræ, fiebat ex toto ſeu eſſet per teſtamentum, ſeu ab Inteſtato quantum ad immobilia, quia non licebat patri de his diſponere tradendo alteri nomine legati, aut hæreditatis: immò nec dum viueret, poterat alienare vendendo, donando, &c. quin redirent aliquando ad progeniem ſuam, videlicet anno Iobelæo [h]. De mobilibus donatio licita erat, ſiue legata, etiam in gratiam filiarum, quam donationem & legata facere poterat non ſolum pater, ſed mater quoque, ſi habebat propria bona mobilia. Quod ſi nulli eſſent filij, & filia eſſet vnica, huius filiæ filius, aut filia, etiamſi non denominaret ſtirpem matris, ſeu aui materni, ſuccedebat in hæreditate; alioqui ſi mater haberet ſororem, ad iſtam ſpectaret hæreditas bonorum immobilium, & non ad prolem. Ante legem datam ſeruatum eſt quidem ius primogenituræ conſiſtens in honore, ac dignitate, vt regni, vel Sacerdotij, ſicut apparuit in Ruben [i], quem Iacob vocauit non priorem duntaxat in donis, ſed maiorem quoque in imperio; Tamen interdum inæqualiter fiebat diuiſio inter filios, etiam de bonis immobilibus: idem namque Iacob dedit vnam partem hæreditatis Ioſepho ſuper ceteros fratres [k], & adoptauit filios eius Manaſſem, ac Ephraim, dando illis æqualem partem in hæreditate cum aliis filiis propriis [l]. Lege Abulenſem [m] de tota hac materia, & nonnulla apud Tiraquellum [n], & in genere apud Ludouicum [o] Molinam Iuriſconſultum, & illi cognominem Theologum [p] noſtrum.

Nec recogitat, dicens.] Nec editio Græca, nec Græca ſic legit: rectè autem

a Authẽ de Funct. C. Ad Senatuſcon. Tertull. & Authen. de Hæredib. ab inteſtato §. Conſequẽs autem, & §. ſeq.
b Ibidem.
c Inſtit. de In officio. teſtã. in princ. verſ. ſoror autem. L. Fratres. C. eod. Tit.
d Deu c. 25. 5. Ruth 4. 5. Matth. 22. 24.
e Num. 27. 1. & ſeq.
f Ibidem.
g Nũ. 36. 2. & ſeq.
h Leuit. 25. 10. & ſeq.
i Gen. 49. 3.
k Gẽ. 48. 22.
l Ibidem 5. & ſeq.
m In lib. Numero. c. 27. à q. 7. & deinceps à q. 22. vſque ad 34.
n De iure Primogenitorum in Præfat. & q. 66.
o De primog.
p De materia tribut.

rem noſtra, & Chaldæa ſuppleuit.

Cui laboro.] Cui perſonæ,non (Ad quidnam) quo poſteriore modo vertit Chaldæus. מִי *mi* enim quod habet Hebræus textus, perſonam ſignificat. Olympiodorus hæc interpretatur, non quaſi miſer auarus ea deſierit cogitare,quæ debuerat, ſed quaſi pœnitentia quadam ductus ita loquatur. Stoliditatem huius auari deſcribit aliis verbis Eccleſiaſticus [a]; Eſt qui locupletatur parce agendo, & hæc eſt pars mercedis eius, in eo quod dicit: Inueni requiem mihi: & nunc manducabo de bonis meis ſolus: & neſcit quod tempus præteriet, & mors appropinquet, & relinquet omnia aliis,& morietur. Talis,quem CHRISTVS quoque ſtultum vocat diuitem auarum [b]: Stulte, hac nocte repetunt animam tuam à te; quæ autem paraſti, cuius erunt? Differentia eſt, quod ille de bonis, quæ tulerat ager magna vbertate, quietem ſibi pollicebatur: hic de bonis laboręs, & parſimonia comparatis.

a Cap.11.18. 19.20.

b Luc.12.19.

Cui laboro, & fraudo animam meam bonis?] Tropologicè Ambroſius [c]: Cur ergo ſeculo laboramus, & fraudamus animam noſtram tantæ bonitatis diſpendio (præmiſerat expoſitionem allegoricam præcedentium verborum de CHRISTO) qui nulli alij niſi huic ſeruire Domino deberemus.

c De Inſtit. Virg.cap.1.

In hoc quoque vanitas eſt.] Abj, Etiam hoc, &c.

Et, afflictio peſſima.] ענין רע הוא *hhinian rahh hu*, (Occupatio, ſeu negocium malum hoc) Περισπασμός. Symmachus ἀχολία. Hæ voces alibi declaratæ ſunt.

Verſ. 9.] MELIVS eſt ergo duos eſſe ſimul, quàm vnum: habent enim emolumentum ſocietatis ſuæ.

COLLIGIT Eccleſiaſtes (quamuis particulam illationis ſolus Interpres ponat) vt etiam Thaumaturgus indicat, Melius facere, qui vitæ ſocietatem,& bonorum inter ſe communionem ineunt:atque id quidem præcipuè, ſi,vt dictum eſt, careant conſanguineis, ad quos hæreditatem deriuent,nam & ſuauior hoc modo vita,vtilior,tutior,honeſtior. Hæc eſt ſumma præſentis verſus,nec non decimi, vndecimi, duodecimi, qui de ſpirituali quoque caritatis coniunctione poſſunt intelligi. Hac de re tota in Commentario noſtro ad Hiſtoriam Apoſtolicam egimus.

Melius eſt ergo duos eſſe ſimul, quàm vnum.] Hebraicè, & Græcè, & Chaldaicè: (Boni duo præ vno, vel ſuper vnum.) Ambroſius [d], (Optimi duo ſuper vnum.) Quod exponit de CHRISTO, & de eo quem ille tuetur. Et ſi ceciderit, erigit, cùm non cadat ipſe, ſed ſe demittat, ac ſeipſum mortuus ſuſcitet, & commortuus eſt nobis; vt nos calefaceret igne [e], quem venit mittere in terram,& ceu Eliſeus [f] vitæ calorem daret. Olympiodorus hoc loco de concordia interpretatur duorum in operibus bonis, cuiuſmodi voluit eſſe CHRSITVS ſuos, quos mittebat binos [g]: vt è contrario in malis concordes ædificatores turris diſſipauit DEVS ac diſperſit [h]. Præterea de animæ, corporiſque bona coniunctione, vt ſi verbi gratia temperans ſit corpus, anima non efferatur inani gloria, vel verſa vi-

d Ep.17.& de inſtit.Virgin.cap.11.

e Luc.12.49.

f 4.Reg.4.34.

g Luc.10.1.

h Geneſ.11.7.8.

Digitized by Google

ce. Hieronymus vel Ambroſium vidit, vel vterque alium, qui primum illum de CHRISTO myſticum tradiderit. Hieronymum tranſcribit Albinus. Hugo Cardinalis totum præſentem locum myſtice tractat multis modis, in illum adito. Carthuſianus quoque vtiliter digreditur tum in amicitiæ laudes, tum in vitæ cœnobiticæ commẽdationem. Diſſeruimus & nos
a Tom. 4. lib. de Amicitia, cap. 5. quæſtionem iſtam citato loco. Amicitiæ verò bonum Auguſtinus [a] hoc ex loco probat, & exaggerat, ſeu potius alius apud ipſum. Salomon hic loquitur ſecundùm legem communem, inquit Carthuſianus, ac de homine ſecundùm congruentiã ſuæ naturæ, non ſecundũ præeminentiã gratiæ quæ
b 1. Politic. cap. 2. tranſcendit naturam, nec lege arctatur communi: ita vt Ariſtoteles [b] ipſe ſolitarium vocarit aut DEVM, aut beſtiam, id eſt, vel diuinis, vel beſtialibus moribus. Singuli licet minus boni ſint, ait idem Philoſophus [c], iidem
c 3. Polit. c. 7. in vnum collecti meliores ſunt, quàm ſinguli etiam optimi, vt fit in cœna, quæ ex ſymbolo multorum, lautior eſt, quàm ab vno inſtructa.

d Pſal. 132. Magnum profectò ſocietatis huius emolumentum, & [d] Bonum, ac iocundum habitare fratres in vnum. Mala ſolitudo per inopiam dilectionis, inquit Bonauentura, ſicut in auaro, inuido, ſuperbo, miſera per defectum conſolationis: laudabilis, & honeſta per quietem contemplationis. Fugienda ſocietas malorum turbans, ac impediens toleranda ſubſidio, & ſolatio indigens, vt coniugum, & infirmorum, appetenda adiuuans, atque promouens, vt perfectorum, ſeu tendentium ad perfectionem, inter quos, ac inter alios quoque, ſolus eſt qui curioſitatem fugit, vt ait Bernardus [e].
e Serm. 40. in Cant. Vetus adagium Εἷς ἀνὴρ οὐδεὶς ἀνήρ. Vnus vir, nullus vir. Et Euripidis [f] ſen-
f In Heraclid. tentia Μιᾶς γὰρ χειρὸς ἀσθενὴς μάχη. Nam ſolitariæ manus inualida pugna eſt. Et alia eiuſdem: εἷς ἀνὴρ οὐ πάνθ' ὁρᾷ: Vnus vir haud videt omnia.

Emolumentum ſocietatis ſuæ.] Hebr. & Græcè: (Merces bona in labore ſuo.) Chald. addit (in ſeculo venturo in laboribus, quos laborauerunt ad ſuſtentandam generationem ſuam.)

Verſ. 10.] SI vnus ceciderit, ab altero fulcietur. Væ ſoli, quia cum ceciderit, non habet ſubleuantem ſe.

SI *vnus ceciderit, ab altero fulcietur.*] Hebr. & Græcè: Si ceciderint, vnus erigit participem ſuum. Septuaginta: (Μέτοχον. Aquila φίλον. Symma-
g Epiſ. 17. chus ἑταῖρον. Ambroſius [g] (ſocium) Chaldæus intelligit de decidente in lectum ex ægritudine, quem faciat alter ſurgere ſua oratione ad DEVM. Magis generalis eſt ſententia de qualibet ruina, vt loquitur Hieronymus, & vt Thaumaturgus de aduerſitatem tolerante, de iacente, luctúve afflicto, denique de quocumque caſu. Nec tamen de caſu iam ſecuto duntaxat, ſed de periculo etiam eius hoc accipi debet, vt nempe paratum, pronum, & incumbẽtem ad caſum ſocius præueniat, & ſuſcipiat, & ſuffulciat: quemad-
h Pſ. 117. 13. modum Dauid ait [h] ſe impulſum euerſum eſſe vt caderet, verumtamen à Domino ſuſceptum. Indicat id fulciendi verbum: quamuis & erigi quis dicitur ad labendum procliuis, ſeu quod ad animum, ſeu quod ad corpus ſpectat. Hic eſt eximius primus fructus ſocietatis potiſſimum ſpiritualis ne labamur,

bamur, aut vt lapſi erigamus. In hac ſocietate adiungit ſe quoque CHRISTVS, vt præter citatos ſupra exponit Gregorius [a], addens myſticam expoſitionem de Saule, qui obuium habuit gregem prophetarum propè ſtationem Philiſtinorum, hoc eſt, aliorum doctrinam, & exempla contra omnes aduerſarios.

a Lib. 4. in cap. 5. 1. Reg. cap. 10.

Auguſtini [b], vel magis alterius apud ipſum hac de re ſententia eſt: Væ
» ſoli, quia cum ceciderit, non habet ſubleuantem ſe. Solus omnino eſt, qui
» ſine amico eſt. At quæ facilitas, quæ ſecuritas, quæ iocunditas eſt habere
» cum quo æquè audeas loqui vt tibi? cui confiteri non timeas, ſi quid de-
» liqueris? &c. Amicus medicamentum eſt vitæ. non enim validior, vel effi-
» cacior eſt vulneribus noſtris medicina, quàm habere qui omni incommodo
» occurrat compatiens, omni commodo occurrat congratulans, vt iunctis
» ſuis humeris onera ſua inuicem tolerent: & quod vnuſquiſque propriam
» leuius quàm amici portet iniuriam, &c.

b Lib. de Amicitia. c. 5.

Væ ſoli.] Valde diuerſum ſenſum reddit Chaldæus: (Et ſi vnus innocens ſolus fuerit in generatione ſua, in tempore quo decidet ſuper lectum, & cubabit ægrotans, non erit illi in generatione ſua ſocius ſecundus ad orandum ſuper eum, ſed in puritate ſua ſurget ex ægritudine ſua.) Legit אילו *ilo* pro אלו *illu*, hoc eſt, ſi, quod ſecundum ponit, & eſt etiam Hebraicum [c], atque ſic legendum hic per vnicam dictionem quidam volunt. Tamen duplex eſt vel ex duabus vna אי לו *i lo*, aut אילו *ilo*, Græcè ὐαὶ αὐτῷ τῷ ἑνί. Myſticè, væ ſoli ſine CHRISTO, vt dictum eſt, vel abſque concordia cum ſpiritu væ carni; cadens enim in morte, non ſurget ad gloriam, inquit Chromatius citatus in Gloſſa recentius edita. Concilium Toletanum vndecimum, in Decreto vt quiuis ſacrificans habeat ſibi vicinum ſacerdotem, qui cepta ſacramenta expleat, ſi ei aliqua neceſſitas ingruerit [d], vſurpat ad id confirmandum, præſentem locum. Extat eadem de re Soteris Papæ decretum [e]. Eodem loco vtitur Concilium Lateranenſe [f], dum cauet vt Monachi non ſinguli habitent per villas, & oppida, & parochiales Eccleſias; ſed in maiori conuentu, aut cum aliquibus fratribus, maneant, ne inter ſeculares homines ſpiritualium hoſtium conflictum expectent. Item VII. Synodus [g] præcipiens vt cum mulieribus Clericus certo tempore, & loco, & non incomitatus loquatur. Dixi in Comment. Actuum Apoſt. [h] de Religioſis foras prodeuntibus non ſine ſocio, & qui ſolus id faciat, à B. Thoma vocari Dæmonem ſolitarium.

c Cap. 6. 6. infrà & Eſther. 7. 4.
d Cap. 14 refertur 7. quæſt. 1. c. illud.
e Cap. Nullus Epiſc. de conſec. d. 1.
f De ſtatu Monach. cap. Monachi.
g Diſt. 81. c. in omnibus. aut ex Aſceticis Baſilij cap. 83.
h Cap. 3.

Verſ. 11.] ET ſi dormierint duo, foue buntur mutuo: vnus quomodo calefiet?

ET *ſi dormierint duo, &c.*] Chaldæus exponit anguſtius de viro, & vxore ſimul dormientibus hyeme. Vſus eſt Dauid eodem in lecto ſocietate Abiſag, quæ calore foueret, non quam cognoſceret [i], quam non allegoriam ſolam, ſed veram hiſtoriam fuiſſe demonſtrat Abulenſis [k] contra Hieronymum [l], qui illud ſentire videtur, ſicut & Angelomus [m]. Diſputat quoque Lyranus aduerſus eandem Hieronymo attributam ſententiam,

i 3. Reg. 1. 4.
k Ibid q. 7.
l Epiſt. 2. ad Nepotianum.
m In 3. Reg. cap. 1.

[a] Ibidem.

tiam, ſed Carthuſianus [a] rectè Hieronymum vindicat oſtendens non negare veritatem hiſtoriæ, ſed pluris facere myſticum ſenſum. Præter allegoriam de CHRISTO, tropologicè fructus alter ſodalitatis religioſæ hic eſt, vt in iſta hyeme, vbi longius abeſt ille Sol, mutuis calefiamus virtutum ſtudiis, exemplíſque, & iuxta paræmiam, ἀεὶ γέροντι νέαν ἐπιβάλλειν κόρην: Frigidiores feruentiorum ſocietate in virtute incaleſcant.

Fouebuntur mutuo.] Iuxta editiones alias (Et calor eis, ſcilicet erit. Qui labantem ſuſtentat, aut erigit lapſum, non ſibi ipſi prodeſt propriè, ſed alteri: at qui fouet calore ſuo, fouetur & ipſe: incaleſcit enim illo ipſo calore, quem in altero conſeruat, vel auget, ſaltem ſuum conſeruat, coniungens cum alieno. Conſiſtit fructus hic ſecundus inter iuſtos, quorum alterna opera remiſſus calor adaugetur: prior erat, vt ab ſtante cadens erigeretur, vel caſurus præmuniretur. Primum Bonauentura in releuando, ſecundum in conſeruando, in defendendo tertium docet conſiſtere.

Verſ. 12.] ET ſi quiſpiam præualuerit contra vnum, duo reſiſtent ei: funiculus triplex difficile rumpitur.

ET *ſi quiſpiam præualuerit contra vnum, duo reſiſtent ei.*] Καὶ ἐὰν ἐπικραταιωθῇ ὁ εἷς. Et ſi victus fuerit vnus. Symmachus (: Ἐὰν κατισχύσῃ τις ἑνός. Inualuerit quis ſuper vnum) In totum victus & proſtratus non poteſt reſiſtere, nec etiam cum alio. Sed ſi nondum plane ad internecionem redactus iuuetur à ſocio. Hic fructus tertius pertinens ad defenſionem, quam Chaldæus in merito Iuſtorum duorum interpretatur conſiſtere, per quod ceſſare faciat improbi præualentis noxia opera. Nos indefinitè, quidquid valet ad arcendam iniuriam. Pugnatur confidentius in hac vitæ militia, quando fortium commilitonum adſunt præſidia. Eccleſiaſticus miles, ait Leo [b], etiamſi ſpecialibus prælhis poſſit fortiter facere, tutius tamen, & felicius dimicabit, ſi contra hoſtem palàm in acie ſteterit, vbi non ſuis tantum viribus certamen ineat, ſed ſub inuicti Regis imperio fraternis conſociatus agminibus bellum vniuerſale conficiat. Minore enim diſcrimine multi confligunt cum hoſte, quàm ſinguli, nec facile patet vulneri locus, quem oppoſito ſcuto fidei, non ſua tantùm, ſed etiam aliorum fortitudo defendit: vt vbi vna eſt omnium cauſa, ſit vna victoria.

[b] Serm. 4. de Ieiunio Septemſis.

Bernardi [c] par omnino ſententia, monentis quærere multorum pariter pugnantium aciem, vbi tot ſint auxiliarij, quot ſocij. Habet fructus iſte cum primo ſimilitudinem, reſpicit enim vnius caſum, vel cadendi periculum: victum alterum vel in diſcrimine. Primus minus apertam pugnam, & tentationem videtur importare; magis manifeſtam tertius. Si præualuerint aduerſum me Syri, dicebat ille [d], loquens de externis hoſtibus, ac bello, eris mihi in adiutorium: Si autem filij Ammon præualuerint aduerſum te, auxiliabor tibi. Tale fœdus Machabæorum cum Romanis [e], & Spartiatis, vt & quarumcunque gentium inter ſe mutuis auxiliis contra communem hoſtem ſeſe adiuuare.

[c] Serm 3. de Circumciſ.

[d] 2. Reg. 10. 11.

[e] Machab. 9. 23. cap. 12. 1. & ſeq.

Funiculus triplex difficile rumpitur.] Quò plures, eò melius: nec enim

facilè

facilè poterunt expugnari, & frangi, ſicut funis intortus ex pluribus filis ſparteis non citò (ſic Hebraicè, Græcè, Chaldaicè לא במהרה *lo bimeherah*, ὀ ταχέως, דלא בבהילו *delo bibbehilo*,) rumpitur, ſed quamlibet machinam, ac molem ſuſtinet: quæ ſeiuncta fila tenuia ſunt, & infirma. Ambroſius [a] hinc probat priorem illam ſententiam, vt ipſe eam legit: (Optimi duo quàm vnus) ſecundùm myſterium dictam, non ſecundùm numerum. (Et Spartum triplex (legit hæc quoque ſic) non cito rumpetur.) Tria enim, quæ non ſunt compoſita, non rumpuntur, inquit: TRINITAS incompoſitæ naturæ rumpi non poteſt, quia DEVS vnum & ſimplex, & incompoſitum eſt, quidquid eſt. Agnoſcit hîc myſterium idem TRINITATIS Hieronymus, aliique Interpretes, & quidem ita, vt de DEO TRINO ac VNO nos iuuante intelligatur, perinde ac ſi ſit in pugna ſocius: quemadmodum & de CHRISTO ſecundùm alium ſenſum traditur ab eodem Hieronymo, in quo CHRISTO eſt anima, corpus, Diuinitas, ſed ita vt ſeparata fuerint quidem corpus, & anima, tamen modico tempore, & nunquam diuinitas à partibus quoque ſeiunctis.

Monet verò Hieronymus, cum ſuperius dicatur de vtrouis ſocio quod cadit, & hîc quod funiculus rumpitur, licet non tam citò, iuxta editiones alias, vt dixi, indicari libertatem arbitrij noſtri, non infirmitatem virtutis CHRISTI, vel TRINITATIS. In Iuda diruptus eſt iſte funiculus, ſed, inquit, quoniam cum buccella Satanam admiſit [b]. Gregorius [c] præterea funem (quem aliàs in malam partem ſumi docet [d] pro peccato, quia torquetur vt creſcat) ſumit pro fide, quæ cognitione TRINITATIS, ab ore prædicantium texitur, & fortis in Electis permanens in ſolo Reproborum corde diſſipatur.

Olympiodorus præter intelligentiam iſtam de TRINITATE, explicat de concordia animæ, & ſpiritus [e], partis rationalis, concupiſcibilis, iraſcibilis. Rurſum Hieronymus [f] de triplici virtute fidei, ſpei, charitatis. Paulinus [g] & de his virtutibus, & de confeſſione TRINITATIS, monens vt hoc ſparto texamus opera noſtra. Bernardus [h] de recta ſententia, digno ſermone, bonis operibus, Qui funiculus, inquit, triplex difficile rumpitur, aptus ad extrahendas animas de carcere Diaboli, & trahendas poſt ſe ad regna cœleſtia. Idem [i] in malo ſenſu de curioſitate, voluptate, vanitate, ſeu concupiſcentia carnis, & oculorum, & ſuperbia vitæ [k], quibus irretita fuerit Eua [l]. Alij accipiunt de incarnatione, vbi ſummo vinculo coniuncta eſt Anima, Caro, VERBVM: & licet ad tempus prima duo ſoluta ſint, non tamen ab iis VERBVM, & poſt reſurrectionem redditus eſt funiculus indiſſolubilis. Brachmanes apud Indos hoc etiam tempore Gymnoſophiſtarum reliquiæ, myſterium TRINITATIS profitentur, funiculi, quem inde ab ætatis ſeptennio geſtant, & rumpere nefas ducunt, ſymbolo ex tribus aliis intorti, quorum ſinguli rurſum conſtent ex tribus linis ad Perſonarum numerum deſignandum: hæc verò vt vnum, & idem eſſe declarent, extrema funiculi inter ſe nodo connectunt [m]. Hugo Cardinalis addit potentiam PATRIS, ſapientiam FILII, bonitatem SPIRITVS ſancti, quo triplici funiculo Diabolus ligatur vt nocere non poſſit nolentibus [n], & eiiciuntur vendentes in templo [o]: amorem

a Ep. 17.
b Ioan. 13. 27.
c Libro 33. Moral. c. 12. vel 9.
d Ibidem.
e 1. Theſſ. 5. 23.
f Epiſt. 62. ad Theophil.
g Epiſt. 4. ad Sulpit.
h Serm. 16. in Cantica.
i Ser. de Annuntiat.
k 1. Ioan. 2. 16.
l Gen. 3.
m Perpinian. Orat. 8. de DEO TRINO, & VNO.
n Eſa. 27. 1. Tob. 8. 3. Apoc. 20. 2.
o Ioan. 2. 15.

DEI ex toto corde, anima, fortitudine [a], id eſt, dulcem, prudentem, fortem: vel ex cogitatione, affectione, operatione: amorem rectum, qui DEVM quærat: amplum, qui ſe ad inimicos extendat [b], fortem vſque ad mortẽ [c]: amorem DEI benefici, timorem iudicaturi, pudorem ob offenſam eius: contritionem, confeſſionem, ſatisfactionem: cogitationem, locutionem, operationem. Carthuſianus in amore conſiderationem bonitatis rei amatæ, potiſſimum ſummi BONI: & beneficiorum dilecti; & præmij, quod amorem caritatis manet: vel concordiam coniugum, & vnius prolis. Quidam de duobus teſtibus cum actore, vel de tribus illis ſine hoc: Eſt enim ea in re Trinitas ſecundùm myſterium commendata, in qua eſt perpetua firmitas veritatis, ait Auguſtinus [d]. Bonauentura reſpectum habet ad triplicem declaratum effectum ſocietatis, vt idcirco dicatur funiculus triplex, & hos eſſe funiculos Adam, quibus trahimur [e], & vincula caritatis. Georgius Venetus [f] de triplici Salomonis Sapientia interpretatur, naturali, acquiſita, infuſa. Sed maximè litteralis ſenſus eſt, quem initio poſuimus, & Hieronymo probatur. Quod ſi nec Hercules quidem contra duos, multo minus contra plures, licet plurium concordia difficilior. Peruulgatum, ſed propoſito peropportunum, Sciluri Scythæ monitum ad filios octoginta, ſub mortem, cùm faſciculum telorum frangere iuſſi, non poſſent, ſed ſigillatim vnumquodque. Si concordes eritis: validi inuictique manebitis: contrà, ſi diſſidiis diſtrahemini, imbecilles, & expugnatu faciles. [g]

a Deut. 6. 5.
b Matth. 5. 44.
c Cant. 8. 6.
d In cap. 8. Ioan. Tract. 36.
e Oſee 11. 4.
f In Problem. Script. Tomo 5. Probl. 76.
g Plutarc. in apopht. & opuſc. de garrul. Stoba. ſerm. 82.

Triplex.] Tanto magis, ſi quadruplicitèr, pluriésve retortus. Sed ſolet ternarius pro quauis multitudine, etiam magna vſurpari non à Scriptoribus ſacris duntaxat, ſed à profanis: his enim familiare ter felicem, ter maximum, ter ſapientem dicere; quod Galli vulgari ſermone retinent, *Tres-grand, tres-ſage, tres-bon, tres-heureux, tres-meſchant, &c.* Docent hunc iſtius vſum numeri pro qualibet multitudine tum Petrus Bongus [h], tum Ribera noſter [i]. Nec tamen inficior nonnunquam ternario paucitatem deſignari, vt cùm amicus petiit tres [k] panes: cùm DEVS [l] deſcribitur appendiſſe molem tribus digitis: cùm dicitur viſitare iniquitatem patrum vſque ad tertiam, & quartam generationem, ſed facere miſericordiam in multa millia [m]. Videtur etiam Scriptura numeros vſque ad quinque computare in paucis, vt apud Eſaiam [n]: Excuſſio duarum, aut trium oliuarum in ſummitate rami, ſiue quatuor, aut quinque in cacuminibus eius.

h De myſterys numerorum.
i In cap. 1. Amos.
k Luce 11. 5.
l Eſa. 40. 12.
m Exo. 20. 5 Deut. 5. 9.
n Cap. 17. 6.

Difficile rumpitur.] Alij, vt iam ter monui (Non citò.) Qui triplicem funiculum ſumunt myſticè, difficile interpretantur rumpi, quia poteſt ob libertatem arbitrij, vt fides TRINITATIS in Iuda proditore, inquit Hieronymus. Salonius conſiderando myſterium TRINITATIS in ſe declarat difficile pro impoſſibili, quia indiuidua eſt, inquit, ſanctæ TRINITATIS natura, nec poteſt fieri vt ſcindatur. Idem docet Ambroſius [o].

o Ep. 17.

Verſ. 13.] MELIOR eſt puer pauper, & ſapiens rege ſene & ſtulto, qui neſcit præuidere in poſterum.

Vani

VANITATEM deinceps potentiæ, dominatúſque declarat; præferendum enim, qui valeat prudentia, quamuis annis, & opibus modicus ſit, & aliquando contingere, vt euehatur quis ad Imperium à compedibus, & pædore carceris, nimirum propter prudentiam: nati verò in ipſo regni faſtigio deturbentur ad infimam conditionem, videlicet ob imprudentiam. Continentur iſta verſu hoc, & ſequentibus tribus, & explicantur à Thaumaturgo, quem citat Hieronymus, qui profert etiam Laodicenum, Origenem, & Victorinum, & conſentiunt ceteri, quamuis poſtremi duo allegoriam quoque tradant de CHRISTO, & Diabolo, vt ille puer, ac ſapiens natus ſit in regno huius, ſenis ac ſtulti, non hic regnans, ſed abiens in regionem longinquam, poſtea reuerſurus contra eos, qui nolebant eum regnare ſuper ſe: [a] præuidiſſe autem Eccleſiaſten omnes, qui poſſunt vetere ſtulto dimiſſo, eſſe participes adoleſcentis, & CHRISTVM ſequi: duplicem verò populum eſſe ex Iſraël, tempore CHRISTI vnum, alterum tempore Antichriſti, quem populus ille recipiet pro CHRISTO non lætatus in vero CHRISTO. Dura mihi, atque difficilis expoſitio videtur, tum aliis de cauſis, tum quia tempore Antichriſti reliquiæ Iſraël ſaluæ fient, & maior pars Iudæorum, & ſermo eſt de eodem regno. Ambroſius aliter intellexit, etiam allegoricè, vt videbimus. Multus eſt Hugo Cardinalis in his exponendis allegoricis, & tropologicis ſenſibus, nec non Albinus.

a Luc. 19. 13. 14.

Ceterum iuxta litteralem ſenſum exemplis plenæ hiſtoriæ ſacræ, profanæ generis vtriuſque, & proſtant in officinis, theatris, ſententiis, apophthegmatis, adagiis, exemplis, meditationibus hiſtoricis, & ſi qui ſunt alij variæ lectionis librorum tituli. Quid enim pueros pauperes ſimul ac ſapientes commemorem Ioſeph, & Dauid tam altè per ſapientiam erectos? quid ſtultos deiectos paulo ſeniores Saul, Roboam, Sedechiam, Nabuchodonoſor? vtriuſque, vt ita dicam, fortunæ ludibria, an euenta citra vel prudentiam, vel imprudentiam eorum qui ſubierunt, plura ſuppetunt exempla. Illuſtre prorſus Beliſſarij, qui res maximas geſſit, & ſummis honoribus, muneribúſque perfunctus eſt ſub Iuſtiniano Imperatore, ſed eò demum redactus, vt mendicare ſtipem compelleretur, excæcatus [b].

» *Iſte Beliſſarius Imperator magnus,*
» *Iuſtinianeis exiſtens temporibus Imperator,*
» *Ad omnem quadrantem terræ cum explicuiſſet victorias,*
» *Poſtea inuidia excæcatus (ô fortunam inſtabilem):*
» *Poculum ligneum detinens clamabat plebi in ſtadio,*
» *Beliſſario obolum date Imperatori.*

Subdit tamen Poëta ſententiam quorundam, nec excæcatum fuiſſe, & in priſtinum poſtea ſtatum reſtitutum.

» *Quem fortuna quidem clarum fecit, excæcauit Inuidia,*
» *Alij dicunt Chronici non excæcatum fuiſſe hunc:*
» *Ex honoratis autem infamem profectò factum eſſe,*
» *Et iterum ad reuocationem æſtimationis veniſſe prioris.*

b *Ioanes Græcus. Auctor apud Baron. Tom. 7. Annal. qui citat prætereà Crinitum Volaterranũ, Pontanum, & ex Græcis Zonaram, Cedrenũ, Glicam, Manaſſem, adde Fulgoſium & Egnatium.*

Hieronymus edoctum eſſe ſe teſtatur ab Hebræo ſuo, Barachiam, quem vnum vel maximè admirantur Hebræi, ſic expoſuiſſe præſentem locum: Melior eſt interior homo, qui poſt quartumdecimum pubertatis annum in

nobis exoritur, exteriore homine, qui de matris alueo natus eſt, qui neſcit recedere à vitio, & qui de domo vinctorum (pertinent hæc ad verſum ſequentem) de vtero videlicet materno, ad hoc exiuit, vt regnaret in vitiis. Qui etiam in poteſtate ſua pauper effectus eſt, mala omnia perpetrando. Vidi eos (ſequitur expoſitio verſus 15.) qui in priore homine vixerunt, & cum ſecundo homine poſtea verſati ſunt, eo videlicet, qui pro priore deceſſore generatus eſt, intellexíque omnes in homine priore peccaſſe, antequam ſecundo naſcente, duo homines fierent. Quia verò ad meliora conuerſi, & poſt Y. literam Philoſophorum, ſiniſtro tramite derelicto, ad dextrum apicem contenderunt (continentur hæc verſu 16.) & ſecundum, id eſt, nouiſſimum hominem ſunt ſecuti, non lætabuntur in eo, id eſt, in priore. Nec hanc ſatis planam, plenámque tropologiam iudico, tametſi duos illos homines concedo cum Hieronymo in ſacris litteris reperiri exteriorem, interiorem [a].

Senex, & ſtultus.] Tres ſpecies odiuit anima mea, inquit Auctor Eccleſiaſtici [b], & aggrauor valde animæ illorum: pauperem ſuperbum: diuitem mendacem: ſenem fatuum, & inſenſatum. Προσώχθισα σφόδρα τῇ ζωῇ αὐτῶν. Infenſus ſum valde vitæ illorum, grauiter fero illos, & indignor, quia quod minime conuenit, & pugnat maxime cum natura conditionis ſuæ committunt. Et vt primæ duæ ſpecies prætereantur, quis non expectet à ſene multam ab experientia collectam prudentiam. Talis Salomon, ſeipſum forſitan hoc Eccleſiaſtis loco indicans præ pœnitentia, cuius cùm jam eſſet ſenex, deprauatum eſt cor per mulieres, vt ſequeretur deos alienos. [c] Græcus Eccleſiaſtici textus habet: Γέροντα μοιχὸν ἐλαττούμενον συνέσει, ſenem adulterum diminutum intellectu: ſiquidem faciunt vinum, & mulieres apoſtatare ſapientes [d]: Fornicatio, & vinum, & ebrietas auferunt cor [e]. Sic ſenes illos iudices ſpecies decepit, & concupiſcentia ſubuertit cor eorum [f]. Puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit [g], & Δὶς παῖδες οἱ γέροντες. Bis pueri ſenes vituperantur. Adoleſcentum, & iuniorum peccata leuiora cenſentur, & iuuenis, aut puer idem ſonat in Scriptura, quod rudis, & ignorans, adoleſcentia quod ignorantia [h]. Vnde quod Septuaginta reddunt: Delicta iuuentutis meæ, & ignorãtias [i], Hebraicè pro ignorantiis ſunt, פשעי *peſchahhai*, præuaricationes, aut ſcelera. Prudens puer Dauid, qui ſe ſuper ſenes intellexiſſe memorat, quia mandata DEI quæſiuit [k]. Hoc de puero IESV inter doctores accipit Auguſtinus [l]: dederat namque illi DEVS honorem ſenectutis, vt ſedens in medio iudicaret [m].

a Rom. 7. 22. Epheſ. 3. 16.
b Cap. 25. 3. 4.
c 3. Reg. 1. 4.
d Eccl. 19. 2.
e Oſeæ 4. 11.
f Dan. 13. 56.
g Eſa. 65. 20
h Iere. 1. 6. 7. 1. Cor. 14. 20. 3. Reg. 2. 7.
i Pſal. 24. 7.
k Pſa. 118. 100.
l Ibidem. Lu. 2. 46.
m Dan. 13. 50.

Ambroſius [n] hunc ipſum locum interpretatur de CHRISTO, qui nobis natus eſt puer [o], & puer DEI vocatus eſt, ſiue ſeruus [p], (eo modo quo ſecundùm humanitatem vocari poſſe aliàs docuimus [q]) & ſapiens fuit, quia proficiebat ætate, & ſapientia [r] (hac nempe ſecundùm experientiam, vel manifeſtationem) & pauper, quoniam, cùm diues eſſet, egenus factus eſt, vt nos ſua inopia ditaret [ſ]: Sub hoc nobis videndum, vt rex ille ſenior, & ſtultus, qui non nouit præcauere vltra, nullam habeat poteſtatem ſupra nos. Non Diabolum videtur intelligere, ſed quemlibet potius hominem in peccatis inueteratum, relictíſque cœleſtibus intendentem ad terrena,

n Epi. 17. & de Inſti. Virg. cap. 11.
o Eſa. 9. 6.
p Infrà 49. 5. 6. & 51. 11.
q Act. 4. 27.
r Luc. 2. 52.
ſ 2. Cor. 8. 9.

terrena, poſthabitis perpetuis, eligentem ea, quæ caduca ſunt, & fragilia.

Qui neſcit præuidere in poſterum.] Ὃς οὐκ ἔγνω τοῦ προσέχειν ἔτι. Aquila. Ὃς οὐ γνώσεται τοῦ φυλάξασθαι. Qui neſcit cauere. Chald. (Et vltra hæc non eſt cognitio, vt admoneatur amplius) Verbum Hebræum להזהר *lehizzaher* propriè ſignificat ad admonendum, id eſt, vt admoneatur; ſed videlicet etiam à ſeipſo, quod eſt præuidere. Symmachus, vt refert Hieronymus, ita vertit: (Qui neſcit præcauere viciſſitudinem.)

Verſ. 14.] QVOD de carcere, catenísque interdum quis egrediatur ad regnum, & alius natus in regno inopia conſumatur.

EDITIONES aliæ ſic habent: (Quoniam de domo vinculorum, ſeu vinctorum exibit, vel exit ad regnandum: quoniam & in regno natus eſt pauper.

Vetus Latina: (Quoniam de domo vinctorum egreditur vt regnet, quia etiam in regno eius natus eſt pauper) Senſus idem, quod rex ſenex, ſed ſtultus, non attendit poſſe fieri, vt quis de his, quos ipſe vinxerat, exeat ad regnum de carcere; ipſe corruat de regia poteſtate, quam inſipienter, ac iniuſtè geſſit.) Sic Hieronymus diſtinguendo duplicem perſonam, & quidem melius, quàm ſi vt præ ſe ferunt ceteræ tranſlationes, vnicam ſumas, videlicet regis eiuſdem ſenis, ac ſtulti, qui forſitan & ipſe pauper natus ſit, & in vinculis fuerit, ac ex vtrâque aduerſa fortuna euectus in regnum, immemor tamen priſtinæ conditionis, nec ſe prouidens relabi in eandem poſſe. Vtrouis modo intelligamus, quadrat huic ſententiæ Iob [a]: Reges » DEVS in ſolio collocat in perpetuum, & illi eriguntur. Etſi fuerint in ca- » tenis, & vinciantur funibus paupertatis, indicabit eis opera eorum, & ſce- » lera eorum, quia violenti fuerunt. Reuelabit quoque aurem eorum, vt » corripiat, & loquetur vt reuertantur ab iniquitate. Si audierint, & obſerua- » uerint, complebunt dies ſuos in bono, & annos ſuos in gloria. Si autem » non audierint, tranſibunt per gladium, & conſumentur in ſtultitia. Ad ſenſum autem Interpretis noſtri clarius mihi Symmachus videtur reddidiſſe. Ὁ μὲν γὰρ ἐκ φυλακῆς ἐξῆλθε βασιλεῦσαι, ὁ δὲ καί περ βασιλεὺς γεννηθεὶς ἠπορήθη. Alij declarant pauperem, qui ſit ſapiens, etiamſi ex carcere prodeat, regno aptiorem eſſe, quam regem ſtultum: Vel æquam conditionem pauperis & regis eſſe, quia ſicut pauper natus eſt in regno, ſic rex ipſe natus eſt inops ex domo vinctorum, hoc eſt ex vtero materno: ſitque interdum vt natus rex deturbetur de regno, ſubſtituatur vero natus ex pauperibus parentibus.

Natus in regno inopia conſumatur.] Opponitur inopia regno, vt maximum bonum maximo malo, hominum certè vulgari opinione, qui etiam ipſius vitandæ gratia de ſaxis, & in mare præcipitium præcepetũt [b]. Cùm verò grauis cuilibet paupertas, tum illis, qui ex locuplete fortuna in eam deiecti ſunt. Non minus quidem moleſtum dicebat Bion eſſe caluis quam comatis pilos velli [c]: at iſtis ſanè magis dedecoroſum & euulſio longior. Non tam graue eſt bona non accipere, inquit Xenophon [d], quam ſemel acceptis

[a] Cap. 36. 7. 8. 9. 10. 11. 12.

[b] Plutarc. de virtute morali.

[c] Seneca 1. de tranquil. vitæ, cap. 8.

[d] Cyripæd.

acceptis priuari, καὶ γὰρ τὸ μὴ λαβεῖν τὰ ἀγαθὰ, οὕτως χαλεπὸν, ὥσπερ τὸ λαβόντα στερηθῆναι λυπηρόν. Denique vt ait ille [a]:

„ *In ſeruitutem cadere de regno, graue eſt.* Legatur Tiraquellus [b].

[a] *Senec. in Theb. act. 4.*
[b] *in l. 15. cōnub.*

Verſ. 15.] VIDI cunctos viuentes qui ambulant ſub Sole cum adoleſcente ſecundo, qui conſurget pro eo.

DIXI verſu 13. quo pacto hæc exponerentur ab Hebræo, cuius meminit Hieronymus, nimirum tropologicè, quámque variæ aliæ allegoriæ ab aliis Auctoribus aſſignarentur, & quem Gregorius Ponti Epiſcopus ab eodem Hieronymo citatus litteralem ſenſum daret præcedentium verſuum. Recitat Hieronymus, & quidem magis diſtinctè explicationem eiuſdem ad hunc, & ſequentem, quàm nunc habetur in Auctoris textu (Euenit enim interdum, vt hi qui ſub adoleſcentulo ſapiente fuerint, abſque mœrore ſint, ita tamen vt qui ſub ſene rege ante verſati ſint.) Græcè ὅσοι προγενέστεροι. Qui enim poſtea nati ſunt, (explicatio eſt ſequentis verſus) quia mala præterita neſcierunt (ſub ſene ſtulto) nec adoleſcentulum laudare poſſunt, qui poſteà conſurrexit, abducti opinione peruerſa, & impetu ſpiritus aduerſantis (quaſi videlicet & ſub rege adoleſcente ſapiente res geratur malè.) Ambroſius [c] legens hunc verſum cum interrogatione: (Vidi vniuerſos qui viuunt, qui ambulant ſub Sole cum iuuene ſecundo, quis redarguet pro eo?) intelligénſque de CHRISTO, qui vt DEVS, non habeat ſecundum, ſed vt homo ſit etiam nouiſſimus virorum, ſicut & ſuperiùs vidimus, explicat in hunc modum: Quis enim pro CHRISTO „ reſurget, cùm ille pro omnibus reſurrexerit, & in illo omnes reſurrexerint, „ cùm ſpem reſurrectionis acceperint. Tum interiectis aliis, ſequentem quo- „ que verſum ſic legit; & intelligit: (Non eſt finis omni populo eius,) quia populus CHRISTI innumerabilis finem non habet, cui fides reſurrectionis æternæ perpetuæ vitæ acquirit ætatem.

[c] *De inſtit. virginis c. 11.*

Titelmanus affert duas præcipuas alias explicationes; Prior eſt: Vidi omnem populum regni alicuius comitari cum magno honore filium regis, qui ſecundus dicitur à patre, quantùm ad ſucceſſionem regni, quæ res in regis ipſius honorem facit maximè; attamen id quodcunque honoris obſequiíque, quod exhibetur patri, vel filio, cenſetur permodicum, quia multitudo infinita hominum præceſſit, qui patrem illum, aut filium non cognouerunt, & à quibus hi gloriam non acceperunt, ſed & innumerabiles ſuccedent, à quibus pariter non accipient, & neutri de iſtis lætabuntur, vt ſolent ſubditi de rege ſuo. Quæ valet plurimùm cogitatio ad deprimendum regnantium faſtum, vtpote quæ vanitatem repræſentet, & præſumptionem de ſeſe de re tam leui, ac labili efferentium.

Poſterior ſenſus, qui eſt etiam Clarij: Vidi maximo numero homines illum ſequi adoleſcentem, qui regi ſeni ac ſtulto ſucceſſurus eſt: Præceſſit etiam ante, iuuenem eundem multitudo innumerabilis eorum, qui ſenem affectabantur; ſed poſteà grauis viſa eſt illius poteſtas, ideóque deſciuerunt

ab

Digitized by Google

ab eo. Ad eundem modum rex nouus, qui pro alio aſſumptus eſt, quamuis habeat in principio, qui ei eum gaudio, plauſúque adhæreſcant, poſtquam fuerit in regno confirmatus, non lætabuntur illi in ipſo, ſed incipiet etiam videri grauis, perinde vt præcedentis auctoritas, ac poteſtas. Fit autem hoc vel ſucceſſoris vitio, quoniam non qualis futurus videbatur, cùm aſſumeretur in regnum, permanet, ſed in tyrannidem vergit, ob quam prior abiectus eſt, aut etiam in maiorem: vel ſubditorum, qui ſine cauſa murmurant, licèt mitiùs eos tractet, quàm prior: aut cùm non ſint qui ſunt iuniores, prioris experti tyrannidem, non lętantur in ſucceſſore, ſicut ij lætantur, qui ſub illo priore vixerunt. Hoc vltimum indicat Thaumaturgus.

Addit prætereà ſenſum tertium Titelmanus, legendo pro (qui fuerunt ante eum, qui antecedunt, ſeu præcedunt ante eum) & pro (qui poſteà futuri ſunt, qui poſt ipſum ſunt, vel ipſum ſequuntur) Vidi totum regnum, id eſt, Principes, ac omnem propè populum comitari adoleſcentem, ſecundum à rege, filium regis, ſiue deſignatum ſucceſſorem, eum tanta pompa, vt infinita videretur multitudo tum præcedentium, tum ſubſequentium, quaſi cuſtodirent diligentiſſimè ne quid ei accideret aduerſi: Tamen non lætabuntur in eo, vel quia breui moriatur, ac fortaſſe quidem ante patrem, quod accidit Abſaloni [a], aut cum ipſomet, vt Ionathas cum Saule [b]; vel quoniam mortuo patre mox populus recedit à filio, ſicut accidit Roboamo [c], aut aliquanto poſt.

a 2. Reg. 18. 9. & ſeq.
b 1. Reg. 31. 2. 4. 6.
c 3. Reg. 12. 16. & ſeq.

Sed & quartum dicendi modum indicat, quòd regni ſucceſſorem adhuc viuente rege, ſubditi tanto comitatu obſeruare, atque cuſtodire videantur, non ex animo facere, verùm regis metu: eúmque filij parentum ſoleant exemplum ſequi, malle, ſi fieri poſſit, & patrem & filium, & omnem illam tyrannicam progeniem deletam. Moringus haud aliter intellexit, nempe fieri, vt qui nunc omnibus charus eſt Princeps, proceſſu temporis diſpliceat, & ſubditi ambitioſius colant amicitiam adoleſcentis, quàm illius qui regimine abiturus eſt præ ſenio, aliáve de cauſa. Nec tamen eſſe, cur qui ſuccedit, ſibi blandiatur, quando vt tantundem ſibi contingat, poſſit expectare. Quare populari fauore leuius ac inconſtantius nihil eſſe, nihil adeò vanum ac fatuum, immò & moleſtum, quàm eum ſectari, & colligere.

Tendunt eodem omnia iſta, poſſúntque plenam vnam conflare ſententiam, qua doceatur, quantum ſit in regnando vanitatis, vel ratione illorum, qui imperant, vel ratione eorum, qui ſubſunt, inter quos vtroſque tanta coniunctio, & adeò neceſſarius nexus eſt, ſed adeò etiam ſolutu facilis, vt neutri certum ſibi quid polliceri, neque conſtantiam in ſua illa, quam vocant, fortuna, prómittere valeant, ſed perpetuis neceſſe ſit angi ſolicitudinibus, timoribus, ſuſpicionibus, odiis, inſidiis. Πλείους προσκυνοῦσι τὸν ἥλιον ἀνατέλλοντα ἢ δυόμενον. Plures adorant Solem orientem, quàm occidentem; Quo prouerbio minabatur ſeni iuuenis Pompeius Cinnæ [d]: & poëta quidam cecinit [e]:

d Plutarc. in Pompeio.
e Apud Athenæ. lib. 3.

„ Οὐκ ἀείδω τὰ παλαιά: καινὰ γὰρ ἅμα κρείσσω
„ Νέος ὁ Ζεὺς βασιλεύει:
„ *Non cano vetera: Noua ſi qua ſunt, eadem & meliora,*
„ *Iupiter qui iuuenis eſt regnat.*

Regum

a Lib. 9. Regum exitus, ſi reputaueris, ait Curtius [a], plures à ſuis, quàm ab hoſtibus interemptos inuenies. Facilis ex omni hiſtoria probatio; nec decantatum quid, vulgatúmve magis, quàm de vanitate, periculíſque regnantium, déque popularis auræ ac fauoris inanitate. Zachariam [b] Regem Iſraël occidit ſeruus Sellum: hunc Manahen [c]: Phaceiam Phacee [d]: iſtum Oſeas [e]. Ex profanis à Beſſo Darius: Caracalla à Macrino: Philippus à Decio: à Phoca Mauritius interfectus eſt: & ex Regibus Chilpericus in Gallia à Landerico: vt funeſto parcam recentiori exemplo. Audiatur vnus præ ceteris, cùm ad Imperij habenas regendas ſublatus eſſet Saturninus [f]: Neſcitis amici, quid mali ſit imperare: nam & gladij, & tela noſtris ceruicibus impendent, imminent haſtæ, vndique ſpicula: ipſi cuſtodes timentur, ipſi comites formidantur: non cibus pro voluptate, non iter pro auctoritate, non bella pro iudicio, non arma pro ſtudio. Adde quod omnis ætas in imperio reprehenditur. Senex eſt quiſpiam, inhabilis habetur. Sin minus (fortè ſi iuuenis) ineſt furor, &c.

b 4. Reg. 15. 10.
c Ibid. 14.
d Ibid. 25.
e Ibid. 30.
f Apud Vopiſcum.

g Senec. in Octauia actu 3. in choro.

[g] O funeſtus multis populi
Dirúſque fauor; qui cum flatu
Vela ſecundo ratis impleuit
Vexitque procul; languidus idem
Deſerit alto ſæuóque mari.

h In Atticis. Prorſus verū quod ſcripſit Pauſanias [h], *εὖ δέ μοι λελέχθαι δοκεῖ ἄνδρα ἀφειδῶς ἑαυτὸν ἐμβαλόντα ἐς πολιτείαν, καὶ πιστὰ ἡγησάμενον τὰ τοῦ δήμου, μήποτε καλῶς τελευτῆσαι.* Benè autem mihi dictum videtur, hominem qui effuſiùs irruerit ad rempublicam (gerendam) & fidelia putauerit quæ populi ſunt (qui fauori & auræ ipſius crediderit ſeſe) nunquā bene (feliciterque) vitam finiuiſſe.

Adoleſcente ſecundo.] Omnes hunc intelligunt, vt vidimus, à rege ſecundum, & in regno futurum ſucceſſorem, qui ſolet eſſe Regis filius primogenitus, ſi plures habeat, & certo nomine deſignari præter proprium, vt Principis apud Hiſpanos, Dephini apud Gallos, Cæſaris in Imperio, &c. Alioqui non quiſquis ſecundum Imperij gradum tenebat, in regno item futurus ſucceſſor erat apud omnes Gentes. Teſtis Mardochæus [i] apud Regem Perſam, teſtis apud eundem quem appellat Probus Chiliarchum Titrauſtem. In capitis huius [k] octauo verſu nomen ſecundi pro ſucceſſore, ſeu hætede poſitum eſt. Eandem hîc vim habet, nempe ordinis ac dignitatis, quemadmodum & apud Græcos *δεύτερος*, & apud Latinos ſecundus, aut alter: interdum pro inferiore.

i Eſther. 10. 3.
k In Canone.

Porrò qui hîc dicitur adoleſcens, anteà vocabatur puer, Hebraicè vtrobique ילד *ieled*, Græcè *παῖς*, & *νεανίσκος*: Chald. prius non eſt expreſſum nomen pro puero, vel ſimili, ſed hoc loco. Quamuis autem puer, & *παῖς*, vt alibi notatum [l] eſt, conditionem ſeruilem ſignificare poſſint, non hîc tamen, nec arbitror Hebræam vocem illo vnquam modo ſumi. Sed nec ſumitur ſemper pro infantili ætate, quæ frequentior acceptio eſt, opinione Hebræorum, nomina diſtinguentium ad varias ætates denotandas.

l Act. 4. 27.

Adoleſcentem iſtum aut CHRISTO, propter magnum robur diuinæ virtutis, aut Antichriſtum, qui iuuenili ætate feruidus erit in malo, robuſtúſque nequitiæ inuentor: aut Adam pro eo tempore, quo adhuc in Para-

diſſo

diſo ſtrenuus erat vigore iuuentutis ſuæ virtutes operando, Olympiodorus [a] intelligit: Ambroſius CHRISTVM. Sed negandum Olympiodoro, quod ait, allegoricum duntaxar hoc locò toto ſenſum contineri. *a De inſtit. Virg. cap. 11.*

Qui conſurget pro eo.] Dixi legiſſe Ambroſium [b] cum interrogatione: Quis conſurget? Græcè ὃς ἀναστήσεται ἀντ' αὐτοῦ. Hebraicè יעמד *iahhamod*. Chaldaicè. (Surget, & regnabit in loco hæreditatis ſuæ) id eſt, ſecundus, ac ſucceſſor in propria hæreditate pro eo, id eſt, loco, atque poſt præceſſore. Indicatur verò mos Hebræorum, & ceterarum ferè Gentium, vt hæreditario iure regna inirentur, & principatus: qua de re nonnihil in Apoſtolica Hiſtoria diſſerui, ſimul docens, vtrum præſtaret ſic reges fieri, vel electione: & de ſacro magiſtratu diſſimilis ratio cur ſit. *b Sup.*

Verſ. 16.] INFINITVS numerus eſt populi omnium, qui fuerunt ante eum: & qui poſtea futuri ſunt, non lætabuntur in eo, ſed & hoc vanitas, & afflictio Spiritus.

INFINITVS *numerus eſt populi omnium.*] Satis declaratus eſt hic, in priore, verſus. Editiones ceteræ habent: (Non eſt finis, &c. Non habent Hebræi, quod ſciam, dictionem vnam, qua ſignificent infinitum; ſed circumloquuntur, dicétes nõ habere finem, aut Interpres noſter exponit hoc modo, quod ipſi dicunt multum, vel magnum, ſeu graue & robuſtum valde. Dicunt ijdem, in finem, contraria ſignificatione, pro ſempiterno, & pro eo, quod tandem abſoluitur. Verbi gratia; Delectationes in dextera tua vſque in finem [c]: Viuet adhuc in finem [d], pro quo Hieronymus (in ſempiternum.) Item, Et apparebit in finem [e]: Et in finibus ſeculorum, vt Paulus loquitur [f]. *c Pſal. 15.10 d Pſal. 48.9. e Habac. 2.3 f 1. Cor. 10.11*

Verſ. 17.] CVSTODI pedem tuum, ingrediens domum DEI. & appropinqua vt audias. Multò enim melior eſt obedientia, quàm ſtultorum victimæ, qui neſciunt quid faciunt mali.

CVSTODI *pedem tuũ ingrediens domum* DEI.] Agit hoc extremo capite, ſequentiſque principio de nonnullis, quæ pertinent ad DEVM, in quibus homines offendere ſolent. Nec deflectit tamen à themate, licet id, pro more, nõ repetet. Docens enim vitæ veritaté, contrariã dedocet reprehendítq, vanitatem. Præcipit ergo reuerentiam ingreſſuris templum, vtque ibi inter alias exercitationes pias excipiant attentè verbum DEI, quoniã longè ſatius diuinæ voluntati, mandatiſque parere, quod non poteſt, niſi qui cognouerit, quàm externa offerre ſacrificia, quod etiam poſſunt mali, ac ſtulti, quos oporteret maximè doceri, ac inſtrui. Immò verò cùm hoc tractat Salomon, notare videtur ſummam quandam, ſed tectam vanitatem,

hypocryſis videlicet, ac mentitæ religionis eorum, qui frequentant ædem ſacram, ſed nihil niſi execrandum ibi faciunt, aut ſolùm curant externum cultum, nihil penſi habentes interiorem pietatem, & legis cognitionem diuinæ, quæ traditur eo loco. Vellet Caietanus hinc inchoari Caput quintū, deinceps enim concionari Auctorem exhortando, & monendo; quæ ad religionem ſpectant. Anagogicè, ſeu etiam tropologicè, poſt expoſitam regni temporalis vanitatem, poſſumus intelligere ſubuehi nos ab Eccleſiaſte ad illud cœleſte DEI, ac Beatorum domicilium, monitos, ſi regnare ibi animus eſt, animi comprimamus affectus, & hos ceu pedes illuc dirigamus, audientes, ac obediẽtes præceptis DEI, cui hoc placet magis, quàm victimæ, oblationéſque, quibus ſtulti DEVM, ex ſuis aliorúmve moribus metientes, placari putant illum, vt ſolent homines Xeniis, atque muneribus.

Poſteriorem ſenſum tradidit Olympiodorus, addens & moralem, vt abſtineat pedes à theatris, profaníſque cunctis locis ac impiis, qui templum frequentat, & ne ex inani gloria offerat quis munus DEO, vel faciat eleemoſynam. Gregorius Neocæſarienſis ad Eccleſiæ Præpoſitum refert ſententiam iſtā, vt ob oculos habeat, & rectum tenere iter vitæ, & precari pro ſtultis, hoc eſt, pro peccatoribus, vt accepta prudentia, malorum nouerint auctores vitare. Melior explicatio prima, quam ſequitur Hieronymus, Albinus, & alij: & aptiùs attingit ſcopum Auctoris, quam quod ait Lyranus, hoc argumento nouo probari regni temporalis contemptum, quia DEVS ſit ſummè venerandus, ac timendus: poteſtas autem terrena retrahit à diuino timore & reuerentia.

Cuſtodi pedem tuum.] Heb. & Chald. (pedes) in plurali. Spiritualem pedem animæ omnes interpretantur. Numquid, ait Salonius, ab offenſione » lapidum monet cuſtodire pedem, quando ingrediamur domum DEI, id » eſt Eccleſiam? Reſpondet; Quamuis ſemper honeſtè, & cum timore, ac ſi- » lentio debeamus ingredi domum DEI, tamen non pedem corporis hîc » doceri cuſtodiendum, ſed pedem animæ, id eſt, greſſum mentis, vt in con- » ſpectu DEI mundas preces effundamus, ſine malis cogitationibus.

Pedis nomen myſticè multis accipitur modis, vt ex Patribus colligit Pagninus [a], & Sylua Allegoriarum [b], & Petrus Bercherius [c], eademque ratio de veſtigiis ac ſemitis, & greſſibus pedum, ſignificationem propoſito conuenientem aſſignant Gregorius [d], Ambroſius [e], Auguſtinus [f], Hieronymus [g], Origenes [h], Baſilius [i]. Omnis per ſe reprehenditur inordinatus inceſſus, maximè verò Eccleſiaſticorum, & incedentium ad Eccleſiam [k], vt ex citatis ad marginem nominatim admonet Dacryanus. & Ambroſius innuit duobus allatis exemplis, alterius, quem ob indecentem geſtum ipſe noluerat in clerum admittere, & Clerici, quem vetuerat ne ſe vnquam præiret, eo quod velut quodam inſolentis inceſſus verbere, oculos feriret ipſius: & vtrumque narrat ab Eccleſia receſſiſſe, vt qualis inceſſu prodebatur, talis perfidia animi demonſtraretur. Introibo, inquit ille [l], in domum tuam, & adorabo ad templum ſanctum tuum in timore tuo; etiam abſens verſus templum orans, id veneratur, ſicut & Daniel faciebat in captiuitate conſtitutus apertis feneſtris cœnaculi ſui [m] contra Ieruſalem

a In Iſagoge ſcripturæ. lib. 13. c. 19.
b Verbo Pedes.
c In Repertorio verb. eodem.
d 11. Moral. cap. 25.
e In Pſ. 118. ſerm. 13. & 3. de Virgin.
f Tract. 57. in Ioan. & in Pſal. 33.
g In cap. 6. ad Epheſ.
h Hom. 5. in Exod. hom. 8. in Iudic. hom. 20. in Matth.
i In Pſal. 37.
k Prou. 2. 20. c. 4. 26. c. 6. 13. Eccl. 19. 27. & 32. Eſa. 3. Diſt. 1. c. His igitur. Diſt. 41. c. vl. Aug. epi. 109 Hieron. epiſt. ad Euſtoch. de cuſt. virg. Amb. 1. offic. cap. 18. Bern. epi. 113. Hugo S. Vict. de Diſcipl. Monach. Dacryanus Abb. apud Bleſium in Speculo Monachi. Cõc. Mogun. de Honeſta. Cleric. c. 74. Iuo. part. 6. cap. 3. Iſido. in Synonymis. cap. de Inuidia.
l Pſal. 7. 8.
m Dan. 6. 10.

ſalem genua flectendo, adorando, & confitendo Domino.

Ingrediens in domum D E I.] In templum, Eccleſiam, Baſilicam, ſacellum, oratorium, domum orationis, ſanctuarium, & ſi quo alio nomine dicitur locus D E O peculiariter dicatus, cultuique religioſo: de quibus nominibus aliàs [a] egi. Illud optimum, vt domus D E I (vna voce Hebræa diceretur Bethel) & τὸ Κυριακὸν, ac Dominicum appelletur. Hugo Cardinalis myſticè domum Ordinis religioſi, vel beneficij Eccleſiaſtici, vel Prælaturæ intelligit. Profectò has ingreſſuris domos cuſtodiendus pes, diſcalceandus affectus, terra enim ſancta eſt: auris ad obediendum diuinæ voci accommodanda, inaures ab Eliezer, id eſt, auxilio D E I, auribus applicandæ [b]: vt cerui ad curſum ab ea Domini voce præparandi [c], & hoc quaſi tonitruo pariendus ſpiritus (tonitruo parere dicuntur ceruæ ad partum difficiles) tunc reuelabit D E V S condenſa, id eſt, impedimenta, vt currant liberius, in templo eius gloriam dicentes [d].

a Act.
b Gen.24.47
c Pſa.28.9.
d Ibidem.

Quod attinet verò ad materialem domum D E I, locumque ſacrum, comminatur Dominus ingredientibus in eum pompaticè [e], vel arroganter [f], vt quidem accommodatè Carthuſianus ad inſtitutum intelligit, id eſt, vt Cicero [g] loquitur, qui pompatū ferculis (quibus in publicis ſupplicationibus, aut triumphis, aut funeribus Diuorum imagines lento gradu portabantur ſpectandæ, & adorandæ) ſimiles videbātur tarditatibus in ingreſſu mollioribus: quod Hieronymus [h] quoque, phraſim eandem vſurpans, reprehendit. Chaldæus reddidit hoc modo locum iſtum: (Tu fili hominis cuſtodi pedes tuos in tempore, quo ieris in domum Sanctuarij ad adorandum, ne venias eò plenus peccatis ante Dominum, quoad conuettaris.) id eſt, quoad animum ſaltem habeas ac voluntatem peccata delendi, quoad ſi quid frater habet aliquid aduerſum te, vt præcipit C H R I S T V S [i], prius ei reconcilieris. Quò forſitan hic reſpexit Eccleſiaſtes, antea locutus de multiplici pauperum oppreſſione, & de ambitione, & domini faſtu. Docui ad caput ſeptimum [k] Apoſtolorum Actuum, diſcalceatis pedibus conſueuiſſe nonnullos, exemplo Moſis [l], & Ioſue [m], loca ſancta intrare: Prouerbium item à ſacris tractum, cùm quid quis illotis facere pedibus dicitur, quod nimis confidenter.

e Amos 6.1.
f Sophon.1.9.
g 1.offic.
h Epi. ad Ruſticum, & in Amos.
i Mat.5.23. 24.
k Verſ.33.
l Exod. 3.5.
m Ioſue 5.15

Et appropinqua vt audias. Multò enim melior eſt Obedientia, &c.] Hebr. וקרוב לשמע מתת הכסילים : זבח *vekarob liſchmoahh mittheth hacchesilim zabach.* Quidam id exponunt: Propinquus eſt (nimirum D E V S magis) ad audiendum verbum, ſiue orationem tuam., quàm (quod) dant ſtulti ſacrificium (ad illud ſuſcipiendum) quia non ipſi ſciunt ſe facere malum (quando nempe ſacrificia offerentes non cogitant de peccatis ſuis.) Clarius vertit: (Cuſtodi pedem tuum ingrediens domum D E I, qui propinquus eſt, vt audiat. Ne des ſacrificium ſtultorum, qui neſciunt aliud quàm facere malum.) Tunc in ſecundo membro ſupplendum eſt verbum (Cuſtodi) ſiue (caue) ne des ſacrificium, &c. Explicat autem idem Clarius, Proximè adeſt D E V S ad audiendum omnia tua: ne ergo multis verbis cum illo agas ſtultorum more: quorum ſunt D E O ingrata quæ faciunt omnia, ſcilicet etiam ſacrificia, quippe cum plenas habeant manus ſanguine [n], ob rapinas, & homicidia.

n Eſa.1.15.

Vetus tranſlatio:(Et appropinqua vt audias:Super domum enim) error eſt in Sancto Hieronymo pro (donum) vt denotat δόμα, licet hoc,& domum,à verbo δέμω, & donum à δίδομαι ſignificet:& quidam Codices eiuſdem Hieronymi habent domum, quod exigit etiam editio Hebraica, & Chaldaica.) inſipientium ſacrificium tuum: quia neſciunt quod faciunt malum.) Hæc verba iſtius tranſlationis Titelmanus ita declarat: Accede ad audiendum, & diſcendum voluntatem DEI, vt ſit ſacrificium obedientiæ tuæ (quod verè ſacrificij mereatur appellationem) ſuper munus ſtultorum, qui ſine obedientia putant ſe ſolis externis muneribus placare DEVM, quæ donorum tantùm,aut munerum, non autem propriè ſacrificiorum merentur appellationem. Affinior eſt hæc tranſlatio editioni Græcæ (Καὶ ἐγγὺς τοῦ ἀκούειν ὑπὲρ δόμα τῶν ἀφρόνων θυσία σου. (Et prope (nempe ſis) vt audias.) Aquila (Καὶ ἔγγιζε ὥστε ἀκούειν, ad audiendum ſuper donum inſipientium ſacrificium tuum.) Ioannes Benedictus:(Quia propinquior eſt DEVS, quàm ſi des ſtultorum victimas.) Congruunt optimè iſta cum verbis Hebræis, ſed Interpres noſter θυσίας, & זבח Zabach, intellexit de ſtultis,ita vt prædare ſtultos ſacrificium (hoc ſonat verbatim Hebræus textus, id eſt, plus quàm donum ſacrificij) ſit audire, ſeu excipere donum DEI, vt obedias,vel ſimpliciter obedire. Stulti namque neſciunt quid faciant mali,dum non audiunt vt diſcant,aut omnino non obediunt,nec ſeruant legem DEI. Verùm iuxta textum Græcum rectè Titelmanus poſt Olympiodorum diſtinxit id quod ſtulti dant,mereri tantùm nomen ſimplicis doni,ſeu muneris, licet mactent victimas, obedientiam verò iuſti etiam ſine huiuſmodi mactatione dignam eſſe ſacrificij appellatione. Hoc optimè Interpres expreſſit: (Et appropinqua vt audias: multò enim melior eſt Obedientia, quàm ſtultorum victimæ,&c.) Videtur Thaumaturgus δόμα pro domo accepiſſe, atque pro familia tota ſtultorum: expoſuit enim præcipi Eccleſiæ præfecto, vt non tantùm ipſe rectum vitæ iter teneat, ſed precetur quoque pro ſtultis, quaſi ὑπὲρ δόμα τῶν ἀφρόνων θυσία σοῦ, ſignificet: Vt ſuper domum ſtultorum ſit ſacrificium tuum,hoc eſt,vt id pro ipſis offeras.

Paraphraſis Chaldæa ſic enarrat: (Et eſto admouens aurem tuam ad excipiendam doctrinam legis à Sacerdotibus, & ſapientibus,& ne fueris vt ſtulti, qui offerunt munus pro peccatis ſuis, & non conuertuntur ab operibus malis,quæ apprehendunt manibus ſuis,& non eſt ipſum acceptum in beneplacito,quia ipſi neſciunt facere in eis inter bonum & malum.) Interpretationi noſtræ,quæ longè ſimplicior ac verior eſt, fauet ſimilis in hiſtoria Regum ſententia de ſtulti Saulis ſacrificio [a]: Numquid vult Dominus holocauſta,& victimas, & non potius vt obediatur voci Domini? Melior eſt enim obedientia,quàm victimæ, & auſcultare magis,quàm offerre adipem arietum: quoniam quaſi peccatum ariolandi eſt repugnare, & quaſi ſcelus idololatriæ nolle acquieſcere. Id egregiè exponit Gregorius [b], quia per victimas aliena caro,per obedientiam voluntas propria mactatur. Sæpè ſacrificia DEVS refutat facta ſine vel obediētia vel miſericordia,& benignitate aduerſus alios,pluris æſtimans hæc quàm illa [c],non ſimpliciter in lege vetere abiiciens,vt benè docet S.Thomas,& Scholaſtici,& Interpretes Matthæi, & Oſeæ, ſed permittens, immò & præcipiens, & vt res in ſe bonas,

& vt

a 1.Reg.15.22.23.
b 35.Moral. c.10.& 12. & in 1.Reg. cap.15.
c Oſea 6.6. Amos 5.21.22. Eſa.1.11.c.58.3.& ſeq. c.66.3. Ierem.6.20. c.7.4. Pſ.39.7.8. Pſ.49.8.& ſeq. Pſ.50.18.19 Malac.1.12. Matth 9.13.

& vt figuras meliorum.

Appropinqua vt audias.] Inter vtilitates templi hæc vna eſt, vt in eo res ſacræ, & ſanctæ doceantur. Ibi CHRISTVS audiuit docentes [a], & docuit ipſe [b]. Hinc diſcimus, non omnium eſſe docere, ſed qui docendi officium habent in Eccleſia; non clàm, & in angulo, ſed apertè docendum, ac palàm. Vim facit Hieronymus in appropinquandi verbo; nec enim omnium eſſe; quoniam ſolus Moſes propè acceſſiſſe legitur ad audiendum DEVM, cùm cæteri non auderent [c]. Audit qui percipit, & percepta cuſtodit, & obedit, habens aurem audientem [d], & obedientem [e], ſiue aures audiendi [f]. Quid vetat, ſi קרוב *karob* dicamus hoc loco, vt & aliis locis, offerendi ſignificationem habere, ita vt ſit ſenſus: Offer vt audias, id eſt, Dum ingrederis templum ad offerendum, fac memineris ante omnia obedientiæ, quam pluris æſtimat DEVS qualibet oblatione. Trita eſt vox קרבן *korban*, pro quouis dono, ſeu donario, & oblatione ſacra [g], vel pro donariorum loco [h]. Tropologicè monet Hugo Cardinalis, appropinquandum, vt audiamus verbum DEI, quia raucæ nimis ac demiſſæ Prædicatorum aures quamtumlibet exaltent in fortitudine vocem: vel quia de terra exeundum ei, qui res cœleſtes vult exaudire.

Qui neſciunt quid faciunt mali.] Hoc ipſum ignorant eſſe malum, & peccatum, non obedientia, & operibus bonis, ait Hieronymus, ſed donis & victimis emendare velle quod fecerint, præſumendo ſe per ſolas victimas iuſtificari, inquit Caietanus, & quòd in malè offerendo careat zelus diſcretionis iudicio, inquit Olympiodorus: & putant ſe illa ipſa in re bene facere, ait Carthuſianus. Dura eſt interpretatio Clarij, & Ioannis Benedicti: Neſciunt aliud quàm facere malum. Quidam Græci codices habent pro κακὸν, καλὸν, & ſic legunt: (Ὅτι οὐκ εἰσὶν εἰδότες τοῦ ποιῆσαι καλὸν, quia non ſunt ſcientes facere bonum:) Chaldæus vtramque quodammodò lectionem ſequitur: (Quia ipſi neſciunt facere in eis inter bonum, & malum.) Stultus profectò atque peccator dicit bonum, malum, & malum bonum [i].

* * *

a Luca 2.46.
b Luca 4.15. cap.21:37. Ioan. 8. 20. Matt.26.55. Marc.14.49.
c Exo.19.12. & c.20.18. & c.24.1.2.
d Prou. 20. 12. Eccl. 25. 12.
e Prou.25.12.
f Apoc.2. & 3. & 13. ſæpè. Matt.11.15. c.13. ſæpè. Mar.4 & 7. Luc.8. ac 14.
g Mar.7. 11.
h Mat.27.6.
i Eſa. 5. 20.

CAPVT QVINTVM.

SVMMARIVM.

CAIETANVS, *qui à ſuperioris Capitis vltimo verſu principium iſtius vult ſumi, exiſtimat quinque religionis actus tractari; & primum quidem eſſe illum, de quo ſuperiùs: Vt auditio verbi diuini præferatur ſtultorum ſacrificio: deinceps alterum eſſe, Vt oratio ad* DEVM *careat feſtinatione tam in ore, quàm in corde: tertium, Ne quis differat implere votum: quartum, Reuereri diuinam legem, decernentem peccata carnis eſſe voluntaria: quintum, Venerari Prouidentiam* DEI, *permittentis opprimi pauperes, ac vim inferri iudicio atque iuſtitiæ. De his omnibus agitur iſto Capite, vel de horum ſimilibus, ac prætereà de miſera conditione auari, qui opes coaceruando non impletur, eæque cedunt potiùs nonnunquam in proprium ipſius malum.*

Verſ. 1.] NE temerè quid loquaris, neque cor tuum ſit velox ad proferendum ſermonem coram DEO. DEVS enim in cœlo, & tu ſuper terram, idcircò ſint pauci ſermones tui.

N*E temerè quid loquaris.*] Senſum huius, ac ſequentis verſus Caietanus, vt modò dicebam, ait eſſe de oratione ad DEVM, ne ſit nimis feſtina. Idem ſentit Arboreus, fauétque Chaldæa Paraphraſis. Alij Hieronymo teſte de non citò ac temerè vſurpando eodem voto, de quo alia poſteà ſubijciuntur. Sic Gloſſa Interlinearis. Olympiodorus autem, Hugo Cardinalis, & Thaumaturgus in genere de præcipitatione loquendi. Mauult Hieronymus, & Albinus, cohiberi ſermones te-

metarios, cogitationéſque de DEO, eiúſque præſertim Prouidentia, contra quam præcedentibus Capitibus nonnulla dicta videri poterant, vt notat Carthuſianus, & magis placet Bonauenturæ, Moringo, Titelmano, mihique ipſi. Fauet etiam Gloſſa Interlinearis.

Ne temerè quid loquaris.] Vetus tranſlatio: (Noli feſtinare in ore tuo) iuxta Græcam editionem Septuaginta: Μὴ σπεῦδε ἐπὶ στόματί σου; Symmachus (Μὴ προπετὴς γίνου τῷ στόματί σου. Conſentit editio Hebræa, nam תבהל *thebachel* eſt à בהל *bahal*, quod ſignificat feſtinare præcipitanter, & cum ſubito quodam pauore, vel ſollicitudine. Multa ſunt vitia locutionis temerariæ, de quibus Hugo Cardinalis hoc loco; ſed propriè notatur præceps celeritas. Vidiſti hominem velocem ad loquendum? Stultitia magis ſperanda eſt, inquit in Prouerbiis Salomon [a], quàm illius correptio. Sit omnis homo, ait Iacobus [b] tardus ad loquendum. Feſtinatio indicat iudicium, quod loquens habet de ſua ipſius ſapientia, quaſi aliis præferenda ſit, neque ſit diu ſibi expectandũ in proferẽda ſententia, ne alius præuertat. (Non accelerabis ſuper dictum tuum, inquit Chaldæus, vt confundas eloquia oris tui.) Confuſio illa verborum naſcitur ex nimia præcipitatione loquendi. Grauem facundiam ſignificare volentes potiſſimùm Latini poëtæ, vſurpant oris vocem, linguam ſæpiùs, vt ſignificent dicacitatem, vnde Lingulacas nominant verboſos.

a Cap. 29. 20.
b Cap. 1. 19.

„ *Lingulaca eſt*, ait Plautus [c], *nunquam tacet.*

c In Caſina.

De vxore loquens, & iocosè, ſalséque ludens in piſcibus lingulacis, de quibus alius: Vin' lingulacas? quid opus eſt? inquit, quando vxor eſt domi: ea linguacula eſt nobis: nam nũnquam tacet. Tantalus notum illud ſupplicium luere dicitur ob incontinentiam linguæ, nam,

„ —— [d] *mediis ſtans ſitibundus aquis*
„ *Unda, bibe, affatur, & diſcito iura ſilenti,*
„ *Conuenit iſta pati lingua proterua quibus.*

d Cornelius Gallus.

Similia ſunt de illo apud Euripidem [e], & alios. Is vocat id vitium αἴσχιστον νόσον, turpiſſimum morbum.

e In Oreſte.

Neque cor tuum ſit velox ad proferendum ſermonem coram DEO.] Chaldæus: (Et cor tuum non feſtinabit proferre loquelam in tempore quo tu oras ante Dominum) Videlicet, vt dixi, de precibus diuinis exponit præſentem locum, ſicut & Arboreus, & Caietanus, ille de nimiis, prolixíſque, hic de breuioribus, nec non de iis, qui celebrando Miſſas, & ſolennes precationes, vel modulando res diuinas, breuiores ſunt. Lege de breuitate, aut prolixitate orationis Gulielmum Pariſienſem [f]. Mouit iſtos, opinor, illud, (Coram DEO) quod tamen bene conuenit cum aliis allatis expoſitionibus. Sanè præparanda ante orationem anima, ne tentetur DEVS [g], & vt Capite priore dictum eſt [h], cuſtodiendus pes ingredienti domum DEI: & ſanctificandi ſunt qui accedunt ad DEVM [i]. Quamuis autem præcipiatur cõmeſtio agni feſtinata [k], tamen id erat ad ſignificandum feſtinum egreſſum ex Ægypto, celerémve tranſitum Angeli, & Hebræum verbum חפזון *chippazon*, denotat pauorem, & extaſim, Græcum σπουδὴ, curam ſollicitam, & ſtudium: Chaldæum, בהילו *behilu*, veluti confuſam & præcipitem

f In Rhetorica diuina, cap. 41.
g Eccl. c. 18. 23.
h Verſ. vlt.
i Leuit. 10. & cap 16.
k Exo. 12. 11.

tem feſtinationem ad nihil aliud niſi ad vnum quid attendentis, vt innuit Gregorius [a], quibus optime indicatur reuerentia. Sed hic non videtur proprius præſentis loci ſenſus.

Fontem cordis obſtruit, ait Olympiodorus, vnde promanant inſipientia verba. Venulam lingua dicitur ad cor protenſam habere: conſtat quoque battologos, & blæſos habere celeres phantaſiæ motus, nec mentis cogitata exactè poſſe aſſequi, ideóque linguæ motum anteuertere. Succenſent ſibi iſti præterea quodammodo, cum pro animi conſilio, ac voluntate non queunt loqui, hocque ipſum, quia corā alijs formidant, mœrore afficiuntur [b]. Magnanimi motum tardum docet Philoſophus [c], vocem grauem, locutionem tardam ſtabilemve. Nam neque qui circa pauca ſtudet, inquit, eſt feſtinabundus; neque qui nihil magnum exiſtimat, contentus, & vehemens. Acuta autem vox & celeritas ex his efficitur. Rectè igitur cordi, ſiue animo remedium adhibet Eccleſiaſtes, præcipitque vt ſermo prius bis ſit ad limam, quod alicubi Bernardus dixit, quàm ſemel ad linguam.

DEVS *enim in cœlo, & tu ſuper terram.*] Græcè additur in primo membro ἄνω, & quidam codices habent κάτω in ſecundo. Chald. (Namque Dominus imperat ſuper omnem Mundum, & ſedet ſuper ſolium gloriæ in cœlis altiſſimis, & tu ſedes ſuper terram.) Rectè meminit Imperij diuini ſuper omnem mundum: diceret enim ſtultus aliquis ſuper cardines cœli DEVM ambulare, nec noſtrá conſiderare [d]. Audit DEVS de ſuperiore ſede ſua quæ oramus, vouemus, loquimur, cogitamuſque de ipſo (quippe ab Ieremia dictus propterea DEVS appropinquans, vt obſeruauit Clemens [e] Alexandrinus) reprehendit prolixas preces, ac vota inconſiderata, necnon ſtulta iudicia noſtra, quæ tantùm diſtant à natura illius, quantùm abeſt à terra cœlum. Inhabitat DEVS lucem inacceſſibilem [f], & quantum exaltantur cœli à terra, ſic viæ ipſius, & cogitationes à noſtris [g].

Hoc vltimum ad ſententiam magis accomodatum pluribus arridet, vt coërceantur improuidi rerum diuinarum iudices, & tractatores, terræ filij, humi reptantes, ponentes in cœlum os, cum eorum lingua tranſeat in terra [h]. Quis non rideat digito cœlum tangere ſaltando conantem? Sapienter ac Theologicè prorſus ab Hierone Simonides ſpatium diei, bidui, quatridui, ac deinceps duplicatum ſemper poſtulabat, vt quid eſſet DEVS, reſponderet, negans vllum ſatis eſſe: diutius namque conſideranti, rem videri obſcuriorem [i]. Excedit ſupereminentia DEITATIS non ſolùm vſitati „ eloquij noſtri, ſed etiam intelligentiæ facultatem: Verius enim cogitatur „ DEVS, quàm dicitur, & verius eſt quàm cogitetur. Non parua autem no- „ titiæ pars eſt, ſi antequam ſcire poſſimus quid ſit DEVS, poſſimus ſcire „ quid non ſit. Sententia hæc eſt Auguſtini [k]. Monent nos hoc ipſum hie- „ roglyphicè crocodilo ciconiáque lingua carentibus Ægyptij: monet præ- „ claris Arnobius [l] verbis: Quicquid de DEO dixeris, quicquid tacitæ men- „ tis cogitatione conceperis, in humanum tranſibit, & corrumpitur ſenſum, „ nec habet propriæ ſignificationis notam, quod noſtris dicitur verbis atque „ ad negotia humana compoſitis. Vnus eſt hominis intellectus de DEI na- „ tura certiſſimus, ſi ſcias, & ſentias nihil poſſe de illo mortali [illegible] de- „ promi. Huius Lactantius [m] auditor e Timæo Platonis laudat ſententiam, quam

a Hom. 11. in Euang.

b Ariſt. ſect. 3. Problem. in 30. Mercur. 2. de Morb. puer. cap. 8.

c Libr. 4. Ethic. cap. 3.

d Iob. 22. 14.

e 2. Strom. c. 1. ex Ier. m. capit. 23. 23. & in Paræne. ad Gent.

f 1. Tim. 6. 16.

g Eſa. 55. 9.

h Pſal. 72. 9.

i Cic. 1. de Natura Deorum.

k Apud quē mult a ſunt lib. de cognit. vera vit a. & ſerm. 38 de verb. Dom. 15. de Trin. c. 2. & alibi.

l 3. Contra Gentes.

m 1. Inſtit. cap. 8. de ira Dei cap. 11.

quam Cicero quoque Latinam fecit (eſt autem etiam Triſmegiſti [a], qui DEVM ineffabilem vocat, quod & Hebræi per nomen illud eius indicant, quod aiunt eſſe ἄῤῥητον, ἄφατον, ἀνεκφώνητον) DEVM inuenire difficile; cum inueneris, mentéve conceperis, indicare in vulgus, nefas, enarrare verbis impoſſibile ob nimiam eius, & inæſtimabilem poteſtatem. Quid plura? παμφαὴς eſt DEVS, & πάγκρυφος; fruſtra nitimur in eum defigere obtutum, illum in apertum deducere, vt intelligatur tacendum eſt (delectant me Arnobij hæc verba) atque vt per vmbrā poſſit illum errans inueſtigare ſuſpicio, nihil eſt omnino muttiendum: non eſt mirum ſi ignoratur: maioris eſt admirationis ſi ſciatur. Eloquar quemadmodum ſentio, inquit [b], magnitudinem DEI, qui ſe putat noſſe, minuit: qui non vult minuere, non nouit.

a Ad Tatiū.
b Lib. 8.

Idcirco ſint pauci ſermones tui.] De DEO, vel ad DEVM; ſed illud potius iuxta meliorem expoſitionem quam ſequimur. Nam quod Caietanus ait, cœlum à terra inſeparabile eſſe priore ſententia ſignificatum ideóque non abeſſe DEVM, non video quàm ſit conſequens, niſi apud ipſum beneque philoſophantes, qui vbique DEVM locant. At non hoc facit ſtultus, quicum res nunc Salomoni. Iſtam ſententiam, quæ ſatis iam declarata eſt, M. Tullius [c] expreſſit, quando dixit: Homini timidè de poteſtate Deorum, & pauca dicenda ſunt. Debent autem ſermones non ſolùm eſſe pauci numero, ait Olympiodorus, ſed etiam diligenti examine perpenſi.

c Pro lege Manilia.

Verſ. 2.] MVLTAS curas ſequuntur ſomnia, & in multis ſermonibus inuenietur ſtultitia.

QVEMADMODVM ſomniandi præbent occaſionem, nec quietum capere de nocte ſomnum ſinunt diurnæ ſollicitudines,

(Omnia (enim) quæ ſenſu voluuntur vota diurno,
Tempore nocturno reddit amica quies [d].)

Ita loquendi facilitas parit ſtultitiam, præſertim in ijs quæ circa DEVM ſunt, de quo ſciri tam pauca, multoque minus fando valent exprimi: Et ſicut ſomniator deluditur variis imaginibus, ad eundem modum abſurda, & delira de DEO profert ſcrutator maieſtatis ipſius, opprimiturque ab eiuſdem gloria [e], ac deprehendit tandē quæ noſſe putarat, inſtar ſomnij eſſe, vt pote cum omnis noſtra, quamuis vera de DEO notitia, hic habeatur per ſpeculum, & in ænigmate [f]. Sic Hieronymus. Olympiodorus verò nugaces quoque interdiu pulſari multis tentationibus, iiſdemque noctu turbari, ac terreri.

d Claudian. de Raptu Proſerpina.
e Prou. 25. 23.
f 1. Cor. 13. 12.

Peccata locutionis aliquot enumerat Hugo Cardinalis hoc loco, latéque patens eſt ita diſputatio, de qua integri Tractatus extant: de Somniis verò nonnihil egimus ad Caput ſecundum Apoſtolicorum Actuum [g]. Lege Gregorium [h], & Pererium [i].

g Verſ. 17.
h 4. Dialog. c. 48. & 49.
i Opere de Magia.

Ceterū græcè pro curis multis eſt πλῆθος πειρασμῶ, (multitudo tentationis) quo pacto & Olympiodorus legit, & alibi Chryſoſtomus [k], & Antiochus [l]. Hebraicè רב ענין *rob hhinian*. Multitudo negotij, quo pacto etiam

k In Catena Iob. cap. 7.
l Homil. 8.

vertit Chaldæus, & idem eſt quod ſollicitudo, ſicut habet vetus Latina translatio. Symmachus, ἀποβήσεται ὄνειρος διὰ πλῆθος ἀνομίας: Aduenict ſomnium ob multitudinem iniquitatis, nempe, vel vt effectus præcedentis ex cauſa naturali, vel tanquam immiſſum aut à DEO, aut à Dæmone in pœnam, vt eodem illo loco diſſeruimus, & docet Iob [a]. Eccleſiaſticus [b] verò comprimens nimium ſciendi ſtudium, ac loquendi conſequenter, pœnam adiungit: Multos enim ſupplantauit ſuſpicio illorum (ἐπλάνησεν) & in vanitate detinuit ſenſus illorum. Denique ſtultus verba multiplicat [c], & in multiloquio non deeſt peccatum [d]. Olympiodorus explicat præſentem noſtrum locum, quod temerè promittentem circumueniat multitudo tentationum, quæ perſoluere impediant, verbi gratia, auarum, ne ſi ſoluat, redigatur in egeſtatem, ſicque nec interdiu, nec noctu quieſcere.

a Cap. 7. 14.
b Cap. 3. 22. & ſeq.
c Eccl. 10. 14
d Prou. 10. 19.

Verſ. 3.] SI quid vouiſti DEO, ne moreris reddere, diſplicet enim DEO, infidelis & ſtulta promiſſio, ſed quodcumque voueris, redde.

SI quid vouiſti DEO, ne moreris reddere.] Plana huius, ſequentiſque verſus ſententia de votis DEO nuncupatis abſque mora implendis: & ſimplex intelligentia, vt ait Hieronymus, interpretatione non indiget. Allegoriam idem affert mixtam tropologiæ, ne fidem, ſicut Iudæi DEO fallamus, qui cùm dixiſſent [e]: Omnia verba Domini, quæ locutus eſt, faciemus; Idola tamen adorauerunt, & poſt verberatos ſeruos, & lapidibus oppreſſos, nouiſſimè ipſum quoque Patrisfamilias filium trucidauerunt [f]: Fidem DEO dedimus in Baptiſmo, quod quandoque Patres nonnulli ſponſionem, iuramentum, promiſſionem, cautionem, chirographum, profeſſionem, conteſtationem, eierationem, votum nominauerunt [g]. Et hoc loco cum Gloſſa Interlineari Hugo Cardinalis.

Votorum explicationem tradunt Theologi [h], quique diſputant aduerſus hæreticos [i], qui omnia tollunt religioſa, quibus colatur DEVS, concedentes ſolum quæ ſint de rebus iam præceptis, aut de aliis quidem, ſed tantùm ad expeditius peragenda negocia huius vitæ, aut ad vitanda peccata, verbi gratia, tribus diebus vinum non bibere, ad coërcendam ebrietatem, &c. Docent verò illi non eſſe propriè votum eam promiſſionem quæ fit in Baptiſmo, niſi fortè qui baptizatur adultus velit, non tantùm recipere obligationem legis, quod niſi faceret, peccaret; ſed prætereà nouo ſe titulo obligare, & acceptare legem, quamuis ipſa non obligaret. Alioqui quodlibet Chriſtiani peccatum eſſet duplex, & contra legem, & contra votum: eſſet quoque ſacrilegium, quia contra voti religionem. Quanta in reddendis votis mora poſſit eſſe, pendet ex vouentis mente, qui ſi non definiuit certum tempus, quam primum commodè poteſt, reddere debet. Cùm votum voueris Domino DEO tuo, non tar- »
dabis reddere, inquit Moſes [k], quia requiret illud Dominus DEVS »
tuus: & ſi moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum. Si nolueris polli- »
ceri,

e Exod. 24. 3.
f Mat. 21. 39
g Aug. in Pſ. 75. de Symb. ad Catechu. lib. 4. c. 4. & 1. de Peccat. mer. c. 33. Ambroſ. 1. de Sacram. c. 2. Greg. hom. 29 in Euang. Cyp. li. 1. ep. Bern. ſerm. in id: Quis aſcēdet in mōtem Domini? Pſ. 21. Tertul. de Coro. mil. c. 3. 11. 13. Baſil. de SPIRITV ſancto c. 27. Hiero. Apol. 1. cōtra Ruffi. Beda 3. de Hiſt. Anglic. cap. 19.
h 4. Diſt. 38.
i Præcipuè Belarmin. 2. de Monach. à cap. 14.
k Deut. 23. 21. 22. 23.

» ceri, abſque peccato eris. Quod autem ſemel egreſſum eſt de labiis tuis, » obſeruabis,& facies ſicut promiſiſti Domino DEO, & propria voluntate, » & ore tuo locutus es.

Nimis anguſtè votum ſumit Ambroſius [a], cùm definit poſtulationem bonorum à DEO cum ſoluẽdi muneris promiſſione: non ſemper enim poſtulationem adiectam habet: ſed eſt quæuis religioſa promiſſio alicuius excellentioris boni DEO facta, libera voluntate. Idcirco cauſa cur tardari non debeat voti ſolutio, non ſemper eſt, quam idem Ambroſius aſſignat, quod ſit ingrati tardare promiſſum, poſtquã impetrauit quod petiit. Videtur porrò totum locum ex Philone [b] tranſcripſiſſe, qui Philo profert quoque loci huius quem tractamus, ſententiam. Caſſianus [c] præſentem locum de Oratione intelligi poſſe ſentit, ob Græcam vocem εὐχὴν: tamen frequentiùs præſertim in Sacris, & Eccleſiaſticis libris pro voto ſumitur, compoſita προσευχὴ pro oratione, vt Nyſſenus [d] obſeruat, Latini preces votáque coniungere ſolent. Neſcio autem vbi Caſſianus legerit quæ recitat huius loci Græca verba, ἐὰν εὔχῃ, εὔχου Κυρίῳ. Sic enim nunc omnes Codices conſtanter habent: Καθὼς ἂν εὔξῃ εὐχὴν τῷ ΘΕΩ͂· μὴ χρονίσῃς τοῦ ἀποδοῦναι αὐτήν. Tamen in ipſa diſputatione confundit votum cum oratione, dicens hanc eſſe votum.

a 1. De Abel & Cain. c. 7.
b De ſacrificio Abel, & Cain.
c Coll. 9. c. 12
d Tract. de Orat.

DEO.] Poſſunt quoque Sanctis nuncupari vota, dum quid promittitur DEO in honorem ipſorum, & ipſis, quatenus habitat in eis DEVS per gloriam. Illud B. Thomas [e] docet: hoc, eum interpretans Caietanus: ſicut maledicta in Sanctos vocantur blaſphemiæ, quoniam DEVS in iis maledicitur: qui DEVS præcipuè votis colitur, & ſolus latria. Probari poſſet hoc exemplis, teſtimoniis, rationibus: verùm ſatis inſtituto noſtro quæ attingimus. Legatur præſertim Bellarminus [f]. In Prouerbiis [g] habetur: Ruina eſt deuorare Sanctos, & poſt vota retractare. Sed alij legunt, (deuotare) vt Beda, qui exponit de iis, qui ſe deuouent, promittúntque ſe Sanctos perſecuturos, & iuxta eam promiſſionem illos tractant.

e 1. 2. q. 88. a. 5.
f 3. de cultu Sancto. c. 9.
g Cap. 20. 25.

Lyranus ſequitur eandem Lectionem, & explicat de iis qui faciunt Sanctis vota, & ruunt in peccatum retractando, & non implendo illa. Conſentit Carthuſianus. Tamen prior Lectio melior, quia Codicum emendatiorum, vt Sixtianorum, & congruens Hebræo verbo ילע ialahh quod eſt abſorbere, & deglutire. Sed ſenſus idem, ſignificabit enim, vt Hebræis quoque placet, loqui, nimirum præcipitanter, verbáque ipſa quodammodo vorando, & glutiendo, neque conſiderando quid promittas; vt proinde poſteà pœniteat ac retractes. Latini quidem Codices habent (Sancta) Pagnino teſte, & Græci ἁγιάσαι τὶ τῶν ἰδίων, ſanctificare quid rerum ſuarum: & Chaldæi, vouere Sanctuario; ſicq́ue deuorare ſancta, (Hebraicè Sanctum vel Sãctitatem) erit committere ſacrilegium vſurpatione rei ſacræ, & poſtea (iuxta Hebræum item textum,) quærere vota quibus videlicet placetur DEVS. Sanctificare autem, aut vouere Sanctuario, ita vt deinde nolis perſoluere, peccatum quoque ſacrilegij erit. Caietanus duplex ſacrilegium notat, & rem DEO dicatam vorandi, & vota emiſſa non implendi. Verùm non patitur editio noſtra ſenſus iſtos, ſed deuorare Sanctos, eſt perdere viros ſanctos, vt etiam exponit Hieronymus, Salonius, Beda, & alij, (qui videntur

dentur tamen legiſſe,deuorare,cum vtantur exemplo eorum,qui ſe in Acti-
a Act.23.14 bus Apoſtolorum deuouerunt contra Paulum [a].) Et poſt vota retractare)
id eſt, poſtea tractare & deliberare de votis offerendis DEO, vel Sanctis,
hócque ſimul ſibi proponere,lædere Sanctos,& deinde illos DEUMve pla-
care votis. Græca fauent,primis verbis primi verſus præſentis Capitis in-
tellectis de non temerè voto edendo: Παγὶς ἀνδρὶ ταχύ τι τῶν ἰδίων ἁγιά-
σαι, μετὰ γὰρ τὸ εὔξασθαι μετανοεῖν γίνεται. (Laqueus viro celeriter quippiam
propriorum ſanctificare,poſt enim votum feciſſe,pœnitere contingit.) Vel
b In cap.44. Eze.h. vt alicubi legit Hieronymus [b]: (Laqueus eſt viri, citò quid de ſuis ſan-
ctificare: cùm enim votum fecerit, ſuttepit pœnitentia.) Conſule Ianſe-
nium, & Rodulphum Baynum. Varablus autem longè aliter explicat eun-
dem locum iuxta textum Hebræum, Scandalum hominis deuorare ſancti-
tatem,& poſt vota quærere (ſolemus) id eſt,peccatum hominis,quod eſt,
illi ſcandalum, deſtruere ſolet auxilium illud diuinum, quod verè eſt, &
maximè ſanctum, & poſtea quærere ſolemus, quid in cauſa fuerit, quo
minùs conſecuti ſimus quod petimus votis.

Reddere.] Tanquam iam debitum creditori DEO,cuius debiti reus eras,
& ſi non ſoluas, verere quoque formula damnatus vocabere, vt ait Macro-
c Lib.3.Saturnal.c.12. bius [c]. Sic verò præter tot alia teſtimonia, Iob [d] Rogabis, inquit,eum,&
d Cap.22.22 exaudiet te,& vota tua reddes.

Diſplicet enim DEO *infidelis & ſtulta promiſſio.*] Hebraicè, & Græcè:
(Quoniam non eſt voluntas in ſtultis.) Chald.(Quoniam propterea nō eſt
beneplacitum in ſtultis quod differant vota ſua.) Hieronymus in vetere
tranſlatione (Quia non eſt voluntas in inſipientibus.) ſubaudit (Dei) iux-
e 1.Cor.16.12. ta illud Apoſtoli [e]: (Et vtique non fuit voluntas vt nunc veniret ad vos.)
Symmachus: Οὐ γάρ ἐστι χρεία ἀφρόνων.) Non eſt opus inſipientibus (videli-
licet DEO, qui nullius etiam indiget) vel; Nulla eſt vtilitas talium ho-
minum inſipientium, qui tam leuiter vouent: homo enim apoſtata, inuti-
f Prou.6.12 lis [f]: Apoſtata verò quodammodo eſt,qui recedit ab eo,quod promiſit.

Infidelis portò DEO promiſſio meritò diſplicet, qui fidelis eſt in ver-
g Pſ.144.13. bis ſuis [g],mentiri neſcius [h],ac impotens [i], verax [k],donans ſine pœniten-
h Tit.1.2. tia [l]: quæ procedunt de labiis ſuis,non faciens irrita [m], ita vt cœlum,&
i Hebr.6.18. terra potiùs tranſeant,quàm ipſius verba [n]. Quocirca non mirum, ſi adeò
k Rom.3.4. ſedulus Dauid fuerit in perſoluendis votis [o], atque graui comminatione
l Infrà 11.29. idà nobis exegerit, redigens in memoriam terribilem eſſe cui fiunt apud
m Pſ. 88.35. omnes reges terræ,ac principes,quorum etiam ſpiritum,vitámque, vel fa-
n Mat.24.35 ſtum ac ſuperbiam auferat [p], (non enim præcipit vt id faciamus,) memi-
o Pſ.21.26. nerimus quod vouimus,præſtare.Non res nobis cum Idolis,quibus ſi quis
& 65.13.& 115.14.18. votum vouerit, & non reddiderit, non requirunt [q]. Stulta eſt voti pro-
p Pſ.75. 12.13. miſſio,quando inconſiderata, & ex leui deliberatione,aut de re impoſſibi-
q Baruc.6.34. li penitùs,neceſſaria, indifferenti, mala,minus bona,id eſt, quæ magis bo-
num hîc, & nunc impediat.

De his cōditionibus citati Theologi,necnon Caſiſtæ,&Canoniſtæ,vt &
de modo deliberationis,quē rectè ſtatuunt requiri talē,qualis requiritur ad
peccatum mortale,hoc eſt, vt ſit plena,& abſolutè humana, atque moralis,
quod non pendet tamen ex maturitate, ac diuturnitate temporis, vt qui-
dam

dam Iuriſconſulti ſentiunt [a]. Vnde ſi ſtulta eſt, quæ non hoc vltimo modo matura,& deliberata,diſplicere quidem poteſt DEO, quatenus temeraria, nec tamen immunis erit ab obligatione,vt patet exemplo, quod habetur in Iure Canonico [b] eorum,qui tumultuario quodam impulſu nonnullas opes contulerant Eccleſiæ. Cenſentur enim temerarij, ſed tamen ſimul ſacrilegi, ſi reuocent donationem. Sed caue ſtultitiam indeliberationis colligas cum Angelo [c], ſiue inſufficientiam, ſi pœniteat aliquem poſt emiſſum votum. Hoc pacto poſſumus intelligere quod eſt in Leuitico [d], Anima quæ iurauerit,& protulerit labiis ſuis,vt vel malè quid faceret,vel bene,& idipſum iuramento, & ſermone firmauerit, oblitáque poſteà intellexerit delictum ſuum, agat pœnitentiam pro peccato. Malè iurare videtur eſſe temerè,ac leuiter,non autē rē malā, ſiue quæ mala ſit,quia prohibita,ſiue prohibita,quia mala,quicquid Gratianus dicat, & Gloſſa [e] exponentes de mala,quia prohibita.Lyranus & Oleaſter explicant de promittente afflictionem ſui ipſius,aut imprecante ſibi à DEO: Abulenſis [f] de iurante lædere alium meminit qui exponant, vt & aliarum expoſitionum. Sed ſequitur noſtram.

a Citat eos Soto 7.de Inſtit. q.1. a.2.
b C.Sunt qui opes.17. q.4.
c. Sum. Angelica, verbo, votum.
d Cap.5.4. 5.
e 22.q.4.capit.final.
f Leu. 5.q.4.

Poſtremò, Promiſſionis nomen indicat voto non eſſe ſatis propoſitum quamlibet firmum,ſi abſit voluntas deliberata obligationem vt ex eo conſequentem acceptandi:Opus eſt ergo vt & intellectu, & voluntate firmiter ſtatuas facere aliquid in gratiam DEI, & velis deliberatè obligatus manere ad id faciendum, ita vt pecces niſi facias. Quapropter in eodē Iure [g] canonico is iudicatus eſt non promiſiſſe,& vouiſſe, qui in morbo cogitans de ſtatu Religioſo dixit ſe non amplius moraturum in ſeculo.

g c. Literaturā De voto & voti redempt.

Verſ.4.] MVLTOQVE melius eſt non vouere, quàm poſt votum promiſſa non reddere.

PERSPICVA ſententia eſt, quæ grauitatem demonſtrat peccati in violatione voti. Quàm grauia vincula,inquit Ambroſius [h], promittere » DEO, & non ſoluere? Melius eſt nón vouere, quàm vouere, & non red- » dere: maior eſt contractus fidei, quàm pecuniæ. Redde promiſſum, dum » in hoc corpore es,priuſquàm veniat exactor,& mittat te in carcerem. Non placet Olympiodorus, dum explicat, poni hîc inter duo mala comparationem,vt alterum ſit, quamuis minus, nihil vnquam DEO tribuere velle. Nam malum quidem foret propoſitum nihil offerendi DEO, tamen re ipſa nihil offerre ex iis, quæ cadunt propriè ſub votum, & libera ſunt,ac ex noſtra pendentia libertate, ſine vllo peccato eſt. Melius Saluianus [i] occurrit,non ideò eſſe meliorem irreligioſitatem, quàm religionem hoc eſt, ſolutam religioſis votis vitam,quia ſit melius non vouere,quàm poſt votum promiſſa non reddere. Quod autem ſubdit irreligioſum per hoc eſſe debitorem, quòd negligat Religionem, & non dignetur agnoſcere, & [k] nolit intelligere vt bene agat,de eo intelligit, qui diuinæ vocationi reſiſtat, aut ſtatum ipſum ſpernat; non quod qui Religioſus eſſe non vult, peccet. Clemens Romanus [l] hoc ipſo modo præſentem locum declarat,agens de

h Libro 9.in Lucam,circa cap.20.
i Libro 2. ad Eccl.Cathol.
k Pſal.35.4.
l 3.conſt.c.1.

viduarum Deo dicata continentia per votum, de quo voto Paulus intelligit [a], cùm ait, quaſdam adoleſcentiores ideò damnationem habere, quia primam fidem negant. Sic Apoſtolum idem Clemens [b] intellexit, Innocentius I [c]. Gelaſius I [d]. Concilium Carthaginenſe IIII [e]. & Toletanum item IV [f]. Expoſitores etiam tum Græci, tum Latini, prætereà Tertullianus [g], Auguſtinus [h], Fulgentius [i], Baſilius [k], Epiphanius [l], Hieronymus [m]. Ratione quoque ſic omninò intelligi debere conuincit Bellarminus [n], qui & hæc ipſa profert teſtimonia. Legendus etiam Eſpenceus in eundem locum Pauli, qui multa prætereà diſſerit in Opere de Continentia, cui tamen Operi ex Indicis decreto adhibenda cenſura.

Denique ſequitur ex his, quæ hîc dicuntur, votum cum debitis conditionibus factum, & eſſe bonum opus, & obligationem inducere. Nam idcircò diſplicet infidele ac ſtultum, quia placet fideliter atque ſapienter ſuſceptum: & proptereà melius eſt non vouere, quàm poſt votum promiſſa non reddere, quoniam bonum eſt promittere, & quod promiſeris, præſtare: licèt ipſum non promittere dicatur melius, quando nimirùm non implendum eſt quod promittitur; quia per ſe non promittere malum non eſt; ſicut [o] melius erat Iudæ non naſci, quia non natus non peccat, & non punitur: & per comparationem ad magnum malum, ſimplex negatio videtur habere rationem boni. Itaque falſiſſimum eſt, fas eſſe Religioſis facere quicquid velint, nec obligare vota Religionis, niſi quandiu homini ea ſeruare placuerit, quam hæreſim confutant hæreſeologi, ac Theologi. Lege Bellarminum [p], & Valentiam [q], qui nominatim auctores hæreticos citant Lampetianos, Fraticellos, VViclefum, ſectarios noſtri temporis, iiſque fauentem Eraſmum.

a 1.Tim. 5. 12.
b 3.Conſtit. cap.1.& 2.
c Ep 2.c.13.
d Ep.1.c.23.
e Cap.104.
f Cap.55.
g De Monogam.c.vlt.
h De Virginit.cap.23. De Bono Viduita. cap.8. 9. & in Pſ. 75.
i Epiſt.1.
k De Virgin.
l Hæreſ.48.
m 1.con. Iouin.& in caput 44. Ezechielis.
n 2.De Monach.c.24.
o Matth. 26. 24.
p Suprà.
q 2.2.diſp.6. q.6.puncto 3. & 4.

Verſ.5.] NE dederis os tuum, vt peccare facias carnem tuam, neque dicas coram Angelo: Non eſt prouidentia: Ne fortè iratus DEVS contra ſermones tuos diſſipet cuncta opera manuum tuarum.

NE *dederis os tuum*, &c.] Poteſt hæc priori ſententia necti, vt proptereà vouendi repehendatur facilitas, ſeu leuitas, ne ſibi quis anſam peccandi præbeat, cùm ſit fragilis, ac infirmus ſecundùm carnem, tametſi ſpiritus videatur promptus [r]. Tale quod agens de ſpirituali caſtratione CHRISTVS [ſ] monuit, vt qui poſſet, caperet, hoc eſt, conſideraret, vtrum poſſet, cùm non omnes capiant hoc verbum: quam quoque cautionem diligenter propoſuit Paulus [t]. Tum verò hîc ſubditur, ne quis impunè audeat eſſe voti violator, quaſi res hæc DEO curæ non ſit, nec habeat prouidentiam, caueat hoc ſentire, vel dicere coram tutelari Angelo, qui ſolet adeſſe: nam huiuſmodi opinione, & ſermone concitari vehementer iram DEI, vt idcircò diſſipet opera cuncta ſic opinantis, & loquentis, qui proinde ruat in omne peccatum, & nihil niſi damnationem ſibi comparet ex ipſis.

r Matth. 26. 41.
ſ Matth. 19. 11.12.
t 1.Cor. 7. 35.& ſeq.

Alius ſenſus non incommodus eſt; Ne prætexat qui vouit, ſatis id ſe

prouidè

prouidè ac circumſpectè non feciſſe, quod perficere non valeat. Vtrumque Titelmanus amplectitur, obſeruans fauere poſteriori textum Hebræum (ſic habent quoque Septuaginta) qui loco illius: (Non eſt prouidentia) habet (error, ſiue ignorantia eſt.) Primum ſequitur Doctor Hebræus Hieronymi, necnon Gloſſa Interlinearis. Videtur & Chaldæa Paraphraſis idem velle. Tertium addit Titelmanus de vitandis gula, & luxuria, qui eſt ſenſus Lyrani: Quartum ex Salonio de vanis, ac libidinoſis verbis, quæ carnem incitant ad libidinem: quem etiam ſenſum Thaumaturgus habet, necnon Olympiodorus, maximè ſi ſint cum mulieribus: Quintum eiuſdem Salonij cum Hieronymo, de vana excuſatione carnaliter peccantis, quaſi non ipſe peccet, ſed quod in ipſo habitat peccatum [a], & veluti DEVS, qui eſt auctor adeò fragilis naturæ. Idem placet Alcuino, & Gloſſæ Ordinariæ, & fauet Aquila, quem citat Hieronymus, qui vertit: ὅτι ἀκούσιόν ἐστι (inuoluntarium eſt.) Caietanus poſt Carthuſianum, cui & quintus placet ſenſus, quia triplex eſt oris vſus, comedere, oſculari, loqui, tria quæ in his peccātur, vult inuolui, Gulam, Impudica oſcula, & Verba, & iuxta dictam editionem Hebræam ſubdi, ne quis hæc excuſet, tanquam errore atque inuoluntariè facta, caueátque id ſeriò dicere, quoniam qui adeſt Angelus, nouit qua mente ſic ipſe loquatur, & quàm in DEI vergat iniuriam. Hugo Cardinalis amplectitur excuſationem, gulam, ex qua luxuria, promiſſionem, aut iuramentum illicitum, vt ſi fiat meretrici.

a Rom. 7. 17.

Moringus putat, generaliorem ſententiam eſſe aduersùs eos, qui peccata carnis, non gulam duntaxat, & luxuriam, ſed plura alia, quæ etiam connumerat Apoſtolus [b], excuſant carnis ipſius imbecillitate, ac violenta quadam, ſiue neceſſaria cupiditate, ſequitur etiam ex allatis quartum ſenſum, ſimul ſubijci præceptum de non neganda prouidentia, ne iraſcatur DEVS, & ne (quod eſt in ſequenti verſu) ita ſentiens, nihil à ſomniante videatur diſtare. Nullum ego reſpuo: nec ſatis queo vllum præferre. Bonauentura de ſolo vitio locutionis erroneæ ſermonem ait eſſe.

b Gal. 5. 19. & ſeq.

Ne dederis os tuum.] Ne ſinas vt os tuum. Hanc vim habet verbum dandi non rarò ex vi Hebræi תתן *thathan*. Idem quoque valet iſta phraſis ac ne efficias, ne ſic tractes. Italicè dicimus: *Non ti dar à queſto. Si è dato alla poltroneria, &c.*

Vt peccare facias carnem tuam.] Iam expoſuimus de peccatis carnis. Caro quoque noſtra dicitur proximus, ſed non congruit ea ſignificatio propoſito, niſi dicas, caueri ne quis peruerſis ſermonibus corrumpat alium, maximè verò negando prouidentiam, ſicut mox ſubditur.

Peccandi verbum coniunctum cum carne, ſatis videtur innuere luxuriam præſertim, atque etiam gulam: quamuis opera carnis plura recenſentur ab Apoſtolo [c], quæ nimirum ex paſſionibus, & vtroque ſenſitiuo appetitu naſcuntur. Nonnunquam abſolutè peccator, vel peccatum nominatur à luxuria, ſicut Magdalena [d], vt Ambroſius, Beda, aliíque in Commentario Lucæ, Gregorius, quadam homilia [e], & Laurentius Nouatienſis [f], Chryſoſtomus [g], Iſidorus Peluſiota [h], Hieronymus [i], Auguſtinus [k], qui non dubitant etiam appellare meretricem, & paſſim ferè omnes, exceptis neſcio quibus recentioribus, qui non aliter peccatricem ſumunt, quàm vt ſolent

c Gal. 5. 19. & ſeq.
d Luca 7. 37.
e Homil. 33. in Euang.
f Homil. de Pœnit. To. 2. Biblioth. Patrum.
g Hom. 16. in Act. & homil. 62. ad Populū, & 6. in Matth.
h Lib. 1. Epiſtola 142.
i In cap. 26. Matthæi.
k Ser. 58. de Temp.

vt ſolent peccatores nominari non inſigni pollentes virtute: aut quia licentius viuebat, quáuis citra impudicitiæ actum. Non eſſet miratus Simon admiſſam ad tactum CHRISTI, ſi aliis vitiis, quàm impudicitia fuiſſet infamis. Eccleſia quoque canit:

" *Quæ tot commiſit crimina,*
" *Ab ipſa fauce Tartari*
" *Redit ad vitæ limina.*
" *Poſt fluxæ carnis ſcandala,*
" *Fit ex lebete phiala,*
" *De vaſe contumeliæ*
" *In vas tranſlata gloriæ.*

Hebræum tamen verbum חטא *chata*, quod eſt hic in hiphil, errare ſignificat ſiue deuiare.

Neque dicas coram Angelo.] Malum Angelum Chaldæus intelligit, ſententiam totam ſic interpretans: (Ne conicias dictum oris tui, vt cauſam adferas iudicij gehennæ ſuper carnem tuam, & in die iudicij magni, non poteris dicere ante Angelum crudelem, qui poteſtatem exercebit in te, quod ignorantia fuerat.) Græcè eſt: Προσώπου τοῦ ΘΕΟΥ ante faciem DEI: & ita exponunt Græci Thaumaturgus, & Olympiodorus. Sed & Chaldaicè & Hebraicè, Angelus eſt, nec non in vetere Latina tranſlatione: quem paſſim hîc omnes bonum eſſe volunt, cui peculiariter, DEO que ſimul iniuria fiat, negando quod ſequitur, id eſt, prouidentiam, cum hanc maximè declaret DEVS, humanæ cuſtodiæ deputans ANGELOS ſanctos.
a Act. 5. 19. Aliàs [a] docui, nomen Angeli poſitũ abſolutè videri ſæpius bonum ſignificare, licet quãdo cum addito dicitur Angelus Domini, poſſit etiam intelligi malus. Hinc probare ſolent ANGELORVM cuſtodiam, qui res noſtras curent, ac proinde percipiant, præcipuè ſi prodeant foras ſigno aliquo ſenſibili, aut aliter, ita vt non ſint puri vel intellectus, vel voluntatis actus, quos abſque diuina reuelatione non cognoſcunt, ſiue quia DEVS non vult, ſiue quia naturaliter non poſſunt: qua de re tum in Commentario Actuum aliquid egimus, tum exactius in Diſputatione Scholaſtica de ANGELIS. Nec reueretur Angelum tutelarem, nec ſe illi, DEO ve gratum exhibet, qui prouidentiam DEI negat, quam tantopere commendat commiſſa de nobis illi cura: eademque reuerentia cohibere nos à peccatis deberet præ-
b 1. Cor. 11. 10. ſertim inhoneſtis, vt Paulus admonet [b]. Non enim Diabolus tantùm accuſator, ſed fidus Cuſtos noſter res noſtras etiam male geſtas perfert ad DEVM, tametſi non eadem mente. In cogitatione tua regi ne detrahas,
c Cap. 10. 20. ait idem Eccleſiaſtes [c], & in ſecreto cubili tuo ne maledixeris diuiti, quia aues cœli portabunt vocem tuam, id eſt, ANGELI, vt ibi quoſdam exponere videbimus. Huius auté Capitis loco, quem tractamus, putat Carthuſianus poſſe quoque ſacerdotem intelligi, cuius labia cuſtodiunt ſcientiam,
d Malac. 2. 7. & os legem [d].

Non eſt prouidentia.] In DEO videlicet: Nam quod editiones aliæ habẽt (Eſt ignorantia, aut error) poteſt referri vel ad DEVM, de quo quis id affirmat, idemque valet ac dicere, Non eſſe in illo prouidentiam: vel ad eum ipſum, qui ſic loquitur, vt excuſet ſeipſum, quia lapſus ſit ignorantia, ſeu inconſideratè,

inconſideratè,ac propterea illibenter, (quod indicat Aquila, per τὸ ἀκούσιον) vouent. Olympiodorus tradit vtrumque ſenſum: Thaumaturgus primum,qui conſentaneus eſt noſtræ tranſlationi, cum qua poſſunt aliæ editiones cohætere. Quidam præcipi aiunt, ne quis errorem dicat vouere, quaſi aut id non liceat, aut non debeat votum reddi. Illud Aquilæ ἀκούσιον, indicare poteſt DEVM illibenter,& non liberè,ac proinde ſine prouidentia operari.

Superfluum eſt Impios Prouidentiæ diuinæ refellere negatores, Epicurum,Democritum, fœcem omnem Atheorum aliorum;hoc enim quid eſt aliud,quàm NVMEN negare diuinum:vel nos aſſerere ſapientiores,quoniam prouidentiam habemus, quàm illud. Totius argumentum, ſcopumque libri Iob B.Thomas,Albertus,aliique volunt eſſe refellere Amicorum eius de Prouidentia DEI errorem. Non id exiſtimo de tam ſapientibus,& in vera Religione rectè inſtitutis: eo potius poſito principio, diſceptatio eſt,num Iuſtis non in futurum duntaxat præmia referuet DEVS,ſed etiam nunc nonnulla conferat,an ſine diſcrimine & illis, & improbis in hac vita,ita vt fallax argumentum eſſet de iniquitate Iob; tot eum propter illam vexari calamitatibus,vel quod recuperata iuſtitia, felicem priſtinum ſtatū reciperet Hic proprie damnatur,qui DEO rerum, quas gerimus, ignorationem aſcribit, qui error pari refutatur facilitate, qua prouidentiam omnem de medio tollens: ac ſuppetunt innumerabilia Scripturarum contra illum teſtimonia. Peccaui,ait ille [a], quid faciam tibi, ô Cuſtos hominum? id eſt, obſeruator,ſpeculator,qui ſcis mentes hominum,vt vertunt Septuaginta;qua ratione cognitionem tuam,& iudicium effugere queam? εἰ ἐγὼ ἥμαρτον, τί δύναμαί σοι πρᾶξαι ὁ ἐπιστάμενος τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων; Olympiodorus [b], τί ἔβλαψά σε;quid læſi te?

a Iob.7.20.

b In Catena Iob.

Ne fortè iratus DEVS *contra ſermones tuos,diſſipet cuncta opera manuum tuarum.*] Heb. (Vt quid iraſcetur DEVS propter vocem tuam, & diſſipabit opus manuum tuarum?) Chald. etiam cum interrogatione: (Ad quidnā roborabitur indignatio Domini ſuper omne eloquium tuum,quod dictum fueris incongruè,& corrumpet opera manus tuæ?) Non propriè tangitur ira DEVS,vt nec alia perturbatione,ſed ratione effectus qui ſolent in aliis ab huiuſmodi paſſionibus proficiſci,tribuuntur paſſiones ipſi. Iraſcitur verò peccatis nonnullis,quæ ſcilicet maiorem indignitatem continent,& illa lædunt magis attributa, quibus quodammodo magis gloriatur DEVS, quamuis omnia ſint in ſe æqualia. Tale attributum ſcientiæ ac prouidentiæ. Legendi de modo quo paſſiones tribuantur DEO, Origenes [c], Damaſcenus [d], Lactantius [e], Hieronymus [f], Auguſtinus [g], qui DEVM alloquens,ait: Pœnitet te, & non doles:iraſceris, & tranquillus es: opera mutas, nec mutas conſilium. DEVS ſecūdum Scripturas iraſcitur, inquit, nec tamen vlla paſſione turbatur: hoc enim verbum vindictæ vſurpauit effectus,non illius turbulentus affectus [h]. Probat aduerſus Epicurum Lactantius in DEO eſſe iram,ſicut & beneficentiam, ac prouidentiam, docetque propterea,quòd iram DEO indignam Philoſophus ille arbitrabatur, vt nimirum perturbatio eſt,illam intelligens,reliqua eidem ademiſſe,ipſamque DIVINITATEM: cum tamē DEO iram deneget nemo,aut admodum

c Hom.23. in Numer.

d 1. De Fid. cap.14.

e De Ira Dei ca.16. & 17. & 21.

f In cap. 65. Eſaia. & in ep. ad Epheſ. l.2.in fine & l.3.in princ.

g 9. De Ciu. cap. 5. & 1. Cōfeſſ.c.4.

h Supra c. 4.

 pauci,

Digitized by Google

pauci,& quidem ſcelerati, ac mali, qui ſperant peccatis ſuis impunitatem. Diſputat idem Auctor [a] cum Stoicis DEO gratiam concedentibus, non item iram velut deformem ac noxiam: vocátque priorem magis conſtantem errorem,quoniam in rebus diuerſis, aut in vtramque partem moueri neceſſe ſit,aut in neutram, nec minus odiſſe malos, atque punire DEVM oportear, quàm bonos diligere,iiſque benefacere,ac [b] proinde iram,ita vt etiam DEO conueniat, definiri, motum animi ad coërcenda peccata inſurgentis. De CHRISTO, quia ſimul eſt homo,alia ratio; concedendæ namque paſſiones ipſi magis propriè, licet quia rationi ſemper ſubiectæ, propaſſiones potius nominantur. Lege S.Thomam [c], & ibidem Interpretes, maximè Suarez [d], & Magiſtrum cum Scholaſticis [e]. Illo autem modo propaſſiones appellat Hieronymus [f].

Diſſipet cuncta opera manuum tuarum.] Quæ opera exquiſita, & inteto ſtudio,arte,ingenio,meditatus, ac molitus es, perinde ac ſi tua contentus prouidentia, diuinam penitus non agnoſceres, dicereſque ſuperbiens: Manus mea excelſa,& non DOMINVS fecit hæc omnia [g]. Intelligi quoque poſſunt cuncta,quæ quis ſibi comparauerit vel corporis,vel animi bona,etiam virtutes, ac merita, quorum meritò facit iacturam, qui negat DEI prouidentiam.

a Lib. de Ira Dei,cap. 5.
b Idem c.17.
c 3.par.q.15. a.4. & ſeq. præſertim 9.
d Diſp.34.
e Diſp.15.
f Matt.5.& 26.& ep.22.
g Deut. 32. 27.

De iis qui negata hac Prouidentia,dicunt: Comedamus, & bibamus, cras enim moriemur [h], ait Eſaias [i]: Et reuelata eſt in autibus meis vox Domini exercituum: Si dimitretur iniquitas hæc vobis,donec moriamini, dicit Dominus DEVS exercituum. Ezechiel præterea inducit DEVM contra illos qui dicebant [k]: Non vider Dominus nos, dereliquit Dominus terram, ſic minitantem [l], Ergo & ego faciam in furore, non parcet oculus meus, nec miſerebor. Iterum cùm lamentaretur Propheta de magna ſtrage interfectorum [m], ait DEVS. [n] Iniquitas domus Iſraël, & Iuda magna eſt nimis valdè,&c. dixerunt enim: Dereliquit DEVS terram, & Dominus non vidit. Igitur & meus non parcet oculus, neque miſerebor. Tandem Dauid non ferens hoc genus hominum [o]; Propter quid,inquit, irritauit impius DEVM? dixit enim in corde ſuo, Non requiret. Vides (id eſt, ſcis) quoniam (id eſt,quod) tu laborem,& dolorem conſideras (quem aliis inferunt,vel quem iis decreuiſti, vel opera,quæ ſummo labore,atque dolore ſine te operantur) vt tradas eos in manus tuas (quas euadere ſe putant, ſicut & oculos ſcientiæ,ac prouidentiæ tuæ.) Abundamus exemplis;at perilluſtria fabricatorum turris Babel [p], & Sennacherib [q], qui vel prouidentiam DEI ſpreuerunt, vel negauerunt. Sapienter dictum

h 1.Cor.15. 32. Eſa 22.13.
i Cap.22.13. 14.
k Cap.8.12.
l Ezech.8. 18.
m Cap.9. 8.
n Verſ.9.10.
o Pſ.9.13. 14.
p Gen.11.
q 4.Reg.19.
r Seneca in Oedipo, actu 5.in choro.

> [r] *Quidquid patimur mortale genus*
> *Quidquid facimus,venit ex alto.*

Sed cauendus auctor ſententiæ fati ſimul aſſertor violantis libertas voluntates.

ſ Ibidem.

> [ſ] *Fatis agimur, cedite fatis.*
> *Non ſollicitæ poſſunt curæ*
> *Mutare rati ſtamina fuſi*
> *Lacheſis.*— Item:

t Ibidem.

> [t] *Non illa DEO vertiſſe licet*

Quæ nexa ſuis currunt cauſis.

Horret pietas Chriſtiana vel fati nomen, idque nihil putat eſſe, vt Gregorius [a] docet: ſecus qui faxint fatuos cenſet Auguſtinus [b]. Plura in Philoſophicis, & Iacobus Carpentarius in Aleinoum Platonis [c].

a Hom.10.in Euang.
b Tract. 37. in Ioan. 5. de ciui.cap.9.& alibi.
c Cap.19. digreſſione 11.

Verſ. 6.] V B I multa ſunt ſomnia, plurimæ ſunt vanitates, & ſermones innumeri: tu verò D E V M time.

INDICAT Chaldæa Paraphraſis nouum hic præceptum contineri, Ne quis habeat ſomniis Prophetarum mendacium, & vanis Incantatorum ſermonibus, aliorúmve improborum. Videtur idem Hugoni Cardinali, & Carthuſiano, & Arboreo. Alij rationem arbitrantur, qua priora confirmet nimirum de non temerè viuendo, & loquendo, vt enim plerumque inſomnia vana, ſic etiam pleraque verba. Hoc inter alios modo Thaumaturgus, & Hebræi, quos citat Hieronymus, & innuit etiam Olympiodorus, dicens iraſci D E V M ſomniantibus, id eſt, fruſtra laborantibus, & loquacibus; quaſi admoneri ſe ſomniis exiſtiment ad vota concipienda, & proferenda; vel, vt ait Moringus, quaſi prouidentiam negare, quod proximè præceſſit, nil ſit niſi ſomniare, atque garrire, hoc eſt, nil veri ſolidique aſſerere. Hieronymus caueri dicit excuſationem, quoniam in ſomnio vitæ iſtius, & in imagine vmbræ nubis qua viuimus, multa poſſumus inuenire, quæ nobis veriſimilia videantur, & noſtra excuſare peccata. Cum Hieronymo conſentit iiſdem verbis Albinus. Editio Græca, & Hebræa conciſam habent orationem (Quoniam in multitudine ſomniorum, & vanitatum, & ſermonum multorum) Interpres poſuit in caſu recto nomina omnia, & ſuppleuit (vbi ſunt) In Græcis ſunt caſus obliqui: Ὅτι ἐν πλήθει ἐνυπνίων, καὶ ματαιοτήτων, καὶ λόγων πολλῶν. & ſupplendum eſt (quoniam in multitudine ſomniorum, & vanitatum (multitudo eſt) & ſermonum multorum, vel (ne credas) Symmachus legit: (Διὰ γὰρ πλῆθος ὀνείρων ματαιότητες καὶ λόγοι πολλοί.) Congruit magis hæc lectio cum verſione noſtra, cui eſt quoque ſimilis vetus Latina (Quia in multitudine ſomniorum & vanitates, & verba plurima.) De ſomniis iam ſuperius [d] monui alio me loco [e] diſſeruiſſe. Innumeros autem ſermones, ſiue multos, rectè notat Olympiodorus hîc reprehendi, qui ſunt otioſi, & vani, & nugaces, tales namque non habendos, quos Paulus de regno D E I ad mediam vſque noctem habuit [f]: poſſe & in vnico verbo peccari, ſi ad rem non ſit, quod Baſilius [g] ait, ſi non ad propoſitum in Domino vſum. Sed hac de re aliàs. Legantur quoque de otioſo verbo Gregorius [h], Hieronymus [i], Bernardus [k].

Innumeri.] Alij multi. Et ſolet Hebraicè, quod hîc tamen non ſit, addi (valdè) quando Interpres vertit innumeros, ſiue innumerabiles.

Tu verò D E V M *time.*] Ὅτι σὺ τὸν ΘΕΌΝ φοβοῦ. Quoniam, vel Quare ſimul D E V M time. Chald. (Verùm ſapientibus miniſtrabis, & ex eis quæres doctrinam, & à conſpectu Domini timebis.) Dixerat enim priùs in Paraphraſi non credendum Somniatoribus. Timor, antidotum vitiorum, & complexio quædam cunctarum virtutum, ille, inquam, timor, qui charitatis

d Verſu 2.
e Act.2.17.
f Act.20. 7. 11.
g Reg.23.ex breuiorib. & in conſt. Monaſt.c.12.
h 7. Mora. c.17.
i In cap.12. Matth.
k Serm. de triplici cuſtodia.

ritatis comes eſt, diciiúrque caſtus, filialis, reuerentialis: Quamquam & ſeruilis, bonus eſt, tametſi minus perfectus. Commendatur prior tertio quoque verbo poiiſſimum in Prouerbiis, & Eccleſiaſtico, & ſæpè in Pſalmis, eíque Sapientiæ inchoatio, promotio, perfectio tribuitur. Clauditur iſto timore liber hic, vbi forſitan redibit nobis de eodem ſermo. Hic poteſt poſterior quoque proponi: valet enim ſeueri timor Iudicis ad cohibendos errantes circa Prouidentiam, ad extorquendam ſolutionem votorum, ad frænandam carnis concupiſcentiam, ad caſtigandam effrænem linguam. Nam, Qui plantauit aurem, audit, qui oculum condidit, conſiderat, arguit [a], & ſtatuit contra faciem noſtram [b]. Terribilis eſt, auferens etiam Spiritum Principum, ita vt eos deleat, qui vota non reddunt [c]: de otioſo quoque verbo rationem exiget in iudicio [d], & carnes timore iſto non confixas [e], deſtruet: denique, Qui timet Dominum, nihil negligit [f]. Lege Baſilium [g], & Bernardum [h].

a Pſ. 93.9.10
b Pſ. 49.21.
c Pſ. 75.13.
d Mat. 12.36
e Pſ. 118.120.
f Eccl. 7.19.
g Reg. 209. ex breu. & hom. in Pſ. 33.
h Serm. 54 in Cant.

Verſ. 7.] SI videris calumnias egenorum, & violenta iudicia, & ſubuerti iuſtitiam in Prouincia, non mireris ſuper hoc negocio: quia excelſo excelſior eſt alius, & ſuper hos quoque eminentiores ſunt alij.

SI *videris calumnias egenorum.*] Quod de timore dictum eſt, huc ſpectare Thaumaturgus credit: illum rarum eſſe, vt mirum non ſit, ſi pauperes calumniis opprimantur, Iudices legibus impoſturam faciant. Olympiodorus idem ſentit, & Hieronymus, & Salonius. Verùm occurri obiectioni de Prouidẽtia, quæ negabatur prius à nonnullis, qui cum ratione feciſſe id videri poſſint, ob inſontium oppreſſionem impunè factam. Lyranus ait demonſtrari timendum DEVM, quia eſt ſummus Iudex, & omnia ab aliis quantumcumque magnis, errata, reſeruantur ipſius iudicio. Caietanus, Titelmanus, Hugo, Carthuſianus volunt nouum ſermonem inſtitui de Prouidentia ipſa, quam violare videtur oppreſſio pauperum. Vt lubet quiſque ſentiat, vel in vnum ſenſus omnes componat. Docet Eccleſiaſtes opprimi pauperes iudiciúmque ſubuerti, dum tam multi præſunt multitudini, qui cum perſæpe tenuis ſint conditionis, facilè muneribus corrumpuntur, & ſuperiorum, quibus ſubſunt, gratiæ ſeruiunt, vt retinere gradum ſuum, ac in altiorem quoque conſcendere valeant. Ceterùm ſolati nos debere, quod exiſtat vnus cũctorum Rex ſupremus, Iudéxque, qui vicarios iudices ipſos diiudicabit, interim diſſimulans, át non ignorãs; illos ipſos adhuc expectans ad pœnitentiam, oppreſſos exercens ad patientiam, præparánſque ad coronam.

Calumnias.] Συκοφαντίαν. Lege Capitis prioris Verſum primum.

Egenorum.] Πένητος in ſingulari. Hoc nomen Græcum Baſilius [i] vult eum ſignificare, qui ab initio in egeſtate ſemper fuerit, & in huiuſmodi ſtatu ita ſe moderatus ſit, vt apud DEVM in gratia eſſe meruerit: πτωχὸν, qui ex diuitiis ad inopiam deuolutus ſit. CHRISTVM vtrumque fuiſſe, primum, quia fabri filius dictus [k] eſt: ſecundum quoniam cum eſſet diues,

i Reg. 262. ex breuiorib.
k Mat. 13. 55. Marc. 6. 3.

propter

propter nos egenus factus eſt [a]: à CHRISTO laudatos πτωχὸς [b], quos a 2.Cor.8.9.
mendicos Tertullianus [c] interpretatur. Eſt quidem propriè πένης, qui πόνῳ, b Matt.5.3.
id eſt, labore victum quærit: & πτωχὸς, qui mendicato (vnde apud Italos c 4.con. Marcionem.
pitocco.) & priori οὐδὲ περιγίνεται μηδὲν μὴ μέν τοι μηδ' ἐπιλείπει, ait Ariſto- d In Pluto.
phanes [d], & Martialis [e]: e Libro 11. Epig.33.

„ *Non eſt paupertas, Neſtor, habere nihil.*

Et Seneca [f]: Paupertas eſt non quæ pauca poſſidet, ſed quæ multa non f Epiſt.87.
poſſidet, potéſtque dici ἀπορία. Attamen cuicuimodi pauperē facilè credo hîc intelligi capacem calumnię, atque iniurię, quémque faciliùs opprimunt potentiores, & confunditur nonnunquam earum ſignificatio vocum, & רש *raſch*, vtrumque ſignificat. Nullus ludibrio, calumniæ, iniquitati expoſitus magis quàm pauper:

„ [g] *Facile ô Gorgia contemnitur pauper,* g Euripedes.
„ *Etſi planè iuſtam cauſam dixerit.*

Violenta iudicia.] Ἁρπαγὴν κρίματος, direptionem iudicij, vel iuxta veterem tranſlationem, ruinam. Significat quoque גזל *gezel*, rapinam quæ faciliùs exercetur in pauperes, ac deſtitutos ab opibus & f‥uore, quibus qui prædití ſunt, vel quod volunt, eliciunt, vel dolo non vi fraudantur ſuo iure. Olympiodorus rapinam iudicij, tum de largitionibus ad iniqua iudicia, tum de tractatione cauſarum extorta intelligit.

In prouincia.] Vetus tranſlatio, in regione, ἐν χώρᾳ. Chaldæa vetus (In ciuitate בקרתא *bekaretha*, Hebraicè, במדינה *bammedinah*, in vrbe metropoli, vbi ius dicitur, nec non in prouincia quæ iure, ac legibus iiſdem viuit, etiam municipalibus, & ſub iudice vno. Inde orta puto quæ apud Hiſpanos vſurpantur nobiliorum oppidorum nomina, *Medina del campo*, *Coeli*, *Sidonia*, &c. Χώρα eſt tum locus, & ager, tum regio, atque prouincia. Inde Chorepiſcopi, de quibus aliàs quaſi regionarij, aut ἐν χώρᾳ ἐπισκόπων, loco, ac vice Epiſcoporum, ſiue Vicarij eorum.

Ne mireris ſuper hoc negocio.] Hebraicè (Super voluntate,) id eſt, re volita, vt aliàs dictum eſt. Chaldaicè (In corde tuo, quomodo voluntas Domini ſit ſuper omnia hæc) Græcè (Ne mireris ſuper re, ἐπὶ τῷ πράγματι.)
Admirationem hæc res parit viris quoque ſanctis, vt Dauid [h], Ieremiæ [i], h Pſ.72.2.
Habacuc [k], vt aliàs notauimus: qua de re multi Patres de DEI Prouiden- i Cap.12.1.
tia ſcribentes, atque Caſſianus [l] Collatione de Nece Sanctorum. Minùs id k Habac.1.13.
miratur Eccleſiaſtes iam expertus in patre, ipſiúſque doctrinæ memor in l Colla.6.
Pſalmis ſuper hac re, inquit Athanaſius [m]. m Apolog. de Fuga ſua, loge poſt med.

Quia excelſo excelſior eſt alius, & ſuper hos quoque eminentiores ſunt alij.] Hebraicè, & Græcè: (Quia excelſus deſuper excelſum cuſtodiens eſt, vel cuſtodiet, & excelſi ſuper eos.) Vetus Tranſlatio: Quia excelſus ſuper excelſum cuſtodit, & excelſior eſt ſuper illos) Emendati codices ſeptuaginta pro φυλάξει habent φυλάξαι (ad cuſtodiendum.) Symmachus pro, Καὶ ὑψηλοὶ ἐπ' αὐτοῖς, vertit, Καὶ ὑψηλότερος ἐπάνω αὐτῶν. Hieronymus explicat, quod DEVS qui eſt excelſus ſuper excelſum, inſpicit oppreſſos, qui nimirùm poſuit ANGELOS ſuper iudices & reges terræ, qui ANGELI poſſunt prohibere iniuſtitiam, & magis in terra valere, quàm quæuis hominum poteſtates, licèt differant vſque ad meſ-

a Mat. 13. 30. ſem Iudicij [a]. Eodem pacto Albinus, & Gloſſa Interlinearis, Caietanus, Arboreus, Vatablus. Hugo autem Cardinalis, & Carthuſianus pręter hunc, illum quoque ſenſum tradunt de ſubordinatis Principibus ſiue iudicibus in prouincia quapiam, & regno, aut imperio, qui poſterior ſolus ſenſus traditur à Lyrano. Innuit idem Thaumaturgus, & Olympiodorus, quamuis hic ſequentis verſus myſticam variam intelligentiam addat: & ille, cauendum ne iis qui potentia præſtant, maiores eſſe videamur; nam etiamſi hoc acciderit, tamen in horrendis cruciatibus in quos incidimus, nequaquam nos improbitas ipſa liberabit.

Congruit Paraphraſis Chaldæa, miſcens tamen etiam de DEO interpretationem (Quia DEVS potens ſuper cœlos altiſſimos obſeruat opera filiorum hominis tam bona, quàm mala, & à facie eius mittuntur viri magnifici, & robuſti; vt poteſtatem exerceant in improbos, & vt ſint præpoſiti magiſtratus ſuper eos.) Recipio hæc omnia ceu aptè ſibi conuenientia, ſic tamen, vt de DEO potiùs mentio fieri verſu ſequenti dicatur. Malim etiam ſimpliciter de magiſtratibus quos gerunt homines, intelligere, quàm de ANGELIS: Nam obſcurius eſt ANGELOS eſſe, vel adminiſtrare Mundum, ac res humanas. Nec voluiſſe duntaxat Eccleſiaſten puto rem in futurum iudicium reijcere; minus enim id Prouidentiam negantes moueret. Docet ergo in tot Rempublicam gubernantium ſerie, quam conſtituit DEVS, non ſolere deeſſe, qui malè iudicantes corrigant, & puniant: omnibus autem DEVM eſſe ſuperiorem, quod ſequens verſus magis indicat; qui ſi omnes peccent, & quemadmodum ab inferioribus Iudicibus vexantur iniuſtè alij, ita illi ab aliis ſuperioribus, & potentioribus compeſcat ipſe omnes, & coërceat. Fauet poſteriori iſti expoſitioni Hebræa dictio גבה *gaboach* & גבהים *geboim* pro ſuperbo, & ſuperbis.

Verſ. 8.] ET inſuper vniuerſæ terræ rex imperat ſeruienti.

VIDETVR hæc Interpretatio plana de DEO, qui ſit ſupremus rex, cuiſque ſeruiat omnis terra, terræque incolæ. Quem ſenſum Hieronymus potiſſimùm intendit. Sed aliæ editiones reddunt ſenſus diuerſos. Hebraicè ad verbum eſt: ויתרון ארץ בכל היא מלך לשדה נעבד *vaijthron erets bacol hu melech leſchadeh nehbbed*, quod variis modis declaratur. Poteſt ſententia priori coniungi, vt quia lites & oppreſſiones pauperum referuntur omnes ferè ad bona terræ, & victum, qui ex agricultura eſt, vnus autem ſummus præficitur regioni rex ob hanc præſertim communem vtilitatem, poſſe per hunc inferiorum magiſtratuum iniuſta iudicia emẽdari.

Innuit Pagninus in verbali Bibliorum expoſitione. Verſio quoque Vatabli eòdem alludit: (Et poſt omnia, terræ DEVS ſemper ſui ſimilis expectandus eſt, vt rex agri qui colitur) licèt in Scholio ponat nouam ſententiam iſtam: (Porrò excellentia terræ ſuper omnia eſt, & ratio agriculturæ eſt potiſſima omnium conditionum viuendi. Rex enim agro ſeruit, ipſum colendo, aut colendum curando, idque neceſſariò.

Scholiaſtes editionis Latinæ ſecundùm Septuaginta conſentit. Quaſi dicat Eccleſiaſtes,vt placet Clatio,qui vertit: (Et vtilitas terræ in omni re eſt; etiam rex agro obligatus eſt,) melius eſſet dimittere calumnias, & colere terram,cui etiam reges debent.) Primum ſenſum iuuat alia verſio apud Titelmanum: (Præterea eſt rex in omni terra ad colendum agrum,) id eſt, Dominatur ſuper omnes, & conſeruat regionem,ne diſſipetur. Hoc & de DEO, & de Rege terreno poteſt intelligi.

Caietanus exponens יתרון *ijthron*, ſuperfluum, ait nouam hîc rationem contineri,cur permittantur dicta mala oppreſſionum, &c. ſumptam ex parabola terræ; in hac namque naſci ſuperflua multa, nec ante meſſem euelli: Sic non ex defectu gubernatoris DEI, ſed ex ipſa ratione gubernandi permitti mala, iam ſæpiùs expoſita. Confirmat id Hieronymus [a] Parabola CHRISTI de zizaniis, atque domino meſſis, qui hoc loco vocatur rex in agro culto. Sequitur videlicet in Commentario veterem tranſlationem (Et amplius terra in omnibus eſt rex in agro culto.) Græcè eſt: (Καὶ περίσσεια γῆς ἐπὶ παντὶ αὐτός ἐστι βασιλεὺς τοῦ ἀγροῦ εἰργασμένου.) Symmachus: (Ἐπὶ παντὶ αὐτός ἐστι βασιλεὺς τῇ χώρᾳ εἰργασμένῃ.) Olympiodorus ponens comma poſt καὶ περίσσεια γῆς, exponénſque ὑψηλοὺς ἐπ' αὐτοῖς, ſeu ὑψηλότερον ἐπάνω αὐτῶν,de ſeipſos inaniter iactantibus,ac magnificientibus, qui vnà cum aliis inferioribus opprimant pauperes, ait nihil aliud fermè cenſendos,quàm ſuperfluitatem terræ,inutilem globum,& glebam,terram, & cinerem. Tum incipit à ſequentibus verbis ſententiam illam, quam retulimus eſſe quoque Hieronymi. Addit prætereà; (Quoniam DEVS Mundi regem hominem fecit,admoneri nos dignitatis noſtræ, vt debitam venerationem exhibentes DEO, piè,officioſéque viuamus. Item ne demoliamur agrum,vineámve Domini Sabaoth iniquis actionibus,impiis & perniciosis doctrinis: ne Scripturæ litteralem ſenſum extirpemus, allegorias tantùm ſectando, quod Origenes ferè fecit,aut litterali, more Iudæorum, nimis addicti ſimus. Sed omiſſis nunc myſticis explicationibus,refert Clarius quoſdam reddere (Reſiduum quod colligitur ex terra, in omni re eſt rex propter agrum cultum) hoc ſenſu; Nemo non abundè viuere poteſt ex cultura terræ,etiamſi rex ſit,cùm omnis victus, quo opus habet humana natura,ex terra colligatur. Vel,cùm ſummum, quod terra homini præſtare poſſit, ſit agellus aliquis, qui illum colenti ſatis eſſe poſſit, vt ex eo viuat: cui ille contingit,& eo contentus eſt,is planè rex eſt. Quaſi dicat,Quid tot opibus opus? quorſum tam multæ lites,quando paruo contenti queamus eſſe, ac regiè viuere? id eſt,copioſè ſatis, & otioſè, abſque fori moleſtiis. Laus profectò agriculturæ maxima. Sed quoniam initio allatum ſenſum præfero cum Interprete noſtro,eam hic non perſequar, ſufficiat vice plurium Ariſtophanes [b]:

[a] *Matth.* 13 24. & *ſeq.*

[b] *In pace.*

" *O cunctis hominibus grata pacis*
" *Fida nutrix,prona,opifera,procuratrix*
" *Filia,et ſoror,hæc omnia me nominabat,*
" *Sed quodnam tibi nomen eſt?* AGRICVLTVRA.

Huc illud quoque facit oraculum:

" *Vni ſeruit ager tibi, quid tanta requiris?*

Quam

Quamuis auaro datum, qui agrum emerat, quod ex eo etiam non ſepto, non Dominus tantùm, ſed alij plures ſaturarentur: at poſtquam eum muro muniuiſſet, ipſi vni fructus ferret ſufficientes.

Inſuper.] Heb. יתרון *ythron*, Græcè περίσσεια. Harum dictionum varia ſignificatio varios peperit ſenſus, quos diximus, tametſi Interpres noſter aduerbialiter acceperit. Lege Capitis primi tertium verſum Hebraice hoc loco eſt in ſtatu regiminis, ſiquidem refertur ad ſequentē vocem ארץ *erets*, quemadmodum Græcè περίσσεια γῆς. Chaldæus exponit, (Excellentia laudis culturæ terræ) potuit etiam dicere, Vtilitas &c.

Vniuerſa.] Iungitur cum terra (vniuerſæ terræ:) ſed ſecundum alias editiones aliò refertur. Hebraicè: היא בכל *hi becchol*, vel הוא *hu*, in omnibus, ipſa nimirum excellentia, vel vtilitas terræ. Græcè: (Ἐπὶ παντί ἐστι βασιλεὺς ἀγροῦ εἰργασμένου). In omni eſt (nimirū præſtantia terræ) quaſi ſit non היא *hi*, vel הוא *hu*, ſed היה *haiah*, vel הוית *hoiath*, fuit, aut exiſtens eſt, id eſt, præſtantiſſima res: rex (etiam eſt) agri laborati, id eſt, neceſſitatem eius habet. Symmachus: (Ἐπὶ παντὶ αὐτὸς ἐστι βασιλεὺς τῇ χώρᾳ εἰργασμένῃ.) Super omne ipſe eſt rex regioni cultæ. Verùm vtriuſque Lectionis Græcæ ſenſus, & Hebraicæ, ſi legamus הוא *hu*, neglectis accentibus Maſoretarum, & id coniungamus cum מלך *melech*, poteſt eſſe is, quem in principio poſui, præeſſe regem, atque omnino in eo, quod eſt in terra excellens præ alijs rebus eiuſdem terræ, nimirum in agro culto, ſuperiorem eſſe, ſeu eminere ſuper alios cunctos, qui in prouincia partem habent gubernationis; reditus enim & vectigalia, quæ colliguntur, potiſſimum ex agris cultis Regi penduntur.

Imperat.] Hoc verbum ſuppleuit Interpres.

Seruienti.] Epithetum eſt terræ prius poſitæ. Sed Hebraicè præter ארץ *erets*, antea quoque poſitum eſt שדה *ſchadeh*, pro quo Græcè nomen ἀγροῦ. Tamen quia terra, quæ regi ſeruit imperanti, ager eſt, reddens nempe fructum ex cultura, propterea omiſit Interpres expreſſionem diſtinctam iſtius alterius dictionis. Græci Hebræum participium נעבד *nebhbad*, quod conuenit præcedenti שדה *ſchadeh*, paſſiuè ſunt interpretati pro agro culto, aſſidua quadam veluti ſeruitute. Poſſet videri alius præſentis ſententiæ ſenſus, quem dat Rabbi Kimchi: Regi ſeruitur propter agrum, id eſt, vtilitatem eius, & non tantùm ille iam aſſignatus, qui eſt R. Abraham; quòd rex agro ſit addictus neceſſitate quadam, & culturæ ipſius, vt habeat vnde ſe, ſuoſque ſuſtētet, quaſi dicas, inquit Mercerus Gallico idiomate: (*vn Roy eſt aſſubietti ou aſſerui au champ, au labourage.*) Itelmanus meminit verſionis alterius ad totum verſum. (Porro reſiduum terræ in omni iſto rex ad agrū cultum) id eſt, vt priore verſu dictum eſt, DEVS quidem attendens iniurias, mittit excelſos ac fortes, qui vindicent; verumtamē in omni iſta vltione remanebunt in terra reliquiæ, quibus Rex cœli fœcundabit agrum cultum, ita vt nec hac in parte deſideretur prouidentia ipſius. Ioannis Benedicti expoſitio eſt: (Et ſuperfluitas terræ in qualibet re, Rex ad arandum ſeruietur) Hugo Cardinalis refert (ſeruienti) ad tyrannum, cui rex vniuerſæ terræ DEVS imperet, ſeruiat autem ipſe, quatenus ille vtitur eo ad exercendos pios. Gloſſa Interlin. & Lyranus explicant de omni re, quæ ſeruit DEO. Carthuſianus per Regem vniuerſæ terræ ſumit regni Monarcham,

cui

cui ſeruiant minores miniſtri; vel etiam DEVM, vt iam dictum eſt. Bonauentura quoque declarat eodem pacto, præter Hieronymum initio verſus allatum, cum quo Albinus concordat. Vt mihi, ſic, opinor, minuet lectori faſtidium cura propugnandi Interpretis, & editionis vulgatæ, eique ſeruiendi, & adeo varius allatus ſenſus diſſonum nihil continens, illuſtrat mirificè præſentem locum, & Scripturarum fœcunditatem demonſtrat.

Verſ. 9.] AVARVS non implebitur pecunia; & qui amat diuitias, fructum non capiet ex eis: & hoc ergo vanitas.

AVARVS *non implebitur pecunia.*] Redit Eccleſiaſtes ad vanitates, quæ verſantur inter homines, etiam ſine reſpectu ad DEVM, ac primo loco inter auaros, quos docet inſatiabiles, & abſque fructu. Egit ſuperius eadem de re non ſemel, libenterque inculcat ſæpius, vt quæ latius pateat, & ſit pernicioſiſſima. Omnes enim quærunt quæ ſua ſunt [a], & ſtudent auaritiæ [b], & eam ſequuntur [c], & declinant ad eam [d].

Auarus.] Hebraicè, & Græcè (Amans argentum.) Chald. (Vir negociator, qui amabit congregare diuitias.) Non debet reſtringi ad negociatorem, niſi latè hîc intelligatur quicunque quouis modo ſtudet cumulandis pecuniis, opibuſque. Nomine porrò argenti ſignatum ſolet intelligi, ſiue pecunia, maximè voce Græca *τὸ ἀργύριον*. Lege Commentarium noſtrum ad Caput tertium Hiſtoriæ Apoſtolicæ [e]: idéque hoc loco notat Hieronymus. Ita quoque paſſim profani, qui & ære vtuntur eodem ſenſu. Colligitur ex Plinio [f] antiquior argenti ſignati vſus, quàm auri annis duobus & ſexaginta, & Abrahami tempore argentea moneta erat probata, & tranſiẽs per manus mercatorum [g], & peculiari ſicli ſigno notata, de aurea nulla adhuc mentio.

Non implebitur pecunia.] Hic eſt nomen argenti vtráque dicta lingua, Hebræa, & Græca. Chaldæus verò vtitur voce ממון *mammon*, generaliter ſignificante quaſlibet diuitias. Nota notio pecuniæ à pecore, ouis enim, bouiſque primum in ea imago imprimebatur [h]. Et obſeruat Gellius [i], cum magiſtratus Romanus mulctam diceret, ouem dixiſſe genere maſculino, quia nummus erat; Ego ei ouem vnum mulctam dico. Elicitur idem ex Feſto. Obſeruauit hæc autem ante nos in Formulis Briſſonius [k].

Qua ratione pecunia implere animum infinitè capacem poteſt? Obruet potius vt lutum, fœdabitque. Væ ei, qui multiplicat non ſua [l]. Vſquequo aggrauat contra ſe denſum lutum? Appellauit & Paulus ſtercora [m]. His immerſus emergit difficulter, & infectus, ceteros tetro inficit odore. Quæ ex luto fiunt ædificia, operoſum laborem habent, ſed vanum, breui namque diſſoluuntur. Similes auari parietem linientibus luto abſque paleis [n].

"*Vnus Pellæo iuueni non ſufficit orbis* [o].

Alexander plures quos ſibi fingebat, vno adhuc non contentus, auebat.

a Phil. 2. 21.
b Ierem. 6. 13.
c Cap. 8. 10.
d Eſa. 56. 11.
e Verſ. 6.
f Lib. 33. c. 3.
g Gen. 23. 16.
h Plin. li. 18. c. 3. l. 33. c. 1. & 3. Varro 4. de Ling. Lat.
Gell. l. 11. c. 1.
i Ibid.
k Lib. 5. pag. 544.
l Habac. 2. 6.
m Phil. 3. 8.
n Ezech. 13. 10.
o Iuuen. Saty. 10.

Aggrauat lutum denſum contra ſe,qui terrena lucra cum pondere peccati cumulat,inquit Gregorius [a]. Luto ſerpens, non homo paſcitur, non poteſt eo ſatiari. Non magis inſaniat,qui corpus vento, quàm qui putet ſpiritum rationalem rebus poſſe corporalibus ſatiari, & non eo ſolo qui teplet in bonis deſiderium [b],id eſt DEO, inquit Bernardus [c]. Nec ſatier ego ſi coaceruem ſententias aduersùs inſatiabilitatem iſtam, & quidem cùm nuper aliquos protulerim,nondum ſatur Hieronymus Flaccum profert canentem quod

a 3.Par. Paſtoral. Admonit. 21.

b Pſal. 102. 5.

c De diligendo Deo,c.2.

,, *Semper auarus eget:*

Et nobilem hiſtoricum ſcribentem,quod Auaritia neque inopia,neque copia minuatur. Audiatur Chriſtianus philoſophus,ac Poëta,qui Poëtis,Philoſphiſque profanis meritò clauſulam adijcere cenſeri queat [d].

d Boët.2. de Conſol. Philoſoph.a, metro 2.

,, *Si quantas rapidis flatibus incitus,*
,, *Pontus verſat arenas,*
,, *Et quot ſtelliferis edita noctibus*
,, *Cælo ſidera fulgent,*
,, *Tantas fundat opes,nec retrahat manum*
,, *Pleno copia cornu.*
,, *Humanum miſeras haud ideò genus*
,, *Ceſſet flere querelas:*
,, *Quamuis vota libens excipiat* DEVS
,, *Multi prodigus auri:*
,, *Et claris auidos ornet honoribus.*
,, *Nil iam parta videntur,*
,, *Sed quæſita vorans ſæua rapacitas*
,, *Alios pandit hiatus.*
,, *Quæ tam præcipitem fræna cupidinem*
,, *Certo fine retentent?*
,, *Largis cum potiùs muneribus fluens*
,, *Sitis ardeſcit habendi?*
,, *Nunquam diues agit,qui trepidus gemens*
,, *Seſe credit egentem.*

Hugo Cardinalis octo cauſas hîc tradit, cur non poſſit auarus impleri pecunia. Morales, & lectu dignæ ſunt; quia infinita eſt cupiditas: quia exhaurit affectum auari: quia quò creſcit magis,creſcunt arcæ,cellaria,ſtabula,&c. quia quò magis creſcit,creſcit flamma cupiditatis:quia cum eius augmento,aduenit noua indigentia,vt cuſtodum,arcarum, ſerarum,clauium, timor amittendi,dolor de amiſſione, &c. quia non habet proportionem cum animo,& corde noſtro,vt nec ſapientia vel gratia cum burſa: quia nequit eſſe duobus in locis,in burſa, & in mente: quia famem cordis non ſatiat pecunia,quæ eſt in burſa, vt nec panis manens in cophino.

Qui amat diuitias,fructum non capiet ex eis.] Chaldæus (diuitias copioſiores.)Hebræa dictio המון *hamon*, propriè denotat multitudinem,& copiam cuiuſlibet rei, & applicatur ad diuitias, quemadmodùm Latinè dicuntur copiæ. Non putat amicos auarus,niſi à quibus dona perceperit,nec os conſiderat amicorum,ſed manus, & eos ſanctos iudicat, quorũ exhaurit marſupium

ſupium, inquit Hieronymus [a], hoc vtens loco, dum exponit alium Eſaiæ: Omnes diligunt munera.

a In caput 1. Eſaiæ.

Fructum non capiet ex eis.] Hebraicè לא תבואה *lo thebuah* (Non fructus, ſiue prouentus & reditus) nimirùm eſt. Auarus dum opes retinet, quas nimis amat, & recondit, non percipit fructum, nec vtilitatis, nec oblectationis: colit eas vt idola veneratione quadam eas proſequens, attingere tanquam ſacroſanctas verens, vt Chryſoſtomus [b] obſeruat, explicans quemadmodùm ab Apoſtolo auaritia Idolorum ſeruitus nominetur [c]. Fructus quippe ex illis (diuitiis) caperetur, ait Gregorius [d], ſi bene eas ſpargere non amando (auarus) voluiſſet. Qui verò eas diligendo retinet, hic vtique ſine fructu delinquet. Fructum, quo priuatur auarus, proximorum beneuolentiam Thaumaturgus intelligit. Paraphraſis Chaldæa laudem in ſeculo venturo, atque in iſto prouentum ad comedendum, niſi fecerit ex diuitiis ſuis eleemoſynam. Græcus textus habet interrogationem. (*Καὶ τίς ἠγάπησεν ἐν πλήθει αὐτοῦ γέννημα* (Et quis dilexit in multitudine eius (argenti) germen, ſiue prouentum, & fructum?) quaſi dicat hæc inter ſe pugnare, vt diligat quis copiam diuitiarum, capiátque fructũ ex ipſis. Otiantur auari theſauri, nec is negotiatur cum ipſis, vt emolumentum proferant, præ nimio eorum amore: vel parcit iis auarus parcens ſibi ipſi. Non reprehenditur moderata cura reſeruandi fructus in tempus futurum pro ſe, próque familia, vt fecit Ioſeph [e]; ſed ſtultitia diuitis pollicentis ſibi plurimos annos cum prouentuum multitudine, nimis in incerto diuitiarum confidentis, has ipſas nec inſumentis pro ſe, nec pro ſuis, nec pro pauperibus. Lege Parabolam Lucæ [f] de Diuite, cuius ager vberes protulit fructus, & homiliam Baſilij, qua illam declarat.

b In cap. 5. ep. ad Gal.
c Gal. 5. 20.
d 3. Par. Paſtora. Admonit. 21.
e Gen. 41.
f Cap. 12. 16. & ſeq.

Olympiodorus præſentem locum Græcè legiſſe videtur aliter: (Et qui amauit fructus in multitudine ipſius) aítque hoc ita conſtruendum: Quicumque amauit ſibi ipſi, non autem communis vtilitatis gratia, congerere fructus, quaſi dicat, inquit, qui laborat auaritiæ morbo, ſiue pecuniam congerat, ſiue fructus, nunquam expletur, plura ſemper affectans, vt potiùs pecuniarum dici ſeruus, quàm dominus mereatur. Qui ſemetem nimis amat, non mandat terræ, idcóque nec metit. Pecunia fructificat ſeminanti pro Deo redemptionem peccatorum [g], emptionem regni cœlorum [h], promiſſionem vitæ quæ nunc eſt, & futuræ [i]. Qui amat animam, perdit; qui pecuniam effundit: qui ſemen terræ mandat. Hebræi nonnulli המון *hamon*, exponunt pro veſtibus, pannis, & aliis rebus mercatorum, תבואה *thebuah*, pro frugibus, & eſſe ſenſum, vt qui rebus illis intendunt, habeant domi plerumque penuriam famis & frumenti, cùm ſint in primis ea acquirendæ quibus corpus potiſſimùm fouetur.

g Dan. 4. 24.
h Luc. 16. 9.
i 1. Tim. 4. 8.

Et hoc ergo vanitas.] Intermiſſi thematis repetitio, quod ſpectant quæcunque hîc diſſeruntur. Conuenit maximè fructu carenti auaro vanitatis nomen. Videbunt enim Iuſti, ait Dauid [k], & timebunt, (horrore quodã ſancto diuini iudicij) & ſuper eum ridebunt, & dicent: Ecce homo (Hebraicè גבר *geber*, fortis, ſtrenuus, Italicè (*il brauo*) qui non poſuit Deum adiutorem ſuum: ſed ſperauit in multitudine diuitiarum ſuarum, & præualuit in vanitate ſua. Chaldæus (Fortis factus eſt in opulentia ſua; Hebrai-

k Pſ. 51. 8. 9.

cè בהותו *behamho*, in prauitate ſua, vel diuitiis, quaſi in eſſentia & habentia, Græcè τῇ ὑσίᾳ, ex Hieronymo, in inſidiis ſuis. At iuſtus, præſertímque miſericors, cuius virtutis oliua typus eſt, [a] ſicut oliua fructifera in domo DEI, faciens benignè pauperibus, & hilariter ex ea facultatum pinguedine, quam dignatus eſt largiri DEVS.

a Ibid. verſu 10.

Verſ. 10.] VBI multæ ſunt opes, multi & qui comedunt eas: & quid prodeſt poſſeſſori, niſi quod cernit diuitias oculis ſuis?

SI diues liberaliter diſpenſat diuitias, pars ad eum peruenit modica, qua fruatur in victu proprio veſtituque: ſi tenax eſt, ſeipſum quoque fraudat, non alios tantùm, ſolam hauriens ex rerum aſpectu voluptatem. Sunt igitur vanæ diuitiæ, quæ per ſeſe ſufficientiam, vel felicitatem nequeunt afferre. Caietanus cenſet agi de diuite non auaro, item Lyranus, Hugo Cardinalis, Gloſſa Interlinearis, Carthuſianus: Arboreus de auaro, & ex Græcis Thaumaturgus, & Olympiodorus. Hieronymus, & Albinus, & Bonauentura, atque ex recentioribus Ioannes Benedictus, Titelmanus, & Moringus explicant indefinitè, quòd nihil proſunt diuitiæ poſſidenti, niſi quod res videat, cùm pluſquam vnius hominis cibum capere non poſſit; oporteat verò, quò maiores ſunt, tanto plures miniſtros habere, qui opes deuorent congregatas. Exemplo ſit Salomon, cuius deſcribitur infinita familia, & quotidianus eius victus [b]. Nec hominum tantùm ſeruitia numeranda, ex quibus lixæ, & coqui ipſi ſuauius delicariúſque victitant; ſed animalia prætereà iam multa, tum ad neceſſitatem, tum ad voluptatem, & ex hominibus tot paraſiti, hiſtriones, amici, parentes, hoſpites, &c. fruges inutiliter conſumere nati, cum infelix ceu Tantalus, eſuriat, ſitiátque. Cadauera lupi, muſcæ mel, prædam non hominem ſequitur, inquit Seneca, turba iſta; vbi corpus, illic aquilæ, ait CHRISTVS [c], necnon Iob [d]. Chaldæus membrum ſecundum ſic reddit: (Et quæ vtilitas eſt domino eius (boni) id eſt, diuitiarum) qui congregabit illud, niſi fecerit ex eo bonum, vt videat in ſeculo venturo retributionem mercedis in oculis ſuis?) Textus Græcus ſic habet: (Ἐν πλήθει τῆς ἀγαθωσύνης ἐπληθύνθησαν οἱ ἔσθοντες αὐτήν, καὶ τίς ἀνδρεία τῷ παρ' αὐτῆς; ὅτι ἀρχὴ τοῦ ὁρᾷν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ. Legit hoc modo Olympiodorus, & exponit in affluentia bonitatis, id eſt, pecuniarum, quæ auaro aſſiduè multiplicãtur, geſtit ille non ſecus, ac ſi illis veſcatur: immò hęc fortitudo eius ac ſtrenuitas, vt quacunq; poteſt ratione illas cogat, vnũ id ſibi proponendo, inter pocula, patináſque verſari, & veluti ſpectaculo earundem frui. Meminit idem Symmachum in poſterioribus membris vertere prout habet editio noſtra Latina. Explicat verò: Quæ vtilitas ex huiuſmodi bonis tam ſtrenuè comparatis, quando principatum auarus gerit ſolo intuitu, nec alium habet vſum dominij, præterquàm quod appoſita contemplatur? Recitata lectio Septuaginta patitur eundem ſenſum, ſi ἀγαθωσύνην pro bonis, & facultatibus accipiamus; In multitudine bono-

b 3. Reg. 4.

c Matth. 24. 28.

d Cap. 39. 29. 30.

rum multiplicari ſunt comedentes ea: & quæ virtus, ſeu fortitudo ei, qui ab ipſis, vel vt emendati codices Sixtiani habent: (Vt quid, (id eſt) qualis tandem ſtrenuitas, aut quid iuuat eum, qui à dictis bonis ditatus eſt? quia principium, vel principatus, ídque quod primum eſt, ac potiſſimum ſuprà alios, qui eadem bona comedunt, ἀρχὴ, eſt ſolùm, vt qui videtur illorum dominus, videat illa oculis ſuis, & ſe paſcat eorum contemplatione, vel videndo alios, qui comedunt ea.)

Alium adhuc ſenſum tradit Olympiodorus præcedenti contrarium. Cui honeſtè augeſcunt bona, multis ea communicat egentibus: quid verò prodeſt auaro, ac ſordido ſua illa tanta ſtrenuitas in acquirendis & conſeruandis bonis, cùm ſolo intuitu percipiat ex iis emolumentum vaniſſimæ voluptatis? aut cogatur etiam nolens videre qui abſumant illa? Innuit & nouam explicationem Thaumaturgus. Cùm enim prioris verſus vltima verba (fructum non capiet ex eis.) intellexiſſet de proximorum beneuolentia, quæ auaro non prouenit, ſubdit: At probitas familiares ſuos maiorem in modum oblectat, fortéſque efficit, rem vnamquamque perſpiciendi facultatem præbens. Probitatem vertit Thaumaturgi Interpres, τὴν ἀγαθοσύνην, pro benignitate, ac liberalitate. Differt hæc ſententia ab vltima, quòd liberalitatis fructum extendit ad eum, qui tribuit liberaliter, & in huius commendatione verſatur, ita vt nihil de reprehenſione auari. Hebræi non multum aliter: (Cùm multiplicatur bonum, multiplicantur & qui comedunt illud: & quàm pulchrum eſt dominis illius, cùm id vident oculis ſuis?) Id eſt, cùm multiplicantur iuſto diuitiæ, dat pluribus eleemoſynas: & ò quam pulchrum, & quam iucundum illi Domino liberali, vel DEO ipſi, qui eſt omnium Dominus, quando id contemplatur oculis ſuis, aut quando ille ab iſto accipiet retributionem, eámque oculis hauriet videndo ipſum! Chaldæa Paraphraſis hoc vltimum ſecuta eſt.

Cæterùm noſtra editio, necnon vetus Latina: (In multitudine enim bonorum multi ſunt qui comedunt ea: & quæ eſt fortitudo habenti illam, niſi vt videat oculis ſuis? magis indicat id, quod ex Hieronymo, aliiſque Latinis retulimus, ac partim etiam ex Olympiodoro, vt reprehēdatur opum nimia congregatio; iſque qui ſummam beatitudinis collocat in ipſis, vel auarus, vel non auarus. Nam, vt ait Bernardus [a], tractans hunc ipſum locum: Vſus quidem diuitiarum apud alios, diuitibus ſolum nomen cedit, & ſollicitudo. Lege Ambroſium [b] deſcribentem infelicem iſtam auarorum conditionem, narrantem quoque duplex ſibi bene perſpectum exemplum alterius, qui proficiſcens in agrum, panes breuiores vrbe delatos numerare ſoleret, vt pro numero æſtimaretur, quot dies in agro futurus eſſet, nolens aperire horreum, ne quid de condito minueretur: & alterius, cui ſi quando ouum apponeretur, querebatur quod pullus eſſet occiſus. Suppetunt apud alios complura alia exempla [c]. Probat Bonauentura diuitiarum honeſtum vſum eſſe, illum optimum, vt ſemel cuncta dimittantur, erogentúrque pauperibus, & non paulatim, propter pericula quæ accidunt. Errant & qui diuites regno DEI excludunt, vt ſectatores Euſtathij Sebaſteni Epiſcopi; & qui paupertatem religioſam diuitiis poſtponunt, vt Vigilantius [d].

a De cōuerſ. ad Clericos cap. 12.

b Lib. de Nabuthe cap. 4.

c Vt in theatro vitæ humanæ vol. 8. lib. 6. pag. 1510.

d Hieronym. aduerſus Vigilantium.

Vbi ſunt multæ opes.] ברבות הטובה *berboth hatubah.* In multitudinibus

vel multitudine bonitatis, aut boni, ſiue opum, vt rectè vertit Interpres, & eſt idem nomen Chaldæum. At in editione Græca, ἐν πλήθει τῆς ἀγαθοσύνης, denotatur potius multitudo probitatis & beneficentiæ, quam ἀγαθοσύνη ſignificat. Notauit nihilominus Collector Theſauri in Eccleſiaſtico (Eccleſiaſten credo dicere voluit) licet nouè, pro felicitate, rebúſque ſecundis vſurpari. Alioqui in priore notione ſæpe reperitur in Nouo Teſta-

a Gal. 5. 22. Ephes. 5. 9. 2. Theſ. 1. 11. mento [a], vbi reddi ſolet (bonitas).

Et quid prodeſt poſſeſſori?] Καὶ τίς ἀνδρία τῷ παρ' αὐτῆς.) vel iuxta Codicem Sixtianum (Καὶ τί) quamuis priore modo legerit vetus Latina tranſlatio: (Et quæ eſt fortitudo habenti illam?) & Olympiodorus. Eſt autem τῷ pro τινὶ, cuipiam. Chaldæus: (Et quæ vtilitas eſt domino eius, qui congregabit illud, (bonum). Hebr. ומה כשרון לבעליה *vma chiſchron libbhaleha.* (Et quid rectum dominis ſuis, vel quid rectitudo.) Id eſt, inquit Caietanus, Quid rectitudo vſus, quo vtimur diuitiis (nempe ſi non ſimus auari) tribuit dominis diuitiarum, niſi, &c. Significat Hebræa vox etiam id

b Verſ. 21. quod congruũ eſt, & conueniens, & induſtrium, vt vidimus cap. 2. [b] & 4. [c]

c Verſ. 4. *Niſi quod cernit diuitias oculis ſuis?*] Diuitias addidit Interpres, & bene: Græcè, ὅτι ἀρχὴ τοῦ ὁρᾶν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ; quod ſuperius expoſitum eſt.

Verſ. 11.] DVLCIS eſt ſomnus operanti, ſiue parum, ſiue multum comedat: ſaturitas autem diuitis non ſinit eum dormire.

DVLCIS *eſt ſomnus operanti.*] Aliud incommodum ex diuitiis, quòd ſomnum capere non ſinunt, ſeu propter anxiam poſſeſſoris de illis curam, ſeu propter ingeſtum nimium cibum: cùm contra pauperi proprio labore victitanti contingat; qui ſine moleſtia, vel interruptione ſomnum dulciter capit. Fusè, piè, eleganter Titelmanus perſequitur adeò graue diuitum otioſorum abdomini deditorum malum. Chaldæus de dormitione
mortis interpretatur iſto modo: Suauis ſomnus viri, qui colit DOMI- »
NVM Mundi, & eſt quies in domo ſepulcri eius, ſiue paucos annos vixerit, »
ſiue multos, poſtquam ſeruiuit Domino Mundi in ſeculo hoc, ad ſeculum »
venturum mercedem operum manuum ſuarum hæreditabit: & ſapientia »
legis Domini erit viro diuiti in ſapientia. Ecce quemadmodum ſtuduit in »
ea in ſeculo hoc, & ſolicitus fuit in doctrina. Sic requieſcet ſuper eum in do- »
mo ſepulcri eius, & non deſeret eum ſolum, quemadmodum non ſinit »
vxor virum ſuum, vt dormiat ſolus.

Hieronymus vtrumque ſenſum recipit, necnõ Albinus, & Olympiodorus, aliíque paſſim: ac priorem duo priores, propter duas illas rationes, quòd diues dapibus diſtentus, etſi ſimul ſit auarus, cogitationibus in diuerſa laceratus, dormire non valeat. Thaumaturgo placuit primus, Hugo Cardinalis ſecundum accepit de contemplatione. Somnus ſanitatis in homine par-

d Cap. 31. 24. co, ait Eccleſiaſticus [d], dormit vſque mane, & anima illius cum ipſo delectabitur. At de intemperante, ac inexplebili, quem ἄπληστον vocat, Interpres

e Verſ. 23. verò inſtunitum, ſic loquitur [e]: Vigilia & cholera, & tortura viro inſtunito.

nito. Conſtat inſomnium ex indigeſto,crudóque cibo exiſtere: cura quoque ſollicitans animum,dormire non ſinit,agitatis in cerebro vitalibus ſpiritibus, calorémque prohibentibus à ventriculo concoquentem;

—neque enim membris dat cura quietem [a]. *a Æneid. 10.*

Et: ,, *—Somnos abrumpit cura ſalubres* [b]. *b 3.Georg.*

Somni vtilitas tanta,vt digeratur cibus,vires inſtaurentur,minuantur curæ, leniatur ægritudo: vt non dubitauerint ei diuinitatem aſſignare, qui quotquot ex rebus commodum capiebant, eas venerabantur vt numina,è quibus vnus ita cecinit [c]: *c Ouid.lib.1. Metamorph.*

,, *Somne quies rerum,placidiſſime Somne Deorum,*
,, *Pax animi,quem cura fugit,qui corpora duris*
,, *Feſſa miniſterijs mulces, reparáſque labori.*

Sed & Orpheus [d] vocat Regem felicium Deorum, & omnium mortalium hominum, atque animantium. Sic verò cantat: *d In Hymno.*

Ὕπνε ἄναξ μακάρων, πάντων τε θνητῶν ἀνθρώπων
Καὶ πάντων ζώων ὁπόσα τρέφει εὐρεῖα χθών.

Seneca, [e] *e In Hercu- furente.*

Túque ô domitor, ait, ſomne malorum
Requies animi,pars humana melior vitæ.

Scribit Tertullianus [f],ſomnum eſſe recreatorē corporum,redintegratorem virium, probatorem valetudinum, pacatorem operum,medicum laborum, cui legitimè fruēdo dies cedit, nox legem facit, auferendo rerum etiam colorem. Perfugium videtur, inquit Cicero [g], omnium laborum,& ſollicitudinum eſſe ſomnus. Legendus Stobæus [h], & Lylius [i]. Patres verò multi ſunt in moderando ſomno, docendóque quantum noceant ebrietas & crapula ſomnum capienti. Clemens Alexandrinus [k] præ ceteris edit optima præcepta. *f De anima, cap.43.* *g 2. De Diuinat.* *h Serm.* *i Deorum Syntag.9.* *k 2.Padagogi c.9.*

Dulcis ſomnus.] Vſitatum ſomni epithetum apud Poëtas Græcos, & Latinos, qui cognominant quoque mollem,iucundum, molliſſimum, mitiſſimum, placidum,dulciſſimum, amicum delinimentum, comem, breues facientem tenebras [l], vt nempe nox quamuis longa præ ſomni dulcedine breuiſſima videatur. Dixit Seneca [m] matris genus (eſſe) Aſtrææ,cùm tamen ſummo conſenſu Noctis,Erebíque filius dicatur, quia Iuſtus plerumque ſomno fruitur quieto, & cùm viget Iuſtitia, ſomno indulgent omnes abſque metu latronum. Sicyonij ſomnum pingebant leones domantem. Pauſanias [n] cauſam reddit, quoniam nullus tam ſæuus dolor,qui non ſopiatur ſomno. *l Hoc vlt. Martial.lib. 10.epig.47.* *m In Hercule furente, Act.4. choro vlt.* *n In Corint.*

Operanti.] Τοῦ δούλου, ſerui, העבד *habhobed*,quod abſolutè ſignificat idem ac nomen Græcum. Chaldæus exponit de cultore DEI: quod etiam facit Olympiodorus myſtico ſenſu: litterali autem,de homine ſeruilis conditionis. Chryſoſtomus [o] ita quoque ſumens, eleganter vrget comparationem iſtam ſerui cum diuite voluptuario. Dulcis, ait,illi ſomnus, non propter lectum mollem, ſternitur enim humi, vel ſuper paleas: non propter libertatem, quia ne temporis quidem punctum ei liberum eſt:non propter otium,nam laboribus & ærumnis conficitur aſſiduè: ſed hi ipſi labores,& quod coactus prius neceſſitate ſomno ſe dederit,ſunt in cauſa,cur adeo dulciter *o De Virgi. cap.70.*

citer dormiat. Interpres bene reddidit (operanti) id enim quoque vox Hebræa valet, ſicut & omne ſeruitutis genus, etiam religioſæ vox tum δουλείας, tum λατρείας: & verſu octauo vidimus vocatum שדה נעבד *ſchadeh nebhbad*, agrum cultum, & laboratum.

Siue parum, ſiue multum comedat.] Non quod ſi notabilis in comedendo ſit exceſſus, non poſſit ſomni quoque difficultatem pati; ſed quia propter fatigationem, & ſtomachum valentiorem quamuis paulo largius veſcatur, indormiſcit facile, nec quia parcior ſit cibus, laborat in ſomno capiendo, laboribus laſſatus;

— Feſſos ſopor irrigat artus [a].

Vehemens labor calorem concitat; humor liquatur calore: cerebrum calor petens, ibi refrigeratur ac denſatus conciliat ſomnum: nimius item labor cùm ſpiritus conſumat vitales, fit vt refrigeratum corpus opprimatur ſomno. De hoc Ariſtoteles [b], nec pauca Tertullianus libro de anima [c], Lactantius [d], Plato [e], Plutarchus [f], Galenus [g], Nyſſenus [h], Auerroës [i], Plinius [k]. Eleganter & ad rem Poëta quidam [l].

—Vultus in ſomnum cadit,
Et feſſa ceruix capite ſubmiſſo labat.
Flexo genu, iam totus ad terram ruit,
Vt caſa ſiluis ornus, aut portus mari
Datura molem.— Item alius [m].
Quale ſopor feſſis in gramine. — Rurſus [n].
—Placidum carpebant feſſa ſoporem
Corpora per terras.—

Non vna tamen hæc ſomni cauſa cum ſit, vt laſſas reficiamus vires; quod quæ ante dixi ſatis etiam docent; ſequitur ſine ratione quoſdam qui refelluntur à B. Thoma [o], negare in innocentiæ ſtatû ſomnum futurum fuiſſe. Non eſſet ex laſſitudine, vel morbo, ſed ſuauis eum puraque alimenti vaporatio alliceret. Quin etiam Adami ſopor cum ſomno fuit, vt aſſerit idem Doctor [p].

Saturitas autem diuitis non ſinit eum dormire.] Vel copia diuitiarum, quæ ſaturitatem afferre poſſunt, præ ſollicitudine non ſinit dormire: vel cibi affluentia, quæ ſomnum impedit, iuxta varios prius allatos ſenſus. Poſterior autem ſaturitas non ea duntaxat intelligitur, qua ſemel ſe quis iterúmve ingurgitet, ſed aſſidua, & quotidiana, quæ naturam obruit & morbos creat. Quemadmodum ex terra irrigua, inquit Nyſſenus [q] vapores ab imo attrahuntur, maximeque cum ſol radios calidiores ſpargit: ita in noſtri opificij ſolo euenit cibis intra nos per innatû calorẽ ebullientibus: cúmque vapores natura ſurſum tendant, fit vt non aliter ac fumus per ipſas membrorum quaſi parietum commiſſuras penetrent, & in ſuperiora capitis euadãt: Inde vero ad meatus organorum ſenſus delati paſſim ſeſe permiſcent, ſicque omnem ſenſum otioſum reddi neceſſe eſt. Sic ille. Tanta igitur vaporum horum copia poteſt eſſe, adeoque tarda nimij cibi decoctio, vt pacatû hoc velut otium ſenſuum perturbet. Similem cauſam reddit Ariſtoteles [r]. Legendi quoque Alenſis [ſ], & Fracaſtorius [t]. Heb. (Et ſaturitas diuitis non ipſum permittens ſibi dormire.) Græcè, Καὶ τῷ ἐμπλησθέντι τοῦ πλουτῆσαι οὐκ

a 3. Æne.
b Ariſt. li. de ſomno & vigilia & 6. topic. c. 5. 2. de part. anim. capit. 7. 4. de hiſt. anim. cap. 10.
c Cap. 43.
d De opificio mundi ca. 8.
e 9. de repub.
f 5. De placit. cap. 24.
g In Aphor. in 3. & 1. de cauſ. ſympt. c. vlt. 3. de cau. pulſ. cap. 9.
h De opiſ. hom. cap. 13.
i 2. Coll. 21.
k Libr. 10. cap. 75.
l Seneca in Herc. furen. actu 4.
m Virg. Ecloga 5.
n 5. Æne.
o 2. Diſt. 19. q. 1. a. 3. & 1. p. q. 93. a. 3. & q. 94. a. 4.
p 1. Part. qu. 97. art. 2.
q De opiſ. hom. c. 13.
r Lib. de ſõno c. 3. & l. 2. de part. anim. cap. 7.
ſ 2. Part. qu. 89. memb. 3.
t 2. De intell.

ἴσιν ἀφίων αὐτὸν τ῀ ὑπνῶσαι) Et ei, qui repletus eſt diteſcendo, non eſt dimittens, ſeu qui dimittat eum dormire.) Quæ duplex editio indicat plenitudinem ex diuitiis; & Græca, neminem eſſe, qui ſic plenum ſinat dormire, ob importunas videlicet ſeu poſtulationes, ſeu lites, ſeu rationum exactiones, redditioneſque, &c. Symmachus: Ἡ δὲ πλησμονὴ τ῀ πλουσίου οὐκ ἐᾷ καθεύδειν, quod ad verbum reddidit editio Latina, tum vulgata, tum vetus.

Verſ. 12.] EST & alia infirmitas peſſima quam vidi ſub ſole: diuitiæ congregatæ in malum domini ſui.

EST *& alia infirmitas peſſima.*] Deinceps ad finem vſque Capitis docet non ſolùm diuitias felicem reddere nullum poſſe, quod fecit hactenus; Sed interdum nonnullis interitum miſerabilem procreare: quamuis & ex his quædam præcedentibus Capitibus attigerit, maxime in quarto.

Infirmitas peſſima.] Epitheto caret Græcus textus: Hebræus habet poſitiuum; nec enim ſunt ſuperlatiua in iſta lingua, vel comparatiua. Vetus Latina reddit, languorem peſſimum, Ambroſius [a], malum: ἀῤῥωςία eſt quæuis inualetudo, morbúſque. Symmachus (Νόσ☉ κακὴ) Metaphora ex corpore ad animi ægritudinem, grauemque moleſtiam. Omnes iniquitatis ſpecies morbi ſunt animæ: radix autem omnium malorum cupiditas [b], inquit Olympiodorus. Eſt malus languor, erroris languor, ait idē
» Ambroſius [c]. Auaritiæ languor, inexplebilis cupiditatis languor. Iſtæ di-
» uitiæ ſunt, vt dicit Eccleſiaſtes: Eſt languor malus, quem vidi ſub ſole, diui-
» tias cuſtoditi in malum poſſidentis eas. Dic mihi ô Eccleſiaſtes, qua ex
» cauſa malus hic languor ſit? Reſpondebit, quia multos auara ſpes deuorat.
» Inſatiabilis edacitas cupiditatis eſt; neſcit ſatiari argento, qui concupiſcit
» argentum. Diſtendunt diuitiæ, non explent, & ſi quis ſatiatus fuerit diui-
» tiis, non eſt, inquit, qui ſinat eum dormire.) Et quidem omnes dies eius in
» tenebris, & luctu, & iracundia multa, & languore, & ira. Quomodo enim
» poteſt dormire, qui ſollicitam auri exercet cuſtodiam, qui damna formi-
» dat, qui lucra cogitat, qui vſuras computat, qui hypothecas numerat? Ma-
» lus ergo languor, qui bonam aufert mētis quietem. Tam multa ex Ambroſio, quoniam & illuſtrant quæ ſunt adhuc dicta de auaritiæ damnis, & variam continent lectionem, ſeu interpretationem tum præſentium verborum, tum quorundam ſequentium.

a In Pſal. 1.
b 1. Tim. 6. 10.
c Supra.

Diuitiæ conſeruatæ in malum domini ſui.] De diuitiarum impedimentis, maliſque diximus nonnihil, pro inſtituto ſatis hinc inde. Hugo numerat hic quindecim, variiſque Scripturarum teſtimoniis confirmat. Quod intendit Eccleſiaſtes eſt, diſcrimen, in quod ſæpè diues venit, cuius ob diuitias multi vitæ inſidiantur. Teſtis Naboth [d], & innumerabiles alij. Myſticè quoque diuitias ſcientiarum quibus quis abutitur, vel virtutum idem Hugo interpretatur, inde vel ſuperbiendo, vel operibus non præſtando quod ſcit. Hieronymus, & Albinus de dogmatis Philoſophorum, & Hæreticorum,

d 3. Reg. 21.

ex quibus nec vtilitatem reportent ipſi, nec ſectatoribus fructum perpetuum relinquant.

a Recitat Stepha. Bellengardus in ſententiarũ Volumine, verbo DIVITIAE.
b In bello Catilina.

Elegantem neſcio quis comparationem compoſuit Diuitiarum, & Virtutis, vtraſque pro ſe orantes inducens [a]. Mihi virtus contra illas meliùs videtur perorare, cum aliis multis de cauſis, quas profert, tum quod ne de vita quidem ſua diues ſecurus eſſe poteſt; quòd ſint ſuſpecti amici ipſi, quòd nemo defunctum lugeat, ne ſucceſſores quidem, qui potiùs gaudent: quod committatur cædes lucri gratia. In eos acerrimã Salluſtius [b] haberi ſcripſit arma, quibus victis ſpolia maxima futura; & Tacitus, penes quos aurum, & opes maximum illis diſcrimen bellorum imminere. Chaldæa Paraphraſis hoc malum intelligit futuri ſeculi, vbi, ac ſub mortem ipſam diues doliturus ſit ex diuitiis nihil quicquam boni feciſſe.

Verſ. 13.] PEREVNT enim in afflictione peſſima: generauit filium, qui in ſumma egeſtate erit.

PEREVNT *enim in afflictione peſſima.*] Iunguntur hæc in Hebræo, Græcóque textu cum verſu præcedente. Hebr. (Et periit opulentia ipſa in occupatione mala:) (Καὶ ἀπολεῖται ὁ πλοῦτος αὐτοῦ. Sed Sixtianus codex omiſſo αὐτοῦ, nectit iſta ſequentibus: Καὶ ἀπολεῖται ὁ πλοῦτος ἐκεῖνος ἐν περισπασμῷ πονηρῷ.) Vetus Latina tranſlatio: (Et perierunt diuitiæ illæ in diſtentione peſſima) Quanquam Græcum ἀπολεῖται eſt futuri temporis. Et idem tempus denotare poteſt אבר *abad*, cum ו *vau*, verſiuo ſignificationis præteriti in futurum. Sed ſenſus idem. De vocibus autem περισπασμοῦ, & ענין *hhinian*, pridem actum eſt. Cum inſtar mors, tum diuitis, quamlibet

c Eccl. 41. 1.

hîc feliciter viuat, agátque, σπασμὸς, atque περισπασμὸς maximus. O mors [c], quàm amara eſt memoria tua homini pacem habenti. Viro quieto (ἀπερισπάστῳ) & cuius viæ directæ ſunt in omnibus, & adhuc valenti accipere cibum. Sic rex Agag occidendus à Samuel, cum gemitu ac tremore dixit, Siccine ſeparat amara mors [d]? Pereunt quoque diuitiæ in negotio, vel occupatione peſſima, inquit Caietanus, negociando verbi gratia cum fiſco, vel exponendo maximæ negociationi: Adde lites, & varias curas.

d 1. Reg. 15. 32.

Generauit filium, qui in ſumma egeſtate erit.] Hebraicè, & Græcè: (Et non erit in manu eius quidquam.) Chaldæus verſum totum ſic reddit: (Et illæ »
diuitiæ quas relinquet filio ſuo poſt mortem ſuam, peribunt, eò quòd com- »
parauerit eas negotio malo: & non permanebunt poſt illum in manu filij »
ſui, quem genuit, nec reſiduum erit illi in manibus eius quicquam.) Indi- ».
cat diuitias acquiſitas malis artibus, ideóque malè dilabi & perire.

Quamuis videatur ſententiæ ſuperioris pars prima diuitiarum interitum aſſerere, dum ſupereſt adhuc is, qui comparauit illas. Et quod periiſſe dicit in afflictione peſſima, poſſemus quoque cum Paraphraſte interpretati ob negocium malum, id eſt, iniquum, quam hîc quoque vocat Symmachus ἀσχολίαν κακήν, nam iuxta vetus Prouerbium, cuius meminit Hieronymus [e]: Diues aut iniquus eſt, aut iniqui hæres: & vt ait Plato [f]: Ὁ λόγος ἡμῖν ὀρθὸς ὡς ἔοικεν εἶναι, ὡς περιπλούσιοι ἀγαθοί: Sermo nobis rectus, id eſt, verus, quod

e Ep. 160. ad Hedib q. 1.
f 5 de Legib.

quod admodùm diuites non ſunt boni: & Menander:

„ *Οὐδεὶς ἐπλούτησε ταχέως δίκαιος ὤν.*
„ *Nunquam vir æquus diues euaſit citò.*

Fit non rarò quod tradit parœmia ſacra[a]: Qui coaceruat diuitias vſuris,& *a Prou. 28.8.*
fœnore, liberali in pauperes congregat eas: quales, quia non ſolent eſſe
auari,& iniqui diuitis filij, patris videlicet imitatores, nó ad hos illæ, ſed ad
alios delabuntur. Sed & Eccleſiaſticus [b] vbi dixiſſet quod ſubſtantiæ in- *b Cap. 40.13.*
iuſtorum ſicut fluuius ſiccabuntur, & ſicut tonitruum magnum in pluuia
perſonabunt; addit [c]: Nepotes impiorum non multiplicabunt ramos. *c Verſ. 15.*
Rursùs [d]: Qui aceruat ex animo ſuo (ἀπὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, defraudando ani- *d Cap. 14.4.*
mam ſuam,& deſideria ſua) iniuſtè, aliis congregat, nimirùm etiam extra-
neis. Quid attinet exemplis hoc oſtendere? Lege Caput XXVII. Iob [e]. *e à verſ. 13.*
Et quæ paraſti, dixit de Diuite quodam CHRISTVS [f]: cuius erunt? *14.15.16.17.*
Auarorum vocat Plutarchus [g] aſininam,& fornicariam cupiditatem, quo- *f Luc. 12.20.*
niam, vt aſinus balneator ligna, & malleolos apportans, fumo ſemper op- *g Opuſc. de Cupidit. diui*
pletus & fauilla, in nullam lauacri, caloris, munditiæque partem venit.
Comparat prætereà cum muribus, qui vorant in metallis Chryſitidem,
nec eam reddunt niſi mortui, & diſſecti, cum figlinis canalibus, qui nihil
in ſe retinent; ſic enim aceruare multa, vt hæredibus relinquant,& hi aliis:
ſicque deinceps.

Verſ. 14.] SICVT egreſſus eſt nudus de vtero matris ſuæ, ſic reuertetur, & nihil auferet ſecum de labore ſuo.

SERMO eſt de Diuite cum diuitiis pereunte, quamuis conueniat æquè
ſententia eadem filio, quem in ſumma relinquit egeſtate, atque cuiuis
homini. Satis de hac re multa in Capite tertio [h]. Chaldæus explicat nu- *h Verſ. 20.*
dum egredi de vtero matris abſque merito,& omni bono: & reuerti in ſe-
pulcrum ſine merito etiam ac mercede. Myſticè magis, quàm hiſtoricè.
Nihil intulimus in hunc mundum, ait Apoſtolus [i], haud dubium, quia ne- *i 1. Tim. 6.7.*
que auferre quid poſſumus. Exuuiæ ſunt externa bona iſta, veſtis adiacens,
& commodatò quidem, ac ad vſum data. Cùm interierit quis, non ſumet
omnia (nihil) neque deſcendet cum eo gloria eius [k]: Nudus egreſſus de *k Pſal. 48.18.*
vtero matris,& nudus reuertitur illuc [l]. Cùm dormierit, nihil ſecum aufe- *l Iob. 1.20.*
„ ret [m]. Pecuniam creditam ſoluere qui moleſtè fert, præſertim cuius vſum *m Iob 27.19.*
„ gratuitum recepit, habetur iniuſtus: iniquus, qui muneris ſui arbitrium
„ danti, non relinquit: ingratus, qui initiam vocat finem voluptatis: ſtul-
„ tus, qui nullum fructum eſſe putat bonorum, niſi præſentium, non in præ- *n Seneca de*
„ teritis acquieſcens, certioráque non iudicans quæ abierunt, de quibus ne *Conſolat. ad*
„ deſinant, non eſt timendum [n]. Hæc tandem ſunt deſideria illa multa. non *Polyb. ca. 29. & 30.*
inutilia tantùm, ſed etiam nociua in quæ incidunt, qui volunt diuites fie- *o 1. Tim. 6.9.*
ri [o], vt vel ſerò merſi in interitum (corporis,) & perditionem [p] (animæ) *p Ibidem.*
plangere cogantur. Quid profuit nobis ſuperbia, aut diuitiarum iactantia *q Sap. 5.8.*
quid contulit nobis [q]? Veræ diuitiæ, ac frugiferæ quas Paulus [r] opponit *r 1. Tim. 6.11.*

auaritiæ,& proponit homini DEI, ſunt iuſtitia, quæ modum imponit habendi cupiditati,faciens vt his quæ vitæ ſunt ſatis,contentus quis viuat, alicna ne concupiſcat quidem: Pietas,quæ dum DEVM verum colit,abijcit auaritiæ idololatriam [a], vel dum benignè aliis facit, non ſinit adhæreſcere cum crudelitate auaritiam:Fides,quæ meliora obijciens futura bona,horum facilè perſuadet contemptum: Charitas,quæ facit vt DEVM diligens,ipſius exequatur de dandis eleemoſynis, déque amore fraterno præcepta:Patiētia,qua vel cum gaudio noſtra rapientes ſuſtineamus, [b] non inopiam duntaxat rerum:Manſuetudo,vt aduerſùs auiditatis irrequietem, & cupiditati permiſtum furorem,feros,duróſque cum aliis mores.

a Epheſ.5.5. Galat.5.20.

b Heb.10.34.

Et nihil auferet ſecum de labore ſuo.] Græcè, vt eat in manu ſua.) Symmachus: (ὃ συναπελεύσεται, Quod ſimul abibit.) Vetus Latina tranſlatio(Vt teneat in manu ipſius.) Hebraicè שיולך *ſcheyolech*,Quod ire faciet, ſeu cui manum admouebit) aut (Quod ducet in manu ſua, & conuehet,) id eſt, Quod fecerit,vel admouerit,vel duxerit, aut vt venire faciat,&c.

Olympiodorus totam ſententiam de filio explicans,cuius prætextu auarus excuſat ſe, ſubiliter manum intelligit eiuſdem filij.Monetur, ait, auarus,vt naſcentis ſibi filioli manum inſpiciat,& cùm inuenerit illum ſine pecuniis de ventre matris in hunc mundum veniſſe, rurſùs inſpiciat morientis manum: etenim inueniet eum ſicut nudus, & inanis pecuniarum venit è matris vtero, ita & pauperem ſubire ſinum telluris ex hac vita commigrantem.) Dixi tamen per ſe magis videri ſermonem eſſe de patre diuite, quàm de filio: Si enim hunc ille dicitur genuiſſe, qui in ſumma ſit, vel ſit futurus egeſtate, nihil peculiare, vel mirum eſſet, ſi nudus reuerteretur. Solent potiùs filij poſt parentes viuere, ita vt non ita liceat iſtis eorum morientium manus inſpicere, ſintne pecunia plenæ. Thaumaturgus eodem quo nos intellexit modo, indéque peccatum augeri docet, quòd non cogitent natiuitati ſimilem ſibi finem imminere.

*Verſ.*15.] MISERABILIS proſùs infirmitas: quomodo venit, ſic reuertetur. Quid ergo prodeſt ei? quod laborauit in ventum?

MISERABILIS *prorſus infirmitas.*] Repetitur cum exaggeratione, & admiratione,& epiphonemate eadem ſententia: variat autem Interpres epitherum, vocans miſerabilem,quam verſu duodecimo nominauerat peſſimam infirmitatem. Vtrobique ſunt eædem Hebrææ voces. ibi Græcus textus habet, ἀῤῥωστία, hîc cum epitheto πονηρὰ. Vetus tranſlatio: (Sed & hoc vanitas,& languor peſſimus.)

Quomodo.] Vim phraſis Hebrææ כל עמת *col hhammath*, lege in Theſauro Linguæ ſanctæ in radice עמת *hhamath*. Caietanus vertit(Omnis contra) & iungit ſequentibus: (Omnis contrà quod venit,ſic ibit.) Et ait ſenſum eſſe; (Quilibet homo eo modo quo venit naſcendo ſine opibus, ſic ibit moriendo: venit obuiando nuditati,nudus ibit.

Quid ergo prodeſt ei quod laborauit in ventum.]Hebraicè: שיעמול *ſcheiahhamol*,

mol, Quod vel Qui vel Quo laborabit, Καὶ τίς περισσεία αὐτῷ ᾧ μοχθεῖ. Quæ abundantia, quâ laborat?) Symmachus Τί οὖν περισσὸν αὐτῷ μοχθήσαντι; Quid igitur amplius, & qui laborauit? Vetus tranſlatio: Quæ abundantia eius qui in ventum laborat?) Trita ſatis phraſis ad exprimendum vanum, ac inutilem laborem, vt dicatur eſſe in ventum: Sunt enim, inquit Olympiodorus, diuitiæ prorſus inſtabiles, & aquatilis bullæ, cùm detumeſcit, ſimiles. Loqui in ventum, vel verba proferre Iob [a] vſurpat, & Ieremias [b] paſcere, vel poſſidere, ſeminare, ac tenere ventos, Salomon [c] noſter, & Oſeas [d], & rurſus Ieremias [e]; vt denotent inanes tum ſermones, tum labores. Clemens [f] Alexandrinus vtitur ſimili parœmia. Ὃς δὲ ἐρείδεται ἐπὶ ψευδέσιν οὗτος ποιμαίνει ἀνέμους καὶ διώκει ὄρνεα πτερωτά. Qui mendaciis innititur, is ventos paſcit, & volucres aues perſequitur. Nec diſſimilis apud Nazianzenum [g]. Ὡς αὔραις εἶναι μᾶλλον πιστεύειν, καὶ γράμμασι τοῖς καθ' ὕδατος ἢ ἀνθρώπων εὐημερίᾳ. Vt auris, ſeu ventis potius fidendum ſit, & litteris aquæ inſcriptis, quàm hominum proſperitati. Hoc loco Thaumaturgus ait indicari ſtudium Auari, laborémque non inaniter duntaxat ſuſceptum, ſed ex impetu quodam potius, quàm ex proprio animi inſtituto, ita vt violentè quodammodo abripiatur ab appetitione temeraria.

a Cap.6.26. Cap.15.2. b Cap.5.13. c Prou.10.4 Cap.11.29. d Cap.8.7. Cap.12.1. e Cap.22.22 f 1.Strom. g Epi.18. ad Sophron. ſiue Epi.52.

Verſ. 16.] CVNCTIS diebus vitæ ſuæ comedit in tenebris, & in curis multis, & in ærumna, atque triſtitia.

CVNCTIS *diebus vitæ ſuæ comedit in tenebris.*] Exponitur magnitudo laboris, non inanitas ſola, de qua proximè actum eſt. Adeo diſtinetur infelix interdiu, vt cibum ei capere non liceat ante noctem. Hoc pacto Caietanus. Hugo: Quia differt propter hoſpites, & ne bis comedat propter ruborem, quia tam viliter comedit, quod erubeſcit in die comedere. Chaldæus: (Etiam omnes dies ſuos in tenebris habitat, vt panem ſuum ſolus deguſtet.) Gloſſa Interlin. Abſconditè, atque in mœrore. Lyranus, In triſtitia, & anxietate mentis, pro acquiſitione temporalium, quibus priuatus eſt cum filiis, vt dictum eſt. Carthuſianus, In malis culpæ & pœnæ. Olympiodorus, In ignorantia. Hugo rurſus, In peccato, & ignorantia. Moringus, In ſollicitudine, quæ mentem obtenebrat. Græci verbum Comedendi penitus non habent, ſed ſolùm quod cuncti dies eius tenebræ ſunt [h].

Nomine tenebrarum deſignantur ingentes calamitates in Scripturis crebrò, quales Ægyptiæ [i], ſicut è contrario lux denotat læta & ſecunda. Et primum deſcribitur, dicendo verti diem in tenebras, obtenebrari ſolem in ortu ſuo [k]: Secũdum, nouam lucem oriri [l], meridianum fulgorem conſurgere ad veſperam [m]. Synonyma ſunt nox, caligo, vmbra mortis, obſcuritas, fumus, & ſimilia. Tenebras Philippus Preſbyter [n] ait eſſe peccata, ignorantiam, tribulationem, obſcuritatem Scripturæ. Nazianzenus [o] vitam præſentem, & aduerſatiam poteſtatem [p]. Vſitata etiam profanis Auctoribus formula per φάος, ſiue φῶς, id eſt, lumen, lætitiam, ac felicitatem, per σκότον priuationem vtriuſque ſignificare. Sic Euripides [q]:

Ἧκεν φῶς ἐμοῖς καὶ σοῖς κακοῖς. dixit, & contrà Virgilius [r]:

h Iob 3.4.5. Eſa.13.10. i Exod.10. 21. & ſeq. Sap.17.2. & ſeq. k Iob & Eſa. ſuprà. l Eſther 8. 16. Cap.11.17. m Iob 11.17 n In Iob c. 22. inter opera Hieronymi. o Orat.2. de Paſcha. p Orat. in San lumina. q In Oreſte. r 2. Æneid.

„ *Afflictus vitam in tenebris, luctúque trahebam.*

Hinc frequentes illæ apud Prophetas exaggerationes magnarum ærumnarum, cùm diem obſcurum nominant, tenebrarum, nebulæ, caliginis, ſine ſole; vel ſolem, ac lunam obtenebrari, ac illum quidem etiam meridie, & terram tenebrari in die luminis [a]: prætereà lucem extingui, non ſplendere flammam [b]. Explicant vim harum locutionum Chryſoſtomus [c], & Gregorius [d]. Carcer & vincula, necnõ infernus ipſe per tenebras exprimi conſueuit, maximè verò per exteriores [e], quem aliàs [f] diximus carcerem fuiſſe teterrimum extra mœnia ciuitatis. Quemadmodum Sapiens [g] vocat vincula tenebrarum, & Iudas [h] Apoſtolus vincula æterna ſub caligine reſeruata, & Petrus [i] σειραῖς ζόφου catenas caliginis, quos Interpres rudentes Inferni. Ambroſius [k] ait, auaro ſemper noctem eſſe: illi dici [l]: Stulte, hac nocte repetunt animam tuam à te, & ſemper vt Lunam mutari [m]: Iuſtum audire [n]: Hodie mecum eris in Paradiſo, & quod [o] fulgebit ſicut Sol in regno PATRIS.

Et in curis multis.] וכעס הרבה *vechabhas harbeh.* In ira, ſeu furore multo, prout etiam Chaldæus vertit, Καὶ ἐν πένθει, & in luctu, quo pacto reddit vetus tranſlatio. Ex curis luctus oritur: & quod vel vrat cor, vel comedat, cura dicta eſt. Vetus tranſlatio (In luctu & iracundia multa, & languore, & inſania.) Sed hæc alia aliter deinceps.

Et in ærumna.] וחליו *vechaleio.* Et infirmitate ſua, ſiue langore, aut dolore, aut redũdãte vltimo ו *vau*, infirmitate, &c. abſque paragogico pronomine. Chaldæus. (In ægrotationibus.) Καὶ θυμῷ πολλῷ. (Iracundia multa.) Sicut & vetus trãſlatio habet. Olympiodori Latinus Interpres (triſtitia multa.) Olympiodorus autem triſtem iracundiam explicat: Animi grauiores ægrotationes Ira ſunt, & Triſtitia. Eſt θυμὸς vehementior ira, & vt ait Baſilius [p], ἔξαψις καὶ ἀναθυμίασις ὀξεῖα τοῦ πάθους, aitque impetum eſſe cum meditatione vlciſcendi. Ærumnam Cicero [q] finit ægritudinem laborioſam. In cap. 2. [r] ærumnas quoque poſuit Interpres, vbi Græcè erat θυμὸς, ſed Hebr. כעס *chabhas.* Chald. Fortitudo indignationis. Apud Marcum [ſ] eadem vox Latina eſt pro μέριμναι: In poſteriore ad Corinthios [t] pro μόχθῳ: in Geneſi [u] pro λύπας: Hebr. & Chald. Tribulationem, aut dolorem. In Pſal. 31. [x] pro ταλαιπωρίαν, vbi Hebr. & Chaldaicè eſt viror.

Atque triſtitia.] Καὶ ἀῤῥωστίᾳ, καὶ χόλῳ. (Et infirmitate, & ira.) וקצף *vekatſeph.* Et furore, ſeu indignatione, quod etiam Chaldæa dictio ſignificat, illa bullientem, ac feruentem iram, ac veluti ſpumantem. Idem retinetur ſenſus, tametſi voces varient, ſintque non totidem in editionibus, ſed plures, paucioréſve. Indignationes, contentiones, lites, diuitis præſertim auari, denotantur, vt notarunt Olympiodorus & Hieronymus, quas excitat leui occaſione. Forum, litéſque vitare debet, qui ſibi non eſt conſcius magnarum diuitiarum, ait Heſiodus [y], quaſi qui has habeat, ad lites pronior eſſe ſoleat. Curis auarus angitur, ait Hugo Cardinalis, vt acquirat: ærumna, vt conſeruet: triſtitia, ſi amittat: ſæpéque præ indignatione incidit in morbum. Vel eſt in curis multis, inquit Bonauentura, propter ſollicitudinem, ſicut ob ſolitudinem in tenebris: in ærumna, propter expenſarum tenuitatem: in triſtitia, propter expendendi neceſſitatem. Hæ ſunt ærumnæ,

&

a Ioel. 2. 2. 10. cap. 3. 15. Sophon. 1. 15. Amos 5. 8. 18. 20. c. 8. 9.
b Iob. 18. 5.
c Hom 2. ad populum.
d 5. Mora. c. 1
e Mat. 8. 12. cap. 22. 13. cap. 25. 30.
f In cap. 12. Act. Apoſt.
g Sap. 17. 2.
h Epi. ver. 6.
i 2. Pet. 2. 4.
k Lib. de Nabuthe cap. 8.
l Luc. 12. 20.
m Eccl. 27. 12.
n Luc. 23. 43
o Mat. 13. 43.
p In cap. 5. Eſaie. Lege eundem in Pſal. 29. & in Regul. breuior. 55. & 68.
q 4. Tuſcul.
r Verſ. 23.
ſ Cap. 4. 19.
t Cap. 11. 27
u Cap 3. 16.
x Verſ. 4.
y In Ergis.

& ſollicitudines huius ſeculi, quæ verbum DEI ſuffocant, & vt ſpinæ pungunt animum, & lacerant, vt CHRISTVS [a] docuit, & Gregorius [b] egregiè declarauit.

a Mat. 13. 22. Mar. 4. 18. 19. Luc. 8. 15. b Greg. hom. 15. in Euãg.

Verſ. 17. & 18.

Quæ his verſibus continentur, iam ſunt expoſita capite ſecundo & tertio. Docet autem Eccleſiaſtes qua ratione rectè quis vtatur diuitiis, agens, non vt quidam exiſtimant, ex aliena, ſed ex perſona propria. Nec per Ironiam, ſed ſeriò: nec auarum reuocans ad aliud extremum minus vitioſum, ſed proponens quod honeſtum eſt: nec vt propoſito delinimento voluptatum ad eleemoſynam cautè pertrahat, ſed vt ſimpliciter virtutem doceat temperantiæ. Nam præſtat, inquit, partis bonis frui ex munere DEI, quàm his parcendo conficere ſeipſum angoribus & ſollicitudinibus. Primum, & & ſecundum ſenſum recipit Bonauentura hoc loco, & Hugo Cardinalis, & Gregorius in Dialogis [c]: Olympiodorus vltimum: Hieronymus tertium, atque Albinus: primum Thaumaturgus, necnon Chaldæa Paraphraſis, Carthuſianus, Moringus, Titelmanus, Caietanus.

c Lib. 4. c. 4.

Verſ. 17.] HOC itaque viſum eſt mihi bonum, vt comedat quis & bibat, & fruatur lætitia ex labore ſuo quo laborauit ipſe ſub ſole numero dierum vitæ ſuæ, quos dedit ei DEVS, & hæc eſt pars illius.

HOC *itaque viſum eſt mihi bonum.*] Aliæ editiones: (Ecce quod vidi ego bonum.) id eſt, Hæc mihi placuit ſententia.) Symmachus: Ἐμοὶ ἓν ἑώρων. Hebr. & Chald. (Quod pulchrum, &c.) Græcè καλὸν: quod in hac ſignificatione quæ primaria eſt, nunc ſumitur, cùm diſtinguatur ab eo, quod proximè ante ponitur ἀγαθὸν. Verus tranſlatio: (quod eſt optimum.)

Fruatur lætitia.] Hebr. Eſt videre bonum, id eſt, experiri. Græcè ἰδεῖν ἀγαθωσύνην, de quo nomine Græco priùs dixi ſignificare felicitatem in hoc libro, licet propriè ſignificet bonitatem erga alios, hoc eſt, benignitatem, ſicut Olympiodorus intellexit, & innuit Chaldæus Interpres.

Numero dierum vitæ ſuæ, quos dedit ei DEVS.] Quandiu vixerit. Similis phraſis eſt capite ſecundo [d], & ſeptimo [e], cui ſimilis vt dicatur apud DEVM numerus eſſe menſium noſtrorum [f], & conſtituti termini vitæ à DEO, qui præteriri non poſſint [g], quem finem ac numerum (menſurabilium ſiue menſuratorum dierum, (id eſt, breuium, vt vertit Hieronymus, vel ad menſuram quatuor digitorum, aut pugillorum, vt alij.) ſibi vt reuelaret DEVS, petebat Dauid [h]. Symmachus legit ψήφῳ, quaſi calculo & ſuffragio diu ſtet ſua cuique dies.

d Verſ. 3. e Verſ. 1. f Iob 14. 5. g Ibid. h Pſ. 38. 5.

* * *

Verſ.

Verſ. 18.] ET omni homini, cui dedit DEVS diuitias atque ſubſtantiam, poteſtatemque ei tribuit, vt comedat ex eis, & fruatur parte ſua, & lætetur de labore ſuo: hoc eſt donum DEI.

SVBSTANTIAM.] ὑπάρχοντα. De voce Latina, dixi in Hiſtoria Apoſtolica [a]. Hebræa, & Chaldæa נכסים *nechaſim*, quæcunque bona ſignificat, immobilia, mobilia.

[a] *Act.* 2. 45.

Et lætetur de labore ſuo.] Chaldæus addit hæc (Ita vt non extendat manum ſuam in violentiam, & rapinam, ſed cuſtodiat verba legis, & vt miſereatur pauperum, & hoſpitum, & accipiat mercedem partis ſuæ perfectam in ſeculum venturum cum Iuſtis. Eundem ſenſum Olympiodorus expreſſit vt dixi. Thaumaturgus quoque de eleemoſyna. Impiorum bona ſæpè non ſunt in eorum manu [b], etiam in hac vita: certe illa pro arbitrio minimè regunt, & moderantur; ſed potius ab iis quæ habent, captiua mente tenentur.

[b] *Iob.* 21. 16.

Verſ. 19.] NON enim ſatis recordabitur dierum vitæ ſuæ, eo quod DEVS occupet deliciis cor eius.

NON *enim ſatis recordabitur.*] Liberalis quique quas habet facultatibus in ſui etiam ipſius vſum commodè vtitur, hilarior eſt, nec vitæ longioris tædia ſentit honeſtis occupatus DEI beneficio deliciis, nec tot triſtes animo admittit cogitationes, quot vitæ ſuperſint dies, quàm breui moriturus ſit. Iucundus homo, qui miſeretur, & commodat [c]. χρηστός commodus & vtilis ſibique, aliiſque. Chaldæus indicat rationem contineri non differentiæ inter Auarum, & ſtudioſum Diuitem, ſed quare ſatius ſit diuitiis benè vti, & fruendo, & largiendo, quoniam non adeo multi dies hominis, vt recordari poſſit, ac reputare quot nam ex eis futuri ſint boni, id eſt, læti, fœlices, quot mali; ſiquidem DEVS ipſe decreuit quotque diebus affligi, & quot viuere debeat in gaudio cordis ſui.

[c] *Pſal.* 111. 5.

Olympiodorus bimembrem ſententiam hîc agnoſcit, qua perſuadeatur auaro bonus diuitiarum vſus: breuem namque vitam eſſe: occupationem verò in pauperibus ſubleuandis eſſe DEO gratiſſimam, atque miſericordis animum, & cor ea mirificè lætificari. Addit myſterium de corporis, & ſanguinis CHRISTI ſuauiſſima perceptione, & vtili, atque quotidiano ſedulo ſtudio atque exercitio in hac vitæ breuitate, virtutum: quæ ſolæ ſunt veræ diuitiæ, cum externæ mediæ ſint, & vt iuuare, ſic nocere valeant. Illud ipſum de EVCHARISTIA Hieronymus, & Albinus obſeruant. Thaumaturgus voluptatem explicat ex honeſta fruitione bonorum, & ex largitione in pauperes, quæ voluptas vacua ſit mœſtis cogitationibus, nimirum de morte, &c.

Non ſatis.] Heb. & Græcè (Non multum, vel valde, vel ſæpè: לא הרבה
lo harbeh

Digitized by Google

lo harbeh, οὐ πολλά) Vertit Interpres aliquando (ſatis) quod eſt ſecundum alias editiones, (multum, nimis, & valde [a].) עד מאד *hhad meod,* & ſimplex מאד *meod,* σφόδρα, πολὺ, ὥστε λίαν: & Chaldaicè apud Danielē [b] שגיא *ſchaggia.* Nonnunquam (nimis [c]) reddit, quod propriè eſt (valde). Vulgari multarum gentium lingua (ſatis) dicitur non quod ſufficit ſolum, ſed etiā quod excedit. Sic forſan accipiendum Horatianum illud [d]:

" *Iam ſatis terris niuis, atque diræ*
" *Grandinis miſit pater.*

Hoc quidem modo Acron interpres explicat, & Porphyrio.

a Eſa. 64. 9. Ezech. 47. 9. Zachar. 9. 9. cap. 14. 14. 1. Reg. 25. 15. lib. 2. 2. 17.
b Cap. 5. 9. cap. 6. 14.
c Tob. 10. 3. & alibi.
d Lib. 1. Carminum, Ode 2.

Non ſatis recordabitur dierum vitæ ſuæ.] Eſt propriè recordatio præteritorum, & de his diebus præteritæ vitæ. Hugo Cardinalis explicat. Sed in malam partem de auaro, qui ſe credat amplius victurum: non dolens quod malè vixerit, eo quod occupauerit DEVS deliciis cor eius, id eſt, occupari permiſerit, quibus excæcatus, & irretitus nec illud recordatur, nec quæ gaudia interna amiſerit.

Communior, ac verior expoſitio de diuite liberali, quíque hóneſtè diuitias inſumat; nec ſatis auaro congruit quod ſequitur, eo quod occupet DEVS deliciis cor eius, vt mox videbimus. Recordari dici quoque quis poteſt de futuris, non vt futura ſunt, ſed reuocando cogitationem aliquando ſuſceptam de ipſis. In genere verbum recordandi [e], Scripturæ vſurpant pro eo quod eſt curare; & æſtimare, & in contraria ſignificatione verbū obliuiſcendi [f]. Profani etiam Auctores dicunt recordari alicuius rei, pro eo quod eſt aggredi, & facere, vt Homerus [g], μνήσασθαι χάρμης, φυλακῆς, δόρπου, pugnare, cuſtodire, ſeu excubare, cœnare. Senſus ergo eſt, quod parum ſollicitus eſt quantum vel vixerit, vel victurus ſit.

e Habac. 3. 3. Pſal. 49. 5. Pſal. 76. 10. Iob. 14. 13. Geneſ. 8. 1. cap. 40. 14.
f Iob 8. 13. Eſa. 49. 15. Ierem. 2. 32. ca. 30. 14. Dan. 13. 9. 15. Pſal. 87. 6. 1. Reg. 1. 19.
g Iliad. 14. 18. 24.

Eo quod DEVS *occupet delicijs cor eius.*] Hebræū participiū מענה *mahhaneh,* Pagninus vertit (reſpondens) id eſt. rependens, ac reddens. Vatablus exponit (exaudiens, remunerans, largiens:) ac exaudire quidem DEVM in lætitia cordis eius, id eſt, vnde lætandi materiam habeat cor eius. Editio Græca legit περισπᾷ. Sed Hieronymus notat quod hîc περισπασμὸς in meliorem partem accipitur, id eſt, pro occupatione Spiritualis, veræque lætitię. Thaumaturgus quoque, ac Olympiodorus videntur de bona occupatione intellexiſſe. Latini præterea ſic exponunt ferè omnes, præter Hugonem Cardinalem, qui de auaro, & Moringum, qui inter alias explicationes ponit hanc quoque de largiter diuitias expendente pro ſe, aliiſque, ac ideo minus vituperando quàm ſit auarus: occupari verò à DEO ad eum modum, quo Paulus [h] ait quoſdam tradi à DEO in reprobum ſenſum. Sed non id vellet Eccleſiaſtes, ſi comparatione vtens cum auaro, hunc deteriorem eſſe doceret, atque ad prodigalitatis minus vitioſum extremū, vt innuebat Olympiodorus, conaretur deflectere. Caietanus Hebræam illam vocem non verbum, ſed nomen eſſe contendit, & ſignificare teſtificationē, (quia ELOHIM teſtificatio in lætitia cordis eius.) id eſt, Quia DEVS, inquit, dando in corde diuitis iugem lætitiam, eſt tanquam præbens teſtimonium felicitatis ipſius diuitis, nimirum facto ipſo. ענה *hhagah,* radix Hebrææ dictionis quæ hoc loco eſt, præ aliis multis ſignificat, vt Capite primo dixi, reſpondere, teſtificari, exaudire, affligere, occupare. Porro מענה *mahhaneh,* ſi ſit

h Rom. 1. 24.

Ff per

per ∴ *Segol*, erit nomen: ſi per .. *tſeri*, participium. Rabbinorum varias expoſitiones haud ab iſtis differentes affert Auctor Theſauri linguæ ſanctæ, nec non vt ſignificet principaliter DEVM habentem prouidentiam, vel reſpondentem lætitiæ, vel exaudientem illam, id eſt, concedẽtem ipſam diuiti, dum frui licet ſuis, vel acquieſcentem, ſiue complacentem ſibi in lætitia eius, ac præſto illi exiſtentem. Atenimverò Græca vocabula περισπᾶν καὶ περισπασμὸς, quæ hoc loco Hieronymus in partem meliorem accipit, non memini alibi, vel in Scripturis, vel apud Scriptores profanos ita ſumi: vel certè ſine anxia, quamuis non mala, cura: quo pacto Martha
a Luca 7. περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν, ſatagebat circa frequens miniſterium [a]. Eſt interdum περισπᾶν abſtrahere, & auellere, & auocare. Hoc pacto diceretur, quod DEVS περισπᾷ deliciis cor diuitis liberalis à mœſtis cogitationibus de breuitate & miſeria vitæ, diſtinendo, & occupando in honeſta rerum ſuarum fruitione, atque largitione.

His qui in deliciis viuunt, tempus videtur breue, quamuis ſit longum: contrà illis, qui diſſolutam, triſtem, amaram ducunt vitam, tempus quamuis breue, videtur longum, vt in Damnatis maximè patet, inquit Carthuſianus. Idem eſt de occupatiſſimis, ac præſertim in ſtudioſis cogitationibus, & actionibus, idque adhuc magis, dum eas referunt ad honorem DEI, & adeptionem felicitatis, quibus nihil par æſtimant, non tempus longum, non durum laborem. Quanquam aliquando dilatio concupiti eiuſmodi
b Philip. 1. 23 boni, atque diſſolutionis deſiderium, vt ſit quis cum CHRISTO [b], gignit moleſtiam, cogítque dicere: Quando veniam & apparebo ante faciem
c Pſ. 41. 3. DEI [c]. &, Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus eſt [d]! Qui verò iam
d Pſ. 119. 5. fruuntur beatitudine, nullum ſentiunt moræ interſtitium: perenne illis eſt æternitatis momentum, noui exiſtunt, ac recentes ſemper ad gaudia, nun-
e Eccl. 24. 29 quam ſaturi, vel nauſeabundi, eſurientes, & ſitientes magis, magíſque [e] ſine moleſtia, quia ſine abſentia bonorum, gaudiorúmque, quæ guſtando deſiderant, quæ guſtant deſiderando. Bona prorſus occupatio ἀγαθὸς περισπασμὸς attollens cogitationem, amorem, deſiderium ab omni re aliena, quæ quouis modo lædere, aut imminuere delicias illas felices queat.

CAPVT

CAPVT SEXTVM.

SVMMARIVM.

PERGIT *Eccleſiaſtes iſto Capite conditionem auari miſeram inſectari, qui nec vſum diuitiarum ipſe habeat, nec vlli relinquat ex neceſſarÿs: infelicior hac de cauſa quàm abortiuus. Huius Capitis argumentum ſuperioribus quoque Capitibus tractatum eſt.*

Verſ. I.] EST & aliud malum quod vidi ſub Sole, & quidem frequens inter homines.

EXPLICATIONIS, expreſſioniſque cauſa duæ particulæ ſunt additæ (Et aliud) Malum pœnæ intelligitur, ſed ortum ex iniquitate auaritiæ; idcirco ceteræ editiones habent fœminino genere malitiam, רעה *rabbah*, & בישתא *biſchetha*, & *πονηρία*, Hebraicè, Chaldaicè, Græcè.

Et quidem frequens.] Alij (Et multum (malum hoc) ſiue magnum) רבה *rabbah*, *πολλὴ*, quod extenſiuè ſumptum, ait Caietanus, coincidit in frequens.

Apud homines.] Hebraicè (Super hominem.) Chald. (Super filios hominis) Septuaginta: *Ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον*: Sub homine. Symmachus, (*παρὰ τοῖς ἀνθρώποις*, Apud homines.) Eſt hoc malum apud homines, quia familiare, & veluti inſitum: Super, quia illis imminet, cóſque vexat: Sub, quia homines quodammodo incubant ipſi, & in eo iacent.

Verſ. 2.] VIR cui dedit DEVS diuitias, & ſubſtantiam, & honorem, & nihil deeſt animæ ſuæ ex omnibus quæ deſiderat, nec tribuit ei poteſtatem DEVS, vt comedat ex eo, ſed extraneus vorabit illud: hoc vanitas, & afflictio magna eſt.

VIR *cui dedit* DEVS.] Plana ſententia de illo, cui ſunt diuitiæ, ſed non conceditur eis vti, & cum diuitiis honor quoque, ſplendór ve dignitatis.

Subſtantiam.] Lege Capitis prioris verſum decimum octauum. Caietanus vtrobique gemmas exponit. Illum ſic docuit quo vtebatur Hebraicæ linguæ Magiſter: non vetus, ac peritior.

Honorem.] Hebraicè, & Græcè, gloriam, id eſt, affluentiam opum tantam, vnde celebritas oriatur: Chald. (gloriam facultatum.) Phraſis frequens Scripturarum, vt hoc modo honor accipiatur, & honeſtas, verbúmque honorandi, & honeſtandi, & honeſtum faciendi, vt docui in Actibus Apoſto-

a Cap.13.50 lorum [a]. Et hîc quidem commodior eſt iſta ſignificatio, quoniam auarum haud facilè ſolent honore afficere, cùm ſit parum gratioſus multitudini.

b Hora. lib. 1. ſermonum. Sat.1.

„ *Non vxor ſaluum te vult* (ait auaro Poëta [b]) *non filius, omnes*
„ *Vicini oderunt, noti, pueri, atque puelli.*
„ *Miraris, cùm tu argento poſt omnia ponas,*
„ *Si nemo præſtet, quem non merearis amorem.*

Multo ſanè minùs honorem, qui virtuti debetur.

Nihil deeſt animæ ſuæ.] Iuxta editionem Hebræam videtur de DEO intelligi, quod nulla priuet re animam diuitis ואיננו חסר *veenennu chaſer*, Et non ipſe priuans. Attamen ſenſus idem. Nihil verò deeſt animæ auari ex omnibus quæ deſiderat ſecundùm rem, & naturam, inquit Bonauentura, licet non ſecundum ipſius æſtimationem, atque deſiderium.

Non tribuit ei poteſtatem.] Hebraicè (Non dabit) & Græcè, Οὐκ ἐξουσιάσει. Symmachus: δίδωσι. Nil variat hæc varietas temporum: nam & in principio verſus Hebraicè, Græcéque futuri temporis verbum eſt. Non cogit DEVS ad auaritiam, ſed permittit prauum vſum arbitrij, inquit Olym-

c Rom. 1.26 piodorus, vt cùm tradidiſſe dicitur quoſdã in paſſiones ignominiæ [c]. Allegoriam notat idem de populo Hebræo, qui ex opulentia regni, ſacerdotij, propheti æ, non retulit vtilitatẽ, peccans in SALVATOREM, ſed inde di-

d Rom.11.12 cati ſunt exierni [d]. Tropologicè præterea exponit de verſatis in Scripturæ aliarúmque rerum ſcientia, ex qua non ipſi, quia moribus diſſident, ſed alij libros eorum legentes fructum capiant. Allegoria notatur etiam à Hieronymo, & Albino, tropologia ab Hugone, & extendi poteſt ad eos, qui DEI muneribus non vtuntur, nec in talentis, & pecunia Domini negotiantur,

e Matt. 25. 13.& ſeq. Luc.19.13. & ſeq. inertes, & otioſi [e]. Magis placet, vt negationem vſus facultatum quam DEVS per ſe poteſt infligere, intelligamus potius cum Thaumaturgo, & Caietano, quàm pro ipſa culpa parcitatis auaræ. Lyranus exiſtimat priore Capite ſimilem ſententiam intelligi de auaro, qui propter diuitias occidatur ab alio, hic verò de eodem, quem de medio tollat morbus, aliáve cauſa.

Homo extraneus.] Ξένος, נכרי *nacheri.* Chaldæus explicat de alieno, qui vxorem defuncti ducat, & hęreditate acquirat relicta bona. Non eſt neceſſaria conſequutio, vt qui relictam ducit, relictorum defuncti bonorum, quamuis ab inteſtato deceſſerit, ſucceſſor fiat: nec enim vxor ipſo iure horum eſt hæres: vir autem non omnium vxoris bonorum dominus eſt, vel etiam adminiſtrator.

Vorabit illud.] Eſt idem verbum, quod proximè antè (vt comedat ex eo) ſed emphaſim notauit Interpres, quod cum infelix auarus nec mediocriter comedat, alius etiam voret, quibus pepercit.

Magna

Digitized by Google

Magna miſeria eſt.] Alij: (Infirmitas mala) quæ videlicet miſerabilem, ac miſerandum reddit. Quàm falsè Martialis Scæuolam rideat auarum, qui quò plura dediſſent Dij, hoc erat ſordidior, lege perelegans Epigramma [a], quod ita claudit:

„ *In ius, ô fallax, atque inficiator, eamus,*
„ *Aut viue aut decies, Scæuola, redde Dijs.*

Hanc porrò valdè ſententiã alia illuſtrat, quæ eſt in libro Eccleſiaſtici [b]. Bona abſcondita in ore clauſo, quaſi appoſitiones epularum circumpoſitæ ſepulcro (ſimilis diues cui frui ſuis non licet, defuncto intra ſepulcrum, ad quod apponantur eſcæ) quid proderit libatio idolo? nec enim manducabit, nec odorabitur: Sic qui effugatur à Domino (diues cui DEVS ob ægritudinem, vel auaritiam non permittit vſum diuitiarum, licèt colatur ab aliis vt idolum) & portans mercedes iniquitatis (auaritiæ mercedes ſunt, & iniquè partarum opum, iis frui non poſſe.) Videns oculis & ingemiſcens (dum hinc inſumere facultates vellet & fructum capere, hinc eum retrahit auaritia) ſicut ſpado complectens virginem, & ſuſpirans (quòd ea per impotentiam naturæ potiri non poſſit. Rem eandem appoſitè declarat fabula Tantali, quem ſitis enecat, licèt aquam mento tenus habeat.

Verſ. 3.] SI genuerit quiſpiam centum liberos, & vixerit multos annos, & plures dies ætatis habuerit, & anima illius non vtatur bonis ſubſtantiæ ſuæ, ſepulturáque careat, de hoc ego pronuntio, quod melior illo ſit abortiuus.

SI *genuerit quiſpiam centum liberos.*] Addidit Interpres (liberos) necnon vetus Tranſlatio, & Chaldæa Paraphraſis: Hebraicè namque, & Græcè ſolùm eſt (centum) ſicut etiam quodam loco legit Hieronymus [c]. Hic autem norat hyperbolem, ac Olympiodorus. Quoſdam tamen adeò fuiſſe prolificos, docui Capite ſeptimo Actuum Apoſtolicorum [d], ſed id omninò ſingulare, rarúmque, non impoſſibile, vt hic ait Olympiodorus. Gedeon habuit ſeptuaginta duos filios [e]. Achab totidem minus vno [f]: Roboam viginti octo filios, filias ſexaginta [g]. Thaumaturgus pro centum ponit indefinitè plurimos. Conſtat hoc pacto numerum iſtum paſſim ſumi pro vniuerſitate, atque perfectione. Docet id quoque Auguſtinus [h], & Hieronymus [i], & Theophilus Alexandrinus [k], & Beda [l], & Gregorius [m], & Origenes [n], & Ambroſius [o]. Exempla in Scripturis obuia ſunt, vt centupli [p]: centeſimi fructus [q], ætatis centeſimæ [r], de qua Hieronymus [ſ]: centum ouium [t], & aliarum rerum, quas recenſet Petrus Bongus in Myſteriis Numerorum, & Pagninus [u], & Salmeron [x]. Ad eundem modum Poëtæ [y] ad celebritatem rei adhibent hunc numerum, verbi gratia tribuentes Thebis Ægyptiis portas centum, Cretæ oppida totidem: Veneri Paphiæ aras. Inde prætereà hyperbolæ de linguis centum, vel oribus, & ſonis [z]. Meminit Eccleſiaſtes numeroſæ prolis, quia in Vetere Teſtamento inter potiora DEI beneficia cenſebatur [a], & infœcunditas inter pœnas, & maledictiones.

a *Libro 1. in 104.*
b *Cap. 30. 18. 19. 20. 21.*
c *In c. 6. Ep. ad Epheſ.*
d *Verſ. 17.*
e *Iud. 9. 5.*
f *4. Reg. 10. 1.*
g *2. Paral. 11. 21.*
h *2. de Ciuit. c. 7. & ep. 89.*
i *Lib. vlt. in c. 65. Iſaiæ.*
k *3. Paſchali.*
l *In cap. 13. Matthæi.*
m *Libro 15. Moral. cap. 7. & lib. 20. capite 33. & hom. 18. in Ezechiel.*
n *Hom. 16. in Leuit.*
o *In c. 7. Luc.*
p *Matth. 19. 29.*
q *Matth. 13. 23.*
r *Iſa. 65. 20.*
ſ *Ibidem.*
t *Mat. 18. 12.*
u *1. Iſagoge ad myſticos ſenſus c. 32.*
x *Tom. 1. Proleg. 20.*
y *Homerus, Virgilius, &c.*
z *Apud Virgilii, & Sedulium.*
a *Deut. 28. 4. Pſal. 126. 3. Pſal. 127. 3.*

Et vixerit multos annos.] Et hæc habebatur olim pars humanæ felicita-
a Exo.20.12. Ephe ſ6.3. Pſalm.20.5. Pſal.90.16. tis [a]: quæ diſtinctè notata eſt in Abraham [b], & in Iſaac [c]. Legat qui de priſcorum præſertim hominum longæuitate cupit cognoſcere, quæ noſter Pererius diſertè tractat primo Tomo Commentariorum in Geneſim [d],
b Gen.25.8. meritóque illos refutantem, qui tot illas in Geneſi centurias annorum
c Gen.35.28.29. nonnullis attributas de Lunaribus duntaxat intelligunt: Ita vt ſi conſta-
d Lib.7. ret annus menſibus duodecim, menſem componerent dies tres, nam fieret inde quempiam ſex natum annos noſtrates, filios procreaſſe: nullum exceſſiſſe ex iiſdem noſtratibus nonaginta ſeptem, quia nullus attigit milleſimum: denique Abraham, qui cùm eſſet annorum ſeptuaginta ſupra cen-
e Gen.25.7.8. tum, mortuus memoratur plenus dierum ſenéxque [e], ſeptemdecim dun-
f De ſacra Philoſophia, cap.7. taxat noſtros cum dimidio vixiſſe. Conſuli quoque poteſt Franciſcus Valleſius [f], & alter ex noſtris Delrius [g].

Anima illius non vtatur.] Οὐκ ἐμπλησθήσεται: Non impleatur, vt etiam ha-
g 2. Diſquiſ. magica. q.23. bet vetus Tranſlatio. Theodotio: Οὐ χορτασθήσεται, non ſaturetur, quomodo eſt Hebraicè לא תשבע *lo thiſchbabh*, & Chaldaicè לא שבעת *la ſchebabhath*. Animam pro parte, vel appetitu ſenſitiuo ſumi conſtat. Impleri, & ſaturari eſt ſumere quantum ſatis eſt.

Bonis ſubſtantiæ ſuæ.]Duas poſteriores dictiones adiunxit Interpres, vt exprimeret eſſe ſermonem de vſu bonorum externorũ. Qui ſenſus per ſe directò intentus eſt, ſecundarius de virtutibus, quem Thaumaturgus affert, ac Olympiodorus. Addit Chaldæus quod abſtinendo à diuitiis ſuis, non acquiſierit etiam ex illis nomen bonum, videlicet per magnificentiam, & benignitatem; Græcè eſt ἀγαθωσύνης, de qua voce dictum Capite priore.

h Ca.3.& 9. *Sepulturáque careat.*] Carere ſepultura, graué viſam pœnam potiſſimùm Hebræis, dixi in Hiſtoria Apoſtolorũ [h]. Myſticũ ſenſum tradit Olympiodorus de Iuda, qui quãuis doctrinæ ſuæ verbis multos genuerit filios, non eſt tamen ita repletus bonis, vt perſeueraret, & SALVATORIS immoreretur ſepulturę, vſque in finẽ gratiã conſeruando Baptiſmi. Caret auarus ſepultura: vel quia tam de omnibus malè meritus negligitur, deſeritúrque inſepultus, ac ſine memoria poſterorum, perinde ac ſi non eſſet ſepultus: vel quia nec mortis dum viueret, nec funeris memoriam, curámve ſuſtinuit habere; auarus etiam in extructione ſepulcri, vel propter diuitias inſidiis oc-
i Ierem.22.18.19. ciſus eſt, abiectúſque ſine ſepultura. Hæc omnia Hieronymus. Tui vero oculi, ait DEVS [i], ad cor, & auaritiam, &c. non plangent eum (Ieconiam filium Sellum regem Iuda impium, & ſceleſtum) Væ frater, & væ ſoror: non concrepabunt eum: Væ Domine, & væ inclyte: ſepultura aſini ſepelietur, putrefactus, & proiectus extra portas Ieruſalem. Neſcio qua ratione
k In cap.vlt. Lucæ. illum, cui non ſit ſepultura, meliore ſenſu Eccleſiaſten Ambroſius [k] acceperit, de eo, qui meditatur in bonis, vt probet CHRISTVM in alieno ſepultum.

Quod melior illo ſit abortiuus.] De abortiuo dixi nonnulla in Actibus Apo-
l Cap 9. m Hom.7.in lib. Numer. ſtolorum [l]. Origenes [m] docet ſumi ſimpliciter abortiuum in malam partem à Scriptura, comparatiuè, vt quid minus malum. Olympiodorus myſticè
n 1.Cor.15.8. opponit Iudæ, de quo priùs egerat, Paulum, qui ſe nominat abortiuum [n],
&

& ſepultura dignus habitus eſt, certans bonum certamen [a], cupiénſque diſſolui,& eſſe cum CHRISTO [b]. Nos notato loco cur ſic appellauerit ſe Paulus,docuimus. Hieronymus allegoricè transfert ad nos qui quaſi abortiui, & nouelli putabamur à Iudæis gloriantibus de patrum antiquitate, & legis prærogatiua, Ambroſius [c] meliorem ait abortum, quàm partum ſecularis,id eſt,fugiſſe peccatorum occaſiones. Hugo meliorem,qui cum bono mentis propoſito decedit.Idem Olympiodorus inſcrutabili diuinæ prouidentiæ deputat;quare fœtus abortiui vel enaſcantur mortui, vel vnum viuant diem,alterúmve,& qua de cauſa non omnes partus abſoluantur.Repetit hoc etiam in Capite tertio Iob. Abortiuum Iob [d] cognominat abſcóditum, & non ſubſiſtenté,quia necei vllum monumentum,nec imago vlla ponitur:prætereà non videntem Solem, aut fruentem luce, quod eſt etiam in Pſalmo iuxta lectionem Hebræam pro eo quod legimus:([e]Supercecidit ignis,& non viderunt Solé (quaſi abortiuum mulieris,quod non videt Solem) Hebraicè vocatur נפל *nephel*, quaſi deciduus, ac inſtar immaturi fructus, qui ex arbore decidit inutilis, à verbo נפל *naphal*, quod eſt labi, & cadere. Colligit hinc alio loco Hieronymus [f] promiſſionem longioris æui, de qua meminimus paulò antè, nó eſſe carnaliter intelligendam,quia laudantur ſuper viuos mortui.

a 2.Tim.4.7.
b Phil. 1.23.
c 1.de interpella.Iob.c.4.
d Cap.3.16.
e Pſal.57.9.
f In c.6.Ep. ad Epheſ.

*Verſ.*4.] FRVSTRA enim venit,& pergit ad tenebras, & obliuione delebitur nomen eius.

FRVSTRA *enim venit.*] Alij (In vanitate.) Vanum quippe quod fruſtra; & abortiuus fœtus fruſtratur fine ſuo. Hugo & Carthuſianus explicant de auaro etiam,ſed moraliter magis,quàm hiſtoricè: iſte enim ſenſus reſpicit duntaxat abortiuum.Motalia quoque cenſeo de abortiuo,quod exponitur ab vtroque fruſtrà veniſſe, propriè dictum abortiuum, quia non potuit ad æternam vitam peruenire: pertexiſſe ad tenebras Limbi, aut ſepulcri,aut ad pœnam damni:deletum nomen eius obliuione,quia vel prorsùs nomen ei impoſitum eſt nullum, vel citò deſiit memoria ipſius: non vidiſſe Solem,quia non exiit in lucem: non cognouiſſe diſtantiam boni, & mali,quia experiri,nec ſenſu licuit. Similiter de auato declarant fruſtrà veniſſe ad mundum,vel opes,cùm miſer vixerit:ad tenebras tranſiuiſſe,id eſt, tormenta ac deſolationes, quæ vocantur ſæpiùs tenebræ exteriores: obliuione deletum nomen eius,quia inuiſum, & odioſum: non vidiſſe Solem aut iuſtitiæ [g],aut proſperitatis:neque cognouiſſe diſtantiam boni,& mali, quoniam ſola mala expertus eſt:nec æſtimauit virtutis præſtantiam,ac magnitudinem veræ felicitatis.

Obliuione delebitur nomen eius.] Alij (In tenebris nomeń eius operietur:) Obſcurum erit,& ignotum nomen: ne nominabitur quidem. nam nomen Hebræi non ante octauum menſem natis imponebant, ſi eſſent maſculi: Romani his nono,octauo fœminis [h]. Græci vtriſque decimo [i], aut ſeptimo [k]: Etſi quidam barbari,vt qui dicebantur Atlantes,nulla dabant infantibus nomina [l]. Dormientium in ſepulcris non eſt ampliùs memoria, & Infernus dicitur Terra obliuionis [m].

g Sap. 5. 6.
h Plutar.Problem.102.
i Alexan.ab Alex. libr.2. cap.25.
k Ariſt.7.Hiſtor. animal. cap.12.
l Plin. lib. 5. cap.8. Solin.cap.44. Mela libr.1. Herod lib.4. quos citat Tiraquin Alex.
m Pſal.87.6.

*Verſ.*5.]

Verſ.5.] NON vidit Solem, neque cognouit diſtantiam boni, & mali.

NON *vidit Solem.*] Abortiuus vel mortuus exit, vel viuere non poteſt, & in Iure pro non nato habetur: ac de octomeſtri etiam tritum illud Hippocratis ne [a], an Theſſali [b], Tractatu de Alimento: ἔςι ϛ̃, καὶ οὐκ ἔςιν ὀκτάμηνος γένεσις, aut γέννησις. Eſt verò, & non eſt octomeſtris partus, ratò enim, & apud paucos ſuperuiuit. Sed hac de re Medici ac Iuriſconſulti, maximè verò ex recentioribus Federicus Bonauentura integro Opere de Octomeſtri partu, & Tiraquellus in L. ſi vnquam [c], dum diſputant, An filius naſcens rumpat præcedens teſtamentum, is videlicet qui viuus naſcatur, ſed ante legitimum tempus. Quanquam aliis videtur, abortiuũ propriè dici fœtum eo natum tempore, quo nullo modo viuere poſſit [d]; necnon quando non eſt perfectè formatus, exitque ante ſeptimum menſem [e]. Vocem Græcam ἐκτρώματος, quæ eſt ſuperiore verſu, Budæus [f] docet, Ariſtoteli [g] eſſe fœtũ poſt ſeptimum, & intra quadrageſimum diem corruptũ. Hippocrates notato loco vſurpat de eo, qui exit intempeſtiuè, vt octauo menſe. Sed & nominibus abutendo, maturus quoque fœtus debito egrediens tempore, ſi mortuus egrediatur, vel in ortu moriatur, nominatur nõnunquam abortus, non ſolùm is, qui naſcitur ante legitimum tempus, ſiue ſuperuiuat, ſiue non. Præterea diſtinguunt Latini [h] abortum ab aborſu, vt ille ſit fœtus prope tẽpus patiendi natus, quẽ mors ſequitur, hic in primis menſibus, quandu conceptui principium factum eſt. Hoc loco abortiuus, qui non vidiſſe ſolem dicitur, erit vel mortuus fœtus in exitu, vel parum admodum viuens, quale quale ſit tempus natiuitatis: & vſus obtinuit, vt nõniſi de mortuo dictio iſta ſumatur, vel certè de illo, qui licet viuus exeat, viuere non poſſit.

a Apud Gel. l. 3. cap. 16.
b Vt Galeno placet.
c De Reuocan. donat.
d Contradict. medica. lib. 1. tract. 3. Contradict. 8.
e Mercur. 2. de Morbis mulie. cap. 1. & 4. Varia. lect. cap. 10.
f Com. ling. Græca.
g 7. De Hiſt. Animal. c. 3.
h Nonius.

Neque cognouit diſtantiam boni, & mali.] Vetus tranſlatio iungens verba ſuperiora, ſic habet: (Et quidem ſolem non vidit, nec cognouit: requies huic magis, quàm illi) id eſt, abortiuo magis, quàm infelici diuiti, ac fœcundo. Septuaginta: Καίγε ἥλιον οὐκ εἶδε, καὶ οὐκ ἔγνω ἀναπαύσεις τούτῳ ὑπὲρ τοῦτον. Et ſolem quidem vidit, & non nouit requietes huic ſuper hunc. Codices quidam habent ἀνάπαυσιν in ſingulari: alij addunt οὐδὲ ἐπειράθη διαφορᾶς ἑτέρου πρὸς ἕτερον. (Neque expertus eſt differentiam alterius ad alterum.) Id eſt, ſicut eſt in noſtra Verſione, diſtantiam boni, & mali. Eadem ratione Chaldæus: (Etiam lucẽ legis non vidit, & non cognouit inter bonum, & malũ, & ad diiudicandum inter ſeculũ hoc, & ſeculum alterum.) Hebraicè iuxta punctorũ diſtinctionem, nouum membrũ eſt: נחת לזה מזה *nachath lazeh mizzeh*, quies huic præ hoc, nimirũ eſt, ſeu melius: quo pacto vertit etiã Pagninus, & Clatius, & Vatablus, & intelligũt omnes de abortiuo, non de diuite auaro: licet vtcũque etiam de hoc poſſet intelligi, quemadmodum antea dixi. Thaumaturgus intelligit abortiuum non deguſtatis huius vitæ malis abiiſſe, ſicut nec ſole perſpecto. Perfectio ſcientiæ dici ſolet in eo eſſe, vt quis dignoſcat inter bonum, & malum [i], illud eligendo, hoc reprobando.

i Geneſ. 3. 5.

bando [a], tum ſpeculatiuè, tum practico experimento: vel certè vſus rationis deſcribitur illo modo, vt ſcientiam quis habeat boni, & mali. Sed inſulſi Hebræi, qui arborem ſcientiæ boni, & mali vetitam primis parentibus [b], propterea ſic appellatam imaginantur, quod ipſi ſimiles infantium ſimpliciſſimi, & ſine vſu rationis conditi, cum guſtu arboris vim acceperint ratione, liberoque arbitrio vtendi. Nec multo Ioſephus [c], hac in re ſapientior, dum facultatem arbori tribuit acuendi ingenij ad ſolertiam, prudentiam, ſcientiam. Nam, vt omittam quod primos parentes animi dotibus, earumque decuit initio præſtantes vſu creari, quod & factum demonſtrant mutui cum DEO ſermones, vaticinium Adam, nominata ab eo animalia, lex ipſa [d] de non edendo fructu arboris ſcientiæ boni, & mali, hanc ipſam legem non tuliſſet DEVS, quaſi tantam inuidens perfectionem, vel impediens, quam perfectionem tantum abeſt vt eſus pomi attulerit, vt potius imminuerit, & ſummo dolore guſtatores affecerit. Ab euentu ſortita nomen eſt arbor, vt ſcientiæ boni, malique cognominaretur, quia cognitum experientia eſt à peccatoribus diſcrimen inter bonum, quo fruebantur ante, & malum, in quod incurrerunt: Vel ſi mauis, appellationis ratio fuit à fallaci, & maleuolo Diaboli promiſſo, ac per ironiam, quaſi & DEVS, qui & experimentum fecit de bono, & malo, id eſt, de obedientia, ac inobedientia, vſus eſt, dicens, poſtquam primi homines peccaſſent: Ecce Adam quaſi vnus ex nobis factus eſt, ſciens bonum, & malum [e]. Comparanda quoquo modo irriſio cum ea, qua ab Ioue Heſiodus [f] exceptum canit Prometheum furacem ignis:

a Eſa. 7. 15.
b Gen. 2. 17.
c 1. Antiq. cap. 2.
d Gen. 2. 17.
e Gen. 3. 22.
f Lib. 1. περὶ ἔργων.

" Τὸν τε χολωσάμενος προσέφη νεφεληγερέτα Ζεύς,
" Ἰαπετιονίδη, πάντων πέρι μήδεα εἰδὼς
" Χαίρεις πῦρ κλέψας, καὶ ἐμὰς φρένας ἠπεροπεύσας;
" Σοί τ' αὐτῷ μέγα πῆμα, καὶ ἀνδράσιν ἐσσομένοισι,
" Τοῖς δ' ἐγὼ ἀντὶ πυρὸς δώσω κακὸν ᾧ κεν ἅπαντες
" Τέρπονται κατὰ θυμὸν, ἑὸν κακὸν ἀμφαγαπῶντες.
" Ὥς ἔφατ', ἐκ δ' ἐγέλασε πατὴρ ἀνδρῶν τε, θεῶν τε.
" *Huic animo infenſus qui nubila colligit, inquit:*
" *Proles Iapeti multo techniſque doliſque*
" *Inter mortales vnus doctiſſimus omnes,*
" *Impoſuiſſe mihi gaudes, ignemque tuliſſe.*
" *Nempe ingens, atroxque malum & tibi poſtque futuris*
" *Queis ego pro rapto igne malum dabo, quo ſimul omnes*
" *Gaudebunt, propriumque malum fouiſſe libebit.*
" *Sic fatus, riſitque parens hominumque Deûmque.*

Sed de ſcientiæ boni, malique arbore plura Pererius [g]. Arbitror, hoc loco, vbi præſertim de abortiuo eſt ſermo, per cognitionem diſtantiæ boni, malique intelligi guſtum, ac experientiam bonorum externorum, qua caret abortiuus, quemadmodum citato Eſaiæ loco puer EMMANVEL cõmeſturus pueriles cibos prædicitur butyri, ac mellis, vt creſcendo compararet ſibi ſcientiam experimentalem, ſicque veritas Humanitatis eius deprehendatur. Quanquam verum ſit quod initio dixi, ſignificari eadem phraſi exactiorem quandam ſcientiam, non in ſenſus dumtaxat experientia poſi-

g Lib. 3. in Gen. Diſp.

Digitized by Google

tam,ſed in intellectus quoque iudicio. Quo etiam pacto deſcribitur vel infantum,vel rudiorum quorumlibet ignoratio, cùm neſcire dicuntur, quid ſit inter dexteram,& ſiniſtram [a], hoc eſt,inter bonum, & malum. Vias enim quæ à dextris ſunt,nouit DOMINVS: peruerſæ verò ſunt, quæ à ſiniſtris ſunt [b]: Superius Capite quarto [c] ſimilis poſita ſententia: Et laudaui magis mortuos,quàm viuentes, & feliciorem vtroque iudicaui, qui necdum natus eſt,nec vidit mala,quæ ſub Sole fiunt.

a Ionæ 4. 11.
b Prou.4.27.
c Verſ.1.

Verſ. 6.] ETIAM ſi duobus millibus annis vixerit,& non fuerit perfruitus bonis: nónne ad vnum locum properant omnia.

ETIAM *ſi duobus millibus annis vixerit.*] Augetur vitæ annorum numerus maiore quàm prius hyperbole, quæ indefinitè continebat annos multos: nullus enim ex macrobiis & polychroniis longæuis illis primis hominibus milleſimum pertigit. Mali ominis numerum iſtum quidam putant [d], & quia notatur apud Valerium Probum littera, Z, inauſpicata, vt ait Alexander ab Alexandro [e] poſt Suidam & Martianum [f] Capellam,& quoniam porci bis mille erāt,quos immundi Spiritus CHRISTI permiſſu ſubierunt, & in mare præcipitauerunt [g]. Septuaginta emendatiores legunt: Καὶ ἔζησεν χιλίων ἐτῶν καθόδους: (Et vixit mille annorum reditus.) Complutenſis textus, & vetus vnus codex: Καὶ εἰ ἔζησεν: (Etſi vixerit: antiqua tranſlatio: (Etſi vixerit mille annos duplices.) Hebr. ואלו חיה אלף שנים פעמים *veillu chaiah eleph ſchanim pahhamaym*, Etſi vixerit mille annos duabus vicibus.) Chald. תרין אלפין שנין *theren alpin ſchenin*, (duo millia annorū.) Reditus mille annorū ſignificare poteſt, vel redeuntes in orbē annos mille, ſeu curſum illorū, vel quod qui abierint mille,redeant denuò,vt efficiantur duo millia. Hic poſterior ſenſus ceteris editionibus,ac noſtræ congruit. Thaumaturgus,& Olympiodorus mille legunt annos,qui aptior Græcis vocibus,ac phraſi ſenſus eſt.Sed nos noſtram meritò præferimus.Græca phraſis no patitur vt quis dicatur ζῆσαι χιλίων ἐτῶν: Sed caſus Datiuus eſſe debet,vel Accuſatiuus.Ideo qui in Bibliis regiis vertit: (Si vixerit mille annis) ibique poſito commate,καθόδους iunxit ſequenti membro (reditus & bonitatem non vidit) non vidit mea ſententia, quomodo fideliter verteret.

d Petrus Bōgus de Myſte.numero.
e Lib.3.c.5.
f In Nuptiis Philolog.
g Mar.5.13.

Et non fuerit perfruitus bonis.] Hebraicè: (Non viderit bonitatem, ἀγαθοσύνην.) Chald. (Et in lege non ſtuduerit, & iudicium, & iuſtitiam non fecerit) Sed ſenſus eſt de bonorum externorum fruitione; Et vt loquitur Thaumaturgus,de vitæ commodis: quamuis iuxta priorem modum explicet Olympiodorus de non tendente ad verum bonum,hoc eſt,vt ſecundùm virtutem laudabiliter viuat.

Nónne ad vnum locum properant omnia?] Πορεύεται vadent: Et emendati Codices, πορεύεται vadunt: Et hic annoſus,& abortiuus: vtriuſque finis mors,ait Thaumaturgus,& nō ſolùm abortiui,ſed & eius,qui acerba morte interceptus rapitur è vita,inquit Olympiodorus:terra eſt enim hic quoque

que

que ſenior,& in terram ibit. (Omnia) Interpres noſter, & Græcus dixit, cùm potius Hebraica editio indicet maſculino genere,ac numero ſingulari ambos illos, inter quos fit comparatio: & properandi verbo ille vſus eſt, vt magis exprimeret continuum quaſi curſum noſtrum ad mortem.Locus vnus vel terra eſt,in quam reuertimur, vel ſepulcrum, quo mortui claudimur,prout Capite ſecundo [a] dictũ eſt,vel vnum idémque DEI iudicium, cui ſiſtentur omnes. Chaldæus de diuite auaro exponens ſic ait: (Anima eius deſcẽdet ad Gehennam,ad locum vnum,quo omnes peccatores erunt) illi nimirum peccatores,qui propria,& actualia habent peccata: qui enim ſolum originale, vt abortiui, non deputantur gehennæ, vbi duplex pœna luitur,damni,ſenſúſque; ſed peculiarem aliũm tendunt in locum ſubterraneum,qui Limbus puerorum vocatur,in quo nullus ſentitur dolor,ſed ſola eſt priuatio beatificæ viſionis. Certè demens eſt auarus, qui quantam quantam hîc trahat moram,breui moriturus tamen,nihil de ſuis ſecum rebus trahet. *a Verſ.20.*

Verſ. 7.] OMNIS labor hominis in ore eius: ſed anima eius non implebitur.

OMNIS *labor hominis in ore eius.*] Sufficere homini pauca poſſunt, cùm ſit paucis natura contenta: quapropter cùm huc omnis humanus labor externus tendat circa bonorum externorum comparationem,& conſeruationem,bis miſer auarus, qui & plura conquirat, & ne neceſſariis quidem fruatur; ac tertia præterea infelicitatis cauſa eſt, quod infinitam ſatiare cupiditatem conetur fruſtra: & quo ſe ad id mouet magis, hoc minus promoueat. Non adeo probo, quod ait Caietanus, doceri laborem hominis ſuapte natura ad os,id eſt,victum ipſius ordinari, quia edendo, ac bibendo,intentum aſſequitur, nempe lætitiam illam ex labore; non item ad animam,quoniam huius appetitus impleri nequit.Is quem dixi,planior ſenſus,& communior: cui non abſimilis, vt hominis pars ſuperior ex tali labore,vel etiam ex laboris eiuſmodi fructu (ſi quis illum fortè percipiat) non reficiatur,cùm hoc non ſit proprium aptúmve pabulum ipſius,verùm, ceu ſiliquæ porcorum [b] foris molles, intus inanes, ventrem grauantes magis,quam ſaturantes. *b Luc.15.16.*

Nec aberrant à ſcopo [c], qui volunt occurri opinioni eorũ,qui, quod ex primo Capite videri potuit, velut ex Eccleſiaſtis dictum ſententia, ipſi pariter ſentiebant,ſummam beatitudinis conſiſtere in cibo potúque, & cetera voluptate,ſaltem non inhoneſta. *c Titelm. Olympiod.*

Excogitauit Moringus alium loci præſentis intellectum,quod videlicet omnis labor hominis,miſeria,calamitas,eſt in ore eius, id eſt,vel grauis, & moleſta,vel leuis,ac toleratu facilis,prout afficitur, & veluti res ei quæque & palato ipſius ſapit, prout indole, moribúſque fuerit affectus: ac ſi malè, animum non impleri,ſed in deterius vertere quæ accidunt, ex quibus, qui benè,colligit ſalutarem fructum. Pia veráque interpretatio, cui conuenit venuſta nonnullorum per ſenſum accommodationis, Pſalmi [d] expoſitio: (Qui dat niuem ſicut lanam) frigoris experientiam magis,minúſve moleſtam *d Pſ.147.16.*

Digitized by Google

ſtam, vt quis mollius induitur, vel aſperius, ac leuius hyberna tempeſtate (nebulam ſicut cinerem ſpargit) ignorantiam, ac vitioſos habitus pellit, iuxta modeſtiam animi, & pœnitentiæ ſeueritatem. Idem iudicium facio

a Collat. 14. cap. 9. de Caſſiano [a]. Omnem laborem hominis eſſe in ore ipſius, hoc eſt, in eo compeſcendo per ſilentium, & vt omnium ſeniorum inſtituta, atque ſententias intento corde, & quaſi muto ore ſuſcipiamus, ac diligenter in pectore condamus, atque ad perficienda ea potius, quàm ad docenda feſtinemus: quoniam ex hoc cenodoxiæ præſumptio, ex illo fructus ſpiritalis ſcientiæ pullulabunt. At hæ Interpretationes leuiter adhæreſcunt ad litteram. Non ſat' etiam aſſequi Bonauentura mentem videtur Auctoris, os exponendo inhiationem deſiderij: qui enim deſiderat, inquit, os aperit, & laborem in ore eſſe, hoc ſibi velle, laborat ad deſiderij completionem,

b Cap. 16. 26 ad eum modum, quo ſcribitur in Prouerbiis [b]: Anima laborantis laborat ſibi, quia compulit eum os ſuum, Hebraicè, (Quia incuruauit ſe ad ipſum os eius.) Qui locus illuſtrat potius traditum litteralem ſenſum, quaſi ſupplex petat os cibum ad vitam ſuſtentandam neceſſarium: & vt ibidem

c Gen. 3. 19. obſeruat Beda, debet ob ſententiam, qua damnatus eſt Adam [c], cibus ſudore, ac labore parari. Chaldæa paraphraſis fauet hîc his verbis: (Omnem laborem vir propter cibum oris ſui ipſe laborat, & in dicto oris alitur: & etiam anima hominis non ſatiabitur cibo, & potu.) Hieronymus, & Albinus tropologicè declarant de laborante in Scripturis, ſed qui auidus ſemper eſt ad diſcendum, & docendum: Addit Hugo de vano diſputatore: de eo, qui quod in Baptiſmo promiſit ore proprio, implere ſtudet: vel præſtare quod alios docet, non quærens quod animo ſuo ſatisfaciat, ſed aliis. Arboreus de iactabundo rerum ſuarum laudatore: déque querulo laborum lamentatore, qui bonis quæ ſuppetebant, vti voluit, contentus prædicatione, & opinione externa. Olympiodorus de homine nequam ſemper aliquid proferente flagitioſi, nempe contumelias, iurgia, blaſphema verba.

d Hom. 40. in Euang. Quiſquis hoc ſolùm modo laborat, ait Gregorius [d], citans locum iſtum, vt ſciat quid loqui debeat, ab ipſa refectione ſuæ ſcientiæ mente vacua ieiunat [e]. Affert ad idem quem attuli locum ex Prouerbiis, atque: Os

e Hom. 18. in Ezech. enim noſtrum nos compellit ad laborem, quando per hoc quod dicimus à vitiis refrenamur: quia turpe nimis eſt nos negligendo cadere, vnde prædicando conati ſumus alios leuare.

In ore eius.] לפיהו *lephihu*, Ori eius, vel ad os eius, vel pro ore eius, videlicet implendo. Εἰς στόμα αὐτοῦ: ideo laborat homo, vt manducet: quippe

f Gen. 3. 19. ſanxit DEVS [f], Vt in ſudore vultus ſui, veſcatur pane ſuo: Et Paulus, Vt

g 2. Theſſ. 3. 10. ſi quis non vult laborare, nec manducet [g]. Chaldæus (Propter cibum oris ſui.)

Verſ. 8.] QVID habet amplius Sapiens à ſtulto? & quid pauper niſi, vt pergat illuc vbi eſt vita?

QVID *habet amplius Sapiens à ſtulto.*?] Comparatio eſt ſtulti auari cum ſapiente paupere. Nam iſte contentus alimentis, & quibus tegatur [a],

gatur [a], atque victui neceſſariis, pergit ad locum, vbi eſt tum vita temporalis, ac proinde ad opes, quibus eſt ſuſtentanda: tum vbi eſt vita æterna, æſtimans ſuperuacanea cuncta alia externa bona, & vt ſtercora, & tanquam detrimenta [b]; non in terra, ſed in cœlo theſaurizáns [c], faciénſque ſibi ſacculos nunquam veteraſcentes [d]. At infelix ille oculos declinans in terram [e], tíque ventre conglutinatus [f], & illam comedens velut ſerpens [g], tendit in eandem non ſecus quàm res omnes ex terra compoſitę, pergit, ac properat ad communem omnibus mortem. Itaque & ſeipſum fatigat auarus fruſtrà non valens inſatiabili animæ ſuæ ſatisfacere, & ſtulto labore conſumitur, nec honeſtam capiens ex facultatibus voluptatem, ſícque priuans ſe huius vſura vitæ: denique crudelior eſt in corpus, & animam, quoniam certum vtrique parat interitum, fraudans vita beata.

a 1.Tim.6.8.
b Philip.3.8;
c Matt.6.19.
d Luc.12.33.
e Pſ.16.11.
f Pſ.43.25.
g Gen.3.

De hac quidem téporali vita forſitan primarius ſenſus eſt, qui traditur à Hieronymo, & Hugone Cardinali, & Gloſſa Interlineari, quaſi etiam communis dicitur ſapienti, & ſtulto, tum diuiti, ac pauperi: Labor pro ore, id eſt, victu: niſi quod diues domi, & ad manum habet: pauper quærit vnde viuat. Attamen alius de æterna per ſpiritualem, ac ſtudioſam, dum hîc viuimus, cenſendus non litteralis, & minimè intentus, Illum ſolum reddit Carthuſianus, necnon Lyranus, & Bonauentura, & Chaldæa Paraphraſis hoc ſermone: (Etenim quid amplius eſt ſapientibus in ſeculo hoc, quàm ſtultis, & quid eſt ipſi pauperi, niſi, vt ſtudeat in diſciplina legis Domini; vt cognoſcat quo modo futurum ſit, vt eat omninò coram Iuſtis in Paradiſum Eden.)

Thaumaturgus interpretatur prudentem ac moderatum, qui rerum terrenarum affectibus non tenetur, ad paupertatem ferè ſemper magis inclinare, & ad illam plerumque duci per vitæ rectitudinem, & integritatem.

Olympiodorus quoque de vita eadem æterna explicat, quæ eſt CHRISTVS ipſe, ad quem is qui ab ipſo CHRISTO beatus prædicatur pauper ſpiritu [h], incedit per virtutum ſemitas; cùm ſtultus mancipet ſeſe voluptatibus, more pecudum. Placet Hieronymo atque Albino, & Hugoni Cardinali hæc allegoria mixta tropologiæ, & anagiæ. Aliam verò allegoriam Olympiodorus adhuc aſſignat de populo Iudæo, & Gentili, quorum prior ſtultus, ac inſipiens in ligno vitam ſuſpendit: poſterior olim pauper, & vacuus gratiarum DEI, ad Crucifixum accurrit, & profectus in conſpectum vitæ ſalutaris Dominum IESVM CHRISTVM fide locupletatus eſt. Documento ſunt ad illuſtrandam tropologiam, Diues in Inferno ſepultus. & Lazarus mendicus exceptus Abrahæ ſinu [i]. Cœcus eſt, & aſtrictus duriſſimis vinculis auarus, vt nec viam videat, nec ambulet in ea, quæ ducit ad vitam, ſed ligatis pedibus, manibúſque [k] (vincula licèt aurea ſint, argentea, gemmeáve, &c.) in faſciculum [l], projiciatur in tenebras exteriores [m] atris flammis comburendus.

h Matth.5.3.
i Luc.16.22
k Mat.22.13.
l Cap.13.40.
m Matth.8.12. c.22.13. c.25.30.

Lyranus exiſtimat ab hac ſententia nouam inchoari libri partem, quam ſextam deſignat, & in ea probari, non conſiſtere felicitatem in rerum occultarum notitia. Caietanus ait, fieri argumentum duplex, ad oſtendédum, quod vanus eſt labor propter animum ſuſceptus. nam ſapiens, qui laborat pro animo, non expletur, vt nec ſtultus: & inter pauperem ſperantem aliam

vitam,vel profitentem vitæ genus à communi ſeparatum, & eum qui non ſperat,aut vitam communem agit; maior differentia non eſt, quàm priùs dicta, hoc eſt, lætari in cibo,& potu, & fructu laboris proprij, ſiue diuitiarum.

Coacta mihi hæc vltima videntur,& neque morum inſtitutioni, neque hiſtoricæ intelligentiæ valde apta. Paulò melior Moringi expoſitio, conſentanea illi,quam dedit ad præcedentem verſum. Sed quid vero ſimilius iudicarem, iam aperui, minimè ſpernens commodam aliorum ſenſuum vbertatem. Varietas editionum gignit quoque in præſentis loci intelligentia nonnullam varietatem,de qua mox.

Et quid pauper, niſi vt pergat illuc,vbi eſt vita?] Vetus Tranſlatio: Quid pauperi (amplius) niſi ſcire vt vadat contra vitam?) Hebraicè: מה לעני יודע להלוך נגד החיים *ma lehhani iodeahh lehaloch neged hachaym* (Quid afflicto,vel pauperi ſcienti pergere coram,vel obuiam vitis,aut viuentibus? vel iuxta vitam, vel iuxta viuentes?) Græcè: Διότι ὁ πένης οἶδε πορευθῆναι κατέναντι τῆς ζωῆς (Quoniam pauper nouit ire contra vitam, vel antè, ſeu coram, vel è regione) vbi affirmatio eſt ſine interrogatione, ac potiùs reſponſio ad præſentem interrogationem: Ὅτι τίς περίσσεια τῷ σοφῷ ὑπὲρ τὸν ἄφρονα: Quoniam quæ abundantia ſapienti ſuper ſtultum? quaſi πένης ſit idem qui σοφός, pauper qui ſapiens. Et quidem nonnunquam hæ voces, pauperis,& diuitis,& ſapientis,abſolutè poſitæ, ſignificant Iuſtum, qui ſolus ſapit,& diuitias vel non habet,vel cor ad eas non apponit,paupertatem colens affectu. Quare ſic quidam declarant lectionem Hebræam: Quid eſt pauperi ſcienti,id eſt, qui ſcit, & ſapiens eſt? vt ambulet iuxta viuentes, id eſt,in lege Domini ad exemplar Iuſtorum, qui viuunt poſt mortem in Paradiſo deliciarũ.Totidem ferè verbis Chaldæa Paraphraſis priùs à me recitata. Alij aliter diſpungendo: Quid pauperi?nimirùm prodeſt,ſcire ambulare coram viuentibus,id eſt, coram iis,qui bene, & lautè viuunt,videlicet ſecundùm explicationem Hieronymi, vt ab his quærat vitam, ſeu victum? Alij,Quid pauperi ſcienti pergere ante vitam? nempe, Quid minus illi eſt quàm diuiti,qui vitæ ſuæ non conſulit?ſeu,Quid minus eſt eidem pauperi, qui nouit induſtria ſibi victum parare inter illos, quibuſcum viuit, quàm diuiti,qui nec vtitur poſſeſſis? aut ſi vtitur,non aliud percipit,quàm quibus vitam ſuſtentet,quod æquè pauper facit. Vatablus: Quid excellentius habet ſapiens quàm ſtultus,aut quid præſtantius habet humilis, niſi qui ſcit vitam agere inter viuentes? Sed iuxta Hebræum legit: (Quid pauperi ſapienti pergere ante vitam?) & exponit: Si vterque laboret in cupiditate habendi, quid iuuat pauperem doctum ambulare prudenter coram ipſis hominibus in mundo viuentibus? Iſidorus Clarius: (Et quid pauper intelligens minus habet inter eos, cum quibus viuit?) parans, inquit, ſibi victum induſtria ſua? Ioannes Benedictus (Quid pauperi prodeſt ambulare coram viuentibus?) Iuuat tot coaceruatio expoſitionum, vt noſtræ veritas editionis,ac puritas magis eluceſcat,ſi comparetur cum ceteris.

Verſ. 9.]

Verſ. 9.] MELIVS eſt videre quod cupias, quàm deſiderare quod neſcias: Sed & hoc vanitas eſt, & præſumptio Spiritus.

IVXTA multiplicem priorum verſuum declarationem, diuerſis hic quoque modis declaratur. Hic optimus, perſiſtens in ſapientis pauperis à diuite ſtulto diſcrimine: quia hoc enititur ille, vt quod optat conſequatur, vitæ præſentis neceſſaria, multóque magis ſempiternam vitam, & eorum, quatenùs licet, dum hîc viuit, viſionem, ſiue cognitionem, quæ ad illam conducunt: Stultus verò nil aliud quàm deſiderat, & ſecundùm nomen auari, auet, & immodicè concupiſcit, non eo vnquã perueniens, quod habet in optatis: ſed ob incertorum ſpem quæ non habet, fraudans ſeipſum fruitione certorum. Hoc quid aliud eſt niſi vanitas, & præſumptio Spiritus? ſiquidem inania talia deſideria ſunt, & nimis ſtultè præſumit, ad id qui aſpirat, quod aſſequi non valeat, quíque tantopere cupit, quod cuiuſmodi ſit, nec experiri quidem velit: & cùm non experiatur commodum ipſius, adeò circa ipſum adlaboret. Huc facit Capitis tertij [a] ſententia: Omnis homo, qui comedit & bibit, & videt bonum de labore ſuo, hoc donum DEI eſt. Igitur præſtat moderatè potiri bonis præſentibus, futura verò longè meliora, diligenter perſequi, ita vt illa præ iſtis deſpiciantur, leuitérque videantur, ac veluti neſciantur. Id qui facit, videt quod cupit, nempe verum ſibi ſcopum proponit, ac intuetur, & intentionem defigit, non deſiderat quod neſcit, res nimirùm alias, quas non tanti facit.

[a] *Verſ.* 13.

Paraphraſis Chaldææ verba ſunt hæc: (Melius eſt viro vt lætetur ſuper eo, quod ipſi eſt, & vt faciat iuſtitiam, & vt videat mercedem operum ſuorum in die Iudicij magni, quàm vt eat ad ſeculum illud in afflictione animæ) vbi plena omnia deſideriorum etiam bonorum, ſed abſque complemento eorum.) Verùm hoc vanitas eſt homini peccatori, & confractio Spiritus. Vetus tranſlatio ſic habet: (Melior eſt aſpectus oculorum ſuper ambulantem in anima.) Dilucidè hoc interpretatus eſt Symmachus, ait Hieronymus, dicens: Melius eſt prouidere, quàm ambulare, vt libet.) Id eſt: Melius eſt iuxta ſenſum cuncta agere, qui eſt animæ oculus, quàm voluntatem cordis ſequi, quod eſt ambulare in anima,) ſeu vt Ezechiel [b] ſcribit, in voluntate cordis ſui.) Iuxta editionem noſtram (in cogitationibus cordis.) Aliter prætereà de ſuperbo, qui ſibi placet, idem Doctor interpretatur: meliorémque eſſe illum, qui cuncta prouidet, quàm cui nihil placet, niſi quod ipſe fecerit.

[b] *Cap.* 11. 5.

Priorem quoque è duabus iſtis Interpretationibus reperies apud Olympiodorum, qui oculos mentis accipit luce Sancti SPIRITVS illuſtratos, animæ voluntatem pro parte irrationali. Conſentit vt ſolet, Albinus Hieronymo. Salonius non abeſt ab eo ſenſu quem tradidimus, quíque à priore Hieronymi non diſſidet. Nam dicit videre quod cupit, qui mentis oculis diſcernit inter bonum, & malum, illud cupiendo, hoc repudiando: ſæpè deſiderare quod neſcit, qui ſequitur voluntatem cordis ſui, & concupiſcentias, quia vult comprehendere quod non poteſt.

Hugo

Hugo Cardinalis cum Gloſſa Interlineari meliorem docet prouidentiam, ſeu ſcientiam præuiſionis, qua ſcitur quid ſit cupiendum, quid non, quàm temerariam, præcipitemque concupiſcentiam eorum, quæ concupiſci non poſſunt niſi ab ignorantibus ea, qualia temporalia bona, quæ ceu putre lignum, & ſquama piſcis, lucẽt duntaxat in tenebris, & ſunt indigna ſcitu. Lyranus non hinc longè abit, niſi quod propriè vult reprehendi ſuperſtitioſam, & vanam futurorũ præſcientiã. Nec diſcordat Carthuſianus, exprimens res ſuperſtitioſas, magicas, friuolas, falſas, quas neſcire, quã ſcire magis expedit, cum contra ſtudendum magis ſit cognitioni eius quod appeti debet, videlicet finis vltimi, ac mediorum ipſius. Simile eſt, quod ait Bonauentura; Melius eſſe videre quod cupias, id eſt, agnoſcere vitam quam deſideras, quàm deſiderare quod neſcias, id eſt, velle illuc peruenire ignoranter: ideoque oportere vt oculi noſtri recta videant, & palpebræ noſtræ
a Pro.4.25. præcedant greſſus noſtros [a].

Vatabli verſio eſt: (Melior eſt prouidentia, quàm vt quis deſiderium ſequatur) Et ad verbum Hebræa reddit: (Melior eſt aſpectus oculorum, quàm quod æſtuet anima.) Id eſt: Melius eſt eſſe contentum præſenti fortuna, quàm multa deſiderare, & modò hoc, modò illud in votis habere. Iſidorus Clarius: (Melior eſt aſpectus oculorum, quàm ambulans anima) quæ, inquit, eſt occupatio obiectionis, quaſi melius videatur oculis contẽplari diuitias, quàm induſtria ſola fretum, in diem, more pauperis viuere; hoc falſum eſt; non aliud enim aſpectus diuitiarum affert, quàm animi ſtultas curas, & tormenta. Auctor Theſauri linguæ ſanctæ: (Melior eſt viſio oculorum, quàm ambulare animæ) Id eſt, Præſtat rebus præſentibus, quas ob oculos habes, frui, quàm animo huc illuc vagari, & nunquam ſaturari. Caietanus: (Melior eſt aſpectus oculorum, quàm ambulatio animæ.) Id eſt, Melius eſt præſens bonum, & quod oculis videtur, quàm futurum, quodque ſolo deſiderio habetur; ambulatio ſiquidem animæ, inquit, greſſibus deſiderij, ac ſpei fit. Verùm quod hinc probari contendit, Melius eſſe comedere, atque bibere, & lætari de talibus bonis, quàm ſint animæ bona pauperis, & ſapiẽtis, mihi non placet, vt antea quoque monui.

Nec video qua ratione Thaumaturgus eliciat hunc ſenſum, quod multos de mentis gradu deiiciat procacium oculorum aſpectus, animam incitantes, ac per inanem videndi cupiditatem ad inutile ſtudium pertrahentes. Quibus tamen poſtremis verbis nonnihil fauet Lyrano, cuius ſuperius expoſitionem recitauimus de vano ſciendi ſtudio.

Idem nobis & hic conſilium tam multis afferendis loci huius enarrationibus vulgatam editionem confirmandi, quæ planius ac verius reddidit ſententiam. Ab hac vetus, cuius item fecimus mentionem, non multum recedit. Septuaginta Græcè ita vertunt (Ἀγαθὸν ὅραμα ὀφθαλμῶν ὑπερπορευόμενον ψυχῇ. Bona viſio oculorum ſuperambulans animæ,) id eſt, quæ ſuperat deſiderium, nimirum præſens habens obiectum, quod abſens anima cupit. Symmachus, quem Latinè retulit Hieronymus: Βέλτιον προβλέπειν, ἢ ὁδεύειν αὐταρεσκείᾳ: (Melius eſt prouidere, quàm ambulare vt libet.) Hebraicè: טוב מראה עינים מהלך נפש *tob mareh bhenaijm mehalach nephesch*. Bona viſio oculorum præ ambulare animæ.

Sed &

Sed & hoc vanitas, & præſumptio ſpiritus.] Aliquoties hæc declarata ſunt. Et poteſt Græca vox προαίρεσις, tum electionem ſignificare, quod ſponte quis eò ſe coniecerit, vel præceptionem, ſiue præacceptionem, atque præcipitationem animæ deſideriis æſtuantis, & inhiantis, ac veluti ſpe deuorantis, quæ non habet.

Verſ. 10.] QVI futurus eſt, iam vocatum eſt nomen eius: & ſcitur quòd homo ſit: & non poſſit contra fortiorem ſe iudicio contendere.

QVI *futurus eſt, &c.*] Quem primo loco ſenſum Hieronymus, & poſt eum Albinus, Salonius, Gloſſa Interlinearis, aliique ſequuntur, de CHRISTI aduentu, qui præcognitus ſit in Scripturis, ac nominatim deſignatus, & vt homo non poſſit ſe conferre cum PATRE: ideoque deinceps Capite ſequenti præcipi, ne vltra quàm de eo ſcriptum ſit, requiramus, veneranter accipio, præſertim cum Hieronymus aſſerat aperte hic prædicari de SALVATORIS aduentu. Nihilominus expoſitio alia, quã ſubiicit idem Doctor, vt nonnullorum aliorum, ad præcedentia ſimplicius adhæret: nempe iam cognita DEO nomina cunctorum, qui futuri ſunt hominum, nec fas cuiquam eſſe contra artificem ſuum reſpondere, quare ita, vel ita factus ſit: Vanumque eſſe, ac ſuperfluum (habentur hæc verſu ſequenti) multa diſſertare his de rebus, quaſi ob DEI præſcientiam tolleretur liberum arbitrium noſtrum, quod nullo modo dici poteſt. Hoc modo Gloſſa ordinaria, & Thaumaturgus explicat, & Olympiodorus, qui diſtinctius ait, argui qui effutiantur impudenter contra prouidentiam DEI, quare hunc DEVS oppreſſerit paupertate, illi magnas diuitias tribuerit: hunc venuſtum eſſe voluerit, illum deformem: & ſimul alias nugas effutiant. Nam omnium rerum apud ſapientiſſimum DEVM repoſitæ ſunt rationes, qui & eas præcognouit, & nomina ipſa tenet; & ſi quis contendere velit, nequeat apud fortiſſimum præualere, iuxta illud: Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas, cùm iudicaris [a], ſcilicet cùm iudicaris iniuſtitiæ, ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.

[a] *Pſal.* 50. 6. *Rom.* 3. 4.

Propriè fortaſsè magis hæc ſententia, vt cum ſuperioribus nectatur, ſpectat ad potentes & diuites, qui ſe gloriantur non deſiderare quæ neſciant, id eſt, abſentia, quæque non habeant, ſed multis abundare. Quiſquis erit, fuitve, aut etiam eſt, pridem diu antè ſcitum eſt, quod nomen habiturus eſſet, nec quidquam ſupra conditionem hominis, & idipſum quod habiturus eſſet, à DEO accepturũ fuiſſe, qui cuiuis, prout libet, cuncta partitur; quocirca non intendendam ſtultè litem DEO, quocum cadere cauſa litigatorem neceſſe ſit. Affinitatẽ profectò habet immodica iſta ſciendi ſitis, & profundior ſcrutatio ſecretorum, de qua & Lyranus locum præſentem intelligit, cum inſatiabili habendi cupiditate auari, de qua priùs actum eſt, vt mirum minimè ſit deſcendiſſe ex auaritia in curioſitatis huius inſectationem Eccleſiaſtem. Et fit non rarò, vt auarus efferat glorioſius ſeſe, congeſtóſque theſauros adſcribat induſtriæ propriæ, quæ vel ſola illos parauerit,

 vel

vel adiuta quidẽ auxilio Dei, ſed ad ſua ipſius merita reſpicientis, non liberaliter, gratis, & per veterem, æternámque prouidentiam largientis. Vel perſeuerat de auaro ſermo ad hunc modum, vt ait Clarius; Cùm diu per fas & nefas inhiauerit homo caducis rebus, honoribúſve, noméque eius per omnem terram propagatum fuerit, tamen in morte notum fiet, quod fuerit homo mortalis, nec potuerit in iudicium intrare cum Deo fortiore ſe.

Qui futurus eſt.] Vetus Tranſlatio: (Quid eſt quod futurum eſt:) Εἴ τι ἐγένετο (Si quid fuit) מה שהיה *ma ſchehiah*, (Quidquid fuit.) Chald. (Id quod fuit in mundo.) Vatablus. Qui exiſtit, vel qua ratione, ſeu ex qua materia extiterit homo, indicat nomen eius, hoc ipſum quod dicitur homo. Quare vel generalis propoſitio eſt de omni re, quod iam antè præcognita, & præordinata ſit, quæ deinde ad hominem applicatur; vel comprehendit propoſitio tota hominem, parúmque intereſt quod abſolutè exprimatur, aut cum particula conditionali. Caietanus legens מה *ma*, cum *camets*, in genere maſculino (Quiſquis fuit) quæ ſequuntur, ita vertendo, exponit: (Iam vocatus nomine ſuo,) id eſt, nominis celebritate illuſtris, ac de nomine cognitus (& notificatus quis ipſe homo) (id eſt, quid egerit, quid profeſſus ſit, maximè quam doctrinam, & philoſophiæ ſectam) & non poterit ad iudicandum cum eo quod fortius eſt.) Id eſt, non valebit tamen iudicium ferre de his quæ ſuperant ipſius ingenium & captum.

Iam vocatum eſt nomen eius.] Iuxta interpretationem Hieronymi, aliorúmque, nomen CHRISTI, quod EMMANVEL Gloſſa dicit eſſe. Verùm ceteri intelligunt de perfecta præſcientia DEI, qua nominum impoſitio ſcientię perfectionem arguit in imponente, ſicut olim in Adã [a], & de omni ſapiente docet Plato [b], & Nigidius apud Gellium [c], & Euſebius [d] agens de linguæ Hebrææ vocabulis. Crebrò quoque Scripturæ DEO vt proprium ac ſingulare tribuunt omnia vocare ex nomine ſuo, vt quæ ſunt, ita quæ non ſunt [e], tum verò homines, etſi cùm hoc de iſtis dicitur, denotatur beneuola DEI prouidentia. Item SPIRITVS Domini ſcientiam habet vocis [f], vt aliàs expoſuimus.

a Gen. 2. 19.
b In Cratylo.
c Lib. 10. c. 4.
d 11. de Demonſt. Euãg. cap. 4.
e 1. Cor. 1. 28.
f Sap. 1. 7.

Et ſcitur quod homo ſit.] Ille nimirùm qui futurus eſt, quod humanæ conditionis, id eſt, fragilis, ac miſeræ, quod nomen Adam hîc poſitum vt appellatiuum, & commune, indicat: Καὶ ἐγνώσθη τί ἐστιν ἄνθρωπος, Et cognitum eſt quod eſt homo. Vt ſciant gentes quoniam homines ſunt, ait Dauid [g]; & Eſaias [h]: Ægyptus homo eſt, & non DEVS: Argilloſum ſignificat Adam, & limoſum, luteum, figlinum ex rubea terra: Et ſi Cypriano [i] credimus, ac Auguſtino [k], carnem factam: eſt enim rubra argilla, ſimilior carni, cuti, ſanguini. Anaſtaſius [l] Sinaita exponit Adam eſſe terram ſanguinolentam. Sæpè ponitur Hebræa hæc dictio pro quouis homine, præſertim quando Scriptura filium, filióſve hominis, & hominum cognominat. Eſt enim ſemper in numero ſingulari Adam. Notat verò Euſebius [m] maximam dignationem DEI expreſſam in Pſalmo: ([n] Quid eſt homo, (Enos obliuioſus, ac obliuiſcens te) quod (tamen) memor es eius, (tu DEVS) aut filius hominis (Adam terrenus, fragilis, carnalis.) quoniam viſitas eum? In alio Pſalmo [o]. בני אדם *bene adam*, opponuntur בני איש *bene iſch*

g Pſ. 9. 21.
h Cap. 31. 3.
i De monte Sion, & Sina
k Tract. 9. ac 10. in Ioan.
l Lib. 4. & 7. anago. contẽpla. in hexã.
m Suprà
n Pſalm. 8. 5.
o Pſal. 48. 3.

Digitized by Google

bene iſch, quos Interpres vocat terrigenas, quaſi viliores, ac ignobiles, & filios hominum dicere potuit (virorum,) quos nobiles, illuſtres, &c. ὅιτε γηγενεῖς καὶ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. Homo Latinè vim eandem habet ab humo, vt Varroni [a] placet, indicátque Tullius [b] his verbis: DEVS homines humo excitatos, celſos, & erectos conſtituit. Adam Latina interpretatione homo dicitur, ait Ambroſius [c], & Auguſtinus [d]. Si libet cum Græcis ludere in Hebræa voce Græcè ſcripta, Græcè Ἀδὰμ omnes homines toto ſparſos orbe terrarum denotat: primum namque elementum ἀνατολὴν deſignat, ſecundùm δυσμὴν vel δύσιν, tertium ἄρκτον, quartum μεσημβρίαν, Orientē, Occidentē, Septentrionem, Meridiē. Obſeruauit hoc idem Auguſtinus, [e] nec non in iiſdē notis contineri ſextum ſupra quadrageſimū numerū, α. enim eſt vnum, δ. quatuor, α. rursùs vnum, μ. quadraginta; tot autē annis dicebant Hebræi templum ædificatum [f]. CHRISTVS verò ex Adam ſumpſit templum ſui corporis, quod corpus formatum eſt intra vterum matris, vt ait Alphonſus [g], ſecutus eam rationem numeri per dies quadraginta ſex, & propterea purificatio, inquit, imperata eſt impleri die quadrageſimo: quia Scripturæ pro diebus annos intelligunt, & numeros minores, qui ſunt ſupra maiores, intra maiores includunt. Illud quoque de quatuor Mundi partibus prior notauit Cyprianus, vel æqualis alius Cypriano, in libro, qui Cypriani libris inſertus eſt de Montibus Sion, & Sina. Immò & Sibylla [h]:

a *De lingua Latina.*
b *2. de Natu. Deorum.*
c *In Pſ. 118. octonario 2.*
d *15. de Ciuit. Dei, c. 17.*
e *In Pſ. 95. & Tractat. 9. ac 10. in Ioan.*
f *Ioan. 2. 20.*
g *Serm. 1. de purif. B. Virg.*
h *Lib. 2. orac.*

„ *Nimirùm* DEVS *is finxit tetragrammaton Adam,*
„ *Qui primus fictus fuit, & qui nomine complet*
„ *Ortus, occaſus, auſtrum, boreámque rigentem.*
„ Αὐτὸς δὴ θεός ἐσθ' ὁ πλάσας τετραγράμματον Ἀδὰμ
„ Τὸν πρῶτον πλασθέντα, καὶ οὔνομα πληρώσαντα
„ Ἀνατολὴν, δύσιν, μεσημβρίαν τε καὶ ἄρκτον.

Quocirca meritò Eugubinus [i] inuehitur in eos qui talem in Auguſtino reprehēdunt nominis Adā notationem, Varronis afferēs exemplū, qui conatus ſit nominibus Græcis etymon Latinum accommodare. Iure quoque Theodoretum [k] cauet ſequamur deriuantem Adam ab Eden, quoniam varia eſt vtriuſque nominis & ſcriptura, & ſignificatio. Nam עדן *hheden*, voluptas eſt, אדם *adam*, terra argilloſa, vt diximus.

i *In Gen. c. 2. ſub finem.*
k *Quæſt. 25. in Geneſ.*

Porrò Chaldæa Paraphraſis hoc loco nomen Adam ſumens velut proprium ſic interpretatur: (Id quod fuit in Mundo, ecce iam vocatum fuit nomen eius, & cognitum à filiis hominis, à die quo fuit Adam antiquus.) Vbi tribuit nominis impoſitionem, vel vſurpationem, atque rei cuiuſuis cognitionem aliis præceſſoribus, non autem DEO, de quo non eſt dubium, ita vt non ſit quare modò quiſquam ſuperbiat, eùm ideò pridem perſpectum ſit, ac probè cognitum, quid ipſe tandem ſit, aut habeat, nec noui quid iactare poſſit. Alij aliter, vt ex ſuperioribus intelligi poteſt. Sed recole traditum maximè proprium ſenſum.

Et non poſſit contra fortiorem ſe in iudicio contendere.] Vel de CHRISTO, vt tanquam homo PATRE minor eſt, vel de ſuperbo, ſeu diuite, ſeu ſcientiæ vano profeſſore, iuxta ea, quæ priùs perpenſa ſunt, hæc accipi debent. Hebraicè: (Et non poterit ad iudicandum cum eo, qui fortis præ ſe.)

a Cap.9.2.3. Μικρὸς τοῦ ἰσχυροῦ ὑπὲρ αὐτόν. Emēdati Codices: ἰσχυρότερον. Verè ſcio, inquit Iob [a], quod ita ſit, & quod nō iuſtificetur homo (Enos miſer, ęrumnoſus, obliuioſus) compoſitus Deo (El forti, potenti) ſi voluerit contendere cum eo, iudicare cum eo, rixari, litigare, tueri ſe in iudicio, contradicere.) non poterit ei reſpondere vnum pro mille, (vnum verbum pro mille) Siue Devs, quia non dignabitur, ſiue potiùs homo, quoniam reuerà quantumuis velit, & conetur, non poterit. Si repentè interroget, ait idem Iob [b], quis reſpondebit ei. Nec minus verè, licèt non adeò forſan ſincerè, de amicis Iob vnus Eliphas [c]: Numquid homo (enos) Dei comparatione iuſtificabitur, aut factore ſuo purior erit vir (אִישׁ iſch) quamuis præclarus, & magnus. Proptereà deprecatur Dauid hoc iudicium cum Deo, rogátque ne is intret in illud cum ſeruo ſuo, quia non poteſt iuſtificari in conſpectu eius omnis viuens [d].

b Cap.9.12.

c Cap.15.14.

d Pſ.142.2.

Verſ. 12.] Verba ſunt plurima, multámque in diſputando habentia vanitatem.

Verba *ſunt plurima*, &c.] Compeſcenda futilis de rebus occultis, de diuinis iudiciis percunctatio, & tractatio, quæ quo ſuſcipitur magis, hoc vanitatem demonſtrat magis, & ſtultum, caſſúmque conatum talia differentis. Exemplo ſunt Philoſophi, vt Carthuſianus monet, qui euanuerunt in cogitationibus ſuis [e]. Hugo in particulari de Prouidentiæ negatoribus intelligit, qui ſophiſticè paralogizent, quæ præuiſa, prouiſáque ſunt à Deo, cùm non poſſint non euenire, neceſſitatem inuoluere libertati contrariam arbitrij noſtri. Vana illatio, & ſtulta, mera vanitas, ac ſtultitiæ, & λῆραι λήρων, vt loquitur hîc etiam Thaumaturgus. Garrulitatem non opus eſt verbis multis reprehendere, ne reprehendendo reprehenſionem incurramus. Vno verbo linguę deambulationem appellari puto poſſe, ſicut deſiderium ſuperuacaneum verſu nono textus Hebræus nominabat deambulationem animæ. Ita quidem vetus poëta loquitur Aſtydamas:

e Rom.1.21.

„ Γλώσσης περίπατός ἐστιν ἀδολεσχία,
„ Λῃρεῖς ἐν οὐ δέοντι καιρῷ φιλοσοφῶν.
„ *Lingua garrulitas eſt deambulatoria,*
„ *Nugaris non congruenti tempore philoſophans.*

Legatur opuſculum Plutarchi, Περὶ τῆς ἀδολεσχίας, præter quamplurimas ſacras profanáſque hac de re ſententias.

CAPVT

CAPVT SEPTIMVM.

SVMMARIVM.

PERGIT *Eccleſiaſtes vanum ſcientiæ ſtudium de rebus quæ ſuperant vires humani ingenij, confutare: ſatius eſſe vtiliora quærere ac noxia vitare, cõſiderare labores ac ærumnas vitæ: audire ſana conſilia dantem: adiungere mediocres cum mediocritate ſapientiæ facultates, iiſque moderatè vti: leuibus aures, ac maledicis ſermonibus non accommodare: cauere mulierum conſortia: vnam colere ſapientiam, quæ nos ab argutijs mundi prauis liberet, reſtituatque rectitudini, in qua initio conditi ſumus.*

Verſ. 1.] QVID neceſſe eſt homini maiora ſe quærere, cùm ignoret quid conducat ſibi in vita ſua numero dierum peregrinationis ſuæ, & tempore quod velut vmbra præterit? Aut quis ei poterit indicare, quid poſt eum futurum ſub Sole ſit?

QVID *neceſſe eſt homini maiora ſe quærere.*] Hæc verba in editione Hebrça, & Chaldæa iungũtur priori Capiti: & quidã Codices, quos Caietanus ſequitur, verſum hunc primum totum ad idem illud Caput referunt. Hebraicè, Græcè, Chaldaicè ſic eſt: (Quæ excellentia, ſeu abundantia; quid amplius, quod maius emolumentum, &c.) Nimirum, inquit Clarius, reuocans etiam ad finem prioris Capitis) verba multiplicare in vanum, vt iudicio contendas cum DEO, cum nemo ſciat quid expediat ſibi, quamdiu viuit in hac vanitate, vbi DEVS fecit dies hominis ſimiles vmbræ, nec quid poſt mortem ſit futurum ſub Sole, poſſit cognoſci naturaliter. Eidem expoſitioni fauet Caietanus.

Cùm ignoret quid conducat ſibi in vita ſua numero dierum peregrinationis ſuæ, & tempore quod velut vmbra præterit.] Argumentum à minori, quaſi dicat quod eſt in libro Sapientiæ [a]: Difficilè æſtimamus, quæ in terra ſunt, &

[a] *Cap.* 9. 16. 17.

Digitized by Google

quæ in proſpectu ſunt, inuenimus cum labore: quæ autem in cœlis ſunt, quis inueſtigabit? Digni multi, qui rideantur à vetula quapiam, quemadmodum Thales, impingentes pedibus, dum aliè tollētes oculos, ſuperiora contemplantur, ad ea verò, quæ ſunt ante pedes, non attendentes. Vix eſt qui noſcat quid ſibi maximè in hac vita vtile ſit, cōiunx ne, vtrum pecuniæ, poſſeſſiones, & id genus alia, inquit Olympiodorus. De aſtris Socrates [a] diſputationem fugiebat, Quæ ſupra nos, dicēs, nihil ad nos eſſe. Certè Prognoſtarum aſtrologorum curioſa vanáque iudicia coarguuntur membro ſequenti, vt Olympiodorus idem, pluréſque alij notant. Mihi tamen quem poſui ſenſus non diſplicet.

Numero dierum.] Lege Caput quintum [b]. Quidā legunt (numerum) vt Hugo Cardinalis, qui ſic exponit: Cùm ignoret homo quid conſeruet ſibi in vita numerum dierum, id eſt, dies paucos, qui vix ad cognoſcendum neceſſaria ſufficiunt: (Ars enim longa, vita breuis [c]) vel quandiu victurus ſit.

Peregrinationis ſuæ.] Ceteræ editiones (Vitæ vanitatis ſuæ.) id eſt, vitæ vanæ citò prætereuntis, per viam peregrinantis in modum. Iacob vitæ ſuæ vniuerſum ſpatium, dies vocauit peregrinationis [d]. Peregrinantur omnes, velint nolint, vitam viuentes mortalem, ſed ij potiſſimum, qui patriam cœleſtem ſuſpirant, agnoſcentes reuera, confitentéſque Sanctorum exemplo, de quibus Apoſtolus [e]: Quoniam peregrini, & hoſpites ſunt ſuper terram: & idcirco, vt admonet Petrus [f], abſtinentes à carnalibus deſideriis. Pro verbis Iacob recitatis, iuxta vulgatam editionem, vertūt Septuaginta (Dies annorum vitæ meæ, quos incolo) in quo verbo vim facit Auguſtinus [g] ad hoc propoſitum, confirmans ſimili ſententia Pauli [h]: Quamdiu ſumus in corpore, peregrinamur à Domino, & Dauid [i]: Incola ego ſum in terra, & peregrinus, ſicut omnes Patres mei. Sed credo, inquit Auguſtinus, Sanctis hoc potiſſimum conuenire, quibus Dominus videlicet aliam patriam, cœleſtem vtique, æternámque pollicetur. Hieronymus [k] præterea docet, peccatores in Scriptura dici habitatores terræ, Iuſtos vocari aduenas, peregrinos, incolas. Sic aliàs adhuc loquitur idem Pſalmographus [l], nominans ſe incolam, & incolatum ſuum, & locum peregrinationis [m], vt adhuc notauit iuxta eundem illum ſenſum de Sanctis, Chryſoſtomus [n].

Non dubito nihilominus quin hoc etiam loco de peccatoribus, ac de ſolis quidē, peregrinatio vitæ dicatur: Sicut & viæ nomen de cuiuſuis vita, necnon itineris apud Ethnicos quoque Scriptores, ex quibus in primis adeundus Seneca in Opere de Breuitate vitæ [o], & in Epiſtolis [p],

» *Augeſcunt* (ait Lucretius [q]) *aliæ gentes, aliæ minuuntur,*
» *Inque breui ſpatio mutantur ſæcla animantum.*
» *Et quaſi curſores vitæ lampada tradunt.*

Ambroſius [r] inter argumenta, quibus demonſtrat bonam eſſe mortem, illud affert, quoniam vita peregrinatio eſt: quod ipſum ijs ipſis illuſtrat Scripturarum locis, quos citauimus, necnon exemplo [ſ] Simeonis, qui dimitti, & Pauli [t], qui cupiebat diſſolui. Peregrinatio eſt vita præſens, inquit Gregorius [u]: & qui ſuſpirat ad patriam, ei tormentum eſt peregrinationis locus, etiamſi blandus eſſe videatur. Peculiari quadam ratione quotquot pertinemus ad Nouum Teſtamentum, licet abſimus hic à patria, ſicque

a Diog. Laert. in Vita.
b Verſ. 17.
c Hippoc. Aphoriſ. 1.
d Gen. 47. 9.
e Heb. 11. 13.
f 1. Pet. 2. 11.
g Quæſt. 156 in Gen. & in Pſ. 118. concio. 8.
h 2. Cor. 5. 6.
i Pſ. 38. 13.
k Epi. 129.
l Pſ. 118. 19. Pſ. 119. 6.
m Pſ. 118. 54
n In Pſ. 118. Cātabiles mihi erant, &c. & in Pſ. 38. Aduena ego ſum, & peregrinus, &c. & in Pſ. 18. Aduena ego ſum. & hom. 65. in c. 47. Geneſis.
o Cap. præſertim 9.
p Maxime in 106.
q Lib. 2.
r Lib. de Bono mortis capit. 2.
ſ Luc. 2. 29.
t Phil. 1. 23.
u Li. 9. ep. 70

ſicque cenſeamur à Domino peregrinati [a], idq; per fidem, qua qui carent, non peregrini ſunt hoc modo, cùm non habeant alibi ciuitatem, inquit Auguſtinus [b], ac ideo potius in terra terrigenæ, quàm alienigenæ: Tamen propter ius quod nobis CHRISTVS acquiſiuit, mox ad patriam perueniendi, quando hoc iter vitæ confecerimus, necnon ob præſentiam VERBI incarnati, & communicationem diuinorum myſteriorum, dicimur iam non hoſpites & aduenæ, ſed ciues Sanctorum, & domeſtici DEI [c]. Generali verò ratione quiuis homo peregrinus eſt in hac vita, quæ diuerſorium duntaxat eſt, vel hoſpitium, nō fixa ſedes, perpetuúmque domicilium. Atque ita peregrini ſunt, ac hoſpites etiam improbi, quibus gratum proprium exilium, proprius error in hoc mundo.

a 1. Cor. 5. 6.
b In Pſ. 118. concio. 8.
c Epheſ. 2. 19.

Loquuntur hoc quoque pacto Patres, vt Auguſtinus [d], ac Auctor [e] Operis imperfecti. Baſilius [f] verò omnes nos ait hic vt exilio damnatos degere; vitam nihil eſſe, niſi viam, ſeu celebranda ſit, ſeu praua. Quemadmodum enim (inquit ille [g], rem hanc ſumma declarans elegantia, vt
» neceſſe ſit non omitti tam inſignem deſcriptionem) qui inſtitutum iter
» expediunt, pedum greſſus ad curſum, inter ſe concertantes, ad anteriora
» proferentes, & priorem ſemper pedem terra innixum, veloci alterius
» tranſpoſitione poſteriorem oſtendentes, facilè ad viæ terminum promo-
» uent: ita & qui ad vitam hanc à conditore producti ſunt, confeſtim in il-
» lius principio temporum articulis ingredientes, & priorem ex illis ſemper
» poſteriorem relinquentes, ad vitæ metam pertingunt. An non & vobis
» præſens hæc vita, quaſi continua quædam via porrecta, & iter quoddam
» ætatibus, quaſi quibuſdam viatorum diuerſoriis diſtinctum videtur, quod
» vnicuique profectionis initium quidem parturitionem maternam exhi-
» bet, curſus verò terminum, ſepulcrorum ſcenas ſubmonſtrat, & ad illas
» quoſuis deducit, alios velocius, alios tardius, & hos quidē per omnia tem-
» poris interualla proficiſcentes, illos autem, ita vt ne prima quidem vitæ
» diuerſoria teneant? Aliæ itaque viæ, quæ ab vrbe vna ducunt in aliam, de-
» clarari poſſunt, ne per illas ambulet, qui non vult: hæc verò etiam, ſi diſ-
» ferre curſum queamus, viatores ſuos vi correptos ad deſtinatam à Domi-
» no metam trahit. Cauendum admonet Auguſtinus [h], ne amœnitates itineris, & ipſa geſtatio vehiculorum nos delectet, ita vt conuerſi ad fruendum his, quibus vti debemus, nolimus citò viam finire, ſed peruerſa ſuauitate implicati, alienemur à patria, cuius ſuauitas facit beatos. De Spirituali peregrinatione piè ac fusè Climacus [i] ſiue de ſeculi fuga, & ſeceſſu à patrio ſolo: qua de re liber etiam extat Ambroſij de Fuga ſeculi.

d In Pſ. 55. Incolent, & abſcondent.
e Hom. 54. in Matt.
f Ora. 24. de Morte.
g In Pſ. 1. & hom. 23. de non adhær. reb. ſecula.
h 1. de Doct. cap. 4.
i Gradu 3.

Et tempore, quod velut vmbra præterit.] Hebraicè, Græcéque: (Et fecit vel faciet eas (videlicet dies) ſicut vmbram, aut in vmbra.) Chaldaicè pro facere eſt reputari, vt dies vitæ in tempore mortis ſuæ illi reputetur ſicut vmbra. Codices Complutenſes habent (Ἐποίησεν αὐτὰς ἐν σκιᾷ.) Siſtiani αὐτά. Vetuſtus quidam (αὐτὰς ὡς σκιάν.) Antiqua tranſlatio (Et faciet ea quaſi vmbram.) Caietanus (Faciet eos, nempe dies.) Feciſſe dicitur dies vt vmbram, aut in vmbra, vel homo qui vixit, ita vt facere dies ſit, eos viuendo percurrere; vel DEVS, qui vitæ ſpatium concedit, quod inſtar eſt vmbræ: vel iterum homo iuxta Caietanum, quatenus quo magis extendit

vmbram

umbram vitæ, tanto magis cognoſcit ſibi deficere lumen ſcientię, hoc tandem ſciens vnum, quod nihil ſciat. Vitæ, hominíſque ipſius cóparatio cum vmbra frequens [a]; at dies ipſi velociores dicuntur curſore [b]: ac pertranſeuntes quaſi naues poma portantes [c], & ſicut aquila volans ad eſcam [d], & ſicut textio telæ [e], eius etiam quam conficit aranea [f]: præterea vocantur nihil [g], & deficientes in vanitate [h], & feſtinatione [i]. In Paralipomenis extat dierum fugacium deſcriptio ex vmbræ ſimilitudine: Peregrini ſumus coram te, & aduenæ ſicut omnes patres noſtri [k]. Dies noſtri quaſi vmbra ſuper terram, & nulla eſt mora. In libro Sapientiæ [l] vmbræ tranſitus eſt tempus noſtrum, & non eſt reuerſio finis noſtri. In Pſalmis [m]: Dies noſtri ſicut vmbra prætereunt: & [n], Dies mei ſicut vmbra declinauerunt; In Iob [o]; Heſterni ſumus, & ignoramus, quoniam ſicut vmbra dies noſtri ſunt ſuper terram. Vmbram luminoſum corpus eandem nunquam efficit, vt nec idem in medio lumen numero producit: id verò quod dum mouetur illuminat, modò maiorem, modò minorē reddit, breui abit, & euaneſcit: quo maior, eo nocti propior. Sicut vmbra, cùm declinat, ablatus ſum [p]: & vitæ noſtræ dies nunquam iidem ſemper, inæquales, quóque plures, morti viciniores. Vita noſtra cum diuina comparata eſt vmbra: ſeculum noſtrum poſitum in illuminatione vultus DEI [q], vmbra mortis crebrò mors ipſa nominatur; forſitan quia vitæ dies conſequitur, qui ſunt inſtar vmbræ. Et ſic eſt veluti vmbra vmbræ, & denotat triſtiſſimam rerum faciem, ducta ſimilitudine ab obſcuris, & vmbroſis ſepulcris: innuit quoque ingruentem mortem, quia corporis arguit vmbra præſentiam. Sequenti Capite huius libri [r]: Non ſit, inquit Sapiens, bonum impio, nec prolongentur dies eius, ſed quaſi vmbra tranſeant, qui non timent faciem Domini.

Aut quis ei poterit indicare quid futurum ſub Sole ſit?] Vanum eſt maiora ſe quærere, non ſolùm quia breuis vita, cui conſulendum, vt membro præcedente dictum eſt, ſed etiam quoniam nequit obtineri talis ſcientia. Et vt fingas te perſpectas habere vitæ tuæ res, quæ poſt mortem ſint futuræ, cognoſcere velle ſtultitia eſt. Hoc ferè modo explicat Thaumaturgus: additque Olympiodorus, omnem funditus hac ſententia ſuperſtitionem diuinandi, vanáſque Aſtrologorum nugas de hominum genituris euerti: conſultius autem eſſe, prætermiſſo inutili, ac inani labore, virtutem ſectari, mentis oculum ad vitam vmbris immunem, quam Fide certò tenemus, erigere, quæ docet tormenta peccatores, gloriam Iuſtos manere. Conſentiunt Interpretes alij. Sed Hugo Cardinalis ait ſenſum eſſe, ignorari quid poſt mortem noſtram facturi ſint filij noſtri, vel alij, propterea cuique pro ſeipſo laborandum in vita. Diuinationem aſtrologicam Peterius ac Delrius noſtri, & Franciſcus Valleſius [ſ], poſt Ioannem Picum Mirandulanum, alióſque diligenter ac ſtrenuè confutant.

Videtur denuò noſter Eccleſiaſtes inferiùs capite octauo [t], ac decimo [u], temerarios eiuſmodi notare diuinatores, nec non in Prouerbiis [x], nonnulla nos quoque in philoſophicis, atque in explanatione Hiſtoriæ Apoſtolicæ [y]. Quàm multa ego Pompeio, ait Cicero [z], quàm multa Craſſo, quàm » multa huic ipſi Cæſari à Chaldæis dicta memini, neminem eorum niſi ſe- »
nectute,

a Iob.14.2.
b Iob.9.25.
c Ibidem.26.
d Ibidem.
e Iob 7.6.
f Pſ.89.10.
g Iob 7.16. Pſal.89.10.
h Pſ.77.33.
i Ibidem.
k 1.Par.29.15.
l Cap.2.5.
m Pſ 143.4.
n Pſ.101.12.
o Cap.8.9.
p Pſ.108.29.
q Pſ.99.8.
r Verſ.13.
ſ Libr. ſacra Philoſophia, cap.31.
t Verſ.7.
u Verſ 14.
x Cap.27.1.
y Cap.1. & 16. & 19.
z 2. de Diuinat.

nectute,niſi domi,niſi cum claritate eſſe moriturum:vt mihi permirum videatur quemquam extare, qui etiam nunc credat iis, quorum prædicta quotidie videt re,& euentis refelli.

,, *Nō habeo denique nauci* (Ennij verba ſunt [a]) *Marſum augurem,* a Apud Cicer. 1. de Diuinat.
,, *Non Vicanos aruſpices,non de circo aſtrologos,*
,, *Non Iſiacos coniectores,non interpretes ſomnium,*
,, *Non enim ſunt ij aut ſcientia,aut arte diuini,*
,, *Sed ſuperſtitioſi vates,impudentéſque arioli,*
,, *Aut inertes,aut inſani,aut quibus egeſtas imperat:*
,, *Qui ſic quæſtus cauſa fictas ſuſcitant ſententias,*
,, *Qui ſibi ſemitam non ſapiunt,alteri monſtrant viam;*
,, *Quibus diuitias pollicentur,ab his dragmam petunt:*
,, *De his diuitiis ſibi deducant dragmam,reddant cetera,*
,, *Qui ſui quæſtus cauſa fictas ſuſcitant ſententias.* Item [b]: b Pacuuius in Chryſe.
,, *Nam iſtis qui linguam auium intelligunt,*
,, *Plúſque ex alieno iecore ſapiunt,quàm ex ſuo*
,, *Magis audiendum,quàm auſcultandum cenſeo.* Item [c]: c Attius in Aſtyanacte.
,, *Nihil credo auguribus,qui aures verbis diuitant*
,, *Alienas,ſuas vt auro locupletent domos.*

Verſ.2.] MELIVS eſt nomen bonum,quàm vnguenta pretioſa,& dies mortis die natiuitatis.

MELIVS *eſt nomen bonum,&c.*] Noua videtur præcepta morum dare: quod cùm facit,non recedit à propoſito themate de vanitate:qui namque quid eligendum,quid bonum ſit, docet, per neceſſariam conſequentiam admonet, quid malum,quídque fugiendum. Primo loco proponit quāti referat ex benefactis parare ſibi nomen bonū famáque, dum breuis durat vita;pluris enim id eſſe,quàm delicis diffluere,quas denotant vnguenta pretioſa,vt placet Olympiodoro,quia fragrantior,gratiórque ex fama odor,quàm ex illis. Paraphraſtes Chaldæus,meliùs ait eſſe nomen bonum,quod comparabunt Iuſti,in ſeculo hoc, quàm vnguentum vnctionis, quod fuerit inunctum ſuper capita Regum,& Sacerdotum. Tales perſonæ odoratis vnguentis inungebátur,aliæve nobiles,aut delicatæ. Symmachus vertit: (Ὑπὲρ μύρον εὐώδες, Super vnguentum odoriferum.) Septuaginta: (Ὑπὲρ ἔλαιον ἀγαθὸν, Super oleum bonum.) Hebræa vox שמן *ſchemen*, generalis eſt ad omnem pinguedinem olei,vel vnguenti. In Pſalmo quadrageſimo quarto [d] reddidit Interpres, oleum: (Proptereà vnxit te DEVS, DEVS tuus oleo.) Et Canticorum primo [e]: (Oleum effuſum nomen tuum.) & aliàs ſæpè,ac ſine additio,& epitheto pro oleo aromatico,& ſuaueolenti, aut etiam medico, Sed & vnguenti nomen non rarò ponitur ab eodem vice olei. Orientales in omni vitæ conſuetudine tum ſacra, tum profana, maximéque conuiuando vnguentorum, oleorúmque vſum frequentauerunt,Balſamini præſertim,teſte Plinio [f]. Hebræi,quorum regio

d Verſ.5.
e Verſ.3.
f Lib.12.capite 25.& libro 16.c.32.

oleorum abundantiſſima, vnde & terra olei cognominatur, id factitauerunt, vt iis exprobrat Amos[a]. Lege Mattinum Roa[b] noſtrum, & Pradum[c]. Ab odoris, quem olea, vnguentáve longè proiiciunt, ſuauitate, nominis celebritas deſcribitur, qualis in ſponſo, cuius quia vt oleum effuſum nomē erat, diligebatur ab adoleſcentulis[d], & his vnguentis tracta ſponſa currebat poſt eum[e]. Odorem notitiæ CHRISTI bonum appellat Paulus[f], quando is, qui ab vnctione CHRISTVS nominatur, ſuauiter cognoſcitur, & colitur. Odor bonus, bona fama eſt, ait Auguſtinus[g], quam quiſquis bonæ vitæ operibus abundauerit, dum veſtigia CHRISTI ſequitur, quaſi pedes eius pretioſiſſimo odore perfundit. Quemadmodùm ſuauia aromatum, inquit Baſilius[h], odoramēta proprium quiddam per aërem continentem ſpirant, quibus præſentes recreantur; ita vir bonus toti ſibi commorantium contubernio ſalutaris & iucundus eſt: è contrario Memoria Iuſti cū laudibus, & nomen Impiorum putreſcet[i]. Non eſt opus pluribus vt perſuadeatur famæ procuratio, & cuſtodia. Melius eſt nomen bonum, non modo quàm delectabilia, verum etiam quàm vtilia bona, quàm diuitiæ multæ, inquit idem Salomon in Prouerbiis[k]: nomen enim bonum honeſtorum bonorum, hoc eſt, virtutum fructus eſt, ſignum, teſtimonium:

„ *Omnia ſi perdas, famam ſeruaſſe memento*[l].
„ *Ego ſi bonam famam ſeruaſſo, ſat ero diues*[m].

Audi noſtri diſcipulum Eccleſiaſtæ Eccleſiaſticum[n]: Curam habe de bono nomine: hoc enim magis permanebit tibi, quàm mille theſauri pretioſi, & magni: bonæ vitæ numerus dierum: bonum autem nomen permanebit in æuum. Nam ſi permanſerit, (ſapiens ac ſtudioſus) nomen derelinquet pluſquam mille; & ſi requieuerit, proderit ei[o]. Quin etiam per vnguenta, quibus Reges, Sacerdotes, Prophetæ inungebantur, intelligi poſſunt maximæ quæque dignitates, quibus præſtet nomen bonum. Cuſtodiam famæ qui negligit, aliorum animas, quos videlicet offendit, crudeliter occidere docet Auguſtinus[p], quantumuis ſibi coram DEO ſufficere conſcientiam cauſetur: prouidenda namque bona, non ſolùm coram DEO, ſed etiam coram hominibus[q]: & placendum per omnia omnibus[r], nempe in bonum: & curanda quæ ſunt bonæ famæ, ſi qua virtus, & ſi quæ laus[ſ], vt illa pro nobis, hæc ſit pro aliis. Hoc ipſum quod Auguſtinus docebat, etiam obſeruabat, cùm diceret[t]: Propter nos conſcientia noſtra ſufficit nobis: propter vos fama noſtra non pollui, ſed pollere debet in vobis. Multa hac de re varij Scriptores tum profani appetentiſſimi ſupra modum famæ, tum Chriſtiani, etiam Theologi, qui quatenus eam liceat negligere vel oporteat conſeruare, diſputant. Nos id cùm noſtrum fuit, ſumus executi. Verè dixit tenax quidem famæ Cicero[u], negligere quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolùm arrogantis eſſe, ſed etiam omninò diſſoluti. Plato[x] cauet ne quis vnquam parui faciat probus ne aliis videatur, an improbus. Myſticè meliùs nomen Chriſtianum notat Olympiodorus cum fide in CHRISTVM, quàm ſine tali nomine ac fide eleemoſynas profundere, quod per ſe ad beatitudinem inutile eſt, licèt quoquo modo ad gratiam diſponat, vt olim Cornelium[y].

Nomen

a *Cap.6.*
b *3. Singular. cap. 1.*
c *In cap. 23. Ezechielis.*
d *Cant. 1. 2.*
e *Ibidem. 3.*
f *2. Cor. 2. 14. 15.*
g *2. de Doctr. Chriſt. c. 12.*
h *Orat. in S. Gordium.*
i *Pro. 10. 7.*
k *Cap. 22. 1.*
l *Cato.*
m *Plaut. in Moſtellar.*
n *Cap. 41. 15. 16.*
o *Eccl. 39. 15.*
p *De Bono viduit. ca. 22. & ſerm. 49. de Diuer.*
q *2. Cor. 8. 21.*
r *1. Cor. 10. 33.*
ſ *Philip. 4. 8.*
t *Ser. 49. de Diuerſis.*
u *1. de Offic.*
x *12. de leg. circa med.*
y *Act. 10. 1. & ſeq.*

Nomen bonum.] Epithetum boni nec Hebraica, nec editio Græca, ſed Chaldæa tantum cum noſtra expreſſit: in illa ſententia Prouerbiorum [a]: Melius eſt nomen bonum, quàm diuitiæ multæ, Græcus textus apponit *καλὸν*, & Chaldæus טבא *taba*, ac Hebræus omittit: Præterea non rarò per nomen abſolutè poſitum nominis celebritas intelligitur etiam ab Interprete noſtro; interdum mala, nonnunquam bona: quod ex adiunctis diiudicari debet. Gigantes celebrare nomen volebant [b]: quidam impij verebantur ne obliuionem acciperet nomen ipſorum [c]: alij vocauerunt nomina ſua in terris ſuis [d]: Ioſue precabatur DEVM ne ſineret deleri nomen populi Hebræi [e], ipſeque ſui ipſius nominis magnam curam haberet: Gabaonitæ veniſſe ſe mentiti ſunt ad Hebræos in nomine DEI eorum, cum audiſſent famam potentiæ illius [f]: promittit DEVS, quod quoſdam ponet in laudem, & in nomen [g]: poſtremo quos Interpres vocat in Geneſi [h] viros famoſos, Hebraicè dicũtur אנשי השם *anſche haſchſchem*, viri nominis. Inde eſt, vt DEVS, cuius nomen, fama, gloria celeberrima, *κατ' ἐξοχὴν* aliquando vocetur, nomẽ, השם *haſchſchem* [i], quod Hebræi ſolent exponere de TETRAGRAMMATO, pro quo illud extra Biblia ſcribunt. Eadem ratio de nominibus nominis apud Latinos, & τ͂ *ὀνόματος* apud Græcos, vt deprehendet qui leget profanos etiam Scriptores.

a Cap. 22. 1. — b Gen. 11. 4. — c Sap. 2. 4. — d Pſ. 48. 12. — e Cap. 7. 9. — f Ioſue 9. 9. — g Soph. 3. 19. — h Cap. 6. 4. — i Leuit. 24. 11.

Et dies mortis, die natiuitatis.] Tres cauſas Hieronymus aſſignat: quia mors liberat à tribulationibus, & incerto vitæ ſtatu; ingreſſus verò in vitam vtrumque parit, quia in morte quales ſimus notum fit, in exordio naſcendi qui futuri ſimus, ignoratur: quia natiuitas alligat corpori libertatem animæ, mors reſoluit. Albinus duas primas ponit. Multas alias tradunt, qui de bono Mortis diſputãt, vt Ambroſius [k], & Rupertus [l], vel de vitæ breuitate, vt Seneca. Qui nomine Hieronymi [m] ſcripſit ad Tyraſium epiſtolam ſuper morte filiæ, CHRISTVM dicit fleuiſſe [n] non Lazari mortem, ſed quod cogeretur illum, propter ſaluandos alios ad ſeculum reuocare: Iſidorus Peluſiota in Catena Græca in Ioannem [o] idem ſentit, & inclinat quoque Rupertus [p], & Hugo Cardinalis approbat hoc loco. Videtur autem Catena teſtimonium Peluſiotæ ſumpſiſſe ex epiſtolis eiuſdem [q], vbi CHRISTVM ſic loquentem inducit cum lacrymis: Eum, qui ad portum iam appulerat, rurſum ad fluctus, & procellas voco: eum, qui iam coronam conſecutus erat, ad certamina rurſum duco. Hæc ratio fauet morti Iuſtorũ, & Sanctorum, quæ pretioſa eſt in conſpectu Domini [r], non verò peccatorum, quæ peſſima eſt [ſ]. Olympiodorus ait etiam peccatori melius eſſe; quoniam peccare vltra iam deſinet: Iuſtus vita perfruetur æterna. Profectò ſi melius fuiſſet Iniuſto non naſci, eo modo quem prius expoſui in iſto libro, melior erit ei quoque dies mortis die natiuitatis. Iob iuſtiſſimus beneuolè, ac honorificè putredinem ſiue mortem, ex qua illa ſequi ſolet, patrem nominat, matrem, & ſororem ſuam, vermes [t]. Vt pueri conſolatores parentes habent, inquit Origenes [u], ſic ego mortem, & putredinem, & tabes ipſa ceu pater, ait Olympiodorus [x], reddebat Iob aptum ſepulcro, & morti, quæ ipſi quàm vita optabilior erat.

k Lib. de Bono Mortis. — l 3. De TRINITA. c. 24. & 25. — m Tom. 9. — n Ioan. 11. — o Cap. 11. — p Ibidem. — q Libr. 2. Epiſt. 273. — r Pſa. 115. 15. — ſ Pſal. 33. 22. — t Iob. 17. 14. — u In Iob. — x In Catena.

*Verſ.*3.] Melivs eſt ire ad domum luctus, quàm ad domum conuiuij: in illa enim finis cunctorum admonetur hominum, & viuens cogitat quid futurum ſit.

Melivs *eſt ire ad domum luctus,&c.*] Chaldæus exponit de illo, qui it in domum luctus, vt conſoletur eam; inde verò ipſemet etiam hoc refert commodi, vt memor mortis ac loquens de ipſa, ſi quid in ſe mali eſt, illud deponat, & conuertatur in pœnitentiam. Olympiodorus de funebri luctu, qui conuiuio longè ſit vtilior, vtpote quod & orbatis, qui intereſt, compatiatur, & errores proprios emendet, ac reſipiſcat. Eadem eſt Hieronymi ſententia, & communis. Ille verò monet hinc elici, ſi quando ſuperioribus Capitibus viſus eſt Eccleſiaſtes cibum, potumque approbare; non id docuiſſe; quaſi præferret voluptatem rebus aliis, ſed ad comparationem auaritię, & nimię parcitatis. Idē annotauit Gregorius [a], & paulo poſt Olympiodorus. Opportunè ſuggerit quoque Iob exemplum Olympiodorus offerentis ſacrificia pro conuiuantibus filiis, cum luxuriæ maculas, & deſidiæ, quas anima contrahit è conuiuiis, ſecum tacitè reputaret: quanquam illi non malo conſilio, ſed tuendæ gratiæ cauſa, conuiuia inter ſe, quaſi cognatorum Chariſtia celebrarent. Seminarium cunctorum vitiorum gula laſciuiæ [b], inhumanitatis [c], blaſphemiæ, & infidelitatis [d], contemptus religionis [e]: obliuiſcitur præterea propriæ dignitatis Intemperans [f], pudorem omnem abiicit [g]: inſtar impudentiſſimorum canum [h]: exuit timorē [i]. Quid plura? omnis hæreſis, teſte Hieronymo [k], propter gulam, ventremque conſtruitur: habetque gula cum Idololatria & apoſtaſia maximam connexionem, vt probat Ambroſius [l]: & quod Dionyſium quoque dixiſſe tyrannū refert Euſebius [m], illis animalibus cibo deditus, ac potui ſimilis eſt, quibus comedendi bibendique non ad aliud, quàm ad perniciem ſuam copia ſolet offerri, meritoque Clemens Alexandrinus [n] comparat cum aſino marino, qui eſt ἐκτραπελόγαστρος, quia cor habet in ventre (quod an ſit verum, Scholiaſtes examinat:) nam & venter ipſe Deus eius eſt [o].

Memini legere neſcio quos ad conuiuiorum reprimendum luxū, conſtituiſſe mortuorum ſimulacra ſpectāda in ipſiſmet conuiuiis. Etſi alij, quia putabant animam interire, eo liberalius epulabantur [p].

Domus luctus.] Exequias funeris explicat Hieronymus. Nam pompa funeris duci ſolet à domo defuncti, & perduci vſque ad locum ſepulcri. Vtrique conuenire poteſt nomen domus luctus. Vocat Chryſoſtomus [q] domum luctus, Monaſterium, vbi cinis, cilicium, ſolitudo, ieiunia, chaumenia, riſus nullus, & rurſus verò omnem locum etiam non ſacrū, vbi iacet mortuus, hocque exaggerat, quia Salomon omnibus innutritus deliciis, & multa potitus libertate, talem ſententiam pronunciauit. Hugo Cardinalis myſticè luctus domum variis aliis modis explicat. Adde, cum Carthuſiano templum, vbi fit, inquit, ſermo de nouiſſimis. Luctum dici pro funebri plangore, dicam paulo inferius.

a 4. *Dialogo. cap.* 4.
b *Exo.* 32.6.
c *Amos* 6. 4. 6. *Luc.* 16.19.
d *Iob* 1. 5. *Prou.* 30.9. *Deut.* 6. 11. *cap.* 32.20.
e *Eſa.* 5.12.
f *Gen* 25.33.
g *Eccl.* 22. 6.
h *Eſa.* 56.11.
i *Epiſt. Iudæ verſ.* 12.
k *In cap.* 3. *Ierem.*
l *Epiſt.* 56.
m 8. *De Præparat. cap.* 5.
n 2. *Pæd. c.* 1.
o *Philip.* 3.19.
p *Martial. l.* 1. *epig.* 59. *vel* 43. *vbi Raderus noſter ex Scaligero in Auſon. & ex aliis.*
q *Hom.* 14. *in* 1. *Epiſt. ad Timoth.*

Domum

Domum conuiuij.] Chaldæus, (Domum conuiuij vini ſubſannatorum) honeſtum enim conuiujum non reprehenditur, cui neque CHRISTVS intereſſe dedignatus eſt. Celebrabatur autem olim apud Hebræos præſertim in ſignum lætitiæ natalitio die, aut ablactati pueri, ad oſtentandas opes in confœderationibus [a]. Quamuis Auguſtinus imitatus Ambroſium, in ſua patria petitus ire recuſabat ad cōuiuium [b]. Conuiuialium locorum nomina plura triplicis linguæ colligit is qui Conuiuiales antiquitates inſtruxit [c]. Hoc loco Hebraicè vocatur, בית משחה *beth miſchtheh*, quod Græci reddunt, οἶκον πότου, & Pollux appellat συμποτικὸν χωρίον, & συμπόσιον: Significat namque non conuiuium ipſum duntaxat vltima vox, ſed etiam locum aliquando, in quo illud agitatur. Quin & Latini generalem τῶν οἴκων dictionē pro quibuſuis domibus, Latinè œcos vſurpant, pro iis domus partibus, in quibus viri ſeparati à fœminis epulantur. Id apud Vitruuium [d] videre eſt, atque Plinium [e]. A bibendo nomen illud Hebræum, & Græcum ſumptum eſt, ſicut ſunt, vt Iſidorus [f] meminit, qui ædem ab edendo deriuauerint, necnon ad ædificium, iuxta Plautinum verſum:

„ *Si vocaſſem vos in ædem ad prandium.*

Honeſtius eſt Conuiuij, Latinum vocabulum, ſicut M. Tullius [g] his verbis obſeruauit: Bene Maiores noſtri accubationem epularum, quod amicorum, & vitæ coniunctionem haberet, conuiuium nominarunt, melius quàm Græci (potuit addere & quàm Hebræi) qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocāt, vt quod in eo genere minimum eſt, id maximè probare videantur.

In illa enim finis cunctorum admonetur hominum.] Hebraicè, (In eo quod ipſum finis omnis hominis, vel ipſe, id eſt, quia ibi eſt finis, &c. ſiue quod idem eſt, ibi iudicatur, & cognoſcitur, καθότι τοῦτο τέλος παντὸς τοῦ ἀνθρώπου. Quoniam hic finis omnis hominis nempe luctus, hoc eſt, mortis, ſiue luctum parit, apud defuncti neceſſarios.) Vnde κατ᾽ ἐξοχὴν videtur luctus nomen, ſimúlque per Metonymiam dici de mortuo, quem maximo luctù proſequi ſolemus. Proptereà qui iuerit ad domum luctus, ait Thargum, vir iuſtus ſedebit, & ponet in corde ſuo loquelas mortis. In Geneſi [h] ſcribitur Eſau dixiſſe: Venient dies luctus patris mei, & occidam Iacob fratrem meum. Cùm etiam celebraretur funus Iacob, dixerunt Chananæi: Planctus magnus eſt iſte Ægyptiis, & idcirco vocatum eſt nomen loci illius, Planctus Ægypti [i]. Vtrobique extat Hebræa dictio אבל *ebel*, quæ habetur hoc loco, & Græca πένθος, quæ primariò, ac propriè ſignificat mœrorem ex morte propinquorum, vel amicorum: licet extendatur ad alium quemlibet, præſertim apud Poëtas. Idem iudicium de Latina voce Luctus, cum Cicero [k] eum definiat ægritudinem ex eius, qui charus fuerit interitu acerbo. Veſtis lugubris vulgo nunc etiam dicitur (*di lutto*) & Lugendi verbo Liuius [l] teſtimonium quòd eiuſmodi editur veſte de dolore ob interitum neceſſarij, vſus eſt, dicens, matronas annum luxiſſe Brutum, quod tam acer vltor violatæ pudicitiæ fuiſſet. Hinc etiam luctuoſæ nomen maximè apud Hiſpanos pro certis ſpoliis Clerici defuncti, de qua Nauarrus [m] & Molina [n]. Igitur luctus domum rectè nominat Eccleſiaſtes eam, vbi potiſſimum lugetur defunctus: ex quo luctu & tantùm non

a Geneſ. 40. 21. 3 Reg. 3. & Eſther 1. 2. Reg. 3.
b Poſſid in vita c. 27.
c Lib. 2. c. 14.
d Lib 6. c. 5. & 10.
e Lib. 6. c 25.
f 15. Etymolog. c. 3.
g Lib. de Senect.
h Gen. 27. 41
i Infrà 50. 11.
k Tuſcul. 4.
l Lib. 1. ab vrbe.
m De Spol. Cleric §. 9. num 7.
n De Iuſti. & iure. Tom. 1. Diſp. 147.

a Eccl.38. 23. ipſiſmet defuncti verbis,qui eò ventitat,admonetur ª: Memor eſto Iudicij mei.Sic enim erit & tuum:mihi heri,& tibi hodie.Nihil adeò inculcant ſancti Patres, vt iugem meditationem mortis, tamquam præſentiſſimum aduerſus vitiorum omnium tentationes amuletum. Faciunt id etiam tractatores morum Gentiles non pauci. Finis mors eſt, ad quem nemo non tendit,& quotidianum tamen experimentum mortis, in aliis non perſuadet mortalibus aliquando mortem ſubituros.Teſtamentum huius mundi,
b Eccl.14. 12. morte morieris ᵇ: Et Statutum eſt hominibus ſemel mori ᶜ.
c Hebr.9.27. *Et viuens homo cogitat quid futurum ſit.*] Hebraicè: (Et viuens dabit, ſiue ponet ad cor ſuum.) Id eſt, conſiderabit in corde ſuo, quod nimirum ſic ſibi cōtinget,vt huic videt contigiſſe. (Καὶ ὁ ζῶν δώσει ἀγαθὸν εἰς καρδίαν αὐτοῦ. Et viuens dabit bonum in cor ſuum.) Id eſt, Inibit conſilium bonum,&c. Quem ſenſum indicat Chaldæus: (Et ſi eſt in ipſo quicquam mali, deponet illud,& conuertetur in pœnitentiam.) Symmachus φροντίζει τῇ διανοίᾳ, Attendet mente,quod Hieronymus Latinè reddit (Reſpiciet ad mentem.) Vetus autem tranſlatio apud ipſum hoc modo: (Et qui viuit dabit ad cor ſuum.)

Verſ. 4.] MELIOR eſt ira riſu;quia per triſtitiam vultus corrigitur animus delinquentis.

MELIOR *eſt ira riſu.*] Non dicitur ira iſta melior, quia minus mala, aut quia riſus,cum quo comparatur bonus,ſed hic malus eſt, illa bona,videlicet quando riſus conniuendo,alienum peccatum fouet,ita,vultúſque
d Prou.25. 23. triſtis,velut aquilo diſſipat linguam detrahentem ᵈ. Filiæ tibi ſunt, ſerua corpus illarum,& non oſtendas hilarem faciem tuam ad illas ᵉ. La-
e Eccl.7.26. f Eccl.30.9. 10. cta filium tuum,& pauentē te faciet:Lude cum illo,& contriſtabit te ᶠ:Ne cotrideas illi,ne doleas, & in nouiſſimo obſtupeſcent dentes tui. Chaldæus de DEO interpretatur. (Melior eſt indignatio,inquit,qua indignabitur DOMINVS Mundi aduerſus Iuſtos in ſeculo hoc,quàm riſus,quo ille deridet Improbos:dum enim contriſtatur vultus MAIESTATIS, venit penuria,& vindicta in ſeculum ad beandum cor Iuſtorum,qui orabunt ante Dominum Mundi, & ipſe miſerebitur ipſorum.) Attamen prior ſenſus ſimplicior,veriórque,& ceterorum interpretum.

Sermo eſt de ira,non in peccata propria, & paſſiones, neque in Diabolum ſuggerētem mala:primum notat Hieronymus,Olympiodorus & hoc, & ſecundum,ſed aliorum reſpectu qui peccant, non inferiorum duntaxat, vel æqualiū,ſed adhibita moderatione etiam ſuperiorum. Vix enim eſt qui vel amore, vel timore,vel iracundia nō abſtineat,aut agere,aut loqui,quod ſpectatori,& auditori diſplicere animaduertit. Hebræus quidem,Græcúſque textus ferre poſſunt, vt ſententiam applicemus ipſimet iraſcenti, ac triſtanti, ſic enim habent ad verbum: (Bona ira ſuper riſum, quoniam in malitia (pro κακίᾳ,Aquila legit κακώσει,afflictione,Vetus trāſlatio,mœrore) vultus bonificabitur,vel iucundabitur cor,vel emendabitur (vt legit vetus tranſlatio) vel per triſtitiam melior fiet animus, vt refert Hieronymus ex

Symmacho

Symmacho, nempe eius, qui afficitur triſtitia propter DEVM, aliorúmque tolerat iras, iuxta illud [a]: Quaſi triſtes, ſemper autem gaudentes: nihilominus melius Interpres intellexit de alia perſona, ideóque addidit (delinquentis) Quamquam & id verum eſt, vnumquemque triſtitiam accerſere poſſe, vt pœnitentiam operetur in ſeipſo [b], aut in eum finem vti illa, quæ deforis exiſtit. Ira non omnis interdicta, ſed immoderata, iraſcique ſine peccato fas eſt, ac verò etiam interdum oportet, ad exacuendam hac veluti cote fortitudinem, armandámque contra eos qui gloriam diuinam lædunt, vel alios afficiunt iniuria, vel aliter peccant, denique contra proprias blandas voluptates. Docet id ac demonſtrat præ cæteris diligenter, tractans locum ex Pſalmo [c], Iraſcimini, & nolite peccare, Iſidorus Peluſiota [d], qui Moſis, Pauli, Petri, aliorúmque profert exempla: nota verò etiam in filios negligentia Heli, quam cum illis acerba morte luit [e]. De riſu lege quæ dixi Capite 2. [f].

a 2.Cor.6.10
b 2.Cor.7.9.
c Pſ.4.5.
d Lib.2.Epi. in Epi.239. & Lib.3.Epi. 338.
e 1.Reg.4.
f Verſ.2.

Verſ. 5.] COR Sapientium vbi triſtitia eſt, & cor ſtultorum, vbi lætitia.

COR *Sapientium vbi triſtitia eſt.*] De hac quoque ſententia quæ dici poſſent, peti poſſunt ex iam citato loco. Effuſior præſertim externa lætitia, dãnatur, necnon triſtitia, quam vocat Paulus [g] huius ſeculi, & operari mortem dicit, qui ſpiritualiter nos iterum, iterúmque gaudere [h]. Vult itaque triſtes eſſe, vt ſemper ſimus gaudentes [i]: ac viciſſim ſic gaudentes, tanquam non gaudentes [k]. Explicat Chaldæus de illis, qui condolent, & compatiuntur, & de iis qui duri ſunt ad alienas calamitates, & ad ſuas intenti voluptates. Olympiodorus eodem ferè modo. Hieronymus veterem ſequens tranſlationem quæ iuxta Hebræum quoque textum legit (In domo triſtitiæ, & in domo lætitiæ.) de iis, qui verſantur libenter cum iis, qui delinquentes corripiunt, lugéntve, vt Samuel Saulem lugebat [l], & Paulus [m] nolentes agere pœnitentiam: & de illis, quibus placent magis adulatores, atque deceptores. Thaumaturgus abſolutè de ſalubriter triſtantibus, déque nimia lætitia diffluentibus. Perpetuò contemplans ſuam imperfectionem animus ſapientis, ac ſeipſum conſiderans, dolet, plangítque, ſicut Arſenius, & tot alij viri ſancti, quos memorant Eccleſiaſticæ hiſtoriæ, atque Climacus. Sed beati ſunt lugentes [n], quia ſpe gaudent, & eſt conſcientia bona, ſecuráque mens iuge conuiuium [o] intima lætitia exhilarans. Baſilius quadam homilia [p] hæc duo, quemadmodum copulari queant, demonſtrat, vt ſint & lugentes beati, & ſemper tamen gaudendum ſit: lacrymas namque Sanctorum à feruore caritatis proſilire, qua toti erga DEVM flagrant, ſimul de conſeruorum peccantium damno, ſed citra propriæ damnum lætitiæ, vt contingit lætis de ſua in litore ſalute, qui dolent ſimul iacturam eorum, quos marinis fluctibus immergi conſpicantur. Tertium ſuperbiæ gradum Bernardus [q] ineptam lætitiam vocat, eámque deſcribit, allato hoc loco, vbi dicitur cor ſtultorum eſſe, vbi eſt lætitia. Gregorius [r] hinc probat non inueniri ſapientiam in terra ſuauiter viuentium,

g 2.Cor.7.10
h Philip.4.4.
i 2.Cor.6.10
k 1.Cor.7.30
l 1.Reg.15. 35.
m 2.Cor.12. 21.
n Mat.5.4.
o Prou.15.15
p Hom. de gratiarum actione.
q Tract. de Gradibus humilitatis.
r 18.Moral. c.24. vel 26.

uentium, Poſtremò cor ſapientium, vbi triſtitia, quia non vecordes, non languidi, non victi, vel deiecti rebus aduerſis.

Verſ. 6.] MELIVS eſt à ſapiente corripi, quàm ſtultorum adulatione decipi.

HEBRAICÈ, Græcè, Chaldaicè, & iuxta Veterem tranſlationem (Bonum eſt, ſiue Melius audire increpationem ſapientis, ſuper virũ audientem carmen, ſiue canticum, aut vocem nabli ſtultorum.) Connectit Hieronymus iſtam cum priore ſententia, vbi, vt vidimus, domum luctus volebat eſſe Sapientum, qui alios corripiunt; & cor eorum, vbi triſtitia. Citat affinem ex Prouerbiis [a]: Meliora ſunt vulnera amici (id eſt, diligentis,) quàm fraudulenta oſcula inimici (odientis.) Similis præterea in Pſalmo [b]: Corripiet me Iuſtus in miſericordia, & increpabit me: oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Hebraicè (non frangat, vel offendat) Et pro peccatore eſt ראש *roſch*, quod caput quidem ſignificat, ſed venenum quoque, quod ineſt ſerpentis capiti: per tranſlationem verò peccatorem venenatorum morum. Alij exponentes oleum capitis, id eſt, pretioſum, ac præcipuum, quale deſcribitur in Exodo [c], reddit contrarium ſenſum, eundem autem ferè cum ſenſu prioris membri, id eſt, illa Iuſtorum caſtigatio, quæ eſt velut oleum primarium, (non me lædet, nec meo noxia capiti erit.) Quis non malit, vt Paulus acriter arguat, & Satanæ etiam tradat in interitum carnis, vt ſit ſpiritus ſaluus in die Domini [d], quàm vel Ioab [e], vel Iudæ [f], fraudulentum oſculum? Præſtat hic à Domino corripi, & diſciplina filiorum exerceri, quàm deliniri fallacia ſerpentis, pellacia carnis, vafritia mundi. Blandæ benedictiones ſeducunt corda innocentium [g]. Fili mi, ſi te lactauerint peccatores, ne acquieſcas eis [h]. Oleum, lac, blanditiæ denotant omne genus deceptionum, quibus ſummi, infimi, medij, perfecti, incipientes, proficientes, niſi caueant, falli poſſunt. Lactare Latinos pro decipere vſurpare docet noſter Ribera [i] auctoritate Nonnij, Sexti Pompeij, Terentij. Adulatio eſt faſcinatio nugacitatis obſcurans bona [k]. Sirenes in delubris voluptatis [l]: lamia nudans mammas, vt lactet [m]: aucupis laqueus, & pedicæ [n], & rete pedibus, greſſibuſque [o]: puluilli, & ceruicalia ſub cubito manus [p]. Peius eſt incidere *εἰς κόρακας*, quàm *εἰς κόλακας*, In coruos, quàm in adulatores, dixit Antiſthenes [q]. Plus perſequitur lingua adulatoris, quàm manus perſecutoris, ait Auguſtinus [r]. Laniſta clemens adulator [ſ] eſt, *ἄνευς σφάκτης*: adulatio *θανάσιμος μελίκρατος*, letale mulsũ: *μελιτίνη ἀγχόνη*, mellea præfocatio. Tandem ſcitum eſt illud Catonis, Multo melius de quibuſdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur [t]. Legenda quæ diſſerit Plutarchus de Differentia adulatoris, & amici. Heſiodus [u] quidem primas dabat per ſeſe ſapienti, ſecundas qui rectè monenti parêret: at Zeno ſic ordine inuerſo pronunciabat:

„ *Optimus ille quidem, qui paret recta monenti.*
„ *Sed probus ille quoque eſt, qui nouerit omnia per ſe.*

Adeo bonum eſt corrigi, & corripi, potiſſimum à ſapiente. Sed id nonniſi ſapiens

a Cap. 27. 6.
b Pſ. 140. 5.
c Cap. 30. 21.
d 1. Cor. 5. 5.
e 2. Reg. 20. 9.
f Matth. 26. 48. 49.
g Rom. vlt. 18.
h Prou. 1. 10.
i Oſe. 2. n. 78. & 79.
k Sap. 4. 12.
l Eſa. 13. vlt.
m Thren. 4. 3.
n Ierem. 5. 26.
o Prou. 29. 5.
p Ezech. 13. 18.
q Apophth.
r In Pſ. 59.
ſ Cic. ep. ad Q. Fratrem. epiſt. 1.
t Idem in lib. de Amicitia.
u In Ergis.

Digitized by Google

ſapiens admitter. Si corripueris ſapientem, ait Salomon [a], intelliget ſapien- *a Pro.19.25*
tiam, & Plus proficiet correctio apud prudentem, quàm centum plagæ *b Prou.17.*
apud ſtultum [b]. Verumtamen non amat ſtultus eum, quales de quibus *10.* *c Prou.15.12.*
Amos [d] teſtis eſt, quod Odio habuerunt corripientem in porta. Talibus *d Cap.5.10.*
dura ceruice corripientem cõtemnentibus, repentinus ſuperueniet interi-
tus [e]. Atque in hoc eorum interitu ridebit DEVS, qui neglexerint incre- *e Prou.29.1.*
pationes ipſius [f], eáſve, quas eius alij nomine fecerint. Nam eſt & corre- *f Prou.1.25.* *26.*
ptio mendax in ira contumelioſi [g]. Qui ſtultus eſt, neque curari debet. *g Ecclesi.19.*
Grauiſſimum ſupplicium ſubtractio correctionis, quando dimittens nos *28.*
DEVS in deſideria cordis noſtri, iratus dicit [h]. Verumtamen vnuſquiſ- *h Oſea 4.4.5.*
que non iudicet, & non arguatur vir, & corrues hodie. Caſtigat Dominus,
quem diligit, & flagellat filium, quem recipit [i]: Quos amat, arguit, & caſti- *i Heb.12.6.*
gat [k]. Sicut erudit filium ſuum homo, ſic Dominus DEVS nos [l], & Multo *Prou 3.12.*
tempore non ſinere peccatoribus ex ſententia agere, ſed ſtatim vltiones *k Apoc.3.19.*
adhibere, magni beneficij eſt indicium [m]. *l Deut.8.5.*

Indicat porrò Thaumaturgus acutè, Sapientẽ vnicum qui corripiat, op- *m 2.Macha.* *6.13.*
poni ſtultis adulantibus. Atqui multo magis, inquit, optandum ſapientis vnius obiurgationem excipere, quàm totius chori improborum, & miſerorum hominum cantantium auditorem fieri. Quamquam de adulatione propriè non explicat, vt nec Olympiodorus, qui de carmine muſico, quod effœminat animum. Sed rectè Interpres intellexit adulationem, quæ ſuauis harmonia videtur: Verumtamen ſi attendas, eſt inconditus ſonus, prout mox ſubditur.

Verſ. 7.] QVIA ſicut ſonitus ſpinarum ardentium ſub olla, ſic riſus ſtulti: ſed & hoc vanitas.

QVIA *ſicut ſonitus ſpinarum. &c.*] Sicut vox ſpinarum ſub olla ardentium ſtrepitum inſuauem reddit, inquit Hieronymus, ira ſuauia, & palpantis magiſtri verba non proderunt, vel ad curas ſeculi, quæ ſpinæ interpretantur, auditores ſuos cohortantis, vel futuro eos incendio præparãtis. Confirmat interpretatione Symmachi: (Per vocem imperitorum vinculis quiſpiam colligatur. Διὰ γὰρ φωνῶν ἀπαιδεύτων ἐν δεσμωτηρίῳ γίνεταί τις. Eundem ſenſum innuit particula cauſalis, Quia, כי *chi*, ὅτι, etiamſi Biblia Sixtiana non habeant, nec Ambroſius [n] citans hunc locũ, mihique placet *n Exhortat. ad Virgines.* magis, quàm de ſimplici ſtultorum riſu, prout quos prius dixi, Thaumaturgus, & Olympiodorus expoſuerunt. Hic verò ſimilitudinis ex ſpinis rationem declarat: Quia ſicut ille fragor ardentium ſpinarum planè percipitur auditu, quanquam oculis non cernatur, ita & immodeſtus cachinni ſonus ſtultos facile prodit: & quemadmodum à ſpinarum earum globo fumus attollitur: ſic animam ſtulti riſus peccati ſorde non carens, igni parat æterno. Adde fumum illum excœcare eum, coram quo emittitur, & ignem æſtum libidinis incendere, & in fauillam, ac nihilum ſpinas ipſas, hoc eſt, adulationes concidere.

Eleganter tractatur hic etiam locus ab Ambroſio [o]. Nempe ſpinæ cùm *o Ibidem.*

 ardent,

ardent,inquit,ſonant,& eitò exuruntur,vt nullus caloris ſit effectus. Vnde & de Iudæis dictum eſt[a];Exarſerunt ſicut ignis in ſpinis: Exuſti ſunt enim ſuo riſu,& conflagrarunt in Domini paſſione , &c. Sic ergo eſt riſus ſtultorum,qui ſine gratia ſonar , & ollam ſui corporis vrit. Rectè hoc poſtremum:immoderatio namque riſus noxia ſanitati,vt attigi Capite ſecundo[b], híque quos ibi laudaui. In his Baſilius[c] hoc loco damnari docebat ab Eccleſiaſte riſum in immanes prorumpentem cachinnos,corpore ſubſultante, animíque conſtantiæ,& grauitati maximè contrarium. Bonauentura reſonantem , ſed parùm diu durantem, ſtulti adulatoris laudem interpretatur. Hugo Cardinalis ponit eundem ſenſum,& per ollam intelligit cor magnatum , quòd adulantis arriſione facilè accendatur : Sed præfert hunc alium de illo ipſo,qui ea laude decipitur, & gaudet de ſuccenſione ſua , quæ non eſt niſi crepitatio,totiéſque erepat,quoties rider de adulatione.

a Pſ.117.12. *b Verſ.2.* *c Reg.17.ex fuſis.*

Sonitus.] Græcè φωνὴ,vox: & poni vox poteſt pro rebus inanimatis , vt vox tonitrui in rota [d],& aliàs ſæpè. At קול *kol* dicitur quoque de quolibet ſonitu,ac ſtrepitu,necnon φωνὴ.

d Pſ.76.19.

Spinarum ardentium ſub olla.] Interpres addidit, & bene (ardentium) ſicut & Chaldæa Paraphraſis: nec enim ſonitus ſpinarum ſub olla aliter editur. Hebraicè idem vocabulum in ſingulari סיר *ſir*, eſt olla , in plurali סירים *ſirim* , ſpinæ , genere autem fœminino סירות *ſiroth*, ollæ. Vnde hoc loco elegans habetur paronomaſia. Neſcio quid Symmacho in mentem venire potuerit in ſua illa ecphraſi,quam anteà recitauimus. Hieronymus illum ſic exponit : Ad vocem talis præceptoris adulantis & palpantis magis auditor innectitur , dum vinculis peccatorum ſuorum vnuſquiſque conſtringitur. Forſitan legit שירק *ſchirin*, & שיר *ſchir*, pro catena , vel hamo. Sed Chaldæum potiùs nomen eſt , ſignificans ornamenti genus , id eſt,monile hamatum,ſeu armillam. Hebræi idem exprimunt nomine plurali שירות *ſcheroth*, vtralibet lingua littera ש habet punctum in latere dextro,ſicque non poteſt cenſeri poſitum pro ס, quod leniùs pronuntiatur, ſicut ש affectum puncto in cornu ſiniſtro.

Sed & hoc vanitas.] Non obliuiſcitur concionator thematis : & opportunè nunc repetit , ne quis riſum tanti faciat. Et quia adulatio,inquit Hugo Cardinalis,euacuat adulantem,atque illum,cui ſit adulatio.

*Verſ.*8.] CALVMNIA conturbat Sapientem , & perdet robur cordis illius.

CALVMNIA *conturbat ſapientem.*] Exemplo ſit mitiſſimus alioqui Moſes [e], quem ad vehementem iram factio Core, Dathan , & Abiron [f], populi quoque murmur concitauit [g] , & ad querimoniam DEO ipſo. Vexatus eſt propter eos,quia exacerbauerunt ſpiritum eius[h]. Cauendum ne vel quemquam ipſi calumniemur , vel cum calumniatoribus, ac litigioſis verſemur , ſed potiùs conſentientes ſimus cum aduerſario [i], quando nec Sapiens aduersùs calumnias infractus perſiſtit , aut nonnihil concutitur ; is certè qui nondum ſolidam ſapientiæ perfectionem, vt Hieronymus,

e Num.12.3. *f Num.16.4. & ſeq.* *g Num.20.10.& ſeq. Exo.17.2.* *h Pſ.105.32.33.* *i Matt.5.25.*

ronymus, Albinus, Salonius, aliíque declarant, conſecutus eſt. Olympiodo-
rus poſtquàm idem dixit de neophyti anima nondum ſatis roborata, con-
cedit perfectos etiam ſapientes pulſari abſonis, impiíſque cogitationibus
contra prouidentiam Dei, quando Iuſtos vident grauiter premi, nec ta-
men ipſos ſuperari. Talem fuiſſe Dauid, qui cùm dixiſſet [a]; Penè effuſi ſunt *a Pſal. 72. 2*
greſſus mei, Quia zelaui ſuper iniquos, pacem peccatorum videns: Sub-
iunxit: Facti ſunt in deſolationem, ſubitò defecerunt, perierunt propter ini-
quitatem ſuã [b]. Denique docet hunc ſapientem, cùm ceciderit, non collidi *b Ibid. 19.*
in tentationibus [c]. Itaque calumnia, quod in ſe eſt, conturbat ſapientem, *c Pſ. 36. 24.*
& perdit robur cordis eius, dum, vt ait Thaumaturgus, inſidias ſtruit, &
conſtantiam labefactare molitur.

Bonauentura ſecutus primam expoſitionem, reijcit aliam, quod Sapiens
conturbetur non impatientia, ſed compaſſione, propter calumniam, quæ
aliis infertur, iuxta illud: Quis ſcandalizatur, & ego non vror [d]? Illa nam- *d 2. Cor. 11. 29.*
que verba alia (Et perdet robur eius) videntur obſtare: ſed non obſta-
bunt, ſi perditum robur intelligamus eo modo, quo ſe Apoſtolus vri, atque
infirmari dicit, vel Dauid tabeſcere præ zelo [e]. Meritò idem ipſe redimi *e Pſal. 118. 134.*
orabat à calumniis hominum, vt cuſtodiret mandata Dei [f]: & alius ti-
mebat calumniam mendacem [g]. Qui opprimitur, inquit Ambroſius [h], *f Ibidem.*
calumnia, non facilè poteſt cuſtodire mandata diuina: Triſtitiæ neceſſe eſt *g Eccl. 26. 6.* *h In Pſ. 118.*
plerumque, aut timori cedat, & affligatur; vel metu calumniæ, vel dolore. *ſerm. 18.*
Audi Baſilium [i] de ſua querentem calumnia, cùm ei hæreſis imponere- *i Epiſt. 82.*
tur: Ad haſce litteras animatus, vt par erat, & ad tam inopinam, ac ſubitam
immutationem animo perculſus, nec reſpondere quidem poteram; palpi-
tabat enim mihi cor, lingua me deſtituebat, & planè patiebar, quod animo
ſolet parùm forti accidere; indicandum enim quod verum eſt, & tamen ve-
nia dignum. Deinde, parùm aberat, quin odium erga humanum genus ex-
orbitaſſem, ſuſpectíque mihi fuiſſent omnes hominum mores, arbitranti
in natura humana non eſſe caritatis bonum, ſed verba quædam plauſibilia
ad ornatum, & cultum eorum, quibus vti velis conficta: affectum verò il-
lorum ſecundùm veritatem non ineſſe cordi humano, &c. Hinc Sanctorum
quoque aliorum pro ſeipſis, & pro Chriſtianis apologiæ. Idémque Baſi-
lius [k], & Gregorius magnus [l] calumnias refellendas docent, vt ſcanda- *k Ora. de inuid.*
lum vitetur. *l Lib. 8. Epiſ. 45.*

Calumnia.] Calumnię vox latiùs patet, ſignificátque iniuriam quoque fa-
ctis, non verbis tantùm factã. Hebræũ nomen עשק *hheſchek*, hoc loco pro-
priè eſt oppreſſio, vt aliàs docuimus eôdem iſto libro, agẽtes ſimul de Græ-
co τῆς *συκοφαντίας*, quod hîc ponitur. Sæpè calumniam, vel calumniari red-
dit Interpres pro eo quod eſt, quauis iniuria ſiue factis, ſiue verbis afficere,
vt notauit Ianſenius [m]. Quemadmodùm & exprobrandi verbum non ſi- *m Pro. 14. 31.*
gnificat ſemper improperare, ſed probrum, aut dedecus inferre, quacunque
ratione id fiat. Vatablus hîc intelligit diuitias vi comparatas, & calumnia;
ſed minus ad rem.

Conturbat.] Περιφέρει, Circumfert, circumagit, vulgò *Gli volta il cer-
uello*, יהולל *secholel*, inſanire faciet.) Lege de vtroque verbo Capite pri-
mo [n]. Chaldaicè יהתל *sechatel*, decipiet. Aquila, *πλανήσει*, ſeducet. Symma- *n Verſ. 17.*

chus θορυβήσει,turbabit. Non refert diuerſitas temporis: præſens denotat id quod fit: futurum,id,quod fieri ſolet,& poteſt, ac frequenter eiuſmodi permutatio reperitur in editionibus abſque iactura, vel diſcrepantia ſententiæ.

Et perdet robur cordis illius.] Hebraicè, (Et perdet cor donum) Id eſt,
a Deu.16.19. Munera excœcant cor ſapientis [a], inquit Caietanus: frangit oppreſſio cor præclaris dotibus ornatum. Iſidorus Clarius contexens cum extremo priore verſo (Sed & hoc vanitas) exponit quod interim neque ſapientis obiurgatio vanitate caret, quia mali ſi obiurgentur quòd alios opprimant, affligunt ſapienté,& perdere conantur eum,qui cor habet tá inſigni ſapientiæ dono exornatum. Καὶ ἀπολλύει τὴν καρδίαν εὐγενείας αὐτοῦ; Et perdit cor generoſitatis,ſiue nobilitatis eius,& fortitudinis atque vigoris. Biblia Sixtiana (ἀπόλλυσι pro ἀπολλύει, eodem ſenſu. Quidam Codices habent εὐτονίαν τῆς καρδίας αὐτοῦ, vigorem,& conſtantiam, ac bonum tenorem cordis eius. Hieronymus teſtis eſt, Symmachum reddidiſſe donum,quod Hebraicè eſt מתנה *mathanah*,& facere illum ſenſum,quem dixi Caietano placuiſſe, qui
b Deu.16.19. alibi ſcriptus eſt: Excœcant munera etiam ſapientum oculos [b]. Approbat quoque Arboreus. Mihi melior videtur alius iam allatus. Chaldæus: (Etenim violentia decipiet ſapientem, & perdet per eloquia mala ſapientiam cordis,quæ data fuerit ei dono cœlitus.) Coniunxit donum,& ſapientiam; hanc interpretans eſſe donum,quod habet Hebraica editio: Sed non debuit eloquia mala ſola ponere,cùm per facta quoque perdatur Sapientia.

Verſ.9.] MELIOR eſt finis orationis, quàm principium. Melior eſt patiens arrogante.

MELIOR *eſt finis orationis, quàm principium.*] Oratio Hebraicè hoc loco eſt דבר *dabar*,quod Chaldaicè exponitur עסקא *hhiſeka*, negocium, Græcè λόγοι ſermones,aut λόγος in ſingulari. (Ἀγαθὴ ἐσχάτη λόγων, vel λόγου: Bonum eſt nouiſſimum ſermonum,aut ſermonis. Vetus tranſlatio: Melius eſt nouiſſimum ſermonis.) Symmachus (Βέλτιον τέλος λόγου τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Melior eſt finis orationis principio eius.) Interpretatio Chaldaica generalior eſt,meliorem eſſe cuiuſuis exitum negotij,quia finitur tunc negociantis ſollicitudo,vel,vt explicabat Hebræus Hieronymi doctor,iungens iſtud cum ſequenti membro: Melius eſt te finem conſiderare negocij,quàm principiũ, & patiẽtem eſſe, videlicet in maturè tractando negocio, quàm impatientiæ furore raptari.) Hebræum nomen in lata ſignificatione ſua complectitur etiam iſtam pro negocio,& re quacunque. Hieronymus intelligit de integra oratione,cuius melior ſit epilogus,quàm exordium,nempe propter dictam cauſam de ſollicitudine.

Tertiam expoſitionem dat: Qui incipit audire ſermonem, & ad præceptorem vadit,in principio eſt; qui verò extrema audit, conſummatus eſt, atque perfectus,recogitans quid ſit dictum. Quartam quoque: Dum in iſto ſeculo ſumus, quod ſcimus,omne principium eſt: cùm autem venerit quod perfectum eſt,in nouiſſimis,& conſummatis erimus. Duo poſtremi

ſenſus docent, nullam in nobis eſſe ſapientiam, vt ait idem Hieronymus, cùm melius ſit tacere, quàm proloqui. Albinus quinto loco his addit, Meliorem eſſe conſummatam iuſtitiam, quàm inchoatam, quia illa victoriam præſtat, iſta certare incipit. Eodem recidit Bonauentura, volens agi de perſeuerantia iuſtitiæ inchoatæ. Hoc etiam inter alia tradit Hugo Cardinalis, & Carthuſianus. Thaumaturgus interpretatur de perorante, dicendíque finem faciente. Olympiodorus eôdem pacto, ſed orationem ſumit, in qua agitur de virtute: neque enim ſolùm cœpiſſe pulchrum eſſe, verùm multo magis rei cœptæ finem impoſuiſſe. Hugo Cardinalis autem de qualibet oratione Rhetorica, tum verò de Theologica, qua oramus DEVM (in quo concordat Carthuſianus:) & de concione: ſimúlque vult notari, vel qui præcipitant ſententiam, prius reſpondentes, quàm audiant [a], vel qui concionis finem non expectant, aut complementum ſcientiæ quam ediſcunt; prælibando, non ſe inebriando [b], adiice, qui Miſſæ Sacrificio, vel Horis Canonicis integrè non interſunt. Hæc omnia, idque quod vterque Græcus Pater docuit ad primum dicendi modum, quem retulimus ex Hieronymo poteſt referri.

a Prou. 18. 13.
b Cant. 5. 1.

Sextus eſt eiuſdẽ Hugonis, vt vniuerſa lex ſcripta cẽſeatur oratio vnica, cuius principio, qui eſt timor, multo ſit melior finis charitas. Lyranus orationem pro precibus ad DEVM accipit, Sic verò ſententiam cum ſuperiore nectit, vt melior ſit calumniam paſſi finis orationis, quia is orare cœpit triſtis: Sequitur poſtea diuina conſolatio, per quam redditur patiens, prout altero verſus huius membro continetur. Placent adhuc allata, veruntamen adhæret, vt equidem iudico, magis Auctoris ad mentem, vt de perſeuerantia in inſtituto loqui nunc interpretemur. Quod ſi colligatas velimus has eſſe ſententias, & non potius diſſuta quædam apophthegmata, nõ incommodè admonitionem hic obſeruabimus eius, qui, vt verſu priore vidimus, periclitabatur propter illatam ſibi calumniam, non ſinat videlicet ſe dimoueri de ſtatu, nec quod alacriter iniuit, deſerat, ſed ſtrenuè quicquid calumnientur alij, proſequatur: meliorem quippe negotij finem eſſe principio: mediaque difficiliora & moleſtiora. Præfert meritò ſenſum iſtum Titelmanus alteri de precationibus: Caietanus eundem probat, etſi idcirco, quod per finem orationis quam propriè pro locutione accipit, perfectionem cuiuſlibet rei Salomonem intellexiſſe dicat. Moringus idem ſentit. Mihi quoque ſaltem in gratiam editionis vulgatæ, annotatio neceſſaria videtur, quia non memini orationis vocem pro re, vel negotio ſumptam, vt ſumitur nomen verbi, & ſermonis, ſicut & רבר *dabar*, atque λόγος. Soli promittitur ſalus perſeueranti [c]: nec DEO victima ſine cauda placet [d]: fidelis vſque ad mortem accipit coronam [e]: in tempore tentationis recedens, exareſcit [f]: brauiũ reportat, qui ſtadium decurrit [g]: vincens coronatur, guſtátque manna, nouo nomine inſignitur, donatur pretioſo calculo [h]. Lege Auguſtini librum de bono perſeuerantiæ, & Epiſtolam Bernardi ad Ianuenſes [i].

c Matt. 10. 22. 24. 13.
d Leu. 3. 9.
e Apoc. 2. 9.
f Mar 4. 6.
g 1. Cor 9. 24.
h Apoc. 2. 17.
i Epi. 129.

Melior eſt patiens arrogante.] Hebraicè, (Bona, ſiue melior longitudo Spiritus, aut longanimitas. ארך רוח *erech ruach*, quàm elatio, & ſuperbia Spiritus, גבה רוח *gebah ruach*, μακρόθυμος ὑπὲρ ὑψηλὸν πνεύματι.) Symma-

chus ὑψηλοκάρδιον, excelſum corde. Chaldæus: Melior eſt ante DOMINVM vir, qui imperat Spiritui ſuo, & ſubigit concupiſcentiam ſuam, quàm vir qui ambulat in tumore Spiritus. Primæ duæ dictiones Hebrææ pertinent ad refrænandam iram, ſicut ארך אפים *erech appaym*, potius, quàm ad concupiſcentiam, aliáſve perturbationes, quod vult tamen etiam Caietanus, necnon Thaumaturgus interpretans moderationem morum. Vetus tranſlatio: (Melior eſt patiens, quàm excelſus Spiritu.) Dixi ſuperius nonnullos hoc membrum cum primo ita coniungere, vt ſit ſatius patientiam retinere in ſuſcepto negotio, quàm abripi furore præcipiti vel animi quodam faſtu, quo iam actum putes, quod vix aggreſſus ſis. Hieronymus, quique ſequi ſolent ipſum, vt Albinus, putant occurri ei, qui quod quarto verſu dictum fuerat, iram riſu meliorem eſſe, perſuaderet ſibi ſimpliciter iram bonam eſſe, illam ſcilicet, quæ eſt in paſſione. Ibi pro correctione in peccantes, & eruditione in minores, iram poſitam: hic non tantùm impatientiam refrænari in anguſtiis, ſed vt & in lætioribus non plus quàm condecet, exaltemur, humiles ſpiritu, quos beatos prædicat CHRISTVS [a]: nec, vt ait Lyranus, glorioſe tactantes vindictá. Senſus eſt etiam, Quamuis videatur litis aliquem conteſtatio, multarúmque delatio calumniarum opprimere, quæ fit ab arrogante, calumniatore, aliorum contéptore, tamen illum, qui patienter tolerat, longè eſſe meliorem, quia & melior eſt finis orationis, id eſt, extrema ſententia, quæ veritatem deteget, calumniam abſterget.

a Mat. 5. 3.

Commendatur patientia, inquit Bonauentura, ſine qua non poteſt eſſe conſtantia, quæ nimirum proximè antè commendata eſt. Gregorius [b] ex impatientia docet per hoc teſtimonium naſci arrogantiam, quia dum deſpici in mundo hoc quiſque non patitur, bona, ſi qua ſibi occulta ſunt, oſtentare conatur, & eligit bona de ſe vel falſa iactari, ne mala poſſit vel minima perpeti. Infinitus ſim vel patientiæ laudes, vel reprehenſionem arrogantiæ, etiam indicare ſi velim. Patientia nobis neceſſaria eſt [c]: per eam fructus fit [d]: curritur ad propoſitum nobis certamen [e]: perfectum opus habet [f]: in ea poſſidebimus animas noſtras [g]: nulla virtus, nulla ex octo illis beatitudinibus abſque patientia exiſtit: præceptum nullum perfectè obſeruatur, cuius contrarium omnis eſt matrix delicti, vt probat Tertullianus libro de Patientia [h]: quo etiam de argumento Cyprianus imitator Tertulliani, egregium Tractatum ſcripſit, necnon Auguſtinus [i]. Oſtendit idem Tertullianus [k]. Epitheta illa omnia tam egregia, quibus Caritatem Paulus deſcribit [l] caritati à patientia eſſe, & vtilitates eiuſdem viginti ſex cum Cypriano recenſet, quas colligit Feuardentius [m]. Vultus illi tranquillus, ait Tertullianus [n] (depingens Patientiā pulcherrimis coloribus, ornamentis, habitu, ac geſtu) & placidus, frons pura, nulla mœroris, aut iræ rugoſitate contracta: remiſſa æquè in lætum modum ſupercilia, oculis humilitate, non infelicitate deiectis: Os taciturnitatis honore ſignatum: color qualis ſecuris & innoxiis. Motus frequens capitis in Diabolum, & minax riſus. Ceterùm amictus circum pectora candidus, & corpori impreſſus, vt qui nec inflatur, nec inquietatur. Sedet enim in thronō Spiritus eius mitiſſimi, & manſuetiſſimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo

b 3. Par. Paſtoralis. Admonit. 10.
c Hebr. 10. 36.
d Luc. 8. 15.
e Heb. 12. 1.
f Iacob. 1. 4.
g Luc. 21. 18
h Cap. 11. & 15.
i c. Tom. 4.
k Sup. c. 12.
l 1. Cor. 13. 4. & ſeq.
m In cap. 1. Epiſt Iacobi.
n De Patientia cap. 15.

„ nubilo liuet, ſed eſt tenetæ ſerenitatis, apertus, & ſimplex, quem tertio vi-
„ dit Elias [a]. Nam vbi DEVS, & alumna eius, patientia ſcilicet.) Non potuerunt hæc propter elegantiam tantam, & adeò expreſſam imaginem, & ad viuum repræſentatam, omitti. Prudentius exprimere proculdubio Tertullianum videtur, cùm in Pſychomachia Patientiam hoc modo laudat: [a] 3. Reg. 19.

„ *Omnibus vna comes virtutibus aſſociatur,*
„ *Auxiliúmque ſuum fortis Patientia miſcet.*
„ *Nulla anceps luctamen init virtute ſine iſta,*
„ *Virtus nam vidua eſt, quam non patientia format.*

Hactenus laus. Pictura eiuſdem talis:

„ *Ecce modeſta graui ſtabat Patientia vultu,*
„ *Per medias immota acies, varióſque tumultus.*
„ *Vulneráque & rigidis vitalia peruia pilis*
„ *Spectabat defixa oculos, & lenta manebat.*

Non afferemus laudationes Gentilium, in quibus auctore Tertulliano [b] falſa & probroſa patientia eſt, quique tanti boni nomen fœdis operationibus occupant, impatientes ſolius DEI, & quorum patientiam patientia ſubter ignis expectat. In fine faciam, quod idem ille in principio, locutum pauca de Patientia pudebit, cui præſtandæ idoneus omninò non ſim; atque cum Cypriano [c] (qui pariter tam dicit apud Philoſophos patientiam falſam eſſe, quàm & falſa Sapientia eſt) Lectoris implorabo patientiam, non vt ipſe ante, ſed hic poſtquam iſta perlegit. Ac ne abutar eadem patientia nimium mihi arrogans, arrogantiæ nunc vituperationem non attingam, quam vel arrogantiſſimus ferre in alio non poteſt, ſed odit, ſed auerſatur, ſed execratur. Hugo Cardinalis decem, quas vocat Iniquitates Arrogantiæ hoc loco enumerat, & declarat. [b] De patientia c. vlt. [c] De Bono Patien. c. 1.

Melior.] Olympiodorus ac Bonauentura notant non fieri comparationem, quaſi bona ſit arrogantia, patientia melior. Quæ catachreſis præcedẽtibus quoque verſibus fuit, & alibi non rarò; vt, Bonum eſt confidere in Domino, quàm confidere in homine [d]. [d] Pſal. 117. 8

Verſ. 10.] NE ſis velox ad iraſcendum, quia ira in ſinu ſtulti requieſcit.

NE *ſis velox, &c.*] Quia melior eſt ad iniurias calumniáſque patientia, quàm arrogantia vindictæ appetens, conſequens ſit, haud iraſcendum temerè, leuíque de cauſa, vt faciunt ſtulti, quorum conquieſcit ira in ſinu. Sit omnis homo tardus ad irã, præcipit Iacobus Apoſtolus [e]. Quæ bilioſa eſt ira ſiue fellea, quę dici poteſt excandeſcentia, vel paſſio, citò accenditur, atque quieſcit, vt docet Gregorius [f], tenacior vocatur Iracundia, quando retinetur diu memoria, quam quis accepit iniuriæ: infenſiorem nominant furorem, nec extinguitur donec vindictam peregerit. Lentè atque conſideratè iraſci non negat Eccleſiaſtes, etſi id velle Hieronymus videtur, eo quod cùm furens, & recens fuerit ira dilata, faciliùs poſſit auferri, ſed vt ait Albinus ſequi Hieronymum alioqui ſolitus, inconſideratè. Ita quoque ceteri [e] Epiſt. c. 1. 19. [f] 5. Moral. c. 30.

intel

intelligunt tum Græci, tum Latini. Nam iraſci virtus poteſt eſſe, non vitium: prorſus non iraſci, vituperabile quandoque, non laude dignum, ſicut præter eos, quos citaui verſu quarto, docent, Iuſtinus [a], Hilarius [b], Auguſtinus [c]. Bonarum actionum Baſilius [d] miniſtram vocat, Cicero [e] cotem fortitudinis. Gregorius [f] inſtrumentum virtutis, & ancillam. Denique ad CHRISTI ſententiam [g]: Qui iraſcitur fratri ſuo, reus erit iudicio. Græci addunt εἰκῇ, ſine cauſa, non interpretes tantùm. Sed Irenæus [h] quoque, Iuſtinus [i], & ex Latinis Auguſtinus [k], aliíque. Sed Auguſtinus premit verba eiuſdem Iacobi. Ira enim viri iuſtitiam DEI non operatur; quod item facit Ephrem [l], Damaſcenus [m], Caſſianus [n]: Hic prætereà perpendit ſententiam Dauid: Turbatus eſt in ira oculus meus [o]; Imaginem turpem iræ, ſi quis auet ſcire, legat Baſilium [p], Senecam [q], Plutarchum [r]. Immò verò iuuat Platonis ſequi conſilium, vt noſmet ipſos irati contemplemur in ſpeculo, vt dedecore tanto, quod apparebit in facie, deterriti, moderemur perturbationi, quæ furioſis nos ac phreneticis ſimillimos reddit [ſ]. Notum & illud Athenedori documentum Auguſto datum, cùm eum ita cepiſſet, nil diceret ante vel faceret, quàm ſecum viginti quatuor Græca percurriſſet elementa litterarum [t]. Nec minus vulgò cognita lex à Theodoſio lata, quem ira ſubita præcipitauerat in homicidia, vt iuxta monitum Ambroſij dies abirent triginta, priuſquàm de capite ſententia Imperatoris executioni mandaretur [u]. Claudat Ambroſius [x] locum iſtum (Sunt namque multa nimis, quæ ex aliis Auctoribus, noſtro præſertim, poſſent proferri) ſuo illo præclaro, atque maximè accommodato apophthegmate. Qui citò mouetur iniuria, facit ſe dignum videri contumelia, dum vult indignus videri.

a Quæſt. 80. ad Ortho. b In Pſ. 59. c Serm. 26. de ver. Domin. d Orat. cont. Iraſcen. e Tuſcul. 4. f 5. Moral. capite 31. g Matt. 5. 22. h Lib. 4. c. 27. i Ep. ad Zenam, & Serenum. k 1. de Serm. in Monte. l Ser. de virtutib. & vitijs. c. de Irac. m 3. Parall. cap. 32. n Collat. 8. cap. 1. o Pſal. 6. 8. p Orat. cont. Iraſcen. q 1. De ira cap. 1. r Opuſcul. de ira cohiben. ſ Fulgoſus 7. exemplo, c. 2. t Plutarch. u Ruffinus. x 1. Offic. c. 6.

Chaldæus non de iracundia aduersùs illatas calumnias, ſed interpretatur de calamitate diuinitùs immiſſa, contra quam quis obmurmuret, ac indigna loquatur (Et in tempore, quo veniet, inquit, ſuper te correctio de cœlis, ne feſtines in anima tua vt inca'eſcas.) Hoc quoque pacto Hebraicè eſt, atque Græcè (Ne feſtines in ſpiritu tuo, vel in ira ad iraſcendum, & dicas verba contumaciæ contra cœlum: etenim ſi tu ſuſtinens fueris, remittetur tibi.)

Quia ira in ſinu ſtulti requieſcit.] Hebraicè, & Græcè (requieſcet.) Nomen etiam Hebraicum כעס *chabbas*, & Græcum θυμὸς ſignificant iram vehementiorem, ſiue furorem: tamen ſimplicem quoque, & Symmachus habet ὀργὴν. Chaldæus Paraphraſtes: (Etſi tu exacerbaueris, & inculcaueris, ſcito quod furor in ſinu ſtultorũ quieſcet, quoad perire faciat eos.) Exemplo ſit Nabal, qui iuxta nomen ſtultus erat, & ſtulta indignatione mortuus eſt [y]. Teſtatur amicus etiam Iob [z] quod verè virum ſtultum interficit iracundia. Hebraicè אויל *euil*, temerarium, audacem, imprudentem, affectu percitum immoderato, vel inſania, impatientia, ira, quíque per furorem efficiat multa. Sed ſenſus hic videtur, in ſtulto habitum iracundiæ reſidere, vt tranſeat in affectum cordis, ſitque in eius mente, atque capite, quod hoc loco, vt ait Olympiodorus, ſinus vocatur, tãquam receptaculum, ſedéſque, vel vt aliter aptè quidem idem exponit, iram foueri ab ſtulto, húncque illi blandiendo indulgere, & adulari: denique quod vno verbo Thaumaturgus di

y 1. Reg. 25. 25. 38. z Cap. 5. 2.

Digitized by Google

gus dixit, ipſi ſeruire, varias prætexendo rationes, quibus ſibi meritò, ſapientérque videatur iraſci. Quocirca rectè ſtultus nominatur iracundus, immò, vt antè dixi, furioſus, ac phreneticus, quo plurimi pacto loquuntur ex Scriptoribus quoque profanis. Superbus, & arrogans vocatur, indoctus, inquit Salomon [a], qui in ira operatur ſuperbiam: & [b], Graue eſt ſaxum, & oneroſa arena: ſed ira ſtulti vtroque grauior. Pro indocto Hebraicè eſt לץ *letz*, irriſor, aut peſtilens: tamen benè Hieronymus indoctũ vertit: Doctrina enim viri per patientiam noſcitur [c]: tanto ergo quiſque minus oſtenditur doctus, infert Gregorius [d], quanto cõuincitur minus patiens, vnde Poëta [e]:

a Pro.11.14. b Cap.27.3. c Prou.19.11. d Hom.35.in Euang. e Cato.

,, *Impedit ira animum, ne poſſit cernere verum.*

Differens idem Gregorius [f] multis verbis de ira: de præſenti loco ſic agit: Per iram ſapientia perditur, vt quid quoque ordine agendum ſit, omninò neſciat, ſicut ſcriptum eſt: Ira in ſinu ſtulti requieſcit: quia nimirùm intelligentiæ lucem ſubtrahit, cùm mentem permouendo confundit.

f 5. Moral. cap.30.

In ſinu requieſcit.] Aptus duplex Olympiodori recitatus ſenſus: condimus enim in ſinu, quod ſeruatum volumus, & fouemus, ac diligimus. Non intelligo quid Hugo Cardinalis velit: quando præcipi dicit iſta ſententia tota, vt quieſcat ira in corde, nec exeat foras, vel ſaltem ſit ad motum tarda, quia ira in ſinu ſtulti requieſcit, quod plus eſt, inquit, quàm eſſe tardam ad motum. Hoc, opinor, nequit aliter intelligi, quàm de planè ſtupido ſtultorum quodam genere, quos nihil commouet, nulla tangit ira; ſicque moderatus iræ vſus commendabitur, ne vel in ea prorſùs ἀπαθεῖς vel ἀοργήτοι ſimus. Scio & parœmiali phraſi aliquid in alicuius dici ſinu, aut quempiam quippiam habere in ſinu pro eo, quod eſt in poteſtate ſua habere. Hoc pacto ſtultus habet iram in ſinu, tam facilè namque iraſcitur, quàm quis de ſinu, quod habet, extrahit: ſed multò melius Sapiens, qui ſui compos, ac ſub ſua continens iram poteſtate, non eam exerit niſi loco, & tempore, omnique cetera adhibita circumſtantia. Sol occidit ſuper iracundiam ſtulti [g], dũ fouet eam, ſicque dat locum Diabolo, dum non dat locum iræ, id eſt, admittit Diabolum, dum iram non reijcit: dare enim locum alicui duo iſta ſignificat, excipere, refutare. Aut ita intelligendum eſt illud: Sol non occidat ſuper iracundiam veſtram, inquit Auguſtinus [h], quòd breuiſſimo tempore permanere debet ira, quæ eſt infirmitas mortalitatis, quam portamus: aut quod non occidat Sol iuſtitiæ, & veritatis, qui per fidem in anima hominis habitat, illam illuſtrans, qui ſi tantam videat iracundiam, occidere poteſt ab anima, vt illam deſerat. Alij lumen rationis Solem intelligunt, quaſi moneat Apoſtolus, ne ſic nobis inhæreat ira, vt recta ratio deperdatur in nobis. Finiam hîc quoque cum Ambroſio [i]: Quam pulchrum & illud, inquit: Noli feſtinare in ſpiritu tuo iraſci, quia ira in ſinu ſtultorum requieſcit, hoc eſt: Etſi cauſa ſit, quæ moueat indignationem; non ſit feſtina vindicta, ne immoderatius calor indignationis exæſtuet. Non poteſt igitur auferre, quod naturalis eſt motus, ſed moram inſerit, vt medicina conſilij temperet iracundiam. Confirmat teſtimonio Pſalmi, de quo priùs diximus: Iraſcimini, & nolite peccare [k].

g Eph.4.25. h In Pſ.25. i Exhortat. ad Virg. k Pſal.4.5.

Verſ. 11.] **Ne dicas, Quid putas cauſæ eſt, quod priora tempora meliora fuêre quàm nunc ſunt? ſtulta enim eſt huiuſcemodi interrogatio.**

Ne *dicas, Quid putas cauſa eſt, &c.*] Indicat Chaldæus, eiuſmodi ſententiam vſurpari ſolere ab iis, qui ſe conſtitutos vident in aliqua moleſtia. Hieronymus tribus exponit modis, nec meliores fuiſſe ſub Moſe, & ſub CHRISTO, quàm nunc dies, cùm reperiantur hoc tempore multi credentes, qui ſunt etiam beatiores iis, qui viderunt [a]: nec meliorem legem Moſis lege CHRISTI: poſtremò ſic viuendum, vt ſemper præſentes dies meliores nobis ſint, quàm præteriti; ne dici nobis poſſit, cùm paulatim decreſcere cœperimus: [b] Currebatis bene, quis vos impediuit veritati non obedire? &, Incipientes ſpiritu, nunc carne conſummamini [c]. Veteris, nouíque ſeculi conditor idem DEVS, virtutes bonos dies viuenti faciunt; vitia malos. Sequitur Albinus Hieronymum, atque Salonius, & idem Hieronymus eodem pacto, dum exponit Amos [d] locum tractat præſentem. Thaumaturgus innuit querimoniam, quæſtionémque eſſe de maioribus priſcorum diuitiis, videtúrque colligere ex ſequenti verſu, in quo iuncta diuitiis præfertur ſapientia: quandocunque videlicet hæc adfuerit, cùm à tempore non pendeat. Olympiodorus amplectitur multas querulorum voces, quòd priſcis DEVS modò per ANGELOS, modò loqui ſoleret per Prophetas, quòd iis liceret multas vxores accipere, diuitias multas poſſidere: quod ipſimet olim auxilio diuinæ gratiæ protegerentur, nunc deſerantur, ita vt operari bona non poſſint: quod tempeſtate noſtra mundus hic malis hominibus refertus ſit, aliique boni dies, alij mali ſint: Ceterùm qui duce virtute ſuam moderetur vitam, de vita tranſire in vitam, proficere de fide in fidem operibus bonis: dierum differentiam nullam facere: ſtultas huiuſmodi quæſtiones congruis rationibus euertere.

a Ioh.20.29.
b Gal.5.7.
c Gal.3.3.
d In c.6. ſub princ.

In Capite primo docuimus nihil ſub ſole nouum, noſtro videri tempore, ſecundum humanos quoque mores quadamtenus: excipi tamen res ſupernaturales. Sanè conſtat meliorem legis Euangelicæ conditionem eſſe: non ſine ratione Sancti etiam nonnulli ſuorum calamitatem temporum lamentabantur; idque licebat ijs vſurpare, O TEMPORA, O MORES [e]. Totus Mundus in Maligno poſitus eſt, dicebat Ioannes [f], & Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo ſunt [g]: quoniam omne quod eſt in mundo, aut concupiſcentia carnis eſt, aut concupiſcentia oculorum, aut ſuperbia vitæ; & Antichriſtus iam venit [h]; &, Nolite omni ſpiritui credere [i]: Paulus [k], Videte fratres quomodo cautè ambuletis non quaſi inſipientes, ſed quaſi ſapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali ſunt; & [l], Videte canes, videte conciſionem, videte operarios malos: Iacobus [m]: Agite diuites, plorate vlulantes. Petrus, & Iudas in Epiſtolis [n]: Ante diluuium omnis caro corruperat viam ſuam: Moſes vocat ſui temporis generationem prauam & peruerſam, populum ſtultũ, & inſipientem [o]: Eſaias [p], principes Sodomorũ, populum Gomorrhæ: Ezechiel, & ceteri Prophetæ: Dauid omnem hominem mendacem [q], nec ad vnum eſſe qui faciat bonum [r],

e Cic. Catil. 1. initio.
f 1. Ep.5.19.
g Ibid.2.15. 16.
h Ibid.18.
i Cap.4. eiuſdem Ep. verſu 1.
k Eph.5.15. 16.
l Philip.3.2.
m Ep.c.5. 1.
n Gen.6.12.
o Deut. 32. 5.6.
p Cap.1.10.
q Pſ.115.11.

nunt [a]. Reuoluendæ quoque hiſtoriæ profanæ,& Eccleſiaſticæ,in quibus cuiuſlibet ſeculi narratur,accuſaturque malitia. *a Pſal.13.1.*

At inſipienter,impiéque faciunt, qui DEI accuſant prouidentiam, eo modo,quem recitati Auctores notarunt, & cum iiſdem adhuc enucleatius Hugo Cardinalis, qui addit conquerentes miracula nunc non fieri: docet præterea cur infirmiorem illam priorem ætatem talibus adminiculis oportuerit ſuſtentari,vel allici: quare modò non ſit adeo vacandi vitæ contemplatiuæ opportunum,vt primis,ac medijs etiam ſeculis Eccleſiæ. Addæ pacis,feracitatis,ingeniorum,artium,ſcientiarum, opum, & ſimilium rerum, quam vulgus temerè cauſari ſolet,prioribus ætatibus maiorem copiam.

Vno verbo ſatisfacit tertij Capitis axioma [b]: OMNIA TEMPVS HABENT. &, QVI virtutibus inſtructus eſt,ad omne ſe tempus attemperat. Senum ſolet eſſe hoc vitium,qui queruli ſunt, ſuſpicioſi,accuſandi ſtudioſi,ac præteritarum narratores rerum, vt ait Ariſtoteles [c], prius ab ſe geſtarum laudatores ſumma quadam φιλαυτίᾳ, vt ait Plutarchus [d], & ex eo, quem habent vſu,ſimul cum quadam impotentia res fruendi præſentes, deterius de iſtis æſtimant,quàm de retro iam lapſis; opinionem ſibi quoque hinc, auctoritatemque creare ſtudentes. Obliuio item ſenum naturalis morbus in cauſa eſt, vt ad mala, quæ vident attenti, quæ olim abierint immemores, quorum ſumunt experimentum,pluris æſtiment. *b verſ.1.* *c 2.Rheto. cap.13.* *d Opuſ. de ſua ipſius laude.*

" *Difficilis* (eſt ſenex) *querulus,laudator temporis acti,*
" *Se puero,cenſor,caſtigatorque minorum*,inquit Horatius [e] *e In Arte Poet.*

Et Cornelius Gallus:

" *Laudat præteritos,præſentes deſpicit annos.*
" *Deficit auditor,non deficit ipſe loquendo.*

Et Virgilius [f] de Euandro: *f 8.Æneid.*

" *O mihi præteritos referat ſi Iupiter annos.*
" *Qualis eram,cum primam aciem Præneſte ſub ipſa*
" *Straui.*—

Lege Macrobium [g], qui Plutarchũ videtur ex Sympoſiacis tranſcripſiſſe. Carthuſianus confert paulò diſtinctius triplicis legis tẽpora,Naturalis,Scriptæ,Euangelicæ,atque huius ipſius varias velut ætates. Et quod ad vltimã quidem pertinet,ait,meliores dies fuiſſe ſub Apoſtolis intenſiuè,poſteà extenſiuè diuulgato vbique Euangelio:cum vigerent perſecutores tũ malitia culpæ,tũ pœnæ peiores: poſtremò ſumendo vniuerſam tẽporis amplitudinem euangelici,variatum,ita vt quandoque melius, nonnunquam res deterius haberent, modo mores emendatiores, aliàs corruptiores, nunc in vna parte Chriſtianitatis, deinde in alia. Lyranus docet cuiuſque legis primordia,primaque tempora meliora fuiſſe. Hæc omnia concedi poſſunt.Sed quia non vno modo comparatio fit, & quoniam abutebantur quidam hoc quaſi prætextu negligentiæ, ac malitiæ, meritò generalis reprehenſio hic ponitur. *g Lib.7.ca.2.*

Quid putas cauſæ eſt.] Editiones aliæ: (Quid fuit) Libenter hoc modo vertit Interpres,vel,Putáſne,ſicut vulgo dicimus: *Che coſa è queſta? ò, Che coſa è ſtata queſta?*) Id eſt,vnde hoc? Quæ huius cauſa &c. Et ſæpè ad quaſuis interrogationes adhibet hanc formulam, vbi non reſpondet putandi verbo

Ll 2 aliud

aliud in editionibus. Solemus quoque dicere interrogantes, *Che penſate, ò donde penſate che naſca queſto?* vel, *Qual penſate che ſia la cauſa, &c.*

Tempora.] Aliæ editiones (D i e s) Tempus, ita quandoque ſumitur, necnon pro anno. Sed & viciſſim diei nomine tẽpus quodlibet intelligitur.

Stulta enim eſt huiuſcemodi cogitatio.] In aliis editionibus: (Quia non in ſapientia interrogaſti de hoc.) Stultitiæ huius cauſas potes ex dictis colligere. Emmanuel Sa illam reddit, quod ſit per ſe notum res ſemper in peius ruere. Id quodammodo verum eſt in rebus præſertim naturalibus, quarum conſeneſcit vigor, & elangueſcit, vt in plantis, animalibus, homine ipſo videre eſt. Quod in vnaquaque contingit ex rebus iſtis, hoc & in omnium vniuerſitate contingere, maioreque animali mundo minus videri mirum debet. Iſidorus Clarius: Quia manifeſtum eſt habuiſſe priora tempora, ſicut & hæc noſtra habent incommoda ſua. Cum autem adeo quotidianũ, tamque familiare paſſim ſuppetat experimentum, talis percunctatio haud ſanè proficiſcitur ex ſapientia, vel prudentia. Symmachus, Οὐ γὰρ φρονίμως ἐπηρώτησας περὶ τούτου, non prudenter.

a Lib. 3. epiſt. epiſt. 8.
b Lib. 6. ep. 21
c Libr. de Oratorib.
d Lib. 2.
e Prologo Caſina.
f Epiſt. 114.
g Lib. 2. ep. 1.

Sidonius [a] Ignaros vocat rerum, & temeraria iubet iudicia ſuſpendere, qui ſuſpiciant præteritos, deſpiciant præſentes: ipſe venerari ſe ſcribit antiquos, æquæuorum virtutes aut merita non poſtponere. Imitatus ea videtur in re, & in aliis non paucis mores, & orationem Plinij Iunioris [b]. Sum ex iis, ait iſte, qui mirer antiquos; non tamen, vt quidam, temporum noſtrorum ingenia deſpicio. Neque enim quaſi laſſa & effæta natura, vt nihil iam laudabile pariat. Appellat etiam Tacitus [c] vitium malignitatis humanæ, vt vetera ſemper in laude, præſentia ſint in faſtidio, & vetera, antiquáque miremur, noſtrorum temporum ſtudia irrideamus, atque contemnamus. Velleius Paterculus [d] naturaliter audita viſis laudare nos libentius teſtis eſt, & præſentia inuidia, præterita veneratione proſequi, his nos obrui, illis inſtrui credere. Hoc eſt, vt poſt Plautum [e] queritur Hieronymus [f], Ingenium quaſi vinum probare, videlicet ab antiquitate. Tritum & illud citati Horatij [g],

„ *— Et niſi quæ terris ſemota ſuiſque*
„ *Temporibus defuncta videt, faſtidit & odit.*

h Lib. 5. epig. 10. & lib. 8. in 65.
i Præfat. li. 5.
k Lib. 3. ep. 8.
l Lib. 1. ep. 23.

Sed plura idem perſequitur eleganter. Legendus prætereà Martialis [h], & Phædrus [i], & Sidonij Scholiaſtes Sauaro [k], & Symmachi Iuretus [l]. Solers Michaëlis Angeli pictoris conſilium. Pictam à ſe tabulam & expreſſam ad veterum pictorum penicillum defodit eum in locum, ex quo mox erutum iri ſciebat. Cùm Dominus ędium ſummopere laudaret, nec anteponere cunctis aliis eius æui picturis etiam apud Michaëlem non dubitaret: atqui meum ille ait, opus eſt, proprium in margine nomen oſtendens inſcriptum.

Verſ.12.] V t i l i o r eſt Sapientia cum diuitiis, & magis prodeſt videntibus Solem.

V T i l i o r *eſt Sapientia, &c.*] Hebraicè, & Græcè, Bona eſt Sapientia cum hæreditate, vel diſtributione, vel opibus hæreditariis; & amplius

plius, ſiue abundantia eſt, aut excellentia videntibus Solem.) Chaldæus, (Bona eſt Sapientia legis cum hæreditate: ſed longè melius eſt, vt ſit vir in manſuetudine cum viris habitatoribus terræ, qui viderunt bonum, & malum ſub Sole, in ſeculo hoc.) Non video quid hîc indicetur de manſuetudine. Simplicior ſenſus eſt, præſtare ſapientem ſimul eſſe, diuitémque, quàm duntaxat Sapientem. Hic enim poteſt quidem docere quod bonum eſt, ait Hieronymus; ſed interdum non poteſt præſtare quod petitur. Sic exponit Albinus quoque, & alij. Vel certè comparatio eſt habentis cum diuitiis Sapientiam, cum illo, qui ſolas habeat diuitias, vt Titelmano placet, quem citat cum laude, ſequitúrque Cardinalis Bellarminus [a]. Nam in textu Hebræo ſolum eſt: (Bona eſt Sapiētia cum diuitiis; quod non ideo dicitur, quia ſit mala ſine illis, ſed quia illæ ſine ipſa, vt deinceps probat Eccleſiaſtes noſter. Immò nec ſequitur, quod ſit magis perfecta, vt paulò poſt cum Bonauentura, & Carthuſiano oſtendetur, cum diuitiis.

a *Lib. 2. de Monachis, c. 46. ad argument. 3.*

Qui catenam texunt ſententiarum iſtarum, laborant vt doceant quî nectantur cū hæc priore. Thaumaturgus innuit accuſatores præſentium, præteritorúmque laudatores, ægrè tuliſſe, non eas nunc, quæ fuerunt olim, diuitias eſſe: at meliorem Sapientiam, videlicet cum mediocribus diuitiis, atque Sapientiæ ſtudendum præcipuè, quoniam vita noſtra non maximè pendeat ex caducarum opum poſſeſſione. Oppoſitum planè ſenſum eruit Bonauentura, videri homini querulo meliora priora tempora, quia fuit in eis inopia, id eſt, paruo viuebant mortales contenti.

„ *Fœlix nimium prior ætas, contenta fidelibus aruis* [b].

b *Boet. lib. 2. conſolat. philoſoph. metro 5.*

Nunc eſt rerum abundantia: occurri ab Eccleſiaſte, vtilem eſſe eleemoſynam, & alia. Non arbitror ſtultum, quem Salomon Sapiens caſtigat, huiuſmodi querimoniam intendiſſe. Fauet quoquo modo iſti expoſitioni recitata Chaldæa paraphraſis de manſuetudine. Sequitur eandem Hugo, recenſens octo fructus eleemoſynæ: Item Gloſſa Interlinearis, & Lyranus. Olympiodorus aſſurgit ad myſtica; illum enim, cui per dona SPIRITVS Sancti datur ſermo ſapientiæ, dicit habere Sapientiam cum hæreditate, ac portione Sancti SPIRITVS, & copiam cognitionis in videndo hoc Sole materiali, ita vt illum non colat latria tanquam Deum (nota Græci vocabuli accommodationem ad proprium DEO cultum & honorem) nec in ſola conſiſtat eius admiratione, ſed tranſeat in auctoris contemplationem, atque diuina ſuperiore luce perfundatur. Ait præterea Sapientiam cum hæreditate eſſe fidem cum operibus, quæ perducit ad contemplandum Solem Iuſtitiæ. Ambroſius [c] fidem quoque hæreditatis nomine hoc loco ſumit. Hieronymus meminit interpretantium hæreditatem pro conuerſatione bona, per quam ſumus hæredes DEI, & cohæredes CHRISTI, & qui videre merentur Solem Iuſtitiæ, habentes Sapientiam cum conuerſatione bona, differre ab iis, qui hanc tantum habēt, quoniam iuxta Danielem [d], qui intelligunt ſermones DEI, fulgebunt ſicut luminaria Cœli, ſeu vt vertit Theodotio, quaſi ſplendor firmamenti: qui verò fecerint ſermones eius, quaſi ſtellæ cœli. Idem Hieronymus contra Iouinianum [e], docet his verbis innui, meliores eſſe dies poſteriores, quàm priores, quia in Lege Sapientiam carnis mors ſequebatur occidēs, in Euangelio

c *Epi. ad Sabinum diſputans de Paradiſo.*

d *Cap. 12. 3.*

e *Lib. 1.*

gelio Sapientiam Spiritus hæreditas expectat æterna.

Monet Bonauentura, paupertatem non ex ſola tolerantia, vel impatientia, ſed ex complacentia, hoc eſt, voluntariam, & Euangelicam, eſſe meliorem diuitiis, quia Dominus ſtatum pauperis præpoſuit & facto, & verbo. Addit Carthuſianus, maiora paupertatis huius ad virtutẽ eſſe commoda: hic autem Salomonem loqui ſecundùm curſum, & tenorem legis Moſaicę; diuitias quoque neceſſarias eſſe regibus, aliámve dignitatem, ac officium magnum gerentibus: aliis communem vitæ ſtatum tenentibus, nec tantis opibus opus, nec etiam mẽdicitate, ac de talibus ſermonem eſſe in Prouerbiis ª, quando dicitur: Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi. Egimus hac de re Commentariis in Hiſtoriam Apoſtolicam ᵇ nonnihil, pleníque ſunt libri eorum, qui ſcribunt aduerſus Hæreticos noſtri temporis, argumentis pro religioſa, votiuáque paupertate.

ª Prou. 30. 8.
ᵇ Cap. 2.

Cum diuitijs.] Reliquæ editiones (Cum hæreditate, itáque legit citatus Ambroſius.) Vim facit Caietanus in nomine, vt non qualeſcumque commendentur diuitiæ, ſed habitæ ex hæreditate. Non enim commendatur, inquit, Sapientia ſtudens ad acquirendas diuitias, ſed quam diuitiæ hæreditariæ comitantur. Interpreti magis credo, qui quod non ignorabat, hæreditatis nomen, noluit retinere. Et quidem abſque ſtudio, quòd honeſtè ſuſcipi poſſet, poſſunt aliunde nobis prouenire diuitiæ, quàm ex hæreditate. Sed quia magis certæ, ac firmæ hæreditariæ diuitiæ, propterea optimas diuitias Interpres intelligens, eas abſolutè poſuit loco hæreditatis.

Et magis prodeſt videntibus Solem.] Idem Caietanus ex Hebræo (Et cum amplitudine, id eſt, ampla hæreditate relatiuè ad videntes Solem, hoc eſt, ad homines viuos illo tempore.) Diuitiarum vſus hac lucis vſura fruentibus terminatur, extra vitam præſentem nullus eſt: eas benignè diſpenſat aliis, qui quo pacto Sol iſte liberaliter communicetur omnibus à DEO bonis maliſque cõſiderat ᶜ: vel qui defigit intentionis oculum in SOLEM illum iuſtitiæ, cuius viſio erit merces magna nimis. Ad litteram primus ſenſus congruit maximè. Quidam, teſte Titelmano ſic interpretantur ex Hebræo, tantæ Sapientiam nobilitatis eſſe, vt excedat omnes creaturas, quæ poſſunt aſpicere Solem.

ᶜ Mat. 5. 45.

Verſ. 13.] SICVT autem protegit Sapientia, protegit pecunia: hoc autem plus habet eruditio, & Sapientia, quòd vitam tribuunt poſſeſſori ſuo.

SICVT *enim protegit Sapientia, ſic protegit pecunia.*] Græcè, (Quoniam in vmbra eius Sapientia, ſicut vmbra pecuniæ: ὅτι ἐν σκιᾷ αὐτῆς ἡ σοφία, ὡς σκιὰ τοῦ ἀργυρίου.) Id eſt, ſic eſt hominis vmbra Sapientia, cúmve inumbrat, & protegit, vt pecunia nimirum vtraque id facit. Sed τὸ, αὐτῆς, pertinebit ad τὸ περίσσεια. id eſt, Quoniam in vmbra abundantiæ, videlicet homo requieſcet, Sapientia verò ſicut vmbra argenti, nempe eſt. Vetus tranſlatio, (Quia quomodo vmbra Sapientiæ, vmbra argenti.) Symmachus: Quomodo protegit Sapientia, ſimiliter protegit pecunia: (Σκέ-

τῆς σοφίας, ὡς σκιὰ τὸ ἀργύριον. Hebraicè : (Quia in vmbra Sapientiæ, in vmbra argenti, ſcilicet requieſcet homo in vmbra vtraque.) Chaldæus: (Etenim quemadmodum cuſtoditur vir in vmbra Sapientiæ; ſic cuſtoditur in vmbra argenti eo tempore quo facit ex eo eleemoſynam.) Thaumaturgus priorem verſum ſimul cum iſto ſic exponit, immò & vndecimum, errare, qui meliorem vitam datam putent Maioribus noſtris, nec intelligere Sapientiam opum copia longè præſtare, tantóque clariorem eſſe, quanto argentum vmbra propria ſplendidius apparet, cùm vita hominis (id verò eſt in altero membro præſentis verſus) non pendeat ex opibus, ſed proueniat ex Sapientia. Hæc vera ſunt, verumtamen non ſatis verbis textus congruentia, in quibus diuitię per quandam cõparationem cum Sapientia laudantur etiã ipſę Hieronymus vmbrã argenti, ſiue pecuniæ κατ᾽ ἀναγωγὴν accipit, magis propriè κατὰ τροπολογίαν, de qua talẽta, & mnę in Euãgelio [a] leguntur, vt cùm fuerimus ſub vmbra Sapientiæ, & ſub vmbra talis argenti, per diem Sol nõ vrat nos, neque Luna per noctem [b]. Addit aliam tropologiam, quod vita noſtra ſit vmbra Spiritus vultus noſtri CHRISTVS, cui diximus [c], In vmbra eius viuemus : omnem protectionem noſtram, dum viuimus, eſſe inſtar vmbræ, ſiue ſit protectio Sapientiæ, ſiue ſupradicti argenti, donec aſpiret dies, & amoueantur vmbræ [d]. Olympiodorus inſinuat non pecuniam laudari, etiam infra Sapientiam, ſed hanc ſolam : comparari autem cum pecunia, quam ſcilicet mortales tanti faciunt, eo quòd præſtet Sapientia quæcumque præſtat illa : eripere namque è periculis, ciuitates extruere, protegere veluti vmbram eum, qui ſit ipſa præditus: præterea (quod eſt ſequenti membro) id amplius habere, quod impertiat viuificantem ſcientiam, dum perſuadet viſibilia cuncta contemnere, ſolam verò ſuſcipere vitam æternam.

[a] Matt.25.15. Lucæ 19.16.
[b] Pſ.120.6.
[c] Thren.4.20
[d] Can.4.6.

Adhibet idem Auctor argenti myſticam pro eloquio explicationem, vt ſicut perſpicuus nos docet ſermo ſapientiæ diſciplinas, ita vmbra ſapientię hoc eſt, practica virtus, quæ eſt ceu introductio quædam, & vmbra, perducat ad perfectam ſapientiam, diuinarum ſcilicet rerum contemplationem, & intellectum, hæcque ipſa ſapientia conferat vitam ſempiternam. Vnde per vmbram argenti, hoc eſt, verborum enunciationem, quæ inquit, rerum quaſi vmbra eſt, ad res, & ſcientias peruenimus per vmbram ſapientiæ, id eſt, practicam vitam, quæ eſt veluti præuia introductio ad theoricam, peruenimus ad contemplandam diuinarum rerum ſublimitatem. Quocirca vult Olympiodorus nos ita textum diſtinguere ſecundùm lectionem Græcam : Sapientia eſt in vmbra ipſius, id eſt, inquit, ſublimis contemplatio myſteriorum eſt in practica vita, ac per hoc qui priùs hanc habuerit vmbram, habebit & mox ſapientiam (ſicut vmbra argenti) ſcilicet ſe habet ad ſapientiæ diſciplinas, hoc eſt, ſicut verba ſunt præuia, & inducunt ad ſapientiæ diſciplinas. Ingenioſè, & piè, ſed profectò haud aptè admodùm ad id, quod verba præ ſe ferunt, maximè ſecundùm vulgatam noſtram editionem, quæ continet nonnullam laudem diuitiarum cum ſapientia comparatarum : fauet quoque recitata Paraphraſis Chaldaica, multò magis quàm quorumdam interpretatio ex Hebræo, de qua Titelmanus: (Et qui in vmbra Sapientiæ dormit, perinde eſt, ac ſi dormierit in vmbra argenti, quia qui ſapiens

ſapiens eſt, abundè diues eſt. Itaque protegendi vis vt ſapientiæ, ita pecuniæ tribuitur, licèt non ex æquo.

Protegit.] Rectè Interpres pro eo quod eſt in ceteris editionibus, eſſe in vmbra, provt & idem Olympiodotus notauit, & Symmachus expreſſit per
a Cap.1.35. verbum σκιάσει. Eadem ſignificatio verbi obumbrandi, quo vtitur Lucas [a], (virtus ALTISSIMI obumbrabit tibi) proteget, defendet, cui tantopere times, quámque adeò diligis virginitatem, vt nullam hæc patiatur vel iniuriam, vel iacturam, ſed honeſtiſſimè, maximóque cum decoro, ac decorè
b Pſal.16.8. Eſaia 49. 2. cap.51.16. Baruch 1.12. concipias, pariáſque. Suppetunt complura huius formulæ exempla [b]. Vmbra, lucis, caloríſque immodicam vim prohibet tegendo, ac etiam defendendo, & recreando.

Hoc autem plus habet eruditio, & ſapientia, quod vitam tribuunt poſſeſſori ſuo.] Hebraicè: (Et præſtantia ſcientiæ ſapientia) Id eſt, quæ eſt ſapientia, viuificabit patronos, ſeu dominos, & poſſeſſores ſuos. Græcè: (Abundantia ſcientiæ ſapientiæ viuificabit eum, qui ab ea.) Vetus (Et quod plus eſt.) Hieronymus in Commentatio: (Quod amplius) ſcientia ſapientiæ viuificabit habentem ſe.) Scholia Græca: (Ἡ σοφία διασώσει τοὺς ἔχοντας αὐτὴν, Sapientia ſaluabit habentes ipſam.) Chaldæa: (Et augmentum cognitionis ſapientiæ viuificabit dominum ſuum.) Senſus conſtat ex dictis, multò ſapientiam diuitiis eſſe meliorem. Nam licèt protegant hæ aduersùs incommoda, nequeunt per ſe vitam tribuere, ſiue præſentem, quæ hominis propria eſt, eiúſve rectum vſum, hoc eſt, rationis exercitium, per quod plura perſæpè temporalia quoque commoda procurari poſſunt, quàm per diuitias: ſiue futuram cum felicitate ſempiternam: Quid prodeſt ſtulto
c Prou.17.16. habere diuitias, cùm non poſſit emere ſapientiam [c]. Si intrauerit ſapientia cor tuum, & ſcientia animæ tuæ placuerit, conſilium cuſtodiet te, & pru-
d Prou.2.10. 11. dentia ſanabit te, vt eruaris à via mala [d], &c. Per ſapientiam ſanati ſunt
e Sap.9.20. quicunque placuerunt tibi Domine ab initio [e]. Sapientia hos qui ſe ob-
f Sap.10.9. ſeruant, à doloribus liberauit [f]. Sapientia filiis ſuis vitam inſpirat: qui te-
g Eccl.4.12. 14. nuerint illam, vitam hæreditabunt [g]. Et quia non habuerunt ſapiētiam, pe-
h Baruch 3. 28. rierunt propter ſuam inſipientiam [h]. Prouidentia, (ſiue ſapientia) Spiritus, vita, & pax [i].

i Rom.8.6. *Eruditio, & ſapientia.*] Videntur Synonyma, & iuxta reliquas editiones iungitur prior poſteriori in obliquo, tanquam quid illius ſcientia vel cognitio ſapientiæ. Hugo Cardinalis poſteriorem ait ad contemplationem magis pertinere, priorem ad operationem. Pro eruditione hoc loco eſt Hebræa vox in ſtatu regiminis דעת *dahhath*, Græca γνώσεως. Aliàs Interpres eruditionem vertit pro שכל *ſchechel*, & διάνοια, id eſt, intellectu, & cogitatione, vt in ſimili ſententia iſti noſtræ: Fons vitæ, eruditio poſſiden-
k Prou. 16. 22. tis [k]. Eruditionem quoque doctrinæ vocat [l], quæ Græcè dicuntur στροφαὶ λόγων. Hebraicè מוסר השכל *muſar haſchchel*. Carthuſianus donum SPI-
l Prou. 1. 3. RITVS ſancti. Lyranus eundem habitum dici ſapientiam, in quantum vacat diuinis: eruditionem, in quantum dirigitur in agendis.

Vitam tribuunt.] Vel præſentem vel futuram, provt expoſui. Præſens autem poteſt intelligi præterea, vt quis hîc diutiùs viuat. nam lignum vitæ eſt ſapien

ſapientia iis, qui apprehenderint eam [a], & qui ſuſcipiunt verba ſapientiæ, multiplicantur ipſis anni vitæ [b]. Stultus autem moritur, vt poſteà videbimus Capite iſto [c], in tempore non ſuo. Verum illud, licèt Auctoris non boni [d]:

a Prou. 3.18.
b Prou. 4.10.
c Verſ. 18.
d Plautus in Trinummo.

„ *Sapientia ætas condimentum eſt, Sapiens ætati cibus eſt.*

Denique ſapientiam definiunt ſuam illam Philoſophi [e], ſanitatem animæ.

e Cic. Tuſc. 3.

Verſ. 14.] CONSIDERA opera DEI, quod nemo poſſit corrigere quem ille deſpexerit.

CONSIDERA *opera* DEI.] Hebraicè: (Vide opus DEI, quia quis poterit dirigere, quem deprauauerit ſiue curuauerit ipſe?) Græcè: (Vide opera DEI, quoniam quis poterit adornare, quem DEVS peruerterit eum?) Dempto vltimo pronomine, ſic etiam vetus tranſlatio. Symmachus, teſte Hieronymo: (Diſce opera DEI, quia nemo poterit corrigere, quod ille imminuit.) Putat Hieronymus contineri verſu iſto cohortationem ad ſtudium ſcientiæ: exponit verò, ſatis eſſe de Scripturis ſanctis, ſiue ex ipſa contemplatione elementorum ſcire, & intelligere quæ facta ſunt, neque cauſas ac rationes perquirendas, quare vnumquodque ſic factum ſit, vt eur DEVS mutum, & ſurdum videntem, & cæcum fecerit.

Porrò ait DEVM peruertere prout in Pſalmo dicitur: (Cum peruerſo peruerteris [f].) quia apud eum, qui ſua ſe voluntate peruertit, vt peruerſum ſe gerit, atque vt eſt in Leuitico [g] iuxta verſionem Septuaginta: (Si ambulauerint ad me peruerſi, & ego ambulabo ad eos peruerſus in furore meo. Denique ſubdit ad hunc modum Pharaonis indurationem intelligi poſſe [h]. Hoc ipſum naſci ex vitio eius, qui dicitur indurari, quique iuxta duritiam ſuam, & impœnitens cor thezaurizat ſibi iram [i]. Quomodo enim vna atque eadem Solis operatio liquefacit ceram, & ſiccat lutum: quia pro ſubſtantia ſua liqueſcit cera, ſiccatur lutum: ſic vnam DEI in Ægypto operationem molliuiſſe corda credentium, & incredulos induraſſe. Conſentiunt in hoc enarratores Latini, ex quibus obiter Hugo prædicatores arguit, qui ferunt impatienter, ſi ſui non corrigantur auditores: ſi autem corrigantur, ſuæ ipſorum deputant eloquentiæ, ac induſtriæ, immemores ſe duntaxat lucernam præferre, cibos offerre, præcones agere, tuba canere, ſignum veluti campana dare: diuinæ virtuti aſſignandam totam conuerſionem. Hinc inferunt prætereà, prædeſtinationis cauſam in DEVM transferendam, quòd ſtatuerit quibuſdam beatitudinem dare, mediáque ad eam infallibilia, ceteris huiuſmodi media non concedere, ſed tantùm ſufficientia, quibus qui non reſpondeant, cùm debeant, ac poſſint, iuſtè damnentur. Addit Carthuſianus: Cùm deprehendimus aliquem animo eſſe obduratum, abſtinere nos ſaltem ad tempus debere à correctione: Si tamen ſit ſubditus, debere quod officij ratio exigit, illi impendere, atque propter conſernationem boni communis illum arguere, ac punire. Addo cum Beato Thoma [k], ſi conſtaret quiſnam pertineat ad numerum Prædeſtinatorum, abſtineri poſſe à talium correctione, vt docet quoque Auguſtinus [l].

f Pſal. 17.27.
g Cap. 26.23. 24.
h Exo. 4.21.
i Ad Rō. 2.5.
k 2.2.q.33. art. 2. ad 1.
l De Correpː & Gra. c. 15.

Mm Caie

Caietanus extendit ſententiam ad quælibet opera Dei, quæ cernimus in hac rerum vniuerſitate: neminem poſſe aptare, quod ille fecerit tortum ſiue in naturalibus, ſiue in humanis, tam externis, quàm corporis, animíque noſtri tum bonis, tum malis: ac Devm facere tortum in bonis animi, dum facit aliquos ſtultos; in bonis corporis, cùm quis naſcitur cæcus, claudus; in externis, dando diuitias iniquis. Idem dixit Hieronymus priore parte Commentarij, & eſt aperta Olympiodori expoſitio, cui plurimùm fauet Thaumaturgus. Chaldæus Paraphraſtes reſtrinxit ad defectus corporales, vt cæci, claudi, &c. Nos vtrumque ſimul ſenſum amplectimur cum Hieronymo, quod facit etiam Iſidorus Clarius, Arboreus, & Moringus. Grego-
a 11. Moral. cap. 5. rius [a] confirmat hac ſententia illam Iob [b]: Si deſtruxerit, nemo eſt qui
b Cap. 12. 14. ædificet: ſi incluſerit hominem, nullus eſt qui aperiat. cui adhuc ſimilis in
c Pſ. 126. 1. Pſalmo [c]: Niſi Dominus ædificauerit, &c. Inde verò elicit, nil mirum, ſi à corde reprobo prædicator minimè audiatur, cùm Deo ipſi reſiſtant nonnulli.

Ceterùm non poteſt hinc quiſquam colligere, deſeri penitùs aliquos à Deo, vel omninò conuerti, & corrigi non poſſe, verùm ex hypotheſi duntaxat, poſito quod aut pœnitẽtiam non agant, aut non rectè, vt Eſau, & Antiochus, aut poſito quod id præſcit Devs, nec vult efficaciter iuuare. Poteſt prætereà deſpectorum à Deo triplex genus diſtingui, eorum qui ſunt in peccato mortali, quamuis forſitan ſint de numero Prædeſtinatorum; pro eo enim tempore deſpiciuntur: eorum qui ſunt reprobati, etiamſi pro aliquo tempore ſint iuſti: eorum, qui peculiari modo propter multa & grauia peccata per ſubtractionem maximam auxiliorum, ac permiſſio-
d Pſ. 80. 13. Rom. 1. 24. nem tẽtationum dicuntur dimitti ac tradi in deſideria cordis ſui [d], atque derelicti à Deo. Hos vltimos, quia difficillimum eſt, vt conuertant ſe, multóque magis vt moueantur aliorum conſiliis, nemo dicitur poſſe corrigere, quod namque adeò difficile eſt, nec vnquam, vel ferè nunquam fit, dici ſolet impoſſibile, videlicet moraliter. An autem auxilium neceſſarium ad conuerſionem omnibus momentis adſit peccatori, vel certis tantùm temporibus, prout iudicat Devs, non arbitror hinc definiri poſſe.

Nemo poſſit.] Editiones ceteræ: (Quis poterit?) Interrogatio inter alias hanc vim habet, vt neget, vel denotet rem difficilem, aut impoſſibilem. Ver-
e Iſa. 53. 8. bi gratia: Generationem eius quis enarrabit [e]? Quis nos ſeparabit à ca-
f Rom. 8. 35. titate Christi [f]? Lege Origenem [g].
g Libro 8. in Ep. ad Rom.

Corrigere.] Κοσμῆσαι, Ornate, לתקן *lethakan*, cui Chaldæũ quoque verbum ſimile eſt, dirigere, aptare, componere, reuocare ad æqualitatem, & conueniẽtiam. Opponitur verbo quod mox ſequitur עות *hhimueth*, nec alibi quàm hoc libro reperitur, tum ante [h], tum poſt [i].
h Cap. 1. 15.
i Cap. 12. 9.
k Verſ. 15.

Deſpexerit.] Curuauerit ipſum; עותו *hhiuetho*. In capite primo [k]: Peruerſi difficile corrigũtur מעות לא יוכל לתקן *mehhuuath lo iucal lathekon*. Vbi Græcũ quoque verbũ eſt διαστρεβλῶσαι, & peruerſũ dicitur διεστραμμένος, participium verbi, quod hic etiam extat διαστρέψῃ. In Pſalmo decimo
l Verſ. 27. ſeptimo [l], quod legimus: Cum peruerſo peruerteris, Græcè eſt μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις, peruertes, nimirum te. In Midras Coheleth, id eſt, expoſitione Hebraica huius libri quam citat Hieronymus à S. Fide libro contra perfidiam

diam Iudaicam [a] introducitur Deus à Rabbi Iuda filio Rab. Amnon alloquens Adamum eadem hora qua creauit illum, monénſque caueret peccatum, quia ſi deficeret, non eſſet qui poſſet ipſum reparare: (quaſi Salomon hoc loco ad ea verba alluſerit) & cauſa eſſet mortis Iuſti illius, de quo Zacharias [b], videlicet Messiæ.

a Cap. 7. Tom. 4. Bibliot. Patrū.

b Cap. 9. 9.

Verſ. 15.] In die bona fruere bonis tuis, & malam diem præcaue: ſicut enim hanc, ſic & illam fecit Deus, vt non inueniat homo contra eum iuſtas querimonias.

Vetus tranſlatio: (In die bonitatis eſto in bono, & in die malo vide: Et quidem iſtud congruum fecit Devs ad loquendum, vt non inueniat homo poſt eum quidquam.) Græcè: (In die bonitatis (ἀγαθωσύνης) viue in bono, & vide in die malitiæ. Vide & hoc conſonans huic fecit Devs de locutione, ne inueniat homo poſt eum qdicquam.) Symmachus, quem recitat Hieronymus: (In die bono eſto in bono: diem verò malum intuere: ſiquidem hoc ſimile huic fecit Devs, vt non inueniat homo quod cõtra eum quereretur.) Chaldæus: (In die, quo benefecerit tibi Dominus, eſto etiam tu in bonitate, & benefac toti mundo, vt non veniat ſuper te dies malus. Vide, & contemplare: etiam hoc è regione huius fecit Dominus vt corripiat homines mundi: ideo, vt non inueniat homo, poſt ſe quidquã mali in ſeculo hoc.) Hebraicè: (In die bono eſto in bono, & in die mala vide. Etiam hoc contra hoc fecit Devs ſuper verbum, quod non inueniret homo poſt eum quidquam.) Vatablus vertit: (Tempore felici ſis lætus, & tempore aſpero circumſpice (quod nempe Devs ipſe immiſerit afflictionem: Nam hæc eum illis Devs temperat nihil (certi) homo poſt ipſum (Devm) inueniat, id eſt, Ita vt non poſſit reprehendere Devm, nec dicere, Aberraui ob nimiam lætitiam, & tamen Devs me non reuocauit.) Iſidorus Clarius: (In die bona fruere bonis, & malam diem conſidera: ſicut enim hanc, ſic & illam fecit Devs, vt non inueniat homo contra eum iuſtas querimonias.) Parum differt à noſtra tranſlatione.

Placuit autem cunctas has interpretationes recitare, quia facient ad huius obſcuri loci Interpretationem. Hieronymus ipſe refert audiſſe ſe in Eccleſia ab eo, qui putabatur habere ſcientiam Scripturarum, iſtam explicationem, Dum in hoc præſenti ſeculo es, & boni aliquid operis poteris facere, labora, vt poſtea ipſe ſecurus in die malo, id eſt, in die iudicij, torquere alios videas. Sicut enim præſens ſeculum fecit Devs, in quo nobis fructum bonorum operum poſſumus præparare, ita & futurum, in quo nulla boni operis datur facultas.

Veruntamen iuxta verſionem Symmachi præfert hunc ſenſum: (Bona, malaque, prout euenerint, ſuſtinenda, nec putandum, illorum aut horum duntaxat in mundo eſſe naturam; ſubſiſtere enim Mundum ex contrariis: id verò Devm feciſſe, vt haberet Sapientia, ac libertas noſtra locum in

eligendo bonũ,& vitando malum,ſicque dicere, vel queri nulli fas eſſet,ſe inſenſibilẽ ac ſtolidum à DEO generatũ. Atque hoc pacto nectit idẽ Doctor præſentem cum proximè præcedẽte ſententia,ſecundùm veterẽ tranſlationem (Quis poterit adornare,quẽ peruerterit Deus?) Albinus vtrúque retinet:prohiberi verò etiá querimonias contra DEVM, cur alij felicitatẽ,atque alij miſeriá in hoc habeant ſeculo. Bonauentura ſequitur ſecundam,necnon Hugo Cardinalis,ita vt iubeamur bonis cõceſſis bene vti,referendo ad vitá æternam,& merendo per eleemoſynas; ſimul præcauere diem afflictionis, & egeſtatis. Conſentit Carthuſianus,(In die præſentis vitæ meritis deſtinata,& in die iudicij.) Meminit alterius expoſitionis, quæ eſt Lyrani; Vt diebus ſolennioribus lautius viuamus, iis verò, qui deputati ſunt afflictioni, abſtineamus. Refellit, quia tales dies non videntur dicendi mali. Attamen reſponderi poſſet, malos dici, hoc eſt, laborioſos. Titelmano placuit etiam duplex ſenſus à Hieronymo recitatus, Rabano [a] primus. Olympiodorus docet, redargui accuſatores prouidentiæ diuinæ, Sic verò declarat (Viue in bono) id eſt, ſecundum virtutem,(& intuere in die mala) id eſt, obſerua, cum tibi tentationes infortuniaque acciderint (intuere, certè quidem hoc congruum) id eſt, vt videas congrue,ac opportune necne cuncta fecerit DEVS. (Huic fecit DEVS de diſſertatione) id eſt, hanc humanorum caſuum rationem,de qua ſolent homines diſſertationes multas afferre, meritò DEVS nobis occuluit. (vt non inueniat homo poſt eum quidquam,) id eſt,ne cognoſcat quæ ſibi ſunt euentura:nam ſi præſciremus,nullus nobis metus ineſſet,nulla religio.

a Lib. 4. in Eccl.c.7.

Mihi videntur expoſitiones cunctæ in idem redire, præter eam, quam reiecit Carthuſianus, quæ minus ad rem facit, ſicut & ea,quam dat Chaldæus,vt quando bene nobis facit DEVS,& nos bene toti mundo faciamus. Affinis verò grauis illa ſententia Iob [b]: Si bona ſuſcepimus de manu DEI, mala quare non ſuſcipiamus? Malam diem præcaue, ait hoc loco Eccleſiaſtes, Hebraicè, Vide; id eſt, Attende quis immittat ærumnoſam diem, ille nimirùm idem eſt, qui bonæ tibi auctor etiam extitit, ſic hanc vt illam faciens,vt iniquus ac ingratus ſis, ſi conqueraris. Dimitte eum vt maledicat, dixit Dauid impetitus maledictis à Semei: Dominus enim præcepit ei, vt malediceret Dauid:& quis eſt qui audeat dicere, Quare ſic fecerit [c]? Paulò pòſt [d] iſto Capite, qui timet DEVM, nihil negligit; iuxta veterem Tranſlationem, (egredietur ad omnia,) hoc eſt, tam ad aduerſa, quàm ad proſpera, inquit ibi Hieronymus, librata mente ſuſtentans omnia, nec illis oppreſſus, nec eleuatus iſtis.) Et in Capite XI. Eccleſiaſtici [e]: In die bonorum ne immemor ſis malorum: & in die malorum ne immemor ſis bonorum,& Capite XVIII [f]. Memento paupertatis in tempore abundantiæ,& neceſſitatum paupertatis in die diuitiarum. A mane vſque ad veſperam mutabitur tempus,& hæc omnia citata in oculis DEI. In lyra ſoni ſunt acuti,graueſque:in vita noſtra res calamitoſæ proſperis permiſtæ concinnam harmoniam reddentes [g]. Peritè pulſat DEVS;non patienter modo, verum etiam lætè,ac iucundè,modulos iſtos audiamus. Lege Gregorium [h].

b Cap. 2. 10.
c 2. Reg. 16. 10.
d Verſ. 19.
e Verſ. 27.
f Verſ. 25.
g Plutar. Opuſc. de Tranquill. animi.
h Hom. 19. in Ezechiel.

Malam diem præcaue.] Malam pro laborioſa diem dici, notiſſimũ eſt [i]. Præcauendi autem verbum non anxiam ſollicitudinem denotat damnatam

i Pſal. 40. 2. Pſal. 93. 13. Amos 6. 3.

tam in Scripturis [a]. Sed prouidum, paratúmque animum ad præſcien-dum,ſéque præmuniendum contra res aduerſas, quando ſecundæ ſuppetunt. Talem ſe Paulus ipſe,licet modeſtiſſimè,deſcribit fuiſſe,potiſſimum ſcribens Philippenſibus [b].

a Mat.6.25. Pſ.54.23. 1.Pet.5.7.
b Cap.1.12. & ſeq.

Sicut enim hanc,ſic & illam fecit DEVS.] Hebraicè: (Etiam hoc è regione iſtius fecit DEVS, ſiue hoc contra hoc,id eſt,Hæc oppoſuit inter ſe,ac viciſſim vnum poſt aliud,nempe diem bonam, & malam,proſpera & aduerſa. Vt non inueniat homo contra eum iuſtas querimonias.) Pro (vt) Hebraicè eſt על דברת *hhal dabrath*, Græcè περὶ λαλιᾶς. Caietanus reddit: (Super eloquium, ſcilicet humanæ ſapientiæ, ita vt non poſſit homo poſt gubernationem diuinam, id eſt,contra illam quidquam inuenire.) Melius vertit Interpres,nec enim aliam phraſis Hebræa vim habet, quàm ſignificare (vt, propter, inſtar,) eandémque exprimit ſimilis alia על דבר *hhal debar*. Tamen Græca περὶ λαλιᾶς, & illa Latina, (Super eloquium) non mutant ſenſum eo modo,quo expoſuimus.

Contra eum.] Hebraicè & Græcè (Poſt eum.) Olympiodorus intellexit (poſt) tanquam aduerbium futuri temporis (Ita vt homo non inueniat quid poſt ſe ſit euenturum. Alij volunt eſſe præpoſitionem aduerſatiuam & referri ad DEVM, ſiue ad gubernationem, & prouidentiam ipſius, אחרין *acharin*,& ὀπίσω ſignificant retro.Sic etiam poſt aliquem clamare [c], eſt contra illum,niſi velis pone ac retro conſequendo.

c Mat.15.23

Iuſtas querimonias.] Ceteri, quidquam, ſed מאומה *meumath*, non aliquid ſolùm ſignificat,ſed quod certi aliquid vitij,vel maculæ habeat,& reprehenſione dignum occurrat in corpore,aut in vita.Optimè igitur Interpres reddidit, (Vt non inueniat iuſtas querimonias.) Venit princeps mundi huius,ait Chriſtus,& in me non habet quicquam [d].Et vt quidam Græci Codices legunt οὐχ εὑρήσει οὐδὲν, non inueniet, nimirum nullum peccatum,vt exponit Ambroſius [e], & Gregorius [f], nullam poteſtatem,vt alij quam Diabolus non habet, niſi propter peccatum.Fortaſſe CHRISTVS vſurpauit Hebræam vocem מאומה *meumath*.

d Ioan.14.30
e De Fuga Secu.c.4.
f Hom.39.in Euang.

Queri de DEO poſſunt multi,ſed iniuſtè,ſempérque iuſtificatur DEVS in ſermonibus, & operibus ſuis, & cùm iudicauerit conuincet [g],ſeu cum iudicabitur iniquus DEVS, deprehendentis iniqua ſic iudicantis ſententia.Optimum eſt pati quod emendare non poſſis,ait Seneca [h],& DEVM, quo auctore cuncta proueniunt, ſine murmuratione comitari,&c. Hic eſt magnus animus,qui ſe DEO tradidit. At contra ille puſillus,ac degener, qui obluctatur, & de ordine Mundi male exiſtimat, & emendare mauult DEOS, quàm ſe. Lege apud eundem [i] iniquas nonnullorum, qui ſunt quoque Sapientiam profeſſi,de Deo fatuáſque querimonias.

g Pſ.50.6. Rom.3.4.
h Epi.107
i 2. de Benefic.ijs,c.28.& 29. & lib.4. cap.31.

Verſ.16.] HÆC quoque vidi in diebus vanitatis meæ. Iuſtus perit in iuſtitia ſua,& Impius multo viuit tempore in malitia ſua.

PERSPICVA ſatis ſententia,quam illuſtrat Hieronymus Machabæorum exemplo,qui cæſi ſunt,quod ſuilla veſci nollent [k],eorúmque qui

k 2.Mach.7.

ſacrificantes Idolis, diu viuere viſi ſunt: at DEVM tribulare nunc Sanctos, vt recipiant mala in vita ſua, peccatores quaſi ad victimam reſeruare, vt illis æterna bona reſtituat, his inferat mala perpetua. Idem fere Paraphraſtes Chaldæus docet. Cohæret autem hoc cum præcedentibus de vicaria rerum contrariarũ ſucceſſione. Idem verò Hieronymus alibi [a], magis mihi per accommodationis loqui ſenſum videtur, quàm ad mentem Auctoris, dum ait, Iuſtum perire in iuſtitia ſua, quòd ſibi videatur iuſtus, cùm non ſit. At ſecundùm priorem ſenſum, Iuſtus Abel citò hinc ereptus eſt [b], Enoc [c] etiam, ſi conferatur cum hominibus illius temporis. Manaſſes peſſimus Rex quinquaginta annis regnauit [d], quod nulli alteri regum conceſſum eſt, etiam bonorũ, nec Dauidi, qui tantùm quadraginta [e], nec Ezechiæ [f], qui viginti nouem, nec Ioſiæ [g], qui vnum & triginta. Denique Iuſtus rapitur à DEO, ne malitia mutet intellectum eius, aut fictio decipiat animam illius [h]. Quandoque vita prorogatur improbis, vel ad pœnitentiam [i], vel vt bonos exerceant, ſibi verò theſaurizent iram in die iræ, & reuelationis iuſti Iudicij DEI [k], qui ſic magis oſtendit iram ſuam, & notam facit potentiam [l]. Alias viri ſanguinum, & doloſi non permittuntur dimidiare dies [m], & honorantibus parentes, promittitur longæuitas [n], vt hac etiam in vita diuini iudicij vis appareat punientis, ac præmiantis. Quin & opus miſericordiæ eſt, citò peccatoris vitam abrumpere; ne diutius, magíſque peccando, maioris reatum pœnæ incurrat. Hugo Cardinalis tractat moraliter præſentem locum, exponens perire Iuſtum pro iuſtitia moriendo, ac ob illam perſecutiones patiendo.

a In cap. 26. Iſaia.
b Gen. 4. 8.
c Infrà 5. 24
d 4. Reg. 21. 1.
e 3. Reg. 2. 11
f 4. Reg. 18. 2
g 4. Reg. 22. 1
h Sap. 4. 11.
i Eſa. 30. 18.
k Rom. 2. 5.
l Rom. 9. 22.
m Pſ. 54. 24.
n Exod. 20. 12. Deut. 5. 16.

Hac quoque.] Alij (Omnia) Interpres limitare videtur. Tamen poſſunt intelligi tum de adhuc commemoratis, tum de ſequentibus.

In diebus vanitatis meæ.] Corruptè quidam legunt (In die natiuitatis, vt Bonauentura, Hugo Cardinalis, & Gloſſa Interlinearis. Contradicunt Hebræa, & Græca vox. Dies ſumit pro tempore toto vitæ: cognominat verò à vanitate, quia mutationi, morti, iniquitati obnoxia eſt vita, vt dictum eſt Cap. 1.

Verſ. 17.] NOLI eſſe iuſtus multum, neque plus ſapias quàm neceſſe eſt, ne obſtupeſcas.

VERISIMILE eſt quod innuit Thaumaturgus cohiberi nimium, anxiúmque diuina iudicia penetrandi ſtudium, de quibus hactenus: necnon virtutis immodicum rigorem, quæ duo ſcilicet in cauſa poſſunt eſſe, cur, quod proximè dicebatur, pereat iuſtus in ſua iuſtitia. Hieronymus ait agi contra rigidum, ac trucem aduerſus aliena peccata, faciléque alios iudicantem atque damnantem [o], cùm nullus ſine peccato ſit, nec ſi vnius quidem diei fuerit vita eius [p], & abominetur DEVS pondus grande, & pondus paruum [q]: & virtus in meditullio ponatur, nec poſſit quiſquam perfectè comprehendere Sapientiam, vel reſiſtere DEI voluntati [r]. Voluit Saul eſſe nimis iuſtus, parcendo Regi Agag [ſ], atque ſacrificando [t], Oza labentem Arcam ſuſtinendo [u], & conſeruus ille non ignoſcens conſeruo,

o Luc. 6. 37.
p Iob. 14. ſecund. 70.
q Prou. 20. 10
r Rom. 9. 19.
ſ 1. Reg. 15. 15. 20.
t 1. Reg. 13. 9
u 2. Reg. 6. 6

ſeruo, qui debiti à Domino ſuo remiſſionem acceperat [a]. Albinus & Salonius concordant. Concinit verò parti poſteriori, quod præcipit Paulus, Ne quis altum ſapiat [b], vel pluſquam oportet, ſed ad ſobrietatem [c]: id eſt, vt contineat ſe in officio ſuo, ab iis abſtinens, quæ non pertinent ad ipſum, atque hoc modo probet, ac experimento exequatur DEI voluntatem beneplacentem, nec efferatur vel ſcrutetur curioſius, vel modum excedat in virtute. Chaldæus prius membrum dicto exponit modo: ſecundum de Sapientia improborum. Videlicet ſunt qui ſapientiam habent in malo, & prudentiam carnis, & ſeculi, qua vincunt filios ipſos Lucis [d]. Lege Irenæum [e], Baſilium [f], Auguſtinum [g], Gregorium [h], Proſperum [i], Cyprianum [k], Hieronymum [l], præter Interpretes Epiſtolæ ad Romanos.

Qui ſummum ius perſequitur, iniuriam facere cenſetur: feſtucam ex oculo fratris non laboret educere, qui trabem habet in oculo [m]: & excolans culicem, camelum glutit [n]: arguit non lauantem manus ante prandium [o], aut vellentem ſpicas [p]: imponit onera importabilia, quæ nec digito mouet [q]: miſericordiam ſacrificio non neceſſario poſtponit [r]: Indignatur, ſi quem videat verſari cum peccatoribus [ſ]: damnari vult deprehenſos peccatores [t]. At qui normam tenet iuſtitiæ, imbecillitates infirmorum ſuſtinet [u]: inſtruit in Spiritu lenitatis [x]: & ſi quem viſus eſt caſtigaſſe ſeuerius, temperat rigorem, ne abſorbeatur triſtitia [y]. Peccantibus ad ſingula ſi reſpondeas, inquit Auctor Quæſtionum Veteris, & Noui Teſtamenti [z], non deerit vbi pecces. DEVM dicit imitandum hac in re, & legem quæ ſeipſam mollire non poteſt, à nobis mitigandam, vt poſſit prodeſſe ſub ſe agentibus.

De quacumque virtute locus hic accipi poteſt, etiam quæ nos ipſos reſpicit. Bona eſt iuſtitia, omniſque virtus, ait Bernardus [a], ſed adhuc infirmi ſumus, oportet vt bona ipſa temperentur gratia, ne fortè elationis, aut indiſcretionis vitium incurramus. Hoc docet eſſe ſcapulis DEI obumbrari, & DEVM qui nouit figmentum noſtrum [b], nō eam illico gratiam, quam inceſſanter oramus, & ſupplicamus concedere, ſed veluti ſuſtentare, & fouere, ne foris vagantes moriamur refrigeſcente caritate. Rurſus idem Pater [c] monet nos hic admoneri, Nequid nimis, & vt reprimatur feruor pœnitentiæ, aliarumve virtutum immoderatus, ne noceat vnitati, ſeruiat indiſcretioni. Hoc ipſum habet Cartuſianus, iuxta id [d]: Pone prudentiæ tuæ modum, & Quia plus fecit, quàm potuit, idcirco periit [e]. Tractat quoque Petrus Bleſenſis ad idem propoſitum, hunc eumdem locum [f]. Ferrandus autem Diaconus [g]: Vtique ait, multum iuſtus eſſe culpabiliter nititur, qui per omnem iuſtitiam proximi examinat vitam, fragilitatis humanæ conſideratione poſtpoſita, tanquam ſine peccato valeat viuere, quiſquis incipit peccata vitare.

Sed de propriè dicta iuſtitia loquendo, Philoſophi morales quærunt, poſſitne verus in ea exceſſus eſſe, & an Iuſtitia mediocritatem, vt virtutes ceteræ, obtineat. Ariſtoteles [h] quidem docet haud ita, vt alias, verſari Iuſtitiam inter extrema; ſed modo quodam, quatenus eſt inter duo inæqualia, vt inter lucrum, & damnum. Franciſcus Valleſius [i] immeritò reprehendit Ariſtotelem. Vult enim non eſſe in Iuſtitia medium rationis, ſed rei, hoc

eſt,

a Mat. 18. 30
b Rom. 11. 20
c Infrà 12. 3
d Luc. 16. 8.
e Lib. 5. c. 20
f Reg. 235. & 264. ex breui. & 276
g Ep. 47. & Tract. 59. in Ioan.
h Hom. 13. in Ezech.
i In Sent. Auguſt. 365.
k 3. Teſtimo. cap. 53.
l 2. co[n]tra Pelag.
m Mat. 7. 4.
n Mat. 23. 24.
o Mat. 15. 2.
p Mat. 12. 2.
q Mat. 23. 4
r Mat. 9. 13. cap. 12. 7.
ſ Mat. 9. 11.
t Ioan. 8. 4. 5
u Rom. 15. 1.
x Gal. 6. 1.
y 2. Cor. 2. 7.
z Quæſt. 15. Tom. 4. Operum B. Auguſtini.
a Serm. 4. in Pſ. 90.
b Pſ. 102. 14.
c In Sent. 95
d Prou. 23. 4
e Iere. 48. 36.
f Serm. 16. in Hebdoma. pœnoſa.
g In Paranet. Reg. 6.
h 5. Ethic. cap. 4.
i Sacra Philoſoph. c. 67.

eſt, non per comparationem operis ad operantem, ſed ſecundùm ſe, nec verſari circa paſſiones, ſed circa operationes, quibus nempe diſponitur quis ad alterum. Concedit verò idem Philoſophus veluti moderatricem Iuſtitiæ, Iuriſque τὴν ἐπιείκειαν, & æquitatem, quæ legem, vt dixi, mitigat, vt poſſit prodeſſe ſub ſe agentibus.

Arbitror generaliter ſumi nomen Iuſtitiæ hoc loco pro quauis virtute, cuius quis externum opus ſine modo vel amet, vel exequatur, aut qui ſuperbè præſumat non habere peccatum, aut putet ſe non gratia Dei, ſed ſua voluntate ſibi ipſi ſufficiente effici iuſtum, vt rectè notat Auguſtinus [a]. Ambroſius [b] autem duriſſimos Hereticos Nouatianos, qui certis prohibebant peccatoribus pœnitentiam, iſta caſtigat ſententia, propè omnium docens pulcherrimam virtutem eſſe moderationem, cùm virtutum finis ille ſit maximus, qui plurimorum ſpectat profectum. Confirmat exemplo Dei, & Christi ouem laſſam vehentis, non abijcientis [c]. Tum recitato hoc loco, ſubdit: Debet enim iuſtitiam temperare moderatio. Nam quemadmodùm ſe tibi curandum præbeat quem faſtidio habes, & qui contemptui ſe, non compaſſioni medico ſuo putet futurum? Idem [d] neque ſine Iuſtitia miſericordiam, neque ſine moderatione iuſtitiam eſſe hinc docet. Hieronymus Commentario in Eſaiam [e] vocat nimis Iuſtum, qui ſit in Religione ſuperſtitioſus: & exponens Malachiam [f], illum, qui cibos quoſdam, vel nuptias damnet: Iſidorus Peluſiota [g], qui vel ius ſuum rigidè perſequatur, vel ſit ſuperſtitioſus, vel exorbitet à medio virtutis. Ait præthereà, videri ſibi vnum è Veteribus ſeptem Sapientibus ſuffuratum ex Salomone tritum illud apophthegma, aut fortaſſis in idem incidiſſe: ΜΈΤΡΟΝ [h] ἌΡΙΣΤΟΝ. Modvs Optimvs; & alium, cùm dixit: ΜΗΔΕΝ ἌΓΑΝ: Ne Qvid Nimis [i].

Bias poſterioris parœmiæ auctor cenſetur ab Ariſtotele [k], à Laertio Pythagoras [l]; à quibuſdam Solon, vt hic idem refert: Plato ex Euripide [m] citat, & Homerus [n] illa vel ſimili vtitur, & cõplures alij (ipſe verò Plato in Philebo, Menexeno, Protagora.) Similis huic eſt quoque prior, quam reperies in Phocylide: necnon ΚΑΙΡῸΣ ἌΡΙΣΤΟΣ, quæ eſt apud Heſiodum [o]: ΤᾺΝ ΜΈΣΑΝ ΝΈΕΙΝ, apud Athenæum [p] ex Pratina tragico: Mediam ſequi. Idem valet Horatianum illud [q]:

» *Eſt modus in rebus, ſunt certi denique fines,*
» *Quos vltra, citráque nequit conſiſtere rectum.* Et,
» *Auream quiſquis mediocritatem*
» *Diligit, &c.*

Et Plautinum [r]:

» *Modus omnibus in rebus ſoror eſt optimum;*

Et Ciceronianum [ſ]: In omnibus rebus mediocritas eſt optima; Et Ouidianum [t],

» —*Medio tutiſſimus ibis,*
» *Inter vtrumque vola.* —

Denique, Σοφοὶ δὲ καὶ τὸ μηδὲν ἄγαν ἔπος αἴνησαν περισσῶς, ait Pindarus [u]; Sapientes hoc verbum: Ne qvid nimis; præter modum, hoc eſt, maiorem, maximúmque in modũ laudauerunt. Alphæus [x] enim ſic intellexiſſe

---

a Tract. 95. in Ioan.
b 1. de Pœnit. cap. 1.
c Luc. 15. 5.
d Ora. de obitu Theodoſij.
e Lib. 16. in cap. 57.
f In cap. 2.
g Lib. 3. Epiſ. Ep. 3. 20.
h Laër in vitis Philoſoph.
i Terẽ. in Andria. Act. 1. Sce. 1.
k 2. Rhe oric. c. 13. & 22.
l Laër. in Pythagora.
m Quodam loco.
n Odyſſ. O. Iliad. K.
o In Ergis.
p Lib. 14.
q Satyr. 1. & lib. 2. Ode 10.
r In Penulo.
ſ 3. Officio.
t 2. Metamorphoſ.
u Apud Plutarch.
x In Epigr.

lexiſſe videtur,cum hoc:

„ *Ne* QVID *nimium*,inquit,*nimis placet mihi:*
„ Τὸ μηδὲν γὰρ ἄγαν, ἄγαν με τέρπει.

Vſurpauit Plutarchus [a] accommodatè ad id quod meminimus de vitando etiam exceſſu in pietate ac religione, vt abſit contemptus numinis & ſuperſtitio, Ἡ δὲ εὐλάβεια,inquit, καὶ τὸ μηδὲν ἄγαν ἄριστον: Pietas autem, & Ne quid nimis,optimum eſt. Sed caue ſis, dicat mihi neſcio quis, ne quid nimis: parendum. Adi Adagiographum. *a In Camil.*

Noli.] Amicum Interpreti verbum,quo Hebræi, Græcíque haud ita ſolent vti hac ratione, vt ſcilicet prohibeant aliquid, aut negent. Malè quidam faciunt, dum reprehendunt Auguſtinum, quod ex his formulis in libro de Gratia,& Libero arbitrio,& alibi, cõfirmet Liberum arbitrium noſtrum. Nam & Græcè quandoque eſt μὴ θέλετε: & ſi non eſſet, probaretur inde nihilominùs libertas,quia nihil præcipit,prohibéive DEVS, niſi quod fieri,vel vitari poteſt à nobis.

Neque plus ſapias quàm neceſſe eſt.] יותר *iother*, amplius: Μὴ σοφίζου περισσά, Ne ſapias ſuperflua,vel, Ne argumenteris, & quidem captioſè, & cauilloſè, quod ij faciunt, qui in alienam inquirunt vitam rigidius. Cyprianus legit [b]: (Noli argumentari plus quàm oportet,) indéque probat DEI arcana perſpici non poſſe, & ideò fidem noſtram ſimplicem eſſe debere. Eodem pacto Hieronymus diſputans contra Pelagianos [c], quamuis in priore ſententiæ parte legat, Sapiens,pro Iuſtus: (Noli eſſe ſapiens multum,& noli argumentari plus quàm oporteat.) *b 3.Teſtim.ca p.53.* *c Lib.1.*

Vetus tranſlatio ſic eſt: (Ne quæras ampliùs, nec ſapiens fias ſic ampliùs, iuxta ſapientiam improborum, & ne diſcas vias eorum) Sine dubio ſapientia quæ modum excedit, ſumitur in deteriorem partem: & verbum σοφίζεσθαι plerumque ſignificationem illam importat,quamuis etiam & bonam,ſicut & Sophiſtæ nomen.

Ne obſtupeſcas.] Μὴ πότε ἐκπλαγῇς, quod etiam exponit Hieronymus in Commentario: (Ne turberis.) Symmachus: ἵνα μὴ ἀδημονῇς περισσῶς. Vt non angaris nimiùm. תשומם למה *thiſchomem lamah*, Vt quid deſolaberis? Chaldaicè: Ad quidnam peruertes itam tuam? Caietanus explicat nimiùm ſapientes, iuſtóſve deſeri ab iis qui negocia tractant, aut conſulunt,& deliberant. Crebra valdè eſt Hebræi verbi notio,quam Interpres expreſſit, ideóque debuit eam potiùs Caietanus, quàm aliam ſequi, quamuis non ſit ſpernendus quem tradidit ſenſus, vt nec ille, ne quis venans maiorem ſcientiam, eam perdat quam habet, inſtar Æſopici canis. Hebetatur ingenium hominis intemperanter ſolertis, & curioſi, & velut acies impacta ferro retunditur,atque dum immaturos palato capacitatis rerum difficiliorum committere fructus vult, ſapiens pluſquàm oportet, dentium ipſi ratiocinia obſtupeſcunt, nimiæque litteræ ad inſaniam redigunt, ſicut aliàs dixi Commentario ad Apoſtolicos Actus [d]. Quàm ſtupidi guſtato pomo primi parentes [e]? Olympiodorus phreneſim intelligit. Alium adhuc ſenſum Gerardus Moringus poſt Hugonem Cardinalem affert,ſed ita,vt non cohæreſcant hæc verba cum præcedentibus: Ne adeò peccata alia ſuper alia accumules, vt tandem indureſcas,nec excitari queas *d Cap.26.24.* *e Geneſ.3.*

Nn ad me

Digitized by Google

a Prou.23.35. ad meliora tanquàm planè ſtupidus,iuxta illud [a]: Verberauerunt me, ſed
b Prou.18.3. non dolui; traxerunt me, & ego non ſenſi, &, [b] Impius cum in profundum venerit peccatorum, contemnit. Hoc pacto alij ſequentem verſum explicant. Bonauentura iungit ſequentibus, aitque prohiberi præcipitium impietatis, quoniam hæc reddit hominem ſtupidum in affectu, & durum, atque crudelem in actu, & cæcum in intellectu. Videtur eadem Lyrani ſententia. Gloſſa Interlinearis indicat caueri, ne quis deſperet propter peccata,ſed quieſcat,quærat medicinam,agat pœnitentiam.

*Verſ.*18.] NE impiè agas multum: & noli eſſe ſtultus, ne moriaris in tempore non tuo.

HIERONYMVS, & Albinus de quolibet peccato interpretantes,vt & Chaldæus,dicūt ſenſum eſſe,ne quis peccata peccatis addat,vt non prouocet DEVM etiam hîc inferre ipſi iudicium, vt contigit Core, Da-
c Num.16. than, & Abirom [c], ſed ſemel peccaſſe ſufficiat, erigâtque ſe per pœnitentiam; quo modo de ſucco chelidoniæ oculat pullos hirundo,& capreæ dictamum vulneribus adhibent. Bonauentura propriè vult agi de crudelitate. Conſentit Hugo Cardinalis, & Lyranus,qui crudelem explicat mori in tempore non ſuo,quia inimicitias aliorū ſibi conciliat.Fauet quod pro ſtulto Grçcè eſt σκληρὸς,durus,impiéque agere idē aliquādo eſt quod crudeliter:
d Pſ.54.24. Et quod viri ſanguinū dicuntur non dimidiate dies ſuos [d].Thaumaturgus de audaci,& temerario; & quidem talis quoque dici poteſt σκληρὸς.Olympiodorus de curioſiùs verſante atque ſuperſtitioſiùs circa dogmata,opinionéſque ſectarum: tum verò etiam, quod attinet ad alteram partem ſententiæ, de illo,qui neſciat emolliri ad pœnitentiam, & aduerſetur SPIRITVS ſancti doctrinæ:taléinque mori in tempore non ſuo,quia virtutibus imma-
e Eſa.65.20. turus eſt, quantacunque moriatur ætate,puer videlicet centenarius [e]: ſi-
f Sap.4.13. cut Iuſtus explet tempora multa,etſi conſummetur in breui [f]. Motingus de peccatis omnibus immanibus ac inuſitatis, quæ hominem redegiſſe videantur ad inſaniam,& DEVM prouocent,vt peſtilentiam, famem,bella,& reliquas lues immittat, & vitæ filum, quod naturaliter vltra protendendum erat,præcidat:vel cùm planè imparatus eſt ad moriendum,peccatis non abolitis per pœnitentiam.

g In Theſauro linguæ ſanctæ. Pagninus [g] iuxta vim verbi Hebræi רשע *raſchahh*, quod ſignificat inquietè agere,vertit: (Ne te inquietes, ſeu, Ne vageris, vel diſtrahas te,) (Ne te multùm occupes in negociis mundanis,) &,(Noli eſſe ſtultus,&c.)
h Apud Pagninum. Alij [h]: Ne nimiùm paueas,&c. Vtrique mortis improuiſæ cauſam,ſeu immaturæ indicant eſſe perturbationes,præſertim irę,& ſtultum,ſiue immoderatum laborem.Commodæ ſunt omnes interpretationes, meritò tamen præferendæ,quas aſſignant Catholici Doctores,maximè Hieronymus, iis, quas Rabbini,quos Pagninus citat.

Multum.]Nullo quoque modo,ſi fieri poſſit,ſaltem,ne perſeuetanter,vt ait Hieronymus; ne extenſiuè,plura patrando peccata, vt Caietanus cum eodem:

eodem:ne mortaliter, quando vitari venialia peccata omnia non queunt, inquit Carrhuſianus:ne atrociora,& inaudita committendo,vt docet Moringus.

Stultus.] Laxans frænos paſſionibus, immemor penitus propriæ ſalutis, non animi ſolum,ſed etiam corporis, mortiſque diſcrimen apertum ſubiẽs, præcipuè ſæuiendo, & D E I, hominúmque indignationem prouocando, itáque viuens lætus, ſecuruſque, & improuidus,ac ſi te mors adoriri vel non poſſet,vel non auderet. Si ſciret paterfamilias qua hora fur veniret, vigilaret [a]. Stultus eſt,ſi non vigilat,hoc ipſo,quod is, quando veniat, ignorat: ille etiam qui non recogitat hac nocte ab ipſo repeti animam poſſe [b], immo quolibet momento.

[a] Lucæ 12. 39.
[b] Ibidem. 20

Ne moriaris in tempore non tuo.] Editiones aliæ: (Quare morieris in tempore non tuo?) Habet interrogatio emphaſim. Stat ſua cuique quidem dies [c],& conſtituti termini vitæ, qui præteriri non poſſunt [d];& numerus dierum præfixus eſt [e]. Secundum præſcientiam,& prouidentiam D E I: at ſecundum naturæ curſum,quæ protelanda erat vitæ tela,præciditur [f],iuſſu eiuſdem D E I, propter peccata, ſicque moritur peccator in tempore non ſuo,nec dimidiat dies [g].

[c] 10. Æneid.
[d] Iob. 14. 5.
[e] Pſal. 38. 5.
[f] Eſa. 38. 12.
[g] Pſa. 54. 24.

Præter allarum prius exemplum,propè infinita ſunt alia in Saul,Achitophel,Abſalon, Amnon,Aman,clade Sodomitica, Diluuij, Maris rubri, & aliis.Maximè accommodatum eſt, quod accidiſſe narrat Sanctus Bernardinus [h] in Cataloniæ ciuitate Sui prope Valentiam ætate ſua. Duodeuiginti annorum adoleſcens parentum non parens monitis, tandem ob latrocinia patibulo ſuſpenſus eſt. Ibi mox ei ſuccreuit, populo inſpectante,barba, ac ſenſim cum capillo incanuit, ipſaque facies decrepitum ſenem exhibuit nonagenarium.Epiſcopus afflatus diuino S P I R I T V,docuit tamdiu victurum fuiſſe,ſi ſe in paterna obedientia continuiſſet. Verum autem eſſe oraculum [i]: Viri ſanguinum,& doloſi non dimidiabunt dies ſuos. Eodem videtur Eli ſpectare familia,cuius partem magnam comminatus eſt moriturã D E V S ,cum ad virilem ætatem veniſſent [k]. Moritur ergo peccator in tẽpore non ſuo, diutius victurus, niſi peccaſſet. Sed & aliis antea dictis modis,quia illibens:quia imparatus:quia immaturus: & hoc ſecundum virtutes, quamuis ratione peccatorum, & iniquitatum iam completarum, & quarum expectat complementum D E V S [l], ſatis maturus. Athanaſius in Apologia pro fuga ſua vtitur hoc,& ſimilibus locis,vt probet cum ſit ignotus vitæ terminus,vitam ſeruandam quamdiu licet.De hoc eodem loco legi poſteà,quæ his conſentanea diſſerit Pererius noſter [m].

[h] Tom. 2. in Quadrageſimali de Euãg. æterna Dom. 2. Quadrag. ſerm. 17. a. 3. cap. 1.
[i] Pſal. 54. 24.
[k] 1. Reg. 2. 33.
[l] Gen. 15. 16.
[m] In Cap. 25. Gen. Diſp. 7.

Verſ. 19.] B O N V M eſt te ſuſtentare Iuſtum, ſed ab illo ne ſubtrahas manum tuam; quia qui timet D E V M, nihil negligit.

VETVS Tranſlatio: (Bonum eſt retinere Iuſtum, & quidem ab hoc ne dimittas manum tuam;quoniam qui timet D E V M, egredietur ad omnia) Hebraicè: (Bonum (eſt) quod apprehendas in hoc (id eſt, hunc)

& etiam ab hoc (nempe alio) ne quieſcere facias manum tuam, quia timens DEVM, egredietur ad omnia hæc,vel de omnibus his) Græcè: (Bonum eſt inhærere in hoc; & quidem ab hoc ne contàmines manum tuam, quoniam timentibus DEVM egrediuntur omnia.) Scholiaſtes: Μὴ ἀνῇς. Ne dimittas? Non eſt audiendus Titelmanus,dicens legi debere,iſtum,pro iuſtum. Sic enim habent paſſim omnes Latini codices, non ſoli Siſtiani, nec non & Græci. Caue etiam,dum leges notationes Sà, ne ſic legas cum ipſo, facilis verò vel alluſio,vel permutatio in μιάνῃς, & μὴ ἀνῇς. Thaumaturgus declarat maximum bonum eſſe,vt quis DEVM (quem videtur intelligere nomine Iuſti) complectatur,& apprehendat,in eóque manens abſtineat ab omni peccato:quoniam res immaculatas impura manu contrectare nefarium,eum verò qui cedat,ſeque cum DEI timore ſubmittat,effugere aduerſa omnia. Olympiodorus,bonum eſſe virtutem comparare, nec manus vitio polluere:qui verò id faciat, DEVMque timeat, euaſurum tentationũ certamina. Hieronymus, Albinus,Gloſſa Interlinearis, Hugo Cardinalis, Titelmanus,& Sà, Bonum eſſe Iuſtis benefacere; ſed & peccatoribus quoque,nec domeſticis ſolum fidei [a],verum etiam cuicumque, DEI exemplo, qui abſque reſpectu perſonarum pluit ſuper Iuſtos, & iniuſtos [b]. Vel præparatum eſſe animum debere in hac varietate rerum tam ad aduerſa, quàm ad proſpera: ideoque implorandum DEVM, quem qui adiutorem habet, timetque,nec proſperis eleuatur, nec opprimitur aduerſis. Hugo Cardinalis hunc præterea ſenſum aſſignat,bonum eſſe ſuſtinere frequenter arguentem,corripientem,flagellantem,nec ab iſto ſubtrahendum ſeruitium ſubſidiumque, ſed tanto feruentius exhibendum quanto ille ſollicitior eſt in curatione noſtra.

a Gal. 6. 10.
b Matth. 5. 45.

Bonauentura,Carthuſianus, & Moringus explicant de beneficentia erga Iuſtum dũtaxat,quem iuuare oporteat non in cauſa ſolùm, ſed per eleemoſynam quoque,non ſemel,aut iterum, ſed quamdiu indiguerit. Caietanus, & iterum Moringus, qui putat ſic accommodatius ad Hebræum textum exponi,volunt moneri, cui prius præceptum fuerat ne nimium iuſtus eſſet vel ſapiens,vel impius,vt non idcirco ſibi credat permitti omnino iniuſtum eſſe,inſipientem, mediocriter impium, immo verò bonum ac ſalutare eſſe ſuſtentare,atque conſertis veluti digitis, compreſſiſque manibus tenere Iuſtũ,hoc eſt,Iuſtitiam,nec ab illa manus vnquam remouere, quoniam timens ex animo DEVM, nihil negligit, ſed omnem circũſpicit partem,vt medium teneat, neque diuinam MAIESTATEM lædat,egreditur ad omnes virtutes non contentus vna.

Melius elicit ſententiam iſtam Caietanus ex Hebræis, quæ ſic habent: (Bonum quod apprehendes in hoc, (alij,Bonum eſt vt apprehendas,&c.) & etiam ab hoc non relinquas manum tuam, quia timens ELOHIM, egredietur ad omnia ipſa) Moringus fallitur,dum vt ex Hebræo redditam Iuſti vocem ſumit ac interpretatur, quæ ſibi propriè reſpondentem ibi non habet. Vatablus conſentit in hac expoſitione: (Bonum eſt,vt hoc, inquit, teneas,ita (nempe quod non ſis nimium iuſtus) ne manum tuam ab iſto retrahas,id eſt,à Iuſtitia, & Sapientia, quas non debes ſpernere, ſed vtrique operam diligenter dare. nam timens DEVM expediet ſe ab vniuerſis his.)

Id eſt,

Id eſt,facile cauebit ne ſit nimium Iuſtus,aut ne non nimium ſtudeat Iuſtitiæ, recedatque ab extremis. Similis eſt Hebræorum Interpretatio, cuius meminit Iſidorus Clarius, qui ſic vertit: (Bonum eſt te apprehendere hoc, ſed & ab illo ne ſubtrahas manum tuam, quia qui timet DEVM, egreditur cum omnibus iſtis) Bonum eſt accipere partem ſapientiæ,& ſtultitiæ, quia qui timet Dominum, vtitur vtraque re vtiliter.) Ne ſit inutilis, ſtultaque interpretatio,per illas partes, intelligere debet extrema in mediocritatem redacta. Idem Clarius declarat hoc pacto. Vt hæc pericula (nimiæ Iuſtitiæ, ſapientiæ,ſtultitiæ,impietatis) vites, nihil melius eſt,quàm vt firmiter credas, & perpetuò in memoria habeas (quaſi ſit quod dicitur, Bonum eſt te apprehendere hoc, ſed & ab illo ne ſubtrahas manum tuam) quod illi qui DEVM reuerentur, omnia hæc mortifera mala effugient (id ſibi volunt illa,quia qui timet DEVM, egreditur cum omnibus iſtis.)

Chaldæa Paraphraſis differt à ceteris.(Bonum eſt,inquit,te adiungi negotiis Mundi huius, vt retribuas beneficentiam animæ tuæ in via negociatorum,& etiam ab hoc libro legis,ne dimittas partem tuam:Etenim qui timet Dominum,exit de manibus omnium delictorum illorum.) Lyranus docet præcipi protectionem Iuſti, conſeruando eum in iuſtitia ſua. Ex his octo,vel nouem dicendi modis, maximè tertius placet Hieronymi, à quo quintus parum diſſentit,proximè poſt illum ſextus. Alios nō penitus reiiciendos cenſeo,quia continent vtilem doctrinam,nec ineptè cohærent.

Obiicies præceptum Eccleſiaſtici [a] : Da bono, & non receperis peccatorem : benefac humili, & non dederis impio. Reſpondet Hugo non eſſe fouendam impietatem, ac peccatum, ſed ſubueniendum neceſſitati eius etiam qui peccator eſt, & impius. Ceterùm non agit Eccleſiaſticus de conferenda eleemoſyna, quæ alienam reſpicit miſericordiam, ſed de beneficentia vel amicitiæ,vel iuſtitię diſtributiuæ,vt rectè notauit Ianſenius, & Paulus de Palatio, & Rabanus [b], in quo profectò delectus habendus, ne benefacta male locata,malefacta ſint, vt ſe arbitrari dixit Ennius. Poſſunt & impij quandoque beneficiis affici,reuocariq́ue ad meliorem frugem,& ſi premantur graui neceſſitate,lex eleemoſynę ipſos quoque comprehendit,licet pios ac iuſtos præferat,& illos nominatim, qui propter iuſtitiam bonis ſunt ſpoliati, vel ipſi ſe illis ſponte, quò CHRISTO ſeruirent,& Eccleſiæ liberius,exuerunt. Auguſtinus [c] vno verbo explicat Eccleſiaſtici locum. Intelligas figuratè poſitum pro peccato peccatorem, vt peccatum eius non ſuſcipias. Chryſoſtomus crebrò reprehendit Inquiſitores, ſcrutatoréſque pauperum : & eſt ſanè animi parum benigni argumentum, nec admodum pij id facere,neque memoris,cuius amore,nomineq́ue fiat eleemoſyna : vel quis eleemoſynæ ſit fructum redditurus.

[a] Cap. 12.15

[b] Lib. 3. in Eccleſ.c.6.

[c] 3. de Doct. Chriſt.c.6.

Qui timet DEVM, *nihil negligit.*] Hebraicè. (Egredietur,vel ad cuncta ipſa.) id eſt,Omnia aggredietur,& perficiet,vel egredietur cum omnibus, id eſt, aut euadet mala, aut ad exitum perducet bona. Particula את *eth*, aut eſt articulus accuſatiui caſus, aut præpoſitio (ad) vel (cum) vulgò: *Rieſcirà con ogni coſa, ò, ad ogni coſa, ò, vſcirà in ogni coſa*,quod vltimum exprimit primum ſenſum. Ingredi, & egredi, vt aliàs docui, eſt inire opus, & complere.Et ſimplex quoque יצא *iatſa*, exire, ſeu egredi abſolutè poſi-

rum, idem valet aliquando, quod exire ad bellum, expeditionem facere. Græcè ὅτι φοβουμένοις τὸν ΘΕΟ'Ν ἐξελεύσεται τὰ πάντα: Quoniam timentibus DEVM exibunt omnia.) Symmachus, ὁ γὰρ φοβούμενος τὸν ΘΕΟ'Ν, διεξελεύσεται τὰ πάντα. Timens enim DEVM pertranſibit omnia. Et in quodam Codice vetuſto editionis Septuaginta eſt ad marginem, ὁ φοβούμενος. Prior lectio indicat quod omnia feliciter ſuccedent DEVM timentibus: Poſterior tum hoc, cum præſertim, quod hi nihil omittent, & vti doctiſſimè Interpres vertit, nihil negligent, eorum ſcilicet, quæ ad DEVM, ac virtutem pertinent. Vt negligentiæ mater ſecuritas, ita timor diligentiæ. Hæc verò conſiſtit in quatuor, inquit Hugo Cardinalis, in ſtudio, labore, ſumptu, tempore, quibus non parcit, qui diligens eſt, prout res exigit. In Eccleſiaſtico [a] eſt (In tota anima tua time DEVM, & de negligentia purga te cum paucis.) id eſt, Offer Sacrificium in Leuitico imperatum pro negligentia, Et ſi non potes, id quod ditiores, ſaltem offer quod pauperiores ſolent. Quamuis Lyranus, & Palatius exponant de peccato, verbi gratia furti non palam confitendo, vt conſulatur famæ. Rabanus de ſacrificio, vel oblatione, quæ ſi ex caritate fiat, & humilitate, grata eſt, quamuis parua ſit, ſicut æra duo viduæ [b]. Alij [c], Quoniam id paucorum, pauci namque timent DEVM. Non agitur hic de negligentia qualibet generaliter, ſed circa miſericordiæ opera. Tamen obiicit ſibi Bonauentura, quod vt paulò pòſt dicitur, non eſt qui non peccet: qui autem peccat, aliquid negligit. Reſpondet, ſi negligentiam intelligamus, quæ importat contemptum, eſſe mortale peccatum, atque de illa hoc loco ſermonem fieri, ſi vt qualemcumque omiſſionem circumſtantiæ, eſſe veniale: ita verò neminem reperiri ſine illa, & aliquo peccato veniali, præter CHRISTVM, & Beatiſſimam virginem. Addunt nonnulli aliquos alios: id alibi docui, nec eſt modo neceſſarium propoſito.

a Cap. 7. 31. 34.
b Mar. 12. 42.
c Sà in Notat.

Verſ. 20.] SAPIENTIA confortauit Sapientem ſupra decem Principes ciuitatis.

VVLT Bonauentura ſuaderi hac ſecunda ratione, vt quis benignè faciat, præſertim Iuſto, non ſolùm quia DEI voluntas eſt, quem oportet timere, ſicut ante dictum eſt, ſed quia dignus eſt Iuſtus, in quem munera conferantur, liberalitas exerceatur multo magis, quàm Principes, quibus largiti ſolent multi, ſiue quod potentiam vereantur, ſiue quia gratiam illorum venentur, ſiue quoniam aut emant, & redimant temporalia alia bona. Hugo Cardinalis ait eſſe præceptum ſeparatum de ſtudio Sapientiæ, cuius vis, ac robur ſuperet id quo valent omnes. Principes, reddátque intrepidum ad omnia. Fauet Chaldæa paraphraſis: (Et Sapientia auxiliabitur Sapienti, qui ſubegerit concupiſcentiam malam, ideò vt non peccet magis, quàm decem Imperatores, qui fuerint in ciuitate.) Certè ciuitas expugnari poteſt, Sapientia non poteſt, ne à Principibus quidem, & poteſtatibus, & mundi rectoribus tenebrarum harum [d], niſi prius expellatur, abiiciatúrque per conſenſum voluntarium. Teſtis Dauid [e], & Paulus [f], & Iob

d Epheſ. 6. 12.
e Pſ. 26. 1. & ſeq.
f Rom. 8. 35. & ſeq.

Iob [a], qui DEO freti nullas copias pertimeſcunt. Exponit fusè Titelmanus iſtum ſenſum,eundémque ſequitur Moringus. Hieronymus cuius eſt quoque iam allata ſecunda expoſitio, necnon idem Hugo, docent nos admoneri, ſi te ſubuenire non poſſumus,vt verſu priore iubebatur,ſubueniamus ſapientia, conſilio, ſolatio, quod plus iuuat, quàm cunctæ diuitiæ: & quantauis poteſtas. Quartus,ſed apud Hieronymum tertius ſenſus allegoricus eſt de CHRISTO, qui eſt Sapientia PATRIS, cuius auxilium maius eſt,quàm decem Principum, id eſt, omnium ANGELORVM: Et poſtquam hi dixerunt: Curauimus Babylonem, & non eſt ſanata, relinquamus eam,& abeat vnuſquiſque in terram ſuam [b]: Ipſe magiſter medicorum deſcendit in huius Mundi ciuitatem, madentéſque peccatorum cruore,& qui omnem ſubſtantiam expenderamus in Medicos, tactu fimbriæ ſanauit,& confortauit [c]. Placuit Salonio, & Albino allegoria, huic verò etiam prima litteralis interpretatio Hieronymi. Olympiodorus allegoriam ſimilem tradit de CHRISTO, ſed per decem principes, vel habentes poteſtatem,aut Decalogum ſumit,quem nullus ſic obſeruabat,quin peccatet,lege quoque nullum per ſe iuſtificante, aut quinos & in corpore, & in animo ſenſus, per quos abſque CHRISTI auxilio non poſſumus non peccare. Affert etiam Hugo Cardinalis myſticum iſtum ſenſum:quinque verò ſenſus externos eſſe notos illos,viſum, auditum, guſtum, odoratum,tactum: Internos,communem,imaginationem,rationem,id eſt, æſtimationem, intellectum, memoriam: quam tamen de his opinionem non probo. Thaumaturgus ſeorſim laudem Sapientiæ interpretatur,verùm ita, vt eam ponat in tutanda ciuitate,nec non (quod habet ſequens verſus,) in ignoſcendo nonnunquam iis,qui ab officio aberrent: qua nimirum ratione multo melius publicis occurritur malis,quàm copiis militaribus,armíſque copioſiſſimis. Moringus quoque conſentit, nam res magnas non tam geri corporis viribus,quàm conſilio,prudentia,auctoritate. Lyranus dicit occurri obiectioni cum proximè dictum eſſet nihil negligi ab eo, qui timet DEVM, infirmas enim vires eſſe: at inquit Eccleſiaſtes, Sapientia confortabit Sapientem,&c. Idem innuit Carthuſianus [d]: Sapiens ipſe teſtatur quod melior eſt Sapientia, quàm vires,& vir prudens, quàm fortis. Et Capite nono [e] huius libri; Melior eſt Sapientia, quàm arma bellica. Et in Prouerbiis [f]: Vir Sapiens fortis eſt,& vir doctus robuſtus, & validus. Caietanus ait præponi nunc Sapientiam dominio, quæ prius erat prælata diuitiis. Ego verò tametſi monuerim non requirendum in hoc libro nexum antecedentium,& conſequentium ſententiarum: ſi tamen is vltrò ac facilè offerat ſeſe, libenter accipio. Quapropter ex allatis explicationibus, quæ diuini in Scripturis vbertatem SPIRITVS indicant, & deſpici non debent, libentius tertiam ſequor, quam dedit Hieronymus ſecundo loco,vtpotè quæ plenius inhæreat ad mentem Auctoris in proximè præcedente ſententia.

Confortauit.] In aliis editionibus eſt verbum futuri temporis, & Græcè, atque Chaldaicè (Auxiliabitur,vel iuuabit.βοηθήσει.Aquila ἐνισχύσει,Roborabit. Vetus tranſlatio,Confortabit.) Senſus omnium idem.

Super decem Principes ciuitatis.] Myſticè ſunt vel ANGELI, vel Decalogus,

a Cap.17.3.
b Iere.51.9.
c Luc.8.43. & ſeq.
d Sap.6.1.
e Verſ.vlt.
f Cap.24.5.

logus, vel decem ſenſus, vt ante notatum eſt, ſed nec forſitan tot interni ſenſus, hoc eſt, quinque ſunt, nec quod Salonius dixit, Ordines ANGELORVM decem, ex quibus ceciderit vnus. Patres, ac Theologorum Schola nouem ſolos in tribus hierarchiis ordines norunt, intra quos Angeli quoque mali comprehendantur. Satius eſt, ſiue ANGELOS intelligas, ſiue alios, per denarium numerum, qui ceterorum limes cenſetur, dicitúrque δεκὰς, quaſi δεχὰς παρὰ τοῦ δέχεσθαι, quod eſt comprehendere [a], infinitam, vel indefinitam multitudinem intelligere. En decies confunditis me, inquit Iob [b], hoc eſt, multoties, vel infinities. Conqueſtus eſt quoque Iacob [c] decem vicibus mutatam ſibi mercedem à Laban. Et DEVS tot vicibus tentatum ſe à populo [d]. Decem prætereà virgines pro vniuerſa multitudine ponuntur [e]: Et in Apocalypſi [f]; Habebitis tribulationem diebus decem, id eſt, multo tempore, vt ibi exponit Origenes, Beda, alij: & in Deuteronomio [g] Ammonites, & Moabites etiam poſt decimam generationem non intrabunt in Eccleſiam Domini (Hebraicè, in generatione decima, Septuaginta, vſque ad decimam generationem, id eſt, nunquam.) In Leuitico [h]; Ita vt decem mulieres, id eſt, multæ, in vno clibano coquant panem. Lege Petrum Bongum [i], & Salmeronem [k], & Origenem [l]. Hinc & Latini pro magno, vel inſigniter graui decumanum vſurpant[m]. Nec verò refert quod ciuitatis principes apud Hebræos eſſent, vt ait Ioſephus [n], tantùm ſepteni. Continetur enim hîc hyperbole, vt & quibuſdam ex citatis lòcis, verbi gratia de Iacob, & de Iob.

Verſ. 21.] NON eſt enim homo iuſtus in terra qui faciat bonum, & non peccet.

PENDERE præſentem ex priore ſententiam oſtendit particula (enim.) Quo autem pendeat modo, ſecundùm varias opiniones, anteà docuimus. Nihil hinc habent Hæretici pro peruerſo dogmate, Iuſtum in omni quamlibet opere bono peccare. Potiùs colligitur, non eſſe qui ſaltem venialiter aliquando non peccet, ſeu vt præ ſe fert Hebræum verbum futuri temporis, peccaturus non ſit: Id iiſdem propemodùm verbis alibi non ſemel dicitur [o]. Et ſatis innuit quotidiana precatio: Dimitte nobis debita noſtra [p]; & definit Concilium Tridentinum [q], & plurimi Patres confirmant, maximè Hieronymus [r], & Auguſtinus [ſ]. Sunt qui exponant etiam de peccatis mortalibus, ita vt nemo ſuis viribus ea vitare poſſit, & iuſtus eſſe, proptereáque neceſſariam fuiſſe FILII DEI incarnationem. Sic docet Athanaſius [t]. Hieronymus [u] præterea de contrahentibus in vtero materno originale peccatum, & naturâ filiis iræ. Mitto quod alij dicunt, non eſſe in hac vita, qui nō peccet, hoc eſt, qui nō habeat peccati fomitem. Loquitur ita Petrus Lombardus [x], dicēs aliud eſſe habere peccatum, aliud operari, hoc requirere conſenſum, per illud quod nolumus malum nos agere, ſícque non tam nos operari, quàm quod habitat in nobis peccatum [y]. Hugo Cardinalis acutè magis, quàm ſolidè, dicit non eſſe qui faciat bonum ſimul, & non peccet, quia pueri quidem non peccant, non tamen

faciunt

a Philo lib. de Decalogo, & lib. de quærēdo congreſſu erudi. gratia.
b Cap. 19. 30.
c Gen. 31. 7. 41.
d Num. 14. 22.
e Matt. 25. 1.
f Cap. 2. 10.
g Cap. 22. 3.
h Cap. 26. 26.
i De Myſter. Numero.
k Tom. 1. Prolegom. 20.
l Hom. 13. in Leuit. & hō. 3. in Ioſue.
m Feſtus, & alij.
n Apud Sigō. 7. de Repub. Hebræo. c. 7.
o 3. Reg. 8. 46. 2. Par. 6. 36. Iob. 14. ſecūdum 70. 1. Ioan. 1. 8. Iacobi 3. 2. Prou. 24. 16. Pſalm. 13. 3. Rom. 3. 4. 9.
p Matt. 6. 12.
q Seſſ. 6. c. 11. can. 23.
r 2. cō. Pelag.
ſ Ep. 29. De Nat. & gra. cap. 36. lib. de Perfect. iuſtitia.
t De Incarnat. verbi cōtra Paulum Samoſatenū.
u Lib. in c. 2. Ep. ad Epheſ.
x In Pſ. 118.
y Rom. 7. 15. 16.

faciunt bonum: adulti bonum ſic faciunt, vt aliquando faciant: In ſolo CHRISTO, & Beata Virgine vtrumque reperiri. Alios exponendi modos colliges ex dictis priore verſu, euiuſmodi eſt, quem Thaumaturgus dabat, quod non ſit qui non quandoque in ciuitate, vel Republica aberret ab officio, cui qui ſapienter præeſt, debeat interdum ignoſcere, vt & ipſe rectè gubernet. Nihilominùs verior videtur connexio, vt quis ſi re non poteſt, iuuet conſilio; quoniam plurimùm valet ſapientia; cùm nemo ſit, qui non interdum peccet, ita vt ſi aduersùs peccatum adeò illa proſit, multò magis prodeſſe poſſit ad ſubleuandam externam miſeriam: aduersùs peccatum verò, tum eius ipſius, qui ſubuenit, ſiquidem nonnullum ipſemet habet, tum cui ſubuenitur, propter quod fieri poteſt, vt inciderit in miſeriam: Eſt autem longè maius bonum, ſi reddatur animus à peccatis, in quæ labimur, quantùm humana conditio patitur, ſecurus, quod præſtat ſapiétia, quàm ſi corpus protegatur ab extrinſecis malis, quod exterior potentia vtcunque facere poteſt. Immò hoc ipſum humanũ auxilium, & ſalus corporis, quæ ab hominibus eſt, vana eſt, quia homines nó ita benefaciunt, quin etiam malè mutata vel voluntate, vel rerum ipſarum veluti ſorte, oderunt nunc, & inſectantur, quibus benè priùs & volebant, & faciebant: atque vt ſint in beneuolentia conſtantes, non ſemper quod volunt, atque in eorum eſt poteſtate, vt item exequantur, quod dici peccatum poteſt, non morale, ſed naturale, ſicut qui proſpera fortuna vtitur, bene agere. Quare non eſt Iuſtus, qui faciat bonum, & non peccet, ſi de iuſtitia quadam tantùm ciuili (iuxta hunc ſenſum loquamur) vel de proſperitate illius, qui pollet dignitate, atque potentia. Sapientia continens perfectionem omnis virtutis, multò meliùs conſulit corporis, animæque incommodis. Hieronymi ſine dubio hæc ſententia, & concatenatio eſt; quamuis non explicet hîc peccatum illud, quod dixi phyſico modo pro aduerſa, vel infirma fortuna, & benefacere pro ſecunda. Nos aliàs hoc libro docuimus, benefacere nonnunquam idem eſſe, quod feliciter, ac proſperè. Cui minùs id placet, accipiat in propria ſignificatione peccatum eo alio ſenſu quem diximus.

Verſ.22.] SED & cunctis ſermonibus qui dicuntur, ne accommodes cor tuum: ne fortè audias ſeruum maledicentem tibi.

Verſ.23.] SCIT enim conſcientia tua, quia & tu crebrò maledixiſti aliis.

SAPIENTIÆ confortatum auxilio Hieronymus, & Albinus dicunt moneri, parato ad mala, bonáque corde eſſe, neque quid loquantur inimici de ipſo curare, qualémve habeant foris alii opinionem. Nam ſicut prudentis eſt, non audire murmurantem famulum, nec aurem curioſè apponere, quid de ſe loquatur abſente, ita qui ſapientiam præuiam ſequitur,

vanos rumores non conſiderat: ſed & qui ſe meminit de aliis oblocutum,
debet aliis de ſe detrahentibus ignoſcere. Non diſſident ab hoc ſenſu cete-
ri,niſi quod Thaumaturgus vult impiorum ſermones vitandos prohiberi,
ne quis maledicta contra ſeipſum compellatur audire,ſicut & improb i ſer-
ui loquacitatem, atque ea re animo commorſus in multis poſteà actioni-
bus ad regerenda conuitia ipſe quoque abducatur: Olympiodorus non ad
audienda maledicta,& conuitia,id eſt,non curanda,etiamſi ſeruus ipſe no-
ſter, quod plerumque fit, mala nobis imprecetur. Acerbiùs fertur iniuria
magis coniuncti,vilioris perſonæ, & ſubditæ,quæ minùs audere, & magis
reuereri pro ratione conditionis,deberet eum, quem lædit. Eccleſiaſtis eſt
conſilium, hæc non inquirere curioſè, nec ſi ſe vltrò ingerant, curare, &
meminiſſe leuiora leuiter ferenda contra te verba,qui alios, maximè ſub-
ditos,grauioribus affeceris aut verbis, aut verberibus, aut cùm eſſes infe-
riore loco,verba contumelioſa protuleris in maiores tuos. Menſura reme-
titur tibi qua menſus es alios [a]. Per quæ peccaſti,per hæc & puniris [b]: Si
pergis dicere quæ vis,audies quæ non vis [c]: Sicut feciſti,ſic reddidit tibi Do-
minus [d]. Abibat tacitus Ariſtippus laceſſitus conuitiis, eum cùm inſeque-
retur maledicus fugientem,dicens, Cur fugis? Quoniam,inquit,tibi pote-
ſtas eſt maledicendi, mihi verò non audiendi. Bonus Princeps Auguſtus
nominabatur,& parens Reipublicæ, quod contumelias quoque ſuas, quæ
acerbiores Principibus ſolent eſſe, quàm iniuriæ, nulla crudelitate exe-
quebatur: quod probroſis in ſe dictis arridebat,quòd dare illum pœnas ap-
pareret,cùm exigeret,inquit Seneca [e]. Hic idem narrato pro remedio iræ
præclaro alio eiuſdem Auguſti,ac Philippi Macedonis [f] exemplo,ſic infert
maximè morata ſentẽtia [g]: Dicat itaque quiſque ſibi quoties laceſſitur: Nũ- »
quid potentior ſum Philippo? Illi tamen impunè maledictum eſt. Num- »
quid in domo mea plus poſſum,quàm toto orbe terrarum diuus Auguſtus »
potuit? Ille tamen contentus fuit à conuitiatore ſuo ſecedere: Quid eſt, »
quare ſerui mei hilarius reſponſum,& contumaciorem vultum,& non per- »
uenientem vſque ad me murmurationem flagellis,& compedibus expiem? »
Quis ſum, cuius aures lædi nefas ſit? Ignouerunt multi hoſtibus, ego non »
ignoſcam pigris,negligentibus,garrulis? Puerum ætas excuſet, fœminam »
ſexus, extraneum libertas,domeſticum familiaritas. Nunc primum offen- »
dit? cogitemus quandiu placuerit. Sæpè & aliàs offendit? feramus quod »
diu tulimus. Amicus eſt? fecit quod noluit. Inimicus eſt? fecit quod debuit. »
Prudentiori cedamus: ſtultiori remittamus. Pro quocunque illud reſpon- »
deamus nobis, ſapientiſſimos quoque viros multa delinquere: neminem »
eſſe tam circumſpectum, cuius non diligentia aliquando ſibi ipſi excidat: »
neminem tam maturum,cuius non grauitatem in aliquod feruidius factum »
caſus impingat: neminem tam timidum offenſarum, qui non in illas, dum »
virat,incidat. Omnia hæc moraliſſimus Philoſophus, non quod egeamus »
tali teſtimonio,vel exemplo,quibus propria,hoc eſt, ſacra, longè meliora,
pluráque ſuppetunt, in quibus recole quid aduerſùs Semei maledicta Da-
uid reſponderit [h], quid CHRISTVS [i] præceperit: ſed vt pudeat
Chriſtianos vel externis argumentis non permoueri.

Sed & cunctis ſermonibus qui dicuntur,ne accommodes cor tuum.] Sic ferè
Hebræi

a Matt.7.2.
b Num.35.16.& ſeq.
c Comicus in Andria.
d Iud.1.7.
e 1.de Clementia,c.10.
f 3 de Ira,cap.23.
g Cap.24.
h 2.Reg.16.10.
i Matt.5.43.& ſeq.

Hebraicè, niſi quod eſt futurum tempus (Iis quæ dicentur, aut qui loquentur.) Græcè eodem modo. Symmachus : (Iis, qui loquuntur, vel quæ dicuntur (τοῖς λαλουμένοις.) Chaldæus explicat de verbis impiorum, nec non Thaumaturgus; ſine dubio de malè loquentibus, verbíſque malis hîc agitur. Ludit Hugo Cardinalis in accommodandi vocabulo. Si enim quis vel audiendo, vel inquirendo, vel iudicando cor accommodet eiuſmodi verbis, hæc non redditura commodatum, aut non integrum, ſed deterioratum. Hebraicè, Chaldaicè, Græcè: (Ne ponas ſeu des cor.) Symmachus : (Μὴ παράσχῃς τῇ καρδίᾳ σου. Ne attendas corde tuo.)

Ne fortè audias ſeruum maledicentem tibi.] Videntur Thaumaturgus, & Olympiodorus velle non caueri, ne quis nimium ad aliorum attendens verba, hoc incurrat incommodũ, ſed vt ne attendat quidem ad maledicta, & imprecationes ſerui, quod ferre difficilius eſt. Pro καταρωμένου Symmachus habet λοιδοροῦντος. Illud interpres benè vertit, eſt namque καταρᾶσθαι, maledicere, execrari, deuouere, deteſtari, imprecari: hoc ſignificat conuitiari, mordere, probris afficere, increpare, &c. Hebræum קלל *kalal*, eſt ſpernere, vilem ducere, eleuare, ſeu extenuare verbis, ac deprimere, detrahere, maledicere, præſertim in Piel.

Scit enim conſcientia tua, quia & tu crebrò maledixiſti alijs.] Longe aliter editio Græca : (ὅτι πλειστάκις πονηρεύεται (emendati codices, πονηρεύσεται) σε, καὶ καθόδους πολλὰς κακώσει καρδίαν σου, ὅτι ὡς καί γε σὺ κατηράσω ἑτέρους (Quoniam multoties malignatur vel malignabitur, in te, & modis, aut deſcenſibus multis malè afficiet cor tuum, quoniam vt & tu maledixiſti aliis.) Aquila : ὅτι πρὸς πλεονάκις καιροῦ πονηρεύσεται καρδία σου : Quia frequenti tempore malè habebit cor tuum, ſi nimirum attenderis, & curaueris quid quiſque dicat, vt ſerui tui conuitia, atque maledicta. Factus ſum ſicut homo non audiens, &c. ait Dauid [a]. [a] Pſ. 37. 14. 15.

Verſ. 24.] CVNCTA tentaui in Sapientia. Dixi: Sapiens efficiar: & ipſa longius receſſit à me.

Verſ. 25.] MVLTO magis quàm erat: & alta profunditas; quis inueniet eam?

CONVERTIT Eccleſiaſtes orationem ad ſeipſum, ſeque fatetur quò plus in ſapientiæ ſtudio proceſſit, hoc ſuam magis ignorantiam, propter immenſam illius profunditatem, deprehendiſſe. Satis multa hac de re Capitibus dicta ſunt ſuperioribus, & ſub finem ſequentis idem repetitur: & Hieronymus ac Olympiodorus interpretantur de Scripturarum, vel diuinorum altitudine Iudiciorum, deque omni ea cognitione, quam peregrinantes hîc à Domino, habemus duntaxat in ænigmate, ac ſpeculo. Chaldæus de lege, de rebus præteritis. de ſecreto die mortis, eoque quo veniet rex CHRISTVS, videlicet per Incarnationem. Hugo Cardinalis, & Bonauentura ait curioſum ſapientiæ ſtudium reprehendi. Moringus contrà

Oo 2 ſuaderi

ſuaderi proſecutionem eius, cum longiſſime diſter ipſius perfectio. Thaumaturgus indicat ſignificare Salomonem,ſe,quæ dixit hactenus, prius probè nouiſſe,cum ſapientiam conſecutus eſſet à Dео, qua deinde amiſſa, iam ſui ſimilis eſſe nequiret vel ſapientiam recuperare, quæ tam longe receſſerat ab ipſo,idque,quod poſtea ſubditur, per mulierum commercia. Hoc ſi eſt, ſatis veriſimile fit deplorari à Salomone caſum ſuum, & pœnitentiæ hoc libro teſtimonium illum edidiſſe, ſicut docuimus in Præfatione. Quanta fuerit Salomonis ſapientia,quam dedit ipſi Dᴇᴠѕ, & quam ipſemet exercuit tum verbis, tum ſcriptis, tum factis, oſtendimus Capite ſe-
a Verſ. 12. cundo [a].

Cuncta tentaui.] Alij,Cuncta hæc, vel hoc, quaſi proximè dicta, vel dictum. Poſſunt nihilominus & alia indefinite intelligi. Symmachus *τούτων ἐπειράσθην*. Videtur autem dicere ſe comprobaſſe experimento quæ doceat. Chaldaicè: (Omne hoc quod dixi,probaui in ſapientia.) Poteſt quoque exponi de conatu in acquirenda, exercendáve ſapientia: qua ratione plures declarant.

In ſapientia.] Iungendæ dictiones hæ cum verbo præcedente (tractaui) non cum ſequenti (dixi) quaſi ſenſus ſit:Dixi in Sapientia:Sapiens efficiar,
b Act. 26. 24. id eſt,non in ſtultitia, vt hi, quos multæ litteræ faciunt inſanire [b], ſemper
c 2. Tim. 3. 7. diſcentes,& numquam ad ſcientiam veritatis peruenientes [c],quia ſua ſunt inflati ſcientia [d]. Declarat Hugo ad hunc modum. Sed prior explicatio
d 1. Cor. 8. 1. melior.

Dixi:Sapiens efficiar.] Symmachus, *ὑπέλαβον σοφὸς γίνεσθ*, exiſtimaui ſapiens fieri. Dicendi verbum hanc inter alias vim habere dixi alibi.

Et ipſa longius receſſit à me multo magis quàm erat.] Non ſatis commodè dictiones vltimæ quatuor ſeparatæ ſunt à verſu vigeſimoquarto. Iuxta reliquas editiones.(Longe ſuper quod erat, ſeu quàm erat) & ſeruant paronomaſiam, *ἐμακρύνθη μακράν*,רחוקה רחוק *rechokah rachok*.Illud autem *ὑπὲρ ὃ ἦν*, poteſt reddi (ſuper id quod erat, & erat.) Sed hoc melius, quàm illo modo,quo tamen Sixtiana Latina tranſlatio ex Septuaginta editione vertit. Hebræum היה *haiah*,eſt perſonæ tertiæ,& vulgata, vetuſque editio legunt (erat) Chaldæa paraphraſis retinuit diſtinctionem,próque dictis illis quatuor vocibus enarrauit (Ecce iam pridem elongatum eſt à filijs hominis, vt ſciant omne quod fuit à diebus ſeculi,&c.) Maſſoretæ quoque diſpungunt, ſicque ſignificatur id quod retro fuit,remotum eſſe à notitia, prout & Chaldæus dicebat. Habitat in altiſſimis Sapientia, & thronus eius in
e Eccl. 24. 7. columna nubis [e]. Confortata eſt, & nemo poterit ad eam [f], atque pro cō-
f Pſ. 138. 6. ditione altiorum rerum,quò cernūtur propius,magis apparent alta:& cum aſcendit homo ad cor altum,ſublimioremque contemplationem, exaltatur
g Pſ. 63. 7. Dᴇᴠѕ [g],altiorque cognoſcitur,& cum conſummauerit, homo, tunc inci-
h Eccl. 18. 6. pit [h]. Collis,& mons cōminus intuenti altior,& maior,minor ac humilior
i 32. Moral. videtur eminus intuenti. Gregorius [i] docet quod ſancti viri quo apud »
cap. 1. Dᴇᴠᴍ altius virtutum dignitate proficiunt, eò ſubtilius indignos ſe eſſe »
deprehendunt; quia dum proximi Luci fiunt,quicquid eos in ipſis latebat, »
inueniunt,& tanto magis foris ſibi deformes apparent, quanto minus pul- »
chrum eſt,quod intus vident. Tum ſubdit: confirmans huius loci teſtimo- »
nio:

» nio: Quæſita enim Sapientia longe recedere dicitur, quia appropinquanti » altior videtur: qui verò hanc nequaquam quærunt, tanto ſe ei propinquos » æſtimant, quanto & eius rectitudinis regulam ignorant: quia ſiti in tene- » bris mirari lucis claritatem neſciunt, quam numquam viderunt, &c. Hieronymus in Pſalmum nonageſimum primũ ſic explicat: Eccleſiaſtes quod dicit, hoc eſt: Antequam cogitationem meam in opere ponerem, non videbam magnificentiam Dei. Dixi: Sapiens efficiar; hoc eſt, Dixi: Debeo quærere rationes ſingularum cauſarum, & ipſa longe facta eſt à me, longius multo quàm erat.) hoc eſt: Sapientiam, quam ante non inquirens ignorabam, poſtea quærere cœpi, quam inuenire non poteram.

Et alta profunditas.] Βαθὺ βάθος, profunda profunditas. Hebraicè, (Profundum profundum, עמוק עמוק *hhamok hhamok*, quod Chaldæus explicat de ſecreto die noſtræ mortis, & aduentus Christi. Nimis profundæ factæ ſunt, ait Dauid, cogitationes tuæ [a]. Geminatio verò dictionis He- *a Pſal.91.6.*
braicæ auget ſignificationem, valétque idem quod profundiſſimum, & abſtruſiſſimum. Forſitan veſtigia Dei comprehendes, inquit Iob [b], & vſ- *b Cap.11.7.8*
que ad perfectum Omnipotentem reperies? excelſior cœlo eſt: & quid facies? profundior Inferno, & vnde cognoſces? Dei proprium affirmat idem atque Daniel [c], Reuelare profunda de tenebris [d]. Sunt qui- *c Cap.12.22.*
dem profunda verba, conſiliáque hominis [e], veruntamen Sapiens exhau- *d Cap.2.22.*
riet cor illius [f]: maximè autem oculi Domini, qui circumſpiciunt omnes *e Prou.18.4.* *f Prou.20.5.*
vias hominum, & profundum abyſſi, & hominum corda intuentur in abſconditas partes [g]. Simili formula dicitur cor profundum [h], quod eſt te- *g Eccl.23.28*
ctum, ſéque nititur vel ipſi Deo abſcondere: profundus ſermo [i], qui *h Eſa.29.15*
ignotus, & obſcurus. Poteſt cui Dei Spiritus communicatur, ſcru- *i Ezec.3.5.6*
tari profunda ipſius [k]: comprehendere non poteſt. Hoc exprimunt ſe- *k 1.Cor.2.10*
quentia.

Quis inueniet eam?] Symmachus οὐδεὶς, nemo. Sapientiam Dei præcedentem omnia quis inueſtigabit [l]? quis inuenit locum eius, & quis intra- *l Eccl.1.3.*
uit in theſauros eius [m]? Quis aſcendit in cœlum, & accepit eam, & eduxit *m Baruc.3.*
eam de nubibus? Quis transfretauit mare, & inuenit illam? & attulit illam *15.*
ſuper aurum electum? Non eſt qui poſſit ſcire vias eius, neque qui exquirat ſemitas eius. Sed qui ſcit vniuerſa nouit eam, & adinuenit eam pru- *n Ibid.20.30*
dentia ſua [n]. *31.32.*

Verſ.26.] Lvstravi vniuerſa animo meo, vt ſcirem, & conſiderarem, & quærerem Sapientiam, & rationem, & vt cognoſcerem impietatem ſtulti, & errorem imprudentium.

Lvstravi *vniuerſa.*] Hæc etiam ſententia ex dictis Capite primo ſatis intelligi poteſt, & non difficilem habet cum immediatè præcedentibus connexionem, licet Lyranus vtraque referat ad remouendum luxuriæ impedimentum, de qua paulò pòſt. Hieronymus & Albinus docent,

Digitized by Google

innuitque Thaumaturgus, docere Salomonem ſibi maximè propoſitum fuiſſe, dum laborauit in ſtudio Sapientiæ, quodnam eſſet in humanis malum maximum cognoſcere, & reperiſſe mulierem. Olympiodorus, comparate Sapientiam, ſcientiámque vanam cum meretrice, nec aliter fugiendam, quàm iſtam. Nihil vetat diffutas dicere ſententias, nec illigatas, & contextas. Mihi autem Olympiodori expoſitio myſtica videtur.

Luſtraui vniuerſa animo meo.] Hebraicè, Græcéque. (Circuiui ego, & cor meum.) Chaldaicè: (Reuerſus ſum ego ad cogitandum in corde meo.) Aquila: Περιώδευσα. Circumambulaui. Symmachus apud Hieronymum: Pertranſiui vniuerſa ſenſu meo.) Ambroſius [a]: (Circuiuit cor meum.) Significat phraſis hæc virium applicationem ad intelligendum, & mentem collectam, quæ omnia in circuitu rationibus luſtrat, ſeque, aliáſque facultates perpendit, rem obiectam optimè conſulit, & ad ſeipſam reflectitur. Hoc quidem declarat Olympiodorus. Thaumaturgus indicat oppoſitum ſenſum: nempe dicit Salomonem ſignificare ſe cùm tam procul abeſſe Sapientiam vidiſſet, ab ea abſtinuiſſe, tandémque eò deuolutum eſſe, ac denique circumactum, vt de mulieris cogitaret malitia, &c. Hebræi verbum סבתי *ſabbothi*, exponunt hic & alibi, animo volui: alias curam dare, vel offerre eodem verbo dicunt; cui affine eſt, cauſati, & occaſionem veluti per gyrum deuoluere, aut captare [b]. Quaſi is, qui arat, & qui ſeminat, accede ad illam, hoc eſt, Sapientiam.

[a] De Bono mortis, c. 7.

[b] Eccl. 6. 19.

Vt ſcirem, & conſiderarem, & quærerem.] Videntur duo vltima, Synonyma: tamen diſtingui poſſunt, vt ſciens id quod ſcit, attendat, & expendat, tum verò proficiendo magis magíſque inquirat. Pro ſecundo ἐπισκέψασθαι, Symmachus habet διερευνῆσαι, inueſtigare. Non puto ſcire habitum, conſiderare actum hic denotare; quod notat Bonauentura.

Sapientiam & rationem.] Pro (rationem, Græcè ψῆφον, numerum, aut calculum, ſiue ſuffragium, vel potius ſummam, computum, ac ſupputationem.) Aquila λογισμὸν, cuius eſt quoque vltima modò dicta ſignificatio, quam & rationis etiam nomen importare poteſt. In ſequenti Verſu iterum ponitur ratio, & λογισμὸς, & vtrobique Hebræa vox eadem חשבון *cheſchbon*, quam, inquit Hieronymus, ſecundum Hebræi ſermonis ambiguitatem, & numerum, poſſumus, & ſummam, & rationem, & cogitationem dicere. Chaldæus reddit hoc loco æſtimationem, videlicet mercedis operum iuſtorum. Hoc nomine Hebræo Rabbi Dauid ait ſignificari rationem diſputandi, & inquirendi, philoſophiam, præſertim Arithmeticam: induſtriam, vel inuentionem, artémve acutam. Hugo Cardinalis exponit, ſcire, & conſiderare de cognitione per creaturas: Sapientiam de rebus occultis: rationem, cauſam, & probationem: vel Sapientiæ notitiam reuelatam: ſcientiam humanam per inquiſitionem: vel Sapientiam, & rationem, id eſt, rationabilem ſapientiam, non phantaſticam, & putatiuam: vel Sapientiam, qua rationabilis, & ſapiens eſſet, non diues, aut magnus. Bonauentura Sapientiam in appetitibus, rationem in operibus. Olympiodorus de mundanarum rerum Sapientia, & de ratione, aut per numeros Arithmeticos, aut potius eos, qui genethliacis obſeruationibus ſeruiunt: aut generaliter de rationibus omnibus, quæ per numeros colliguntur à ſtudioſis

ſtudioſis ſecularibus,Gentilibúſque Philoſophis.

Arbitror intelligere Salomonem tum quæ ad rerum naturas pertinent, tum quæ ad hominum vitam moréſque, ſicut Capite primo dictum eſt. Ambroſius [b] locum totum diuerſo modo legit: (Circuiuit cor meum,vt ſcirem Impij lætitiam,& vt conſiderarem,& quærerem Sapientiam,& numerum,& vt ſcirem per imperium lætitiam & moleſtiam, & iactationem, & inueni ego eam amariorem, quàm mortem.) Ita quidem vetuſtior habet Ambroſij editio: Romana verò, quæ prodiit opera Cardinalis Montalti,qui fuit poſtea Pontifex Sixtus Quintus, ſic legit: (Circuiuit cor meum,vt conſiderarem, & quærerem Sapientiam, & numerum, & vt ſcirem Impij lætitiam,& moleſtiam,& iactationem,& inueni ego eam amariorem morte.) Redacta eſt lectio iſta ad editionem Septuaginta.

[b] *Lib. De Bono mortis, cap. 7.*

Et vt. cognoſcerem impietatem ſtulti.] Contrario modo Græcè, (ἀσεβοῦς ἀφροσύνην, Impij ſtultitiam. Ambroſius legit, Εὐφροσύνην.) Fortaſſe autem in vetere eius editione,cùm dixit (per imperium lætitiam) reſpexit ad ἀσεβοῦς, quia impius,& crudelis omni ratione quærit ſibi lætitiam, ſcilicet etiam violentè, & imperiosè. Hebraicè רשע פסל *roſchahh peſel*, vt nunc ſunt puncta,ſignificant impietatem ſtulti. Sícque habet etiam vetus tranſlatio.Demptis punctis ſiue aliter diſpoſitis.poteſt ſenſus alius effici:quamuis non ita commodè,is qui Græcè expreſſus eſt. Immò propriè legendum videtur cum Caietano ἀσυνέτως, impietatem, ſeu inquietudinem, ſtultitiam: ſiquidem non כסל *cheſel*, ſed כסיל *cheſil*, ſtultum ſignificat: ſicut non רשע *reſchahh*, ſed רשע *raſchahh*, impiũ.Senſus ſemper idem eſt:Interpretis noſtri melior verſio,quàm Vatabli,(Propter viam ſtultitiæ,vel ſtultam impietatem) & Pagnini,(Impietatem ſtultitiæ.) Et Caietani illa,quam dixi. Chaldæus explicat vltionem peccati ſtultorum.

Et errorem imprudentium.] Hebraicè, (Fatuitatem inſaniarum, vel tricarum,vel fatuitatem, inſanias. Καὶ ὀχληρίαν, καὶ περιφοράν, & turbulentiam, & circumlationem. Symmachus (ἔννοιαν θορυβώδη, cogitationem tumultuoſam.) Ambroſius: (Et moleſtiam & iactationem.) legit fortaſſe περιφοράν. De his, Hebraicíſque vocibus quæ ſunt hoc loco, diximus Capite primo. Olympiodorus intelligit hæc,& priora de Sophiſtarum ſtultitia,& turbatione, & inconſtante errore, & mentis circumductione: Chaldæus vertit,(Intelligentiam mutationis regni.) Generalius accipienda ſunt, vt ante dixi,& Interpres noſter in iſtis expreſſit concreta pro abſtractis (quæ abſtracta ſolet eo ſenſu Scriptura ſæpè ponere) dixítque Imprudentes ac ſtultum,pro imprudentia & ſtultitia. Verè monet Hugo errare mortales, dum verum centur,quod eſt falſum,bonum quod malum,magnum,quod paruum, ſéque res poſſidere, à quibus potius poſſidentur: magni autem referre,ſi quis cognoſcat hæc, vt damnet, caueátque. Quod ait Bonauentura, errorem imprudentium eſſe in credendis, impietatem ſtulti in operandis,Ego mallem ſenſu contrario interpretari,id eſt, hoc de illis, illud de iſtis. Hieronymus in Commentario prædicta omnia ſic diſponit: Impietatem,ſtultitiam,errorem,væcordiam.

Verſ. 27.]

*Verſ.*27.] ET inueni amariorem morte mulierem, quæ laqueus venatorum eſt: & ſagena cor eius, vincula ſunt manus illius: qui placet DEO, effugiet illam: qui autem peccator eſt, capietur ab illa.

ET *inueni amariorem morte mulierem.*] Chaldæus explicat de vxore quæ facit moleſtias multas viro ſuo. Olympiodorus exponit de adultera, cum qua compareтur vana Sophiſtarum ſcientia: vt quemadmodum blandè iuuenes hæc lactat, & doloſè, ita capiat illa laqueis ſyllogiſmorum, atque titillanti orationis conceptu. Thaumaturgus interpretatus eſt quoque de eadem muliere, tanquam de fera irretiente, & pertranſeuntes captante. Hieronymus, aliique Latini ſequuntur eundem ſenſum, videlicèt vt impudicæ mulieris pericula commemorentur per ſe, non per comparationem inanis ſapientiæ cum ipſa. Ambroſius [a] recitat Latinè ſententiam de Græco: (Et inueni ego eã amariorem morte, ſiue quàm mortem; καὶ ἑυρίσκω (inuenio) ἐγὼ αὐτὴν πικροτέραν ὑπὲρ θάνατον,) non quia, inquit Ambroſius, amara ſit mors, ſed quia impio amara; Subdit, ac probat amariorem ipſi eſſe vitam, quàm mortem, ſicut & nos anteà meminimus. Negari non poteſt amaram mortem eſſe quamlibet Iuſto, cùm fuerit etiam CHRISTO [b]: tamen verum etiam eſt, plurimum amaritiei CHRISTVM ebibiſſe, moriendo, immo mortis mortem fuiſſe [c], atque in eius tanquam ore mellis fauum collocaſſe [d]. Legendus liber eiuſdem Ambroſij totus de Bono Mortis, Cypriani de Mortalitate, Bernardi Epiſtola CV.

[a] *De Bono mortis, c.* 7.
[b] *Matth.* 26. 38.
[c] *Oſee* 13. 14.
[d] *Iud.* 14. 8.

Porrò in Græcis codicibus poſt ea quæ recitata ſunt, ſubijcitur: (Σὺν τὴν γυναῖκα ἥτις ἐστὶ, &c. Simul mulierem, quæ eſt, &c. vbi cùm præcedat αὐτὴν ipſam, indicare videtur id, quod Olympiodorus dixit, de comparatione erroris, ac ceterorum, quorum proximè facta mentio erat, cum impudica muliere. Vel etiam poteſt hinc inchoari ſeparata ſententia, atque periodus, quod & ſuppunctio denotat. Simul mulierem, nimirùm inueni, aut inuenio, &c. In emendata editione Septuaginta mox inſeritur quod aliæ non habent, Καὶ ἐρῶ, & dicam, ἑυρίσκω αὐτὴν, καὶ ἐρῶ, inuenio, & dicam amariorem eſſe, &c.

Quæ laqueus venatorum eſt, & ſagena cor eius.] Θηρεύματα, καὶ σαγῆναι καρδία αὐτῆς. Sixtiani Codices: Θήρευμα, in ſingulari. Hebraicè, & Chaldaicè vtrumque nomen in numero multitudinis. Hæc eſt cauſa cur ſit mulier amarior morte. Quot in muliere ſunt corporis ornamenta, tot laqueis capit inſenſatos, vt Iudith [e] Holophernem, tum ipſa per ſe, tum per ipſam, cui vt ipſa ſic ornet, auctor ſolet eſſe Diabolus. Exponit illa fornicationem ſuam omni tranſeunti vt eius fiat [f]; & ſaltem cor illius eſt ſagena, quia deſiderio ac voluntate cunctos irretit, nec vlli parcit hominum ſtatui. Ecce occurrit mulier ornatu meretricio præparata ad capiendas animas [g]. Deſcribit Salomon ſæpè valdè accuratè laqueos omnes meretricios [h] tanquam vel iam expertus, quod Hieronymus hoc loco dicit, & Titelmanus, quod indicat proculdubiò librum iſtum ab eo compoſitum poſt lapſum, velut indicem

[e] *Iud.* 10. 14. *& ſeq. & capite* 11. 18. *& cap.* 12. 16.
[f] *Ezech.* 16. 25.
[g] *Prou.* 7. 10.
[h] *Pro.* 7. *toto. Cap.* 2. 16. *&c. Cap.* 5. *toto. Cap.* 6. 24. *&c. Cap.* 9. 13. *&c. Cap.* 18. 22. *Cap.* 22. 14. *Cap.* 23. 27. 28.

indicem pœnitentiæ, vel antequam laberetur; vt propterea turpior lapſus extiterit.

Admirabilis autem prorſus exaggeratio. Rerum omnium amariſſima morte mulierem facit amariorem, qui dilectionem caſtam laudans, vt mortem dicere fortem, ſatis habuit [a]. cum rebus, quas feræ ipſæ oderunt maximè, comparat eandem, cum laqueo, ſagena, vinculis, denique tot inebriatus amore mulierum [b], deteſtatur, & execratur, tam fœdum, adeò pernicioſum amorem, nec parem dolori reperit orationem. Sic Amnon ſororem Thamar oppreſſam ab ſe, poſteà exoſam habuit nimis, ita vt maius eſſet odium amore, quo antè dilexerat, & eijceret eam foras; claudens oſtium poſt eam [c]. Tragicus Medeæ furor notiſſimus eſt in Iaſonem, quem priùs deperierat, reliquę tota tot abundat exemplis, vt magis commemorare pudeat, pigeátque, quàm liceat, aut libeat. Mulier viri pretioſam animam capit [d], non vitam ſolam quam dat anima corpori, ſed quam communicat animæ DEVS inhabitans per gratiam. Multos vulneratos deiecit, & fortiſſimi quique interfecti ſunt ab ea. Viæ inferi domus eius, penetrantes in interiora mortis [e]. Non omittat Lector totum Prouerbiorum caput ſeptimum attentè legere, nam inde locus hic mirificè illuſtratur, & quicquid pertinet ad argumentum iſtud, eloquentia planè diuina deſcribitur. Legat etiam ex Eccleſiaſtico [f] nonnulla.

a Cant. 8. 6.
b 3. Reg. 11. 1. 3.
c 2. Reg. 13. 14. 15. 16. 17.
d Prou. 6. 25.
e Prou. 7. 26. 27.
f Cap. 9. Cap. 23. Cap. 25. Cap. 26. Cap. 42.

Extant & profanorum declamationes in ſexum muliebrem, quod & alibi memini. Non ipſe damnandus ſexus, ſed quæ vel peccant ex eo, vel qui abutuntur illo; quod & verſus præſentis clauſula docet.

Vincula ſunt manus illius.] Δεσμὸς εἰς χεῖρας αὐτῆς, vinculum in manus illius.) Symmachus: Αἱ χεῖρες, manus. Aquila, teſte Hieronymo: Vinctæ ſunt manus eius: Suadere enim poteſt, inquit Hieronymus, vim facere non poteſt, nec ad ſe nolentes compellere; ſicut alicubi de Diabolo docet Auguſtinus [g], qui catena ligatus vt canis latrare poteſt, mordere nonniſi accedentes. Chaldaicè: (Ligatæque manus eius ſic, vt non faciant opus.) Hebraicè אסורים ידיה *aſurim iadeha.* Vincti manus eius, vel potiùs manibus, Id eſt, Qui capti ſunt manibus eius, perinde eſt ac ſi eſſent ligati in carcere. Nihilominùs poteſt eſſe nomen ſubſtantiuum vincula ſignificans, vt & aliàs [h]. Et denotatur, mulierem inhoneſtam manibus ſuis velut laqueis viros conſtringere. Ex iis vnum fortiter ligatum audi. Statim eam ſequitur, quaſi bos ductus ad victimam, & quaſi agnus laſciuiens, & ignorans quod ad vincula ſtultus trahatur [i]. Hugo Cardinalis, & Carthuſianus vincula manuum interpretantur amplexus ac tactus impudicos: idémque innuit Thaumaturgus: Incredibilis eſt in muliere vis ad illiciendum, quam Baſilius [k] magnetis exemplo demonſtrat attrahentis ferrum. Tale debuit eſſe adiutorium ſimile viro [l]: ſed tum vir per ſeipſum, tum Diabolus abutitur ad eundem perdendum, muliere.

g Ser. 197. de Temp.
h Iud. 15. 14.
i Prou. 7. 22.
k Lib. de vera Virginit.
l Gen. 2. 20.

Qui placet DEO, *effugiet illam: qui autem peccator eſt, capietur ab ea.*] Hebraicè, & Græcè (Bonus coram DEO:) Symmachus, Ἀρεστὸς, placens vel gratus.) Chaldæus intelligens de adultera, explicat gratum DEO fore, qui dederit libellum repudij. Generalior ſermo: & vt in lege vetere nefas

a Pro.18.22. videatur fuiſſe retinere adulteram [a], quod etiam indicat exemplum ſponſi Beatæ Virginis [b], non tamen in noua, vt Auguſtinus docet [c]. Immò longè probabilius eſt permiſiſſe duntaxat veterem legem, vt adultera dimitteretur, non iuſſiſſe, quamuis illud ſenſerint Chryſoſtomus, Euthymius, & Hieronymus in Matthæum, & alij [d]. Sic quidem etiam traditur ab eodem Auguſtino [e]. Poterat retinere vir adulteram, ſed ita vt eam corrigeret: alioqui ſtultus haberetur, & inſipiens [f].

b Mat.1.19.
c 2. de Nupt. & concupi. cap.6.
d Cap.1.
e Serm.26. de ver. Domin. & Ep.54.
f Prou.18.22.
g Cap.22.14.

Similis eſt in Prouerbiis [g] ſententia: Fouea profunda os alienæ: cui iratus eſt DOMINVS, incidet in eam. Peccatum peccati quandoque pœna eſt, nec tamen quaſi ſine voluntate peccatum cenſeri poſſit, vel vitari nequeat, cauſari cuique licet, aut excuſare continentiæ impoſſibilitatem. Et vt ſciui, ait ille [h], quoniam aliter non poſſem eſſe continens, (ſic multi de continentiæ virtute intelligunt, etſi alium credimus eſſe ſenſum [i]) niſi DEVS det, & hoc ipſum erat ſumma ſapientia, ſcire cuius eſſet hoc donum, adij Dominum, & deprecatus ſum illum, & dixi ex totis præcordiis meis. Gratia cunctis offertur, & nullus niſi volens peccat.

h Sap.8.21.
i Lege Comment. noſtrũ.

*Verſ.*28.] ECCE hoc inueni, dixit Eccleſiaſtes, vnum & alterum, vt inuenirem rationem.

*Verſ.*29.] QVAM adhuc quærit anima mea, & non inueni: Virum de mille vnum reperi: mulierem ex omnibus non inueni.

ECCE *hoc inueni*, &c.] Obſcurus locus. Hebraicè ad verbum (Vide, hoc inueni, dixit Eccleſiaſtes, vnam ad alteram ad inueniendum חשבון *cheſchbon*, computationem vel numerum, quem adhuc quæſiuit anima mea, & non inueni.) Vetus tranſlatio ſic habet: (Ecce hoc inueni, dixit Eccleſiaſtes, vnam ad vnam, vt inuenirem numerum, quem adhuc quæſiuit anima, & non inueni.) Caietanus reddit: (Vnam per vnam ad inueniendum rationem, &c.) Hieronymus ex Symmacho: (Vnam ad vnam inuenire rationem) notátque quod antè dixi de voce Hebræa, ſignificare rationem, numerum, ſummam, cogitationem: prætereà quod ſolemus abſolutè, & naturaliter appellare, id eſt, hoc quæſiui, illud volui inuenire, Hebræos fœminino genere pronuntiare (carent enim neutro.) Sicut in Pſalmo [k]: Vnam perij à Domino, hanc requiram, pro eo quod eſt, vnum. Varablus hoc pacto: (Inſpice illud quod deprehẽdi, ait, concionans, vna re cum altera comparata, vt rationem deprehenderem, id eſt, inuenirem certam ac veram ſententiam, quod vulgò dicitur, reſolutionem: Cùm & aliud perquiſierit anima mea, id eſt, adhuc, itidem, prætereà, quod non deprehendi.) Iſidorus Clarius: (Ecce hoc inueni, dixit Eccleſiaſtes, vnum ad alterum conferendo, inueniri rationem, id eſt, ex comparatione rerum inter ſe, id quod quæritur, inueniri ſolere; & quidem adhuc quærit anima mea, & non inueni, id eſt, laboraui vſque in hanc horam, vt conferendo officium fœminarum (hæc

k Pſ.26.4.

(hæc ſequentibus verbis continentur) cum ingenio, & moribus virorum, bonam,& prudentem aliquam inuenirem: ſed nihil ſucceſſit.

Ex mille viris vnum inueni tolerabilem, ex millibus autem fœminis nullam.] Alij quos refert Titelmanus (Ecce hoc inueni, dixit Eccleſiaſtes, vnum ad vnum,vt inueniatur ſumma:id eſt, omnia bona Iuſtorum, & tranſgreſſiones impiorum inueni numerari coram Domino, quodlibet in ſummam ſuam, &c.) Thaumaturgus interpretatur inueſtigationem diligentem per omnes mulieres,eſſent ne aliquæ pudicæ: cumque ſingulatim quæſiuiſſet, nullam reperiſſe,prout habent verba ſequentia.Olympiodorus eodem modo,licet myſticè de moribus effœminatis, atque admirationem quandam contineri formula iſta loquendi. Idem Hieronymus exponit, cum Salomon vniuerſa diligenter euentilaſſet,reperiſſe,quod paulatim peccando,& ad vnum delictum aliud apponendo, grandem nobis ſummam efficimus peccatorum. Præterea requiſiſſe Salomonem rectam mulierem, cumque vix de viris paucos bonos inueniſſet,vix vnum de mille, nec vnam reperire potuiſſe, quia cunctæ ipſum deduxiſſent ad luxuriam. Tertio, quotidie cuiuſque ſecum rei rationem ponendo,nullum reperiſſe cogitatum purum, ac viri dignum nomine,& non aliquo modo perturbatum, & effœminatú, vel viros,id eſt,cogitationes,vix puras;mulieres,id eſt,opera, quæ per corpus exercentur, aliquo ſemper errore commixta. Fatetur Hieronymus vltimum ſenſum iſtum tropologicum eſſe. Albinus præter hanc tropologiã, quæ placet quoque Salonio vnà cum ſecundo ſenſu,allegoriam tradit, omnia diligenter tractando,vt rationem vnius, alteriúsve rei,id eſt, cuiuſque rei inueniret,vel etiam inter homines,eorumque mores diſcretionem,quis perfectè bonus eſſet, ſolum vnum CHRISTVM talem deprehendiſſe. Tranſcripſit idem Gloſſa Ordinaria. Hugo Cardinalis primum ex Hieronymi dicendi modis habet, legens (vnum ad vnum,) nec non tertium; & alium Albini, & alios adhuc multos, Inueni vnum, & alterum illud.prius dictum,morte amariorem mulierem,hoc, quod ſubiicitur,factum hominẽ à DEO rectum, vel vnũ de mille virum repiriri,vnum contra vnum, id eſt, res contra ſe contrarias contuli:vnum ad alterum, id eſt, ſimile currere ad ſimile,aut adiungi,ab auaris verbi gratia,bona ad bona: vnum ad alterum ſigillatim perſcrutando mores humanos,&c.

Bonauentura ſumit vnum de concupiſcentiæ pronitate, & alterum de eiuſdem generalitate, hanc autem generalitatem ignoratam à Salomone per proprium ingenium,quia ſola fides eam docet,videlicet peccatum originale, vt cauſam vniuerſalem concupiſcentiæ regnantis ferè in omnibus. Paraphraſis Chaldæa quæ ſunt in verſu primo, præciſè ſic declarat: (Aſpice hoc opus quod inueni, dixit Eccleſiaſtes, contuli Sidera vnum cum altero,vt inuenirem computationem filiorum hominum, & quid erit in extremis eorum) Videtur vocem Hebræam חשבון *cheſchbon*,intellexiſſe illo modo,qui vnus eſt,ex iis,quos antea [a] diximus Olympiodorum aſſignaſſe, pro numeris,qui genethliacis obſeruationibus inſeruiunt. [a] *Verſ. 26.*

Arbitror litteralem ſenſum vitandum non eſſe, quod hic facit idem Olympiodorus: priores enim ſententiæ ad litteram commodè intelliguntur. Is quem Chaldæus aſſignat, non videtur ad rem. Ex aliis optimus,qui

ſponte facileque cum præcedentibus, ac ſequentibus cohæret, nempe de muliebris ſexus imbecillitate,& pronitate ad illiciendum,atque illaqueandum: quod ſic eſſe Salomon diutina ſe cogitatione, & veluti ſubducta ex præteritis experimentis, ratione,diligentique collatione, & computatione teſtificatur deprehendiſſe, & vt vellet maxime de toto mulierum genere aliud reperire,aliud iudicare non potuiſſe, quamuis nec inter viros licuerit bonos inuenire, niſi perpaucos admodum, ita vt nec ex his quiſquam in mulierum ſe familiaritatem,quamlibet ſibi videatur bonus,debeat inſinuare. Lege quæ Hieronymus hunc ipſum locum expendens habet in Commentario Micheæ [a], Eodem ſpectat quod ait Titelmanus,velle Salomoné, ne quis quæ de mulierum laqueo,ſagena,vinculis prius dixiſſet, minus crederet,vel vt nimis exaggeratè dicta caperet,ſeriò,ac certò confirmare ita ſe habere; quia cùm ſummo ſtudio penitus noſſe fategiſſet ſexus iſtius conditionem, nec ad vnius quidem de tam multis fœminis exactam notitiam pertingere valuiſſe, adeo varium & mutabile ſemper, Fœmina [b]. Difficile virorum quoque corda comprehendi, minus tamen quàm fœminarum, quoniàm ſolent eſſe magis recti,conſtantes,ingenui.

a Lib.2.ca.7.

b 4. Æneid.

Concordat cum hac ſententia Moringus,dicens perſuaderi fugam turpis amoris,de quo proxime dictum fuerat,quia perpauci ſunt,præſertim è ſexu fœmineo, qui non ab hoc impotentiſſimè potentiſſimo tyranno deiiciantur. Sic nimirum fruſtra ſe quærendo, ac ratiocinando per omnia quæ ſunt in mundo laboraſſe, cum non inueniret,qualem ſibi animo fingebat, ſic à libidine alienum,vt eius in totum ſtimulis non vulneraretur,aut pungeretur,ſed multo difficilius inter mulieres, (quas appellat Petrus [c] infirmius vaſculum,) quàm inter viros.

c 1. Pet. 3. 7.

Ecce.] Aliæ editiones, (Vide) ſed interiectio demonſtrans, habet eandem vim,ſicut *ἰδὲ*, & *ἴδε*:

Inueni.] Gloſſa Interlinearis, Apud me diſpoſui, id eſt, inuenire volui, iniui,ac inſtitui huiuſmodi conſilium,& cogitationem. Statui apud me: negat enim poſtea ſe inueniſſe,quod nimirum volebat inuenire. Verbum Hebræum מצא *matſa*,hoc etiam ſignificat quod dixi,& dixit Gloſſa.

Dixit Eccleſiaſtes.] Hebræum verbum & Chaldæum eſt fœminini generis,non tantùm nomen אמרה קהלת *amerah koheleth*. Græcè eſt articulus maſculinus *εἶπεν ὁ Ἐκκλησιαστής*. De nomine dictum in Præfatione [d], & Capite primo [e]. Ibi erat cum nomine fœminino maſculinum verbum אמר *amar*, ſicut & in capite XII [f]. Caietanus hoc loco docet Coheleth non ſonare Concionatorem, ſed concionem, propter modo dictam cauſam;& eſſe ſenſum:Dixit Concio ad inueniendum rationem, non confuſè, ſeu in genere,ſed per vnam,hoc eſt,per ſingulas rationes diſcurrens: & appellari à Salomone librum iſtū,Sermoné,concionémve,quæ non ad quodcumque tendat, ſed ad inueniendum rationem bene viuendi in tota vita, & introduci ipſam Concionem loquentem,ac dicentem quid inuenerit,& quid non inuenerit. Malim ſuppleri nomen animæ,ita vt intelligatur Coheleth dixiſſe,hoc eſt,Concionatrix anima,ſicut cum verbum eſt maſculinum, ſubintelligitur quod Salomon dixerit per Animam ſuam concionatricem,vel congregatricem,iuxta ea quæ docuimus citatis locis: vel etiam per

d Cap. 4.
e Verſ. 1.
f verſ. 8.

per ſapientiam, per quam conuocabat populum, ſuas ad eum conciones habens de rebus grauibus. Dicunt & quidam libri potius nomen eſſe, quàm Auctoris, quod ſecutus Caietanus videtur. Melior quam dixi ſententia, eſſe Syntheſim, qua fœminina vox iungitur maſculino verbo: quod duobus huius libri locis factum eſt, quamuis non in iſto. Nonnunquam habent in vſu Hebræi, dum fœminis munus tribuunt, quod viri ſit magis proprium, illarum nominibus verba maſculina coniungere. Exempli cauſa, quando de Ruth Scriptura loquitur [a]: (Faciat Dominus hanc mulierem vt ſit exẽplum virtutis in Ephrata, & habeat celebre nomen in Bethlehem) Hebraicè per Apoſtrophen ad Ruth dicitur verbis maſculinis: ועשה חיל וקרא שם *vahhaſcheh chayl vkera chem*, ſtrenuè age, & acquire nomen celebre. Idem eſt de Abigail illis verbis: הברחה הזות אשר הביא שפחתך *habberachah azoth aſcher hebi ſchiphchathecha.* [b] Suſcipe benedictionẽ, quam attulit ancilla tua. Contra verò quidam notant Dauid verbo fœminino dici fleuiſſe [c] Amnonem filium, quaſi nimis effœminatè, mollitérque id fecerit. Sed maſculini generis eſt verbum יתאבל *ithal-bel*. In ſequenti ſententia eſt aliud fœmininum תכל *thechal*, cùm dicitur ceſſauiſſe perſequi Abſalon, qua ipſa in re remiſſius, ac effœminatius egiſſe videri poteſt, cùm filij crimen adeò graue eſſet. Referri huc etiam poteſt, quod maſculina nomina tribui rebus fortibus, durìſque ſoleant, quamuis hæ nominibus fœmininis exprimantur. Exẽplum eſt in libro Iob [d] (Vna alteri adhærebit) id eſt, ſquama חוח *choth*. Sic enim habetur איש באחיהו ידבקו *iſch behachiu iedubaku*, vir vel quiſque in fratrem adhærebunt. Quamquam iiſdẽ illis locis præſentis libri docui vſurpari eam Syntheſin generum maſculini in verbo, & fœminini in nomine, ad exprimendam exactionem quandam operis, vel ſermonis elegantiam. Qua de cauſa Pictores nobis exhibent ſcientias, artes, virtutes, forma muliebri, necnon qui de illis tractant, ſic illas deſcribunt, ipſæque habitu eodem narrantur aliquando apparuiſſe, vt Naziázeno (narrat ipſe in ſomnio ſuo.) aut ANGELI (quos tamẽ aliàs dixi haud ita ſolere ANGELOS fœminas vt homines aſſumere dum apparent) induentes huiuſmodi formas & nomina.

a Ruth. 4. 11
b 1. Reg. 25. 27.
c 2. Reg. 13. 37.
d Cap. 41. 8.

Virum de mille vnum reperi.] Poëta dixit [e]:

„ *Vir bonus, & ſapiens qualem vix repperis vnum*
„ *Millibus è multis hominum conſultus Apollo.*

e Virg. in epig.

eſt numerus finitus pro infinito, vel indefinito: & vniuerſitatis propter perfectionem, ſicut docent innumerabilia tum ſacra, tum profana exempla, & obſeruant Gregorius [f], & Auguſtinus [g], qui mille annos Apocalypſis, anſam erroris millenariorum pro annis omnibus huius ſeculi interpretantur. Idem faciunt Interpretes Apocalypſis [h]. Hinc eſt quod aliquando Interpres ponit mille pro eo, quod eſt Hebraicè, multitudo: [i] Dilectus meus candidus, & rubicundus, electus ex millibus, Hebraicè (Ex multitudine מרבבה *merebabah*, quod tamen nomen pro myriade ponitur propter multitudinem. Sic explicat etiam Petrus Damianus [k] illum locum de CHRISTO, & mille numerum, eſſe totius humani generis perfectionem. Talis ad redeuntem amicum aggratulatio [l].

„ *Veranni omnibus è meis amicis*

f 9. Mor. c. 1. & li. 32. c. 12.
g 20 De Ciuit. c. 7.
h Cap. 20. 2.
i Cant. 5. 10
k Ep. 3. c. 4.
l Catull. epigram. 9.

,, *Antiſtes mihi millibus trecentis*
,, *Veniſti.—*

Haud ignota vnius ad mille comparatio, vt infinita quædam diſtantia deſignetur, ac eiuſmodi quoque differentia, qualis inter læuam, dextrámque manum, quarum olim digitis numerabatur, inchoando vnitatem ab auriculari læuæ complicato, & notando millenarium pollice, ac indice dextræ replicatis in ſe, vel vt Beda ſcripſit [a], eodem auriculari eiuſdem dextræ, geſtu eodem: quo tamen vſitatius eſt vt centenarius ſignificetur. Sed & Chaldæi lineis numeros exprimentes, vnum hoc modo *1 mille autem iſto 100. deſcribunt. Legendi Pierius [b], Nebriſſenſis [c], Bongus [d]. Comparatio hæc ſiue compoſitio vnitatis cum millenario alibi etiam vſurpatur in Scriptura, vt his in locis: Non poterit ei reſpondere vnum pro mille [e]. Quomodo ſi perſequatur vnus mille [f]. Mille anni ante oculos tuos [g]. Porrò non dubium quin his verbis, vt & ſequentibus Hyperbole contineatur, non infrequens Scripturis, & quidem cum de Iuſtorum perexiguo numero loquuntur, negantes vel vnum eſſe [h], affirmantes omnes à minimo vſque ad maximum auaritiæ ſtudere, ſequi munera [i]. Omnes quę ſua ſunt quærere [k]. Et clamans Dauid in perſona Crucifixi dicit [l]: Omnes videntes me, deriſerunt me, locuti ſunt labiis, & mouerunt caput. Legendus de crebro Hyperbolæ vſu in Sacris litteris Auguſtinus [m], Cyrillus Alexandrinus [n], Iſidorus Peluſiota [o]: De ipſa verò in ſe figura, vt ab aliis prætera vſurpatur, agunt egregiè Seneca [p], & Quintilianus [q]; & ille quidem dum explicat morale præceptum, ne beneficus beneficij recordetur, quod contulit.

Mulierem ex omnibus non inueni.] Rectam, inquit Chaldæus, qui tamen prius quoque membrum de viro negatiuè poſuit, nempe non repertum perfectum atque innocentem abſque corruptione à diebus Adam. Credi debet vſque ad id tempus, quo Salomon ſcribebat: poſtea non ſolùm CHRISTVS homo ſimul & DEVS, ſed propter honorem ipſius, Mater eius ab omni fuit immunis etiam originali peccato.

a *Tract. de Indigitatione.*
b *Hieroglyph. l. 37.*
c *Apolog. ad 50 ſacræ Scripturæ locos, c. 15.*
d *De Myſter. Numero.*
e *Iob 9. 3.*
f *Deu. 32. 30*
g *Pſ. 89. 4.*
h *Pſ. 13. 1.*
i *Iere. 8. 10. Eſa. 1. 23.*
k *Phil. 2. 21.*
l *Pſ. 21. 8.*
m *Ep. 59.*
n *Lib. 12. in Ioan. c. 68.*
o *Lib. 2. Epi. 99.*
p *Lib. vlt. de Benef. c. 23.*
q *Lib. 8. c. 6.*

Bonauentura notat, nonnullos Hæreticos exiſtimaſſe nullam mulierem ſaluari, atque id probaſſe, quia CHRISTVS hoc ſaluat tantùm, quod aſſumpſit, ſolus autem vir aſſumptus eſt ab eo: Et idem dixit [r]: Qui crediderit, & baptizatus fuerit, ſaluabitur, non verò, quæ: poſſe præterea hoc ex loco eandem hæreſim confirmari. Non legi alium qui meminerit hæreſis iſtius. Armenij negarunt futuras in ſuo ſexu mulieres in Reſurrectione, vt teſtatur Prateolus [ſ]. Hos diu antea refellit Auguſtinus [t], abutẽtes verbis Apoſtoli: Donec occurramus omnes in virum perfectum, in menſurā ætatis plenitudinis CHRISTI [u], cõformes imaginis FILII DEI [x]; & quia fecit DEVS virum ſolū ex limo, fœminam ex viro [y]. Qui vtrumque ſexum inſtituit, vtrumque reſtituet: nec negauit CHRISTVS futuras in reſurrectione fœminas, hanc Sadducæis negantibus, quod ſequi putarent, vt eſſent etiam ibi nuptiæ [z], illorum ſic argumentum facilius multo confutaturus, ſi negare potuiſſet. Legendi Scholaſtici in Quartum [a], & ex Noſtris Franciſcus Suarez [b], qui rationibus optimis, Patrúmque teſtimoniis hoc euincit de ſexuum diſtinctione, quam reſurgentes retinebunt. Quod

r *Mar. 16. 16 Ioan. 3. 5.*
ſ *In Catalogo Hæreſum.*
t *22. De Ciuit. Dei, c. 17.*
u *Epheſ. 4. 13*
x *Rom. 8. 29.*
y *Geneſ. 2. 7. 21. 22.*
z *Matth. 22 23. & ſeq. Act. 23.*
a *Diſt. 44.*
b *In 3. Paral. Tom. 2. Diſput. 43. ſectione 3.*

Quod autem de viri vocabulo reſpondet, ſumi pro vtroque ſexu certum eſt, docéntque qui explicant Pſalmos, in quibus vir beatus dicitur [a], Baſilius, Hierònymus, Auguſtinus. Fateor ſubſtantialem reſurrectionem eſſe poſſe eiuſdem numero, etiam ſi euadat ex fœmina vir. Item reſurrectio in ſexu fœmineo, non arguit neceſſariò fœminas conſequi ſalutem: tamen & illud magis cõgruit vnitati reſurgẽtium, atque perfectioni vniuerſi. Exemplum verò CHRISTI valet duntaxat ad perfectionem ætatis, atque iudicij: & hoc ex morali conſecutione ſequitur, quia peragunt hic nonnullæ fœminæ vitam præmio dignam æternæ vitæ, & meretrices ipſæ præceſſuræ ſunt, vt dixit CHRISTVS [b], in regno DEI, & mulier illa fortis tandẽ reperta ab eodẽ Salomone, ridebit in die nouiſſimo [c]. Denique CHRISTVS ita virum aſſumpſit, vt non niſi de muliere, quod non feciſſet, inquit Bonauentura, niſi ad ſalutem illa pertineret.

a In Pſ. 1. & 111.
b Mat. 21. 31
c Prou. 31. 10. 25.

Raritas prudentiæ, & conſtantiæ, & pudicitiæ in fœminis, quam notat præſenti loco Salomon, ſuadet potius indignum eſſe omnem hunc ſexum, cui Sacerdotale munus, vt Pepuziani volebant [d], & noſtro tempore Lutherani, deferatur: immò & melius facere, qui nec permittunt ei ciuilem gubernationem, licet id in totum nefas eſſe qui aſſerit Chriſtophorus Godmanus [e] conuincitur exemplis Athaliæ [f], ac Deboræ [g]. Non debuit infelix, ac muliere leuior hæreticus, Anglæ mulieri mutata ſententia, tantopere patrocinari, vt affirmaret Eccleſiæ ſupremam gubernationem, in omnibus cauſis, etiam ſpiritualibus ei competere. Hic rurſus omitti à me moneo Apologiam contra mulieres: Eas quidem certè Chryſoſtomus hac inſectatur ſentẽtia, ſeu potius Operis Auctor imperfecti [h], Operibus eius inſertus. Definit is hoc modo mulierem: Quid eſt autem aliud mulier, niſi amicitiæ inimica, ineffugabilis pœna, neceſſarium malum, naturalis tentatio, deſiderabilis calamitas, domeſticum periculum, delectabile detrimentum, mali natura boni colore depicta?

„ *Heu facul eſt homini* (ait Lucilius) *inuentu bona fœmina nuſquam.*
Fortaſſis bonam fœminam intellexit vxorem: quod ipſum nomen vxoris ab vngendo dictum volunt, quod lotum cadauer viri vngeret. Quanquam & bona fœmina quoque generalius appellaretur quæ nuptiis ac funeribus officij cauſa præſto erat [i].

Difficile bona reperitur vxor.

d Aug. de Hereſib. c. 27
e Apud Sebaſtianũ Medices in Summa hæreſum.
f 4. Reg. 11. 3.
g Iudic. 4. 4.
h Hom. 19.
i Donatus in Hecyra ex Ennio 3. Annal.

Verſ. 30.] SOLVMMODO hoc inueni, quod fecerit DEVS hominem rectum: & ipſe ſe infinitis miſcuerit quæſtionibus. Quis talis, vt ſapiens eſt, & quis cognouit ſolutionem verbi?

SOLVMMODO *hoc inueni, quod fecerit* DEVS *hominem rectum, &c.*] Variant editiones aliæ numerum pluralem verbi (idque quærere ſignificat.) Et pro quæſtionibus Græcè ſunt λογισμοὶ, de qua voce prius actum. Chaldaicè, & Hebraicè חשבנות *cheſchbonoth*, cuius loco vetus tranſlatio ponit

ponit cogitationes. Senſum tradit Hieronymus, & Salonius, vt occurratur ſuſpicanti propter præcedentem ſententiam, damnari vniuerſam humanam naturam,& mali auctorem DEVM induci, nos namque à DEO creatos bonos; ſed quia libero ſumus arbitrio derelicti; vitio noſtro ad peiora labi, dum maiora quærimus, & vltra vires noſtras varia cogitamus. Primi parentes cũ hac ſunt conditi rectitudine mentis,cuius & index rectitudo corporis, ſed immodica libido ſciendi detorſit illos,omnéque genus humanũ;cui multa operando, & diſſipando perueniendum nunc eſt ad aliquam veritatis cognitionem, ac veſcendum vt corporis pane, ſic animæ,

a Gen.3.19. qui eſt ſcientia, in ſudore[a]. De primo homine Chaldæus interpretatur: ſed qui hoc loco Hebraicè אדם *adam* vocatur, præfixam habet litteram ה *he* demonſtrantem, quæ non propriis, verùm appellatiuis præponi

b Lib.1. ſolet: monétque contra Iouinianum Hieronymus[b], nomen hîc eſſe hominis,in quo vir,& fœmina contineatur,exponens rectitudinem,quæ concupiſcentiam corrigebat,vel potiùs remouebat.Generaliter quoque Thaumaturgus homines accipit, rectitudinem verò ſimplicitatem animi, à qua illi diſtracti ſunt per varios diſcurſus,infinitas quæſtiones, & dictiuncularum diſceptationes.

c 2.Par q.96. memb.1. Minùs probabiliter ſentiunt Halenſis[c],Bonauentura[d], Scotus[e], Marſilius[f],Altiſiodorenſis[g], Catharinus[h], citatúrque Hugo Victorinus,

d 2.Diſt.29. a.2.q.2. qui tamen & ſe nihil velle definire ſcribit[i], & potiùs contrarium docet[k]:

e Eod lib. & Diſt. q.vnica. qui negant hominem primum creatum in gratia; ſed poſteà tamen eam priuſquàm peccaret,accepiſſe,licèt hoc etiam videatur negare Marſilius.Illos Beatus Thomas[l] huius loci teſtimonio confutat,rectitudinem expla-

f 2.q.16.a.6. nans ſecundum hoc quod ratio ſubdebatur DEO, rationi verò inferiores

g In ſumma. vires, & animæ corpus. Non ergo ſufficiens expoſitio eiuſdem Bonauen-

h In Geneſ. turæ verba hæc intelligentis tum hîc, tum Prologo ſecundi ſententiarum,

i 1.De Sacrã. Par 6.c.17. vbi fusè verſat locum iſtum, & Diſtinctione vigeſimanona de ſola homi-

k Ibid.c.10. nis natura facta ad imaginem DEI, quæ imago tribuerit capacitatem ad

l 1.Par.q.95. art.1. rectitudinem gratiæ, ſecundùm quam recti diligunt DEVM[m], & rectè

m Cant.1.4. intelligunt,ac iudicant,& adæquant ſe veritati, hóſque veritas DEVS di-

n Pſal.72.1. ligit; bonus rectis corde[n],quos decet collaudatio[o]. Nec obeſt quod na-

o Pſal.32.1. tura gratiam præcedat. Sufficit ſi conſideratione,& prioritate quam vocant naturæ: nec quod ſic homo meliùs vel cognoſceret diuinum beneficium, vel ad id ſe diſponeret: Satis vtrumque potuit licèt in gratia ipſa conditus,ſicut & Angelus: immò hinc maioris erga DEVM amoris occaſio vtrique præbita.

p Lib.1. Hieronymus[p] contra Iouinianum rectum cum bono confundit,& opponit rectitudini deprauationem peccati, atque concupiſcentiæ, vt iam di-

q 14.de Ciu. DEI,c.11.& 27.& de corrept. & grat. cap.10. xi. Auguſtinus[q] explicat hominem rectum, id eſt, voluntatis bonæ. Cyrillus Ieroſolymitanus creatum, vt Apoſtolus[r] loquitur, in bonis operibus: qui loquendi modus innuit recreationem ſimilem primæ creationi in gratia, ſicque alibi Scriptura loquitur. Rupertus[ſ] exponit eo modo

r Epheſ.2.10.

ſ In Geneſ. quem retuli ex Sancto Thoma. Nec valet Caietani coniectura,qui negat etiam hîc agi de alia,quàm de naturali rectitudine, quod Salomon dicat ſe inueniſſe,nimirùm,inquit ille,ſub naturali lumine intellectus, cum iuſtitia

origi

originalis credatur fide, potuit enim hac fide poſita, ſimul per diſcurſum, prauitatem, ſeu deprauationem naturæ melius cognoſcere. Simili argumento refelluntur, qui DEVM auctorem peccati faciunt, necnon qui vel aiunt non aliter, vllo modo conditum primum hominem, quàm nos nunc ſimus, quod aſſerebant Pelagiani [a]; vel quod ſentiunt Caluiniſtæ [b], ac Lutherani [c], non in gratiæ donis læſam naturam noſtram ob peccatum, nulla enim huiuſmodi dona fuiſſe: verùm in re quapiam naturali, quale in primis liberum ſit arbitrium, quo iam careamus. Agit contra iſtos errores præ aliis diligenter Cardinalis Bellarminus [d]. Adiuuant veritatem ſententiſiæ, huiúſque loci affinia alia teſtimonia. DEVS creauit de terra hominem, & ſecundùm imaginem ſuam fecit illum [e]: & iterùm conuertit illum in ipſam, & ſecundùm ſe veſtiuit illum virtute, Græcè eſt ἰσχὺς vis, fortitudo, robur, non animi minus, quàm corporis. [f] Diſciplina intellectus repleuit illos, creauit illis ſcientiam ſpiritus, ſenſu impleuit cor illorum, & mala, & bona oſtendit illis, &c. Creauit [g] DEVS hominem inexterminabilem ἐν ἀφθαρσίᾳ in incorruptione, & in integritate, & ad imaginem ſimilitudinis ſuæ, καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτόν (: Et imaginem propriæ proprietatis (iuxta codices alios ἀϊδιότητος, æternitatis) fecit illum.) Inuidia autem Diaboli mors intrauit in orbem terrarum. [h] Renouamini Spiritu mentis veſtræ, & induite nouum hominem, qui ſecundùm DEVM creatus eſt in iuſtitia, & in ſanctitate veritatis. [i] Expoliantes vos veterem hominem cum actibus ſuis, & induentes nouum, eum qui renouatur in agnitionem ſecundùm imaginem eius, qui creauit illam.

Solummodo hoc inueni.] Hebraicè ſeorſum, (Vide hoc inueni:) Vbi attentio erigitur Lectoris, & commendatur intenta cogitatio Eccleſiaſtæ. Aquila: (Μόνον ἴδε.) Alij. ἴδε, &c.

Rectum.] De hac voce dixi in Hiſtoria Apoſtolica [k]. Vox Hebræa ישר *iaſchar*, ſumitur pro æquo, ſimplici, grato aliis, probo: Solet Scriptura rectitudinis nomine ſignificare perfectionem gratiæ, vt Gregorius [l] de Valentia oſtendit ex Iob [m], Pſalmis [n], adde Cantica [o], cum dicitur quod Recti diligunt: & Auguſtinus [p] non obſcurè innuit hunc quoque locum, ſubindicans de creatione primi hominis in gratia.

Et ipſe ſe infinitis immiſcuit quæſtionibus.] Vitio ſuo ad peiora per liberum arbitrium delapſus eſt, vt expoſuit Hieronymus, maiora quærens, & vltra vires cogitans.

Miſcendi verbum, ait Bonauentura [q], denotat conuerſionem peccati ad creaturam: conuerſioni auerſio iungitur: quæſtiones important finis priuationem: & indicant remanſiſſe in homine rectitudinis appetitum: infinitas earum, quod nihil ſatiare poteſt curioſitatem, cùm diſcamus ſemper, & nunquam ad ſcientiam veritatis perueniamus [r]: nihil explere cupiditatem: nihil ſtabilire ipſius inſtabilitatem, quia cecidit à veritate in ignorantiam, à bonitate in malitiam, à poteſtate in impotentiam. Hebraicè, & Græcè: (Ipſi quæſierunt cogitationes multas, ſiue ratiocinationes, &c. Olympiodorus λογισμοὺς interpretatur obliquas viuendi rationes, in quas ſeipſos diſſecant homines, vt alius libidini, alius auaritiæ ſeruiat, alij paſſionibus aliis ſint ſubiecti. Concordat Caietanus, ídque varias de felicitate

a Auguſt. de Hæreſ. c. 88. & Ep. 106.
b Caluin. 1. Inſt. c. 15. §. 3.
c In c. 3. Gen.
d Lib. de Gra. primi hominis.
e Eccleſ. 17. 1. 2.
f Ibid. 6.
g Sap. 2. 23. 24.
h Eph. 4. 23
i Coloſſ. 3. 10.
k Cap. 8. 21.
l 1. p. diſp. 7. q. 2. punct. 2.
m Cap. 1. 1. c. 4. 7.
n Pſal. 7. 11. Pſalm. 32. 1. Pſal. 50. 12.
o Cap. 1. 4.
p De corrept. & grat. c. 10.
q Prologo 2. ſentent.
r 2. Tim. 3. 7.

ſententias demonſtrare, atque hinc quàm pauci valeant ratione, conſtare. Thaumaturgus, vt dixi, ſolos intellexit animi diſcurſus, variáſque diſceptationes de leuibus rebus, vt de dictiunculis, circa quas tempus terunt, qui ſapientiæ profitentur inquiſitionem. Lyranus putat ſignificari difficultates circa acquiſitionem ſcientiarum, & virtutum, propter priuationem originalis iuſtitiæ, & rebellionem inde ſecutam corporis ad animam, & omnium vitium inferiorum ad partem animæ ſuperiorem. Hugo Cardinalis explicat tum de his, quæ ſcirę ſtudemus, nec ſciri poſſunt definitè in hac vita, tum de curis, ac ſollicitudinibus, & concupiſcentiis, quas & quærimus, & de illis ratio quæretur in iudicio. Carthuſianus quæſtiones propriè intelligit, non vtiles ac licitas tantùm, ſed curioſas & ſuperſtitioſas. Titelmanus vult quęſtionum nomine contineri omnem difficultatem, perplexitatem, miſeriam, in quas homines poſt primum parentem, qui naturam ipſam inuoluit, ſe quoque ipſi inuoluant. Alij vim facientes in voce quæſtionum, rixas accipiunt, pugnáſque carnales. Facilè conceſſerim cuncta, quæ variè varij intelligunt per quæſtiones, ea voce comprehendi, cui dudum expoſitæ reſpondet Græca τῶν λογισμῶν, & Hebræa חשבונות *cheſchbonoth*. Symmachus autem vertit ἀπεριεργάσαντο πολυπραγμοσύνην, operati ſunt curioſitatem, vel variam negociationem.

Quis talis vt ſapiens eſt, & quis cognouit ſolutionē verbi?] Hinc vetus tranſlatio, & nõnulli codices inchoant ſequēs Caput. Græci: (Τίς οἶδε σοφοὺς, &c. Quis nouit ſapientes.) Aquila in ſingulari σοφὸν ſapientem ponit. Chaldæus: (Quis eſt ſapiens qui poſſit conſiſtere aduersùs ſapientiam Domini, & ſcire ſolutiones eloquiorum in prophetia?) Hieronymus arbitratur nouo quodam principio Eccleſiaſten nunc, quia priùs dixerat, difficile bonum hominem inueniri, tamen à DEO creatos bonos homines, ſed ſua ſponte ad peccatum delapſos, quid boni homini dederit DEVS, quaſi gloriabundum enumerare, ac obliquè de ſeipſo loqui, vtpote qui ſapientia, proui dentia, occultorum DEI myſteriorum notitia valuerit, problematum quoque ſolutione, ita vt etiam in vultu ipſo eluxerit ſapientia ipſius, quemadmodùm innuunt prima verba ſequentis Capitis, prout in editione vulgata diſtinctio Capitum eſt. Addit Carthuſianus, hac ſui, quamuis tacita, laude, refrænare aliorum immoderatum ſcientiæ ſtudium, cùm ipſemet tantam ſit paſſus difficultatem. Simili vſum ex ſeipſo ratione Salomonem Capite
a Verſ.1.2. ſecundo [a] docuimus agentem eâdem de re, & ibidem [b] prætereà vt diſ-
b Verſ.25. ſuaderet voluptates. Ait etiam poſt Hugonem Cardinalem, oſtendi, nihil eſſe quod æſtimari tantopere debeat, vt ſapientem. Sed hoc ſatis innuit in ſua expoſitione Hieronymus. Bonauentura conſentit volens proponi Sapientis excellentiam in verbis.

Iuxta lectionem Gręcam idem Hieronymus, & cum eo, vt ſolet Albinus, priorem quóque ſecutus ſenſum, explicant raros eſſe, ac difficile poſſe diſcerni qui ſint veri Sapientes, & qui veram inueniant ſolutionem Scripturarum, quamlibet multi profiteantur vtrumque. Thaumaturgus ſic nectit ſententiam cum exordio alterius Capitis. Cum exploratur Sapientia in homine (τίς οἶδε σοφοὺς, vel σοφὸν; Quis nouit Sapientes, aut Sapientem?) eius ipſius qui habet illam, vultum ſplendore perfundere ipſa cernitur, ſicut impudentia,

pudentia eum, in quo domicilium habet, ſtatim vt viſus eſt, odio dignum eſſe coarguit. Olympiodori ſimilis eſt interpretatio ſecundæ Hieronymi: Solùm differt, quod ait doceri Sapientem illum verum eſſe, qui diſcernere queat eum, qui ſit verè Sapiens, ab eo, qui videtur tantùm eſſe: poſſe præterea ſoluere quæſtiones, & animæ faciem luce magna Sapientiæ conſpicuam habere. Hugo Cardinalis dicit, nemini, niſi Sapienti, cõuenire quod proxime dictum eſt, factum à DEO hominem rectum, & Sapientis eſſe, non ſe quæſtionibus miſcere, ac inuoluere, ex quibus nequeat extricare ſe, verùm eas expedire, & ſoluere, nec niſi res honeſtas, ac pias ſobriè ſcrutando. Addit antonomaſticè intelligi vel CHRISTVM, vel Salomonem Sapientis nomine: per ſolutionem verbi non ſolum diuinæ Scripturæ iuxta il-
lud [a]: Quis eſt dignus accipere librum, & ſoluere ſignacula eius? Sed eius, *a Apoc. 5. 2.*
de quo ſumus in Iudicio interrogandi: quia [b] Qui cuſtodierint, & viderint *b Sap. 6. 11.*
iuſta, inuenient quid reſpondeant. Titelmanus nihil aliud hac intendi
ſententia ſcribit, quàm vt attendamus diligenter ad ea, quæ dicta ſunt, vel
periculoſam mulierum malitiam, vel non DEO, ſed nobis ipſis, quos ille
rectos condidit, malorum deputandam cauſam. Sic eſſe in quodã Pſalmo [c] *c Pſ. 106. vlt.*
poſt multa abſtruſa explicata: Quis Sapiens, & cuſtodiet hæc, & intelliget
miſericordias Domini? Sic aliquando CHRISTVM his vſum verbis [d] *d Mat. 11. 15.*
quæ Angelum quoque repetiiſſe tradit Apocalypſis [e]: Qui habet aures *& cap. 13. 9.*
audiendi, audiat; &, Qui poteſt capere, capiat [f]. Caietanus negationem in- *43.*
terrogatione putat includi, non modo ab ſe ſapientiã elongatam, quod nu- *e Cap. 2. 7.* *11. 17. 29.*
per Eccleſiaſtes [g] dixerat, verum etiam prorſus neminem reperiri, nec Sa- *c. 3. 6. 13. 22.*
pientis conditiones in quopiam eſſe, nullum quoque verbum illud inter- *c. 13. 9.*
pretari, de quo liber hic totus agit, quod, & quale ſit bonum hominis in to- *f Mat. 19. 12.*
ta vita præſenti: hoc autem ab effectu probari, quoniam ſubinde mutan- *g Verſ. 24.*
tur qui Sapientes videntur, vt apparet ex vultu, quod habetur principio
proximi Capitis.

Omnes probo ſententias, minus vltimam; non quod interrogationem negem negandi vim habere, ſed quia diſcrepat in totum à ceteris, & coactior eſt, atque remotior. Titelmani ſenſus ſua placet ſimplicitate, & facilitate. Vetuſtiores Patres libentius ſequor, præcipue Hieronymum à quo non multum reliqui diſſident, excepta Paraphraſi Chaldæa, quæ fauet potius Caietano.

Solutionem verbi.] Vatablus Interpretationem negociorum. Clarius: Iudicium de rebus. Carthuſianus: Quæſtionum (de quibus priore verſu) per verba propoſitarum, aut quarumuis rerum, ſumendo verbum pro re: Hugo Cardinalis, nec non Hieronymus, Scripturæ diuinæ, vel myſteriorum, vel vt ait Chaldæus, eloquiorum in prophetia. Has omnes acceptiones habet Verbum, & congruunt propoſito. Pro ſolutione Hebraicè eſt פשר *peſcher*, quod ſemel duntaxat, & hoc quidem loco extat in Scriptura. Magis vſitatum nomen Chaldæis vel פשרא *piſchra*, quod eſt
apud Danielem [b]. Hebræi libentiùs vſurpant vocem פרשה *paraſchah*, ex *b Cap. 2. 4. 7.*
qua videri poteſt orta illa per tranſpoſitionem litterarum, & inde nominatos Phariſæos putant, de quibus aliàs dixi.

CAPVT OCTAVVM.

SVMMARIVM.

SAPIENTIS indicia nonnulla traduntur, in lineamentis corporis, verbis moderatis, obſeruatione iuramenti, legis cuſtodia, negociatione tempeſtiua, conſiderata, lenique de Improbis ſententia, curæ ſuperuacaneæ, & nimis anxiæ curæ fuga.

Verſ.1.] SAPIENTIA hominis lucet in vultu eius, & potentiſſimus faciem illius commutabit.

VETVS tranſlatio apud Hieronymum, Albinus, Carthuſianus, & Caietanus verſum iſtum coniungunt præcedenti Capiti, vt etiam diximus. Bonauentura, & Vatablus ſumunt initium huius Capitis ab vltimo verſu Capitis prioris. Idem porrò Bonauentura Sapientis arbitratur excellentiam hic in vultu propoui, iuxta illud:[a] In facie prudentis lucet Sapientia; &,[b] Ex viſu cognoſcitur vir, & occurſu faciei cognoſcitur ſenſatus, &,[c] Cor hominis immutat faciem eius. Qui enim Omnipotens eſt DEVS, & in cuius manu cor eſt regis, quaqua verſum ab ſe conuerſum[d]; commutat faciem exteriorem, prius commutádo interiorem, hoc eſt, animæ ſeu rationis portionem ſuperiorem diuinæ capacem rationis. Hieronymus veterem ſecutus tranſlationem ex parte priore, & Septuaginta ex poſteriore, (Sapientia hominis illuminabit vultũ eius, & impudens vultu ſuo odietur.) explicat illam de clariore cognitione DEI, per quam dicimur reuelata facie DEI gloriam contemplantes[e], ſeu de ſignato ſuper nos lumine vultus[f] DEI: hanc de iis, qui Sapientiam non habent, ſed errores, impudenti vultu defendentes, odio habentur. Accommodat id idẽ prætereà ad ipſummet Eccleſiaſtem, qui ſe laudet obliquè, tum de ſapienter reſponſis, vt eſt extremo priore Capite, tum hic de collucente etiam in vultu Sapientia.

a Prou. 17. 24.
b Eccl. 19. 26.
c Eccl. 13. 31.
d Prou. 21. 1.
e 2. Cor. 3. 18.
f Pſal. 4. 7.

Extendit hoc Albinus ad quemlibet alium Sapientem, qui moribus agnoſcatur honeſtis, & viſu diſcernatur à ſtulto. Impij facies vultúſque combuſtus eſt[g], & ſicut nigredo ollæ[h]. Hic vltimus generalior ſenſus eſt ſatis

g Eſa. 13. 8.
h Nahum 2. 10.

eſt ſatis communis, præter quem quarto loco tradit Hugo Cardinalis cum Gloſſa Interlineari, per vultum intelligi opera, quoniam ab his, ſicut à fructibus arbor, quiſque cognoſcitur [a]: & quinto conuerſum eſſe Sapientem, velut ad ſpeculum; propterea ſplendere hanc in illo, & ſexto lucere Sapientiam in vultu Sapientis, id eſt, in anterioribus, id eſt, in ſpiritualibus, cum ſtultus quæ ſunt Mundi, ac proinde poſteriora ſapiat.

a Mat. 7. 16. 17.

Carthuſianus inſiſtens in tertio vultus nomine comprehendit geſtum, riſum, auſcultationem, & alia quæ in vultu eniteſcunt. Lege quam eleganter deſcribit, pingítque Seneca [b] Sapientis viri venerabilem vultus, & maieſtatis plenam formam. Græci, vt Thaumaturgus, & Olympiodorus conſentaneè ad editionem Græcam prioris verſus, τίς οἶδε σοφούς: (Quis nouit Sapientes?) in eodem tertio ſenſu concordant, nimirum cognoſci Sapientem de vultu ipſo: quamuis Olympiodorus de animæ facie potius interpretetur, quod & Hieronymus [c] alibi facit, ſenſu tamē, vt opinor, accommodationis. Concinit & Chaldæa paraphraſis, (Sapientia viri ſapientis illuſtrat ſplendorem faciei eius inter iuſtos, &c.)

b Ep. 115.
c In Eſa. lib. 15. in c. 56. & lib. 3. in c. 8. Zacha.

Quanta ſit in vultu vis in vtramque partem, vt de moribus, indole, ingenio iudicium feratur, non penitus ἀστόχως per artem Phyſiognomicam conſtat; & nos cùm diſſereremus in Apoſtolica [d] hiſtoria de Moſis vultus elegantia, ſatis copioſè demonſtrauimus, necnon quando egimus de angelica facie Stephani [e], vel de Iacobi minoris corporea cū CHRISTI lineamentis ſimilitudine [f]. Hinc illa adagia: Ex fronte perſpicere, &, Ex habitu bonum virum præ ſe fert: de quibus Collector Adagiorum. Apta comparatione rem illuſtrat noſter idem Sapiens [g]: Quomodo in aquis reſplendent vultus proſpicientium, ſic corda hominum manifeſta ſunt prudentibus, videlicet ex vultu illa dignoſcentibus.

d Act. 7. 25.
e Suprà 6. 15.
f Ibid. c. 1.
g Prou. 27. 19.

Sapientia hominis lucet in vultu eius.] Hieronymus aliis locis citatis in Eſaiam & Zachariam legit: (Sapientia hominis illuminat faciem eius:) hic autem in vetere tranſlatione (Illuminabit vultum eius) quod eſt magis conſentaneum editioni Hebraicæ, & Chaldaicæ, & Græcæ: tamen ſenſus non eſt diuerſus: eadem namque Sapientia lucet in vultu, ſeu facie, dum hanc illuminat. Vatablus exponit de ſerenitate vultus, ſeu hilaritate: Caietanus de maieſtate, atque auctoritate. Clarius de gratia, qui dici ſolet vultus gratioſus, quemadmodum notato loco dicebamus vocatū Moſem ἀστεῖον. Redeunt eodem cuncta. Crebrò Scripturæ vultum illuminare, aut illuſtrare aliquem ſuper aliquo, vt DEVM, dicunt, pro eo quod eſt benignè intueri, ac facere. Sic præſertim Pſalmi [h]. Nihil iucundius luce, triſtius tenebris, videtúrque rebus aduerſis ac internis perturbationibus facies obſcurari. Similis ſententia libri Iob [i]: Quando ſplendebat lucerna eius ſuper caput meum. Opponitur perſæpè abſconſio, vel auerſio faciei ab aliquo. Quanquam & interdum hæ ipſæ poſteriores formulæ adhibentur, vt DEI ſignificetur ſedatus furor.

h Pſ. 30. 17. Pſ. 66. 2. Pſ. 118. 135.
i Cap. 29. 3.

Et potentiſſimus faciem illius commutabit.] Hebraicè: ועז פניו ישנא *vohhoz panau ieſchunne.* Caietanus vertit: (Et fortitudo vultus eius mutabitur:) Exponítque nullum reperiri verum Sapientem, quoniam is, qui talis videtur eſſe, deſipit aliquando, vt cùm quod prius, inquit, eſt dictum, ſinit ſe

muneribus corrumpi, vexat ſubditos, ſicque vultus etiam ipſe illius, hoc eſt, auctoritas apud eos mutatur, & amittitur. Alij pro abſtracto reddunt concretum, fortem pro fortitudine, & interpretantur illa pro impudentia, vel impudente. Senſum verò volunt eſſe, vt Titelmanus ait, mutationis de bono in malum: cùm nempe Sapiens deſinit eſſe talis, prout ferè Caietanus dicebat. Fauet paraphraſis Chaldaica, quamuis non adeo apertè mutationem iſtam indicet eſſe Sapientis, ſed potius opponere illi alium videatur, exponens impudentem pro forti (Et impudens facie, immutantur viæ eius de bono in malum.)

Meminit idem Titelmanus adhuc alterius verſionis huius ac præcedentis membri: (Sapientia hominis lucere faciet vultum ipſius, & fortitudinem, vel impudentiam, vel crudelitatem, ſeu feritatem, & barbariem, vultus eius mutabit.) id eſt, Per ſapientiam auffertur à vultu hominis quicquid poteſt offendere, ne tale quid appareat in eo. Vatablus: (Et vultum impudentem remouet.) vel (Duritia vultus eius mutari ſolet) id eſt, inquit, arrogantia, & impudentia faciei Sapientis commutatur, nam Sapientia reddit hominem abiectum in oculis ſuis, quamuis ab aliis plurimi fiat. Iſidorus Clarius: (Et impudentia faciei illius commutabitur,) quia ſcilicet, inquit, vbi ſapientia hominem poſſederit, impudentia recedit à fronte:

a Cap.3.17. eſt enim Sapientia, vt ait Iacobus [a], pudica, & verecunda. Facit quoque mentionem eorum, qui reponunt (crudelitatem.) Græcè eſt, καὶ ἀναιδὴς προσώπῳ αὐτοῦ μισηθήσεται. (Et impudens (ſic Hieronymus explicat:) vultu ſuo odietur:) In editione Sixtiana Latina Septuaginta Interpretum ſuſpicor errore poſitum Imprudentem pro Impudente. Olympiodorus hunc impudentem ait eſſe illum, qui contentioſis ſermonibus, captiunculiſque Sophiſticis ſeſe efferat, ſed redargutus, impudentię pœnas det, odióque habeatur.

Quod attinet ad Hebræum textum, cuius verba poſui, primum vocabulum עז *hhaz*, ſignificat non modo robuſtum, ac fortem, ſed etiam obfirmatum, durum, pertinacem, vt ibi [b], Maledictus furor eorum (Simeon,

b Gen.49.7. & Leui filiorum Iacob) quia עז *hhaz*, pertinax; at verò עז *hhoz*, eſt potius nomen ſubſtantiuum. Sic etiam verbum in hiphil ſumitur pro indura-

c Prou.21.29 re, vt [c] העז איש רשע בפניו *hehhez iſch raſchahh bepanau*, Vir impius pro-

d Ezec.3.7. caciter obfirmat vultũ ſuum, quod aliter dicitur [d] eſſe attrita fronte, & duro corde, vulgò perfrictæ frontis, irreuerentem, & infrunitum ſine fronte, quaſi infronitum, vt quidam volunt. Talis eſt impudens, ἀναιδὴς, vt verterunt Septuaginta. Alterum verbum ישנא *ieſchunna*, notatum puncto in dextræ cornu literæ ש, & permutato ה in א, in coniugatione pual, ſignificat mutabitur, à radice שנה *ſchanah*, ſicq; Pagninus exponit in Theſauro, quòd feritas, barbaries, & impudentia Sapientiæ beneficio deponitur è vultu. Si verò littera ש, punctum gerat ad ſiniſtrum latus abſque alia mutatione, quàm vt vertatur ה in א, illam habet ſignificationem, quam attulerũt Septuaginta μισηθήσεται, odietur, ſiue odio habebitur, à themate שנא *ſchana*, vel שנא *ſchane*. Hinc intelligimus quàm ſit incerta punctorũ ratio, quæ Maſoretæ poſt quadringẽtos annos à CHRISTO reperẽrunt: & cùm optio datur, debere nos vulgatum Interpretem ſequi, quem

approbat

approbat Eccleſia,quique ſemper multo doctius aptiúſq; deprehéditur aſſecutus Scripturæ ſenſum.Negari non poteſt minoré mutationé in Hebræa editione huius loci eſſe,prout illam Interpretes LXX.expreſſerunt:nihilominus eam fatemur,ac recipimus, quia ſic noſtro videtur Interpreti, & ſimilis mutationis ratio aliquando neceſſario debet admitti, & poſterius hoc verſus iſtius membrum cum priore melius congruit, vt in vultus mutatione ſententia tota perſeueret.

Iam ſenſus ipſe poſita editione noſtra declarandus eſt: (Et potentiſſimus faciem illius commutabit.) Hebraicè eſt poſitum (potens vel fortis.) עז *hhoz*,quam vocem in hac ſignificatione omnino accipimus hic cum noſtro Interprete, licet quandoque ſumi dixerimus pro pertinaci,ac proinde pro impudenti, ac talis poſſit eſſe, qui potentia valens veretur neminem. Hugo Cardinalis hunc potentiſſimum intelligit DEVM, qui commutet eum,qui malus eſt, vt euadat bonus, qui turpis,vt pulcher, qui debilis,vt fortis, qui viator per gratiam, vt comprehenſor per gloriam, ſecundùm quadruplicem ſtatum Incipientium, Proficientium, Perfectorum, Peruenientium. Dixi,Bonauenturam ſic etiam expoſuiſſe mutari faciem corporis externam à DEO, prius animæ internam immutante. Eadem eſt ſententia Interlinearis Gloſſæ,quia ſperantes in DEVM mutant, inquit,fortitudinem [a]: & Lyrani, qui id refert ad faciem glorioſam, quam dabit *a Eſa.40.31*
DEVS in reſurrectione.Idem ſentit Titelmanus de vultus in hac vita mutatione,in alia verò Arboreus. At Moringus vult nos per potentiſſimum intelligere,crudelem,ac ferocem,& conſequenter impudentem,cui non vt Sapienti vultus hilaritate,& gratia quadam illuminatus,verùm triſtis,trux, metuendus,atque in eum habitum ex induſtria compoſitus, qualis in Catilina,Salluſtio teſte,qui etiam mortuus ferociam animi retinebat in vultu, quam habuerat viuus.

Quo fit,vt,ſicut legit editio Græca,ſit inuidioſus apud omnes, & infenſus: quemadmodum Sapiens è contrario placidiſſimo ſuo vultu popularis,& amabilis. Pineda noſter in Commentariis in Iob [b],ſic exponit, Sa- *b In c.9.verſ.*
pientiæ vim eſſe tantam,vt quantauis quis dignitate,atque præſtantia præ- *27.num.2.*
ditus ſit,& natura ſua toruum habeat vultum,triſtem,minacem, Sapientiæ beneficio,vultus eius reddatur benignus, facilis, hilaris, ſerenus, expertectus. Idem rurſus aliter eodem Opere [c], licet aliquis ſit Sapiens, nihilo- *c In verſ.5.*
minus ſi Principi ſeruiat,& ab illius vultu pendeat,non poſſe non in horas *num.2.*
mutari,ac diuerſos ſumere vultus,perinde vt vmbra corpore,à quo pendet, mutato,mutatur;ideo non fidendum, vel nitendum Principibus [d], qui *d Pſ.145.3.*
ſunt inconſtantiſſimi,ſed potentiſſimo,conſtantiſſimóque Regi DEO, qui non mutatur [e], nec habet viciſſitudinis obumbrationem [f]. Videri poſſet *e Mala.3.6.*
fauere verſus ſequens: (Ego os Regis obſeruo,&c.) Ex omnibus quas iu- *Num.23.19.*
dicio probabiles,placeret maximè ſecunda expoſitio, niſi obſtaret prono- *f Iacobi 1.17.*
men (illius) quod indicat alterius actionem in alium, non eiuſdem in ſeipſum. Interpres noſter nomine potentiſſimi videtur prorſus innuere DEVM voluiſſe,non eum,cui mutatur vultus, non alium, qui mutet alteri,quem nihil opus erat voce ſuperlatiua deſignare abſolutè poſita, licet cum addito dicantur quandoque potentiſſimi robore etiam homines [g]. *g Eze.32.21.*

Quocirca

Quocirca cogimur primis adhærere,qui ad interpretis noſtri mentem propiùs locuti ſunt. Sic eos autem intelligimus, vt DEO tribuatur illa ipſa lux in vultu, quæ priore verſus parte dicitur, hoc eſt, ſerenitas, hilaritas, maieſtas. Attingit Emmanuel Sa quintum ſenſum, quod DEVS ſic aliquando Sapientem deijcit,vt non videatur eſſe ſapiens. Quod Hebraicè eſt in paſſiua, Interpres in actiua ſignificatione expreſſit.

Faciem illius commutabit.] Faciei commutatio index eſſe ſolet variarum affectionum animi, quando ſubinde variè contingit æquabilitas, ac idem tenor mentis pacatæ ſignum. Annæ, quæ fuit poſteà Samuelis mater, non ſunt vultus ampliùs in diuerſa mutati, quando Sacerdos Heli conſolatus eſt eam, benéque precatus [a]: reges tempeſtate perculſi mutauerunt vultus [b]: Eſther etiam in pallorem mutata pauefcens Aſſuerum [c]: Danielis facies mutata eſt à diuina viſione [d]. Mitto exempla alia in vtramque partem. Hæc mutatio fauſta, & læta.

a 1. Reg 1. 18. b Ezech. 27. 35. c Eſther 15. 10. d Dan. 7. 28.

Verſ. 2.] EGO os regis obſeruo, & præcepta iuramenti DEI.

HOC, ac ſequentibus tribus verſibus, arbitrantur Hieronymus, & Albinus præcipi obedientiam Regum, & poteſtatem, quoniam Septuaginta Imperatiuo modo extulerunt φύλαξον; tamen præcipuè regis DEI, nominatim verò non inquirendo rationes eorum, quæ præcepit, nec temerè ſacrum ipſius iuramentum, ſiue myſterium Scripturis contentum vulgando; ſed collocando voluntatem in Lege, atque obſeruādo quid, & quomodò præcipiat. Non admodùm diſſimilis expoſitio Græcorum, niſi quod caueri quoque docent ne iuremus: Latini pariter alij non abſunt hinc longè, exceptis paucis, vt dicam. Verùm excutiamus per partes omnia.

Ego os regis obſeruo.] Quia tantus rex Salomon magnificatus ſuper omnes reges terræ [e], tótque regna poſſidens, & cultus à regibus [f], non alium videtur intelligere, quàm DEVM magnum Dominum, regem magnum ſuper omnes Deos, Regem regum, & Dominum dominorum [g], habentem in veſtimento, ac in fœmore ſuo ſcriptum, Regis regum, ac Domini dominantium elogium [h], per quem reges regnant [i], cuius poteſtas æterna, & regnum quod non corrumpetur [k], nec habet finem [l]. Et hoc longè meliùs, quàm vel dicere loqui Salomonem ſub perſona cuiuſuis alterius Sapientis, qui pareat legibus, & imperiis Principum, vt ſentit in priore loco Hieronymus, & Olympiodorus, aliíque, ſed ſimpliciter Vatablus, & Moringus; vel de ſeipſo, vt ſe, quemadmodùm explicat inter varios dicendi modos Hugo Cardinalis, ſignificet proferre verba conſiderata, nec alia, quàm lenitatis, clementiæ, iuſtitiæ, denique digna principe [m], quem non decet labium mentiens [n].

e 3. Reg. 10. 23. f Ibidem 4. 21. 34. g Pſal. 46. 1. Pſalm. 94. 3. h Apoc. 17. 14. c. 19. 16. i Prou. 8. k Dan. 7. 14. l Luc. 1. 33. m Eſa. 32. 8. n Prou. 17. 7.

Græcè, vt dixi cum Hieronymo, eſt imperatiuus modus, *ςόμα βασιλέως φύλαξον*, Os regis cuſtodi. Hebræus quoque textus, & Chaldæus ita legit: Sed Hebræus cum Apoſiopeſi. Ego, nempe moneo, vt ſupplent Pagninus, & Vatablus, os regis obſerua: Vel ego, vox Sapientiæ pronunciæ. Tamen ſi demas

ſi demas puncta dictioni שמר *ſchòmer*, poteſt eſſe participium, quo vtuntur Hebræi pro tempore præſenti, quo carent, & non tantùm verbum imperatiui modi. Poſſet præterea ſenſus eſſe, vt ait Sa, Ego videlicet dixi mihi ipſi, os regis obſerua, id eſt, DEI, vel, Ego qui ſum Eccleſiaſtes, & rex, valeóque ſcientia, atque experientia, & ipſemet ſum teſtis locupletiſſimus horum quæ dico. Sic Caietanus. Sed Interpres optimè reddidit.

Os.] Id quod profertur ore, ſcilicet, præceptum, legem, verba. Sic pollicetur CHRISTVS os, & ſapientiam tempore perſecutionis [a], & eſt valde trita oris hæc notio ſacris Scripturis. Myſticum, vt os CHRISTVS, rex PATER ſit, vt placet Bonauenturæ, Hugoni ſic illud accipientibus [b]: Oſculetur me oſculo oris ſui, vel vt os cenſeatur, qui ſeparat pretioſum à vili [c], & quilibet prædicator. Si ferret vox Hebraica פה *peh*, & Græca *ςόμα*, ſicut Latina os, dicerem os hîc quoque ſumi pro vultu, cuius quis nutus, ac minima quæque ſigna prompta parendi voluntate obſeruet. Os ad os loqui eſt coram, & in præſentia loqui [d]; at non id ſignificat quod modò dicebam, ſed ore promere viciſſim verba.

Obſerua.] Cuſtodio, impleo, ſeruo, vt perficiam, & exequar, animo condo, aure excipio, retineo, conſidero, attendo, expecto, curo, præſto ac ſollicitè conſeruo ne elabatur, eo modo quo MARIA CHRISTI mater conſeruabat omnia verba [e], & quo beatum dixit CHRISTVS qui cuſtodiret verbum DEI [f]. Igitur teſtis eſt Salomon ſe diuinæ voluntatis verba omnia diligenter attendiſſe, ac præſtitiſſe: ac idcircò non eſt reſtringenda ſententia ad ſententiam, ſeu iudicium, quod de ſe faceret DEVS, quaſi non curaret quid alij ſentirent, vt Hugo exiſtimat. Sicut oculi ſeruorum in manibus dominorum, & ancillæ in manibus dominæ ſuæ [g], ita eius qui DEVM Dominum agnoſcit, ad omnem nutum, & ſignificationem volũtatis ipſius.

Et præcepta iuramenti DEI.] Qui vellet ſuperiùs intelligere nomine regis hominem, poſſet dicere Hebræum ELOHIM, vt ſæpè fit, ſignificare quoque homines principes, ſiue magiſtratus: horum autem obſeruanda præcepta, quæ vel ſub quadam ſolent obteſtatione dare, vel ad ea ſubditi iuramento ſe fidelitatis obligant. Et tamen editiones omnes aliæ reddunt nomen DEI, nec vllus Interpretum, Moringo dempto, aliter exponit. Quidam explicant quodam modo perinde os Regis obſeruandum, ac ipſa præcepta DEI. Chaldæa Paraphraſis vult caueri vanum iuramentum: (Et ſuper negocium iuramenti DOMINI cautus eſto, & ne iures in nomine dicti Domini in vanum.) Eadem eſt Thaumaturgi de hoc loco ſententia, atque Clarij, & Olympiodori ac Moringi in altera expoſitionum, quas aſſignant hi. Caietanus verò ait ſermonem eſſe de eo, quod vulgò dicitur hommagium, id eſt, iuramentum fidei per DEVM, quod in principio præſtatur Regi à ſubditis. Tunc aptiùs vertiſſet ועל דברת *vehhal dibrath*, Et propter (vt ſuperiùs quoque notauimus) iuramentum DEI, quàm (Super verbum, vel verbo iuramenti DEI,) id eſt, os regis obſerua, etiam ob iuramentum, & vt Vatablus reddit (præſertim propter iuramentum DEI.)

Communior expoſitio, cuius antè meminimus, eſt, vt ipſamet diuina præcepta dicantur iuramenta, ſiue DEI, qui ea tradidit cum iuramento,

a Luc. 21. 15

b Cant. 1. 1

c Iere. 15. 19.

d Num. 12. 8. Ierem. 32. 4. 2. Epiſt. Ioan. ver. 13. 3. Ep. Ioã. verſ. 14.

e Luc. 2. 19.

f Luc. 11. 28.

g Pſ. 122. 2.

Digitized by Google

firmáque aſſeueratione tanquam rata,& immobilia,proponendo tum præ-
a Pſal.88.35. 36. mia,tum ſupplicia [a],necnon cum pacto,& ſanguine fœderis [b],ſiue noſtra,
Matth 5.18. quia quaſi iurati debemus illa obſeruare [c], quod & Chriſtiani facimus in
b Exo.24.1. Baptiſmo. Hieronymus,ſicut etiam vidimus, explicabat hoc iuramentum
c Pſalm.118. 106. de DEI verbo ſacrum,& arcanum, quod non quibuſcunque narrare, &
proferre deberemus in medium,quia myſterium regis abſcondere bonum
d Cap.12.7. ſit,vt in Tobiæ libro ſcribitur [d], nec citam de eo proferre ſententiam.

Iam dixi, vt ſe habeat Hebræa lectio (Et ſuper eloquio,& negocio iuramenti DEI, vel (propter iuramentum DEI) Græcè eſt: Καὶ περὶ λόγου ὅρκου ΘΕΟΥ͂, & de ſermone iuramenti DEI, quæ verba vel terminant ſententiam,vel ad ſequentem pertinent pro varia orationis diſtinctione,vt Olympiodorus,ac Hieronymus notant, nóſque paulò pòſt. De iuramento
e Cap.5.1. ipſo, quatenus vſurpatur à nobis, nonnihil hoc libro ſuperiùs egimus [e],
f Cap.2.30. provt autem à DEO, in expoſitione Actuum Apoſtolicorum [f]. Lege Bonauenturam hoc loco.

Verſ.3.] NE feſtines recedere à facie eius, neque permaneas in opere malo: quia omne quod voluerit faciet.

NE *feſtines recedere à facie eius.*] Hieronymus vbi declarauit ne quis à DEI facie recedat,id eſt,ab eius præceptis, & voluntate, ſed feſtinet potius eam implere, docet iuxta lectionem Græcam, quam ſic nectit cum verbis præcedentibus:(Καὶ περὶ λόγου ὅρκου ΘΕΟΥ͂ μὴ σπουδάσῃς ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πορευθῆναι: Et de verbo iuramenti DEI ne feſtines à facie eius ambulare, vel ambulaueris.) Hunc eſſe ſenſum: Neque vt Moyſes, feſtines videre fa-
g Exo,33.13. ciem [g] DEI, ſed tamdiu ſuſtine, donec ipſe pertranſeat, & tantum eius poſteriora conſpicias. Ad verbum potius ita vertendum videretur: (Et de verbo iuramenti DEI ne feſtines,vel ne ſtudeas, nempe cognoſcere diligentius) A facie eius ambulabis,(Id eſt, Non defiges aciem in facie ipſius, non ſcrutaberis maieſtatem, & conſilia diuina.) Obſcurior eſt oratio, nec textui Græco ſic reſpondens,Id eſt, (Ne feſtines à facie eius ambulare) Immo ambulare à facie Domini eſt fugere, iuxta illud: Quo ibo à Spiritu tuo?
h Pſ.138.7. Et quo à facie tua fugiam [h]? ac proinde, Ne feſtines ambulare à facie DEI, eſt, Caue fugias ab ea; qui eſt contrarius ſenſus. Olympiodorus dupliciter legit, & declarat: (Et de verbo iuramenti ne feſtinaueris, aut ſtudueris. (id eſt, Iuramenta ne frequenter ac temere vſurpato) (A facie eius ambulato (id eſt,) A facie iuramenti abſiſte longius, ac diſcede, neque omnino ſuſtine, vt iuramẽtum in os tuum admittas.) Vel vt ſit geminum,ſeu bimẽbre præceptum,prius de cauendo iuramento: poſterius in verbis iſtis: (Ne feſtines, aut ne ſtudeas à facie DEI ambulare) id eſt, ſic iuramentum caueamus,vt conſideremus hoc,omniaque opera cetera noſtra DEO præſentia eſſe,quem effugere non poſſumus,ſed vt præſentem iudicem, & inſpectorem vereri debemus. Placet hic dicendi modus Moringo; priorem Thaumaturgus inſinuat. Caietanus refert iſta ad prima de ore regis tempo-

ralis

ralis obſeruando, hoc eſt, de exequendis mandatis ipſius, ita vt is qui ad illum adiuit, recedat non feſtino gradu, non veloci, & incompoſito greſſu, ne offendat conſpectum regis. Vatablus item de eodem rege intelligens: Si receſſeris, inquit, à rege, ſtatim redi in gratiam, propter cauſam, quæ ſubiicitur, (Ne cogaris permanere in opere malo, cum rex quicquid vult, valeat.) Recipit Sa iſtam expoſitionem, & Moringus tandem illam probabilem ducit. At Chaldæus : (Et in tempore indignationis Domini ne ceſſes orare ante eum, territus à facie eius. Vnde ora, & quære miſericordias ab eo.) Approbo potiſſimum, quod attuli primo loco ex Hieronymo, quem plures quoque ſequuntur: cum qua ſententia cohæret aptè, vt moneamur non fugere velle diuinam præſentiam, quod præter Olympiodorum Bonauentura notat. Id ſanè textus indicat, & quod habetur Hebraicè אל תבהל *al thibbahel*, ſignificare poteſt, Ne præcipiteris, vel etiam, Ne terrearis, vt putes te abire poſſe. Secundam phraſim exprimit vulgaris: *Non dubitar, non hauer paura, non temer.* (Id eſt, Nullo modo fugies:) primam iſta, *Non ti affrettar, non corri*, id eſt, fruſtra niteris. Scholiaſtes ex Symmacho: Καὶ παραβῆναι ὅρκον ΘΕΟΥ μὴ σπουδάσῃς: Et tranſgredi iuramentum DEI ne feſtinaueris. Moraliter, ac verè cum Interlineari Gloſſa Hugo Cardinalis obſeruat deſeri priorem à nobis DEVM, non deſerere. Addit hic inſuper documenta, ne quis, dum orat, feſtinet, vel dum intereſt diuino aut Officio, aut ſermoni: vel tantiſper dum in hac vita DEO famulatur, mercedem ante tempus expetendo, reſiliendo propter moleſtias, & difficultates, aut ne tentationis quidem primum inſultum ſuſtinendo.

[c] *Neque permaneas in opere malo.*] Opus pro verbo, ſiue ſermo, pro vt eſt Hebraicè, & Græcè, poſuit Interpres, vt perſæpè aliàs. Ambroſius[a] vtrumque intelligit, & ſermones malos, & improbanda opera, iuxta illud: Et in via peccatorum non ſtetit[b]. Si receſſiſti à facie Domini, hoc eſt, ab eius voluntate, atque præceptis, caue perſeueres, quamprimum redi. Poteſt etiã verbum, ac ſermonem proprie ſumendo, exponi, vt caueatur copioſa de rebus, ac iudiciis diuinis diſceptatio, vel oratio blaſphema, vel vt quis, quod ait Caietanus, regis temporalis iram declinet, verbaque minacia, recedens ab eius ditione, ſi ſit opus: vel, quod mihi poſt primum ſenſum placet maxime, vt qui propter offenſam DEI, eius incurrit indignationem, & pœnæ reus factus eſt, mox reſipiſcat, nec velit ſeueritatem DEI experiri. [c] Non tardes conuerti ad Dominum & ne differas de die in diem: Subito enim veniet ira illius, & in tempore vindictæ diſperdet te. [d] Ne glorieris in craſtinum, ignorans quid ſuperuentura pariat dies. [e] Ne demoreris in errore impiorum, ante mortem confitere. Sapienter Theologi peccatum mortale nominant auerſionem à DEO: profugus eſt peccator, velut Cain[f], aut Ionas à facie Domini[g]: Sed qui feſtinat recedere, videtur ex animi propoſito peccare, & auerti auerſione contentioſa[h] (vel impudenti ἀναιδεῖ) nec reuerti velle, indurando faciem ſupra petram[i]; corque ponendo vt adamantem ne audiat legem[k]. Contra ſeram pœnitentiam conſule præcipuè Baſilium[l], Chryſoſtomum[m], Ephrem[n], (licet ſimul, ac in primis etiam agant de Baptiſmo,) & multos alios propriis de Pœnitentia Tractatibus Tertullianum, Cyprianum, Ambroſium, Auguſtinum, Fulgentium, Paci-

a In Pſal. 1.
b Ibidem 1.
c Eccleſ. 5. 8.
d Prou. 27. 1.
e Eccl. 17. 26.
f Gen. 4. 16.
g Ionæ 1. 3.
h Ierem. 8. 5.
i Ierem. 5. 3.
k Zachar. 7. 12.
l Ora. de Baptiſmo.
m Hom. 1. in Acta.
n To. 3. Tract. de pœnit.

num, Nyſſenum, necnon Caſſianum [a]. Non tam aptè, & verè, quàm argutè Lyranus recedere à facie Domini, tranſgredi mandata affirmatiua, permanere in opere malo, negatiua interpretatur.

Quia omne quod voluerit faciet.] Ratio redditur his, ac ſequentis verſus verbis, quare vitanda legis diuinæ tranſgreſſio, cur illicò reſipiſcendum: nec enim ampliùs Caietani ſuper hac re mentio facienda, regem temporalem toto hoc loco intelligentis, aut aliorum, de quibus antè diximus. Solus regum rex DEVS omne quod vult, facit in cœlo, & in terra [b], & verbum eius facit quæcumque ipſe vult, ac proſperatur in his, ad quæ miſit illud [c]; denique opera illius exquiſita in omnes voluntates eius [d], ita vt tota ratio facti ſit voluntas facientis, qui non ſe creaturis alligat, ſed cuncta quæ vult facit, etiam repugnante tota natura, & eadem opera varios ad fines aptat, quod anguſta ſapientia noſtra non poteſt. Conſilium meum ſtabit, ait ipſe, & omnis voluntas mea fiet [e]. Sunt qui de temporali rege intelligendo dicant, ſic obſeruandum, vt illius tamen facies nullam perſuadeat iniquitatem, ſed potiùs vt Ieremias [f], ab ea facie non timeat: Et ſicut Ezechiel [g]; Sed habeat valentiorem, & duriorem [h], nec erubeſcat Euangelium [i], & legem D[illegible]

a Collat. 20.
b Pſal. 113. 3. Pſalm. 134. 6.
c Eſa. 55. 11.
d Pſal. 110. 2.
e Eſa 46. 10.
f Cap. 1. 17.
g Cap. 2. 4.
h Eze. c. 3. 8.
i Rom. 1. 16.

Verſ. 4.] ET ſermo illius poteſtate plenus eſt, nec dicere ei quiſquam poteſt: Quare ita facis?

ET *ſermo illius poteſtate plenus eſt.*] Hebraicè: (In quo verbum regis, Imperium, id eſt, Ad quod ſe extēdit ſermo, in id habet poteſtatem: quamcumque rem præcipit rex, in ea quoque poteſtatem exercet. Græcè indicatur comparatio DEI efficacis voluntatis, de qua poſtremis prioribus verbis, cum poteſtate regis, qui cùm poteſt, quod libet, exequitur. Ὅτι ὃ ἂν θελήσῃ ποιήσει, καθὼς βασιλεὺς ἐξουσιάζων, Quoniam quod voluerit, faciet, ſicut rex potens. In quodam Codice additur λαλεῖ, loquitur. Symmachus: Διὰ τὸν λόγον βασιλέως ἐξουσιαστικὸν εἶναι, Eò quòd ſermo regis poteſtate plenus ſit.) Quanquam poteſt quoque intelligi, vt pote qui ſit ipſe rex, de quo priùs, potens, id eſt DEVS ipſe. Dicere DEI, eſt facere, vt docet Geneſis primum caput, & alia Scripturarum teſtimonia [k], & ſubeſt ei cùm voluerit poſſe [l]. Vt præcellat ſumma rex homo potentia, eget alienis manibus ad exequendum quæ voluerit, & imperauerit, nec dixiſſe ſufficit, ne dum voluiſſe. Nec aliter expoſuit, amplificauitque regis ſupra res ceteras adoleſcens potentiam in priore apocryphorum Eſdræ librorum [m], quàm quia omne quod ſuis dixerit, faciunt, ſeu mittat ad bellum, ſeu colere terram iubeat, ſeu imperet quiduis aliud. Congruit, quam alibi recitaui hiſtoria, propoſito, de Canuto, Anglorum rege, qui vanas ſuorum de potentia ſua laudes hac ratione compeſcuit. In litore Oceani, vbi deambulabat animi cauſa, ſuper iniecta ſedens veſte: Vnda, inquit, iubeo, ne pedes tangas: madefactus, docuit regis dignum nomine vnum eſſe CHRISTVM, cui venti ac mare obediant [n]. Vintoniæ in templo Sanctorum Petri ac Pauli coronam Crucifixo impoſuit, eò poſteà nunquam vſus inſigni [o]. Non talis Cyrus, qui

k Pſal. 32. 9. Pſal. 148. 5. Iudith 16. 17.
l Sap. 12. 18.
m 3. Eſd. 4. 1. & ſeq.
n Mat. 8. 27.
o Polyd. Vergil. 7. Hiſtor. Anglor. ſub fin.

Gyndem

Gyndem flumen, quod naue traiicere coactus eſſet, periiſſetque de regiis ſiue manis de Soli dicatis equis in eo vnus, impotens iræ, per tricenos ſexagenos alueos deriuatum extenuauit [a]. Adhuc ſtolidior Xerxes, cuius imperio Helleſpontus, quod oborta tempeſtas pontes, quibus eum iunxerat, dirupiſſet, diſſoluiſſetque, trecenta verbera ſuſtinere cum conuiciis iuſſus eſt, ac inſuper compedes iniectos [b], & omni in poſterum Sacrificio priuari. Accepi præterea neſcio quem, qui nunc regnat, adhuc puerum ac puerilia ſentientem loquentemque animo ſimplici, ſic de Omnipotentia DEI, hominum verò edoctum imbecillitate, à prudente morum magiſtro, quamlibet latiſſimè dominari videretur, cùm ipſe moleſtiam vel imbris, vel niuis, vel venti, non ſat memini, prohibere vellet, præcipiens huiuſmodi ceſſationem rigidioris impreſſionis, hic nudo hominis imperio cœlum elementaue obſequi negaret.

a Herod. lib. 1. & 5. Seneca 3. de ira c. 21.
b Idem lib. 7.

Nec dicere ei quiſquam poteſt, Quare ita facis?] Nihil refert quod Hebraicè ſit in futuro: (Quid facies?) Chaldæus hoc modo: (Et quis eſt vir qui percutiet manum eius, & dicet ei, Quid feciſti?) Indicat ritum fortaſſe, quo pueri præſertim ferula percuſſi redarguuntur, & caſtigantur. Eandem totidem verbis reperies in libro Iob, [c] & Sapientiæ [d], & Epiſtolæ ad Romanos [e], ſententiam. Non eſt prouocatio à DEO, ſicut inter homines, inter quos, vt Capite quinto [f] vidimus, excelſo excelſior inuenitur. Supremum habet Imperium ſummam ſapientiam, nemo vel vt ſuperior, vel tanquam ſapientior eorum quæ egerit DEVS, exigere rationem, aut reprehendere vllo modo poteſt. Iuſtus eſt, & rectum per omnia iudicium eius [g]. Sanctus in omnibus operibus eius [h]. Subiit aliquando nonnullis quoque Sanctis diſceptandi voluntas cum DEO, attamen ſe fruſtra aut laborare deprehenderunt, vt Dauid [i], aut modeſta præfatione veniam deprecati ſunt, vt Ieremias [k], & Habacuc [l]. Diabolicum eſt quærere, Quare præcepit hoc DEVS [m], cur id, vel illud fecit? Dauid Regem nō Nathan [n] ſolùm, & Gad [o], aliíque prophetæ, ſed Ioab [p] etiam de officio admonere non dubitauit, ac dicere, Quid ſibi Dominus meus Rex vult in re huiuſcemodi? quare hoc quærit Dominus meus? &c. Rex regum DEVS loquetur ad reges homines in ira ſua [q], cùm terribilis ablato ſpiritu eorum [r], id eſt, vita iudicabit illos, & exiget, Quare hoc feciſtis? Quis autem nouit ſenſum DOMINI, aut quis conſiliarius eius fuit [ſ]? O homo, tu quis es, qui reſpondeas DEO [t]? Figulus eſt DEVS habens in poteſtate ſua figmentum [u], nec hoc illi dicere poteſt, Quid facis? &c. Sicut neque quis patri, Quid generas? & mulieri, Quid parturis? [x]

c Cap. 9. 12.
d Cap. 12. 12
e Cap. 9. 20.
f Verſ. 7.
g Pſ. 118. 137
h Pſ. 144. 13
i Pſ. 72. 2. & ſeq.
k Cap. 12. 1.
l Cap. 1. 13.
m Gen. 3. 1.
n 2. Reg. 12
o Ibid. 24.
p 2. Reg. 19. & 1. Para. 21
q Pſ. 2. 5.
r Pſ. 75. 13.
ſ Rom. 11. 34.
t Eſa. 40. 13. & Rom. 9. 20.
u Ibid. & Eſa. 45. 9. 10.
x Eſa. ibid.

Verſ. 5.] QVI cuſtodit præceptum, non experietur quidquam mali. Tempus, & reſponſionem cor Sapientis intelligit.

QVI *cuſtodit preceptum, non experietur quidquam mali.*] Præceptum DOMINI Chaldæus exponit, & aliis, quos ante dixi, totū locum iſtum intelligere non de Rege temporali, ſed DEO; & ille de malo ſeculi venturi

turi. : Thaumaturgus à verbis peruerſis remoueri, qui ſeruet diuinas le-
ges : videlicet ῥῆμα propriè ſumit pro verbo, non pro re : Olympiodorus
rem,& opus intelligit,ſed explicat non operari malum, qui cuſtodiat præ-
ceptum DEI. Caietanus ait, Qui Regi paret,eius nullum malum ſermo-
nem auditurum,nihil de eo,vel contra eum,Regem pronuntiaturum.Ma-
lum pœnæ intelligitur : hanc qui ſoluit hîc, non experietur poſt hanc vi-
tam. De reatu eiuſdem fuit ſermo Verſu tertio, vt diximus, Tamen rea-
tus nonnullos manere poteſt in eo,qui cenſetur cuſtodire legem DEI, &
eſt ſimpliciter iuſtus,etiã ſi nõ omnino perfectè, imò etiam in illo qui ſine
leuioribus ad tempus culpis. Fieri quoque poteſt, vt non ſolùm commu-
nes ærumnas vitæ patiatur iuſtus,ſed & alia mala nõ nomine pœnæ,quam
debeat,ſed ad exercitium virtutis,& augmentum meriti,& aliorum exem-
a Rom.8.28. plum. Diligenti DEVM omnia cooperantur in bonum [a], nihil ei inſuaue
b 2.Cor.12. 12. contingit,& difficile,ſed placet ſibi in infirmitatibus & tribulationibus [b].
Salonius, & Carthuſianus explanant de malo in die Iudicij non ſuſti-
nendo : quodque vitæ præſentis mala leuia ſint,ac tranſitoria, poſt quæ
perueniatur ad æternæ beatitudinis gloriam. Reſpicit Iuſtus flagellan-
tem DEVM, vt patrem,arguentem vt amicum,amara propinantem,vt me-
dicum, exercentem, vt magiſtrum. Propter caritatis verò præceptum, in
c Rom.13.9. quo alia omnia inſtaurantur [c], & vnde pendent Lex,& Prophetæ [d],me-
d Mat.22.12 ritò in ſingulari numero vnius facta mentio eſt : præterea, quia vnus eſt
qui mandat,nimirum DEVS, cuius qui vel vnum mandatum violat,non
poteſt obediens dici : vnus finis,præmiúmque quod exigit cuſtodiam om-
nium mandatorum. Sic ferè hoc loco Bonauentura. Præceptum quoque
vnum eſt,quamuis multa qui præſunt,præcipiant,quia nomine DEI hoc
faciunt.

Non experietur.] Editiones ceteræ,atque vetus tranſlatio (Non cogno-
ſcet.) Sed nota phraſis, vt cognoſcendi verbo deſignetur notitia practica,
& cum experimento. Illuſtrat Olympiodorus exemplo Adami,qui quam
e Gen.4.1. probè prius nouerat Euam,tunc ſcribitur cognouiſſe [e], cùm ad illius car-
nalem copulam acceſſit exteriore quadam actionis notitia. Suppetunt alia
plura exempla,tritum illud in verbis B.Virginis : Quoniam virum non co-
f Luc.1.34. gnoſco [f]. Hieronymus in Michæam [g], Cognoſcere mala eo ſenſu acci-
g In cap.5. piendum docet, quod omnis qui meretur, & patitur mala, dicitur noſſe
mala,& ignorare bona. Affert quoque præſentem locum. Atqui cogno-
ſcit quoque malum, id eſt, pœnalitatem is etiam, qui non meretur,vt di-
h In Pſ.41. ctum eſt. Eundem vide in Caput XIX. Ieremiæ. Ambroſius [h] ex hoc
item loco probat notionem verbi cognoſcẽdi,cùm liquidò,inquit, clareat,
quia nõ cognitio improbitatis(eſt enim contrariorum,vt hic notat Olym-
piodorus, eadem ſcientia) ſed ſocietas criminoſa ſit. Vbi videtur præ-
ſentem locum interpretari non de malo pœnæ, ſed culpæ, prout Olym-
piodorum retulimus feciſſe. Denique docet, non cognoſcere idem eſſe,
quod non experiri,non vllo conſenſu recipere,non aliqua ſocietate aliquid
in ſe transferre.

Adhuc latius patet Cognoſcendi verbum. Significat enim affectum,&
approbationem,vel quippiam recipere,vel credere. DEVS operariis ini-

quitatis in Iudicio dicet: Nunquã noui vos [a]. Qui cognouit qui ſunt eius [b]: Mundus VERBVM incarnatum non cognouit [c], quia non credidit: immò nec DEVM PATREM nouerant Iudæi [d], quoniam non credebant perhibenti teſtimonium de CHRISTO, Hic eſt FILIVS meus dilectus [e]. Legendus Gregorius [f], & Origenes [g]. Interpres experiendi hîc vſus verbo, aliis locis, cognoſcere poſuit. Symmachus dixit, πειραθήσεται.

Quicquam mali.] Monui iam in aliis editionibus eſſe verbum, (malum.) Symmachus, οὐ πειραθήσεται πράγματος πονηροῦ. Non experietur rem malam; quod & ex eodem citat Hieronymus. Salubris impendentis mali cogitatio eſt, timórque ad auertendam peccandi voluntatem. DEVS ſolus eſt, inquit Iob [h], & cogitationem eius nemo auertere poteſt. (Superius in iſtomet Capite ſententia ſimilis fuit.) Et anima eius quodcumque voluit hoc fecit. Idcirco à facie eius turbatus ſum, & conſiderans eum, timore ſollicitor.

Tempus & reſponſionem cor Sapientis intelligit.] Hebraicè: (Et tempus, & iudicium cognoſcit cor Sapientis:) Græcè: (Et tempus ſeu opportunitatem Iudicij cognoſcit cor Sapientis:) Καὶ καιρὸν κρίσεως γνώσεται καρδία σοφοῦ. Vetus tranſlatio: (Et tempus & Iudicium cognoſcit cor Sapientis.) Quod paſſiuè reddidit Chaldæus, non mutat ſenſum orationis, & veritatis tempus, intellexit occaſionem rerum, quæ dicuntur, & ſcientur aptè cognoſcendi. Secundùm omnes editiones per tempus occaſio, & opportunitas denotatur, quam καιρὸς propriè ſignificat, vt aliàs [i] docui. Κρίσις verti poteſt tum Iudicium, tum reſponſio; משפט *miſchpat*, eſt cauſæ cognitio, quæ reſponſionẽ requirit, ſeu forenſis interrogatio, quod vulgò dicitur Interrogatorium. Hieronymus in Commentario ſequi ſolet veterem tranſlationem: exponit verò illum, qui cuſtodiat CHRISTI, ſeu DEI præceptum, ſimul etiam ſcire, quid & quare, & quo tempore is iubeat: vel quod idem eſt, ad hæc attendere, & omnes nutus imperantis magno iudicio notare, ipſóſque temporis articulos obſeruare, ne qua prætereat minima occaſio, quo minùs exactè Domini exequatur voluntatem. Idem importat, & quidem clarius, reprehenſionis nomen, videlicet in corde Sapientis fixum eſſe, vt quamprimum, ac ſumma ſedulitate, atque celeritate vocanti, & annuenti reſpondeat, nullo non tempore paratus, & promptus ſit ad excipienda mandata, & præſtanda. Et quoniam omnia mandata DEI veritas, id ſibi forſitan per veritatem Chaldæus voluit, cognoſci in corde Sapientis, id eſt, à Sapiente, tempus orationis, & veritatis, hoc eſt, quid loquatur in ipſo Dominus [k], quid præcipiat. Thaumaturgus, Olympiodorus, Hugo Cardinalis, Lyranus, Carthuſianus, Moringus, Titelmanus, Clarius, Chaldæa paraphraſis explicat perpendi diem Iudicij à Sapiente, ideóque facere omnia diſcretè, atque diſponere tum facta, tum ſermones in Iudicio [l], ſiue cum iudicio: nullam præterea bene agendi labi ſinere occaſionem: parare ſeipſum ad reſpondendum Iudici. Subiungit more ſuo alios morales ſenſus Hugo, vt aptè Sapiens reſpondeat, vel docendo, & quomodolibet interrogationi ſatisfaciendo; vel ſententiam pronuntiando, vel obediendo, vel ad flagella diuina patiendo, & ſe corrigendo, ad accuſationem confitendo; ad beneficia gratias agendo, ac in melius proficiendo, &c. Illuſtrat hæc

aliis

[a] Mat. 7. 23.
[b] 2. Tim. 2. 19.
[c] Ioan. 1. 10.
[d] Ioan. 8. 55.
[e] Mat. 3. 17. & c. 17. 5.
[f] 2. Mor. c. 4.
[g] In Pſ. 36. hom. 3. & lib. 7. in Epiſt. ad Rom. c. 8.
[h] Cap. 23. 13.
[i] Act. 1. 7.
[k] Pſ. 84. 9.
[l] Pſ. 111. 5.

aliis Scripturæ teſtimoniis. Bonauentura temporis ad operandum opportunitatem interpretatur, quod tempus redimi Paulus [a] debere monet: teſpōtionem, vt quod idem quoque præcipit [b], Sciamus quomodo nos oporteat cuique reſpondere: Mihi, quem dixi, ſenſus maximè congruere videtur, atque præcedentibus & ſequentibus aptiùs accōmodati. Quod alij dicunt, valet etiam ad eundem ſenſum amplius percipiendum. Minus ad tem- Caietanus hæc accipit de Rege temporali, quem Sapiens cognoſcat nanciſci tempus, ac rationem iudicandi aduerſùs eum, cui malum vult, ſicut ipſemet Salomon rex id tēpus obſeruauerat contra Semei, & Adoniam [d].

a Epheſ. 5. 16. Coloſſ. 4. 5.
b Coloſſ. 4. 6.
c 3. Regum 2. 42. & ſeq.
d Ibid. 22. & ſeq.

Verſ. 6.] OMNI negocio tempus eſt, & opportunitas, & multa hominis afflictio.

OMNI *negocio tempus eſt, & opportunitas.*] Pendet hæc ex ſuperiore ſententia, de qua ſatis multa in Capite tertio [e]. Nec æſtimare debetis, inquit vnus quiſpiam [f], ſi pro temporum varietate diuerſa mandamus, ex animi noſtri leuitate venire, ſed pro qualitate, & neceſſitate temporum, vt Reipublicæ poſcit vtilitas, ferre ſententiam. Pro opportunitate Hebraicè eſt משפט *miſchpath*, & Græcè κρίσις, de quibus paulò antè: pro negocio habetur Hebræum nomen חפץ *chephets*, quod propriè ſignificat voluntatem, vel rem volitam, ac proinde quoque negocium, ſicut aliàs etiam memini. Vetus tranſlatio (Quia omni negocio tempus eſt, & iudicium,) vbi cauſalis particula, quam omiſit vulgata, exprimitur, éſtque in aliis editionibus. Symmachus: Ὅτι παντὶ πράγματί ἐστι καιρὸς χρείας, καὶ τρόπος, (Quia omni negocio eſt tempus iucunditatis, & modus.) Ad DEVM refert Hieronymus, cuius omnia voluntate diſponi, & ad ſuam Iuſtus vtilitatem probè cognoſcat, quamuis non valeat ſcire, quid ei futurum ſit. Hinc verò fit, vt ſimpliciter quicquid contingat in rebus, meliorem in partem Iuſtus accipiat, diuina iudicia exoſculetur, nihil non vehementer approbet, quod à diuina profectum voluntate intelligat: ſedulus attendat quemadmodùm captet bene de DEO merendi occaſionem.

e Verſ. 1.
f Eſther 16. 9.

Et multa hominis afflictio.] Senſus horum verborum petendus eſt à ſequenti verſu: quamuis Chaldæus hic terminet ſententiam, necnon Maſſoretæ diſpungentes Hebræum textum. Sic autem hoc, & præcedens membrum reddit: (Etenim omni negocio eſt tempus bonum, & malum, & iuxta iudicium veritatis iudicatur vniuerſus mundus. Et quando decernitur ante Dominum, vt fiat vltio in mundo ob peccatum hominum facientium malum quod multum eſt in eo.) Hebraicè (Et malum hominis multum ſuper eum) id eſt, Præpollet ei, inquit Vatablus, & infelicitas multiplex eſt in eo.) Imminet ei, ait Caietanus, multum malum pœnæ, & culpæ, vt regi occaſio temporis ac iudicij deeſſe non poſſit: Ὅτι γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου πολλὴ ἐπ' αὐτόν: Quia cognitio hominis multa ſuper eum, vel in eum.) Symmachus: (Ἡ γὰρ κάκωσις τοῦ ἀνθρώπου πολλὴ κατ' αὐτοῦ.) Afflictio enim hominis multa ſuper eum (quo modo etiam habet vetus tranſlatio.) Id eſt, Animaduerſio, & punitio, cui ſunt obnoxij homines, ſuper talem magna eſt.

eſt. Hieronymus, qui explicat homines affligi valdè, quòd aliud ſperent, aliud eueniat eis,& ſit

„ *Neſcia mens hominum* (ait ille) *fati,ſortiſque futura* [a]:

ac de altero loco expectent hoſtem, & alterius iaculo vulnerentur; notat pro cognitione,ſiue ſcientia,vt etiam vertit Theodotio,malitiam, id eſt,afflictionem poſitam, quia ר *reſch*, & ד *daleth* Hebraicæ litteræ, excepto paruo apice, ſimiles ſunt, & pro רעה *rahhah*, Interpretes Græci legerunt דעה *dahhah*, pro malitia ſcientiam.

[a] Virgil. 10. Æneid.

Verſ.7.] QVIA ignorat præterita, & futura nullo ſcire poteſt nuncio.

OMNES editiones aliæ in vtroque membro futurâ exprimunt, & in ſecundo interrogationem. (Quia non eſt cognoſcens (ſic Hebræa, & Græca) quid erit, vel (futurum,) quoniam ſicut erit, quis annuntiabit, vel indicabit, ei? Eodem ferè modo Chaldæa. Sed futurum tempus deſignat extremum in cuiuſque hominis exitu. Vetus tranſlatio ſequitur illas alias. Qua autem ratione vulgata noſtra, cui in Commentario ſimilem ponit Hieronymus, affirmans ab ſe de verbo ad verbum de Hebræo factam, Hebræis reſpondeat, non video; niſi futuri temporis verbum, quod fit aliquando, ſumi dicamus pro verbo præterito, Verbum eſt יהיה *jhieh*, idem quod in altero membro. Quotquot etiam ex Hebræo interpretantur, vtrobique idem tempus futurum reddunt. Credendum Hieronymo, defendenda vulgata editio: & potuit vel Hieronymus in membro priore legiſſe היה *haiah*, vel intellexiſſe vt diuerſum foret à poſteriore, ibi verbum futuri temporis, vt dicebam, habere ſignificationem præteriti. Caietanus ait denotari rerum futurarum ignorantiam, & quoad ſubſtantiam (verbis eius vtor) & quoad modum, propter τὸ καθὼς, & כאשר *chaaſcher*, in ſecundo membro. Verùm non ſemper hæc habent vim ſimilitudinis; & Symmachus, vt refert Scholiaſtes Græcus, nulla ſimilitudinis habita ratione, ſic interpretatus eſt: (Τίς γὰρ τὰ ἰσόμενα ἀναγγελεῖ αὐτῷ. Quis enim futura annuntiabit ei?) Eſt porrò, vt anteà monui, ratio cur homines affligantur, ignorato tempore, ſeu quare ſollicitos oporteat eſſe temporis obſeruatores, & occaſionis, ne improuidos, incautóſque repentinus occupet interitus, & qua nõ putant hora veniat, qui rationes exigat [b]. Ignorant videlicet tum præterita, quorum experiẽtia iuuat multùm prouidentiã, tum multò magis futura; & in peculiari neſciunt, quæ vita functis obuenerit ſors, quæve ſeipſos, & eos, qui vna viuunt, maneat. Latet eos, an DEO ſint grata quæ hactenus geſſerunt; an ſint perſeueraturi, & ad felicitatem peruenturi.

[b] Matth. 25. 13. Mar. 13. 33. Luca 12. 40. Cap. 21. 36.

Lyranus concilians vulgatam editionem cum Hebræa, docet ignorantiam hîc ſignificari de præmiis futuris, quæ vel qui præceſſerunt; iam conſecuti ſint, vel qui poſteà ſequentur, conſequantur: hinc autem in impletione præceptorum homines affligi, qui è contrario ſi ſcirent illud, afficerentur magna conſolatione, atque alacrius exequerentur præcepta. Carthuſianus tacito nomine id reprehendit, quia de futuris præmiis fides eſt

Digitized by Google

multo certior, quàm ſcientia, quia non prouenit inde in actibus noſtris bonis afflictio, ſed ex rebellione ſenſualitatis, ac fomite, & vitiorum reliquiis, & grauitate, ac laſſitudine corporis, quod aggrauat animam [a], ac Dæmonum etiam tentamentis, quia Paulus ipſe præmia diuina expertus, afflictionem ſenſit in actibus bonis, & ſtimulum carnis [b], aliáſque pœnalitates.

a Sap. 9. 15.
b 2. Corinth. 12. 7.

Eſt itaque, inquit, exponendum; Si quis ſciret præterita, quo pacto tam multa ſanctos pati contigerit, & viciſſim diuinis recreari ſolatiis: qua ratione puniuerit quoque DEVS hac ipſa in vita improbos: ſi præſciret futuros euentus ſibi, vel aliis, qui præter omnem opinionem perſæpè contingunt; animo magis læto & pacato in legis diuinæ ſtudium, & cuſtodiam incumberet, ac leuius quicquid accideret, ferret, nec aduerſis deuictus, nec elatus proſperis. Affligit dilata ſpes animum [c], ſi quid præter modum quis expetat, & expectet: Sauciat acerbiùs, ſi ſecus eueniat quàm ſperarat: ſi pax non veniat quam ſuſtinuit: ſi pro tempore medelæ, & curationis, formido, & turbatio [d].

c Pro. 13. 12.
d Ierem. 8. 15. cap. 14. 19.

Probo hæc omnia; à quibus non differunt, quæ partim affert Hugo Cardinalis, qui ſine dubio corruptis codicibus vſus eſt, cùm pro (nuncius) legit aut (initio) aut (indicio) & (qui) pro (quia) quamuis magis probet veram lectionem, doceátque nihil proptereà ſenſum variari. Prætereà ſententia iſta iugulat curioſos rerum futurarum ſcrutatores, præſertim extremi Iudicij, contra quos egimus ad Caput primum Apoſtolicæ hiſtoriæ [e].

e Verſ. 7.

Verſ. 8.] NON eſt in hominis poteſtate prohibere Spiritum, nec habet poteſtatem in die mortis, nec ſinitur quieſcere ingruente bello, neque ſaluabit impietas impium.

NON *eſt in hominis poteſtate prohibere Spiritum*, &c.] Non eſt lugendum, ait Hieronymus, & Albinus, ſi futura ſcire non poſſumus, & ſæpè ab iniquis potentioribus opprimamur, cùm nec nos, nec illi mortis habeamus imperium, vel quem haurimus ſpiritum pro arbitrio moderari; & vim belli huius inteſtini vitare nemo valeat, quamtumlibet impiè, ac ſæuè agat, neque ſalutem animæ conſequi, ſua hic abuſus potentia pœnitentiam negligens. Ad eundem ferè modum ceteri Latini præter Carthuſianum, qui primam partem ſententiæ declarat tum de ſpiritu, id eſt, corde aliorum, quòd nos cor ad libitum noſtrum nequimus immutare, vel potentiorum reprimere conatus: tum de proprio, quod pariter non valemus à varietate, atque fluctuatione cogitationum, affectionúmque remouere.

Caietanus contendit argumento triplici demonſtrari, quàm ſit impio inutilis impietas ſua, ſicut venti flatum nullus prohibere poteſt, mortis diem vitare: dum prælium actu committitur, alium pro ſe ſubſtituere. Olympiodorus & ventum, & animam, & ſancti SPIRITVS donum, Spiritus nomine docet hîc poſſe intelligi. Thaumaturgus Angelum qui propriè

propriè nominetur Angelus mortis animam ſolitus extorquere. Idacius [a] interpretatur de ipſomet SPIRITV Sancto,& non de dono ipſius.

Ad rem videtur maxime primus de vita ſenſus, quem Chaldæa quoque paraphraſis expreſſit: Non eſt vir, inquit, qui imperet ſpiritui animæ, vt prohibeat animam vitalem, ne exeat à corpore hominis, &c. Profecto DEVS eſt, qui ſicut dat, ita ſpiritum aufert etiam Principibus [b]. Quocirca quiſque caueat,&.quod prius eſt dictum, ſupremi os Regis omnipotentis obſeruet, cuſtodiat præceptum, nullam prætereat occaſionem bonorum operum: vigilet, animoque paratus ſit ad hinc migrandum, cum vocabit Imperator [c], ad certandum ſtrenuè in agone mortis; ſciat licet ſciret res futuras, vitare mortem tamen non poſſe.

Quanta ſit omnibus moriendi neceſſitas,& ineuitabilis lex,& aliàs hoc libro docuimus, & ex Sacris Pſalmorum præſertim litteris iuxta Hebræorum expoſitiones affert Petrus Galatinus [d] nonnulla, quæ veriſſima ſunt, & præſenti propoſito percommoda. Quod Thaumaturgus de Angelo dicebat, qui morituris extorqueat animam, intelligit profecto de illis, qui violenta nonnunquam morte DEI iuſſu abripiuntur, & quantiſuis valeant viribus, euadere mortem non queant: vel de terrifico aſpectu Dæmonum, per quem reſcindi videtur quodammodo, vt etiam loquitur Chryſoſtomus [e], anima à corpore. Quod enim vnus aliquis Angelus præſit omnium morti, non legi, neque quod ſinguli ſingulas animas de corporibus extrahant. Præſto adeſſe teſtantur Patres ac Hiſtoriæ moribundis tum tutelarem, tum aduerſarium Angelum. Sed hoc ad rem non facit. Lege Feuardentium [f] in Epiſtolam Iacobi.

Non eſt in hominis poteſtate prohibere ſpiritum.] Ne exeat anima vitalis à corpore, inquit Chaldæus. Vnde tamen non ſatis quidam colligunt eſſe immortalem, contrarium inde potius efficeretur, quoniam exit à cuiuſcumque animalis corpore, dum moritur anima. Heb. & Græcè: (Non eſt homo imperans Spiritui ad prohibendum Spiritum) שליט *ſchallit*, denotat præſidem præfectum. Vitæ veluti vſura conceſſa nobis, non abſolutum dominium, quod eſt penes ſummum Spiritum DEVM.

Nec habet poteſtatem in die mortis.] Chaldæa. (Et non eſt Imperator in die mortis, vt eripiat quiſquam ſocium ſuum.) (Ditione) pro (poteſtate) legerunt Hugo Cardinalis, & Carthuſianus,& Lyranus. [g] Domini Domini ſunt exitus mortis, ait Dauid, id eſt, ereptio, atque liberatio à morte: (de quo loco plura in commentario noſtro) mortificat,& viuificat [h]: occidit, & viuere facit [i]: vitæ & mortis habet poteſtatem [k]: habet claues mortis, & inferni [l].

» *Eripere vitam nemo non homini poteſt,*
» *At nemo mortem: mille ad hanc aditus patent* [m]. Item:
» *Laniſicas nulli tres exorare puellas*
» *Contigit: obſeruant quem ſtatuere diem.*
» *Diuitior Criſpo, Thraſea conſtantior ipſo,*
» *Lautior & nitido ſis Meliore licet.*
» *Addit nil penſo* * *Lacheſis, fuſoque ſororum.*
» *Explicat & ſemper de tribus vna necat* [n]. Item:

a Contra Varimadum.
b Pſ. 75. 13.
c Cic. in Somnio Scipionis.
d Lib. 6.
e Homil. 54. in Matth.
f In cap. 5. ad verſ. 14. & 15.
g Pſal. 67. 21.
h 1. Reg. 2. 6.
i Deut. 32. 39.
k Sap. 16. 13.
l Apoc. 1. 18.
m Seneca in Theb.
* Vel, Nil adicit penſo.
n Martial. lib. 4. Epigram. in 54.

„ *Ille licet ferro cautus ſe condat & ære,*
„ *Mors tamen incluſum protrahit inde caput.*
„ *Nerea non facies, non vis exemit Achillem,*
a Prop. lib. 3. „ *Crœſi aut Pactoli quas parit humor opes* [a].

Mortis vtilis, & neceſſaria memoria: Sed vt vitam ſpernentes mortalem, meditemur æternam, non vt animi cum corpore Atheorum credentes morte interitum, genio vacemus. Hinc eorundem illud Epithema, ſeu Epigramma conuiuiale:

„ *Viue memor lethi.*
„ *Amici dum viuimus, viuamus:*
„ *Extremumque tibi ſemper adeſſe puta.*
b Mart. li. 2. „ *Ipſe iubet mortis te meminiſſe* DEVS [b].

Epig. in 59. Sed & Ægyptij circũferebant mortis in cõuiuio ceream imaginẽ, vt largius
c Libr. 2. conuiuæ, mortis admoniti ſe inuitarent. Teſtis Herodotus [c]. Simile de aliis Petronij teſtimonium eſt in Trimalcione, qui laruas, quas vocabãt oſcilla, Grecè γομέτεια, & προσωπεῖα, in mediũ conuiuiũ iaciebant, ex iiſque rex cõuiuij figuras exprimebat, vt mutationis, & breuitatis vitæ cõmonefaceret, & propterea bibendum eſſe, vt nihil de fructu huius vitæ pereat, diceret. Sic autem apud Petronium Timalcio poſt exhibitam laruam argenteam, cuius articuli, vertebræque in omnem ſponte partem flecti viderentur, cecinit.

„ *Heu, heu, nos miſeros, quàm totus homuncio nil eſt &c.*
„ *Sic erimus cuncti, poſtquam nos auferet Orcus,*
„ *Ergo viuamus, dum licet eſſe bene.*

d Lib. 2. c. 26. Hæc & his plura notauit Scaliger in Auſoniũ [d] de dicto Conuiuiorum ritu,
e Lib. 7. c. 20. necnon & de oſcillis, de quibus præterea Turnebus [e], Delrius [f], Pamelius [g].
l. 20. cap. 24.
f In Senec. *Nec ſinitur quieſcere ingruente bello.*] Hebraicè, & Græcè: (Nec eſt miſſio,
Hippol. actu ſeu dimiſſio in bello) Chaldaicè: Neque vaſa armorum auxiliantur in præ-
2. lio (Et verti etiam poteſt, dimiſſio) Græca dictio ἀποςολὴ miſſionem, emiſ-
g in Tertull. ſionem, dimiſſionem, immiſſionem poteſt ſignificare, vel etiam manumiſ-
de pallio c. 1. ſionẽ, euaſionem, & fugam: Hebræa משלחת *miſchlachath*, præter hæc, gla-
num. 18. dium quoq; & arma, vt שלח *ſchelach*. Hanc ſignificationẽ hoc loco Rabbi
h Pſ. 77. 49. Abrahã aſſignat, vt & quidã in Pſalmo [h]: Immiſſiones per Angelos malos. Vatablus reddit: Telorum emiſſionẽ, in quam, ſicut & in diem mortis, nullus habeat poteſtatem: item explicat quod nemini ſit gladius in bellum, ſcilicet in illud, quod mors omnibus infligit. Symmachus reſpexit ad hũc ſenſum: (Οὐδέ ἐςι παραλλάξεως εἰς πόλεμον. Neque eſt conſtruere aciem in prælium.) Olympiodorus qui aliam ponit notionẽ τῆς ἀποςολῆς pro Claſſe, de
i Act. 1. 25. qua meminimus aliquando exponentes vocabulum Apoſtoli [i], exponit bello ciuitatẽ, ac prouinciam occupante, non eſſe commodũ, neque tutum claſſes educere, ac nauigare ad negotia externa. Vult verò myſticè denotari, quẽ DEVS iuſſerit mori in bello, non eſſe qui emittat, ſeu reuocet in hãc vitã, cum quis cœperit in Iudicio conſcientiæ ſcelerũ ſuorum bella ſentire, nequaquam valiturum huiuſmodi preces effundere: Mitte me Domine in vitam vt pœnitentiã ſubeam peccatorum: non item qui in articulo mortis animam agit, orare; Da mihi quæſo, Domine, vt pœnitentiæ cauſa modicum quid adhuc viuam.

Videntur

Videntur iſta mihi propiora litteræ, quàm myſterio, nec aliter accepit, qui ſequi ſolet litteram, Thaumaturgus. Nec ars, ait, omnino vlla, & aſtutia inuenietur, quæ mortis tempus repellat, ac velut exceptione ſubmoueat: verùm quemadmodùm in medio bello captis, fuga omnis vndique præcluſa perſpicitur, atque omnis hominis impietas ſimul perit.

Nec abhorrent multùm à propoſito, qui vertunt: (Non eſt ſubmiſſio, vel ſubſtitutio in prælio.) Id eſt, Non licet ſubmittere, vel ſubſtituere ſeruum, aut filium, aut alium quemcumque pro nobis ipſis (hoc modo Caietanus, licèt non ad hoc propoſitum) nos ipſi ſubire mortem debemus, nos armatæ contra nos [a] ictus creaturæ ſuſtinere, nos agonem ferre Dæmonis, qui de totius tunc rei ſumma validiſſimè dimicat: perit eo tempore à nobis fuga [b], non eſt qui requirat animam noſtram, qui reſtituere vitã poſſit.

Placet paſſim Latinis hæc expoſitio, quam pro myſtica ducebat Olympiodorus. Talem potius cenſeo, quam dat Hieronymus, alludens ad Cantica [c], Illum qui in bello eſt, & DEI pacem non habet, quæ ſuperat omnem intellectum [d], non habituram emiſſionem, de qua Sponſæ dicitur: Emiſſiones tuæ paradiſus malorum granatorum, cum fructu pomorum. Docet etiam poſſe Impietatem, Diabolum, & Pietatem, CHRISTVM appellari.

Porrò Interpretis verba pleniſſimè aptiſſiméque comprehendunt cuncta, quæ ad ſenſum litteralem attulimus: (Nec finitur quieſcere ingruente bello) Bellandum ei, fugere non poteſt, cedere, vincique illum oportet. Lege Chryſorij fruſtrà poſcentis inducias in morte, vel vſque mane, quem narrat Gregorius [e] exitum infelicem, cùm apertis oculis vidiſſet teterrimos viros, & nigerrimos Spiritus coram ſe aſſiſtere, & vehementer imminere, vt ad inferni clauſtra eum raperent. Aduerſarium Angelum inſidiari potiſſimum calcaneo [f] extremæ vitæ noſtræ, teſtantur hiſtoriæ, præſertim Martini, qui cruentam illam, funeſtámque beſtiam tunc aſtantem ſumma fide ac conſtantia ab ſe repulit [g]: docent id quoque Patres non pauci, vt Baſilius [h], Ephrem [i], Chryſoſtomus [k], Cyrillus Alexandrinus [l], Auguſtinus [m], Gregorius [n], qui probat ex eo, quod etiam princeps mundi Diabolus venerit ad CHRISTVM, quamuis non repererit in eo quicquam [o]: & Euſebius [p] hoc ſenſu declarat oraſſe CHRISTVM, erui animam ſuam de manu canis [q], atque etiam hac ratione dicere in Pſalmo XXI. ſe à canibus & tauris [r] obſeſſum. Non eſt quidem certum Spiritus malignos viſibili forma moribundis apparere omnibus omnino; quibus tamen adeo terribiles apparent, ideo id eis DEVS permittit, ſi qui ipſos vident, iuſti ſunt, quemadmodum Angelus ſanctus docuit Beatum Aichardum, vt hic ipſe terror expiet in illis, ſi quid expiandum ſuperſit [ſ].

Neque ſaluabit impietas Impium.] In die Iudicij magni, ait Chaldæus. Vatablus de bello ſpirituali tentationum. Hæc quidem vera, ſed in primis de morte, & quod in ea eſt particulari Iudicio, videtur eſſe ſermo. Minime dubitari poteſt, ſaluti æternæ non conducere impietatem, quo quidam pacto præſentem explicant locum: artes ac fraudes vim atque potentiam innuit Eccleſiaſtes, & quicquid ſecum fert, vel habet impietas. Lyranus eos intelligit qui per magicam aliámve ſuperſtitioſam artem ſe putant euadere,

a Sap. 5. 18.
b Pſ. 141. 5.
c Cap. 4. 13.
d Philip. 4. 7.
e 4. Dialog. c. 38.
f Gen. 3. 15.
g Sulpitius in vita.
h Orat. in Iulitam, & in Pſal. 33.
i In multis ſermonib. tõ Tom. 3. de Vita, & morte cuiuſque.
k Hom. 54. in Matth.
l Orat. de exitu animæ à corpore, quã citat Fenard. in Epi. Iudæ Apoſtoli.
m In Speculo peccatorũ, cap. 7. quod tamen non eſt Auguſtini.
n Hom. 39. in Euang.
o Ioan. 14. 30.
p 10. De Demõſtrat. c. vlt.
q Pſ. 21. 21.
r Ver 13. 17
ſ Fulbertus in Vita apud Surium menſe Septembri.

dere mortem poſſe. Vatablus aſtutiam impiam non valere contra Dominum. Verbum Hebræum ימלט *iemallet*, ſignificat liberabit: pro Impium בעליו *babhalau*, Dominus eius. Græcè τὸν παρ' αὐτῆς, eum qui eſt ab ea. Symmachus, ἔχοντα αὐτὴν, habentem ſe; prout eſt quoque in vetere tranſlatione.

Verſ.9.] OMNIA hæc conſideraui, & dedi cor meum in cunctis operibus, quæ fiunt ſub Sole. Interdum dominatur homo homini in malum ſuum.

OMNIA *hæc conſideraui, &c.*] Et adhuc dicta, & quæ dicturus eſt in poſterum inter alia conſideraſſe attentius dicit, ac in iis maximam vanitatem notaſſe. Sunt verò quæ mox ſubiiciet, quod quidam præſint aliis vel damnum ſibi ipſis, malè faciendo officium, creantes: vel ſubditos damno afficientes: præterea vitium hypocritarum.

Interdum dominatur homo homini in malum ſuum.] Iuxta editionem Hebraicam, & Græcam Septuaginta, & vt notat Caietanus, non ſunt hæc à prioribus auellenda, ſed vno quaſi ſpiritu proferenda: (Omne hoc vidi, & dedi cor meum in omne opus, quod factum eſt ſub Sole, tempore, quo dominatus eſt homo homini ad malum ipſi.) Græcè: τὰ ὅσα ἐξουσιάσατο ἄνθρωπος ἐν ἀνθρώπῳ τοῦ κακῶσαι αὐτόν. (Quæcumque aut in quibuſcumque poteſtatem habuit homo in homine ad malefaciendum ei.) Aquila: Καιρὸς ὧ ἐκυριεύσεν ὁ ἄνθρωπος, (Tempus quo dominatus eſt homo.) Caietanus autem ſic explicat: Quæ de Regis poteſtate dixit prius Eccleſiaſtes, nunc teſtari ſe vidiſſe, atque deprehendiſſe illam poteſtatem ad id tempus ſpectare, ex quo tempore cœpit homini homo dominari, & hoc dominium cedere in malum hominis in quem exercetur, ad differentiam dominij domeſtici patris in liberos, viri in vxorem.

Malim nouo quodam principio aliud nunc argumentum tractari. Hieronymus tollens æquiuocationem, ſequenſque veterem tranſlationem: (Et dominatus eſt homo homini, vt affligeret eum.) facit, vt verba vulgatæ (In malum ſuum) referenda videantur ad illum, cui homo dominatur: quod non de principe ſolo Eccleſiaſtico, vt Hieronymo placuit, ſed etiam de ciuili poteſt intelligi. Quanquam illud verum eſt, vtriuſ quandoque dominium damno eſſe tum ad æternam damnationem, tum ad temporalem punitionem; ſicut infinita docent exempla, vt quorum meminerunt Sacræ litteræ Pharaonis, Antiochi, Semnacherib, Herodis. Pericula prælationis Hugo Cardinalis hîc aliqua memorat. Priorem ſenſum Græci ſequuntur de iis, qui dominantur tyrannicè in aliorum perniciem. Non aliter viſum Chaldæo: (In tempore quo imperat homo homini, ad malefaciendum ei.) Talis ad verbum eſt editio Græca prius recitata. Dominium quo iure habeat homo in hominem, diſputat Bonauentura: nos alibi [a] accuratè.

[a] In 2.2.S. Thomæ.

Verſ.

Verſ. 10.] VIDI Impios ſepultos, qui etiam dum adhuc viuerent, in loco ſancto erant, & laudabantur in ciuitate quaſi iuſtorum operum: Sed & hoc vanitas eſt.

VIDI *Impios ſepultos, qui, &c.*] Hi qui præerant, & dum viuerent, tanquam Iuſti celebrabantur, ſunt tandem poſt mortem obliuione ſepulti, atque ſimulata eorum iuſtitia, & ſanctitas detecta eſt, & vaniſſima illa virtutis vmbra, ac larua. Hieronymus & Caietanus exponunt, Impios honorabili ſepulcro decoratos vſque adeo, vt venerint in memoriam, & laudem ad poſteros: piis contra eueniſſe. Prior huic oppoſitus ſenſus eſt magis communis, & paraphraſtis Chaldæi, & Gregorij quodam loco [a]: Quia multi fœnum ſunt, inquit, & electos ſe ex humana æſtimatione ſuſpicantur, benè per Salomonem dicitur: Vidi Impios ſepultos, qui etiam dum adhuc viuerent, in loco ſancto erant, & laudabantur in Ciuitate quaſi iuſtorum operum. Omnes conueniunt, pòſtea deprehendi impietatem, quam in Eccleſiaſtico principe, cùm ſuperſtes eſſet, nullus audebat reprehendere, ſed potius cuncti laudabant aut errore, aut metu, aut adulatione. Difficilis eſt accuſatio in Epiſcopum, ait Hieronymus, ſi enim peccauerit, non creditur; ſi conuictus fuerit, non punitur.

[a] 32. Moral. c. 10. vel 14. quem etiam vide lib. 25. c. 10. vel 15.

Qui etiam cùm adhuc viuerent, in loco ſancto erant, & laudabantur in ciuitate quaſi iuſtorum operum.] Chaldæus indicat horum verborum oppoſitum ſenſum, videlicet, iſtos nòn tam prius in vita laudatos fuiſſe, vel ſediſſe ac præſediſſe in loco ſancto, quàm neutrum habuiſſe, aut vtroque excidiſſe. (Et in veritate vidi peccatores qui ſepulti erant, & exterminati de mundo, & de loco ſancto, vbi Iuſti habitant, & abierunt vt comburerentur, in gehennam, & obliuioni traditi ſunt inter habitatores vrbis: & ecce ſicut fecerūt, (malè tractando Iuſtos) factum eſt eis. Thaumaturgus eodem ferè pacto, (Illud quidem compertum habeo, prius quoque ex hac vita abripi impios, ac de medio tolli, eo quod vanitati ſeipſos dediderunt.) Sed quod Interpres præ ſe fert, plures ſentiunt, exponi caſum infelicem eorum poſt mortem, qui viuentes iuſti habebantur, & proſperè agebant, & locum ſanctum obtinebant, & laudabantur. Hebræa ſic habent: (Et in ſic, ſiue tunc vidi Impios ſepultos, & venerunt, & à loco ſancto ambulabunt (id eſt, exibunt) & obliuioni tradentur in ciuitate, qua (id eſt, in qua) vel (quæ) vel (qui) vel (quia) vel (cùm tamen) ſic fecerunt, id eſt, tantum, & adeo egregia opera, vel (rectum.) Caietanus, qui impios ſepultos intelligit cum honore, & ipſos veniſſe, id eſt, perueniſſe ad poſteros eorum cum laude memoriam, ſequentia refert ad pios, qui ſunt ex loco ſancto, id eſt, ſancti, non loco materiali, ſed animi ſanctitate, ſed ambulant, & exeunt, vel abeunt à laude, & memoria hominum, traditi obliuioni, etiam in ciuitate, in qua ſic, hoc eſt, ſanctè fecerunt opera ſua.

Iſidorus Clarius tradit tres explicationes iuxta editionem Hebraicam. Prima eſt hæc: Vidi impios ad ſepulcrum vſque feliciter degere, & ambulare, ac veluti reſurgere in filiis ſuis, qui verſantur inter honoratos in loco

ſancto

ſancto: eos verò obliuioni tradi, & contemni à ciuibus, & in ciuitate qui ſic fecerunt, id eſt, bene, iuſtè, ſanctè. Secunda: Vidi Impios ſepultos, dignos qui ſepelirentur, & morerentur, dignos ſepultura, & morte, & (tamen) venerunt, ſeu veniebant, aut ibant, id eſt, viuebant, & à loco ſancto ambulabant, ſiue recedebant, atque fugiebant (futurum pro præterito per literam ו verſiuam) & laudabant ſe, vel illos alij (Hebræum enim verbum ſi habeat ב pro כ, id ſignificat, vt dicemus,) in ciuitate, quaſi Iuſtorum operum. Tertia: Vidi Impios ſepultos, hoc eſt, morte dignos, ac ſepultura, & veniebant, hoc eſt, proſperè agebant, & dè loco ſancto ibant, id eſt, recedebant à via bona, & obliuioni dati ſunt qui ſic, id eſt, qui iuſtè fecerunt, aut illi Impij iactabant ſe quaſi iuſtos.

Vatablus hoc modo: (Vidi impios, qui dudum ſepulti erant, & redierunt per famam in mundum, fuitque ſemper eorum recens, ac proinde illuſtrius nomen? Vidi quoque eos, qui in loco ſancto, ſeu in loco ſancti Dei, ſeu rei ſanctæ accuratè verſati ſunt, obliuioni traditos in ea vrbe, in qua ſic fecerunt, vt ſit proinde vanum, ita ſibi nominis celebritatem parare, cùm ſola ſit Iuſti memoria æterna [a].)

a Pſ. 111. 7.

Rabbi Dauid Kimhi: (Si mortui fuerint Impij, venient alij loco ipſorum, & de loco ſanctitatis qui ſunt, id eſt, iuſtos abire facient, fugabúntque, ne videantur in conſpectu ſuo, propter iniquitatem, & rapinam, quam faciunt ipſis, & obliuioni tradentur in ciuitate, qui rectum fecerunt; id eſt, abſcondent ſe à facie illorum, faciéntque ſeipſos oblitos, abſconditóſque ab illis ij, qui faciunt rectitudinem, & veritatem. Vel eiuſdem Rabbini ſenſus eſt poſterioris membri de iiſdem impiis, qui homines de loco ſancto, id eſt, iuſtos abire faciunt, & fugant, & obliuioni mandant, ac delent.)

Rabbi Abraham Auen Ezra: (Vidi Impios, qui præſidebant hominibus, lædebántque illos, mortuos abſque cruciatu vlliſque ſcelerum pœnis, & ſepultos pacificè, ac honorificè in ſepulcris ſuis: hi venient in mundum rurſus, quia filij ſtabunt loco ipſorum, vigebítque illorum in iſtis memoria: & qui de loco ſanctitatis ibunt, id eſt, Sancti, qui morientur abſque liberis, non erunt ſic, ſed obliuioni tradentur in ciuitate, in qua fuerunt: & hi ſunt, qui fecerunt rectum, id eſt, veritatem.) Hæc recitantur in magno Theſauro linguæ ſanctæ cum alia non multum differente Interpretatione Rabbi Salomon Iarchi.

Septuaginta ſic reddunt: Καὶ τότε εἶδον, ἀσεβεῖς εἰς τάφους εἰσαχθέντας, καὶ ἐκ τοῦ ἁγίου, καὶ ἐπορεύθησαν, καὶ ἐπῃνέθησαν ἐν τῇ πόλει, ὅτι οὕτως ἐποίησαν. Et tūc vidi impios in ſepulcra introductos, & ex Sancto, & iuerunt, & laudati ſunt in ciuitate, quoniam ſic fecerunt.) Aquila: (Καὶ ἦλθον ἐκ τόπου ἁγίου. Et venerunt de loco ſancto.) Symmachus: (Καὶ ὁπότε περιῆσαν, ἐν τόπῳ ἁγίῳ ἀνεστρέφοντο. Et quando ſuperſtites erant, in loco ſancto conuerſabantur.) Et pro vltimis verbis ſententiæ: (Ὡς δίκαια πράξαντες, tanquam qui iuſta egiſſent.) Vetus tranſlatio: (Et tunc vidi Impios ſepultos, & venerunt, & de loco ſancto egreſſi ſunt, & laudati ſunt, quia ſic fecerunt.) Non te, Lector, tædeat legere, quod me non piget tanto ſtudio recitare: obſcurioris huius loci, ex tot editionum verſionúmve collatione perſpicies ſenſum, ac deprehendes nullibi meliùs apparere, quàm in vulgata, quæ quodammodò alias delibauit, &

quod

quod erat commodius excerpſit, maximè verò nunc ex Symmacho.

Laudabantur.] ישתכחו *iſchthachethu.* Sic legit Chaldæus, qui eſt interpretatus, Obliuioni traditos. Græci, & vtraque Latina verſio, & Rabbi Salomon Iarchi ישתבחו *iſthabechu*, quod laudari, & glorificari ſignificat, vel ſeipſos laudare, & glorificare.

Quaſi iuſtorum operum.] אשר כן עשו *aſcher ken hhaſchu.* Interpres, & Symmachus videntur ſumpſiſſe כן *chen*, non vt ſimilitudinis particulam, ſed tanquam nomen, quod ſignificat rectum, veracem, iuſtum, &c. *Ὡς δίκαια πράξαντες*, inquit Symmachus, tanquam qui iuſta fecerint. Hic eſt Dagon iuxta Arcam [a]: abominatio deſolationis in loco ſancto [b]: Paſtor, & Idolum [c]. Laudatur peccator in deſideriis animæ ſuæ, & Iniquus benedicitur [d], & Bel quaſi DEVS, quia multùm comedit [e]. Hæc ex Hugone.

a 1.Reg.5.2. b Matth.24.15. c Zacha.11.17. d Pſalm.9.3. e Dan.14.2.5.

Verſ.11.] ETENIM quia non profertur citò contra malos ſententia, abſque timore vllo filij hominum perpetrant mala.

CONGRVIT optimè cum ſenſu prioris ſententię, quę ſecuti ſumus, præſens ſententia, licèt generalis, & cõmunis hominum ſtatui. Nulli namque maiore viuunt licentia, quàm quibus impunitas eſt: hanc ſupra ceteros habent, qui præſunt aliis, nec hominẽ verentes, nec timentes DEVM [f]: Laudati etiam cùm malè fecerint, vt dictum eſt, perinde ac ſi bene [g]. Illos inter homines non eſt qui poſſit, DEVS punire differt vel expectans ad pœnitentiam, vel per eos Iuſtorum exercens patientiam, vel vt theſaurizantes ſibi diuinam iram, ampliùs puniat in die iræ, & iuſti iudicij ſui [h]. Lege Gregorium in Ezechielem [i]. DEVS ipſe apud Eſaiam [k]: Miſereamur impio, & non diſcet iuſtitiam [l], vel iuxta Hebraicam editionem; Conſequatur improbus miſericordiam, vel conſequetur: id eſt, Eſto illam conſecutus ſit, nequaquam iuſtitiam didicit, actum eſt, non diſcet. Quod ſubditur [m]: In terra Sanctorum iniqua geſſit, ſimile eſt illis præcedentibus hoc loco verbis (In loco ſancto erant) & accommodat Bernardus [n] ad Clericos bonis abutentes Eccleſiaſticis. Idem Eſaias [o] queritur, & miratur: Indulſiſti Domine genti, indulſiſti genti, nunquid glorificatus es? Hic eſt porrò modus vnus, quo cenſetur DEVS aliquos indurare, ſicut & indulgentior pater filium perdere dicitur, & ſeruum dominus, & magiſter diſcipulum, & qui ceram liquefacit Sol calore ſuo, lutum indurat. Vtitur priore ad hoc propoſitum, agénſque de Pharaone Origenes [p] exemplo, Hieronymus [q] poſteriore: eundem verò præterea modum tradunt Baſilius [r], & Theodoretus [ſ], qui profert caloris ſimilitudinem, quæ placuit item Auguſtino [t] rem eandem tractanti vna cum prima.

Eniteſcit ex hac tanta DEI tolerantia, ipſum eſſe præſtabilem ſuper malitia noſtra [u]; hanc ſimul nimis eſſe magnam, quæ adeò ſingulari beneficio abutatur: meritò poſteà quæ lento proceſſit gradu DEI iram, grauitate tarditatem ſupplicij compenſare [x]: denique prodeſt nonnullis, ſi obeſt aliquibus; inuitati enim reſpondent, & documentum etiam ſumunt

f Luc.18.2. g Pſalm.9.3. h Rom.2.5. i Hom.13. k Cap.26.10. l Cap.26.10 m Ibid. n Serm.23. in Cant. o Ibid. ſuprà verſ.15. p 3. Peri archon. q Epiſt.150. quæſt.10. r Orat. Quod DEVS non ſit auctor malorum. ſ Quæſt.12. in Exod. t Ser.88. de Tempore. Lege quoque q.36. in Exod. u Ioel 2.13. x Val. Max. lib.1.

patientiæ & beneficẽtiæ aduersùs inimicos, vel abutẽtes collatis beneficiis. Improbus ac reprobus eſt, cui dat DEVS locũ pœnitentiæ, & ille abutitur eo

a Iob 24.23. in ſuperbiã [a], & tẽpus, vt pœnitentiam agat, & non vult pœnitere à forni-

b Ap. c.4.21. catione ſua [b], ſed oculi ſunt in viis illius [c], id eſt, intenti ac defixi ad inſi-

c Iob ſuprà. d Prou.28.5. ſtendum eandem vitæ viam, neque capiant iudicium [d]. Homines decet ſanè clementia, ſed quia falluntur, & ignorant, criminum iis diſſimulatio, quæ ſubditi committant, non adeò permittitur. Leuia, aut occulta, aut quæ maius malum vitare poſſunt, Præfecto vrbi diſſimulanda ſunt, ait Herodo-

e Lib. 1. tus [e], at licentiam diſſimulare non debet, nam

f Terent. in Adelphis. „ *Nimia licentia profectò euadet in aliquod magnum malum* [f].

g 3. de Offic. Quotus quiſq; repetiatur, inquit Marcus Tullius[g], qui impunitate, & igno-

h Orat. pro Milone. ratione omniũ propoſita, abſtinere poſſit iniuria? &, [h] Quis ignorat maximam illecebram eſſe peccandi impunitatis ſpem? &, [i] Effrenatus furor

i Ora. pro Sextio. alitur impunitate diuturna: &, [k] O conſuetudo peccandi quantam habes

k 3. in Verrẽ. iucunditatem in improbis, & audacibus, cum pœna afuit (vel abſuit) & li-

l Libro 2. in fine. centia conſecuta eſt? Tandem verè dictum à Polybio [l]: Si veniam aut impunitatem conceſſeris aliquam, ſi benignitate improbum fueris promeritus, id omne dolum, fraudémque exiſtimando erga beneficium longè fieri magis infidum. Vulgus non ita natum vt pudori obſequatur, ſed metui, nec vt abſtineat à pœnis ob turpitudinem, ſed ob ſupplicia & pœnam. Hoc mo-

m 10. Ethic. cap. vlt. do Philoſophus [m].

Non profertur citò contra malos ſententia.] Hebraicè: (Quia non fit verbum facti mali citò.) פתגם *pithgam*, eſt negocium, res, verbum, qua voce

n Cap. 1.20. Chaldæi ferè vtuntur, ſemper eo modo quo Hebræi דבר *dabar*, & reperitur duntaxat hoc loco, & iterum in Eſther [n], vbi Interpres reddit (hoc) Græcè νόμον legem, ſiue edictum. Hic autem ſic: (Ὅτι οὐκ ἔστι γενομένη ἀντίρρησις ἀπὸ τῶν ποιούντων, τὸ πονηρὸν ταχύ. Quoniam non eſt facta contradictio ab iſtis, vel talibus, malum velox, nimirum, eſt.) Sixtiani codices: (Ἀπὸ τῶν ποιούντων, A facientibus malum citò.) Symmachus: (Διὰ γὰρ τὸ μὴ γίνεσθαι τὴν ἀπόφασιν. Etenim quia non fit ſententia, & decretum.) Hieronymus in vulgata, imitatus eſt Symmachum, in vetere tranſlatione Septuaginta: (Quia non eſt contradictio facientibus malum citò.) Ambiguum, an verbum, (citò,) ad contradictionem, ſiue ſententiam referas, an ad facientes malum, ſiue malos; & ταχὺ poteſt eſſe tum nomen iunctum τῷ πονηρῷ, tum aduerbium. Vulgata clarè iunxit cum ſententia, necnon Chaldæus, & eſt hoc pacto melior ſenſus, qui Græcis, Latiníſque Interpretibus placet.

Olympiodorus nominatim id obſeruat, dicens, referri, citò, ad contradicentes, atque ſignificari, eos, qui ſedulò, ac vehementer contradicant, acríque reprehenſione compeſcant. Quãquam nec alium reſpuit ſenſum, quo, citò, referatur ad operantes malum, quaſi velociter, ac ſtudioſe peccantes. Celeritas nihilominus maturitate iudicij; & temporis quoque temperanda interſtitio, præſertim in cauſa capitis. Dixi de hac re aliàs citato Theodoſij exemplo, qui dilationem triginta dierum iuſſu Ambroſij præſcripſit. Poteſt pœna dilata exigi, non poteſt exacta reuocari, inquit Seneca [o]:

o 2. de Ira. nulla vnquam de morte hominis cunctatio longa eſt. De morte qui erra-

p In Apophtheg. Lacon. uerint, vt Anaxandrides [p] reſpondit apud Plutarchum percontanti quare

capitales

capitales cauſas pluribus diebus ſeniores audirent, ij cōſilium mutare non poſſunt. Scribit præterea [a], virgas Prætorum ſecuribus alligatas præferri ſolitas, ne magiſtratus iracundia prompta ac diſſoluta eſſet, & vt virgarum diſſolutio mora & tarditate iram frangeret atque moderaretur. Poſtremò pridem audiuimus Eccleſiaſtæ noſtri [b] monitum: Ne ſis velox ad iraſcendum, quia ira in ſinu ſtulti requieſcit. Id omnibus quidē, ſed in primis conuenit magiſtratui, quē non minus ab ira, quàm à ſtultitia diſtare neceſſe eſt. *a Probl. 82.* *b Cap. 7. 10.*

Abſque timore vllo filij hominum perpetrant mala.] Heb. & Græcè, & Chaldaicè: (Ideo plenum eſt, ſiue repletum cor filiorum hominis in eis ad faciēdum malum.) Aquila: (Ἐτόλμησαν, Auſi ſunt.) Symmachus: (Ἀφόβῳ καρδίᾳ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων κακουργοῦσιν, ἁμαρτὼν γὰρ ὁ κακοῦργος ἀπέθανεν, μακροθυμίας γενομένης αὐτῷ. Intrepido corde filij hominum malefaciunt: Peccans enim malus, mortuus eſt longanimitate præſtita ei.)

Filij hominum.] Haud dubium quin mali; nec tamen vbique, non niſi hoc modo, ſed de bonis quoque, ac prorſus ἀδιαφόρως vocantur filij hominum, vt pluries annotaui: & editiones aliæ (hominis) non (hominum) habent. Quocirca non adeo neceſſaria Olympiodori notatio, appoſitè dici nunc filios hominum, quia Filij DEI mala non operantur.

Verſ. 12.] ATTAMEN peccator ex eo quod centies facit malum, & per patientiam ſuſtentatur, ego cognoui quod erit bonum timentibus DEVM, qui verentur faciem eius.

DEI benignitas ac miſericordia perſpicitur inde, quod adeò, totieſque peccantem toleret, expectans vt conuertatur ab iniquitate ſua: necnon, quam benignus & miſericors futurus ſit aduerſus eos qui timent ipſum, & ad verbum illius contremiſcunt, atque de præteritis peccatis agunt pœnitentiā, de futuris cauent. Efficiunt hunc ſenſum Hebræa & Chaldæa editio: Græca differt nonnihil: (ὃς ἥμαρτεν ἐποίησε τὸ πονηρὸν ἀπὸ τότε, καὶ ἀπὸ μακρότητος αὐτῶν, ὅτι καί γε γινώσκω ἐγὼ, &c. Qui peccauit, fecit malū ex tunc, & ex longitudine eorum: quare & cognoſco ego, &c.) Hieronymus teſtis eſt, ſe pro (ἀπὸ τότε) poſuiſſe (centies) Aquilam, & Theodotionem, & Symmachum poſuiſſe, Mortuus eſt, vt ſit (Qui peccauit, & fecit malum, ſtatim mortuus eſt,) quamuis teſtetur quoque Symmachum ita tranſtuliſſe (Peccans enim malus mortuus eſt, longa ætate conceſſa ei.) At ſecundùm Septuaginta Doctor idem refert nonnullorum expoſitionem, quod peccator non tunc primus peccat, quando videtur facere peccatum, ſed iam antè peccauit: Abalienati ſunt enim peccatores à vulua, errauerunt ab vtero [c]. Videtur improbare quia quod eodem ſequitur Pſalmo, (locuti ſunt falſa) non conuenit iam cum egreſſis de vulua. Innuit forſitan Origenem, qui animas corporibus antiquiores fertur exiſtimaſſe, priúſque peccaſſe, quàm demitterentur in corpora. Olympiodorus μακρότητα pro iuuentute *c Pſal. 57. 4.*

intelligit : explicat autem vel de Diabolo, qui peccatum inuexit in mundum, cuiuſque cuncti peccant inſtinctu; is verò fuit ab initio dux, & auctor peccati [a]: vel non eſſe hominum recens, ſed peruetuſtum peccatum: quod quicumque perpetrat, iuuenis, immò peccator centum annorum cenſeri poteſt [b], ob leuiores mores: vel qui contraxit habitum peccati, propoſuitque in mente ſua peccare, ex tunc iam cœpiſſe peccare, tametſi propoſitum id multò pòſt in actum producat, aut etiam impeditus, non producat: vel, eum qui peccat, licèt innoteſcat, cum re ipſa flagitium perficit, apud præſcientiam DEI multò ante reum cognoſci.

Centies.] Dixi, Hieronymum poſuiſſe hoc modo (Id fecit verò etiam in vetere tranſlatione, pro eo quod Septuaginta in vetere tranſlatione, ἀπὸ τότε, Ex tunc,) Aquila, Symmachus, & Theodotio (ἀπέθανε, Mortuus eſt.) Hebraicè eſt מאת *meath*, quod cum his punctis מאת *meath* centum, ſeu centies, cum alio quieſcente א *aleph*, מאת *meth*, mortuum ſignificat. Septuaginta legerunt fortaſſe מעת *mehheth*, quod eſt, à tempore. Credimus Hieronymo, quoniam poſtrema quidem lectio repugnat omnium Codicum fidei: Secundæ nullum aliud exemplum poteſt proferri: Senſus quoque magis obuius, & facilis, quem reddit Hieronymus, & alij paſſim. Porrò numerus centenarius eſt pro indefinito magno numero, idémque valet peccare centies, ac plurimùm, vt idem Doctor notat, & nos ſuprà Capite ſexto [c].

Per patientiam ſuſtentatur.] A DEO, vt meritò CHRISTVS [d] iuſſerit nos proprias iniurias ſuſtinere non ſepties tantum, ſed etiam ſeptuagies ſepties, hoc eſt, vt ita dicam, toties, quoties, ac infinities. Benignitati diuinæ deputat Bonauentura, quod eos diu viuere ſinat peccatores, quos prꝗuidet reuerſuros ad ſe: quos autem peccata multiplicaturos, & in eis morituros, tum miſericordiæ, ob dilationem adeo crudelis pœnæ Inferni, tum iuſtitiæ, vt permittatur qui in ſordibus eſt, adhuc ſordeſcere [e]: Sed & miſericorditer agitur, cum peccatore reprobo, cùm citò hinc eripitur, ne magis peccando, maiorem ſibi reatum comparet: de qua re nonnihil egimus ad primum Caput Actuum Apoſtolicorum, diſputantes de Iuda, quem Petrus dicebat abiiſſe in locum ſuum [f]. Hebraicè ומאר יך לו *vemqar ich lo* Et prolongans ſibi, vel Dominus, ei dans ſpatium vt conuertatur, quo pacto vertit Chaldæus, ſeu prolongãs ei vitam, elongans ab eo vindictam: vel peccator ipſe differens pœnitentiam. De Olympiodoro dixi exponere iuuentutem, vt ſit ἀπὸ μακρότητος, à longitudine temporis præteriti αὐτῶν, ipſorum, nempe peccatorum, de quibus proximè ante dicitur numero ſingulari, ὃς ἥμαρτεν, qui peccauit: Longitudo dierum ſignificat longam ætatem, ſeu quæ præceſſerit, ſeu quæ ſecutura ſit. Hanc promittit DEVS Pſalmo nonageſimo extremo. Interpres eruditè ſenſum expreſſit etiam in vetere tranſlatione (Et elongat ei DEVS) quod perinde eſt ac id, quod eſt in vulgata (Et per patientiam ſuſtentatur nimirum à DEO.) Sixtus [g] Senenſis obſeruat, quod Chryſoſtomus [h] docuit, patientiæ vocabulum τῆς ὑπομονῆς de DEO nunquam in Scripturis dici, ſed longanimitatis, τῆς μακροθυμίας, aut ſimile: nec nominari patientem DEVM, ὑπομένοντα, ſed longanimem, μακρόθυμον, vel alio nomine. Nam, inquit Chryſoſtomus,

μακρο

[a] Gen. 3. 1. & ſeq.
[b] Eſa 65. 20.
[c] Verſ. 3.
[d] Matth. 18. 21.
[e] Apoc. 22. 11.
[f] Verſ. 25.
[g] Bibliotheca ſancta annot. 312.
[h] Hom. 1. in Ep. ad Coloſſ.

μακροθυμεῖ τις, longanimis quis erga eos eſt quos vlciſci poteſt: ὑπομένει, patiens erga eos, quos non poteſt. Profert præter locum Epiſtolæ ad Coloſſenſes [a] quem declarat: (Ad omnem patientiam & longanimitatem εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν,) alium ex Epiſtola ad Romanos [b], (An diuitias bonitatis eius & patientiæ,& longanimitatis contemnis? χρηστότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας.) Refellit Sixtus, quia multis aliis locis vocatur DEVS patiens, vt Pſalmo LXXXV [c]. & CXLIIII. [d] & hic in præſenti loco;& Epiſtola ad Romanos [e], & prima Petri [f]. Deinde conatur Chryſoſtomum ſic exponere, vt patientiæ vocabulum, quatenus denotat virtutem, qua fortiter aduerſa tolerantur, DEO non conueniat, in quo nulla eſt toleranda calamitas: ſed prout dicit expectationem quandam, qua errantes ad reſipiſcentiam longo tempore ſolent expectari, iuxta illam ſententiam Auguſtini [g]: Patientia DEI prædicatur, non in hoc quod malum aliquod patiatur, ſed in hoc quod expectat malos; vt conuertantur. Confirmat, quoniam vbicunque DEVS patiens appellatur, Hebraicè legitur ארך אפים *erech appaiym*, longus iris, Græcè μακρόθυμος:& pro patientia תקוה *thikua*, expectatio μακροθυμία, vel ἀνοχὴ, longanimitas, & quædam quaſi induciæ, teſte Ammonio, quales ſibi hoſtes concedunt.

a Cap.1.11.
b Cap.2.4.
c Verſ.15.
d Verſ.8.
e Cap.9.22.
f Cap.3.20.
g Lib.de Patientia.

Deprehendi & Ipſe verum eſſe, quod hic Auctor adeo ſtudioſè, & benignè monuit, vt Patrem tantum defenderet, nempe nullibi in Nouo quidem Teſtamento de DEO ὑπομονὴν, & ὑπομένειν, vſurpari. Quanquam quin eidem tribui poſſint ſeruata proprietate vocum, nihil video, quid obſtet. Significant enim expectationem, & expectare: niſi vim facias in præpoſitione ὑπὸ, ſub, quaſi ſubiectionem innuat, & ſub aliqua calamitate perſeuerantem conſtantiam, & tolerantiam. Apud Ieremiam [h] vocatur DEVS expectatio Iſraël, ὑπομονὴ, Hebraicè מקוה *mikueh*: ſed poteſt intelligi obiectiuè, id eſt, vt obiectum patientiæ Iſraël, ſicut in Pſalmo [i]: Quoniam tu es patientia mea Domine, ὑπομονή μου תקותי *thikuathi*. Lego in Hiſtoria Machabæorum [k], quòd ἀναμένει μακροθυμῶν ὁ δεσπότης: DOMINVS patienter expectat. Itaque non eſt omnino perpetuum, quod Chryſoſtomus generaliter aſſeruit: neque certa penitus excuſatio Sixti, niſi de Nouo Teſtamento loquendo, ſicut dixi. Etſi verò nullum hic vocabulum patientiæ eſt in Hebræo, vel Græco textu, quia tamen id habet editio noſtra, viſa mihi nunc eſt opportuna, vtiliſque annotatio.

h Cap.14.8.
i Pſ.70.5.
k Lib.2.c.6.14.

Verſ. 13.] NON ſit bonum Impio, nec prolongentur dies eius, ſed quaſi vmbra tranſeant qui non timent faciem Domini.

EDITIONES ceteræ hæc enunciant in futuro tempore: (Et bonum non erit Impio,&c.) Hieronymus non in iſta ſolùm, ſed & in veteri tranſlatione maluit per imperandi modum qui ſic ſæpè ab Hebræis denotatur per tempus futurum. Interpretatur autem Hieronymus imprecationem contineri in illos, qui non habent Dei timorem, & deſiderium, ne diu differantur à pœna; eo ſenſu, quo Galatis [l] Apoſtolus ſcribebat: Vtinam abſcindan

l Cap.5.12.

a Ep.4.14. ſcindantur qui vos conturbant: & Timotheo [a]: Alexander ætarius multa mala mihi oſtendit: reddat illi DOMINVS ſecundum opera eius. Subdit ſecundum Septuaginta inchoari nouam ſententiam à poſteriore præcedentis verſus parte: (Ego cognoui:) Et hic continuari, videlicet, quod timētibus DEVM bene erit, impio malè. Thaumaturgus, & Olympiodorus exponunt eodem pacto.

Non ſit bonum.] Neque hic, neque in alia vita, vt explicat Bonauentura:
b Cap.3.10. Contra verò Eſaias denunciat Iuſto [b] quoniā bene, ſcilicet vtrobique. Non ſit quoque bonum Impio quod ſuſtentetur à DEO, & expectetur ad pœnitentiam, inquit Hugo Cardinalis. Gloſſa Interlinearis & Lyranus, & Carthuſianus intelligunt de proſperitate temporali, quam non conſequatur impius, & conſequi non mereatur, quoniam non quærit futuram, & æternam, ſed præſentibus bonis abutitur.

Nec prolongentur dies eius.] Et non prolongabit dies tanquam vmbra: Græcè (In vmbra) Chaldaicè: (Neque erit ei longitudo in ſeculo venturo, & in ſeculo hoc præſcindentur dies vitæ eius, fugient, & ſuccidentur velut vmbra.) Fuſius, & clarius: quod editio quoque noſtra paulò pluribus verbis expreſſit, quam Hebraica & Græca videlicet ſequentibus.

Sed quaſi vmbra trāſeunt.] Pro eo quod, vt modo dixi, Hebraicè, Græcéque ſolùm habetur: (Non prolongabit dies tanquā vmbra, vel in vmbra.) Quo pacto vitæ dies Impij breuiores, reddantur, docuimus, cum declararemus,
c Cap.7.18. quid eſſet illū mori in tēpore non ſuo [c]. Græci videntur legiſſe בצל *batſel*, non autem כצל *chatſel*. Hieronymus in vtraque tranſlatione poſuit (quaſi vmbra) ſed in Commentatio ſecutus eſt lectionem Græcam (In vmbra)
d Gen.47.9. exponens non prolongari dies vitæ, qui quaſi vmbra viuentibus ſunt: &
e Pſ.101.12. diu viuere, non eſſe prolongare dies, ſed grandes facere bonorum operum
f 1.Para.vlt. 15. magnitudine: ideo Iacob cùm ſe fateretur peccatorem, ſuos dies dixiſſe paruos, & malos [d]: Et Dauid eodem Spiritu ceciniſſe, quod ſui ſicut vmbra
Iob.8.9.c.14.2. declinaſſent [e], timendo ne longitudo æternæ vitæ breuiaretur, id eſt, illam
Pſ.108.23. ei viuere propter peccata non liceret. Valdè trita, & Scripturis [f] familiaris
Pſ.143.4. comparatio excurrentis vitæ noſtræ cum fugace vmbra, vt Capite ſupe-
g Verſ.1. riore meminimus [g]. Hac reor de cauſa prorogandæ vitæ ſignum Eze-
h 1.Para.20.9.10. chias Rex accēpit in vmbra horologij; &, optione data, maluit reuerti re-
Eſa.38.8. trorſum vmbram decem gradibus, quàm aſcendere, maiorémque fieri [h];
Eccl.48.26. cùm enim noteſcit, tunc

i Virg.Eclog.1. „ [i] *Maioréſque cadunt altis de montibus vmbræ.*

k Epi.ad Polycar. Et ſic, vt ex Areopagita [k] colligitur, dies illa horas viginti ſolito plus durauit, decem in regreſſu Solis ad Orientem, & totidem, quibus reuerſus
l Lib.6.Tom.2.in c.38. eſt Sol ad punctum, vnde regredi cœperat: vmbra enim tangens lineam horologij integrā horam efficiebat. Sed hac de re adi Interpretes, maximè
m Hora.li.4.Ode 7. Hectorem Pintum, Adamum Saſbout, & Michaelē de Palatio in Eſaiam [l],
Auſonius in Herowm tumulis in 17. qui longè adhuc longiorem diem cenſet fuiſſe. Sed nunc noſtra nihil intereſt.

n Pindar. Pyth.hymn. in 8.

„ —*Puluis & vmbra ſumus* [m]. Et,

„ Σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος [n].

„ *Vmbra ſomnium hominis.*

Nihil

Nihil ſoliditatis continet præſens vita. Si defigis obtutum in Solem iuſtitiæ, vanas rerum aliarum vmbras relinquis à tergo: hæ vmbræ verſabuntur in oculis tuis, ſi Solem illum diuinum patiaris eſſe à tergo.

Verumtamen vt ad inſtitutum redeamus, Olympiodorus non pœnam impij, quod non prolonget dies in vmbra, ſed vitium interpretatur, vel certè ſimul hoc, & illam, nempe non diu futurum in vita, quia vitæ, quamuis longum, tempus, non reputauit eſſe vmbram, ſed ſollicito ſtudio ſibi comparare ſtuduit res fluxas, ac temporarias, perinde atque ſi perpetuò forent duraturæ. Præterea per vmbram ſumens protectionem D E I, alium ſenſum tradit, quanquam peccator in præſenti vita per patientiam D E I protegi quodammodo, defendíque videatur, potius quàm puniri, paulò tamen pòſt æternis ſuppliciis tranſmittendum. Placent hæc: & nemo neſcit, vmbræ voce creberrimè ſignificari protectionem. Tamen ſimplicior, ac melior prima expoſitio, quam ſatis etiam indicat Thaumaturgus.

Qui non timent faciem D E I.] Hebraicè, & Græcè (à facie) ſicut & vltimis verbis prioris verſus idem eſt ac timere D E V M. Sed innuit Phraſis obiectam menti præſentiam, tanquam perſonæ venerabilis, valere ad continendam peccandi licentiam, & libidinem: qua de re alias diſſeruimus. Numeri mutatio ex ſingulari qui prius erat, in pluralem, quæ contigit quoque verſu præcedente, vbi de timentibus D E V M collatis cum peccatore, ſermo erat, nihil continere myſterij videtur: & aliàs non tarò reperitur. Quare minimè neceſſaria notatio Hugonis Cardinalis, quod peccator vnus eſt natura, multiplex voluntate, & peccatis, iuxta illud [a]: Legio mihi nomen eſt. Nec item laborandum vt verbum plurale comprehendat impium, *a Mar. 5. 9.* qui in iſto verſu, & peccatorem, qui nominatus eſt in priore, & peccator ſignificet errantem in moribus, vel non in adeò atrocibus peccatis: impius, qui erret in fide, & immaniùs offendat. Sunt hæc nomina ſæpè ſynonyma, & quandoque vnum alteri vel præponitur, vel poſtponitur: nec hîc vlla cauſa, cur creſcat oratio.

Verſ. 14.] E S T & alia vanitas, quæ fit ſuper terram, Sunt Iuſti quibus mala proueniunt, quaſi opera egerint Impiorum: & ſunt Impij, qui ita ſecuri ſunt, quaſi Iuſtorum facta habeant; Sed & hoc vaniſſimum eſt.

EST *& alia vanitas quæ fit ſuper terram.*] Moleſtiſſima obiectio, cuius iam non ſemel meminimus vt res impiis hîc obueniant ſecundæ, piis aduerſæ, cùm ſecus humano iudicio quiuis non altiùs cogitationem efferens euenire debere cenſeat. Citat Hieronymus exemplum diuitis purpurati, & Lazari [b]: querimoniam quoque ſeptuageſimi ſecundi Pſalmi. Thaumaturgus de opinione apud homines interpretatur, qui pro piis habent impios, & pios pro impiis. Et hoc verum eſt. Sed meliùs generaliter quoſlibet euentus intelligere. Lege Auguſtinum [c]. *b Luc. 16.* *c 10. de Ciu. Dei, c. 2. & 3.*

Alia.]

Alia.] Diſtinctionis cauſa Interpres addidit hanc vocem,qua carent ceteræ editiones.

Vanitas.] Symmachus ἄπορον,quod explicat Hieronymus, difficile cognitu: propriè dubium,controuerſum,&c.

Quæ ſit ſuper terram.] Notanter hìc quoque vanitatem ſupra terram,inquit Olympiodorus, vidiſſe ſe ait: in cœlo ſiquidem nihil eſt vani. Caietanus vult ideò hoc dici, quoniam hæc quæ apparet adeò præpoſtera viciſſitudo,ac vana,relata ad diuinam prouidentiam,non eſt exiſtimanda vanitas. Fortaſsè variatur duntaxat dictio, vt ſit idem (Super terram) quod toties anteà dixit Eccleſiaſtes, Sub Sole,vel etiam ſub cœlo.

Quibus mala proueniunt, quaſi opera egerint impiorum.] Hebraicè: (Quibus, vel, Quod pertingit ad eos, ſecundùm opus Impiorum) Chaldaicè: (Quibus accidit malum, ac ſi illi facerent opera malorum.) Græcè: (Ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, ὅτι φθάνει πρὸς αὐτοὺς ὡς ποίημα τῶν ἀσεβῶν. Quia ſunt iuſti, quia venit ſuper eos quaſi factum Impiorum.) Symmachus: (Οἷς συμβαίνει κατὰ τὰ ἔργα τῶν ἀσεβῶν.) Vetus tranſlatio: (Quia ſunt iuſti, ſuper quos veniunt quaſi facta Impiorum.) Auguſtinus [a] item legit: (Quia ſunt Iuſti, ſuper quos venit quaſi factum Impiorum: & ſunt Impij, ſuper quos venit ſicut factum Iuſtorum.)

[a] 20. de Ciu. Dei, cap. 3.

Ambiguum eſt, vtrum opus,ſeu factum,vel facta ſint euenta, & ea quæ accidunt tum proſpera,tum aduerſa, An opera bona, vel mala,quæ homines operantur,ſiue merita,quibus debeantur dicta euenta. Vtrouis modo ſenſus idem. Aptior ſecundus, quem & Symmachus magis expreſſit in altero membro, (Καὶ εἰσὶ παράνομοι,οἷς συμβαίνει ὡς πράξασι κατὰ τὰ ἔργα τῶν δικαίων. Et ſunt iniqui, quibus euenit, ac ſi egiſſent ſecundùm opera Iuſtorum.) Voces quoque מעשה *mahhaſcheh*,& ποίημα,deſignant actionem potiùs, quàm quodlibet euentum. Auguſtinus, quem modò citaui, explicat quod & boni patiantur mala,tanquam mali ſint, & mali tãquam boni ſint, adipiſcantur bona. Paraphraſtes Chaldæus adhuc apertiùs: (Sunt iuſti quibus accidit malum, ac ſi illi facerent opera peccatorum: & ſunt peccatores, quibus contingit bonum, ac ſi illi facerent opera iuſtorum.) Addit de ſuo, tametſi ſub perſona eiuſdem Eccleſiaſtis, cauſam, cur id ita fieri ſinat, ac velit DEVS, (Et vidi in SPIRITV ſancto,quia malum quod accidit iuſtis in ſeculo hoc,non eſt propter peccata eorum,ſed ad remouendum ex eis culpam leuem, vt ſit merces integra eorum in ſeculo venturo: & bonum quod contingit peccatoribus,non eſt meriti eorum,ſed ad retribuendum eis mercedem meriti leuis,quod fecerunt,vt comedant mercedẽ ſuam in ſeculo hoc,& vt perdant partem ſuam in ſeculo venturo.) Bona ratio, & à noſtris quoque Patribus tradita, potiſſimùm Auguſtino [b], diſputante de Romanorum temporali proſperitate, illámque comparante cum felicitate Sanctorum ſempiterna. Quanquam in peccatore, maximè qui falſos colit Deos, meritum propriè locum non habet, ne id quidem quod vocant de congruo,quando opera ſecundùm ſe bona vel fiunt ſine gratia, vel vitiantur ſtudio vanæ gloriæ, ſicut de Romanorum loquitur operibus Auguſtinus [c].

[b] 5. de Ciuit. c. 15. & 16.

[c] Suprà.

Qui ita ſecuri ſunt.] Variauit Interpres phraſim,quæ nõ differt in aliis editionibus.

tionibus ab illa, quæ eſt in priore membro. Secura mens quaſi iuge conuiuium [a]; Hebraicè (bonum cor) id eſt, lætum, & virtute plenum, quæ virtus lætitiam parit, ac ſecuritatem, & tranquillitatem, & eſt gloria magna habenti conſcientiæ teſtimonium bonum [b]. Lege Gregorium [c]: Gulielmus [d] verò Pariſienſis virtuti humilitatis ſeptemplicem attribuit ſecuritatem. Sed impiorum vana prorsùs, & pernicioſa ſecuritas: & pij ſecuritatem vitant, quæ negligentiæ mater ſolet eſſe, ſtantes ſemper in iuſtitia, & timore, & præparata anima [e] ad tentationem, vt idem Gregorius [f] obſeruat, monens hoſtem, quantò magis nos ſibi rebellare conſpicit, tanto amplius nos expugnare contẽdere, eos pulſare negligere, quos quietò iure poſſidere ſe ſentit. Scribit etiam ad Gregoriam cubiculariam Auguſtæ [g] inutile eſſe velle ſcire, an ſint nobis dimiſſa peccata, quia ſecura de peccatis ſuis fieri nõ deberet, niſi cùm iam in die vitæ ſuæ vltimo plangere eadẽ peccata minimè valeret: Sic Paulum caſtigaſſe corpus, ac veritum ne reprobus efficeretur [h]: Beatum eſſe qui ſemper ſit pauidus [i]. Seruiendo Domino in timore, & exultando ei cũ tremore [k], id eſt, ad exultationẽ, & ſecuritatis gaudiũ per tremorẽ eſſe perueniendum. Auguſtinus hoc ipſum valdè commendat, maximè quando diſſerit de Prædeſtinatione [l], Pauli illud exemplũ proferens, ac docens, ad elationem vitandã neceſſariũ eſſe Prædeſtinationis ſecretum: ideò quoque nonnullorũ lapſum Iuſtorũ permitti. Vbi ergo ſecuritas? inquit [m], hic nuſquam in iſta vita, nuſquã niſi in ſola ſpe promiſſorũ DEI. Ibi autem, cùm illuc peruenerimus, perfecta ſecuritas, cùm clauduntur portæ, & confirmantur vectes portarum Hieruſalem: ibi verè plena iubilatio, & magnum gaudium. Poſtremò terror ſecuritatem parturit, ait idem [n]; quomodo enim præpoſtera ſecuritas in terrores impellit, ita ordinata ſollicitudo ſecuritatem parit. Dum hîc agimus, caſtra metamur in Thaar, qui locus eſt manſionis vigeſimætertiæ, ſignificátque pauorem, ac timorem virtutum cuſtodem, cùm ſit, vt notat Hieronymus [o], ſecuritas ad lapſum facilis. Eiuſdem de cuſtodia virginitatis Epiſtolam [p] lege, in qua tractat idem argumentum diligenter allato eodem Pauli exemplo, necnon Luciferi, & aliorum, atque ſui ipſius. Quis ergo ſibi non modò hæreticus diuinam arrogat fidem de iuſtitia ſua, ſed Catholicus quoque fiduciam ac perſuaſionem, ſaltem humanam, quæ dubium penitus excludat? Hac de re diſputatum alio loco.

Sed & hoc vaniſſimum iudico.] Alij: (Dixi, quod & hoc vanitas,) nimirùm vt eueniant malis, ac bonis eadem, his, quæ illorum, illis, quæ horum propria, ac conuenientia cenſentur. Bonauentura vim attendens ſuperlatiui, vanum dicit, quando bonis, & malis proueniunt bona, quia indignum, propter malos: vanius, quando bonis, & malis mala, quia iniuſtum propter bonos: vaniſſimũ quando bonis mala, & malis bona, quia iniuſtum, pariter & indignum: ideò Habacuc [q] hoc adeò indignè tuliſſe, vt videretur DEVM arguere, cùm diceret: Quare non reſpicis ſuper iniqua agentes; & taces deuorante impio iuſtiorem ſe? Tales Iob, & Ieremiæ querimonias extitiſſe ptidem notaui. Carthuſianus Gregorium citat aſſerentem, quamuis mira ſint Iudicia DEI, dum Iuſtis aduerſa, & impiis proſpera in mundo iſto eueniunt, mirabiliora tamen eſſe, dum hîc Iuſtis proſpera, & Reprobis aduerſa contingunt. Thaumaturgus vanitatem explicat eſſe grauem, ac perniciosum

[a] Prou. 15. 15.
[b] 2. Cor. 1. 12.
[c] 2. Moral. cap. 19. citat Ianſenius in c. 15. Prouer.
[d] Lib. de Morib. c. 10. ante medium.
[e] Eccl. 2. 1.
[f] 24. Moral. c. 12. vel 7.
[g] Libr. 6. Ep. 22.
[h] 1. Cor. 9. 27.
[i] Pro. 28. 14.
[k] Pſ. 2. 11.
[l] De Correp. & Gra. c. 13.
[m] In Pſ. 99.
[n] In Pſ. 147.
[o] Ep. 127. ad Fabiolam de Manſionib. in 23.
[p] Epiſt 22.
[q] Cap. 1. 3. 13.

nicioſum errorem, vt nimirùm habeatur pius impij loco, quique impius eſt cenſeatur pius. Eadem ratio de variis caſibus qui contingunt abſque delectu bonis, & malis, hoc eſſe vanum, ſi quis inde offendatur, non recurrens animo ad minimè fallacem, fallentémue prouidentiam DEI: eſſe item, vt repetit Symmachus, ἄπορον difficile cognitu, ita vt quod de eadem re Dauid dixit, Labor ſit ante nos hoc diſcutere, vel ſcire velle, donec intremus in Sanctuarium DEI, & intelligamus in nouiſſimis eorum [a]. Vbi Dauid, ait Nazianzenus [b], ob eos, qui rebus omnibus immeritò abundant, æſtuauit, mœroréque confectus eſt, iam cogitationes ſuas ad alterius vitæ tribunalia, præmiáque vtrique vitæ recondita mittit, ſicque demum perturbari deſinit, animíque moleſtiæ medetur. Laudat ibi Gregorius Philagrium, cui cùm Pſalmum laboranti ſeptuageſimum ſecundum exponeret, atque vario argumentorum genere dolorem lenire ſtuderet, is prorupit in voces, quibus DEO referebat gratias, quod etiam inuitos, ac reluctantes afficeret huiuſmodi beneficio per externum hominem internum purgando, per contraria rationibus ſibi cognitis ducendo. Idem definit in Epiſtola, lugendos potiùs nobis ſceleratos homines ob internum morbum, quàm nos illis ob externum, & præſtabiliorem eſſe ſapientem morbum, effrenata, & inſolenti proſperitate. Quapropter vanus, immò vaniſſimus eſt quiſquis ex his quæ accidunt in vita humana vel aduerſa, vel proſpera, iudicium facit de vera felicitate, de meritis cuiuſq;. Hugo Cardinalis explicat quoque propriè de proſperitate improborũ, quia nihil ſit infelicius infelicitate peccantium.

a Pſ. 72. 16. 17.
b Ep. 65.

Verſ. 15.] LAVDAVI igitur lætitiam, quod non eſſet homini bonum ſub Sole, niſi quod comederet, & biberet, atque gauderet: & hoc ſolùm auferret de labore ſuo in diebus vitæ ſuæ, quos dedit ei DEVS ſub Sole.

LAVDAVI *igitur lætitiam*, &c.] Hinc ad finem vſque Capitis continentur iam in præcedentibus poſitæ Capitibus, expoſitæque ſententiæ, vt minus nobis prætereà in iiſdem declarandis ſit immorandum: ſicut nec Salomon nonnullis videtur longiorem moram trahere voluiſſe confutanda tam abſona doctrina, quam ex ſtulti perſona hîc repetit, quoniam id executus pridem fuiſſet: & ſequenti etiam verſu breuiter facit. Sentit hoc modo Bonauentura, Lyranus, Titelmanus, Moringus, Caietanus, qui notat, iam quinquies vacillando hoc repetitum ab Eccleſiaſte à Capite ſeptimo; addere potuit pluries idem dictum prioribus aliis Capitibus. Alij malunt, vt Gloſſa Interlinearis, in meliorem etiam iſta partem accipere, non tantùm de moderato rerum vſu, & ſuperfluæ fuga curæ, ſicut & dictis locis, atque de ſtudio veræ ſapientiæ: ſed prætereà de lætitia bonæ conſcientiæ, de guſtu panis deſcẽdentis de cœlo [c], & vini, quod lætificat cor hominis [d], & ſpe futuræ beatitudinis. Fauet Chaldæus. Quidam præferri veſcendi & bibendi voluptatem anguſtijs ſeculi, & his quæ fieri videntur iniquè in mundo,

c Ioan. 6. 33. 41.
d Pſ. 103. 15. Iud. 9. 13.

mundo. Ita quidem prima fronte, ſed potiùs de ſpirituali cibo, potúque cenſent intelligendum Hieronymus, Albinus, Hugo Cardinalis. Olympiodorus illud ex voluptuaria, hoc ex Eccleſiaſtis propria perſona. Thaumaturgus prius idem ex opinione, quam hîc habuerit aliquando.

Laudaui igitur lætitiam.] Illatiua particula, pro qua editiones aliæ habent coniunctiuam (&) innuit narratas proximè calamitates in cauſa fuiſſe, cur id ſentiret, ac diceret, quod hîc ponitur. Chaldaicè: (Et laudaui ego gaudium legis.) Gloſſa Interlinearis, lætitiam bonæ conſcientiæ. Meliùs de lætitia ex perceptione bonorum externorum, quæ ſubduntur ſtatim. Sed iuxta modos quos recitauimus.

Et hoc ſolùm ſecum auferret de labore ſuo.] Hebraicè והוא ילונו *vehu yluennu.* Et hoc adhærebit ei, acceder, adiungetur: Καὶ αὐτὸ συμπροσέσαι αὐτῷ. Et hoc ſimul aderit ei, ſeu comitabitur eum. Symmachus: Ὃ μόνον συμπροσέσαι αὐτῷ, quod ſolum, &c. Vetus tranſlatio: Et ipſum egredietur cum eo de labore ſuo. Quaſi cetera excidant, nihil homini aliud adhæreſcat, nullam rem aliam poſſideat, & teneat, nullum alium fructum colligat & percipiat ex tot laboribus, & ærumnis, niſi partis frui, & oblectari. Chaldæus partem explicat, quam quis de cœlo acceperit, hoc eſt, per diuinum beneficium, & bonis artibus, non rapinis, & violentia: ita vt poſt honeſtam fruitionem perducatur in pacem ad ſeculum venturum, accepturus perfectam mercedem pro labore præſentis temporis in integritate tranſacto.

Verſ.16.] Et appoſui cor meum vt ſcirem ſapientiam, & intelligerem diſtentionem, quæ verſatur in terra. Eſt homo, qui diebus ac noctibus ſomnum non capit oculis.

Qui ſuperiora vt ex ſtulti perſona dicta ſumunt, nunc reſumi propriam volunt ab Eccleſiaſte, Sapientis perſonam, eumque tranſire à variis carnis voluptatibus ad ſtudium ſcientiæ, atque Sapientiæ, in quo tamen ſtudio multum ſit in hac vita laboris, modicus fructus comparatione eorum, quæ neſciuntur ab hominibus, ſcirique vix, ac ne vix quidem valent. Hac de re ſatis multa Capite priore, & primo, Hebraicè, & Chaldaice (Quemadmodum, ſeu, ſicut dedi cor meum.) Vel præterea iuxta Hebræam vocem כאשר *chaaſcher,* Quando, quantum, quanto magis, pro qua Septuaginta legerunt באשר *baaſcher,* ἐν οἷς. In quibus, Symmachus διὸ, & eum ſequens vetus Tranſlatio (Quapropter) quam vim habet etiam poſterior vox Hebræa. Senſus idem, ſed ſimplicius explanatus in vulgata per coniunctionem (&.)

Sapientiam.] Chaldaicè (Sapientiam legis.) Immò & rerum aliarum, quamuis illius maxime, ad quam aliæ debent referri. Videtur Thaumaturgus hanc Sapientiam, & cetera, quæ ſequuntur, interpretari de ſedulo, continuoque ſtudio comparandi, captandique voluptates: etſi tandem cognouerit Eccleſiaſtes labori tanto verum bonum non reſpondiſſe, nec reſpon-

dere potuiſſe. Tamen præſtat ſeiungere ſententias, vt hoc loco, ac deinceps
propriè ſermo ſit de ſciendi difficultate, non ſolùm rerum naturalium, vt
ait Olympiodorus, cauſas, verum etiam, idque præcipue, diuinarum iudi-
cium circa tam varios euentus, quos mortalibus euenire tum permittit, tum
deſtinat DEVS, vt docet Hieronymus.

Diſtentionem.] Gloſſa Interlinearis, Lyranus, Hugo Cardinalis, & qui-
dam libri manu ſcripti legunt diſtinctionem, declarantque inter bonum,
& malum, tribulationem iuſtorum, & proſperitatem Impiorum, quid cui-
que homini expediat, cur hoc ſe DEVS modo cum illo gerat, hoc cum
alio ſeu in donis gratiæ, ſeu in muneribus naturæ. Alij codices habent (diſ-
ſenſionem) etiam in Operibus Hieronymi ſecundum varias editiones, &
iſtam ſequens lectionem Moringus, explicat de varijs ſententiis, opinioni-
buſque Sapientium circa rerum cauſas. Magis tamen probat, vt legamus
diſtentionem, quàm vel diſſenſionem, vel diſtinctionem: id enim valere He-
bræum nomen ענין *hhinian*, & Græcum περισπασμῶ, vel quo vſus eſt Sym-
machus ἀσχολίας; atque Hieronymum in vetere tranſlatione vocabulo Oc-
a Verſ. 13. cupationis declaraſſe. Hæc ipſa vox vſurpatur Capite primo [a] à vulgara,
vbi ſunt eædem dictiones, Hebraica, & Græca, ſicut ibidem notauimus.

Eſt homo qui diebus, & noctibus ſomnum non capit oculis.] Chaldæus intelli-
git de Studioſo, qui Sapientiam labore veſtigat, qui nec quieſcat interdiu,
nec ſomnum noctu capiat. Idem videtur Vatablo (Sed hæc includit paren-
theſi, vt de alio dicta,) & Caietano: Verùm is accipit perinde, ac Salomon
loquatur de ſeipſo. Studioſi enim circa ſpeculabilia vix dormiunt, & inten-
dit, inquit, per hoc declarare, quod vidit Traditiones Philoſophorum. Ari-
ſtophanis, & Cleanthis lucerna propter inſignem ſtudij diligentiam pro-
uerbium fecit, vt qui ſummo ſtudio, exquiſitaque cura quidpiam faciat, ad
b 1. de Lingua Latina. horum dicatur lucubrare lucernam. Indicat hoc de iſtis Varro [b], & de
c Satyra 5. Cleanthe Iuuenalis [c]:

„ *At te nocturnis iuuat impalleſcere chartis.*
„ *Cultor enim iuuenum purgatas inſerit aures,*
„ *Fruge Cleanthea.*

d Satyra 1. Vocat item Venuſinam lucernam, lucubrationem Horatij [d]:

„ *Hæc ego non credam Venuſiana digna lucerna.*

Celebratur quoque Epicteti lucernula fictilis, quæ poſt illius mortem ma-
e Lucian. ad inerud. multos libros ementem. gno ære denariorum trecentorum redempta eſt [e]. Iactatum & id olim de
Demoſthene, illius ἐνθυμήματα τὸν λύχνον ἀπόζειν, Enthymemata lucer-
nam olere, plúſque olei, quàm vini, (erat enim abſtemius,) conſumpſiſſe.

f Ariſtophã. in Nebu.
„ *Oculis abeſto leniens animum ſopor,*
„ *Vbi quis rem aggreditur, quæ ſummã diligentiam curámq; deſiderat* [f].

Ariſtoteles nocturnis lucubrationibus ænea pila vtebatur, cui altera manu
compreſſa labrum ſubijciebat, vt ſi longa vigilia obdormiſſet, fatigatus ex-
g In Vita. pergiſceretur ſtrepitu cadentis pilæ [f]. Cicero Lucium Murænam, quem
accuſauerat Cato defenſurus, totam noctem lucubrauit, vt Hortenſium,
cuius placuerat oratio, ſuperaret; ac præ nimia iſta ſollicitudine, vigiliiſque
valetu

Digitized by Google

valetudinem affecit [a]. Eſt autem hyperbole, diebus, noctibúſque ſomnum *a Plutarc. in Cicerone.*
non capere, vt maxima quædam vigilantia denotetur : nec enim viui ſine
ſomno poteſt, tametſi etiam ad ſanitatis commoditatem, vt Plato [b] ſcripſit, *b 3. de Legib.*
non multo ſit opus, ſi bene quis aſſueſcat. Somni ac vigiliarum exempla
colligit Theatrum Vitæ humanæ [c]. Qua tamen in re, quæ medicorum eſt *c Volum. 2. lib. 5.*
propria, certum præſcribi tempus nequit, cùm varia cuiuſque corporis conſtitutio, ætas, victus quoque ratio, anni tempeſtas, & aliæ circūſtantiæ nunc
longiorem ſomnum, nunc breuiorem exigant. Supra adoleſcentiam ſomnus horas citrà ſeptem rarò : Septem verò, aut paulò plures, vel nouem, ſæpè ſatis eſſe conſueſſe, docet Alexander Petronius [d] noſtra memoria medicus celebratiſſimus. *d 5. de Victu Rom. & ſanct. tuen. c. 14.*

Verſ. 17.] ET intellexi quòd omnium operum DEI nullam poſſit homo inuenire rationem eorum quæ fiunt ſub Sole : & quantò plus laborauerit ad quærendum : etiam ſi dixerit Sapiens ſe noſſe, non poterit reperire.

ET *intellexi quòd omnium operum* DEI, *&c.*] Non egent hæc expoſitione, cùm ſint alibi ſuperius [e] ſatis declarata. De diuinis maximè iudiciis hæc intelliguntur, quæ ſunt potius cum humilitate tacenda, vt docet Gregorius [f]. Chaldæus cognominat DEVM terribilem, & opus eius opus fortitudinis. Interpres rectè ſecundo loco pro opere, quod editiones reliquæ habent, poſuit rationem : nam opus & opera cognoſcuntur; ignoratio eſt cur quodque fiat. Symmachus: (Καὶ καθίμαλον τῶν ἔργων τοῦ ΘΕΟΥ οὐ δύναται ὁ ἄνθρωπος ἐξευρεῖν οὐδὲ ἓν ἔργον φραζόμενον. Et didici, quod de omnibus operibus DEI non poteſt homo inuenire ne vnum quidem opus, quod agitur.) Opera potiſſimum diuinæ prouidentiæ circa homines intelligit Eccleſiaſtes, vt ex antecedentibus colligitur : quamuis & de aliis quoque ſit verum, vt de ſubſtantiis rerum, de menſura cœli, terræ, maris, &c. de quibus Olympiodorus interpretatur. Thaumaturgus ait, velle Salomonem, qui ſua fruatur cupiditate, non poſſe in iis rebus, in quibus inquinauit ſeſe, ne quamlibet quidem longo labore, verum bonum vnquam reperire. Caietanus quia nominantur opera ſub Sole, vult excipi facta in corporibus cœleſtibus, & in ſubſtantiis ſpiritualibus. Multò minus iſta percipiuntur. Sed ratio cur aliorum propria mentio fiat, eſt, quam ipſe dixi, quoniam de rebus humanis eſt ſermo, ſicut etiam Hieronymus, Albinus, Hugo Cardinalis, Lyranus, & alij notauerunt.

e Cap. 1. & 7.
f 9. Moral. capite 7. vel 8.

Et quanto plus laborauerit ad quærendum, tanto minus inueniat.] Lege prorſus affinem priore Capite [g] ſententiam. Sed & in Eccleſiaſtico [h] poſt recenſionem operum DEI naturalium, exaggeratur verbis multis imbecillitas ingenij noſtri. De Sapientibus huius Mundi ſcribit Apoſtolus [i], quod euanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum ; & dicentes ſe eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt. Si dicendo, te eſſe ſapientem,

g Verſ. 24.
h Cap. 43. 28. vſque ad finem Capitis.
i Rom. 1. 21. 22.

 pientem,

a Serm.8.de verb. Dom. pientem,ſtultus factus eſt es,inquit Auguſtinus [a],dic te ſtultum,& ſapiens eris; dic non coram hominibus (videlicet ſolùm) ſed (præcipuè) coram
b 1.Cor.3.18 Deo. Hoc illud eſt,quod idem Paulus monet [b]: Si quis videtur inter vos ſapiens eſſe, ſtultus fiat, vt ſit ſapiens. Nam ſtultus factus eſt omnis homo
c Iere.10.14 à ſcientia [c], quam ſibi videlicet videtur habere; &, Vani ſunt homines,in
d Sap.13.1. quibus non ſubeſt ſcientia Dei [d].

Etiamſi dixerit Sapiens ſe noſſe, non poterit reperire.] Non tantùm id quod futurum eſt in fine dierum, vt auguſtius explicat Chaldæus, verum etiam quodlibet aliud ex operibus diuinæ circa nos prouidentiæ.

***

CAPVT

CAPVT NONVM.

SVMMARIVM.

PERGIT *Eccleſiaſtes in enumeratione variorum euentuum, qui ſine delectu bonis æquè, malíſque contingunt: idcirco vacandum diligenter, dum vita ſuppetit, bonis operibus, quando quis nos maneat in iudicio diuino, exitus, omnino neſciamus. Docet præterea ſapientiam quidem bellica fortitudine meliorem eſſe, tamen in paupere non æſtimari.*

Verſ. I.] OMNIA hæc tractaui in corde meo, vt curiosè intelligerem. Sunt Iuſti atque Sapientes, & opera eorum in manu DEI; & tamen neſcit homo vtrum amore, an odio dignus ſit.

OMNIA *hæc tractaui, &c.*] Codices Hebræi præter quàm Bibliorum Regiorum, necnon Græci, & apud Olympiodorum, Latini quoque multi, & in vtraque tranſlatione Hieronymus principium Capitis hinc ſumunt, quod & ita fieri debere cenſuere Sixtus V. & Clemens VIII. quorum prodiit auctoritate vulgata editio emendatior. Hoc Lyranus quoque monuit aptius Hebræo textui cohærere, & Bonauentura inchoat inde. Indicant particula אשר *aſcher*, & ὅτι, quæ ſenſum nectunt. Sed neſcio qua de cauſa Caietanus, qui tenax ſolet eſſe contextus Hebraici, in Caput præcedens, non hunc duntaxat, ſed ſequentis etiam partem verſus retulerit vſque ad ea verba incluſiuè: (Sed omnia in futurum ſeruantur incerta,) vbi profectò pendet adhuc ſententia.

Tractaui in corde meo.] Hebraicè & Græcè, (Poſui vel Dedi.) Symmachus Hieronymo teſte; Statui, nimirum quod ſequitur (curiosè intelligere, vel omnia quæ adhuc dixit de viciſſitudine humanarum rerum, vel quæ mox de eadem ſubiunget.) Nec refert, omnia, dicamus, an vt eſt Græcè (omne.)

Vt curiosè intelligerem.] Hebraicè ולבור את כל זה *velabur eth col zeh*, Pagninus

Pagninus,& Vatablus exponunt, (Et ad declarandum, ſeu clarè diſcernendum omne hoc.) Caietanus (Ad eligendum,) id eſt, vniuerſum opus Dei ſub Sole, & ignorantiam humanam dedi ad cor meum, reduxi ad intima mentis meæ,& ad eligendum ex omni hoc ſententiam,quæ ſequitur. Non bonam Doctor Hebræus Caietano electionem dedit, aut ipſe non elegit benè, quamuis enim לבור *labur*, pro לכרור *lechror*, vtramque ſignificationem habere poſſit : non eſt adeo ad rem poſterior ſignificatio,quia non tam ſententiam pronuntiat Salomon, quàm adhuc diſputat. Idem valet Chaldæum למבלש *lemblaſch*. Septuaginta vertunt, (*Καὶ καρδία μου σύμπαν εἶδε τοῦτο* : Et cor meum omne vidit hoc.) Symmachus, interprete Hieronymo ſic vertit : (Omnia hæc ita ſtatui in corde meo, vt conſiderarem vniuerſa.) Non igitur quod (curioſè) reddit hic Interpres,in vitio ponitur, vt arbitratur Bonauentura,ſed accuratum ſtudium denotat ex magna conſideratione, & pertractatione, vt ideo ſibi Salomon credi velit, vt obſeruat Hugo Cardinalis. Notio curioſitatis plerunque mala; necnon etiam curæ non rarò,quaſi cor edat, vrátve:attamen benè Latinè,curioſè quid agere, idem valet quod diligenter, ſicut incurioſè negligenter : & bellè curioſos ſe Cicero [a] Atticúmque nominat ſuum.

a Lib.6.Epiſ. Epiſt.1.

Sunt Iuſti,& Sapientes & opera eorum in manu DEI, *& tamen neſcit homo vtrum amore,an odio dignus ſit.*] Hæc & ſequentia deinceps alia verba continent mirabilem penitúſque difficilem quæſtionem,vel expreſſiorem iam in priore Capite poſitę quæſtionis proſecutionem,quo pacto qui ſapienter iuſtè,& DEI voluntati conſentaneè viuunt,nequeant nihilominus certò cognoſcere,ipsíne DEO grati ſint, & num propter illa opera ſua ſaluandi, an non ;cum ſigna externa vix appareant, quibus hoc DEVS diſcrimen demonſtret,quippe non magis iuſtis,quàm iniuſtis munera ſua largiẽdo [b], ſed iudicium reſeruans in futurum [c] ? ita vt nec Paulus nihil ſibi conſcius iuſtificatum ſe affirmare auderet [d],quin etiam vereretur reprobus effici [e]: Sed neque cuiquã fas eſt certam in hac ipſa vita perſpicuámque notitiam habere de operum quæ facit iuſtitia,síntne talia,quæ ſibi diuinam gratiam, amicitiámque concilient,ac demereantur. Poſſunt indicia quædam nobis ingerere ſpem de re vtraque bonam, quod & nunc DEO grati ſumus, & nos Electorum numero ipſe habeat:neutrum abſque reuelatione poteſt indubitatum eſſe :nec perſuaſio quoque moralis tanta per argumenta humana eſſe poteſt, vt omnem eximat dubietatem. Fortaſſe Paulus, quem ſuperius de ſe dubitaſſe dixi, loquebatur humano more : quando verò ſe certũ affirmauit,quod nihil ipſum ſeparare poſſet à caritate CHRISTI [f], vt edoctus per diuinam reuelationem, niſi dicas nec ibi de fidei certitudine loqui, ſed de quadam perſuaſione ſpei, prout importat Græcum verbum *πέπεισμαι* : nec tam agere de ſeipſo,quàm de quouis alio,cuius induat perſonam,& de caritatis vi,quæ tanta ſit ſecundùm ſe, vt nulla eum res abſtrahere,ac ſeparare poſſit à DEO cuius in animo adhæreſcat:vel non tam de caritatem infuſam habente, ſeu de illa,qua nos DEVM diligimus,quàm qua DEVS electos diligit, quibus antea docuerat omnia cooperari in bonum,& ſi eſſet DEVS pro illis, nullum eſſe poſſe,aut præualere contra ipſos,& nihil eos à ſalute conſequenda retardare.

b Matt.5.45
c 1.Cor.4.5.
d 1.Cor.4.4.
e 1.Cor.9.27.
f Rom.8.35. 38.

Ceterùm præter amorem iſtum vel D E I tum aduerſus Electos, tum erga eos, qui pro tempore præſenti iuſti ſunt, vel noſtrum, quo ipſum nunc amamus, aut etiam in fine ſumus amaturi, omiſſo amore generali, quo proſequitur D E V S omnem creaturam vt valdè bonam [a], nihilque odit eorum quæ fecit [b], tertius poſſet ſenſus eſſe de odio, & amicitia hominis in hominem. Primus, & ſecundus eſt omnium ferè Interpretum: tertius Chaldæi Paraphraſtis (Etiam amor, quo dilexerit eos aliquis, & etiam odium, quo eos proſecutus fuerit, decretum eſt: omne in prouidentia decretum eſt, vt ſit ante eos.) Quartum innuit ſimilem Thaumaturgus, viſum Salomoni laborem haurire inanem falſa quadam quam olim habebat opinione, ſi quis ſapiens iuſtitiam ſtudioſè coluiſſet, atque ab iniuſtitia receſſiſſet, animíque dexteritate, & facilitate, omnium odium fugiſſet (quod quidem D E O gratum eſt) quaſi videlicet, quamdiu hanc aliorum gratiam conſeruare poſſet, ſcire non poſſet propter inconſtantiam voluntatis humanæ. Olympiodorus quintum veluti ἀντίθετον ſenſum, & oppoſitum aſſignat, neſcire hominem, an quem nunc maximè odit, mutatis vicibus amicum, & beneficum ſit experturus, contráque an timendum ſibi quandoque ſit ab eo, quem nunc amore proſequitur.

a Gen. 1. ſapè. 1. Tim. 4. 4.
b Sap. 11. 25.

Sextus adhuc eſt Olympiodori, vocantis eum altiorem intellectum; qui ſapit quæ hominis ſunt, neque planè ſe D E O tradidit, neſcire diſcreto iudicio quæ dilectione ſunt digna, & quæ odio: quoniam ardua virtus atque difficilis amore eſt digna; odio autem proſequenda voluptas, quæ de ſenſibilibus prouenit: qua in re facilè aberrat inſipiens, bona ſibi proponens quæ ſunt vana. Septimus eſt ſimilis quorundam Hebræorum, de quibus meminit Titelmanus. Vulgus hominum neſcit diſponere cor ad diligendum D E V M, & quæ odio ſunt digna odiendum: Sed omnia hæc ſunt ante Sapientes, & Iuſtos, qui norunt diligere D E V M, & odio habere mala. Senſum iſtum tradit Rabbi Salomon, qui regem Salomonem vult loqui de homine tãtùm carnali, & peccatore, placuítque Ambroſio Cathatino [c]. Octauus eiuſdem Catharini, quod homo, vt homo, nõ habet cognitionem de ſua gratia, ſed vt eſt filius D E I. Fauet Vatablus. Nonus, de quo Iſidorus Clarius: Id quod diligit homo, & execratur, in manu D E I eſt (poſteà hoc ſequitur) qui vel illud tribuat, vel auertat, & homo ipſe ſenſu id percipere nequit.

c In Aſſertionibus & in Apologia cõtra Dominicum à Soto.

Hanc varietatem ſenſuum gignunt in ſecundo membro Hebræa, & Græca. Hebræa ſic habent: (Etiam amorem, & odium non (eſt) ſciens homo: omnia ad facies eorum (id eſt, ante eos.) Græca eodem modo, niſi quod aliò referunt vltima verba: Καὶ γε ἀγάπην καί γε μῖσος οὐκ ἔστιν εἰδὼς ὁ ἄνθρωπος. Symmachus: (Πρὸς τὸ γὰρ οὐ φιλίαν οὐδὲ ἔχθραν ἐπίσταται ὁ ἄνθρωπος. Et inſuper neque inimicitias ſcit homo.) Interpres noſter paſſiuè amorem ſumpſit; quo quis ametur ab alio; & quod Hebraicè eſt, (Omne, vel omnia ante faciem, vel in facie eorum eſt) expoſuit eſſe oculis, & cognitioni expoſitum effectum, ſed ignorari cauſam, & adhuc eſſe ante eos, id eſt, expectari ſcientiam, & longè eſſe ab ipſis, vtrum talem experiantur effectum, quia ſint odio digni, vel amore. Id autem Hieronymus, & alij paſſim, exceptis quos dixi, de diuino accipiunt: & quidem melius ij qui pariter paſſiuè

de eo, quo nos amamur à Deo, vel tanquam electi, vel ſecundùm præſentem iuſtitiam, quàm quo nos Devm amamus: habet enim vulgata, quod neſcit homo, vtrum amore, an odio dignus ſit. Quia tamen amor Dei pro tempore præſenti non eſt inefficax, & Devs diligentes ſe diligit [a], rectè ſequitur caritatem eſſe in illo, quem Devs amat, donúmque gratiæ, per quod eſt gratus ipſi. Hæc auctoritas, ait Hugo Cardinalis, ſolet induci ad oſtendendum quod nemo ſcit ſe habere caritatem. Tamen explicat tum ipſe, tum Carthuſianus de amore finali, & odio, hoc eſt, de Prædeſtinatione, ac Reprobatione. Nam licèt, inquit Carthuſianus, nemo certò ſcire poſſit, an habeat dona gratiæ, quia actus naturales habent magnam ſimilitudinem cum ſupernaturalibus, tamen optimè quis cognoſcit vtrum verſetur in ſtatu peccati mortalis; ac proinde ſítne dignus odio Dei.

Conſentit in eandem expoſitionem Auctor libri de Spiritu, & Anima [b], & Bernardus [c]. Rationē Carthuſiani non probo, quia vt initio docui cum Hieronymo, quem paſſim ſequuntur alij, agit Salomon de Iuſtis, & Sapientibus tantùm, qui non poſſint certò cognoſcere vtrum diligantur à Deo, quoniam beneficia Dei non minùs conueniunt impiis, eiuſmodi autem cognitionem Devs reſeruat in futurum, & poſt hanc vitam, ita vt non ſolùm ratione præſentium euentuum illam modò non habeamus, verùm ſimpliciter, & abſolutè. Igitur hic locus potiſſimùm de ſtatu præſenti intelligendus eſt, quo eum etiam modo Beatus Thomas [d] intellexit, & non tantùm de Prædeſtinatione, ac Reprobatione, vt ei tribuit Marcus [e] de la Camera, (quem tamen quoque ſenſum recipimus traditum etiam ab eodem Sancto Thoma [f],) & quodam loco idem Bernardus [g]. Bonauentura in Commentario huius loci negat intelligi de Prædeſtinatione, & Reprobatione, quoniam nullus dignus eſt, nec meretur prædeſtinari. Sed aliquando dignum eſſe, eſt, felicem ſortem conſecutum eſſe, & dignatum eſſe, vt ita dicam, aliquo beneficio ab alio. Non placet etiam quod ait, quicquid ſit, an ſciat iuſtus ſe habere fidei habitum, & caritatis; non tamen vtrum Devs amet ipſum, & oderit malos, cùm tot, & tanta mala faciat malis, ſicut & bonis. Nam licèt hinc id ſciri non poſſet, poſſet ex præſentia dictorum habituum, ſaltem caritatis, quæ non eſt niſi in eo, quem amat Devs ſecundùm præſentem iuſtitiam. Si autem recurrat Bonauentura ad amorem prædeſtinationis; qui meritò præcipuus ac ſummus amor dici poteſt, quo nos proſequitur Devs, non debet illum refutare, ſicut fecit.

Extat decretum Concilij Tridentini [h] contra præſumentes certitudinem propriæ prædeſtinationis, ac perſeuerantiæ: prætereà contra certò credentes ſine vlla hæſitatione peccata ſibi eſſe remiſſa, & ſe iuſtos eſſe [i]. De his diſputandi non eſt hic locus: neque de ſignis quibus probabiliter induci poſſimus ad nobis perſuadendum pia fiducia, nos & gratiam habere, & ad Electorum pertinere. Id monendum reor quod Beatus Thomas [k] docet, hanc propoſitionem non eſſe ſimpliciter concedendam: Devs magis diligit peccatorem prædeſtinatum, quàm iuſtum præſcitum, quia penſanda eſt bonitas eius, qui amatur à Deo ſecundùm illud tempus, quo dandum eſt ei ex bonitate diuina aliquod bonum: itaque ſecundùm illud tempus, quo prædeſtinato peccatori dandum eſt ex diuina voluntate maius bonum,

a Prou. 8. 17.

b Apud Aug. Tom. 3. c. 59.

c Serm. 1. de Septuage. & Ser. 2. in Octaua Paſcha & 5. de Dedicat. Eccleſ.

d 1. 2. q. 112. art. 5. & alibi ſæpè.

e Quæſtionaris Conciliat. ſcripto. q. 103.

f Rom. 8. in fine.

g Serm 5. de omnibus Sanctis.

h Seſſ. 6. c. 12. & can. 15. & 16.

i Ibidem c. 9. & Can. 12.

k 1. p. q. 20. a 4. ad 5.

Digitized by Google

bonum, illum eſſe meliorem, licèt ſecundùm aliquod aliud tempus ſit peior. Sed nec omittendum, Hæreticos aſſertores errorum, quos damnatos à Tridentino Concilio dixi, cauſari præſentem locum corruptum, vt inde probetur dubitatio fidei de remiſſione peccatorum. Sic euadere conatus Caluinus[a], Bucerus[b], Kemnitius[c], quos refellit Cardinalis Bellarminus[d]. Ex Hebraico namque, ſicut etiam vidimus, reddi ad verbum (Et amorem, & odium neſciens homo, omnia ante eos.) Profectò deprauatores erunt Hieronymus, cuius eſt vulgata editio, & quotquot ſunt eam poſtea ſecuti, eritque non recens, ſed antiquiſſimum dogma catholicum quod oppugnant, & hinc ſtabiliri concedunt. Vbi ſunt in Sacris litteris diuina præcepta, quibus hoc iubeamus credere nos iuſtos, nos eſſe prædeſtinatos? vbi teſtimonia, nos aſſequi poſſe cognitionem iſtam? nonne hæreticus eſſet quicumque, præſertim ſciens, peccaret mortaliter? nam ſe iuſtum eſſe credere, tunc non poteſt, vel habere fidem. Denique confert ad humilitatem, & cautionem, atque ſollicitudinem bene viuendi hæc ignoratio de propria gratia, atque prædeſtinatione, ac nonniſi paucis per reuelationem harum communicata rerum notitia eſt ex ſingulari priuilegio, vt Antonio[e], Gallæ[f], Franciſco[g], &c. cùm alij etiam ſanctiſſimi, trepidaſſe legantur in morte, vt Hilarion teſte Hieronymo[h], & de quibus refert Climacus.

Opera eorum.] עבדיהם *hhabadehem.* Pagninus (Seruitia eorum:) Vatablus (Eorum ſerui) Chaldæus (Diſcipuli eorũ, qui ſubditi ſunt eis.) Vt ſit ſenſus, quod Iuſti, & Sapientes, illorúmque ſectatores ſunt in manu DEI. Sed pũcta nominis Hebræi fauent noſtræ verſioni. Si autem ſeruos, ſeu diſcipulos ſignificaret à עבד *hhebed*, dicendum foret עבדיהם *hhebdehem*, vt idem Pagninus docet in Theſauro. *αἱ ἐργασίαι* deſignant operationes præſertim elaboratas, vel artificiales: generaliter tamen etiam quaſcumque, vt apud Lucam[i]: *Δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ*: & apud Paulum[k], *εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ*, quamuis & prior vſurpet pro quæſtu[l], nec memini pro ſeruitiis, & ſeruis, vt ea vox Latina cum iſta confunditur, τὰς *ἐργασίας* dictas.

In manu DEI.] Explicat Hugo Cardinalis eſſe DEO accepta opera: Carthuſianus oblata, & commiſſa DEO vt Creatori ac Iudici. Chaldæus de Iuſtis, atque diſcipulis illorum in diebus eorum; alij de protectione diuina. Valet hæc poſtrema duo, illud, eſſe in manu DEI, ſic enim & in manu eius animæ Iuſtorum[m], & ſortes, ac tempora noſtra ſunt[n], & ad plenitudinem poteſtatis denotandam, & arbitrij, & ſcientiæ, omnes fines terræ[o]. Alio ſenſu animam quis habere in manibus ſuis dicitur[p], vel portare[q], vel ponere[r], hoc eſt, vt Hieronymus[ſ], póſtque illum, præter alios, de noſtris Pineda[t], & Roa[u], (qui profanis rem exemplis illuſtrat) explicat, periclitari, ac expoſitum eſſe, perinde vt ſi in ſuperficie manuum vita ipſa ſit, vt ait Chaldæus[x]. Eam phraſim ſe fatetur Auguſtinus ignorare, declarans Pſalmũ 118. legítque (Anima mea in manibus tuis) quemadmodùm & Hilarius, Caſſiodorus, Theodoretus, Pſalterium Vaticanũ, & Ambroſianum, & alij: eámque lectionem præferre Ambroſius videtur. In libro Sapientiæ[y] ſcribitur, quod in manu DEI & nos, & ſermones noſtri ſunt, & omnis ſapientia, & operum ſcientia, & diſciplina, & in Prouerbiis[z], quod

a *In Antidot. Concilij Trid. ſeſſ.* 6.
b *Lib. Cõcor. de Iuſtificat.*
c *In Exam. Concil. Trid. Seſſ.* 6.
d 3. *de Iuſtificat. à cap.* 4. & 2. *de Verb.* DEI, *c.* 12.
e *Athanaſ. in Vita.*
f *Gregor.* 4. *Dial. cap.* 3.
g *Bonau. in Vita, cap.* 13.
h *In Vita.*
i *Cap.* 12. 58.
k *Eph.* 4. 19.
l *Act.* 16. 16. *c.* 19. 24. 25.
m *Sap.* 3. 1.
n *Pſ.* 30. 16.
o *Pſ.* 94. 4.
p *Pſ.* 118. 109.
q *Iob* 13. 14.
r *Iudic.* 12. 3. 1. *Reg.* 19. 5. *c.* 28. 21.
ſ *Epiſt. ad Sunnam.*
t *In Iob ſupr.*
u *Lib.* 1 *ſingula. c.* 18.
x *in Pſ.* 118. 109.
y *Cap.* 7. 16.
z *Cap.* 21. 1.

regis cor. Probat autem ex præſenti loco Ambroſius [a], vel Proſper [b], quod DEVS eſt auctor omniũ virtutum, & omnis boni, & poſterior in Epiſtola ad Demetriadem. Multa reperias in Hieroglyphicis Pierij [c] de manu, quibus præſentem illuſtres locum, & intelligas hac dicendi forma diuinam intelligi & auctoritatem & poteſtatem. Illa noſtræ gemina Cæcilij Poëtæ ſententia eſt, DEVM quis non ſummum putet, cui in manu ſit quem eſſe dementem velit, quem ſapere, quem inſanire, quem in morbum iniici, quem contrà amari, quem auerſari, quem expeti. Facit vtcumque præterea ad rem aruſpicum præſagium, peruéturam aliquando rerum poteſtatem ad Veſpaſianum, quod eo prandente humana manus triclinio illata fuiſſet, & ſubter menſam ſubiecta.

a Cap. 11. 1.
b 1. De vocat. Gentium cap. 9.
c Lib. 35.

Amore, an odio.] Quatenus intelliguntur de DEO, non neceſſarium duco monere, humano more has de illo affectiones, aliaſque ſimiles pronuntiari. Eſt id nulli non exploratum Catholicorum. Adnotarunt id olim Patres aduerſus vel Gentiles, vel hac in parte male ſentientes Hæreticos, vt nondũ Hæreticus Nouatianus ſub Fabiano Papa libro de TRINITATE [d]. Dixi antea, nihil odiſſe DEVM eorum quæ fecit, & ſunt [e]: at odio illi eſt Impius, & impietas eius [f], & odio habet peccatores [g]; hos enim vt tales non fecit, nec peccatum aliquid phyſicum ac reale eſt.

d Cap. 5. inter opera Tertulliani edita à Pamelio.
e Sap. 11.25.
f Sap. 14.9.
g Eccl. 12.3.

Verſ. 2.] SED omnia in futurum ſeruantur incerta, eo quod vniuerſa æquè eueniant iuſto, & impio, bono, & malo, mundo, & immundo, immolanti victimas, & ſacrificia contemnenti. Sicut bonus, ſic & peccator, vt periurus, ita & ille, qui verum deierat.

SED *omnia in futurum ſeruantur incerta.*] Sententia verſus ſatis expoſita eſt. Græci vltima prioris verba ex textu Hebraico (Omnia ante faciem eorum) הכל לפניהם *hachol liphnehem*, iungunt, nouo facto principio, cum eo verbo, quod eſt in verſu iſto: Sed aliter legerunt, quàm nunc extet, nempe ſine punctis, quorum inuentio recentior, & pro littera כ *caph*, litteram ב *beth*, quæ modico flexu differt. Ideóque non הכל *hachol*, ſed הבל *habel*, quod eſt vanitatis nomen toties inculcatum hoc libro: Τὰ πάντα πρὸ προσώπου αὐτῶν ματαιότης ἐν τοῖς πᾶσιν. Omnia ante faciem eorum vanitas in omnibus) Vbi etiam tres poſtremæ dictiones reſpondent his Hebræis כאשר לכל *chaaſcher lachol*, legendo pariter ב *beth*, pro כ *caph*, Hieronymus recitat ex Symmacho: (Et inſuper neque amicitias, neque inimicitias ſcit homo, ſed omnia coram eis incerta) Illum ipſe in vulgata imitatus eſt, ac ſenſum optimè reddidit, qui ſpectata phraſi Hebræa ſic quoque poſſet aſſignari, הכל כאשר לכל *hachol chaaſſer lachol.* Omne ſicut omni, quodlibet cuilibet, nimirum contingit, quod magis exprimunt verba ſequentia.

Eo

Eo quod vniuerſa æquè eueniant iuſto & impio.] Alij (Vnus occurſus, vel euentus מקרה *mikre*, συνάντημα:de quibus dudum prius actum eſt[a].Chaldæus hæc & priora ſic extulit: (Omne ex Prouidentia pendet, atque ex cœlo decretum eſt quod futurum eſt,vt fiat omnibus: euentus vnus innocenti,& peccatori, &c.) Thaumaturgus vltimum exponit finem, & hunc aliquando exiſtimatum à Salomone,iuſto, & impio eundem eſſe. B. Thomas [b] hinc argumentatur, bona temporalia per ſe ſub meritum non cadere,verùm vt conferunt ad beatitudinem. Iuſtum,& impium à fide ac infidelitate denominari cenſet Bonauentura. Lyranus quantum ad ea, quæ fiunt erga Proximum, modo contrario: Carthuſianus propter quaſlibet virtutes infuſas,& vitia contraria. Difficile eſt ſex nominum, quæ hîc ſunt combinationes exactè diſtinguere, viderique poſſunt vel omnia, vel plura Synonyma. Propriè ἀσεβὴς & impius DEVM reſpicit, cuius cultus fundamentum eſt Fides. Extenduntur hæ tamen voces ad peccata alia: ſicut & δίκαιος, Iuſtus צדיק *tſaddik*, magis quidem per ſe habitudinem includunt ad alium,quàm ad DEVM,cum quo nobis non eſt adeo perfecta ratio iuſtitiæ. Idem iudicium de oppoſita dictione Hebraica רשע *raſchahh*,vt alibi notauimus,& de Chaldæa vtrâque.

a Cap. 2. 14.

b Par. 2. qu. 114. a. 10. in corpore, & ad 4.

Bono, & malo.] Quantùm ad dilectionis puritatem,inquit Bonauentura: Lyranus vitium,& Virtutem. Carthuſianus virtutes morales, & priuationes earum. Hebraicè notat Caietanus deeſſe coniugationis huius poſterius membrum oppoſitum, fortaſsè quia non intendit Auctor de viro bono bonitate ipſi inhærente loqui, ſed de bono bonitate extrinſeca ex parte DEI, quæ bonitas ex parte DEI caret contrario; ſcilicet ſignificans diuinam electionem. Sed Græcos Interpretes ac noſtrum quoque ſequendo, qui partem alteram expreſſerunt, non eſt quæſtioni locus. Chaldæus bonum iungens mundo, ſicque declarans,(Ei, cuius viæ rectæ ſunt,& purificanti animam ſuam) opponit immundo, (& polluenti animam) Vatablus vertit, (bono,puróque.)

Mundo, & immundo.] Iam dixi, prioris coniugationis duo membra Græcè, ac Latinè eſſe; Hebraicè, & Chaldaicè ſecundum deſiderari: primum primo præſentis copulari. Coniugationem verò pergit Bonauentura diſtinctè interpretari de honeſta exteriore conuerſatione. Non diſcrepat hîc Lyranus: Carthuſianus fidei, atque ſapientiæ munditiam, immunditiam intelligit hæreſis,perfidiæ, errorum. Voces Hebrææ טהור *tahor*, & טמא *tame*, denotant nitorem pulchritudinis,& exteriùs apparentem maculam,ſoléntque de legali munditia,& immunditia paſſim vſurpari. Vtraſque ſordes animi,& corporis, necnon duplicem eorum nitorem Iob comprehendit verbis illis [c]: Quis poteſt facere mundum de immundo conceptum ſemine? maximè verò intendit de ſpiritualibus.

c Cap. 14. 4.

Immolanti victimas, & ſacrificia contemnenti.] Quo ad cultus religioſitatem, inquit Bonauentura: Lyranus deuotionem, & indeuotionem. Hebraicè, Græcè, Chaldaicè non eſt verbum contemnendi, ſed ſola negatio, (Et non immolanti) ſiue (non ſacrificanti) vt habet vetus trãſlatio. Contemnere non ſemper ſignificat vilipendere,vel ex animi propoſito,& quod dici ſolet,ex contemptu peccare, ſed ſimpliciter negligere,atque omittere.

Sic arbitror ſumi apud Matthæum [a], & Lucam [b]: (Aut vnum ſuſtinebit, ſeu, ei adhærebit, & alterum contemnet) & Samuelis liberam & confidentem orationem [c]: (Si de manu cuiuſquam munus accepi, contemnam illud hodie reſtituamque vobis.) vt contemnere, ſit, quemadmodum explicant Lyranus, & Abulenſis, non curare, non retinere, ſtatim dimittere. Conſtat apud M. Tullium [d], & alios, grauius quid eſſe deſpicere, quàm contemnere.

a Cap. 6. 24.
b Cap. 16. 13
c 1. Reg. 12. 3
d Verri. 3. & in Catone.

Sicut bonus, ſic & peccator.] Quantum ad mandatorum obſeruationem, & tranſgreſſionem, ait Bonauentura: Lyranus, bonitatem, & malitiam operis generaliter. Repetitio eiuſdem vocis (boni) *ἀγαθῷ* טוב *tob*, indicat quod ante dixi, non adeo exactam diſtinctionem quærendam in iſtis. Phraſis autem Scripturæ notanda (Sicut bonus, ſic & peccator) quæ reperitur ſtatim (vt periurus, ita qui verum deierat.) Senſus eſt; quod vni euenit, & alteri contingere, rationem vtriuſque eandem eſſe. Similis dicendi formula in Oſea [e]: Et erit ſicut populus, ſic Sacerdos, id eſt, pari ſupplicio afficietur, vt exponit Hieronymus, atque Theodoretus, vel æquè vnus, ac alter peccabit, vt Theophylactus, & Gregorius [f]: vel punientur omnes abſque perſonarum acceptione, quamuis quilibet pro meritis, vt Arias Montanus & alij.

e Cap. 4. 9.
f 2. P. Paſtor. c. 7. & hom. 17. in Euangelia.

Vt periurus, ita qui verum deierat.] Quod ad veritatis locutionem attinet, ait Bonauentura: Lyranus, quantum ad id quod reſpicit peccatum, & meritum oris ſpecialiter in vero, & falſo iuramento. Vterque, & Hugo Cardinalis & Carthuſianus notant deierare hic ſumi pro valde magnaque aſſeueratione iurare, ſicut & in Hiſtoria Regũ [g], quando dicitur, quod addidit Ionathas deierare Dauid. Ibi deierare eſt aſſerere, & promittere cum conteſtatione. Hebraicè, & Græcè: (Sic iurans, ſic qui iuramentum timet.) Qui timidè iurat, non peierat, vt plurimum; ſed verum pronunciat, qui ſimpliciter à iuramento non abhorret, perſæpe falſum confirmat. Idcirco in vulgata tranſlatione Hieronymus ſenſum aptius expreſſit. Nam iuramentum non omne prohibitum eſt, quod quoquo pacto inſinuat hic Olympiodorus iubens nos animaduertere poſitum iurantem inter peccatores.

g 1. Reg. 20. 17.

Non opus eſt probare legis antiquæ teſtimoniis, aut exemplis, licitum, ac religioſum eſſe iuramentum: qui namque nunc id in totum vetant, agunt de noua lege propter conditorem eius CHRISTVM cauentem [h], non iurare omnino. Sunt in hoc errore hodie Anabaptiſtæ: contra quos Coclæus: & fuit Eraſmus in Matthæum ſaltem de ſecularibus negotiis: fuerunt etiam vno & altero ab hinc ſæculo Vvicleſiſtæ damnati Seſſione VIII. Conſtantienſis Concilij: ſed & antiquiores Albanenſes teſte Prateolo, & ætate Bernardi [i] nominati Apoſtolici, & ſub idem tempus Cathari, quibus antiquiores Cathariſtæ idem ſenſerunt, ac deinde Pauperes de Lugduno, quos refert Hugo Carmelita [k], qui & de Bagnolenſibus, & Fratricelli apud Turrecrematam [l]: præterea quidam Syracuſani, de quibus Hilarius Auguſtino ſcribit, & hic illi [m]: nec abfuit inde procul Origenes. [n] Exempla ſi requiris in Nouo Teſtamento, ſunt ANGELI, [o] & Pauli [p], immò & CHRISTVS, quoties vſurpauit AMEN, vt placet Hieronymo [q], Chryſoſtomo [r], Oecumenio. Prohibuit CHRISTVS

h Mat. 5. 34.
i Serm. 66. in Cantica.
k De hæreſib.
l 4. Sum. de Eccle. Par. 2. c. 37.
m Apud Auguſt. Epi. 88. & 89. q. 5.
n Tract. 35. in Matthæũ.
o Apoc. 10. 6
p Rom. 1. 9. 2. Cor. 1. 23. Philip. 1. 8. 1. Theſ. 2. 5. 10
p In Cap. 16. Ezech.
q Hom. 11. in Epi. ad Hebr.
r In c. 3. Ep. ad Hebr.

vanum, licet verum, iuraméтum, tam per creaturas, quàm per DEVM, ſicut & CHRISTI exemplo Iacobus [a], Ne, inquit, ſub iudicio decidatis, id eſt, ne peierando peccetis, & damnemini. Lege Auguſtinum [b], & Innocentium [c] III. vt alios omittam tum Patres, tum Doctores. Paulus [d] hoc pacto controuerſias terminari docet, qui ſanè finis honeſtus eſt. Ipſe denique iurandi actus procedens ex opinione de diuinæ veritatis, ac veracitatis infallibilitate religioſus eſt, non ἀδιάφορος, ac indifferens, ita vt, quod Vvitembergenſes, atque Lipſenſes Theologi docuerunt in ſuo Interim, qui & Adiaphoriſtæ nominantur, nihil interſit iures, an non iures, iuramentum ſerues, an non ſerues: neutrobique enim peccatum eſſe.

a Cap. 5. 12.
b Suprà, & 19. contr. Fauſtum, c. 23. & Serm. 28. de verb. Apoſtoli, & de Mendacio, c. 15.
c Cap. Etſi Chriſtus, de iureiuran.
d Hebr. 6. 16.

Verſ. 3.] Hoc eſt peſſimum inter omnia, quæ ſub cœlo fiunt, quia eadem cunctis eueniunt, vnde & corda filiorum hominum implentur malitia, & contemptu in vita ſua, & poſt hæc ad Inferos deducentur.

HOC *eſt peſſimum inter omnia, &c.*] Repetitio eſt ſententiæ præcedentis, vt exponit Hieronymus, quod cùm omnia æqualiter eueniant, & nulla ſit in bonis ſuſtinendis, maliſve diſcretio, vel æquali de hoc ſeculo ſubtrahamur euentu, nihilominus erroribus, & procacitate, & malitia repleamur, aut ad peccata prouocemur, nec ſic interitum, mortémque deuitemus.

Peſſimum.] Malum poſuiſſe reliquis in editionibus, vt & Capite primo [e]. Loqui nunc ſub Inſipientis perſona ſentit Olympiodorus, Thaumaturgus, aliíque; quoniam poſt iſtius curriculum vitæ redditur cuique pro dignitate. Potuit id etiam dixiſſe Salomon ex propria ſententia quatenus inter homines occaſio malorum eſt, par bonis ac malis, rerum euentus, vt explicant Titelmanus, Moringus, Hugo Cardinalis, Carthuſianus, Bonauentura, necnon Hieronymus in altera duarum expoſitionum, quas initio retulimus hoc verſu. Sed Clarius peſſimum intelligit moleſtiſſimum: quod æquè bonis ac malis hominibus accidit, quamuis illis abſque peccato, iſtis vſque ad inſaniam, quod valet vox Hebræa, pro qua hic eſt contemptus, vt dicemus. Etſi verò peius videtur, quando malis eueniunt bona, mala bonis, quia id indignum, hoc indebitum; tamen quòd eadem vtriſque, facit vt minus diſcerni boni à bonis poſſint, quæ plurium peccatorum occaſio eſt, inquit Bonauentura.

e Verſ. 9.

Vnde & corda filiorum hominum implentur malitia, & contemptu in vita ſua.] Hic eſt effectus iam dictæ ſententiæ (Et etiam cor filiorum hominum, ait Chaldæus, repletum eſt malo propter hoc) quàm vel vt alienam, vel vt aliquando propriam (quod Thaumaturgus perſpicuè vult,) redarguit & retractat. Poſſet cum Clario malitia intelligi de moleſtia, quam improbi, quos ait Bonauentura dici hoc loco filios hominum, (quod tamen haud eſſe perpetuum ſæpè monui) ſentiunt vſque ad inſaniam.

Et

Et contemptu in vita ſua.] Hebraicè והוללות *veholeloth,* (Et inſaniæ in corde eorum) vt Pagninus vertit; Veſania perdurans in corde eorum, vt Vatablus, Græcè eſt περιφέρεια, circumferentia.

a Verſ.17. Hebraicam vocẽ declaraui Cap.1. a vbi & de Græcis παραφορὰ, & περιφορὰ. Cum poſteriore conuenit περιφέρεια: ſignificant verò hallucinationẽ, vitam errabundã, errationem, ac turbationẽ mentis, ob externas cogitationes, curáſq; vt cũ Budæo docui. Vetus trãſlatio ponit errores, vt & dicto Capite, necnon vulgata, & quemadmodũ ibi loco τῶν παραβολῶν, Aquila πλάνας, ita hic reddidit. Sed Symmachus nunc, teſte Hieronymo (qui laudare ſequiq; ipſum ſolet) dictionem τῆς αὐθαδείας, quam recitans Symmachum procacitatem Hieronymus interpretatur. Vtitur eodem nomine Latino Clarius in ſua verſione. Caietanus priorem malitiam refert ad voluntatem, pro contemptu tricas in intellectu ſtatuit. Dicebam eodem Capite primo, Hebraicum vocabulum ſignificare quoque varias gloriationes & iactatio-
b Prou.2.14. nes. Hæ ſunt hominum ad inſaniam ſtultorum b, qui lætantur cum malè
c Pſal.40.4. fecerint, & exultãt in rebus peſſimis, & excuſant excuſatores in peccatis c, & procaciter malum operantur, & cum contemptu; quem doctiſſimus Interpres meritò expreſſit. Et quidem ſermo eſt de peccatoribus illis, qui dum de diuina Prouidentia conqueruntur, ideoque licenter peccant, nihil
d Prou.18.3 veriti, atque cum in profundum hoc peccatorum venerint d, contemnunt DEVM, atque Superiores alios, non æquales duntaxat, vel inferiores, & confracto iugo, ruptíſque vinculis dicunt, Non ſeruiemus e, & ſicut vac-
e Ierem.2.20 ca laſciuiens declinauerunt f, deſperantes, ſiue (vt è Græco rectius legen-
c.5.5.
f Oſee 4. dum putat Hieronymus) indolentes, tradiderunt ſemetipſos impudicitiæ,
g Epheſ.4. in operationem immunditiæ omnis, in auaritiam g.
19.

Et poſt hæc ad inferos deducentur.] ואחריו אל המתים *veacharib el hammethim.* Pagninus, ac vetus tranſlatio (Et poſt hoc ad mortuos.) Vatablus: (Et poſteà deſcendant ad mortuos.) Caietanus (Et poſteà ipſe ad mortuos.) Clarius mutat ſolùm præſens tempus pro futuro (Καὶ ὀπίσω αὐτῶν πρὸς τοὺς νεκροὺς) & poſt eos ad mortuos, nempe τὰ ὀπίσω αὐτῶν, quæ ſunt poſt eos, id eſt, poſtrema ac nouiſſima eorum, videlicet aut tam bonorum, quàm malorum, aut potiùs fortaſsè, iſtorum, quorum implentur corda malitia, & contemptu; dum viuunt, quaſi nunquam morituri, nouiſſima, inquam, ſupremúſque finis, quo tendunt, & euadunt, eſt ad mortuos, vt & ipſi moriantur, atque ad mortuos proficiſcantur: qui quoniam, cùm ſcriberet Salomon, adhuc verſabantur in inferis, Interpres aptiſſimè vertit (ad inferos.) Nec refert quod Latinè, & Græcè ponatur numerus pluralis in pronomine αὐτῶν, & verbo deducentur, cùm אחריו *acharau,* ſit numeri ſingularis poſt ipſum, quod minus rectè Caietanus (Et poſteà ipſe) ſiquidem magis clarè diſtributiuè declaratum eſt, quod dicitur collectiuè. Symmachus: (Τὰ τελευταῖα εἰς νεκροὺς) Suppleuit Interpres verbum (deducentur) quod pariter in ſimilibus orationibus debet ſuppleri, vel aliud ſimile, vt in trito Prouerbio, ἐς κόρακας, ad coruos, quod quidam exprimunt verbo βάλλε, aut ἔρρε, Vatablus rurſùm exponit, (Et qui poſt ipſum,) nempe cor malitia plenum, id eſt, qui ſequitur illud, ac inclinationem animi ſui corrupti, tandem moritur morte æterna. Conſentit Clarius, & fauet Chaldæus

Interpres

Digitized by Google

Interpres (Et poſt dies hominis ſeruatur ei, vt corripiatur cum mortuis, iuxta iudicium peccatoris.)

*Verſ.*4.] NEMO eſt qui ſemper viuat, & qui huius rei habeat fiduciam: melior eſt canis viuus leone mortuo.

NEMO *eſt qui ſemper viuat, & qui huius rei habeat fiduciam.*] Pagninus ex
Hebræo: (Quoniam quiſquis eligatur, vel cuicumque electio eſt
ad omnes, vel inter omnes viuentes, eſt ſpes.) Vatablus: (Qui enim ſocia-
tur quomodocumque viuentibus, ei ſpes eſt reliqua) vel (Non eſt qui aſſo-
cietur (mortuo) in omnibus viuis eſt ſpes): vel (Quis eſt ex vobis, qui ad-
iungat ſe ſocium mortuis, cùm in mortuis nulla ſit ſpes? quis eſt inquam,
qui ex viuis deligat ſibi pro ſocio vnum ex mortuis, cuius admonitione
reſipiſcere poſſit?) Caietanus: (Quia cuius, quod affigetur ad omnes vi-
uos, eſt ſpes?) id eſt, (Nullius eſt ſpes, nemo ſperat quod affixus erit ad vi-
uos omnes, qui coæuus erit viuentibus omnibus, qui euadet mortem, abi-
bunt omnes ad mortuos.) Hoc eſt quod dicebat Dauid de filio mortuo [a]: [a] 2.Reg.12.
Numquid potero reuocare eum ampliùs? ego vadam magis ad ad eum, ille 23.
verò non reuertetur ad me. Hoc etiam quod de genere humano vniuerſo:
Quis [b] eſt homo qui viuet, & non videbit mortem, eruet manum ſuam de [b] Pſ.88.49.
manu inferi? Iſidorus Clarius: (Ille tamen qui ſocietatem habet cum om-
nibus viuentibus, habet ſpem) Id eſt, Illi quidem, qui vt priùs eſt dictum,
non ſtatuunt inter pios, & impios diſcrimen, propter communes euentus
vtriſque, nouiſſimè deſcendent ad infernum, vbi diuinam experientur vl-
tionem, quam negare videbantur, ſicut remunerationem hi, qui ſapiunt
melius: tamen ſi quis priorum quoque reſipuerit ab adeò ſtulta ſententia,
quamdiu in hoc mundo eſt inter viuos, habet ſpem ſalutis. Hebræa ſic ha-
bent: כי מי אשר יבחר אל כל החיים יש בטחון *chi mi aſcher iebuchar el
col hachaiym ieſch bittechun*, (Quoniam quis, vel cui quod eligetur ad om-
nes viuentes, eſt ſpes?) ſed pro יבחר *iebuchar* legunt alij יחבר *iechuchar*,
ſatiabitur. Hoc exigit ratio punctorum: nec enim in primi verbi littera ſe-
cunda eſſet breue Kibbuts, quia tertia non recipit Daghes. Sic legerunt
etiam Græci: (*Ὅτι τίς ὃς κοινωνεῖ πρὸς πάντας τοὺς ζῶντας;* Quoniam quis
eſt qui communicat in omnes viuentes?) Symmachus, quem à perſpicui-
tate commendat Hieronymus: *Τίς γὰρ εἰς ἀεὶ διατελέσει ζῶν;* Quis enim,
(vt eum ille ipſe vertit) in ſempiternum poteſt perſeuerare viuens? In ſua
vetere verſione: (Quia quis eſt qui communicet in omnes viuentes?) re-
ijciens ad ſequentem ſententiam (eſt confidentia ſiue ſpes.) Verum *δευτέρα
φροντὶς σοφωτέρα*, longéque meliùs, ac intelligentiùs reddidit, quam voca-
mus, & retinemus vulgatam tranſlationem, in qua etſi non æquè verbis
reſpondent verba, clarior atque perſpicacior ſenſus exprimitur. Chaldæus,
(Etenim quis eſt vir, qui aſſociabitur omnibus verbis legis? ad acquiren-
dam vitam ſeculi venturi, eſt illi ſpes.) Retuli aliorum expoſitiones, vt
diſcamus acquieſcere in noſtra omnium optima, ad quam propiùs acceſſit

 Caietanus,

Caietanus,& qui conferat iſta cum ſequentibus, deprehendet minus probandos Vatablum, & Clarium: de ſola namque communi omnibus morte ſermo eſt,non de reſipiſcentia,vel ſaniore capiendo conſilio. Græci præ-tereà, Latinique Doctores hinc non abeunt, præterquam ex Latinis Hieronymus,(quem ſolet Albinus ſequi) quãtùm ad vltima verba iuxta veterem ſuã tranſlationem, inchoans nouam ſententiam ab iis,ac enarrans de concupiſcentia, vt poſteà dicam. Idem verò Græci faciunt. Sed Olympiodorus vult hîc propriè de Improbis agi, qui nullum malè agendi faciant finem, donec ipſi quoque ad mortuos deueniant, cùm nullus perpetuam cum viuentibus habere ſocietatem poſſit. Vel huiuſmodi fecem hominum, quando moriuntur,inter Iuſtos,qui ſoli,quamuis mortui, viuere cenſendi ſunt,locum non habere in æterna vita.

Gregorius Neocæſarienſis iſtum locum cum eo,qui ſequitur, non Salomonis,ſed ſtulti,vel illius, ſub huius perſona continere ſententiam docet, penitùs interire, qui obit,ac viuentem, etiamſi tenebris obſitus iaceat, mortuo præferendum,&c. Sed corrigi ab vndecimò verſu. Hoc mihi non diſplicet,nec incõmodè cohærere iudico, prout etiam videtur Titelmano.

Porrò quàm verum,certúmque ſit neminem eſſe, qui ſemper viuat, experimentum prouoco mortalium omnium, & Auctoris vitæ CHRISTI, præter teſtimonia Scripturarum multò plura his,quæ paulò antè indicaui. Difficultatem facit quo pacto CHRISTVS veniet iudicare viuos, &

a Cap.1.& c.10. mortuos,ſi morientur omnes. Satisfactum à me in Hiſtoria Apoſtolica [a], dum reſurrectionem generalem futuram docerem: eos enim qui ſub id tempus viuent, morituros, móxque reuicturos, vt non tam mortui, quàm viui ad Iudicium venturi videantur cum illis,qui pridem deceſſerant.

Et qui huius rei habeat fiduciam.] Dixi, vt ſe habeant editiones aliæ. Ne-

b Tõ.4.Operum Auguſtini.q.39. ſcio vbi legerit Auctor [b] Quæſtionum vtriuſque Teſtamenti (Spes eſt in tenebris.)

Melior eſt canis viuus leone mortuo.] Symmachus: (Κυνὶ ζῶντι βέλτιόν ἐστιν ἢ λέοντι τεθνηκότι. Cani viuenti melius eſt,quam leoni mortuo.)Huius comparationis vis percipitur ex dictis, ſiue ſpectet ad orationem ſtulti, ſiue ſapientis: & ſiue verba illa (Eſt ſpes) nectantur hîc,ſiue reijciantur ad præcedentia. Quamuis autem editiones ceteræ primum magis indicent propter particulam cauſalem כִּי *chi*, & ὅτι: tamen ſecundum præferri debet, ob Interpretis auctoritatem; & ſine præiudicio potuit prætèriri dicta particula, quæ etiam Hebraicè non ſemper cauſam, ſed aſſeuerationem aliquando denotat.Si cui Hieronymus placet,& Albinus,& Salonius,aliíque, ſpem, & fiduciam præberi quamlibet Impiis ad reſipiſcendum in hac vita, rationem metaphoræ cum iiſdem intelligat, quod peccator immundus vt

c Prou.26.11. 2.Pet.2.22. canis, qui vomitum reſorbet [c], dum viuit, euadere iuſtus poteſt, eóque quàm Iuſtus, qui tanquam leo eſt nobilis ac fortis, meliore vtitur conditione, quoniam huic meriti tempus præciditur, ille quamdiu ſupereſt, ad frugem redire iuſtitiæ,eiuſdémque maius etiam,quàm iuſtus mortuus,ſibi comparare incrementum valet: vel eſſe melior illo, qui ſe in malitia, potentia,procacitate, contemptu iactabat adhuc viuens. Hoc modo perinde erit leonem capias meliore,vel deteriore ſenſu, quem conſtat & ad CHRI-

STVM [a],

Digitized by Google

STVM [a], & ad Diabolum [b] accommodari: quamuis canis magis ad iniuſtos, paulò rarius ad iuſtos [c]. Et crebrò in Scriptura Symbolum eſt viliſſimæ, ac infamis, & turpis perſonæ.

In iſto ſenſu nec locum interpretando de reſipiſcentia, ſed altera illa ratione, verum eſt quoque quod præſtat abiectus quiuis pauper extincto iam tyranno præpotente, qui in peccato ſuo mortuus eſt, inquit Olympiodorus, etiam quantum ad vſum rerum externarum, & fruitionem voluptatum: vtilior prætereà, vt Hebræus ille apud Hieronymum exponit, quamuis indoctus viuens, præceptore perfecto, qui iam mortuus eſt, etiam Moſe. Quam verò idem Hieronymus tradit allegoria de Gentilibus [d], quos adumbrat mulier Chananæa, & de Iudæis, illis viuentibus in fide IESV CHRISTI, mortuis his, & à DEO derelictis, licèt interdum & iſtis cauum tribuatur appellatio, propter inſultum, ac latratum contra CHRISTVM, & Catholicos, vt olim contra ſuos Prophetas, vt docet Euſebius [e], & Epiphanius [f], allegoriam, inquam, iſtam non alij duntaxat loci præſentis Interpretes recipiunt, ſed qui alia occaſione meminerunt eiuſdem. Quanquam Auctor vtriuſque Teſtamenti quæſtionum [g] deteriorem interpretatur Apoſtatam religionis Chriſtianæ, quàm Gentilem, qui credere poteſt, & acquirere ſalutem, quam perdidit Apoſtata. Eucherius [h] Leonem mortuum ait eſſe Cacodæmonem, de cuius ſalute nihil vlteriùs ſperandum: Canem viuum, aberrantem quidem, & interdum contumacem, ſed qui reuocari ad meliora poſſit. Drogo [i] Cardinalis Leonis nomine ſuperbum quemque, ac reprobum per tropologiam intelligit, qui mortuus DEO viuit: Canis autem, mortuum mundo, viuentem DEO. Franciſcus [k] Georgius Venetus docet innui bruti animam perire, ac proptereà vile quodcunque dum viuit, melius eſſe optimo mortuo. Petrus Bleſenſis [l] mirificè laudat ſententiam iſtam tanquam valdè profundam; & vbi canem viuum de Chriſtiano ſimplici, humili, abiecto in domo DEI ſui, qui Iudæo, ceu Leoni mortuo præferatur, explicuit, vtrũque accõmodat ad Sancti Auguſtini laudationem, qui cùm euaſit de Philoſopho, atque Oratore, ac de doctore erroris, doctor veritatis, cuſtos dominici gregis, factus eſt de leone mortuo, canis viuus. Diſtinguit prætereà Leonem quadruplicem, DEVM, DEI, Zabulum, & Zabuli, vitam, viuum, mortem, mortuum, ſtantem in ſpecula, gradientem in via, iacentem in ſpelunca, frementem in platea. De primo dici, quod vicit Leo de tribu Iuda [m], & quod cùm vidiſſet ſpeculator aſcenſorem cameli, clamauit Leo: [n] Ego ſto ſuper ſpeculam Domini iugiter per diem, & noctem: ſecundum eſſe Martyrem [o] qui vt fortiſſimus, ad nullius pauebit occurſum: tertij Petrum [p] meminiſſe ſcribentem, rugire, atque circuire quærendo quem deuoret: Salomonis de quarto illud eſſe: [q] Leo fortis eſt, in medio platearum occidendus ſum: &, [r] Leo fremens, princeps impius ſuper pauperem populum: maximè verò talem cenſeri philoſophum diuina doctrina non imbutum.

Deinde canis vigilis commoda perſequitur, latrantis, ſagacis, fidelis, linguæ medicabilis, docens ſingula moraliter in eodem Auguſtino. Demonſtrat nihilominus Leonem eſſe non deſiiſſe, tametſi mortuum, hoc eſt, mortificatum à Samſone [ſ] CHRISTO, ſiue DEO, qui voluit Petrum

a Apoc.5.5. Geneſ.49.9. Num.24.9.
b 1.Pet.5.8.
c Pſal.67. iuxta myſticũ ſenſum Auguſtini ibi, & Ep.59.q.3. & Gregorij hõ. 40. in Euãg. & 2. Moral. cap.7. vel 9.
d Matth.15.
e 10. de Demonſtrat. c.8. iuxta id Pſalmi 21. Circũdederunt me canes multi.
f De Hæreſ. con. Antidicomarianitas.
g Quæſt.39. apud Aug. tom.4.
h De ſpiritalibus formulis, cap.5.
i De Sacram. Domini paſſ. Tom.2. Bibl. Patrum.
k Problem. Scriptu. Tom. 5. Sect.1. Problem.94.
l Serm.30.
m Apoc.5.5.
n Eſa.21.8.
o Prou.30.30.
p 1.Pet.5.8.
q Pro 22.12.
r Prou.28.15.
ſ Iud.14.8.

a Act. 10. 13. mactare beſtias,& manducare [a], atque in eius ore mellis repertum fauum regularis,religioſæque doctinæ. Debui amori, ſtudioque in Auguſtinum meo tam concinnè de ipſo tractatum præſentem locum ab Auctore noſtrate,quem nuper noſtri hominis opera,cum Sacrarum litterarum ſtudioſorum tanto operæ pretio,illuſtrius reſtitutum vidimus,minime præterire. Canis verò, Leoniſque ſymbolicas alias proprietates qui amat, Pierij Hieroglyphica,Phyſiologum Epiphanij, Petri Bertorij, vel Bercharij Morale Directorium,Similitudines Ioannis à S. Geminiano,Allegorias,ac Tropologias ſuper vtroque Teſtamento; Syluam allegoriarum legat.

Moralis quoque ſenſus ille aptus eſt;Sæpe qui non peccauerunt grauius in vita, hinc ſubinde occaſionem arripere ſocordiæ, vt longius in pietate progredi non curent:peccatorem qui iam diu volutatus eſt in atrocioribus criminibus, ex animo reſurgere, conarique propius ac propius in dies ad DEVM accedere, atque conſequentis vitæ nouis meritis veteris malæ vitæ damna ſarcire. Tradit hoc Hugo Cardinalis, nec non de actiuo Iuſto, qui melior ſit occulto contemplatiuo: de ſubdito feruente comparatò ad Prælatum remiſſum: de prædicatore liberè oblatrante contra peccata, & de ſuauia, & placentia loquente, melque in ore inſtar leonis, quem occidit Samſon,gerente.

Verſ. 5.] VIVENTES enim ſciunt ſe eſſe morituros, mortui verò nihil nouerunt amplius, nec habent vltra mercedem, quia obliuioni tradita eſt memoria eorum.

VIVENTES *enim ſciunt ſe eſſe morituros, mortui verò nihil nouerunt amplius,&c.*] Hic ſequenſque verſus,immo & plures alij ſicut dixi,vſque ad decimumſextum, pronuntiati creduntur à nonullis ex ſtultorum perſona. Hoc poſito,magis obuia eorum quæ dicuntur intelligentia. Sin autem loquitur ipſe Sapiens ſapienter, vult à mortuis non percipi guſtum rerum iſtarum. Recipio & hic allegoriam,atque tropologiam ſatis ſuperius indicatam,ſic tamen vt Lyrano, & Carthuſiano minimè aſſentiar, nullum aliũ eſſe litteralem ſenſum,ſed per metaphoram,canis nominè duntaxat intelligi hominem mordacem in carne viuentem,qui corrigi poteſt, quia peccat ex impetu animi,& effræni cupiditate, iuuaturque conſideratione mortis, & præſentis temporis quod datur ad reſipiſcendum:per leonem mortuum, illum,qui vorax & ſuperbus cùm eſſet,iam corpore mortuus eſt,ac proptera deploratæ ſalutis.

Sed caue Salomonem putes mortuis negare ſcientiam (non dicam nimis ſubtiliter cum Caietano quatenus mortui ſunt) ita vt animæ ſeparatæ nihil cognoſcant, liberiores potius ad cognoſcendum. De Damnatorum

b Sap. 4. 19. Luca 16. 23. & ſeq. etiam animabus conſtat ex Scripturis [b]. Notum quoque illud Cyri apud Xenophontem, & Ciceronem [c] mihi nunquam perſuaderi potuit, tum

c De Seneƈt. animam eſſe inſipientem,cum ex inſipienti corpore euaſiſſet. Et Hieronymus [a]:

mus [a]: Non poſſumus, ait, incorporalem, & æternam animam in modum glirium immobilẽ torpentemque ſentire. De modo, & re ipſa tota Theologi [b], & nos aliàs in Philoſophicis noſtris. Neſciunt; ait Bonauentura, quæ ſunt in hoc Mundo, non recordantur, vel curant iſta, nec afficiuntur ad ea; neque, quod paulo poſt ſcribitur, habent partem in hoc ſeculo, & in opere quod ſub ſole geritur. Hoc melius, quàm qui reſtringunt ad Impios vita functos, vt Hugo Cardinalis, & Lyranus, qui nihil ſciant eo ſenſu, quo inferius negatur ſcientia apud Inferos, vnde pœnitere, recreari, ſalutẽ conſequi valeant, quod experiantur, quo proficiant, &c.

[a] Ep. ad Pammach. de errorib. Ioannis Ieroſolymit.
[b] Scholaſtici 4. diſt. 45. S.Thom. præterea I. P. q. 89. & in Addit. q. 72.

Nec adeò placet Olympiodori expoſitio de mortuis tantùm ſpiritualiter, & in peccato, qui ignorantiæ nebula occupati, viuant ſine ratione pecudum more, cum Iuſtorum intellectus humore viuido ſit irrigatus, ſecumque illi reputantes, temporarium vitæ huius curriculum, officiosè viuant, confirmati ſpe vitæ æternæ.

Hoc loco abutuntur, qui Sanctos negant orare pro nobis, vel animas, quæ verſantur in Purgatorio: illud hæreticum eſt, hoc minus quidem probabile, licet ita ſentire videatur B. Thomas [c]. Nam quod attinet ad preces noſtras, & rerum noſtrarum ſtatum, non deeſt DEO modus vtriſque hæc manifeſtandi.

[c] 2.2. quæſt. 83. a. 11. ad 3.

Sanctorum ſuffragia nil opus eſt probare: facit id præ cæteris diligenter Card. Bellarminus [d]: de Animabus quoque Purgatorij ſuadet ferè ratio eadem; quoniam non deeſt illis caritas, nec impediuntur pœnis quas luunt, cum anima Paſchaſij, & S.Seuerini, quando adhuc degebant in Purgatorio, miracula operarentur, teſte Gregorio [e], & Petro Damiano [f]. Tamen eatenus probabilis ſententia B. Thomæ, quòd non ſit adeò veriſimile in eo ſtatu fieri particulares reuelationes ordinariè, ſed in genere tantùm illas animas cognoſcere calamitates noſtras, ita vt ſuperfluum videatur earum quoque ordinariè implorare auxilium.

[d] Lib. 1. de Sancto. beat. c. 18. & 19.
[e] 4. Dial. ca. 40.
[f] Ep. 13. c. 7.

Chaldæus Paraphraſtes locum totum interpretatur de agentibus adhuc in iſta vita, tum bonis, tum malis. (Quoniam Iuſti norunt, quod ſi peccauerint, futuri ſunt vt reputentur vt mortui in ſeculo venturo: propterea cuſtodiunt vias ſuas, & non peccant: quod ſi peccant, conuertuntur in pœnitẽtia, & peccatores neſciunt quicquam boni de ſeculo venturo, & non eſt eis merces bona poſt mortem eorum, etenim obliuioni data eſt memoria eorum inter Iuſtos.)

Nec habent vltra mercedem.] Quia ſunt extra ſtatum merendi, & proficiendi, vt paſſim Latini poſt Hieronymum explicant: qui Hieronymus meminit contrariæ ſententiæ, poſt interitum excreſcere nos poſſe, & decreſcere. Origenem intelligit, de quo produnt omnes hæreſeologi ſenſiſſe non eſſe perpetuas Inferni pœnas, nec beatitudinem, & poſſe tum ANGELOS bonos demereri, tum damnatos mereri.

Sunt quidem Beatorum bona & laude, præmióque digna per ſe ſpectata opera: ſed peruenerunt ad coronam, & DEVS cuius in operibus noſtris etiam per gratiam ipſius bonis, vt ſint meritoria, præſertim æternæ vitæ, præter gratiam ipſam requiritur promiſſio, ſolis viatoribus decreuit mercedem, & mercedis augmentũ, [g] Nunc tempus acceptabile, & dies ſalutis,

[g] 2. Cor. 6. 2

a Gal.6.10. b Lib.de Purgatorio. &c, [a] Dum tempus habemus, debemus operari bonum; quâ de re paulò pòſt. Lutherus [b] cùm Purgatorium admittebat (negauit enim poſtea) dicebat ibi animas poſſe mereri; ſed & eas peccare continuò, ac deſperare ſalutem: eò namque mitti quæ non ſunt perfectæ in caritate; debere autem perfectam augeri: quod non fit niſi nouis meritis: cum imperfectæ caritate mixtum eſſe timorem ſeruilem, quem inquiebat eſſe peccatum, quia ſic timentes horreut atque fugiunt pœnam, quærunt quæ ſua ſunt, &c [c]. Sunt hi omnes craſſiſſimi errores, quos poſt Eckium [d] refellit Card. Bellarminus [e]. Auguſtinus [f] negat Chriſtianum qualemcunque dubitare vſque ad huius corporis depoſitionem peccandi pericula, tentationéſque metuendas, deinceps nulla talia quenquam eſſe paſſum. Confirmat id etiam auctoritate Cypriani [g]. At Hieronymus in Commentario præſentis loci, & ſimilis in hoc eodem Capite, & alterius in Vndecimo perſpicuè docet viuentes, metu mortis poſſe bona opera perpetrare, mortuos verò nihil valere, ad id adiicere, quod ſemel ſecum tulere de vita: nec iuſtè poſſe agere, nec peccare, nec virtutes adiicere, nec vitia. Portò quicunque caritatis gradus quē habeat quæuis anima patiēs pœnas Purgatorij, excludit ſeruilem timorem, & impatientiam, & immoderatū amorem concupiſcentiæ, & perfectā caritatem conſtituit, ea perfectione, cui ſufficienter reſpondeat dignitas beatitudinis, in ſuo item gradu. Iſti autem perfectioni reatus pœnę tēporalis perſoluendæ, dolórque, qui ſentitur, nō repugnat, ſed retardat ſolum conſecutionem dictæ felicitatis, & hac ratione complementum quoddam eiuſdem caritatis, quod à beatitudinis perceptione cenſetur accipere, quatenus omnium meritorum recipit præmium, ita vt nunquam poſſit ab eo excidere, & à iuſtitia, vt Auguſtinus [h] docet.

c Philip.2.21 d Lib.de Purgatorio. e 2. De Purgat.c.2. f De Prædeſtin. Sanct. c.14. g Serm. de Mortalit.

h 2. de Corrept. & Gra. c.10. i Diſt.21.q.1.ar.3.ad 4. k q.7. de malo, ar.11.

Poſtremò, communis eſt opinio Theologorum, neceſſariam meritò cōditionem eſſe huius vitæ viam. Quod ſi S. Thomas in Quartum [i] Sententiarum poſt hanc vitam, præmij ſaltem accidentalis admittere meritum videatur, vel mutauit poſtea ſententiam [k]; vel ibi nomine meriti abuſus eſt, vocans actum dilectionis in Purgatorio meritorium remiſſionis culpæ venialis, hoc eſt, remiſſorium, tametſi non propriè per modum meriti, ſed vt contrarium à quo tollitur contrarium ſuum.

Verſ. 6.] AMOR quoque & odium & inuidiæ ſimul perierunt, nec habent partem in hoc ſeculo, & in opere quod ſub Sole geritur.

AMOR *quoque & odium, & inuidia ſimul perierunt.*] Vel vltra non mouentur mortui affectionibus erga viuentes, vel erga illos iſti, ſicque vtrique obliuiſcuntur alterorum, quippe:

l Virg.11.Æneid.

„ [l] *Nullum cum victis certamen, & æthere caſſis.*

Melius, qui mortui ſunt, nullius habent amplius facultatem rei, neque in bonum, neque in malum: nec odiſſe quemquam valent ad proprium exitium ſuum, aut inuidere, aut amare, ad augmentum proprij meriti, ſeu præmij. Quamuis loquentem ex inſipientis perſona Salomonem concederemus,

mus,& negare vllam ſupereſſe poſt mortem mercedem,vllum ſupplicium, ſed nec ſemper durare odium, beneuolentiam, inuidiam, quibus eos, qui vitam cum morte commutarunt, hi proſequuntur, vel ſunt proſecuti, qui viuunt adhuc,qui placet Gregorio Pontif.ſenſus, non idcirco quod Caietanus contendit admittenda ſic deſipienti,æternitas Mundi foret.

Inuidia.] Alij numero ſingulari,& cum relatiuo (eorum) tum hic,tum ad priora duo nomina. Ζῆλος in vtramque ſumitur partem: idémque cenſeri poteſt de odio & amore. Hieronymus allegoricè tamen ſumit in meliorem de odio, quo quondam Iudæi oderant odientes DEVM, de dilectione,qua illũ diligebãt [a],de zelo amoris diuini,qualis fuit in Phinees [b], a Pſ.138.21
& Mathathia [c]. Hugo explicat amorem peccatoris erga ſeculum,vel pa- b Num.25.7
rentes,vel opera vana, odium contra inimicos:inuidiam aduerſus meliores & ſeq.
ſiue feliciores. Olympiodorus Zelum, vt Hieronymus: pretium Iudæis c 1. Macha.
eſſe nullum, quia eorum ne meminit quidem DEVS, quem non amant, 2.7.& ſeq.
nec oderunt iniquitatem.

Simul perierunt.] Editiones aliæ: (Iam,aut pridem) Simul,inquit Hugo Cardinalis,cum ipſis mortuis: & meminit lectionis,quæ habet futuri temporis verbum (peribunt.) Gloſſa Interlinearis id antea notauerat.

Nec habent in hoc ſeculo,& in opere quod ſub Sole geritur.] Expreſſio maior prædictorum de mortuis,quicunque ſint illi,maximè de peccatoribus.Mirum autem eſt, Chaldæo placuiſſe contrarium ſenſum prioris partis de ſeculo venturo,non de hoc: (Et pars bona non eſt eis cum Iuſtis in ſeculo venturo,nec eſt eis vtilitas ex omni quod fit in hoc ſeculo ſub Sole. Hugo Cardinalis, Lyranus, Carthuſianus de viuorum ſuffragiis,quibus Damnati priuantur, intelligunt. Olympiodorus de Terra promiſſionis,ciuitate Ieroſolymitana,Sacerdotio,quæ Iudæi amiſerunt. Hieronymus de iiſdem, quibus non licet dicere: [d] Pars mea DOMINVS. Simplicior primus d Pſ.15.5.
ſenſus, oſtendens nihil eſſe commune mortuis cum iſtius mundi externis Pſ.72.26.
operibus, aut Reprobis in Inferno facultatem ademptam, quam viuentes habebant ad operandum. Quod verò de ſuffragiis dicitur, eſt quidem, at non video quo pacto ad rem præſentem,vbi ſermo adeo generalis eſt,pertineat.

Verſ.7.] VADE ergo, & comede cum lætitia panem tuum,& bibe cum gaudio vinum tuum: quia DEO placent opera tua.

VADE *ergo,& comede cum lætitia panem tuum,&c.*] Hinc ad verſum decimumtertium per προσωποποιΐαν,vel ἀποστροφὴν,cõuertitur Eccleſiaſtes ceu ſtultus ad neſcio quem,cui quod ipſemet nihil ſit poſt mortem,& ipſa mors nihil,vt quidem Hieronymus declarat, conſilium dat voluptatibus præſentis vitæ,quas conceſſit DEVS, perfruendi, nec friuola formidandi commenta de reddenda apud Inferos ratione, quæ quis hic geſſerit, nullam in morte eſſe ſapientiam, ſenſum poſt illam eſſe nullum: Tum ſumpta Sapientis perſona mouet, caueat geri caſu putet omnia, &

quodam

quodam fortunæ luſu, verum iudicio DEI, ac munere, per quem varia proueniunt hominibus beneficia,& cuius nutu,iuſſúque improuiſa mortalibus mors aduenit, atque ad reddendas rationes prouocatio, & ad commeritas æternas pœnas deductio.

Rurſus Doctor idem omnia meliore ſenſu accipit, vt quando non ſit in Inferno locus pœnitentiæ, hîc eam dum vacat, ineamus, & virtuti, cuius honeſtæ ſunt voluptates,operam demus, remotis omnibus impedimentis. Olympiodorus ad litteram de vſu bonorum à DEO conceſſorum modeſto,myſticè de ſpirituali nutrimento animæ, quod ſint vel virtutes, vel corporis CHRISTI ſacra participatio,& ſic deinceps de aliis quæ diſtinctè numerantur,exponit. Thaumaturgi eſt, quam priore poſuit loco Hieronymus,explicatio.Cum Olympiodoro in tropologia conuenit Salonius, & Albinus,aliíque paſſim,quam & poſterius Hieronymus afferebat. Non refutarim,vt Salonius,& Albinus facere videntur,& Rabbi Salomon citatus à Lyrano,litteralem intellectum ſaltem quadam ex parte textus,aut eo modo,quem Hieronymus, vel quem Olympiodorus primum aſſignant,& Thaumaturgus ſolum. Chaldæus enarrat hæc vt Spiritu prophetico dicta de Iuſtis. (Dixit Salomon in Spiritu prophetico à conſpectu Domini: futurum eſt vt Dominus Mundi dicat ſingulis Iuſtis in facie vniuſcuiuſque: Vade,guſta in lætitia panem tuum, qui repoſitus eſt tibi propter panem tuum, quem dediſti pauperi, & humili, qui erat eſuriens, & bibe in corde iucundo vinum tuum,pro vino tuo,quod miſcuiſti pauperi & humili, qui fuerunt ſitientes, ecce enim iam beneplacita fuêre ante DOMINVM.) Cyrillus Hieroſolymitanus [a] panem,vinúmque in ænigmate à Salomone pro venerabili corpore, & ſanguine CHRISTI poſita dicit, oleum pro Sacramento Chriſmatis: veſtimenta cādida pro Baptiſmo,quo qui tinguntur,ſolent veſtes albas ſumere. Sed cum myſtico litteralis iungendus eſt ſenſus,vt dixi,& Carthuſianus facit, & Bonauentura, & Tirelmanus.

[a] *Catechc. myſtag.* 4.

Panem tuum.] Emphaſis in pronomine poſſeſſiuo,vel vt non alienum, maléque comparatum,vel magis moraliter,quod Hugo notauit,vt animæ ac rationi accommodatum, nō eſcam beſtiarum, ac beſtialium hominum, ne cor areſcat oblitum comedere panem ſuum [b]: vel quem ſibi propriè quis ac peculiari quodam iure promeruit à DEO, vt dicebat Chaldæus, propter alimenta,quæ dedit egentibus. Panis & vinum omnes conuiuiales delicias, myſticè verò plura denotāt,quibus paſcitur animus,& recreatur, maximè meditationem Scripturarum tum difficiliorum, quæ veluti dentibus terantur, tum faciliorum, quæ ſorbeantur.

[b] *Pſ.*101.5.

Cum gaudio.] Alij: (In corde bono) Symmachus: μετ' εὐφροσύνης: Si vis & tu,inquit Ambroſius [c], virginem quam inſtituit, hortatúrque conueniens, bonam lætitiam ſequi,demonſtrat tibi Eccleſiaſtis liber quam ſequi debeas, qui ait: Veni manduca in lætitia panem tuum, quoniam iam DEO placuerunt facta tua. Hoc eſt,quod ſequitur:

[c] *Exhort. ad virgines.*

Quia DEO *placent opera tua.*] Vt quidem videtur tibi,ô præſidens ſtultè (ſic plures explicant) exiſtimanti te DEO gratum, nec eidem eſſe ingratum,vt largiter percipias voluptates: Aut eſt ſenſus,gratum eſt DEO,

vt

. vt vitæ commodis honeſtè perfruaris,& ad naturæ neceſſitates, O tu quicumque ſapis, ait Caietanus, & Olympiodorus; quæ dici poſſunt opera humana,quibus iam propitiùs DEVS vti largiatur,inquit Vatablus,Aut ſi pia fiducia es, de operibus tuis, quod ea DEVS approbet, nec reprehendit te cor tuum, viue hilaris, inquit Clarius, & innuit Sa, explicans (quia) pro (ſi tamen) aut, (quod modò dicentem audiuimus Ambroſium,) vis bonam lætitiam ſequi,fac DEO placeant opera tua: aut cape fructum, nominatim ex benignitate tua erga pauperes,(vt expoſuit Chaldæus,) quæ mirificè probatur DEO, bonáque libenter compenſat, aut (fruere bonis) hac tamen lege,vt placere ſtudeas DEO, nec abutare munificentia ipſius,téque, vel ritè præmunias prece,vel à fruitione bonorum non gratias modò referas,verùm ſi quid abuſus irrepſit,expies,quod Iob [a] factitabat pro filiis. Eligat, aptétque Lector ſenſum ſenſui qui magis placet in totius ſententiæ complexu per aliquot hos verſus. Agapæ Chriſtianorum,de quibus aliàs [b], epulæ quoque natalitiis Martyrum celebratæ,quarum facit mentionem Theodoretus [c],Nyſſenus [d],Gregorius Papa [e], Arcadius, & Honorius Imperatores [f],Paulinus [g],Prudentius [h], DEO placuerunt vel ſignificatione caritatis,vel ob Sanctorum honorem. Ea in deterius poſteà conſuetudo prolapſa diſplicuit ac reprehenſa & cohibita eſt, vt ex Auguſtino [i] conſtat,Paulino [k] eodem, Laodiceno [l], & Tridentino [m] Concilio.

Placent.] Εὐδόκησεν ὁ ΘΕΟΣ τὰ ποιήματά σου, bene probauit DEVS opera tua.) Ceteri quoque, nec non citatus Ambroſius legunt in tempore præterito,& addunt aduerbium temporis iam כבר *chebar*.Iam ſenſus idem, & id aduerbium verbo quoque præſenti copulari poteſt, Symmachus ἐξήτασε, exquiſiuit. Et poſſet ad ſex recitatos addi ſenſus ſeptimus. (Vade ergo,& comede,&c.) quia DEVS exquiſiuit opera tua: non te fallas, qui fallere DEVM nequis, eſto indulgeas tibi,laxes cupiditati fræmos; non attendis miſer exquiſitè cuncta perpendere DEVM. Sic agis, quaſi vel eum fugere, vel tibi vt conniueat, inducere poſſis. Hæc feciſti,& tacui [n]. Exiſtimaſti iniquè,ait DEVS, quod ero tui ſimilis, arguam te; & ſtatuam contra faciem tuam. Hebraicè, Inſtruam, vel ordinabo ante oculos tuos, nempe rationes contra te, aut faciem meam, explicabo ordine prauitates tuas,producam eas ante oculos tuos,te conuincam. Tum Dauid [o]: Intelligite hæc qui obliuiſcimini DEVM, &c.

*Verſ.*8.] OMNI tempore ſint veſtimenta tua candida,& oleum de capite tuo non deficiat.

VEL de conuiuantibus, hilaréque viuentibus intelliguntur iſta, quoniam iſti vtrumque illud vſurpabant,vt eſt in Sacris litteris Veteris [p] ac Noui [q] Teſtamenti: & erant præterea veſtes albæ illuſtriorum perſonarum, vt docuimus ad Caput primum Hiſtoriæ Apoſtolicæ [r]. Vel myſticè de retinendo baptiſmali candore, déque Chriſmatis Sacramento,

a Iob 1.5.
b Actuum 2.
c 8. affect. Græc.
d In vita Thaumat.
e Lib.2.epiſt. 37. lib.9. ep. 71.
f ff.l.4.de paganis ſacrif. & templis.
g Natali Felicis 6. & 9.
h In periſteph. hymno de B. Fructuoſo.
i Epiſt.64.& habetur c.comeſſationes. d.44.
k Natali 9.
l Cap.28.& habetur.d. 42. cap.non oportet.
m Seſſ 25.decre.de inuoc. & venerat. Sanct.
n Pſ.49 21.
o Ibid. verſu 22.
p Pſal.22.5. Pſal 44 8. Pſal.103.15. Pſal.132.2. Pſal.140.5. Iudith.10.3. Ezechiel.23. ſæpè quãtum ad oleũ præſertim,necnõ quantum ad veſtes elegãtes.
q Matt.6.17. Luca 7.46. & Matt.26.7. & Ioan.12.3. ut quoad oleum: de veſtib. Mar.12.38. Luca 20.46. Cap.23.11. Apoc.3.& 6.& 7.& 9.& 19.
r Verſ.10

ſicut nuper ex Cyrillo Ieroſolymitano [a] retulimus. Siue magis genericè eodem ſenſu myſtico de candidis moribus,& animi benè compoſiti iucunditate; Audi quid ſuper hoc loco dicat alter Cyrillus [b]:Puto autē,& quidē rectè, nunquam virum ſapientiſſimum Salomonem ad has nugas peruenturum fuiſſe, vt ſuaderet nobis veſtium ſplendore pueriliter oblectari, ſed vitæ ſplendidę vitam velut ablutam,& ab omnibus ſordibus liberam comparat: ſic præcipi nobis, vt induamus Dominum noſtrum IESVM CHRISTVM [c], & nouum hominem exuto vetere [d]. Nullus eſt, qui quolibet aut ſtatu,aut ætate, vel negocio, ocióque per totum vitæ tempus non incedat veſtitus, ac indumenta geſtet: ſic nunquam debet abeſſe in omni vita ſinceritas,& innocentia. Mentis hilaritas,atque benignitas, aut certè beneuolentia erga alios exhibenda, & declaranda eſt. Albus color luculentus cum primis, lucem oleum fouet: Luce nihil purius,nihil communius, nihil efficacius, & melius inter corporatas qualitates. Multa de his reperies apud Scriptores Adagiorum, & Hieroglyphicorum, & Antiquitatum conuiuialium, & rei veſtiariæ,& eum qui ſcripſit Electorum libros.

a Catech 4.
b Lib.14.de Adorat. in Spiritu.
c Rō.13.14.
d Eph.4.22.24. Coloſſ. 3.9.10.

Hæc porrò quæ hîc veſtimenta candida commemorantur,λευκὰ alba(de quibus vocibus citato dixi loco [e]) ab Ambroſio [f] munda, iuxta tropologiam aſſignatam non interpretes duntaxat accipiunt, ſed alij quoque, vt Gregorius [g], & Hieronymus [h], qui etiam candorem veſtium ſempiternum, interpretatur virginitatis puritatem [i]. Idem etiam docet Ambroſius [k]. Poſſunt ſemper cenſeri candida veſtimenta gerere, qui ſe à quotidianis peccatis per pœnitentiam lauant, & à maioribus ſibi cauent, vt docet Philo Carpathius [l], & quamuis frequenter peccent, tamen per pœnitentiam munditiam ſuam perpetuò ſeruant. Olei nomine vel vnctionis doctrinam SPIRITVS Sancti Ioannes [m],caritatem ac eleemoſynam Patres intelligere ſolent,propter eximiam,& eminentem vim olei,vt Gregorius [n]. Lege myſticos ſenſus Pagnini [o], & Syluam Allegoriarum præter alios. Chaldæus veſtes lotas explicat ab omni contaminatione peccati; & per vnguentum nominis famam ex bonis operibus partam. Abutebatur Siſinius Nouatianorū Epiſcopus teſte Socrate [p], loco iſto,cùm albatus paſſim incederet,necnon exemplo CHRISTI quando transfiguratus albas veſtes exhibuit [q].

e Act.1.10.
f Ora.de Fide reſurrect.
g 9. Moral. c.19 vel 28.
h In c.3 Zachariæ, & in cap.14.
i 1 con.Iouin.
k Exhortat. ad Virgin.
l In Cāticu.
m 1 Epiſt.2.20.27.
n 2.Moral. c.38 vel 26.
o Lib.12.c 5. & 6.
p 6.Hiſtoriæ, cap.penult.
q Lucæ 9.29.

Oleum.] שמן *ſchemen*, non eſt ſimplex oleum, quod vocant זית *zith*, vnde apud Hiſpanos, *azeite*, ſed quod appellamus Latinè vnguentum, & Chaldaicè משח *meſchach*, voce ab Hebræis quoque ſumpta; vel non oliuæ duntaxat oleum,ſed aliud quodcumque. Eodem autem nomine Græcis appellabatur oleum, vnguentúmque,hoc eſt, τὸ ἔλαιον: primus vnguentum Archilochus μύρον vocauit [r], quaſi vt citatus ab Athenæo [s] Chryſippus notabat, ἀπὸ τοῦ μετὰ πολλοῦ μόρου, καὶ πότου (meliùs πόνου) ματαίου γίνεσθαι. quod multo labore,& inani potu (labore) conficiatur.

r Teſtis Pollux.
ſ Lib.15.

Varium oleorum, vnguentorúmque genus adhibebant cùm ceteræ nationes, tum Iudæorum maximè, quorum regio à feracitate liquoris vocabatur terra olei; Conuiuantes id libentiùs,ac largiùs factitabant, ac in capite potiſſimùm, vt præter exemplum Dauid [t], CHRISTVS ipſe in ſuo expertus,non in pedibus duntaxat, ſatis indicauit [u], expoſtulans cum Simone

t Pſalm.22.5. 2 Reg.12.20.
u Matth.6.17.

Simone leproſo [a]. Cõſuetudinis illius cauſam ex Myronidis de vnguentis Libro refert Athenæus [b], ne vinum largius, meraciúſque ſumptum ſuperiores capitis peteret partes, ſed ea humectatione comprimeretur impetus eius, ſtringendo, & refrigerando, atque, vt apud Plutarchum tradit Ariſtoteles [c], cerebrum natura frigidum, & concretum, calore ac lenitate reſoluendo. Denique audi quæ ad hæredes tranſmitti, quæ quemlibet dum licet ſibi habere, & frui Epicureæ legiſlator ſcholæ velit [d].

„ *Vnguentum heredi nunquam, nec vina relinquas:*
„ *Ille habeat nummos: hæc tibi tota dato.*

Lege Conuiuiales Antiquitates [e], Fuluium Vrſinum [f], Marſilium Cognatum [g], eruditum, ac ſolertem medicum noſtræ Romanæ familiæ multorum annorum fidum, & carum curatorem, & ſupra omnes Clementem Alexandrinum cum Scholiaſte Gentiano [h]. Clemens negat magni factum à CHRISTO vnguentum, quo ipſum peccatrix vnxit, eo vtens cùm peccatrix, ſed quod obtulit, quam tunc vt rem optimam apud ſe habebat, & ducebat, atque velut indicem pœnitentiæ rei illius abdicatione religioſa. Tum variam ſuper eodem vnguento, factóque tractat allegoriam. Scribunt hac de re quoque multa Gentilium Auctores, Athenæus [i], Dioſcorides [k], Plinius [l]. Legantur etiam Roa [m] noſter, & Pradus [n], & quæ ipſi diximus ad Caput Sapientiæ ſecundum [o], & quæ Ludouicus Soto maior in Cantica [p].

a Luc. 7. 46.
b Lib. 15.
c Opuſcul. de Iſide, & Oſir. de.
d Martialis lib. 3. Epigr. 126.
e Lib. 3. c. 15. lib. 13. cap. 3.
f Append. ad Ciaconij triclinium.
g 2. Variarũ obſeruat. c. 9.
h 2. Pædagogi, cap. 8.
i Lib. 15. c. 14. & 15.
k Lib. 1. cap. 53. & ſeq.
l Lib. 13. c. 2. & 5.
m Lib. 1. ſingul. c. 5. lib. 3. cap. 1.
n In cap. 23. Ezech.
o Verſ. 7.
p In cap. 1.

Verſ. 9.] PERFRVERE vita cum vxore quam diligis cunctis diebus vitæ inſtabilitatis tuæ, qui dati ſunt tibi ſub Sole omni tempore vanitatis tuæ. hæc eſt enim pars in vita, & in labore tuo, quo laboras ſub Sole.

PERFRVERE *vita cum vxore tua*, &c.] Non eſt monere neceſſe, quàm hæc ſumantur ſenſu vario, vt ſapienter, vt ſtultè dicta, vt de vxorio honeſto vſu, vt aliter myſticè de Sapientiæ complexu, vel Eccleſiæ. Reuerà ſecura mens iuge conuiuium [q], & ſuaue virtutis epulum cum ſapientia; dulciſſimæ voluptates, gloria magna ex teſtimonio conſcientiæ [r], quódque confidere liceat nos bonam habere, volentes in omnibus benè conuerſari [ſ]. Recognoſce in libro non ſolùm Canticorũ, ſed etiam Sapientiæ, & Prouerbiorum [t], caſtos illos quos dico complexus, pudicos amores, dulcia colloquia, contubernia iucunda. Vetus tranſlatio, & editio Græca, atque Hebræa legunt (Vide vitam) quod Hieronymus notat ambiguè dictum: ſiue, vide, & contemplare vitam & ipſe, & vxor tua tecum, quia non poteris ſine tali vxore, hoc eſt, ſine ſapientia, ſolus videre vitam. Siue: Vtrumque conſidera, & vide vitam, nimirùm veram illam ac ſempiternam, & mulierem, id eſt ſapientiam, vt cum hac felicem quæras vitam. Idem in expoſitione Malachiæ [u] legit: Viue vitam, &c. licèt interpretans quoque de ſapientia, ac de naturali etiam intelligentia. Melior verſio poſterior, & quam hoc loco ipſe poſuit poſt veterem, nóſque vtimur pro vulgata. Nam

q Pro. 15. 15.
r 2. Cor. 1. 12.
ſ Heb. 13. 18.
t Cap. 4. & Cap. 5. myſticè à ver. 18.
u In cap. 2.

a Psal. 38.13. videre vitam ſicut & dies [a], immo mortem [b], vt non ſemel admonuimus,
b Pſ. 88.49. nihil aliud eſt quàm experiri, viuere, mori, &c. Symmachus ἀπόλαυσον ζωῆς. Perfruere vita, ſicut habet vulgata. Non opinor monogamiam commendare nunc voluit Salomon, vt ſit vna quiſque contentus; dum viuit illa, vel
c Gen. 3.6.12. vt caueat ne ab ea fallatur, ceu quõdam ab Eua Adam [c]. Hæc tradit Olym-
1. Tim. 2.14. piodorus. Multo minus cuiuis laxare frenos, vt qualibet abutatur muliere etiam aliena. Id Moringus docet, immò Thaumaturgus. Quin tu, ait iſte, verbis vtens inſani conſultoris, veſtem recens ſordibus deterſam, (quaſi album idem valet, quod mundum) induis, capitéque vnguentis delibuto hanc atque illam mulierem cernis, vanámque vitam vanè tranſigis? Cernis, dixit, ac veluti oculis captas, propter τὸ ἰδεῖν ζωὴν μετὰ γυναικὸς: vide vitam cum muliere, &c.

Perfruere vita.] Chaldæus (vita bona) bonam intelligens honeſtam, vt conſtat ex his quæ ſubiungit. Placet quoque Carthuſiano, & mihi.

Cum vxore.] Eſt Hebræum nomen אשה *iſſcha*, & Græcum γυναικός. Vtrumque pro vxore propriè dicta quando ſumi debeat, ex adiũctis oportet iudicare. Alioqui quamlibet fœminam ſignificare poſſunt, & muliebrẽ totum ſexum. Galli generale vocabulum, *femme*, pro vxore vſurpant. Itali *donna*, quamuis habeant magis vſitatum *moglie*, Hiſpani *muger*. Interpreti viſum eſt de connubiali copula hic ſermonem eſſe, quod & ego
d Act. 1. 14. credo, & Chaldæus expreſſit. Et alibi [d] docui mulierem quoque Latinos vſurpare de vxore.

Cunctis diebus vitæ inſtabilitatis ſuæ.] Alij (Vanitatis) Sed voluit Interpres phraſim variare, quia mox ſubſtituet vanitatem pro eadem dictione vtrobique הבל *hebel*, & ματαιότης. Pro hoc quidam codices habent (νεότητος iuuentutis.) Aquila (ἀτμοῦ, vaporis.) Vatablus (friuolæ vitæ.) Hebraiſmus eſt per obliquum caſum nominis ſubſtantiui, adiectiui ſupplere vicem. Sic idem valet vitá inſtabilitatis, ſeu vanitatis, quod inſtabilis, & vana. Multa ſunt alibi eiuſdem formulæ exempla.

Omni tempore vanitatis tuæ.] Gloſſa interlinearis, & Hugo Cardinalis meminerunt alterius lectionis, quæ habet (natiuitatis.) Hæc nec Hebraicis vocabulis, & Græcis, quæ modo retulimus, nec ſenſui congruit. Non enim ſunt dies dati ad fruendum vxore tempore natiuitatis, ſed vitæ, cuius epithetum eſt vanitas.

Hæc eſt enim pars.] Refertur hoc ad omnia præcedentia, non ad conuictum ſolum vxoris. Nihil enim præter hæc, ait, in ſuæ inſiſtens expoſitione Thaumaturgus, tibi reliquum eſt, nec in hac vita, nec poſt mortem. De
e Verſ. 10. phraſi diximus Capite ſecundo [e], & alibi.

Verſ. 10.] QVODCVNQVE facere poteſt manus tua, inſtanter operare: quia nec opus, nec ratio, nec ſapientia, nec ſcientia erunt apud inferos, quò tu properas.

Quod

QVODCVNQVE *facere poteſt manus tua, inſtanter operare, &c.*] Vel atheus conuenitur,ſiue qui cum corpore credit animam perire: vel homo frugi,ſapienſque,qui non parcere debeat honeſtæ voluptati, non labori, aut ad eam in hac vita, aut in alia ad meliorem,vbi meritis amplius non eſt locus, acquirendam. Operandum cùm tempus habemus [a]: Dum *a Gal.6.10.*
dies eſt, veniet nãque nox, quando nemo poterit operari [b]:Hoc nunc tem- *b Ioan.9.4.*
pus acceptabile, dieſque ſalutis [c]: In diluuio aquarum multarum nullus ad *c 2.Cor.6.2.*
DEVM approximabit [d]. Quia ergo & venturæ mortis tempus, ait Gre- *d Pſ.31.6.*
gorius [e], ignoramus, & poſt mortem operari non poſſumus, ſupereſt vt *e Hom.13 in Euang.*
ante mortem tempora indulta rapiamus. Sic enim, ſic mors ipſa, cùm venerit,vincetur,ſi priuſquam veniat,ſemper timeatur.

Chaldæus reſtringit ſententiam ad eleemoſynam. Credo attendens phraſim Hebræam, quam reliquæ ſequuntur editiones: (Omnia quæ inuenerit manus tua ad faciendum &c.) quaſi iniecta in peram manus nummum extrahat. Sed eadem formula quicquid aliquis valet, in ſua habere manu,aut manu inuenire dicitur,etiam quando punit, vt ibi [f]: Inueniatur *f Pſal.20.9.*
manus tua omnibus inimicis tuis, dextera tua inueniat omnes qui te oderunt. Symmachus: (Omnia, ad quæ manus tua ἐφίκηται peruenit, hoc eſt, quo ſe poteſt extendere,quo peruenire vires tuæ poſſunt,quicquid potes.) nec inueniendi verbo caſus denotatur,ſiue res incidens, & occurrens fortuito,ſed ſtudium,ac diligentia quærendi quamlibet boni operis occaſionem. Quærite,pulſate,petite,inquit CHRISTVS [g]. Quærite Dominum dum *g Matth.7.7.*
inueniri poteſt,inquit Eſaias [h], &,Si [i] quæritis, quærite,id eſt,ſerio,ac ſe- *h Cap.55.6.* *i Eſa.21.12.*
dulo, ſicut Dauid, qui ſuper ſenes ideò intelligebat, quia mandata DEI *k Pſ.118.100.*
quærebat [k].

Inſtanter operare.] Alij; (Secundum virtutem, ac potentiam & facultatem tuam ex omnibus viribus tuis.) Qui inſtar operi, vires exerit,& exercet,conatum adhibet,facit quod poteſt. Olympiodorus per τὸ ὡς ἡ δύναμίς σου,innui dicit omnem contentionem, ſtudiumque circa practicas virtutes, non tamen ſupra facultatem. Interpres ſatis viſus ſibi potentiam prioribus declaraſſe verbis,hoc aduerbio ſedulitatem,perſeuerantiamque voluit exprimere:nec enim ſatis,ſemel expertum vires, ſi manum ab opere retrahas. Hoc magis velim, quàm quod alij, celeritatem hîc prætereà notatam, vt Bonauentura,& Hugo,ſimulque feruorem,quæ meritò tamen conditiones adhibendæ ad opera virtutum. In omnibus operibus tuis eſto velox, & omnis infirmitas non occurret tibi [l]. Qui mollis eſt,& diſſolutus, frater *l Eccl.31.27.*
eſt ſua opera diſſipantis [m]: Si non in timore Domini tenueris te inſtanter, *m Prou.18.9.*
cito ſubuertetur domus tua [n]:tandem, [o] Non coronabitur niſi quis legi- *n Eccl.27.4.* *o 2.Tim.2.5.*
timè certauerit. Lege Caput ſeptimum [p]. *p Verſ.19.*

Quia nec opus, nec ratio, nec ſapientia, nec ſcientia erunt apud inferos, quò tu properas.] Hæc eſt cauſa, cur hic, & in vita ſit inſtanter operandum, quia poſt mortem operari non licebit,non deliberare,non dignoſcere,non diligere,inquit Bonauentura,non operari,non allegare,non rationem noſſe laborandi,& contemplandi,inquit Hugo Cardinalis:non exterius operari, non mente meditari,non res humanas ſcire,non diuinas, inquit Lyranus: non exiget quiſquam à te rationem factorũ tuorum, inquit de athei ora-

 tione

tione Thaumaturgus exponens: Sapientia poſt mortem, ac ſcientia nulla. Iam docui & animam ſeparatam intelligere, & merendi verum tempus in alia vita non eſſe. Hoc ſenſu, nullum ibi opus, ſcientia, ac ſapientia nulla, nulla ratio, prout merito ſeruiunt, ne CHRISTVM quidem excipiendo, qui ſe operari oportere dixit opera eius, qui miſerat illum, donec dies eſſet; venturam namque noctem, quando nemo poterit operari [a]. Lege præter citatos ante Doctores Auguſtinum [b] etiam, Hieronymum [c], Gregorium [d], Origenem [e], Chryſoſtomum [f], & ex Scholaſticis Franciſcum Suarez [g]. Vrget Hieronymus [h] Titi exemplum ac dictum Imperatoris, qui qua die nihil cuiquam boni feciſſet, eam ſe perdidiſſe credebat, & aſſerebat. Origenes proponit ex manna tropologiam, quod ſex in deſerto diebus colligebatur, ſexta die quantum ſufficeret in craſtinam, in qua non colligere, ſed edere tantùm fas erat [i].

a Ioan. 9. 4.
b Tract. 44. in Ioan.
c In c. 6. ad Galatas.
d 4. Dialog. c. 39.
e Hom. 3. in Pſal. 36.
f Hom. 55. in Ioannem.
g Tom. 1. in 3. Par. Diſp. 40. ſect. 3.
h In c. 6. ad Galatas.
i Exod. 16.

Ratio.] Vetus tranſlatio (Cogitatio.) Græcè λογισμός. Hebraicè וחשבון *cheſchbon*, cogitatio, vel computatio, vt iam diu ante docuimus, explicantes hæc nomina.

Nec ſapientia nec ſcientia.] Alij ordinem tranſponunt. Non refert, nec valde ſim ſollicitus in ordinis reddenda ratione, dum ſua cuique res relinquatur.

Apud inferos.] בשאול *biſcheol*, ἐν ᾅδῃ. Has voces diligenter expendi tractans quem Petrus in cócione proferebat [k] locum Pſalmi [l], Quoniam non derelinques animam meam in inferno. Docui Hebræa, Græcáque poſſintne ſepulcrum, mortem, infernum locum ſignificare. Hoc loco Hieronymus infernum propriè accipit pro ſubterraneo animarum receptaculo, in quo Samuel, omneſque, licet Sancti, ante aduentum CHRISTI tenerentur. Limbus appellatur, vt notat Bonauentura. Lyranus addit Purgatorium. Hugo interpretatur de loco Damnatorum. Olympiodorus eodem modo & Thaumaturgus. Carthuſianus ait, à Scholaſticis paſſim ſic intelligi, quoniam agit Salomon cum improbis. Albinus mortem exponit; quamuis indicet etiam ſepulcrum, & infernum. Titelmanus amplectitur omnes vocis שאול *ſcheol*, notiones pro foſſa, ſeu ſepulcro, morte, & inferno, vt hîc, receptacula cuncta continet animarum, quæ ante CHRISTVM hinc abibãt. Moringus vult apud inferos eſſe, Hebræorum idiotiſmo, eſſe mori. Caietanus foueæ, ſepulcrique ſolam recipit ſignificationem. Fauent Hæreticis, haud aliter CHRISTVM ad inferos deſcendiſſe cócedentibus, quàm quia mortuus vel ſepultus eſt, qui vocabulum inferorum dictis ſumunt modis, non pro ſpatiis infra terram. Sed citato de his loco plura.

k Act. 2. 27.
l Pſ. 15. 18.

Ad ſenſum præſentis loci non admodum refert, quo pacto loqui Salomonem velimus, perinde namque verũ eſt imponi finem meritis in morte, in ſepulcro, in inferno. Chaldæus domum ſepulcri vertit: qui cum Hebraicè nouerit, non eſt credendum שאול *ſcheol*, nunquam ſepulcrum ſignificare poſſe, quod magnopere contendit Thomas Stapletonus, vt ibidem notaui. Potius contendendum, non ſemper nihil aliud quàm ſepulcrum eo vocabulo in Scripturis intelligi (quod minus peritè docuit Cyprianus Ciſtercienſis,) & frequentiorem pro ſubterraneo loco ſignificationem eſſe, magiſque primariam & propriam. Lege Theſaurum Linguæ ſanctæ.

Quo

Quo tu properas.] Alij, (Quo tu vadis illuc.) Addit Chaldæus (Et non adiuuabunt te niſi opera bona, & iuſtitia tantummodo.) Gloſſa Interlin. & Hugo Cardinalis properandi perpendunt verbum, quod fugiat [a] homo velut vmbra, & nunquam in eodem ſtatu permaneat, & cum tempore defluat, currat in mortalitate, præceps ruat ad culpas. *a Iob 14.2.*

Non rarò Interpres verbum Hebræum הלך *halach*, reddit properare, vt hoc ipſo libro ſuperius Capite ſexto [b], & in Geneſis Capite vigeſimo *b Verſ.6.*
ſecundo [c]: Ego & puer illuc vſque properantes, &c. & alibi [d]. Quin *c Verſ.5.*
etiam quandoque ſimplex בוא *bo*, exponit properare citius venien- *d Gen.32.6.*
do [e]. Vidit proculdubio his in locis ſupplendam fuiſſe feſtinationem, & *e Gen.45.19*
huius qui rationem habent in ſenſibus eruendis, rectè faciunt. Dies vitæ
ſuæ Iob [f] velociores ait curſore, nauibus poma portantibus, aqui- *f Iob 9.25.*
la volante ad eſcam. Hæ ſunt in terra, mari, aëre, citiſſimæ, ac fugaciſ- *26.*
ſimæ res. Iiſdem addit Sapientiæ liber [g] vmbram, & emiſſam ſagittam, *g Sap.5.9.10.*
vento ſublatam lanuginem, ſpumam gracilem diſperſam procella, fumum *11.12.15.*
vento diffuſum, memoriam hoſpitis vnius diei prætereuntis. In Pſalmo
nono [h] ſuprà octogeſimum, ſimilitudo eſt ex herba floreſcente ac defi- *h Verſ.6.*
ciente. Apud Iacobum [i] comparatur vita noſtra cum vapore ad modi- *i Cap.4.14.*
cum durante. Sagax [k] illa mulier Thecuitis mori nos dixit inſtar laben- *k 2.Reg.14.*
tium aquarum. His ſimilia multa ex profanis Auctoribus congerit Auctor *14.*
Adagiorum ad illud (HOMO BVLLA) vt de frondibus, roſis, textura. Habet quoque Scriptura telæ comparationem texiæ ab homine, & ara-
neæ [l]. Seneca quoque proprio libro de Breuitate vitæ non pauca pro- *l Eſa.38.18.*
fert exempla. Philippus item Beroaldus ſuper dicto Prouerbio inter alia *Pſ.89.10.*
ſcripſit Orationem longam, nec inuenuſtam. Sed contenti ſimus domi natis, & nos prius alio loco nonnulla in eandem ſententiam attigimus. Adde
duntaxat Ouidianam Pythagoræ acclamationem [m]: *m Metamor.lib.1.*

„ *Noſtra quoque ipſorum ſemper requiéque ſine vlla*
„ *Corpora vertuntur, nec quod fuimúſque, ſumúſque*
„ *Cras erimus.*—

Si ſermo ſit de Improbis, properant hi ad interitum, abeúntque veloces in
locum ſuum [n]; eo deſcendentes in momento ac puncto: Sicut Iuſti volant *n Act.1.25.*
vt aquilæ, currunt & non deficiunt, non in interitum, ſed ad felicitatis brauium.

Verſ. II.] VERTI me, & vidi ſub Sole nec velocium eſſe curſum, nec fortium bellum, nec ſapientium panem, nec doctorum diuitias, nec artificum gratiam; ſed tempus caſúmque in omnibus.

VERTI *me ad aliud, & vidi ſub Sole nec velocium eſſe curſum, &c.*] Corrigitur, vt arbitratur Thaumaturgus, prior illa hominis voluptuoſi ſententia: nam Salomon teſtificatur à ſe pro certo deprehenſum, quamlibet quis pernicibus ſit pedibus, magnum illum curſum, qui nimirum eſt ad felicitatem

felicitatem, perficere non poſſe, dum ita deſipit: non euadere, vel conficere formidabile bellum, & agonem, mortis nempe, atque diuini iudicij, licet habeatur apud homines potens: prudentiam in ciborum copia, in opibus non adeo ſagacitatem explorari: falli qui hæc vel ſibi pollicentur, vel aliis, minimè ſecum reputantes fore, vt piſcium inſtar, aut auium abrepti, ſcelerum luant pœnas.

Olympiodorus, Hieronymus, aliíque ferè Interpretes eundem reddunt ſenſum, ſimúlque nos admoneri modeſtiæ, ne nobis noſtríſve viribus attribuamus ſapientiam, & virtutes, ne nimium præfidamus, ignari quis nos exitus maneat. Pendendum à DEO qui omnia temperat, regítque prout quàm optimè iudicat conuenire. Malunt alij, vt Titelmanus, ſignificari vanitatem nouam, ex eo quod caſu contingere cuncta videantur, cùm quæ ſunt magis certa, aptáque ad certum finem, hoc perſæpè fruſtrentur fine. Etenim minus velox non citius, non rarò pertingit ad terminum, aut pernicior non effugit minus velocem perſequentem. Eadem comparatio de robore corporis ac bellica fortitudine, vt non ſemper imbecillior ſuperetur: eadem de ſapientia, qua qui præditus eſt, neſcit aliquando, nec valet res vitæ neceſſarias comparare, aut ornamenta diuitiarum: eadem de artificio, in quo non ſemper qui excellit, maiorem apud homines init gratiam. Tertius loci ſenſus eſſet, quem præter primum Moringus tradit, ſi loqueretur hîc adhuc ſtultus contra Prouidentiam diuinam, hác ideo videri non eſſe, quia ſi eſſet, iuuaret prudentiam noſtram, ac in idem vtraque collimaret, cùm tamen, vt dictum eſt, aberrent à ſcopo, qui ſua ad eum ſtudia, & actiones conuenienter dirigunt, ita vt vna dominari cenſenda ſit, plurimúmque in rebus momenti habere fortuna.

Nec velocium eſſe curſum.] Hebraicè, & Græcè Dandi caſibus hæc omnia efferuntur, ſenſu eodem. Symmachus, τὸ φθάσαι δρόμον, perficere curſum. Chaldæus (Quod nec viri qui veloces fuerint ſicut aquilæ, adiuti ſunt currendo, vt eriperentur à morte in prælio) latius extendenda ſententia ad alia pericula, vel ad quamlibet metam, quam ſibi proponat currens. Et peribit fuga à veloce, inquit Amos [a], & fortis non obtinebit virtutem ſuam, & robuſtus non ſaluabit animam ſuam, & tenens arcum non ſtabit, & velox pedibus ſuis non ſaluabitur, & aſcenſor equi non ſaluabit animam ſuam, & robuſtus corde inter fortes nudus fugiet in illa die. Non euaſit Aſaël curſor velociſſimus quaſi vnus de capreis, quæ morantur in ſyluis [b]. Recurre ad Textoris Officinam, vel ad geniales Alexandri dies cum Tyraquelo [c], ſi curſores quæris velociores, ſed retenta te, nec in credẽdo præcipites. Leuiter incedunt fabulæ, & poëtica procurrit per exaggerationem oratio, vt de Camilla Virgilij [d], Ouidij [e] Atalanta. Quis credat Demarato narranti Iphiclum ſuper triticeas currentem ariſtas, has non oblæſiſſe, immò inceſſiſſe per mare [f]. Id Orioni filio Neptuni tribuit Higinus; at hic ſe fabulas ſcribere profitetur. Ariam Tarſenſem ſtadiodromum laudat quidam Epigrammate Græco [g] nimis hyperbolicè, quod nec intra carceres, vnde currere incipiebat, nec ad metam, nec in medio ſpatio, ſeu ſtadio prorſus cerneretur. Congruit propoſito, fictus licet, Centaurus Mermeros [h]:

a Cap. 2. 14. 15. 16.
b 2. Reg. 2. 18. 23.
c Lib. 2. c. 21.
d 7. Æneid.
e Ouid. 10. Metam.
f Cæl. Rhod. lib. 5. c. 5.
g In 3. lib. ep. tit. 1.
h Ouid. 12. Metamor.

„ Quique

» *Quique pedum nuper certamine vicerat omnes*
» *Mermeros, accepto tum vulnere tardior ibat.*

Curſus quàm valetudini conducat, militiæque, Mercurialis [a] docet, & Petrus Faber [b]. Spiritualis curſus in via Domini neceſſarius eſt ad brauium tendentibus [c], verùm ita vt hoc ipſum reputet non ipſe currentis per proprias vires, ſed miſerentis DEI [d], Qui ſtatuit pedes noſtros ſicut ceruorum [e], efficitq; vt aquilarũ inſtar volantes non labaremus, & non deficiamus [f]. Animat Largitor virium, ſimúlque Præcurſor Gigas, qui exultauit ad currendam hanc ipſam viam à ſummo cœlo, iterúmque ad ſummum eius [g], fugitque vt caprea, hinnulúſque ceruorum ad Bethel [h] DEI domum. Ne curras in incertũ [i], in vanum [k], in vacuum [l], per patiẽtiam curre [m]: recurre ad Eccleſiæ Præſides, Doctoréſq;. Nouum curſus genus, vt qui credit non feſtinet [n], vt quis non currendo currat, vt feſtinet lentè, vt immotus promoueat, vt agat patiendo, & ſit potẽs cum infirmatur [o]: Hugo Cardinalis non eſſe velocium curſum declarat, quoniam DEI beneficio Sancti carnis mole hîc depoſita, etiam dum viuunt, in carne currunt, in carne non ſecundum carnem ambulantes [p]: vel quia non omnes ſic currunt, vt comprehendant [q], ſed, cum Spiritu cœperint, benè currentes, carne conſummantur [r]: non conſummant curſum [ſ], viam DEI Mandatorum non percurrunt [t]: Grauant iniquitates [u], & impietas ac iniquitas ſedet ſuper plumbeum talentum [x].

Nec fortium bellum.] Fortes non tam à bellica fortitudine intelligit, quàm à robore viribúſq; corporis. Hoc ſignificãt δυνατοὶ, & גבורים *gibborim*. Eo nomine Hebraico dicitur ille, quem Gigantem Septuaginta, & Interpres appellant, qui exultauit ad currendam viam [y], & pro occurſu eiuſdem poſuit Hieronymus curſum [z]. Vnde fit, curſui vires neceſſarias eſſe: Καὶ γὰρ ὁ ταχὺς ἰσχυρός ἐστιν: Velox fortis eſt, ſeu robuſtus, inquit Philoſophus [a]: & ſi fides habetur Xenophani Colophonio apud Athenæum [b], ταχυτὴς ποδῶν ἐστι πρότιμον: Pedum velocitas primum tenet locum.

» Ῥώμης ἐσθ' ἀνδρῶν ἔργ' ἐν ἀγῶνι πέλει.
» *Roboris inter omnia quæ viris in agone ſuppetunt.*

Attamen hoc loco de robore ſermo eſt, quod comminus pugnantibus, manúſque conſerentibus neceſſarium eſt, atque, vt Chaldæus reddit, de robuſtis ineuntibus prœlium robore ſuo. Symmachus: Τὸ κρατῆσαι πολέμου. Vincere prœlium. DEI eſt docere manus ad prœlium, digitos ad bellum [c]. Non enim in multitudine exercitus victoria belli, ſed de cœlo fortitudo, nec eſt DOMINO differentia, ſeu diſtantia, ſeu difficile ſaluare vel in multis, vel in paucis [d]: Omnium bellorum exitus, euentúſque incerti [e], & Mars communis [f], qui ſæpè ſpoliantem iam, & exultantem euertit, ac perculit ab abiecto [g]:

» [h] *Inter vtrumque volat dubijs victoria pennis*
» *Mars dubius.* —
» — *Nunc belli mala,*
» *Propone dubias Martis incerti vices*
» *Licet omne tecum regis robur trahas.*
» *Licet arma longè miles ac latè explices,*

a 5. Artis Gymnaſt. c. 7.
b 1. Agonoſt. c. 2. & 13.
c 1. Cor. 9. 24.
d Rom. 9. 16
e Pſ. 17. 34. 2. Reg. 22. 34.
Abac. 3. 19.
f Eſa. 40. 31.
g Pſ. 18. 6.
h Cant. vlt.
i 1. Cor. 9. 26.
k Gal. 2. 2.
l Philip. 2. 16.
m Heb. 12. 1.
n Eſa. 28. 10.
o 2. Cor. 12. 10.
p 2. Cor. 10.
q 1. Cor. 9. 24.
r Galat. 3. 3. cap. 5. 7.
ſ 2. Tim. 4. 7.
t Pſ. 118. 32.
u Pſ. 37. 5.
x Zachar. 5. 7. 8.
y Pſ 18. 6.
z Ibidem.
a 1. Rhet c. 5.
b Lib. 10.
c Pſ. 143. 1.
d 1. Mach. 3. 19.
e Ibidem 18. 1. Reg. 14. 6. 2. Par. 14. 11.
f Cicer. 6. Ep. famil. Ep 1. & 6.
g Idem 10. Phil. & pro Milone.
h Ouid. 7. Metamorph. & 1. de Arte amandi.

„ *Fortuna belli ſemper ancipiti in loco eſt,*
„ *Et incerti fallax fiducia Martis* [a].

Hinc Virgilianum illud monitum:

„ *Reſpice res bello varias.*

Et Latinæ princeps hiſtoriæ prodit [b], Nuſquam minus quàm in bello euentum reſpondere: propterea in bello nihil tam leue eſſe, quod non magnæ rei momentum faciat [c]. Quis Goliam obtruncandum crediſſet ab adoleſcente [d], & à fœmina Holophernem [e], & Abimelec occidendum molæ fragmine, quod mulier de turri deiecit [f]. Non pij tantùm Principes bellum nunquam ſine DEO ſuſceperunt, ſed profani Bellonam cum Marte bellis Deam præfecerunt. Res eſt exemplis vtriuſque generis hominum teſtatiſſima, necnon quàm variè pugnatum, diſpatique conditione amiſſa, partáve victoria DOMINVS Sabaoth, virtutum, exercituum, nomen DEO noſtro, nec eſt alius qui pugnet pro nobis. Quid memorem fulminatricem legionem Chriſtianorũ? Quid Conſtantinos, Theodoſios, Carolos Imperatores, vel Narſetes duces? Ipſi illi Idololatræ milites accepto ſigno ad orientẽ Solẽ, ſeſe venerabundi conuertebant, Deûmque opẽ implorabãt [g], idque Curiatios, & Horatios, antequã inter ſe pugnarent, feciſſe narrat Zonaras [h]. Nec bellum ſuſcipiebant vllũ Romani Diis inconſultis, ac non placatis, ſi ſibi iratos exiſtimaſſent [i]: indicebant quoque ſupplicationem [k], ludos, ac dona vouebant. Lege Valtrinum [l] noſtrum, qui prætereà de euocatione Deorum, ſub quorum tutela vrbs erat, priuſquàm illam expugnarent hoſtes, citans de hac Plinium [m], Macrobium [n], Liuium [o], Arnobium [p], eóſque Deos vno vocatos nomine Nouenſiles [q], & eorum peregrina ſacra. Si nihil aliud vita noſtra niſi militia ſuper terram [r], obſequi nos DEO, eius ex nutu, auxilióque pendere neceſſe eſt.

Nec Sapientium panem.] Vt ſatientur tempore famis, inquit Chaldæa Paraphraſis: ſæpè namque rediguntur in extremam egeſtatem, vt Iob, aliíque, inquit Lyranus, & ſapientiſſimi neceſſariis indigent, ait Hieronymus, Sapientia digna eſt pane, lautóque victu, & ſapientiæ pars eſt, illum ſibi, aliíſque comparare. Symmachus πορίσαι τροφὴν, præbere alimentum. Secus vtrumque contingit ſæpè, vt præter hiſtorias, experimentum quotidianum docet. De præfectis annonæ dixi exponens Actus Apoſtolicos [ſ]. Prudens is eſt familiæ præfectus, qui dare poteſt in tempore tritici menſuram [t], ſeu cibum, vel corporeum, vel ſpiritualem [u]. Nihil refert quod emendata Sixtiana Biblia Græca habeant numero ſingulari, Sapientem.

Tropologia eſt, panem hunc ſpiritualem non eſſe Sapientium, per ſtudium, laborémque proprium abſque gratia DEI, qui paratum de cœlo panem præſtat abſque labore [x]. Illud item ad mores facit, Sapientes nonnullos panem ſibi ipſis non habere, ſed aliis vendere, docentes, dicentéſque non facientes, furfuribus contentos verborum, triticeum diuini verbi panem minimè deguſtantes. Sic quidem Cardinalis Hugo.

Nec doctorum diuitias.] נבנים *nebonim*, & Συνετοὶ ſolertiam denotant, ac peritiam: Prudentes vertit vetus tranſlatio: Diuitias bonorum operum myſtico ſenſu Hieronymus (abutens voce τ' ἀγαθῶν) & alij ſumunt.

Nec artificum gratiam.] Alij generali nomine ſcientes habent יודעים *iodehhim*

a Seneca in Thebaid.
b Liui. lib. 2.
c Idẽ lib. 25.
d 1 Reg. 17.
e Iudith 13.
f Iudic. 9. 53.
g Plutarc. in Marcello. Tacit. lib. 3.
h Tom. 2. annal.
i Liui. lib. 8.
k Idem lib. 6. 8. 31. 36. 38. Cic. 1. de Diu.
l De re militari. Romano. cap. 5. & 6.
m Lib. 5. c. 5.
n Lib. 28
o Lib. 3. c. 9.
p Lib. 5.
q 3. Con. Gen.
r Iob. 7. 1.
ſ Cap. 6. & 11.
t Luc. 12. 42.
u Matth. 24. 45.
x Sap. 16. 20.

iodehhim, γινώσκοντες: Et ſic amplè Olympiodorus explicat de ſcientia, quæ ſolet, ac debet apud homines gratiam inuenire. Chaldæus (Neque etiam ſcientes prudentiam, inuantur ſcientiis ſuis ad inueniendam gratiam in oculis regis.) Reſtrinxit Interpres ad artifices, vt magis diſtingueret membra ſingula. Varablus intelligit peritos captatores fauoris: Iſidorus Clarius, (qui habent rerum peritiam). videlicet agendarum, & paulò aliter etiam locum totum exponit, quod plerumque non adhibeantur ad negocia hi, qui ſunt idonei, non ad curſum veloces, non fortes ad bellum, &c. Lyranus de artium mechanicarum opificibus. Hugo quoque Cardinalis, Carthuſianus, & alij, quamuis moraliter interpretentur, ad eum modum, quo S. Paulus nominat architectum [a]. Thaumaturgus curſum quidem antè dictum ait eſſe illum magnum, & bellum illud formidabile, nempe quibus agitur de felicitate, ad quam certando tendimus: prudentiam verò non explorari in copia ciborum, nec ſagacitatem quidquam commune habere cum opibus conſueuiſſe: iis autem minimè gratulandum, qui putent omnes ad eadem peruenturos eſſe. [a] 1. Cor. 3. 10.

Sequor Interpretem, ſed ita vt artificium extendam quoque ad liberales artes, quibus magis hominum gratia conciliari, quàm mechanicis poteſt. Studij, odiíque artium exempla mechanicarum, necnon liberalium facultatum, atque ſcientiarum reperies in Theatro humanæ vitæ, & apud ſimiles collectiones, & officinas (quas indicare non video quid vel noceat, vel dedeceat) myſticos autem ſenſus ex Interpretibus petes. At Bonauentura prima duo aſſerit corporis dona, robur, & agilitatem: alia tria pertinere ad animam, ſapientiam in corde, doctrinam in ore, artem in opere.

Sed tēpus, caſumq́; in omnibus.] Vetus trāſlatio de Græco ſic expreſſit: (Quoniā tēpus, & euētus occurret omnibus illis. Ὅτι καιρὸς καὶ ἀπάντημα ἀπαντήσεται τοῖς πᾶσιν αὐτοῖς.) Eundē ſenſū habet Symmachi verbū συγκυρήσει. Hebræis ad verbū congruit, & Chaldæis vtraque illa editio, ſed vulgata breuior, nec minus clara. Voces Hebræas, & Græcas, alibi declarauimus, עת *hheth*, & καιρὸν. Similes ſunt τοῦ ἀπαντήματος, & συναντήματος. פגע *pegahh*, aliàs [b] vertitur occurſus eodē ſenſu cū euentu, vel caſu. Hieronymus exponit ignorari quando tempus adueniat, in quo varius euentus, & finis omniū ſubſequatur, iā incerto ſtatu ferri omnia, nec eſſe in præſenti retributionē meritorū, ſed in futuro. Sequens verſus hoc indicat magis, nūc ſignificatur eſſe caſum, & fortunam in rebus, & inconſtantem viciſſitudinem. Caietanus Hebraica ſic reddens (Quia tempus, & caſus obuiant eis) per tempus vult nos intelligere cœleſtium corporum actiones, verum autem eſſe impediri diſpoſitiones humanas ad conſeruationem effectuum corporeorum, de quibus hic ſolis mentio fit, à cœleſtibus motibus, & caſu. Rabbi Aben-Ezra de ordinatione, ſeu prouidentia diuina caſum hunc, ſuúmque cuilibet tempus exponit. Multo melius B. Thomas [c] tractans eundem iſtum locum, caſum admittit; ſed ex ipſomet caſu colligit res, quibus is euenit, alicuius gubernationi eſſe ſubiectas. nam caſu fit, quod præter intentionem; niſi ergo res, quæ patiuntur caſum, ab aliquo ſuperiore gubernarentur, nihil intenderent, maximè quæ non cognoſcunt. Eccleſiaſtes verò non dicit ſimpliciter, inquit Angelicus Doctor, quod vidit caſum eſſe in omnibus, ſed tempus, &

[b] 1. Reg. 5. 4.

[c] 1. P. q. 103. a. 5. ad 1. & q. 5. de verit. a. 5. ad 5.

caſum, quia ſcilicet ſecundum aliquem ordinem temporis caſuales defectus inueniũtur in his rebus. Exempli cauſa, quod potentiores frequenter

a q.5. de veri.a.5. ad 5.

ſuccumbant, oſtenditur, ait rurſus idem [a], quod victor magis eſt ex diuina prouidentia, quàm ex humana virtute, &c. Soluit in expoſitione præſentis loci Bonauentura eandem difficultatem, modo eodem.

b Aug 1. Retract. cap. 1.
c 3. Inſt. c. 28.
d 4. de Ciuit. Dei, cap. 18.
e 3. de TRINITATE, c. 4. quem præterea lege lib. 83 Quæſt. capite 24.

De Caſu, ac Fortuna diſputatum ſatis in Scholis Philoſophicis, & abhorrent Patres [b] à vocibus etiam ipſis, quæ videntur officere Prouidentiæ diuinæ. Lactantium [c] lege præſertim, & Auguſtinum [d]. Præclara huius illa ſententia [e]: Nihil fit viſibiliter & ſenſibiliter, quod non de interiori inuiſibili, atque intelligibili aula ſummi IMPERATORIS aut iubeatur, aut permittatur, ſecundum ineffabilem iuſtitiam præmiorum, atque pœnarum, gratiarum, & retributionum in iſta totius creaturæ ampliſſima quadam, immenſaque Republica.

Verſ. 12.] NESCIT homo finem ſuum, ſed ſicut piſces capiuntur hamo, & ſicut aues laqueo comprehenduntur; ſic capiuntur homines in tempore malo, cum eis extemplo ſuperuenerit.

NESCIT *homo finem ſuum, ſed ſicut piſces capiuntur hamo, &c.*] Vel de quouis, vt antea, loquitur euentu, vel de ſupremo vitæ noſtræ, qui occupat improuidos, & incautos, quemadmodum à piſcatore piſces, aues ab aucupe, dum vtrique ſuæ vacant voluptati, nilque minus, quàm ſagenas, quàm laqueos expectant, capiuntur. Ignotum vitæ finem plures accipiũt, Carthuſianus præterea, beatitudinis ſupernaturalis.

Primæ expoſitioni fauet עת *hheth*, & *καιρὸς*, & qua Symmachus vtitur *ἐυκαιρία*. Hieronymus quoque in Commentario ſecutus veterem Tranſlationem, in qua eſt tempus, explicat de anguſtiis, deque interitu, qui veniat, dum neſciunt homines. Generaliter item Thaumaturgus, & Olympiodorus quemlibet negotij cuiuſpiam exitum, non omnino vltimum, quo terminatur vita, intelligunt.

f Matth. 13. 47.

Hamo.] Rete malum ceteri: ſed Interpres malitiam hami vnico nomine aptè declarauit. Hieronymus affert allegoriam ſagenæ pro regno cœlorum, de qua CHRISTVS [f], & pro fraudibus Hæreticorum. Olympiodorus rete malum id, quod eſt contextum ex multiplici vitio, & voluptatum illecebris: eſſe enim & bonum è præceptis, & inſtitutis vtriuſque Teſtamenti. Voluptatum tropologiam in aquis agnoſcit Bonauentura: ego in

g De Agone Chriſt. c. 7.

hamo quem tegit eſca. Gaudet piſcis, ait Auguſtinus [g], quando hamum non videns, eſcam deuorat: Sed cum piſcator eum adducere cœperit, viſcera eius torquentur primò, deinde ab omni lætitia ſua per ipſam eſcam, de qua lætatus eſt, ad conſumptionem trahitur. Sic ſunt omnes, qui de bonis temporalibus beatos ſe eſſe putant: hamum enim acceperunt, & cum illo ſibi vagantur. Veniet tempus, vt ſentiant quanta tormenta cum auiditate deuorauerint. Nulla re magis homines, quàm voluptate capiuntur,

hac

Google

hac ineſcantur. Idcirco miſit DEVS piſcatores [a], & ex hoc hominum genere prædicatores, qui piſcarentur homines [b]. CHRISTVS ipſe piſcis eſt ἰχθὺς apud Sibyllam Erythræam [c], cuius nominis litteræ deſignant hæc omnia: ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΥΙΟΣ ΘΕΟΥ ΣΩΤΗΡ, IESVS CHRISTVS DEI FILIVS SALVATOR. Sumpſit eſcam carnis noſtræ, quia voluit, & hamo captus eſt mortis, mortem tamen deſtruens, & viſum felicius reſtituens, eiiciensque Dæmonem, quàm Tigridis in Tobia [d] celebratus piſcis, videlicet abſcondendo ſub Humanitatis eſca DIVINITATIS aculeum, vt docet Gregorius [e], & Ruffinus [f], qui nonnullis id Scripturæ [g] probat locis. Abutentes tanto munere facit quaſi piſces maris, piſcatui obiiciens Satanæ, mortique ſempiternæ. Ne abutantur, capiuntur à piſcatoribus CHRISTI, & ex aquis educuntur, vt moriantur, ait Iuſtinus [h], ſuperiori vitæ, quam in peccatis egerant, & ad æternam transferantur, atque perinde ac piſces comeſti CHRISTO incorporentur, vt tradit Origenes [i]. Retia Apoſtolorum, ſunt, inquit Ambroſius [k], verborum cõplexiones, & quaſi quidam orationis ſinus, & diſputationum receſſus, qui eos quos ceperint, non amittunt, & captos non perimunt, ſed reſeruant, & de profundo ad lumen extrahunt, & fluctuantes de inferis ad ſuperna perducunt. Hoc eſt aureo piſcari hamo, meliore videlicet ſenſu, quàm quo parœmiam vſurpauit Auguſtus, teſte Suetonio. De ſpiritualis piſcatoris, piſciumque proprietatibus, & officiis inter alios noſter Salmeron [l].

Et aues laqueo comprehenduntur.] Myſticè ſuperbos deſignant aues, aut qui de rebus ſuperioribus diſputant ſuperbè leuantes os in ſublime, DEIque altitudines quærunt. Vel iſti ipſi ſunt aucupes Hæretici, vt placet Hieronymo, qui tendunt laqueos aliis, & ipſæ creaturæ factæ dicuntur in muſcipulam pedibus inſipientium [m], & DEVS pluere ſuper peccatores laqueos [n], & illi cadere in retiaculo eius [o], id eſt DEI, vt explicat Theodoretus. Sed paulo poſt iterum nonnihil de laqueis.

Sic capiuntur homines.] Editiones aliæ: (Filij Adam:) Et omnis penè Scriptura, inquit Hieronymus, hoc idiomate plena eſt, non hic duntaxat liber, vt vbicumque eſt (filij hominum) in Hebræo ſit בְּנֵי הָאָדָם *bene haadam*, & vniuerſum genus hominum Adam filios vocet. Non ergo ſolos Malos, vt eundem velle Hieronymum quodam loco, alio ipſe loco notaui, ſic ab Scriptura nominari credendum eſt.

In tempore malo.] Εἰς καιρὸν πονηρόν. Chaldaicè (In tempore mali, quod venturum eſt ſuper eos, puncto vno, cœlitus) non enim propriè tempus in ſe malum eſt, vel ſuperuenit, caditque, ſed id, quod eſt in tempore malum. Hoc tempus præcipuè mortis eſt, propter conſequentia mox illam mala. Comparatur improuiſus mortis, Iudiciique aduentus cum fure, à CHRISTO [p], Paulo [q], Ioanne [r]. Fur autem non venit niſi vt furetur, & mactet, & perdat [ſ]. Iterum CHRISTVS vtitur ad idem propoſitum exemplo laquei [t], & ſagenæ [u]. Paulus [x] laqueum indicat eſſe ambitionem, ob quam quis incidat in iudicium Diaboli. Sed Antonius [y] omne genus tentationis per laqueos intellexit, quos vidit vndequaque toto tenſos orbe.

Eis ſuperuenerit.] Hebraicè: (Cùm ceciderit ſuper eos.) Græcè (Ὅταν ἐπιπέσῃ ἐπ' αὐτοὺς, Cùm ſuperceciderit in eos.) Caietanus vult per caſum

a Ierem. 16.
b Matth. 5.
c Meminit Tertull. à. de Baptiſmo, c. 1. Auguſt. 18. de Ciuit. Dei, cap. 23.
d Tob. 8. & 11.
e 33. Moral. c. 9. vel 12.
f In ſymbolũ.
g Ezech. 32. Pſalm. 73. Iob. 40.
h q. 20. ad Orthod.
i Hom. 16. in Ierem.
k In cap. 5. Luca.
l Tom. 4. Tract. 25.
m Sap. 14. 11.
n Pſal. 10. 7.
o Pſ. 140. 10.
p Matt. 24. 43.
q 1. Theſſ. 5. 2.
r Apoc. 3. 3. cap. 16. 15.
ſ Ioan. 10. 10.
t Luc. 21. 35.
u Matth. 13. 47.
x 1. Tim. 3. 7.
y Athanaſ. in vita.

Irenæus de Promiſſ. & prædict. P. 2. cap. 39. Optatus 3. con. Parmen.

de loco ſuperiore ſignificari, proficiſci talia impedimenta, & euenta ſeu dum viuimus, ſeu dum improuisò morimur, à ſuperioribus cauſis, vt ideirco vitari non poſſint. Chaldæus per מִן שְׁמַיָּא *min ſchemaja*, de cœlo, rem eandem diſertè expreſſit.

Verſ. 13.] HANC quoque ſub Sole vidi Sapientiam, & probaui maximam.

HANC *quoque ſub Sole vidi ſapientiam, &c.*] Hinc ad extremum vſque Caput deplorat Eccleſiaſtes, cùm ſit Sapientiæ vis tanta, & adeo explorata, vt vel vnus ea præditus ciuitatem valeat fortiſſimè obſeſſam liberare, nihilominùs tam parui eam homines facere, ſi illum, à quo tantum beneficium conſecuti ſunt, pauperem contingat eſſe, nec amplius eundem curare, quando videlicet nulla premuntur ſimili neceſſitate. Conſolatur ſeipſum tamen, quod Sapientem cordati attendant, æſtiment, reuereantur. Tandem concludit armis eſſe meliorem Sapientiam, quæ pote præſtet homini, vt ab omni malo caueat, & multum referat in negotio, vel ne leuiter quidem peccare.

Et probaui maximam.] Alij: (Magna eſt ad me.) Poteſt illud quoque
a Verſ. 13. Pſalmi octogeſimiquinti ſenſu eodē intelligi.[a] Et miſericordia tua magna eſt ſuper me, id eſt, non tantùm facto, & effectu, ſed opinione mea, & experimento. Aquila hoc loco παρ' ἐμοὶ, & vetus translatio (Apud me.) δοκεῖ μοι, Videtur mihi.) Maximam Bonauentura ſuperlatiuè ſapientiam dici notat, quia non inferior, vel æqualis victus hoſtis hîc deſcribitur, ſed ſuperior, ſummúſque. Solemus dicere: *Queſt' huomo, ò queſta coſa è grande appreſſo di me.*

Verſ. 14.] CIVITAS parua, & pauci in ea viri, venit contra eam rex magnus, & vallauit eam, extruxítque munitiones per gyrum, & perfecta eſt obſidio.

CIVITAS *parua.*] Hebræus Hieronymi præceptor hominem nomine ciuitatis huius interpretabatur; quem vocant etiam Philoſophi Mundum paruum, ſeu minorem: paucos in ea viros, membra, ex quibus homo ipſe contexitur: Regem magnum qui contra illum venit, Diabolum, cui niſi reſiſtatur, ſtatim interna cordis illabitur, quærens locum, quà irrumpat; Pauperem, ac Sapientem, eſſe inferiorem bene compoſitum ſenſum, qui ſoluit eiuſmodi obſidionem: tunc exteriorem hominem illius interioris non recordari, nec ſubdere ſe conſiliis eius: ſed rurſum ſua frui libera voluntate. Secundam idem Hieronymus dat expoſitionem, vt parua ciuitas Eccleſia ſit, in qua viri pauci, ad comparationem totius Mundi: contra illam ſæpè conſurgere Diabolum, qui ſe iactat magnum, & eam perſecutione, vel alio anguſtiarum genere, ceu obſidione circumdat: Pauperem,
b 2. Cor. 8. 9. ac Sapientem eſſe CHRISTVM, qui pro nobis pauper factus eſt[b], & eſt

eſt ipſa Sapientia [a], liberátque hac ſapientia ſua: vix tamen eſſe, qui meminerit illius,& eius mandata conſideret, ſed totos ſe luxuriæ, atque voluptatibus tradere,quærẽdo diuitias,quæ non liberãt in neceſſitate. Olympiodorus non recedit à myſtica iſta intelligentia. Differt, quod paruam ait in Eccleſia militante dici comparatione eius, quæ triumphat in cœlis: paucos Electos, ac Sanctos CHRISTI, qui dixit: Confidite, ego vici mundum [b]: Gentiles, & Hebræos verba non audire: meliorem eſſe SAPIENTIAM incarnatam Diaboli potentia, quam ille non per ſolam voluit, vt poterat, propriam ſuperare potentiam. Melius extenditur allegoria,ſeu tropologia ad malos etiam Chriſtianos, qui licet audiant, non obediunt, & factis negant [c]; contemnúntque legem CHRISTI. Sectatur eandem myſticam rationem Bonauentura, ſed paruam ſumit Eccleſiam, propter humilitatem,quæ ſedes eſt DEI [d], paucos Electos [e]: Diabolum regem ſuper omnes filios ſuperbiæ [f], cuíque nõ eſt poteſtas ſuper terram, quæ poſſit comparari [g]: venire contra ciuitatem, per ſuggeſtiones: vallando,cùm delectationes varias offert: extruere munitiones, proponendo peccandi occaſiones: obſidionem perficere, quando perducit ad mandatorũm DEI transgreſſionem. Rectè qui perſequitur eandem viam Hugo Cardinalis,humiles addidit ad Eccleſiam pertinere,non ſolos,ſed numero ſimul,ac merito. Illud prætereà; vt vallum,munitiones, obſidio denotent omnes quas adhibet Diabolus nocendi vias,per tyrannos,Hæreticos,Mundi ſapientiam, prudentiam carnis, ſuammet aſtutiam. Soluto Satana poſt mille annos,circuibunt ſatellites eius Sanctorum caſtra, & ciuitatem dilectam [h]. Hoc eſt,vt exponit Auguſtinus [i], Eccleſia perſecutionis immanitate cingetur,in anguſtias tribulationis coarctabitur, vrgebitur, concludetur. Litteralis ſenſus is eſt, quem poſui decimotertio verſu, traditúrque ab omnibus. Affero ſubinde myſticos,quando ſunt illuſtriores,& illuſtriorum Auctorum. Deprehendi poſteà in Oſorio [k] noſtro non incommodam huius ipſius ſenſus explanationem. Sed Lyranus vtramque & de Diabolo,& de nobis inſidiante fomite myſticam rectè perſequitur intelligentiam. Certè hic qui de CHRISTI ſenſus declaratus eſt, valet ad exaggerandum Incarnationis eius,Paſſioniſque beneficium, & acriter caſtigandos, qui ne id quidem memori colant mente. Chaldæus hoc modo: (Corpus filij hominis,quod ſimile eſt ciuitati paruæ, & viri pollentes exigua virtute in medio ipſius: Ecce cùm leues fuerint iuſtitiæ in medio cordis hominis, intrabit in corpus concupiſcentia mala, quæ aſſimilatur regi magno,& robuſto, ad opprimẽdum, & obſidet cor vt errare faciat illud, & ædificat in illo locum ad ſedendum,vbicunque voluerit,vt declinare faciat à viis, quæ rectæ ſunt ante Dominum, ad comprehendendum illud in retibus maximis gehennæ,vt comburat eum propter peccata ſua) Hieronymi magiſter Hebræus quem retuli,ſimilem tradit ſenſum.

Extruxitque munitiones per gyrum.] Vetus tranſlatio: (Et ædificauit aduerſus eam machinam magnam.) Septuaginta: (Χάρακας μεγάλους.) Symmachus, ἀποτειχισμα. Hebraicè מצודים *metſodim*, hoc vocabulum ex radice צור *tſur*, rectè ſignificat,vt ſuperius Capite ſeptimo [l], ex. מצד *matſad*, munitionem,ſeu arcem, & turrim altam,petram, vel rupem excelſam, & inacceſſam

[a] 1.Cor.1.30
[b] Ioan.16.33
[c] Tit.1.16.
[d] Eſa.vlt.2.
[e] Matth.20.16.
[f] Iob 41.25.
[g] Ibid.24.
[h] Apoc.20.9.
[i] 2.de Ciui c.11.
[k] Tom.5.in Dom.3. Aduentus.
[l] Verſ.27.

inaceeſſam,tutum locum,propugnaculum, quod milites inſtruunt,vt inde vrbem oppugnent. Χάρακες ſunt ſulci terræ aratro, vel inſtrumento foſſorio excauatæ,ſeu foſſæ ipſæ,peculiariter autem valli,& aggeres,quibus caſtra muniri ſolent. Accipiuntur quoque pro caſtris ipſis,quæ videlicet muniuntur aggere. Suidas docet idem eſſe quandoque χάρακα,& σταύρωμα, preter varias ſignificationes,quæ ſpectant omnes ad ſepiendũ. Ἀποτείχισμα, eſt murus ad obſtruendum, ſepiendúmq; circumductus, loci munimẽtum cincti vallo,& foſſa. Quia verò Suidæ ἀποτείχισις, ſignificat quoque τειχῶν ἀφαίρεσιν, murorũ ablationem ac demolitionem, videri poſſet Hieronymus in antiqua tranſlatione per ἀποτείχισμα, vertendo ædificatam machinam magnam aduerſus ciuitatem, intellexiſſe bellicũ inſtrumentum,ad conquatienda,& diruenda mœnia ipſius. Murales machinas Plinius [a] vocat: Virgilius [b] machinam belli: Vitruuius [c] in ſpecie arictariam machinam: alij oppugnatoriam: alij baliſtas, quæ longè ſaxa rotant: & Seneca [d] de machinis agens vrbes ſternentibus,loquitur. De vrbium arciúmque munitionibus,obſidionibus,expugnationibus, bellicis machinis,legendi Tractatus militares, & Lipſij Poliorceticon dialogi,libri quoque eiuſdem fere argumenti Bonauiti Lorini gentilis mei, ſed Hetruſco idiomate ſcripti, & alij de re ædificatoria [e].

Et perfecta eſt obſidio.] Adiecit Interpres hæc verba,vt nihil deſideratum intelligeretur ad obſidendam ciuitatem, & ex periculi magnitudine vis liberatricis ſapientiæ perſpiceretur. Profectò ciuitatem tam paruam, vbi pauci eſſent viri, dux mediocris paruo negocio poterat expugnare: tamen Rex magnus apparatu exercitúque regio,fortiſſimis machinis,munitiſſima obſidione circumſedit, & oppugnauit: quis non actum de ciuitate crederet? quis non deſperaret?

a Lib.7.c.56
b 2.Æneid.
c Lib. 10. cap.19.
d In Thyeſte Actu 2. in choro.
e Vt Leonis Baptiſtæ Alberti.

Verſ. 15.] INVENTVSQVE eſt in ea vir pauper, & ſapiens,& liberauit vrbem per ſapientiam ſuam, & nullus deinceps recordatus eſt hominis illius pauperis.

INVENTVSQVE *eſt in ea vir pauper,&c.*] Teſtis Archimedes, quem tantopere verebantur Syracuſas oppugnantes Romani,vt vel ſi funiculum exiguúmve lignum ex muro cõſpicerent, machinam aliquam in ipſos moueri ſuſpicarentur, & Archimedem vociferantes terga verterent, fugeréntque,& cogerentur conflictu,& oppugnatione prætermiſſa in obſidione longa ſpem ponere [f]. Teſtis,vt profanis parcam exemplis, ac bellicis ſtratagematis,quas Horatius [g] curas vocat ſagaces, Salomon [h] gubernacula diſpoſitionũ,&conſilia,Hebraicè תחבולות *thachbuloth*, mulier ſapiens de ciuitate Abela [i],quam Ioab obſidebat,circumdatam munitionibus,moliebatúrque deſtruere muros eius. Teſtis ſapientiſſima & religioſiſſima Iudith [k], teſtis Iahel [l], teſtis Debora [m].

Et nullus deinceps recordatus eſt hominis illius pauperis.] Abundamus exemplis

f Plutarch. in Marcello.
g 4.Carminũ Ode 4.
h Prou.20. 18. Cap.24. 6.
i 2.Reg.20. 15.& ſeq.
k Iudith 7. & 13.
l Iudic.4. 18.& ſeq.
m Ibid.c.4.4. & ſeq.

plis ingratitudinis tantæ, nec à profanis, quale in Miltiadem, Themiſtoclem, arceſſenda ſunt. Expertus illam ſæpenumerò Dauid, tum verò, quando exul cum collectitia ſexcentorum manu, Ceilam vrbem Iudææ conſeruauit, ac Palæſtinos graui clade affecit: & Ceilani tamen eum Sauli tradidiſſent, niſi diuino monitus oraculo fugiſſet [a]. Hebræi obliti liberatoris Gedeon, non fecerunt miſericordiam cum domo ipſius, iuxta omnia bona, quæ fecerat eis [b]. Myſticè loquendo, quàm pauci recordantur CHRISTI ſapientiſſimi, & propter nos pauperrimi, qui ſapientia ſingulari nos liberauit magis quàm potentia (prudentia enim eius percuſſit ſuperbum [c]) id eſt, per ſtultitiam Crucis, & iuſtum pretium? Quis patitur ſuper contritione Ioſeph [d]. Oblita es DEI Saluatoris, & fortis (non tam viribus quàm patientia rem experientis) adiutoris non es recordata [e]: fratres hominis pauperis oderunt eum, inſuper & amici procul receſſerunt ab eo [f]. Nam plerique ferè omnes colunt perſonam potentis, & amici ſunt dona tribuentis [g]. Sed CHRISTI dona ſpiritualia ſunt, ipſéque pauper paupertatem ſuadet; à qua carnalis homo abhorret. Chaldæus pergens in allegoria ſub perſona pauperis accipit affectum bonum, humilem, & ſapientem, qui ſupra corpus præualuerit, ſed homo poſteà non recordetur illius, non eum conſeruet, innocentem ſe reputans, non egentem tali affectu, atque conſilio. Carthuſianus idem paulò explicatiùs tradit, & ſimilis fuit ſententia Hebræi, quo vtebatur Hieronymus magiſtro.

a 1.Reg.23.
b Iudic.8.35.
c Iob.26.12.
d Amos 6.6.
e Eſa.17.10.
f Prou.9.7.
g Ibid.6.

Deinceps.] Deeſt hoc aduerbium in textu Hebraico: habet Chaldaicus, & τὸ σὺν Græcum, eiuſdem poteſt vim habere. Si remoueatur, videri poterit hic ſenſus, quod nullùs de hoc paupere cogitauerat, videlicet in eo talem latere ſapientiam. Sed Interpres adiectione illa voluit ſignificari ciuium ingratitudinem erga pauperem ſapientem. Quin & recordandi verbum abſque dicto aduerbio præteriti temporis, beneficium ſatis indicat, non priorem ſenſum; quicquid Titelmanus dicat.

Verſ.16.] ET dicebam ego meliorem eſſe ſapientiam fortitudine: quomodo ergo ſapientia pauperis contempta eſt, & verba eius non ſunt audita?

ET *dicebam ego meliorem eſſe ſapientiam fortitudine.*] Melior eſt ſapientia Iuſti, quàm vis fortitudinis improbi, inquit Paraphraſtes, & Thaumaturgus, quàm popularis potentia. Non eſt comparatio inter virtutes: nec enim fortitudo virtutem hoc loco ſignificat, quæ Græcè δύναμις, Hebraicè גבורה *geburah*, Chaldaicè כח *coach* vocatur: quod eſt quoque vocabulum Hebraicum.

Quomodo ergo ſapientia pauperis contempta eſt, & verba eius non ſunt audita?] Gratiam, vímque continet interrogatio, licèt aliæ ipſam editiones non exprimant. Indignationem denotat cum admiratione, non modò beneficij obliuio, ſed quod non inducat eius memoria illos ipſos, qui ſunt experti, ducuntúrque propriis commodis, ad libenter, & ſtudioſè Sapientis, quam-

libet inopis, auſcultãda, recipiendáque cõſilia, & monita. Niſi eſſet ingratũ, ingratitudinis hîc turpiſſimi vitij reprehenſionem apponerem. Nihil ferè Seneca aliud totis libris de Beneficiis. Artaxerſes epiſtola pro Iudæis aduerſus Aman reprehendit nõ agentes gratias beneficiis, quod humanitatis in ſe iura violent [a]: τὴν εὐχαριστίαν ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἀνταναιροῦντες. Nihil æquè concordiam generis humani diſſociat, atque diſtrahit teſte quem modò nominaui, Seneca. Hoc nomine Agar ab Angelo reprehenſa [b], & Laban [c], populus totus ab eodem [d], à DEO verò etiam exprobrante [e] illum boue hac in re, aſinóque (poſſent verò ferinæ gratitudinis exempla plurima proferri [f]) deteriorem, viliorémque. Athenienſes capite plectebant ingratos, nec non Macedones [g]. Tantum eſt huius pondus peccati, adeò exaggerans, vt dimiſſa quoque reuocare quodam modo videatur, quatenùs qui poſtquam ei condonatum eſt peccat, grauius ſanè peccare cenſetur, tametſi dona DEI ſint ἀμετανόητα, id eſt, ſine pœnitentia, nec ſemel deletorum macula, reatúſque peccatorum ampliùs redeat. Sic intelligas quod eſt in parabola repetitum à ſeruo nequã & ingrato dimiſſum anteà debitum [h]. Hæc Auguſtini [i] mens eſt, quem Theologi [k] ſequuntur, & Abulenſis [l]. Lege Stobæum [m], Rhodiginum [n], Bellengardum [o], & Petrum Herodium [p], Hilaretum [q]. Legant Iuriſconſulti Titulum de Reuocatione donationum [r]; & Canoniſtæ illum qui eſt de Donationibus [ſ], vbi donationis reuocandæ cauſa redditur ingratitudo. Meretur profectò vel hoc leuiſſimum ingratus ſupplicium, quod quondam decreuit Philippus Macedo ingratiſſimo hoſpiti, vt ſtigmata inſcribantur huiuſmodi, HIC INGRATVS EST [t]. Adi præterea Bernardum [u]. Denique cultus DEI, ait Auguſtinus [x], in hoc maximè conſtitutus eſt, vt anima ei non ſit ingrata: vnde in ipſo veriſſimo, & ſingulari ſacrificio Domino DEO noſtro gratias agere admonemur. Teſtis vel ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ vox, & inſtitutio, vt nunquam à gratiarum bene agendarum ceſſaremus officio (quo de ritu diligenter Ioannes Stephanus Durantus [y]) illúdque, cuius Ariſtoteles [z] meminit, in ciuitatis excitatum meditullio, eodem nomine, templum.

Porrò contemni Sapientiam, præſertim pauperis, miratur quidem Sapiens, habita ratione dignitatis ipſius ſapientiæ, ſed mirari deſinit, qui conſiderat ſtultorum infinitum numerum [a]. Non percipit animalis homo quæ ſunt Spiritus DEI [b]: nequiſſima paupertas eſt, in ore impij [c], (id eſt, execratur ipſe illam,) diues locutus eſt, & omnes tacuerunt, & verbum illius vſque ad nubes perducent: & pauper locutus eſt, & dicunt, Quis eſt hic [d]? Non audiuntur à Stultis Sapientes, quia longiùs abſunt ſtulti, magnóque opus clamore [e]: Obturant velut aſpides aures [f]: cum dormiente loquitur qui narrat ſtulto ſapientiam, & in fine narrationis dicit, quis eſt hic [g]? Laborant audiendi vi: aures non inclinant, ſed ſurrigunt ad res magis opinione ſua altas, & ſpecioſas: quin etiam ſtudioſè auertunt aures: audiunt, at non exaudiunt, nec obediunt, quoniam audita peruertunt, vel contrario iudicio præoccupati ſunt: Nõ enim recipient verba prudentiæ, niſi ea, quæ

a Eſther 16. 9. b Gen. 16. 9. c Gen. 31. 24. d Iud. 2. 1. & ſeq. e Eſa. 1. 2. 3. f Collegit nõ nulla Feuerdentius Digreſſione quadam ad caput ſecũdũ Ionæ. g Alexã. ab Alexã. lib. 5. cap. 1. h Matth. 18. 32. & ſeq. i De verbis Domini ſermone 15. k 4. Diſtinctione 22. S. Thomas 3. Parte q. 88. a. 2. 3. & 4. l In Matth. cap. 18. q. 149. & ſeq. m Serm. 42. n Lib. 7. c. 28. o In ſententijs. p Lib. 4. Decret. Tit. 7 de extraordin. crimin. ib. §. 30. & lib 5. Titul. 2. de Iure Patronat. §. 4. q Concione in feria 2. poſt Dom. 3. Quadrageſim. r In C. L. 1. & vltima. ſ Cap. 10. t Seneca 4. de Benef. c. 37. u Serm. de ſeptẽ panib. & 51. in Cãtic. x De Spiritu, & lit. cap. 11. y 2. de Ritib. Eccleſiaſticis, cap. 31. num. 6. z 5. Ethic. c. 5. a Eccleſ. 1. 15. b 1. Cor. 2. 14. c Eccleſiaſt. 13. 30. d Ibidem 28. 29. e Eſa. 40. 6. f Pſalm. 57. 5. g Eccl. 22. 9.

verſantur

verſantur in corde eorum, dixeris *: Poſtremò ad frequentem de ſapientia ipſa obſurduerunt auditionem, vel præ ſtrepitu internarum perturbationum, peccatorúmque & externarum curarum, ac forſitan ob loquentis raucam, abſonam, & demiſſam vocem non admittuntur, aut non perferuntur ad aures verba Sapientum. Vtilis, & opportuna tropologia, quam ex Hugone Cardinale delibando mutuati ſumus.

Voluit DEVS per ſtultitiam prædicationis, quam pauperibus commiſit, ſaluos facere credentes [a]: & licet à ciuibus præſertim ſuis, ob vilitatem fortunæ non libenter audiretur, & ab aliis quoque ceu fabri filius contemneretur CHRISTVS [b], & vt non demirari tantam ſapientiam, virtutem, potentiam non poſſent, minimè nihilominùs crederent, tamen exiuit poſteà in omnem terram ſonus, & in omnes fines terræ verba eius [c]. Solemne DEO vilibus vti perſonis ad res maximas. Elias exempli cauſa, & Eliſæus, erant agricolæ [d], paſtor Amos [e]; omitto qui non tam elati celebrantur ex infimo gradu ad ſapientiam, quàm ad potentiam, vt Dauid [f]. De eodem queruli Hebræi dicebant [g]: Quæ nobis pars in Dauid, vel quæ hæreditas in filio Iſai? ſicut anteà de Saul [h]: Num ſaluare nos poterit iſte? rurſus de priore ſtultus Nabal: [i] Quis eſt Dauid? & quis eſt filius Iſai? hodie meruerunt ſerui, qui fugiunt dominos ſuos: tandem de nepote Dauid Roboam [k]: quæ nobis pars in Dauid, vel quæ hæreditas in filio Iſai, &c. nunc vide domum tuam Dauid: Chaldæus, nunc regna ſuper viros domus tuæ Dauid.

* Prou. 18. 2.
a 1. Cor. 1. 21.
b Matth. 13. 55. Marc. 6. 3. Ioan. 6. 42. Luca 4. 22.
c Pſ. 18. 5. Rom. 10. 18.
d 3. Reg. 17. 19.
e Amos 1. 1.
f Pſ. 77. 70.
g 2. Regum 20. 1.
h 1. Regum 10. 27.
i 1. Regum 25. 10.
k 3. Reg. 12. 16.

Verſ. 17.] VERBA Sapientium audiuntur in ſilentio pluſquam clamor Principis inter ſtultos.

VERBA *Sapientium audiuntur*, &c.] Chaldæus interpretatur de oratione quam ſuſcipiat DOMINVS Mundi, magis quàm clamorem vocis improbi, qui imperat ſtultis clamantibus, & non eſt qui attendat. Equidem attendens ad hunc ſenſum, non percipio quò tendat, vel vnde tendatur. Ille facilior, melior, magis contextus, vt poſt admirabundam querimoniam de contempta Sapientia, ſoletur ſe Sapiens, quòd eam ſapientes, & cordati, magno æſtiment, excipiántque cum ſilentio corporis, & quiete cordis, atque maiore plauſu, approbatione, reuerentia, quàm ſoleat Princeps, aut diues à paraſitis, adulatoribus, ſibíque ſimilibus ſtultis audire, cùm vel hauriant auribus duntaxat, non animo perſtreperum illum ſermonem, vel, vt attendant ſeriò tantiſper, breui poſteà de memoria eijciunt.

Allegoricè componit, ac opponit Olympiodorus inter ſe clamores inconditos Iudæorum contra IESVM, Tolle, tolle, crucifige eum [l], qui clamores, clamantes, & acclamantes, ſeu conſentientes perdiderunt, cum ſapientiæ miniſtris Apoſtolis, qui auditorum mentes quietas ab omni paſſione, ſedatáſque reddebant. Videtur Hieronymus clamorem, tum in auditore, tum in loquente intelligere, vt prior ſit qui lenocinio, ac venuſtate verborum excitet plauſum, riſum excutiat, affectus lætitiæ concitet; poſterior, qui acclamet. Reciproca ſunt audiri, & loqui apud audientes. Quamuis

l Ioan. 19. 15.

ius autem Thaumaturgus verum dicat, priùs ſpretum Sapientem pauperem, poſteà vocem editurum altiorem, atque exaudiendum magis quàm principes ac Tyrannos, malorum cupiditate flagrantes, non eſt tamen ea expoſitio verbis Auctoris adeo congruens, quæ clamorem non Sapienti, ſed principi tribuunt. Minus placet Hugonis Cardinalis allegoria, Principem eſſe CHRISTVM, cuius tota prædicatio fuerit clamor: Sapientes, qui ſibi videbantur tales; Phariſæos, & Scribas. Hos auditos potius, quàm illum: nec enim conueniunt iſta cum ſerie ſententiæ.

In ſilentio.] בנחת *benechath*, In quiete, ſi animo ſedato perpendantur, vel placide proferantur. Septuaginta, Ἐν ἀναπαύσει. Schol. Μετὰ προσηνείας. Vetus tranſlatio, In quiete. Προσηνεία ſignificat beneuolentiam, benignitatem, lenitatem, ſuauitatem, mititatem, ſiue manſuetudinem. Propria hæc
a Num. 12. 3. Eccl. 45. 4. virtus doctoris, rectoris, legiſlatoris, principis, qua Ioſeph Moſes [a], Dauid-
b Pſa. 131. 1. que [b] maxime celebrantur, vt etiam notauit Areopagita [c], Demophili
c Epiſt. ad Demophilum. caſtigans ferociam, quam Paulus viris ſpiritualibus [d] & Epiſcopis adeo cō-
mendat [e], quæ tantopere CHRISTO placuit, vt hanc præ ceteris virtu-
d Gal. 6. 1. tibus nobis ad imitandum propoſuerit [f]. Et eſt ſane cum primis auditori,
e 1. Tim. 6. 11. ac ſtudioſo Sapientiæ neceſſaria manſuetudo, ſine qua nequit eſſe docilis.
2. Tim 2. 24. Eſto manſuetus ad audiendum, ait Eccleſiaſticus [g], verbum vt intelligas,
f Mat. 11. 29. &, [h] Audi tacens, & pro reuerentia accedet tibi bona gratia ſuſcepta. Ia-
g Cap. 5. 13. cobus [i] quoque monet, vt in manſuetudine ſuſcipiamus inſitum verbum,
h Cap. 32. 9. vocatque manſuetudinem Sapientiæ [k]. Nam dirigit DEVS manſuetos in
i Cap. 1. 21. iudicio docet mites vias ſuas [l]. Ad annunciandum manſuetis miſſus
k Infr. 3. 13. CHRISTVS [m]: &, Arguit in æquitate pro mãſuetis terræ [n]. Arguit pro-
l Pſa. 24. 9. fecto Paulum ſpirantem minas, & cædes graſſantem lupi in morem contra
m Eſa. 61. 1. manſuetos, vt & manſueſceret ipſe, & ëque lupo agnus euaderet, ab Anania,
n Eſa. 11. 4. quem quidam ouem interpretantur, manſuetior adhuc factus per aquam
o Act. 9. regenerationis [o]. Cum ſilentio triduano audiuit quid Sapientia doceret, ac præciperet, non indigens longiore Pythagorico, tanto vſus magiſtro. Lege commentarium noſtrum in c. 9. Actuum Apoſt.

Clamor principis.] Non ergo Sapientis pauperis, vt velle Thaumaturgum iam notaui. Abhorret ab ea quam dixi, doctoris lenitate, clamor. Quod ſi CHRISTVS docendo clamauit, non inconditè, aut perturbatè fecit, ſed vocis contentione ad exaggerandum, & altius quod dicebat, imprimendum vtebatur. Vel agreſtis, vel ſuperbus eſt, qui vocem ſine modo, & abſque cauſa contendit: ſolentque qui ſuperbiæ numerant gradus, vnum ponere Clamorem vocis. Nec muſici, nec rhetores ferunt, quæ medio caret, vocem, Ex his conſule M. Tullium, qui longe diuerſum facit Oratorem, &
p 3. De orato. clamatorem [p], immo & declamatorem, præſertim de ludo, quem compa-
q In Orat. rat cum rabula de foro [q], hocque nomine minus Hortenſium probatum
r In. Brut. refert [r]. Lege Senecam [ſ].
ſ 9. Cōtrouer. in Præfat.

Inter ſtultos.] Heb. (In ſtultis) Chald. (Qui imperat ſtultis clamantibus.) Septuaginta (Ὑπὲρ κραυγὴν ἐξουσιαζόντων ἐν ἀφροσύναις. Super clamorem potentium in ſtultitiis.) Schol. μᾶλλον ἢ κραυγὴ ἐξουσιάζοντος ἐν ἀσυνέτοις, quàm clamor poteſtatem habentis in ſtultis: quo modo vertit Hieronymus in vetere tranſlatione. Recidunt omnes eodem, præter Chaldæum, qui clamorem

Digitized by Google

morem ſtultis aſſignat, quibus alius imperat, cùm ceteri ipſimet princip: imperanti; qui eſt melior ſenſus: licet verum ſit quoque talis Doctoris auditores clamare vel tumultuando, vel aſſentando.

Verſ. 18.] MELIOR eſt Sapientia, quàm arma bellica: & qui in vno peccauerit, multa bona perdet.

MELIOR *eſt Sapientia, quàm arma bellica.*] Illæ in tempore afflictionis, inquit Chaldæus, quàm hæc in tẽpore ineundi prœlij.) Sed æqua ex vtraque debet eſſe comparatio. Arma bellica vocant alij vaſa belli, Hebraico idiomate, quo quælibet ad aliquid efficiendum, vel gerendum inſtrumenta mediaque, vocari ſolent vaſa, vt docuimus, cum declararemus quo pacto Paulum vas Electionis nominaret CHRISTUS [a]. Aquila *Σκεύη πολεμικά*. De re ipſa dictum prius ſatis. Affinis illa ſententia in libro Sapientiæ [b]: Melior eſt Sapientia, quàm vires, & vir prudens, quàm fortis. In Prouerbiis [c]: Vir ſapiens fortis eſt, & vir doctus, robuſtus, & validus: quia cum diſpoſitione initur bellum: & erit ſalus, vbi multa conſilia ſunt. Itẽ [d], Cogitationes conſiliis roborantur, & gubernaculis tractanda ſunt bella.

a *Act. 9. 15.*
b *Cap. 6. 1.*
c *Ca. 24. 5. 6.*
d *Prou. 20. 1.*

Tropologiam piè, prolixéque tractat Hugo Cardinalis hoc loco de Spirituali bello, armiſque, docens plurimum in Sapientia, ſeu prudentia, quam diſcretionem vocabat Antonius, momentum eſſe tàm in ſingulis pro ſe, quàm in ſpirituali magiſtro, & Confeſſario, pro iis, quorum curam gerit. Enumerat peccata duodecim, quas nominat ſtultitias. Quem delectat, lectitet. Olympiodorus per allegoriam aſſignat CHRISTO. Sapientiam, Diabolum intelligit, tartareaſque Phalangas, armorũ nomine. CHRISTUM ſua virtute Diaboli vires, atque ſpecies omnes iniquitatis eius euertiſſe, & ad debilitatem redegiſſe.

Et qui in vno peccauerit, multa bona perdet.] Alij: (Et peccans vnus perdet bonitatem multam.) Symmachus: (Ἀγαθὰ πολλά.) Chaldæus, (Occaſionem afferr, vt perdatur bonum magnum ex mundo.) Hieronymus monet in Hebræo legi poſſe: (Et qui peccat vnum, &c.) Et ſenſum eſſe, quod propter vnum peccatum multæ iuſtitiæ retro pereant, & inuicem ſe virtutes ſequi, & qui vnam habuerit, habere omnes; & qui in vno peccauerit, eum omnibus vitiis ſubiacere. Primo autem loco exponit de iactura diuitiarum magnarum, propter vnius ſtultitiam. Thaumaturgus de periculo, quod inde multis accerſatur. Olympiodorus de prauo exemplo, præter iacturam bonorum, quæ quis amittit peccando. Vnus Adam quàm multis obfuit [e]? Achan toti Hebræorum multitudini tantum non exitium attulit [f]. Arbitror per ſe de periculo in bellis ſermonem haberi, de quibus maxime, collata Sapientia cum armis bellicis, actum fuerat. Tritum, ſed verum prouerbium: Vnus ſtultus proiicit lapidem in puteum, & mille Sapientes non extrahunt. Optimi imperatores, duceſque, minimos in bello, militiáve lapſus grauiſſimè puniuerunt: legiſlatores etiam atrociores de primis tranſgreſſoribus pœnas exegerunt.

e *Gen. 3.*
f *Ioſue 7.*

Secundus Hieronymi ſenſus placuit multis tum Interpretibus, tum Scholaſticis Theologis: quia nempe dum mortale peccatum vnum viget, & caritatis anima deſtituta calore riget, meritorum præcedentium cumulus non proficit ad ſalutem, ſed eſt perinde, quod attinet ad hunc affectum, iacturámque gratiæ, atque gloriæ: ac ſi quis omnium ſit peccatorũ reus [a]: Si enim auerterit ſe Iuſtus à iuſtitia ſua, & fecerit iniquitatem ſecundùm omnes abominationes, quas operari ſolet Impius, nunquid viuet? omnes iuſtitiæ eius quas fecerat, non recordabuntur [b], videlicet ob peccati ſtatum ſopitæ atque mortificatæ. Omnia bona nobis pariter proueniunt cum diuina Sápientia & caritate [c]: eadem recedente pereunt ea, quæ nos in DEI conſpectu reuera bonos efficiunt. Nihil ergo negligit qui DEVM timet [d], &, Qui ſpernit modica, paulatim decidet [e]: vel vna in caſtris patens porta ſufficit hoſti: vulnus vnicum lethale ad mortem: ad interitum foramen: ſcintilla ad concremationem: vel vno volucris vngue ligata nequit volare. Hac ipſa de re actum libro iſto ſuperiùs [f].

***

a Iacobi 2. 10.
b Eccl. 18. 24.
c Sap. 7. 11. 1. Cor. 13. 4. & ſeq.
d Eccl. 7. 19.
e Eccl. 19. 1.
f Cap. 7. 19

CAPVT.

Digitized by Google

CAPVT DECIMVM.

SVMMARIVM.

VARIVM *inter Sapientem, Stultúmque diſcrimen hic ſtatuitur: multiplex documentum affertur de moribus: præfertur diuitiarum theſauris Sapientia: damnatur ambitio ſtultorum, atque detractio, necnon ingluuies eorum qui præſunt.*

Verſ. 1.] MVSCÆ morientes perdunt ſuauitatem vnguenti. Pretioſior eſt Sapientia, & gloria parua ad tempus ſtultitia.

MVSCÆ *morientes perdunt ſuauitatem vnguenti.*] Plures cum Hieronymo nectunt extremo priori Capiti ſententiam iſtam: (Et qui in vno peccauerit, multa bona perdet.) vt ſcilicet malus vnus bonis mixtus contaminet plurimos, quomodo muſcæ ſi moriantur in vnguento, perdunt odorem illius, & ſaporem. Sic etiam Gloſſa Interlinearis. Agendo ſeorſim de vno, qui multa in ſeipſo perdat bona; muſcæ, vt placet Bonauenturæ, cogitationes peccatorum ſunt ſibi ſuccedentes, quæ perdunt intentionem. (Vnctio namque docet ac dirigit [a]) & ita multa bona, vel internam deuotionem ſapientiæ (vnguento enim, & variis odoribus delectatur cor [b] (Sapientis.) Hic quidem poſterior modus dicendi melius congruit vulgatæ editionis verbis: ceterùm propius accedit ad tropologiam. Lyranus litteralem magis attigit ſenſum, Sicut per muſcam paruam, cùm decidit in illa, quæ cóficiuntur ab Apothecariis, ſeu myropolis, hi pretium perdunt illorum, ſic perdi per vnum peccatum, cumulum meritorum. Proximè huic accedit expoſitio de ſuauitate bonæ conſcientiæ, & odore bonæ famæ, quarum ſit iactura rerum, vel vnico peccato.

[a] 1. Ioã. 2. 27.
[b] Prou. 27. 9.

Sed ego longius extendo Auctoris mentem ad quodlibet graue damnum, quod ex re parua creatur plerumque, ſi abſit Sapientia, quemadmodum in re bellica, quod nominatim exemplum ante præceſſit, & Modicum

fermen

fermentum totam maſſam corrumpit [a]. Fateor muſcarum nomine malam cum Paraphraſte Chaldæo concupiſcentiam deſignari : vel peccatorem cum eâdem,& aliis Auctoribus;quia peccator de immunditia naſcitur,huic adhæret,hanc frequentat,& quærit: quia inquietus & importunus,ducem ſequens Beelzebub dominum , deúmque muſcarum. Hic dæmon ita nominatus eſt,vel quod muſcis plenus eſſet, ob ſanguinem victimarum,quo aſpergebatur : vel quia contra muſcarum peſtem , præſertim inuocaretur, vt quem colebát,Plinio teſte [b], Myiagrum Elæi,& vt prodit Pauſanias [c], Alipheræi. Eſt enim Myiagros muſcarū venator,aut interemptor:vel Ironicè à Iudæis irridentibus maximum Palæſtinorum , quod ipſi colebant in Accaron,Idolum,tanquam cenſerent ſpurciſſimum, & prorſus infirmum. Hieronymus [d] vult ab Eſaia muſcam vocatam Ægyptum, propter ſordes Idololatriæ,& imbellem populum.Myiodi prætereà Deo,abigens de ſacello muſcas Hercules , dicitur immolaſſe : & in Olympiæ ſacris cum eidem taurus immolaretur,nubes muſcarū toto illo agro abire cogebatur [e]. Cyrenaici quoque Achorem Deum muſcarum multitudine peſtilentiam afferente inuocabant,quæ protinus interibant,poſtquam litatū eſſet illi Deo [f]. Alluſio forſan ad Beelzebub Deum Accaron, de quo dictum : idémque de Moabitis Theodoretus [g] teſtatur.

Concedit Donatiſtæ Catholicus apud Auguſtinum [h] hac ſententia perniciem notari de conſortio improborum , at non item violari cuiuſquam improbitate SPIRITVM ſanctum,& diuinum Sacramentum. Donatiſtas docet circumuolate per totius corporis membra, ſicubi reperiant vulnerata,ſana pungere , ægra lambere , & eorum vlceribus peccatorum vermes fundere; has muſcas conſcientiam mordere, putredinem nutrire, nec ipſis mortuis cadaueribus parcere,cùm oleum exterminant, oleo ipſo perimi;ſic nec viuere Hæreticos,qui SPIRITVM ſanctum efflent.

Solerter idem Auguſtinus [i] ex muſca , & paruo errore grauiores natos monet,cùm narrat neſcio quem muſcam paſſum importunam,Manichæo, quis illam feciſſet ſciſcitanti, reſpōdiſſe Diabolum,tum id magnopere probanti Hæretico,ac interrogare pergenti,conceſſiſſe de ape,locuſta, lacerta, pecude,boue, aue, elephante, poſtremò de homine. Ita ille miſer, ait Auguſtinus , cùm tædium paſſus eſt à muſcis,-muſca factus eſt , quem Diabolus poſſideret.Beelzebub quippe interpretari dicitur Princeps muſcarum, de quibus ſcriptū eſt:Muſcę morientes exterminant oleū ſuauitatis. Chryſoſtómus [k] quoque,& Hieronymus [l] infectum à muſcis oleum,hæreticam intelligunt doctrinam : & Epiphanius [m] Hæreticos , qui execrantur Sacramenta : Olympiodorus hoc loco, Iudæos vitiantes , & fœdantes verbum CHRISTI ſuaue redolens,contempta etiam propria vita,& ſalute. Bernardus [n] morituras muſcas miſerias accōmodatè interpretatur , blaſphemias,inſultationes,quæ non quiuerint exterminare ſuauitatē vnguenti, quod de patientis corpore CHRISTI fluebat. Rurſus [o] accipit pro concupiſcentiis,quæ ſordidæ ſunt,& pungentes, in nobis decorem naturæ fœdant,mētem curis,& ſollicitudinibus lacerant,ſocialis gratiæ ſuauitatem exterminant : morituræ,quoniam Mundus tranſit,& concupiſcētia eius [p]. Poſtremò pro leui peccato,vt otioſo verbo,quod maiorū ſæpè cauſa eſt [q].

Petrus

[a] 1.Cor.5.6. Gal.5.9.
[b] Lib.10. c.28.
[c] Lib.8.
[d] Lib.3.in c. 7.Eſaiæ.
[e] Pierius lib. 26.Hierogly. ex Plinio lib. 29.c.6.
[f] Plinius lib. 10.c.28.
[g] In 4. Reg. q.3.
[h] Lib. Con. Fulgen. Donatiſ.c.14.
[i] Tract. 1. in Ioan.
[k] Homil.in Pſal.22. & 116.ſimul.
[l] 2.Con.Pelag.
[m] Hæreſi 40 Archonticorum.
[n] Serm.in Feria 4.hebdomada pœnoſa.
[o] Serm.44.in Cant.
[p] 1.Ioā.2.17.
[q] Bern.ſer. de Triplici custo. manus, linguæ, cordis.

Petrus Bleſenſis [a] eodem ferè modo. Gregorius [b] explicat de cogitationibus ſuperfluis, quæ aſſiduè in animo carnalia cogitante & naſcuntur, & deficiunt, eam verò ſuauitatem, qua vnuſquiſque intrinſecus per SPIRITVM vnctus eſt, perdunt, quoniam integritate eius perfrui non permittunt. Id applicat Carthuſianus ad Eccleſiaſticum Officium, cùm diſtractè recitatur, & Gulielmus Pariſienſis [c] ad orationem. Eucherius [d] Diabolum muſcam nominat, vel miniſtrum eius, vel ſpurcitiam Idololatriæ. Salonius in Commentario Dæmones, vitia, & peccata: hæc autem omnia exterminare hîc ſuauitatem vnguenti, id eſt, gratiam Sancti SPIRITVS. B. Franciſcus otioſum, & alieno victitantem monachum, ſolebat fratrem muſcam nominare. Sic ſanè paraſitus apud Athenæum [e] vocat ſe muſcam, quod non inuitatus, ad cœnam ierit, & Alexander Magnus queritur ſe morderi ab his muſcis. Petrus Bleſenſis [f] idem de otioſis indicat. Plautus [g] curioſitatis patrem cuiuſdam nominans, dicit:

„ *Muſca eſt pater meus, nihil poteſt clam haberi illum.*
„ *Nec ſacrum, nec profanum eſt, quin adſit ibi illicò.*

Lenones rurſùm ſcortáque comparat ipſe cum muſcis [h].
Vtebantur conuiuantes Perſæ flabello ad abigendas muſcas, vt ſcribit Athenæus [i], quod Græcè vocabatur μυιοσόβη, abactor verò μυιοσόβης. Mentio quoque apud Martialem [k] de muſcario ex pauonis caudæ pennis:

„ *Lambere quæ turpes prohibent tua prandia muſcas*
„ *Alitis eximiæ cauda ſuperba fuit.*

Hieronymus [l] myſticè munera interpretando, quæ Marcella miſerat muſcario euentilandis paruis animalibus deputato, docet indicari luxuriam citò reſtingui debere, quia muſcæ moriturae oleum ſuauitatis exterminant. Hildebertus Cenomanenſis flabelli in ſacrificio, quod & Romæ Pontifex adhibet, myſticam rationem reddit [m], necnon Germanus [n] valde ſimilem exemplo ſacrificantis Abraham aues incurſantes abigendo [o]. Clemens autem Romanus [p], ne in calicem incidant. Inſatiabilis item ſignum muſcam auaritiæ Tiberius Cæſar [q] dixit eſſe, cùm ſe non facilè magiſtratus mutare reſpondit, quòd hi, ceu beſtiola iſta ſanguine, oppleti, minus acre vulnus infligunt inopum facultatibus.

Placent iſta, verùm ſi de litterali ſit ſenſu quæſtio, non alius, quàm quem dixi de damno ex re parua magno. Quod recitaui exemplum illius, qui à muſca inchoans, ad elephantem, immò hominem peruenit, illius quoque conditionem tribuens Diabolo, ad rem præſentem facit. Fecit is vltra parœmiam, non elephantem ex muſca duntaxat, ſed hominem quoque. Iunge huic quam narrat Dorotheus [r] Abbas hiſtoriam monachi cuiuſdam, qui initio ſi quem laudari audiſſet, ſpernebat: neque cum Zozima conferendum dicebat eiuſdem æui laudato monacho; poſteà illum ipſum Macario poſtpoſuit; deinde Macarium Baſilio, & Gregorio: tum iſtos Petro, & Paulo, tandem hos ipſos TRINITATI, ita vt nullius pretij eſſe aſſeuerit præter eos, quos ſubinde præferebat: ſed & in DEVM ipſum factus inſolentior, impotenti penitùs exarſerit, intumueritque ſuperbia. Refutat Optatus [ſ] diligenter, ac eleganter Donatiſtas, qui præſenti loco contra Catholicos abutebantur: nec enim denuò vngi, vel baptizari in

a *Lib. de Iob, cap. 2.*
b *Libro 18. Moral. Cap. 28. aut 25.*
c *De Rhetorica diuina capite 43.*
d *De ſpiritualib. formu. c. 5.*
e *Lib. 6.*
f *Serm. 51.*
g *Mercat. Act. 2. Sce. 3.*
h *In Curcul. & in Trucul.*
i *Lib. 11.*
k *Libro 14. Epigr. 67.*
l *Epiſt. 20*
m *Epiſt. 7.*
n *In Theoria rerũ Eccleſ.*
o *Gen. 15. 11.*
p *8. Conſtit. cap. 12.*
q *Tib. lib. 1. cap. 17.*
r *Doct. de Humilitate Tomo 2. Bibliotheca Patrũ.*
ſ *ult. cõ. Parmenianum.*

Eccleſia,quibus ipſi Sacramentum dediſſent,illos potiùs muſcas eſſe morituras, & inuidiæ tempeſtatibus impulſos,quaſi in oleum cecidiſſe, atque id rebaptizando exterminaſſe, quod per ſe valet ad condiendos morbos : incendendum lumen mentis, ſed non ſine propria morte, more muſcarum, quæ pereuntes exterminant, quia mors eſt peccatum, quod non habet indulgentiam. Sic ille.

Morientes.] Alij codices Latini,vetúſque tranſlatio,(moritura) & Sanctus Bernardus, Optatus,atque vno loco Auguſtinus anteà citati : (Græcè (θανοῦσαι mortuæ, ſed Sixtiani codices Septuaginta θανατοῦσαι morientes) & Hieronymus [a] alibi docet iuxta vim Hebraici textus legendum (mortuæ) Hebraicè (muſcæ mortis) id eſt,morti obnoxiæ,vel moribundæ, vel mortuæ. θανοῦσαι participium eſt aoriſton. Certè dum decidunt in vnguentum incautæ muſcæ moriuntur : eſt enim omnibus inſectis oleum lethale. Obtrectator,& impius,dum noceat,noxam non curat propriam.

Perdunt ſuauitatem vnguenti.] Vetus editio : (Exterminant oleum compoſitionis σαπριοῦσι σκευασίαν ἐλαίου ἡδύσματος : Putrefaciunt compoſitionem olei ſuauitatis.) Schol. (Μυιῶν θάνατος σήψει ἔλαιον εὐῶδες μυρεψοῦ. Muſcarum mors putrefaciet oleum benè olens vnguentarij.) Hebraicè: (Muſcæ fœtere faciet,aut putreſcere) יבאיש *iabeiſch*, vbi verbum ſingulare plurali nomini coniungitur (id eſt, quælibet muſcarum) vaporare faciet, exhalare, ſcaturire,manare vnguentum-pigmentarij. רוקח *rokeach*,ſiue vnguentarij, aromatarij,pharmacopolæ. Fruſtrà Lucianus muſcæ ſuſcepit patrocinium. (Oſtentant & alij in ſimilibus exiguis argumentis ingenium, de quibus Tzezes [b],) haud minus importunus canina,Cynicus rabula, non euadens quod ſe non ſe diſſimulat veritum, ne feciſſe videatur elephantem ex muſca ; indignus hominis anima,quem muſcæ non pudet immortalem, & intelligentem aſſignare. Illud verè dixit, omnia deguſtare muſcam, præter oleum,quod hoc ei epotum (immò attactum) mortem afferat. Hoc priùs monui,traduúrque à Plinio [c],Galeno [d], Aphrodiſæo [e], & aliis Phyſiologis,atque à Lælio Biſciola [f] noſtro, qui diligenter plurima contulit vnum in locum. Signum balſami melle adulterati Plinius [g] ponit,ſi multùm à muſcis infeſtetur. Quanquam alicubi mel intactum à muſcis idem [h] ſcribit, & Glycas [i], id nimirùm præcipuè quod maximè ex thymo conficitur, quale Atticum. Nunquam rei ſymbolum bonæ muſca, niſi quatenùs ex mortua, & attrita pernicioſo aranearum morſui remedium eſt [k]: denotat enim, vt Ioannes à Sancto Geminiano,piè notat carnem domitam afflictationibus dolorem, ac pœnitétiam turpium actionum mederi peccatis ipſis, quæ dum viuunt in animo,Diabolum quodammodò paſcunt. De vario ad medicinam beſtiolæ vſu citati Auctores, atque Medici, præſertim Galenus [l]. Commentum Hebræorum cur creare muſcas DEVS voluerit,quatum vtilitas nulla,& qua ſint in re vtiles,Abulenſis [m] narrat. Sed præſtat muſcas mittere, tametſi quia animalia, cœlo nobiliores, vt Auguſtinus [n] obſeruauit,ac ſi etiam opus ſit,ne faciant negotium, excommunicare cum Bernardo [o]. His de muſca obiter notatis peruenit ad me Vlyſſes Aldourandus, apud quem plura reperi in opere de inſectis [p]. Extat quoque apud Leonem Baptiſtam Albertum encomium muſcæ.

a 2.c6. Pelag.
b In Hiſtor. num.385.
c Lib 11.c.19.
d 2. de ſimplic.facult. cap.20.
e Sect.1.probl. in 62.
f 16.ſub ciſu.a.hor. c.vlt.
g Libro 12. cap.25.
h Lib.21.c.14.
i In Annal.
k 5.de exem. & ſimilitud. cap.28.
l Lib.de Oculis. lib.de cōpoſit.medic.ſecundum loca.
m In 1.Reg. 24.q.9.
n Lib de duabus animab. cap.4.
o Lib.1. vita Bernardi.
p Lib.3.c.1.

Pretio

Pretioſior eſt ſapientia, & gloria, parua, & ad tempus ſtultitia.] Vetus tranſlatio : (Pretioſa eſt ſuper ſapientiam , & gloriam ſtultitia parua.) Græcè: (Τίμιον ὀλίγον σοφίας ὑπὲρ δόξαν ἀφροσύνης μεγάλης , Pretioſum paululum ſapientiæ ſuper gloriam inſipientiæ magnæ) vel , vt modò habent Sixtiani codices, μεγάλην magnam, nempe gloriam. Hebraicè,(Pretioſum à ſapientia (&) à gloria, ſtultitiæ parum, aut ſtultitia parua .) Videtur Hebræi textus mens eſſe in comparatione, quam Vatablus, & Clarius, & Ioannes Benedictus expreſſerũt magis, vt quemadmodùm leuis, viliſque muſca, ac vitæ modicæ, quod & Lucianus prodidit, reddit vnguentum putidum , ipſáque putret, ac fœtet , ſic modicum inſipientiæ reddat id quod pretioſum erat, propter ſapientiam, & gloriam, id eſt, eum qui erat in pretio, & bene ob ſapientiam & gloriam priùs audiebat, malè audientem , mali nominis, malæ famæ. Aliqui legunt obliquè,(ſtultitiæ) Pretioſior, ſeu melior eſt ſapientia, paruaque (hîc ponunt comma) gloria ad tempus ſtultitiæ.) Id eſt, gloria, quæ colligitur à ſtulto ſolùm ad tempus: Satius eſt modicam habere ſapientiam, quàm magnam gloriam ſtultitiæ, quæ parùm durat, ſeu maieſtatem, pompam, ſplendorem diuitiarum.

Hieronymus ſequi ſolitus in Commentario trãſlationem ſuam primam, ait hîc præcipi, quia ſæpè calliditati mixta eſt ſapientia, & habet malitiam prudentia , vt ſapientiam ſimplicem requiramus , mixtáque ſit cum innocentia columbarum : prudentes ſimus ad bonum, ſimplices ad malum ; & propter nimiam patientiam, dum vltionem reſeruamus DEO, ſtulti videamur potiùs , quàm ſtatim nos vindicando ſub velamento prudentiæ, exercere malimus malitiam. Albinus pro more conſentit Hieronymo, additque pretioſiorem eſſe humilem gloriam, quàm ſuperbam elationem, & ad tempus ſtultum videri, hoc eſt, ſimplicem , quàm glorioſum, & ſuperbum. Gloſſa Interlinearis meliorem ſapientiam , ſimplicem , & humilem gloriam, qua quis ad tempus contentus eſt, quàm ſtultitiam, quæ nimirùm nullo non tempore ſeſe immoderatiùs effert, ac oſtentat.

Lyranus iuxta communem expoſitionem , quod Sapientia cum honore paruo pretioſior eſt, quàm ſtultitia cum honore magno , vt dictum eſt Capite quarto [a]: Melior eſt puer pauper & ſapiens, rege ſene. At ſunt, inquit, Hebraicè ſapientia & gloria ablatiui caſus (indicat præpoſitio מן *min*) ſtultitia verò Nominatiui, & (parua) non eſt adiectiuum ſubſtantiui (gloria) ſed (ſtultitia.) Quare ſenſum iſtum elicit , quod defectus paruus in moribus, (qui dicitur hîc ſtultitia parua) ponderoſior eſt , quàm ſapientia, & gloria, quia frequenter facit eam vileſcere in perſona aliqua notabili, ſicut muſcæ reddunt vnguentum vile, &c.

Aliter adhuc ſeruata Hebraica lectione, ſed יקר *iachar*, accipiendo, in magis frequenti notione, pro pretioſo, ſic explicat, ſtultitiam paruam, quæ ſimulatur ad tempus, pretioſiorem, ac vtiliorem eſſe, quàm ſit ſapientia , & gloria, quam quis perpetuo quodam tenore ſeruet, ac tueatur. Nam Dauid ſimulata coram Achis rege Geth ſtultitia, euaſit mortẽ [b]: & Brutus ſpeciem ſtultitiæ induit, vt aſſequeretur Imperium [c]: Chriſtiana ſapientia ſtultitia eſt apud terrena ſapientes [d]: & qui Chriſtianè ſapiens vult eſſe , fieri ſtultus debet.

[a] Verſ. 13.
[b] 1. Reg. 21. 12. & ſeq.
[c] Hiſto. Rom.
[d] 1. Cor. 1. 20. & Cap. 3. 18.

Sine cunctatione, vulgata nobis ampleċtẽda tranſlatio, quæ facile conueniet iuxta modò traditum ſenſum, cum editione Hebraica (Pretioſior eſt Sapientia) id eſt, magis quàm Sapientia, falſa nimirum, paruaque gloria, ad tempus non ſolida, & non veræ Sapientiæ propria, ſtultitiâ, id eſt quam quis praue ſentiens æſtimat ſtultitiam, eſt autem vera Sapientia. Obſtat in Hebræo epithetum modicæ Sapientiæ, ſiue paruæ, ſicut in Græco contrarium magnæ. Caietanus hunc efficit ſenſum, quem Lyranus attulit ſecundo loco; Vt modica ſtultitia faciat putrere, & fœtere hominem quamlibet eximium, qui ipsâ videatur pretioſior Sapientiâ, omni honore ſuperior, quemadmodum vel muſca, ſicut eſt dictum, nobiliſſimum corrumpit vnguentum. Nam bonum conſurgit ex integra cauſa, & mali, licet parui, magna contagio eſt. Antiquior Lyrano Hugo Cardinalis meminit duplicis expoſitionis, aut legendo Sapiẽtiæ, & paruæ gloriæ nomina in recto, ſtultitiæ in Ablatiuo caſu, ita vt ſtultæ gloriolæ oſtentatione ſit pretioſior gloriatio breuis, quam quis habet in vera Sapientia, & conſcientia: aut prima duo nomina in obliquo, tertium in recto, ita vt ſtultitia ad tempus, hoc eſt, vera Sapientia, quam hoc tempore vulgus reputat ſtultitiam, magis pretioſa cenſeri debeat, quàm Sapientia huius mundi, quæ cum omni gloria, quam ipſi communicant falſo iudicio homines, parua eſt, & reuera in ſe momentanea.

Græca lectio ſtultitiam magnam cum gloria, & maieſtate, & commodis, poſtponit paruæ Sapientiæ duranti etiam ſolum ad tempus. Sic Olympiodorus interpretatus eſt, exemplum ponens eius, qui ex dicendi facultate laudem retulerit, iniuſtum clientibus patrocinium præſtando, vel ex opulentia clarus amplusque habetur, vel ſeculari præditus Sapientia circa inutiles quæſtiones vitam conſumit: his omnibus longo pretioſiorem habendum interuallo, qui ianuas, & initium Sapientiæ, quæ eſt ſecundum DEVM, ingreditur, & in ea eruditur, incipitque eam libare, omnem ſtultorum gloriam paruipendens. Vno verbo Thaumaturgus declarat, Sapientiæ, ac ſtultitiæ ſimul meminiſſe nihil conuenire, hoc eſt, inuicem comparabiles non eſſe, cum videlicet pluris æſtimari debeat vel tantillum Sapientiæ, quàm quod eſt in ſtultitia eximium.

Nos tamen amplectimur expoſitionem vulgatæ tranſlationi magis cõſentaneam quam retulimus, & vt minimum recedamus ab Hebræa, legimus obliquè tria prima nomina (Sapientia, paruaque gloria) vltimum (ſtultitia) in recto, quod etiam comparatiuum (pretioſior) indicat, & prorſus exigit præpoſitio מ *min.* Sed quia hæc præpoſitio non tantùm ſignificare poteſt comparationem, ſed id quod eſt ab alio, poſſemus intelligere in hac acceptione pretium id quod eſt à Sapientia, & à gloria Sapientiæ tributa, ſiue quod eſt propter hæc pretioſum, vel eum, qui pretioſus parum ſtultitiæ corrumpere, id eſt, à parua ſtultitia corrumpi. Tamen noſter Interpres vtens comparatiuo, & de ſuo addens (ad tempus) quod nullus omnino alius, voluit profectò præferri Sapientiam paruam, & eius gloriam, Stultitiæ, ſiue hanc intelligamus dici eſſe ad tempus, quia parum durat, ſiue illam, vt tam parua, quàm breuis moræ, debeat anteponi cuiuis ſtultitiæ, quamlibet magnæ (quod Epithetum Græci addiderunt) & quãtæuis

tæuis durationis,quæ eodem epitheto magnæ poteſt includi. Sic vulgo in comparationibus loquimur: Pluris æſtimo huius drachmam rei, mille iſtius libris,&c. Plus habet hic vel in vngue prudentiæ, quàm iſte in toto corpore, &c. Hac ratione cohærebit comparatio præcedentibus eleganti antitheſi:non enim duntaxat muſca vnguentum,vilis res pretioſam,& qui peccat in vno,multa perdit bona, ſed quæ nullius pretij apparet, ſtultaque propter vilem paupertatis conditionem (vt Capite præcedente dictum erat) videtur Sapientia, ſapientior eſt, quàm corruptis hominum celebrata iudiciis temporalis ψευδοδοξία, cuius æſtimari ſatis non queunt damna.

Non reprehendat moram explicationis moroſus quiſpiam. Qui morẽ gerit tuendo,ac illuſtrando veterem conditionem Eccleſiæ, malè moratus ſit, niſi diligenter officium exequatur. Laborauit nonnihil pro huius loci plurimis modis deprauati germana lectione, quæ eſt, quã diximus,Franciſcus Lucas Brugenſis, Notationibus in Biblia. Quidam Codices legunt: (Pretioſior eſt Sapientia paruaque gloria ad tempus ſtultitia: Vel,Pretioſior eſt Sapientia gloriaque, parua ad tempus ſtultitia : Vel, Pretioſior eſt Sapientia,gloria parua,& gloria parua ad tempus ſtultitia : Vel, Pretioſior eſt Sapientia gloria parua ad tempus ſtultitiæ : Vel, Melior eſt Sapientia, paruaque gloria ad tempus ſtultitiæ:Vel, Pretioſior eſt auro Sapiẽtia,paruaque gloria ad tempus ſtultitia.) Ipſe ſic legit: (Pretioſior eſt Sapientia, & gloria parua ad tempus ſtultitia.) Omiſit coniunctionem (&) ante (ad tempus) quæ tamen commodiorem ſententiam reddit.

Et ad tempus.] Paulo ante dixi,vel de gloria, atque ſapientia, vel accipi poſſe de ſtultitia. Illud malim, quàm hoc. Vtrouis modo integer ſenſus priore luculentior.

Verſ. 2.] COR Sapientis in dextera eius, & cor ſtulti in ſiniſtra illius.

PROSEQVITVR diſtantiam inter Sapientem, ſtultumque. Capite ſecundo [a] Sapientis oculi ſimili quadam ſententia dicebantur eſſe in eius capite,ſtultus in tenebris ambulare. Inde poſſunt huc quædam transferri. Senſus perſpicuus de peruerſo,ac ſiniſtro ſtulti iudicio,& affectu, de ſano,& recto Sapientis. (Sapientis cor,ait Chaldæus, incumbit ad acquirendam legem,quæ data eſt manu dextera DEI, & cor ſtulti ad acquirendas facultates auri,& argenti.) Sanè quidem longitudo dierum,in dextera Sapientiæ,& DEI,& in ſiniſtra illius diuitiæ, & gloria [b] : experitur namque primo,præcipuoque loco vitæ potiſſimum æternæ, ac beatæ poſſeſſio, & huius in iſta guſtum communicat præſertim Electis per gratiam DEVS; diuitias iis quoque,& plerumque magis, qui ſtatuentur in Iudicio ad ſiniſtram [c]:Læua [d] enim eius ſub capite noſtro vt ſuſtentet, dextera amplexatur,vt delectet. Vias,quæ à dextris ſunt, nouit Dominus : peruerſæ autem ſunt,quæ à ſiniſtris ſunt:ipſe autem rectos faciet curſus tuos [e].Quaſi dicat: Vt animalis motus inchoatur à parte dextra, & quadam proportione cœleſtis

a Verſ. 14.
b Prou. 3. 16.
c Matt. 25. 33.
d Cant. 2. 6.
e Prou. 4. 27.

leſtis quoque (Meridionalem cœli, mundíque partem vocant Hebræi ימין *iamin*, dextram, & mare ים *iam*, eadem de cauſa.) licet cor, vnde vis motiua, vergat homini ad ſiniſtram partem in crate thoracis) ſic Sapientem rectà tendere, recta & cogitare, & loqui, & operari, *Καρδία σοφοῦ εἰς δεξιὸν αὐτοῦ*, perinde ac innuat vim à corde in latere ſiniſtro ferri ad dextrum, & vt ait Thaumaturgus Sapientem ad res dexteras & ſiniſtras ſibi ipſi ducem eſſe, ſtultum ad læuas protendere, nec vnquam ad res præclaras duce ſtultitia vti, non eſſe adeo ſui iuris, liberum, expeditum, efficacem, ſed eneruem, conſtrictum, &c.

Eodem pacto cæteri paſſim: ex quibus Hieronymus obſeruat, Iuſtum in ſe ſiniſtram non habere, ſed totum in eo dextrum eſſe, cogitare ſemper de futuro ſeculo, quod ducit ad dextrum; nunquam à dextra declinare [a]. Si quid faciat dextera eius, id ſiniſtram neſcire [b]; Si percutiatur in dextera, iuberi præbere non ſiniſtram, ſed alteram [c], quaſi in ipſo vtraque ſit dextra, & ipſe ambidexter, ac in omnibus fortis, & felix.

a Prou.4.27 *b Matth.6.3* *c Mat.5.39.*

Piè hoc magis, quàm verè. CHRISTVS enim apud Lucam [d], Qui te percuſſerit in maxilla, præbe ei & alteram; etſi non ignorem aliter quoſdam [e] ſentire. Dextræ prærogatiuas, quas confirmat idem Hieronymus duplici teſtimonio Virgilij, & Lactantij, diſſerui alio loco [f]. Lege eundem in Matthæum [g], & Pererium in Geneſim [h], qui octo numerat dexteræ ſignificationes, ac vſurpationes in Scripturis, pro robore, auxilio, honore, voluptate honeſta, ſanctitate, vita æterna, omnibus rectis cogitationibus, verbis factis.

d Cap.6.29. *e Tolet. in c. 6. Lucæ annotat.49.* *f Act.cap.2.* *g Cap.25.* *h In Cap 48. nu.5.& 6.*

Hector Pintus [i] putat, cor in dextra manu Sapientis hic collocari, vt ſcientiam reuocet ad opera bona, ea ratione, qua CHRISTVS lucernas geri vult [k]. Sed Salomon de ſitu cordis, nó de geſtatione loquitur. Tamen Salonius ita quoque intellexit.

i Dial.de Amicitia,c.18. *k Luca 12. 35.*

Verſ. 3.] SED & in via ſtulti ambulans, cùm ipſe inſipiens ſit, omnes ſtultos æſtimat.

QVALIS quiſque, tales & alios iudicat, inquit Philoſophus [l]: nec ſtulto impudétior, nec præfidentior quiſquam. Via ſtulti recta in oculis eius [m]. Sapientior ſibi piget videtur ſeptem viris loquentibus ſententias [n]. Fratres ſeu affines CHRISTI quia gloriam captabant, CHRISTVM eodem arbitrati vitio laborare, hortabantur in Iudæam conferret ſe, mundóque oſtenderet, ac ſigna palam faceret [o]. Neroni perſuaſiſſimum fuiſſe, ſcribit Suetonius [p], neminem eſſe pudicú, aut vlla ſui corporis parte purum. Lutherus, ſimiliſque porcorum grex, non credit ſeruari continentiam à DEO dicatis hominibus, quam docet quoque impoſſibilem, pleroſque, quod Nero dicebat, diſſimulare vitium, & callidè obtegere.

l 3.Polit.c.6. *m Prou.12.15.* *n Prou.26.16.* *o Ioan.7.4.* *p In Nerone cap.29.*

Hieronymus iuxta veterem tranſlationem: (Sed & in via cùm ſtultus ambulat, cor eius minuitur, & dicit: Omnis inſipiens eſt, aut ſicut exprimit

primit in Commentario (Cor eius indiget,& dicit,Omnis inſipientia eſt:) Eũdem ſenſum elicit,nempe quod ſtultus,vt ipſe peccat, ſperat omnes peccare. Similiter,atque ex ſuo ingenio vniuerſos iudicat. Hoc intelligas,non quia ſe ſtultus putet ſtultum,ſed quoniam qui aliter ſentiant,arbitretur deſipere. Ad hoc verò trahit ipſum ſuimet inſipientia quaſi ſponte naturæ: quamuis mentis propriæ reflexione Sapiens ſibi videatur, inſipientes ceteris. Quemadmodum cui affectum palatum eſt, ſaporem, qui dulcis eſt, amarum ducit, miratúrque reperiri, qui ſecus iudicet. Vel certè omnes earundem duci ſtudio rerum credit oportere, quas ipſe probat, & quibus delectetur. Sed lucerna impiorum peccatum [a], & quidem colore infecta. *a Prou.21.4*
Omnis affectus habet,vt in quo ipſe inſanit,omnes furere putet,ait cũ Seneca Carthuſianus,&poſt Climacũ,atque Caſſianũ docet,quod Qui alicui paſſioni ſubiacet,pronus eſt alium de eadem paſſione,aut vitio iudicare.

Citat eundem Senecam: Malis diſplicere, laudabile eſſe: nondum felicem, quem nondum turba derideat. Item Chriſtiani eſſe, vt habeatur ſtultus propter CHRISTVM [b], quem illuſit Herodes [c]: auari diſputantem de eleemoſyna irriſerunt [d]: alij inſanire dixerunt [e]. Plura nos hac de re in Hiſtoria Apoſtolica,quando repleti SPIRITV Sancto,pleni muſto, ebriíque vocati ſunt [f]. *b 1.Cor.4.10* *c Luc.23.11* *d Luc.16.14.* *15.* *e Ioan.10.10* *f Act.2.13.*

Septuaginta ſic reddunt:(*Καὶ γε ἐν ὁδῷ ὅταν ἄφρων πορεύηται καρδία αὐτοῦ ὑστερήσει, καὶ ἃ λογιεῖται πάντα ἀφροσύνη ἐστίν.* Etiam in via cum ſtultus ambulat (vel ambulauerit) cor eius deficiet (aut indigebit) & quæ cogitabit (vel ratiocinabitur)omnia ſtultitia ſunt.)Id Thaumaturgus paucis explicauit verbis: (quin ſtulti quoque cogitationes vanæ ſunt, ſtultitia oppleta.) Ex Symmacho idem Hieronymus refert hanc lectionem, cui vulgata noſtra maximè congruit: (Sed & in via ſtultus cum ambulat, ipſe inſipiens ſuſpicatur, (*ὑπολαμβάνει*) de omnibus, quia ſtulti ſunt.) Olympiodorus vtens editione Septuaginta, declarat ſtultum, qui cor ſemper habet ad ſiniſtram,ſemper in hac vitæ via ceſſare,& poſteriorem inueniri: in vacuum enim pergere, nequaquam propoſito ſibi ſupernæ vocationis brauio:non extendere ſe ad interiora, non properare ad finem:quamuis pergere videatur, medio in curſu deficere, omnia imperfectè, & ſine ratione cogitare, atque aggredi; etiamſi viam adeat, vel potius adire ſimulet diuinorum mandatorum,quoniam mens eius flectitur ad ſiniſtrã, ceſſaturum prorſus, & defecturum: vt neque quid præceptum ſit, intelligat, neque operetur iuxta Legiſlatoris voluntatem.

Quartum deprehendo ſenſum in Chaldæa paraphraſi (Etiam in via perplexa tempore quo ſtultus ambulat, cor eius caret Sapientia, ita vt faciat verba,quæ non decet fieri: & omnes dicunt ipſum eſſe ſtultum.) Quintus à Caietano traditur ſenſus Hebræa hoc modo enarrante (Et etiam in via, quando ſtultus ambulat,cor eius deficit, & dicet amplius ſtultum ſe) quicquid negocietur ſtultus,quæcunque tractet cum homine,& cor ipſi deficit à recta ratione, & omnibus probat ſtultitiam ſuam.) Conſentit Vatablus. Hebræa ſic habent in poſtremo membro ואמר לכל ·סכל הוא *veamar lacchol ſachal hu*, (Et dicit, (vel dicet) omni (vel de omni) ſtultus ipſe.) vbi non tam de ſeipſo,vt Caietanus,& Vatablus volebant,quam de alio dicere

cere ſtultus dicitur,ſicut optimè vidit Interpres noſter:quamuis verti quoque poſſet: (Et dicet cuiuis quod ſtultus ipſe) nimirum quod ipſemet ſit talis. At planior ſimpliciórque vulgata verſio,necnon ſenſus primus.

Verſ. 4.] Si Spiritus poteſtatem habentis aſcenderit ſuper te,locum tuum ne dimiſeris,quia curatio faciet ceſſare peccata maxima.

MAGNA cōnſenſione de Diabolo Antiquiores locum iſtum accipiunt, cui ſi cogitationis malæ vulnus immiſerit, reſiſtendum, ne opere compleamus,iuxta illud [a]:Si mei non fuerint dominati,tunc immaculatus ero (quod teſtimonium profert Hieronymus) & emundabor à delicto maximo: quaſi,vt idem innuit, maius peccatum ſit operis,quàm cogitationis. Nec hinc abit paraphraſis Chaldæa,vocans Spiritum concupiſcentiæ malæ dominātem in nobis.Lege etiam Origenem [b], qui bina probat,Diabolum cogitationum malarum auctorem eſſe,ſicque miſiſſe in cor Iudæ, vt CHRISTVM traderet [c]. Thaumaturgus, & Olympiodorus extendunt ad quemlibet peccandi quouis in genere immiſſam ab eodem malo Spiritu cogitationem,quæ tamen non nocet niſi filijs ἀπειθείας, id eſt, inobedientiæ,liberéque admittentibus, ac ſe ſubiicientibus illius dominationi,atque tyrannidi: & ſi quis voluerit diuino ſcilicet fretus auxilio, admiſſam excutere valeat. Hoc potuit Iudas proditor,ſed quia noluit,locum dimiſit gratiæ,ac dignitatis Apoſtolicæ,vt abiret in locum ſuum [d],hoc eſt, ſibi debitum laquei,atque damnationis æternæ. Vtitur hoc Hieronymus [e] exemplo,ei præſentem aptans ſententiam,ſolétque multis aliis locis [f] de Diabolo intelligere quod hic dicitur,vt non deſiſtamus à bona operatione, cui inſudamus,quamuis eius nobis tentatio inſtiterit, ſed quaſi in procinctu,& in acie ſtemus, ſemper ad pugnam, quia vult nos loco moueri hoſtis ille, & de gradu decedere: Omni cuſtodia ſeruandum cor [g], incentiua vitiorum ſtatim in mente iugulanda: paruulos Babylonis allidendos ad petram [h], in qua ſerpentis veſtigia non reperiuntur [i]. DEVM namque peccata patrum reddere in filios in tertiam,& quartam generationem [k], id eſt,cogitationes noſtras,mentiſque decretum non ſtatim punire, reddere in poſteris,id eſt,in malis operibus, & in delictorum perſeuerantia. Vbi caue,vt & cum hoc libro dixit, quod ante retuli, grandiorem culpam eſſe operis,quàm cogitationis.Hoc per ſe poſterius verum non eſt, quicquid velint nonnulli Theologi [l],ſiquidem omnis malitia prouenit ex interna voluntate: prius plerumque fieri intellige: meretur enim confirmatus conſenſus pœnam,& hanc (licet nobis id non adeo appareat,) irrogat quandoque DEVS. Fatendum tamen ex opere, præter pœnas externas & cenſuras,& obligationes, naſci perſæpe maiorem ad denuò peccandum pronitatem: affici quoque nos obiecti præſentia magis, maioréque ferri voluntatis,alteriúſve facultatis quaſi pondere,lapſúque.

a Pſ.18.14.
b Lib.3.in Cant.
c Ioan.13.2.
d Act.1.25.
e Lib.6.in c.58.Eſaiæ.
f Lib.3.in c.27.Prouerb. Lib.3.in c.6.epi.ad Epheſ. Lib.1.in c.5.Zacha.& ep.22.
g Prou.4.23.
h Pſ.136.8.
i Prou.30.19.
k Exo.20.5.
l Scotus & aly.

Ambroſius [m] Spiritum pariter iſtum Diabolum interpretatur,cuius excludit inſidias, & peccatum diligentia, eáque vſum Dauid contra illum,

m In Pſ.37.& in 41.

qui

qui poteſtatem ad tempus acceperat in ipſum: nos in loco ſuperiore conditos, cùm facti ſumus ad imaginem DEI, atque vt pij eſſemus, ac fideles. Tamen alicubi [a] ſpiritum pro iracundiæ ſpiritu propriè ſumit, qui nos de loco noſtro dimouere conatur, de ſapientia, de patientia, de ratione, de ſedatione indignationis. Cyrillus Ieroſolymitanus [b] perinde vt ceteri, ducem peccati nominat hunc ſpiritum, nempe Diabolum, qui quidem inciter, ſed non vi ſuperet reluctantem, non oſtium noceat occludenti, radices infigat, mentem liget; detrahat in fontem malorum illum, qui neglectè ſuſcipiat concupiſcentiæ incitationem per ratiocinationes. Idem eſt de hac ſententia Bernardi [c] ſenſus, ſpiritum iſtum eſſe mendacem, qui noſtrum nobis inuideat locum, experens, & expectans, vt quoquo modo tollat nos à concilio iuſtorum, & congregatione, ſpeciem, atque prætextum, & vmbram obijciens melioris boni, vt deſeramus collectionem noſtram [d]. Præterea docet [e] rectè vocari ſpiritum poteſtatē habentis, hoc eſt DEI, quia nihil aduerſùs nos poteſt, niſi miſſus, aut permiſſus, vel ad vexandam partem noſtram inferiorem corpúſque, vel ad pulſandam tentatione ſuperiorem, ac perturbandam quietem mentis, quam hæc in DEO habet. Gregorius [f] admonet ſententiâ iſtâ, vt ſi Tentatoris præualeat ſpiritus, humilitatem pœnitentiæ non derelinquamus, quia curatio ceſſare faciet peccata maxima, id eſt, humilitas lamenti, quæ eſt medicina peccati. Cyrillus Alexandrinus [g]. Si vitia minimè caſtigentur, ſerpere in dies ad turpiora, & cor, atque mentem corripere, atque ad ſummam perniciem perducere. Non ſtetit in veritate Diabolus [h], vellet & nos deijcere, mente inſtabiles reddere. Confide in DEO, ait Auctor [i] Eccleſiaſtici, & mane in loco tuo; & Paulus [k]: Sic ſtate in Domino cariſſimi; &, [l] Fratres ſtabiles eſtote, & immobiles; &, [m] Rogamus vos fratres vt operam detis, vt quieti ſitis: & vt veſtrum negotium agatis: &, [n] Scitis, quemadmodùm oporteat imitari nos, quoniam non inquieti fuimus apud vos. Diſplicet vehementer DEO animi lenitas & inconſtantia, etiam varia conſectantis bonorum genera: præſertim verò deſcendentis, ſeſéque proijcientis in peccati barathrum. Peccatum peccauit Ieruſalem, propterea inſtabilis facta eſt [o]: Dilexit mouere pedes ſuos, & non quieuit, & Domino non placuit [p]. Nā ſicut auis tranſmigrans de nido ſuo, ſic vir qui derelinquit locum ſuum [q]. Sed ſi iniquitatem quæ eſt in manu tua, abſtuleris à te, & non manſerit in tabernaculo tuo iniuſtitia, tunc lauare poteris faciem tuam abſque macula, & eris ſtabilis, & non timebis [r]: non ampliùs in diuerſa mutabuntur vultus tui [s]: non eris vagus, & profugus [t]: non arundo vento agitata [u]: Tene ergo quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam [x]: pete perficiat DEVS greſſus tuos in ſemitis tuis, vt non moueantur veſtigia tua [y]: ne diſſoluaris delicijs vagus [z], & efficiaris curſor leuis explicans (id eſt, iterans) vias tuas [a]: Impius faciens opus inſtabile [b], ſed in caritate radiceris, & funderis [c]: Ne cedito vineam tuam Achabo [d]: morere in nidulo [e] ibi habita, quoniam (rectè) elegiſti [f]: ſta ſuper ſpeculā, & cuſtodiā iugiter diebúſque, noctibúſque [g]; deniquе quiuis irruat ſpiritus in te, vel tentatio, locum tuum ne dimiſeris: perſta, ne moueare de ſtatione, retine firmum bonæ voluntatis propoſitum.

Hactenus nomē Spiritus poteſtatē habētis, ἐξουσιάζοντος, vel vt ait Symma-

DDd chus

a 1. Offic. c. 21.
b Cateche. 2.
c Ser. de Quadruplici debito.
d Hebr. 10. 25.
e Ser. 48. ex paruis.
f 7. Moral. c. 17. vel 13.
g Lib. 12. de Adorat. in ſpiritu.
h Ioan. 8. 44.
i Cap. 11. 22.
k Philip. 4. 1.
l 1. Cor. 15. 58.
m 1. Theſſ. 4. 11.
n 2. Theſſ. 3. 7.
o Thren. 1. 8.
p Iere. 14. 10.
q Pro. 27. 8.
r Iob. 11. 14. 15.
ſ 1. Reg. 1. 18.
t Gen. 4. 14.
u Matt. 11. 7.
x Apoc. 3. 11.
y Pſal. 16. 5.
z Iere. 31. 22.
a Iere. 2. 23.
b Pro. 10. 18.
c Eph. 3. 17.
d 3. Reg. 21.
e Iob 29. 18.
f Pſ. 131. 14.
g Eſa. 21. 8. Habac. 2. 1.

Digitized by Google

chus, ἄρχοντος; plurium ſententiâ pro impetu Diaboli tentantis declaratum eſt: vel pro Diabolo ipſo, qui DEI ſpiritus eſt, quia quamuis malus, miniſter tamen eius, & habet poteſtatem, cui nulla ſuper terram comparari poſſit[a], éſtque fortis ille armatus, fatente victore ipſius CHRISTO[b], nec ei locus vllo modo dandus[c]: vel etiam pro impulſu iracundiæ. Hac Spiritus acceptione ſatis trita (Scripſit Caſſianus[d] de ſpiritu Acediæ, Philargyriæ, &c. dicitúrque quidam ſpiritus fornicationum, & aliis modis, vt aliàs docui) Lyranus exponit quoque de fomitis inſtinctu, qui fomes dicatur habere poteſtatem, eò quòd multi obediant ei: aſcendere ſuper aliquem, impellendo ad peccatum. Chaldæus, vt dixi, eodem ſenſu ſpiritum concupiſcentiæ malæ poſuit. Cyrillus Alexandrinus[e] idem ſentit: voluptatem enim magnam, quę etiam cum turpitudine coniuncta eſt, hominis animam labefactare, ac in primis, & præ aliis legem in membris carnis inſitam, & efferatam, prauáſque cogitationes, quæ in omne vitiorum genus mentem noſtram planè demergunt. Sic vna integratur, vt cum Thaumaturgo, & Olympiodoro dicebam, expoſitio, pro Dæmone noſtra ad nos tentandum abutente concupiſcentia, & quacumque paſſione, vel externa etiam occaſione: ita vt nullius non auctor, ac inſtigator particularis quoque peccati nõnullis videatur, quod quilibet perpetret homo. Id non perpetuò eſſe verum, docui alio loco[f] Nazianzeni, Auguſtini, & aliorum teſtimonio. Potes adiungere, niſi diſtinctum velis ſenſum, vt Spiritus poteſtatem habens, ſit quiuis tyrannide præualens, aut praua doctrina, aut alia aliqua ratione, vt Hugo Cardinalis, Bonauentura, Carthuſianus, Titelmanus, alij, ſed de tyrannide potiſſimùm docent. Retinenda aduersùs omnes conſtantia: quieſcendum ab homine, cuius ſpiritus in naribus eius[g]: parendum etiam dyſcolis[h]: hærendum in ſana doctrina, etiamſi Angelus aliam euangelizaret[i] præter eam, quam tradit DEVS per Eccleſiam.

a Iob 41. 24.
b Luc. 11. 21.
c Ephes. 4. 27.
d Osea 4. 12. & in Institutis.
e In cap. 1. Esaia.
f In Euãgel. Dom. 1. Quadrag. de Tẽtatio. CHRISTI.
g Esa. 2. 22.
h 1. Pet. 2. 18.
i Gal. 1. 8.
k Horat. 3. Carm. Ode 3.

„ [k] *Iuſtum, & tenacem propoſiti virum*
„ *Non ciuium ardor praua iubentium,*
„ *Non vultus inſtantis tyranni*
„ *Mente quatit ſolida.*

Caietanus ait, Eccleſiaſten loqui de virtute politica, eiúſque remouere impedimenta: quod ante fecerat de monaſtica, id eſt, ad vnumquemque priuatim pertinente: primum autem politicæ impedimentum eſſe, ſi ſuper nos aſcenderit Spiritus poteſtatem habentis, ſiue dominantis, hoc eſt, auctoritas, ac veluti ventoſitas, ita vt nobis deferatur dominandi, ac Rempublicam gubernandi poteſtas, non efferamur, non abijciamus animi tranquillitatem, in qua priùs conquieſcebamus; hoc modo futurum eſt, vt curatio faciat ceſſare peccata maxima; id eſt, vt retinendo ſtudium ſapientiæ, & virtutis, quæ nos euexit ceu ſpirituales medici, curemus ſubditorum ægritudines, maiora ſaltem incommoda: nec enim poſſunt curari cuncta, & de minimis non curat Prætor.

Sunt qui oppoſitum eliciant: ſi dominandi obrepſerit cupiditas, ne fortem facilè mutemus, quia non omnium politica prudentia: curatio autem, id eſt, compreſſio huiuſmodi deſiderij præſeruat à maximis ſceleribus, in

quæ,

Digitized by Google

quæ,qui temerè proſiliunt, vires non expendendo, ad dominatum,facilè incurrunt.

Meminit inter varias alias iam indicatas expoſitiones Motingus. Videtur hæc placuiſſe Vatablo: vertit enim: (Quoties affectus dominatoris in te ortus fuerit, ne deſere ſtationem tuam:nam qui affectus ſedat,reprimit grandia peccata.) Iſidorus Clarius duos primos amplectitur ſenſus; Hebræus Hieronymi præceptor penultimum. Non auſim, quod Titelmanus, litteræ maximè congruentem ſenſum affirmare duntaxat de impetu,vi,ira, quam potens exerat, exerceátque contra alium: de Diabolo myſticè tantùm intelligi præſentem locum. nam vt ſum præfatus,& verò demonſtraui propriis ipſorum teſtimoniis,maior, ac melior pars Patrum ſic interpretatur. Ceteras interpretationes non refuto. Sed ſpiritus,poteſtatem habens, ſi Diabolus eſt, impetus eius erit, ac vehemens indignatio, quæ dicitur aſcendere ſuper aliquem, hoc eſt,irruere,ad eum modum,quo DEI ira in aliquos,aut ſuper aliquos [a]. Ira ducit initium à corde: inde ad cerebrum, faciem, nares aſſurgit; qui etiam alium vincit, illi imminet, eum deijcit, ſternitque. *a Pſ.77.21.31.*

Aſcenderit ſuper te.] Symmachus: (Ἐπέλθῃ σοι, Superueniat tibi,Irruat in te.) Quare non ita commodè locus hic cum Caietano intelligitur de dignitate quã quis acceperit,ſeu quę ei delata ſit:nec enim propriè irruit illa.

Locum tuum ne dimiſeris.] Cyrillus Alexandrinus [b] legit,cor,ſimul hunc iungens locum illi è Prouerbiis [c]: (Omni cuſtodia ſerua cor tuum.) Certè qui cordatus eſt, in corde manet: nec ſinit vt ab ipſo derelinquatur, ob multitudinem iniquitatum [d]. *b In cap. 1. Eſaiæ. c Cap. 4.23. d Pſ.39.12.13.*

Curatio faciet ceſſare peccata maxima.] Curatio vel à Diabolo, vel à tentatione,vel à tyranno,vel à quauis alia cauſa, quæ amaræ medicinæ inſtar eſt, nec niſi ad animi noſtri ſalutem permittit,aut immittit qui moderatur omnia DEVS. Eſt quoque curatio noſtra,quando curæ nobis eſt,ne deſimus officio; id autem ſi quando prætermiſſum ſit,mox reſiliamus, & reſipiſcamus,non iacentes in peccatis,non ex vno labentes in aliud,vitantes,ſi non leuiora,quæ non intelligimus,ſi non aliena,certè maxima [e], & magna,& quorum deuitatio facilior. *e Pſal.18.13.14.*

Præterea curatio, tolerantia eſt impotentis, & iniqui domini: illam qui retinet,arcet multas rixas,odia,ſimultates,damna etiam,quæ alioqui naſcerentur. Curatio tandem, modeſtia eſt imperium gerentis, vt medeatur incommodis ſubditorum.Indicata hęc omnia ſuperiùs. Chaldæus verò ſumit pro verbis legis,ex quibus animis noſtris medicina comparetur, vt remittantur atque obliuioni tradantur à Domino peccata maxima.

Non eſt ad rem,quod Rabbi Abraham Hebræum nomen מרפא *marpe*, remiſſionem, negligentiam,otium interpretans, ait, quod hoc quieſcere facit cum peccatoribus,vel relinquit in peccatis magnis. Nec illud, quod alij apud eundem,quod vir medicinæ, quam eadem vox ſignificat,ſeu qui medicina vtitur, ac ſanitatem ex medicinæ præſcripto tuetur, relinquet peccata magna,id eſt, vitabit morbos, non comedens nociua. Poſſet hæc admitti explicatio per comparationem,vt ſicut valetudini corporis ſtudens cauet ab eſca noxia,ſic Sapiens abſtinet,fugitque ab omnibus, quæ ducunt

illum ad peccatum, vel ob quod meritò poſſit iraſci poteſtatem habens, ſiue dominator, vel in quod quæuis illum perſona, réſve valeat inducere. Græcè eſt verbale nomen ἴαμα. Hieronymus vertit ſanitatem in vetere translatione, refert autem Symmachum vertiſſe pudicitiam, & ſententiam totam hoc modo: Ἐὰν πνεῦμα τοῦ ἄρχοντος ἐπέλθῃ σοί, τὸν τόπον σου μὴ ἀφῇς ὅτι σωφροσύνη, παύσει ἁμαρτήματα πολλά. Si ſpiritus Principis irruerit tibi, de loco tuo ne recedas: quia pudicitia comprimit peccata magna) explicat verò intellexiſſe de Diabolo concitante ad libidinem.

Peccata maxima.] Ceteri poſitiuè, (magna) præterea citatis antea locis Ambroſius, qui legit: (Cura mitigabit delicta magna): nihil admodum refert: aliáſque id factitatum ab Interprete monui. Peccata quæ hîc intelliguntur, diſces ex totius ante traditæ ſententiæ declaratione. Vt neceſſe vel probabile non ſit quod ait Carthuſianus, maxima dici, quæ patrantur opere, non moroſa tantum cogitatione, vel deliberato voluntatis propoſito, tandem impœnitentiam.

Verſ. 5.] EST malum quod vidi ſub ſole quaſi per errorem egrediens à facie Principis.

TRIBVS verſibus ſequentibus deſcribitur magna, moleſtaque vanitas, vt pleni ſtultitia ſummo habeantur apud Principes loco: diuites non opibus videlicet magis, quàm Sapientia, in nullo ſint pretio: qui ſunt ſeruilis conditionis, euehantur, & glorioſè obequitent, claro nati ſanguine pedites inambulare cogantur, & abiecti. Hic error Principis eſt adeo partientis iniquè honores, ac præmia, vel quia & ipſe ſtultus ſibi delectatur ſimilibus, vel quia prauè, atque præpoſterè iudicat de meritis hominum. Quod ſi placeat Principis nomine DEVM intelligere, falletur iudicio, qui ſic pronunciat, perinde ac DEVS falleretur, erraretque, & ex ſtulti nunc Salomon peruerſo loquetur iudicio, cuiuſmodi iudicium viri quoque ſapientiſſimi non definitè quidem tulerunt de DEO, ſed peccatorum attoniti proſperitate nonnunquam, licet non abſque moderatione protulerunt, vt hoc ipſo libro monuimus non ſemel.

Diabolum alij Principem iſtum volunt intelligi, qui tametſi falſo ſe venditet dare cui velit honores, & opes [a]: ipſius tamen fit procuratione non rarò, vt hæ deferantur ad improbos, qui abutantur, atque potentia, & exemplo alienam cum ipſis perniciem damnationémque promoueant. Hunc tertium ſenſum aſſignat Thaumaturgus (ac de eo meminit Hieronymus, ipſe verò magis ſequi ſecundum videtur,) nec non Bonauentura, Lyranus, & Caietanus: primus placuit Olympiodoro, Moringo, Arboreo: Carthuſiano duo primi, nec non Vatablo, fauetque Chaldæus: Albino, Gloſſæ Interlineari, Hugoni, Titelmano, omnes tres: ita vt diabolica fraus, DEI que iuſta permiſſio interueniat, cum fauore populi, & Principis voluntate. Nihil impedit, quo minus integer ex omnibus conficiatur ſenſus, & Olympiodorus tertium quoque, licet vt myſticum admittit.

[a] Luc. 4. 6.

Quaſi per errorem egrediens.] כשגגה *chiſchgagah*, quaſi error, imprudentia,

tia,ignorantia,peccatum ex ignorantia, &c. Sed participium maſculinum יצא *iotſa*, fœminino iungitur nomini, Hebræo idiotiſmo non infrequenti. Qui DEVM hic Principem volunt,errorem humanum de ipſius,qui nullus eſt,errore interpretantur. Caietanus perinde proficiſci à DEO iſta, vt quæ ab hominibus principibus in ſimili genere per errorem quatenus id nollet DEVS, atque reipſa non vult ſecundum voluntatem antecedentem, qua vult omnes ſaluos fieri [a],nec approbat malos reges, de quibus ait:Ipſi regnauerunt,& non ex me: principes extiterunt, & ego neſciui [b]. Subtile magis, quàm accommodatum: nec nunc enim vlla de ſalute mentio. Facit DEVS regnare hominem hypocritam propter peccata populi [c]: dat regem in furore ſuo [d],pueros,& effœminatos [e].

Errat certè,qui merita æſtimat apud DEVM ex honoribus, & dignitatibus. Hugo Cardinalis demonſtrat multis exemplis ac ſimilitudinibus grauitatem huiuſmodi erroris,longeque melius agi cum priuatis perſonis, & ſubditis. Si amas, lege. Tractant autem vniuerſum hoc argumentum de Principibus iniquis à DEO cōtra peccatores indignato miſſis Irenæus[f], Origenes[g],Chryſoſtomus[h],Anaſtaſius[i],Nicenus,Euariſtus Papa[k],Auterus [l],Anacletus [m],Iſidorus Peluſiota [n], Iſidorus Hiſpalen. [o] Saluianus [p], Auguſtinus [q], Gregorius [r], Cyprianus [ſ], Ambroſius [t], Hieronymus [u], Bernardus [x]. Duplex recitat Anaſtaſius exemplum Phocæ Imperatoris, de quo cum pius monachus exponeret querimonias apud DEVM, cur eum feciſſet Imperatorem;reſpondit DEVS,quoniam non inueniſſet peiorem: præterea Monachi,quem, cùm ſub latua pietatis eſſet impiiſſimus, cuiuſdam in Thebaide corruptiſſimæ ciuitati,Angeli monitu elegerunt Epiſcopum,Angelus verò magis adhuc inſoleſcentem caſtigauit his verbis: Cur ſuperbis,& magnificè tibi places ô infelix:non es creatus Epiſcopus, quòd dignus ſacerdotio ſis, ſed quod ciuitas tali digna erat Epiſcopo. Sed & ex Scriptoribus profanis Plutarchus [y] eleganter hoc illuſtrat,ductâ ſimilitudine ex quorundam fœdorum coagulis animalium ad morbos vtilibus:ad hunc namque modum nonnullos eſſe,quibus quod morſu,ac pœna indigeant,DEVS tyranni cuiuſpiam iniiciat aſperitatem, atque ſæuitiam, vt eos vitio liberet,ac purget.

Vitandus pernicioſus, ac ſeditioſus error, peccatores incapaces eſſe dominij,nec iis parendum etiam bona præcipientibus. Iniuſtè non tantùm imperans, ſed imperium vſurpans: vel, ſi poſteriori modo imperet, quia iniuſtè, quamuis iuſta, indignus eſt obedientia: cui legitima poteſtas eſt, quamlibet ſit improbus,illi parendum in iis, quæ iuſtitiæ non repugnant. Sic doctè hoc loco diſtinguit Bonauentura.Sectatus eſt hunc errorem Armacanus [z]; Ioannes Vviclef [a], Ioannes Hus [b]. Damnatus eſt in Concilio Conſtantienſi [c],refellitúrque præſertim à Bellarmino [d].

Ceterùm Olympiodorus τὸ ὡς ἀκούσιον,quod eſt inuoluntarium,& inuiſtum, τοῦ ἐξουσιάζοντος; poteſtatem habentis; vel Principis,ita declarat,vt is quaſi metu coactus maioris alicuius poteſtatis,illos,qui ſtulti ſunt,gloria honeſtet, fortunas locupletum ciuiū populari factione addicat inuita pro-

a 1.Tim. 2. 4. b Oſeæ 8. 4. c Iob 34. 30. d Oſeæ 13. 11. e Eſa. 3. 4. f Lib. 5. c. 24. g Hom. 4. in lib. Iud. h Serm. 2. de Pœn. i Quæſt. 15. in Scriptu. k Ep. 21. l VI. Quæſt. 1. c. ex merito. m Ep. 3. n Lib. 1. ep. in 39. o 3. Sent. c. 11. p 6. & 7. de Prouid. q Lib. 19. de Ciuit. ca. 21. & 5. Con. Iulianū c. 3. r In ca. 9. l. 1. Reg. (ſaluabis populum meum.) 25. Moral. per aliquot capita, & ep. ad Clerum Mediolanen. ſ Lib. 1. ep. 3. & 4. & l. 3. epiſt. 9. ſiue ep. 65. t In Apolog. Dauid. 2. ca. 11. & l. 5. ep. 28. ex vetere edit. u Citatus 8. q. 1. cap. Audacter. x De Conu. Cleric. c. 27. y Opuſc. de ſera Numinis vindicta. z Lib. 10. Quæſt. Armenica. ca. 4. a Apud Thomam VValden. 2. Doctr. Fidei à c. 81. ad finem libri. b In Conc. Conſtantienſi, Seſſ. 15. c Seſſ. 15. d Lib. de laicis cap. 8.

ſcriptione: ſæpe regiis edictis contra voluntatem ſuam, & verò videlicet contra rationem, obedire cogatur. Subiungit myſticum intellectum de his, qui primùm ſponte ſua atque electione viam ſemel ingreſſi voluptatis, inuiti mox quodammodo, ac velut ebrij facere plurima compellantur (vt rixari, percutere, libidinibus pollui) vrgente Diabolo, qui poteſtatem habet ſuper filios τῆς ἀπειθείας diffidentiæ, ſeu inobedientiæ, ita vt erumpant etiam in accuſationem diuinæ prouidentiæ, quod inſipientes extulerit honeſto natos loco, pollentéſque diuitiis in paupertatem diſiecerit. Symmachus ἐν ἀγωνίᾳ ἐξελθεν..

Egrediens à facie Principis.] Chaldæus: (Verbum ignorantiæ, quod profertur impudens.)

Verſ. 6. Poſitum ſtultum in dignitate ſublimi, & diuites ſedere deorſum.

HEBR. vt vertit Pagninus: (Data eſt ſtultitia, id eſt, Poſitus ſtultus, in excellentiis multis, ſeu magnis.) Vatablus: (Stultitia collocatur in ſummo faſtigio, vel ſtultus in dignitatibus eximiis.) Aquila: Ἔδωκε τὸν ἄφρονα ἐν ὑψώμασι μεγάλοις. (Dedit (ὁ ἐξουσιάζων, vel ἄρχων, dominus, aut princeps) inſipientem in ſublimitatibus magnis.) Symmachus Hieronymo teſte, (Poſitum ſtultum in ſublimitate magna.) Septuaginta: Ἐδόθη ὁ ἄφρων ἐν ὕψεσι μεγάλοις. (Datus eſt ſtultus in ſublimitatibus magnis.) Vetus tranſlatio: (Dari ſtultum in ſublimitatibus magnis.) Chald. (Poſuit improbum ſtultum, vt ſit in felicitate, & miniſtret in proſperitate ex cœlo alto, & exercitus eius ſint ſublimes, & multi, & populus ſeruituti ſubditus ſub eo.) Parum refert paſſiuum ſit, vel actiuum verbum, ponendi, aut dandi: ſiquidem נתן *nathan*, vtrumque ſignificat, & in vtraque voce prout variant puncta. Nolim pluſquam alluſionem cenſeri, quod Bonauentura poſitum dicit, quia ſit falſa poſitio, Poſuiſti eis, deieciſti eos, dum alleua-
a Pſ.72.18. rentur, vel inſtar lapidis inutilis [a]: O Paſtor, & Idolum [b]: & ſicut qui
b Zach.11.17
c Prou.26.8. mittit lapidem in aceruum Mercurij, ita qui tribuit inſipienti honorem [c].

Et diuites ſedere deorſum.] Ἐν ταπεινῷ. In humili. Schol. (Πλουσίους δὲ ταπεινοὺς καθημένους. Diuites autem humiles ſedentes.) Vetus tranſlatio: (Et diuites in humilitate ſedentes.) Quid humilius ſuppedaneo ſcabello, cuius vice fungi coactos Principes quoſdam ſummos memini in Apoſtolica Hi-
d Cap.2.35. ſtoria [d], vt Valerianum Imperatorem, & Baiazethem Turcarum tyran-
e Iud.1.6.7 num, & ſeptuaginta reges ſubditos Adonibozech, [e] ipſúmque poſteà ſubditum Hebræis.

Chaldæus accipit de opulentis, qui præ multitudine peccatorum ſuorum depauperantur, & in humilitate ſedent. Alij de præſtantibus doctrina, virtute, meritis, animi dotibus. Rectè, dummodo prius non reiiciant, vt facere Vatablus videtur, atque Caietanus, & paraphraſis Chaldæa.

Verſ. 7.] VIDI ſeruos in equis, & Principes ambulantes ſuper terram quaſi ſeruos.

EQVI

EQVI nomine dignitatem temporalem ſignificari, Gregorius [a] docet, præter alias acceptiones myſticas, ſicut & ibi, Dormitauerũt qui aſcenderunt equos [b]: prætereà equites qui extolluntur inde. Auguſtinus in illud: [c] Mendax equus ad ſalutem, Equum, inquit, accipe, etiam figuratè, quemlibet honorem, quem ſuperbus aſcendit. Prætereà [d], non in equis ſedere, peccatum eſt, ſed ceruicem poteſtatis contra DEVM erigere, & putare ſe in aliquo honore eſſe. Poſtremò [e], poteſtatus, ſiue fortitudo equi, eſt ſuperbia. Videtur enim equus veluti ad ſuggeſtum hominis accommodatus, vt altior incedat. Et reuera eſt in eo ceruix indicans quandam ſuperbiam. Non ſe extollant homines in ſuis dignitatibus, non ſe ſublimes putent honoribus, caueant, ne in equo indomito præcipitentur. Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini DEI noſtri magnificabimur, Inuocabimus [f], hoc eſt, Illi in hominibus temporalibus, nos autem, &c.

Hieronymus [g] iſtam quoque numerat inter alias equi acceptionẽ in illis verbis: [h] Equum & aſcenſorem deiecit in mare. Iſtam tradit Baſilius in Pſalmum XXXII. & in Caput ſecundum Eſaiæ, vbi & nos nonnulla. Lege Pagninum [i], & Berchorium [k], & Syluam Allegoriarum [l], & à S. Geminiano [m].

Equi elegantiſſima deſcriptio apud Iob [n] confert multum propoſito. Symbolum eſt Imperij ob naturalem ſuperbiam inter ceteras animantes Æliano [o] teſte, ſicut & frenatus obedientiæ, quo pacto Romanis iam in Aſiam traductis contra Antiochum, legatos hic de pace quando miſit, Scipio reſpondit, id prius factum oportuiſſe, non poſtquam & ſeſſorem, & frænũ accepiſſet [p]. Apud Zachariam [q] quadrigis quatuor perambulantiũ vniuerſam terram, ac de ea triumphantium deſignãtur imperia fortiſſima, & DEVS ſedere in quadriga viſus eſt ab Ezechiele [r], Et Eliam vocabat Elizæus currum Iſraël, & aurigam eius [ſ]; qui enim regit, frenos tenere dicitur, quod ſcitè declarat ſpirituali ſenſu Ambroſius [t]. Sed imperitos equites equi deiiciunt. Lege Viegam noſtrum in Apocalypſim [u]. DEVS prætereà voluit quodammodo populum ſuum hac ratione diſcerni ab aliis gentibus, quæ plurimum in equis, & eorum quadrigis ponebant ad victoriam momenti [x], præcepitque Ioſue currus in bello captos comburere, equos ſubneruare [y]: fecitque hoc ipſum Dauid omnibus iugalibus curruum, quãdo Adarezer regem Soba percuſſit, & cepit ſeptingentos equites inſuper mille, præter millia vicena peditum [z]. Quin & vetabat DEVS, ne rex equos ſibi multiplicaret [a], periculum enim eſſe, ne equitatus numero ſubleuatus, viribúſque fidens propriis magis quàm DEO, reduceret popu- populum in Ægytum [b]. Equus paratur in diem belli, DOMINVS autem ſalutem tribuit. Et Salomon nihilominus equorum abundabat maximo numero [c].

Attamen in aſellorum genere laus Aſiæ fuit, quibus etiam vtebantur nobiliſſimi [d], præſertim albis: eſt enim hoc iumentum placidioris, molliorisque ſeſſionis, & ſaltem itineri breuiori commodius. Vnde quamuis CHRISTVS aſello triumphans inſederit Rex manſuetus, vt cum Zacharia [e] omnes prodant Euangeliſtæ [f]: non erat alienum id animal à triumphi modeſta

a 31. Moral. c.18. vel.10.
b Pſ.75.7.
c Pſ.32.17.
d In Pſ.75.
e Pſ.146.10.
f Pſ.19.8.
g In cap.3. Habac.
h Exod.15.1.
i 2. Iſagoge ad myſticos ſenſus, c.19.
k Verb. equus.
l Eodẽ verbo.
m In exempl. & ſimilitud.
n Cap.39.19 & ſeq.
o Lib.4.c.19
p Pierius in Hierogl. li.4. apud quẽ alia
q Cap.6.1.
r Cap.1.
ſ 4.Reg.2.12
t De Iſaac, c.8.
u Cap.6. Comm.4. ſect.1.
x Pſ.19.8. Pſ.146.10.
y Ioſue 11.6.
z 2.Reg.8.4
a Deut.17.16
b Prou.21.31
c 3.Reg.4.& 10.& 2. Paralip.8.
d Iud.5.10. c.12.14. Num.22.21. & ſeq. 3.Reg.13.13. 24.
e Cap.9.9.
f Mat.21.2. & ſeq. Marc.11.2. & ſeq. Luca 19.30. & ſeq. Ioan.12.14. & ſeq.

modeſta pompa, præſertim cum ad dominum, hoc eſt, ad nobilem forſitan,& locupletem pertinuiſſe ſcribatur.

Inuentor equitandi Bellerophon creditur,vel Neptunus: frenorum,ac ephippiorum Peletronij Theſſaliæ populi,muniendique ſoleis ferreis vngulas: qua de re Polydorus Virgilius [a] diſſerens de Rerū inuentione. Huc facit,quod equeſtris,apud Romanos præſertim,ordo illuſtriorum virorum erat,atque ſeminarium Senatus & dicebātur,& erant. Teſtes quotquot de militia Romana potiſſimū ſcribunt,& Dionyſius Halicarnaſſeus [b], & Cicero [c]. Apud Perſas equitare,nobilitatis inſigne fuiſſe, ſcribit Strabo [d], poſteà tranſlatum ad milites nobiliores. Queritur Martialis [e] in ordinem equeſtrem relatos ſeruos:

„ *Nec de Cappadocis eques cataſtis.*

Iuuenalis [f] Satyram quandam ferè totam poſuit in hoc argumento. Legendus Petrus Faber [g], Alexander ab Alexandro [h], Paſchalis Caracciolus in opere de gloria equi, ſermone Italico. Tandem exemplo ſit Ieroboam ſeruus Salomonis, quo auctore populus euaſit Idololatra [i], Agar Saræ,ancilla [k], ſed inſtar omnium Aman alter ab Aſſuero,& Mardochæus vilis perſona: Mardochæum imponi voluit Rex ſuper equum regium, (quod Aman expectabat ſibi tribui) Aman ipſum tenentem equum per plateas incedere,ac velut præconē contenta voce laudes illius celebrare [l]. Ludicrum erat, vt Saturnalibus apud Romanos: apud Cretenſes Mercurialibus: Saceæ feſto apud Babylonios: apud Trezenios Geræſtionis quodam die: Peloriis apud Theſſalos famulis domini ſeruirent [m], & ancillis matronæ Romanæ menſe Martio [n], immò & ius acciperent ab ipſis,vt teſtis Seneca [o].

Seria de re nunc Salomon agit, quæ non hominum arbitrio; contingit aliquando tamen,niſi eorum inſtituto, quibus regum Regem imitari propoſitum eſt, qui miniſtrare venit,non miniſtrari [p], ſeſéque ad piſcatorum lauandos pedes abiecit [q]. Hoc,exemplo CHRISTI,factitant in Religioſis ordinibus non pauci,CHRISTO ſeruientes in fratribus,qui ſecundum forſan humanam conditionem ſerui, aut viliores æſtimantur. Cùm ſuam iſtam humilitatis profeſſionem alter S. Benedicto candelam accumbenti præbens lumen oblitus eſſet,alter pedibus aſino vectus B.Franciſcum conſequens,ab vtroque tacitas inſpicienti cogitationes, paternè monitus eſt. De Benedicto Gregorius [r], Bonauentura de Franciſco [ſ]. Taceo Claudium Imperatorem Pallantis, & Felicis fratris, de quo egimus in Hiſtoria Apoſtolica [t], libertorum, præter alios, imperia quodammodo pari coactum: nihil etiam dico de quammultis ſeruilibus bellis [u]. Memorandus in Chio Primacus ſeruus, qui plus tamen deinde profuit inſulæ,magíſque cultus eſt,excuſſa ſeruitute,ac belli dux contra dominos,quàm cùm dominis pareret, immò quàm domini ipſi [x]. Multa pro ſeruitio toto ſcribit Seneca [y] contra faſtidioſos, ac intolerandi plenos faſtus dominos ſuperbiſſimos, crudeliſſimos, contumelioſiſſimos. Illud ad rem: Tam tu illum (ſeruum) ingenuum videre potes, quàm ille te ſeruum. Marianæ cladis exemplo probat viciſſitudinem:tum Hecubæ, Crœſi, Darij matris, Platonis, Diogenis,qui deſcenderunt in ſeruilem conditionem. Legendus item

a Lib.2.c.12.
b Lib.11.
c Philip.2.
d Lib.15.
e Lib.1.Epig.76.
f Saty.3.
g 2.Semeſt.cap.6.
h Lib.2.c.29
i 3.Reg.12.20.& ſeq.
k Gen 21.9. Gal.4.10.
l Eſther 6.6.& ſeq.
m Macrob.lib.1.c.7.10.22. Athen.li.14.c.17.aliique apud Auctor.antiq.conuiu.li.1.c.33.
n Macrob.li.1.c.12.
o Epiſt.47.
p Mat.20.28
q Ioan.13.5.
r 2.Dial.c.5.
ſ In vita,c.11
t Cap.23.25
u Exempla colligit Auctor Theatri humanæ vitæ,vol.19.li.2.tit. de Seruis perfidis.
x Athenæ.li.6.c.7.
y Epiſt.47.

Google

item Macrobius [a]:& notandum Martini exemplum,qui adhuc miles,teſte Sulpitio [b],vice ſeruiebat verſa ſeruo,calceamenta detrahendo ac detergendo,cibum vnâ capiendo, aliter miniſtrando. Sed vt ſeruiant quoque ſerui moribus noſtris,aptè Gregorius [c] vſurpans CHRISTI ſententiam:Qui facit peccatum , ſeruus eſt peccati [d]; monet,ſeruos in equis eſſe,cùm peccatores præſentis vitæ dignitatibus efferuntur: principes verò quaſi ſeruos ambulare , cùm multos dignitate virtutum plenos nullus honor erigit, ſed ſumma hîc aduerſitas velut indignos deorſum premit. Mouetur , (immò contremiſcit) terra,vt eſt in Prouerbio ſacro [e],per ſeruum , cùm regnauerit,& per ancillam,cùm fuerit hæres dominæ ſuæ.

,, *Aſperius nihil eſt* (ait Claudianus in Eutropio [f]) *humili,cũ ſurgit in altum,*
,, *Cuncta ferit,dum cuncta timet : deſæuit in omnes,*
,, *Vt ſe poſſe putent : nec bellua tetrior vlla eſt.*
,, *Quàm ſerui rabies in libera colla ruentis.*

a Lib. 1.c.11.
b In Vita.
c 31.Moral. c.10. vel 18.
d Ioan.8.34.
e Prou 30.21. 22.
f Lib. 1 Eutrop.

Verſ.8.] QVI fodit foueam,incidet in eam:& qui diſſipat ſepem, mordebit eum coluber.

QVI *fodit foueam,incidet in eam.*] Non diſplicet quod Caietanus docet, quadruplici parabola probare Salomonẽ, quod quinto dixerat verſu, videri DEVM quaſi per errorem immeritis bona conferre,nec tamen errare. Sunt hæ parabolæ iſto,& ſequenti contentæ verſu,demonſtrantes demerita quatuor parantium aliis inſidias , aliena inuadentium , perturbantium congregationes,ſtabilium,& eorum qui quieſcunt, vnitatem ſcindentium. Sed ægrè diſtinguuntur hæc membra, videntúrque cuncta ſcopum referri ad eundem,nec adeò cum præcedentibus cohærere : quod eſt quoque minimè neceſſarium. Scopus eſt : Qui alteri malum parat,vt necem,vulnera, pauperiem, inuidiam , aut quid huiuſmodi , ſæpè in illud ipſum incurrere, vel talionis,iuxta legis præſcriptum [g],pœnam luere:vel certè tandem poſt præſentem vitam apud DEVM. Concordant Interpretes, licèt ſimul tropologiam aſſignent. Quod enim dicit Olympiodorus,totum locum ſolum vacare myſtico intellectui,quia non ſemel contingat,verbi gratia,vt qui foueam fodit,in eam cadat [h],non probatur ceteris.Eſt autem ſatis,vt plerumque ſic accidat,vel euenire poſſit , ſiquidem nec moraliter interpretando, quicumque ob ea, quæ peccat, punitur ſemper. Lyranus de proprio periculo ſeu occaſione peccandi,cui obijciat ſe quiſpiam intelligit. Verum;Qui enim amat periculum,in illo peribit [i], at non ita propoſito congruum. Similis porrò huic in Pſalmo ſententia [k]: Lacum aperuit,& effodit eum, & incidit in foueam quam fecit. & in Prouerbiis [l], & Eccleſiaſtico [m] : Qui fodit foueam,incidet in eam. Ducta ſimilitudo, ſeu metaphora à venatoribus,vel militibus : illi foſſis actis feras,hi cuniculis hoſtem capere moliuntur. Denotatur fraudulentum conſilium,quod recidit in conſultorem. Teſtis Aman [n],híque,qui Babylonios pueros in fornacem [o], & Danielem in leonum rapuerunt lacum [p], & ſenes intemperãtiſſimi,qui Suſannam lapidatione damnauerunt [q], & Saul inſidiatus toties Dauidi. Facienti nequiſ-

g Exo.21.23 & ſeq.
h Prou.26. 27.
i Eccl 3 27.
k Pſ.7.16.
l Cap.26,27.
m Cap 27. 29.
n Eſther 7.9. 10.
o Dan.3.21.
p Dan.6.24. Infrà 14.41.
q Dan. 13. 27.61.

ſimum conſilium ſuper ipſum deuoluitur, & non agnoſcet vnde adueniet illi [a]; &, In inſidijs ſuis capientur iniqui [b]. Haud abſimile profanum apophthegma: Malum conſilium conſultori peſſimum eſt: de quo Gellius [c], & Varro [d]. Suppeditant ſacræ nobis, & Eccleſiaſticæ exempla, non tantùm profanæ hiſtoriæ. Tale quod dixi, conſilium Aman, aliorúmque: tale datum Abſaloni à Ionadab [e]: tale Achitophel [f], Ieſabelis [g], Caiphæ [h]: tale Maxentij de ponte diſſutili [i] decidens, quem ſuper Tyberi Conſtantino parauerat, Eutropij Eunuchi [k], qui legem ferri perſuaſit, qua templi religio nulli prodeſſet nocenti, aſyli non item ipſe paulò poſt gauiſus beneficio. Notus apologus leonis, lupi, vulpis, cùm hæc lupi accuſationem apud leonem deluſit ægrotantem, quaſi viſendi illa defuiſſet officio, remedium morbo præſens omninò affirmans, ſi lupum excoriaret viuum, eiúſque pellem indueret: quod & leo fecit [l].

„ Ὅς ἄλλῳ κακὰ τεύχει ἑῷ κακὸν ἥπατι τεύχει.
„ *Damna parans alÿ proprio parat hepati damna.*

Imitatur verſus hic illos Heſiodi [m].

„ Οἷ αὐτῷ κακὰ τεύχει ἀνὴρ ἄλλῳ κακὰ τεύχων
„ Ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη,
„ *Ipſe ſibi nocet is, alium qui lædere quærit.*
„ *Conſultum malè, conſultori peſſima res eſt.*

Hæc & alia Conſarcinator Adagiorum [n]. Sed & nulli non perſpectus is, qui primus ſæui periculum fecit ſupplicij, quod crudeliſſimo tyranno ab ſe repertum propoſuerat [o].

„ *Et Phalaris tauro violentia membra Perilli:*
„ *Torruit infelix induit auctor opus.*
„ *Iuſtus vterque fuit: neque enim lex æquior vlla eſt,*
„ *Quàm necis artifices arte perire ſua.*

Deſcribit hoc idem Claudianus [p], nec non de Buſitide, dum agit de Eutropio, quibus hanc præponit ſententiam communem:

„ *Quàm benè diſpoſitum terris, vt dignus iniqui*
„ *Fructus conſilÿ primis auctoribus inſtet.*

Plura in omni genere leges exempla in Theatro humanæ vitæ [q]. Diabolo ſuum ceſſit, ceciditque peſſimum conſilium: nam CHRISTVS extinctus in ligno quidem eſt: ſed

„ *Ars vt artem falleret,*
„ *Et medelam ferret inde,*
„ *Hoſtis vnde læſerat* [r].

Vt qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur [f]: quæ placuit etiam ratio Hieronymo [t], Damaſceno [u], Athanaſio [x], Chryſoſtomo [y].

Qui diſſipat ſepem, mordebit eum coluber.] Chaldæus pro ſepe maceriem, pro colubro ponit Improbum, ſerpentis inſtar inſidiantem. Litteraliter Thaumaturgus exponit de illo, qui alterius euertit ſecuritatem. Hieronymus & alij ſepis nomine iuxta myſticum ſenſum dogmata ſumunt Eccleſiaſtica, & inſtitutionem ab Apoſtolis, Propheriſque fundatam, quæ qui diſſoluerit, & voluerit præterire, in eo ipſo quo negligit, à ſerpente percutitur, de quo Amos [z]: ſi deſcenderint in Infernum, mandabo ſerpenti, & mordebit

a Eccleſ. 30. 27.
b Prou. 11. 6.
c Lib. 4. c. 5.
d 3. de Re ruſt. cap. 1.
e 2. Reg. 15. 3.
f ibid. c. 17. 1.
g 3. Reg. 21. 5.
h Ioan. 11. 49.
i Euſeb. 9. Hiſtor. cap. 8. & 1. de Vita Cõſtantini, c. 32.
k Socra. lib. 6. cap. 5. Chryſ. Orat. in Eutrop. Sozom lib. 8. cap. 7. Alÿ in vita Cryſoſtomi.
l Plutarchus Opuſcul. De audien. poët.
m In Ergis.
n Malũ Cõſilium.
o Ouid. 1. de Arte.
p Libro 1. in Eutrop.
q Volum. 22. lib. 2. nõ procul à princ.
r In Hymno ad Matut. in Dom. de Paſſ.
ſ In Præfat. Miſſæ de cruce.
t In cap. 3. ep. ad Gal.
u Lib. 4. c. 2.
x Ora in Paraſceuẽ, apud Gretſerum. Tom. 2. de Cruce.
y Orat. 2. in Paraſc. apud eundem.
z Cap. 9. 3. adde etiam Cap 5. 19.

debit eos, nempe Diabolo, ſicut magis exprimit Olympiodorus, qui pariter ſepem vocat legem diuinam, & metum, verámque legalium ſenſuum cognitionem.

Hugo Cardinalis præter myſticam ſepis acceptionem iam allatam, quæ videtur alibi [a] quoque eſſe, tradit aliam, pro his, quæ remouent impedimenta virtutis, occaſionéſque peccati, vt ſunt paupertas, infirmitas, dolor, pudor, timor, & ſimilia; prætereà præſidium ſiue hominum, ſiue ANGELORVM, ſiue piorum operum, ſine qua ſæpè diripitur poſſeſſio [b]. Primam ſepem diruunt, ait idem Doctor, Hæretici, quíque peruersè legem vel declarant, vel ſeruant: Tempus faciendi Domine diſſipauerunt legẽ tuam [c]: Secundam, qui peccandi non arcent, ſed accerſunt anſam, ac opportunitates tum ſibi, tum aliis: Tertiam, qui regulam violant monachi; qui Eccleſiæ inſtituta Eccleſiaſtici; auari, qui non faciunt eleemoſynas; ſuperbi, qui ſpernunt orationes; luxurioſi, qui pœnitentiam.

a Eſa.5.2. Matth.21.33.
b Eccleſ.36. 27. vbi vxor dicitur ſepes, & cuſtos domus.
c Pſal.118. 126.

Adhæc docet Hugo, per allegoriam, à CHRISTO diſſipatam legem quantum ad ceremonialia: Diaboli morſum paſſum eſſe in morte, nec non Iudæorum. Poſtremò ſumpta in deteriorem partem, ſæpè ſpinoſa pro vitiis, morderi qui diſſipet illam in ſe per pœnitentiam, in aliis per reprehenſionem dentibus diabolicis detractorum, & perſecutorum. In parabola vineæ benè inſtructæ [d] per ſepem Origenes [e], Ambroſius [f], Hieronymus [g], Auctor Imperfecti Operis [h], DEI, Angelorúmque cuſtodiam: Hilarius [i] nomen Abrahæ, Iſaac, Iacob, quo nomine diſtinguebantur à Gentilibus Iudæi: legem & præcepta Irenæus [k], iterúmque Auctor Imperfecti [l] declarauerunt: alij ciuitates muris cinctas; vel poteſtatem regiam; ac temporalem, & ciuilem: Sepes quoque, in quas dimiſſi ſunt inuitatores conuiuij [m], aut iidem illi Iudæi ſunt, aut potiùs Gentes variorum ſepibus rituum concluſæ à Dæmonibus.

Difficile tamen eſt hæc aptare propoſito, & pro magna laude reperio vt quis ædificator ſepium ſit [n]: contrà CHRISTVS [o] medium parietem ſoluit, faciens pacem, & vtraque vnum, deſtructis inimicitiis: ſed conſtruxit nihilominùs firmiorem, melioremque maceriam, & nos ipſi per gratiam ipſius in nobis conſtruere ſepem debemus muniendo animam Eccleſiaſticis dogmatibus, vt ait Procopius [p], ne tanquam deſertum hortum qui volet, conculcet, ſítque peruius tenebrarum poteſtatibus, & vitiis.

d Matth.21. 33.
e Tract.19. in Matth.
f In cap.20. Lucæ.
g In Matth.
h Ibidem.
i Can.22. in Matth.
k Lib.2.c.70.
l In Matth.
m Luc.14. 23.
n Eſa.58.12.
o Eph.2.14.
p In cap.58. Eſaiæ.

Verſ.9.] QVI transfert lapides, affligetur in eis: & qui ſcindit ligna, vulnerabitur ab eis.

NON aſſequor qua ratione poſſit ad rem facere Chaldæa Paraphraſis: (Qui adorabit ſtatuas lapidum, anguſtiabitur in illis:) nec non ſequentis quam dat interpretatio membri: (& qui adorauerit ſtatuas lignorum, comburetur in illis.) Perſpicuus ſenſus, de eo qui alienam maceriam, domúmve deſtruit, qui præter laborem, quem in ea re ponit, ſubito quoque lapſu affligatur, vel obteratur. Pergunt Hieronymus, aliíque citati priùs, in allegoria, vel tropologia. Transfert, aut vt habet vetus tranſlatio (ſubtrahit)

lapides,aut vt Hebraica editio (proficiſci facit , quod magis expreſſit vulgata,& τὸ ἐξαιρῶν.Septuaginta τὸ μετατιθῶν Aquilæ, τὸ μετεωρῶν Symmachi,) qui hæretica arte peruerſus,inquit Hieronymus, de Eccleſiæ ædificio lapi-
a Cap.9.16 Secũdũ lom. des viuos,de quibus Zacharias [a] ,Paulus [b] ,Petrus [c] ,Ioánes [d] ;hic affligetur, διαπονηθήσεται,laborabit,ac torquebitur,ἀποδιώσεται,dilacerabitur, κακωθήσε-
b 1 Cor.3.9. & ſeq. ται,malè afficietur,ſeu,vt Symmachũ,& Aquilã Hieronymus exponit,tor-
c 1 Ep.2.4. & ſeq. menta patietur. Addit& oppoſitum benigniorẽ explicatum,itẽ myſticum, vt Epiſcopus, vel Presbyter, ſi iuxta mandatum Leuitici [e] de leproſa do-
d Apoc.21. 18.& ſeq. mo lapidem abſtulerit,in cinerem , & puluerem conterendum eiiciens vi-
e Cap.14.40. 41. delicet quempiam de Eccleſia, dolens id faciat, flens ac lugens [f], & ſuper aliena infirmitate infirmatus,uſtus ſuper ſcandalo [g].

f Rom 12.15. Tradit Olympiodorus præter primum ſenſum, de his, qui Sanctos per-
g 2. Cor.11. 29. ſequuntur,affligunt,interficiunt (omiſſo ſecundo) alium de illis,qui Sacerdotia demoliantur vana elatione , aût quæ rectè ædificauerant in ſe, bona
h Gala.2.18. ſcilicet opera,præuaricando deſtruant [h].

Hugo Cardinalis non contentus tropologia dicta , quódque cum periculo tranſlatio fiat de vna in aliam Eccleſiam,de ſtatu in ſtatum, &c. elicit allegoriam, CHRISTI lapideos Iudæos de Babylone, ſeu ædificio Diaboli ad Eccleſiam transferentis,verùm non abſque graui afflictione,& paſſione propria. Cui commiſſa Reipublicæ,& aliorum cura, ruinam ſub ma-
i Iſa.3.6. nu habet,quam reficiat [i]. Porrò illuſtrant litteralem ſenſum non pauca eorum exempla,qui ruina cuiuſlibet ædificij ſunt oppreſſi maximè quod ni-
k Iudic.16. 30. tetentur deijcere,vt Samſon [k],& Eleazar [l].

l 1.Macha.6. 46. *Et qui ſcindit ligna,vulnerabitur ab eis.*] Paraphraſim Chaldæam priùs retuli vt minimè propoſito conuenientem,de adorantibus ſtatuas,qui comburantur in illis. Olympiodorus hoc nectens membrum cum ſequenti verſu,ſpectare vult ad illos,qui ſua freti doctrina , veluti ferro , Scripturas diuinas,quaſi ligna bene olentia ſcindere , atque comminuere aggrediuntur,ſed aberrantes ab intentione SPIRITVS ſancti,& legiſlatoris mente,in magno verſantur periculo in hæreſes labendi, &c. Non longe ſecus Hieronymus,præſertim ſi diſputatio illius, inquit (id ſequens indicat verſus) caruerit acumine,& deinceps ſi inani cœcatus opinione, de nonnullis, quam ſibi comparauit doctrina,diſcere deſiſtat. Hugo Cardinalis transfert ad præſidem excommunicationis gladio præcidentem , quem ideò præciſi malo,& maledicto proſequuntur, aut ipſe συμπαθείᾳ configitur, aut ſuo-
m Iudic.16. 30. pte nutu nimis ad viuum reſecans ruit,ceu vel Samſon [m] ,vel Eleazar [n] ,aut Schiſma facit, atque diſſidium in fratribus, ac velut à vite palmites, ſeparat
n 1.Machab. 6.46. eos à CHRISTO [o]:aut vt ait Carthuſianus,credẽtes ſcandalizat,& puſillos
o Ioan.15.5. à bono incepto auertit,& à CHRISTO præſcindit. Cyprianus [p] vtitur
p 3.Teſtimo. cap.86. hoc loco,vt probet Schiſma faciendum non eſſe,etiamſi in vna fide, & eadem Traditione permaneat qui recedit.

q Lib.aſcetico circa med. Tom.V.Biblio.Patrum. Sed Nilus [q] Abbas præclaram excogitauit allegoriam,alia ſimul eam illuſtrans : Qui rationis,inquit,acie,tanquam ſecuri,res ſecerit, & quæ concurienda ſunt,à coniunctione ſeparans,vera bona à falſis ſeiungere profitetur , niſi recto vndique rationis iudicio vtatur , periculum adit, ne ſcandalum audientibus præbeat.

Alia

Alia ſequitur allegoria. Sic quidam è diſcipulis Eliſæi, cùm ad Iordanum materiam ſuccideret,& ferrum ſecuris in fluuium excidiſſet,periculo animaduerſo ad magiſtrum clamauit. [a] Heu, heu Domine mi, & hoc ipſum mutuo acceperam. Id illis accidit,qui quæ malè didicerunt, docere conantur,& finem optatum aſſequi nequeunt, qui non ex proprio habitu loquuntur. Cùm autem interim propoſito contrarium aliquid dicere deprehenduntur,tunc in mutuato ſermone periclitantes, imperitiam confitentur,&c. Quæ enim ſequuntur ſuper eodem facto, & recuperato per miraculum ferro, pulchra quidem ſunt, ſed ad rem præſentem haud ita congrua. Ille,quem principio dixi, litteralis ſenſus,pœnam illos manere, qui noceant aliis,aut nocere ſtudeant. Hoc ſibi vult Salomonis parœmia: Mallei percutientes ſtultorum corporibus [b], vel, vt habet Hebræus textus:Percuſſiones dorſo ſtultorum,quod ſignificant σφυροκοπίαι Symmachi, & Septuaginta τιμωρίαι ἄφροσιν, ſupplicia ſtultis, Theodotionis, συγκλάσεις νότῳ ἀνοήτων, confractiones dorſo dementium. Tale datum Pauſaniæ Lacedæmonum duci oraculum:

a 4. Reg. 6. 4.5.6

b Prou. 19. ult.

„ [c] *Pœna luenda tibi eſt, affert iniuria cladem.*

c Plutarch. in Cimone.

Tale Piſiſtrato:

„ *Οὐδεὶς ἀνθρώπων ἀδικῶν τισιν οὐκ ἀποτίσει.*

Nemo hominum aliquibus faciens iniuriam, pœnam non perſoluet.

Vatablus vult huius ſcopum verſus eſſe, citra induſtriam nihil fieri poſſe,ac ſine ſapientia laborem omnem moleſtum cenſeri, vt ſiue quis lapides transferat,ſiue ligna findat, niſi adhibeat induſtriam, multum ſit laboraturus. Conſentit Clarius. At ego libentius aſſentior Hieronymo, cæteriſque,ſic,vt dixi,declarantibus.

Verſ. 10.] SI retuſum fuerit ferrum,& hoc non vt prius, ſed hebetatum fuerit, multo labore exacuetur, & poſt induſtriam ſequetur Sapientia.

CHALDÆUS, (Cùm peccauerit populus,fient cœli duri in modum ferri, ne demittãt pluuiam:& illa generatio non orat ante Dominum, propterea diſſipatus eſt totus mundus fame: & quando conuertuntur, & congregantur turbæ ſingulæ, & præualent aduerſus concupiſcentias ſuas, poſtulantes miſericordiam à DEO cœli, complacet ſibi in augmento rectitudinis ſapientiæ eorũ.) Ex Hebræo Pagninus (Si hebetatũ fuerit ferrũ, & ipſe (findens) non facies terſerit (id eſt, aciem eius) & vires roborabit (ſcindens) & præſtantia rectificandi Sapientia (id eſt,at excellẽtia Sapientię eſt ſuper alia,quod rectum faciat) Scilicet vult hic Auctor,quemadmodum & Vatablus & Clarius, vim laudari ſapientiæ. Nam ſiquidem ferrum ſit hebes,opus exercitio eſſe,vt expoliatur,vel robore vtentis ferro,vt ſuppleat defectum ferri: quin etiam neceſſarium eſſe exercitui, vt aliquis milites reddeat fortiores: attamen maiore ſtudio aprandam Sapientiam,cùm illa namque,quamuis deſint arma,poſſint victoriam obtinere.Vel generalius cum eodem Clario, Quantumuis fortibus negocium facit retuſum

 ferrum:

ferrum: Sapientia verò difficiles alioqui res ſæpe faciles reddit. Moringus ait ſignificari labori non parcendum ad rem eximiam acquirendam veluti ſector lignorum, etiamſi ſecurim ad truncū duriorem, nodoſúmq; hebetauerit, non ſuperſedet à ſecando, ſed exacuens ferrum redit ad opus. Ioannes Benedictus, quod retuſo ferro, armiſque præualet contrarius exercitus, ſed amplius idem vel alter, ſi dirigatur Sapientia. Titelmanus: Quo pacto, qui perdidit Sapientiam, vel ea imminutus eſt, parare aut reparare poſſit illam, nimirum nouo labore, & magno. Alij retuſum, nec limatum ferrum poſſe robur præbere militi, verumtamen plus multo valere Sapientiam.

Caietanus agi putat de rectitudine, ipſiúſque robore. Sic ipſe vertit: (Si obſcuratum eſt ferrum, & ipſius non facies illuſtrata, & fortitudo roborabit, & excellentia rectitudinis Sapientiam.) Tunc explicat: Sicut vires corporis, ferro, quãuis obſcurato rubigine, robur addūt, ita vt ipſe in illo ſplendor per ſe parum efficiat: eodem modo non gloriæ ſplendore Sapientiam roborari, ſed excellentiæ rectitudinis. Ideo nihil mirum obſcurari Sapientes, ac ſubiici ſtultis (quod nuper eſt dictum) ſtultos enim carere rectitudinis robore, Sapientes eo præditos, licet obſcuri tantiſper iaceant, ad excelſos reſurgere ſtatus poſſe.

Olympiodorus integrans cum præcedente præſentem verſum, ac vt ſolet auctor Græcus, editionem Septuaginta ſequens: Ἐὰν ἐκπέσῃ τὸ σιδήριον, καὶ αὐτὸς πρόσωπον ἐτάραξε, καὶ δυνάμεις δυναμώσει, καὶ περισσεία τοῦ ἀνδρὸς σοφία. (Qui ſcindit ligna vulnerabitur ab eis, vel periclitabitur (hæc ex priore verſu) Si ceciderit ferrum, & ipſe (ſcindens) faciem turbauit (ſuam ea de cauſa.) & (nihilominus) potentias confirmabit, & abundantia viro, cuius ſapientia) exponit, prout retuli membro ſecundo dicti prioris verſus: addítque quod potentias ſiue fortitudines confirmabit, & corroborabit is, cui decidet ferrum, aduerſarios, quoniam ex erroribus, quos admiſerit docendo, illum validius oppugnabunt: at qui fortis eſt in opere & ſermone, ac infractus ſapientia, nihil verebitur, ſed ſuperior exiſtet. Thaumaturgus omnia de ſtulto intelligit, qui tumultuetur etiam, & impatienter ferat, cùm ſecuris è manubrio exibit, ac breui conatur iniuſtas, atque perituras vires adaugere.

a 3. Teſtimo. c.86. Cyprianus [a] eodem quoque tractu recitans prima verba iſtius verſus cum vltimis prioris (Scindens ligna periclitabitur in eis, ſi exciderit ferrum.) eum profert ſenſum, cuius anteà memini, ſed myſticum. Is maximè litteralis, quem poſt Hieronymum Titelmanus aſſignabat, & placet Albino, atque paſſim alijs: qui obſeruant, ſi ocietur ferrum, obtundi, nigreſcere, rubiginem contrahere, conſumi: ſi virtus non exerceatur, ars, ſcientia langueat, graue detrimentum ſequi, quod ſarciri difficile valeat, nec ſine magna diligentia.

Elegans profectò conueniénſque comparatio, quam perſpicies melius, ſi quæ de ferro Plinius [b] eleganter diſputat, attendes: Optimum, ait, peſſimúmque vitæ inſtrumentum (ferrum dici volunt quidam [c] à farre, quod farra, hoc eſt, ſemina frugum terræ condat: alij quia feratur in agros colendi cauſa: nonnulli à feriendo.) ſiquidem hoc tellurem ſcindimus, ſerimus arbuſta, ponimus pomaria, vites ſqualore deciſo annis omnibus cogimus iuueneſcere.

b Lib. 34. c.14.
c Iſidorus li. 16. Etym. c.10.

iuueneſcere. Hoc excutimus tecta, cædimus ſaxa, omnéſque ad alios vſus ferro vtimur. Sed eodem ad bella, cædes, lattocinia, non cominus ſolùm, ſed etiam miſſili, volucríque nunc tormentis excuſſo, nunc lacertis, nunc verò pennato, quam ſceleratiſſimam humani ingenij fraudem arbitror. Siquidem vt ocyus mors perueniret ad hominem, alitem illam fecimus, pennáſque ferro dedimus. Quamobrem culpa eius, non naturæ fiat accepta: & tamen poteſt innocens eſſe ferrum. In fœdere illo, quod expulſis regibus, populo Romano dedit Porſena, nominatim inuenimus, ne ferro, niſi in agri cultura vteretur. Hæc ille. Iſidorus [a] verſam ſcribit in opprobrium ſpeciem ferri, ſcilicet ob humanas cædes: & ab ipſo humanũ ſe ſanguinem vlciſci, quoniam contactum, celerius rubiginem contrahit.

Mitto autem de primo dicere ferri inuentore, cùm conſtet, non Chalybas in Scythia fuiſſe, vt Virgilius [b] exiſtimauit, Catullus [c], Apollonius [d], (licet Plinius [e] fabros ærarios dicat, Heſiodus Scytham vnum:) non vt alij, ex Idæis Dactylis quempiam in Creta, (quemadmodum Thraces in curuorum gladiorũ, aut cuiuſlibet gladij Belum [f] (vnde bellum, cùm antea à pugnis pugna) peltæ Illyrios, cæſtus Amycum, Canos clypei: artis ferrum purgandi Noropes Noricos, vt meminit Clemens Alexãdrinus [g]: Idæum prætereà temperaturam ferri referens reperiſſe: Strabo [h] Telechines ex Creta in Cyprum venientes: Non inquam in hos vſus ferri referenda inuentio prima: Sed ſacræ antiquiſſimæ teſtantur litteræ [i] primis illis ſeculis Tubalcain malleatorem fuiſſe, & fabrum in cuncta opera æris, & ferri. Lege Polydorum Virgilium [k]. Ioſephus [l] Tubalcain, quem vocat Tobelum, ſcribit excogitaſſe χαλκείαν ferrariam, vel ærariam, & cùm fortitudine præſtaret, bellica inſtrumenta ſcitè exercuiſſe: nam Plato [m] vocat σίδηρον καὶ χαλκὸν πολέμων ὄργανα; ferrum & æs bellorum inſtrumenta. Erat ex poſteris Cain Tubalcain [n], primi homicidæ nepos, primus inuentor inſtrumenti ad cædes apti. Execrantur Poëtæ tam ſæuum, & ſanguinarium ſub ferreo ſeculo inuentum, Maro [o], Tibullus [p], Ouidius [q], & ille citatus ab Oratore [r], cùm canit

„ *Ferrea tum verò proles exorta repente eſt,*
„ *Auſáque funeſtum prima eſt fabricarier enſem.*

Sed ad rem, Vt ferrum aciem retinet, quando vſu teritur, & dum non teritur, magis atteritur, id eſt, natiuo corrumpitur vitio rubiginis, ita vis ipſa noſtri animi concidit vel in virtutibus, vel in intelligentibus habitibus, ſi non reuocentur in actum, vſúmque, immò ſocietas humana maximum habet ex ipſo conuictu emolumentum, vt Capite quarto [s] vidimus. Ferrum namque ferro acuitur, & homo exacuit faciem amici ſui [t], hoc eſt, vnus alium homo, ſiquidem vt Euripides dixit:

„ ὁμιλία ἔτικτε τέχνας.

Philiſtæi præcauerunt, & procurauerunt, ne faber eſſet in Iſraël [u], fuítque deſcendendum filiis Iſraël ad illos ad acuendos gladios ſuos, & omnia inſtrumenta, etiam agriculturæ, cùm eſſent eorum acies retuſæ. Moralem explanationem tradit Gregorius [x] de ſecularium vtilitate litterarum, quarum nobis inuidet ſtudium Diabolus, vt ſic nec ad ſublimitatem ſpiritualium pertingamus.

a 16. Etym. cap. 20.
b 1. Georg.
c De Coma Beronices.
d 2. Argonaut.
e Lib. 7. c. 56.
f Caſſiod. 1. variarum.
g 1. Strōm c. 7.
h Lib. 14.
i Gen. 4. 22.
k 2. De Rerũ inuent. c. 10.
l 1. Antiq.
m 2. De Legibus.
n Gen. 4. 22.
o 1. Georg.
p Eleg. 10.
q 1. Metam.
r 2. De Nat. Deorum.
s Verſ. 9. & ſeq.
t Prou. 27. 17.
u 1. Reg. 13. 19.
x Lib. 5. in c. 13. 1. Reg. c. 3.

Si

Si retuſum fuerit ferrum.] Iam monui Græcè eſſe (Si ceciderit) (ἐὰν ἐκπέσῃ) atque ſic legiſſe Cyprianum ex Latinis. Hebræum verbum קהה *kehah*, quidam ſumunt, pro eo quod eſt, ſubruginoſum eſſe, non tantùm hebetari, vel obtuſum fieri. Obtuſior acies eſt ex rubigine; non modo ex attritu, vel replicatione, ſicut citato loco Gregorius indicat. Obſcura mihi, quam Caietanus affert notio verbi pro eo quod eſt obſcurum eſſe, licet haud multum diſcedat à ſenſu.

Et hoc והוא *vehu*, Græcè, Καὶ αὐτὸς, (Et ipſe) nimirum ſcindens ligna, quo etiam pacto plerique hebraizantes, necnon Cyprianus. At Hieronymus in vtraque verſione retinuit pronomen neutrum, referens id ad ferrum.

Non vt prius, ſed hebetatum fuerit.] לא פנים קלקל *lo panim kilkal*, ſupplendum eſt כ ſimilitudinis ante dictionem ſecundam, & hæc dictio ſignificabit prius, & ante, ſicut alibi non rarò: Vltimum verbum, deterſum eſt: quod optimè vulgata expreſſit: necnon ſatis commodè vetus translatio (ſed conturbatum fuerit) alludens ad Græcum actiuum ἐτάραξε, relatum ad ſcindentem, qui turbauerit faciem ſuam.

Multo labore exacuetur.] Vetus tranſlatio (Virtutibus corroborabitur.) Similiter paſſiuè, Græcè actiuè, Καὶ δυνάμεις δυναμώσει. Hieronymus in Commentario: Hebræa וחילים יגבר *vachaialim iegabber*, ſic explicat: (Et fortitudinibus corroborabitur.) id eſt, labore, & ſudore, & induſtria, &c.

Et poſt induſtriam ſequetur Sapientia.] Vetus tranſlatio: (Et reliquũ fortitudinis Sapientia eſt.) Senſus eſt; Vt qui præſtet fortitudine, laborísque conſtantia, Sapientiam comparet, prout & Hieronymus exponit in Commentario. Hebræa item יתרון הכשיר *iythron hachaſcher.* (Reliquum, ſeu excellentia ad rectificandum.) Eandem ſententiam reddunt, id eſt, cùm quis in ſua rectitudine, & ſtudio excellit, cùm non deflectit à recto propoſito, & conatu. Vel: Excellentia Sapientiæ in eo eſt, quod rectum, ac ſtrenuum, & induſtrium faciat hominem abſque labore & dolore. Vites intendendæ ſunt, vbi ferrum obtuſum eſt, ſed excellentia directionis, rectificationis, induſtriæ eſt Sapientia; hæc enim longè præſtantius dirigit opus, & magis rectum facit. Solet infinitum loco nominis poni.

Qui Græcè legunt, (Καὶ περίσσεια τοῦ ἀνδρεὶ ἡ σοφία.) Eodem ferè accedunt, illum videlicet excellere, proſperè agere, cuius eſt Sapientia, qui ei ſtudet, ipſámque conſeruat. Hoc modo legit Olympiodorus, atque ſic habent etiam Biblia Regia, & Complutenſia, multique Codices alij: quidam quoque: (Καὶ περίσσεια τοῦ ἀνδρείου σοφία: Et excellentia, ſeu abundantia fortis (eſt) Sapientia.) Fauet quoque Symmachus: (Προέχει δὲ ὁ γοργευσάμενος εἰς σοφίαν: Proficit autem qui induſtriè ſe geſſit ad Sapientiam.) Sed editio Septuaginta Sixtiana pro ἡ, reponit οὐ negantem particulam, vt ſit ſenſus, nihil prodeſſe his, qui ſunt anteà commemorati maleuolis, inſidiatoribus, quantumlibet vires colligant, & humanæ ſapientiæ præſidia quærant. Hanc ſine dubio lectionem ſecutus eſt Thaumaturgus, vt anteà indicauimus: (οὐκ ἐπ᾽ ἀγαθῷ συγκομίζων καὶ ἐπαύξων αὐτὸς τὴν ἑαυτοῦ ἄδικον, καὶ ὠκύμορον δύναμιν. Haudquaquam fauſtè comportans, ſuáſque iniuſtas & breui perituras vires adaugens.) Non dubium quidem quin Græcè ita legendum

legendũ ſit auctoritate Sixti V. ar potior tamen editionis Latinæ, apud nos auctoritas, quàm huius & cuiuſcumque Græcæ: ipſa verò non negantem, ſed affirmantem exhibet ſententiam: (Et poſt induſtriam ſequetur Sapientia.) Et fauet, vt dixi, Symmachus præter alia tot exemplaria. Obtuſus ſit, qui hoc non ſentiat, & nobis retundendus quiſquis ferrum armat aduerſus vulgatam.

Verſ. 11.] SI mordeat ſerpens in ſilentio, nihil eo minus habet, qui occultè detrahit.

SIMPLEX ſenſus eſt, quem duobus verbis dat Hieronymus: Serpens & detractor æquales ſunt; Vt ille mordens venenum inſerit, ſic iſte detrahens virus pectoris infundit in fratrem.) Vetus tranſlatio: (Si momorderit ſerpens in ſilentio, non eſt ampliùs habenti linguam.) Septuaginta: (Ἐὰν δάκῃ ὁ ὄφις ἐν οὐ ψιθυρισμῷ, καὶ οὐκ ἔστι περισσεία τῷ ἐπᾴδοντι. Si momorderit ſerpens in non murmure, & non eſt amplius aliquid incantanti.) Aquila (Ἀπούσης ἐπῳδῆς, abſente incantatione.) Symmachus: (Ἐν οὐκ ἐπαοιδῷ, abſque incantatore) Thaumaturgus, nullas exponit vires eſſe incantatorum, qui vani ſunt, nullúmque morſum ſerpentis, furtiuum, & clandeſtinum præſtare poſſunt. Olympiodorus: Qui clam peccat admiſſo diabolico morſu, nec emiſſa voce palam, de ſuo peccato gloriatur, poſſe in melius emendari, faciléque futurum ei, qui ſalutari doctrina incantare aggrediatur, vt ipſum curet. Vel ſi quis admiſſum ſcelus confiteri nolit, non poſſe vllam ei curam præſtare, qui ſancta excãtatione illum curandum ſuſcipiat. Placuit hic poſterior ſenſus Hieronymo, cuius celebris illa ſententia: Si erubeſcat ægrotus vulnus medico confiteri, quod ignorat medicina, non curat. Trahit Caſſianus [a] eundem locum ad idem propoſitum, vbi Serapio narrat præſentem ſe medicinam expertum detectione veteris morbi ſpiritualis, cùm adhuc puerulus eſſet, coram Abbate Theone; legit verò: (Si momorderit ſerpens non in ſibilo, non eſt abundantia incantatori) id eſt, Si viro ſpirituali, qui carminibus Scripturarum mederi protinus vulneri, & extrahere de corde conſueuit noxia venena ſerpentis, ſuggeſtio, ſeu cogitatio diabolica patefacta non fuerit, ſuccurrere periclitanti, perituróve non poterit.

[a] *Col. 2. c. 11.*

Itaque (non eſt amplius) vt Græcè, & Latinè legimus in antiqua tranſlatione, vel ſignificat, non ſupereſſe laborem, vel remedium, & aut non facilem curam eſſe, aut impoſſibilem. Hebraicè ad verbum: (Si mordebit ſerpens abſque ſuſurro, & (ſic) non excellentia domini linguæ.) Id eſt: Nihil à ſerpente ita mordente diſtat is, qui lingua abutitur, & linguax eſt, ſcilicet obloquendo, ac detrahendo occultè, vt rectè Interpres explicauit. בלא לחש *belo lachaſch*, In non muſſauit, vel Incantauit: aut reſoluendo in tempus præſens, ita vt non ſit qui muſſet, aut incantet: aut potiùs vt ſit nomen habens in prima ־ propter motionem longam, ſine muſſitatione, aut incantatione. Græci ſecundam ſignificationem ſunt amplexi, Latini priorem, nec non Chaldæus. Senſus idem, quia ſerpens anteà incantatus non mordet: poſt morſum non prodeſt incantatio.

Detractor alienas dicitur carnes edere, vt placet Hieronymo, & Auguſtino ad hunc modum illud ex Pſalmo [a] accipientibus: (Appropriant ſuper me nocentes, vt edant carnes meas) prætereà Gregorio [b] atque Nicetæ declarantibus Iob [c]: (Et carnibus meis ſaturamini.) Rursũ Hieronymus, vbi eſt de Doëg detractore, atque inſidiarum delatore: [d] Dilexiſti omnia verba præcipitationis) interpretatur verba ad deuorandum: Chaldæus (voracitatis.) Denique Præfatione ad XVIII. librum ſuper Eſaiam, locum iſtum de mordentibus ac ferientibus in abſcondito detractoribus interpretatur. Eandem vim habet quod ait Apoſtolus [e]: Si inuicem mordetis, & comeditis, videte ne ab inuicem conſumamini. Mordendi hac in notione verbo, vt & rodendi, lacerandi, comedendi, Auctores quoque profani frequenter vtuntur, & placuit Oro inter Hieroglyphica baſiliſcum ponere tanquam ſymbolum alterius maledictis, & conuitiis affecti, & velut ſerpens bilinguis, ac trilinguis quoque videtur, quod Phyſiologi tradunt vt Plinius [f], Iſidorus [g] quoque & alij, propter celerrimum linguæ motum, cùm vnicam habeat: ſic bilinguis (immò & hoc loco à Paraphraſte, qui Gehennæ illi minatur ignem, triplicis linguæ) detractor vocari ſolet. Rectè, nam ſeipſum ferit, eum cui detrahit, detractionis auditorem. Ideóque triceps gladius, & lancea triplex, inquit Bernardus [h].

Nihil magis tritum, quàm vt detrahens mordere dicatur, ſicut canis, & ſerpens, & tota obtrectantium Cynicorum natio ipſo in nomine ſatis id præ ſe tulit. Detractio eſt ipſamet ſtultitia, vt eam quidem nominat non Aaron [i] modo, ſed etiam DEVS [k]. Non hîc nunc agam de ſerpentum excantatione. Res triſtiſſima etiam poëtis, & Interpres nominatim eam non expreſſit; nec tam reſpexit ad præincantatum ſerpentem, quàm ad latenter mordentem. Lege Delrium [l], & Hieronymum, Auguſtinum, Arnobium, Bedam, Baſilium, Theodoretum, Euthymiũ, in Pſalmũ LVII [m], vbi de aſpidis incantatione Ieremias [n] quoque verbis diuinis minitatur. Ego mittam vobis ſerpentes regulos, quibus non eſt incantatio. Permitti docet Auguſtinus [o] à DEO frequentiùs incantationem ſerpentum, quàm ferarum aliarum, & vt maior ſit illorum familiaritas cum hominibus propter fraudem, qua ſunt primi parentes à ſerpente decepti [p]. Immiſit DEVS contra ſimile vitium murmurationis ignitos ſerpentes [q], vorat enim ignis, & lepram [r], quæ ſerpendo carnes exedit [ſ], & hiatum abſorbentis, ac deglutientis terræ [t]. Meritò mordens ac vorans mordetur, & voratur: aptè lingua maledica cum ſerpentina comparatur: ineſt enim ſub ſerpentis lingua plena veneno veſica, quæ, quando mordet, rumpitur. Venenum aſpidum ſub labiis eorum, linguis ſuis dolosè agebant [u].

Qui occultè detrahet.] לבעל הלשון *lebahbal hallaſchon*, Domino linguæ. Qui promptus eſt lingua ad detrahendum, vel eruditus ad incantandum, iuxta ſenſus allatos, Hebraiſmus talis, quando quidam in Pſalmo [x] dicunt: Labia noſtra à nobis ſunt, id eſt, in noſtra poteſtate, vt quidlibet loquamur, &, Verba nobis in promptu ſint, nec nobis de his cuiquam reddenda ratio. Interpres ad detractorem addidit (occultè) propter comparationem cum ſerpente, abſque ſibilo mordente.

Verſ.12.]

a Pſal 26.2.
b Lib 14. Moral cap. 14.
c Iob 19.22.
d Pſ. 51.6.
e Gal 5.15.
f Lib.6.c.37.
g 12.orig.c.4.
h Serm. de Triplici cuſt. manus, linguæ, & cordis.
i Nũ.12.11.
k Iob 42.9.
l In magicis diſquiſit.q.9. & 13.
m Verſ.5.
n Cap.8.17.
o In Geneſ. lib.11.c.28.
p Gen. 3.
q Num.21.6.
r Num.12.10.
ſ Ibidem 12.
t Num.16.30. & ſeq. Pſ.105.17.18. Deut.11.6.
u Pſ.139.4.
x Pſ.11.5.

Verſ. 12.] VERBA oris ſapientis, gratia; & labia inſipientis præcipitabunt eum.

NOVA Sapientem inter ſtultúmque collatio, quod loquatur Sapiens verba gratiæ, & vtilitatem audientibus præbentia, cùm ſtultus hæc audiens nitatur in deteriorem illa partem accipiens, ipſum ſupplantare, ſimilem ſibi ſi poſſit, reddere, nomen eius, quæque dicuntur ab eo infamare. Sic Hieronymus. Bonauentura ſecundum interpretatur membrum de Stulto, cuius verba præcipitent ipſum, & accommodatè quidem de Antichriſto ſe extollente ſupra omne quod dicitur DEVS [a], & præcipitabitur à conſilio ſuo [b] dicens in corde ſuo, Non eſt DEVS [c]. Fragrant odore ſuauiſſimo prodeuntia ex corde Sapientis in ore verba, éſtque vox illius ex affectu cordis, in virtute oris, in magnificentia operis [d]: at verba vanæ eloquentiæ extollunt ſuperbiâ, deprimunt in præcipitium, vt temerè proferantur, ac ſine guſtu rerum diuinarum, & deducant in profundum damnationis.

Hoc modo Hugo Cardinalis, exprimẽs prętereà huiuſmodi ſtultũ eſſe Hęreticum, aut Philoſophum, aut quemuis prauum Doctorẽ. Sapiens ſeipſum in verbis amabilem facit [e], & mirantur omnes in verbis gratiæ procedentis de ore eius [f], in quo gratia diffuſa eſt [g], & ſermonem habet in gratia ſale conditum [h], iſque gratiam dat audientibus [i]: At labia inſipientis præcipitabunt eum [k]: &, Qui inconſideratus eſt ad loquendum, ſentiet mala [l]: &, Præcipitabit Dominus atque diuidet linguam illius [m] ad æterna ſupplicia, vt Olympiodorus hoc loco declarat, iungens ſimul damnum quod faciat ſtultus non tantùm ſibi, ſed aliis quoque, quod nec Hieronymo diſplicet. At Gregorius Ponti, ſiue Neocæſarienſis & Thaumaturgus ſapientem, alios, & ſe commodo, damno ſtultum ceteros exponit afficere, haud negans tamen quin & ſeipſum. Propriè de damno, cuius ſibi ſit ſtultus auctor, indicat Hebræum verbum cum affixo תבלענו *theballehennu*.

Tertium ſenſum reddit Chaldæus: (Sermonibus oris vir ſapiens qui inuenitur in generatione, inuenit miſericordias ante Dominum.) (חן *chen*, ſignificat etiam miſericordiam, pro quo Chaldæus רחמין *rachamin*) Et labia viri ſtulti plena ſunt increpatione: & propterea totus mundus deſtruitur.) Primum præfero ſenſum.

[a] 2. Theſſ. 2. 4.
[b] Iob 18. 7.
[c] Pſal. 13. 1.
[d] Pſal. 28. 4.
[e] Eccleſ. 20. 13.
[f] Luc. 4. 22.
[g] Pſ. 44. 3.
[h] Coloſſ. 4. 6.
[i] Eph. 4. 29.
[k] Hoc loco.
[l] Prou. 13. 3.
[m] Pſ. 54. 10.

Verſ. 13.] INITIVM verborum eius ſtultitia; & nouiſſimum oris illius error peſſimus.

QVOD in medio iacet, haud ſanè melius, ſoletque iudicium ferri de medio ex extremis, & idiotiſmo Hebraico, cùm ponuntur extrema, media intelligi; vt ibi: [n] Tu cognouiſti ſeſſionem meam, & reſurrectionem meam, ac proinde quæ interſunt, id eſt, vitam totam, ſiue ſedeam, ſiue cubem, ſiue ſtem, ſiue ambulem, ſiue ſurgam. Vbique ſtultus, ac in omni re ſtultitiã ſuam prodit, aggreditur ſtolidè loqui, & pertinaciter proſequitur

[n] Pſ. 138. 1.

ad finem vſque. Vel ſtatim, vt ait Thaumaturgus, dicendi finem facit, nempe non habens quid amplius dicat, quomodo incoatum continuet ſermonem, qua ratione ſententiam concludat aptè. Ducit principium orationis à temeritate, à vana gloria, à voluptatis ſenſu: deſinit in peruicaciam, & peruerſæ defenſionem ſententiæ, ac iactabundam gloriationem, in blaſphemiam, qua reijcit in DEVM culpam, in falſam de rebus diuinis doctrinam. De his Hugo, & allegoricè de Antichriſto, ſicut anteà.

Error peſſimus.] הוללות רעה *holeloth rabhah*, Περιφέρεια πονηρά. Symmachus, teſte Hieronymo, Tumultus θόρυβος.) Has voces iam pridem

a Cap. 1. explicauimus [a]. Græcæ denotant inconſtantem ſententiam, & animam errantem per varia. Monuimus etiam aliquoties, Superlatiuis Interpretem non rarò vti pro poſitiuis nominibus. Paruus error in principio, magnus in fine, vt pronunciauit Philoſophus.

Verſ. 14. STVLTVS verba multiplicat. Ignorat homo quid ante ſe fuerit: & quid poſt ſe futurum ſit, quis ei poterit indicare?

VERBA *multiplicat.*] Etiam cùm pauca loquitur, quia nugatur: multitudo namque pro nugacitate ponitur, ait Olympiodorus, & quic-

b Gell. lib. 1. c. 15. quid dicat, importunus eſt, ac moleſtus (Tales λάλους Græci nominant [b]:) & multiloquio tegere ſe putat ſtultitiam, vel oſtentare falſam ſcientiam, inquit Hieronymus, atque perſeuerando perſuadere, vt notat Bonauentura, loquitur, docétque duntaxat, non facit: verboſus eſt, ſed otioſus. Homo

c Eccl. 20. 21. acharis quaſi fabula vana, in ore indiſciplinatorũ aſſidua erit [c]. Ἄνθρωπος ἄχαρις μῦθος ἄκαιρος, &c. Delectatur fabulis, ac inutilibus referendis ſermonibus (ſicut & quidam libenter ſe ad fabulas audiendas conuertunt [d])

d 2. Tim. 4. 4. idcirco & ipſe cum illis exploditur. Abderitarum legato longiore vſo oratione, & quid renunciaret quærenti, reſpondit Agis: Quantum temporis ad dicendum tibi opus fuit, tantum me ſilentem audiſſe: Et Cleomenes Oratoribus Samniorum: Quæ primum recenſuiſtis, non memini, ne media

e In Apophthegmatis. quidem intelligo, poſtrema non probo [e].

f Auſon. epi. 12. ad Paulinum.

„ *Eſt* [d] *etenim comis breuitas, ſic fama renatum*
„ *Pythagoram docuiſſe refert, cum multa loquaces*
„ *Ambiguis ſererent verbis, contra omnia ſolum*
„ EST, *reſpondebat, vel Non; ô certa loquendi*
„ *Regula: nam breuius nihil eſt, nec plenius iſtis,*
„ *Quæ firmata probant, aut infirmata refellunt.*
„ *Nemo ſilens placuit: multi breuitate loquendi.*

Ignorat homo quid ante ſe fuerit, & quid poſt ſe futurum ſit, quis ei poterit indi-

g Cap. 3. 22. c. 7. 1. *care?*] Similis præceſſit ſententia ſuperioribus Capitibus [f]. Cùm ſit omnium ſtultus ignarus rerum, nec præteritorum meminerit, nec futura cognoſcat, in eo doctum ſe putat, & ſapientem, ſi, quod ante dictum eſt, verba multiplicet. Inuehitur Olympiodorus in curioſos percontatores ariolorum, & diuinorum, vel vanos obſeruatores auguriorum. Nos pro ratione

inſtituti

inſtituti ſatis hoc libro ſuperius [a]. Stultus quoque ſi tacuerit, ſapiēs reputabitur: & ſi compreſſerit labia ſua,intelligens [b]. *a Ibidem. b Prou. 17. v.16.*

Verſ. 15.] LABOR ſtultorum affliget eos, qui neſciunt in vrbem pergere.

HEBR.(Affliget eum qui neſcit.) Septuaginta : (Affliget eos qui non nouit.) Sed quidam Codices habent (αὐτὸν) Schol. Labor ἄφρονος ſtulti. Symmachus ὁ γὰρ ἐπίσταται, non enim ſcit,&c. Chaldæa paraphraſis reddit omnia numero ſingulari, Et ſic exponit: (Fatigatio ſtulti, qua defatigatur in ſtultitia,ipſa delaſſat eum,adeo vt non diſcat ire in ciuitatem, intra quam Sapiens habitat,ad quærendum ab eo diſciplinam.) Permiſtio numerorum nil officit ſenſui,ſingularis enim diſtributiuè ſumendus pro vno quoque. Idem innuit Thaumaturgus, quod Chald. Et ſimilem Hieronymus interpretandi rationem ſecutus eſt, quam Thargum: Sed de Gentilium Philoſophis, vel Hæreticis DEVM ignorantibus, qui cùm veritatem omni ſtudio quæſiuerint, non peruenerunt ad ciuitatem Eccleſiæ; in qua ad nihilum redigit DEVS imaginem ipſorum [c], hoc eſt, vmbras, & diuerſas imagines atque perſonas,quas ſibi in variis dogmatibus induerunt,quia non habuerunt ducem, nec præuium itineris. Errauerunt in ſolitudine in inaquoſo,viam ciuitatis habitaculi nō inuenerunt [d].Propterea Saulo præcepit CHRISTVS [e], Ingredere ciuitatē,& ibi dicetur tibi quid te oporteat facere. Olympiodorus pariter ciuitatem intelligit, in qua eſt ſimplex fides,necnon Beatorum ſedem, ad quam pergitur per fidem,cùm conſtet nos hîc manentem non habere, ſed futuram inquirere [f], fundamenta habentem, cuius artifex, & conditor DEVS [g]. Quid habet amplius ſapiens à ſtulto,vt Capite ſexto vidimus [h],& quid pauper,niſi vt pergat illuc, vbi eſt vita? Labor labiorum operiet iſtos [i], qui neſciunt, nec volunt pergere in vrbem hanc duplicem. *c Pſal. 72. 20. d Pſ. 106. 4. e Act. 9. 7. f Heb. 13. 14. g Hebr. 11. 10. h Verſ. 8. i Pſ. 139. 10.*

Moringus arbitratur, latere comparationem cum ruſticis,quorum labor irritus,ſi tempeſtiue fructus non importent in vrbem, quando mercatus celebratur,vt ibi diuendant : vel vanum eſſe laborem verba multa fundentium, quia neſciunt ſe componere ad vrbanitatem, & cum decore loqui,quod vrbium præſertim ab incolis ſolet ſeruari : denique, vt explicat Iſidorus Clarius,rationem viuendi ciuiliter ignorant.

Caietanus Principem vult reprehendi, qui viam ad ciuitatem latebroſam fecerit,& ingredi volentibus difficilem,ac impeditam, cùm patens ac peruia debeat eſſe,Et in hoc, inquit,vno labore intelligi omnes ſimiles labores ſtultorum indecentes & nociuos. Vatablus ait parœmiali ſermone ſignificari quam ſit inutilis, non modo moleſtus ſtulti labor, ſtudiúmque circa arduas quæſtiones,quarum ne vulgares quidem ac notas teneat : nam nec viam ſcit ad vrbem,nulli non puero notam.Emmanuel Sa in notis poſuit vnico verbo interpretationem eandem:Id eſt,inquit,notiſſima ignorat.

Malo ſentire,loquíque cum Patribus, maximè cum Scripturarum optimo Interprete Hieronymo, qui ſæpius ac libentius litteralem ſectatur ſen-

ſum, myſticum ſi non viiat ſemper, non adeo probat vt illum. Sed cùm figurata ratio eſt, ſicut hoc loco, qui cenſeri poſſet myſticus, litteralis eſt ſenſus. Nec non placent tamen alij, ex quibus vltimus illuſtratur illo prouer-
a 2. Metaph. bio; Τίς ἂν θύρας ἁμάρτοι; Quis aberrat à ianua [a]? licet Adagiorum Auctor malit θήρας à fera, & ex venatione petitam parœmiam: præterea alio: Τῇ πάσῃ ὁδῷ ἀφαμαρτάνεσθαι: vel τρέχιν ἐκτὸς ὁδοῦ. Tota via errare, Currere extra
b Idem Auctor Adagiorum. viam [b]. Extrema ſtultitia eius, qui à ſemita, & via ſancta, ac directa errat, per quam promiſit DEVS [c], fore vt nec ſtulti errarent, niſi videlicet de
c Eſa. 35. 8. induſtria errare velint.

Ver. 16.] VAE tibi terra, cuius rex puer eſt, & cuius principes manè comedunt.

HIERONYMVS agnoſcit quidem ſenſum litteralem verſus iſtius de Principe, vel Iudice, tum malo tum bono, vt ſit malus Iuuenis, ac luxurioſus, aut per ætatem infirmæ ſapientiæ, aut delitiis eneruatus in ætate matura: bonus qui voluptatem nequaquam præferat cuicumque negotio, nec niſi poſt multum laborem, & adminiſtrationem Reipublicæ, cibum capere, quaſi neceſſitate cogatur. At ſacratius quid latere ducit in littera; nempe Iuuenem cenſeri, qui deſciſcit à vetere auctoritate, ac parentum cana contemnit præcepta, de numero eorum, quos iratus DEVS minatur se
d Eſa. 3. 4. daturum [d]. Et dabo, inquit, iuuenes Principes eorum, quo nos loco plura.
e Dan. 7. 7. Daniel vidit ANTIQVVM dierum [e], Ioannes caput SALVATORIS
f Apoc. 1. 14. candidum vt niuem, & quaſi lanam albam [f], vtpote PATRI coæternum. Et Ieremias, cuius cani in ſapientia reputabantur, prohibitus eſt dicere ſe
g Ierem. 1. 7. puerum eſſe [g]. Non quærunt in hoc ſeculo tales Principes, qui rege glorientur CHRISTO, cibum manè, id eſt, voluptatem, ſed expectant in tempus retributionis, quando edent & bibent, ſuper menſam in
h Luc. 22. 30 regno CHRISTI [h]. Imitatur Abſalon perduellẽ patris [i], immò Diabo-
i 2. Reg. 13. lum nouarum rerum cupidum, & ideo νεώτερον, qui hic ſectantur volu-
k Eſa. 22. 13. ptates, comedentes ac bibentes quaſi cras morituri [k]. Auguſtinus [l] aſſi-
1. Cor. 15. 32. gnat huic loco eandem allegoriam, eſſéque Diabolum propter ſtultitiam,
l 17. de Ciuit. c. 20. ſuperbiam, temeritatem, petulantiam, aliáque huius ætatis vitia, puerum vel adoleſcentem, ciuitatis vnius Ducem: CHRISTVM, qui eſt filius ingenuorum Sanctorum Prophetarum, Principem alterius: Principes prioris non expectare opportunam in ſeculo futuro felicitatem, poſterioris pa-
m 16. Moral. cap. 24. vel 27. tienter expectare. Gregorius [m] planè conſentit, notans in Scripturis manè ſumi pro præſenti vita, ſicut veſperam pro his, quæ in mundi termino ſequuntur. Latini ceteri ferè hoc ſecundum tradunt. Et obſeruat Salonius annis Dauid, ac Ioſiam iuuenes fuiſſe, cùm regnare cœperunt, qui tamen optimè regnauerunt: Addi potuit Salomon, qui regnum aliquandiu bene adminiſtrauit.

Olympiodorus in primo litterali ſenſu concordat: myſticè animam rationalem vocat ciuitatem, intellectum regem eius, qui ſi leuis ſit, motúſque gulæ voluptatibus habeat indulgentes, malè cum ipſo agatur: bene, ſi ſacris

cris nutriatur diſciplinis. Hugo Cardinalis, & hunc moralem amplectitur ſenſum,& alium de Prælato Eccleſiæ (facit id item Hieronymus in expoſione Eſaiæ [a]) qui puer eſt infirmitate, inſipientia, vita. Chaldæus reſtringit ſententiam ad Ieroboam, cognominans illum peccatorem, quem Salomon [b] præuidens regem futurum,nempe ſuper decem tribus, & ceſſare facturum oblationem matutinam,nimirum per idololatriam, præterea magnates antequam offerant iuge ſacrificium matutinum, comeſturos panem,deploret,atque væ denunciet. Addere potuit Roboã [c],qui iuuenorũ vſus conſilio,& in tyrannum euadens,perdidit regnum,non ętate puer, erat enim quadragenarius, ſed moribus, vt obſeruat in Eſaiam Hieronymus [d].

a In cap. 5.
b 3. Reg. 11. 27. & ſeq.
c Ibidẽ. c. 12.
d In cap. 3.

Profecto præpoſterum valde,vt genio intempeſtiuè vacet,qui Rempublicam gubernat:nec puerilis ætas ob inexperientiam, idonea Reipublicæ. Meritò Petrus à ſeipſo,& Collegis illo principio, cum ad Eccleſiæ gubernacula manum erant applicituri, intemperantiæ ac ebrietatis calumniam depulit, vt obſeruauimus in Apoſtolicis Actibus [e].Præcipiũt omnes Politici,hos regere debere,qui Sapientia vſuque polleant, quibus duabus rebus parua obeſt ætas, atque intemperantia. Platonis [f] hæc ſententia: Gubernatores atque Iudices munus ſuum ſubituros, à vino penitus prohiberem:deliberaturos quoque de rebus non omnino negligendis.Narrat Plutarchus [g], quodam interrogante, Quam ob cauſam parum biberent Spartiatæ? Leotychidam reſpondiſſe,ne pro ipſis alij conſultarent,ſed pro aliis ipſi. Iterum Plato [h] Cuſtodem ac Iudicem præcipit conſtitui ciuitatis qui ſingulis ætatibus ſemper,pueritia,adoleſcentia, matura ætate prius probatus fuerit,& immaculatus.Inde tritæ Iudæis, Romanis, Chriſtianis Seniorum,Senatorum, Presbyterorum voces pro optimis,conſultiſſimiſque. Ioſephus Patriarcha meridie fratres inuitauit ad cibum [i]. Ibi Rabbi Bachaiai colligit id eſſe tempus quo Principes, & Iudices edere ſolent, vt præcedens matutinum totum collocent negociis expediendis, & hinc ex præſenti ſententia ducit argumentum. Sed nos hanc alibi docuimus communem aliis Nationibus horam fuiſſe [k]. Væ qui conſurgitis manè ad ebrietatem ſectandam,denuo clamat Eſaias [l],in omnes vniuersè; at maximè proculdubio in eos,qui præire debent exemplo.

e Cap. 2. 15.
f 2. de legib.
g In Apophtheg. Lacon.
h 3. de Repu.
i Gen. 43. 16
k In Euang. Domin. 1. Quadrageſ. & in cap. 2. Actuum.
l Cap. 5. 11.

Terra.] Sic Symmachus (γῆ) Septuaginta (Πόλις) Variam terræ notionem aliàs tradidi. Rex non eſt vnius tantùm ciuitatis, niſi more Orientalium præſertim, ſicut alias quoque docuimus, ita tamen vt plura vel caſtra vel oppida,vel villæ ad eandem ſpectarent ditionem ſub vna metropoli.

Puer.] נער *nahhar*, quæ dictio eſt etiam apud Eſaiam [m], vbi minatur DEVS daturum reges pueros: Græca ibi eſt *νεανίσκων*, hic *νεωτέρω*. Hebræa ſignificat ætate minorem quaſi excuſſum,habilem,agilem,vegetum, viuacem,alacrem,vel cura liberum. Vnde in Pſalmo [n] filij excuſſorum vocantur ab Hieronymo filij iuuentutis, & à Chaldæo dicuntur מטליותא *mittaleutha*, à pueritia. Nec definitur tamen ætas annis viginti, cum dicatur quoque de Ben-iamin,qui ætatem illam ſuperabat [o]. Multo minus quando ſumitur pro miniſtro,& ſeruo,licet minorum ſit maioribus miniſtrare. Minimè autem,cum moraliter, ac per tranſlationem de illo, qui

m Cap. 3. 4.
n Pſ. 126. 4.
o Gen. 43. 8.

caret

Digitized by Google

caret iudicio,& mēte:quo pacto qui vocatur Roboā rudis ab Interprete[a], Hebraicè nominatur נער *nahhar*, Græcè *νεώτερος*, ætatis tamen, vt dixi, grandioris. Sic non nemo[b] נערים *nehharim*, iuuenes intelligi vult, qui videntes Iob, abſcondebantur nō ætate magis, quàm moribus[c]. Sic procul dubio Ieremias[d] detrectans officium docendi, vocabat ſe puerum: eo verò loco ſunt voces, quas modo retuli, Hebræa, & Græca.

a 2.Para.13.7.
b Nicetas in Iob.
c Iob 29.8.
d Cap.1.6.7.

Ceterùm quod attinet ad ætatem, quoniam Væ indicitur nunc terræ habenti regem puerum, & minatus id eſt Devs verbis Eſaiæ, fieri videtur vel hoc nomine meliorem eſſe rationem ſibi regem eligendi, quàm hereditario iure conſtituendi. Plura ſiquidem, ac frequentiora naſcuntur incommoda ex tutorum regiorum adminiſtratione, qui vt in re aliena ſegniores ſunt, ſibique, aut, quoad licet, lucrum comparant, aut regnū etiam, ſi poſſunt, inuadunt. Sed & ſuas non ſpernendas rationes habet regni hæreditaria per ſucceſſionem (qui apud plures viget modus) acquiſitio. Qua de re nonnihil alibi[e] diſſerui: nec poteſt negari ſaltem ex tacita plurium gentium lege regna per ſucceſſionem deferri, nec pueris legitimis regum filiis adimi, quamuis propter infirmitatem ætatis minus idonei ſint ad gubernandum. Lege Petrum Gregorium[f].

e Act.1.
f Lib.26.de Reſub.c.5.

Et cuius Principes.] Secundum Iudicem populi ſic & miniſtri eius[g]. Princeps qui libenter audit verba mendacij, omnes miniſtros habet impios[h]. Tanti refert capitis exemplum non pro infimis ac vilioribus duntaxat, ſed pro principibus quoque, & nobilioribus membris. Nam de vulgaribus vulgaris ſententia non ſolùm Platonis, tales ſolere reliquos eſſe ciues quales ſunt in Republica Principes. Sed & poëta[i]:

g Eccl.10.2.
h Pro.29.12.
i Claudianus de Quarto Honorij Auguſt. Conſulatu.

„ *— componitur orbis*
„ *Regis ad exemplum: nec ſic inflectere ſenſus*
„ *Humanos edicta valent quàm vita regentis.*
„ *Mobile mutatur ſemper cum Principe vulgus.*

Itaque ratio exempli videtur exigere, vt Regem non annis tantùm, ſed maximè moribus puerilibus, intelligamus, quique puerorum in morem ludicris & iucundis oblectetur. Id magis exprimitur ſequenti verbo, comedendi. Prorsùs ita eſt, quod exemplo fit, id etiam iure fieri putant[k], & aliquid, atque adeò multa addunt, & afferunt de ſuo. Christvs venit inter alias cauſas, etiam præcipuè ad præbendum exemplum, vt plerique notant Patres[l], & Christvs ipſe non ſemel profeſſus eſt[m], & Petrus admonuit[n], vt nos ibi quoque docuimus. Ipſi Gentiles peccarunt licentius, Deorum ſuorum, quos omnibus onerabant, ac honorabant criminibus, exemplo, vt Auguſtinus[o] docet præter alios, Plato verò Poëtas & hiſtoriographos id ſcribentes redarguit. Ac ſi de libidinibus quidem, vt vnius ponatur criminis exemplum, agatur: quis eſt mortalium, ait Arnobius, tam pudicis moribus inſtitutus, quem non ad huiuſmodi furias, Deorum documenta proritent? Aut quis ſuas cōprimere cupiditates à cognatis valeat, reuerēdiſque perſonis, cùm apud ſuperos ſanctū nihil in libidinum videat confuſione ſeruatum? Vbi enim primā, perfectámque naturam intra fines conſtiterit iuſtos cupidinem ſuam non valuiſſe frænare, cur non in promiſcuos appetitus effundat ſe homo, & ingenita fragilitate præceps

k Cic.in 4. Epiſt.in 3.ad Seuer.Sulpit.
l Aug.Serm.52.de Diuer. & in Pſ.33. Ambroſ.in Pſ.118.octon.10. Greg.29.Moral.cap.1. Cyril. Alex. 1.in Ioā.c.13. Euthym.in Pſal.48.
m Matth.11.29. Ioan.13.15.
n 1.Ep.2.21.
o 2.de ciuit. cap.7.& 25. Dialog.2. de Iuſti.

ceps datus,& magiſterio ſanctæ diuinitatis adiutus [a]? Principatus CHRISTI humerũ eius [b], quia iuxta Interpretationem Chaldæam, ſuſcepit legem ſupra ſe. Cicuratam columbam alis perunctam ad agreſtes dimittunt, vt fragrantia illiciat, & ad poſſeſſionem, poteſtatémque columbarij transferat. Hac ſimilitudine Baſilius [c] hortatur Iulitam iungi Dionyſio, quam diuino vnguento piæ diſciplinæ inſtituerat.

a s. aduerſus Gent.
b Eſa. 9. 6.
c Epiſt. 75.

Erigion puſillam herbam, ſi vna capra in os ſumpſerit, illam ipſam ferunt, ait Plutarchus [d], ſimúlque gregem conſiſtere, quouſque accurrat caprarius, herbámque ex ore eximat; vſque adeò acres efflantur è rebus vires. Simili prorsùs ratione, ſi viro in magiſtratu poſito quis virtutem infuderit, hic multis per vnum profecerit, & ab incœpto curſu reuocabit.

d Opuſ. Quod Philoſophus debeat cum Principibus ſermocinari.

Manè.] בבקר *babboker*, Ἐν πρωΐᾳ, In hora matutina, diluculo. Hoc tempore quippiam quærere, vel facere, denotat magnam, primámque ſollicitudinem, & penè continuam. Auditam fac mihi manè miſericordiam tuam [e], id eſt, citò, tempeſtiuè. [f] Manè aſtabo tibi: [g] In matutinis meditabor in te, id eſt, diligenter, quamprimum, ante omnia: [h] Viſitas eum diluculo, id eſt, Captas illum puniendi occaſionem: Caſtigatio mea in matutinis [i] aſſiduè, ſemper: Si manè me quæſieris, vt velox feras opem, non ſubſiſtam [k], ſerò aduenies, ac intempeſtiuè, me iam ſublato: In matutino interficiebam omnes peccatores terræ [l], ſine cunctatione. In tribulatione ſua manè conſurgent ad me [m]. Manè conſurgent: & non inuenient me [n]: Locutus ſum ad vos manè conſurgens, & loquens, & non audiſtis [o], id eſt, diligenter, accuratè, &c. Manè exaudies vocem meam [p], citò, primo quoque tempore: Adiuuabit eam DEVS manè diluculò [q]: opportunè: Eſto brachium noſtrum in mane [r].

e Pſ. 142. 8.
f Pſal. 5. 4.
g Pſ. 62. 7.
h Iob 7. 18.
i Pſ. 72. 14.
k Iob 7. 21.
l Pſ. 100. 8.
m Oſea 6. 1.
n Prou. 1. 28.
o Ierem. 7. 13.
p Pſal. 5. 4.
q Pſ. 45. 6.
r Eſa. 33. 2.

Putat Philippus [ſ], qui Hieronymi nomine circumfertur, manè quandoque idem eſſe, quod publicè, claráque luce. Quæ aſtra matutina Interpres vocat in libro Iob [t], Hebraizantes legunt ſtellas luminis, & ibidem Caietanus συνεκδοχικῶς intelligit diem integrum, per matutinum: alij per mane, lumen, quia eo tempore inchoat diurnum lumen clarum, & inde manat in reliquum diem, vt ait Varro [u]. Addit Feſtus, Nonius, Seruius olim manum idem fuiſſe quod bonum: vnde cùm lumen affertur, Græci dicunt, φῶς ἀγαθὸν; & immane non bonum eſt, immò malum: Alij, quaſi à manibus, id eſt, locis inferioribus, exordium lucis emergat, ſeu à diis, quorum conuerſatio à luna ad terram eſt. Legendi Macrobius [x], Iſidorus [y], Cenſorinus [z]. Græcè πρωὶ manè, & πρωΐαν horam matutinam appellant, cum qua Ioſephus ὄρθρον confundit, cùm tamen hic propriè deſignet horam ante orientem Solem, qua hora ἀναστάντες ἐξ ὕπνου ὀρθοὶ γινόμεθα, Surgentes è ſomno, recti efficimur: illa verò denotat horam ante legitimum tempus, quaſi πρὸ τῆς ὥρας, ante horam. Sic immatura mortuum morte iuuenem dixit Heſiodus πρωὶ μάλα, valdè manè, quaſi πρόωρον. Fructus quoque præmaturos πρώϊμους, aut πρωΐους vocant. Ad hunc modum comedentes manè principes dicuntur nimis maturè, ante legitimum tempus, impatientes moræ. Poſtremò בקר *boker* à בקר *bakar*, quod eſt quærere, tempus diluculi eſt, quod res omnis inquiratur quæ latuit per noctem, vt diluxit.

ſ In c. 14. Iob (Mane primo conſurgit homicida.)
t Cap. 38. 7.
u Lib. 5. de lingua Lat.
x Lib. 1. c. 3.
y 5. Originũ, cap. 30.
z De Die Natali, c. 10.

Comedunt.] Hebraicè (comedent) qui nimirùm comedendi, cibúmque

ſumendi vſum habent præ intemperantia intempeſtiuè, cùm primum ap-
a De moribus Germa. petunt, & quoties, ac vt de Germanis antiquis prodit Tacitus [a], diem, no-
b Ludouicus Barthoma. ctémque continuando, vel vt de Calecutiis quidam [b], etiam octies & de-
cies in die. Perſis, teſte Xenophonte [c]: Πρόσθεν μὲν ἦν μονοσιτεῖν νόμιμον
ὅπως ὅλῃ τῇ ἡμέρᾳ χρῷντο πρὸς τὰς πράξεις. Vitulum meritò Vitellium co-
gnominaueris, immò porcum, etſi quid dici turpius poteſt, quem ſcribit
c 8. de Cyri Inſtitut. Suetonius [c], vomendi conſuetudine ſe idoneũ ad omne cibi genus pręſtitiſ-
ſe, vſúmque ientaculo, prandio, merenda, cœna, comeſſatione. Mitto Tibe-
rium epulantem quandoque, ac potantem biduum continuum, ita vt ſalſa
d Sueto.c.13. colutione [illegible], nominaretur Biberius, pro Claudio Caldius [d],
e Sueto.c.42. pro Nerone Mero [e]: præterea Claudium, cibi, & vini quocumque tempo-
te, & loco appetentiſſimum, ita vt victus nidore prandij, quod in maxima
Martis æde Saliis apparabatur, deſerto tribunali aſcenderit ad Sacerdotes,
f Suet.c.33. vnáque diſcubuerit [f]. Bonoſi in iſto ſuperiùs libro ſummæ intemperantiæ
g Cap. mentionem feci [g]. Heliogabalus hoc nomine maximè infamis (de quo
Lampridius, & Herodianus) ſemper conuiuiis aſſiduus, & exquiſitis eſcis.
h Lib. 8. Hiſto. Eccl. c. 27. De Maximino Euſebium [h] conſule. Celebrat è contrario idem Suetonius [i]
i Cap. 33. 74. 76. 77. 78. Auguſti parſimoniam cum aſſiduitate reddendi iuris in noctem nonnun-
quam. Et ſanè veriſſimum eſt quod Ariſtoteles [k] inter politica monita nu-
k 5. Polit. ca. 10. merauit, Qui ſe voluptatibus dederint, facilè in contemptionem venire, &
multas ſe opprimendi occaſiones præbere: propterea à Dione Dionyſium
inuaſum, quod hunc videret ſemper ebrium, ac ita Syracuſanos quoque ci-
ues ſe habere, Aſtyagem pariter à Cyro, ab aliis alios.

Verſ. 17.] BEATA terra, cuius rex nobilis eſt, & cuius principes veſcuntur in tempore ſuo, & non ad luxuriam.

OPPOSITA contrariæ in priore verſu ſententiæ ſententia præſentis
nullo negotio percipitur. Nobilis, puero, veſcentes in tempore ſuo,
manè comedentibus opponuntur. Nobilem hîc vocant Græci υἱὸν ἐλευθέρου,
filium liberi, vel, vt habent Sixtiana Biblia in plurali ἐλευθέρων liberorum,
ſeu ingenuorum. Hebræi בן חורים *ben chorim*, filium candidorum, ſeu
candidatorum, id eſt, claro loco natum, nobilem, ingenuum, albis indu-
tum, quod ingenuorũ eſt inſigne, qui & lingua Iſmaëlitica, vt Rabbini te-
l Verſ. 10. ſtantur, vocatur filius לובן *loben*, alboris, ſeu candoris. Lege quæ de colo-
ris albi præſtantia dixi ad Caput primum Hiſtoriæ Apoſtolicæ [l]. Mauri,
genus Chanaan, nigri ſunt, & maxima parte ſerui. Hinc intelligitur nobili-
tatem ex virtute æſtimari, nílque intemperantia ignobilius eſſe, quæ pote
m Cap. 7. & 17. hominem ad beſtias abijciat. Differui præterea loco eodem [m] petendam,
potiſſimùm ex ſtudio virtutum, eóſque nobiles cenſendos in primis, qui
ſint huiuſmodi è parentibus progeniti, ſimilibúſque conſpicui moribus, vt
inter colores albus maximè luculentus, & viſibilis. Tales præfici Reipu-
n In Alcibia. di. 1. blicæ plurimi referre, Sapientes quique docuerunt, & comprobat expe-
rientia. Nam conſentaneum eſt, inquit Plato [n], meliores eſſe naturas nobili
in ge

Digitized by Google

in genere, quàm ignobili: ac neceſſe eſt, vt bene nati, ſi bene educentur, ita demum ad virtutem perueniant. Requirit etiam Beatus Thomas [a], vt facilè quis aliquam adminiſtret dignitatem præter ſapientiam, ne erret in gubernando, & virtutis potentiam in exequendo, generis quoque proſapiam, ne contemnatur præcipiendo. Talis vir fortis mulieris [b], tales quos Moſes populo præponebat [c]. Talis Eli Sacerdos cum filiis, quandiu glorificabant DEVM [d]; talis Samuel [e].

Infelix terra, cuius Rex, & Magiſtratus ſolo contentus eſt inani titulo nobilitatis, non ſolido veróque virtutis, indignus maioribus ſuis.

„ Ὁ μὲν γὰρ ἐσθλὸς εὐγενὴς ἐμοί γ' ἀνήρ
„ Ὁ δ' οὐ δίκαιος κἂν ἀμείνονος πατρὸς
„ Ζηνὸς πεφύκῃ δυσγενὴς εἶναι δοκεῖ [f].
„ *Bonus mihi vir nobilis videtur,*
„ *Qui verò non iuſtus eſt, licèt à patre meliore*
„ *Quàm Iupiter ſit, genus deducat, ignobilis mihi videtur.*

Lege Ariſtotelem [g], dum tractat de moribus nobilium, & Senecam in Epiſtolis [h], & Controuerſiis [i]. Tiraquellus autem in nobili Opere de Nobilitate [k] recenſet plurima exempla Pontificum, Imperatorũ, Regum, & Principum, qui ſeruilis vel aliàs ſordidæ originis fuerint, vt propemodum, ac ex parte maiore verum videatur, quod Platonem dixiſſe Seneca [l] refert, indicat verò Plato in Theæteto, neminem regem non ex ſeruis eſſe oriundum, neminem non ſeruum ex regibus. Recenſet idem Auctor Tiraquellus [m] in Priuilegijs nobilitatis, vt ea præditi, ad dignitates, magiſtratus, honores aſſumantur potiùs quàm obſcuri. Hoc ipſum Bartolus [n] confirmat præſenti Eccleſiaſtis teſtimonio. Id cæteris, quod aiunt, paribus verum eſt; alioqui ſapienter quiſpiam in Pontificis electione, dum alius allegaret nobilitatem alterius, reſpondit, piſcatori Petro, fabri filio, (cui tamen non defuit eximia ſanguinis ex nobiliore, regiáque tribu Iuda nobilitas) ſucceſſorem quærimus, non Auguſto [o].

Iungas licet Auguſto, de quo priùs, quod ad parſimoniã ſpectat, Iulium Cæſarem, Pertinacem, Didium, Tacitum, M. Antoninum Pium. De primo dicebat Cato, vnum ex omnibus Cæſarem, ad euertendam Rempublicam ſobrium acceſſiſſe [p]. Myſticos ſenſus pete ex verſu præcedente. Chaldæus interpretatur de viro valente in lege, & de iis qui poſtquam obtulerunt iuge ſacrificium, comedunt panem ex labore manuum ſuarum in fortitudine legis, & præceptorum, & non in debilitate, & cœcitate oculorum.

In tempore ſuo.] בגבורה *bigburah*, In fortitudine, Ἐν δυνάμει.) Symmachus, Μετ' ἀνδραγαθίας, In probitate virili, vt comparent ſibi virile robur, bonámque valetudinem, inquit Olympiodorus; Thaumaturgus exponit tempeſtiuè ſcilicet qui horis cibũ ſtatis ſumit, ac moderatè quidem, ſanior, atque validior eſt. Idcircò rectè Interpres ad ſenſum reſpiciens, pro effectu cauſam, tempus opportunum poſuit pro fortitudine, ſiue robore corporis.

Et non ad luxuriã.] ולא בשתי *velo baſchthi*, Et non in potatione. Particula (in) hic, & prius, ſæpéque alias idem valet ac (propter) καὶ οὐκ αἰσχυνθήσονται, Et non confundentur. Vetus tranſlatio (Et non in confuſione) Neſcio vnde naſci potuerit hæc interpretatio, niſi priuſquam eſſent puncta,

a In cap. 1. ad Hebr. lect. 2.
b Prou 31. 23.
c Deut. 1. 15.
d 1. Reg. 2. 30.
e 1. Reg. 9. 6.
f Euripides.
g Lib. 2. Rhetor. cap. 15.
h Maximè in 31. & 44.
i In 6 lib. 2.
k Cap. 4. à num. 6.
l Ep 44.
m Cap. 20. à num. 1.
n In l Honor. §. de Honorit. ff. de muneríb. & Honor. & C. de Digni. lib. 12. Col. 5. verbo Videndum eſt.
o Gloſ. c. Quoniã 24. Quæ. 1. verbo, Inuidia.
p Suet. c 53.

legerint Septuaginta,& Hieronymus שתות ſchathoth,id eſt,nates,quaſi alludendo ad Noë,cuius præ ebrietate verenda diſcooperta ſunt[a]. Nec tamẽ id placet,quoniã loco vnius litteræ ו vau,adderẽtur duę ת ו vau thau,ſignificat quidẽ בוש buſch,pudefieri,& confundi. Sed tunc difficilis conſtructio; eſſet enim prima perſona ſingularis cũ camets ־ ſub ב beth,vel nomen cum affixo primę perſonæ,aut cum י iod,paragogico ſignificãs confuſionẽ. Ergo confuſionem poſuerunt tanquam effectum conſequentem ex eo , quod quis eſt,ſiue edit,vt edat,non vt fit:bibit vt bibat,non vt viuat,quod Aurelianus de Bonoſo dicebat , vt pridem dixi , atque vt à veritate conuictus pronunciauit, Euſebio [b] teſte; tyrannus Dionyſius de ſe ſuique ſimilibus, animalibus illis eſt ſimilis quæ ſaginantur : ſed iis comedendi bibendique non ad aliud,quàm ad perniciem copia ſolet offerri. Tales Petrus [c] meritò vocat irrationalia pecora,voluptatem exiſtimantes diei delicias in conuiuiis ſuis luxuriantes;& Iacobus,in luxuriis enutrientes corda ſua[d]. Noli regibus,ô Lamuel,noli regibus dare vinum,quia nullum ſecretum eſt, vbi regnat ebrietas , & ne fortè bibant , & obliuiſcantur iudiciorum , & mutent cauſam filiorum pauperis [e]. Exemplo Alexander , cui non dubitauit Antigonus dicere propter incontinentiam indignum eſſe qui imperaret. Exemplo pater Philippus,de quo muliercula : Prouocatem ad Philippum, ſed ſobrium. Simile præceptum tulit DEVS Sacerdotibus in ſuo occupatis officio [f]. Carthaginenſes verò ſimili lege magiſtratibus interdixerunt vſum vini:quam legem Plato laudat,dicẽs [g]:Vini autem vſum ne interdiu quidem omnino cuiquam concederem,niſi corporis reficiendi , vel morbi cauſa,&c.

a Gen. 9. 21. 22.
b 8. de præpa. cap. 5.
c 2 Ep. 2. 11. 12. 13.
d Cap. 5. 5.
e Prou. 31. 4. 5.
f Leuit. 10. 8. & ſeq.
g 2. De legib. ſub finem.

Verſ. 18.] IN pigritiis humiliabitur contignatio , & in infirmitate manus perſtillabit domus.

EX peccatis regis, ac Principum, quæ ſunt ante dicta, ſequitur geri res in Republica ſegniter, atque perniciosè , quemadmodum diſſoluitur trabium coniunctio in ſummo domus faſtigio,penituſque corruit, ſi piger fuerit is,qui domum inhabitat , debitamque reparationẽm impendere negligat. Caſſianus [h] hunc vſurpat locum,vt probet, quod nemo ſubitanea ruina collabitur,ſed aut praua inſtitutione, aut per longam mentis incuriã. Confirmat præterea prouerbio illo: Ante contritionem præcedit incuria [i]: (quamuis in Vulgata legamus Contritionem præcedit ſuperbia : & legant aliqui (iniuria) pro incuria) & alio : Stillicidia eiiciunt hominem in die hiemali de domo ſua[k]. Hoc eſt , quod Bernardus [l] docens illã ſententiã Oſeæ [m]: Comederunt alieni robur eius,& ipſe neſciuit, monet; Cum audieris grauem caſum viri religioſi , noli putare repentinum illum fuiſſe. Chaldæi Paraphraſtæ ſic habet enarratio : (In debilitate ſtudij legis , & præceptorum depauperatur vir ab ædificio : & in negligentia præcepti, quo mandatum eſt mulieri , vt cuſtodiat ſe ab abominatione contaminationis ſanguinis,& non cuſtodit ſe fit triſtitia intra domum.)

In pigritiis. (Propter pigritias.) Ἐν ὀκνηρίαις. Hebræũ nomen dualis numeri

h Coll. 6. c. vlt.
i Prou. 16. 18.
k Prou. 27. 15. & ca. 19. 13.
l Serm. 2. in capite ieiunij Serm. 2. de Aſſumpt. De Inter. domo ca. 11.
m Cap. 7. 9.

meri בעצלחים *babhatſalthaijm*, denotat vel manuum pigritiam, vel pedum claudicationem, vel deſidiam animæ, corporíſve, vel negligentiam rerum præſentium, atque futurarum, vel tum ſuperiorum, tum inferiorum, ſeu ſubditorum, & principum incuriā ſocordiámque. Olympiodori Interpres reddit (In plenitudinibus) Neſcio cur; Olympiodorus quidem in Commentario prorſus non innuit tale nomen. Niſi fortè plenitudines intelligat aquarum irruentium, vel ventorum, vel onerum impoſitorum, quod vt vulgaris ferat ſermo, non occurrit exemplum in Auctoribus Græcis, aut Latinis.

Humiliabitur.] Ταπεινωθήσεται hoc proprie ſignificat: Hebræū ימך *ymmach*, & hoc, ac præterea (inclinabit ſe) nempe vt cadat; item attenuabitur, labaſcet, labefactabitur, deprimetur, infirmabitur. Habetur idem verbum in Pſalmo 105. [a], humiliati ſunt in iniquitatibus ſuis, id eſt, propria ipſorum culpa, depreſſi, attenuati, &c. *a Verſ. 43.*

Contignatio.] Myſticè denotat ſublimiorem in Eccleſia ſtatum, Clericalem, & Regularem, inquit Hugo: Virtutum, quæ videntur oppoſitæ inter ſe connexionem, verbi gratia, humilitatis, & magnificentiæ, ſpei, ac timoris, &c. quæ vocat Sponſa tigna cedrina, & laquearia cypreſſina [b]. (per quæ adhuc intelligi poſſunt hi qui præſunt, proceresque Eccleſiæ gradu dignitatis proceri, beneque odorati moribus, ac doctrina) præterea, vt ait Olympiodorus, finem ſupremum, ad quem cuncta ſunt erigenda, & aptè cum illo iungenda. *b Cant. 1. vlt.*

Et in infirmitate manuum.] ובשפלות *vbſchiphloth*, Et in deiectione, vel humilitate, vel paupertate. Ἐν ἀργίᾳ, In otio. Qui [c] mollis, & diſſolutus eſt in opere ſuo, frater eſt ſua opera diſſipantis: Si non in timore Domini tenueris te inſtanter, cito ſubuertetur domus tua [d]. Genua debilia ac ſoluta, & manus remiſſæ [e], & diſſolutæ, infirmitatis ſunt vel naturalis, vel moralis. *c Prou. 18. 9.* *d Eccl. 27. 4.* *e Heb. 12. 12. Eſa. 35. 3.*

Perſtillabit domus.] Stultus eſt, non qui tantum ſuper arenam domum ædificat, ſed [f] qui ſuper firmam petram ædificatam non tuetur ab iniuriis cœli, & à pluuia, quæ altè decidit, ſignificatque tentationem de rebus proſperis, ſicut flumina, de quibus CHRISTVS, blanditias, aut terrores, quos caro parit, horrétve, & venti tentationes Diabolicas. Tritum ex Ouidiano hemiſtichio prouerbium [g]. *f Matth. 7. 24. & ſeq.* *g 4. de Ponto.*

" *Gutta cauat lapidem: conſumitur annulus vſu:*
" *Et teritur preſſa vomer aduncus humo.*

Idem aliter Lucretius [h]: *h De princip.*

" *Nonne vides etiam guttas in ſaxa cadentes*
" *Humoris longo in ſpatio pertundere ſaxa!*

Et Græcus poëta [i]:

" Πέτρην κοιλαίνει ῥανὶς ὕδατος ἐνδελεχείῃ. *i Charilus apud Simplicium in 8. Phyſ.*

Collegit hæc ante Adagiorum Auctor; quibus admonemur, quàm res ſenſim collabantur, niſi tempeſtiua præſto ſit ac ſedula diligentia, & ſolers animi prouiſio. Lepidè diſputant contra procraſtinatores Perſius [k], & Martialis [l], quamuis hic præſertim ad fruendum hodie vitæ commodis hortatur, ille meliore ſenſu ſic. *k Saty. 5.* *l Lib. 5. epigram. 59.*

" *Cras hoc fiet, idem cras fiet. quid? quaſi magnum*

" *Nempe diem donas: Sed cum lux altera venit,*
" *Iam cras heſternum conſumpſimus: ecce aliud cras*
" *Luxerit hos annos.*

a S. Confeſ. cap. vlt. Multo melius, ac felicius voces illas Auguſtinus [a] miſerabiles de vitæ deliberabundus inſtituto, iactabat: Quandiu cras & cras? quare non modo, quare non hac hora finis turpitudinis meæ? Rurſus [b]. Ipſa res eſt, inquit, quæ multos occidit, cum dicunt: Cras, cras; & ſubito oſtium clauditur [c]. Remanſit foris cum voce coruina, quia nõ habuit gemitum columbinum. Cras, cras, corui vox.

b Serm. 16. de ver. Dom. cap. 11.
c Mat. 25. 10

Verſ. 19.] In riſu faciunt panem, & vinum, vt epulentur bibentes: & pecuniæ obediunt omnia.

HIERONYMVS ait accuſari eoſdem, qui ſunt accuſati negligentiæ Præfectos Eccleſiæ, quòd videantur quidem docendo fungi officio, cæterùm loquantur ad gratiam, auditores palpent in vitio, ſtrepitus, plauſúſve concitent eorum, diſſerant de his duntaxat quæ delectant, vt de beatitudine, cùm tamen nunc Eccleſiæ panis non ſit ridentium, ſed lugentiũ, ſimúlque diuitias inde cibóſque per hæc delectabilia promiſſa conquirant: poſtquam adulatione ditati ſunt, exerceãt in populos regnum, vel compoſito ſermone cunctos ſibi ſubiiciant. Aliter benigniore ſenſu eoſdem Eccleſiaſticos doctores interpretatur hilariter Euangelicam, lætámque ſponſi CHRISTI doctrinam tradentes, (Εὐαγγέλιον eſt bonum nuncium) pecuniam quoque, ſiue talenta [d], vel mnas [e] domini ſui alacriter ac vtiliter negocianres, & diſpenſantes.

d Matt. 25.
e Luc. 19.

Olympiodorus vberiorem facit ſententiam, de quibuſlibet, qui cùm, ſicut dictum eſt, otientur, id agunt vnum, vt vacent voluptati, palámque iactant comparari pecunias oportere, eo quod argento ſint omnia ſubiecta. Meliorem præterea explicat in partem, opponens pigris, ac voluptuoſis hominibus eos, qui pane, vinóque myſtico nutriti, & confirmati, Dæmonis inſidias facilè ridere poſſunt, ſcientes, quòd vniuerſi Mundi machina, argento, hoc eſt, DEI propter nos incarnato VERBO ſubiecta ſit. Quod primo hic Auctor loco dicit, litterale magis, vt & expoſitio Thaumaturgi, eum qui eſt piger, eſſe quoque ſcurram, ac deriſorem, atque rebus omnibus ad ingluuiem abuti, argento ductilem eſſe, exigui pretij cauſa, turpiter, & abiectè quiduis facere.

Conqueruntur Prophetæ frequenter de magiſtratu, qui populi peccata comedit ſubleuãdo ad iniquitatem, animas eorum [f], id eſt, qui ne iacturam faciat lucri temporalis, diſſimulat & excuſat: qui cœcus eſt, ignorat intelligentiam, videt vana, dormit, & vt canis nõ valens latrare [g], atque impudentiſſimus voraciſſimúſque neſcit ſaturitatem, declinat ad auaritiam, ſumit vinum, impletur ebrietate: qui non paſcit, ſed paſcitur bouium lacte, lana operitur [h]: qui comedit agnum de grege, vitulos de medio armenti [i]: qui indicat in muneribus, docet in mercede, diuinat in pecunia [k]: qui, cùm vocet DEVS ad fletum, & ad planctum, & ad caluitium, & ad cingulum ſacci, annunciat gaudium, & lætitiam [l]: qui curat contritionem populi

f Oſee 4. 8.
g Eſa. 56. 10. 11.
h Ezec. 34. 2. 3.
i Amos 6. 4.
k Mich. 3. 11.
l Eſa. 22. 12. 13.

populi cum ignominia dicens, Pax,pax,& non erat pax [a]. *a Iere.6.14*

Caietanus ad litteram longè aliter quàm alij, videlicet ad deſcriptam prius beatam terram pertinere panis,vini,pecuniæ abundantiam, quæ omnia Rex,& Principes temperati comparant,& cõſeruant.Chaldæus prætereà laudem Iuſtorum exponit,qui faciant ad gaudium panem,vt alant pauperes eſurientes,miſceant vinum ſitientibus,id autem ipſis fore in lætitiam in ſeculo venturo: argentum quoque redemptionis eorum teſtificaturum pro eis meritum in hoc ipſo ſeculo in conſpectu omnium. Sed maximè ad litteram ſenſus Græcorum eſt,quem antea dixi.

In riſum faciunt panem.] Hebraicè לשחוק *liſchchok*, riſui, id eſt, Propter riſum,& voluptatem ad luxuriam, vt verſu 17. Tempore penuriæ famis, inquit Caietanus,faciunt homines panem mœrori & mœſtis vultibus, eo quod panis nõ tollit triſtitiam vultui populi. Lyranus facere panem, & vinum,idem vult eſſe,quod diſponere ſuper menſam: Verbum autem (facere) Hebraicè עשות *hhaſchoth*,aliquando accipi pro diſponere cum cura, & induſtria.Sic vngues circumcidere Hebræos exprimere verbo faciendi [b]. *b Deut.21.*
Adde apud Iob: Conſtituiſti terminos eius [c], Hebraicè,feciſti,&c. Faciet *12.*
comam [d]. Et in Hiſtoria Regum [e]: quos illotos pedes,& intonſam bar- *c Cap.14.5.*
bam Interpres dicit, Hebræus textus vocat non factos pedes, non factam *d Ibid.9.*
barbam. Septuaginta,non curatos pedes,nõ factos vngues,non factum la- *e Lib.2.c.19*
brum,nempe ſuperius,quod ſolebat abradi.Hiſpani, Itali, Galli facere bar- *16.*
bam vſurpãt pro eo quod eſt tõdere ſeu radere. Aliæ notiones eiuſdẽ verbi עשה *hhaſchah*,pro acquirere,& ſacrificare,& magnifacere,aut magnificare, noua quadam ratione efficere, minus ad rem præſentem faciunt, quamuis non infrequentes in diuinis litteris, necnon in profanorum ſcriptis. Neſcio an propoſito conuenire iudicabis illud Martialis [f]: falsè dictum de *f Lib.8.Epi-*
Cipero: *gram.16.*

„ *Et panem facis,& facis farinam.*

Apud eundem [g] facta res,eſt,res parata,confecta,perfecta,abſoluta,certa: *g Lib.1.Epi-*
quo pacto facta,tranſacta,omnia dicunt,Iuriſconſultorum formulâ. *gram.28.*
Lib.2.Epig.
Panis porrò nomine omne ſiccum alimentum deſignatur, ait Olym- *26 Lib.6.*
piodorus:ſicut & vinum vocat Scriptura, vel aquam, quod inſitam habet *Epig.60.*
humiditatem, hócq; Moſem [h] voluiſſe, quādo dixit,quadraginta diebus, *h Exod.34.*
quibus legem accepit,neque panem comediſſe,neque bibiſſe vinum. Hoc *28.*
aliàs obſeruauimus,ſúntque ſatis obuia plura exempla. *Deut.9.18.*

Et vinum.] Additur in Hebræo ישמח חיים *iechamech chaiijm*,lætificabit vitam vel viuos.) Hæc vini proprietas, vt lætificet cor hominis [i], qua *i Pſ.103.15*
de re dictum eſt in Hiſtoria Apoſtolica [k]: Καὶ οἶνος εὐφραίνει ζῶντας,Et vinum *k Act.2.13*
lætificat viuentes,iuxta editionem Complutenſem,& Bibliorum Regiorũ. Sed Sixtiana ſic habent: Εἰς γέλωτα ποιοῦσιν ἄρτον, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον, εὐφρανθῆναι ζῶντας.) (In riſu,vel in riſum faciunt panem, & vinum, & oleum ad lætificãdum viuentes.) Vetus tranſlatio: (Et vinum vt epulẽtur viuentes.) Lætitiam expoſuit per epulas, & epulandi verbo indicauit eos qui faciunt panem,&c.ſibi ipſis facere dum viuunt; quaſi nullam poſt hanc ſperent vitam.(Vnde fruſtra quidem nomine illo plurali חיים *chaiijm*, notaut importari diuerſam illam duplicem vitam. Sunt enim quædam nomina in vſu in ſolo

ſolo numero multitudinis) non autem procurare aliis. Id quædam præ ſe ferunt ex allatis expoſitionibus,& editio Hebraica ſecundùm puncta, quæ modo ſunt. Oleum Græcæ additum eſt,quia humanæ ſuſtentationi, præter vinum & panem, oleum præcipuè accommodatum eſt, ſolétque cum

a Pſ.4.8. Pſ.103.15. Gen.27.37. Deut.11. 14. Ierem.31.12. Oſee 2. 5.8. 22. Apoc. 6.6.& alibi paſſim. b Verſ.4.

iis in Scriptura coniungi [a].

Vt epulentur viuentes.] Dixi iam de verbo epulandi,& alia lege in Commentario Pſalmi 67. [b] Participium (viuentes) repoſuit editio Sixtiana, pro quo Complutenſis Regia,plurimíque alij Codices, ſed errrore manifeſto legebant (bibentes) eſt enim Hebraicè חיים *chàiym*, Græcè ζῶντας, in Accuſandi caſu. Iam errorem caſtigatiora Biblia alia emendauerant, vt Ioannis Benedicti,& quæ Gryphius edidit anno 1550. Veritus eſt fortaſſe neſcio quis ne nō ſatis intelligeremus epulas abſque compotatione,& quia non poterat ambigi non niſi viuentes epulari, putauit pro bibentibus viuentes in textum cum mendo irrepſiſſe.Ipſius exemplo poſteà reliqui ſunt hallucinati.

Et pecuniæ obediunt omnia.] Vel qui pecunias habet comparat ſibi quæ vult,quia vtilis ad omnia pecunia:vel,vt pecunias acquirat,obedit ipſe,cunctáque dicta,facta illius venalia ſunt,æqui ac iuſti nullam rationem ducens. Sixtiana LXX.Interpretum græca tranſlatio Τῷ ἀργυρίῳ ταπεινώσει ὑπακούσεται τὰ πάντα. Et argenti humiliationi,ſeu vilitati obedient omnia.) Symmachus; Ἀργύριον δὲ εὐχρηστήσει εἰς πάντα. Argentum vtile erit ad omnia. Hebraicè והכסף יענה כל *vebacchesſeph iahhaneh col*, Et argentum reſpondebit omne,vel ſupplendo articulum,reſpondebit omnibus; quaſi dicas; Si quid voles,conſule pecuniam,hæc ſi tibi ſit, reſpōdebit cupiditati tuæ: vel, Argentum humiliabit omnia.Verbi Hebræi ענה *hhanah*,prope infinita ſignificatio eſt: illa loco conuenit,vt denotet reipſa reſpondere,reddere, rependere,compenſare, & iunctum verbum nomini cui præfigitur articulus את *eth*, ſicut hoc loco volunt quidam eſſe loco præpoſitionis (cum.) Erit ergo ſenſus: Pecuniæ cum rebus omnibus magnam habitudinem eſſe,ſibi optimè reſpondere, & per proſopopœiam perinde ac præditæ res eſſent ſenſu,& intelligendi facultate,percipere,ac præſtare,atque ſuppeditare pe-

c Cap.2.21.

cuniam quæcumque imperentur & expetantur. Audi quid in Oſee [c] *dicat* DEVS: Et erit in die illa: Exaudiam cœlos, & illi exaudient terram, & terra exaudiet triticum, & vinum,& oleum: & hæc exaudient Iezraël. Id eſt, Faciam quod cupient cœli, dando ipſis imbrium copiam: cœli hos communicabunt terræ, quæ illos flagitat: terra deſiderio tritici, vini, olei, vt prouenjant,annuet: hæc implebunt vbertate Iezraël ſegete, fructúque ditiore, quò fiet vt ibi ſit incolarum multitudo.Chaldæus paraphraſtes,vt ante monui,verbum idem hebraicum teſtificandi verbo,quam etiam ſignificationem habet,reddidit.

Porrò quod attinet ad ſententiam ipſam,ſenſus eius perſpicuè ſatis declaratus eſt,nempe pecunia (quæ argenti nomine cur dicatur, dixi Capite

d Verſ.6.

tertio [d] Actuum Apoſtolicorum) obedire omnia victui neceſſaria,vel iucunda: & poſſeſſores ſuos reddere potentes, & ad quidlibet aggrediendum audaces, & alacres. Veteris minime iuſta,vera licet ſententia eſt,Omnia pecunia effici poſſe [e]: vera, inquam,quia quamuis virtutes ei obedire

e Cic.lib.3. in Verrem.

quoquo

quoquo modo poſſint, vel potius inde petere adminiculum: longè tamen procliuior vitiorum obedientia: cùm vt eadem illa eorundem colluuies vitiorum pronunciauit [a], nihil ſit tam ſanctum, quod non violari: nihil tam munitum, quod non expugnari pecunia poſſit.

„ [b] *Scilicet vxorem cum dote, fidémque, & amicos,*
„ *Et genus, & formam Regina pecunia donat:*
„ *Ac bene nummatum decorat ſuadela, Venúſque.*

Produco Poëtas ſubinde, quoniam magis feriũtur animi, vt dixit Seneca [c], cùm carmine dicuntur ſententiæ. Scire vis quid idem ſenſerit de pecuniæ damnis. Deprompſit ſenſum ſuum pleriſque in locis. Hic nullo modo prætereundus, ex quo diſcas, quo modo pecuniæ obediant, hoc eſt, ex pecunia fluant mala omnia. Circa pecuniam, inquit [d], plurimum vociferationis eſt: hæc fora defatigat, patres, liberóſque committit, venena miſcet, gladios tam percuſſoribus, quàm legionibus tradit. Hæc eſt ſanguine noſtro delibuta. Propter hanc vxorum, maritorúmque, noctes ſtrepunt litibus, & tribunalia magiſtratuum premit turba. Reges ſæuiunt, rapiúntque, & ciuitates lõgo ſeculorum labore constructas euertunt, vt aurum, argentúmque in cinere vrbium ſcrutentur. Libet intueri fiſcos in angulo iacentes. Hi ſunt, propter quos oculi clamore exprimuntur, fremitu Iudiciorum baſilicæ reſonant: euocati ex longinquis regionibus Iudices ſedent, iudicaturi vtrius iuſtior auaritia ſit. Quid ſi ne propter fiſcum quidem, ſed pugnum æris, aut imputatum à ſeruo denarium ſenex ſine hærede moriturus, ſtomacho dirumpitur? Quid ſi propter vſuram haud milleſimam valetudinarius fœnerator diſtortis pedibus, & manibus ad computandum modò relictis, clamat, ac per vadimonia aſſes ſuos in ipſis morbi acceſſionibus vindicat. Sic Seneca. Hinc illæ quoque querimoniæ, pecunioſum vt ſit nocentiſſimus, damnari non poſſe [e]. Romæ venalia omnia eſſe, etiam ipſammet ciuitatem, ſi emptorem reperiret [f]. Denique Carthuſianus recitat ex eodem Seneca apophthegma, Pecuniæ imperare oportere, non obedire. Eſt namque radix omnium malorum φιλαργυρία [g], Et nihil iniquius quàm amare pecuniam: hic enim & animam ſuam venalem habet, quoniam in vita ſua [h] proiecit intima ſua. Iudam proditorem innuere videtur auariſſimum, qui crepuit medius, & diffuſa ſunt omnia viſcera eius [i]. Nihil eſt tam anguſti animi, ſcripſit ſummus Orator [k], támque praui, quàm amare pecuniam. Mancipium Socrates aureum nominabat diuitem impetitum.

Pernicioſa prorsùs obedientia, vt quicquid infelix Midas, reuerà μηδὲν εἰδὼς, tangeret, aurum eſſet. Incidit in auream neceſſitatem, in penuriam locupletem auro veſci, aurumque coactus potare. Quid opus pluribus? radix eſt φιλαργυρία, vt iam cum Apoſtolo vidimus, omnium malorum, eorum maximè, quod ſapienter Beatus Thomas obſeruauit [l], per quæ finem quis, deſiderabilem, non propter ſeipſum, quærit, quod propriè facit ſuperbia, ſed propter aliud, quod ad omnia valet, quales diuitiæ, quia per hoc, inquit, homines credunt ſe habere omnia. Valdè verò ſubtiliter Origenes [m] Paulum reſpexiſſe notauit ad Iudæ auaritiam, quæ radix omnium malorum contra IESVM commiſſorum fuit. Sic quodammodò CHRISTVS, ipſe ille qui trahebat omnia [n], cuique data omnis poteſtas [o]; & cuius om-

a Proœm. Actiom. prima.
b Hora. 1. Ep. in 6.
c Ep. 108.
d 3. de Ira. c. 32. & 33.
e Cic. Act. 2. in Verrem.
f Salluſt. in Iugurt.
g 1. Tim. 6. 10.
h Eccleſ. 10. 10.
i Act. 1. 18.
k 1. de Offic.
l In 1. Tim. 6. lect. 2.
m In cap. 15. Matthæi.
n Ioan. 12. 32.
o Matt. vlt. 18.

nes Imperia exequi conuenit, pecuniæ obediuit, tunc paſſus, quando venditus. Quis nunc miretur, Plutum, & Mammonam adoratum, ipſámque auaritiam Idolorum eſſe ſeruitutem [a], ſi DEO vero CHRISTO falſus hic mortem DEVS intulit? Nimis locuples ſim, ſi pecuniæ velim diſputare de commodis,& incommodis: prodigus habear dicendo, ſi auaritiam diutiùs inſecter, quod & feci ſuperiùs iſto libro : poſtremò inopem me copia reddit. Culmen eſto vetus adagium [b]:

a Epheſ.5.5.

b Pinda.in Iſthmiis Hymno 2.

c In Ergis.

„ Χρήματ' ἀνήρ, &c,

„ Βίος βίου δεόμενος οὐκ ἔστιν βίος,

Quaſi vita ſit pecunia,& vt Philoſophus eam vocat, & Heſiodus [c], anima altera, immò ipſiſſimus homo. Seruorum Mammonæ ſunt hæc ; at bellè Salomonis illuſtrant præſentem ſententiam. Lege verſu ſequenti ad vocem (diuiti.)

Cardinalis Florentinus,Gulielmus à Monte Laudæ,Hoſtienſis, Ioannes Andreas, Baldus, Salicetus citant præſentem locum, vt probent omnes diuites dici poſſe Principes. Citantur hi à Tiraquello [d], qui ad idem confirmandum nomen facultatum profert; quæ ſic dictæ ſint, quòd rerum omnium facultatem,ac veluti facilitatem præbeant, ſicut & Græci vocant εὐπορίαν. Apud Stobæum ſunt multa huc ſpectantia, tum illud ex Menandro,ventos eſſe deos,Solem,terram,aquam,ignem,ſtellas. Epicharmi quidem ſententia;ſibi videri argentum,& aurum,quæ ſi domi ſint,aſſequi cuncta poſſis,agrum,domos,vaſa,amicos,iudices, teſtes: quin & habere Deos ipſos in miniſtros: & aperiri auro omnia,ipſas etiam Inferni portas.

d De Nobilitate,cap.3. n.5. & in l.Si vnquam.de Renoca. Donat. verbo facultatum.

„ Χρυσὸς δ' ἀνοίγει πάντα, καὶ ᾅδου πύλας.

Simile quid & apud eundem habet Philemon.

Ver. 20.] IN cogitatione tua regi non detrahas, & in ſecreto cubiculi tui non maledixeris diuiti: quia & aues cœli portabunt vocem tuam, & qui habent pennas,annuntiabunt ſententiam.

SIMPLEX præceptum rectè vocat Hieronymus,quod ædificat audientes,ne prorumpant in detractionem, & maledictum regum, & principium. Sententiam prætereà extendit ad CHRISTVM regem, ne quid temerè loquamur contra illum,& ad DEVM, ne quid vexati tribulationibus,impiè non tantùm dicamus,ſed neque cogitemus:ad Sanctos ſapientia,ſcientia,virtutibus ditatos,eos etiam qui viuunt adhuc. Videtur Thaumaturgus obedientiam, quam piger, & ignauus exhibebat pecuniæ, velle, vt Regi,ac præfectis, Principibúſve exhibeat,cauendo ne re,vel verbo illos lædat; quod facilè facit, qui ſeruit pecuniæ: nec enim vim eius tantam eſſe poſſe,quæ impediat,quo minus reſciant,& pœnas repetant. Titelmanus, quia de malis Principibus priùs actum eſt, moneri nos ne feramus impatienter,aut obloquamur.

Multa de vitio hoc detractionis huc conferri poſſent;nonnulla diximus,

cùm

cùm exponeremus in Actibus Apoſtolicis maledictum, quod viſus erat Paulus [a] in Ananiam conieciſſe. Oportuit maledicos Iob amicos, DEO ipſo admonente, ab illo petere; dignaretur apud DEVM pro ipſis interceſſor exiſtere [b]: nam niſi propter ipſum, inquit DEVS ibi ex interpretatione Septuaginta, perdidiſſem vtique vos. Eodem pro ſorore functus officio Aaron eſt apud Moſem communem fratrem [c]. Idem autem cum fratre Moſe faciles fuere ad proprias iniurias, donec hæ cum diuinis non fuerunt coniunctæ, & expectauit mitiſſimus Moſes, dum DEVS ipſe ſerui optimi vindex exiſtens obiurgaret detractores [d]: Quare non timuiſtis detrahere ſeruo meo Moyſi? Laudem hanc facilitatis & humanitatis in abolendis remittendiſque iniuriis, tanti Scriptores profani fecerunt, vt qui de viris illuſtriſſimis monimenta ediderunt, laudis eiuſdem partem cumprimis ipſis communicandam cenſuerint. Hoc Suetonius diligenter factitauit ſcribens de Iulio Cæſare [e], de Octauio Auguſto [f], de Tiberio [g], de Tito (hic dicebat ſe cùm nihil faceret dignum, propter quód contumeliis afficeretur, non curare mendacia,) de aliis, quotum tamen larua potiùs, vmbráque virtutis, quàm vera, ſinceráque virtus fuit, vel eodem Suetonio teſte.

a Act.23.3. & ſeq.
b Iob 42.8.
c Num.12 11.
d Ibid.3.8.
e Cap.75.& ſeq.
f Cap.54.& 55.
g Cap.28.

In cogitatione tua.] Ἐν συνειδήσει σοῦ, In conſcientia tua.) Vetus tranſlatio (In mente) במדעך *bemadahhacha*, In ſcientia tua.) Si auium nomine ANGELOS intelligimus, hi cogitationem, mentem, ſcientiam, voluntatem quoque noſtram nouerunt vel in VERBO, ſeu per reuelationem DEI, vel vt aliquo modo manifeſtantur per ſigna, tum in opere, tum in facie, geſtúque omni corporis, tum in ſermone, tum aliter, vt hoc loco rectè Bonauentura, & nos alibi [h] pluribus.

Non placet verò mihi Hugonis diſtinctio, cogitationes quas ANGELI ſuggerunt, ab ipſis cognoſci (dubitans tamen id tradit) an recipiamus an non, alias quæ à Carne, vel à Mundo fiunt in nobis, conijcere magis ex ſignis, quàm noſſe. Par ſine dubio de omnibus ratio, provt in intimo latent aut intellectu, aut voluntate, ſiue naturaliter potiùs nequeant ab ANGELIS ſciri, ſiue quia DEVS quod naturali lumine poſſent, impediat; quod à me alibi, vt iam dixi, diſputatum, nunc non retracto. Lyranus caueri cogitationem dicit, quia quæ cogitamus, facilè per verba excidunt ex ore etiam nobis nolentibus, & imprudentibus.

h Diſput.de Angelis & in cap.1. Act. Apo.24.

Ne detrahas.] Μὴ καταράσῃ, Ne maledicas, Ne execreris אל תקלל *al thekalal*, Ne vilipendas, Ne malè preceris, Ne verbis eleues, extenues, deprimas, ne blaſphemes, ne leuiter loquaris, vt de re abiecta. Cùm autem detractio voce propriè fiat, fortaſsè illud anteà poſitum (In cogitatione tua,) idem erit, quod conſcio te ſolo. Solus namque quis interdum ſecum loquitur, ita vt ſynonymum ſit quod ſequitur.

Et in ſecreto cubiculi tui.] Καὶ ἐν ταμείοις κοιτῶνός σου, Et in penetralibus cubilis tui. ובחדרי משכבך *vbchadre miſchchabtha*. Similis phraſis Pſalmo quarto [i]: Quæ dicitis in cordibus veſtris, & in cubilibus veſtris. Lyranus, Moringus, Caietanus, Titelmanus, Vatablus, & Sà vtrumque exponunt, ne in occultiſſimo quidem loco. Hac ratione ceſſaret dubitatio de ANGELIS, quo pacto cognoſcant intimas cogitationes. Gloſſa Interli-

i Verſ.5.

neatis interpretatur conſcientiam. Cùm Christus orantes iubet in-
a Matt. 6. 6. trare in cubiculum [a], vult caueri gloriæ cupiditatem affectatam, & quod in ipſis eſt, clàm cæteris orare.

Ne maledixeris.] Idem verbum Hebraicum, Græcúmque eſt, quod in priore membro. Symmachus λοιδορήσῃς, Conuitiis inceſſas.

Diuiti.] Nomen diuitis pro principe, vel etiam pro Rege ſumitur, ſeu pro illo qui præeſt, vt Vatablo quoque placet, Moringo, Titelmano, Caietano: Viciſſim rex vſurpatur pro diuite, & potente: colebantur namque
b In Phormione. nomine regis à ſeruis domini. Exemplum petes à Terentio [b] cum nota-
c In Capti. tione Donati, à Plauto [c], à Martiale [d], à Columella [e], ab Horatio [f], à Iu-
d Lib. 2. Epigr. in 18. & l. 1. in 113. & l. 4. in 40. & 84. & alibi. uenali [g], ab aliis. Inde rex conuiuij, qui opulentior, & diues, quaſi Diuus, & Deus quod non egeat ac nihil deſit ei, ſed det omnibus. Sic opinor in Scripturis diues, & pauper, cum opponuntur, diuitis nomen ſignificat quẽlibet nobilem, & potentem. Referam Horatij [h] locum, qui vtrumque docebit, & quod prius dicebatur, pecuniæ obedire omnia, & quod modo dici-
e In Præfatione. mus, eſtque priore demonſtratum verſu, diuitem ſumi pro Principe:
f 2. Carm. Ode 14. *—Omnis enim res*
g Saty. 14. " *Diuitijs paret, quas qui conſtruxerit, ille*
h 2. Serm. Saty. 2. " *Clarus erit, fortis, iuſtus, ſapiens, etiam rex.*
Accipe geminam Græci poëtæ ſententiam de Plutone [i]:
i Ariſtopha. in Pluto. " Καὶ νὴ Δί᾽ εἴ τί γ᾽ ἐστὶ λαμπρὸν καὶ καλὸν
" Ἢ χαρίεν ἀνθρώποισι, διὰ σὲ γίγνεται,
" Ἅπαντα τῷ πλουτεῖν γὰρ ἐσθ᾽ ὑπήκοα,
" *Et per Iouem, ſi quid eſt ſplendidum, & honeſtum (aut pulchrum)*
" *Vel gratum (aut lepidum) hominibus, per te (aut propter te) fit,*
" *Omnia diuiti enim ſunt obedientia.*

Quia & aues cæli portabunt vocem tuam, & qui habent pennas, annuntiabunt ſententiam.] Cæteri numero ſingulari, præter Aquilam, qui poſuit πτερωτά, id eſt, alata, ſicut πετεινὸν eſt volatile. Sed hoc non refert. Aues in propria ſignificatione ſumit Hieronymus, Albinus, Carthuſianus, Lyranus, & Chaldæa paraphraſis (vtens nomine Angeli pro nuncio) Moringus etiam, Titelmanus, & Caietanus: Sed per hyperbolem, vt cum dicimus, parietes quæ audierint, non celaturos; ſi hi tacuerint, lapides cla-
k Lucæ 19. 40. maturos [k]: Lapidem de pariete clamaturum [l]; tanto magis non defutu-
l Habac. 2. 11. ros ex hominibus, qui audita maledicta regi, atque primariis referant, ac palam vbique diuulgent: tales autem recte aues vocati, quia leues, garruli, celeres, inconſtantes, eo modo quo Dæmones hoc nomine vocantur à
m Matt. 13. 4. 19. Christo [m]. Bonauentura, & Hugo ſumunt vel bonos, vel malos Angelos, qui Deo renuncient: ſed potius malos: Hieronymus ruſus poſt Thaumaturgum, bonos, & adminiſtratorios ſpiritus. Olympiodorus ex variis opinionibus, ſed retento ſingulari numero, per volucrem cœli, aut animam ipſam, aut inſitum nobis Spiritum, per habentem alas vel Spiri-
n Matt. 3. 16. tum Sanctum, qui apparuit in columbæ ſpecie [n], vel ſanctos Angelos, vel Diabolum, cum aëreis poteſtatibus: ipſe verò tandem primum ſequitur dicendi modum. Hic mihi maximè accommodatus videtur, atque per aues, & pennas habentes, repetitione Hebræis vſitata idem ſignificari, vt nil

attineat

attineat declarare quo pacto dicantur Angeli DEO, quem nulla res latet, portare vocem, vel annunciare ſententiam, mali accuſandi animo, & noſtri ſupplicij deſiderio: boni veniæ impetrandæ gratia, & auxilij reportandi, cum quæ de nobis nunciant, mala ſunt; cum bona, vt ea dignetur DEVS tueri, & adaugere. Hugo atque Bonauentura hoc explicant, dicuntque non vt diſtanti, ſed vt Iudici DEO, vel auxiliatori ANGELOS res noſtras deferre: cuius rei extãt in hiſtorijs exempla non pauca, tum in Apocalypſi [a], quando & narrantur ANGELI orationes hominum offerre, & Diaboli accuſare.

Ceterum non ſatis commodè videtur hic accipi pro anima, inſito nobis Spiritu, SPIRITV Sancto auis vox, aut habentis pennas; licèt ſuus cuique animus conſcientia; Synterefis accuſator ſit ac tortor, atque etiam proditor. nam agitur de huiuſmodi cognitione, quæ ad neſcientem perlata, illum incitet ad inferendum ſupplicium: nemo verò neſcit quid ſit in homine niſi Spiritus qui eſt in homine [b], SPIRITVS Sanctus multo maxime, perſcrutans omnia, etiam profunda DEI [c]. Sic neuter eget nuncio, neuter reſcit ex alio.

Itaque aues cœli ſunt delatores, qui vel ſponte, vel ex officio principibus præſertim viris perferunt audita. Delectantur maxime Principes delatoribus, & curioſis, & προσαγωγίδαις, & συκοφάνταις, & εἰρηνάρχαις, & ὠτακουσταῖς, & mandatoribus, & ſcurris, & quadruplatoribus, & ſtationariis (harum notionem vocum diſces ex aliis,) & corycæis qui ſubauſcultent, quæ loquuntur alij, explorent, cognoſcant, renuntient. Hi cum certa deſunt, veriſimilia comminiſcuntur. Lex primum Papia conſtituit iſtis præmia [d]: Tiberius quæſtum quærens ex confictis etiam criminibus, nulli fidem abrogabat, ſiue quid veri, ſiue quid falſi referrent [e]: factitauit idem eadem de cauſa Domitianus [f], qui genus id hominum prius odio, pœniſque proſecutus fuerat [g], cùm diceret, Princeps qui delatores non caſtigat, irritat. Placuerunt quoque delatores Conſtantino [h], & Maximo [i], & Gallo [k]. Sed hoc hominum genus in vniuerſum ſuſtulit Traianus [l], Veſpaſianus, ac Titus [m], & Macrinus [n], & Pertinax [o], & Gordianus [p], & Conſtantius [q]. Pius autem Antoninus [r], ſi non probarent, interficiebat; ſi probarent, dimittebat infames, oblato præmio: hoc idem contra calumniatores Chriſtianorum ſanxit Adrianus [ſ], & Aurelius [t]. Commodo Imperatore hæ voces in acclamationibus Senatus auditæ: (DELATORES AD LEONEM [u]) nunc cruce, nunc igni, nunc exilio, nunc naufragio exitialis illa natio ab iis quos dixi, animaduerſa eſt. Tyrannidem ſapit, & Tyrannum Dionyſium [x] olet impiis hominibus vti, qui ſeſe in hominum inſinuent, ceu proſagogidæ, conuentus colloquia, vt captent, hauriãtque quid quiſque ſentiat dicátve. Minimùm arguit anxium hoc ſtudium ſui ipſius diffidentiam, quam Darius minor cum haberet, adhibuit ὠτακουστάς. Inde prouerbium (MVLTAS REGVM AVRES, OCVLOS MVLTOS ESSE.) Vocat enim etiam Ariſtophanes [y] Pſeudoartabam regis oculum, quod, quid ageretur, per eum cognoſceret. Deioces autem hac in re quo pacto ſe geſſerit narrat Herodotus [z]. Conuenit in iſtos adagium: Midas

a Cap. 5. & cap. 12. 10.
b 1. Cor. 2. 11.
c Ibidem.
d Suet. in Nerone c. 10. Tacitus li. 4.
e Suet. in Vita c. 61. Tac. lib. 5.
f Suet. in Vita c. 12. Plin. in Panegy. ad Traianum. Iuuen. Saty. 1. & 4.
g Suet. cap. 9. Martial. li. 1. Epig. in 4. niſi mauis loqui hunc de Tito.
h Pompon. Letus in Vita.
i Herodia. lib. 7.
k Ammian. lib. 14.
l Plin. in Panegyr.
m Suet. in Tito cap. 8. Dion. in Vita eiuſdem.
n Capitolin. in Vita Herodia. lib. 5.
o Herod. l. 2.
p Herod. l. 7.
q L. 4. de Petitian. C. Theodoſ.
r Iul. Capitolinus in Vita
ſ Euſeb. 4. Hiſto. cap. 9.
t Euſeb. 4. Hiſt. cap. 12.
u Lamprid. in Commodo.
x Rhodig. lib. 22. cap. 17.
y In Acharnenſibus.
z Lib. 1.

aſini auriculas: dimittebat ille, vtpote tyrannus, quos dixi ſubauſcultatores, iiſque aurium vice vtebatur [a].

Mutuati multa ſumus de Alexandro ab Alexandro cum Tiraquello [b], quos lectos poſtea deprehendimus à Radero [c]: adde Lazium [d], vel Zazium, & Petrum Gregorium [e], & Cuiacium [f], qui poſt Syneſium hos nominat κοινὰς ἀλάστορας τῆς χώρας.

Nihil in vſu familiari moleſtius accidere poteſt, quàm cùm neſcias pectus tuum, in cuius liberè ac tutò ſinum effundere valeas, cui committas arcana, vel ad quem conſilia perſcribas, quo cum animum communices. Queritur hac de re grauiter apud Atticum M. Cicero [g]. Itaque poſthac, inquit, non ſcribam ad te, quid facturus ſim, ſed quid fecerim: omnes enim κωρυκαῖοι videntur ſubauſcultare quæ loquor. Attamen Reipublicæ perutile eſt, per honeſtas, ac ſolertes, & fideles perſonas, boniqúe communis, quàm priuati commodi ſtudioſiores diſcere de aliorum muneribus, criminibus, iniuriis: Hoc qui non curant, curioſi ſunt, & ſcurræ, quos belliſſimè deſcribit Plautus [h].

» *Neque ſtolidius, neque mendaciloquius, neque argutum magis,*
» *Neque confidentiloquius, neque periurius, quàm vrbani aſſidui*
» *Ciues, quos Scurras vocant.*
» *Qui omnia ſe ſimulant ſcire, nec quidquam ſciunt,*
» *Quod quiſquam in animo habet, aut habituri ſunt,*
» *Sciunt: id quod in aurem Rex Reginæ dixerit, ſciunt: quod*
» *Iuno fabulata ſit cum Ioue: quæ neque futura, neque facta ſunt,*
» *Tamen illi ſciunt: falsò, an verò laudent, culpent que velint,*
» *Non flocci faciunt, dum illud quod libeat, ſciant.*

Petrus Bleſenſis [i] hinc aptè colligit ſecreta diuitum occultari non poſſe, ideo periculoſum eſſe illorum communicare conſiliis. Si quid enim per incuriam euolauerit, ſecreti conſcio imponendum. Confirmat Iuuenalis [k] ſententia:

» *O Corydon, Corydon, ſecretum diuitis vllum*
» *Eſſe putas? ſerui vt taceant, iumenta loquentur,*
» *Et canis, & poſtes, & marmora; claude feneſtras,*
» *Vela tegant rimas, iunge oſtia, tollito lumen*
» *E medio: clamant omnes, propè nemo recumbat,*
» *Quod tamen ad cantum galli facit ille ſecundi,*
» *Proximus ante diem caupo ſciet.*

Affert præterea quod de Midæ auriculis dictum eſt, ac de Pallade, quæ Erychthonium ſuum occultare non potuit, quin ipſum cornicis garrulitas publicaret [l].

Aues cœli.] Tritiſſima cœli ſignificatio pro aëre, vt cùm etiam nominantur volatilia, & volucres cœli, vt in Pſalmo [m], & in Cantico trium puerorum [n], & alibi paſſim. Sic etiam Dæmonia vocantur ſpiritualia nequitiæ in cœleſtibus [o], id eſt, in aëreis ſpatiis, quæ omnium Doctorum opinio eſt, inquit Hieronymus [p] (tradit id verò etiam Antonium vidiſſe ac retuliſſe Athanaſius [q]) plena eſſe contrariis fortitudinibus. Scio locum illum Apoſtoli Græcos exponere, pugnam eſſe cum Dæmoniis, non de

a *Lucian. Opuſc. Non eſſe facile credendum delatoribus, & de mercede ſeruientibus, & aduerſus ineruditum. Plutarch. de Garrulit. Ariſt. 3. Poli. Perſius Sat. 1 Auctor Adagiorum.*
b *Lib. 4. c. 22*
c *In Martial. lib. 1. Epig. in 40.*
d *In Catalogo legũ antiquarum.*
e *Lib 32. Syntag. c. 4.*
f *In Not. ad lib. 5. Sent. receptæ. tit. 13.*
g *10. Epiſt. ad Atticum. in vlt.*
h *In Trinum.*
i *Epiſt. 59.*
k *Saty. 9.*
l *De hac re Natalis Comes 9. Mytholog. c. 11.*
m *Pſ. 8. 9.*
n *Dan. 3. 80.*
o *Epheſ. 6. 12*
p *In eum locum.*
q *In vita.*

de paruis rebus, ſed de cœleſtibus, ita vt præpoſitio (in) ſit vice (propter, aut pro) Auguſtinus [a] nos in cœleſtibus conſtitutos, id eſt, ambulantes in ſpiritualibus D e i præceptis dimicare contra ſpiritualia nequitiæ, quæ nos inde conantur abſtrahere, noluntque vt nos aſcendamus illuc, vnde illa deiecta ſunt. Sed primus ſenſus longè melior, qui placet quoque magis Auguſtino [b], qui huius occaſione loci monet id quod dixi de communi notione cœli pro aëre, ne quis, inquit, exiſtimet ibi habitare mala Dæmonia, vbi Solem, & Lunam, & ſtellas D e v s ordinauit.

Qui habent pennas.] Auium, & volucrium, & volatilium proprium epithetum, vt dicantur pennata [c], & hæc abſolutè ponuntur pro illis, nempe pennata pro auibus [d], &c.

Sententiam.] דבר *dabar*, λόγον σε. Deeſt poſſeſſiuum pronomen in textu Hebræo, ſicut & antea ad (vocem) ſatis tamen vtrobique intelligitur. Sententia verò non hic grauem, ſeu doctum, moratúmve, ſed ſimplicem ſermonem, orationémque ſignificat, & quidem contra Regem vel Principem, denique opinionem, ac iudicium de ipſo.

* *
*

[a] *De agone Chriſt. c. 5. quod indicat quoque Pſalmo 30. Cõc. 5*

[b] *Ibid. de agone Chriſt. c. 2. & 5.*

[c] *Pſ. 77. 27. Pſ. 148. 10.*

[d] *Prou. 1. 17.*

CAPVT

CAPVT VNDECIMVM.

SVMMARIVM.

HORTATVR *Eccleſiaſtes ad promptam in pauperes largitionem: eleemoſyna enim opes augeri magis, quàm induſtria, vel aſsiduo labore. Sed & illud monet, præmium ſuppliciúm-ve cuilibet pro meritis decretum, maximè poſt præſentem vitam. Interim ſtrenuè ac ſedulò in opus incumbendum, quicumque ſeſe obijciat caſus, vitæ huius lucem & vſuram captando cum moderatione. Dicuntur hæc tamen figurata oratione.*

Verſ. 1.] MITTE panem tuum ſuper tranſeuntes aquas: quia poſt tempora multa inuenies illum.

SPE futuri præmij ad impendenda miſericordiæ opera cuilibet egenti libenter, ac liberaliter inducit Eccleſiaſtes. Dicamus primùm de præcepto ipſo; deinde de præmio: quod, vt melius fiat, ponam tibi ob oculos variam huius ſententiæ lectionem, iuxta etiam diuerſas editiones. Nih autem video, cur cum Caietano debeant quæ ſequuntur inter animi bona reuelata cenſeri: quæ prius adhuc dicta ſunt, tantùm ad illa, quæ ſubſunt naturali notitiæ: poteſt enim naturæ lumine notio haberi de honeſtate eleemoſynæ, & de præmio aliquo poſt hanc vitam. Sed ad inſtitutum.

Hebraica, & Græca ſic habent ad verbum: (Mitte panem tuum in, vel, ſuper faciem aquarum, aut aquæ: quia in multitudine dierum inuenies illum.) Verus tráſlatio eodem pacto. Chaldææ paraphraſis expoſitio eſt iſta: (Porrige alimentum tuũ pauperibus, qui ambulant in nauibus ſuper facies aquarum: quoniam poſt tempus dierum multorũ inuenies mercedem eius in ſeculo hoc, & in ſeculo venturo.) Hic eſt primus modus, pauperes deſignans eos, qui mari faciunt iter. Eodem alludunt, qui quoſlibet pauperes, præſertim peregrinantes comprehendunt, quaſi fluẽtes perpetuò, nec certo

loco

loco conſiſtentes. Meminit Moringus, & Titelmanus, & Lyrano placet, Hugoni, Carthuſiano, Bonauenturæ, Olympiodoro. Sed addunt etiam quidam deſignari & multitudinem, & fluxum ad mortem, quia Aquæ multæ, populi multi [a], &, Omnes quaſi aquæ dilabimur [b]. Ergo ſuper tranſeuntes aquas erit ſuper eos, qui tranſeunt, & participium non iungetur cum aquis, velut earum epithetum, niſi hoc ſenſu, quia homines, maximè ij, qui pauperes, cenſentur velut aquæ. *a Apoc.17.15.* *b 2.Reg.14.14.*

Altera loci declaratio: Mitte panem tuum ſuper eos qui tranſeũt aquas, necnon in quos aquæ intrant [c], nempe qui ſunt flebiles, & tribulationibus immerſi, quales viduæ, pupilli [d], &c. Eſt apud Titelmanum, traditur autem etiam à Bonauentura. Has aquas Olympiodorus iterum, quem tertium numerare ſenſum pores, accipit de lacrymis eius ipſius, qui aliis benignè faciat, vt non contentus affectu lacrymabili, addat inſuper externum ſubſidium, & viciſſim hoc tribuat ex miſericordi ſympathia. Clarius & Titelmanus, tacito Auctorum nomine recitant. Quarto mittere panem ſuper aquas eſt effuſè largiri, perinde ac ſi quis res ſuas abijceret in aquas ſine fructu, vt quidem immites auari credunt, inquit Thaumaturgus, cùm tamen progreſſu temporis ſatis appareat non infrugiferam beneficentiam fuiſſe; licèt non pauperes ipſi retribuant, in quibus ſeminatur ceu in aquis, ſed DEVS in retributione Iuſtorum [e]. Vbi quintus implicitus eſt ſenſus, ſi attendis. Clarius autem quartum affert, & Hugo. Perde pecuniam propter fratrem, & amicum [f]. Franciſcus Venetus [g] meminit Arabici Prouerbij, quod congruit propoſito: Bonum operare quod pores, & illud in aquam proijce, quia piſcis aliquis educet ipſum aliquando foras in tui beneficium. Caietanus aſſignat ſextum ſenſum. Vult agi de eleemoſyna eroganda in abſentes; id indicare verbum (mitte) ſicut ſequenti verſu in præſentes, vbi eſt (da) Mittere igitur panem ſuper facies aquarum, eſt nauibus deportandum curare. Septimum innuit Moringus, immò Hieronymus, vt mittere ſuper aquas ſit iuxta aquas, trita ſatis phraſi, vt in Pſalmo, Super flumina Babylonis [h], &c. ac proinde cum prouentu, ſicut felicius ad aquas iactum ſemen, ac vberiore fruge prouenit [i]. Quomodo enim qui ſuper irrigua ſeminat, fructum ſementis expectat, ita qui largitur egentibus, non granum ſeminis, ait Hieronymus, ſed ipſum panem ſerit, fœnore quodam multiplicationem illius præſtolans, & cùm dies Iudicij aduenerit, multò ampliùs quàm dederat, recepturus. *c Pſ.68.1.* *d Iaco.1.27.* *e Luc.14.12.13.14.* *f Eccl.29.13.* *g Probl. Scriptor. tomo 5. ſect.1. Probl. 96.* *h Pſ.136.1.* *i Eſa.32.20.*

Subdit octauam myſticam penitiùs intelligentiam, quam reperio quoque in Olympiodoro, & Hugone, Ne pigeat doctorem Eccleſiaſticum panem rationalem præſtare quibuſcumque ſit irriguum pectus, & animæ plenus venter fluminibus aquæ viuæ [k]. Sed vbi non eſt auditus, non effundat ſermonem [l]. Paulò aliter idem Hieronymus ſuper Eſaiam [m], ſed ita vt ad eundem pertinere ſenſum poſſit, vt cunctis doctor infundat gratiam ſpiritualem verbi diuini, præmium recepturus in nouiſſimo die, multo magis, quàm qui præbens eleemoſynam, facit ſibi amicos, qui recipiant eum in æterna tabernacula [n]. *k Ioan.7.38.* *l Eccl.32.6.* *m In cap.55.* *n Luca 16.9.*

Nonum poſſumus addere, vel decimũ, ſi quem modò retuli ex Hieronymo, diſtinguendus videatur: Tranſeuntes aquas, ſeu remiges ac nautas eſſe

pauperes, qui dum ipſis benignè facimus, nos quodammodò per hoc mare magnum, & ſpatioſum [a] manibus ad ſalutis vehunt portum. Facilis hæc tranſuectio, inquit Chryſoſtomus [b]; ſecurè illuc transfretimus, & in theſauro indeprædabili reponimus quæcumque per pauperum manus præmittimus.

a Pſ. 103. 25.
b Hom. 48 in cap. 24. Gen.

Aliqui [c] decimo vel vndecimo loco ſententiam extendunt ad pauperes etiam defunctos, qui & ipſi velut aquæ dilabuntur, & intelligi poſſunt numero octonario, qui eſt ſequenti verſu, quia tranſierunt per ſeptenarium præſentis vitæ. Horum ſenſuum eſt optimus, qui ſeptimo loco eſt allatus, ei namque fauent magis editio Hebræa, & Græca, quę carent epitheto tranſeuntium aquarum, vel participio ſignificante illos, qui tranſeunt, ſeu iter habent per aquas. Quanquam nihil impedit quod vulgata poſuit (tranſeuntes) immò iuuat potiùs, maximè ſumendo pro epitheto, ſtantes enim, ſiue ſtagnantes aquæ ſunt magis infœcundæ. Felix lignum plantatum ſecus decurſus aquarum [d], ſolétque ſub aquarum currentium, fluentium, atque ſalientium figura, DEI larga promiſſio deſignati [e].

c Oſor. Tom. 3. Sermonum in Cõmemo. fidel. defunct.
d Pſalm. 1. 3. Ierem. 17. 8.
e Eſa. 30. 25. Ioan. 4. 14. & 7. 38.

Ex dictis intelligi poteſt de præmio. (Quia poſt tempora multa inuenies illum.) Chaldæus, in vtroque ſeculo, & vita interpretatur. Alij paſſim de futura. Thaumaturgus de præſenti. Probo primam ſententiam. Pietas enim ad omnia vtilis, promiſſionem habet vitæ quæ nunc eſt, & futuræ [f]. Legatur liber Iulij Fulci de bono eleemoſynæ, præter infinita alia tum exempla, tum teſtimonia, nulla ferè in re liberaliores Scripturarum, Patrúmque ſententiæ, quàm in liberalitate commendanda, & in remunerando DEVS, qui pro miſericordiæ operibus vel omiſſis, vel factis ſolenniter pœnas eſt, atque præmia daturus [g]. Non obſtat quod dicitur (poſt tempora multa) vel Hebraicè, & Græcè (In multitudine dierum) quod minus quid videatur, quoniam voluit præcauere, ne quis nimis citò fructum ſuæ liberalitatis expectaret, certus tamen non defuturum etiam in hac vita, eúmque etiam perſæpè temporalem. Hieronymus verò in Iſaiam [h] ait hoc loco multitudinem dierum ſignificare multa ſecula poſt futura, ipſámque futuram beatitudinem. Thaumaturgus poſteram diem ſimpliciter expoſuit, nempe tempus indefinitum, etiam præſentis vitæ.

f 1. Tim. 4. 8.
g Matth. 25. 35. & ſeq.
h Lib. 15. capite 55.

Mitte.] Caietanus vim faciebat in hoc verbo, vt eo diceret indicari tranſmiſſam abſentibus eleemoſynam, idque ipſum anteà notauerat Hugo. Hebræum verbum שלח *ſchallach*, quod hîc eſt in piel, crebò vim habet eandem, atque ſimplex, ſeu in prima coniugatione, non ſolùm ſignificans dimittere ad remotos quidpiam, ſed quomodocumque porrigere manu extentá. Euangelicum, & Eccleſiaſticum, & Apoſtolicum verbum eſt hoc. Apoſtoli enim dicuntur quia miſſi, ab ἀποστέλλω, quod hoc quoque loco habetur. Quicumque alteri donat, licet præſenti, mittere poteſt dici, quia ea re, quam dat, abdicat ſe, dimittit à ſe, transfert, & tranſmittit in alium, quam ſignificationem exprimit magis coniugatio huius verbi piel.

Panem.] Sæpè admonui, omnem eſcam, victúmque panis nomine deſignari, quaſi Latinum ſit à paſcendo, vt Nonio placuit, vel vt aliis, quod Græci πᾶν omne dicunt; adhibetur enim ad omne pulmentum, & vice cunctorum poteſt eſſe ciborum. Eadem ferè de voce Hebræa לחם *lechem*, ratio

ratio à לחם *lacham*, quod eſt inter alia incidere tam ore, dentibúſque quàm gladio. Hinc fit, vt aliàs pro exquiſito cibo vſurpetur, vt ibi: Beatus [a] qui manducabit panem in regno DEI, &, Tu comedes panem in menſa mea ſemper [b]: aliàs pro viliſſimo: Repleti priùs pro panibus ſe locauerunt [c], &, Non vidi iuſtum derelictum, nec ſemen eius quærens panem [d]: Cùm ſe mouerit ad quærendum panem [e], &c. Ideò communiter omnes petimus à DEO panem quotidianum [f]. Ἄρτον denique deriuant vel tanquam τρέφεμμα, quod τῷ σώματι ὑμῶν αἴρεται ἢ προσφέρεται καθ' ἑκάστην; vel quia αἴρει τὴν δύναμιν, id eſt, exhibetur quotidie, vires ſubleuat.

a Luc. 14. 15. *b 2. Reg. 9. 7.* *c 1. Reg. 2. 5.* *d Pſ. 36. 25.* *e Iob 15. 23.* *f Luca 11. 3.*

Tuum.] Non alienum, non raptum: honorandus namque de tua ſubſtantia, DEVS [g], & à DEO ipſo docuit nos CHRISTVS petere panem noſtrum [h], hoc eſt, præter alias expoſitiones, iuſtè, ac honeſtè acquirendum. Ambroſius [i] tractans verba illa de Achab [k]: Proiecit ſe in lectulum ſuum, & non comedit panem, addénſque (panem ſuum) ait: Etenim diuites magis alienum panem, quàm ſuum manducant, qui raptu viuunt, & rapinis ſumptum exercent ſuum. Id meritò turpius notat eſſe Chryſoſtomus [l], quàm cùm pauperes emendicant, iſti enim ab honeſtioribus, & ſponte dantibus petunt, hoc eſt, à diuitibus, diuites ab inuitis, & ſordidis pauperibus, & quidem ſericeas induti veſtes. Tuum quoque dicit, qualem tibi paras ipſi; non micas decidentes tantùm, non viliorem & ſecundarium. Frange eſurienti panem tuum [m]: Comedat pupillus de buccella tua [n]. Comede panem tuum cum eſurientibus, & egenis [o]. Cùm verò hortatur CHRISTVS vt amicos faciamus de mammona iniquitatis apud Lucam [p], inter alios varios dicendi modos hic propoſito commodior, quem innuit Auguſtinus [q], vt non quidem per ſe ex iniuſtè partis, ſed iniuſtè retentis: incipiunt enim iniquæ cenſeri, ſi retineantur, cùm pauper iis indiget.

g Prou. 3. 9. *h Luca 11. 3. Matth. 6. 11.* *i Lib. de Naboth, cap. 4.* *k 3. Reg. 21. 4.* *l Hom. 13. in 1. Cor. 4.* *m Eſa. 58. 7.* *n Iob 31. 17.* *o Tob. 4. 7.* *p Luca 16. 9.* *q 2. Quæ. Euãgel. in q. 34.*

Super tranſeuntes aquas.] Primum eſt epithetum ſecundi, vt docui. Hieronymus [r] alibi legit (ſuper aquam.)

r In Eſa. c. 55. lib. 15.

Verſ. 2.] DA partem ſeptem, necnon & octo: quia ignoras quid futurum ſit mali ſuper terram.

INTER illuſtriores hujus libri locos eſt iſte; variéque admodum declaratus. Chaldæus exiſtimat contineri hac ſententia prouidũ conſilium pro patrefamilias, vt agrum ſerat tempeſtiuè non menſe tantùm Tiſri, ſed etiam Caſleu, quando quæ ſit futura copia, vel penuria annonæ ignoret. Sunt noſtri menſes September, & Nouember. In Iudæa notat Hebræorum [s] Calendarium tempus ſerendi menſe poſteriore. M. Varro [t] refert veterum opinionem ſerendum eſſe ab Æquinoctio Autumnali vſque ad diem XCI. poſt brumam, niſi quæ neceſſaria cauſa coëgerit non ſerere. Palladius [u] frumentorũ ſationi, tritici, farris, hordei aſſignat Decembrem. Columella [x] ad nonum Kalen. Octob. circiter, ſiue citra Kal. Octob. præſertim in locis vliginoſis, exilibus, frigidis, opacis. Citat Virgilium [y]:

" *At ſi triticeam in meſſem, robuſtaque farra*

s Menſe Nouembri apud Geneb. in Pſalmos. *t 1. de Re Ruſtica, cap. 34.* *u 13. de Re Ruſt. Tit. 1.* *x 2. de Re Ru. cap. 8.* *y 1. Georgic.*

" *Exercebis humum, ſoliſque inſtabis ariſtis,*
" *Ante tibi Eoæ Atlantides abſcondantur,*
" *Gnoſiaque ardentis decedat ſtella coronæ*
" *Debita quàm ſulcis committas ſemina, quamque*
" *Inuitæ properes anni ſpem credere terræ.*

a In Ergis lib 2.

Conſentit Heſiodus [a].

" Πληϊάδων ἀτλαγενέων ἐπιτελλομενάων
" Ἄρχεσθαι ἀμητοῦ, ἀρότοιο δὲ δυσομενάων.
" *Pleiadibus Atlante natis exorientibus*
" *Incipe meſſem: arationem vero occidentibus.*

b Leuit. 23. c Ioſe. 3. Antiq. cap. 10.

In Pentecoſte ſegetis triticeæ demeſſæ ſpicæ offerebantur DEO in primitias, indeque panes duo conficiebantur [b]. Sic oportuit ſeri triticum tempeſtiuius, & potuit aliquàdo ſerius, quia ſecundũ lunationes [c] Paſcha, & Pentecoſte modo citius, modo tardius celebrabantur. Sed quid diſſero, quod metere non eſt meum? nec arbitror propoſito conuenire, Chaldaicam illam expoſitionẽ, cui repugnat cõmunior reliquorũ interpretatio de facienda eleemoſyna, de qua priore quoque verſu actum eſt. In modo tamen explicandi variant, & præter iſtum alios quoque allegoricos ac tropologicos alij tradunt. Ratio autem diſcrepandi ferè pendet ex numeris ſeptenario, atque octonario, & quia quidam legunt partem in ſingulari, alij in plurali, ſeptem & octo, aut in dandi, aut in accuſandi caſu, aut in gignendi.

d Hic & con. Luci eria. aliiſque locis, qui poſtea citantur.

Incipiamus ab allegoria, aliiſque myſteriis. Ordine loci ſecundus intellectus poni poteſt, Hebræorum, teſte Hieronymo, & Sabbatum, qui eſt ſeptimus dies, & Circumciſionem vſurpari ſolitam octauo ſeruandam eſſe, Tertium, ac præterea nullũ ex ſua tradit opinione Hieronymus [d], Gloſſa Interlinearis, quique tranſcribit, vt non diſſimulat in Præfatione Albinus, Hieronymum, vt in vtrumque Teſtamentum tam vetus, quàm Nouum pari veneratione credamus, nec Sabbatum duntaxat, vt Iudæi, ſed etiam reſurrectionem; nec in totum repudiando legem veterem, vt Marcion, Manichæus, alij: quia non poſſumus, dignamque pœnam iam nunc mente comprehendere, quæ repoſita eſt his, qui verſantur in terra Iudæis, atque Hæreticis, è duobus alterum denegantibus. Placuit idem Salonio, ſed profitenti ſolam huius libri myſticam explicationem.

e 2. De Iacob cap. 12.

f Tom. 1. & Ep. 52. Edit. Rom.

g Cap. 3. 2.

h Cap. 5. 5.

Meritò Carthuſianus appellat ſenſum iſtum Expoſitorum Catholicorum, quia plures ſequuntur illum, vitantes rationem exponendi Iudæorũ, non tamen quòd velint eſſe litteralem. Tradidit eum etiam Ambroſius [e], diſputans de ſeptem Machabæis, cum matre, dicenſque illos in vtroque numero conſortium gratiæ conſequi, in lege nutriri, per gratiam coronari, ſeptem tamquam in Sabbato, octo tamquam in Euangelio. Eundem lege in Enarratione altera in Geneſim [f], vbi ſeptem attribuit Veteri, octo Nouo Teſtamento, propter reſurrectionem: & ad id affert quindecim argenteos, quibus Oſee ſibi coniunxit meretricem [g]: ſeptem paſtores, & octo morſus hominum (in vulgata emendata, octo primates homines, non autem hominis aut hominũ, vt vellet Ribera) apud Michæam [h], id eſt, præcepta legis, & Euangelij mandata, in quo deuorata eſt mors. Eodem ſpectant

ctant gradus templi [a],& Pſalmi graduales,quos ad hoc afferunt Hieronymus (qui Michæam eodem propemodum pacto explicat, eundemque vide ſeu alium Tomo nono [b]) & Ambroſius , hic verò prætere a gradus quibus aſcendit Sol,quando Ezechias vitæ huius accepit commeatum [c]:(erāt tamen ſolum decem) dies quibus manſit Paulus apud Petrum [d].Auguſtinus ſcribens ad Ianuarium [e] Epiſcopum ait duplex hîc Teſtamentum ſignificari,ſeu celebrationem Sabbati, & Diei dominici. Illum ſequitur Salmeron [f]. Olympiodorus hoc idem admittit , ſed inſuper quarto docet iniungi, vt iſtius vitæ tempore theſaurizemus per bonorum operum executionem in vitam futuram. Id antea Nazianzenus [g] docuerat dicens ſic nonnullos iam quoque maiores expoſuiſſe. Innuit præterea Gregorius Papa [h], & Petrus Bleſenſis [i]. Quintus apud eundem Olympiodorū ſenſus,vt non Chriſtianis duntaxat, quibus peculiariter competunt dona Spiritvs Sancti, ſed & Iudæis celebratoribus Circumciſionis octaua die,benignè faciamus, nullo habito delectu perſonarum, cum neſciamus quis hominum verè indigeat , quis paupertate ſimulata per auaritiam petat.

[a] Ezech. 40. 22. 31.
[b] Ep. 21. de Celeb. Paſch.
[c] 4. Reg. 20. 11.
[d] Gal. 1. 18.
[e] Ep. 119. c. 13.
[f] Tom. 1. Prolegom. 20. de num. octona.
[g] Orat. 43. & 44.
[h] Hom. 16. in Ezech.
[i] Ep. 121.

Sextus dicendi modus eſt Hugonis, qui recipit item tertium, vt demus partes ſeptem vitæ noſtræ Deo, nec non & octo , hoc eſt, vitam totam ætatibus octo conſtantem,infantia,pueritia,adoleſcentia,iuuentute, ſenectute,ſenio,mortis tempore , eoque omni , quo ſeparatæ animæ iudicium expectant,tandem æuo felicitatis. Eodem referri poſſet aliorum antiquiorum expoſitio,quam recitat & ſequitur Philippus Solitarius [k] , hoc quod viuimus eſſe ſeculum ſeptimum , & operibus aſſignatum : octauum quod expectatur , præmiorum eſſe , ita vt ſextam chiliadem & totam ſeptimam annorum præterire oporteat,deinde finis futurus ſit.& iudicium.Septimus eiuſdem Hugonis de Deo pariter dandis animæ viribus,rationali , iraſcibili,concupiſcibili;& partibus corporis oſſe,carne,neruo , cartilagine, ſiue quatuor humoribus,aut elementis ; denique gratiam ipſam,ſine qua reliqua inutiliter obtinentur , & quam ea bene vtendo , reddere Deo poſſumus.

[k] 3. Dioptræ cap. 8.

Octauus eiuſdem, vt detur vita ſeptem partibus conſtans , illuſtranda nunc ſeptiformi gratia , & perficienda , atque remuneranda per gloriam. Nonus eiuſdem , vt vacemus virtutibus, quæ ſunt quindecim præcipuæ, Pſalmis totidem gradualibus,& gradibus templi deſignatæ,nempè ſeptem donorum Spiritvs Sancti,quatuor virtutum cardinalium,& theologicarum trium,poſtremò humilitatis. Decimus eiuſdem : Vt ſectemur vitam actiuam,obeundo ſeptem opera miſericordiæ , quæ numerantur Matthæi 25. [l] addito Sepulturæ officio apud Tobiam [m] : contemplatiuæ verò vitæ,quod attinet ad intellectum , cogitationem, meditationem, contemplationem,reuelationem,vel vocationem,viſionem, dilectionem:(fortaſſe aliquid aliud voluit,nec enim intellectus diligit) anhelationem , quæ dicitur ſuſpendium : in affectu mentalem orationem,laudationem, contritionem,delectationem , ſiue guſtationem. Gregorius [n] eodem alludit , dicens pariter vtramque vitam his numeris deſignari ; & per quindecim gradus templi. Inducit Salomonem qui ſic alloquatur Devm : Da mihi Domine

[l] Verſ. 35. 36.
[m] Cap. 2. & 3. & ſeq.
[n] In Pſal. 6. pœniten. in Proœmio.

ſemine partes ſeptem,necnon octo:Optabat enim,inquit, regiæ dignitatis potentia præditus, ita ſibi ſubditos populos regere, vt tamen contemplationis diuinæ non deſtituaretur perfectione.

Vndecimus eiuſdem Hugonis, vt offeramus ternarium DEO credendo TRINVM & VNVM, quaternarium proximo, qui componitur ex quatuor elementis, docendo ac iuuando: nec non & octo, alterum quaternarium doctrinæ quatuor Euangeliorum, alterum operis quatuor cardinalium virtutum. Duodecimus Caietani litteralis totus: Da partem hominibus ſeptem,hoc eſt,certo numero pauperum, qui numerus ab iis fortaſſe tunc apud Iudæos eleemoſynarios obſeruabatur ob reuerentiam diuinarum actionum,quæ ſeptem diebus deſcribuntur à Moſe [a], ſupputato Sabbato quietis,ſicut modo conſueuerunt multi paſcere pauperes duodecim,in memoriam duodecim Apoſtolorum. Da etiam pauperibus octo, videlicet, ſi quis ad illum decretum ordinariúmve numerum acceſſerit. Probabilis ratio, ſed Iudæis propria,ſicut & decimatertia Carthuſiani; quod eſſet in Lege celebre Sabbatum, & octauo die fieret Circumciſio. Decimaquarta magis generalis, vt ſit quis in dando largus, quamplurimis quidem,omnibúſque,ac ſi fieri poſſit,iis quoque qui numerum excedunt. Septenarius nãque numerus eſt vniuerſitatis,vt eſt alias à me demonſtratũ [b], differente de ſeptem Diaconis. Auctores poſtea proferam. Decimoquinto, Lyranus partes legens,non partem,ac ſeptem,& octo in Accuſatiuo, iungénſque partibus, interpretatur, dandum abundanter indigentibus de bonis noſtris. Carthuſianus hoc approbat,ita vt de omnibus quæ ſuperſunt, largiamur. Septenarij tamen fieri mentionem propter ſeptem opera miſericordiæ,per quæ ad octo Beatitudines [c] peruenitur. Innuit id Ambroſius [d], cùm ait:Mandatum accipis, octo illis partem dare,*fortaſſe benedictionibus*,id eſt,beatitudinibus. Moringus conſentit in liberali & *profuſa* largitione,non ad tempus, ſed per vitam totam. Eiuſdem Ambroſij, ſiue alterius, cuius extant inter illius Opera, in Apocalypſim Commentarij, decimaſexta cenſeri expoſitio poteſt, niſi malis ad vndecimam, decimámve reuocare. Caritas, inquit [e], partienda dilectione DEI, & proximi, ad actiuam iſta, illa refertur ad contemplatiuam. Septem deſignant Electorum multitudinem, qui partem dant amoris ſui, cùm in exercitus vitæ actiuæ occupantur, curámque proximis tum carnalem,tum ſpiritualem impendunt: Octo,denotant CHRISTVM, qui die reſurrexit octauo: partes octo dant CHRISTO, cum eos amor DEI ad contemplationem eius iterum reuocat. Ibidem ſubiicit alium ſenſum, quem poſſumus numerare ſeptimum ſupra decimum; nos partes dare ſeptem, cùm Sanctis DEI debitam venerationem exhibemus: octo,cum DEO debitum cultum. Duodeuigeſimus à Caſſiano [f] fatente alium præterea myſticum ſenſum non deeſſe, vt quod in Oriente fiebat ieiunium, ſolueretur Sabbato,& die Dominico, qui nominantur dies ſeptimus, & octauus. Decimus nonus Gregorij [g],ſic diſpenſanda tẽporalia,vt appetamus, non obliuiſcamur æterna, conſiderando in venturo iudicio quanta tribulatio ſequatur. Subiicit de quindecim templi gradibus, & de centum viginti ſuper quos SPIRITVS Sanctus deſcendit [h],qui docuit vt tẽporalia,tolerãdo,tranſirent,

[a] Gen.1.
[b] Act.6.
[c] Matth.5.2.& ſeq.
[d] Lib.5.in cap.6.Lucæ.
[e] In cap.1. Apocal.
[f] 3.Inſtit.c.9
[g] 35.Moral. cap.7.
[h] Act.1.15. & 2.1.4.

rent,& æterna inhianter appeterent: componi verò per ſeptem, & octo, quindecim: &, ſi ab vno vſque ad quindecim numerando paulatim per incrementa conſurgamus, vſque ad centum viginti nos peruenturos. Vigeſimus Bonauenturæ, ſenarium ſignificare id quod ſufficit nobis, quicquid eſt vltra illud, dici ſeptem, & octo, dādam eleemoſynam de eo quod ſupereſt [a], ac largè quidem pro facultatibus [b] noſtris, vt noſtra abundantia aliorum inopiam ſuppleat [c].

Ex tot allatis explicationibus, quas ad illuſtrandam adeo celebrem ſententiam non fruſtrà protulimus, litteræ accommodatiores arbitror decimo quarto, & quinto recitatas loco, maximè verò decimamquartam, cuius ibi nullum Auctorem citaui remittens ad hunc locum. Thaumaturgus ita proculdubio Eccleſiaſten intellexit. Quin, inquit, liberaliter quoque porrige, pluribúſque tuas facultates diuide. Recentiores plurimi idem indicant, Vatablus, Titelmanus, Sa in hunc locum, Ribera [d], vbi demonſtrat ſeptenario ſignificari maximam multitudinem, ſi autem ei addatur, vel vnitas, incredibilem, ac penè infinitam. Viegas [e], Barradius [f], Oſorius [g], qui tamen addit per ſeptem ſignificari poſſe pauperes viuentes huius vitæ Septimana, per octo, defunctos in Purgatorio degentes, opéque noſtra egentes; qui tranſierunt hos dies ſeptem, qui poſſet haberi diuerſus ac numero vigeſimus primus ſenſus. Lege notationes ſequentes ad voces ipſas.

Da.] Iam dixi de Caietano ſumente verbum hoc vt ad præſentes relatum; ſicut illud (mitte) præcedente verſu ad abſentes. Recole quæ illic notauimus. Legit aliquando (Date) in plurali Ambroſius [h]. Omnes editiones conſtanter habent numerum ſingularem. Vtrouis modo ſenſus omninò idem. Sequens tamen oratio perſtat in numero ſingulari.

Partem.] Idem dico de iſto nomine, tametſi multitudinis numero plures id referunt: Denuo Ambroſius [i], Gregorius item [k], & Hieronymus [l], multi quoque Codices Latini. חלק *chelek*, & μερίδα ſunt numeri vnius. Importat partis vocabulum, vt in eroganda eleemoſyna cuique diſtribuatur pro neceſſitate, vel merito, & non vt eſuriat vnus, alter ebrius ſit [m]. Idemque valet frangendi verbum, quo ad rem eandem vti ſolet Scriptura, vt monuimus in Hiſtoria Apoſtolica [n].

Septem, necnon & octo.] Articulus Græcus τοῖς ἑπτὰ, &c. Et ſeruilis Hebræa littera ל, לשבעה *leſchibhhah*, &c. apertè denotant ſeptem, & octo eſſe datiui caſus, referríque ad eos, quibus dandum ſit, non ad partes quæ debeant dari. Tamen in recitatis explicationibus nonnullæ contrario modo legerunt. Auguſtinus [o] nomen partis prorſus omiſit. Quidam articulum, & ſeruilem dictam litteram expreſſerunt per illis aut his, vt Ambroſius [p], & Caſſianus [q]. At Gregorius [r], vt etiam admonui, citat locum, perinde ac ſi Salomon precaretur DEVM: Da mihi Domine, &c. Non conſentiunt quæ ſequuntur: (Quia ignoras, &c.) Caietanus benè monet corruptè quoſdam legere (partes ſeptem in octo) Hebraicè eſt וגם *vegam*, & etiam Græcè καί γε, & quidem etiam, nec non. His numeris multitudo maxima, & ſupra maximam maior ac propè infinita denotatur. Chaldæus in ſua illa enarratione, quam refutauimus, bonam partem eſt interpretatus ex ſemine,

a *Lucæ* 11. 41
b *Tob.* 4. 9.
c 2. *Cor.* 8. 14.
d *Micheæ* 5. n. 60.
e *In cap.* 20. *Apocal.*
f 9. *Harmon. Euang. c.* 3.
g *Serm. in Commem. fidel. defunct.*
h 2. *De Iacob c.* 11.
i *In cap.* 1. *Apocal.*
k *Omnibus citatis antea locis.*
l *In c.* 41. *Ezech. lib.* 12.
In c. 5. *Matt. lib.* 2. *& Con. Luciferia.*
m 1. *Cor.* 11. 21.
n *Cap* 2.
o *Epiſt.* 119. *ad Ianuariū, cap.* 13.
p *Epiſt.* 52. *&* 2. *de Iacob Patriarcha, c.* 11. *& enarrat.* 2. *in Gen.*
q 3. *Inſtit. cap.* 9.
r *In Pſal.* 6. *pœni. in Proœmio.*

ſemine,quæ non in Tirſi tantùm ordinario menſe,ſed in Caſleu quoque,ſi eſſet opus,terræ mandaretur. Vetus parœmia: Ἅπαντα ὀκτώ, Omnia octo, de qua Collector adagiorum, & Bongus in myſteriis numerorum, cùm nihil deeſſe ſignificatur,ſiue propter Steſichori poëtæ monumentum Catanæ ex omnibus octonis conſtructum,columnis,gradibus,anguliſque: ſiue propter diſtributos à primo Conditore Corinthios in octo tribus: ſiue propter totidem Deos ſummæ rerum imperantes, per quos iurare ſolitus Orpheus fertur, Ignem, Aquam, Terram, Cœlum, Lunam, Solem, Mithram (Perſæ confundunt cum Sole) noctem: ſiue quia in Ægyptia columna in ſignum iuſtitiæ,inſcribebantur Deorum octo nomina, Saturni, Rheæ,Oſyris,Spiritus,Cœli,Terræ,Noctis,Diei,& totidem Xenocrates,vt prodit Cicero,licet diuerſos Deos faciebat: ſiue propter octonas certaminum ſpecies in Olympiis,ſiue propter aliam cauſam.

Igitur ſeptem,& octo nullum non comprehendunt: valétque ſententia iſta idem ac quod præcipit CHRISTVS [a],Omni petenti te tribue, hoc eſt,Non quidem etiam ei qui abundat, vt voluit Tertullianus [b], verùm cuiuis indigenti,vt ceteri explicant Interpretes, necnon Cyprianus [c],non examinando, & diiudicando,curioſiúſve ſcrutando ſingulorum conditionem, & merita,vt ait Euthymius in Matthæum [d],ſæpè Chryſoſtomus [e], & Nazianzenus [f]: non excludendo peccatores quatenus & ipſi egent, vt Auguſtinus [g] monet,& Gregorius [h],exemplum ſequēdo DEI,pluentis, & ſolare lumen fundentis ſuper iuſtos,& iniuſtos [i]: CHRISTI ad cœnam inuitantis etiā debiles,claudos,cæcos [k],&c. hortantis vt tales potius inuitemus,qui nequeant retribuere,certi nobis retributurū DEVM [l]. Heliogabalus teſte Lampridio, delectatus hoc numero, ſimul ad cœnam rogabat octo caluos,octo luſcos, octo podagroſos, octo ſurdos, octo nigros, octo longos, octo pingues, cùm capi non poſſent vno ſigmate, vt de his omnibus riſus citaret. Quam ſanius,vtiliúſque CHRISTI conſilium illud quod modo dicebam. Turpis Imperator ad captandam id factitabat voluptatem: nos ſi CHRISTVM audimus, vt CHRISTO gratificemur,vt pietatis opus faciamus, vt retributionem quoque Iuſtorum conſequamur, non ad octo duntaxat exactè ſeptémve noſtra ſe benignitas extendit, ſed ad ſeptem, necnon & octo, ad plurimos, & ſi fieri poſſit, ad infinitos.

a Luc.6.30. b 4.Con.Marcionem, c.16. c Lib.3.teſtimo.c.1. d In c.5. e Præcipuè ſerm. ad Pop. f Orat. in laudē patris. g In Pſ.102. h 3.Par.Paſtora. Admonit.21. i Mat.5.45. k Luc.14.21 l Ibid.13.14

Vetus parœmia;Septem conuiuium,ſin plures,conuicium.Meminit Capitolinus [m],ſed ita,Septem cōuiuium,nouem verò conuicium.Colligi poteſt idem de ſeptenario cōuiuarum numero ex Gellio [n],qui tot propoſitas quæſtiones in cœna ſcribit quot accumbebant, hoc eſt ſeptem:prætereà ex Auſonio [o],qui ſic ſcribit:

» *—— Sex enim conuiuium*
» *Cum rege iuſtum,ſi ſuper,conuicium eſt.*

Præſcripſit eundem numerum vetus lex Orchia,necnon Salica [p].Varro [q] autem neque minorem quàm Gratiarum voluit eſſe, neque quàm Muſarum numeroſiorem. Excepto rege conuiuij tot iam erant de quibus Macrobius [r],& denuò Gellius [s].Quo fit vt ſi regis ratio non haberetur ſupra octo

m In Vero. n lib.18.c.2. o In Ephemer. p Tit.46. §.1.& 2. q In Saty. Menipp. r Lib.1.c.7. ſ Lib.13. cap.11.

octo conuiuæ minimè forent. Rationem Varro reddebat,quod turba plerumque eſt turbulenta. Sidonius [a] adnumerans ſeipſum ab Imperatore Maioriano inuitatis,nempe Seuerino, Magno,Camillo,Pæonio,Athenio, Gratianenſi viris illuſtribus, ſatis indicat euaſiſſe numerum ad octo: Imperatorem verò inuitatorem, ſi lex tenebat de ſeptem, connumerari non debuiſſe. Legendus conuiuialium auctor antiquitatum:& Cœlius [b] Rhodiginus,& Auctor adagiorum [c]: qui variatum in conuiuarum numero docent. Itaque ſeptem,necnon & octo de quibus hìc mentio fit,conuiuarum fortaſſis dictum numerum ſignificant.

a Lib. 1. Ep. Ep. 11.

b Lib. 28. capite 8.

c Septem conuiuium.

Quia ignoras quid futurum ſit mali ſuper terram.] Non ita propriè interpretantur,qui hæc referunt ad futuram vitam,& iudicium ſupremum,ſicut vidimus ſuperiùs,ac nominatim ita ſentit Gregorius [d], Hieronymus quoque,Olympiodorus,& alij. De malo potiùs improuiſo ſermo eſt,quod vel arceri poteſt, vel ei remedium adhiberi benigna largitione, ſeu proprium ſit eius,qui prouocatur hìc ad largiendum, ſeu aliorum, qui egeant aliena miſericordia. Olympiodorus prætereà id ſumit dictum, quod ignoremus quis re ipſa indigeat, quis indigentiam ſimulet; vt proptereà ſimpliciter dandum ſit ſeptem, nec non octo,id eſt,quibuſlibet. Sed quod dixi, ſimplicius,placétque Lyrano,qui priorem tamen nō improbat, vt neque nos, nec alium Carthuſianus aſſignat. Refert Oſorius [e] noſter quoſdam legere (ſubtus terram) & exponit ipſe de Purgatorio, vt etiam priùs memini. In nullo codice reperire potui huiuſmodi lectionem, nec dubito mendoſam eſſe,vtpote quæ repugnet omnibus editionibus.

d Hom. 16. in Ezechiel.

e Tom. 3. Sermo. in Commem. fidel. defuncto.

Verſ. 3.] SI repletæ fuerint nubes, imbrem ſuper terram effundent: ſi ceciderit lignum ad Auſtrum, aut ad Aquilonem,ibi erit.

SI *repletæ fuerint nubes*, &c.] Hieronymus variè tractat hunc locum. Primò allici promiſſo eum, cui priore Capite, & iſto eleemoſyna eſt imperata, fore videlicet, vt nubes imbrem ſuper eum fundant ad locupletandos agros; quarum quoque nubium ſit imitanda largitas, quæ nimirùm (hoc ait Olympiodorus) iuſſu diuino imbres ſuper omnes ſpargunt. Secundò virum ſanctum,qui plures in corde congregauit diſciplinas,poſſe illas communicare. Hoc etiam in ſenſu conuenit Olympiodorus. Vtrumque ponit Albinus,& alij Latini.In ſecundo notandum, ſicut nubes exiles, ac raræ vix aquam fundunt,ita ſi parum ſit,quod quis poſſidet, iſque propriè ſuſtentationi neceſſarium, non teneri pauperibus id erogare. Non enim vult Paulus [f] ſic nos largiri,vt aliis ſit remiſſio,nobis afflictio,ſed vt noſtra abundantia aliorū inopiam ſuppleat.Gratā DEO tamen rē facit,qui de neceſſitate quippiam ſubtrahit, vt conferat egentibus. Si multum tibi fuerit,inquit Tobias [g]; abundanter tribue: Si autem exiguum tibi fuerit, etiam exiguum libenter impertiri ſtude.

f 2. Cor. 8. 13 14.

g Cap. 4. 9.

Thaumaturgus tertium oppoſitum ſenſum elicit poſtremis adhærentem verbis verſus præcedentis:Ignoras quid futurum ſit mali ſuper terram,

quídque tandem poſtea patiat dies : etenim nec nubes retinet copioſam
pluuiam ſuam : nec arbor ſtat ſemper : decidit imber è nube: arbor, quamuis ei parcat homo, conuellitur à vento : quaſi dicat, Colloca in iis,
qui egent nunc opera, opibúſque tuis, præſidium tuum, quo redactus ipſe
ad egeſtatem, confugere poſſis ; vel eſto memor conditionis humanæ, vt
non te ſemper putes abundare, & fixum manere poſſe : ex te ipſo iudica de
cæteris, & quod tibi conſultum velles in aduerſa fortuna, tu modò in ea
conſtitutis conſule.

Duo extremi ſenſus magis litterales, medius pietati commodus, quem
a Ep.19.edit. Rem. ſectatur quoque Ambroſius [a]. Copioſè hunc explicat Hugo : prædicatores enim ſublimes è terra eſſe debere, pluere doctrinis, tonare minis, coruſcare miraculis, & exemplo : nubes autem ſine aqua, ventíſque circumla-
b Epiſt. Iudæ verſ.12. tas [b], illos eſſe qui gratia vacui ſunt, nutus auditorum ſequuntur, inanem
gloriæ ſectantur auram, toti aridi, & tenebroſi, & ceu Simones Magi per aërem volitantes, ſi minus corpore, certè mente, nunquam in eadem perſi-
c 2.Ep.3.16. ſtendo ſententia : quos proinde Petrus [c] indoctos atque inſtabiles vocat;
d Eph.4.14. Paulus [d], fluctuantes, & circumlatos omni vento doctrinæ. Nubes fœcundæ, ac ſecundæ ſunt, quibus cum imperatum fuerit à DEO perambu-
e Baru.6.61. bulare per vniuerſum orbem, perficiunt quod imperatum eſt eis [e], & luſtrant per circuitum quocumque eas voluntas gubernantis duxerit, & ad
f Iob 37.12. omne quod præceperit illis ſuper faciem orbis terrarum [f]. Qui multa le-
g Suprà. git, & intelligit, impletur, ait Ambroſius [g]: qui fuerit impletus, *alios rigat.*
Sint ergo ſermones tui proflui, ſint puri, dilucidi, vt morali diſputatione
ſuauis talem infundas populorum auribus, & gratia verborum tuorum
plebem demulceas, vt volens quò ducis ſequatur. Ros, imber, pluuia, deno-
h Deu.32.2. Iob 29.23. Eccl.39.9. tant ſapiens, ac diuinum eloquium, & hoc proferentes ſtillare dicuntur [h],
vel quia loquuntur accommodatè ad captum audientium, vt placet Gre-
i In Iob. gorio [i], & quidem ſuauiter, & miſericorditer, vt eſt etiam in Hiſtoria Ma-
k Libr.2.8.27. chabæorum [k]; vel quia quandoque ſeuerè ac minaciter, vt eſt apud Eze-
l Cap.21.2. cap.26.40. chielem [l], & Amos [m], & Michæam [n], & Libro Paralipomenon [o], propter
ſimilitudinem guttarum cum impetu decidentium.

Si ceciderit lignum ad Auſtrum, aut ad Aquilonem, ibi erit.] Et hic à ce-
m Cap.7.16. n Cap.2.6.11. lebrioribus eſt huius libri locis ; Eum Chaldæus ſic enarrat, Ligni nomi-
o Lib.2.12.7. ne regem ſumens, & quaſi poſterior ſententiæ pars diuerſa ſit de fame, ac
ſaturitate ſeu copia interpretans. (Et ſi decretum fuerit de cœlo vt cadat
rex, & conſiliarij eius de principatu eorum ex auctoritate dicti Domini
fiat : & etiam ſaturitas, aut fames in meridiem, aut ſeptentrionem, vbicumque decretum fuerit, vt firmetur illud conſilium, mittitur eo vt fiat.) Thaumaturgus nihil aliud hîc agnoſcit niſi caſum, ſiue interitum, mortémve
ſimplicē, vt & per decidentem de nubibus pluuiam. Hieronymus, ac Latini
ferè omnes Interpretes explicant de ſtatu, in quo quis moriatur, vt vel cenſeatur inter Beatos, vel inter Dãnatos, mórſque ſubita quadã ceu ventorum
vi lignum, tametſi longæuum, ſubuertat, ibíque iugiter ille permaneat vbi
ceciderit, ſiue rigidum illum, & trucem, ſiue clementem, & miſericordem
vltimum id tempus inuenerit. Olympiodorus videtur nolle aliter locum
intelligi poſſe : tamen Auſtri vocabulum extendit ad quemlibet locum
illuſtrem,

illuſtrem, ac lucidum, necnon ad CHRISTVM, qui eſt veriſſima lux: Aquilonis ad caliginoſum,& tenebrarum plenum locum, nec non ad Diabolum, qui in tenebris habitat. Sic quemlibet ſiue in turpi ſcelerum ſtatione,ſiue in honeſta virtutum deprehendatur, cùm moritur,in ea permanere in æternum, & vel requieſcere cum iuſtis, & CHRISTO in lumine felicitatis æternæ, vel in tenebris cruciari cum Iniquis, & Diabolo. Ad idem facit,quod in Auſtro quidam calorem caritatis, frigus obſeruant iniquitatis in Aquilone.

Putat Hugo hortari præterea Salomonem ad conſtantem & rectum virtutis curſum,vt nec ad ſiniſtram declinemus,nec ad dexteram,non elati proſperis, nec aduerſis fracti. Carthuſianus addit perſeuerantiam in eo ſtatu,in quo mors nos occupat, demeritis intelligendam: quibus nullus deinceps locus. Id ſatis indicat idem Hieronymus,Albinus,Salonius,& alij Latini Interpretes,Olympiodorus ex Græcis: præterea Bernardus [a], Gregorius [b]. Ioannes Arboreus monet opportunè, vitandum errorem negantium Purgatorium, eò quòd Eccleſiaſtes ſolùm dicat nos vel ad Auſtrum peruenturos, vel ad Aquilonem: qui enim migrant etiam cum noxa veniali,aut non abundè ſatisfecerūt pro pecatis remiſſis,cadunt ad Auſtrum, quia caritate præditi, & deſtinati ad beatitudinem paulò pòſt ſine dubio conſequendam. In Infernum ſemel demerſi nunquam emergent, nec vlla ibi redemptio,vt alio docuimus loco, refelléres,aut commode quæ narrantur de Traiano, Falconilla,aliiſve,declarantes. Accedit quod ſi præſens locus officeret aſſertioni de Purgatorio, ſequeretur etiam Iuſtorum animas detentas in limbo ante aduentum CHRISTI, ibidem perpetuò remanſiſſe.

Itaque loquitur per ſe Salomon de morte corporali, quam qui ſubit, vi propria reſurgere nequit,non ſecus ac decidens lignum,humi manet,atque putreſcit, vbi cecidit,non habens ſpem rurſùm vireſcendi, ac pullulandi [c], ſi ſit videlicet penitùs reſciſſum,vel ſi negligatur,relinquatúrque ab agricola. Extendendo autem ſimilitudinem ad ſtatum animæ,intelligenda erit eo modo,quem diximus,vel negandum,omnes cadere aut ad Auſtrum,aut ad Aquilonem,ſi hæc ſignificant beatitudinis aſſecutionem, & gehennæ tormentum,quæ ſtatim mortuis contingant: medius namque Purgatorij locus eſt,vt certò conſtat. Lege Sixtum Senenſem [d],qui citat Ioannem Bonderium [e]. Item diſputationem Bellarmini de Purgatorio [f]. Is verò præterea [g] diſputat contra Catharium, & Pighium paruulos ſine Baptiſmo defunctos poſt iudicium non receſſuros ex loco ſubterraneo, in quo modo ſunt ſub Diaboli poteſtate in iſtum amœniorem mundum, quia poſt hanc vitam non eſt locus miſericordiæ, ſed iuſtitiæ, provt ex communi Patrum interpretatione præſens continet ſententia. Verùm animalibus iuſtis in Limbo debebatur beatitudo,ac proinde locus eius, qui eſt cœlum empyreum, ſicut & ſuo tempore glorioſa corporum anaſtaſis.

Lignum.] Inter ſignificationes Ligni, quas vſurpant Scripturæ, Gregorius [h] numerat quatuor,pro Cruce,pro Incarnata DEI SAPIENTIA, pro Iuſto,pro Iniuſto. Has poſtremas duas ait conuenire propoſito, ſicut & ibi: Ego Dominus humiliaui lignum ſublime, & exaltaui lignum hu-

a Ser.49.ex Paruis.
b 12.Moral. cap.3.
c Iob.14.7.
d 5.Biblioth. anno.214.
e In Concertationib. Tit. 11.
f In cap.12. Libr.1.explicat hūc locū.
g Libro 6.de Amiſſ.gratiæ, & ſtatu peccat.cap.2.
h 12.Moral. cap.3.

Digitized by Google

a Ezech. 17. 24. mile [a]. In die etenim mortis ſuæ Iuſtus, inquit, ad Auſtrum cadit, peccator ad Aquilonem, quia & Iuſtus per feruorem Spiritus ad gaudia ducitur, &
b Eſa. 14. 13. peccator cum apoſtata Angelo, qui dixit [b]: Sedebo in monte teſtamenti, in lateribus Aquilonis, in frigido corde ſuo reprobatur. Aliàs notaui, verè re Philoſophorum ſententia cenſeri hominem Arborem inuerſam, ſumit supernè per os alimentum, vt per radicē arbor: ramos arbor mittit ſurſum, homo deorſum brachia, & crura: fibræ veluti radicis ſunt capilli hominis, quas fibras arbor diſtendit per terram. Vbi maior ramorum copia, hoc eſt,
c Serm. 49. ex paruis. deſideriorum, loquens myſticè Bernardus [c], eam verſus partem caſuram docet. Multa ſunt exempla Scripturarum quibus homo ligno, ſeu arbori
d Matth. 3. 10. c. 7. 18. 19. cap. 12. 33. Luca 23. 31. Pſal. 1. 3. Ierem. 17. 8. comparatur [d]. Quod attinet ad vocem ligni, Latini quidem plerumque ſumunt pro conuulſo, vel exciſo, tam viridi quàm ſicco, rarò pro arbore, vt Poëta [e].

e Virg. 2. Georg.

" *Quid tibi odorato referam ſudantia ligno*
" *Balſama.* —

Idem de Græco vocabulo τῦ ξύλυ iudicium. Hebræum עץ *hhets*, abſque delectu vtramque retinet ſignificationem. Symmachus hic δένδρα poſuit, id eſt, arbores.

Auſtrum.] Sumi ſemper ſolere Auſtrum in bonam partem, à ſacris Scripturis docet non Hieronymus tantùm, & Albinus, aliique loci huius ex-
f Serm. 49. ex paruis. poſitores, ſed etiam Bernardus [f]. Sed contradicit Gregorius [g], cum alias
g 7. Moral. c. 17. vel 14. tamen conſenſiſſe videatur [h], qui per eum fluxam interpretatur viuendi rationem, quia teporis afflatu membra diſſoluit. Sed & idem Hieronymus,
h Hom. 9. in Ezech. apud Ieremiam [i] Ciuitates Auſtri clauſas interpretatur Infernum. Sic
i Lib. 2. in cap 13. opinor etiam Auſtrum ad calamitatē exaggerandam poſitum in Pſalmo [k]:
k Pſ. 125. 4. Conuerte Domine captiuitatem noſtram, ſicut torrens in Auſtro, nempe reducitur in auſtrali arida terra, & huic lætus aduenit. Fauet ibi certe Paraphraſis Chaldæa: (Conuerte Domine captiuitatem noſtram ſicut conuertitur terra, quando abundant aquarum fluenta tempore ſiccitatis.) Poſſumus hos Patres comparatè locutos intelligere, hoc eſt, quoties Auſtrum, & Aquilonem Scripturæ opponunt inter ſe. Quo in ſenſu loquitur
l Ep. 120. c. 22. Auguſtinus [l], declarans illud ex Canticis [m]: Surge Aquilo, & veni Auſter,
m Cap. 4. 16. perfla hortum meum, & fluent aromata illius; quo etiam pacto Nyſſenus expoſuit, Theodoretus; tres Patres apud illum, Pſellus item, Philo Carpathius, Ricardus S. Victoris aliique qui Cantica enarrant: necnon Ambro-
n In Pſ. 1. ſius [n] qui tamen ſimul in meliorem partē accipit ibi vtrumque ventum [o],
o Lib. de fide reſur. & in Pſ. 118. ſerm. 12. & in Pſ. 36. ſicut & Paulinus [p]. Cauſa porrò cur ſæpius ferèque ſemper ſumatur Aquilo in deteriore ſenſu, præcipue apud Prophetas, eſt; quoniam Babylon, regnúmve Chaldæorum & Aſſyriorum, qui Iudæorum infenſiſſimi hoſtes erant, reſpectu Iudææ ac Palæſtinæ eſt aquilonaris. Vnde Ieremias cùm di-
p Epiſ. 3. ad Aprum. xiſſet [q], Ab Aquilone pandetur malum ſuper omnes habitatores terræ (nē-
q Cap. 1. 14. pe ſuæ) ſubdit [r], quia ecce ego conuocabo, &c. Quare dicto loco Cantici
r Verſ. 15. nil repugnat Aquilonis vocabulo intelligi Zephyrū & Fauoniū, vt Delrius prolatis aliis docet, etſi diſſentit. Profectò nihil mali, ſed boni ſonat Aquilo
ſ Luc. 13. 29. in Chriſti verbis [ſ], Et venient ab Oriente, & Occidente, & Aquilone, & Auſtro, & accumbent in regno Dei. Certum item eſt Auſtrum aliquando ha-

bere

bere malam ſignificationem,& apud Ezechielem [a].Ventus Auſter contriuit te. Ventorum ceterorum,non modo horum duorum pro ſitu & qualitate regionum,ac prout mare tranſeunt, vel noxij ſunt vel ſalubres,& magis & minus,vt Philoſophi, Chorographi, ac naturalis auctores hiſtoriæ teſtantur,præſertim Ariſtoteles & Plinius, atque Theophraſtus, cuius de ventis librum commentario Federicus Bonauentura illuſtrauit,Primarios conſtat hos duos eſſe, quique omni fere tempeſtate anni ſpirent:immo Strabo reliquos ait ſola differre ab iſtis modica quadam acclinatione.

[a] Cap.27.26.

Ad Aquilonem.] Quo modo accipiatur in malam partem, paulo ante docui.Acuta Galfridi [b] tropologia, neminem cadere niſi ad Auſtrum, vel Aquilonem:In Oriente ſtare,qui proficit;in Occidente, qui deficit:plenitudinem lucis, & profundam obſcuritatẽ partibus iſtis: maximè oppoſitis deſignari:faciliorem errorem contingere inter mane, & veſperam,crepuſculum,& auroram. Retineo libenter quam Patres approbare dixi plagæ vtriuſque contrariam poſitionem:qualem eſi pars Orientalis habeat, & Occidentalis,notior tamẽ, & familiarior nobis prior,vt & duo poli Arcticus,& Antarcticus, & duo item venti Auſter,Notuſque. Et hic erat ſermo de ligni, ſeu arboris ventorum vi deiectione.

[b] *Citatur à Collecto. Allego. & Tropol.ex vtroq; Teſtam. ad hunc locum.*

Profectò bonum facit Aquilo ſenſum in Pſalmo [c]:Latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Et in Eſaia [d],licet ibi loquatur ambitioſus,ſiue Tyrannus,ſiue Lucifer,In cœlum conſcendam: ſuper aſtra D E I exaltabo ſoliũ: ſedebo in monte teſtamenti, in lateribus Aquilonis,id eſt,in templo D E I, quod erat ad aquilonarem partem ciuitatis,in Sanctis Sanctorum, &.ſuper Cherubim ac propitiatorium, & figuratè ſuper cœlum ipſum,& ſummam beatitudinem,locabo ſolium meum.

[c] Pſal. 47. 3.
[d] Cap.14.13.

Verſ. 4.] QVI obſeruat ventum, non ſeminat; & qui conſiderat nubes,nunquam metet.

PERSISTIT,Hieronymi opinione,Salomõ in Eleemoſynę præcepto, dicitque,Qui cui benefaciat,conſiderat,ſæpe præterire eum, qui meretur accipere:vel tropologicè, Qui tãtùm eo tempore verbum DEI prædicat,quo populus libenter auſcultat,& ſecunda aſpirat aura, tumoris eſſe ſatorem, & ignauum agricolam: non oportere autem nubium aduerſarum conſiderare tempeſtatem,ſed opportunè,ac importunè prædicare [e], quoniam, vt eſt ſequenti verſu,neſcitur quæ via, voluntaſque ſit Spiritus vniuerſa diſpenſantis. Sic Albinus quoque.Sed ventos exponit eſſe illos, qui nobis aduerſantur, nubes qui blandiuntur.

[e] 2.Tim.4.2.

Ceteri Latinorum litteralem primũ ſenſum ſectantur,vt non protrahamus datũ anguſtianti [f],nec dicamus,Vade,& reuertere,& cras dabo tibi,cũ ſtatim poſſimus dare [g].Olympiodorus idẽ ſentit, & ne curioſè ſcrutemur, quis ſit cui facturi ſumus eleemoſynã,fidelis,an infidelis,iuſtus an iniuſtus.

[f] Eccli.4.3.
[g] Prou.3.28.

Adiungit Hugo ad tropologiam, vt ab Albino tradita eſt,de vento perſecutionis,tentationis, detractionis hanc de nubibus prædicatorum, quas attendere non debemus quales ſint, ſed qualia doceant. Salonius de Diabolo,& aduerſantibus,quibus nec à prædicando,nec à bene operando prohiberi

hiberi debeamus. Carthuſianus lıteralem explicat magis de illis, qui metu caritatis annonæ, vel penitus non faciunt eleemoſynam, vel illiberaliùs, maximè verò, ſi non ſatis probabilibus coniecturis caritatem illam futuram ſibi perſuadeant. Seminator dum flat ventus, ipſum excipit dorſo, ſic Iuſtus reſiſtit: neque permittit vt ſupra pectus, vel faciem, ſed ſupra dorſum fabricent peccatores, & ibi prolongent iniquitatem [a], ſiue vt habet Hebræus textus, arent ſulcum ſuum. Matutat opus meſſor ingruente pluuia: eodem pacto vir ſpiritualis vrget ſeipſum, quando ſollicitant eum tentationes. Gregorius [b] ventos accipit pro ſpirituum malignorum tentationibus, nubes pro perſecutionibus prauorum hominum, quarum qui terrētur metu, neque nunç grana boni operis ſeminant, neque tunc manipulos ſanctæ retributionis ſecant. Ruſum [c] docet eos, qui metuant venturas tentationes, cor ad bona opera nō proponere, & qui trepident ante humanæ mutabilitatis terrorem, mercedis æternæ retributione ſe priuare.

a Pſ. 128. 3.
b 3. Par. Paſto. Admonit. 16.
c 27. Moral. c. 5. & 6. vel tantum 5.

Thaumaturgus nouam vult eſſe reprehēſionem vanæ aſtrologiæ, & ſideralis coniectationis, propter quam abſtinuerit non nemo in ventos intueus, ac ventos verens, à meſſe, atque ventilatione ignarus quæ facturus ſit Devs, ſed & quid mulier prægnans pariet ignorans. Paraphraſtes Chaldæus expreſſit eandem ſententiam, nominans ariolos, & incantatores: (Vir qui obſeruauerit incantatores, & ariolos, non faciet bonum in ſeculo: & qui ſtuder in aſtris, non congregat mercedem. Etenim incantatores & arioli aſſimilantur vento, qui non apprehenditur manibus filij hominis: & aſtra aſſimilantur nubibus cœli, quæ eunt, & non reuertuntur.) Non dubito primum præferre ſenſum, vt planiùs commodiúſque prioribus ac poſterioribus adhærentem. Omne quidem opus meritorium gloriæ ſemen eſt, necnon in hac vita frugum iuſtitiæ noſtræ [d]: Peculiare tamen id eleemoſynæ, de qua Paulus [e]: Qui parcè ſeminat, parcè & metet: & qui ſeminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. In reliquis operibus videmur quoddammodo percipere fructum, dum ea facimus, at eleemoſynam facientes, proiicimus quodammodo, ſed frugem poſtea diuitem recepturi. Eſt liberale officium, ait M. Tullius [f], ſerere beneficium, vt poſſis metere fructum.

d 2. Cor. 9. 10
e Ibid. 6.
f Orat. ad Populum.

„ *Extra fortunam eſt quicquid donatur amicis,*
„ *Quas dederis, ſolas ſemper habebis opes* [g].

Hoc habeo quodcūque dedi, ait apud Poëtam Rabirium M. Antonius. Hos appellabat Alexander theſauros ſuos [h], qui cùm res poſtulet, redeant cum fœnore: negabat Seneca [i] res noſtras, eſſe noſtras, niſi dando. Lege Rhodiginum [k]. Delectant me verſiculi Itali, quas in Mediolanenſi villa ſuburbana legi:

g Mart. lib. 5, Epig. in 43
h Plutarch.
i 6. De benef. cap. 3.
k Lib. 20. cap. 24.

„ *Tanto io penſo che ſia mio,*
„ *Quanto io godo, & do per* Dio.

Ceterùm obſeruatio venti, nubiúmque cōſideratio non omnis, ſed immodica reprehenditur. Omnia tempus habent [l], quod obſeruare, & conſiderare, ſingularis prudētiæ, ac ſapiētiæ eſt. Agricolæ ſationi, meſſique ſuum dant tempus, verùm ſine cura curam impendunt.

l Eccl. 3. 1.

„ *Et dubitant homines ſerere, atque impendere curam* [m]?

m Georg.

excla

exclamat Virgilius contra ſocordiam ruſticorum, rei ruſticæ vtilitatem cùm demonſtraſſet. Multo id melius, ac verius de diſſeminatione beneficentiæ.

Non ſeminat.] Alij in futuro: (Non ſeminabit.) Sicut & eadem editio vulgata ſequens verbum reddidit per futurum (metet.)

Nunquam.] Senſum verum expreſſit Interpres: alioquin ſola hîc negatio eſt, non autem aduerbium temporis (nunquam) tum in Hebræo, tum in Græcô textu.

Verſ. 5. QVO modo ignoras quæ ſit via Spiritus, & qua ratione compingantur oſſa in ventre prægnantis, ſic neſcis opera DEI, qui fabricator eſt omnium.

EX ignorantia harum aliarum rerum naturalium probat ignorari à nobis diuinam voluntatem circa euentus futuros: Neſcimus viam animæ ingredientis in paruulum, & oſſium, ac venarum varietates in ventre prægnantis, quomodo ex vili elemento corpus hominis in diuerſas effigies artúſque varietur, &c. ita nec timenda tibi contraria, nec temerè de ventis ac nubibus iudicandum, id eſt, de variis hominum euentis, quæ pendent ex DEO. Sic Hieronymus, Albinus, alij. Bonauentura vocabulo Spiritus, comprehendit etiam DEVM, & ventū, quorū origo ſit nobis incognita, vel exacta natura. De his tribus Auctores ſunt, qui quod CHRISTVS dixit [a], interpretentur: Spiritus vbi vult ſpirat, & neſcis vnde veniat, aut quo vadat. Carthuſianus addit de anima, neſcire nos, eius an operatio procedat ex caritate, an non. Non videtur adeò propoſito quadrare, vt pro DEO Spiritus accipiatur hîc, vt indicat tamen etiam Thaumaturgus: ſit enim comparationis accommodatio ad DEVM ipſum: ſed & de anima per ſe mentio eſt, quoniam ſimul agitur de oſſium compactione intra matris ventrem. Hac ratione Chaldæa paraphraſis locum hunc expreſſit. Vatablus id ſatius ducit. Caietanus, Clarius, Titelmanus, Moringus, Lyranus, Gloſſa Interlin. & Ordinaria, Sa, & quodam loco Salmeron [b]. At Symmachus, ἄνεμον, vertit, id eſt, ventum, vt poſteà dicemus. Hinc efficitur, vt quod eſt prius indicatū, benignè cunctis facere debeamus, & vbique, & ſemper, depoſito vano metu futuri vel imbris, vel venti, &c. quando latet nos velítne cooperatoribus nobis DEVS vti in eo, quod ipſe decreuit opere; contra certum ſit, DEVM cuncta temperare, prout ad ſalutem nouit expedire, pluuias, ventos, ſerenitatem, multóque magis effecta alia ſpiritualia. Quare dum adeſt rei opportunitas, amplectendam, negotij committendum euentum DEO. Olympiodorus in hoc ſolùm diſcrepat, quod explicet neſcire eum qui diſquirat, cui conferat eleemoſynam, vtrum SPIRITVS videlicet Sanctus, viuificet eum, quem ille fortaſſe putat iniuſtum, vel repellat à ſe, quem iuſtum exiſtimat. Sed iam oſtendi, hoc minus ad rem eſſe, niſi myſticè locum declaremus.

a Ioan. 3. 8.

b Tom. 8. Tract. 5. in Ioannem.

Quomodo ignoras.] (Ἐν οἷς οὐκ ἔστι γινώσκων. In quibus nō eſt cognoſcens.) Aquila (Ἐν ᾧ οὐκ εἶ σὺ εἰδώς. In quo non es tu ſciens.) Symmachus: (Μὴ

οἶδας

εἴδας πότερον παρέϛαι ὁ ἄνεμ☉. Non noſti vtrum aderit ventus.) Videri poſſet nata diuerſitas ex vno Hebræo elemento, quod facili flexu modo eſt כ, modo ב, & priore forma vim ſimilitudinis habet, poſteriore præpoſitionis (in). Obſeruatum tamen præpoſitionem Græcam ἐν, cum datiuo εἰς, eum vſum habere, quem Latinus expreſſit Interpres.

Quæ ſit via Spiritus.] Symmachus, vt iam dicebam, ἄνεμον vertit, & ſic alij quoque ſunt arbitrati de vento ſermonem eſſe. Profectò in ſententia, aptiùs intelligi de Anima, nec ita benè de DEO, vt de vento. Quemadmodum non cognoſcis, ait Paraphraſtes Chaldæus, quonam modo ibit Spiritus animæ vitæ in corpus infantis abortiui, qui manet in vtero matris ſuæ prægnantis. Conſtat רוח *ruach*, licet pro vento ſumatur, & pro SPIRITV Sancto, tamen pro inſpiratione quoque, omníſque anima, tum etiam pro rationali, necnon & pro aliis ſumi rebus, prout exigit ſententiæ contextio.

Etſi porrò difficultas viam Spiritus, id eſt, animæ, quæ ſit, cognoſcendi, ſicut & qua ratione compingantur oſſa in ventre prægnantis, locum habeat in cuiuſlibet animalis generatione, loquitur tamen Salomon de homine, nec dubium quin huius generatio difficilior ſit ad intelligendum, vel ratione corporis perfectioris, vel maximè ratione animæ, quæ ſpiritualis eſt, ac rationalis. Teſtes Philoſophi maximi Plato [a], Ariſtoteles [b], qui ſcientiam hanc inter difficillimas cenſuerunt, & prior ad eius acquiſitionē opus diuino quodam verbo, id eſt, reuelatione. Sumus & hoc experti, & inextricabiles propemodum difficultates aliquando propoſuimus, & pro viribus expoſuimus, reuelato quidem plurimum lumine adiuti, ſed quod cum naturali penitus conſentire demonſtrauimus, ita vt hoc ipſum per ſe animæ noſtræ naturam omnem naturaléſque proprietates comprehendere ſatis queat, ac verum vero belliſſimè conueniat, & nihil reuelatum naturali repugnans lumini, nec in aliis, nec hac in re contineat. Lege Decretum Concilij Lateranenſis ſub Leone X.

a In Phædone.
b 1. De Anima, tex. 4.

Summo vir ingenio iudicióque Auguſtinus acerrimo, cui prorſus non video quem audeam præponere, valde anxius fuit ſemper de animæ potiſſimum origine, tandémque lucubrationes reuocans in iudicium, & retractans hoc modo ſuam de ea ingenuè profitetur inſcitiam [c]. Nam quod attinet ad eius originem, qua fit vt ſit in corpore, vtrum de illo vno ſit qui primùm creatus eſt, quādo factus eſt homo in animā viuentē [d] (hoc vnum vocant fieri de traduce) an ſemper fiant ſingulis ſingulæ (de nihilo) nec tunc ſciebam (tot in locis, quibus ea de re diſſeruit etiā cum Hieronymo [e]) nec adhuc ſcio. Sic pronunciat de ſcriptis, quæ Preſbyter edidit. In Catalogo autem eorum, quæ iam Epiſcopus, idem ſe neſcire adhuc teſtis eſt, attamen ſcire non corpus eſſe, ſed ſpiritum [f]. Nam de immortalitate non dubitauit vnquam, nóſque etiam ſuperius Capite tertio Caietanum redarguimus aſſerentem nulla ratione demonſtrari naturaliter poſſe. Auguſtinum duplex premebat ratio, tum quòd omnia DEVS initio creaſſet, ceſſaſſétque die ſeptimo [g], tum quia non videbat quo pacto ſi non propagarentur vt de corpore primi parentis corpora, ſic animæ noſtræ de anima, in animas tranſcenderetur originalis culpa; quæ non in corpore, ſed propriè

c 1. Retract. cap. 1.
d Gen. 2. 7.
e Epiſt. 7. & 28. prætereà Epiſt. 157. & 3. de Baptiſ. paruul. c. 10. & 10. Geneſ. ad lit. c. 1. 2. 3. & 4.
f 2. Retract. cap. 56.
g Gen. 2. 2.

propriè reſidet in anima. Verumtamen ipſamet immaterialitas animæ, quam concedit Auguſtinus [a] damnans Tertullianum [b], profectò conuincit, cùm denuò fit, id quod non ante fuit, vt ſenſit Origenes [c], procreari de nihilo, ad eum prorsùs modum, quo primorum animas noſtri generis auctorum. Extremo Capite libri huius [d] rediturus dicitur Spiritus ad eum qui dedit illum, non ſecus quàm corpus in terram, vnde erat. Qui locus debuit perſuadere Auguſtino [e], licèt is conetur euadere. Nos eum poſteà magis expendemus. CHRISTVS [f] ipſe communem ſenſit nobis eſſe de Anima difficultatem, quo pacto corpori iungatur; abiungatur, vitam communicet præſentia, mortem efficiat abſentia; vocem quidem eius audiri, dum loquitur homo, rugit leo, equus hinnit (videtur namque generalius de omnis animalis anima) ſed neſciri vnde gignatur, in quid anima deſinat, quomodo ingrediatur in corpus, vel ex eo egrediatur: non mirum ſi ſpiritualis generationis Nicodemus rationem minus aſſequeretur. Sic ſententiam quidem CHRISTI declarauit Maldonatus [g] meo indicio non improbabiliter, dixíque hunc ſpiritum vbi vult ſpirare, non quia ſuo ingrediatur, vel egrediatur arbitrio in quæcunque, vel ex quibuſcunque corporibus, verùm quoniam non pendet ex eius qui generatur cognitione, atque indicio: & inſcij gignimur, neſcientes nolentes morimur.

Et qua ratione compingantur oſſa in ventre pregnantis.] Addit Chaldæus (an mas, aut fœmina fuerit quod naſcatur.) Formatio fœtus meritò ab omnibus Philoſophis, Medicíſque [h], præſertim anatomicis, & Cicerone [i], & Lactantio [k], Alchimo [l], aliíſque qui diſſerunt de Hominis opificio, naturæ opus eximium, ac prope diuinum iudicata eſt.

Multa præ ceteris in accurato de octimeſtri partu Opere Federicus Bonauentura, vt rē vni DEI reſeruatam ſcientiæ Dauid [m] cecinit: Non eſt occultatum os meum à te, quod feciſti in occulto, & ſubſtantia mea in inferioribus terræ. Imperfectum meum viderunt oculi tui, hoc eſt, Non incognita tibi oſſium compactio meorum, membrorúmque omnium interiorũ in abdito vētris materni (ſic vertit Chaldæus) ceu in terræ penetralibus, vbi ipſe acu pictus ſum veluti phrygionico opere, quod attinet ad neruos, carnes; oſſa, cutes, רקמתי *rukkamthi*. Hieronymus, imaginatus ſum, id eſt, factus, vt imago; vnde quod vulgò vocatur *ricamo*, Embryonem ipſum, corpúſque nondum in ſua diſtinctum organa progreſſu temporis videas, tuæ prouidentiæ efficacibus oculis efformaſti.

Audi Iob diſtinctius exponentem ipſimet fictori, ac factori ſuo admirabile in ſuo formando corpore ceu artificium [n]: Memento quæſo quod ſicut lutum feceris me (ſubtili, delicatóque opere, licèt fragili.) Nonne ſicut lac mulſiſti me, & ſicut caſeum me coagulaſti (ſubigendo veluti lutum ipſum, & tractando, & macerando, ac molliendo.) pelle, & carnibus veſtiſti me, oſſibus, & neruis compegiſti me, (aptè ſingula diſtinguendo, ac formando interna, externa membra, partem lutea materiæ molliori conuertendo in carnem, duriorem in oſſa, læuiorem in cutem, flexibiliorem in neruos, molliſſimam in medullas) vitam & miſericordiam tribuiſti mihi (viuificando, & animando ſic præparatam, organizatámque materiam, ídque ſingulari, miſericordíque cura, & prouidentia, quæ fœtum intra viſcera

a *Lib. de Hæreſib. cap. 86.*
b *Lib. de Anima.*
c *Teſtes omnes hæreſeologi.*
d *Verſ. 7.*
e *10. de Geneſ. ad lit. capite 9.*
f *Ioan. 3. 8. 9. 10. 11.*
g *In Ioan. & apertè fauet hoc loco Eccleſiaſtes Hugo Card.*
h *Vt Galeno de vſu partium.*
i *2. de Natu. Deorum.*
k *De Opific.* DEI.
l *Libr. 1. de primo parent. creat. cap. 4. 5. 6.*
m *Pſ. 138. 15. 16.*
n *Iob. 10. 9. 10. 11.*

materna conſeruauit.) Et viſitatio tua cuſtodiuit ſpiritũ meũ (tua illa eadem Prouidentia vitam hanc meam, dũ clauſtris adhuc teneter maternis) DEVS ipſe tribuit ſibi hanc formationem fœtus in vtero [a]: Dauid rurſùm DEO [b], nec non Machabæorum [c] genitrix ſimul profitens neſcire ſe modum. Neſcio, inquit, qualiter in vtero meo apparuiſtis: neque enim ego ſpiritum, & animam donaui vobis, & vitam, & ſingulorum membra non ego ipſa compegi: ſed enim Mũdi CREATOR, qui formauit hominis natiuitatem, quíque omnium inuenit originem, &c. Cùm negat ſe animam dediſſe, vidit Auguſtinus [d] oppugnari propagationem animarum, nec ſatis ſanè argumento reſpondit; ſolùm dixit: Nouimus hæc quidem, ſed huic quomodo ſuffragentur ad id quod aſſerit, non videmus. Quis enim enim Chriſtianorum neget DEVM donare hominibus animam & ſpiritum? At plus voluit Sapiens & pia fœmina (quod attinet ad animam) quàm quod commune eſt omni viuenti, vt vitam à DEO tanquam à cauſa prima recipiat. Lege de Controuerſia iſta, de qua priùs quoque memini, Toletum [e]. Ioſephus autem Gorionides [f] eandem fortiſſimæ mulieris orationem ſic paulò pluribus recitat: Filij, ego mater veſtra, DEVS creauit vos, & ſpiritum animæ dedit in vos, & idem ipſe vos magnos & excelſos, oſſáque veſtra fecit, & neruos texuit, & pelle deſuper texit, & inſpirauit in animam veſtram ſpirituṃ [g], ceu animam, vel anhelitum vitæ: ipſe, inquam eſt, qui omnia hæc vobis dedit, &c.

a Ierem. 1. 2.
b Pſal. 21. 10. 11.
Pſ. 118. 73.
c 2. Machab. 7. 22. 23.
d 1. de Anima c. 14. & 15.
e 1. de Anima, propoſ. 4. inter eas quæ ſunt fide tenẽda, & lib. 3. quæſt. 17.
f Lib. 3. c. 6.
g Gen. 2. 7.

Compingantur.] Addidit Interpres hoc verbum perſpicuitatis cauſa, reliquæ editiones habent duntaxat, (ſicut oſſa, &c.

Sic neſcis opera DEI, *qui fabricator eſt omnium.*] Hebraicè, & Græcè (Quæ vel quæcunque faciet omnia) Chaldaicè (In ſapientia.)

Verſ. 6.] MANE ſemina ſemen tuum, & veſpere ne ceſſet manus tua: quia neſcis quid magis oriatur, hoc, aut illud: & ſi vtrumque ſimul, melius erit.

PRIMO loco, tanquam maximè litterali ſenſu de beneficentia Hieronymus interpretatur, ne quis ab ea ceſſet, non manè, non veſpere, quoniam conſtare non poteſt quod magis DEO placeat opus, vel ex quo cuius fructus præparetur iuſtitiæ; ac vtrumque poſſet ei placere. Deinde generaliter de quolibet opere bono, quod nimirùm quiſque non ſenex minus exercere, quàm adoleſcens debeat, incertus qua placeat in ætate DEO. Tandem de vtroque Teſtamento; quod eſt veluti ſerotina, & temporanea pluuia, vt ſociemus vtrumque Teſtamentum, & quaſi corpus vnum efficiamus, & ſalutarem inde intelligentiam hauriamus, neſcientes in quo magis nobis ſcientia tribuatur à DEO, & gratia. Expoſitio ſecunda placuit Bonauenturæ, Paulum [h] citanti, Bonum facientes non deficiamus: tempore enim ſuo metemus non deficientes. Eadem mens Carthuſiani, & Olympiodori. Hic CHRISTI memorat ſententiam: [i] Operamini donec dies eſt, monétque ne quis ætatem ſibi longiorem fruſtrà pollicitus,

h Gal. 6. 9.
i Ioan. 9. 4.

in gran

in grandiorem differat virtutis exercitium,& pœnitentiam, ſed nunquam remittat,iugiterque precetur DEVM, cuncta maieſtati, ac bonitati eius vt grata ſint quæ operabitur. Lyranus recipit ſenſum primum: veſpertino autem ſeneſcentis ætatis tempore beneficentiam commendari, quia tunc ſunt homines magis tenaces, plus comparantes viatici, quo viæ vitæque minus eſt. Conuenit Caietanus. Extendit Hugo ad verbi diuini prædicationem,quæ nullo non tempore ſit vſurpanda, ſeu ſenex ſit quis, ſeu iuuenis, dummodò prædicator iecerit priùs in proprium cor ſalutarem doctrinam, quoniam plerumque contingit vt vberior eliciatur fructus tum cùm quis minùs expectat, ac verſa vice. Nulla vacatio nato ad laborem [a], ſed exibit homo ad opus ſuum,& ad operationem ſuam vſque ad veſperam [b], in qua redditur merces [c]. Nec in proſperis, nec in aduerſis intermitti virtutis opus debet, nullum excipiendum tempus, nulla prætereunda occaſio,vt ſi priora DEO forſitan minùs probata ſunt, placeant certè poſteriora,vel poſtrema: quod ſi omnia,ô nos perbeatos.Nimis profectò anguſtè, minùs auguſtè Chaldæus reſtrinxit hunc locum ad coniugalia: In die iuuentutis tuæ,accipies, inquit, & gignes filios; & in tempore ſenectutis tuæ ne dimittas vxorem, quæ eſt pars tua,quo minus generes filios;etenim non notum eſt tibi quiſnam ex illis electus ſit,vt ſit bonus, hic an ille, an ambo boni pariter ſint futuri.

a Iob 5.7.
b Pſ.103.23.
c Matt.20.8.

Mane & veſpere.] De his dictum Capite præcedente [d]. Symmachus nominibus vtitur ſeminis epithetis πρωΐμῳ καὶ ὀψίμῳ.

d Verſ.16.

Nec eſſet manus tua.]Sic etiam Symmachus:(Καὶ μὴ καταλιμπανέτω ἡ χείρ σου. quod vetus tranſlatio reddit,Ne dimittas manum tuam)& paſſiuè verti potuiſſet:Ne dimittatur,aut,Ne dimittat ſe.Septuaginta:Μὴ ἀφιέτω,Ne remittat, &c. אל תנח *al thannach*,Non quieſcere facias.)Manus mentio indicat probabilem nō eſſe paraphraſim Chaldæam,ſed exponere debuiſſe de ſemine, quod agricola manu terræ mandat. Quanquam non ignoro, quia manus inſtrumentum eſt commune ad plurima,eâ nos operari Scripturam dicere, vel illam non ceſſare,quodcumque tandem ſit opus non tantùm corporis, ſed animi etiam. Importat prætereà manus vox alacrem, ac ſpontaneam operam,ita vt ceſſare illam ſit non in totum vacare, ſed, quod alios interpretatos dixi,remittere,vireſque ſicut poſſis,non exerere. Vnus habet manus homo,ſicut Plinio [e] meliùs docuit Galenus [f],tanquam ſapientiſſimum cunctorum animalium, atque prudentiſſimum. Confirmat id auctoritate Anaxagoræ Ariſtoteles [g], ac ſigillatim recenſet quæ commoda corpori, animóque proueniant ex manibus.

e Lib.11.capite 43.
f 13.de vſu par.cap.2. Lib.17.cap.1.
g 4 de Part. animal. c.10.

Quia neſcis quid magis oriatur.] Vetus Tranſlatio: (Quid placeat.) Hebræa:(Si hoc rectum erit,an hoc,vel illud.) ſeu, an congruum erit,dirigetur,ſtrenuè,apteque proueniet: hæc enim omnia ſignificantur verbo כשר *chaſchar*, ποῖον ϛοιχήσει (quale,vel quid,ſeu vtrum rectè procedet.) Aquila, (εὐθυνεῖ, proficiet.)Symmachus,εὑρήσει, reperiet, vel aſſequetur, nimirum manus tua. Oriri quandoque ſignificat non ſimpliciter produci,ſed feliciter prouenire.

Et ſi vtrumque ſimul,melius erit.] Heb. (Et an ambo ipſa,ſicut vnum bona) Id poteſt ex verbo (neſcis) pendere. Id eſt, Neſcis an vtrumque ſit

futurum paris bonitatis,an vnum æquè ac alterum. Sed Interpres videtur alium ſenſum intendere,licet non valde diſcrepantem: Quod ſi vtrumque ſemen proſpere natum fuerit,eo melius;non erit pœnitendus labor, nulla iactura ſeminis,fructus exiſtet vberior: Καὶ ἐὰν τὰ δύο ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀγαθά. Legiſſe videntur באחר *beechar*, cum ב *beth*, vetus tranſlatio cum כ *caph*, כאחר *cheechar*. (Et ſi vtrumque, inquit, quaſi vnum bonum eſt.) Sed Hebraicum nomen eſt plurale טובים *tobim*, Tamen ſicut vnum, vel in vnum valent idem quod ſimul,& pariter, & iuxta,& æquè,&c. & poſitiuum bona ſumi poteſt,vt ſæpe fit,pro comparatiuo.

Verſ. 7.] DVLCE lumen, & delectabile eſt videre ſolem.

DEINCEPS inſtitui videtur ſermo de diuino iudicio,quod incutere nobis timorem debeat. Ducitur autem principium ab expoſitione felicitatis externæ, quæ ſua dulcedine remouere nos ab eo ſolet timore. Hoc etiam continet verſus ſequentis pars prior, quæ meminit de longiore,ac hilariore vita. Tamen Hieronymus, & quos antea retulimus, explicantes benignè aliis faciendum, vel generaliter in omnis virtutis opere perſiſtendum,vel vtrique ſtudendum, & vacandum Teſtamento, volunt proponi nunc præmium viſionem dulciſſimi luminis qui eſt DEVS PATER & CHRISTI, qui eſt Sol iuſtitiæ. Paraphraſtes in viſione DEI concordat, & perſpicue hanc beatitudinem exprimit, quod Hebræorum vix vllus (Et dulcis eſt dux, & bona ad illuminandum oculos caligantes, vt videant gloriam faciei maieſtatis Domini, quia futurum eſt vt illuminentur facies Iuſtorum ex ſplendore maieſtatis eius, & vt ſit pulchritudo eorum vt Solis.) Olympiodorus lumine iſto ac ſole ait magis exprimi mane illud,quo nobis docebat Eccleſiaſtes ſeminandum, videlicet internum ſplendorem; quo ſuauiſſimè noſter illuſtretur Intellectus, cognoſcatque quid ſibi ſit ad increati voluntatem SOLIS agendum,quid omittendum, ſed & prætereà iucundiſſimè in hac vita quam experiuntur alij moleſtam, contempletur res pulcherrimas,à materia ſeiunctas:reputet etiam animo quibus impij ſint olim in alia vita tenebris inuoluendi; quod vt periculum vitet, interim ſtudeat malum declinare, perſequi quod bonum eſt. Hugo Cardinalis affert ſimilia iſti ac primæ ſententiæ. Exiſtimat Gregorius Ponti. ſiue Neocæſarienſis, ſiue Thaumaturgus proponi voluptuoſi hominis argumentum,ac refelli. Illum quidem delinitum pulchritudine ac ſuauitate Solis:longioris vitæ bonorum ceterorum præſentium,deterritum morte,decernere ſatius frui his commodis,idque ceteros iuuenes,vt faciãt,adhortari:tamen inſanire,nil cogitantem de DEI hæc omnia vindicaturi, iudiciis;& quàm turpis ac ſtolida,& exitioſa talis viuendi ratio. Vatablus ait, conciſam eſſe ſententiam,vt in rebus, quas præ mœrore dicere non poſſumus,quaſi hoc velit Eccleſiaſtes: Vt gratiſſima res ſit lumen,& iucundum oculis aſpicere Solem;ſed moriendum tamen.

Dulce lumen.] Nihil refert quod hic deſit coniunctio (&) quam ceteræ habent

habent editiones. Deſcribitur autem felix vita per luminis, ſoliſque viſionem, ſicut & contraria per tenebras, tenebroſúmque tempus infelicitas, necnon per Eclipſim. Symbolum felicitatis Ioſepho fuit videre Solem, Lunam, ſtellas, quæ ipſum adorabant [a]: & hoc forſitan voluit Iob negans ſe Solem vidiſſe cum fulgeret, & Lunam incedentem clarè [b]: id eſt, elatum nimia felicitate. Quamquam plurimæ gentes pro Numine Solem colerent, ac multitudinem quoque plurium Deorum ad eum reuocarent, vt eſt auctor Macrobius [c], & indicat liber Sapientiæ [d]: & ſic Sponſæ in Canticis [e] verba Chaldæus interpretatur, ac Theodoretus: Nolite me conſiderare, quia fuſca ſum, quia decolorauit me Sol, id eſt, Solem, & Lunam colui: idcirco etiam auerſa facie ab Oriente Iudæi DEVM venerabantur ad Occidentem conuerſi, cuius contrarium ipſis exprobrat Ezechiel [f]: nihil præterea ferè feſtiuè celebratum à piis impiiſque cultoribus abſque lumine accenſo [g]: & dator munerũ DEVS, idem cognominatur PATER luminum [h]. Expreſſior nulla inter corporatas res imago DEI quàm Sol, teſte Dionyſio [i]: dicitúrq; lux propria poſſeſſio ipſius [k], & ea amictus vt veſtimento [l]; quale circumpoſuit quoque ſibi Rex CHRISTVS (qui ſe mundi nominauit Lucem [m], Sicut & Plato [n] Lucem & Solem boni ipſius Filium:) facie collucens etiam vt Sol, cùm transfiguratus eſt [o], & Moſis illuminauit vultum DEVS [p], cui promiſerat omne bonũ [q]. Tandem res omnes Hebræi proſperas Lucem appellant, vt aduerſas nomine tenebrarum [r]: & filios Lucis qui DEO ſunt ſimiles [ſ], oppoſitos filiis huius ſeculi [t], vbi poteſtas tenebrarum [u], & earundẽ princeps Diabolus [x]. Ipſum hominem, quem neſcio quis Philoſophus [y] natũ dixit ad intuendã Solis lucẽ, Græci à lumine φῶτα nominauerũt, quaſi ſit μόνος τὰ τῆς διανοίας φωτίζων τῷ λόγῳ, vel vt ait Nazianzenus, διὰ τὴν τοῦ λόγου δύναμιν [z]. Hoc eſt, lumen vultus diuini ſignatum ſuper nos [a], quem vultum quoties fauet DEVS, illuſtrare, & illuminare dicitur ſuper nos [b]. Hæ omnes loquendi formulæ liquido demonſtrant nihil corporata luce dulcius, nihil delectabilius, nihil præſtantius, quod ideo transferatur ad res ſpirituales, interque illas ad principẽ DEVM luculentius declarandum: nã nihil luce mundius, pulchrius (pulchritudinem, ac ornamẽtum omnis viſibilis creaturæ Damaſcenus [c] appellat) efficacius, lætius, delectabilius, ditius, nihil quod prius diſtinctè condiderit DEVS (oportuit præire lucem, vt reliquum appareret opus DEI [d], dierúmque per partes, quibus id oportebat creari) niſi quis Angelos excipiat cum Græcis Auctoribus, quos ipſos tamen Angelos alij lucis vocabulo comprehendunt. Plures lucis laudes citatus Dionyſius [e] perſequitur, & ad quatuor ſupra triginta proprietates eius, & ignis enumerat, diuinis rebus DEO óque congruentes. Nos ipſi hoc egimus in ſcholis phyſicis, & nonnulli Auctores propriis Tractatibus de Lumine, præſertim Ficinus, quem etiam lege in opere de Philoſophia Platonis [f]. Quid mirum, ſi ſenior Tobias gaudium imprecanti, reſpondit [g]: Quale gaudium mihi erit, qui in tenebris ſedeo, & lumen cœli non video? Claudat hunc locum Poeta Chriſtianus Dracontius [h]:

„ *Prima dies lux eſt terris, mors vna tenebris,*
„ *Lux datur ante polum, lux clara eſt cauſa diei.*

 „ Lux

a Gen.37 v. b Cap.31.26 c Lib.1.c.21. 22.23. d Cap.13.2. e Cant.1.6. f Cap.8.16. g Tertul. 2. ad vxorem. h Iaco.1.17. i Cap.4 de Diui.nom. k Iob 36.33. l Pſ.103.2. m Ioan 8.12 n 6. De Rep. o Mat.17.2. p Exo.34.29 q Exo.33.19 r Eſa.8.20. cap.9.2.c.50. 26.c.60.1. Pſ.42.3. Pſ.96.11. ſ Luc.14 8. Ioan.12.36 Epheſ.5.8. 1.Theſ.5.5. t Luc.14.8. u Luc.22.53 x Epheſ 6.12 y Anaxagoras apud Diogenem Laertium. z Citat Auctor Theſauri Græci. a Pſ.4.7. b Pſ.30.17. c 2 De Fide. cap.7. d 4.Eſd.6. 40. e De Diuin. nom.c 4. & de Cæ.Hier. c.15. f Lib.15.5. g Tob.5.12. h 1.Hexam. Tom.8. Biblio the. Patrum.

„ *Lux iubar æthereum, lux noctis limes & vmbra,*
„ *Lux facies rebus cunctis, & lux elementis,*
„ *Lux genitis, factiſq; calor; lux gratia Solis:*
„ *Lux decus aſtrorum, lux, aurea cornua Lunæ,*
„ *Lux fulgor cœli, lux & primordia Mundi,*
„ *Lux ſplendor flammæ, lux magni temporis index,*
„ *Lux honor agricolis, requies lux omnibus agris,*
„ *Lux opus Auctoris primum, candórque pudoris.*
„ *Lux æui, medijs dat lux quoque tempora metis,*
„ *Quâ benè conſtructa Mundi primordia lucent.*

Quocirca oportet præuenire, Solem ad benedictionem DEI, & ad ortum lucis illum adorate [a], vt pluribus in eius loci Commentario exponemus.

Delectabile eſt oculis videre Solem.] Prætereà, quæ de lucis iucundiſſimo dicta ſunt aſpectu, Ambroſium [b] lege DEI viſionem cum Solis comparantem, ac infinitis partibus præferentem. Solem cœleſtis fontem lucis Heraclitus vocabat [c], & cor cœli: Chalcidius [d], & Plinius [e] totius Mundi ceu animalis, & cor, & animam, ſiderum, cœlíque rectorem, naturæ regimen ac Numen. Cicero [f] principem ſiderum, pluráque de eodem diſſerit præter alios Ficinus [g]. Sed nihil, ſi de laudibus agitur Solis, afferri melius poteſt, quàm quę ſacris litteris continentur, quæ gigantem eum nominant ac ſponſum [h], propter velocitatem motus, magnitudinémque corporis, & propter pulchritudinem: vas admirabile, atque opus EXCELSI [i], ob elegãtiam, præſtantiámque opificij (ita vt CHRISTVS peculiariter aſſerat Solem ſuum, id eſt, DEI [k], & Varro [l] Latinè dictum diem quaſi à DEO, vel vt ait Feſtus, quod diuini ſit operis, vel à Ioue, quem Δία nominant) exurentem terram, ita vt non ſit, qui in conſpectu ardoris eius poſſit ſuſtinere [m], vel ſe abſcõdere à calore ipſius [n], radios igneos exſufflantem, & refulgentem radiis, oculóſque obcœcantem [o], quia calore præditus eſt eximio, lumine præſtanti, in ſermonibus ſuis feſtinantem iter [p]: quoniam, vt dixi, celeriter agitatur. Tanta Solis dignitas compulit multos, vt ante monui de luce diſſerens, ad eum pro DEO colendum, & præmoniti licet Iudæi ne id facerent [q], fecerunt tamen: immò nonnulli poſteà Hæretici [r], & nonnullam præ ſe ſpeciem Catholici ferebant, quos Leo reprehendit [ſ], quod antequam intrarent in Petri baſilicam, conuerſo corpore ſeſe venerabundi reflecterent ad Solem. Multa memorat Herodianus [t], de ſuperſtitioſo cultu Solis apud Syros, Phænices, Palæſtinos.

Tribus nominibus Hebræi Solem appellant, vt notat Hieronymus [u], חמה חרס שמש *chammah, cheres, ſchemes.* Chammah dicitur à calore; Cheres ab ardore, & exſiccatione; Semes à lucis miniſterio, per quam in res omnes naturales operatur, & quia eſt generalis quidam DEI miniſter ac naturæ. Græcum potiſſimum vocabulum eſt ἥλιος, quod etſi deriuant alij aliunde, tamen Dionyſius [x], & Plato [y] quaſi παρὰ τὸ ἀολλεῖν, ſiue ἁλίζειν, quod eſt, συνάγειν in vnum cogere, & congregare homines ſimul atque exoritur, vel ἀπὸ τοῦ αἰολεῖν, id eſt, ab alterando quæ oriuntur à terra. Poſtremò Latinè Sol ideo dicitur, inquit latiniſſimus Auctor Cicero [z], vel quia ſolus ex omnibus ſideribus eſt tantus (id non eſt verum) vel quia

cùm

a Sap. 16. 28.
b 4. Hexam. cap 2.
c Macrob. 1. in Somnium Scipionis. c. 20
d In Timæũ Platonis.
e Lib. 2. c. 6.
f 2. De Nat. Deorum.
g Li. de Sole.
h Pſ. 18. 7.
i Eccl. 43. 2.
k Mat. 5. 45
l 5. De Lingua Lat.
m Ibi. Eccl. 43. 4.
n Pſ. 18. 7.
o Ibid. Eccl. 43. 4.
p Ibid. 5.
q Deut. 4. 19
r Refert Leo Mag. hom. 2. de Natiui. & 7.
ſ Eadem Hom. 7.
t Lib. 4. & 5.
u In c. 25. Eſaiæ.
x De cœl. Hier. c. 15. & de Diui. nom. cap. 3.
y In Cratilo.
z 2. De Natura Deorũ.

cùm eſt exortus, obſcuratis luminibus ſolus apparet. Legendus quoque de Solis encomio Triſmegiſti Pimander [a]. Omnes filij DEI iubilauetũt [b], (hoc eſt, ANGELI, principio creati mundi) DEVMQVE laudibus hymníſque proſecuti ſunt potiſſimum, vt placet Chryſoſtomo, & Anaſtaſio Sinaitæ [c], propter Solis, ac reliquorum aſtrorũm conditionem. *a Cap. 5.* *b Iob 38.6.* *c 4. Hexam.*

Quidni delectabile ſit ergo Solem oculis videre? Quanquam obtutum in eum nemo defigere valet, nullus ipſum cernere ſeorſim per ſe, verùm in illuminato duntaxat corpore, cui ſuum ille lumen communicauerit. Qua in re DEI denotatur, qui Sol quidam cenſetur παμφαὴς, lucémque inhabitans inacceſſibilem [d], incõprehenſibilitas, vt nec videri quidem per ſe ſine diuino lumine poſſit, quemadmodũ ſcitè notatum eſt à Marſilio Ficino [e], qui Socratem quàm excuſet iuſtè [f], non laboro, dum ſub dio immotis membris, inconniuentibus oculis ſtatuæ in motem in eiſdem ſtantem veſtigiis, quouſque ſalutaret iterum reſurgentem, negat adeo hunc miratum externum Solem, ſed alterum ſupercœleſtem cum eiuſdem PATRE, qui luminum vocatur Pater, expers tranſmutationis, ac viciſſitudinis obumbrationis [g]. Certè quod de Socrate Ficinus affirmat, piũ eſt, imitari videlicet per ſideralem cõſiderationem maximè Solis ſiderum Principis, omnis Principem Conditorémque creaturæ DEVM, ſolum verũ iuſtitiæ lumen, & intelligentiæ Solem [h] contemplari, laudâre, venerari, diligere, quod ordinis noſtri columina duo Ignatium, & Xauerium proditum eſt factitaſſe. *d 1.Tim.6.16* *e Lib. de Lumine c.12.* *f Ibid. c. vlt.* *g Iac. 1. 17.* *h Sap. 5. 6.*

Verſ. 8. SI annis multis vixerit homo, & in his omnibus lætatus fuerit, meminiſſe debet tenebroſi temporis, & dierum multorum, qui cùm venerint, vanitatis arguentur præterita.

SI *annis multis vixerit homo, &c.*] Non eget explanatione verſus hic, cuius ex dictis intelligentia peti debet. Sunt tamen qui nouæ hic principium ſententiæ faciant, vt ibidem admonuimus. Annos multos Capite ſexto [i] docuimus eſſe, quales nunc metimur conſtantes è menſibus duodecim, circiter triginta dierum, non trium duntaxat. Si amas tropologiam, lege Hugonem declarantem hæc & priora de vita contemplatiua, & actiua, ne quis illi addictus iſtam deſerat: de interna animi lætitia, ob gratiæ præſentiam, ac prægustum beatitudinis, necnon de tentatione, ac triſtitia, vt nemo priore abuſus, immemor ſit periculi ſui. *i Verſ. 6.*

In his omnibus lætus ſit.] Lætitia felicitatem importat, illam etiam quæ in rerum conſiſtit externa poſſeſſione. Lætatur enim, qui quas res appetit, amátve, poſſidet ac fruitur. Hanc intelligit Salomon magis lætitiam, quàm quæ legis diuinæ ſtudium conſequitur, ſicut Paraphraſtes Chaldæus interpretatur. Nam videtur deinceps cohibere nimis effrænem de rebus ſecundis lætitiam, quæ reddat nos improuidos, & incogitantes fututorum malorum. Ad voluptatem referuntur quælibet bona, omnia etiam peccata, quibus ſeſe obſtringit, qui huius felicitatem temporis conſectatur. Teſtes illi,

a Cap.2.6.| b Iob 20.5. c Ioan.16.20. illi, qui ſe in libro Sapientiæ [a] cohortantur ad fruendum bonis, &c. teſtis Iob [b] vocans hypocritæ gaudium: CHRISTVS tandem teſtis vno verbo dicens: Mundus gaudebit [c].

Meminiſſe debet.] Hebraicè, Græcéque: (Et recordabitur) Id eſt, ſi ſapit recordabitur, memor eſſe debebit.) Vetus tranſlatio (Meminerit.) Aquila μνησθήσεται. Iuxta noſtram vulgatam ſenſus eſt quem dixi. Symmachus ita vertit totum iſtum locum: (Si annis multis vixerit homo, & in omnibus his lætatus fuerit, recordari debet & dierum tenebrarum, quia multæ erunt: in quibus omnibus veniet eſſe deſinere:) quæ verſio efficit eundem ſenſum. Vetus tranſlatio magis conſentanea Hebræo, Græcóque textui, nec particulam conditionalem (ſi) repetens, vel etiam ſubintelligens, prout nec eſt in illis editionibus, ſic habet: (Quia ſi annis multis vixerit homo, in omnibus his lætetur, & meminerit dies tenebrarum, quia plurimæ erunt) & videlicet efficere ſenſum vel ironicum, ſicut & ſequens verſus: vel ſub hac hypotheſi, vt lætetur quidem, ſed ita vt ſimul meminerit, (ne modum excedat,) ingruentium poſteà malorum.) Perſpicacior vulgata, quæ, ſine ironia ſeriò monet. Eſt homo אנוש *enos*, obliuioſus, vt d 11. de Præparat. c. 4. e Pſal. 8.5. placet Euſebio [d], quaſi à נשה *naſchah*, Quid eſt homo quod memor es eius [e]? Ideò reuocatur, ac prouocatur ad memoriam: quod pio quoque fit Eccleſiæ inſtituto, dum ieiunium ineuntibus quadrageſimale, cinerem ſuper capita imponens; monet quid ſint quidve futuri ſint. Incurioſam hanc obliuionẽ rei, vt obuiæ, ſic adeò neceſſariæ, valde Chryſoſtomus [f] exagitat.

f Hõ. vlt. de SPIRITV ſancto. Tõ. 3. g Cap. 6. 4. & ſupr. verſu 7. *Tenebroſi temporis.*] Alij: (Dies tenebrarum) habent eodem ſenſu: tenebras verò res aduerſas denotare notatum pridem. [g] Chaldæus hoc loco (mortem, & iudicium.) Opponuntur tenebræ lumini, Solíque priùs nominatis.

Et dierum multorum.] Ceteri: (Quia multæ erunt dies, πολλαὶ ἔσονται.) Chaldæus: Quibus iacebit mortuus in domo ſepulturæ.) Si membrum hoc diſtinguamus à priore, poſſunt multi dies accipi decrepitæ ætatis, cui proxima mors: Quod enim antiquatur, & ſeneſcit, prope interitum h Heb. 8.13. eſt [h]: & ærumnoſi dies, licèt pauci, videntur multi. Vel quia memoria retinendum vtrumque tempus tum damnationis, tum beatitudinis, illam tenebræ, hanc dies poterunt multi deſignare. Sed & hos intelligas malim aut de præteritis, qui vt feliciter abierint, abierunt tamen: aut de futuris, ſed tenebroſis quoque, quos neceſſum erit male mortuum vi- i Pſal. 76.6. uere: Cogitaui dies antiquos, ait Dauid [i], & annos æternos in mente habui, fauſtos, infauſtóſque. Veniet nox aliquando, cùm nemo poterit operari [k]: ſed cuique decernetur debita factis merces: nunc dies numerabiles, k Ioan. 9.4. l Pſal. 38.6. Iob 14.15. Gen. 47.9. Iob 10.20. m Pſ. 89.4.5. Pſal. 101.12. n Pſ. 90. vlt. 91. vlt. menſurabiles, breues, parui, pauci [l]: vnus potiùs ceu heſternus, aut cuſtodiæ nocturnæ dies, vel ſicut vmbra [m], tunc longi, multi, magni, ac longitudo ipſa dierum [n] Beatis iucundiſſima, Damnatis moleſtiſſima. Memoria propriè præteriti eſt, ſed cogitationẽ reuocare de futuro, meminiſſe eſt.

Qui cum venerint, vanitatis arguentur præterita.] Reliqui: Omne quod veniet, eſt vanitas. Quiuis nos occupet poſteà ſtatus, deprehendere nos faciet, quæ præterierint, fuiſſe vana. Vatablus explicat, quod alius qui naſcitur, & ipſe vanitas eſt, non ſolùm is, qui iam diu vixit.

Verſ. 9.]

Ver. 9.] LAETARE ergo iuuenis in adoleſcentia tua, & in bono ſit cor tuum in diebus iuuentutis tuæ, & ambula in viis cordis tui, & in intuitu oculorum tuorum: & ſcito quod pro omnibus his adducet te DEVS in iudicium.

LÆTARE *ergo iuuenis*, &c.] Vel amara Ironia contra voluptuoſum adoleſcentem, quaſi manu iniecta retrahens, atque ſecum reputare compellens, audeátne adhuc in ſuo volutari cœno, mortis, iudiciíque, de quibus dictum proximè, poſtpoſita memoria. Tale quid Dominus dormientibus Diſcipulis dixit [a], Dormite iam, & requieſcite, vt exponũt Chryſoſtomus, Euthymius, Theophylactus. Eadem ratione aliqui aliud accipiunt per ironiam dictum: Tunc qui in Iudæa ſunt, fugiant ad montes; qui ſuper tectum, non deſcendat in domum, ſeu tollere aliquid de domo: vel qui in medio eius ſunt diſcedant [b]; nempe ſignificari volunt intercludendam omnem fugæ viam, non autem quod hortetur CHRISTVS ad fugam, vt ſit ſenſus. ſiue deſcendant, ſiue non deſcendant, ſiue maneant, ſiue abeant, perinde fore, quoniã abſque dubio peribunt. Confirmari poteſt hic ſenſus loco ſimili apud Amos [c]. Vel eſt mitius conſilium, ſic hilarè fruatur præſentibus bonis, vt meminerit reddendæ rationis DEO. Hieronymus Caput, ſequens exorditur ab hoc verſu, & reiecto Iudæorũ delirio, ſibi præcipi nunc interpretantium, fruitionem diuitiarum, antequam eis tempus captiuitatis adueniat, ſecundum ſequitur ex allatis dicendi modum. Aſſentit Albinus, hócque gaudium videri ad quod nos Apoſtolus [d] inuitat, ſed in Domino, & cum modeſtia, quoniam Dominus prope eſt. Arboreus eſt eiuſdem ſententiæ, & disertè Chaldæus. Fauet Olympiodorus, volens de ſpirituali ſola lætitia ſermonem eſſe. Lyrano prima placet expoſitio, quam dicit eſſe Hebræorum, vel ex aliena loqui Sapientem perſona. Ironiam Caietanus agnoſcit, & Sà, & Bonauentura. Idem voluit Thaumatùrgus, reprehenſionem ſeriam explicans. Gloſſa Interlinearis, Hugo, Carthuſianus, Titelmanus, Moringus, Clarius ambas amplectuntur.

Quod ad alios attinet Auctores, qui alieno locum loco tractant, Gregorius quandoque facit cum ſecundis, maximè cum Olympiodoro. Nam ait [e], admoneri nos hîc gaudere in virtutibus ac renouatione ſpirituali. Aliàs [f] docet locutum his verbis Salomonem ex alterius, non ex proprio ſenſu. Ambroſius [g] meliorem in partem accipit de quodam flore vitæ, bonorúmque ætate operum. Innuit eandem ſententiam Cyrillus Ieroſolymitanus [h]: ex recentioribus Ribera [i] Malachiæ ſententiam quandam ironicè declarans, confirmat ironia præſentis loci. Pineda [k] quoque contendit hîc exprobrari voluptatem iuueni.

Iuuenis in adoleſcentia tua.] Chaldæus diſtinguit pueritiæ, & adoleſcentiæ dies. Hebraicæ voces ſunt בחור בילדותך *bachur beialduthecha*, Græcè *νεανίσκε ἐν νεότητί σε*. Primum nomen Hebraicum propriè ſignificat electum, ideóque talem, qui ſit ad opus idoneus, qualis non puer, ſed iuuenis

a Matth. 26. 45.
b Matth. 24. 16. Marc. 13. 14. Luc. 21. 10. 21.
c Cap. 2. 14. 15. 16.
d Phil. 4. 4. 5.
e 24. Moral. cap. 4. vel 5.
f 4. Dial. c. 4. & 4. Moral. cap. 1.
g Exhor. virgi.
h Catecheſi 15.
i In c. 2. n. 35.
k Iob 20. verſu 11. num. 7.

eſt, vel adoleſcens, eadémque ratio de fœminino בחורות *bechuroth*, id eſt, iuuentutis, quod mox ſubditur. Secundum quoque ſumitur pro tempore iuuentutis, & adoleſcentiæ, necnon pueritiæ. At puer non adeò capax eſt præcepti, neque ſolidæ lætitiæ cum quadam perceptione & animaduerſione. Eadem propemodum vis Græcarum dictionum, ſicut & τοῦ νεανίς, pro quo vulgata quandoque ponit adoleſcentem, ſicut aliàs [a] docuimus, cùm oſtendimus quo pacto Saulus dum Eccleſiam perſequeretur, & Stephani præeſſet lapidationi, diceretur adoleſcens. Gregorius [b] annotat, in ſacro eloquio nonnunquam adoleſcentiam iuuentutem vocari, ſicut hoc loco, & vbi Timotheus [c] admonetur ne quis adoleſcentiam ipſius contemnat. Si enim vtraque vnum eſſe (iuuentutem & adoleſcentiam), non decerneret Salomon, quem monebat, inquit, in adoleſcentia, iuuenem non vocaret. Notat etiam Olympiodorus ſexu maſculino νεανίσκῳ fœmininum ſimul comprehēdi, ſicut cùm Paulus vult virginem caſtam exhiberi Christo [d], tam intelligi mares, quàm fœminas. Monitis eget adoleſcētia ſeuerioribus, tollenda à libidinibus, quibus ſcatet [e], calore corporis feruente, æſtu ſanguinis vaporantis igneſcente [f], vt inualida viribus, ita cōſiliis infirma, vitio calens, faſtidioſa monitoribus, illecebroſa deliciis [g]. Poſtremò adoleſcens

„ [h] *Cereus in vitium flecti, monitoribus aſper,*
„ *Vtilium tardus prouiſor, prodigus æris,*
„ *Sublimis, cupidúſque, & amata relinquere pernix.*

Iuueniles impetus accuratis rationibus, optimus ait magiſter morum [i], vinciri, ac compeſci conuenit. Nolim tam indulgētem adoleſcentibus Ciceronem [k], immò tam ineptè rigidum, vt illis, niſi voluptatem admittant, ſuauitatémque abblandientem, Deos nō propitios, etiam iratos putet. Habuit continentiſſimus adoleſcens Iob in diebus adoleſcentiæ ſuæ ſecreto Devm in tabernaculo ſuo [l], arcta ibi coniunctum neceſſitudine veluti ſapientem amicum vel pædagogum. Quid penè pueros memorem Tobiam, Danielem cum ſodalibus, Iudith am, Suſannam, innumerabiles nouæ legis, quibus etiam in ea ætatula honorem dedit Devs ſenectutis [m], vtque nihil puerile gererent in opere [n], qualem Baſilium Nazianzenus, Bernardus Malachiam fuiſſe narrat, Bernardinum, Laurentium, Iuſtinianum, & alios alij. Nam Gentilitas etſi habet nonnulla quoque exempla, non tamen ſinceræ pietatis. Peiores illi qui ſunt bis pueri ſenes [o]; & auctoritatem habent ſenum, vitia puerorum, nec puerorum tantùm, ſed infantium [p]. Operæ ſit infinitæ vel eos commemorare, qui præceperunt de inſtitutis adoleſcentiæ, Plutarchum, Ariſtotelem, Xenophontem: nullum munus Reipublicæ adferri maius, meliúſque poſſe, quem paulò antè nominaui, docet Marcus Tullius [q]. Non vnas hac de re ſcripſit Hieronymus, vt ad Gaudentium, alióſque epiſtolas. Clemens autem Alexandrinus eruditiſſimos Pædagogi libros. Extant ſanctiſſimi Synodorum Canones [r]. Lege Ribadineiram noſtrum in Patris noſtri Vita [ſ], Stephanum Aſtetem in opere Hiſpanico de eodem argumento, & Syluium Antonianum in Italico.

Et in bono ſit cor tuum.] ויטיבך לבך *vitibecha libbecha*, Et bonum ſit tibi cor tuum, vel iucundum fac illud, ac lætum: (Καὶ ἀγαθυνάτω ἡ καρδία σε. Et benefaciat te, vel tibi cor tuum.) Symmachus: Καὶ ἐν ἀγαθῷ ἔςω. Et in bono

a Act. 7. 57.
b Hom. 2. in Ezech. & 3. Par. Paſtor. Admot. 26.
c 1. Tim. 4. 12.
d 2. Cor. 11. 2.
e Ariſt. 8. Ethicor. c. 6. & 2. Rhet. c. 12.
f Ambroſ. de Interpel. Iob cap. 7.
g Idem ibid.
h Horat. de Arte poët.
i Plutarc. de liberis inſtituen.
k Pro Marco Cœlio.
l Iob 29. 4.
m Dan 13. 50.
n Tob. 1. 4.
o Plato 1. de Repub.
p Senec. ep. 4.
q 1. de Diuinat.
r Latera. ſub Alex. III. Par. 1. c. 18 & ſub Inno. III. cap. 11. Sub Leone X. ſeſſ. 9. cap. 7. Valent. c. 18. Pariſien. 1. capite 30. VI. General. cap. 5. Trid. ſeſſ. 23. cap. 18.
ſ Lib. 3. cap. vlt.

bono ſit:quo etiam pacto vetus tráſlatio reddit. Ambroſius [a] : (Oblectet re cor tuum)& ſignificatur vita voluptuaria, conſiſtens potiſſimum in rebus pertinentibus ad victum. Sic ducere in bonis dies dicuntur quidam [b]: vocatur dies bona, dies conuiuij [c] : & is qui epulabatur quotidie ſplendidè, recepiſſe bona in vita ſua [d].

In diebus iuuentutis tuæ.] Non debuit Pagninus Hebræum בחורותיך *bechurothecha*, vertere (Electiones) licet id ſignificare poſſit, quoniam ſignificat quoque iuuentutem, & hæc ſignificatio magis ad rem facit, & ſic omnes interpretantur.

Et ambula in vijs cordis tui.] Chaldæus: (In humilitate cum viis cordis tui.) Græci addunt ἄμωμος, irreprehenſibilis, ſeu ſine macula, vt legit Ambroſius [e], ſecundum ſpiritualem lætitiam, inquit Olympiodorus, animam conſtituendo in tuto loco, mentémque purificãdo, puros habendo ſenſus. Simplicior ſenſus eſt iuxta Hebraiſmum; Vt perſequatur id, quod cor dictat, id quod vult, id quod concupiſcit.

Et in intuitu oculorum tuorum.] Similis idiotiſmus pro quibuſcunque rebus quæ in oculos incidant ſeu corporis, ſeu mentis. Tamen etiam Paraphraſtes explicat; (Vt ſit cautus in viſu oculorum, neque cõtempletur malum.) Eundem Ambroſius [f] elicuit ſenſum, his alia verbis adiungens. (Et in aſpectu oculorum tuorum, & non in audacia oculorum tuorum.) In aſpectu vtique ſpiritali, inquit, non audacia ſeculari. Olympiodorus item iam iam recitatus, puritatem ſenſuum corporis quorum princeps eſt oculorum, intellexit. Mihi Salomon videtur quod hic alios vt faciant, hortatur, à ſeipſo factum ſuperius ſignificaſſe, ſimulque formulas iſtas dicendi expreſſiſſe [g]: Et omnia quæ deſiderauerunt oculi mei, non negaui eis. Nec prohibui cor meum, quin omni voluptate frueretur, & oblectaret ſe in his quæ præparaueram, & hanc ratus ſum partem meam, ſi vterer labore meo.

Et ſcito quod pro omnibus his adducet te DEVS *in iudicium.*] Idcirco pone voluptatibus modum, vtere, ſed ita, vt ſecutus Iudici reſpondeas, qui conceſſit vſum, abuſum prohibuit. Simili clauditur liber ſententia: illuc differatur, quàm ſit Iudicij vtilis atque neceſſaria memoria.

[a] Hortat. ad virg.
[b] Iob. 21. 13.
[c] 1. Reg. 25. 8. & hoc libro Eccleſiaſtic. 7. 15.
[d] Luca 16. 25.
[e] Exhor. ad virg.
[f] Supra.
[g] Cap. 2. 10

Verſ. 10.] AVFER iram à corde tuo, & amoue malitiam à carne tua, Adoleſcentia enim, & voluptas vanæ ſunt.

AVFER *iram à corde tuo.*] Hinc alij Caput ſequens exordiuntur, Gloſſæ, & Olympiodorus, & Albinus, & Biblia regia, & Complutenſia, & Ioannis Benedicti, & quidã alij Codices Latini, Græcique, & Chaldæa paraphraſis. Sed à priore principium ſumpſiſſe Hieronymum, iuxta veterem tranſlationem ante dixi. Duo autem hîc adoleſcentum, ſiue iuuenũ notantur vitia, iræ & libidinis, ad quæ reuocantur cætera: ipſaque tum adoleſcentia, tum voluptas vana eſſe affirmantur.

Iram.] Hieronymus & Albinus iræ nomine docent omnes animi per-

turbationes comprehendi. Hugo cuncta vitia ſpiritualia, quæ, inquit, oriũtur à corde. Bonauentura omnem malitiam cordis. Ego iræ peccatũ proprium, iuuenibus maximè familiare, vt nuper citatus Ariſtoteles [a] tradit. Nam cur ſub ira debeant contineri peccata cetera, præſertim ſpiritualia, non potius ſub Superbia, nec ratio, nec exemplum ſuadet, & impoſſibile eſt, ait Dorotheus [b], vt cui quis iraſcatur, niſi prius elatus corde contempſerit eum, ſeque potiorem æſtimauerit. Vatablus quidem interpretatur ſuperbiam per iracundiam. Patres illi, quod magis apparet iræ vitium in iuuene notarunt; & quo præcipites ſine iudicio ruunt in alia.

a 2 Rhet. capite 12.

b Doct. 19.

Sæpe prioribus Capitibus huius incidit vitij mentio. Nihil magis imbelle, quàm ira, cæcum nihil magis: adoleſcentia habet vtrumque, & imbecillitatem, & ignorantiam, eadem laborant valetudinarij atque fœminæ, quibus inſunt mala duo: defectus virium, & ſcientiæ: friuolis turbatur iracundus & inanibus, & inquieto, ſtolidoque ingenio cum ſit, rerum ſuſpicione feritur, ſicut excitat rubicundus taurum color, aſpis aſſurgit ad vmbram, prouitat vrſos, leoneſque mappa [c], & hos etiam aſpectus flammæ, gallique cantus.

c Seneca 3. de Ira, cap. 30.

Et amoue malitiam à carne tua.] Chaldæus (Ne moliaris malum ſuper carnem tuam) Quaſi velit, vt quis ea vitet, quæ nocere carni, ſicut priori membro, quæ animo poſſint, non autem vt vitia, ſeu non de his loquatur, ſed de illis. Hi, quos ante dixi, luxuriam, aliaquè carnis peccata, & omnem eius immunditiam intelligunt. Ambroſius [d] legit nequitiam. Placet iſte, non diſplicet penitus prior ſenſus. Græcè hoc loco eſt *πονηρία*, quæ denotat malitiam peccati cuiuſuis quidem; ſed iuxta propoſitum, id quod in carnis verſatur libidine, vt antea dixi. Vnde & aliàs quoque notaui abſolutè nominari peccatorem atque peccatricem, qui hic laborant peccato.

d Hort. ad Virgines.

Adoleſcentia enim, & voluptas vana ſunt.] Vetus translatio: (Quia adoleſcentia, & ſtultitia vanitas eſt.) Sic etiam Græcè: *Ὅτι νεότης, καὶ ἡ ἄνοια ματαιότης.*) Hebraicè verò pro voluptate eſt שחרות *ſacharuth*, iuuentus, vt vertunt Vatablus, Clarius, Caietanus, pubertas, vt Pagninus, ita vt coniunctio ו *ve* (&) ſignificet (ſed &) id eſt, adoleſcentia, ſeu iuuentus, ſed &, vel immo etiam pubertas.) Vtramque ex Hebræo interpretationem recipit Sà, & meminit Græcæ. Vox Hebræa habet radicẽ שחר *ſchachar*, quod eſt propriè nigreſcere. Vnde שיחור *ſchichor*, Nilus Ægypti fluuius, cuius ſunt aquæ nigræ ſiue turbidæ: prætereà שחר *ſchachar*, aurora, Lucifer, mane, à quodã lucis incoatæ nigrore. Igitur quia pubertas, & adoleſcẽtia præſertim, nec non iuuentus, ſunt vitæ noſtræ ceu aurora, vel propius ad eam accedunt, quàm ad claram veluti diem iam confirmatæ, maturæque, interpretati ſunt quos nominaui de ætate, Chaldæus præterea, qui vocat dies nigredinis capillorum: ſeneſcentibus enim albeſcunt. Verùm quoniam Synonymum videbatur hoc nomen cum proximè antecedente ילדות *ialduth*, & conſtabat minoris ætatis vitia eſſe ignorantiam, quæ ſtultitia quædam eſt, & voluptatem, idcirco Græci *ἄνοιαν*, & vetus translatio ſtultitiam, vulgata poſuit voluptatem. Longe melius iſta; quis enim dubitaret inſaniam eſſe vanam? De adoleſcentia non minus certum, non vulgo tamen adeo

vel

vel cognitum, vel creditum. Aptum edidit epithetum vagæ iuuentæ Martialis [a], Virgilius [b], Ouidiuſque [c]: alij multi, floris marceſcentis. Tanta vanitas adoleſcentis in via ſua, vt eam ſe Sapientiſſimus neſcire penitus fateatur [d]; quoniam difficile eſt cogitatu, inquit eum explanans Beda, & Gloſſa, in quot cogitationes per omnes horas adoleſcens vaga mente declinet. Difficilem appellat Chryſoſtomus, iactabilem, fallibilem, vehementioribus egentem fræmis.

* * *

a Lib 1. Epigram. in 90.
b Æneid. 9.
c 10. Metamorpho.
d Prou. 30. 18. 19.
e Hom 1. ad populum.

CAPVT DVODECIMVM.

SVMMARIVM.

INCOATVM *priore Capite, in hoc argumentum pertractatur, de moderato præſentium rerum vſu, proponendo mortis ac diuini iudicij memoriam. Sed mors, & moribundus ſenex, ſenectáque ſymbolis nonnullis eleganter deſcribuntur: & libro clauſula, non ſine apparatu, & præmonitione, & quadam Scriptoris de ſeipſo exaggerata oratione imponitur.*

Verſ. 1.] MEMENTO Creatoris tui in diebus iuuentutis tuæ, antequam veniat tempus afflictionis, & appropinquent anni, de quibus dicas: Non mihi placent.

SALVBRE documentum Hieronymus intelligit, non pro tempore duntaxat iuuentutis, verùm etiam totius vitæ, ſed ita, vt ingredientes adoleſcentiæ viam, & mortis vltimæ non obliuiſcentes, DEVM colamus, atque quod addit Chaldæus, glorificemus eum in diebus quoque adoleſcentiæ. Minus probo dies adoleſcentiæ, ſicut Olympiodoro quoque videtur, hic vniuerſum vitæ tempus ſignificare, quod comparatione ad perfectionem futuræ, ſint hi dies, dies ſtultitiæ, quæ ſolet eſſe cóiuncta cum adoleſcentia. nam nec ſimile alibi memini exemplum legere, & res nunc proprie eſt cum petulantia modicæ ætatis, immodicíſque paſſionibus eiuſdem, vt diuino timore comprimantur. Eodem tamen pacto accipit Bonauentura, quandiu viuimus, & valemus, antequam nos ætas viréſque deficiant. Id Hugo, Carthuſianus, alíique præterea docent, & verum eſt: Sed qui diſtinctè adoleſcentiæ, vel iuuentutis ætatem expreſſit, de aliis non negauit: de illa meminit, quæ magis lubrica, & cuius mores in ceteram vitæ quaſi moram, cum quodam præiudicio tranſeunt. Tanti refert benè à teneris conſue

conſueſcere [a], iugum Domini ab adoleſcentia portare [b], vt Adoleſcentior corrigat viam ſuam, in cuſtodiendo ſermones DEI [c]: vt DEO gratiſſimas æui ſui primitias quis offerat. Nulli non cognitum Lycurgi factum, duos iiſdem parentibus natos catulos aliter & aliter educantis, gulæ vnum intra lares, venationi alterum foras educendo [d]. Nec opus pluribus, tam res hæc vulgata, certáque: & à nobis prius pro ratione inſtituti tractata. Satanizans proculdubio fudit, quiſquis ille fuit, verſiculum iſtum, quo perſuaderet inſaniendum, cùm minus ſana per ſe mens eſt, atque ab ætate confirmata: futurum alioqui, vt deuergat grandior in minoris mores ætatis, & qui Satanas iuuenis non eſt, vel ſenex ſit,

,, *Angelicus iuuenis, ſenibus ſatanizat in annis.*

Memento.] Grata, cara, pia, practica memoria. Vſum iſtius verbi declarauimus Capite quinto [e].

CREATORIS *tui:*] Emendata Biblia Κτίσαντος, Creatoris, vel eius qui creauit, quo modo eſt etiam Hebraicè, & Chaldaicè. Codices Complutenſes, & Regij, & alij legunt, Κτήσαντος poſſeſſoris: minus rectè: Continet verò CREATORIS nomen emphaſim, ad extorquendam humilitatem, amorem, obſeruantiam, timorem, fidelitatem, ſpem: creatura enim de nihilo facta ſecundùm ſe, nihil eſt: in nihil redit per ſe, niſi ſuſtentet eſſe CREATOR, quod dedit, cui non minus curæ conſeruare, quàm facere. Exprobrauit amarè Hebræo populo Moſes tantam obliuionem [f] DEVM qui te genuit, dereliquiſti, & oblitus es Domini creatoris tui? Vidit Dominus, & ad iracundiam concitatus eſt. Vnus eſt Altiſſimus, creator omnipotens, & Rex potens, inquit Auctor Eccleſiaſtici [g], & (ideo) metuendus nimis. Dauid, Tres pueri, Tobias, alij, cùm ſe diuinis impares laudibus agnoſcerent, ceteras ad DEVM laudandum creaturas inuitabant, & vniuersè, ac ſigillatim Dominus DEVS Patrum noſtrorum, ait in diebus iuuentutis ſuæ Tobias [h], (qui procreatores noſtros idem CREATOR noſter creaſti,) benedicant te cœli, terra, maréque, & fontes, & flumina (meminit horum nominatim propter beneficium piſcis [i], & omnes creaturæ tuæ, quæ in eis ſunt. Eximium CREATORIS opus homo (id innuit hic quod dicitur (CREATORIS tui.) Et Iacobus [k] appellans nos initium aliquod creaturæ DEI ἀπαρχήν τινα, Syriacè primitias rerum quas condidit. Scholia Græca τοὺς πρώτους καὶ τιμιωτάτους) creaturę appellatione ſimpliciter ſumitur, continens in ſeipſo quoque cunctarum gradus, &, ſi quid aliud, maximè pendens à CREATORE, ſingularíque prouidentia, & gratia ipſius. Sic Marcus Euangeliſta [l] prædicandum ſcribit CHRISTI iuſſu omni creaturæ, Paulus [m] iam prædicatum in vniuerſa creatura, quæ ſub cœlo eſt. Et cum creaturam vanitati ſubiectam dicit, interpretatur Auguſtinus [n] de homine, & Anſelmus [o], & Gregorius [p]. Vulgo creatura dicitur alterius is, qui beneficiis deuinctus eſt maioribus, & ab eo pendet totus. Hiſpani quoque famulos ſuos *Criados* vocant. Denique non ſolùm pro beneficiis DEO creatori gratias, obſequiúmque reddamus, maximè quod recreati ſumus in nouam creaturam [q], ſed recurramus etiam in rebus aduerſis ad CREATOREM. Vide vt bellè coniunxerit hæc duo Petrus [r]. Itaque & hi qui patiuntur ſecundum voluntatem DEI fideli

CRIA

a Virgil. 2. Georg.
b Thren. 3. 27
c Pſ. 118. 9.
d Plutarc. in Apophte. Lacon.
e Verſ. vlt.
f Deut. 32. 18. 19.
g Eccl. 1. 8.
h Cap. 8. 7.
i Cap. 6. 1. & ſeq.
k Cap. 1. 18.
l Cap. vlt. 15.
m Coloſ. 1. 23. Roma. 8. 20.
n Lib. 83. Quæſtion. q. 67.
o In Epiſt. ad Rom. c. 8.
p 4. Moral. c. 30. l. 8. c. 4.
q 2. Cor. 5. 17. Gal. 6. 15.
r 1. Ep. 4. vlt.

CREATORI commendent animas ſuas in benefactis.

In diebus iuuentutis ſuæ.] Dixi lubricam eſſe ætatem iſtam, & magnas eius illecebras. Teſtis omnis Scriptura ſacra, profana: ſed & experientia. Vnde Varroni adoleſcentiari luxuriari eſt, teſte etiam Nonio [a]: & cum aſſeueratione Terentius [b] dicebat; Crede mihi, non eſt facinus adoleſcentulum ſcortari. Fræenanda hæc ætas laude [c] & memoria DEI, & maxima diſciplina, de qua cum alia, tum Toletanum Concilium IV [d].

Antequam adueniat tempus afflictionis tuæ.] Pro (Antequam veniat.) Hebraicè, & Græcè, (Vſquequo non veniãt dies.) Symmachus, Πρὶν ἐλθεῖν τὰς ἡμέρας.) Idem verò loco τῆς κακίας ponit κακώσεως.) Hebræi teſte Hieronymo de ſua captiuitate vel Babylonica, vel Romana intelligũt: ipſe, aliiq; paſſim Catholici, de ſenectute, & morte, atque de damnationis ſtatu poſt iſtam. Thaumaturgus de generali Iudicio. Hinc fit, vt quæ ſymbolicè deinceps dicũtur, variis modis exponantur. Si κακίαν, & רעה *rabhah*, pro malitia peccati ſumer emus, intelligeremus confirmatum quodammodo conſuetudine peccatum, quod iam grandis ætate, & maximè ſub mortem difficilè deponit, ſed ipſummet ſenij, & mortis tempus afflictionis eſt plenum, labentibus tunc corporis animíque viribus.

a Cap. 1.
b In Adelphis.
c Eſa. 48. 9.
d Cap. 23 & habetur 12. q. 1. c. omnis ætas.

„ *Multa ſenem circumueniunt incommoda* [e].

Et Auſonius [f].

„ *—ipſa ſenectus*
„ *Expectata diu, votiſq; optata malignis,*
„ *Obiicit innumeris corpus lacerabile morbis.*

e Horat. in Arte Poët.
f In Eclogis ſeu Eidyll. 7.

De his Plinium [g] legas, & Hieronymum [h], dum hic rarum viridis ſenectutis commemorat exemplum, Paulum Concordieſem, ille Xenophilum muſicum, quibus, præter Spurinnam, de quo alter Plinius [i], & Germanicum, de quo Sidonius [k], plures alios, iungendus Or Abbas apud Palladium [l], & Antonius apud Athanaſium [m], & hi qui recitãtur apud Valerium [n], & Fulgoſum [o]. Eadem Iuuenalis [p] deſcribit perelegante, & Euripides [q], aliique quos citat Stobæus [r]. Legendum etiam Gabrielis Palæoti de Bono ſenectutis opus, & Tiraquelli de legibus connubialibus [ſ]. Galeni quoque liber de Marcore, & Ciceronis, ſi tamẽ Ciceronis, de Conſolatione. Audiatur vnus præ omnibus Nyſſenus [t], ſed forſitan angit te, quod ad ſenectutem (Pulcheria) non peruenit. Quid verò, dic mihi, pulchri cernis in ſenectute, an pulchrũ prurire, ac fricari oculos? corrugari genas? ex ore defluere dentes, & linguæ balbutiem ingenerari? manibus ſubtremiſcere? ad terram incuruari? titubare atque ſubclaudicare pedibus? ducibus inniti? deſipere corde, ac delirare? voce abſurda, atque inepta pronunciare? Sed ſanum Senecæ [u] conſilium huic aptum, ſimillimúmque quod agitamus, idoneum iuuentutis eſſe tempus laboribus, idoneum agitandis per ſtudia ingeniis, & exercendis per opera corporibus: quod ſupereſt, ceu in amphora grauiſſimam, turbidiſſimámque fæcem ſubſidere, ſegnius eſſe, & languidius, & propius à fine: denique ſenectutem cum morte meritò à Virgilio coniungi, quia inſanabilis morbus eſt. Siculis, vt ait Nazianzenus [x], grauior eſt ſcopulis, vel Ætna, vt Cicero [y], vel vt plerique paſſim, mala ætas. Seriò ludere poſſis, vocando ſenem, ſegnem,

g Lib. 7. c. 50.
h Ep. 21.
i Lib. 3. Ep. 1.
k Li. 4. Ep. 13
l Hiſto. Lauſiaca c. 9.
m In Vita.
n Li. 8. c. 14.
o Li. 8. c. 14.
p Saty. 10.
q In Bacch.
r Serm. 115. ex quo Bellengardus in ſentent.
ſ In 6. legem. Gloſſa 1. Par. 6.
t Orat. in funere Pulcheria.
u Epiſt. 109.
x In morbũ.
y De ſeneƈt.

gnem, ſeniorem, ſegniorem Moribundorum, de quibus quæ dicuntur deinceps, non minus commodè poſſunt intelligi, labores, & ærumnæ, ſuo declarabuntur loco. De his plura Medici, tum Cornelius Celſus [a], & Hippocrates [b], & Plinius [c].

Et appropinquent anni, de quibus dicas, Non mihi placent.] Alij (Non eſt mihi in illis voluntas.) Moroſus, ac ſibi ipſi tædioſus ſenex: grauis ægritudo, præſertim lethifera: quod non licet tunc, nec libet. Exaggerant mirificè Patres inſanam frugis bonæ, vel pœnitentiæ dilationem ad vſque ſenectutem, mortémve. Nihil decerpo de Oratione Baſilij [d], quæ hoc argumentum tractat, adeo digna lectu tota eſt, rémque optimis, ac maximè perſpicuis efficit argumentis, ductis ex ægritudinis moleſtiis, præter alias externas. Hebræa vox חפץ *chephets*, de qua ſæpius diximus, non voluntatem modo, ſed etiam negotiũ quodlibet, opúſve ſignificat. Sic ſenſus eſſe poſſet, Non eſt mihi in his annis negotium, non opus, quia deeſt facultas, & poteſtas præ corporis, & animi virium imbecillitate.

a Lib.2.c.6. & ſeq.
b Sect.4. Aphoriſmi.
c Lib.7.c.51.
d Eſt Oratio tio 4. de Pœnitentia.

Verſ.2.] ANTEQVAM tenebreſcat Sol, & lumen, & Luna, & ſtellæ, & reuertantur nubes poſt pluuiam.

EXPONVNT ea quæ ſequuntur Hebræi de ſeipſis, vt iam admonui, Solem quidem, lumen, lunam, ſtellas de iudicibus, ac ſanctis ſuis. Hieronymus vel de generali conſummatione Mundi, in qua, vt etiam prædixit CHRISTVS [e], Sol obſcurabitur, & Luna non dabit lumen ſuum, & ſtellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum commouebuntur: & Ioël [f], Sol vertetur in tenebras, & Luna in ſanguinem, antequàm veniat dies Domini magnus, & horribilis: vel de morte cuiuſque, quando ei Sol occidet iuſtitiæ (quod ſub finem quoque Mundi toti vniuerſitati hominum continget) ſcientiæ lumen, ſplendor Eccleſiæ, & ij, qui vt luminaria lucent in mundo, atque vt ſtellæ [g], & qui ſua doctrina tanquam imbre ſolent irrigare, fructum deſperantes ridebunt ad DEVM. Idem Doctor alios meminit de membris corporis explicare, in quibus erunt ſub mortem lethalia ſigna: Vt ſint Sol, Luna, ſtellæ, oculi, aures, nares, & totius capitis ſenſus. Olympiodorus mentionem facit earundem duarum poſteriorum explicationum de tempore Iudicij, & mortis, & reuerſionem nubium iuxta tertiam ſumit pro reſolutione humani corporis, tenebras Solis, Lunæ, ſtellarum, quia moribundi horum aſpectu priuantur; addi poteſt, & alterius luminis accenſi: vt propterea fortaſsè luminis nomen diſtinctè hîc ponatur. Si de Mundi fine ſit ſermo, ait hic Auctor, redigendũ tunc Solem in nihilum, ſidera reliqua, nubes ſiue pluuias, quia nullus horum deinceps vſus. Thaumaturgus ſecundum tradit ſenſum, & Cyrillus Ieroſolymitanus [h], & Ricardus [i] de S. Victore, qui per reuerſionem nubiũ vult denotari magnam aquarum inundationem, & famem poſt eam, quemadmodùm peſtem ſiderum obſcuratione. Erunt enim, ait CHRISTVS, peſtilentiæ, & fames [k]. Quartò poteſt hic locus, vt Hugoni placet Cardinali, de quacunque aduerſa fortuna, & calamitate intelligi, vel de deteriore prolapſione ex

e Matth.24. 29.
f Cap.2.31. Act.2.20.
g Phil.2.15. 1.Cor.15.41.
h Catech. 15.
i Tra. de fine ſeculi, ſeu de Meditã. plagis, quæ circa finem mundi euenient.
k Mat.24.7.

vita ſtudioſa in vitioſam : quod affert quoque Bonauentura. Tropologiam præterea totius loci reperies Galfridi inter Allegorias, & Tropologias vtriuſque Teſtamenti, quas collegit Godefridus Tilmanus.

Mihi maximè propoſito conuenire videtur, vt ſenij, ſimúlque mortis imminétis ex inualetudine hîc ſigna deſcribi affirmemus. Hoc, quæ adhuc dicta ſunt iſto capite, confirmant: cęteri, qui alias præſeferunt ſententias, non negant: immò plerique meminerunt. Carthuſianus reſtis eſt communiter ita ſentire expoſitores, & Lyranus nominat tum Latinos, tum Hebræos; cùm tamen de ſui temporis Hebræis aliter Hieronymus, vt dixi, nec vidi qui diſſentire videretur præter Ricardum. Poſtremò ſic interpretatur Paraphraſtes Chaldæus : (Antequam mutetur ſplendor gloriæ faciei tuæ, qui aſſimilatur Soli, & lumen oculorum tuorum, antequam obcæcetur, & decor maxillarum tuarum, antequam obtenebretur, & pupillæ oculorum tuorum, qui aſſimilantur ſtellis, antequam extinguantur : palpebræ oculorum tuorum ſtillabunt lacrymas, vt nubes poſt pluuiam.)

Caietanus diſtinguens defectus ſexdecim ſenectutis, duos priore verſu, quòd contineat afflictionem morboſam, & diſplicentiam tædioſam, tertium, quartúmque hîc numerat, quod cœleſtes motus, ac influxus deſunt ſenibus (adde quod caligantes oculis lumen minimè cernunt, vt Iſaac [a], & Eli [b],) & hi catarro iugiter diuexantur, atque diffluunt cum iuuenibus, ceu poſt pluuiam catarri, ſereneſcat caput, debilis enim ſenum calor non valet inſitos vapores abſumere. Moringus vicarias pluuias varios ſibi ſuccedentes in ſenibus morbos declarat. Titelmanus præterea caligationem, & obuolutionem cerebri poſt multum aqueum humorem fletus, ſpontanei fluxus oculorum, nariúmque, phlegmatum excreationis, &c. Vatablus, & Sà caliginem oculorum quæ ſequi ſolet fletum in ſenibus. Clarius ſerenum quoque poſt pluuias cœlum, ſeni nubilum videri. Lyranus, & alij tribulationem mortis ſuper tribulationem ſenectutis. Franciſcus Valeſius in ſacra Philoſophia [c], eodem pacto philoſophans metaphoricis hîc locutionibus labores, miſeriáſque ſenum ſignificari, tenebreſcere Solem, lumen, Lunam, Stellas dicit, propter debilitationem viſus iam non ampliùs valentis lucis aſpectum ſuſtinere : nubes autem reuerti poſt pluuiam, quando perpetuas patiuntur & incoctiles valdè, coryzas ex vaporibus crudis à ventre, totóque corpore aſcendentes, quæ cùm caput, velut nubes occupauerint, denſati tanquam pluuia in deſtillationem abeunt, & deſcendunt. Relege præter Medicos de his ſimilibus notis Satyram Iuuenalis [d]. Sic ille inter alia.

„ *Et iam leue caput, madidique infantia naſi.*

Item:

„ *Perdidit ille oculos, & luſcis inuidet ambos.*

Non reputantur infantiæ anni, ait Plinius [e], qui ſenſu carent, non ſenectę in pœnam viuacis. Hebeſcunt enim ſenſus, membra torpent, præmoritur viſus, auditus, inceſſus : dentes etiam, ac ciborum inſtrumenta deficiunt.

a Gen. 27. 1.
b 1. Reg. 3. 2.
c In cap. 66.
d Saty. 10.
e Lib. 7. c. 10.

Verſ. 3.]

Digitized by Google

Verſ.3.] QVANDO commouebuntur cuſtodes domus,& mutabunt viri fortiſſimi,& otioſæ erunt molentes in minuto numero, & tenebreſcent videntes per foramina.

QVANDO *commouebuntur cuſtodes domus.*] Chaldæus exponit: Contremiſcentes coxas.) Hieronymus,& Albinus,& Gloſſa Interlinearis, coſtas (Iungunt alij oſſa reliqua, vt Bonauentura,) quod ab his inteſtina vallentur, & tota ventris mollitudo ſeruetur (adde partium aliarum teneriorum.) Olympiodorus oculos: Lyranus, Valleſius, Titelmanus, & Carthuſianus omnes ſenſus,& hîc prætereà illos,qui domi habitant, vbi moribundus iaceat. Hugo vltra numerata; etiam vim nutritiuam, & appetitiuam,neruos,& ſpiritus. Moringus omnes vires corporis, quod eſt veluti domus animę. Olympiodorus denuò vires animę,ita vt in hac illæ ſint tanquã in domo. Caietanus memoriã,vigilantiam,prouidentiam,quem vocat quintum defectum ſenectutis. Vatablus, & Sà manus. Clarius inſuper brachia. Hæc ad litteram iuxta ſenſum quem protulimus: nam vel quod attinet ad Hebræos, vel ad conſummationem ſeculi,vel ad moralem ſenſum,aliter alij.

Primo modo Cuſtodes exponuntur à Hieronymo ANGELI, templi præſides (horum Ioſephus [a] paulò ante vrbis excidium auditas in templo voces narrat,Migremus hinc) ſecundò ab eodem, eædem ſtellæ,& Sol, ac Luna,nec non ANGELI, qui huic mundo præſident. De his quoque Thaumaturgus,& virtutes cœlorum commouendas [b], hoc ſenſu quidam intelligunt,& ANGELI tremere dicuntur.

a 7.de Bello Iudaico,c.12.

b Matth.24. 29.

Ricardus [c] S.Victoris ait, denotari his & ſequentibus verbis, perſecutiones,quando exurget gens cõtra gentem,& regnum aduerſus regnum [d], & vocari nunc cuſtodes domus, non theſaurorum, quoniam nec in vacua domo audebunt manere,ad quos maximè pertinebat cuſtodia,& id facere poſſe maximè videbantur, ſicut & nutabunt fortiſſimi,qui cenſebantur corpore robuſti,animis inſtructi,auxiliis vallati,non poterunt eſſe ſecuri. Bonauentura Prælatos Eccleſiæ concutiendos interpretatur in Fide. De tertio modo Hugonem lege. Vt quæ ſequuntur, diſtincta ſint,nec omnes ſenſus,nec corporis cunctas vires interpretor, non etiam externos domus cuſtodes diuerſos à ſene,vel moribundos homines,pertinent enim ad eandem vnam perſonam: internæ facultates animæ non ita hîc quadrant,cum magis extrinſecis corporis,de quibus potiùs eſſe videtur ſermo, præſertim ſi ſint rationales. Ex coſtis,& oſſibus,neruis,ſpiritibus,atque manibus minimè vltimis cuſtodiam totius corporis arbitror ferendam, licèt videam ſolere nos manibus tanquam inſtrumento valdè agili & expedito arcere externa mala. Sed maior hîc indicatur cuſtodia. Coſtæ, oſſa,nerui placent, eſt enim id maximè conſentaneum Philoſopho [e], præſertim de oſſibus. Spiritus exiliores ſunt, & vita potiùs in iis conſiſtit,quàm cuſtoditur.

c Suprà.

d Matth.24. 7. Luc.21.10.

e 2.de Partib. Anima,c.9.

Et nutabunt viri fortiſſimi.] Hebraicè: (Et peruertentur viri virtutis) vel

 (Incur

(Incuruabunt ſe homines robuſti : Διαστραφῶσιν ἄνδρες τῆς δυνάμεως.) Symmachus : Διαφθαρῶσιν οἱ ἄνδρες οἱ ἰσχυροὶ, Perierint viri fortes, ſeu fortitudinis, vt habet etiam vetus tranſlatio. Notat id Hieronymus de Symmacho, ſed Aquilam vertiſſe (errabunt) Idem Doctor Dæmones intelligit, qui à forti Diabolo fortium etiam ſint ſortiri vocabulum, quam ſuperans DOMINVS, & ligans, vaſtauit domum eius [a]; vel de fortiſſimis Hæbræis, ac robuſtiſſimis tempore captiuitatis. Præterea ſenſu alio de cruribus explicat, quod Bonauenturæ, Albino, Hugoni, aliiſque multis placuit ſectantibus hunc vt litteralem ſenſum, de ſignis ſeneſcentium, vel moribundorum; portant namque crura pondus corporis, inquit Bonauentura. His adiungit Lyranus, & Carthuſianus tibias, nec non Titelmanus. Chaldæus exprimit brachia. Caietanus accipit incuruationem iſtam de corporis decremento. Moringus, vt antè dixi, his, & præcedentibus verbis earundem defectum virium, fauetque idem Carthuſianus, dum præ ægritudine nutare dicit, qui antè robuſtiſſimi erant. Tamen peculiaris quædam pars denotatur, vt crurium, ac tibiarum. Hoc recipio libentiùs quàm aut Dæmones, aut perſecutiones, de quibus quoque dixi Ricardum explicaſſe, aut viros prępotentes, qui in mundi cõſummatione, ſicut exponit Thaumaturgus, conquieſcant, aut Eccleſiæ cuſtodes, qui non ſint quidem caſuri, ſed pauliſper tamen declinaturi, propter Antichriſtum, vt loquitur Olympiodorus : aut perfectos in charitate, vt Bonauentura vult, & Electos, qui parùm aberunt quin in errorem inducantur [b]. Sed brachiorum, lacertorúmque neſcio minuſne robur ſit quàm crurium atque tibiarum. Valleſius prudenter brachia coniunxit & crura, quamuis hæc potiùs, quæ quod ſenibus vacillant, baculis, inquit, vtuntur, & his corpus ſuſtentant. Confirmare id poſſumus ex Luca, qui crura pedéſque claudi, quem curauit Petrus, appellat baſes [c]; item ex Cantico Canticorum [d], vbi crura dicuntur columnæ : qua etiam comparatione auctores profani vtuntur [e], dum ſuras ipſas laudant.

a Matth.12. 29.
b Matth.24. 24.
c Actuum 3. 7.
d Cap.5.15.
e Hora.lib.1. carm. ode 19. lib.2. ode 4.

Et ocioſa erunt molentes in minuto numero.] Hebraicè: Et ceſſarunt molares, quia diminutæ erunt aut diminutæ ſunt: Καὶ ἤργησαν αἱ ἀλήθουσαι ὅτι ὠλιγώθησαν; Symmachus, Καὶ ἀργηθῶσιν αἱ μύλαι, Et ceſſauerint molæ. Vetus tranſlatio: (Et ceſſabunt molentes.) Chald. (Et deficient dentes oris tui, antequam poſſint maſticare cibum.) Hic maximè litteralis ſenſus, quem litteraliter incedentes amplectuntur, vel dentes intelligendo molares, vel maxillas, ſiue mandibulas, quę inſtar molarũ per ſibi infixos dentes cibum comminuunt; ſed tempore ſenectutis & pauciores, & hebetiores ſolent eſſe. Myſticè ſumit Olympiodorus pro Iudęis, qui tanquam in piſtrino molentes; graue legis iugum, laborioſúmque pertrahunt : redigentur autem ad paucitatem. quia præter paucos, ceteri omnes ad Fidem conuertentur, nempe in fine Mundi. Thaumaturgus pro mulieribus quæ operandi finem faciant, nempe fruges ad molam ſedendo terendi, iuxta morem Palæſtinæ, inquit Ricardus, ob ſummam caritatem annonæ. Hieronymus, iuxta Hebræos, pro otiantibus tempore captiuitatis eloquiis magiſtrorum. Bonauentura pro ſimplicioribus fidelibus, qui tædio affecti, ceſſabunt à bono opere, ac pauci erunt: Sed de ſenio, ac morte propinqua melior ſenſus, maximè de ſenio: nam ſeni

Frangere

„ *Frangendus miſero gingiua panis inermi* [a].

Dentes etiam,inquit Plinius [b], ac ciborum inſtrumenta deficiunt. Præter ratum illud Xenophili muſici quod affert exemplum, centum & quinque viuentis annis abſque vllo corporis incommodo: & aliud Pauli Concordienſis,de quo Hieronymus [c], nominatim exprimens dentes ei centenario candidos fuiſſe: multo illuſtrius eſt ſenioris Moſis, qui vigeſimum ſupra centeſimum attingens annum, nec oculis caligauit, & dentes habuit immotos [d]. Solenne ſenibus, iis vt dentes vel decidant, vel vacillent: quod verò quibuſdam,ij maximè,quos caninos & ſenſus, ac ſapientiæ, atque intellectus vocant, innaſcantur anno octogeſimo [e], aut vltra cẽteſimum [f], alij quoque renaſcantur, perrarum omnino, vt & quod naſcantur aliqui dentati [g],vel oſſe ſint vnico longo,lato præditi,lineolis ſolis veluti ſubpicto in ſuperficie. Exarmatus ſenex, hoc eſt, edentulus contemptim dicebatur,& ludit Martialis [h] ſępè,præſertim in fœminas,quæ dentes emptos, ne putarentur edentulæ,inſerebant,ſicut & comas,ne depilatæ,& caluæ.

„ [i] *Dentibus atque comis nec te pudet,vteris emptis.*
„ *Quid facies oculo Lælia? non emitur.*

Et tenebreſcent videntes per foramina.] Chald. (Caligabunt oculi tui, qui vident per cancellos capitis tui.) Sic ferè cæteri. Caietanus extendit ad omnes ſenſus,quorum ſunt foramina,ſiue feneſtræ, naſus, aures, oculi, os: & tenebreſcere,hoc eſt,hebeſcere, quandò vitali ſpiritu priuantur, qui ex parte lucis, inquit, ſe tenet. Vatablus ad omnes vires animæ, quibus tribuatur videndi poteſtas,oculorum nomine. Verba præ ſe ferunt diſtinctè ſenſum viſus, & hoc magis probo. Hebræi, teſte Hieronymo, Prophetas ſuos intelligunt, qui ſolebant de cœlis Viſionum lumen accipere:contenebreſcent verò tempore captiuitatis. Ricardus exponit de nimio mœrore, ac timore ſub Iudicij tempus,ita vt tunc nemo apertis audeat oſtiis aſpicere, ſed oculis etiam caligantibus per foramina; areſcent enim homines præ timore, & expectatione quæ ſuperuenient vniuerſo orbi [k]. Simile illud eſt Hieronymi animas imminuẽdas eo tempore per mortem magiſtrorum,tanquam molentium,(quãdo vna aſſumetur,altera relinquetur [l])qui ſupererunt, inuoluendos tenebris,ac per quaſdã tantùm tenebroſas cauernas veritatem aſpecturos. Olympiodorus pauciores declarat Iudæos, eorum comparatione, qui plurimi tunc conuertentur: illos nimirum pertinaciter in errore durantes, in ſola litteræ foramina legalis oculos eſſe ſuos immiſſuros. Thaumaturgus eaſdem illas fœminas molitrices,ad obſcuras ædium ſe, caliginoſaſque partes recepturas. Bonauentura de fidelibus, qui ſapientiores erunt, erroris tenebris inuoluendos.

Videntes.] Symmachus, Αἱ ὁράσεις, Viſiones.

Per foramina.] Ἐν ταῖς ὀπαῖς.Symmachus: Διὰ τῶν ὀπῶν. Chaldæus (Per cancellos capitis tui.) Hebraicè, (בארבות *baarubboth*, In foraminibus, vel feneſtris, & ſpeculis): Et eſt ὀπὴ, inquit Pollux, δι' ἧς ἐστιν ἰδεῖν. & Heſychio idem eſt quod θυρὶς, id eſt, feneſtra: quamuis prætetea,vt prior docet Auctor,dicatur ὀπὴ ὤτων, foramen aurium ſiue meatus, per quem vox penetrat. Attamen videndi verbum indicat ſermonem eſſe de ſenſu viſus,licet etiam quandoque transferatur Viſus ad alios ſenſus.

a Iuuen. Sa. 15.10.
b Lib.7.c.50
c Epiſt.21.
d Deut.vlt.7
e Alb. Mag. apud Cardanum 8. de Varieta.c.43.
f Ariſt.2. de Hiſtor.anim. c.4. Plin.lib. 11.c.37.
g Plin. lib.7. cap.16.
h Lib.6.Epigram.in 50. Lib.12.in 21 Lib.14.in 56
i Martial. lib.12. in 23
k Luc.21.26
l Matth.24. 41.

*Verſ.*4.] ET claudent oſtia in platea in humilitate vocis molentis, & conſurgent ad vocem volucris, & obſurdeſcent omnes filiæ carminis.

ET *claudent oſtia in platea in humilitate vocis molentis.*] Hebræus de claudendis templi ianuis, ac humilianda Ieruſalem; Alij, teſte Hieronymo, de claudenda cœli ianua, quando vox molentis fuerit infirmata, & magiſtrorum doctrina ceſſauerit tempore Iudicij. Olympiodorus de Iudæis obſtinatis obſeranda ſalutis porta, dum verſantur in platea, ſeu foro præſentis vitæ, permanẽtes in infirmitate legis. Ricardus (indicat idem Thaumaturgus) de timore conciuium, atque vicinorum, ob quem clauſo laborabunt oſtio diebus proximè Iudicium præcedentibus, ne ad ſtrepitum molæ vicinus accurrat, & vrgente fame, alius auferat violenter modicum id quod molebant. Hugo Cardinalis de domorum ac tabernarum, vbi res exponi venales ſolent, oſtiis claudendis, aut etiam templorum præ metu Antichriſti, ita vt nemo palam docere, vel mutire audeat. Bonauentura de non audentibus palàm profiteri fidem.

At perſiſtendo in ſignis mortis, aut ſenectutis Albinus cum Hieronymo clauſas accipit ianuas pro infirmis ſenum greſſibus, quod ſemper ſedeant, & ambulare non poſſint. (Sic etiam Gloſſa Interlinearis) nec congaudeant ludis iuuenum, qui in plateis ſolent eſſe, ſed clauſo oſtio illos fugiant videre: humilitatem vocis molentis pro manibus, quod cibum labore proprio inuenire non valeant, & ſpiritu coarctato vox in ſenili corpore vix tenuis audiatur. Fauet Paraphraſis Chaldæa (& recedet à te appetitus cibi) Bonauentura oſtia labia, quibus oris porta clauditur, intelligit, quando ſenex altè loqui nequit, vt exaudiatur à multis, molere namque de locutione dici, quia quemadmodum ad cibos conterendos maxillæ, ſic mouentur labia ad verba pronuncianda, immò & mandibula ipſa, inquit Moringus. Lyranus oſtia in platea, labia in plano faciei ſita claudi, quando non poſſunt benè loqui ob exilitatem vocis, quod accidit propinqua præſertim morte. Eodem ferè modo Carthuſianus, & quod omnes ægrotantes & agonizantes iubent ianuas claudi, nec egredi queunt, nec ludentium locis aſſiduè. Emmanuel Sà, oſtia in platea patentia, labiã in humilitate vocis molentis remiſſo ſonitu, quem dentes edere ſolebant.] Vatablus os, nares, labia, & cibum, qui moli amplius nequeat, nec molarum audiri ſonus, dum atteritur cibus. Caietanus oſtia pectoris, ſeu vocales arterias, & exilem vocem ſenis, propter pulmonis quaſi molam, quæ parum aëris inſpirat, ac reſpirat. Titelmanus poſt Olympiodorum omnia foramina meatuum, per quæ ſpiritus vitales, ſenſitiui, motiui ſolent tranſire, ſed obſtruuntur, vt nõ vltra diffundantur ad organa, locaque ſolita. Rurſus idem Titelmanus, plateam ſpatium inter labia, quonia.n illac debet cibus ingredi, necnon aër tum ingredi, tum egredi: humilitatem vocis, quòd præ nimio frigore ſic morientis conſtringantur labia, ſic obdureſcant præcordia, ex quibus vox procedere deberet, vt vix per os qualemcumque vocem formare poſſint. Hebræi quidam, quorum adhuc ille meminit, humilitatem

litatem vocis,murmur ipſius ſtomachi,cuius eſt officium molere, atque digerere, cùm enim grauetur ferè ſemper in ſenibus, cibum non valens iniectum concoquere,quodammodo murmurat. Eodem Clarius reſpicit, exponens oſtia quidem labia, humiliatam autem vocem molentis debilitatam vim digeſtionis. Valleſius cur plateæ nomine facies intelligenda ſit, aptè declarans,quià nimirum,inquit,omnis ibi veluti negotiatio pertinens ad ſentientem animam,cunctæque animi affectiones ſeſe prodant,& hunc locum de vocis ſenilis debilitate ob debilitatem facultatis, quæ thoracem mouet. Rectè etiam obſeruat non temere Centurionem cum vidiſſet contenta CHRISTVM voce clamantem [a] expiraſſe,pronunciaſſe verum FILIVM DEI: qui namque morti ſunt propinqui, ne quidem edere vocem queunt: notat prætereà ſenibus quominus contendere vocem poſſint, dentium in cauſa defectum eſſe: expiratum enim ſpiritum non repercuti,ſed effluere, nec ita ſonare: Senes idcirco labia vt fari poſſint, comprimere introrſum, ſicque quaſi vacua dentium loca obturare, & oſtia plateæ,hoc eſt, labia oris claudere, in humilitate vocis, quam nimirum tari molentes efficiunt. Plures conueniunt in vocis exilitate,quod & idcirco magis etiam probo.Hebraicè paſſiua ſententia eſt: (Claudentur oſtia,&c.) eodem tamen ſenſu.

[a] Mar.15. 39.

In humilitate vocis.] Symmach. ἀχρειωθείσης τῆς φωνῆς,)inutili reddita voce.

Molentis.] Videtur modo recitatus Valleſius (molentes) legiſſe nominandi caſu, ſicut & Ricardus omnino legit: ſed contra codicum & Auctorum aliorum fidem.

Et conſurgent ad vocem volucris.] Editiones aliæ numero ſingulari legunt. nihil refert,intelligendum autem de hominibus vel homine.Chaldæus explicat de leuiſſimo ſomno, quem abrumpat vel auiculæ vox,galli ſcilicet, vt ait poſt Hieronymum,& Albinum, Gloſſa Interlinearis, & Lyranus,qui ait vocari hanc à ſomno excitationem,vel reſurrectionem, quia ſenex (vel moribundus) non poteſt diu retinere vrinam propter debilitatem organorum,& ideo oportet eos tunc ſurgere. Eadem expoſitio Hugonis de ſomno,necnon Bonauenturæ & Carthuſiani;qui cum vrinæ moleſtia coniungit difficultatem diu iacendi in eodem latere. Concinunt reliqui in hoc litterali ſenſu ſomni,& galli,Caietanus, Moringus, Titelmanus, Valleſius, Arboreus, Vatablus. Verumtamen myſticè conſurgit vel abiens Iudæus veniente Chaldæo,quaſi cantus volucris, ita Ieremiæ vocibus prophetatus, inquit Hieronymus [b], vel peccator ad vocem Epiſcopi, ſiue Preſbyteri per pœnitentiam: vel mortuus in Iudicio ad vocem Archãgeli,quam licet Apoſtolus vocet tubam [c], comparata ad Chriſtum tenuis eſt.Olympiodorus CHRISTVM ipſum paſſeris nomine intelligit, qui propter ſolitariam ſuam in Cruce manſionem, ſolitarius dicatur in tecto paſſer [d], & eius iuſſu vox reſonabit, tubáque Archangeli [e]. Eodem pacto Cyrillus Ieroſolymitanus [f]: vel ſub eiuſdem Iudicij, & Antichriſti tempus mulier quæ,vt ait,Thaumaturgus, ob metum deſinet operam molæ dare, perexili voce, inſtar tenuiſſimæ auiculæ vtetur: vel iuxta Ricardum, quilibet tunc homines ad minimum ſtrepitum paſſerculi, aut alterius auiculæ pauebũt, relictiſque ſedibus, aliò commigrabunt. Confirmat Ricardus duplici Scri-

[b] Cap.9.10.
[c] 1.Cor.15.52. 1.Theſſ.4.16.
[d] Pſal.101.8
[e] 1.Cor.15. 52.
[f] Catech. 15.

pturæ

*Verſ.*4.] Et claudent oſtia in platea in humilitate vocis molentis, & conſurgent ad vocem volucris, & obſurdeſcent omnes filiæ carminis.

Et *claudent oſtia in platea in humilitate vocis molentis.*] Hebræus de claudendis templi ianuis, ac humilianda Ieruſalem; Alij, teſte Hieronymo, de claudenda cœli ianua, quando vox molentis fuerit infirmata, & magiſtrorum doctrina ceſſauerit tempore Iudicij. Olympiodorus de Iudæis obſtinatis obſeranda ſalutis porta, dum verſantur in platea, ſeu foro præſentis vitæ, permanẽtes in infirmitate legis. Ricardus (indicat idem Thaumaturgus) de timore conciuium, atque vicinorum, ob quem clauſo laborabunt oſtio diebus proximè Iudicium præcedentibus, ne ad ſtrepitum molæ vicinus accurrat, & vrgente fame, alius auferat violenter modicum id quod molebant. Hugo Cardinalis de domorum ac tabernarum, vbi res exponi venales ſolent, oſtiis claudendis, aut etiam templorum præ metu Antichriſti, ita vt nemo palam docere, vel mutire audeat. Bonauentura de non audentibus palàm profiteri fidem.

At perſiſtendo in ſignis mortis, aut ſenectutis Albinus cum Hieronymo clauſas accipit ianuas pro infirmis ſenum greſſibus, quod ſemper ſedeant, & ambulare non poſſint. (Sic etiam Gloſſa Interlinearis) nec congaudeant ludis iuuenum, qui in plateis ſolent eſſe, ſed clauſo oſtio illos fugiant videre: humilitatem vocis molentis pro manibus, quod cibum labore proprio inuenire non valeant, & ſpiritu coarctato vox in ſenili corpore vix tenuis audiatur. Fauet Paraphraſis Chaldæa (& recedet à te appetitus cibi) Bonauentura oſtia labia, quibus oris porta clauditur, intelligit, quando ſenex altè loqui nequit, vt exaudiatur à multis, molere namque de locutione dici, quia quemadmodum ad cibos conterendos maxillæ, ſic mouentur labia ad verba pronuncianda, immò & mandibula ipſa, inquit Motingus. Lyranus oſtia in platea, labia in plano faciei ſita claudi, quando non poſſunt benè loqui ob exilitatem vocis, quod accidit propinqua præſertim morte. Eodem ferè modo Carthuſianus, & quod omnes ægrotantes & agonizantes iubent ianuas claudi, nec egredi queunt, nec ludentium iocis alludunt. Emmanuel Sà, oſtia in platea patentia, labiā in humilitate vocis molentis remiſſo ſonitu, quem dentes edere ſolebant. Vatablus os, nares, labia, & cibum, qui moli amplius nequeat, nec molarum audiri ſonus, dum atteritur cibus. Caietanus oſtia pectoris, ſeu vocales arterias, & exilem vocem ſenis, propter pulmonis quaſi molam, quæ parum aëris inſpirat, ac reſpirat. Titelmanus poſt Olympiodorum omnia foramina meatuum, per quæ ſpiritus vitales, ſenſitiui, motiui ſolent tranſire, ſed obſtruuntur, vt nõ vltra diffundantur ad organa, locaque ſolita. Rurſus idem Titelmanus, plateam ſpatium inter labia, quoniam illac debet cibus ingredi, necnon aër tum ingredi, tum egredi: humilitatem vocis, quòd præ nimio frigore ſic morientis conſtringantur labia, ſic obdureſcant præcordia, ex quibus vox procedere deberet, vt vix per os qualemcumque vocem formare poſſint. Hebræi quidam, quorum adhuc ille meminit, humilitatem

litatem vocis,murmur ipſius ſtomachi,cuius eſt officium molere, atque digerere, cùm enim grauetur ferè ſemper in ſenibus, cibum non valens iniectum concoquere,quodammodo murmurat. Eodem Clarius reſpicit, exponens oſtia quidem labia, humiliatam autem vocem molentis debilitatam vim digeſtionis. Valleſius cur plateæ nomine facies intelligenda ſit, aptè declarans,quià nimirum,inquit,omnis ibi veluti negotiatio pertinens ad ſentientem animam,cunctæque animi affectiones ſeſe produnt,& hunc locum de vocis ſenilis debilitate ob debilitatem facultatis, quæ thoracem mouet. Rectè etiam obſeruat non temere Centurionem cum vidiſſet contenta CHRISTVM voce clamantem [a] expiraſſe,pronunciaſſe verum FILIVM DEI: qui namque morti ſunt propinqui, ne quidem edere vocem queunt: notat præterea ſenibus quominus contendere vocem poſſint, dentium in cauſa defectum eſſe: expiratum enim ſpiritum non reperceuti,ſed effluere, nec ita ſonare: Senes idcirco labia vt fari poſſint, comprimere intrórſum, ſicque quaſi vacua dentium loca obturare, & oſtia plateæ,hoc eſt, labia oris claudere, in humilitate vocis, quam nimirum rari molentes efficiunt. Plures conueniunt in vocis exilitate,quod & idcirco magis etiam probo.Hebraicè paſſiua ſententia eſt: (Claudentur oſtia,&c.) eodem tamen ſenſu. a Mar.15. 39.

In humilitate vocis.] Symmach. Ἀχρειωθείσης τῆς φωνῆς,)inutili reddita voce.

Molentis.] Videtur modo recitatus Valleſius (molentes) legiſſe nominandi caſu, ſicut & Ricardus omnino legit: ſed contra codicum & Auctorum aliorum fidem.

Et conſurgent ad vocem volucris.] Editiones aliæ numero ſingulari legunt. nihil refert,intelligendum autem de hominibus vel homine.Chaldæus explicat de leuiſſimo ſomno, quem abrumpat vel auiculæ vox,galli ſcilicet, vt ait poſt Hieronymum,& Albinum, Gloſſa Interlinearis, & Lyranus,qui ait vocari hanc à ſomno excitationem,vel reſurrectionem, quia ſenex (vel moribundus) non poteſt diu retinere vrinam propter debilitatem organorum,& ideo oportet eos tunc ſurgere. Eadem expoſitio Hugonis de ſomno,necnon Bonauenturæ & Carthuſiani,qui cum vrinæ moleſtia coniungit difficultatem diu iacendi in eodem latere. Concinunt reliqui in hoc litterali ſenſu ſomni,& galli,Caietanus, Moringus, Titelmanus, Valleſius, Arboreus, Vatablus. Verumtamen myſticè conſurgit vel abiens Iudæus veniente Chaldæo,quaſi cantus volucris, ita Ieremiæ vocibus prophetatus,inquit Hieronymus [b], vel peccator ad vocem Epiſcopi, ſiue Preſbyteri per pœnitentiam: vel mortuus in Iudicio ad vocem Archāgeli,quam licet Apoſtolus vocet tubam [c], comparata ad Chriſtum tenuis eſt.Olympiodorus CHRISTVM ipſum paſſeris nomine intelligit, qui propter ſolitariam ſuam in Cruce manſionem, ſolitarius dicatur in tecto paſſer [d], & eius iuſſu vox reſonabit, tubáque Archangeli [e]. Eodem pacto Cyrillus Ieroſolymitanus [f]: vel ſub eiuſdem Iudicij, & Antichriſti tempus mulier quæ,vt ait,Thaumaturgus, ob metum deſinet operam molæ dare, perexili voce, inſtar tenuiſſimæ auiculæ vtetur: vel iuxta Ricardum, quilibet tunc homines ad minimum ſtrepitum paſſerculi, aut alterius auiculæ pauebūt, relictiſque ſedibus, aliò commigrabunt. Confirmat Ricardus duplici Scripturæ

b Cap.9.10.

c 1.Cor.15.52 1.Theſſ.4.16.

d Pſal.101.8

e 1.Cor.15. 52.

f Catecke. 15.

pturæ [a] teſtimonio magnitudinem trepidationis, etiam ob leuem ſonitum folij. Bonauentura ſumit hoc de his, qui prædicationem excipient Antichriſti in nocte infidelitatis.

Volucris.] Gallum plurimi, Hieronymus etiam paſſerem intelligit, aitque hunc ſibi videri nunquam, niſi in bonam accipi partem à Scripturis ſacris, Hebræum vocabulum צפור *tſippor*, omnem ſignificat auem minutiorem manè ſurgentem ad garriendum, eſt enim צפר *tſaphar*, manè ſurgere, & certam interdum ſpeciem, quæ paſſer dicitur Latinè, nomine quodam modo inuerſo. Hiſpani *paxaros* duplici hac ratione vſurpant pro auiculis, & pro certa ſpecie. עוף *hhoph*, generalius eſt, pro auibus omnibus, à quo Chaldæum עופא *hhopha*, quod hic ponitur. Non enim nunc demonſtrare paſſerē infauſto quoque in Scripturis ſumi ſenſu, cuius Hieronymus indicat contrarium: nec dubium quin ſæpe paſſerem Interpres reddiderit pro quauis aue, ſicut exempli cauſa ſuperius Capite nono [b] pro צפרים *tſipporim*, aues, & non paſſeres. Tranſmigra in montem ſicut paſſer [c], id eſt, quæuis auicula: eodem pacto, Sicut paſſer ſolitarius in tecto [d] (quidam putant στρουθίον μονάζον auem eſſe grandiorem, atque ſubnigriorem, quæ ſola per domorum culmina incedat, cantu ſuauis, & neſcio an inde ſit Gallicum *moineau*) Item, Illic paſſeres nidificabunt [e]: præterea Anima noſtra ſicut paſſer erepta eſt de laqueo venantium [f]: at ibi propriè ac diſtinctè ſumitur: Etenim paſſer inuenit ſibi domum [g], ſequitur enim de turture mentio, & turtur nidum ſibi; & Chaldæus ponit (columbam) interpretans quidem, garrulus, laſciuus, vafro paſſer ingenio, tamen quod obſeruaſſe ſe ſcribit Hieronymus, & Pagninus [h] etiam docet, obſeruaui & ego, ſtudioſéque aliis conſultis Patribus deprehendi, verum eſſe, nonniſi ad quippiam ſignificandum bonum à diuinis litteris paſſerem productum. Vnus Caſſiodorus [i] paſſerem deteriorem in partem ſumit. Ceterùm adeò vocalis, & ſonorus gallus, vt valeat excitare ſenio etiam ſopitum iuuenem: quæuis ergo potius alia volucris intelligenda mollius canens, ſeu matutino, ſeu alio tempore: noctu enim præter gallum, ſilent plurimum reliquæ. Galli laudes gallinacei cùm aliàs, tum in cantu, & vigilia leges apud Plinium [k], & Ælianum [l], apud Iob [m] etiam, & in Commentario Gregorij ſuper eundem, prætereà apud Lucianum [n], Alciatum [o], Geſnerum [p], Pierium [q], Aldrouandum [r].

Et obſurdeſcent omnes filiæ carminis.] Vetus: (obmuteſcent) Sed in Commentario Hieronymus vulgatæ lectionem meliorem, & Hebræo verbo magis conſentaneam affirmat, exponítque de grauiore ſenum auditu, qui nulla valeat inter voces diſcrimina ſcire, nec carminibus delectari, ſicut ſenex de ſe cum Dauid loquebatur Berzellai [ſ]: Non eſt qui diſcreper ex iis qui ſeneſcentis, vel morientis de ſignis præſentem locum interpretantur: licet qui pro (obſurdeſcent) legunt (depreſſæ erunt, vel humiliabuntur) filias carminis exponant aut de muſicis inſtrumentis, vt Caietanus, quæ deprimantur apud ſenem (aut morientem) quia his non delectatur; aut de inſtrumentis vocalibus, vt ſunt arteriæ, fibræ, guttur, ſicut placet Vatablo, & Clario, fauétque Chaldæa paraphraſis (Et remittentur labia tua à dicendo Cantico.) Olympiodorus Græcum reſpiciens verbum ταπεινωθή-

σονται,

---

a Leuit. 26. 36. Sap. 17. 17. 18

b Verſ. 12.

c Pſal. 10. 1.

d Pſ. 101. 8.

e Pſ. 103. 17.

f Pſ. 123. 7.

g Pſ. 83. 4.

h In Iſagoga ſacra Script.

i In Pſ. 10.

k Lib. 10. c. 21

l Lib. 14. cap. 28.

m Cap. 38. 36.

n In Gallo.

o Emble. 15. cuius lemma vigilantia, & cuſtodia.

p Lib. 3.

q In Hieroglyphicis lib. 24.

r In Ornithologia, lib. 14.

ſ 2. Reg. 19. 35.

σονται, humiliabuntur, humiliandas in Iudicio dicit filias cantici, hoc eſt, animas eorum, quæ in deliciis, & in voce organi, cantúſque ſuauitate, & muſicis inſtrumentis nimiùm fuerant oblectatæ: vel falſa docentium magiſtrorum, ac mendacium Prophetarum, quæ ſonora volubilitate verborum, quaſi dulci quodam cantico pernicioſa voluptate occuparant aures, animóſque auditorum, aut Iudæorum animas, quæ filiæ ſunt cantici Prophetarum: ideò enim has humiliandas, quoniam non audierunt canentes Prophetas vocantes ad Fidem CHRISTI, verbi gratia Eſaiam [a], cùm diceret: Cantabo dilecto canticum dilecti: vel etiam animas Iuſtorum, quæ admirabuntur & obſtupeſcent, quando adducentur ad Iudicium, videbúntque ex alto venientem Filium hominis in gloriâ PATRIS ſui cum Angelis Sanctis. Thaumaturgus ait nefarias mulieres corruituras. Ricardus eas quæ ſecundùm idioma Hebræum filiæ dicuntur carminis, id eſt, ſolent amare, ac frequentare carmina & dulces cantilenas (de cantatricibus meminimus Capite ſecundo) præ nimia doloris amaritudine muſicum omnem concentum ſonúmque refuturas, perinde ac ſi penitùs obſurduiſſent. Et ſuperiùs quidem molentes, in humilitate vocis, flebile aliquid demiſsè cantillabant, nunc malo creſcente, quæ muſicos profitentur modos, in totum obſurdeſcunt, nec audire, nec ſuſtinentes cantare. Bonauentura, tacendam Antichriſti tempore veritatem, vel potiùs non exaudiendam. Hieronymus ex Hebræorum ſententia, ceſſaturos in templo pſallentium choros, cùm abducentur Hebræi in captiuitatem. a Cap. 5. 1.

Obſurdeſcent.] Placet hoc magis, vt dixi, Hieronymo, iuxta vim Hebræi verbi, quā (obmuteſcēt) Cùm ergo nec vocis humanæ organa, nec inſtrumēta muſica obſurdeſcant, vel obmuteſcant, ſed propriè tantū aures, præſtat de his nos intelligere, prout plures faciunt, τὸ ταπεινωθήσονται, poteſt quoque ad depreſſam atque deiectā audiendi facultatem referri. Verbum Hebræum eſt ישחו *iſchachu*, ſignificans quidem humiliationem; depreſſionem, deiectionem, incuruationem, verùm non diuerſo ſenſu, quem iam attuli. Vt autem verbum maſculinum iungatur nomini fœminino בנות *benoth*, fit non infrequenter idiotiſmo Hebræo, ſicut monet exempliſque docet Auctor Theſauri Hebræi [b], quorum exemplorum vnum fuit initio præſentis libri. b in radice שחח *ſchachach*.

Filia carminis.] Frequens phraſis vt filius aut filia huius, illiúſve dicatur rei, res ea, ſiue animata, ſiue inanimata, quæ ipſi addicta, & obnoxia eſt, quo pacto בן קשת *ben keſcheth*, [c] filius arcus ſagyttam ſignificat, aut virum ſagyttarium, vt vertit Sagytta: quæ alibi, filiam pharetræ [d]: triticum quoque nominatur filius areæ [e]: Sacerdotes qui vnguntur, filij olei [f], oliuetum filius olei [g]: vua nata noctu cucurbita, ſiue hedera filia noctis [h] filius anni [i], qui vixit annum. Explicuimus formulam iſtam copioſiùs [k], cùm oſtendimus qua ratione CHRISTVS diceretur filius hominis. Indicatur hoc modo loquendi habitudo quædam paſſiua, & dependentia, qualis filij à patre, non ita verò actiua: & propterea ſicut ſagytta nominatur filius arcus, aut filia, quoniam ab ea iacitur, eodem pacto filiæ carminis, quæ carmine efficiuntur, & delectantur: hæ autem ſunt aures. Melior igitur de auribus interpretatio: nec non fauet Aquila; Καὶ κλιθήσονται πάντα τὰ τῆς

c Iob 41. 19.
d Thren. 3. 13.
e Eſa. 21. 10.
f Zachar. 4. 14.
g Eſa. 5. 1.
h Iona 4. 10.
i 1. Reg. 13. 1. Exod. 12. 5.
k Act. 7. 55.

ᾠδῆς. (Et inclinabuntur omnia quæ ad cantionem) videlicèt non ſolùm edendam,ſed etiam audiendam pertinent.

Verſ.5.] Excelsa quoque timebunt, & formidabunt in via,florebit amygdalus, impinguabitur locuſta,& diſſipabitur capparis:quoniam ibit homo in domum æternitatis ſuæ,& circuibunt in platea plangentes.

Excelsa *quoque timebunt & formidabunt in via.*] Vetus: (Sed & ab excelſis timebunt,&c.) hoceſt,vt ait Hieronymus,Albinus,Vatablus, Moringus,Gloſſa Interlinearis,Ardua ingredi non valebunt,& laſſis poplitibus,ac trementi vestigio, etiam in plano itinere fluctuantes, offenſam greſſuum formidabunt. Bonauentura vniuersè accipit de membrorum omnium tremore: Hugo id quoque,ſed maximè de capite, & aliis ſuperioribus,laſſis iam poplitibus,atque iuncturis,& oſſium ligaturis. Lyranus,& Valleſius de mente ipſa,ſupremíſque viribus animæ, mortem ingruentem timentibus,nempe vt addit Carthuſianus, & Clarius,cum expectatione de cœlo mox ferendi iudicij,& ne ruat ſuper eos malum,quam ſint ingreſſuri viam ignorando: Sà,quod etiam validi timent,in ſenecta: Caietanus,Vereri ſenes alta loca ſcandere, neve quid de locis altis decidens, eos lædat: Titelmanus adeò pauidos eſſe iam morientes ſenes, vt leuiſſimo audito rumuſculo,mox ſurſum reſpiciant,quaſi quippiam eis immineat mali: terriculamenta verò,quæ de cœlo veniunt,vt coruſcationes,ac tonitrua,maiorem in modum exhorreſcere:debilitata præterea eorundem imaginatione fieri, vt crebrò putent,timeántve deſuper ingruentia mala,quæ nulla ſunt.

Omnia vera.primum propter auctoritatem melius,aptiúſque textui Hebræo,& Græco,qui excelſa timeri ſignificant,non autem quod ipſamet excelſa timeant, מגבוה ייראו *miggeboach iyrehu*,De excelſo timebunt, ἀπὸ ὕψους ὄψονται. Et Hieronymus teſtis eſt Symmachum interpretatum:(Super hæc etiam de excelſo videbunt.) Affinitas magna Hebraicis in verbis,quorum alterum ſignificat timere ירא *iara*, alterum videre ראה *rahah*, & in futuro tempore,ſi vnum dematur י *iod*, eâdem ratione ſcribuntur,vt facile fuerit; Græcos videndi verbo Hebræum exponere. Chaldæus alta ſumit pro præcedentibus, ac ſuperiore vita geſtis rebus, quarum timorem incutiat memoria: foréque vt vel tumulus leuis habeatur tunc mons excelſus, quando quis ſe in viam dabit. Hóc vltimum congruit cum Hieronymo.

Iam verò repetendo ſenſum de Iudicij tempore, Thaumaturgus de vrbium declarat ruina,& ſtrage magiſtratuum,qui fuerunt immanes, & ſanguinarij. Cyrillus Ieroſolymitanus videndum filium hominis venientem in nubibus,túncque concutiendam tribum contra tribum. Ricardus,nuſquam fore tutum locum, nullibi pacem, & ſecuritatem, ne in arcibus q[…]dem ſublimibus,& inacceſſibilibus,quoniam excelſa ipſa timebunt, & formidabunt

midabunt inuia. Alij (in via) id eſt, in plano & expoſito loco, aut dum fugient Hebræi, apud Hieronymum; cùm hoſtes DEI aduenient, fore vt Hebræi ipſi magnitudinem DEI formident, ac in via ipſa dubitent, videntes fugam, & cædem Semnacherib [a]. Hugo Cardinalis timorem paſſuros tempore captiuitatis Babylonicæ, vel Romanæ principes Synagogæ: principes Eccleſiæ tempore calamitatis Antichriſti: in Iudicio virtutes cœlorum, & alios Sanctos: Bonauentura omnes magnos potentiam Antichriſti formidaturos, ac præ timore illum adoraturos. a 4. Reg 19. Eſa. 37.

Excelſa quoque timebunt.] Non eſt caſus Nominatiui, ſed Accuſatiui, vt docent editiones aliæ, quæ habent (De excelſo) vel (Ab excelſo) vel (In excelſum) ſicut iam notaui.

Timebunt.] Græcè (videbunt) cuius cauſa quoque nuper aſſignata eſt.

Et formidabunt in via.] Θαμβοὶ ἐν τῇ ὁδῷ, pauores in via. Aquila (τρόμῳ τρομήσουσιν ἐν τῇ ὁδῷ, tremore trement in via.) חתחתים *chathchathim*. Cōtritiones, aut pauores in via, ita vt præ laſſitudine, ac debilitate ſenij non valeant incedere, vel vereantur, ne quid offendant.

In via.] Dixi etiam Ricardum S. Victoris legiſſe tanquam integrum vocabulum *Inuia*. Sed profecto reclamantibus cunctis codicibus, & Auctoribus.

Florebit amygdalus.] Chald. (Germinabit caput ſpinæ tuæ præ macie ſicut amygdalus.) (Capillus incaneſcet) ait Hieronymus: addens quoſdam interpretari ſacram ſpinam, quod decreſcentibus natium carnibus, illa ſeu os fœmoris, ſuccreſcat, & quodammodo floreat. Id ſibi videtur velle Paraphraſtes, necnon & Rabbini quidam, de quibus Pagninus. De canitie autem ceteri conſentiunt litterales explanatores, & Eucherius [b], & Pierius [c], minus placet quod Hugo addit de iuuenibus, qui caneſcūt aliquando, aut amygdalo genitale quoque membrum intelligi, iuxta vulgarē Romanum ſermonē, qui tamen potius originem habuerit à Latina voce mentulæ, (fructum illum vocant Italicè *amendola* vel *mendola*) quàm ab amygdalo; neutrum enim ad rem præſentem nec Latini ea ſignificatione amygdalum vſurpant, ſed Itali, nec huius canitiem membri, vt Rabbini quidam volunt, licet poſtrema ſit, & concedat שקר *ſchaker*, id ſignificare. Credibile eſt, Salomonem indicare voluiſſe, iuuenes caneſcere non adeò ſolitum; ſed prodigioſum potiùs, aut ſingulare, vt de nonnullis in pueritia in Albania Plinius [d], & de ſeipſo Horatius [e], qui quadraginta quatuor annos natum, vocat ſe præcanum: & Cardinalis Palæotus [f] teſtis eſt vidiſſe ſe ſexennem, vel ſeptennem apud Faliſcos puerum Traianum capite admodùm cano. Denique nonnullis dum ægrotant, pilos incaneſcere, cum valetudine nigros redire, teſtis, vt dixi, Ariſtoteles [g]: ſicut & per metaphoram ἠριγέρων planta nominatur, ſeneſcens vēre, Latinè ſenecio [h], & alia πόλιον, quaſi cana [i], & cardui flos, qui vt floccus euaneſcit, γήρειον [k].

b Quæſt. Veter. Teſtam. in Eccleſiaſt.
c Libr. 51. Hieroglyph.
d Lib. 7. c. 2.
e Libr. 1. Ep. 20.
f De Bono ſeneſt. Par. 1.
g 3. de Hiſt. animal. c. 11.
h Dioſcorid. lib. 4. c. 99.
i Idem lib. 3. cap. 118.
k Aratus.

Non etiam Titelmanus audire debuit, quos refert dixiſſe (ſic loquitur Caietanus) dum floret amygdalus, albeſcere, non enim ipſa, ſed flores tantùm, hi verò & primi exiſtunt, & maximè ſunt albi præ ceteris arboribus. Neque rectè rectiorem Caietanus de Hebræo verſionem dixit, (Reprobabitur amygdala) volens denotari abominationem cibi mandendi, eò quòd

OOo 2 fructus

fructus hic mandi difficile poſſit: nam corticee ac putamine nucleum incluſum nec valentiſſimi quidem iuuenum dentes facilè mandunt: extra corticem, & putamen pari facilitate ſenes eundem, vt alios non paucos cibos. Pagninus Rabbinos ſecutus, quos citat in Theſauro, exponit quod reprobabitur coitus: credo quod prima in arboribus veluti ex quadam vi generandi proferat amygdalus flores ſuos. Vocant Hebræi שקד *ſchakid*, à vigilando, & feſtinando, quòd reliquarum arborum prima florem protrudat, & Rabbini citati à Pagnino poni per tranſlationem notant pro membro generationis. Duplex eſt Hebræum verbum נוץ *nuts*, & נאץ *naats*, primum ſignificat florere, pullulare, germinare, erumpere; ſecundum, ſpernere, abijcere, reprobare, flocci facere. Græci, & Hieronymus in vtrâque verſione legerunt primum, ſed cum א *aleph* quieſcente, vice י *iod*, vel ו *vau*, vt cùm ponitur קאם *kam* pro קם *kam*, & ſic habent Hebræi codices cum punctis hoc loco in futuro ינאץ *ianets*. His credendum magis, præſertim cùm proximè ſequentia verba de diſſipata libidine paſſim declarentur. Myſticè Hebræi illi, quos commemorat Hieronymus, de ſua loqui captiuitate, virgam eam vigilantem ſumebant, vt reddunt quoque Symmachus, & Aquila, quæ à Ieremia [a] minaciter prædicta eſt, vbi Theodotio vertit virgam amygdalinam, quod Syriaco & Hebraico reſpondere notat Theodoretus: baculum nuceum Septuaginta, *βακτηρίαν καρυΐνην*. Olympiodorus, & Cyrillus Ieroſolymitanus [b] interpretatur gloriã reſurrectionis in corpore, anima, ſpiritu, velut in amygdali viridi cortice, teſta lignea, nucleo (Cyrillus ſolùm exprimit corpus) aut CHRISTVM ipſum, qui dicitur virga Ieſſe [c], & cuius typus fuit Aaron germinans virga [d], perfectam verò tribuet in futuro ſeculo doctrinam, atque felicitatem. Thaumaturgus grauitatem ſupplicij circa Iudicij tempus, quod ſupplicium ingruat in ſanguinarios, vt ver amygdalo florente. Ricardus in fine Mundi frugiferas arbores florem duntaxat, quem prima mittit amygdalus, oſtenſuras, non reddituras fructum, famem verò graſſaturam. Salonius verò quod naſcetur CHRISTVS habens corium, os, nucleum, carnem, Diuinitatem, animam, & coruſcabit miraculis. Bonauentura quod floreſcet miraculis Antichriſtus, ac ſignis magnis. Hugo Cardinalis Synagogam, quæ inter omnes Nationes fidei, ac virtutum prima flores exhibuit, bonis ſpiritualibus & temporalibus abundaturam. Gregorius [e] ait deſignari ſanctæ Eccleſiæ primordia, quæ in prædicatoribus ſuis primæuos virtutum flores aperuit, & ad inferenda poma bonorum operum venturos ſanctos, quaſi arbuſta ſequentia, præuenit. Rupertus [f] eandem rurſùs Synagogam, Iudæóſque, qui cum aliquando virides fuerint, & recti inceſſerint, contracturi canitiem eſſent, & vix curui inceſſuri cruribus tumẽtibus, vt accidit impinguatis, & leui tranſacta iuuentute locuſtis, de quibus mentio ſubditur proximis verbis.

[a] Cap. 1. 11.
[b] Catech. 15
[c] Eſa. 11. 1.
[d] Num. 17. 8.
[e] 31. Moral. c. 20. vel 12.
[f] In c. 9. Apocalyp.

Impinguabitur locuſta.] Chaldæus: (Inflabuntur tali pedum tuorum.) Eundem tumorem pedum plures ad litteram interpretantur, vel ciurum, & podagram, quæ ſaltem plerumque ſenibus accidat. Bonauentura genericè totius corporis tumidam inflationem ob debilitatem caloris digerentis, atque propter copiam phlegmatis aquoſi, & indigeſti. Lyranus ac Titelmanus diſtenſionem ventris. Valleſius comparationem ductam vult

ex ma

ex marina locuſta oſtracodetma; hoc eſt, cruſtæ teſtaceæ: ſeni autem ſic-
cati,& dureſcere cutem,& calloſam in ea creſcere duritiem, quaſi locuſtæ
cruſta fiat. Moringus notat craſſioribus locuſtas eſſe feminibus, vt in India;
vbi ternum pedum longitudinis tradit eſſe Plinius [a], atque crura, feminá- *a Lib. 11 c. 29.*
que ſetrarum vſum præbere. Caietanus ex Hebræo vertit: (Et onerabitur
nates) has adeò ſenibus eſſe graues, vt ſedentes vix queant ſurgere. Hiero-
nymus peritiſſimus Hebræi ſermonis nomen חגב *chagab*, duo docet ſigni-
ficare, talum,& locuſtam. Exponit verò, ſicut alij communiter, per ety-
mologiam de cruribus tumentibus, & podagra grauatis. Vatablus inter-
pretatur: (Seipſam geſtat cicada.) & Clarius (Grauabitur locuſta.) & vter-
que ſenſum eſſe, grauem quoque locuſtam futuram, ita vt nihil ſenex ferre
præ virium valeat infirmitate. Alij (Onerabitur dorſum.) Pagninus (Oneri
erit locuſta.) Refert idem alias expoſitiones Rabbinorũ pro amore libi-
dinoſo,& pro membro virili, (meminit Hugo Cardinalis, idque propter
inſultus venereos) & pro dorſo incuruo inſtar locuſtæ. Sed plures nomen
ſumunt pro locuſta, & conſtat verbum יסתבל *yiſthabbel*, ſignificare, one-
rabitur, ſeu grauabitur, aut onerabit, & grauabit ſe, nempe vel dorſum
ſenes, vt locuſta, vel hæc ſupra illud. Græci, & Interpres Latinus, Impin-
guandi ſunt vſi verbo, quia difficultas oneris portandi prouenit ſenibus
plerumque ex humorum copia, quibus intumeſcunt perinde, ac ſi reuera
pingueſcerent.

Aſſentior pluribus de crurũ ac pedum tumore, ad quod nec ad Indicam
recurrendum locuſtam, nec ad marinam oſtracodermam (de locuſta quam
edebat Ioannes [b], alibi dicendum) cuius locuſtæ longiores ſunt, grauio- *b Mat. 3. 4.*
res, ac debiliores pedes. Ventroſa eſt, totúmque corpus eius nihil ferè niſi
venter, vt nec incedere, nec volare rectè poſſit, ſed ſaltitando erigere ſeſe
in ſublime quaſi volatura, móxque nimio ventris pondere ad terram de-
preſſa cadere cogatur.

Hactenus littera. Hebræi locuſtam ſumebant pro Nabuchodonoſor
cum exercitu, vel pro Romano milite ſub Tito. Thaumaturgus pro cre-
bris, multíſque plagis ante diem Iudicij. Olympiodorus pro peccatorum
corporibus, quæ depaſcet infernus, ita vt pingueſcere videatur. Cyrillus Ie-
roſolymitanus pro anima, quæ ſoluetur mole corporis, & auolabit vt locu-
ſta, exponit autem τὸ παχυνθῆ, non vt ſignificet pinguedinem, ſed dilatatio-
nem, quaſi anima prius eſſet velut in anguſtiis corporis. Ricardus pro
ſumma penuria, quam vaſtás fruges inducit locuſta, vt Ioel [c], aliique Pro- *c Cap. 1. 4.*
phetæ [d] ſimilem deſcribere calamitatem ſolent. Salonius pro populo *d Exod. 10. 4. 13.*
Gentili, qui CHRISTO hic doctrina, miraculiſq; coruſcante credet, ac re-
plebitur donis ſpiritualibus: addit Hugo temporalium quoque copiam, *Amos 7. 1.*
& affert prætereà moralem ſenſum, quem tu lege; ſicut & Galfridum [e].
Sed Bonauentura impinguationem per bona temporalia tribuit Antichri- *e In Allego. & tropologijs*
ſto, qui largiturus ſit iis illa, quos ſeducet. Gregorius [f] vltimam tropoló- *ex vtroque*
giam tradit, & quid in flore amygdali, niſi ſanctæ Eccleſiæ primordia, in- *teſtamen. in*
quit, deſignantur? quæ in prædicatoribus ſuis primitiuos virtutum flores *hoc cap. 12.*
aperuit, & ad inferenda poma bonorum operum venturos ſanctos, quaſi *Eccleſiaſtæ.*
arbuſta ſequentia præuenit. In qua mox locuſta impinguata eſt, quia ſiccæ *f 31. Moral. c. 12. vel 20.*

Digitized by Google

Gentilitatis ſterilitas pinguedine eſt gratiæ cœleſtis infuſa. Capparis diſſipatur, quia cum gratiam fidei vocata Gentilitas attigit, Iudæa in ſua ſterilitate remanens, bone viuendi ordinem amiſit. Confirmat hanc locuſtæ
a Prou. 30. 24 myſticam acceptionem loco vno ex Prouerbiis [a], docet verò etiam alias & pro Iudæis, & pro lingua cuiuſlibet adulatoris. Videndus quoque Rupertus in Apocalypſim [b], & alij, tum verò ex recentioribus duo noſtri
b Cap. 9. Ribera, & Viegas. Pererius [c] quoque cũ diſſerit de plagis Ægypti, & Car-
c In cap. 10. Exodi. dinalis Bellarminus quadam Oratione ad controuerſias [d], in qua demon-
d Præfixa eſt Tomo vltimo Controuerſiarum. ſtrat aptiſſimè deſignatos Hæreticos in Apocalypſi per locuſtas, prætereà Beda cum aliis interpretibus Prouerbiorum [e], & omnium accuratiſſimè poſt omnes de huius animalis natura, qualitatibus, vſu naturali & myſtico
e Cap. 30. 24 ſcripſit Aldrouandus [f].
f lib. 4 de inſectis c. 2.

Et diſſipabitur capparis.] Chaldæus, (Prohibeberis à concubitu מן משכבה *min maſchechebah*) Hebræus, (תפר האביונה *thapher haabuonah*,) Pagninus vertit, (Diſſipabit auiditas.) Et exponit paſſiuè, diſſipãdam concupiſcentiam Luxuriæ, nec non Lyranus, & Valleſius, & Gloſſa Interlinearis, & Hieronymus, & Albinus, & Arboreus; & Hugo Cardinalis, & Carthuſianus, & Bonauentura, & Sà, & Eucherius. Clarius, ac Titelmanus explicant, deſiderium & concupiſcentiam erga mulieres, vel ciborum appetitum. Caietanus, & Moringus ſolum cibi appetitum, potúſque. Hebræum nomen latè patet, ſignificátque concupiſcentiam, deſiderium, vim concupiſcibilem, coitum quoque, & membrum virile, vt Rabbini tradunt, nulla mentione facta de cappari. Soluit anima concupiſcens, ait Rabbi Dauid fœdus ſuum cum corpore.

Marcus Marinus in Theſauro linguæ ſanctæ vniuerſaliter accipit dictam vocem pro voluntate, deſiderio, appetitu, locúmque præſentem reddit: (Labefactabit voluntas (nimirum ſenem) Remanet, inquit, ſola vis in ſene concupiſcibilis, eúmque torquet, cùm nequeat perficere quod concupiſcit. Hic planè ceteris contrarius videtur ſenſus, non tamen eſt, quoniam qui maximè vult, minimè vult, dum nihil definitè appetens vagatur deſiderio confuſó per omnia, quem dicimus *ſuogliato*, & verbum תפר *thapher*, fauet, ſignificans franget, conteret, irritum, caſſúmque reddet, *abolebit*.

Adiungo me pluribus venereum interpretantibus appetitum, qui ſenes ac moribundos penitus deficit. Credo Hieronymo, qui Hebræum affirmat ambiguum vocabulum, nõ amorem duntaxat ſignificare, deſiderium, concupiſcentiam, ſed capparim quoque. Græcis credo κάππαριν, reddentibus, dempto Symmacho, quem ſibi non placere, vel Laodicenum, qui ſequitur ipſum, ſignificar idem Hieronymus, dum ſic ille verſum hunc totum enarrat: (Super hæc etiam de excelſo videbunt, & terror erit in via, & obdormient vigilantes, & diſſoluetur ſpiritus fortitudo: ibit enim homo in domum æternitatis ſuæ, & circuibunt in platea plangentes.) Suſpicor Symmachum illis verbis (diſſoluetur Spiritus fortitudo) comprehendiſſe Symbolicas illas voces amygdali, locuſtæ, capparis, quibus denotatur debilitari, ac frangi in ſenibus vitalem ſpiritus fortitudinem, robúrve, & vires.

Quod ad capparim, notum fruticem ſpinoſum ſpectat, de eo Phyſiologi,

logi, Theophraſtus [a], Plinius [b], Dioſcorides [c], Galenus [d], Mathiolus [e], Hoc propoſito conuenit, quod appetentiam excitat, maximè ſumpta, vt ait Galenus, in prima menſa ex oxymelite, hoc eſt, ex aceto, & melle, aut ex oxelæo, id eſt, ex oleo, & aceto. Venerem præterea inſtigat, auctore Auicenna, quem citat Valleſius. Quocirca per metonymiam ſignificabit hoc loco capparis cibi appetentiam, vel rei venereæ; quam eſus eius efficit: in ſene autem, ac moribundo, quibus calor deficit, vtraque diſſipatur. Ex quadam alia capparis proprietate, vt proueniat libentiùs in locis incultis, & inuiis, in ruderibus, & ſepulcris [f], colligit nouum alium Valleſius, quem magis quoque diligit probátque ſenſum, deſcribi per capparim, mortem ipſam ac funeralia, ſicut & elegiacos, ac præficas per ſequentia proximè verba: (Et circuibunt plangentes in platea.) quaſi diceret Salomon, eo tandem ſenes euaſuros, vt diſſipetur capparis occupans ſepulcra, quæ veteres Iudæi, Gentiléſque olim habebant in campis, vt aliàs docui [g], vt aperiatur ſepulcrum, in quod mortuus deducatur cum luctu, & planctu. Non aſſentior, non tantùm quia nimis reſtringitur res ad ſepulcra, cùm naſcatur capparis in collapſis parietibus ædificiorum, in ruderibus, aſperiſque locis, & ſeri præterea poſſit vt ſegetes ac legumina, Plinio [h] teſte, atque quotidiano vſu, verumetiam quia pergit adhuc poſteà ſenectutis noxas & ſigna, vel moribundi Auctor enumerare, quæ nunc κατὰ ἀφέλησιν de obitu facta mentione, intercidiſſe, minus probabile, ceteris maximè contrarium adeò conſtanter ſentientibus.

a 3. de Plan. c. 1. & lib. 6. cap. 5.
b Lib. 13. capite 23. libro 19. cap. 8.
c Libr. 2. cap. 204.
d 7. ſimpl. medica. & 2. de alimẽ. facult. c. 34. & 1. de arte medendi cap. 174.
e In Dioſcor. ſup. & c. 169.
f Ariſt. ſect. 20. Problem. in 12.
Dioſcorid. Mathiolus, Theophraſt. qui negat naſci in locis cultis, ſuprà.
g Act. 5. & 8.
h Lib. 19. capite 8.

Vt autem inſtitutam proſequamur loci huius totius obſcuriſſimam, maximéque ſymbolicam, & ænigmaticam explanationem, & myſticos recitemus ſenſus, qui nonnullis quoque paucis litterales videntur. Hieronymus Hebræos refert capparis intellexiſſe diſſipationem de amicitia DEI cum ipſis. Certè אביונה *abijonah* ab אבה *abah* id ſignificat, vnde cariſſimum nomen אב *ab*, pater. Thaumaturgus explicat improbos auferendos de medio velut deſpicabilem, ac diſplicabilem nigram capparidem. Tale quid ait Cyrillus [i] Ieroſolymitanus, iniquos ſpinoſos homines diſpergẽdos. Olympiodorus amorem ac ſalſedinem fructus denotare anxietatem, ſollicitudinémque peccati, futurum autem vt poſt iudicium florentibus Iuſtis inſtar amygdali, traditis peccatoribus Inferno tanquam locuſtæ, deinceps ceſſet peccatum, nullis amplius in mundo qui peccare poſſint, exiſtentibus. Salomonis periturum propter infidelitatem populum Iudaicum; credente Gentilitate, doniſque ſpiritualibus repleta. Idem voluit Gregorius [k] exponens, ſicut iam ante notatum eſt, Iudæam in ſua ſterilitate remanendo, bene viuendi ordinem amiſiſſe. Ricardus diſſipatam capparim, ſicut locuſtam impinguatam, ait deſignare famem, ac penuriam extremam. Eſt videlicet vile ſatis olus capparis, vnde parœmia Πρὸς κάππαριν ζῇς δυνάμενος πρὸς ἀνθίαι: Cappare victitas qui potes anthia [l]. Neſcio an ioco, riſúque, vt per viliorem rem, vtilémve Zeno iurare per capparem voluerit [m], quemadmodum per crambem Iones [n]. Bonauentura quia prouocat capparis libidinem, diſſipandam capparim, quia carnales metu tormentorum, quem incutiet Antichriſtus, recedent à Fide.

i Catech. 15.
k 31. Moral. c. 12. vel 20.
l Plutarc. 4. Sympoſ. q. 4.
m Laërt. in vita. Athen. lib. 9. cap. 2.
n Athẽ. ibid.

Quoniam ibit homo in domum æternitatis ſuæ.] Chaldæus: (Etenim declinat homo

homo ad eundum in domum ſepulchri ſui.) Hebraicè, (Quia vadens eſt,
ſeu, vadit ad domum ſeculi ſui.) (כי הלך האדם אל בית עלמו *chi holech*
haadam el beth hholamo.) Ὅτι ἐπορεύθη ὁ ἄνθρωπος εἰς οἶκον αἰῶνος αὐτοῦ.) Tri-
plex tempus, Præſens, Præteritum, Futurum, indicat fluxum ſenilis ætatis,
aut moribundi, & vt Chaldæus loquitur, declinationem. Nomen He-
bræum quid valeat; ſeu notatum puncto holem pleno, ſeu non pleno, aliàs
docui. Hieronymus, vt & Caldæus, hanc domum accipit Sepulchrum, in
quod exequiis celebratis, ac plangentium funus turba præcedente mortuus
inferatur, non amplius rediturus in hanc vitam. Quo pacto ceteri ſtatum
ipſum mortis appellant domum æternitatis, quoniam mortuus redire ſe-
cundum naturæ vires penitus nequit ad vitam; & cum reſurget per poten-
tiam DEI, ad immortalem tranſibit. Eſt quoque mortuis domus æter-
nitatis, vel in Inferno, vel in Cœlo, vel in Limbo: inter horum locorum in-
a Luc. 16. 26 colas chaos magnum firmatū eſt [a], & vt ante vidimus [b], Vbi ceciderit li-
b Cap. 11. 3. gnum ad Auſtrum, ibi erit, ſi ad Aquilonem, ibi erit. hîc autem non habe-
c Heb. 13. 14 mus ciuitatem manentem [c]. Et anni vitæ noſtræ comparantur vigiliæ,
d Pſ. 89. 5. ſeu cuſtodiæ noctis, & nihilo [d]. Caietanus dictam vocem Hebræam עלם
hholam, mundum vertit, ſed eodem ſenſu, vt ſcilicet moriens tendat ad do-
mum mundi ſui, quaſi hic non ipſius proprius ſit, ſed velut precariò habi-
tatus. Similes dicendi formulas vſurpant Auctores quoque profani, ap-
pellantes æternam domum, perpetuam, & ſine fine, æternos lares, perpe-
tuas ſedes, æternam quietem, æternam poſſeſſionem. Sed ne ſuſpiceris er-
rore de animæ immortalitate, vel reſurrectione, ſic illos loqui, pij Scripto-
e Epiſt. ad Pammachiū. res non abhorrent; vt Paulinus [e], Sidonius [f], & alij, volentes, præter eas
f Lib. 2. ep. 8 quas dixi, cauſas, denotare huiuſmodi ſepulchrum, vnde transferri cadauer
non poſſit, & quod non ſit duntaxat temporarium. Ita quidem Paulinus
de agro quem humandæ vxori Abraham comparauerat: ſed hac ipſa de re
memini alibi dixiſſe.

Myſtica hic explicatio non alia eſt, ſed quod de mortuorum ſtatu dici-
tur, aptandum, aut Hebræis in captiuitate, aut omnibus circa Iudicij tem-
pus. Thaumaturgus, & Olympiodorus, & Bonauentura abitum per obi-
tum in domum æternitatis, ſpectare volunt ad Iuſtorum felix domicilium:
ſicut è contrario circumeuntes cum planctu aiunt eſſe Improbos, qui ſub
idem tempus, vel ipſummet etiam Iudicij tempus plorabunt, ac percutient
g Apoc. 1. 7. ſe [g]. Rectè quoque Ricardus ponderat poſſeſſiuum pronomen ſuæ deno-
tare domum æternitatis, ac ſtatum perpetuum in alia vita cuique obuen-
turum pro meritis. In omnibus operibus tuis memorare nouiſſima tua
h Eccl. 7. vlt. (maximè æternitatem) & in æternum non peccabis [h].

Et circuibunt in platea plangentes.] Hoc pertinet ad exequias, & funebrem
i Act. 8. & 9 pompam, luctumque, de quo ſatis alibi [i], vel ad lamentationes improbo-
rum, vt iam attigimus, tum iudicio ingruente, tum pronunciata ſententia,
vel ad abactos in captiuitatem Iudæos. Circuitio denotat irrequietum, an-
xium, agitatum animum, corpus quoque multifariam vexatum, vſque ad
motionem mentis, inſaniámque præ dolorum acerbitate.

Quis verò ſcit præficæ, aut ſiticines, & elegiaci, cantantes elegos & næ-
nias ad tibiam, vel tubam, vtrum etiam in orbem circumagerent ſeſe? Pro-

poſito id certè non neceſſarium: circuire idem poteſt eſſe, quod circumdare, atque ambire, & circuinfluere ad lamentandum, & deducendum funus, quauis hoc tandem ratione fiat tum per plateam, forúmque (ἀγορὰν) intra ciuitatem, tum etiam extra, vſque ad ſepulcrum in agro, & campo, vbi mos erat Iudæis, & aliis ſepelire. Chaldæa Paraphraſis aliter hoc modo: (Et circumdabunt ANGELI inquiſitores Iudicij tui, vt lamentantes, qui circumdant per plateam, ad ſcribendum Iudicium rationis tuæ.) Notabilis de ANGELIS traditio circumſtantibus moribundum, & bonis, & malis, ſicut aliàs [a] aliorum firmioribus docui teſtimoniis.

[a] *Diſput. de* ANGELIS.

Verſ. 6.] ANTEQVAM rumpatur funiculus argenteus, & recurrat vitta aurea, & conteratur hydria ſuper fontem, & conſtringatur rota ſuper ciſternam.

ANTEQVAM *rumpatur funiculus argenteus.*] Symmachus, (Καὶ πρὶν κοπῆναι ἀπὸ σχοινίου ἀργυρίου: Et antequam incidatur à funiculo argenti.) Quæ à primo verſu hucuſque interiecta ſunt, grande hyperbaton vocant Hieronymus, & Albinus, poſt quod ſimili cœptam ſententiam fine Salomon concludat. Funiculum porrò argenteum, vel argenti, candidam dicunt eſſe hanc vitam. Idipſum Arboreus, ita vt dies iuuentutis initio Capitis poſiti, ſymbolicè deſcribantur per funiculum argenteum, immò & per vittam aureā, quæ ſtatim hîc ſubiicitur. Hoc, & alia quæ ſequuntur, quatuor Caietanus mortem concomitantia vocat, priora quæ ſunt hactenus expoſita, ſigna præcedentia. Bonauentura, neruorum inuolutionem, qui albi ſunt, & corpus cingunt, ac ligant, ſed in morte diſſoluuntur. Hugo cartilaginem, quæ continet medullam ſpinalem coloris argentei poſt decoctionem, vel vitæ continuationem, vel iuuentutem, in qua florere videtur homo, quod vltimum habet etiam Gloſſa Interlinearis. Lyranus harmoniam, qua colligantur elementa in corpore viuente. Carthuſianus & hanc, & ſplendidam vitam diu inſtar funiculi protractam. Caietanus humorum concatenationem, qua nihil, poſt animam, melius. Valleſius ſpinalem medullam cum neruorum, qui ex ea oriuntur, diſtributione: neruis enim, vt quibuſdam funiculis alligari, firmaríque corporis omnes partes: & quia pertinet ad neruos ſenſus voluntarius, qui per muſculos obitur, quando laxantur illi quaſi funes dirupti, ſequi paralyſim: ſenes autem hanc pati ſolere, ob debilitatem, & abundantiam ſuccorum crudorum. Vatablus quando retrahitur, ac veluti religatur medulla per ſpinam dorſi tranſmiſſa, dorſum incuruari. Eodem ferè pacto Clarius, & Sà.

Titelmanus explicat comparationem vitæ noſtræ cum funiculo argenteo, quia ſicut ex tactu, & conuolutione fragilis lini fit funiculus, ſic illa ex diebus inuicem ſuccedentibus nexu quodam, & quidem breuibus: & argenteus eſt hic funiculus, quia habetur in pretio vita, fruitúrque luce, qua caret Damnatorum vita, verſans in caligine, ac potius picco ſimilis funiculo. Moringus exponit de ſtudio pecuniæ, quo mens hominis ceu funiculo nunc implicatur, ſed in morte prorſus abrumpitur. Paraphraſtes Chal-

dæus: (Antequam, inquit, obmuteſcat lingua tua à loquendo,) quaſi longior lingua funis ſit, aut illa capere alios ſoleat, ſicut de Gallico Hercule fabulantur. Poſtremæ expoſitiones duæ non placent: ex aliis eligas quæ certum quid aſſignat: nimis enim genericum vita ipſa, diéſve illius. Si myſterium requiris, Hebræus gloriam ſuam ex opibus, aliiſque rebus, quibus nireſcit, ac diteſcit Reſpublica. Thaumaturgus, & Olympiodorus interpretantur interitum diuitiarum, háſque ſequentibus etiam verbis denotari, cuiuis autem contemnendas, Iudicij tempus attendenti. Ricardus idem magis exprimit vim faciendo in voce funiculi, ſolere nimirum res quaſlibet pretioſas argenteis funibus appendi, ſuiſque locis affigi: ſub id autem tempus homines indignationis ac furoris plenos, eas res violentè reuulſuros, & ruptis funibus argenteis in terram, atque in ſterquilinium proiecturos. Longè Cyrillus Ieroſolymitanus aliter: aſtrorum videlicet complicationem denotari, quoniam aſtra viſus iudicat alba, quaſi illud ſit,
a Mat.24. 29. quod CHRISTVS de ſtellis prædixit, caſuras de cœlo [a]. Aliam tropologiam dant Olympiodorus & Hugo de doctrina ſacræ Scripturæ, quæ ſolet argentum nominari, ac inſtar triplicis funiculi atque flagelli malas noſtras affectiones, & vitia depellit. Sed Anagogen vult eſſe Bonauentura, qua dicta iam in Iudicio ſententia, ceſſabit mundana eloquentia, quæ ſonum edit gratum auribus, & verba nectit, quibus colligat, & liget: Amice, quomodo huc intraſti non habens veſtem nuptialem? at ille ob-
b Matth.22. 12. mutuit [b].

Rumpatur.] Ἀνατραπῇ, Euertatur. ירחק *ierachek*, Elongetur, hoc eſt, diſtendatur: frangitur verò ac rumpitur, quod nimis in longum diſtrahitur, tandémque remouetur: quod etiam ſignificat Hebræum verbum. Alij Codices, vt Complutenſes, legunt ירתק *ierathek*, alligetur, ſed ſecundùm contrariam ſignificationem, vt ait Rabb. Kimhi, ſoluatur, (vulgo, *ſia ſcatenato*) eſt enim רתוק *rathuk*, catena. Rabbi Abraham conficit alium ſenſum cum ſequentibus verbis, quando ligabitur funis, ita vt concatenetur, & catenæ inſtar in catenas recipiatur, non perueniet ad fontem.

Argenti.] Ἀργυρίου, Græca vox, ſæpius, ac ſemper ferè pro nummo, & pecunia: pro metallo ἄργυρος: forſitan eo Thaumaturgi, & Olympiodori reſpexit interpretatio.

Et recurrat vitta aurea.] Eſt Hebraicè ותרץ גלת הזה *vetharuts gullath hazzahab*. Vatablus vertit, (Et diffluat collectio aurei liquoris) ſeu phiala aurea frangatur, nempe membrana continens cerebrum, quę eſt veluti ruffa, & flaua, & ea fracta, hominem neceſſe eſt mori. Valleſius hoc quidem hîc agnoſcit inuolucrum cerebri, quæ vocetur menynx, ſed negat à colore auream, verùm quia ſit pretioſa, vtiliſque, nominari: ita vt putent Medici nonnulli ad illam potiùs, quàm ad cerebri ſubſtantiam pertinere principium ſentiendi: porrò cùm cerebro adhæreſcat adeò indiſſolubiliter, vt eo ſiccato, atque imminuto (vt ſenibus euenit) contrahatur cerebrum, & corrugetur, fieri vt recurrat vtrumque à cranio, nec illud contingat, & proinde, vt etiam cranium areſcat, eique præ ariditate pili excidant, ſequatúrque caluitium. Iſidorus Clarius retinet verſionem noſtram, ſed exponit quoque

que

que de cerebro incluſo intra pelliculam aurei coloris. Vocat Hugo latum neruum,qui poſt decoctionem habeat aurei ſimilitudinem coloris. Bonauentura venarum, & arteriarum inuolutionem rubearum propter ſanguiniem quem continent. Caietanus: (Et frangetur fons auri) id eſt, vis animæ,qui eſt fons vitæ pretioſiſsimus, ſicut colligatio elementorum & humorum dicebatur funiculus argenti, quia ſecundum pretij locum tenet. Pagninus: (Et confringatur lenticula aurea.) Significat vox גלה *gullah*, phialam,& lenticulam,ſeu vas rotundum inſtar crateris. Fons eſt non גלה *gullah*, ſed גל *gol*, vnde plurale גלת *gullath*, verbum תרץ *tharuts*, à רוץ *ruts*, currere, denotat, à רצץ *ratſats*, confringetur, ſeu confringet ſe. Caietanum Titelmanus ſequitur,vittáq; hominis animā dici, quia ſicut vitta capillos capitis omnes conſtringit in vnum, ne diffluāt,ipſa verò ablata diſperguntur,ita tot corporis membra,& adeò diuerſa concludit, & continet anima, ſimul autem abit,diſſoluuntur: Auream nominari, propter excellentiam naturæ rationalis,& imaginem,ac ſimilitudinem DEI, ad quam facta eſt. Gloſſa Interlinearis idem indicat poſt Hieronymum, & Albinum, dicentes animam recurrere vnde deſcenderat,ad DEVM: Vittam quod eſt capitis ligamentum,ſumit pro auri theca,ſiue arca,quæ dum aurum continet,illud veluti ligat,ne cuius aſportatu promptum ſit:hanc recurrere,quando moriens opes paratas ſibi,cogitur ad alios,& quidem ad illos interdum, à quibus acceperat,tranſmittere.Lyranus vult eſſe ſermonem de vita futura,quę melior eſt Iuſtis quàm præſens,ſicut aurum melius eſt argento. Carthuſianus hunc dicendi modum non improbat, & de nobiliſſima harmonia corporis,quæ tribuetur electis in reſurrectione, fuíque quodammodò in primis parentibus: & de Anima pretioſa ob varias facultates ac proprietates, quibus eſt prędita.Meminit prætereà lectionis,quæ habet(vita aurea)quam Hugo ſequitur, & eam reperi etiam in codicibus impreſſis anno 1484. Venetiis. Textus Græcus ſic habet: (Καὶ συνθλιβῇ τὸ ἀνθέμιον τοῦ χρυσίου. Emendati codices συνθριβῇ. Vertunt Biblia regia,& Complutenſia in altera verſione, quæ reſpondet editioni Græcæ, (Et comprimatur aurum electum auri) Vox ἀνθέμιον dubiæ ſignificationis eſt. Olympiodorus intellexit eſſe florem: Thaumaturgus aurum probum. Cyrillus Ieroſolymitanus, etſi de vitta meminit aurea inſtar auri, tamen ait anthemin notam eſſe herbam, quæ habeat multa foliorum germina inſtar radiorum. Aliter vocant Leucanthemida,vel Leucanthemum,vel etiam melanthemon, vel chamæmelon,vel gith,vulgò camomillam [a]. Gaza anthemon ait eſſe, quæ nigella Latinè dicitur. Plinius meminit quoque anthemi [b], & anthemidis [c], & anthemi Theophraſtus [d]: Heſychius.[e] τὸ ἀνθέμιον, quæ nominatur Amaracus Eſt & χρυσάνθεμον, & χρυσάνθεμιον; vtrumque herbæ nomen [f]. Sed Suidas, vt Budæus [g] quoque annotat, exponit hôc loco ἀνθέμιον eſſe τὸ ἐκλεκτὸν χρυσίον, electum aurum. Olympiodorus eodem Budæo [h] teſte, vult hîc poni pro ἀναθέμιον, ſiue ἀνάθημα, quaſi dicas, repoſitorium: tamen dixi florem Olympiodoro etiam exponi, quem nomine ἀνθέμιον ſignificari docet Euſtathius [i]. Symmachus reddidit: Καὶ ἐλαθῇ τὸ περιφερὲς καὶ συνθραυσθῇ. Et percuſſum fuerit quod circumſtat, & conuulneratum fuerit. Fauet hæc vltima Interpretatio illi,quæ priùs eſt allata de Inuolucro cerebri. Hac po-

a Plin. libro 22. cap. 22. Ruellius lib. 3. cap. 68. Dioſco. lib. 3. cap. 154.
b Lib. 23. c. 8.
c Lib. 21. cap. 17.
d Libr. 7. de Plantis c. 13.
e In Lexico.
f Dioſc. lib. 4. c. 57. & 58. Plin. lib. 21. c. 6 & 15.
g In Lexico.
h Ibidem.
i Auctor Theſau. Gra.

ſtra varia notione vocis Græcæ;Olympiodorus declarat florem,& pulchritudinem auri,aut eius repoſitorium,& arcam,omnémque pretioſam ſupellectilem perituram circa Mundi finem. Id priuſquàm fiat, incumbendum virtuti,vel habendam curam thecæ mentis noſtræ,hoc eſt,cerebri. Cyrillus Ieroſolymitanus; Priuſquàm Sol atteratur. Thaumaturgus: Tunc, ſicut argentum reconditum,ita & aurum probum nihil vtilitatis habiturum. Ricardus: Maximum tunc fore,præ grauiſſimo dolore horrorem,& contemptum rerum pretioſiſſimarum,ita vt abijciatur vitta aurea,non cùm atteritur,ne vſu atterenda videatur,ſed antequàm recurrat,quod tunc fit, quando ad Solem & pluuiam proiecta,tum calore reſtringitur, tum humore reſoluitur. Græcos,& Ricardum iam pridem myſticè diximus intelligendos, quemadmodùm & apud Hieronymum de Arca Teſtamenti transferenda Hebræos, de ſua loquentes captiuitate. Et apud Bonauenturam de inſigni Sacerdotalis,vel Regiæ prætereà dignitatis,cui diadema tribuitur, quoniam tunc recurret vtraque ad ſuum principium,hoc eſt,ad CHRISTVM,qui

a 1.Cor.15.25.

ſolus dominabitur,ſiue DEVS [a]. Ex aliis dicendi modis præferendus,qui rem deſignat magis particularem. Anima, vel vis eius videtur quid generalius; & mors magis ipſa, quàm ſignum eius denotari per ipſius recurſum: nec pariter de futura, ſed de præſenti videtur haberi ſermo. Igitur quæ de membrana cerebri dicuntur, licet non eodem ab omnibus, qui de ea diſſerunt,modo,propius ad rem facere videntur,ſiue dicatur aurea membrana ſub nominè vittæ à calore,ſiue à pretio,atque ab vtilitate. Potuit eò reſpexiſſe Interpres vittæ nomen vſurpans, quia membrana illa cingit, & veluti ſtringit ambiendo cerebrum. Alioqui nec Hebræa, nec Græca vox,vt vidimus, propriè vittam ſignificat. Chald. (Et fit confractus vertex tuus in capite tuo.) Ioannes Vitalis, de quo ante dixi,vittam auream ſumit pro ſpiritu vitali qui eſt in corde. Nam ſicut,inquit, vitta mulieris continet capillos capitis ne defluant,& diſpergantur,ita ſpiritus vitalis continet omnia quæ ſunt in corpore humano ne corrumpantur: vt proinde aurea nominetur & ob precioſitatem,& propter perpetuitatem quia cor ſemper eſt in motu perpetuo,quandiu viuit homo.

Et conteratur hydria ſuper fontem.] Hebr. (Et conteratur vrceus,ſeu cadus ad ciſternam,ſeu fontem, puteum, ſcaturiginem, venam, quæ omnia valet מבוע *mabbuahh*, eſt autem כד *chad*,Latinè cadus; & Græcè κάδος, licèt hoc loco ſit Græcè *ὑδρία*,& Latinum hydria. Auctor etymologici perinde ac ſi vox purè Græca eſſet,deriuat à χαδῶ, quòd ſit idem atque χωρῶ capio. Eius loco hydriam quoque Græcè Latinéque in Geneſi [b] reperimus,& in Hiſtoria Regum [c];& Iudicum [d],vbi etiam ponitur lagenæ vox [e]. Caietanus vrcei fractionem ſuper fontem dicit eſſe defectum cordis, hoc enim eſſe primum, quod ex fonte animæ haurit aquam vitæ pro vniuerſo corpore. Vatablus, & Sà cadum,vel hydriam ſanguinis intelligunt conceptacula,quæ vt à fonte recipiunt à iecore ſanguinem, qui fit in ipſo. Hugo Cardinalis,& Iſidorus Clarius explicant hydriam,ciſtam fellis, fontem hepar. Hoc videtur Chaldæus velle (Et rumpatur fel tuum ſuper iecur tuum) Traditur idem quoque à Cardinali Ioanne Vitale, qui exponit hydriam eſſe pelliculā ſeu ciſtulā fellis ſuper gibbum hepatis rubeo colore: fontem, ipſum

b Cap.24.15.17.
c Lib.3.17.12.14. c.18.34.
d Cap.7.20
e Verſ.16.19.

ipſum hepar, vbi eſt origo caloris naturalis. Titelmanus corporis quod vt fictile vas aquatiũ formatum eſt de limo terræ [a] ad cõcipiendam in ſe vitæ aquam, diſſolutionem in partes, ex quibus componebatur: cõteri verò hanc hydriam iuxta fontem, quia non perit aqua animæ immortalis, ſed fracto corpore ad fontem recurrit, hoc eſt, ad DEVM, qui dedit illum: partes etiam hydriæ manere iuxta fontem; quia DEVS quandoque colliget eas & reſolidabit. Bonauentura, & Carthuſianus interpretãtur confractionem vaſis vrinæ, ſeu veſicæ, quæ vrinam excipit procedentem ab hepate, vnde ceu ex fonte colamentum ſanguinis, & aliorum humorum profluit in totum corpus. Approbat Titelmanus; præterea Valleſius aſſentitur, ac ſequens quoque membrum de eâdem vrina explanat, quæ, inquit, primum quidem ſeni exit guttarim, quaſi ex rupta hydria, cum laborat ſtranguria [b]; deinde ſupprimitur omnino, velut confracta ſuper ciſternam rota, fitque tũc quam vocant Iſchuria [c]. Lyranus, compaginem omnium membrorum, quæ hauriunt à corde vitam; conteri verò, quando interit cum corpore. Rurſus Hugo conteri corpus ſuper iuuentutem, à qua tanquam riuulus à fonte ſenectus effluit. Rab. Dauid ventrem, qui findatur, in ſepulcro, quia ſicut hydriam deferunt ad fontem, qui eſt locus eius, ita locus hominis eſt ſepulcrum. Adhæreo Bonauenturæ, atque Valleſio, vt qui diſtinctius rem, ac magis particulatim declarant: alij nimis vniuersè ac confusè. Nec tamen putem exactè omnia numerata ſenibus, vel morientibus ſigna conuenire debere, cum verbi gratia, nec omnes habeant canum ſenes caput, barbámque.

a Gen. 2. 7. 2. Cor. 4. 7.

b Galen. in Aphoriſm. Hippoc. Com. 3. ſect. 58. & Com. 7. ſect. 48.

c Gale. in de ſi. med.

Myſticè ſiue ſenſu accommodationis Hebræus ſe putat commoneri his, ac ſequentibus verbis, donec intra Sancta Sanctorum præcepta ſunt legis, & Sancti SPIRITVS gratia, recordetur DEI: futurum olim, vt his, priuetur abductus in captiuitatem. Olympiodorus de reſurrectione Iudicij tempore futura, eo, quem Titelmanus modo dicebat, exponit, & præterea particularem, quæ nunc ineſt nobis cognitionem, non in fonte perite, ſed ad ſuam plenitudinem, integritatémque in fonte ipſo exiſtentem accedere, quia tunc quod ex parte eſt, euacuabitur [d], & perfectionem accipiet. Thaumaturgus magnam ante Iudicium omnia plagam occupaturam, vſque etiam ad hydriam, quæ ſtabit ad aliquem fontem. Ricardus, Tantam per id tempus hominum inter ſe futuram inuidiam, tantámque malitiam, vt alter alteri vel frigidæ hauſtum ſit inuiſurus, ac inſtrumenta fracturus hauſtoria, ne ſint aliis vſui, quoniam, vt Dominus prædixit [e], abundabit iniquitas, refrigeſcet caritas multorum. Atque idipſum, ipſius ſententia verba important ſequentia de rota ſuper ciſternam confringenda, quæ communibus ſolet vſibus inſeruire, vt malit quis damnum quoque proprium incurrere, quàm non impedire commodum alienum. Bonauentura notat euacuationem mundanæ ſapientiæ, quæ hydria curioſitatis hauritur.

d 1. Cor. 13. 10.

e Matth. 24. 12.

Et confringatur rota ſuper ciſternam.] בר *bor* ciſternam ſignificat, & ſepulcrum, foſſam quoque exciſam ad pluuiam colligendam, præterea puteum aliquando, & lacum. Hieronymus in Commentario legit: (Et conuoluatur rota ſuper lacum) id eſt, implicetur funis, qui ex rota demittitur, ad hauriendum. Hebræum verbum נרוץ *narots*, vel fractionem, vel tranſ-

curſum,ac proinde implicationem poteſt ſignificare,illam rotæ,hanc funis in rota. λάκκος vnde per c ſimplex, lacus, cauernoſum quemuis locum ſignificat, & generali voce πάντα τὰ ὀρύγματα, vt Suidas docet. Chaldæus: (Et decurrat corpus tuum in medium ſepulcri tui.) Hoc ſenſu hydriæ, rotæque confractionem, contritionémque ſumit Moringus pro corpore, quod ſenio, vel morte redditur inutile:nam quod attinet ad rotæ ſimilitudinem,quãdo iam de hydria dictum eſt, corpus in morem rotæ per omnes ætatis gradus voluitur aſſiduè,decurritque,vſque dum longo vſu attritum,
a Cap.3.6. ipſa morte corruat. Hac vſus triuiali oratione Iacobus [a] videtur, dicens: Lingua conſtituitur in membris noſtris,quæ maculat totum corpus, & inflammat rotam natiuitatis noſtræ,id eſt, omnem vitæ ordinem atque curſum, & periodum, & quaſi circulum. Hoc etiam docens Olympiodorus
b Pſ.76.19. confirmat Pſalmo [b]: Vox tonitrui tui in rota,ſed accommodationis ſenſu magis,quàm proprio lacum ſumit pro inferno,potuit & pro ſepulcro.

Obtinuit rex neſcio quis veniam à Seſoſtre magno Ægypti rege(& coniugalibus tribus itē regibus)cuius erãt vt mancipia iuncta curtui,cùm rotarũ continuas volutiones crebrò ſpectans his cõparare ſe reſpondiſſet vitam
c Nicepho.18. Hiſt. cap.29. & Paulus Diaco.in miſcella. lib 17. noſtram [c].Cedrenus [d] id de Cyro narrat,& de Ludouico II.rege Francorum erga Soldanum quem ceperat Capuæ; licèt non iunxiſſet currui. Hu-
d In compendio hiſtor. go pariter corpus ait confringi ſuper ciſternam, vel vitæ, vel animæ, quæ aquas continet gratiarum. Vatablus, & Sà caput rotã, ciſternã cor intelligunt,quod id ex hoc vites trahat vitales per ſenſus, qui reſident omnes in eo. Carthuſianus rotam caput vocat,quia rotundum,ciſternam,cor,cui caput ſuperpoſitum eſt tanquam fonti caloris, & vitalium origini ſpirituum. Clarius cranium, quod in ſepulcro confringitur: vel vitam, quæ veluti rotis curtus fractis,præceps ruat in foueam ſepulcri.Valleſius,vt priùs memini,ſuppreſſionem intelligit vrinæ, quam nominant iſchuriam: hoc innuit etiam Hugo, per diſſolutionem vtriuſque partis veſicæ ſuperioris, & infe-
e In ſpeculo morali ſcripture verbo Mors. rioris. Ioannes Vitalis Cardinalis [e], qui vixit ante trecentos annos,ait funiculo argenteo denotari continuationem medullæ,quæ ligat oſſa ſpondilia, quæ à quibuſdam Phyſicis vocatur nuca. Et dicitur, inquit, funis,quia extenditur ab vltima parte cerebri: & inde deſcendit ligans oſſa ſpondilia vſque inferius: argenteus,propter vtilitatem,& nobilitatem, quoniam, vt ait Conſtantinus,ſua caliditate frigiditatem oſſium temperat,ſua vnctuoſitate & humiditate ariditatem eorundem rigat: ſua ſubſtantiali proprietate virtutem animalem nutrit & conſeruat, mediantibus quibuſdam neruis: ſenſum, & motum continuum ad modum argenti viui omnibus membris ſub collo poſitis adminiſtrat. Hæc Vitalis omnia.

Titelmanus animam noſtram rotam dici ciſternæ confractam per mortem,quoniam quemadmodum rota violentè tenetur,in ciſterna fertamentis & clauis,ſed fracta, vel ſoluta his, quibus erat affixa, corruit in aquam, ibique veluti conquieſcit, ſic vinculis expedita corporis anima,in abyſſum tranſit DIVINITATIS plenã fruens requie, interim continuo agitatur in corpore, & haurit ex dicta abyſſo aquam magno labore. Iterum idem Auctor, poſt Bonauenturam, explicat deſtructionem meatus impuræ ſuperfluitatis,quia rota inſtrumẽtum eſt, per quod de ciſterna educitur aqua impura,

impura,& ſordida,& lutulenta: venter autem ſemper in ſe continet ſtercora, quæ debent emitti per ſeceſſum, ac meatus. Caietanus vim expirandi, & reſpirandi,quæ ceſſat in morte, comparatur verò cum rota, eo quod ad inſtar circularis motus fiunt ad puteum pulmonis. Ioannes Vitalis aliquoties citatus rotæ nomine vult nos intelligere continuam volubilitatem appetitus ſenſitiui, quæ eſt in toto corpore immittendi & emittendi iſtam aquam,nempe caloris naturalis per omnia membra. Hic etiam moneo eligat Lector,quod veroſimilius iudicabit, dummodò certum quid deſignet, ac diuerſum à ſuperioribus, quale duntaxat,quod Bonauentura, vel Valleſius;alia nimis generalia,nec tam ſenij mortíſve ſigna,quàm vitæ defectus, & mors. Hebræi, de quibus Hieronymus, rotæ confractionem eodem ſumunt ſenſu, quo hydriæ contritionem. Ceteri quoque non aliud propriè in hac tota,quàm in hydria, diſtinctéque agnoſcunt, ambas referentes ad idem. Illud acutè Thaumaturgus, aquarum hic mentione per hydriam & fontem, per rotam, atque ciſternam, denotari tempus nobis nunc dari ad abluenda peccata tum Baptiſmo, tum lacrymarum ac pœnitentiæ Sacramento. Idcircò eleganti ac à ſe primum,vt opinor, ad hoc adapto epitheto hunc αἰῶνα noſtrum cognominat λουτροφόρον ablutionem ferentem, quaſi dicas ablutioniferum, lauiferum, &c. Alij namque id nomen vſurpant pro quolibet qui ferat ad lauandum aquam, tum verò pro puero conſanguinitate proximo ei, qui ducebat vxorem, quem iſte mittebat die nuptiali ad afferenda ſibi λουτρὰ è fonte Callirhoe. Item ſic appellantur aquaria vaſa, quibus ad eam lotionem defertur aqua [a].

Verſ. 7.] Et reuertatur puluis in terram ſuam vnde erat, & ſpiritus redeat ad DEVM qui dedit illum.

[a] Suidas & Heſych. & Plutarch. de exilio, & alij Theſaurus quoque Græcus.

HIc Verſus totus Capite tertio [b] iam ſatis explicatus videtur;& ſimilis quoque priori parti præſentis verſus fuit in Capite quinto [c] ſententia. Ricardus exponens hoc,vt priora omnia de ſignis ac plagis antecedentibus extremum Iudicium,obſeruat, ſi qui plagas euaſerint alias, quod Iudicio viciniores futuri ſint,non tamen euaſuros mortem, ſed ſubitò morituros,móxque reſurrecturos. Hac de re diſputatum alias, & quomodo Iudex dicatur CHRISTVS venturus viuorum & mortuorum. Illi quoque ipſi, qui tam breui reſurgent à morte, reuerſuri cenſentur in terram, quia cadauer,licet minimè reſolutum in terram, & puluerem terrea moles eſt,per ſeipſum vergens ad eiuſmodi reſolutionem, multóque magis, vt primum quis moritur,ſic dici poteſt reuerti,quàm puluis eſſe, quandiu viuit adhuc,quatenus primus de puluere formatus eſt homo [d]. Hoc autem ipſum non ſic intelligendum,quaſi reuertantur in certam portionem terræ corpora humana ſingula, ex qua formauit DEVS Adam, ſed quia ſicut corporis eius materia puluis fuit, ita & noſtri: & quamuis propagata ſint noſtra corpora ex parentum,& Maiorum noſtrorum corporibus,non ad ea redeunt, ſed ad terram vnde factus Adam. Hac ratione ſolebat Auguſtinus [e] iis reſpondere, qui in Controuerſia de Origine animæ, contendebant non eſſe ex traduce,& propagatione,quæ ipſi ſemper dubia res,& inexpli

[b] Verſ. 20 & 21.
[c] Verſ. 14.
[d] Gen. 2. 3.
[e] 10. Geneſ ad lit. cap. 9. & Epi. 157. ad Optat. & 28. ad Hieronymum libris quatuor de Orig. Anim.

explicabilis viſa eſt, Spiritum, hoc eſt, animam, hoc loco ſequentibus verbis ad Devm dici reuerti, non quia ſingulæ ſint animæ noſtræ ab ipſo immediatè, ſed quoniam Devs primo dedit parenti, ſicut & corpus noſtrum, reuerti dicitur in terram, quia corpus eiuſdem, vnde nos noſtrum accepimus, formauit Devs de terra. Hac de re mox.

Et ſpiritus redeat ad Devm *qui dedit illum.*] Spiritum animæ Chaldæus exprimit. Olympiodorus πνεῦμα iunctum nomini ψυχὴ, potiorem notat animi vim, mentémque ſignificare ſimpliciter, & abſolutè animā ipſam totam. Iudicandum de ſignificatione ex adiunctis: poteſt enim & aliud quid prætereà ſignificari, vt Spiritvs Sanctus & ventus, ſicut aliàs notauimus. Sed cum pro anima ſumitur quod frequentiſſimè fit [a], rationalem ſignificat, bruti, non niſi cum addito, verbi gratia Spiritus vitæ [b].

Hic porrò Spiritus animæque reditus immortalitatem ipſius liquidò indicat: intelligitur verò de ratione quam Deo reddit in egreſſu de corpore anima, vt Olympiodoro placet, & Chaldæo: vel de ſtatu ipſius extra corpus, vbi ſpoliata mortalitate, ſimilior quodammodo efficitur Deo, & ad hūc redire dicitur, quatenus ipſe illius ſolus Creator eſt, quia ſpiritualis, & immortalis nullam habere productricem aliam cauſam per ſe, principalem, immediatam potuit, nec ab alia deſtrui [c]. Iugulat præſens locus vnà cum errore, quem modo dicebam de animæ mortalitate: (prætermittimus enim figmenta Hebræorum circa hæc & priora verba de reditu in Babylonem, vnde fuerant egreſſi in lumbis Abrahæ, & de amittenda gratia prophetiæ, ac veluti ad Auctorem ſuum Devm reditura.) Illos alios quoque, quibus dicitur corporea, vel ab Angelis creata, vel non cuique corpori forma propria, & diſtincta, vel migrans in corpora diuerſa, vel ex Dei ſubſtantia, vel ex propagatione Animæ primi parentis, vel ſcelerati hominis verti in Dæmonem, aut brutum. Ille quodammodo magis hinc propriè refellitur, quem Lindanus [d] teſtatur eſſe Libertinorū huius temporis, omnem animam poſt hominis mortem redire ad Devm, ac ipſius denuo ſubſtantiæ ex qua prodiit, coniungi. Poterit hos quiuis errores per ſe confutare præſenti teſtimonio. Plura Philoſophi, ac Hæreſeologi. Spiritus immortalis corpus non eſt: quem dedit propriè Devs, Angeli non crearunt: Seiunctio eius à corpore, ſibi nimirum apto, indicat nec aliud corpus eum quærere, idque in quo eſt, velut materiam informare, nec verti poſſe in aliam ſubſtantiam. Si Devs peculiariter dat per efficientiam communem Trinitati, non ſuammet communicat, quod etiam non poteſt, ſed creatam producit, quam proinde repugnat illi iterum coniungi. Vnde nunquam decerpta eſt, vel potuit decerpi. Alia quæ fecit, vt ante memini, negotium Auguſtino difficultas, eſſétne animæ noſtræ origo ex propagatione, pace dicam tanti Doctoris, támque hac in re, omnique alia modeſtè timidi, qui ſatis tandem de hac re pronunciauit veram ſententiam [e], ſolutionem hinc habere poteſt. Nam dedit Devs Spiritum animæ noſtræ ſolus, ad ſolum redit ipſa, ſicut docuimus, non tantùm, quia Devs Adamo dedit animā, ſed quia ſingillatim ſingulis à Deo fingitur [f], & creatur, nec aliter poteſt animæ immaterialitas, & immortalitas, de qua certus

[a] Pſ. 30. 6. Luc. 23. 46. Act. 7. 59. 1. Cor. 5. 3. 4. 5. Cap. 7. 4. 2. Cor. 7. 1. 13.
[b] Gen. 7. 15.
[c] Mat. 10. 28. Aug. 10. de Geneſi ad lit. cap. 9. colligit ex hoc loco Eccleſiaſtæ.
[d] In Dubitantio Dialogo 2.
[e] 10. Gen. ad litteram cap. 23. & Epiſt. 157.
[f] Pſ. 32. 15.

certus omnino eſt Auguſtinus, bene intelligi, aut defendi, niſi negetur propagatione generari.

Ex quo ſatis ridendi ſunt, ait Hieronymus hoc loco, (cui non licuit ſuper hac quæſtione reſpondere Auguſtino [a]) qui putant animas cum corporibus ſeri, & non à DEO, ſed à corporum parentibus generari. Cùm enim caro reuertatur in terram, & Spiritus redeat ad DEVM, qui dedit illum, manifeſtùm eſt DEVM, patrem animarum eſſe, non homines. Vocat aliàs Hieronymus [b] hoc Eccleſiaſticum dogma, vt DEVS quotidie animas fabricetur. Citat Bellarminus [c] apertiſſima teſtimonia Hilarij [d], Ambroſij [e], Chryſoſtomi [f], Nyſſeni [g], Theodoreti [h], (hic ait in hoc dogmate conuenire omnes Scripturas Apoſtolorum, & Prophetarum) Cyrilli [i] Alexandrini, Leonis [k], Auguſtini [l], Bernardi [m], Innocentij III [n]. Concilij Lateranenſis ſub Leone X. [o] Auctoris de Eccleſiaſticis dogmatibus [p], & alterius de Operibus Cardinalibus CHRISTI [q]. Quocirca non licet amplius dubitare, quod præter Auguſtinum fecit tamen etiam Gregorius [r], & Eucherius [ſ]. Legendus eſt B. Thomas [t], Bonauentura [u], Caſtro [x]. Veritus eſt Auguſtinus, ne vel nõ ſatis intelligeretur in ea, quam indubitatam nunc aſſerimus, ſententia, originalis propagatio peccati: vel quo pacto verum eſſet ceſſaſſe die ſeptimo DEVM à creatione, ſi tot quotidie animas creat, hæque non propagantur à parentibus. Vtrique ſatis aliàs incõmodo à nobis reſponſum, tum Philoſophicè, tũ Theologicè. Sufficit attingi ab homine generante animæ cõiunctionem cum corpore, quod fecit & præparauit, in eiuſmodi verò genitum hominem cum natura ipſa ſubit ſtatim originale peccatum toti naturæ commune, tali generatione propagatæ, poſita vetere illa DEI lege, & pacto cum primo parente tanquam cum Auctore, & Capite totius hominum deinceps generandorum vniuerſitatis, licet anima generãtis careat peccato originali, à quo iam ſit iuſtificata.

DEVS non dicitur ſimpliciter nunc creare, quia nullam nouam ſpeciem de integro, nullum indiuiduum hominum, ſecũdum vtramque ipſius partem ſimul.

Docui Capite tertio reditum iſtum animæ, quamuis de Iuſto intelligeretur, non eſſe, quod ante CHRISTI aduentum frueretur DEO, ſicut nec ſurſum aſcendebat, quod ibi tamen dicebatur. Repetendum id nunc quoque: monendũ præterea, per reditũ, ſi ſic adhuc intelligatur (quo etiam modo alicubi intellexit Auguſtinus [y], & alij [z], quaſi non quieſcat anima, niſi vt DEO coniuncta.) & non iis duntaxat modis, quos hoc in loco paulò antè dixi, ſúntque omnibus communes, etiam Impiorum animabus, non innui Origenianum errorem, pro meritis peccatorum ſuorum animas humanas deiectas de cœlo, ac detruſas in corpora. Dixerat aliquando Auguſtinus rediturum animum in cœlum. Dixiſſe pœnituit [a], maluítque iturum, quàm rediturum, ne quis dicti arriperet cauſam erroris. Tamen exponit ſenſum commodum eſſe, quoniam idem ſit in cœlum redire, atque quod hîc dicitur, ad DEVM, qui eſt Auctor, & Conditor: & quædam

a Teſtis ipſe 2. Retract. c. 45.
b 3. Con. Ruffin. & Epi. ad Pammachiũ, de erroribus Ioannis Ieroſolym.
c 4. De amiſ. gratia, & ſtatu peccat. c. 11
d 10. De TRINIT. ante med.
e De Paradiſo cap. 11. lib. de Noe, & arca. c. 4.
f Homil. 23. in varia Matthæi loca.
g De Anima cap. 6.
h 5. ad Græcos.
i 1. In Ioan. cap. 9.
k Epiſt. ad Turibium.
l Citatis locis.
m Serm. 27. in Cantica.
n In Pſ. 50.
o Seſſ. 8.
p Cap. 14. Tom. 4. Operũ Auguſtini.
q Ser. de Reſurrect. in operibus Cypriani.
r Lib. 7. Epi. in 54.
ſ In c. 2. Geneſ.
t 2. Con. Gen. c. 86. & prima par. q. 118 art. 2.
u 2. Diſt. 18. q. vlt.
x Con. Hæreſes, verbo, Anima, hæreſi 5.
y Quæſt. in Ioſue. c. 24.
z Bonau. 2. Diſt. 17. art. 1. q. 1. ad argum.
a 1. Retract. cap. 1. vbi fatetur ſe ignorare originem animæ.

originalis regio animi DEVS ipſe eſt, ſicut inquit B. Cyprianus, non cunctatus eſt dicere: (Nam cùm corpus è terra, ſpiritum poſſideamus è cœlo, ipſi terra, & cœlum ſumus.) In Pſalmo [a], quod dicitur exibit Spiritus eius, & reuertetur in terram ſuam, reuerſio de homine debet intelligi ſecundùm corpus. Multa Ethnici auctores vel figuratè, vel etiam falsò differentes de animi noſtri præſtantia, dixerunt: nam diuinitatem quidam ei attribuerunt, aut diuinæ portionem ſubſtantiæ: aut etiam Menti templum dedicauerunt [b]. Et illud ἕπου θεῷ, ſequere DEVM interpretabantur, obtẽpera rationi [c]. Congerit de his nonnulla noſter Lælius [d] Biſciola. Quod ad ſentẽtiam præſentem facit, Seneca [e] docet, quod nemo improbè eò conatur aſcendere, vnde deſcendit, ſed exaggeratio eſt quod addit nos DEI partem eſſe, ac membra. Epictetus precabatur vt ſibi liceret eo redire, vnde exiuerat, ſcilicet ad DEVM. Legendus Ambroſius [f]. Referri & huc vox illa Philoſophorum poteſt: Nihil eſt homini proprium, quia nihil quod non reddi oporteat: terræ reddenda terra, animus Procreatori ſuo.

a Pſ. 145. 4.
b Ouid. 2. Faſt. Liuius lib. 23 Plutar. de fortu. Roman. & alij.
c Plutarc. de audi.
d 5. Horarũ ſubſeci. c. 2.
e Epiſt. 92.
f 2. de Abraham, c. 2.

Verſ. 8.] VANITAS vanitatum, dixit Eccleſiaſtes, & omnia vanitas.

VANVM ac ſuperuacaneum hanc pluribus declarare ſententiam, toties hoc replicatam libro, totiúſque argumẽtum, & thema libri. Concionator penitus antequam finem dicendi faciat, idem repetit, atque veluti omnis ſummam concionis colligit, vt lectoris auditoríſque memoria profundius inhæreſcat. Sed ea nunc opportunitas poſt deſcriptionem humani. Cùm enim cunctus mortalium labor, de quo in toto volumine diſputatum eſt, huc perueniat, inquit Hieronymus, vt & reuertatur puluis in terram ſuam, & anima illuc redeat, vnde ſumpta eſt, magnæ vanitatis eſt in hoc ſeculo laborare, & nihil pro futura cõquirere. In ſeculi delitiis, vt Albinus ait, atque luxuriis carnis tota laborare intentione, quæ citiſſima morte finiuntur, & homo ad Iudicium feſtinet pro omnibus vanitatis ſuæ erratis. In hoc epilogo Salomon certiores nos facit quàm ſcripſerit diligenter, quanta cum auctoritate, quæ ſit auditorum lectorúmve curioſitas, tandem quid ex dictis retineri memoria velit, vt obſeruat Bonauentura.

Dixit Eccleſiaſtes.] Hebraicè verbum eſt generis maſculini, nomen fœminini. Lege Præfationem [g], & Caput primum [h], atque ſeptimum [i]. Quando contemplatus eſt Salomon Rex Iſraël, inquit Chaldæus, vanitatem mundi huius, & vanitates quas faciunt filij hominum, dixit, &c.

g Cap. 4.
h Verſ. 2.
i Ver. 28.

Omnia vanitas.] Diſtribuit dictio (Omnia) inquit Caietanus, non pro omnibus ſimpliciter, & abſolutè, ſed pro omnibus humanis, quatenus humana ſunt, non enim pro bonis animi reuelatis, de quibus quoque tractatum eſt. Hæc ego nulla diſtinctè deprehendi, ſed ſolùm virtutes morales, & prouidentiam, iudiciúmque DEI, quæ lumine naturali poſſunt cognoſci.

Verſ. 9.

Verſ. 9. CVMQVE eſſet ſapientiſſimus Eccleſiaſtes, docuit populum,& enarrauit quæ fecerat, & inueſtigauit parabolas multas.

CVMQVE *eſſet ſapientiſſimus Eccleſiaſtes.*] Hebraicè, & Græcè, (& amplius quod, vel quia fuit ſapiens.) Septuaginta, περισσὸν. Symmachus, ὑπερβάλλον. Chaldæus, (Et pluſquam omnes filij hominum fuit Salomon, qui vocatur Eccleſiaſtes, Rex ſapiens.) Caietanus exponit quod plus fuerit ſapiens, quàm ſapuerit in iſta concione. Vt ſibi fidem aſtruat in fine, ſapientiæ ſuæ ac experientiæ meminit, quamuis ſub tertia perſona. De magnitudine ſapientiæ Salomonis dictum eſt Capite primo [a]. Thaumaturgus vult hæc quiritando proferri, quod nempe fruſtra ſapienter, ac eruditè concionari, populúmque ſit conatus erudire, ita miſerè perditéque affectum, vt neque doctrinam, neque curationem admitteret. Quo pacto etiam proprias liceat laudes commemorare, alibi docuimus. *a Verſ.16*

Docuit populum.] Omiſit Interpres cognitionem, ſiue ſcientiam γνῶσιν, דעת *dahhath*, quam ſatis docendi verbum includit. Hebraicè præterea eſt עוד *hhod*, adhuc id explicat Caietanus plus in Salomone ſapientiæ fuiſſe, quoniam vltra concionem hanc docuit adhuc populum. Vetus tranſlatio: (adhuc docuit.) Editio Septuaginta emendata ὅτι, quia fortaſſe pro ἔτι. Complutenſis καὶ, & alij codices καὶ ὅτι, & quia. Regis ac Principis partes ſunt docere populares ſuos, vt Capite quoque primo [b] docuimus, *b Verſ.1.* & de ſeipſo Iob [c] teſtis eſt, inter varias conditiones, quas vt magiſtratum *c Cap.29.10* gerenti, neceſſarias in ſeipſo deſcribit. Doctrinam iſtam ſuam non verbis *& ſeq.* duntaxat expreſſam, ſed ſcriptis quoque traditam intelligit, vt indicant quæ ſequuntur. Docuit præterea plures alios externos, quemadmodum dicto Tractatu de ſapientia Salomonis oſtendimus. Meminit verò populi, quia pertinet ad fidem ſiue fidelitatem eius qui præeſt, vt ſuorum ac maximè domeſticorũ curam habeat [d], illos præ ceteris inſtituat, & legibus ac præ- *d 1.Tim.5.8* ceptis formet. Videtur hominem Olympiodorus legiſſe pro populo. Sed ſenſus haud poteſt multum diſſimilis eſſe למד *limmad*, in Piel eſt, aſſiduè docuit. Et referendo ad illud יותר *iother*, in principio verſus videtur comparatio eſſe, vt quo magis fuit Eccleſiaſtes, & Concionator ſapiens, eò magis docuerit, &c.

Et enarrauit quæ fecerat.] ואזן *veizen*. Pagninus, (Et fecit auſcultare.) Vatablus, (Et commouit ſtudium doctrinæ.) Caietanus, (Et auſcultabit.) nempe populus, propter magnam docentis gratiam, ſeu perſeuerabit auſcultando, quæ pertinent videlicet ad mores, ita vt ſit futurum tempus, (vertit enim ו præteritum in futurum) quod referatur ad præteritum (docuit) Chaldæus intelligit de ipſomet Salomone (Et attendit voci ſapientum.) Septuaginta אזן *izen*, abſque punctis acceperunt pro nomine ſignificante aurem, idque ſequentibus coniunxerunt. Καὶ οὖς ἐξιχνιάσεται κόσμιον παραβολῶν: Et auris inueſtigabit ornatum parabolarum, vel auris Salomonis, vel potius populi audientis huiuſmodi parabolas. Aquila, Ἠνωτίσατο,

ἠχηθῆναι ποιῶν, Audite fecit, & ſcrutatus eſt.) Vetus tranſlatio: (Et audire eos fecit, & ſcrutans cõpoſuit Prouerbia.) Sunt qui אזן *azzen*, interpretentur, Audiendo perpendit, ac inueſtigauit, vel ponderauit, & librauit [a]. Porrò Latini paſſim exponunt narraſſe Salomonem ſuas res illas præclaras, quæ numerantur Capite ſecundo [b]. Arbitror iuxta Interpretis mentẽ eſſe, vt Salomon dicatur enarraſſe quæ fecerat, id eſt, ſcripto, vel verbis magis declaraſſe, non tam res geſtas ſuas, quàm inuẽtam à ſe doctrinam. Hoc magis indicat enarrandi Latinum verbum. Fatendum tamen, compoſuiſſe Salomonem librum, in quo erat deſcriptio Templi à ſe conſtructi, & officia miniſtrorum eius [c]: fit quoque mẽtio libri verborum Salomonis [d], quem alij quidem ab Ozai Propheta, ſed alij ſcriptum putant ab ipſo Salomone.

Et inueſtigans compoſuit parabolas multas. Chaldæus, (Et ſcrutatus eſt libros Sapientiæ, & parabolas intelligentiæ multas valde.) Parabola quid ſit, docui hoc libro ſuperius, confundit úrque nunc cum prouerbio, parœmia, adagio, ſimilitudine. Sic aliquando ſimul CHRISTVS locutus ſcribitur in parabolis, prouerbiis, ſimilitudinibus [e], & quod Hebræus dicit משלים *meſchalim*, Græcus vocat παροιμίας, Latinus Interpres prouerbia. Sed Hieronymus [f] Hebræam vocem melius quàm per prouerbia docet exprimi per parabolas: Prouerbium enim potius eſt acutum, & ſcitum dictum: quod tamen etiam ſæpè continet nonnullam ſimilitudinis comparationem. Etymon Hebræum denotat excellentiam, & poteſtatem quandam, qualis eſt in propoſitione, quam dicunt maximam, dignitatem, ſeu ἀξίωμα, dictum, ſententiam, nam dominari eſt משל *maſchal*. Sed obſeruatum eſt in Euangelicis Parabolis duci ſimilitudinem ex aliqua perſona, ſeu ſuppoſito rationali, vel ex negotio cum ratione confecto: Similitudinem generali vocabulo dici, quando in ea res talis non eſt. Verùm vt monui, confundũtur voces, & quam de ficu Interpres Matthæi [g], & Marci [h], vocauit parabolam, in Luca [i] ſimilitudinem reddidit: & contrà parabolæ nomen Lucas [k] habet, pro quo idem paulò ante [l] ſimilitudinis: immò pro Græca dictione parabolæ, quam Græcè ſcribens Lucas vſurpauit, ponitur interdum ſimilitudo [m]; & in libro præterea Sapientiæ [n], qui Græco idiomate ſcriptus creditur. Sed & quiuis ænigmaticus ſermo parabola vocatur, quandoque ſine comparatione vel ſimilitudine [o]. Plura Salmeron [p] diſcrimen ſtatuens ab hiſtoria, exemplo, apologo, ſiue fabula, allegoria, prouerbio magis arctè ſumpto, & à parabola.

Conſtat Hieronymi teſtimonio in hoc loco Prouerbia Salomonis obſcuriora eſſe, ac velut in terra aurum, in nuce nucleum, in hirſutis caſtanearum operculis abſconditum fructum, in eis diuinum ſenſum altius perſcrutandum. At quod in Quæſtionibus tradit Hebraicis, (ſi tamen ipſe, & non alius,) tria illa parabolarum millia præter carmina quinque & mille, quæ locutum narrat Salomon Regum Hiſtoria [q], contineri libro Prouerbiorum, qui nunc extat. In eo enim eſſe peſuchin, ſeu verſus nongentos, & quindecim, ac in his dictas tot parabolas, nec ſatis cum re ipſa congruit, & à Ioſepho [r] diſcrepat, qui narrat compoſitos parabolarum, atque ſimilitudinum libros tria millia. Polydorus Virgilius libro vno collegit vtriuſque Teſta-

a Rabbini in Theſauro linguæ ſanctæ.
b Verſ. 4. & ſeq.
c 2. Paral. 35. 4.
d 3. Reg. 11. 41.
e Ioan. 16. 25. 29. Mar. 4. 2. 30.
f In cap. 1. Prouerb.
g Cap. 24. 32.
h Cap. 13. 28
i Cap. 21. 29
k Cap. 8. 10
l Verſ. 4.
m Cap. 6. 39
n Cap. 5. 3.
o Num. 23. 7. & 24. 3. Iob 27. 1.
p Tomo 7. qui eſt de Parabolis CHRISTI, Tract. 7.
q 3. Reg. 4. 32.
r 8. Antiq. cap. 2.

Teſtamenti Prouerbia quingenta, & quinquaginta tria, eorumque vim ac vſum demonſtrauit.

Multa.] Πολλά, iungitur in textu Græco cum ſequenti Verſu, vel vt nomen, vel vt aduerbium, nempe aut multa, aut multum.

Verſ. 10.] QVÆSIVIT verba vtilia, & conſcripſit ſermones rectiſſimos, ac veritate plenos.

QVÆSIVIT *verba vtilia.*] Videtur Bonauentura legiſſe pro (Quæſiuit) (Quæ ſunt) ſed contra fidem omnium Codicum, & editionum. In vno Codice manuſcripto Bibliothecæ noſtræ Romanæ reperi dictam lectionem. Hebraicè additur nomen Eccleſiaſtis cum verbo בקש *bikkeſch*, generis maſculini, pro eo quod ponunt Septuaginta. Symmachus παροιμιαςῶ dicit, & κατεσκεύασεν, pro ἐζήτησεν, loco verborum vtilium Hebraicè, Græcéque, & in vetere tranſlatione eſt: (vt inueniret verba voluntatis) חפץ *chephets*, θελήματος Aquila, χρείας vtilitatis, Scholion. χρειώδεις vtiles ſermones λόγους: Hebræum autem vocabulum alias habere ſignificationes alibi hoc libro docui. Hebræus vertit: (Quæſiuit Salomon, qui vocatur Eccleſiaſtes, ſapientia ſua iudicare iudicia ſuper cogitationes cordis hominis, & ſine teſtibus.) Reſpexit videlicet ad חפץ *chepets.* Hieronymus veterem ſecutus tráſlationem, interpretatur Salomonem cauſas naturáſque rerum voluiſſe cognoſcere, & DEI diſpoſitionem, & prouidentiam quare vnumquodque, & quomodò factum ſit. Hoc non ſatis cohæret cum vulgata, nec enim talis cognitio admodum vtilis: verba autem voluntatis rectè vertit Interpres vtilia, ſcilicet quæ quis meritò, & cum ratione velle ſolet, ac poteſt; Súntque, vt ait Olympiodorus, conformia voluntati diuinæ, quæ qui ſequitur, percipiat gloriam felicitatis æternæ: vel continent myſteria, verbi gratia, incarnationis, de quo Dauid [a]: Vt facerē voluntatem tuam: DEVS meus volui. Caietanus (Verba deſiderata.) Vatablus Rationes expetibilium rerum, aut ſermones gratos interpretatur. In principio Prouerbiorum habetur: (PARABOLÆ Salomonis filij Dauid Regis Iſraël, ad ſciendam ſapientiam, & diſciplinam, ad intelligenda verba prudentiæ, &c.) Nemo proferre verba debet, niſi bona, & ad ædificationem, & quæ dent gratiam audientibus [b]: id tamen maximè decet eos, qui ceteris præſunt, & DEI vices gerunt, quod & ſe teſtatur Apoſtolus [c] feciſſe necnon & DEVS ipſe [d].

Et conſcripſit ſermones rectiſſimos, ac veritate plenos.]. Hebraicè, Græcéque ſignificatur, quæſiuiſſe Salomonem id, quod ſcriptum erat, fortaſsè volumen legis, prout cuiuis regi [e], & Ioſue ſeriò commendauit DEVS [f], & homini cuicumque Dauid, qui eſſe beatus velit [g]. Apud Thalmudicos [h] Rabbi Iſmaël à ſororis filio rogatus, ſibíne iam Græcorum liceret ſcripta legere, poſtquàm Moſis vniuerſam legem percepiſſet? reſpondit, ea licere hora, quæ nec ad diem pertineret, nec ad noctem. Sed Rab Samuel id quidem de continua per diem, noctémque meditatione legis non tam præceptum eſſe ac debitum, quàm benedictionem, conſilium, felicitatem. Inter-

a *Pſal.* 39. 9.
b *Epheſ.* 4. 29.
c *Act.* 20. 20.
d *Eſa.* 4. 8. 17.
e *Deut.* 17. 19.
f *Cap.* 1. 8.
g *Pſa.* 1. 2.
h *In Aphoriſmis Patrū, ſiue in* שׁתי הלחם.

pres de ſeriptione intellexit; regem verò leges, & præcepta oportet ſcribere, vel dictare, ſuúmque ſucceſſorem filium probè inſtituere, quod nonnullos Græcorum, Latinorúmque legimus edito ſcripto feciſſe.

Vetus tranſlatio habet: (Vt inueniret verba voluntatis, & ſcriberet rectè verba veritatis.) Aquila: Καὶ συνέγραψεν ὀρθῶς: (Et conſcripſit rectè) Pro rectiſſimis ſermonibus, ac veritate plenis dicunt Septuaginta cum Hebræo textu (Scriptum rectitudinis, ſermones veritatis) exponit verò Vatablus vel præcepta officiorum, qui ſint ſermones veriſſimi: vel quidlibet, quod rectè litteris mandari poſſet: vel vt ſtylo æquabili traderet ſapientiam. Rectitudo, de qua dictum alibi, confunditur ſæpè cum veritate, & a Cap. 8. 8. vtraque cum iuſtitia. Scribitur autem in Prouerbiis [a]: Iuſti ſunt omnes ſermones mei, non eſt in eis prauum quid, neque peruerſum. Inter alias notiones rectitudinis & recti hoc eſt, vt ſit id, quod eſt gratum Deo. Thaumaturgus hunc profectò expreſſit ſenſum verbis iſtis: Ego verò tam grandis natu, longúmque vitæ ſpatium emenſus, in iis, quæ Deo grata, & accepta ſunt, per veritatis myſteria exquirendis animum defatigaui.) Vbi etiam dum Salomonem grandæuum facit, ſatis innuit Eccleſiaſtis ab eo librum hoc tempore ſcriptum, & quidem cùm reſipuiſſet. Chaldæus: (Propterea dictum fuit per ſpiritum prophetiæ à facie Domini: Ecce iam ſcripta ſunt in libro legis rectiſſima verba, & fidelia per verbum Domini, & in dicto teb Deut. ſtium ſtabit verbum [b].

Verſ. 11.] VERBA Sapientium ſicut ſtimuli, & quaſi claui in altum defixi, quæ per magiſtrorum conſilium data ſunt à paſtore vno.

VERBA Sapientium ſicut ſtimuli in altum defixi.) Commendat doctrinam ſuam, quæ valeat ad corrigendos delinquentes, vrgendóſque pigros: & firma ſit ac ſolida, nec ab alio quàm à Deo ipſo profecta, qui c Pſal. 93. 10. docet hominem ſcientiam [c], vt non tam attendendi qui cum conſilio, & ſapientia loquuntur homines, quàm DEVS, qui eruditis intereſt cogitad Prou. 8. 12. tionibus [d], & dat omnibus ſapientiam [e], & poteſt ſententia, vt de aliorum e Iaco. 1. 5. quoque Scriptorum ſacrorum libris, vel dictis ſumi, quæ ſe voluiſſe dicat, & hanc in ipſis laudem deprehendiſſe. Et ſic quidem videtur Olympiodoro. Biblia Complutenſia, & Regia legunt Græcè in ſingulari numero, & caſu Accuſatiuo λόγον, nempe, quæſiuit, Sixtiana multo melius λόγοι; Hebraicè enim etiam eſt דברי *dibre*.

Sicut ſtimuli.] כדרבנות *chedarbonoth*, ὡς τὰ βούκεντρα. Hebræum nomen ſtimulum ſignificat, quo ruſtici arantes boues pungunt, ſeu acum ipſam in ſummitate ligni, vel fuſtis: Græcum propriè bouem exprimit, quo ſtimulo pungatur, aut ſtimulum, qui bouem pungat. Rectè cum tardo animali pif Epheſ. 6. 17. ger cū ſtimulo verbū diuinū cōparatur, quod præterea gladius vocatur [f]. Heb. 4. 12. Bouem, aſinúmque pungimus à tergo, nobiliorem equum in lateribus: quoſdam timor, alios vrget amor, inquit Hugo: Chaldæus ligones addit. g Act. 2. 37. Compuncti Petro prædicante Iudæi [g], conuerſus is, cui durum contra ſtimulum

mulum calcitrare [a]. Si cuius ſermo non pungit,ſed oblectationem facit audientibus,iſte non eſt ſermo ſapientis:pœnitentiæ debet dolores & vulnus infigere,ait Hieronymus:Salonius,Albinus, alij conueniunt in eâdem tropologia. Nec adhibendi tamen ſemper ſtimuli: conueniunt hi illis, in quibus vel contumacia,vel culpa eſt,alioqui profluos oportet eſſe, puros,dilucidos,dulces,ac demulcentes,vt Ambroſius [b] monet Eccleſiaſticos ſermones,videlicet in ſpiritu lenitatis [c]. Plura de ſtimulo in hiſtoria de conuerſione Pauli [d]. Configi timore carnes ſuas Dauid [e] petebat,& amor ipſe ſtimulus eſt,nóſque hic omnes aramus in ſpe [f],quæ ſpes excitat deſidiam noſtram,vt proſcindamus ſpiritualem ſulcum ad excipienda ſemina diuina,feraciúſque fructificandum.

Et quaſi claui in altum defixi.] Hebraicè (quaſi claui plantati.) Scholion, Aquila,& Theodotio præter πεφυτευμένοι addit πεπηγότες. Vtrumque verſio noſtra, & vetus eodem pacto legens indicat, etſi Hieronymus alibi [g] (confixi) quod nihil refert. Thaumaturgus traijciendi ſignificationem poſuit.Quidam Codices Græci habent πεπυρωμένοι,ſic verò etiam legit Olympiodorus, quoniam claui igniti atque candentes faciliùs, inquit, altiúſque lignis infiguntur. Clauos ego,quibus cruci affixus eſt CHRISTVS, ignitos ritè putem nominari poſſe tenaci ac firmo atque inflammato ipſius amore. Mali claui, lanceæque in oculis & lateribus [h] peruerſi homines; eorum vitanda ſocietas: cauenda & mulier, ne clauo tempus capitis infigat [i], ac in nobis ſapientiæ vitam extinguat. Boni claui,quibus configimur CHRISTO in cruce [k], firmiter,conſtantérque timor,amor,fides,doctrináve ſapientiæ [l]: fune alligaris, ſi propoſita tentatione reſpicis honeſtatem,& promiſſum tuũ,ne conſentias;at putreſcit,frangitúrque facilè funis: clauus fortiùs ligat diuini timoris æterni ſupplicij: ſuauius glutinis vinculum, quando vnus efficeris cum DEO ſpiritus [m], illúmque ſincerè amas. CHRISTVS ligatus, confixus, aromatis illitus eſt [n]. Qui hîc vocantur claui, ab Eccleſiæ tabernaculo non auferentur [o], tum triumphantis, tum militantis [p]: de terrenâ verò Ieruſalem quaſi Sennacherib,non eam capturus prædicatur, non intelligitur [q]: capta enim paulò pòſt eſt à Babyloniis, & Eſaias pollicetur non euellendos clauos in æternum. Nempe ſoliditas fidei inconcuſſa eſt [r], & gaudium beatitudinis nemo tollet [ſ]. Idem eſt de conſolidandis clauis Sion [t],videlicet ſpiritualis [u],& cõſolidatio fit,quando myſteria noſtra Veteris teſtimoniis Teſtamenti confirmantur. Sed redeundum ad Sapientum verba. Vide ne te ſtimulent modò, non hæreant in te: vt ſtimulos admitte, retine vt clauos: compago corporis cum anima, partis inferioris cum ſuperiore,huius cum DEO clauo eget pluſquam trabali: ſi hæc,illáve perturbatio,paſſióve,aut tentatio diſtrahere nititur: adhibe ab Scripturæ vel Patrum monitis præceptíſque aptos clauos: clauis clauos trude.

Quæ per magiſtrorum conſilium data ſunt à paſtore vno.] בעלי אספות נתנו מרעה אחד *behhale ſuppoth nitthenu merohheh echad.* Domini, vel auctores collectionum dati ſunt à paſtore vno) Id eſt,vt explicat Vatablus,verba illa ſunt eorum,qui aſſeruant multa, & vocari poſſunt auctores Collectaneorum; aut ipſimet auctores collectionum ſunt quaſi claui affixi; & ſtimuli, aut ij

a Infrà 9.5.
b Ep.19.edit. Romana.
c Gal.6.1.
d Act.9.
e Pſal.118. 120.
f 1 Cor.9.10.
g In cap.29. Eſaiæ.
h Num.33. 55.
i Iud 14.21.
k Pſ.118.120.
l Hieronym. Salonius, Albinus, hîc & alij, & Eucherius in Formulis, capite 8. Ambroſ. in Pſ.118.ſer.15.
m 1.Cor.6. 17.
n Bern. ſerm. de Triplici coharentia vincul.clauo. & gluti.
o Eſa.33.20.
p Hieronym. Theodoretus Cyrillus, Procopius in Eſaiam.
q. Lyran.& Vatab. ſecundum Rabbinos illo modo intellexerũt.
r Mat.16.18.
ſ Ioã 16.22.
t Eſa.54.2.
u Hieronym. Theodoret. Cyrillus, Haymo, Gloſſa, Lyranus,&c. Euſeb.3. de Demõſt.c.2. Aug. de conſen.Euã.c.32. 18. de Ciuit. DEI, cap.29.

aut ij qui tradunt illos ſtimulos, clauóſque ſpirituales, ſunt præſertim auctores Congregationum, ſed auctore vno primo, ac præcipuo DEO, nempe colligentes multitudinem ad vnum DEI cultum, vt Abraham, Moſes, Samuel, Prophetæ. Iſti plantati fuerunt, & firmiter fixi in veritate, & ſanctitate, in doctrina, & moribus: & quicquid tradiderunt verbo, ſcriptóque, ab vno profectum paſtore, ad vnum paſtorem DEVM relatum eſt.

a Matth. 23. 10. Vnus magiſter CHRISTVS [a], DEVSque qui docet hominem ſcien-
b Pſ. 93. 10. tiam [b], Nec voluntate humana allata eſt aliquando prophetia, ſed SPIRI-
c 2. Pet. 1. 21. TV ſancto inſpirati locuti ſunt ſancti DEI homines [c], &, Omnis ſapien-
d Eccleſ. 1. 1. tia à Domino DEO eſt [d], qui dat eam omnibus [e].
e Iaco. 1. 5.

Per magiſtrorum congregationes, & conſilium, id eſt, vnanimem conſenſum in vtroque Teſtamento, quaſi ex vno cuncti loquantur ore, verba Sapientum firma & certa ſunt tradita. Concordant in iſto ſenſu Magiſtri, hoc eſt, Expoſitores omnes, edocti proinde ab vno cómuni Magiſtro DEO; colligúntque hunc eundem, quod nonnulli negarunt Hæretici, vtriuſque Teſtamenti auctorem eſſe. Vetus tranſlatio efficit eundem ſenſum (habentibus cœtus data ſunt (verba Sapientium, &c.) à paſtore vno.

Magiſtrorum.] Rectè: ſermo namque de doctrina erat, & בעלי *bahbale*; quod rei cuiuſque dominos, & auctores ſignificat, reſtrictum eſt in Hebræo textu per ſequens אספות *aſuppoth.* Chaldæus vocat magiſtros, ductores viarum.

Conſilium.] Multi codices habent (Concilium) Itaque Hieronymus in Commentario legit, coniungens cum conſenſu. Dictum modò Hebræum nomen id ſignificat, nempe collectionem, & collegium. Collectio tamen etiam eſſe hic poteſt, vt antè dixi, compoſitio, & contextio plurium ſententiarum, & domini collectionum, & collectaneorum, quos Græci ῥαψῳδοὺς vocant, vel auctores pandectarum, conferentes in vnum volumen hincinde varias decerptas ſententias. Talis hic Eccleſiaſtæ liber, & Prouerbiorum, & ex Scriptoribus ſacris hoc ſcriptionis vſi ſunt genere Damaſcenus in ſuis Parallelis, & in Sermonibus Antiochus, Maximus, Antonius Meliſſa, Cyprianus in Teſtimonijs: & in Moralibus Baſilius. Græcè: Οἱ παρὰ τῶν συνθεμάτων ἐδόθησαν ἐκ ποιμένος ἑνός. Pronomen demonſtratiuum aptius ad λόγοι, provt nunc emendatis in Bibliis eſt, refertur, quàm ad ἧλοι, quod proximè præcedit: τῶ συνθεμάτων abſtractum verſio Latina, Septuaginta reddit pèr concretum (à conſedentibus) Sixtiana tranſlatio (à conciliis) poſt

f In cap. 29. Hieronymum in Eſaiam [f]. Scholion: συνταγμάτων, συναντημάτων. Olympiodorus, quem non licuit Grçcum legere, meminit duplicis lectionis, & vocis, vt ſint vel conſtitutiones, ſiue compoſitiones, vel pacta, credo συντάγματα ἢ συνθέματα, ſiue συνθήματα. Conſtitutiones autem, ſiue compoſitiones, inquit Olympiodorus, intellige opera DEI, quæ admirabili, ac ſupremo ordine, & harmonia diſpoſita, & conſtituta ſunt, vel pacta vtriuſque Teſtamenti.

Portò diſcimus ex hac ſententia tota, quanti referat doctrinam ſequi magiſtrorum antiquorum, hoc eſt, Apoſtolorum, & Apoſtolicorum virorum, quíque deinceps primos illos, medióſve ſunt conſecuti. Hoc ſe Concilia ipſa facere profitentur, vt de Epheſino Vincentius Lyrinenſis prodit, dicens

Digitized by Google

dicens hoc illius Concilij Patribus catholiciſſimum, feliciſſimum, atque optimum factu viſum: hoc à Florentino factum, acta teſtantur eiuſdem: Fecit id quoque Nazianzenus, Baſiliúſque, vt Ruffinus [a] ſcribit: præterea Clemens Romanus [b], Irenæus [c], Hieronymus [d], Caſſiodorus [e] circa ſtudium, & expoſitionem Scripturarum, ad quarum intelligentiam aſcendatur auctore Caſſiodoro per probabiles expoſitiones Patrum, vt per ſcalam Iacob [f]. Solet etiam Auguſtinus [g] ad dogmata Fidei cōfirmanda Patres alios citare. Denique grauiter nos admonet Eccleſiaſticus [h] non prætetire narrationem ſeniorum, quoniam ipſi didicerunt à patribus ſuis, & nos ab ipſis diſcemus ſapientiam, & doctrinam intellectus.

A paſtore vno.] DEO, & CHRISTO, quibus Paſtoris nomen, officiúmque tam ſæpè tribuitur in Scripturis, nec non à DEI, CHRISTIque Vicario Romano Pontifice, qui eſt princeps paſtorum aliorum inferiorum, quorum eſt inter alia maxima proprium vt paſcant doctrina, ita vt numerans Paulus varios Ordines in Eccleſiaſtica hierarchia, paſtores [i], doctoréſque [k] poſuerit pro iiſdem indiſtinctè, videlicet quia non ſunt paſtores, qui non ſimul doctores.

Pendet ab vno viſibili Paſtore communis doctrinæ in Fide, moribúſque traditio, definitio, declaratio, multò magis quàm olim penderet in vetere Teſtamento à Moſe, dum viueret [l], qui erat Pontifex [m], licèt extraordinarius ac ſpecialiter à DEO conſtitutus, præter Aaron ordinarium, & ab aliis ſummis Sacerdotibus [n]. Chaldæus exprimit Moſem hoc loco, qui pauit ſolus, inquit, populum domus Iſraël in deſerto. Sed nos multò meliùs, aut potiore iure de DEO, & CHRISTO, Patres ſecuti, expoſuimus, nec Moſes, tametſi tanti populi ſui paſtor, omnium dici verborum poteſt auctor, quæ tot poſt eum Sapientes tradiderunt, nullo verò modo, quæ anteceſſores ipſius. Propter eundem vnum Paſtorem DEVM, ſiue CHRISTVM, ſiue SPIRITVM ſanctum omnis Scriptura ſancta, vt ait Hieronymus [o], vnus liber appellatur; ſicque nonnulli [p] non tantùm de Geneſis [q], aut primi Pſalmi [r] principio, aut in propheticis libris [s], ſed de toto Scripturarum libro illud in CHRISTI perſona dictum interpretantur à Dauid: [t] In capite libri ſcriptum eſt de me, ita vt totus de CHRISTO loquatur liber tanquam de præcipuo argumento, & ſcopo, & ſit idem libri auctor, paſtórque, & doctor, qui & eiuſdem ſubiecta materia. Omnis quidem loquitur, ac profitetur hæreſis CHRISTVM, at dicere non poteſt ſuam ab vno Paſtore datam doctrinam, quæ tam parùm ſibi ipſi congruit, adeóque diſſidet, tum ab alia qualibet item falſa, tum multò magis à vera, & Catholica. Eadem ratio de tot Gentilium ſectis, & de Iudaiſmo, qui ſuum refutat Paſtorem. Hoc ipſum vnus neceſſariò in terris Paſtor diſcernere, iudicare, definire, pronuntiare debet, nec ſuo quicumque vel priuato alterius iudicio, ſiue ſpiritui interno, aut externæ ſententiæ fidere poteſt. Lege quæ de Iudice Controuerſiarum Sacrarum, & vero, certóque Interprete Scripturarum diuinarū diſputantur, præſertim à Cardinali Bellarmino [u]. Turrianus [x] noſter locum hunc totū tractat accuratè aduerſus Hæreticos, oſtēdens iſtorum verbum non eſſe vt Eccleſiaſticum, nempe aculeatum & ignitum vt penetret ac omne genus inſcitiæ conſumat, quippe etiam viuum & efficax,

a 11. Hiſt. cap. 9.
b Ep. 1.
c Lib. 4. c. 63.
d In Prologis Commentar. & in ipſis Cōmentarijs.
e Præfat. libri Inſtit. diuina. lect.
f Gen. 28.
g Præſertim lib. con. Pelag. & Donat. & Iulianum.
h Cap. 8. 9. & ſeq.
i Epheſ. 4. 11. 1. Cor. 12. 28.
k Ibidem. Epheſ. 4. 11.
l Exod. 18.
m Pſ. 98. 6.
n Deut. 17. 8 & ſeq. Malach. 2. 7. 2. Paral. 19. 8. & ſeq.
o In cap. 29. Eſaiæ.
p Ambroſ. in Pſ. 39.
q Hier. hic & in Pſ. 39. & alij.
r Aug. in eodem Pſal. & alij.
ſ Baſil. ibidē, & alij.
t Eodem Pſ. verſ. 8.
u Libr. 3. de verb. DEI interpreta. c. 3. & ſeq.
x 1. de dogm. charact. fol. 27. b. & ſeq.

atque penetrabilius omni gladio ancipiti, pertingens vſque ad diuiſionem
a Heb.4.12. animæ & ſpiritus [a]. Nam nec ſtimulum habet prædicationis gehennæ, & ſine terroribus eſt ignis inextinguibilis, inſtar eſt claui obtuſi & frigidi. Subdit prætereà, quod ſequenti Verſu habetur iuxta editionem LXX. ſtimulos iſtos ex ſynthematibus ab vno Paſtore datos, id eſt, velut ſymbolum ſiue teſſeram, quam συν́θεμα vel σύνθημα denotat, ad hoſtes in hac noſtra militia diſcernendos. Pluribus autem demonſtrat verbum Hæreticorum huiuſmodi non eſſe, quippè quod cum veteribus conueniat hæreſibus: nec ab vno pendeat Paſtore, cùm & adeò multi ſint hæreſiarchæ, & qui inuiſibilem aſſerunt Eccleſiam, nequeant deſignare Paſtorem.

Verſ.12.] HIS amplius fili mi ne requiras. Faciendi plures libros nullus eſt finis, frequénſque meditatio, carnis afflictio eſt.

HIS *amplius fili mi ne requiras.*] Hebraicè, Et amplius (nempè his, vel præter hæc) ab illis monitus eſto: aut, Poſtremò fili mi, caue admonitus, aut, Amplius his, fili, caue, (ſcilicet ne quæras.) aut, His paucis admonitum te puta: aut, Quod amplius eſt, ab iſtis fili mi, ab hoc caueto, id eſt, à verbis, quæ non ſunt qualia priùs deſcripſimus, ויתר מהמה בני הזהר *veiother mehemmah beni hizzaher.* In vltimo verbo eſt accentus diſtinguens, efficiénſque diſtinctum membrum, deinde alio docetur de innumerabili multitudine librorum, &c. propter quam perſuaderi debeamus, vt contenti ſimus dictis iam Sapientiũ verbis, niſi quod ſubditur quoque, caſſo velimus labore conſumi. Græca eandem diſtinctionem ferre poſſunt, ſi quis adhibeat, vel etiam in vnicam trahi ſententiam, quo modo poſſent & Hebræa, ſi diſtinguens accentus longius collocaretur, περισσὸν ἐξ αὐτῶν υἱέ μου φυλάξαι (vel φύλαξαι, vel φύλαξαι τοῦ ποιῆσαι βιβλία) πολλά. Vbi ſenſus eſt, Cauendum ne fiant libri plures, ſiſtendo nimirum in recitatis verbis ſententiam: at continuando cum ſequentibus, punctum erit figendum verbo φύλαξαι, & aliud incoandum deinceps membrum, ac integrandum cum ſequentibus οὐκ ἔςι περασμὸς, &c. (Faciendi libros multos nullus eſt finis, &c.) Vetus tranſlatio ſic habet: (Et amplius ab ipſis fili mi caue faciendi libros multos quibus non eſt finis, & meditatio plurima labor eſt carnis.) Veruntamen Olympiodorus præciſam hanc ſententiam περισσὸν ἐξ αὐτῶν ſic explicat, vt verborum, de quibus hic facta mentio, fructus eximius, & ampliſſimus, ſit de Incarnato VERBO, qui noſter fieri dignatus eſt paſtor, de vita æterna, vbi quod ex parte nunc cognoſcimus à ſanctiſſima TRINITATE illuſtrati, perfectè intelligemus. Thaumaturgus innuit eadem illa verba, quæ modo etiam traduntur, velut ab vno Paſtore accepta, nonnullos copioſius, & ornatius exponere, ita vt ſuperfluum ſit inutiles libros conſcribere. Eundem ſenſum Hieronymus, ac alij paſſim reddere videntur, vt acquieſcamus maiorum doctrinæ, nec fruſtra inſudemus in lectione, vel ſcriptione tot librorum, qui res continent vanas, inutiles, pernicioſas, quales Gentilium, Iudæorum, Hæreticorum, &c. vt prætereà ſtudeamus aſſequi

ſenten

ſententiam,non curantes fluxum,copiámque verborum,quia conſummatum,breuiatúmque ſermonem fecit DEVS ſuper terram [a], & In multiloquio non deeſt peccatum [b], vt quicquid dixeris,vel ſcripſeris,ad DEVM referas,eúmque,qui erat in principio apud ipſum [c]; tunc multos, ac plurimos libros vnius inſtar fore,ſicut & quotquot cõtinentur in Bibliis,vnum duntaxat volumẽ cenſetur,de quo Eſaias [d],Ezechiel [e], Ioãnes [f]. Dauid [g] quoque, apud quem dicit In eius capite ſcriptum de ſe SALVATOR. E contrario plura volumina,iudicanda in vno & quidem breui,ſi contineat diuerſa, & diſcrepantia. Docet Olympiodorus id ipſum prorſus de vno & pluribus libris: idcirco & legis vnum nomen eſſe,& omnia,vt CHRISTVS docuit [h], concludi duplici caritatis præcepto,vtilem ſermonem nunquam videri longum, ſicut cum tamdiu Paulus de rebus diuinis diſſerebat, (trinoctij meminit in ſchola, quod in Apoſtolicis Actibus non reperio.) Certè qui poſt Salomonem ſunt editi libri ſacri, tum Noui, tum Veteris Teſtamenti,non ſunt ſuperflui, ſed nec adeò vtiles tam multorum Patrum ac Theologorum, immò & aliorum de indifferente materia. Non eripitur etiam Traditionibus locus, cùm cauetur,ne quid quis amplius requirat præter verba Sapientum: nec enim de ſcriptis magis eſt ſermo, quàm de traditis. Et ipſamet Scriptura fidem Traditionibus adſtruit. Denique quod ſacram illuſtrat Scripturam, & iuuat, non indicatur additum contra id quod tradit eadem Scriptura,ne qua ipſi fiat additio [i]. Ticonius Beda, aliíque Ioannem in Apocalypſi locutum interpretãtur contra falſatores ſanctarum Scripturarum,nõ contra eos qui ſimpliciter quod conſentiunt dicunt. Scripturæ ſacræ tanta pollent ſapientia,eruditione,elegantia, nihil vt in aliis libris meritò deſiderari tanquam magnopere ad honeſtam quoque voluptatem poſſit,non ſolùm ad ſalubrem neceſſitatem. Teſtatur id Clemens Romanus [k], Ephrem [l], Peluſiota [m], Auguſtinus [n], cuius hæc præclara ſententia: Et cum ibi quoque inuenerit omnia, quæ vtiliter alibi didicit, multo abundantius ibi inueniet ea, quæ nuſquam omnino alibi,ſed illarum tantummodo Scripturarum mirabili altitudine,& mirabili humilitate diſcuntur. Ad rem facit maximè,quod affert Peluſiota [o],comparando ſacras cum profanis literis,in his eſſe diſſidium magnum,velut inter Peripateticos,Academicos,Stoicos,alios Philoſophos.

Faciendi plures libros nullus eſt finis.]Videtur Chaldæus contrarium agnouiſſe ſenſum (Monitus eſto vt facias libros Sapiẽtiæ plurimos,adeò vt non ſit finis)ſtudium ſcribendi,vt proſis mortalitati,laudabile: Verùm Ne quid nimis: ac ne præpoperè, ideóque præcipitanter:ſed vt ille [p], poſt nonam denique meſſem, nonámque poſt hyemem; atque vt alius [q], nonum poſt annum,

„ *Et non ætherias cupias volitare per auras* [r],

ne κυὼν σπεύδουσα τυφλὰ τίκτῃ. Et peruersè dicere, ac ſcribere peruersè tum dicendo,tum ſcribendo facillimè conſequaris [ſ]. Plura de mora, tarditate, religione,cenſura ſcribendi Bencius noſter, dum de ſtylo diſſerit [t]. Verè quidem Plinius maior apud minorem [u], quod nullus tam malus liber, vt non aliqua ex parte proſit.(Colligebat ex Ennij ſtercore Virgilius aurum.)

RRr 2 Sed

a Rom.9.28 Eſa.10.23.
b Prou.10.19
c Ioan.1.2.
d Cap.29.11.
e Cap.2.9.
f Apoc.10.8.
g Pſal.39.8.
h Matt.22.40.
i Deut.4.2. cap.12.32. Prou.30.6. Apoc.vlt.18.19.
k 1. Conſtit. c.6.& 7.
l Orat. de Transfigura. & Tom.1.operum,pag.174 & ſeq.
m 2.Epi.in 3. & 4 & 63. Lib.3. Epi.in 388.
n De Doct. Chriſt.c.vlt.
o Lib.2.Ep.3.
p Catull.de Cinna Smyrna paruo libello.
q Horat.de Art.& lib.1. Saty 10.
r Martia.lib. 1.epig.in 4.
ſ Cice.1.de Orat.
t Orat.de ſtylo
u Ep. ad Marcũ, vel Macrũ,lib.3.in

Sed & τὸ ἀντίστροφον, quod nullus ferè tam bonus, quin aliquid mali contineat. Adi Petrarchæ declamationem in librorum copiam vel comparantes, vel componentes, vt ex poſterioribus ad ſex millia: fuit is Origines, propterea vocatus συντακτικὸς compoſitor [a]. A Mercurio Triſmegiſto plus viginti, vel triginta ſex millibus dicuntur ſcripta volumina [b]: fortaſſe idcirco quòd Ægyptij ſuos dicarent libros Mercurio, velut rerum cunctarum inuentori. Didymi quoque filius Salſamentarij χαλκέντερος cognominatus eſt, quaſi præditus æneis inteſtinis, ob aſſiduitatem lectionis, & ſcriptionis: fertúrque vltra ter mille quingentos libros ſcripſiſſe [c]. Noſter ipſe Salomon [d] permultos compoſuit omni de argumento quinque millia Odarum: dramatum, parabolarum, εἰκόνων, tria millia. De aliis quidquid ſit. (Plura colligit exempla Theatri Auctor humani [e].) Adeò ſapiens ſcriptor Salomon à multitudine reprehendi non debet. At paucorum id eſt. Audi Ciceronem [f], Fieri poteſt, vt rectè quis ſentiat, & id quod ſentit, eloqui politè non poſſit, Sed mandare quemquam cogitationes ſuas litteris, qui eas nec diſponere, nec illuſtrare poſſit, nec delectatione aliqua allicere Lectorem, hominis eſt intemperanter abutentis & otio, & litteris. Itaque ſuos libros ipſi legunt cum ſuis, nec quiſquam attingit præter eos, qui eandem ſcribendi licentiam ſibi permitti volunt. Hoc alius [g] ſcitè nominauit inſanabile (inſanum quoque potuit) ſcribendi cacoëthes. Officit profectò plurimum, vel ſcriptitare, vel lectitare, réque adeò in graui leuem eſſe. Qui ſunt Ambroſio ſimiles, faciunt quod ille, vt muneri ſatisfaciant. Legimus inquit [h], aliqua, ne legantur: legimus ne ignoremus: legimus non vt teneamus, ſed vt repudiemus, & ſciamus qualia ſint, in quibus magnificè iſti cor exaltant ſuum. Magno in lectione opus delectu: & proficit præſertim diſcipulus, qui paucis vel vnico etiam vtitur libro, vt B. Thomas præcepit [i]. Merito propter periculum lectio quorundã vetatur, nec Dionyſius Alexandrinus audebat ſine monitu diuino Hæreticos legere [k]. Legatur hac de re Gabrielis Putherbei theotimus de tollẽdis & expungẽdis malis libris. Placent mihi quæ ſcribere volentibus, & libros edere, Ludouicus Viues edit præcepta in Opere de tradendis diſciplinis [l]. Suauiſſimum illud, ac ſanctiſſimum Tridentini Concilij decretum, ne prodeat abſque cenſore, atque approbatore liber: multò certè neceſſarium magis, quàm quòd Euſebio Cæſarienſi Cõſtantinus iniunxit [m], vt libri nõ niſi ab artificibus, iiſque antiquariis, & perfectè artem ſcientibus ſcriberentur. Ambroſius ſua cognoſcenda, & emendanda mittebat Sabino Laudendi Epiſcopo. Legatur & Luciani Dialogus Πρὸς τὸν ἀπαίδευτον καὶ πολλὰ βιβλία ὠνούμενον, Ad ineruditum, & multos libros ementem. Irridet etiam Seneca [n] bibliothecarum oſtentationem, quarum vix tota vita indices perlegas, & his onereris, non inſtruaris, eáſque compares non ad ſtudium, ſed ad ſpectaculum: non ad ſtudiorum inſtrumenta, ſed ad ornamenta cœnationum. Idem facit Iſidorus Peluſiota [o], nominans talem βιβλιοφθόρον, βιβλιοτάφον σητοτρόφον, librorum corruptorem, librorum ſepulcrum, tinearum altorem: præterea dignum, qui publicè plectatur tanquam fraudator communis boni.

Laude tamen digni, qui librorum vtilium copioſa ſupellectile delectantur,

a Hiero. Epi. ad Pammach. & Oceanum. Iſido. 7. Etymolog. c. 7.

b Iamblicus Myſte. Ægyptio.

c Suidas.

d 3. Reg. 4. Ioſue. 8. Antiq. c. 2.

e Volum. 21. lib. 3. tit. de ſcriptionis exercitio.

f Tuſcul. 1.

g Iuuen. ſaty. 7.

h In Proœmium Lucæ, & habetur diſt. 37. c. legimus.

i In Chron. S. Domin. p. 1. lib. 3. c. 37.

k Euſe. 7. hiſt. c. 6.

l Lib. 5. non longè à fine.

m Euſeb. 4. de vita Conſtãt. c. 36.

n De tranquil. animi. c. 9.

o Lib. 1. Epi. in 127. & 199.

ctantur, ac vtuntur. Quo in genere vnius pluriū loco proferendum exemplum Alphonſi Regis Hiſpani doctiſſimi, & ſtudioſiſſimi. Hic in omni ſemper expeditione Iuliū Cæſarem circumtulit, legítque Biblia Sacra cum Gloſſis & Commētariis quaterdecies: ad illum pro gratiſſimo munere milites quos in vrbium direptionibus libros reperiſſent, deferebant: cubabat cum libris in ſponda poſitis: vniones, & margaritas perdere, quàm qualemcumque librum malle affirmabat [a]. *a Anton. Panormit. de Dictis, & factis Alphōſi.*

Librorum qui fuerunt, ſúntve, numerum inire impoſſibile, ſed nec Bibliothecarum ipſarum. Si quis adhuc tamen operam ſcribendo confert ſuam pro DEO, pro Religione, pro Republica, maximè contra Hæreticos, habet Auguſtinum [b], huius inſtituti magnum laudatorem, & hortatorem. *b 1. de Trin. c. 3. Con. Mēdacium, c. 6.* Nec vitio vertitur nullum libros ſcribendi finem facere, cum vel argumentum per ſe infinitum eſt, vel alij nocere ſcribendo non deſinunt. Infinitum non eſt, immò non nimium: non multum, quod finem ad vnum, eúmque optimum commodè refertur. Et conuenienti fit modo ad profeſſionem Chriſtiani hominis, cuius eſt, inquit Baſilius [c], non ad oſtentationem magis ſcribere, quàm ad publicam vtilitatem, non inanis gloriæ gratia, ſed vt fratribus vtiles ac ſalubres exhibeat ſermones. *c Ep. 167.* Sed aliàs [d] *d Ep. 74.* damnat nimium ſcriptionem Apollinarij, tanquam contrariam Eccleſiaſtis ſententiæ, & libri Prouerbiorum [e], quod in multiloquio vitari non poſſit peccatum. *e Cap. 10. 19.* Hoc idem damnauit Nazianzenus [f], innuens eundem Apollinarium. *f Ep. ad Cledonium.*

Frequénſque meditatio, carnis afflictio eſt.] Longè aliter Chaldæus: (Monitus eſto, &c. & vt ſtudeas verbis legis multum, conſpiciáſque defatigationem carnis,) videlicet hortatur ad ſubeundum laborem, ſicut anteà, ſcriptionis, ita nunc meditationis circa legem DEI, eámve libris ſcriptis illuſtrandi, quamuis carnis inde fatigatio conſequatur, & afflictio. Pro meditatione Hebraicè eſt להג *lahag*, quam vocem huius loci propriam non meditationis duntaxat habere ſignificationem volunt, ſed etiam doctrinæ, ſtudij, lectionis. Hoc modo tum de ſcribentibus libros multos, tum de legentibus hic locus poterit intelligi. Labor, ac fatigatio eſt valde magna in re vtráque, & in poſteriore diſcrimen quoque nominis, propter quod omni quidam in totum ſcriptione abſtinuerunt, de quibus Stobæus [g], vt Socrates, Ariſtarchus, Phauorinus (qui ſynchronum ſuum Plutarchum ob multam ſcriptionem reprehendebat) & alij [h]. *g Serm. 19.* Ipſi quoque manus ex nimia ſcriptione curuati, contractique leguntur articuli. *h Thea. vitæ Huma. volu. 21. lib. 3.* Chryſanthio Sardiano Iuliani Apoſtatæ familiari, cùm is octogenarius tantùm librorum propria manu exararet, quantum vix alij florentes iuuenta legerent, vt narrat Eunapius in eius Vita, & poſſum id ego ipſe de Franciſco Turriano noſtro teſtari, quem propria celebrant ſcripta, & honeſtiſſima pro ſummo Pontifice in Tridentino Concilio priuſquàm noſter eſſet, Doctoris functio. Sed aliud id argumentum ſcribebat, pium videlicet, & pro Eccleſia, alium ſibi proponebat finem, DEI nimirum gloriam, ac nominis diuini celebritatem maiorem. Prodit Cæſarius Heiſterbachenſis [i] Ricardum Anglum ex Ordine Præmonſtratenſi plurimos in cœnobio libros deſcripſiſſe pro publica vtilitate, & cœleſti præmio; poſt viginti autem annos repertam in tumba dexteram *i 12. exemplo cap. 47.*

RRr 3 manum

manum eius adeò integram & viuidam, ac ſi decenter de corpore animato fuiſſet præciſa, reliqua carne in puluerem redacta: vt verò tanti miraculi monumentum extaret, religioſa theca conditam cuſtodiri placuiſſe.

Problema eſt, præſtétne plures edi, vel pauciores libros: & poſteriori quidem fauet parti tum modò dictum incommodum ex mentis, & carnis labore: tum quia peſtis videntur memoriæ, Socratis quidem iudicio litteræ, quod eius homines exercitia, illis freti, negligant: tum poſtremò perturbatio confuſióque diſciplinarum cunctarum cum iactura temporis, quod inutiliter perſæpe conſumitur per tot circuitiones inuolutæ veritatis, quæ ſimpliciter, ac breuiter tradita, faciliùs, nitidiúſque percipitur. Teſtis exēpli loco Iuſtinianus [a], qui antiquæ Iuriſprudentiæ plus tricies centena millia verſuum, duóve librorum millia ſapienter in breuiſſimum digeſſit numerum. CHRISTI alia ratio, cur nihil ſcripto tradiderit; qua de re S. Thomas [b], & Auguſtinus [c]: nam in terra ſi quos characteres formauit [d], citò euanuerunt: epiſtola ad Abgarum cenſetur apocrypha [e]; vel officij cauſa fuit, non de doctrina [f]. Sed nihil tam vtile, quo non abuti quis ſoleat: & ego iam ſuperiùs litem compoſui, expoſuíque multitudinem quam vitioſam, quam cenſere laudabilem debeamus in libris. At ne multus quoque hîc videar, neu reprehenſionem ipſe ſubeam nimij Scriptoris, etſi finis mihi certo ſcio; non alius, quàm DEVS: finem facio. Decet verba noſtra, poſt abbreuiatum per incarnationem æternum VERBVM, abbreuiari, præſertim de rebus diuinis, quas verbo abbreuiato legis Euangelicæ reſtrinxit idem VERBVM. Eſaiam [g] de breuiato VERBO per incarnationem quidem intellexit Anacletus [h], Cyprianus [i], Hieronymus [k]: at Auguſtinus [l], & idem Cyprianus [m], nec non Tertullianus [n], & Ambroſius [o]: præterea Origenes [p], Euſebius [q], Baſilius [r], Procopius [s], Photius [t], de breuiore Euangelio, legíſque nouæ paucioribus mandatis, quæ idcircò leue reddunt onus, & iugum ſuauius his qui laborabant, & onerati erant [u], videlicet ducentis duodeviginti præceptis affirmatiuis, & negatiuis quinque ac ſexaginta ſupra trecenta; ex quibus priora membris humani corporis reſpondere dicuntur, poſteriora diebus anni [x]. De Apoſtolo Bartholomæo refert Dionyſius [y] dixiſſe, Et multam Theologiam eſſe, & minimam; & Euangelium latum, & magnum, & iterum correptum.

Verſ. 13.] FINEM loquendi pariter omnes audiamus: DEVM time, & mandata eius obſerua: hoc eſt enim omnis homo.

FINEM *loquendi pariter omnes audiamus*, &c.] Imponit ſibi Salomon ipſe quodammodò ſilentium, finémque ſibi ſcribendi, ſicut aliis plura legendi imperat, ſéque, alióſque prouocat ad maximè compendioſam animo inſculpendam ſententiam, ſimul aperiens iudicium ſuum, quod cuipiam vacillare in ſuperioribus videri poterat, de rebus humanis, déque ſumma felicitate, & aptiſſima ratione illam adipiſcendi, & velut extenſa manu concionator

a Libr. 2. de vet. iure enucleando C. & in Digeſtorũ Proœmio §. & anteà.
b 3. Par. q. 42. a. 4.
c 1. de conſen. Euang. c. 7.
d Ioan. 8. 6. 8.
e Euſeb. lib. 1. Hiſto. c. 13.
f Gelaſ. Diſt. 15. c. Sancta Romana Eccleſia.
g Cap. 10. 23.
h Ep. 2.
i 2. cõtra Iudæos, cap. 3.
k Epiſto. ad Algaſ. q. 10.
l Tract. 16. in Ioan. & 1. ad Simplician. quæſt. 2.
m In ora. Dominicã, & in Symbolum.
n 4. con. Marcio. cap. 1.
o Præfat. in ep. ad Gal. & de Tob. c. 20.
p In cap. 9. Ep. ad Rom.
q 2. de Demõſtrat. c. 40.
r In c. 10. Eſa.
ſ Ibidem.
t Apud Oecumen. in cap. 9. Ep. ad Rom.
u Matth. 11. 28. & ſeq.
x Rab. Moyſes lib. 3. Doctoris Dubit. cap. penul. & vlt.
y Myſt. Theolog. cap. 1.

cionator verax, omnium tumultus ſedat, eóſque ad vnam ſententiam, vt
loquitur Gregorius [a], reuocat. *a 4. Dialog. cap. 40.*

Qua de cauſa monent Auguſtinus [b], idémque Gregorius, atque hoc lo-
co Hieronymus, ſapientiſſimam, piiſſimámque eſſe libri hanc clauſulam: *b 20. de Ciui. cap. 1.*
& præterea Hieronymus, Hebræos dignum iudicauiſſe librum iſtum ſacro
canone, cùm in eo ſuperiùs vana pleraque ac falſa ſcripta eſſent. Sequitur
etiam in Commentario tranſlationem veterem: (Finis ſermonis verbi vni-
uerſi auditu perfacilis eſt) quaſi Salomon velit hanc ἀνακεφαλαίωσιν, & fi-
nem diſputationis totius auditu promptiſſimum eſſe, nec aliquid in ſe ha-
bere difficile. Aliter Chaldæus: (Finis verbi quod factum eſt in ſeculo oc-
cultè, totum futurum eſt, vt publicetur, atque diuulgetur omnibus filiis ho-
minum, ſcilicet in generali iudicio, de quo hîc paulò pòſt; quaſi dicat, audia-
tur, quod verbum Græcus textus habet: (Τέλος λόγου τὸ πᾶν ἄκουε, Finis
ſermonis, omne audi, vel, Finem ſermonis omnem audi.) Id eſt, vel finis ſit
ſermonis, & audi ſemel omnia: vel, Finem ſermonis omnis audi. Hebraicè:
סוף דבר הכל נשמע *ſoph dabar hachol niſchmahh.* Pagninus, & Caietanus
vertunt: (Finis verbi omnis auditus eſt.) Vatablus negotium pro verbo
ponit. Clarius, (Finem vniuerſæ rei audiamus.) Alij, teſte Titelmano: Finis
verbi totius audiendus eſt.) Explicat verò Caietanus, finem auditum, quia
verus ſummæ felicitatis finis fide percipitur, quæ eſt ex auditu [c], non au- *c Rō. 10. 17.*
tem euidenter in hac vita cognoſcitur. Vatablus: (In ſumma, omnia audi-
ta ſunt) id eſt, Omnia te docui, mundana cuncta eſſe vanitatem. Sic vulgò:
Finalmente, &c. & vt quandoque ſcribit Seneca, ſumma ſummarum; qua-
ſi hîc dicat Salomon. (Finis, videlicet, eſto: tum, Omne auditum, ſeu ſatis
multa dicta, &c. Cæterùm, DEVM time, &c.) Vulgata meliùs congruit
Hebraicæ editioni: ſed ita, vt verbum Hebræum futuri temporis primæ
perſonæ pluralis in prima coniugatione, ſumatur, vt ſolet ſæpè pro Impera-
tiuo, & דבר *dabar*, ſit aut verbum quoque infinitiui modi דבר *debor*, aut
nomen in regimine דבר *debar.* Poſſet etiam verſio Pagnini recipi, ſi hoc
nomen cum punctis vltimo loco expreſſis eſſet, נשמע *niſchmahh* verò,
quod propter accentum diſtinguentem habet camets, benoni, ſeu partici-
pium coniugationis ſecundæ niphal, non autem futurùm primæ perſonæ
pluralis in prima coniugatione: vtrumque enim poteſt eſſe.

Quod attinet ad verborum ſenſum, efficitur idem, præterquam eo mo-
do, quem tradidit vel Caietanus, vel Chaldæus. Meritò autem exigitur nūc
in fine attentio, cùm pronuncianda eſt extrema de extremo ipſo Iudicio,
déque ratione id ſubeundi ſalubriter, ſententia. Similem de re ſimili Moſes
acturus à Cœlis, à terra poſtulat attentionem [d]: Similem quoque Dauid ab *d Deut. 32. 1.*
omnibus gentibus, ab habitantibus, à terrigenis, filiíſque hominum, à diui-
te, & paupere [e]. Habet quod imitetur Concionator Chriſtianus, vt abſol- *e Pſ. 48. 2. 3.*
uat orationem aculeo infixo, immò, vt antè dicebat Eccleſiaſtes, ſtimulo, &
clauo: & cùm vanitatis fugam in primis ſuaſerit, diuini mentione Iudicij
ſauciatum auditoris animum dimittat: ídque quod ſibi propoſuit in vlti-
ma oratione repetat, ac veluti in ſummam capita præcipua concludat fi-
nem, vt loquitur Hieronymus [f], iungens principio, nec ſemel monuiſſe *f Ad Demetriadem.*
contentus. Valet etiam ad magis conciliandam beneuolentiam, ſicq; de faci-

liùs

liùs perſuadendum, ſeipſum in eadem cum ipſis cauſa coniungere, quæque monita des aliis pro teipſo ſumere, nec te minus quàm alios in communi reprehenſione, vel hortatione includere. Hoc eſt quod egregius Concionator noſter dicit: (Finem loquendi pariter omnes audiamus.)

DEVM *time, & mandata eius obſerua: hoc eſt enim omnis homo.*] Chaldæus ſuperiori membro, in quo ſignificari voluit cauenda multa peccata, quæ ſint in diuino iudicio aliquãdo publicanda, nectit ſic hoc membrum: (Propterea verbum Domini, & mandata eius cuſtodito, vt non pecces in ſecreto; quod ſi peccaueris, circumſpectus eſto, vt te conuertas; nam huiuſmodi decet eſſe viam omnis hominis) Cenſeo ſententiam magis amplam, & generalem, ſicut & paſſim ceteri.

Porrò maximi facienda præſens grauiſſima, & ſapientiſſima ſententia, & longè omnium vtiliſſima, atque nobiliſſima, quæ pote naturã noſtram penitus attingat, & definiat, ſine qua deſinamus homines eſſe, noménque hominũ propriè retinere. Quid breuius, ait Auguſtinus [a], verius, ſalubrius dici potuit? DEVM time, & mandata eius cuſtodi, quia (Græcè ὅτι, Hebraicè כִּי *chi*, quod Interpres omiſit ſine iactura) hoc eſt omnis homo. Quicumque enim eſt hoc, eſt cuſtos mandatorum DEI, quoniam qui hoc non eſt, nihil eſt. Non enim ad veritatis imaginem reformatur, remanens in ſimilitudine vanitatis. Chryſoſtomus [b] expendens quæ de Iob dicuntur, quod eſſet vir ſimplex [c], &c. docénſque non ex his deſcribi, quibus homines alij ſolent, neque hoc dici, quod duos pedes haberet, & vngues latos, verùm ea commemorari, quæ hominem integrant, immò conſtituunt, confirmat illud idem præſenti veluti finitione hominis. Ibi autem quod Iob rectum vocat Interpres, Septuaginta nominant ἀληθινόν, verum, vel veracem, nempè qui diuinam in ſe ſimilitudinem imaginémque bonis retinuerit moribus, vt docet Origenes [d], & Chryſoſtomus [e], & non vel beſtia [f], vel pictus homo euaſerit. Alij præterea Patres, tum huius Interpretes loci, vt Salonius, docere ſolent, prauum hominem hominis indignum nomine, ſed pro variis vitiis varias ſortiri beſtiarum appellationes à Scripturis ipſis aſſignatas [g]. Philo [h] tractans ea verba: Noë [i], homo iuſtus, perfectus in generatione ſua, DEO placuit: Sciendum, inquit, quod hominem non vulgari loquendi forma, rationale, mortale animal vocat, ſed per excellentiam eum, qui verè ſuo reſpondet nomini, eiectis ex animo immanſuetis, rabidis, feriníſque vitiorum affectibus (alludit ad etymologiam nominis Hebræi נח *noach*) argumento eſt, quod poſt hominem, addit iuſtum, dicens: (homo iuſtus) quia nemo iniuſtus eſt homo, ſed potius beſtia, humana forma prædita: in ſolum autem iuſtitiæ ſectatorem nomen hoc competit. Elegans eſt Epiſtola Nyſſeni ad Harmonium, qua quid nomen profeſſióve Chriſtiana ſibi velit, explicat, docétque hoc dignum nomine non magis eſſe qui virtutibus careat, quàm ſit ſimia veſtes humanas induta (ibi narrat lepidam de Simia hiſtoriam) quàm geometræ, medici, oratoris appellatione prorſus imperitus iſtarum ſcientiarum. Tum ſubdit Chriſtianiſmi definitionem, vt ſit imitatio diuinæ naturæ, videri eandem cum hominis definitione, qui conditus eſt initio ad imaginem & ſimilitudinem DEI [k], quo reuocatur per Chriſtianiſmum: tandem peruerſis, ac beſtia-

a 29. De Ciuit. Dei. c. 3.
b Tom. 21. ad Populum.
c Iob. 1. 1.
d In Iob. 1.
e Ibid. ſupra.
f Pſal. 48. 13. 21.
g Hilar. in Pſ. 118. in id (Manus tua, &c.)
h Lib. de Abraham.
i Gen. 6. 9.
k Gen. 1. 26

libus

libus quemque moribus exprimere numen diuinum,ſimile dicitur,perinde ac ſi foret tale: quod Infideles offendit, atque vehementer à vero DEI cultu deterret. Ratiocinatur ad eundem Bernardus [a] modum,quo retulimus vſum Auguſtinum: DEVM time,inquit,& mandata eius obſerua,hoc eſt omnis homo. ergo, ſi hoc eſt omnis homo, abſque hoc nihil omnis homo. Petrus Damianus [b] vt probet cuncta hominis gratia creata eſſe, inter alia argumenta,Pauli vtens teſtimonio,dicentis [c],Omnia veſtra ſunt, docet,quod tunc omnia ſunt veraciter hominis, ſi ipſe homo ſit veraciter homo. Poſteà tractans præſentem locum; ait finem loquendi, quem Auctor nunc imperat,eſſe illum,de quo idem Apoſtolus ſcribit [d];finis legis ad iuſtitiam CHRISTVS omni credenti; ad quem videlicet quidquid ſiue vetus,ſiue noua lex loquitur,ſine dubitatione refertur: DEVM verò timere eſſe cuncta quæ DEVS prohibet,execrando,& abominando contemnere: mandata illius obſeruare,eſſe omnia quæ præcipit,operibus exercere: qui hęc non ſtudeat habere,quia ratione careat,vocabulum quidem hominis habere,ſed hominis eſſe non habere.

a Serm.20. in Cant.
b Lib.1.epiſt. epiſt.17. ad Alex. Papam 11.
c 1.Corinth. 3.22.
d Rom.10.4.

DEVM *time.*] Timorem putant Olympiodorus,& Hieronymus perfectum hîc intelligi, qui iunctus ſit caritati, non quem expellat perfecta caritas [e],qui ſit conſummatus in virtutibus, ſecundùm illud: [f] Nihil deeſt timentibus eum (DEVM.) Idem ceteris videtur. Sed Hugo,& Bonauentura deuitationem, ſeu declinationem mali magis propriè per timorem importari,opera bona per id quod ſequitur: (Et mandata eius obſerua.) DEVM perpenditur quis timere,ex tribus,inquit Bertrandus Cardinalis [g],ex grata munerum,& donorum largitione, ex prouida ſeruitorum ſuorum honoratione,& ex integra rerum,& bonorum redditione. Subdit Gallico ſermone hæc ſigna: *Quand il le ſert deuotement & luy donne largement: Quand il l'honnore ſagement & deuëment: Quand il luy rend le ſien entierement.* Nota diſtinctio timoris boni præter mundanum, qui malus eſt, vocatúrque hoſtilis à Baſilio [h], ac ſoboles infidelitatis, & ab aliis ſeruilis cum ſeruilitate,in Seruilem, Initialem,Filialem, ſiue caſtum,vel reuerentialem.Inde fit,vt quandoque timori DEI plenitudo tribuatur,ac perfectio legis, nonnunquam inchoatio veræ iuſtitiæ,interdum ſola diſpoſitio ad illã. Lege S.Thomam [i]. Cùm autem hîc quoque mentio ſubijciatur diuini iudicij,non reijcitur ſeruilis timor,(à δέ©,quod eſt timor, ΘΕΌΝ, & DEVM dictum putant, quia primus in orbe Deos Timor fecit; & illam etymologiam Clemens Romanus [k] dat: alij,quia det, vel,quoniam nihil ei deſit) licèt imperfectus comparatione initialis, & filialis, nec ſeorſim habens locum in Iuſto. Contrarius de hoc velut malo timore damnatus eſt error Lutheri à Leone X [l].

e 1.Ioa.4.18.
f Pſ.33.10.
g Lib.Contra Petrum de Cugnerijs, Tom.4. Bibl. Patrum.
h Homil. in Pſal.33.
i 2.2 q.19.
k Epiſt.1.
l Art.6.

Plurimis poſſet probari teſtimoniis Scripturarum eſſe bonum. Sit ſatis, quod quendam timorem DEI nominat Eccleſiaſtici Auctor [m] initium dilectionis illius: at filialis, vel initialis etiam, dilectio eſt, ſeu completa, ſeu minus perfecta, aut certè quidam effectus eius. Baſilius [n] de hoc loquitur, quando nominat introductorium ad pietatem: Nazianzenus [o], cùm ait eſſe rudimentum,quo imbuamur,purgemur,ac veluti extenuati in altum ferri poſſimus: Auguſtinus [p] docet de ipſa ſeueritate DEI, acti-

m Cap.25. 14.15.16.
n In Pſ.32.
o Ora in ſancta lumina.
p De Catechiz. rudib. cap.5.

more caritatem ædificandam, & rariſſimè, immò verò nunquam accidere, vt quiſquam veniat, volens fieri Chriſtianus, qui non ſit aliquo timore Dei perculſus; prætereà [a] caritatem per timorem induci, ſicut ſanitatem per medicamentum, ac ferramentum, ſicut linum per ſetam: Item eſſe pædagogum [b] caſti, & inducere ad hunc perendum. Caſſianus [c] gradum profectus vocat, quemadmodùm & præmiorum ſpem, quibus incipiamus vitia declinare, vt ad caritatis gradum tranſire poſſimus: principium ſalutis etiam appellat, initium conuerſionis, vitiorum purgationem. Proſper [d], & adhuc Auguſtinus [e], & alij initium ſapientiæ [f] affirmant (poteſt ראשית *reſchith*, ſignificare principatum, & ſummam,) vel radicem [g], & fontem vitæ [h]: Cyprianus [i] fundamentum, ac firmamentum ſpei ac fidei dicit. Hieronymus [k] ſcribit de timore ſeruorum tranſiri ad gratiam filiorum. Climacus [l] appellat radium qui minutiſſima peccata oſtendat: Gregorius [m] ait quod compunctio formidinis tradit animom compunctioni dilectionis. Sunt in primo libro de actionibos virtutis [n] Roſignoli noſtri nonnulla quæ facere ad rem præſentem poſſunt.

Et mandata eius obſerua.] Horum prima, & maxima ſunt de Amore Dei & Proximi [o], quibus Devs modo perfectiſſimo colitur, & quæ cætera concta mandata includunt. Idcircò timor hic præſcriptus; caſtos, filialis, reuerentialis, cum caritate neceſſariò coniunctus, denique talis eſt, à quo denominationem hominis abſolutam, provt ſequentia verba continent, habeamus. Quod Latinè dixit Interpres Devm tuum adorabis [p], Hebraicè eſt timebis, & colere, ac σέβεσθ loco eiuſdem verbi alio loco reperitur [q]. Sed & ſummum Dei, propriúmque cultum eius Græci λατρείας nominant, quod nomen timoris importat vehementiam, atque intenſionem [r]. Hac de re plura alibi [f]. Iob primùm deſcribitur ſimplex, & rectus, tum timens Devm [t]: Cornelius religioſus, ac timens Devm [u]: Simeon Iuſtus, & timoratus [x], quaſi timor complementum dicat perfectionis, & excellentiorem quoque gradum ipſa perfectione caritatis, ſi Caſſiani [y] loquendi modum ſequi volumus; Quem timorem, inquir, non pœnarum terror, nec cupido præmiorum, ſed amoris generat magnitudo: quo filius vel indulgentiſſimum patrem, vel fratrem frater, vel amicum amicus, vel coniugem coniunx ſollicito reueretur affectu, dum eius non verbera, neque conuicia, ſed vel tenuem amoris formidat offenſam, atque in omnibus non ſolùm actibus, verùm etiam verbis attonita ſemper pietate diſtenditur, ne erga ſe quantulumcumque feruor dilectionis intepeſcat. Cuius timoris magnificentiam Eſaias [z] vnus Prophetarum eleganter expreſſit: Diuitiæ, inqoiens, ſalutis ſapientia, & ſcientia: timor Domini ipſe eſt theſaurus eius, &c. Subdit tum ex Pſalmo [a]: Timete Dominum omnes Sancti eius, quia nihil deeſt timentibus eum, ſcilicet perfectionis: tum ex eodem Eſaia [b] prædicente, cæteros quidem ſpiritus, vel dona ſuper Christvm requietura fuiſſe, ſed replendum Spiritu timoris Domini, tantam enim huius eſſe Spiritus vberratis magnitudinem, vt quem ſemel ſua virtute poſſederit, non partem, ſed totam eius occupet mentem.

Nihil ergo mirum, ſi timens, hoc nimirùm timore, Devm, cuncta dicatur mandata eius obſeruare, cùm quædam veluti perfectio caritatis, quę eſt ple

a Tract.9. in 1. Ep. Ioan. & in Pſ 127.
b Concio.25. in Pſ.1 8.
c Collat.11. cap 8. & 4. de Inſtit. rerum, cap.39. & 43.
d 2. de Vocat. Gen. c 9.
e Tract.9. in 1. ep. Ioan.
f Pſ.110.10. Prou.1.7. Cap.9.17. Eccl 1.16.
g Eccl.1.25.
h Pro.14.27.
i Lib.3.c.20.
k In cap.1. Malach.
l Gradu 2.
m 3. Dialog. cap.34.
n Cap.17.
o Matth.22. 37. & ſeq. Luc.10.27.
p Deut.6 13.
q Eſa.29.13.
r Phauorin. in Lexico. & alij.
ſ In cap.10. Act. verſ.2.
t Iob 1.1.
u Act.10.2.
x Luc.2.25.
y Coll.11 capite 13.
z Cap.33.6.
a Pſ.33.10.
b Cap.11.2.

eſt plenitudo legis [a], ex eo pendeat; immò vt citatus poſtremò Eſaias habet Hebraicè הריחו *haricho*, reſpirare faciat, ſeu inſpirare eum, vel etiam olfacere, vt nempe nihil, niſi timorem, religionem, pietatem ſpiret, olfaciat, hæc ſit vita ipſius, tandem quod hîc in noſtro textu ſequitur, hoc ſit omnis homo.

a Rom. 13.

Hoc eſt enim omnis homo.] Editiones aliæ: (Quoniam hoc omnis homo.) Quaſi, vt modò dicebam, nec aliter ſpirare poſſit, nec hominis naturam retinere, nec nomen ipſum. Omnis homo idem valet quod totus, integer, perfectus, quicquid homo eſt. Eadem vis Hebreæ vocis כל *chol*, pro integritate vel diſcreta, vel continua: item nominis Græci παντὸς: denique boni auctores Latinæ linguæ omne pro toto vſurpant, vt Cicero [b], cauſam omnem pro tota, vel ciuitatem [c], &c. Budæus [d] idem obſeruat de dicto Græco vocabulo ἀντὶ τοῦ ὅλου, affértque non ex Plutarcho tantùm, & Nazianzeno, ſed etiam ex Luca [e], & Epiſtola ad Coloſſenſes [f] exempla. Poſterior clarior locus, (ἐξ οὗ πᾶν σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν ἐπιχορηγούμενον, Ex quo totum corpus per nexus, & coniunctiones ſubminiſtratum.) De priore non æquè conſentio: Κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, quod Interpres reddit: (Perfectus autem omnis erit, ſi ſit ſicut magiſter eius.) Vertit Budæus: (Compoſitus autẽ erit totus vt præceptor eius.) Apud Marcum [g], quod Latinè eſt (Omne concilium) Græcè dicitur, (ὅλον συνέδριον) in Epiſtola ad Philippenſes [h], (In omni prætorio, ἐν ὅλῳ πραιτωρίῳ.) Ad Hebræos: [i] (In omni domo eius, ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.) Quapropter qui vim faciunt hîc in propria ſignificatione (Omnis) vt Salonius, quærúntque quo pacto ſit omnis homo timens DEVM, cùm id perpauci faciant, huc demum recidunt, vt omnem hominem ſumant pro quocumque qui hominis mereatur nomen. At Olympiodorus rectè πάντα interpretatur integrum, & vndequaque perfectum. Senſus eſſe prætereà poteſt, hoc ſpectat ad omnem hominem: in hoc omnium conſiſtit perfectio: hoc eſt omne quod ab omni homine exigitur: hoc eſt propter quod omnis homo creatus eſt. Vel hic omnis labor hominis debet eſſe: hic laboris omnis quem ſuſcepi ſcribendo finis ſcopúſque. Gentiles ipſi ſæpenumerò naturam nobis noſtram præ oculis ponunt [k]; negántque dignum hominis nomine, qui vnum diem velit eſſe in voluptate [l]. Diogenes qui meridie homines quærebat laterna, cùm adeſſe in foro iuſſiſſet homines, baculo præſentes abegit, dicens non ſterquilinia ſe, ſed homines, id eſt, qui non ſeruirent affectibus, aduocaſſe.

b Pro Quintio.
c In Piſonẽ.
d Comment. ling. Græcæ.
e Cap 6. 40.
f Cap. 2. 19.
g Ca. 15. 1.
h Cap. 1. 13.
i Cap. 3. 2.
k Cic. 1. de offic. & 5. de finib.
l Cicer. 2. de finib.

Verſ. 14.] CVNCTA quæ fiunt, adducet DEVS in iudicium pro omni errato, ſiue bonum, ſiue malũ ſit.

CETERI præfigunt cauſalem particulam (quia.) De die Iudicij magni, in quo cuncta publicentur, explicat Chaldæus, & indicat ſatis verbum adducendi, & participium abſcõditi, vel contempti, vt habet Græcus textus παρεωραμένῳ, atque hoc ipſo modo ceteris intelligendus videtur hic locus. Latius patet diſputatio de vniuerſali Iudicio, quàm vt vel attingi

breuiter leui Commentario iſta poſſit, aut debeat. Futurum eſſe qui negat, Albanenſes hæreticos ſequitur [a], eóſve, qui ſentiebant reſurrectionem iam factam: ſed in animabus [b], quæ iudicatæ iudicio particulari ſint, & quamuis corpora dicantur reſurrectura, iudicio diſtincto non egeát; vel illos, qui negabant idem, propterea quod CHRISTVS dixerit [c], Credentem non iudicari, non credentem iam eſſe iudicatum [d]. Nihil magis, clariúſque Scripturæ repetunt, & Symbola omnia id exprimunt. Lege Chryſoſtomum [e], Damaſcenum [f], Auguſtinum [g]. Sed nihil melius Iſidoro Peluſiota [h], demonſtrante ex euentis aliarum prædictionum CHRISTI neceſſariò fatendum, veram eiuſdem eſſe de Iudicio: idque multo magis, quoniam & ratio perſuadet, & Philoſophi ipſi multi conſentiunt, conuicti prouidentiæ diuinæ, atque iuſtitiæ neceſſitate: quæ duo argumenta myſteriis aliis obſcurioribus non æquè adſunt. Itaque generale Iudicium exigit DEI iuſtitia, ſapientia, honor, aliáque attributa, quæ palàm omnibus, ac publicè manifeſtari decet, ad bonorum quoque gloriam, atque lætitiam maiorem; ad confuſionem verò, & triſtitiam malorum.

Erit ſenſibile hoc Iudicium, non per ſolam, vt Origenes innuit [i], in mentibus iudicandorum manifeſtationem: profitemur enim, & perſpicuè tradunt ſacræ Litteræ, venturum CHRISTVM vt iudicet, nimirum certo quodam inferioris Mundi loco, quem communior opinio aſſignat inter Oliuetum montem, & Ieruſalem mediam vallem Ioſaphat [k], quia nec Infernus, nec Cœlum alios capit, quàm iam iudicatos.

Ceterùm omiſſis aliis, ex præſenti noſtra ſententia colligimus, ferẽdum eſſe iudicium de cunctis operibus: hoc enim ſibi vult (quæ fiunt) nec excipiendi infideles, eos namque etiam qui foris ſunt, DEVS iudicabit [l], non ſolùm iudicio, vt quidam volunt [m], condemnationis, aut remunerationis, ſed etiam diſcuſſionis quoniam Iudicium erit cum Gentibus [n], & diſceptatio DEI cum illis omnibus [o], &, [p] Omnes manifeſtabimur, ante tribunal CHRISTI, vt referat vnuſquiſque propria corporis prout geſſit, ſiue bonum, ſiue malum: & non minus poteſt infidelitas multorum eſſe occulta, cúrque non crediderint, vel credere noluerint, quàm fidelium peccata. Et quamuis qui non credunt, iudicati ſint [q], in eo quod *non credunt*, tamen diuerſis, inquit Hieronymus [r], inter ſe *afficientur ſuppliciis*, & iudicabuntur cum omni carne, vt nullus iniudicatus abeat. Manifeſtior apparet cauſa cur Infideles excludantur à Regni poſſeſſione, quàm Fideles, quia carent fundamento iuſtitiæ, atque meritorum: quo pacto poſſent exponi verba CHRISTI [ſ]: Qui non credit iam iudicatus eſt: & quia id magis certum eſt, aſſeritur vt iam præteritum, inquit Auguſtinus [t]: tum quia præterea, qui non vult credere, contra ſeipſum fert quodammodo ſententiam, inquit Cyrillus [u]: tamen etiam de fide viua carentibus, & non credentibus in DEVM, Chryſoſtomus [x] interpretatur, & alii. Ex fidelibus Iuſtis trita ſatis ſententia [y], iudicandos diſcuſſionis iudicio nõ eſſe, ſed approbationis duntaxat illos, qui fuerint inſigniores, quia diſcuſſione non videtur opus, niſi cum præceſſerit magna bonorum operum, malorúmque permixtio. Attamen ſi demas eos, qui nullum admiſerunt actuale peccatum, qualis B. Virgo, & pueri, atque perpetuò amentes, præſtat de ceteris fateri

a De his Guido Carmelita.
b Apud Tertull. l. b. de reſurrec. carnis, & apud Prateolum alij.
c Ioan. 3. 18
d Meminit Hilarius in Pſ. 1. & Aug. de Agone Chriſti, c. 17.
e Hom. 45. 47. 49. 50 ad populum.
f In Hiſtor. Barlaam, c. 8 & 9. & Paral. c. 15.
g 20. de Ciu. Dei, cap. 5. & ſeq.
h Lib. 2. Epiſt. 157.
i Tract. 34. in Matth.
k Ioel 3. 2.
l 1. Cor. 5. 13
m Indicat Greg. 26. Moral. c. 20.
n Iere. 25. 31
o Ioel 3. 2.
p 2. Cor. 5. 10 Rom. 14. 10.
q Ioan. 3. 18.
r In cap. 25. Ieremiæ.
ſ Ioan. 3. 18
t De Agone Chriſti, c. 27.
u 3. In Ioan. cap. 53.
x Hom. 27. in Ioan.
y In 4. diſt. 47.

fateri dictam diſcuſſionem, ſeu publicam bonorum ac malorum operum declarationem, quoniam Scripturæ magis id præ ſe ferunt [a], pluresque ita ſentiunt [b].

Cognitio porrò, ac diſcuſſio, quam diximus, cum laude, vel vituperatione, non tota vocibus externis diſtinctè futura videtur, quia eſſet id tum tædioſum, tum parum neceſſarium, vt Auguſtinus [c], & alij docent, ſed præcipua quædam ſolum ſingulorum, aut certè omnium genericè, quíque ad dexteram ſtabunt, quíque ad ſiniſtram, ſaltem ſecundùm generales ordines virtutum, & vitiorum bona, maláque opera recenſebuntur locutione ſenſibili, communicata ſingulis de ſingulorum operibus interna cognitione,

„ *Cunctáque cunctorum cunctis arcana patebunt* [d].

Quemadmodum & de ſententia cenſendum eſt, quæ partim verbis vniuersè proferetur, partim illa propria ſingulorum in eorum mente dictabitur, intelligetur, ac veluti legetur. Nec eximendi paruuli, operibus licet carentes: iudicabuntur enim iudicio approbationis, aut damnationis, non diſcuſſionis. Illud autem Iudicium pertinet etiam ad DEI, CHRISTIq; gloriam, vt agnoſcant paruuli beneficium, quod in primo parente ipſi quoque receperunt, ac poſteà in CHRISTO. Sic eluceſcet aliis quoque prouidentia, iuſtitia, miſericordia diuina, cum quoſdam conſtabit damnatos ex paruulis, aliquos verò electos. Denique Scripturæ quidem per ſe de forma Iudicij loquuntur, quæ conuenit adultis, non tamen de aliis negant, ſed innuūt potius, quando tradunt omnes manifeſtandos ante tribunal CHRISTI [e], tum magnos, tum puſillos [f]: & per ea, quæ quiſque geſſerit, ſeu per opera, poſſunt quoquo modo intelligi media omnia, per quæ ſaluari poſſunt homines, aut damnari. Lege Suarez [g]. ANGELI non pertinēt ad hunc locum. Aderunt & ipſi tamen ac fortaſſis iudicabuntur diſcuſſionis Iudicio, vt idem Auctor probat; quamuis in Symbolo profiteamur tantùm id quod eſt certum, nobíſque neceſſarium de CHRISTO venturo Iudice viuorum, & mortuorum. Niſi velis inter viuos numerare ANGELOS. De hoc eodem argumento toto tractat copioſè Ioſeph à Coſta [h], nóſque nonnulla in hiſtoria Apoſtolica [i], vbi Petrus teſtatur imperaſſe CHRISTVM Apoſtolis, vt prædicarent, & teſtificarentur, quia ipſe conſtitutus eſt à DEO Iudex viuorum & mortuorum. In Cœlo nunc quatuor Animalia requiem non habēt die, ac nocte dicentia Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus DEVS omnipotens [k], Qui erat, & Qui eſt, & Qui venturus eſt, venturus videlicet ad Iudicium, vt quibuſdam placet, qui inde colligunt, quàm crebro mortalibus futuri Iudicij ſit ingerenda mentio, & refricanda memoria maximè ab Eccleſiaſte Chriſtiano. Quis enim, ait Clemens Romanus [l], peccare poterit, ſi ſemper ante oculos ſuos DEI Iudicium ponat, quod in fine Mundi certum eſt agitandum. Præſenti vtitur Auctor [m] idem loco, vt generalem confirmet omnium, & non Martyrum duntaxat, aliorúmve Sanctorum reſurrectionem. Videtur autem vim facere in Græco participio παρεωραμένω, id eſt, neglecto, & deſpecto, quod hic habent Septuaginta. Tandem imitatus Eccleſiaſten noſtrum Boëtius cenſeri poteſt, Conſolationi ſuæ Philoſophicæ apponens iſtam clauſulam: Magna nobis eſt ſi diſſimulare non vultis, neceſſitas indicta probitatis, cùm

SSſ 3 ante

a Prius citata, & præterea Dan. 7. 26. Apoc. 20. 12. 13. Mat. 25. 31. & ſeq. 2. Cor. 5. 10. Rom. 14. 10.

b Scholaſtici in 4 diſt. 47. vbi Soto q. 2. art. 3. S. Thom. diſt. 43. art. vlt. Bonau. art. 2. q 2.

c Aug. in meditationib. c. 4. Anſel. in elucidar & lib. de ſimilitud. Suarez 3. par. diſp. 57 ſect. 7. c 20. De Ciuit. Dei, c. 14. & 16.

d 6 Sibylla.

e 2. Cor. 5. 10. Rom. 14. 10.

f Apoc. 20. 12.

g 3. Par. Diſput. 57. ſect. 6.

h De Nouiſ. temporib. præſertim lib. 4. c. 23. & ſeq.

i In cap. 10. Actuū, verſ. 42.

k Apoc. 4. 8.

l Epiſt. 1.

m 5 Conſtit. cap. 6.

ante oculos agitis Iudicis cuncta cernentis.

Conſolatur mirificè probos expectatio Iudicij, nec minus inhiant ad id auidè, quàm aquilæ ac vultures ad cadauer [a]. Sic Hilarius, Chryſoſtomus, aliíque Interpretes accipiunt eam cõparationem, qua vtitur CHRISTVS apud Matthæum, loquens de Iudicio. Præſagiunt volucres illæ adhuc viuorum mortem, ſequuntur exercitum, ſtragem præſentiunt, ſi creditur Æliano [b], aliíſque naturalis hiſtoriæ ſcriptoribus. Placuit eadem expoſitio Irenæo. Hugo etiam Ætherianus [c] idem obſeruat, addens defixos oculos, quos habebunt Iuſti in CHRISTVM ad Iudicium venientem. Sed Irenæus, & Beda videntur intelligere de iis, qui ante Iudicij tempus fruentes beatitudine proſequentur CHRISTVM ad Iudicium: Hilarius, & Auctor Operis Imperfecti illos qui viui rapientur obuiam CHRISTO in aëra [d]. Chryſoſtomus, & Euthymius, ANGELOS, & Sanctos Martyres, qui pariter comitabuntur CHRISTVM: Theophylactus, ac denuò Beda omnes homines, qui conuolabunt ad Iudicij locum, velint nolint.

a Matt. 24. 28.
b Lib. 4. c. 28
c Lib. de regreſſu animarum, c. 25.
d 1. Theſ. 4. 16

Cuncta quæ fiunt.] Ceteri omne opus vel factũ מעשה *mahhaſcheh*, *ποίημα*. Aquila *πρᾶξιν*, actionem. Quomodo de paruulis, perpetuis amentibus, B. Virgine, ac ſi quis alius fuit, qui nunquam actu proprio peccatum commiſerit, debeat intelligi eorum opera in iudicium adducenda, conſule quæ paulò ante docui.

Pro omni errato.] Dixi, Græcè eſſe (Ἐν παντὶ παρεωραμένῳ, In omni cõtempto.) Symmachus legit, (Περὶ παντὸς παροραθέντος, De omni contempto.) Vetus tranſlatio (De omni abſcondito.) Biblia Regia, & Complutenſia, variíque Codices (Pro omni abſcondito.) Quidam (erratu) alij (reatu) nonnulli (De omni contemptu, vel ignoratu, vel ignorato.) Meminit variæ lectionis Franciſcus Lucas Brugenſis, ac ſuſpicatur (errato) pro (celato) poſitum, propter Hebræum vocabulum, de quo poſtea. Monet tamen (errato) non auferendum facilè ex noſtra editione, vtpotè non alienum à ſignificatione dicti vocabuli בעלם *chehhalam*, id eſt, abſconditum, quia non eſt error niſi circa occulta, aut abſcondita: ſed propius accedere docet ad Græca participia. Nam Παρορᾷν eſt incurioſè aſpicere, ſeu per incuriam, oculis prætérire, ſeu per tranſitum reſpicere, contemnere. Vnde participium aoriſton ſignificat contemptum, ac velut ab oculis abſconditum, & remotum, quia non dignentur oculi ad id ſeſe conuertere, vel obtutum in eo figere: aut cogantur etiam externam eius quaſi faciem cernere, quod penitus intueri non poſſint. Si legamus cõtemptum, ſeu deſpectum, vt etiam legit Auguſtinus [e], erit quem ipſe tradit ſenſus, quod DEVS adducet in Iudicium omne opus, & quidquid ab homine fit in hac vita, ſiue bonum, ſiue malum, in omni deſpecto, id eſt, in omni etiam, qui contemptibilis hic videtur, & ideò, inquit, nec videtur, quoniam DEVS & ipſum videt, nec eum deſpicit, nec cum iudicat prætérit. Sic exponit Auguſtinus. Non reſpicit ſcilicet in iudicio DEVS perſonam diuitis, & pauperis, ſed omnibus æquus eſt, cuius pro meritis præmia ſuppliciáve decernens, non Therſitis minorem, quàm Achillis, vt quodam Plato dixit loco, rationem ducens.

e 20. De Ciuit. Dei, c. 3.

Hieronymus Græcum aliquoties memoratũ participium Latinè reddit

in

in Commentario: (De omni contemptu, vel ignoratu) quod, inquit, etiam de otioſo verbo, & non voluntate, ſed ignoratione prolato (hoc eſt, minùs conſideratè) redditori ſumus rationem in die Iudicij [a]. Prætereà per (omne factum) accipit omnes homines, quos DEVS adducturus ſit in Iudicium, (de omni abſcondito) id eſt, ſuper vniuerſis, quæ aliter, quàm ab eo diſpoſita ſunt, & dicta, illi ſenſerunt, (ſiue bonum, ſiue malum ſit) id eſt, ſiue in hanc, ſiue in illam partem: (væ quippe his, qui dicunt bonum malum, & malum bonum [b].)

[a] Mat. 12. 36.
[b] Eſa. 5. 20.

Olympiodorus intelligit per τὸ παρεωραμένον peccatum omiſſionis voluntariæ, & peccatum quoque commiſſionis, quatenus quis quandoque malum perpetrat, ſponte, contráque ſuam ipſius, quæ dictat oppoſitum, conſcientiam. Sic duplex membrum boni, malique reſpectum habebit ad contemptum, vel iuxta verſionem vulgatam, ad erratum: mala enim eſt omiſſio rei bonæ quæ fieri debet, mala poſitiua rei malæ actio, quam vitare oportet.

Si legamus (abſconditum) poterit ſic explicari; Fore de omni opere bono & malo iudicium, quantumuis ſecretum ſit, & patratores ipſos quodammodò lateat. Innuit hoc Caietanus. At quia in editione noſtra errati nomen eſt, quod nonniſi malum eſt, difficilis redditur connexio (pro omni errato, ſiue bonum, ſiue malum ſit.) Lyranus, & Carthuſianus erratum interpretantur delictum ex malitia vel ignorantia, ſiue ſit bonum ex genere ſuo, ſed ob circumſtantiam malum, verbi gratia, dare pauperculæ eleemoſynam, vt ad luxuriam pertrahatur, ſiue malum ex genere ſuo, vt furtum, homicidium, &c. Titelmanus poſt Carthuſianum includit parentheſi (pro omni errato) & poſtrema (ſiue bonum, ſiue malum ſit) iungit primis verbis verſus: (Cuncta quæ fiunt, adducet DEVS in iudicium, de iis quoque quæ per errorem exciderint.) Quod ſi cui non diſplicet, errati vocem ἀδιαφόρως ſumere, etiam ſine parentheſi, ſignificabitur de leuiſſimo quolibet opere ferendam ſententiam, bonum, ſiue malum. Siquidem & bonum opus facimus aliquando minùs attentè, ac ſi dici poteſt, quodam quaſi errore, mentis, nimirùm non ſatis attentæ, voluntatis non ſatis deliberatæ ac firmæ, cuius tamen operis ratio habebitur in Iudicio, nec abibit ſine mercede. Hebræum נעלם nehhlam, & Chaldæum אתכסי ithchaſſi, denotanr abſconditum & velatum, & quod effugiat intelligentiam, memoriámque noſtram, vel quod nos ſtudioſè celemus. Paraphraſtes Chaldæus poſteriorem expreſſit ſenſum: Nihil eſt opertum, quod non reuelabitur, & occultum, quod non ſcietur, & in palam veniet [c]: (Hilarius, Hieronymus, Beda de Iudicio exponunt, nec non Euthymius) Et illuminabit Dominus abſcondita tenebrarum, & manifeſtabit conſilia cordium [d]: Nec enim vlla eſt creatura inuiſibilis in conſpectu eius, ſed omnia nuda, & aperta [e] τετραχηλισμένα (quaſi quis dicat, excoriata à ceruice vſque ad caudam) in oculis eius, atque ſcrutatur Ieruſalem in lucernis [f] DEVS, quem precor noſtras vt illuminare lucernas [g], immò tenebras dignetur, eóque tãdem euehere, vbi lumen videamus in lumine ipſius [h], deſpectis priùs, & eiectis ex animo cunctis vanitatibus, & obſeruatis cum ſancto timore mandatis ipſius, qui nobis vnus eſſe propoſitus finis debet, ſine quo ne nomen hominis quidem verè meritóque

[c] Mat. 10. 26. Luc. 8. 18. Cap. 12. 2.
[d] 1. Cor. 4. 5.
[e] Heb. 4. 12.
[f] Sophon. 1. 12.
[g] Pſ. 17. 29.
[h] Pſ. 35. 10.

tóque poſſumus retinere. Apponam hîc in fine quam verſu fecit Albinus clauſulam piam, vtilémque, tametſi non admodum metri, & poëtices elegantia laudabilem. Continet quidquid adhuc libro hoc diſputatum eſt.

« *Iſte liber vario ſenſus ſermone pateſcit*
Diuerſos hominum quid cuinam placeat.
« *Quem tuus, ô iuuenes, tanto moderamine ſenſus*
Perlegat, Epicuri ne ruat in foueam:
« *Albinus Patrum gradiens per prata piorum,*
Carperet vt flores per pia rura ſacros.
« *Fingere ſerta volens puerorum congrua fronti,*
Grandia quorum ætas pondera ferre nequit.
« *Has rogo litterulas, noſtri perdiſcite nati,*
Et tota æternos mente tenete dies.
« O M N I A *fluxa fluunt ſeculorum gaudia longe,*
Nec redeunt iterum, more fluentis aquæ.
« *Pectora nec nimium vanis inceſſite rebus,*
Sed confirmate ſemper amore D E I.
« *Mors properat horis mox omnibus, atque momentis,*
Vt rapiat noſmet Iudicis ad faciem,
« *Quo conſtat noſtris certo diſcrimine factis*
Iudicium cunctis, vt liber iſte canit,
« *Quod timeat diues, pauper, iuueniſque, ſenéxque,*
Tum recipit meritis præmia quiſque ſuis.
« *Præmia perpetuis ſemper manſura diebus,*
Mox bona quiſque bonus, mox mala quiſq; malus.
« *Impius in tenebras cum Dæmone pellitur atras:*
Cum C H R I S T O *regnat lucis in arce bonus.*
« *Accipite hæc animis Paſchalia munera lætis,*
Mittentis memores ſitis & ore pio.
« *Hoc opus hoc crudum rapuit portator ab igne*
Igniuomo coctum nec bene ſub camino.
« *Veſtra precor, filij, pietas errata repurget,*
Dens illud putridus rodere nec valeat.
« *Aut oculus nigro ſuffuſus felle per auras*
Contendat patulas ſpargere, more ſuo.

Nec mihi verò videtur ab re hîc commemorare, quod ſexdecim ferè ab hinc annis memini Lutetiæ ſomnium cuidam non contemnendum, & opportunum propoſito, contigiſſe. Adoleſcens honeſtus, piuſque monitus à me ſeriò, vt ad D E V M conuerti totus poſſet, Auguſtinum exemplar ſibi proponeret, ac patronum, cuius tunc agebatur feſtum. Nocte conſequente per quietem viſus ſibi C H R I S T O aſſidere in aula: ludibundos mares, fœminas, nullo C H R I S T I habito reſpectu, procacius ſecum in proximum ad choreas hortum, & ad alias oblectationes inuitare: C H R I S T V M pro inuitato reſpondiſſe his ipſis verbis: T R A N S I T E V A N A, H I C E L E G I T D E O I N S E R V I R E. Haud vanum ſomnium. Rediit ad me

me lætus,& gaudio plenus diuino, tantum ab eo profecit puncto, condiſcipuli, ac quotquot noſſent illum,vt vulgo ſuſpicerent, ac ſingularis nomine pietatis diligerent. Viuit hodiéque arctiori deuinctus vitæ inſtituto, ſatis re ipſa docens,ac vitæ documentum exemplo præbens, tranſiſſe ipſi vana,& DEO elegiſſe ſolidè, ac ſeriò inſeruire. Comparari poteſt cum alio, quem produnt à Logicæ ſtudio ad ordinem tranſiſſe Religioſum,cum caneret:

" *Linquo* COAX *ranis*, CRAS *coruis*, VANA *que vanis*,
" *Ad Logicam pergo quæ mortis non timet* ERGO.

Porro ſententiam iſtam,locúmque totum valde illuſtrant nomina diſſolutionis,reſolutionis,dimiſſionis, depoſitionis, pro morte,quæ non ſolum vſurpantur à ſacris [a], ſed etiam à profanis auctoribus. Ex his Plato ſæpe ita loquitur [b], (vocans præterea permutationem) & Plutarchus [c] appellat diſcretionem rei concretæ,citans Epicharmum,qui dixit:

" *Concretus eſt ac diſcretus; & rurſus abijt vnde venerat,*
" *Terra quidem in terram: ſpiritus ad ſupera.*

a *Luc.*2.29. *Philip.* 1.23. 2.*Tim.*4.6. 2. *Cor.* 5.1. 2.*Pet.*1.14.
b *In Gorgia, in Phadone, in apolog.*
c *ad Apollon.*

Tale & illud alterius Poëtæ:

" *Terris profecta, rurſus in terras eunt:*
" *Quæ germinant ab ætheris celſo ſitu,*
" *Rurſum poli petunt ſitum ſoluta; nec*
" *Quidquam perijt, vt editum ſemel fuit.*

Mortem Tullius ipſe nominat diſſolutionem naturæ [d], omneque animal mortale diſſolubile [e]. Hac ipſa de re ſi placet conſule quæ diximus in commentario epiſtolæ Petri ſecundæ [f]: nec vlli non cognita vox Martini mortem longe antea præſcientis ac prædicentis ſub voce diſſolutionis [g]. Seruij ac Sabini tenenda opinio non eſt diſtinguentium in nobis corpus, animam, vmbram, ſiue ſimulachrum; primum deſinere in terram, ſecundam abire in cœlum,tertiam in infernum. Mitto fabulas de manibus,vt eſſent animæ ſic dictæ quaſi manentes donec immigrarent in alia corpora: &,quod Arnobius [h] refert ſolitos Gentiles adiurare certa nomina,ne hic in terris detinerentur vagantes circa ſua corpora.

d 1.*De legib.* 2. *de finib.*
e 1. & 3.*de natu.Deo.*
f *Cap.*1.14.
g *Sulp.li.*2.*vita Martini.*
h 2.*cōt.Gen.*

LAVS DEO OPTIMO, ET MAXIMO, BEATÆQVE VIRGINI MARIÆ.

Digitized by Google

IN PSALMVM LXVII.

SVMMARIVM.

NON *patiuntur anguſtiæ temporis quod ad docendum ſupereſt, nec Instituti ratio, cùm ſupplementi loco hunc exponamus Pſalmum, vt quæ ad vniuerſum Pſalmorum ſpectant opus, nunc dicamus. Ponimus abſque dubio contra Nicolaitas, Gnosticóſque, & Paulum Samoſatenum *, eſſe canonicum hunc, & ſacrum librum, quem ſolent Hebræi velut in quinque partiri. Non etiam diſputamus de nomine Pſalmorum, numero, diuiſione, ordine, metro, auctore, materia, titulis eorum, multiplici editione, difficultate, dignitate, ſiue vtilitate. Illa perſequemur, quæ neceſſaria, propriáve ſunt huic Pſalmo.*

* *Prateolus.*

IN FINEM.

Verſ.1.] PSALMVS Cantici Dauid.

HIc titulus eſt: למנצח לדוד משמור שיר *lamnatſeach ledauid miſchmor ſchir* (Εἰς τὸ τέλος ᾠδῆς ψαλμὸς τοῦ Δαβίδ.) Chaldaicè: לשבחא על יד דוד שבחא ושירתא *leſchabbacha bhal iad Dauid ſchebacha veſchiretha* (Ad laudãdum per manum Dauid hymnus, ſiue laus, & Canticum.) Pro (In finem) Hebraicè habetur למנצח *lamnatſeach*. Interpres autem Latinus ſequitur in verſione ſua Septuaginta Interpretes, qui reddunt: Εἰς τὸ τέλος. Illi verò, vt ſuſpicatur Eugubinus [a], legerunt, נצח *netſach*, quod ſonat æternum, ac ſempiternum: ſicut in Pſalmo quadrage

[a] *In Pſ. 4. & in 67.*

quadtageſimo nono [a]: (Et viuet adhuc in finem, עוד לנצח *bhod lanetſach.*) Hieronymus vertit: (Adhuc in ſempiternum.) Aquila exponit, *τῷ νικοποιῷ*, vt meminit idem Hieronymus [b]. Symmachus (*ἐπινίκιος*) Theodotio: (*εἰς τὸ νῖκος*) quamuis teſtetur Theodoretus [c] iſtum, & Aquilam poſuiſſe, *τῷ νικοποιῷ*, & Symmachum, *ἐπινίκιος*, in quolibet Pſalmo, in quo LXX. *τὸ τέλος*. Hi ipſi Interpretes ad fines videntur ſeculorum reſpexiſſe, hoc eſt, ad tempora MESSIÆ, quod & Rabbini fatentur. Ex quibus Dauid Kimhi ait referri לעתיד לנא *labbathir lana*, ad futurum, quæ eſt velut deſcriptio ſeculi MESSIÆ. Vel finem intellexerunt ipſammet victoriam, quam ſibi MESSIAS ſui aduentus finem propoſuit. Innuit hoc Nyſſenus [d], licèt potiùs ſecundùm tropologiam ad nos ipſos. Alij tranſlatores rationem habuerunt in eiuſmodi titulis ad muſicam adhiberi ſolitam, & ad cantorem qui præeſt, atque alios vincit, & ad illum maximè, qui victoriale canit carmen: tales enim præfecti operum appellantur מנצחים *menatſechim*, in libris Paralipomenon [e]. Et quando mentio etiam eſt de cantātibus epinicion [f], vt noſtra continet verſio, legitur Hebraicè לנצח *lenatſeach*, idémque vocabulum eſt, cùm pro illo ponitur miniſterium [g]. Prætereà in Cantico Habacuc [h]: Deducet me victor in Pſalmis canentem. Hebraicè: למנצח בנגינותי *lamnatſeach binginothai*, Græcè, *ἐπιθήσει μὲ τοῦ νικῆσαι ἐν ᾠδῇ αὐτῆ.* Lege ibi Riberam noſtrum, qui benè demonſtrat ſenſum Prophetæ eſſe de victore, triumphatoréque Domino, qui finito iudicio deducat cum Sanctis in cœlum ad canendum laudes ipſius. Eodem pertinet Chaldæus titulus: (Ad laudandum, vel (Ad laudem) Sed par eſt nos ſequi potiſſimùm expoſitionem de CHRISTO, quæ Patribus paſſim placet, nec tamen recedendum à vulgata lectione, in Cantico Habacuc, vt pro (victor) legatur (victori) quod Ribera contendit.

Pſalmus Cantici.] Chaldæus (Hymnus, ſeu laudatio, & Canticum) Diſtinguunt nonnulli Canticum à Pſalmo, quòd Canticum ore caneretur, & magis ſoluto metro, communíque cantu, & quaſi plano, Pſalmus ad cytharam, lyram, pſalterium, aliáque muſica inſtrumenta cantaretur, metro magis lyrico, & artificioſo. Quare Pſalmus Cantici eſſet, quem ſimul ore, ac inſtrumentis cantores modularentur. Quod tamen à Pſalmo denominatur Pſalterium, Pſalmis modulandis adhibitum ſæpiùs videtur, quod nunc quale fuerit, deſcribere non vacat [i]. Meminit aliquando cytharæ Dauid [k]: ſed Ioannes in Apocalypſi [l] non alia dat in Beatorum manus inſtrumenta muſica; fortaſsè propterea, quoniam etſi pſalterium concauum ſit in parte ſuperiore, ſonúmque edat ſurſum, qui proprius videtur Beatorum, tamen ſignificare voluit laudes, quas Beati reddunt DEO, & lætitiam, quam percipiunt ex victoria per mortificationem: habet enim, teſte Hieronymo [m], cythara concauitatem in parte inferiori. Lege Ioannem Ferdinandum [n].

Eugubinus vult Pſalmum & Canticum eſſe Synonyma; nec in Titulo dicendum (Pſalmus Cantici) ſed Pſalmus Canticum) vel addita coniunctione (Pſalmus, & Canticum.) vt ſi dicas melos atque oda ad maiorem expreſſionem: ſicut & Chaldaicè dicitur laus & Canticum. Id quidem verum eſt, aliquando poni Latinè Canticum pro מזמור *mizmor* [o], pro quo ferè ſemper aliàs ponitur Pſalmus, & Græcè poni *ᾠδὴ* pro eodem illo Hebræo

a Verſ. 10.
b Proœm in Dan.
c In Pſal. 8.
d Tract. 2. in Pſal. ex recenti edit.
e Lib. 2 c. 2.
f 1. Paral. 15. 21.
g 1. Paral. 23. 4.
h Ibid. cap. 4. 3. 19.
i Lege Eugubinum.
k Pſal. 32. 2. Pſ. 42. 4. Pſal. 146. 7. & alijs.
l Cap. 5. 8. Cap. 14. 2. Cap. 15. 2. Cap. 18. 22.
m Ep. ad Dardanum.
n In Theſauro verbo CITHARA.
o In Titulo Pſalmi 38.

bræo nomine, cùm tamen ᾠδὴ, & canticum reſpondeant Hebræo שיר *ſchir*. Item laus cantici [a] videtur dici pro Pſalmo, αἶνος ᾠδῆς. Attamen plurium præualet in eo quod diximus, auctoritas, præſertim, cùm non adeò ſæpè in titulo duo iſta nomina exprimantur [b], vt & ordine contrario canticum Pſalmi [c]. Nonnulli Pſalmum cantici dicunt eſſe ſimilem cantico, canticum Pſalmi ſimilem Pſalmo. Sic Vatablus, & alij. Aliqui, cum vox & inſtrumentum muſicum vnà iungebantur, ſed modò vnum magis, modò aliud, id eſt, vt Pſalmus cantici eſſet, quando poſt vocem inſtrumenti muſici vox ſequebatur humana, canticum Pſalmi, è contrario. Sed Hebræi profitentur ſe hoc ignorare.

a Pſ. 90. & 92. & 94.
b Pſ 47. 66. 74. 91. & in iſto.
c Pſ. 65. 82. 87. 107.

Dauid.] לדוד *le Dauid*, Τῷ Δαβίδ. Chaldaicè על יד דוד *hhal iad Dauid.* Per manum Dauid. Mauult Eugubinus eſſe genitiuum caſum, ſed cùm iungi poſſit etiam datiuo, iuxta Grammaticos, credendum LXX. Interpretibus, atque ceteris, præſertim cùm ſic indicetur, vt notat Genebrardus, non tam auctorem eſſe Dauid, quàm velut amanuenſem SPIRITVS Sancti, qui, vt Chaldæus præ ſe fert, illius quaſi manu vteretur. Putat præterea idem Genebrardus, per Hebraiſmum poni datiuum pro genitiuo. Certè non eſt omninò certum ſcriptos omnes Pſalmos à Dauid. Et ratio illa prima non minus habet locum in reliquis Scriptoribus ſacris. Non apparet quoque, cur talis Hebraiſmus toties repetatur in titulis Pſalmorum. In Pſalmo 15. ſic habet titulus (Tituli inſcriptio ipſi Dauid.) Aliud ergo ſibi vult, quàm quod Dauid ſit Pſalmi ſcriptor. In 17. item ſatis innuitur tali formula Pſalmos peculiariter factos in gratiam Dauid, ſiue ab ipſomet, ſiue ab alio aliquo. In emendatis Bibliis Pſalmus 27. continet titulum Latinè, (Pſalmus ipſi Dauid) cùm tamen aliæ editiones non varient. Idem eſt in 31. addito (Intellectus) in genitiuo (Συνέσεως.) Item in 33. (Dauidi declinato nomine) in 34. 35. 36. 39. 40. 67. 85. 92. 94. 95. 97. 98. 102. 103. 107. 137. 144.

Eadem ratio videtur, cùm in titulis alia nomina exprimuntur. Exempli cauſa in 38. (Ipſi Idithun Canticum Dauid) vtrique enim nomini præfigitur idem articulus ל *le*, & τῷ. Dicitur autem Idithun, vnus de Præfectis Cantorum, ſicut & Core [d], & Aſaph [e], & Ethan [f], quamuis Rabbi Abraham velit eſſe concentum, vel tonum, quo tales Pſalmi canendi eſſent. (In Pſalmo quidem 76. eſt, pro Idithun, Pſalmus Aſaph) quemadmodum nonnunquam ſunt in titulis nomina inſtrumentorum muſicorum. Sed & pro dicto articulo ל *le*, reperio præpoſitionem על *hhal*, & Græcam ὑπὲρ, vt in Pſalmo 61. Ad hæc, eundem articulum ל *le*, reddunt interdum Græci per præpoſitionem εἰς, Latini per (In) vt Pſalmo 71. Denique res obſcuriſſima eſt de titulis, præſertim cùm in textu Hebræo multi Pſalmi careant illis, & in aliis editionibus non eodem omnes modo ſe habeant: ita vt cenſuerint ſummæ auctoritatis viri [g], aliquando abradendos penitus omnes titulos: quod meritò tamen obtineri non potuit.

d In multis Pſalmis incipiendo à 41.
e In multis incipiendo à 49. tum in 72. & alijs.
f Pſal. 88. & alibi.
g Sixtus V.

Quod attinet ad præſentis argumentum Pſalmi, quem Rabbi Abraham Auenezra teſtatur eſſe נכבד מאד *nichbad meod*, valdè nobilem & glorioſum, necnon grauem, adde etiam, quod epithetum Hebræum ſignificare poteſt, difficilem: certi eſſe debemus illum eſſe de CHRISTO, cùm ſic

a Cap.4.8 cum Paulus vſurpauerit, & intellexerit in Epiſtola ad Epheſios [a], quem Caietanus, & Ianſenius in Commentario Pſalmi non ſatis conſultò dixerunt vſum eſſe ſolo ſenſu myſtico, vel etiam accommodationis. Græci Patres, Auguſtinus quoque, Hilarius, & cum ipſis multi Latinorum arbitrantur Dauid admonitum ab SPIRITV Sancto de aduentu FILII DEI, contra perditores orbis Dæmones precari, vt acceleret, commemoratis multis prodigiis à DEO factis, quæ rei huius ſymbola erant: & adeò multorum beneficiorum nobis conferendorum à CHRISTO, atque præterea myſteriorum ipſius. Non ergo Pſalmus eſt duntaxat, vt Hebræi volunt, aut de lata lege, aut de bellis Dauid, aut de victoria contra Semnacherib, aut de Gog, & Magog, ſiue de Antichriſto: nec inſtitutus tantum, quando Arca portabatur in Sion: vel cùm progrediebatur Dauid contra inimicos. Sed eſt de his ſimul vel aliquibus eorum, vt præſignificant, ac referunt CHRISTVM, cuius etiam CHRISTI myſteria nonnulla ſatis in illo indicantur, vt Reſurrectio, Aſcenſio, Miſſio SPIRITVS Sancti, Propagatio Eccleſiæ, Prouidentia in tribulationibus fidelium.

Verſ. 2.] EXVRGAT DEVS, & diſſipentur inimici eius, & fugiant qui oderunt eum à facie eius.

b Cap.10.35 HIC Verſiculus totus ex libro Numerorum [b], ſumptus eſt, vbi narratur, cùm eleuaretur Arca ad iter, dicere ſolitū Moſem: (Surge Domine, & diſſipentur inimici tui, & fugiant qui oderunt te, à facie tua.) Quo fit, vt ſi metro ſcripti ſunt Pſalmi, metricè quoque tunc Moſes locutus ſit. Septuaginta eo loco, Ἐξεγέρθητι, expergiſcere, quaſi dormiret DEVS: Sicut &

c Verſ.23. in Pſalmo 43. [c] Exurge, quare obdormis Domine. Rabbi Salomon hoc Pſalmo notat id quod ante dixi cantatum iſtis verbis, quando portabatur

d Verſ.8. Arca: cùm deponeretur, illis aliis ex Pſalmo 131 [d]. Surge Domine in requiem tuam tu, & Arca ſanctificationis tuæ: quibus habentur ſimilia, nec-

e Cap.6.41 non ſequentibus in eodem Pſalmo, in ſecūdo Paralipomenon [e], poſtquam

f Cap.10.36 Salomon Arcam depoſuerat: & citato loco libri Numerorum iſta [f]: Reuertere Domine ad multitudinem exercitus Iſraël.

Quiddam ſimile facere videtur Romanus Pontifex, cùm peregrè proficiſcens immittit vt itineris ducem venerabilem EVCHARISTIAM, vt feciſſe meminimus anno 1598. Clementē VIII. in expeditione Ferrarienſi. Edidit hoc de ritu tractatum Angelus Rocca Papæ Sacriſta, confirmans præſertim dicto exemplo de Arca, præter alia exempla, portatæ pro viatico EVCHARISTIÆ, & præter Reliquias Sāctorum in caſtris præferri ſolitas, aut res alias eiuſmodi pias: quod & nos illuſtrare pluribus teſtimo-

g In cap.10. Numer. niis poſſemus, vt Conſtantini Magni Narſetis, &c. Abulenſis [g] exiſtimat ex his verbis Moſis inoleuiſſe in Eccleſia conſuetudinem, vt in principio

h 4.de Eccl. offic.c.2. Canonicarum Horarum dicatur, DEVS in adiutorium meum intende, &c.

i De reb.Eccleſ.c.25. Hoc multo ante docuerat Amalarius [h], & Vualfridus Strabo [i], etſi non meminit de Arca, ſed de Patribus antiquis, qui decreuerint in ſuis collationibus, non tantùm officiis, ſed etiam operibus id præmitti. Plurima ſunt de

Digitized by Google

Verſiculo illo Pſalmi 69. apud Caſſianum [a] pia valde, atque vtilia. Vteba- *a Collat. 10.*
tur Antonius contra Dæmones huius noſtri Pſalmi verſiculo, vt teſtatur *cap. 10.*
Athanaſius [b]. *b In Vita.*

Exurgat.] Ἀναστήτω. Hebraicè eſt futurum tempus יקום *iakum*, ſed vtuntur Hebræi futuro, pro imperatiuo. Vnde ſine cauſa Vatablus vult nos in præſenti legere. (Simul atque exurgit DEVS, inimici eius diſperguntur, &c.) Paſſim verò hîc obſeruant Interpretes plenam fiduciam rei, quam ſciebat Dauid futuram, vel ſine prece prædictionem, ſi perſiſtamus in futuri propria ſignificatione; hoc eſt, vt veniret DEVS DEI FILIVS ad ſalutem generis humani contra Dæmones, quaſi adhuc ſedens, quia differens aduentum, aut in ſuæ adhuc DEITATIS maieſtate manens, nec dum
factus homo. [c] Propter miſeriam inopum, & gemitum pauperum nunc *c Pſ. 11. 6.*
exurgam, dicit Dominus. Itaque, vt ait Euthymius, exurgere, eſt moueri quodam modo ad delinquentium vindictam: adde ad oppreſſorum auxilium. Verùm, quia CHRISTVS ante Reſurrectionem ipſe potiùs viſus eſt ab aduerſariis opprimi, Gloſſæ, & alij de reſurrectione interpre-
tantur, vt Hilarius, Arnobius, item Athanaſius [d], & Gaudentius [e] Bri- *d De Incarnat. Con. Apollinarem.*
xienſis. Rurſus, quoniam ante Iudicium graſſantur adhuc inimici: paulò
verò pòſt dicitur quod deficient ac peribunt: explicat Cyprianus [f] de Iu- *e Tract. 2.*
dicio. Interim ſedet CHRISTVS à dextris PATRIS, donec ponantur *f Lib. 2. c. 28*
inimici ſcabellum pedum ipſius [g]. Latius quoque ſumi poteſt exurgendi *g Pſ. 109. 1.*
verbum, ſicut de ſimplici ſurgendi aliàs docuimus [h], pro eo quod eſt, ag- *h Act. 1. 15.*
gredi, & excitare ſeipſum ad res gerẽdas, & in propoſito ad ea omnia, quæ
pertinent ad Eccleſiæ ſalutem. Figmentum eſt Hebræorum, de quo Abu-
lenſis [i], cum præcedente Arca verba iſta pronuntiarentur, omnem mon- *i In cap. 10 Numer.*
tem, & abruptam viam explanari ſolitam.

Et diſſipentur inimici eius.] Deeſt Hebraicè (&) יפוצו *iaphutſu*, in futuro iuxta ſenſum primi verbi huius eiuſdem Verſus, ſignificat etiam diſpergantur, conterantur, confringantur cum diſperſione: & Græcè *διασκορπισθήτωσαν*, exaſperentur in modum ſcorpij: vel etiam ſimpliciter diſpergan-
tur. Inimicos [k] quidam intelligunt Gentiles, quorum per conuerſio- *k Lucret. Tiroboſcus.*
nem ſit Gẽtilitatis titulus, ac ſuperſtitio penitus delenda: ita vt hi qui oderunt DEVM, & quos optat Dauid vt fugiant, ſint Iudæi qui permittuntur
in ſua lege viuere, de quibus CHRISTVS dixit, quod cum ſe vidiſſent,
oderant ipſum tamen ac PATREM [l]. Gloſſa Interlin. & Lyranus, & Be- *l Ioan. 15. 24. 25.*
da, & alij exponunt vtrumque de Iudæis. Euthymius de Dæmonibus. Alij tropologicè, de peccatoribus, idque in bono ſenſu. Sed hunc ego ſenſum perſequi non intendo: & iſta duo *συνωνύμως* accipio, & quidem generaliter, comprehendendo ſimul Dæmones maximos inimicos DEI, quique mortales ſimul excitant ad odium eiuſdem. Nam Iudæorum epithetum eſt, vt diſperſi dicantur, & Diſperſionis nomine intelligantur, & proinde quadrat ipſis iſtud verbum (Diſſipentur) ſimul euentu ſub Veſpaſiano, & Tito. Sed concedo de Dæmonibus etiam inimicis, qui aliis nocent hominibus, multò melius Dauidem dixiſſe inimicos eſſe DEI, quàm ſuos, quia nullus odit Iuſtum, qui non oderit DEVM, nec peccatorem Iuſtus odit, quòd illi noceat, ſed quia DEO inuiſus eſt. Nónne qui oderunt te Domine,

a Pſ.138.21. mine,oderam,aiebat Dauid [a],& ſuper inimicos tuos tabeſcebam? Perfectò
22. odio oderam illos,& inimici facti ſunt mihi.Hi ſunt quos nominat Paulus [b]
b Rom.1.30. θεοστυγεῖς, DEO odibiles, vel etiam DEI oſores,vel vt legit Cyprianus [c],
c Ep.68. DEO abhorrentes,tanquam aut ἄθεοι, aut ἀσεβεῖς. Inimicus ero inimicis
d Exo.23.22. tuis, ait DEVS [d].

Qui oderunt eum.] Poſſunt aliqui eſſe inimici DEI, quos ipſe odio pro-
e Sap.14.9. ſequatur: Similiter enim odio ſunt DEO impius, & impietas eius [e]: ille
f 1.Ioan.3.10. propter impietatem,quæ non eſt ex DEO [f],quia Diligit omnia quæ ſunt,
& nihil odit eorum quæ fecit [g]: at non videtur poſſe DEVS odio habe-
g Sap.11.25. ri, ne à Damnatis quidem,quia nulla in ipſo eſt ratio mali,quod eſt odij ob-
iectum. Nihilominùs qui DEO caros odit, cenſetur & ipſum DEVM
odiſſe, ſicut qui tangit, ac lædit eos, tangere, lædereque pupillam oculi
h Zach. 2.8. DEI [h]. Oderunt DEVM quidam peccatores, vt aliis quoque locis dici-
i Ioan.15.25. Deut.32.41. Pſal.73.4. Pſ.138.21. tur [i],odio,quod ſpeciale peccatũ eſt,vel eo quod vocant,abominationis,dũ
alienantur ab ipſo,quatenùs eum experiri videntur vt noxium, & auerſan-
tes malum,rendunt quoque in DEVM ipſum,vt aliquem habet ordinem
ad illud: vel etiam odio inimicitiæ volendo DEVM, ſi fieri poſſet, non
eſſe omnipotentem,&c.

Magis generaliter acipitur hic odium DEI,nec ita formaliter, nec ta-
mèn in ampliſſima illa notione,ſecundùm quam quiuis mortaliter peccans
DEVM cenſetur odiſſe,à quo auertitur. Verùm quatenus quis pios, &
DEI amicos inſectatur,etiamſi fortaſsè non adeò directè, quia ſint amici
k 2.2.q.34. DEI. Lege Beatum Thomam [k], & quæ ipſi dum illum exponeremus, di-
ximus.

Fugiant à facie eius.] Non refellendus craſſus error Anthropomorphita-
rum. DEO membra, & materiales quædam tribui ſolent actiones ἀνθρω-
ποπάθως accommodatè ad humanum captum noſtrum: Sed intelligi θεο-
πρεπῶς debent congruenter Diuinitati eiuſdẽ penitùs immateriali.Sic etiam
à facie,id eſt, à conſpectu DEI, qui vbique eſt, & à cuius facie fugere
l Pſ.138.7. nemo poteſt [l], dicitur fugere, qui ſic perterretur, DEO peculiari quo-
dam effectu vel re præſentiam ſuam declarante, vt ſolet homo hominem
fugere,à quo ſibi timet. Præſens erat DEVS ſpeciali quodam modo in
m Nũ.10.35. Arca, idcircò precabatur Moſes [m],vt ea præcedente,obuij extimeſcerent
n Iona 1.3. inimici,loco cederent,non reſiſterent. Ionas [n] fugere volebat à facie Domi-
10. ni,non quaſi putaret,vt de eo Ioſephus [o] ſcribit, ſe poſſe DEVM effuge-
o 9. Antiq. ca pite 11. re: non enim erat adeò rudis Propheta, neque, vt ſentit Ioannes Cathar-
p In Ionam. dus [p],quod crederet non loqui DEVM Prophetis extra terram Iſraëlita-
rum: non ignorabat locutum in Ægypto ac Meſopotamia Abraham,Iſaac,
Iacob,Moſi, vt & poſteà in Babylone Danieli,& Ezechieli. Volebat longè
abire, vnde non eſſet probabile quempiam eſſe mittendum ad Niniuitas:
idcircò tendebat per mare mediterraneũ verſus occaſum,cùm vergeret Ni-
niue verſus Orientem in Septemtriones. Simili de cauſa Satan, qui af-
fuerat, quando filij DEI, id eſt, ANGELI, venerant, vt aſſiſterent
coram Domino; quod perinde dictum eſt, ac ſi dictum eſſet, ante faciem
Domini, & cui Dominus dixerat: vnde venis? traditur poſteà egreſſus à fa-
q Iob 1.6.7. 12.& 2.1.2.7. cie Domini [q], quoniam deſiit ei loqui Dominus: nec enim eis loqui ſo-
lemus,

lemus, aut quid cum illis agimus, qui nobiſcum non ſunt, aut à nobis re-
ceſſerunt. Propterea dicitur etiam DEVS quoſdam proiicere à facie ſua [a], *a Pſ.50.13.*
& aliqui proiecti à facie oculorum DEI [b]. Denique Cain dixit DEO [c]: *b Pſ.30.23.*
Ecce eiicis me hodie à facie terræ, & à facie tua abſcondar, id eſt, Non me *c Gen.4.14*
hic permittis habitare, vbi te præſentem exhibes, non me deinceps beni-
gnè accipies. Crebrò Scripturæ, vt DEI declarent benignitatem, vſur-
pant oſtendere faciem, & vultum illuminare, ſeu illuſtrare ſuper aliquem;
& oppoſitis phraſibus, oppoſitum denotant. Ad eundem modum fugiunt
DEVM, & ab eius facie, qui deſpiciunt DEVM, vel quos ipſe perſequi-
tur. Lege Riberam noſtrum [d], & Pererium [e]. Porrò cùm vt dictum eſt *d In Ionã.c.1*
his, & ſequentibus verbis, contineatur diuina prædictio declarata in mo- *e In Geneſ.*
dum optantis, non propriè Dauid, malum imprecatur. Videt hoc, ait Au- *cap.4.*
guſtinus [f], certiſſimè peccatoribus imminere, & placet ei, quod DEVS *f Serm.109*
ſtatuit, ne DEO ipſe diſpliceat. Confirmat hunc Canonem aliis exemplis, *de Tempore.*
vt Pſalmi 68. in quo eſt maledictio Iudæ traditoris, & eorum, qui auditis
vinculis, quæ Paulus paſſurus erat, dixerunt: DOMINI voluntas fiat [g]. *g Act.21.14.*
Legendus ſermo totus.

Verſ. 3.] SICVT deficit fumus, deficiant: ſicut fluit cera à facie ignis, ſic pereant peccatores à facie DEI.

TAM facile tibi hoſtes de medio tollere, quã euaneſcit facilè fumus, &
colliqueſcit, abſumitúrque ad ignem cera. Poſteriore vſus eſt Dauid *h Verſ.9.*
Pſalmo 57 [h]. ſimilitudine, vt repentinum deſcriberet hoſtium interitum.
Sicut cera, quæ fluit, auferentur. Lege quoque Pſalmum 21 [i]. & 101 [k]. *i Verſ.15.*
& Michææ 1. [l] & Amos 9. [m] & Eſa.64. [n] Prior habetur Pſalmo 36. [o] & *k Verſ.4.*
96. [p] Hoc eſt diſſipari, & fugere, quæ ſunt priore Verſu dicta, nempè de- *l Verſ.4.*
ficere, liqueſcere, tandẽ abire in nihilum. Argutè nonnulli [q] fumum aſcen- *m Verſ.5.*
dentem, dicunt Gentiles elatos ob ſapientiam, & potentiam, qui euanue- *n Verſ.1.2.* *o Verſ.20.*
runt [r]: ceram liquefactam Iudæos compactos ex fauo legis, & priuilegio- *p Verſ.5.*
rum diuinorum: qui conſumuntur igni tribulationum. Vtrumque præ- *q Tyroboſcus*
ſtat vi diuina CHRISTVS, ſuo veluti vento, & igne, quæ duo ſunt ſym- *r Rom.1.21.*
bola diuinitatis, in quibus & SPIRITVS Sanctus in die Pentecoſtes ap-
paruit [ſ]. Beda in bono ſenſu de Iudæis illis accipit, qui SPIRITVS San- *ſ Act.2.2.*
cti vi, qui loquebatur in Petro [t], dixerunt, Viri fratres quid faciemus? Sed *& ſeq.*
generalior oratio eſt: Comminatur DEVS Idololatris [u]. Idcirco erunt *t Ibid.37.* *u Oſea 13.3.*
quaſi nubes matutina, & ſicut ros matutinus præteriens, ſicut puluis tur-
bine raptus ex area, & ſicut fumus de fumario. Lege quem ante citaui Au-
guſtini Sermonem 109. qui totus verſatur in declaratione iſtius Verſus. Ag-
greditur illũ cũ acerbo epiphonemate pleno tremoris, & honoris: & tropo-
logicè interpretatur interitum peccatorũ ſpiritualẽ, vt intereãt in ipſis nũc
peccata, ne ipſi intereant in futura vita: vt liqueſcant à DEI amore, & ca-
lore SPIRITVS, & Scripturarum, hoc pacto Spiritu feruentes, & colli-
queſcentes in pœnitentiæ lacrymas: at non deficiant tanquam fumus ſua
per ſuperbiam peccata defendentes. Quid myſticè fumus ſit, docent

VVu Pagni

Paguinus [a], Sylua Allegoriarum [b], Bercorius [c], à S.Geminiano [d], Viegas [e], & in hunc locum Michaël Ayguanus antea dictus Incognitus.

Deficit.] הנדף *hindoph*, Propellitur, quod fit vento, cùm attollitur fumus in aëre. Septuaginta per verbum ἐκλείπει, rem ac finem, ſeu exitum expreſſerunt.

Deficiant.] Hebraicè תנדף *thindoph*, Propelles.

Fluit.] Hieronymus (Tabeſcit.) Hoc propriè eſt τήκεται, ſeu diſſoluitur, abſumitur. המס *himmes*, liquefit.

Cera.] Docui alibi [f] ſatis incertum videri quod quidam volunt, ceræ vſum Hebræis non fuiſſe ad fomentum luminis, ſed oppoſitum hinc potius, aliíſque ex locis colligi poſſe. De myſtico ſenſu idem Michaël, & Auguſtinus, ac Hieronymus.

A facie ignis.] Id eſt, à præſentia, quomodo dicitur facies terræ, cœli, maris, abyſſi, &c. Græcè πρόσωπον, quaſi anterior cuiuſque rei aſpectus; & Latinè ſuperficies, quaſi ſuperior facies. Nec ſola tamen ſignificatur præſentia, ſed efficacia, verùm tanta, vt oriri videatur ex ſola præſentia. Gellius [g] ex profeſſo docet Latinam vocē faciei non hominis duntaxat eſſe in ore, oculis, genis, ſed formam omnem, & modum, & facturam quandam corporis totius, à faciendo dictam, vulgo vocant *le fatezze*.

Peccatores.] רשעם *reſchahhim*. Hi qui prius vocati ſunt inimici, & odientes D E V M. Plus ſignificat Hebræa vox, quàm Græca ἁμαρτωλοί, nempe quos pro eadem illa Septuaginta Pſalmo primo [h] reddiderunt ἀσεβεῖς, & impios noſter Interpres, eodémque hîc modo Hieronymus; quoſque antea vocauimus ἀθέους καὶ θεοστυγεῖς, homines quidem, ſed etiam ac præſertim Dæmones omnium impiorum hominum primarios duces. Theodoretus notat, impios hoc loco vocari à reliquis interpretibus, & ab Hebraico exemplari, atque Syro. Videntur aliquando peccatores κατ' ἐξοχὴν ſumi pro Impiis, & Infidelibus; & peccatum pro infidelitate. Sic C H R I S T V S tradendum ſe dixit in manus peccatorum [i], id eſt, Gentilium Idololatrarum, & P A R A C L E T V M cùm veniret, arguiturum de peccato mundum [k], quia videlicet non credidiſſent in eum, Iudæi quidem, ſed & alij quicumque. Paulus [l] Iudæos diſtinguens à Gentilibus, vocat iſtos peccatores, Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores. Ita Gentiles nominari ſolebant à Iudæis, propter impietatem, quæ multo magis laxat criminibus omnibus frænos, præſertim inhoneſtioribus, à quibus iidem Hebræi denominabant, ſed alio modo καθ' ὑποκορισμὸν honeſtatis cauſa meretrices. Idem illud vocabulum Hebræum ſignificat inquietos, & ſæuos. Quæ ſignificatio quadrat perſecutoribus Hebræorum, de quibus litterali proximo ſenſu ſermo eſt.

Pereant à facie D E I.] Vel recedendo ab ipſo iuxta dictum priùs modum, vel conſumpti ab ipſo tanquam ab igne, ſicut ab hoc & recedit cera, & conſumitur. Vis comparationis exigit ſecundum, necnon pereundi verbum יאבדו *iobedu*. Ab hoc verbo vnus ex Angelis Abyſſi vocatur Abaddon in Apocalypſi [m], Græcè Ἀπολλύων, Latinè Exterminator. Immò & perditio pro Morte ſumitur, vel Inferno cuncta perdente [n], & nunc iungitur cum illa, nunc cum iſto, eſtq́ue nomen Hebræum, אבדון *abedon*. D E V S [o] quoque

[a] *Li.5.Iſag. ſcriptur.c.13.*
[b] *Verbo Fumus.*
[c] *In Dictionario.*
[d] *1. De Similitudinib. cap.66.*
[e] *Apoc.9. Com.2.ſect 5*
[f] *Act.20.8.*
[g] *Lib.13. cap.28.*
[h] *Verſ.1.*
[i] *Matth.26.45. Luca 24.7.*
[k] *Ioan.16.8*
[l] *Gal.2.15.*
[m] *Cap.9.11*
[n] *Iob.28.22 cap.31.3. Pſ 87.12. Prou.15.11.*
[o] *Deu.4.24*

Digitized by Google

que ignis conſumens eſt, & in dextera eius ignea Lex [a], vt nempè præuaricantes perdat. Chaldæus, Legem ſcriptam dedit nobis de medio ignis. *a Deut.33.2*

Verſ. 4. Et Iuſti epulentur, & exultent in conſpectu Dei, & delectentur in lætitia.

Egregia antithesis: nihil enim ferè magis familiariter vſurpatur ab hominibus, quàm inuicem epulari. Teſtes filij Iob celebrantes conuiuia per domos vnuſquiſque in die ſuo [b]: teſtis, aliis omiſſis, Christvs, qui toties protulit parabolas ex cœnis [c], & nuptialibus cõuiuiis [d], & meminit futurum vt Beati manducent panem in Regno Dei [e]: ibi recumbant [f], edant & bibant, ſuper menſam illam [g], ipſomet iis Deo miniſtrante [h]. Potuit & alluſum intelligi à peritiſſimo Latino interprete, (qui profectò non ignorabat Hebræum ישמחו *iſchmechu*, & Græcum εὐφρανθήτωσαν, ſignificare lætentur, vt reddit Hieronymus, & legit Hilarius, aut iucundentur, vt Auguſtinus) ad ſolennitates, in quibus epulabantur coram Domino de pacificorum carnibus, & libaminibus in Templo [i]. Quare non debuit Auguſtinus Eugubinus càrpere Interpretem, quaſi neſciret quid Latinè ſit epulari, & bacchanalia Iuſtis attribueret. Intellexit non ſpirituales tantùm huius vitæ epulas in azymis ſinceritatis, & veritatis [k], nec etiam omnis cibum ſaporis venerabilis Evcharistiæ duntaxat, vt placet Lyrano: nec item ſecuram mentem, quæ eſt quaſi iuge conuiuium [l]: ſed cœnam nuptiarum Agni [m]. Reprehendiſſet, opinor, idem Eugubinus, ſi meminiſſet quod Latinè legimus apud Lucam [n] (epulabatur) εὐφραινόμενος, & alibi [o], (epulare) εὐφραίνου, & [p], Manducemus, & epulemur,) φαγόντες εὐφρανθῶμεν, & [q] (Cœperunt epulari) εὐφραίνεσθαι, & bis adhuc apud eundem [r]. Minus id Eugubino licuit iis locis, qui ſunt perſpicuè de lætitia, & hilaritate ciborum, quæ bona quoque, iuxta ſcilicet diuitis illius opinionem, Abraham appellauit [ſ]: ſed nec potuit iure præſentis loci interpretationem arguere, vt ex dictis conſtat. Adde probabile videri, Christvm verbis illis [t]: (Intra in gaudium Domini tui.) idem ſignificare voluiſſe, ac ſi dixiſſet, Recumbe, paſcere cum Domino tuo. Notauit id Martinus Roa [u] noſter, confirmauitque pro cœna gaudium ſumi teſtimonio Horatij [x], & Iuuenalis [y].

b Iob 1.4. c Luc.4.16. d Mat.22.2 cap.25.10. e Luc.14.15 f Mat.8.11. g Luc.22.30 h Luc.12. 37. i Deu.12.12 cap.16.14. cap.26.11. 2.Eſd.8.10. k 1.Cor.5.8. l Prou.15.15 m Apoc.19 9. n Cap.16. 19. o Cap.12. 19. p Cap.15. 23. q Ibid.24. r Luc.15. 29.34. ſ Luc.16. 25. t Mat.25. 21.23. u 2. Singularium, c.24 x Lib. 4. ode 11. y Saty.15.

„ *Vt tamen noris* (ait primus) *quibus aduoceris*
„ *Gaudiis.* Et ſecundus:
— *nec magna gaudia cœna*
„ *Sentirent poſitis ad templa & compita menſis.*

Exultent.] יעלצו *iahhalſu*, ἀγαλλιάσθωσαν. Ter inuitat, prædicitve gaudia Iuſtorum, Epulentur, exultent in conſpectu Dei, delectentur in lætitia. Vel ſunt ſynonyma tria illa, vel vnum altero maius. Vtrouis modo creſcit oratio, primò ſcilicet, propter maiorem expreſſionem. Primum verbum

iam declaratum eſt, comprehendit nempe obiecti beatifici perceptionem, guſtum, fruitionem, tametſi verba ipſa tum Hebræum, tum Græcum de ſimplici lætitia, & iucunda ſumi poſſint animi affectione עלץ *hhalats*, cum quo eſt idem עלס *hhalas*, & עלז *hhalaz*, eſt geſtire lætitia. Talis acce-
a Pſ. 149. 5. ptio in alio Pſalmo [a], Exultabunt Sancti in gloria. Importat motum quendam inſtar ſaltantis, quem & verbum Latinum denotat, ſicut & Græcum ἀγαλλιᾶν, quaſi ἀπὸ τ ἄγαν, καὶ ἅλλεσϑαι, valde ſaltare.

In conſpectu D E I.] A quo fugiunt, qui oderunt eum, & in cuius aſpectu
b Pſ. 15. 7. beatitudo eſt. Lætificabis me in gaudio cum vultu tuo [b]. Intelligi poteſt etiam de gaudio ex ea peculiari præſentia, quam ritè ſacrificantes D E O percipiebant, vt priùs dixi. Nulla, niſi in conſpectu D E I lætitia vera, & vanam cohibet D E I præſentia, atque proponere in principio lætitiæ Ie-
c Pſ. 136. 6. ruſalem [c], id eſt, beatitudinem.

Delectentur in lætitia.] יָשִׂישׂוּ בְשִׂמְחָה *iaſchiſchu beſchimchah*, τερφϑήτωσαν ἐν εὐφροσύνῃ, Animo oblectentur, & cum quadam veluti reflexione animi, quod ipſum quoque per ſe verbum שׂוּשׂ *ſchus*, dicitur ſignificare. Hieronymus vertit (gaudeant) Hilarius (epulentur in lætitia.)

Verſ. 5.] C A N T A T E D E O, Pſalmum dicite nomini eius: iter facite ei, qui aſcendit ſuper occaſum. Dominus nomen illi. Exultate in conſpectu eius, turbabuntur à facie eius.

PROVOCATIO eſt, ac exhortatio ad celebrandum laudibus D E V M, præſertim ob triumphum. Sed nec A N G E L I ſoli, nec per ſe, vt Lyranus ſenſit, ſed & homines inuitantur. Cātare videtur ſpectare ad altiorem theoriam; pſallere ad opera: hoc manibus fit, illud ore. Tamen vtrumque
d 1. Cor. 14. 15. vult Paulus [d]. fieri ſpiritu, & mente. Lege differentiam aliam traditam ab
e In c. 5. Iud. Aria [e]. Theodoretus dicit inuitari Apoſtolos, vt cum tripudiis & hymnis ad Gentes currant, & iter vniuerſorum Imperatori præparent.

f Lib. 2. c. 6. *Iter facite.*] Hieronymus (Præparate viam) Cyprianus [f] (Viam facite) Chaldaicè קלסון *kallaſun*, extollite. Eodem modo Vatablus, Pagninus, Clarius, Caietanus. Hebræum autem סלו *ſallu*, à סלל *ſalal*, ſignificat eleuare viam, ſiue ſternere aggeſta terra, lapidibúſve. Symmachus, teſte Theodoreto, reddidit, μεταστρώσατε, aliàs καταστρώσατε, ſternite viam. Aquila, vt refert Scholiaſtes, ἀποσκολοπίσατε, purgate, complanate: vnde via Iuſtorum
g Prou. 15. 19. dicitur סלולה *ſelulah*, abſque offendiculo [g] Græcè in plurali τετριμμέναι tritæ, & per tranſlationem ſignificat quoque quempiam laudibus euehere,
h Cap. 4. 8. vt quod in Prouerbiis [h] eſt: Arripe eam, & exaltabit te. Hebraicè habetur סלסלה *ſalſeleha*. hinc forſitan Italicum *inalzare*, id eſt, exalta, & exaltabit te, lauda, & laudabilem reddet, &c. Rab. Abraham, & Salomon, & Dauid hunc locum Pſalmi exponunt per הללו *halelu*, laudate, quaſi dicas, Cumulum laudum importare, parate, & ornate viam triumphaturo, varia laudatione, plauſu, pompa, &c. Myſticè pertinet hoc ad parandam viam Domino per

Digitized by Google

per Apoſtolicam prædicationem, ſicut placuit Auguſtino, Theodoreto, & aliis.

Ei qui aſcendit ſuper occaſum.] Ἐπιβεβηκότι ἐπὶ δυσμῶν. Symmachus apud Theodoretum, τῷ ἐποχουμένῳ ἐν τῇ ἀοικήτῳ, (ei qui vehitur in inhabitato, ſeu deſerto.) Hieronymus : (Aſcendenti per deſerta.) Pagninus : (Exaltate equitantem in ſupremis cœlis.) Vatablus : (Super cœlos, quibus velut equo inſidet.) Iſidorus Clarius addit prætereà (qui pro vehiculo vtitur nubibus.) Item ait per deſertum poſſe cœlum ſupremum intelligi, quod ambit omnia, & ſphæras motu mouet ſuo, & deſtitutum eſt ſtellis: aut idem dici deſertum, quia perfectius reliquis orbibus, & ita ſecretum, ac ſeparatum ab iis, nec habens ſupra ſe corpus, in quo videatur habitare, & expanſum, latúmque eſt ceu campeſtria, quo pacto ſolet dici δρῦς ὀλυμπος. Alij volunt cœlum ſic dici, ab alia notione vocis Hebrææ pro dulci, & iucundo.

Caietanus DEVM equitare dicit ſuper cœlum, quia eſt primus, ſed liber orbium motor. Chaldæus interpretatur : (Extollite ſedentem ſuper ſedem gloriæ in nono cœlo) exiſtimauit nempe non eſſe plures nouem cœlis. Paulus Burgenſis, vt & Rabbi Dauid, primum mobile vocari putant occaſum, quia tendit ab ortu in occaſum : longè pòſt dici DEVM aſcendere ad orientem, vt intelligatur auctor totius motus cœli ab vno ad aliud punctum. Legimus Hebraicè, לרכב בערבות *larocheb babharaboth.* Multiplex acceptio nominis ערבות *bharaboth*, pepetit tam varios explicatus, ſicut & adeò multos habet verbum ערב *bharab.* Sed cùm conſtet inter alias ſignificationes vnam eſſe pro eo quod eſt occidere, & adueſperaſcere, quemadmodùm & nominis pro occaſu, & veſpera, non debet in dubium reuocari noſtra verſio, quæ differt ſolo numero à Septuaginta, qui plurali τῶν δυσμῶν vtuntur. Paſſim exponunt Interpretes de aſcenſu CHRISTI in cœlum verſus occidentalem partem, ſicut & facie fuit in Cruce verſa ad illam. (ideò inter alias cauſas adoramus ad orientem, cùm Iudæi id facerent ad occidentem, vt aliàs docui.) Et putant aliqui [a] denotatum ſingulare priuilegium, quo ipſe proſecutus eſt occiduas regiones. Nonnulli, maximè Græcorum Expoſitorum aſſerunt ſignificari, CHRISTVM opera Diſcipulorum aſcenſurum fuiſſe ſuper occaſum, id eſt, tenebras, & ignorantias Gentiũ. Aliqui [b] DEVM ſimpliciter inequitare, ſeu habitare in occaſibus, id eſt, in tenebris, quia nobis inuiſibilis eſt, ac poſuit tenebras latibulum ſuum [c]. Gregorij [d] alius myſticus ſenſus eſt, Aſcendiſſe ſuper occaſum, quia mortem, quam pertulerat, reſurgendo ſuperauit : & parari viam illi, ac iter fieri per prædicationem, immò & per cantum, de quo nuper hîc facta mentio, quoniam vt verbis Dauid ait DEVS [e], Sacrificium laudis honorificabit me, & illic iter eſt, quo oſtendam illi ſalutare DEI. Cæſarius frater Nazianzeni [f] dicit ſpiritualiter DEVM aſcendiſſe ſuper occaſum, quia reformauit ærumnoſam, ac tenebroſam naturam, & orcum ipſum ſpoliauit. Haud abludit Hilarius hoc loco.

[a] *Genebrardus.*
[b] *Ianſen.*
[c] *Pſ.17.12.*
[d] *19 Moral. cap.3. & Homil.1. in Ezechielem. & Hom.17. in Euang.*
[e] *Pſ.49.23.*
[f] *Dial.1.*

Porrò poëticè videtur Dauid DEVM equitare dixiſſe, ſiue aſcendiſſe velut ſuper equum in cœlum. Simile profert Eugubinus [g] exemplum ex oraculo Apollinis, quod extat in libro Porphyrij, vbi DEVS appellatur ἐποχούμενος, quo vtitur Symmachus, id eſt, equitans inuectus, κόσμων ἀμει-

[g] *Hic & lib. 3. de Perenni Philoſo. c.4.*

ὀρφώμω, In mundis orbibus circumrotantibus, & habitans ἐν πάντων αἰθερίων, in campis æthereis. Alioquin, ſi propriè deſertum accipias, videri poſſet ſermo de Deo aſcendente cum populo per deſertum.

Dominvs *nomen illi.*] Hebraicè, ביה שמו *beiah ſchemo*, In Domino nomen eius, vt vertit quoque Hieronymus, ſiue in יה *iah*, Quod eſt nomen eius; quaſi dicat, vt laudemus Devm, appellantes nomine ſuo. יה *iah.* Symmachus, διὰ τ̃ ΙΆ ὀνομασία αὐτοῦ, per ΙΆ nominatio eius.) Cyprianus [a] legit: (Devs nomen illi:) indéque probat Deitatem Christi. Cùm aſcendit Christvs in cœlum, init tunc demum poteſtatem omnem ſibi datam in cœlo, & in terra [b], tanquam Dominus. Vel aſcendit Christvs verus Devs, gubernans cœlum, & omnia. In יה *iah*, nomine eius, id eſt, per nomen, ac virtutem Diuinitatis, vel eſſentiæ ſuæ. Hieronymus [c] recenſet hoc inter decem Dei nomina dicens eſſe ſolius nomen eius, & extremam in הללויה *halleluiah*, ſyllabam. Sed quid valeat ibi, non exponit. Verùm alio loco [d] ait ſignificare Inuiſibilem. Hebræi tradunt ſignificare Devm vt creatorem Mundi; quibus conſentit Vatablus. Rab. Salomon denotare eundem vt timendum, quaſi moneamur per הללויה *halleluiah*, quod eſt adeò frequens in Pſalmis, id eſt, Laudate Iah, ita laudare Devm, vt ſimul timeamus, ac vereamur. Si eſt ex verbo יהיה *iahiah*, abbreuiatum, vt paulò pòſt dicam, habebit potiùs notionem entis, quo pacto Iuſtinus [e] Haleluiah explicat, ὑμνήσατε μετὰ μέλους τὸ ὄν. Turrecremata [f] ait, Haleluiah ſignificare (Laudate nomen Domini) ex Hieronymo (halo) eſſe (cantate) (lu) laudem fac (Iah) ad Dominum: ex Ambroſio (Alle) lux (lu) virtus (Ia) vita. Ex Gregorio (Alle) Pater. (lu) Filivs (Ia) Spiritvs ſanctus. Hæc in citatis Patribus nec reperio, nec iis digna duco.

a Lib.2.c.6.
b Matt.vlt. 18.
c Ep.136.
d Lib.8. in c. 26. Iſaia.
e Quæſt.50. ad Orthodo.
f In Reg.S. Benedicti, capite 72.

Scripſit de Haleluia epiſtolam Hieronymus [g] Marcellæ. Sed ſolùm reddit cauſam, cur Eccleſia verbum iſtud Hebræum, quemadmodùm alia ſimilia retinuerit. Alibi meminit Monachos reuocatos ad collectam per haleluiah [h], & ruſticos etiam ipſos inter laborandum id cantare ſolitos eſſe [i]: & Vigilantium negauiſſe aliàs quàm in Paſchate Haleluia cantandum [k]: & vbi duo haleluia præſcribuntur Pſalmo, vnum ſpectare ad finem prioris Pſalmi, alterum ad eum, qui ſequitur. Habent hunc titulum Pſalmi viginti, 104. 105. 106. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 134. 135. 145. 146. 147. 148. 149. 150. qui omnes Pſalmi pleni ſunt exultationis, & enarrationis magnificorum Dei operum. Idem Hieronymus [l] epiſtola quadam ad Damaſum petit ab eo, vt vbi Devs & homo honorabili voce cantatur, Haleluia ſemper cum omnibus Pſalmis affigatur. Quo fit, vt non ineptam arbitrer coniecturam eſſe יה *iah*, contractum nomen ex יהוה *tetragrammaton*, & deſignare Verbvm abbreuiatum per incarnationẽ, & fortaſsè punctum mappik, quod ſonũ magis extundit, magis exprimit ſenſibilẽ naturam aſſumptam à Verbo. In Cãtico illo Eſaiæ [m], quod eſt de Christo; Vrbs fortitudinis noſtræ Sion, Salvator, &c. Verſiculus ille: Sperastis in Domino in ſeculis æternis, in Domino Deo forti, &c. pro (In Domino Deo) habet Hebraicè: ביה יהוה *beiah* Adonai, quaſi dicas, in Incarnato Deo. Vbi tamen Chaldæus timoré ponere videtur pro יה *iah*, iuxta

g Ep.137.
h Ep.27.
i Ep.17.
k Cont. Vigilãtiũ, quæ de re inter epiſtol. Tomi 9. Ep.21. & Auguſt. ad Caſulanum, & in Pſ.106.110. 146. & ſer.1. de Paſchate, & plura Ioã. Stephanus Durantus 2. de Rebus Eccle. cap.10.
l Tomo 9.
m Cap.26.4.

vnam

vnam ex allatis anteà notationibus. Forerius putat ibi deſignari quod dixi, ſcilicet DEVM de DEO, aut FILIO DEI. Confirmat verbis alterius Cantici eiuſdem Eſaiæ [a]: Quoniam fortitudo mea, & laus mea Dominus, יה יהוה לישועה *iah* ADONAI *liſchuhhah*, Et factus eſt mihi in ſalutem. DEVS de DEO erit mihi IESVS, aut in IESVM, id eſt, Factus eſt homo mihi. Leo Caſtro ibi, & in priorem locum notat quoties de CHRISTO dicitur nomen DEI, non tarò vtrumque poni, יה יהוה *iah* ADONAI. Fateor tamen illam cauſam non adeò probabilem; alioqui dicendum idem foret de אל *el*, ab אלוה *eloah*, aut אלוהים *elohim*. *a Cap.12.2.*

Epiphanius [b] auctor eſt, ab Aggæo primo decantatum ſolemniter HALELVIAH iuxta Tobiæ [c] prophetiam. Eximiam quandam, ac lætiorẽ denotat laudem verbum הלל *halal*, præſertim in tertia coniugatione Piel, ita vt à Thalmudicis teſte Rabbi Dauid [d], vocetur domus gaudij, & genialis, ſiue etiam thalamus, בית הילולה *beth hillulah*, eo modo, quo Moſes [e] appellauit הלולים *hallulim*, fructus laudabiles Domino, pro quibus cum inſigni gaudio laudandus Dominus. Fauet id, quod eſt in Pſalmo milleſimo quadrageſimo ſexto [f]: Laudate Dominum, quoniam bonus eſt Pſalmus, id eſt, iucundus, lætus, הללויה *halleluiah*. Ac tantam quandoque idem verbum lætitiam importat, vt de inſaniente dicatur, quemadmodùm de Dauid [g]: & in Eccleſiaſte aliàs notauimus, quod legimus [h] (Riſum reputaui errorem) Hebraicè dici (Riſui dixi, Inſanis, vel Inſanire facis.) Tale videtur apud Hebræos, quale apud Gentiles Io Pean lætantium, vel bacchantium.

b De vitis Pr ph. in Aggæo.
c Cap.13.22.
d In Pſ.104.
e Leuit. 19. 24.
f Verſ.1.
g 1.Reg.21.13.
h Cap.2.2.

Exultate in conſpectu eius.] Eadem phraſis, quæ verſu quarto, vbi יעללצו *iahhaltſu*, hîc verò עלזו *hhilzu*, eiuſdem ſignificationis verbum. Reliquæ omnes editiones habent coniunctionem (&) quæ in iis deerat priore verſu ante exultent, quaſi nectantur hæc, & pendeant à præcedentibus. Nulla maior lætitia & alacritas quàm ante Principem ſuum eſſe, ita vt ei ſimus conformes: nulla maior in hac vita ſecuritas, quàm incedere in oculis DEI: optima religio, quæ exercetur præſente, ac intuente DEO abſque hypocriſi, & ſimulatione. Hilarius intelligit de gaudio Diſcipulorum ob viſum Dominum poſt reſurrectionem, & contrectatum [i]. *i Ioã.20.20.*

Turbabuntur à facie eius.] Deſunt hæc in textu Hebræo, & Chaldæo, & verſione Hieronymi, atque recentiorum. Græcè eſt in Imperatiuo ταραχθήτωσαν ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ. Quæ putat Eugubinus nec ad rem eſſe, nec à Septuaginta poſita, ſed aliquo caſu irrepſiſſe, & delenda. Genebrardus ait ad connexionem commodè inſerta, vel potiùs duplicem lectionem fuiſſe, ac ſignificatus Hebræi verbi, quod ſignificat tum geſtire præ lætitia, tum tremere ac moueri præ metu, vel impotentia: eſſeq; ſiue præteritum, ſiue Imperatiuum עלזו *hhalzu*, aut עלזו *hhilzu*, pro futuro ועלזו *vahhalzu*. Non debet vllo modo lectio iſta improbari, quam omnes recipiunt, & interpretantur. Sed neſcio cur Cyrillus Ieroſolymitanus [k] legat (Turbatus ſum à facie tua.) Auguſtinus [l] ſic explicat exultandum in conſpectu DEI prædicatoribus, vt ſciant tamen ſe ab aliis turbandos. Sed (quaſi per parentheſim adiectum ſit (Turbabuntur à facie eius,) qui conturbabunt illos in conſpectu hominum, turbandos eſſe à DEO ipſo, qui eſt (quod ſequitur ſequenti verſu, & nexum habet cum dicta exultatione tanquam cauſa, ob quam

k Catech.7. Illuminatorum.
l Hoc loco.

quam ſit exultandum. Pater orphanorum, & iudex viduarum, conſolans videlicet tū prædictos prędicatores & deſolatos, tum illos quos ipſi docent iuxta monita CHRISTI, ſeparari à parentibus, & coniugibus, eáque de cauſa & illi, & dicti prædicatores tribulationem patiuntur ab hominibus iſtius mundi. Affinis interpretatio Hilarij aliorúmque, niſi quod Arnobius ad Iudæos reſtringit, Theodoretus extendit ad tempus, quo CHRISTVS ipſe prædicabat, & Dæmones tunc perturbabantur. Quare de inimicis DEI ſermo eſt, quibus malè initio imprecatum eſt, quíque, quia Iuſtos perſequūtur DEO caros, DEI cenſentur inimici. Non igitur iuſti à cantu, & exultatione abſtinere debent, quantumuis DEI turbent inimici; turbabuntur enim & ipſi à DEO.

Verſ. 6. PATRIS orphanorum, & Iudicis viduarum DEVS in loco ſancto ſuo.

QVO pacto necti debeant prioris membri verba cum prioribus, diximus. Addunt Clarius, & Eugubinus hæc dici, ne quis arbitretur, DEVM quod aſcendat, vel obequitet ſuper occaſum, id eſt, cœlum, aut in nubibus, tenebríſve habitet, vel non videre, vel non curare res humanas, vel tantam MAIESTATEM non dignari deſcendere. Item Eugubinus ait, videri proponi argumentum, ac verba canenda à Iuſtis de DEO, & nomine eius, nempe Pater orphanorum, Iudex viduarum, DEVS in loco ſancto ſuo. Idem ferè habet Caietanus, vt iam inuitati ad gratias agendas DEO, nunc aggrediantur exponere beneficia collata populo Hebræo. Hoc nimis anguſtum.

Patris orphanorum.] אבי יתומים *abi iethumim*, Reſoluunt alij per caſum rectum, & verbum ſubſtantiuum, Pater eſt pupillorum. Hieronymus (Et exultate coram eo, Patre pupillorum, & Iudice viduarum.) Caietanus vertit: Pater meus pupillorum.) At conſtat non aliter exprimi nomen hoc אב *ab*, in regimine. Cum autem eſt cum affixo primæ perſonæ numeri ſingularis, ſcribitur hoc modo, אבי *abi*, cum camets [a]. Illud etiam confirmatur ex compoſito nomine Abimelec, quod ſignificat Pater Rex, non autem, Pater meus Rex. Et ſimile eſt in Melchiſedec, Adonibeſech, Adoniſedech, Achimelech, Achitob, Aminadab, Abinadab, Abiſag, & ſimilibus, in quorum compoſitione additur (i) ornatus cauſa. Paulus [b] quidem interpretatur (Melchiſedec Rex Iuſtitiæ) non (Rex meus iuſtitiæ.) Ioſephus [c] (Rex iuſtus.) necnon Hieronymus [d], & alij. Cyprianus [e] colligit, non propriè DEVM ab hominibus Patrē appellari: qui enim recens patres ſuos amiſerunt, eorū Pater DEVS vocatur, non quod ex eo ſiut progeniti, ſed quod illorum curam gerit, & illos protegit. CHRISTI verò ſolùm natura Pater eſt DEVS, non per adoptionem (nota contra illos, qui vocant ipſum Filium DEI adoptiuum) & hominem quidem in tempore CHRISTVM ante tempora. Peculiaris illa, quam DEVS habet de orphanis cura, rectè dicitur ipſius eſſe vt Patris, quoniam locum ſupplet patris, licet generalis prouidētia eiuſdem erga omnes homines, immò & erga

res

a *Lege Theſaurum Linguæ Hebraicæ.*

b *Hebr. 7. 2.*

c *1. Antiq. c. 11. & 7. de Bello Iudai. c. cap. 18.*

d *Epiſt. 126*

e *In Symbo.*

res omnes denominat ipſum patrem, quia quas creauit, conſeruat, & gubernat.

Plurimis Scripturæ locis declaratur ſingularis, & maximè benigna Dei de orphanis,ſiue pupillis,atque de viduis cura, quos etiam ſæpius coniunctos legimus.Enumerat nónullos Cyprianus[a].Duo iſta nomina,inquit Tertullianus[b],in quantū deſpectui humano,in tātum diuinæ miſericordiæ expoſita,Dominus ſuſcepit tueri. Quare per hoc miſerorū duplex genus, qui ſunt omnium maximè deſtituti, cætera genera ſolent comprehendi, licet non rarò quoque iis aduena coniungatur[c],& interdum mercenarius[d].Iob ne buccellam quidem comedebat, ex qua non etiam pupillus[e], quem ad propriam adhibebat menſam,vt exiſtimat Gregorius[f].Curam geſſit ſemper magnam in Eccleſia magiſtratus vterque, ciuilis,& eccleſiaſticus,orphanorum,vt teſtantur orphanotrophia in vtroque Iure, atque exemptio à cenſu capitationis iis conceſſa cum viduis, & ſacris Virginibus à Valentiano, & Valente[g].Extat etiam in Actis Baſilij,Ambroſij,Chryſoſtomi, aliorúmque epiſcoporū,qui pauperū Patres nominantur,& ſunt,peculiari ſtudio conſuluiſſe viduis,& harum contra ipſoſmet Imperatores,alióſvePrincipes patrocinium fortiter ſuſcepiſſe. Clericorum regularium ordo,qui Somaſchini vocantur,Orphanorum ex inſtituto curam profitetur.

a Lib. 3. c. 113.
b Libro 1. ad Vxorem, c. 8.
c Deu. 14. 29. c. 16. 11. 14. c. 24. 19. & ſeq. c. 26. 12. 13. c. 27. 19. Ierem. 22. 3. Zach 7. 10. Malach 3. 5. Pſal. 145. 9.
d Malach. 3.
e Iob 31. 1.
f In eundem locum.
g l. 4. de Cēſib. C. Theod.

Spiritualiter orphani,quorū pater Devs,inquit Hilarius,ſunt qui Diabolo patri renunciarunt, & hi quibus Christvs recedens alium ſubmiſit Paracletvm[h].Illi quoq; iuxta Auguſtinū orphani,qui verbi gladio, ſeparati ſunt à parentibus:vt & viduæ,quę à viris.Hi conſolationē habent; qui dicere quoque poſſunt[i]:Pater meus,& mater mea dereliquerunt me, Dominvs autem aſſumpſit me.

h Ioan. 14.
i Pſ. 26. 10.

Iudicis viduarum.] Citatis locis Iudicium viduarum commendatur, id eſt,vt earum ſedulò tractētur cauſę,& ab iniuriis,quibus expoſitę ſunt,vindicentur.Iudex hîc ergo idem eſt,atque vt exponere Tertullianus[k] videtur, adſertor.Hebręum דין *dajan*,à דון *dun*,hanc quoque ſignificationem habet, nec non præterea eius qui conſulit alteri,& proſpicit.Iob[l] quidē certè vbi enumeraſſet aliquot beneficia Dei ex creaturis, quas cōdidit in gratiā hominum,vel ad potentiam ſuam declarandam,ſubdit: Per hæc enim iudicat populos,& dat eſcam multis mortalibus. Quāuis ſenſus ibi ſimul eſſe poſſit,Devm condemnare illos,qui talibus beneficiis abutantur, & ab ipſis rationem exigere.

k Lib. 1. ad vxorem, c. 8.
l Cap. 36. 31.

Hebręi viduam vocāt אלמנה *almanah*,quaſi ab אלם *alam*,colligauit,obmutuit,quod viro mortuo velut ligata ſileat,nec gaudens lætis cāticis,colloquiiſque,&c.nec valēs litigare:vnde & אלמוני *almon*,cuius nomen reticetur,& פלני *peloni*,cuius eſt occultum[m]. Hiſpani eadem ſignificatione dicūt *fulano*.Græcè χήρα, vel eſt παρὰ τὸ χαίρειν per antiphraſim,quia caret deliciis & oblectamentis:vel à χηρόω deſolo. In Eccleſia proprius fuit quondam viduarū gradus,& illas Ignatius[n] appellabat altare Dei.Sed non omnes viduæ,veræ viduæ[o]. Hilarius indicat idcirco vocari Devm iudicem viduarum, quia ſub nomine viduarum pleræque non viduæ ſunt, Sed deliciatæ (aut luxuriatę)in Christo nubere volūt[p],vel fallunt humana iudicia:Scrutans autem corda,& renes Devs[q],earum ſolus mentem,ſenſúmque diiudicat

m Ruth. 4. 1.
n Ep. ad Tharſenſes.
o 1. Timoth. 5.
p 1. Tim. 5. 11.
q Pſal. 7. 11.

Digitized by Google

dicat. Quid ſi & illud adiiciamus, viduis aſſignari peculiariter Dᴇᴠᴍ, qui omnium eſt, quoniã dedecet à fœminis etiam orbatis viro iudicia exerceri, ita vt proximè venturi ſignum Antichriſti Sibylla Erythræa [a] prædixerit vnius imperium viduæ: qua de re Petrus Gregorius [b]. Legendi qui de Bono viduitatis ſcripſerunt, maximè Tertullianus [c] iam citatus, Auguſtinus [d], Hieronymus, [e] Fulgentius [f]; & Ambroſius [g] teſtatur ſe viduis librum ſcripſiſſe: is verò Tomo 4. Operum continetur. Longe alia Lex Cʜʀɪѕᴛɪ, quæ ipſam etiam virginitatem ſuadet, & Romanorum, quæ viduas ducere detrectantes puniebat [h], quam legem Imperatores Chriſtiani reuocauerunt [i]. Iſidorus Peluſiota [k] cuidã Petro præcipit, vt ad eos qui pupillis iniuriam inferre minimè verentur, hoc dicat, quod rex ille regũ, & dominus dominantium, pater orphanorum, & iudex viduarũ appellari gaudet: ac in ſublimibus quidem, vt quando agit cum Dauid, cum Nabuchodonoſor & ſimilibus, dominationis nomen collocat: in humilibus autem curæ ac ſollicitudinis: illorum enim, inquit, dominum ſe aſſerit, horum parentem. Quocirca nemo pupillos iniuria afficiat, patrem cogitans: nec viduam opprimat, iudicem ob animum ſibi proponens, &c.

Porrò his verbis, & ſequentibus: Qui educit, &c.) putat Pradus [l] exprimi vim nominis יה *iah*, & proinde etiam יהוה Aᴅᴏɴᴀɪ, ex quo illud eſt abbreuiatum, vt nempe יהוה Aᴅᴏɴᴀɪ, ſignificet redemptorem Iſrael, qui proſpexerit viduatis vxoribus, interfectorum orphanis, ne ſubmergerẽtur, vt Pharao præceperat, parentibus, ne orbarentur liberis, vinctis ſeruitute, vt liberarẽtur. Vnde vult ſignificare יהוה Aᴅᴏɴᴀɪ, *ſeu tetragrammatõ*, (Eɢᴏ ѕᴠᴍ ǫᴠɪ ѕᴠᴍ, vel heb. Eʀᴏ ǫᴠɪ Eʀᴏ) non tantum ipſam Eѕѕᴇɴᴛɪᴀᴍ vel fidelitatem, ſed facinus, quod editurus erat liberando populum, quaſi dicat: Sum, qui futurus ſum, id eſt, is, qui liberabo. Iſidorus Peluſiota [m] notat magnificiendos orphanos viduáſque quorum dicatur Dᴇᴠѕ pater, iudexque, aliorum, præſertim Principum Dominus.

Dᴏᴍɪɴᴠѕ *in loco ſancto ſuo.*] במעון קדשו *bimhhon koudſcho.* Chald. (In habitaculo domus Mᴀɪᴇѕᴛᴀᴛɪѕ ſanctæ ſuæ.) ὁ ΘΕΟΣ ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ. Hieronymus, (Dᴇᴠѕ in habitaculo sãcto ſuo.) Symmachus: (Ἐν ἡγιασμένῳ καθοικητηρίῳ αὐτοῦ. Aquila. (Ἐν βασιλείοις ἁγίοις αὐτοῦ. In regiis, ſiue palatiis, & baſilicis) Hebræa vox מעון *mahhon*, per ſe quoque ſola ſumitur interdum pro æde ſacra, tẽploque [n], & Dᴇᴠѕ quidẽ ſedebat in Arca vt in loco, & ſede ſua ſancta. Vnde in Pſalmo [o]: Dᴇᴠѕ ſedet ſuper ſedem ſanctam ſuam. Hoc loco cœlum intelligitur, quæ propria Dᴇɪ ſedes, & habitatio dicitur, cùm ſit vbique, qua de re aliàs, & legi Auguſtinus [p] poteſt, & in Pſalmo [q] dicitur: Dᴏᴍɪɴᴠѕ in cœlo ſedes eius, quia ibi ſe manifeſtat Beatis, & ſuã potentiã declarat. Id profani etiã homines agnoſcunt, inſita quadam opinione, vt Ariſtoteles [r], ſed non idonea ratione, quod immortali immortale coaptetur, niſi de quadam id attributione accipiatur.

Cur ergo Sanctus appellatur locus: Propterea Hebræi de Ieruſalem, ſiue de Sion ſermonem eſſe volunt, vbi religioſè colebatur Dᴇᴠѕ. Patres de Eccleſia, vt vniuerſitatem fidelium comprehendit, qui vocari ſolent Sancti: vel peculiari quadã ratione de orphanis, viduiſque, quorũ proximè facta mẽtio, & qui ſunt Dᴇᴏ curæ, necnon de aliis, de quibus mox dicetur, qui ſunt

vna

a 3. Oraculorum Sibyllin.
b Lib. 47. Syntagma. c. 11.
c 1. ad vxorem.
d Lib. de Bono viduitatis.
e Ep. 9. 10. 11. & 150. q. 1.
f Epiſt. 2.
g In lib. 4. in cap. 4. Lucæ.
h Val. Max. lib. 2. cap. 4. Plutar. in Camillo.
i L. 1. C. De infirmandis pœ cœlib. &c.
k Lib. 3. epiſt. ep. 294.
l In Ezech. de prima Viſione p. 2. ſectione 2.
m Lib. 3. Ep. in 294.
n 1. Reg. 2. 29. 32.
o Pſ. 46. 9.
p Lib. 83. Quæſt. in 20.
q Pſ. 10. 4.
r 1. de cœlo tex. 22.

vnanimes,& concordes.Non obſtat nihilominus, vt ſanctum vocetur cœlum,quia SANCTVS Sanctorum, & ſoli incolunt id Sancti, illum perpetuo celebrantes Triſagio hymno.Sapiens poſtulat,vt ſapientiam ipſi mittat DEVS de cœlis ſanctis ſuis, & à ſede MAIESTATIS ſuæ [a].Litteraliter intelligi poteſt cœlum,& Eccleſia. Eãdem porrò Eccleſiam aliis hîc nominibus appellatam videmus,domum,hæreditatem,DEI montem, montem pinguem,montem coagulatum, ſanctum currum DEI, millia lætantium, Eccleſias,templum DEI in Ieruſalem,Sancta,ſiue Sanctuaria.

a Sap.9.10.

Verſ. 7.] DEVS qui inhabitare facit vnius moris in domo.Qui educit vinctos in fortitudine,ſimiliter eos qui exaſperant,qui habitant in ſepulcris.

ALIA diuinæ prouidentiæ,ac beneficentiæ effecta, vt non ſolùm fœcundet, & poſteritatem donet ſterilibus, verum etiam propaget domum Eccleſiæ ſuæ,in quam adeo multos congregat per vnitatem Fidei,& morum;vt extrahat de limbo Iuſtorum animas,& diſſoluat efficacia gratiæ ſuæ peccatorum vincula, etiam proteruiorum, quíque ſuis ſunt vitiis toti conſepulti.

Qui inhabitare facit vnius moris in domo.]Chald.(DEVS eſt,qui copulat cõiugia vnica cum filio legitimo ſimul vt ædificet domum ex eis.) Septuaginta pro(vnius moris)dicunt *μονοτρόπους*. Symmachus,(*Δίδωσι μοναχοῖς οἰκεῖν οἰκίαν*.Dat monachis,id eſt, ſolitariis habitare domum).Aquila,(*Καθίζει μονογενεῖς ἐν οἴκῳ*.Sedere facit vnigenitos in domo) Quinta editio.(*Κατοικίζει μονοζώνους*(aliàs *μονοζώνους* quaſi dicas eximios) Habitare facit eos,qui ſunt eiuſdẽ vitæ,vel eiuſdem ſtudij,ac præſtantiæ in domo.) Auguſtinus (Vniuſmodi.) Hieronymus(Solitarios)Vaticanum Pſalteriũ:(Vnanimes,quo pacto &:Cyprianus,qui poſtea citabitur. Hebraicè יחידים *iechidim*, ſignificat ſolitarios, ſingulares, vnicos,quomodo vertit Pagninus, Vatablus, Clarius, Caietanus,ac proinde etiã eos qui erant deſolati.Iraque ſenſus poteſt eſſe, DEVM efficere,vt ſteriles familiam habeant,ſicut obſtetricibus in Ægypto ædificauit domos [b]:quod exprimit illud *μονογενεῖς*. Aquilæ: & Chaldæi מזוור זווגים *mezauner ziuungin*,copulans coniugia;vbi videtur vti Græco *ζεύγνυμι*. Item quod quemlibet derelictum ac deſtitutum ab omni ope,quales ante nominati orphani ac viduæ,iuuat DEVS, tribuens vitam, opes, domum,familiam.Præterea ſubuenire præſertim DEVM iis, qui ſunt ſimplicium morum ſine duplicitate,vafritia,&c. parando ipſis, tum aliquando materiales domos in hac vita,tum præcipuè non manufactas in cœlis [c]. Adhæc facere vt præ amore cœleſtis contemplationis ſeſe nonnulli recipiant ad deſerta: vel careant peccatis,vt ait Hieronymus.

Sed melior,vt communior,expoſitio de concordia fidelium quæ deſcribitur in Actibus Apoſtolicis [d], vbi nos egimus de illa. Sic præter Interpretes locum iſtum intellexit non ſemel Cyprianus [e], vtens columbæ exemplo, & moribus. Et fauet Chryſoſtomus [f], vtens ſimilitudine ficus,quæ conſtat multis granis,etiam ſi de Synagoga loquitur.

b Exod.1.21.
c 2.Cor.5.1.
d Cap 2. & 4.
e Ep.8.aut lib.4.Ep.4. & ep.76.aut lib.1.ep.6. lib.de Vnitat. Eccle.& in Orat Domin. & lib.2.cont. Iudæos,c.28.
f Hom 19.in Matth.

Alias explicationes non reſpuimus,excepta Rabbi Salomonis,& aliorum Rabbinorum de deſolatis & deſertis Iudæis,per MESSIAM, quem expectant,colligendis in ſtationem tranquillam;at contendimus editioni noſtrę magis congruere quam attulimus, eámque bene cohætere cum vocabulo Hebræo יחידים iechidim,ſignificante vnitos, & ex multis compoſitos: nec oportuiſſe aliter verti, eo modo quo Caluinus vult reprehendens tranſlationem vulgatam,(Qui habitare facit vnicos in domo.)quaſi ſolus ille recipi ſenſus debeat,quòd orbos,& ſolitarios ditet DEVS familia.Lege Bellar-
a 2. De Verbo DEI, cap. 13. minum.

Qui educit vinctos in fortitudine.] Chald. (Qui eduxit filios Iſraël, qui erant ligati in Ægypto, propter opera patrum ſuorum recta,ſaluauit eos in pompa.)Heb.במשרות *bemoſſcharoth*,Vatablus(Compedibus)& Pagninus,& Clarius.Caietanus(In congruentiis)Id eſt ,educens vinctos filios Iſraël vinculis Imperij Pharaonis tẽpore congruo, in quarta generatione iuxta pro-
b Gen. 15. 16. miſſionem Abrahæ factam [b]. Eugubinus interpretatur de eorundem Hebræorum catenis,& clauſura,ita vt πεπεδημένοι ἐν ἀνδρείᾳ ſint compediti fortiter.Cõfirmat ex Didymo,qui exponit πεπεδημένους ἐν σειραῖς τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων,compeditos catenis ſuorũ peccatorum.) Eſt hęc quidem quoque Patrum aliorum ſententia,ſed catenas,aut vincula includunt participio πεπεδημένους & vinctos:at (ἐν ἀνδρείᾳ in fortitudine) referunt ad educentem DEVM ſeu CHRISTVM verbo virtutis ſuæ, verbi gratia, quando
c Luca 13. 11. 16. CHRISTVS filiam illam Abrahæ tamdiu ligatam à Satana liberauit [c].Sic Hilarius,Hieronymus,& alij.Vel educit in fortitudine,ita vt qui vinculis vndique peccatorum circumdati ſunt,fortes euadant.Hoc modo Theodoretus: qui cur exempli loco cum Matthæo,& Zacchæo Iacobum proferat,neſcio, is enim idem eſt cum Iacobo minore, quem in ipſo etiam vtero ſanctifica-
d De Scripto. Eccle. tum,ex aliorum Traditione meminit Hieronymus [d]: & ſi alius fuit, quod aliqui ſentiunt,vt alias [e] docui, non video quare ille peculiariter peccatorũ
e Act. 1. 13. vinculis fuiſſe ligatus dicatur.Interpretatio Caietani nõ abhorret prorſus ab Hebręa dictione,cui ſimilis כשרון cheſchiron,eiuſdem ſignificationis,de qua
f Cap. 4. 4. diximus in Eccleſiaſten [f],ſed paſſim deſeritur ab omnibus. LXX. & editio noſtra fortitudinem intellexerunt,ſeu cauſam pro effectu, videlicet aut ligatos fortiter ab alio, aut eductos fortiter. Tamen quia ἀνδρεία eſt potius nomen virtutis;virtute autem non qui ligauerunt, ſed qui ſoluit, præditus fuit,ad hunc potius referre,quàm ad illum debemus hoc ſenſu, qui virtute ſua, & robore, magnitudinéque virtutis ſoluit compeditos, immo & for-
g Luc. 11. 22. tem illũ de quo CHRISTVS in Euangelio [g].Cyprianus [h] legit(in virtute)
h Lib. 2. c. 28. Auguſtinus exponit de virtute, & gratia communicata iis, qui erant vincti,vt valeant deinceps incedere in via præceptorum DEI.

Similiter eos, qui exaſperant, qui habitant in ſepulcris.] Chaldæus (Pharao autem,& exercitus eius,qui pertinaces fuerunt ad dimittendos illos(Iſraëlitas)inhabitant ſiccum(ibi merſi, vbi ſicco Iſraëlitæ veſtigio euaſerunt, & qua ipſi eos perſequentes tranſibãt,perinde ac ſi tellus foret ſicca.)Sed alium attuli ſenſum:quamuis hoc ipſum per allegoriam ſolet intelligi de Diabolo,& liberatione ſpirituali.

Symmachus:(οἱ δὲ ἀπειθεῖς κατῳκήσαν αὐχμώδεις ξηρότητα.) Increduli autem habita-

habitabunt æſtus ſiccitatem.) Aquila(οἱ ἀφιστάμενοι ἐσκήνωσαν λιοπετρίαν. Rebelles habitauerunt rupem.) Theodotio(Ἐκκλίνοντες declinantes.) Auguſtinus(amaricantes) Hilarius(Qui exacerbabant)exemplum afferens, Paulum antea perſecutorem [a], tum etiam perſecutores legis, & quotquot cõtra nomen CHRISTI differebant. Hieronymus(Increduli autem habitauerunt in ſiccitatibus) Arnobius in Commentario:(Qui in iram prouocant)dicens tales eſſe Magos. Illo verò modo legit Pſalteriũ Vaticanum. (Similiter & eos, qui in iram prouocant) item Ambroſianum. Pagninus: Verumtamen rebelles habitauerunt ſiccum; id eſt, in ſicco. Vatablus:(Habitãt in ſiticuloſo loco.) Caietanus:(Tantum rebelles habitauerunt ſiccitatem.) quaſi dicat, hos ſolos non eſſe liberatos propter ſiccitatem: qui ſenſus innuitur quoque à prioribus duobus Auctoribus, & à Clario:(Sed qui eum exaſperant, habitant in locis aridis,) nec non à Verſione Hieronymi allata, & à Felice(Certe rebelles inhabitauerũt ſiccitatem.) Omnes enim iſti ſumunt particulam אך *ach*, exceptiuè, non ſimilitudinariè, quod Septuaginta dicunt ὁμοίως. Fauent præterea Symmachus, & Aquila, tempore quoque futuro vtentes, & aduerſatiua, ſeu aſſertiua ǯ. Verùm adhærendum editioni noſtræ, & communiori ſententiæ de quamlibet magnis peccatoribus ope diuina liberandis Et quidam de Hebræis ſub typo intelligunt, qui deſertores erant, & vita indigni.

[a] *Act. 9.*
1. Tim. 1.
1. Cor. 15.

Similiter.] אך *ach*, inter alias ſignificationes hanc habet, ſeu, quod idem eſt(etiam)licet Eugubinus omnino neget. Forſitan erat אף *aph*, cuius hæc ſignificatio crebrior.

Eos qui exaſperant.] סוררים *ſorerim*, peruerſos, refractarios, rebelles, recedentes, contumaces, immorigeros, intractabiles, indiſciplinabiles, auertentes ſe ab alterius imperio, vel à conſuetudine: quos Apoſtolus nominat. υἱοὺς ἀπειθείας, filios diffidentię. Auguſtinus gręcum παραπικραίνοντας [b], melius expreſſit per(amaricantes) qui aliter dici poſſunt exacerbantes, ad amaram iram concitantes. Omnis quidem peccator DEVM naturâ dulcem ad amaritudinem adducit, & facit ſibi amarum, vt Hieronymus docet; at is præſertim, qui vt alij exponunt, contumax eſt, rebellis, &c. de quo apud Ieremiam [c] DEVS ipſe: Scito & vide, quia malum, & amarum eſt reliquiſſe te Dominum DEVM tuum, & non eſſe timorem mei apud te, dicit Dominus DEVS exercituũ. De talibus quoque loquitur Paulus [d], verbis Pſalmi 94. [e] qui obdurarũt corda ſua, ſicut in exacerbatione ſecundũ diem tentationis in deſerto, id eſt, ſicut in die tentationis, &c. & audientes exacerbauerunt, vbi eſt παραπικρασμὸς, & παραπικραίνω. Apud Oſeam [f] loquitur etiam DEVS; Ad iracundiam me prouocauit Ephraim in amaritudinibus ſuis, & apud Ieremiam [g]: Pone tibi ſpeculam, conſtitue tibi amaritudines, id eſt, cõſidera peccata idololatriæ tuæ, quibus ad iracundiam me prouocaſti. Et Petrus Simoni Mago dicit [h]: In felle amaritudinis, & obligatione iniquitatis video te eſſe. Et in Threnis eſt [i] (Ad iracundiam prouocauimus.) Hebraicè מרינו *marinu*,(Ad amaritudinem) Poſtremò quoddam iracundorum extremum genus eſt, quos vocat Ariſtoteles [k] amaros, qui difficile placantur, & longo tempore ſunt ſub ira. Sed & amaritudo pro morte crebro [l] capitur. Itaque peccatores hi ſunt, qui ſibi ipſis mortẽ à DEO, prouocata eius ira, conſciſcunt, aut ſunt quoquè ſæuiores, & crudeliores in

[b] *Ephe. 2. 2. c. 5. 6.*
[c] *Cap. 2. 19.*
[d] *Heb. 3. 8. 16.*
[e] *Verſ. 8.*
[f] *Cap. 12. 14.*
[g] *Cap. 31. 21.*
[h] *Actuum 8. 23.*
[i] *Cap. 3. 42.*
[k] *4. Ethico. cap. 5.*
[l] *Deut. 32. 24.*
Pſalm. 63. 4. & alibi.

alios,idcoque indigni miſericordia,quoniam Iudicium ſine miſericordia ei, *a Iaco. 2.13.* qui non fecerit miſericordiam[a].

Qui habitant in ſepulcris.] Hebræa dictio צחיחה *tſechicha* , ſignificat locum eminentem,& altum in petra , ſiue rupem,aut ſiccum , atque ſqualentem,id eſt,ſiccitatem ipſam,ſitim,horrorem,& aliquãdo nitorem & glabritiem,& veluti caluitiem,qualis eſt in talibus locis,vbi nullæ creſcũt herbæ,vel gramina.Quia vero ſepulcra ſolẽt eſſe arida & ſicca,idcirco L X X. τάφους poſuerunt,eoſque vulgata editio ſequitur,cum cæteri vertant vel ſiccum,ſeu ſiccitatem,vel rupem,vt vidimus.Rectè peccatores maximi , & in malo obſirmati dicuntur habitare in ſepulcris,quaſi longius remoti à vita, *b Ioan. 4.11. 38.43.* & à ſalutis remedio. Idcirco ſolet Lazarus ex ſepulcro ipſo excitatus [b] dici Symbolum huiuſmodi peccatorum. Ita quidem hoc loco Auguſtinus, qui deteriores iſtos ait eſſe,quàm priores vinctos , ſiue compeditos.Quinetiam innuitur reſurrectio corporum per iſtam loquendi formulam de habitantibus in ſepulcris,qui ſint inde educendi. Igitur malè Caluinus contendit legi debere tantum (in ſiticuloſo loco:)non potuerunt Septuaginta ignorare vocis illius notionẽ,ſed horrorẽ deſerti expreſſerunt,vnde popu- *c Cap. 37.* lus Hebræus eductus eſt,& ſub hoc typo peccatores, quo modo Ezechiel [c] captiuitatem Babylonicam appellauit ſepulcra , & populum oſſa arida , vt etiam ibi explicat Hieronymus.

Verſ. 8.] DEVS cùm egredereris in conſpectu populi tui,cùm pertranſires in deſerto.

DESVMPTVS videtur hic, & ſequens verſus ex Cantico Deboræ: *d Iud.5.4.5.* [d] (DOMINE cum exires de Seir , & tranſires per regiones Edom, Terra mota eſt,cœlique ac nubes diſtillauerunt aquis. Montes fluxerunt à facie DOMINI ,& Sinai à facie DOMINI DEI Iſrael.) Exemplo maximi beneficij aduerſus Hebræos liberatos de Ægypto confirmat,& oſtendit,vſus etiam argumento ex comparatione minorum,maiorúmque,quantum ſit illud,quod ab ipſo CHRISTO liberatore generis humani oporteat ſperare,& expectare,quando cœperit Euangelium diſſeminari in Gentilitatis deſerto.

Putat Auguſtinus , hæc , & ſequentia ſenſu litterali de Hebræis non intelligi , quoniam quo tempore ſunt educti de Ægypto , nulli tunc propriè compediti,ſeu vincti,nulli habitantes in ſepulcris oſtendi poſſunt,etſi quod habetur verſu 10.de pluuia voluntaria ſegregata hæreditati DEI infirmatæ,ſed à DEO perfectæ,de manna,& eodẽ populo ſumatur illud faſtidiente, nõ debuit,inquit,dici perfectũ populũ fuiſſe,ſed percuſſum:Denique mortui ſunt omnes in deſerto,demptis duobus: & licet in poſteris poſſet cẽſeri hæreditas perfecta,ſpiritualis ſenſus liberius teneri debet,cũ omnia cõtingerent illis in figura.Nec ego dubito potiorem eſſe ſpiritualem ſenſum,atque per ſe ab SPIRITV Sancto intentum illum qui traditur communi conſenſu à Patribus. Verumtamen ſimul exiſtimo , verba eadem aptè poſſe exponi de Hebræis,quod faciunt quoque non pauci ex Interpretibus,ac præ-

tereà

terea Cyrillus Alexandrinus [a]; & facilius, ſuauius, firmius elici alium illum *a Lib. 4. in Ioan. Cap. 18.* ſpiritualem ſenſum, ſi prior bene ſtabiliatur, atque declaretur. Non hoc negat Auguſtinus. Hilarius autem, Hieronymus, & cæteri vt certum ponunt, & monent: Eugubinus malè negat.

Cùm egredereris.] Auguſtinus: (Cùm egredieris) item Eugubinus: videlicet, vt hic oſtendatur, ſermonem totum eſſe de re futura, non de præterito egreſſu Hebræorum ex Ægypto. Hebræum & Græcum verbum Infinitiui modi cum præpoſitione בצאתך *betſethecha*, ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαί σε, admittit illam verſionem: ſicut & quod Symmachus reddit προερχομένου σου procedente te. Sed repugnat omnibus aliis, & ſequentibus etiam, quæ ſunt præteriti temporis. Chaldæus vertit hoc modo: (DEVS cùm egredereris in columna ignis nocte, & in columna nubis die ante populum Iſraël, cùm perambulares in deſerto ſolitudinis) quam paraphraſim Hilarius approbat, Hieronymus, & paſſim alij, vt dixi.

Egreditur DEVS pertranſitve, ſicut & exurgit, propter nouum effectum, ducis inſtar, aut paſtoris, &c. quem alicubi operatur, qui nullo abeſt à loco. Rabbi [b] Moſes ait egredi DEVM dici, quando magnum parat de aliquo ſumere ſupplicium, vel aliquo opere potentiam, quæ priùs abſcondita videbatur, erigit. *b r. Director. dubio. cap. 23.* Hieronymus [c] cum vult vltionem ſumere, quod eſt alienum ab eius ingenio, id eſt, à benignitate. *c In Cap. 26. Eſa. & in c. 5. Michaæ.* Quieſcit veluti domi DEVS nec niſi laceſſitus foras exit. Hinc Eſaias [d]: Ecce enim DEVS egredietur de loco ſuo, vt viſitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum. *d Cap. 26. 21.* Et in Pſalmo [e]: Non egredieris DEVS in virtutibus noſtris? id eſt, cum noſtri exercitus pugnauerint. *e Pſal. 4. 3. 10.* Sic igitur nunc egredi dicitur in conſpectu populi, vt nempe illorum aduerſarios perderet.

Cùm pertranſires in deſerto.] Auguſtinus, & Eugubinus (tranſieris aut pertranſieris. Hieronymus (Et ambulares per deſertum) Pſalterium Romanum, ſeu Vaticanum (quod nunc nempe in æde S. Petri recitatur: (Et cùm tranſgredereris per deſertum.) Ambroſianum: (Dum tranſgredereris in deſerto) Symmachus Theodoreto etiam teſte, βαίνοντος διὰ τῆς ἀοικήτου, & refertur ad λαοῦ σοῦ, & ad præcedentia alia verba: (DEVS cùm egredereris, & cæter.) & vt Symmachus vertit, DEVS cùm tu præcederes ante populum tuum tranſeuntem per deſertum.) Repugnat *f Cap. 7. 36.* Hebræo verbo בצעדך *betſahhdecha*, quod affixum habet ſecundæ perſonæ. *g Serm. 1.* Significat autem id verbum incedere cum pompa, deambulare, vulgò *paſſeggiare*. *h In Pſ. 3 in c. 3. Abac. epiſ. 138.* Cur autem tam lentos progreſſus populum facere per deſertum DEVS in terram promiſſam voluerit, dixi in Actibus Apoſtolicis [f]; necnon de annis, fuerintne quadraginta, pluréſve. *i Præfa. in Pſ.* Additur hîc Hebraicè, ſicut *k Præfa. in Pſalm.* & aliquot locis aliorum Pſalmorum, & in Cantico Habacuc vicibus 73. *l Præf. in Pſ.* סלה *ſela*, Græcè διάψαλμα. Reddit hoc loco Chaldæus (In æternum) *m Addit. 3. in Pſ. 46.* Hieronymus (Semper.) Diſputat de iſta voce diligenter Ribera in Habacuc: Toletus Commentario in Pſalmum trigeſimum primū [g], poſt veteres Hieronymum [h], Chryſoſtomum [i], Theodoretum [k], Euthymium [l], & recentiores, Paulum Burgenſem [m], Auctorem Theſauri Hebraici [n], & Græcè [o], Eugubinum [p], Vatablum [q], Genebrardum [r], &c. Variis modis exponitur, pro ſigno interponendi ſilentij, quam Muſici vocant pauſam: aut commu-

n Radice סל *ſala.*
o Verbo Διαψάλλω.
p In Pſal. 3.
q Ibidem.
r Ibidem.

tati

tati metri; aut noui ſenſus : aut rythmi, id eſt, vel vocis intermittendæ, vel inſtrumenti muſici. Hæc ex Hieronymo, qui citat Origenem. Addit Theodoretus pro ſigno variandæ nouæ vocis humanæ, vel inſtrumenti : & idcircò dici à Septuaginta διάψαλμα : quod facit etiam Symmachus ac Theodotion. Qua in re nō audiendus Eugubinus, dum negat ſic vertiſſe Septuaginta : Suidas autem ſcribit διάψαλμα eſſe μέλους ἐναλλαγὴν cantus immutationem. Vatablus [a] & Rab. Dauid, pro ſigno vocē eſſe intēdendam, & ma-
a In Pſal. 3. gna quadam attentione perpendendum id, quod præceſſit: ſicut ait Toletus, quādo nunc Muſici inſigunt bemol. Eugubinus [b] pro nota ornatioris ora-
b Ibidem, & in Pſal. 67. tionis illo ferè modo, quo vſurpatur à Græcis ῥὰ, κὲν, μὴν, τὶ, δὴ, πῶ, θὶν, &c.

Aliam retuli ſententiam ex Chaldæo, & Hieronymo, vt ſignificet ſemper, ſiue in ſecula, (quam item ſequitur V. & VI. Editio, & Aquila ſignificationem.) ſiue quod vt Hieronymus dicit, quæ præceſſerunt, aut ſequuntur, ad æternitatem pertineant. Idem Eugubinus adhuc refert eſſe vocem exaggeratioris affirmationis, vt apud eoſdem Hebræos, (amen) ſeu (emeth) ſeu (chen hu) vt ait Rab. Abraham, & Auguſtinus [c] meminit; qui tamen
c In Pſal. 4. potius aſſentit in dictam dictionem διαψάλματος pro interuallo, intermiſ-
d Epiſt. ad Marcellam. ſione, ſilentio in pſallendo. Rurſum Hieronymus [d] docet idem valere quod apud Latinos opere completo explicit, aut feliciter, aliúdve tale, & Hebræos ſcripta confirmando ponere (Amen) vt feliciter tranſlata proteſtentur (Salom, id eſt, pax) vt ſcripta ſcribendáve magis celebrent (ſelah, id eſt, ſemper.) Poſtremò recitat Euthymius ſententiam dicentium, denotare illuminationem diuini SPIRITVS, quæ canentibus tunc appareret. Difficilis eſt inter tot opiniones optio, immò vix vlla ſatisfacit, cùm cunctæ rationes hæ locum videantur habere non minus aliis in Pſalmis, in quibus
e Vt in Pſalmo 3. & 23. illa dictio non ponitur. Reperitur præterea in Pſalmorum fine [e], & in Pſalmis bene longis [f], inquit Hieronymus, non inuenitur; in his exigere-
f Vt in Pſal. 36. & 77. & 118. tur mutatio aliqua, in illis non poteſt eſſe.

Probabilius videtur notam eſſe vocis contentionis, vel potius è contrario quietis, ac ſilentij, ad monendum de notabiliore ſententia, quæ mereretur memoriam ſempiternam, quòd nempe potiſſimū pertineret ad CHRISTVM, & Gratiæ myſteria, & mores. Sic auditores inuitabantur ad fauendum, & conſentiendum dictis, aut ad rei propoſitæ grauitatem meditandam. Et quidem διάψαλμα ſignificans intermiſſam cantilenam, ſatis deſignat dictum ſilentium : at (ſemper) indicat cauſam cur ſilentium fieret. Itaque narrata hîc beneficio liberationis populi Hebræi de Ægypto, cùm ipſemet præibat dux DEVS, & tanta edebat prodigia, meritò appoſitum eſt סלה ſelah, & διάψαλμα, vt tanti momenti res facta ſilentio attentius conſideretur, aut per contentionem vocis quàm ſit magna, intelligatur. Si Pſalmus, in cuius fine collocabatur ſelah, vltimus etiam erat eorum, qui tunc canebantur, non ita congrueret ratio de ſilentio, ipſe enim cùm eſſet cantus totius finis, ſilentium per ſe ſatis imponebat.

Equidem cum videam ab Interprete Latino præteriri hanc dictionem, mihi perſuadeo non pertinuiſſe ad integritatē orationis, verum fuiſſe duntaxat notam vnum aliquod ſignificātem ex dictis, fortaſſe magis intendendam vocem, aut ſonum propter allatam cauſam. Illa porrò cauſa de maiore

iore orationis vel aſſeueratione, vel ornatu requirit, vt dictio ipſa exprimeretur: ea verò quam nunc dixi, non item, ſed ſolùm monebat cantorem, quo pacto quæ caneret, aut inſtrumento muſico pulſaret, certa modulatione exprimeret. Nec tamen adhuc video cur dictione ad id opus fuerit, vt non ſuffecerit nota alia ſiue character, vt ſunt, quibus apud Hebræos accentus notãtur, nõ Grãmatici tantùm, & Rhetorici, ſed prætereà Muſici: & Muſici noſtri, ſicut dixi, notas habẽt pauſæ, & mollioris vocis, & Carthuſiani, vt ad ea quæ cantant, magis attendant, pſallántq; iuxta conſilium Pauli [a], melius mente, ſpiritúque vtuntur in medio cuiuſuis verſus aliquo temporis interſtitio. De radice שלה *ſchelah*, nihil certi comperio. Conſtat סלל *ſalal*, eſſe exaltare, & eleuare: שלה *ſchalah*, æſtimare. Hodie Hebræi addunt extremis ſuis precibus & Epitaphiis אמן סלה *amen ſelah*.

a 1. Cor. 14. 15.

Verſ. 9.] TERRA mota eſt: etenim cœli diſtillauerunt à facie DEI Sinai, à facie DEI Iſrael.

HINC narratio incipit de prodigiis. Terræ motum, & cœli diſtillationem Genebrardus metaphoras eſſe putat de calamitatibus in hoſtes Iudæorum Ægyptios, & Arabicos immiſſis, quo pacto & Rahab [b] celebrat pertetrefactos hoſtes Hebræorum à DEO. Videtur ſententia Rabbi David Kimhi: propterea ſubiici mox verſu ſequenti: Pluuiam voluntatiam ſegregabis DEVS hæreditati tuæ, &c.) Annuit Caietanus iuxta illud [c], Tunc conturbati ſunt Principes Edom, robuſtos Moab obtinuit tremor. Ribera [d] quoque indicat ſolam indicari admirationem & ſtuporem, quo commouerentur omnes ad res admirabiles quæ fiebant, ſicut & in Pſalmis dicuntur montes exultare, & colles, & terra moueri à facie Domini [e]: & prouocantur cœli, vt lætentur, terra, vt exultet, mare, vt commoueatur lætitia, campi vt gaudeant [f], & apud Aggæum [g] eſt de aduentu CHRISTI in carnem: Adhuc vnum modicum eſt, & ego commouebo cœlum, & terram, & mare, & aridam, & mouebo omnes gentes, & veniet Deſideratus cunctis Gentibus. Lætati ſunt enim ANGELI, ac deſcenderunt [h], & magna extiterunt bella paulò ante, atque prodigia, etiam terræ motus, &c. Melius Chaldæus, & cæteri de Lege interpretantur, quæ cùm daretur, auditæ ſunt voces [i], viſæ coruſcationes, totus fumigauit mons, & vt Hebræi tradunt, tremuit etiam. Typus autem fuit eius terræ motus, qui contigit CHRISTO patiente, atque myſtici alterius, quo Gentium natio accurrit ad Euangelium opera Apoſtolorum [k], qui vt cœli diſtillauerunt à facie DEI, id eſt, per gratiam ipſius ſuper quas prætereà Gentes diuini ros fauoris defluxit, & panis cœleſtis CHRISTI corporis ipſis communicatus eſt. Ita ferè Patres Hilarius, Hieronymus, Auguſtinus, Theodoretus, ac reliqui noſtri colligentes etiam eundẽ eſſe vtriuſque Teſtamenti DEVM. Sed Arnobius de ſtella Magorum [l], accipit diſtillationem, & pluuiam cantum ANGELORVM nato CHRISTO [m].

b Ioſue 2. 9. 10. 11.
c Exo. 15. 15.
d In cap. 2. Aggæi, nu. 21
e Pſ. 113. 4. 6. 7.
f Pſ. 95. 11.
g Cap. 2. 7. 8
h Luc. 2. 9. 13. 14.
i Exo. 19. & 20.
k Act. 2. 2. 6
l Matt. 2. 2.
m Luc. 2. 13.

Terra mota eſt.] Dixi quomodo: & alias [n] docui maieſtatem, ac potentiam ſuam hac ratione DEVM declarare ſolere. Legendus Aretas in Apocalypſim [o]. Hinc docet terræ motum ſumi pro rerum mutatione, vt ibi [p]:

n Act. 4. 31.
o Cap. 18. vel 6.
p Agg. 2. 7.

Adhuc ſemel commouebo. Dicit etiam hoc loco egreſſionem Iſraëlitarum ex Ægypto vocari terræ motum. Eodem pacto vult vocari terræ motum,
* Cap.6 12. qui prędicitur in Apocalypſi*, vel de Romanis euerſuris Ieroſolyma, vel de grauiſſimis afflictationibus tempore Antichriſti. Verumtamen propriè ſumendos cenſeo terræ motus, de quibus reliqui dictorum locorum diſputant Interpretes, & de præſente idem cenſeo: tametſi liber Exodi non adeò diſertè meminerit: nam & quædam Pſalmus LXXVII. exprimit, quæ ibi non ſunt de plagis, &c. vt ærugine fructus conſumptos,
a In cap.7. Exodi Diſp. 12. num. 64. moros in pruina, poſſeſſiones igni, licet conetur Pererius [a] ad decem plagas reuocare, quæ ſunt in Exodo. Sic verò in Deboræ recitato Cantico habetur, Terræ motus, & cœlorum, & nubium in aquas diſtillatio: vt & Arias in eius loci expoſitione annotat.

Etenim cœli diſtillauerunt.] Hebraicè אף *aph*, etiam &c. Sic nonnunquam enim aut etenim affirmat, vel nectit, non cauſam reddit, & cauſalis apponitur coniunctioni per τὸ παρέλκον. Hoc modo dicimus, enimvero, verùenim-
b Verſ.1. vero. In Pſalmo centeſimo vigeſimo octauo [b]: Sæpè expugnauerunt, &c. etenim non potuerunt mihi גם *gam*, etiam, certè, &c. Chryſoſtomus & alij legunt, ἀλλ' οὐκ, ſed non, &c. Cœlorum porrò diſtillationem pro fauore di-
c Gen.27.28. uino interpretatur Eugubinus, vt illud: Det [c] tibi DEVS de rore cœli
d Eſa.45.8. benedictionem, &, Rorate cœli deſuper [d]: Rab. Kimhi, & alij pro aëris obfuſcatione contra hoſtes, ingentibúſque pluuiis, quibus Seon oppreſſus eſt rex Amorrhæorum: Theodoretus pro manna, id quod etiam tenet Caietanus, nec negant Patres Latini, & multi tradunt Hebræorum: qui præterea dicunt duplici rore manna tectum fuiſſe, inferiore, qui purgabat terram, & cui manna ſuperueniebat, ſuperiore, quo cum priore ceu in theca concluderetur, & quando ſuperior ad orientem Solem euaneſcebat, illud appareret: qui typus, inquit Genebrardus, cenſeri poſſet Corporis CHRISTI latentis in ſpeciebus Sacramentalibus, & non priùs ab intellectu noſtro intellecti, quàm ros humanæ rationis diſpareat ad lumen Fidei. Verùm de
e Cap.16.20. hoc egimus in librum Sapientiæ [e]. Addit Ianſenius, & Hieronymus Oſo-
f Iud.5.4. rius, pluuias, & fulgura. Fauet Deboræ Canticum priùs citatum [f]: Cœlique ac nubes diſtillauerunt aquis. De pluuiis Lyranus conſentit ex nube denſiſſima defluentibus, quæ operuerat montem. Auguſtinus exponit de rore
g Pſal.81.1. prædicationis Apoſtolorum, qui vocantur cœli enarrantes gloriam DEI [g],
h Deu.32.2. cuius quoque verbum comparatur cum rore [h].

Cœli.] Notiſſimum eſt pro aëre cœlos vſurpari: quo pacto & ipſum man-
i Sap.16.20. na panis de cœlo nominatur [i], id eſt, decidens de aëre: quanquam & à cœlitibus factum, ſicque panis ANGELORVM. Et mandauit nubibus deſuper, & ianuas cœli aperuit, Et pluit illis manna ad manducandum, & pa-
k Pſ.77.23. 24.25. nem cœli dedit eis, Panem ANGELORVM manducauit homo [k]: Ap-
l Exo.16.4. pellatur item hoc manna pluuia de cœlo [l]: & cùm deſcenderet nocte ros,
m Nũ.11.9. deſcendebat pariter & man [m].

Diſtillauerunt.] נטפו *natephu*, ἔσταξαν. Hæc verba de manna, & rore &, pluuia intelligi poſſunt, non ita de fulguribus, quæ Ianſenius addebat; nec etiam de aëris obfuſcatione propriè loquendo, quam Rab. Kimhi; ſed nec de maioribus imbribus, qui decidentes impetu terrefacerent hoſtes.

Quan

Quanquam terrorem in Sina fuiſſe certum eſt non propter hoſtes, ſed propter Hebræos ipſos, vt ſancto quodam terrore concuſſi, legem religioſiùs acciperent. Fateor ſtillandi verbo, ſicut & pluendi, interdum ſignificari animaduerſionem, & punitionem diuinam [a], fortaſſis ab eo tempore, quo pluuiis aquæ periit Mundus: & Sodomæ ignis, ac ſulphuris: & crebrò quando pugnat DEVS aduerſus impium aliquo ſupplicio, id facere inducitur tanquam pluens de cœlo [b]; ſed & ſtillare Propheta dicitur, quando comminatur ſeueriùs [c]: ſtillæ namque deſcendunt cum nimbo, & impetu, & quamuis leniter primum cadant, indicant tamen procellam ſæuiorem. Attamen conſtat quoque ſtillare eſſe blandè loqui, & accommodatè ad captum auditorum [d], & cum fructu: diciiúrque de rebus maximè odoriferis, vt & nomen ſtacte [e], ſiue gutta [f], נטף *nataph*, ϛακτὴ. Hoc autem loco pluribus Auctoribus, vt dixi, videtur exprimi benignitatis DEI opus.

a 2.Paral.1.7. Michea 2. 6.
b Pſal.10.7. Iob 20.23.
c Ezech.21. Cap.26 4. Mich.2.6. 11. Amos 7. 16.
d Deut.32.2. Iob 29 22. 2.Machab.8. 27. Amos 9.13.
e Exod 30 3.
f Pſal.44.9.

A facie DEI.] Hebraicè: (A faciebus DEI, זה סיני *Zeh ſinai*. Pagninus vertit (hic Sinai) nempe tremuit. Eodem pacto Vatablus, Clarius, & Caietanus. Felix (hoc Sinai à facie DEI.) Hieronymus (Hoc eſt in Sinai.) Auguſtinus (Mons Sina à facie DEI Iſraël) & poſterior ſuppleri vult (diſtillauit:) monétque in quibuſdam codicibus Latinis, & Græcis non haberi (mons Sina.) ſed (à facie DEI Sinai, à facie DEI Iſraël.) vt ſit ſenſus: (Cœli diſtillauerunt à facie DEI, qui legem dedit populo Iſraël, & benedictionem daturus erat, qui legem dederat [g]. At Genebrardus reddit: (Huius Sinai) id eſt, A facie DEI, qui eſt DEI huius Sinai, vbi contigerunt dicta mirabilia [h]: In aliquibus codicibus Græcis, vt in Vaticano (Τῦτο Σιωαὶ) In libro Iudicum [i], vnde dixi videri ſumptam ſententiam iſtam, ſic legimus: (Montes fluxerunt à facie Domini, & Sinai à facie Domini DEI Iſraël. יהסיני *iehſinahi*, τῦτο Σινὰ) Pſalterium Vaticanum (A facie DEI: mons Sina à facie DEI Iſraël) vbi ſupplendum aliquid videtur, Verbi gratia, tremuit, aut fluxit, &c. Pſalterium Ambroſianum (A facie DEI, qui eſt in Sina.) Ianſenius poſt Theodoretum, ſupplet (A facie DEI Sinai,) qui apparuit in Sinai. De nomine Sinai dixi Actuum 7. [k]

g Pſ.83.8.
h Exod. 19. & 20.
i In cap.5.5.
k Verſ.30.

A facie DEI *Iſrael.*] De voce Iſraël, & quare peculiariter dicatur DEVS Iſraël, egi in eâdem Hiſtoria [l].

l Cap.1.6. Cap.13.17.

Verſ. 10.] PLVVIAM voluntariam ſegregabis DEVS hæreditati tuæ, & infirmata eſt: tu verò perfeciſti eam.

POSITO ſuperiùs exemplo de manna videtur prædicere Dauid multo nobiliorem pluuiam cœleſtis, & Euangelicæ doctrinæ, qua reddatur valeris, ac perfecta Eccleſia, quæ debilis priùs erat, & infirma. Et quidem ſatis communis Noſtrorum ſenſus confirmatur ex verbo temporis futuri, cùm fuerit præcedente verſu præteritum tempus. Confirmat Hilarius pluuiæ nomine doctrinam intelligi Moſis exemplo in Deuteronomio [m], Hieronymus comprehendit vnà & prædicationem ſanctam, & legem quæ per

m Deu.32 2.

Moſem data eſt [a],nimirùm tanquã typum illius.Hugo Cardinalis docet,cur prædicationi congruat pluuiæ nomen: prætereà CHRISTO: denique lacrymis.Lege.Quod ſi priora de pœnis,quas eſſent aduerſarij paſſi, placet intelligere,antitheſis maior erit blandioris, & fœcundioris pluuiæ,&c.

a Ioan. 1.17.

Voluntariam.] Ἑκούσιον, נדבות *nedaboth.* Pagninus (Munificentiarum.) Caietanus (Voluntatum) Vatablus primo,& ſecundo modo,aut liberalitatum,& abundantem. Explicat Caietanus de duplici pluuia mannæ, & coturnicum, & vtramque fuiſſe voluntatum, id eſt, appetitionum populi, appetentis cibũ,& carnes: (Indicat id Gloſſa ordin.)& vtrãq; feciſſe DEVM eleuare (ſic enim vertit,pro ſegregabis,vt videbimus) quia ambæ miraculo factæ ſunt, licet per cauſas ſecundas. Theodoretus ait,voluntariam pluuiam dici,ſiue ſpontaneam, ob liberum arbitrium, quoniam non ex neceſſitate irrigatur aliquis, ſed doctrinæ acquieſcens conſequitur gratiam. Hilarius, (Quoniam prouidus voluntatum, & bonæ voluntatis cuiuſque, ſegregauit nonnullos ad prædicandum,vt Paulum perſecutorem, Petrum negatorem CHRISTI. Auguſtinus [b] propter ſingularem electionem, qua ſibi DEVS elegit Hebræum populum, Non faciens taliter omni nationi,nec iudicia ſua manifeſtans aliis [c], & propter gratiam, quæ ſine meritis datur ab eo,qui voluntariè gignit nos verbo veritatis [d],& ſcuto bonæ voluntatis ſuæ circumdedit nos [e]. Arnobius: Quando cecinerunt ANGELI pacem hominibus bonæ voluntatis [f].Genebrardus,de liberalitate in Eccleſiam,ita vt in Synagogam diſtillauerit DEVS,ac depluerit imbres iracundiæ ſuæ,vt prioribus verbis indicatur, iuxta vnam expoſitionem. Ambroſius [g] de diuina & ſanctificante gratia, cuius per ſe auctor DEVS, non homo, & illius typum eſſe pluuiam iſtam, ſicut & rorem, Gedeonis [h] nempe, & Ioëlem locutum de illa gratia, SPIRITVque illis verbis [i]: Effundam de SPIRITV meo,&c. Hoc ſenſu Gregorius [k], pluuiæ patrem [l] interpretatur DEVM, qui ſiccam terram humani cordis guttis ſcientiæ gratuitò aſpergit, non pro noſtris meritis, ſed pro ſuæ munere benignitatis,& aliquando prohibet huiuſmodi ſtillas cõtumacibus [m]. Denique prædicatio ſtillarum inſtar eſt, roríſque teneri, quando prædicator diſpenſatione aliqua temperat ſermonem, vt vbertim pluuia manans, cùm quæ de ſupernis ſentit, virtute qua præualet, loquitur: Virumque à Moſe expreſſum dicente [n]: Expectetur ſicut pluuia eloquium meum, & deſcendent ſicut ros verba mea.

b 4. de TRIN. cap. 1. & hic.
c Pſ. 147.20.
d Iaco. 1.18.
e Pſal. 5.13.
f Luc. 2.14.
g 1. de SPIRITV ſancto in proœmio.
h Iud. 6.37. & ſeq.
i Cap. 2.28. Act. 2.17.
k 29. Moral. cap. 15. vel 20.
l Iob 38.28.
m Eſa. 5.6.
n Deut. 32.2.

Credo volũtariam quoque pluuiam dici,quia tempeſtiua,opportuna,& deſiderata: non prima quidem omnino gratia, quæ nobis ſine nobis, id eſt,conſenſu noſtro datur, ſed alia, quæ reſpondenti, acceptanti,deſideranti: quamuis & de prima nonnullum deſiderium naturale,imperfectúmque eſſe nõ repugnat,poſita nõnulla auditione quod talis dari poſſit vel ſoleat à DEO. Chaldæus explicat pluuias viuificationis,& rores ſpontaneos.

Segregabis.] Pſalterium Vaticanum & Ambroſianum (Segregans) ex Hebræo vertit Hieronymus (Eleuaſti) Pagninus (Feciſti eleuare) Caietanus (Facies eleuare) Vatablus (Deſtillabas) Felix (Eleuabas.) Alij,ſtillare facies, ídque pro ſtillaſti, vel ſtillas, vel ſtillabas: aut (rigas.) Græcum verbum, ἀφοριεῖς eſt futuri temporis,propriè ſignificans ſegregabis,ſiue ſeparabis:

parabis:

parabis : Hebræum תניף *thanph*, eiuſdem temporis, multa ſignificat, ſtillare,effundere, aſpergere, eleuare,cribrare, concutere. Chaldaicè ארמיתא *aremittha*, Proieciſti. Etſi autem quandoque præteritum pro futuro,& vice verſa ab Hebræis vſurpetur : tamen ſtandum hic iudicio Septuaginta,& Interpretis noſtri. Segregatio denotat vim diuinæ vocationis, & electionis; eleuatio finem, qui altus eſt,nempe beatitudo. Quod ſi pluuia, EVCHARISTIA eſt,voluntaria eſt, quia ſumma voluntate inſtituta, ſummóque amore,cùm in finem CHRISTVS dilexiſſet ſuos [a], & exquiſita in omnes voluntates ipſius [b]; ſummopere item à nobis expetenda,& magna voluntate percipienda.

a Ioan.13.1.
b Pſal.110.2.

Hæreditati tuæ.] Sæpe populus Hebræus Domini vocatur Hæreditas [c], ipſæque viciſſim illius [d]. De ſecundo facilior cauſa, quia omnis quidem Iuſtus adoptione Filius DEI fit, ac proinde hæres, ſalua ſimul ratione præmij, vt aliàs docuimus, peculiariter tamen ij, qui magis proprio & peculiari DEVM colunt ritu, legéque. Primi ratio ferè eadem,vt licet omnium ſit DEVS hæreditas,finis,& beatitudo,qui eam conſequuntur,præcipuo tamen modo illorum à quibus ſtudioſius, ſeu paternum atque hæreditarium bonum cuſtoditur, & amatur. Cuilibet priuatim licet dicere:DOMINVS pars hæreditatis meæ [e], & Hęreditate acquiſiui teſtimonia tua [f]; &,In hæreditate Domini morabor [g] ; atque hoc nomine in Nouo Teſtamento aliquoties felicitas dicitur [h]. Multò magis DEI cenſetur hæreditas Eccleſia, & huius è contrario potiore iure DEVS. Non inuidet nobis DEVS hæreditatem FILII ſui naturalis : Non confunditur hic FILIVS nos appellare fratres ſuos [i], non periclitatur hæc hæreditas diminui, dum communicatur tam multis : non poſſident hæreditatem filij ſine patre, quoniam iſte non moritur, ſed poſſidemus eum, & ille nos, & ſuamet hæreditate, ac felicitate fruitur ipſe : ſemel adita hæreditas hæc nunquam perditur,quippe incorruptibilis,incontaminata,immarceſcibilis,conſeruata in cœlis [k]. De his Auguſtinus [l].

c Exo.15.17. Deuter.9.26. 29.c.32.9. 2.Reg.21. 3. Pſal.27.8.& alibi.
d Num.18. 20. Deut.18.2. Ioſue 18.7.& alibi.
e Pſ.15.5.
f Pſ.118.111.
g Eccl.24.11.
h Gal.3.18. Epheſ.1. 14. 18. Cap.5.5. Coloſſ.3. 24. Tit.3.7. Heb.1.14. Cap.9.15. 1.Pet.1.4. Iaco.2.5.
i Heb.2.11.
k 1.Pet.1.4.
l Sermo.13.de verb.Apoſtoli,& ſer.119. de Tempor., & in Pſ.136. & 149.

Illud præterea verum eſt Hebræum populum deſcendiſſe de Sem primogenito Noë [m],& primogenitos in lege naturæ Sacerdotali munere functos: & DEVM præcepiſſe in lege ſcripta primogenitos offerri ſibi, Quocirca poſſet propter iſtam cauſam aliquo modo vocari populus Hebræus hæreditas DEI. Non facit quidem ad rem præſentem, nec omittenda tamen annotatio,vocabulum hæreditatis,necnon ſortis,& partis nonnunquam in deteriorem partem ſumi atque de pœna,& ſupplicio [n] :Totus homo hæreditas DEI eſt, nec ſui ipſius eſt,ſed illius. Fornicator eſt, ac profanus, qui propter quamlibet creaturam,ſicut Eſau propter vnam eſcam [o],vendit primitiua,ſubtrahens ſe DEO, & DEVM ſibi,pro parua voluptate magnam dignitatem,inquit Cyrillus Ieroſolymitanus [p].

m Gen.6.
n Iob 20. 29. Pſ 62.11. Iſa.17.14.
o Gen.25.34. Heb.12.16.
p Catech.4.

Et infirmata eſt;tu vero perfeciſti eam.] Refert Theodoretus interpretationem Symmachi,& Aquilæ.Prior ſic habet : *ἣν ἐξεποίησας, ἢ ἤδρασας* : (Quam effeciſti vel adoptaſti, vel emancipaſti.) Poſterior hæc eſt:*Καὶ μεμοχθηκυῖαν σὺ ἤδρασας*, Et (vt vertiſſe videtur Hieronymus :) laborantem tu confirmaſti.)Chaldæus(Et eccleſiam, ſiue congregationem laborantem tu erexiſti.)Vatablus:(Et laborantem confirmabas)Pagninus:(Et labore confectam

tu confirmaſti eam.) Alij:(Et ſi fatigata fuit,tu confirmaſti eam.) vel, cum defecta eſt viribus, tu reficis illam,reſtituendo nempe fœcunditatem, qua ad tempus viſus es illam priuaſſe. Caietanus:(Et fuit laſſa;tu firmaſti ipſam) Genebrardus cum Rab.Kimhi vult eſſe hypotheticam phraſim cum eclipſi particulæ(Si)quod ſi hæreditas tua infirmata eſt,fatigata,oppreſſa, afflicta, malè affecta ab hoſtibus,tu ſanè ſtabiliuiſti,& roboraſti eam. Pſalteriū Vaticanū(etenim infirmata eſt)verbum ἠσθένησε eſt (infirmata eſt) נלאה *nileah*,laborauit,defecit, fatigata eſt, laſſata, debilitata. Poteſt hypothetico ſenſu quod in præterito dicitur, vel in præſenti (vtrumuis enim fuit hebræum verbum)intelligi quoque in tempore futuro,quaſi diceret,Si fuerit infirmata,perficies,infirmatam perficies. Exiſtimat Ribera [a], verti potuiſſe pro(infirmata eſt,(cœpit) Infirmari enim Hebræos dicere, pro incipere, quia res dum incipit, minus habet firmitatis, viriumque. Fateor verbum חלה *chal th*, & חלל *chalal*, & חול *chul*, de quo ibi diſputat, habere vtramque ſignificationem:at non idem eſt de לאה *laah*, huius loci verbo.

Fecit id DEVS hæreditati ſuę Synagogæ, id eſt,facere ſolet,& facturus prædicitur eccleſiæ ſuæ. Perculſos Hebræos cum daretur lex,tot tonitruis, fulgoribus,&c.roborauit,& recreauit DEVS: multo melius Eccleſiam,vt puſillum gregem confirmauit CHRISTVS [b], conſtantem ex Gentibus, quas dedit ei PATER hæreditatem [c]. Nam Petrum negantem reſpexit [d]: perſecutorem Paulum vocauit [e]: colaphizato dixit gratiam ei ſuam debere ſufficere [f]:fugientes Apoſtolos poſt reſurrectionē inuiſit [g], & columnas firmas eccleſiarum fecit [h]: vt Paulum [i], ſic ſine dubio ſegregauit ex vteris matrū Apoſtolos cæteros,vt tanquam imbres emitterēt eloquia ſua [k]:legem,quæ infirmabatur prę impoſſibilitate per carnē [l], adimpleuit [m], vberiore gratia communicata: fortem aduerſarium ligauit [n]: vicit mundum [o]:victoriam nobis contulit [p]. Hæc ferè Theodoretus,ſiue Baſilius, Hilarius, Auguſtinus, Hieronymus, ſiue Origenes,& paſſim cæteri expoſitores, nec non Bernardus [q], qui propterea notat Petrum Paulumque meritò vocari viros miſericordiæ [r], propter multam miſericordiā quam ſunt conſecuti,& qua ſunt poſt peccatorum infirmitatem confirmati. Arnobius confirmatos intelligit Apoſtolos à CHRISTO,quando poſt reſurrectionem oſtendit eis plagas [ſ], &c.

Sed latius patet confirmatio, & perfectio, tum propter SPIRITVM principalem [t], & Sacramentum quod Confirmationis vocatur,& alia Sacramenta,quibus corroboramur,tum propter CHRISTI promiſſa tempore perſecutionum,vt detur os,& ſapientia, cui non poſſint reſiſtere, & contradicere omnes aduerſarij [u], deniquc vt portæ inferi non præualeant [x].

a Oſea 11. nu.25.
b Luce 12. 32.
c Pſal. 2. 8.
d Luc 22. 61.
e Actuum.9.
f 2.Cor.12.9.
g Ioan. 20.
h Pſal.74.4.
i Gal.1.15.
k Eccle.39.9.
l Rom. 8. 4.
m Matth.5. 17.
n Luc.11.22.
o Ioan.16.33.
p 1. Cor.15. 57.
q Serm.3. de Pet. & Paulo.
r E cleſia ex Eccleſiaſtico Cap. 44. 10. in Octaua Apoſtolo. Petri, & Pauli.
ſ Ioan.20.
t Pſal.50.14.
u Luc.21.15.
x Mat.16..8.

Verſ. 11.] ANIMALIA tua habitabunt in ea, paraſti in dulcedine tua pauperi DEVS.

HIc effectus cœleſtis illius pluuiæ,& roboris diuini,vt DEI grex pacatus degat,ſiue peculium,quæ dicta prius eſt hæreditas, & in magna qua-

gna quadam in præparatis à DEO eſcis ſuauitate,atque iucunditate.Theo-
doretus Apoſtolos intelligit, quibus DEVS quodammodo conſcenſis,
homines conuerterit.nam & equos ab Habacuc [a] nominari, & hodiéque [a] Cap. 3.8.
habitare Apoſtolos in DEI hæreditate,id eſt,Eccleſia,tum per ſcripta ſua,
tum per Reliquias,per quas reddunt ſanctos illos,qui accedunt ad eas.Ad- [b] Cap.1.& 10.
de Euãgeliſtas,qui paſſim per animalia quatuor in Ezechiele [b],& Apocaly-
pſi [c] deſignati dicuntur. Talem eſſe Paulum Vas electionis appellatũ [d].Hi- [c] Cap.6.
larius explicat per eloquia diuina reddi ſpirituales,qui prius erant animales, [d] Act.9.15.
& ea ipſorum effici faucibus dulcia,cũ euaſerint pauperes Spiritu.Cõſentit
Hieronymus,Gloſſa Interlin.Gentes manſuefactas,& conuerſas. Quo poſ-
ſet pertinere linteum oſtenſum Petro [e]. Beda vult ſignificari minores fi- [e] Act.10.11.
deles qui ſunt adhuc perficiendi,& alendi.Chaldæus explicat de ANGE-
LORVM cuſtodia his verbis (Viuificationem tuam,ſiue animalia tua,col-
locaſti in ea,præparaſti exercitus cœtuũ Angelicorum ,vt benefaceres pau-
peribus DEI.) Vocare ſolent ANGELOS Hebræi nomine Animalium,
vel potius quod apud eos ſignificat Hebræum חיה *chaiah*,vt & apud Græ-
cos ζώων Viuentium. Quo etiam pacto ab Ariſtotele appellatur DEVS
ζῶον μακάριον, Animal beatum. Latinè non ita loquimur, quia dicitur ab
anima,quæ cõpoſiti pars eſt,& reſpirationis notioné includit,quaſi ἄνεμος.

Sunt & qui per dicta illa Animalia in quadriga Ezechielis ANGELOS
intelligant,qui ANGELI quandoque throni appellantur,quibus inſideat
DEVS.Hieronymus Oſorius de Hebræis exponit,non quibuſcunque,ſed
vilioribus, inſtar animalium brutorum,imperitis, ita vt & his conſuluerit
DEVS, non tantùm magnis,ac ſibi cariſſimis: illos enim item alliciendos
fuiſſe,ſuauitate atque deliciis.In Pſalmo quodam alio [f] eſt:Homines,& iu- [f] Pſal.35.8.
menta ſaluabis Domine:quemadmodum multiplicaſti miſericordiam tuam
DEVS. Videri poſſet præterea ſermo eſſe de pecore, & armento, propter
abundantiam paſcuorum ex pluuia illa voluntaria, & ſpontanea, quam
pollicitus eſt DEVS [g], ad differentiam Ægypti, vbi in hortorum morem [g] Leuit.26.3.4.
aquæ ducuntur irriguæ.DEVS ipſe dicit [h]:Quoniam meæ ſunt feræ ſylua- Deut.11.10.
rum,iumenta in montibus,& boues.Nec deeſt qui de coturnicibus à DEO 11.12.
miſſis [i] accipiat animalia, de quibus egimus in libro Sapientiæ. [h] Pſ.49.10.

Animalia tua.] חיתך *chaiathecha* (Animal tuum.) Synecdoche nume- [i] Pſa.77.27.
ri ſingularis pro plurali, & alia figura, qua de hominibus vſurpat vocem Num.11 31.
gregis,vt & alibi pro gubernatore, paſtoris, niſi ANGELOS cum Chal- Sapien.16 2.
dæo velimus interpretari,vt ante diximus.Vatablus,Clarius,Pagninus,Ca-
ietanus,& alij vertunt(congregatio, ſiue cœtus, ſocietas, vel grex, pecu-
lium ,armentum, fera, &c.) figuratè, vt monui, homines intelliguntur.
Sed minus aptè per feram,nec ſatis bene, Chaldæam vocem תחיתך *the-
chiyathac*, reddit Latinus Interpres(viuificationem tuam) cùm ſtatim de
ANGELIS eadem exprimatur. Melius dixiſſet(victum tuum,)hoc eſt,ne-
ceſſaria ad victum populi, ſubditur enim: (Paraſti in dulcedine tua, &c.)
Quamquam & viuificationem pro ſuſtentatione vitæ quidam dicunt, &
ANGELORVM bene mentio ſubiiceretur, quorum opera manna con-
fectum eſt [k]. [k] Pſ.77.25.

Habitabunt in ea.] Hieronymus, (Habitauerunt,) Caietanus (Sederunt, Sapient.16.20.
id eſt,

id eſt,quieuerunt,inquit,in pluuia,Mannæ. Alij(in terra promiſſa,vel in Ieruſalem,)vbi pro paupere, & afflicto populo magnificam DEVS manſionem parauit. Vel,In hæreditate tua (ſic Hieronymus) id eſt in populo tuo erit multitudo copioſa. Hilarius aut in pluuia, aut in hæreditate. Hebraicè eſt præteritum ישבו *iaſchebu*, Græcè præſens κατοικοῦσιν. Senſus nil variat:nam habitabunt cum veniet CHRISTVS:habitauerunt, vel habitant propter prædictionis certitudinem, & propter typum Eccleſiæ, qui præceſſit in populo Hebræo.

Paraſti.] תכין *thachin*, futurum tempus,ſed ſignificatio præterita, quia præceſſit aliud verbum ſimilis temporis. Valet autem etiam verbum,idem quod,fixiſti, firmaſti, firmiter paraſti, nempe per Apoſiopeſim, manna, victum,vitæ neceſſaria, &c. vel vt placet Hilario, aut hæreditatem, aut pluuiam,de quibus anteà.

In dulcedine tua.] בטובתך *bethobathecha.* Ἐν χρηστότητί σου, In benignitate bonitate (ſic Hieronymus) In ſuauitate (hoc modo Auguſtinus) In beneficiis,in deliciis : fluebat enim Terra promiſſionis lacte & melle [a] : veſtimenta quoque per quadraginta annos non ſunt attrita [b] : manna continebat omnem ſaporem [c] : protegebantur, ac regebantur columna nubis,& ignis [d] : denique populus ille tanquam dilectus, incraſſatus, impinguatus,dilatatus eſt à DEO.[e] Paraſti cibum illorum,ait alibi Dauid [f],quoniam ita eſt præparatio eius. Vnde quidam dictum putāt כון *chon*,quaſi paratum. Lege Genebrardum [g]. Auguſtinus gratiam Noui Teſtamenti exponit,prouenientem ex liberalitate DEI, quæ facit,vt bonum opus fiat non timore,ſed amore : non formidine pœnæ, ſed delectatione iuſtitiæ. Et ſic Domino dante ſuauitatem, ſiue benignitatem terra noſtra det fructum ſuum [h].

Nil dulcius EVCHARISTIA, de qua Carthuſianus quoque, nec non de neceſſariis ad ſuſtentandam vitam, quæ ſuppeditantur affatim pauperibus ſpiritu : quod & Lyranus confirmat exemplo primorum Diſcipulorum [i].

Pauperi.] Orphanis,viduis,deſolatis, de quibus antea meminit, id eſt, omni ope deſtitutis:Gentili deſtituto gratia DEI (nempe copioſiore) vt ait Theodoretus:cuiuis,qui Spiritu pauper ſit,vt Hilarius:& ſuam agnoſcat indigentiam,vt Auguſtinus,non cui opprobrio ſit paupertas,quòd abundare ſibi videatur [k]. Edent pauperes,& ſaturabuntur [l] : Eſurientes implebuntur bonis [m], hoc eſt, vt myſticè Theophylactus [n] exponit, Gentiles, qui non, vt Iudæi, proprias iactabant ſpirituales opes.

DEVS.] In Sixtianis Bibliis Editionis LXX. iungitur DEVS cum DOMINVS) ſequentis verſus, (Ο ΘΕΟΣ ΚΥΡΙΟΣ) Sic etiam Hilarius. Poteſt obliquè poni iuxta Editionem hebræam hoc ſenſu : (Paraſti in dulcedine pauperi DEI.) Chaldaicè quidem ita eſt propter ſtatum regiminis לעני *lahhaniye*, ídque numero plurali(pauperibus DEI.)

a Exo.3.17.c. 13.5.c.33. 3. Leui.20.24. Num. 13. 28.cap.14.8. ca.16.13.14. Deut. 6. 3.c.11.9.cap. 26.9. 15.c. 27.3. c. 31. 20. Ioſu. 5.6.
b Deut.29.5.
c Sap. 16. 20.
d Exo.13.21. & alibi.
e Deut. 32. 15.
f Pſal.64.10.
g Ibidem.
h Pſal.84.13.
i Act. 2. & 4.
k Pſ.122.4.
l Pſa.21.27.
m Luca 1. 53.
n Ibidem.

Verſ. 12.]

Verſ. 12.] DOMINVS dabit verbum euangelizantibus virtute multa.

PRÆDICITVR vis,& efficacia prædicationis Euangelicæ in Apoſtolis, & Diſcipulis CHRISTI, qui priùs animalia vocati ſunt, & tantò eguerunt virtute maiore,quantò minus erant à naturæ dotibus inſtructi,& piſcatoribus, rudibúſque res futura erat cum Sophiſtis, Philoſophis, Rhetoribus. Virtus autem non moralis duntaxat eximiæ cuiuſdam fortitudinis, nec illa quidem propriè,ſed gratis datorum donorum eſt,linguarum, interpretationis ſermonum,miraculorum,& ſimilium;protectionis præterea diuinæ, atque Angelicorum exercituum. Meminit de hac ſuæ prædicationis virtute Paulus [a], & CHRISTVS ipſe apertè [b]. Sic paſſim ferè omnes noſtri. Et Ambroſius [c], & Hieronymus [d], & Aponius [e], & Chryſoſtomus [f], vbi notat prædictionem hîc Euangelij contineri, etiam ſecundùm nomen. Arnobius autem exponit de mulieribus,quæ iubente CHRISTO ipſius Diſcipulis annuntiauerunt reſurrectionem:quoniam ab eo ſexu mortis extiterat origo,vt notant Hilarius [g], Ambroſius [h], Auguſtinus [i], Hieronymus [k].Qua in re tamen non perſpicio adeò magnam ſeu multam virtutem. Chaldæus,& Rabbini accipiunt de lege ferenda exercitui, ſiue populo magno Iſraël per Moſem, & Aaron. Verba Chaldæi ſunt : (Verbum Domini dedit verba legis populo ſuo : Verùm Moſes,& Aaron euangelizabant verbum DEI cœtibus multis Iſraël.) Item ex Rabbi Dauid,quia vt videbimus,pro euangelizantibus Hebraicè fœminino genere legitur euangelizantibus, de magno exercitu, ſiue multitudine mulierum nunciantium venire caſtra Sennacherib regis Aſſyriorum contra Ieruſalem, qua de re ſit ipſe Pſalmus totus. Alij quod hoſtes fugient,quantiſuis irruant copiis,daturum namque DEVM, vt plures nuncij deferantur, multos ac validos fuſos exercitus eſſe, cæſóſque. Confirmant ex ſequentibus (Rex virtutum dilecti, dilecti) quod Hebraicè ſonat, (Reges exercituum fugient)ita vt hæc ſit futura fama,hoc verbũ,quod dabit Dominus,faciétque vt percrebreſcat.

Placet id Eugubino, eſſéque generalem ſermonem de victoriis per DEI clementiam reportandis, iíſque externis quidem, ſed potiſſimùm aduerſus Dæmonas, quorum vel prædictus initio Pſalmi, vel optatus ſit interitus; (Exurgat, vel exurge DEVS, & diſſipentur inimici tui,&c.) & quod attinet ad externas alias victorias,eæ celebrari carmine ſolebant à mulieribus, vt à ſorore Moſis [l],& ab aliis in Hiſtoria Regũ [m]. Caietanus,quod id quod ſignificabatur per ſigna, quæ edidit DEVS in lege danda [n], & miſit per ANGELOS ſuos, ceu per nuncios operatores, tot coruſcationum, tonitruorum,&c. fuerit executurus, ſi paruiſſent DEO, & voluiſſent dormire,id eſt,habitare inter Cleros,& confinia promiſſæ terræ,in eam intrando, nempe deſtructionem inimicorum per eoſdem ANGELOS, & regum exercituum. Legit enim (reges exercituum :) adeò vt habitatrix domus (ſic legit pro, ſpeciei domus) & quilibet imbellis, nec ſequens caſtra diuidat ſpolia fugatorum à DEO, & omnes inſtar columbæ futuri ſint, quod eſt animal minimè pugnax,ornati diuitiis,vt ſunt illius pennæ deargentatæ,&

a 1.Cor.2.1. & ſeq. Coloſ.2.2.& ſeq.
b Cap.10.19. 20.
c In Pſ.118. octona.11.
d Hic & in cap.51. Eſa. & in Agg. in fine, & Prolo.lib.2.in Zacha.
e Libro 1.in Cant.
f Hom.1.in ep. ad Rom.
g Can.vlt.in Matth.
h De SPIRITV ſancto. c.12. & in c. 21.Luca.
i Serm.17.de Temp.
k In cap.vlt. Matthai.
l Exo.15. 20.
m 1.Reg.18. 6.
n Exod.19 & 20.

alæ deauratæ. Nos quod initio diximus, vt magis commune, ſic quoque magis verum putamus. Sed enucleatis ſingulis, meliùs intelligetur.

Symmachus præter Chaldæam lectionem, de qua dixi, ita legit: (Κύριος ἔδωκε ῥήσεις τοῖς εὐαγγελιζομένοις στρατιᾷ πολλῇ. Dominus dedit ſermones, aut locutiones euangelizantibus exercitu multo.) Hieronymus: (Domine dabis ſermonem annuntiatricibus fortitudinis plurimæ.) Felix: (DOMINVS dabit ſermonem annuntiatricum exercitus multi, vel dictum, euangelizantium virtutem multam.) Pagninus & Caietanus: (Dominus dabit ſermonem, aut dictum annuntiatricum exercitus multi, aut magni.) Vatablus: (DOMINVS dabit verbum annuntiatricibus magni exercitus.) Clarius: (DOMINVS dabit euangelizantibus virtutem multam.) Textus Hebræus pati poteſt omnes has verſiones: ארני יתן אמר המבשרות צבא רב *Adonai ijtthen amer hammebaſcheroth tſaba rab*, DOMINVS dabit verbum, ſermonem, dictum, locutionem, annuntiatricibus exercitum multum, aut magnum, vel virtutem, aut fortitudinem: aut exercitus, virtutis, fortitudinis: aut exercitu, virtute, fortitudine: aut annuntiatricum virtus, fortitudo, exercitus multus, ſiue magnus eſt: quibus DEVS verbum dedit, ſeu vim loquendi, prædicandi, annuntiandi. Vnde vel ſignificatur, eas accepta à DEO dicendi vi, aut occaſione ex rumore, & fama, annuntiare multum, magnúmque numero ac robore exercitum fuſum eſſe: & tunc perinde eſt, ac ſi ſit caſus Genitiuus, & Accuſatiuus: vel in Ablatiuo caſu, fore vt annuntient prædictæ annuntiatrices præditæ virtute multa, & magna ſiue morali, ſiue externa, & aliorum donorum, aut exercitu, aut numero multo, magno, copioſo. Et quidem id quod annuntient, ſit verbum quod ſuppeditat DEVS; illud ipſum, quod abſolutè vocatur VERBVM DEI.

Hic poſterior ſenſus omninò retinendus: quamuis vertendo (virtutis) ſeu (fortitudinis) cum Hieronymo, aut cum aliis in Accuſatiuo, non abhorreret ab illo, id eſt, Dabit Dominus verbum, ſermonem, dictum, &c. id eſt, os, ſapientiam, vim, & quicquid neceſſarium eſt euangelizantibus fortitudinis, aut fortitudinem multam, id eſt, myſteria Chriſtianæ religionis, quæ ſunt maxima, &c. Verùm inhærendo, vt par eſt, in editione noſtra, quæ etiam eſt Patrum omnium Latinorum, ſignificatur virtutem futuram eſſe in euangelizantibus, & prædicatoribus. Caſus quoque Datiuus LXX. δυνάμει, & Symmachi στρατιᾷ idem denotat; vtuntur etiam Græci caſu iſto, vt inſtrumentum ſignificent, & id, quo aliquid fit. Quanquam & nouus videri poſſet ſenſus iuxta Græcas illas editiones, vt Dominus det verbũ euangelizantibus, δυνάμει, καὶ στρατιᾷ πολλῇ, virtuti, & exercitui multo, vniuerſitati omnium hominum, & ex his, multis ſapientibus, potentibus, nobilibus ſecundùm carnem. Illud quoque verum eſt, futurum, vt prædicetur, exercitum, ac multitudinem maximam conuerſam eſſe. At hoc non tanti eſt, atque illam ipſam prædicando conuertere. Quapropter exponitur his verbis munus eximium prædicationis, quod conſtat magna virtute, vel ſimul etiam numero magno.

Dabit.] Symmachus (ἔδωκε, dedit) Hieronymus (dabis) Chaldæus (dedit) & hic pro Domino (verbum DEI) ſecundus in vocatiuo (Domine) Modica in his differentia.

Verbum.]

Verbum.] אמר *omer*, Ῥῆμα, Symachus Ῥήσεις. Latè patet Hebræum vocabulum,at non vt דבר *dabar*, quod pro re quacumque ſumitur. Putant quidam אמר *omer*, deſignare ſecundam TRINITATIS perſonam,cùm etiam Moſes in deſcribenda Mundi creatione [a], vſus ſit verbo אמר *amar*, & non דבר *dibber*. Quomodo Ioannes [b] λόγον dixit,non ῥῆμα,dum ageret de eadem perſona. Attamen quodam Pſalmo [c], quod Latinè dicimus: Verbo Domini cœli firmati ſunt,Hebraicè dicitur בדבר *bidbar*, τῷ λόγῳ. Et in alio [d].Ipſe mandauit צוה *tſiuah*, ἐνετείλατο.Vbi addidit Intetpres noſter (dixit & facta ſunt) cum LXX. qui vtuntur verbo εἶπε.

a Gen.1.
b Cap.1. & aliis Euangely,& in Epi. & in Apoc.
c Pſ.32 6.
d Pſ.148.5.

Euangelizantibus.] E Græcis mutuatum verbum; Hebraicè המבשרות *hammebaſcheroth*, fœminino genere. Propter hoc genus fœmininum Rabbini,& qui libentius eos tametſi Chriſtiani ſequi ſolent,de mulieribus interpretantur,vt vidimus,quæ victorias Hebræorum celebrarent. Eugubinus refert ad φήμας, ἀγγελίας, τὰ εὐαγγέλια. Hieronymus Oſorius priores ſectatur. Nil opus hac interpretatione, vel etiam ſexu: nam cùm genere neutro careant Hebræi, & fœminino vtantur pro illo, poteſt referri hoc nomen ad animalia,quæ nomine fœminino,licet ſingulari,dicebãtur ſuperius,& de prædicatoribus quidem, iuxta nonnullorum expoſitionem חיה *chaijah*, intelligi.

Deinde, vt docuimus explicantes Eccleſiaſten cùm ibi dicitur אמר קוהלת *amar koheleth*, verbo maſculino, nomine fœminino,vtuntur Hebræi fœmininis pro maſculinis, vt rei alicuius præſtantiam ſignificent. Idcirco egregius Concionator nomine fœminino ſeipſum expreſſit; & hoc loco Euangelici prædicatores deſignantur eodem pacto. Lege quoque Riberam [e], vbi ſic docet apud Aggæum [f] Hebraicè haberi: (Nuncius Domini de nunciatoribus) ita vt legere debeamus, non vt nunc eſt במלאכות *bemaleacoth*, in legatione. Editio enim Græca,& Latina vertit nuncios,ſed במלאכות *bemalleacoth*. Pineda [g] ſenſu quodammodo contrario vult per genus fœmininum denotari Apoſtolorum,atque CHRISTI prædicatorum naturalem,ac veluti fœminilem ex ſe imbecillitatem, quam CHRISTVS virtute multa corroboraturus fuerit. Et hac quidem,inquit,de cauſa vocari eodem nomine ancillarum, cùm dicitur SAPIENTIA miſiſſe ancillas ſuas,vt vocarẽt ad arcem [h]: illum,qui iubetur aſcẽdere ſuper montem excelſum, & qui euangelizat Sion [i], Hebraicè appellari nomine fœminino illo ipſo,qui eſt hîc מבשרת *mebaſchſchereth*,quo itẽ genere lectum aliquando in Latinis Codicibus monet Hieronymus [k] (quæ euangelizas) vbi tamen Caſtro refert ad vocem clamantem, quæ dicitur de Ioanne Baptiſta [l]. Forerius ad Sion,& Hieruſalem,id eſt,ad Eccleſiam;alij ad ſocietatem Apoſtolorum, &c. Tandem quod Hebraicè, & Latinè in Iob [m] eſt: Nunquid illudes ei quaſi aui,aut ligabis eum ancillis tuis (aut puellis.) Septuaginta reddunt puero παιδίῳ, & noſtra tamen editio rem magis exaggerat ob infirmitatem ſexus.

e In cap.1. Aggai,n.22
f Cap.1.13.
g In Iob c. 40.n.5.
h Prou.9.3.
i Eſa.40.9.
k Ibidem.
l Mat.3.3 Ioan.1.22. Marc.1.3. Luc.3.4. Eſa.40.3.
m Iob 40.24

Porrò verbum in Piel בשר *biſchſcher*, ex radice בשר *baſchar*, id eſt, caro,ac etiam homo,illud propriè ſignificat,quod Græcè εὐαγγελίζειν, nuncium lætum dare,vel ferre,vel mittere,quaſi dicas carnem,humanum,gratum. Quamuis autem & de triſti nuncio interdum videatur vſurpari [n],

n Theſaurus lingua ſancta.

Maldonatus conatur exempla quæ afferuntur, in meliorem partem interpretari [a]. Apud Ieremiam [b], Maledictus vir, qui annnunciauit patri meo dicens: Natus eſt tibi puer maſculus,& quaſi gaudium lætificauit eum. Vbi reddi videtur proprius vſus, & notio dicti verbi. Hoc omninò iam ita videtur proprium Eccleſiæ,ſicut & euangelizandi,atque Euangelij: & fortaſſe,quia nobis VERBVM caro factũ eſt [c]: & quicquid prædicatur ad hoc Verbum refertur,quod eſt caro factum.Suſpicatur Eugubinus hoc verbum ex Hebraico aſſumptum in linguam Italicam,qua,inquit,dicitur *Imbaſciator*, legatus, nuncius,&c. Melius *Ambaſciador*.

a Præfat.in Euangelia, cap.1.
b Cap.20.15
c Ioan.1.14.

Virtute multa.] Hilarius (virtutibus multis.) Hieronymus reddit nomen fortitudinis: alij aliter,vt prius dixi. צבא *tſaba*, exercitum ſignificat, Vnde DEVS צבאות *tſebaoth*, Sabaoth exercituum,quod Septuaginta ſæpe reddũt *δυνάμεων*, & Interpres Latinus, virtutum,ſicut hoc loco *δυνάμει*,& virtute: Symmachus verò *ςρατιᾷ*, & vox Hebræa transfertur ad ordines Leuitarum, & ANGELORVM, qui milites [d], ac militare dicuntur, & ad ſtellas,& ad omnem ornatum, ordinémque orbis. Sed cum eſt in numero plurali,tribuitur ſoli DEO, cui parent ac miniſtrant omnia,& militant, vt ſolent duci copiæ, ſiue exercitus: nec in aliam linguam transferri debet, vt obſeruat Hieronymus [e]: cùm nec SPIRITVS ſanctus,nec id Apoſtoli fecerint. Inde fit, vt ſignificet quoque nonnunquam צבא *tſaba*, robur ac fortitudinem, quæ in robore ac potentia eſt, non quatenus moralis virtus eſt,& alterum maſculina forma plurale צבאים *tſebaim*, pro quo Septuaginta etiam ponunt *δυνάμεις*, Latinus,virtutes,id eſt,exercitus, vt in Pſalmo CII [f]. Benedicite Dominum omnes virtutes eius. Et terminatione fœminina Pſalm.XXIII [g]. Dominus virtutũ ipſe eſt Rex gloriæ. Quæ verba parum aptè quidam accipiunt,quod qui Auctor eſt moralium virtutum, ac meritorum DEVS, idem eſt & gloriæ. Non debuit Eugubinus noſtrum reprehendere Interpretem, quod virtute ſit vſus pro exercitu: quamuis non ita crebrò Latinè virtus id ſignificet, immò vt contendit ipſe, nunquam. Nam Cicero [h] ea voce vtitur pro opibus,facultatibus,viribus ciuitatis, vtentem citat Diphilum tragœdum. Quocirca DOMINVS hoc loco daturus prædicitur verbum euangelizantibus virtute multa, non morali, (quæ ipſa tamen datur ſæpe, plurimíque refert.) nec enim Hebræa, Græcáve dictio eam ſignificant,ſed,vt ante docuimus,vi magna ad eximia, & mirifica opera, vel numero, ac multitudine copioſa. Hilarius moraliter videtur intellexiſſe,ſiquidem exponit virtutem reperiri in eo, qui ſit, vt eſt verſu ſequenti,dilectus Regi,& Domino,& DEO, vt Petrus,Paulus,Ioannes. Sed quod dixi, melius. Theodoretus exponit de exercitu Fidelium conuerſorum,qui & ipſi fiant prædicatores.

d Iob 25.3. & alibi.
e Epiſt.140.
f Verſ.21.
g Verſ.10.
h Lib.1.Epi. ad Attic. Epiſt.19.

Verſ. 13.] REX virtutum dilecti dilecti: & ſpeciei domus diuidere ſpolia.

IS qui verbum daturus eſt euangelizantibus virtute multa, ſeu robore, ſeu numero, Rex eſt ac Dominus omnis roboris, omníſque exercitus, maximè

maximè ANGELORVM quorum eo in numero partes quoque ſunt non paruæ: præctereà PATER eſt dilectiſſimi FILII ſibi conſubſtantialis. Ille ipſe Diſcipulis talem, ac tantam victoriam concedet, vt totum inter ſe, ceu quædam ſpolia, partiantur orbem, & aggregent Eccleſiæ. Vnde ipſi Eccleſiæ reſultabit decus, & ornamentum ſingulare. Sed vt hæc ſententia percipiatur, varia recitanda loci lectio, vnáque multiplices expoſitiones adiiciendæ.

Rex virtutum dilecti dilecti, &c.] Hebraicè: מלכי צבאות ידדון ידדון *malche tſebaoth iddodun iddodun.* Hieronymus vertit (Reges exercituum fœderabuntur, fœderabuntur: & pulchritudo domus diuidet ſpolia.) Chaldæus: (Reges cum exercitibus ſuis migrauerunt de prætoriis ſuis, & Sapientes dimoti ſunt à ſcientia ſua: & congregatio Iſraëlis diuidebat prædam de cœlis.) Pagninus (Reges exercituũ fugiebãt, fugiebant: & habitatio domus diuidebat ſpolium.) Felix diſcrepat in eo duntaxat, quod ponat verba futuri temporis. Vatablus: (Reges ingentibus copiis inſtructi fugerunt, fugerunt, inquam, qui domi deſidebant, diuiſerunt ſpolia.) Alij in ſecundo membro: (Et habitatrix domus diuiſit ſpolia.) Caietanus: (Reges exercituum mouebuntur: & habitatrix domus diuidet ſpolium.) Huc omnes iſti, (quibus conſentit Hieronymus Oſorius) videntur collimare, quod priore quoque Verſu ſignificaui, victorias de hoſtibus illuſtres futuras, etiam de Regibus vno veluti fœdere conſpirantibus, & ſpe, ſapientia, robore fruſtratis, fugeréque compulſis, ita vt licuerit opima, pulchráque ſpolia ipſiſmet mulieribus domi remanere, ac potius formæ atque elegantiæ vacare ſolitis, partiri inter ſe.

Sunt verò, vt Vatablus refert, qui verba dicãt eſſe ipſarum mulierum renuntiantium, aut canentium victoriam verſu præcedente cõmemoratam. Rabbini maiore ex parte ita ſentiunt; quamuis aliqui per habitatricem domus, vel formam, vel ſpeciem domus intelligi velint Synagogam ipſorum formoſam atque ſpecioſam. Attamen iuxta traditum ſenſum, qui probatur Patribus, & Eugubino, Genebrardo, Varlenio, & aliis de triumpho Eccleſiæ, declaranda, & defendenda editio noſtra: quod non ita fideliter omnes præſtant, licet transferant ad Eccleſiam vt Oſorius.

Rex.] Sic LXX. in ſingulari, ὁ βασιλεὺς. Hebraicè מלכי *malche*, & Chaldaicè מלכיא *malchaija*, in plurali. Symmachus quoque οἱ βασιλεῖς. Quamuis autem aliquando non referat vter numerus ſit, hoc tamen loco refert, quia de vno DEO vel CHRISTO intelligendus eſt. Quare dicendum vltimam litteram abundare, vel מלכי *malchi*, legi debere, Rex meus, vel vltimam litteram denotare ſolum regimen, vt docui ſuperius de אבי *abi*, & de compoſito Melchiſedec, & de ſimilibus. Sic in Pſalmo ſecundo [a], מלכי, *malchi*, vertitur à Septuaginta, Rex: Ego autem conſtitutus ſum rex, &c.) licet alij, vt Hieronymus, vertant: (Ego autem ordinaui regem meum) Genebrardus ait ׳ *iod*, eſſe ibi & alibi paragogicum, & alludi ad Melchiſedec, ſecundum cuius ordinem Sacerdos CHRISTVS: eſt enim quoque pro conſtitutus נסכתי *naſachthi*, vnctus ſum. Auguſtinus putat DEVM, CHRISTVM, vel etiam PATREM intelligi, item Hilarius, Hieronymus, & alij. Theodoretus legens (Reges) & pro (virtutum) (militum) exponit

a Verſ. 6.

ponit de Apoſtolis,qui fuerunt dilecti,& amici CHRISTI, & acceperunt ab ipſo ſpolia,id eſt,eos,quos conuerterunt per ſpeciem domus,id eſt, per gratiam Sancti SPIRITVS, quæ reddit domum, id eſt, illos ipſos pulchros.

Nos cum pluribus, maximè Latinis, ſentimus, cum quibus & Euthymius conſentit: qui dicit præterea, quod Apoſtoli acceperunt poteſtatem Gentes conuertendi ſpeciei domus, id eſt, pro Eccleſia, vel ſpecie domus, id eſt, per pulchritudinem Euangelij tanquam per inſtrumentum.

Virtutum.] צבאות *tſebaoth*, Δυνάμεων. Symmachus, Στρατιωτῶν, militum.) Dixi priore verſu quid valeat Hebræa dictio, & Græca qua vtuntur L X X. ϛρατιωταὶ, id eſt Milites, pertinent ad notionem illarum pro exercitibus. Dicitur DEVS rex harum virtutum, militum, exercituum; nec ita commodè virium & roboris, &c. quia Hebræum nomen plurali numero, vt dixi, DEO conuenit, tanquam Duci, & Imperatori: niſi per Metonymiam, vt copiæ, ac vires pro exercitu Latinè vſurpantur. Cum autem, Hieronymo auctore, docuerimus, idem nomen pluraliter de DEO ſolùm vſurpari, non video cur Genebrardus neget Regem virtutum hîc DEVM ſignificare, ſed regem quemlibet potentiſſimum, & fortiſſimum. Quamuis eo poſito quod vult, ſenſus quem affert, ſit verus. Reges potentiſſimi dilecti ſunt, vel erunt, id eſt, ad dilectum pertinent, aut pertinebunt, eum inquam, qui eſt dilectus, hoc eſt, dilectiſſimus DEO PATRI, quippe conſubſtantialis illi Filius: cedent, ſuccumbent, in eius venient ditionem & poſſeſſionem.

Dilecti dilecti.] τοῦ ἀγαπητοῦ. Semel tantùm nunc legitur apud Septuaginta in Bibliis Complutenſibus & Regiis, & aliis multis, & hoc monet Auguſtinus, & ita legit Hilarius. Symmachus, qui verterat (reges militum) addit (ἠγαπήθησαν, ἀγαπητοὶ ἐγένοντο. Amati fuerunt amati, ſeu amabiles facti ſunt. Quod indicat bis poſitum à L X X. τοῦ ἀγαπητοῦ ἀγαπητοῦ, prout etiam reſtitutum modo eſt in Bibliis Sixtianis, & ſic exiſtimat Eugubinus ipſos Septuaginta poſuiſſe, cùm geminatio reperiatur in textu Hebraico, & editione Latina. Adde Chaldæam paraphraſim, Hieronymum, & alios, qui aliter vertunt non per nomen, ſed per verbum, duplex quoque verbum expreſſiſſe. Pſalterium tamen Vaticanum, & Ambroſianum ſemel duntaxat legit (dilecti.) Hic autem dilectus eſt CHRISTVS, cuius, & eius virtutum, vel Apoſtolorum, vel donorum, ac miniſteriorum, quæ ſunt ipſis communicata, Rex eſt DEVS PATER: & dicitur iterum dilectus, quia maximè talis, & is accepit à PATRE ſuo virtutes illas, & vt pulchra, atque ſpecioſa ſponſa Eccleſia ſibi compararet ereptos à Diabolo Gentiles.

Ceterum credere debemus, voces Hebræas non verba, ſed nomina fuiſſe, & quidem eius ſignificationis, quam cum noſtra editione, & Septuaginta, Symmachus agnouit, licet partim verbo vtatur ἠγαπήθησαν, partim nomine ἀγαπητοὶ. Hebraicæ voces ſine punctis ſunt hæ ידדון ידדון *yddedun yddedun*, vbi ſi loco ו *vau*, ſubſtituatur י *iod*, quæ permutatio facilis eſt, & ſub primo ד *daleth*, intelligatur proferri aliud י *iod*, habebimus ידידין *iedidin*. Sed fallitur Eugubinus, in Pſalmo LXXXIII. eſſe hoc ipſum nomen. Eſt enim plurale fœmininũ ידידות *ieddoth*, quod refertur ad aliud eiuſdẽ generis משפנותך *miſchpenothecha*. Genebrardus coniicit exiſtimaſſe Septuaginta

ידודון

ידודון *iedudun*, (mutando puncta aliter quàm modo ſint,) eſſe cognomen Christi,(ſicut Salomonis fuit ידידיה *iedideiah* [a],)formæ, ישורון *ieſchurun*, quod eſt cognomẽ populi Iſraël [b],pro quo Latinè eſt dilectus, aut rectiſſimus,Græcè ἠγαπημένος: etſi Forerius [c] vertat primogenitũ,ſicut & quodã [d] loco noſter Interpres.Addit Genebrardus,poſſe eſſe formatũ nomen à דוד *dod*,quod ſignificat quoque dilectũ,vt ſit י *iod*, heemantica ſeu formatrix littera.Placent hæc magis, quàm quod extremo affert loco,reſpexiſſe ad ſenſum Septuaginta,quoniam fuga illa,& clades non tam ſignificet abolitionem,quàm conuerſionem. Non conuertitur qui fugit,ſed ſpiritualiter etiam loquendo,is qui cæditur,&c. Oportuit Latinam venerabilem editionem noſtram tueri, Græcam verò L X X. quòd hæc ex illa tranſlata ſit, vt proinde laborare non debeamus de verbo נדד *nadad*, Vnde alij futurum putant eſſe ידדון *iedodun*. Pradus [e], interpretatur Imperator exercitus dilectiſſimi ſui Iſraëlis.

a 2. Reg. 12. 25.
b Deut. 32. 15. Eſa. 44. 2. Pſal. 28 6.
c In Eſaiam.
d Deut. 33. 17.
e In Ezech. de prima viſione Ezech. p. 2. ſect. 12.

Et ſpeciei domus diuidere ſpolia.] Dabit nimirum is, qui Verbum euangelizantibus,Rex virtutum dilectiſſimi Filij ſui,vel tũ illorum,tum iſtius, ſpecioſæ domui ſuæ Eccleſiæ,aut ad ſpeciem,& ornamentum eius(eſt enim Datiuus caſus ſpeciei τῇ ὡραιότητι,)vt diuidat,& comparet ſibi ſpolia, id eſt Gentiles detractos de Diaboli poteſtate,ac tyrannide. Non licet ambigere נוה *nauah*,poſſe ſignificare pulchritudinem,ac ſpeciem,ac amœnitatem affini ſignificatione nominis נאה *naah*, quo videtur Epiphanius [f], alluſiſſe, dum ſcripſit Ægyptios appellare paſcua circa vrbes lingua ſua nomos, dicere volens neoth,cum illud ſit Græcum. Apud Ieremiam [g], editio Latina habet:Specioſæ ;& delicatæ aſſimilaui filiam Sion,vbi Hebraicè eſt נוה *nauath*. Apud Iob [h],eadem dictio redditur per Latinam pulchritudinis, nec non iterum apud Ieremiam [i], & Eſaiam [k], & rurſus apud Iob [l], per ſpeciem. Poteſt per ſpeciem domus intelligi vxor, & ſponſa, ab effectu, quod ſit familiæ pars ſpecioſiſſima, & domum ipſam reddat ſua cura ſpecioſam. Mulieris enim bonæ ſpecies in ornamentum domus ſuæ [m], & eſt natura ſua φιλόκοσμος [n]. Talis Eccleſia Dei Sponſa toties in Canticis appellata pulchra,formoſa,ſpecioſa,perfecta, integra, columba,ſine macula,immaculata, pulcherrima, ſingularum quoque partium eius deſcripta pulchritudine. Christvs etiam quam dilexit Eccleſiam,tradidit ſe pro ea, vt illam ſanctificaret,mundans lauacro aquæ, in verbo vitæ, vt exhiberet ipſe ſibi glorioſam illam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiuſmodi, ſed vt eſſet ſancta, & immaculata [o]. Vſitata aqua externas cutis eluere maculas poteſt; at non rugas,& multò minus internas ſordes, quantumlibet adhibeatur nitrum, vel herba Borith [p], Maculata es, inquit Devs, in iniquitate tua coram me.

f Hæreſi 24.
g Cap. 6. 2.
h Cap. 5. 3.
i Cap 31 23.
k Cap. 32. 18.
l Cap. 5. 24.
m Eccl. 26. 21.
n Hieronymus ep. 12. ad Gaudentium.
o Ephe. 5. 27.
p Ierem. 2. 22.

Retuli paulo ante Theodoreti expoſitionem, ſpeciem accipientis pro gratia Spiritvs Sancti, quæ ſpecioſos, & pulchros facit. Symmachus apud eundem ſic habet: Καὶ ἡ δίαιτα τοῦ οἴκου διανεμεῖ λάφυρα, (& habitatio, aut regimen domus diſtribuet ſpolia.) Regimen domus poteſt intelligi mulier,cuius eſt habere œconomicam curam.

Diuidere ſpolia.] Chald.Dabit Dominus diuidere,vt diuidat &c.)Heb.)Diuidet

uidet ſpecioſa domus, חחלק *thechallek*. Nec debuit mirari tamen Eugubinus, cur Septuaginta per caſum Dandi τῇ ὡραιότητι vertere voluerint; retulerunt enim ad verbum (dabit) ex verſu præcedente. Spolia ſunt, vt dixi, Gentiles, & quicunque armis Euangelicæ prædicationis rapiendi ſunt de Diaboli tyrannide: ipſa præterea Idola, aræ, templa, &c. vel diruenda, vel in pios vſus conuertenda. Huc ad nos venit igne, gladioque armatus CHRISTVS, bellum indicens [a], ligaturus hoſtem, direpturus vaſa, & arma & ſpolia ipſius diſtributurus [b], eiecturus principem mundi huius [c], expoliaturus principatus, & poteſtates, & traducturus confidenter, palámque triumphaturus illos in ſemetipſo [d], immò & nos ipſos [e], efficiendo vt & nos triumphemus, & per illum viuamus [f]. Idcirco nomen CHRISTO impoſitum eſt iuſſu DEI, ([g] ACCELERA SPOLIA DETRAHERE, FESTINA PRÆDARI.) Væ qui prædaris, non ne & ipſe prædaberis [h]? &c. Domine [i], miſerere noſtri, te enim expectauimus, &c. & congregabuntur ſpolia veſtra, ſicut colligitur bruchus, velut cum foſſæ plenę fuerint de eo [k].

Gregorius [l] præſentis verſum Pſalmi exponi de ſpoliata Synagoga, & ditata Eccleſia. Eadem prorſus ſententia, & ipſiſſima verba ſunt apud Hieronymum [m]. Aliàs docui [n], Diaboli principatus, quo pacto in hunc mundum hominéſve Mundi huius dici poſſit iuſtus, & iniuſtus. Spoliorum nomen indicat iniquitatem ipſius, & iniuſtitiam belli contra illum. Auguſtinus vnam hic, ſcilicet præcipuam iuſtæ deprædationis, & ſpoliationis cauſam dat, quoniã Diabolus operabatur in filios diffidentiæ [o], abutens eorũ infidelitate ad voluntatẽ ſuam, & occidit incarnatũ VERBVM, nihil reperiẽs in eo morte dignũ [p]. Attigit Eſaias [q] hanc ſpoliationis cauſam: pro eo quod laborauit anima eius, &c. ideo diſpertiam ei plurimos, & fortium diuidet ſpolia, &c. Ingens eſſe gaudium ſolet in meſſe, & exultatio victorum capta præda, quando diuidunt ſpolia [r]. Sed cautio bellica tenenda, ne prædæ intentos occupet aduerſarius [ſ]. Poſtea [t] mentio erit de Beniamin, id eſt, de Paulo, qui vt lupus rapax, manè comedit prædam, & veſpere diuiſit ſpolia [u]. Non arbitror ſpolia in Scripturis aliquando ſumi pro bonis ſimpliciter, vt ſenſiſſe tamen quoſdam teſtis eſt Ianſenius [x], & hoc loco Genebrardus docet: nam quem iſte locum profert ex Prouerbiis [y], (Et ſpoliis non indigebit) obeſt potius. Eſt namque ſenſus, tantam fore mulieris fortis diligentiam, vt vir non deſideret hoſtilia ſpolia, procedátve ad bellum propter illa.

Verſ. 14.] Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & poſteriora dorſi eius in pallore auri.

EST Apoſtrophe ad ſpeciem domus, id eſt ad Eccleſiam, ad eos maximè, quibus datur diuidere ſpolia prædicando, ſed & ſimul ad illos, qui conuertentur operâ ipſorum. Si vos præſertim Prædicatores, & Prælati, immo & quicunque fideles, verſabimini, & quietè continebitis vos intra

confinia,

a Matth. 10. 34. *b Luc.* 11. 22. *Mat.* 12. 29. *c Ioan.* 12. 31. *d Coloſſ.* 2. 15. *e* 2. *Cor.* 2. 14. *f Ioan.* 16. 33. 1. *Cor.* 15. 57. *g Eſa.* 8. 3. *h Infra* 33. 1. *i Ibidem* 2. k *Eſa.* 33. 4. *Lege item Cap.* 49 24. *& ſeq.* *l* 11. *Moral. cap.* 9. *vel* 11. *m* In *Cap.* 2. *Lament.* *n In Euang. domin.* 1. *Quadrag.* *o Epheſ.* 2. 2. *cap.* 5. 6. *p Ioan.* 14. 30. *q Cap.* 53. 11. 12. *r Eſa.* 9. 3. *ſ* 1. *Machab.* 4. 17. *Frontinus* 2. *ſtratage. ca.* 6. *lib.* 2. *c.* 5. *Polyb. lib.* 10. *Claudian. in* 4. *conſulat. Honorij.* *t Verſ.* 28. *u Gen.* 49. 27. *x In cap. vlt. Prou. verſ.* 10. *y Ibidem.*

confinia, terminóſque veſtrarum diœceſeon, inquit Panigarola [a], aut inter duplicem velut hæreditatem cœleſtem, ac terrenam, ita vt dum viuitis, nec toti ſitis in contemplatione, nec toti in actione, ſed in medio, inquit Bellarminus [b], tunc erit Eccleſia pulcherrima vt columba, habens alas deargentatas, & dorſum deauratum. Primum ſenſum ſequitur Ianſenius, dicens contineri ſub typo populi quietam habentis in Terra promiſſionis habitationem: Confirmat vaticinio de Iſachar [c], qui dicitur eadem phraſi; quæ hîc eſt (niſi quod pro Cleris, qui tamen ibidem Græcè ſunt, ponuntur termini) accubans inter terminos, id eſt, mare Mediterraneum, & mare Galilææ. Denique quia Petrus [d] vocat Cleros Eccleſias particulares, quando monet non debere paſtores dominari in cleris.

Ad ſecundũ ſenſum poteſt pertinere, quod Auguſtinus affert de duobus Teſtamẽtis, quia per illa datur κληρονομία, id eſt, hæreditas; & de duabus hæreditatibus, vt æterna patienter expectetur, præſens nimis ardenter non expetatur, ſed dormiamus, id eſt, moriamur, ſeu vitam hoc modo claudamus, vt poſt eam in reſurrectione pennas conſequamur, quibus rapiamur in nubibus obuiam CHRISTO in aëra [e]: vel hac ratione celebretur, ac tanquam pennis, fama eucharur Eccleſiæ. Eadem Hieronymi [f] de duobus Teſtamentis expoſitio eſt, in quo vtroque inueniatur columba SPIRITVS ſancti, & pennæ deargentatæ ob exteriorem litteræ ſenſum, pallor auri propter interiorem myſticum [g]: vel quod eſt item apud Hilarium, pennæ, ſint prædicatores, poſteriora dorſi, & ſcapulæ, quæ pectus operiunt, fructus bonæ conſcientiæ; cui aurum, honórque regius tribuitur cum virore æternitatis. Conſentit in duplici Teſtamento Ambroſius [h], & Paulinus [i]: ille [k] verò addit etiam dormientibus exurgere alas iſtas, & dum dormiunt vigilare. Illi alteri parti ſententiæ Auguſtini ſimile eſt quod Lyranus ait in conſcientiæ viuere puritate, qui ſic verſatur inter militantem, & triumphantem Eccleſiam, vt bonis vtens vitæ præſentis, non amittat æterna. Arnobius dormientes inter Cleros, intelligit Scribas, & Phariſæos negligentes Scripturarum libros, ac tenentes regni claues, cùm nec intrent ipſi, nec alios ingredi ſinant [l]: ſed ſint pennæ columbæ deargentatæ, & formam auri præferant (ſicut hi colores in columba ſunt ſolùm apparentes) quia ſimulant ſe ſimplices, & probos: eorum autem loco ſubſtitui à DEO de cœlo reges, id eſt, Apoſtolos, quorum opera, & prædicatione candor conferatur ſanctitatis. Euthymius poſt Didymum, & Cyrillum, Cleros Gentiles ait eſſe; ſi Apoſtoli moriantur inter illos, futurum, vt tunc diuidant, ſeu ad eos adducantur ſpolia, id eſt, vt plures conuertantur, indéque ſequatur in Eccleſia pulchritudo columbæ. Theodoretus Cleros Teſtamenta interpretatur: in his dormiendum, id eſt, immobiliter verſandum: tunc pennas columbæ deargentatas futuras, id eſt, dandam SPIRITVS ſancti gratiam ſecundùm ſimpliciora, & faciliora dona: pallorem auri denotare perfectiora, & maiora. Chryſoſtomus [m] pennas has deargentatas, & aureas eleemoſynæ tribuit, quæ conuolet ad ipſum regalem thronum. Bernardus [n] inter medios Cleros dormire dicit, qui in ſpe dormiat, & requieſcat, medius inter timorem, & ſecuritatem, tanquam inter læuam, & dexteram, molli ſuppoſito

a In Paraphraſi Italica.
b 2. de verbo DEI, cap. 13.
c Gen. 49. 14.
d 1. Pet. 5. 3.
e 1. Theſſal. 4. 17.
f Hic & in c. 16. Ezech.
g Idem dicit in cap. 2. Eccleſiaſtæ, & Rupertus Cant. 1.
h Libro de Paradiſo, c. 3. lib. de Tobia, cap. 5. & 20. & Ep. 37.
i Ep. 2.
k In Pſ. 118. octo. 14.
l Matth. 23. 13.
m Hom. 7. de Pœnit.
n Serm. 51. in Cant.

charitatis ſtrato: & cum pallore auri: id eſt, cum humilitate, atque timore: quod pallens aurum, aurichalco fulgente humanæ ſapientiæ melius [a]. Gregorius [b] manſuetum vt columbam pennas hîc habere deargentatas luce ſermonis diuini: ſed in poſteriori ſeculo ſpeciem auri, id eſt, caritatis ipſius in ſe continere.

a Idem ſerm. 61. in Cant.
b Hom. 15. in Ezech. & in cap. 1. Cant.

Hi ſunt præcipui modi, quibus obſcurus hîc declaratur locus, adhærendo lectioni vulgatæ, & ſimiles prætereà reperies in Hugone Cardinale, & aliis. Notat ille in hoc verſu octo conditiones neceſſarias ſacerdoti. Lege etiam Cardinalem alterum Vitriacum [c]. Adde iſtis ſenſibus alium, quem poſt Genebrardum affert Pineda [d]. Si dormiatis inter medios Cleros, ſiue fortes, in tanto ſcilicet diſcrimine, vt fortiantur milites, cuius futuri mancipia ſitis, aut miſſis deliberent ſortibus de facultatibus veſtris, immò de vobis interficiendis (huius rei exempla plura colligit Tiraquellus [e]) eritis tamen ſecuri, ac tuti. Confirmat exemplo Petri, qui cùm dormiret inter duos milites vinctus catenis duabus, & ita ſopitus ſomno, vt latere percuſſo debuerit excitari, liberatus diuinitùs eſt [f].

c Ser. in Dñ. 7. poſt Pentecoſten.
d Iob 5. verſ. 22. num. 1.
e De iure primogent. q. 17. opinione 1. num. 39. & ſeq.
f Act. 12. 6. 7.

Pintus [g] paulò aliter: Si dormiatis, ſiue habitetis inter medios Cleros, ſiue ſortes, ac terminos duarum, nempe hæreditatum, vel regionum, vbi nulla ſolet eſſe ſecuritas, & iuxta inimicos veſtros, vos præſertim Paſtores, & Prædicatores, non domi veſtræ ac vobis, & genio indulgentes, ſed ſemper vigiles, & ad omnem hoſtis excitati rumorem, pulchra erit vobis commiſſa Eccleſia, inſtar columbæ, &c. Eugubinus legens Cleros pro ſortibus, & terminis, & limitibus, ait indicari, ſi anguſtè habitent, ſi verſentur in anguſtiis, ſi vexentur, tamen proſperè cuncta euentura. Pradus [h]: Si iaciantur de vobis ſortes ad vitã, vel interitum inter milites Babylonios, qui pro vexillo geſtant columbam argentatam, cuius dorſum rutilat quaſi aurum fuluum, eruemini, & vos potiùs eorum diuidetis ſpolia, de quibus præcedente verſu. Fauere Ambroſius [i] videtur, qui præter duo teſtamenta dicit quoque Aaron tunc inter Cleros fuiſſe, quando inter duas partes populi conſtitutus mortem à defunctis ſerpere in ſortem viuorum ſui corporis non permiſit obiectu [k].

g In cap. 40. Ezech.
h In cap. 17. Ezech. verſ. 3. & in c. 24. verſ. 6.
i De Tobia, cap. 20.
k Num. 16. 46. & ſeq.

Placet hæc expoſitio, & primæ duæ reliquæ quatenus ad iſtas referuntur; in ceteris enim, quæ continent, tropologicæ magis ſunt, aut anagogicæ, quàm litterales. Aliæ ſunt, quæ nituntur aliis editionibus, præſertim Hebraicæ quas auidiùs Recentiores amplectuntur; nec eas reſpuimus, quamdiu non abhorrent ab illa, quæ cohæret cum Latina vulgata editione, & cum communiore Patrum ſententia, quos boni Eccleſiæ filij audiunt, ſequunturque libentiùs, quàm Hebræos, & hebraizantes. Aptè verò columba in exemplum allata eſt, quia præter nitorem eſt ſimplex, innocens, timida, rapinis expoſita, volatus perniciſſimi, pérque diuturni.

Dormiatis.] Per Catachreſim, iaceatis, ſtetis, &c. vel ſomno præ triſtitia opprimamini, interim dum de vobis iacitur alea. Sed de dormitione mortis, quidam Patres accipiunt, quos ante recitaui.

Inter medios cleros.] בין שפתים *ben ſchephathachaym*, Chaldæus vertit קלקלתא *kilkelatha*, Aulæa. (Dixit DEVS vos reges, ſcilicet exteri, vt Ægypti, & aliarum nationum, ſi dormitis inter aulæa, ecce Eccleſia Iſraëlis,

quæ

quæ ſimilis eſt columbæ cooperta nubibus gloriæ, diuidit prædam Ægyptiorum, argentum repurgatum, & arculas plenas obrizo puriſſimo.) Hebræa vox labia ſignificat, & quæ in ore noſtro ſunt, & quæ per tranſlationem in aliis rebus extremitates vocantur, vel termini, ſeu limites, & confinia, vel pedes ollarum, ſeu tripodes, quæ etiam labia, & labra dicuntur, quibus ollæ imponuntur, immò & ollæ ipſæ, necnon vaſa paruula alia, in quæ infunditur aqua aut ad lauandum, aut ad aliud. Pagninus vertit tripodes. Varablus ollas, ſiue caldarias, vaſáque plena fuligine. Felix (chytropodes.) Caietanus (confinia.) Hieronymus (medios terminos.) Caietanus verò hypotheticam orationem vult eſſe. Si paruiſſent Deo Hebræi in confiniis habitaſſent, id eſt, in præſtitutis locis Terræ promiſſionis abundantes opibus, quas columba deargentatis pennis, & aureo dorſo deſignat. Alij abſolutè promitti felicitatem, quamuis videantur iacere in ſordibus, in fuligine, in nigredine, quæ denotat res aduerſas, vt è cõtrario ſecundas albedo, licet etiam torreantur. Quod tum de Hebræis, tum potiſſimum de Eccleſia, qui Chriſtianè hebraizant, plurimi interpretantur, quos longum eſt numerare, & inter illos ſunt etiam citati Pineda, & Pintus, atque prætereà Genebrardus, ſed omnium optimè, quoniam docet cleros, ſiue ſortes ſignificare pericula, & parœmiali formula dici iacere quempiam, dormire, cubare, verſari inter medias ſortes, vt ſi diceres in extrema alea, Gallicè, *entre les hazards*, inter cruces, lebetes, tripodes, in rei cardine, vel articulo, in acie nouaculæ, inter malleum, & incudem, inter ſacrum, & ſaxum, &c. Id eſt, in ſummo diſcrimine, id rerum deſperatione. Antonius Gueuara [a] obſeruat, cum Syri columbas albas, atque Palæſtini venerati ſint (ſicut accipitrem, aut Ibin Ægyptij, vt ait Strabo [b], & Herodotus [c], vel Tibullo [d] teſte,

„ *Quid referam, vt volitet crebras intacta per vrbes*
„ *Alba Palæſtino ſancta columba* (aliàs viro) *Syro?*

Nec Diodoro [e] Siculo, qui cauſam reddit, addens Babylonios, quod Semiramidem fabularêtur à columbis in deſerto educatam, & meminit quoque talis cultus Euſebius [f], & Lucianus [g], (dicens Reginam verſam in columbam, vel cultam columbam propter caſtitatem [h].) & Iuſtinus Martyr [i], & Athenagoras [k]. Hoc, inquam poſito, ait videri hoc loco Dauidem velle dicere, vtentem futuro pro præterito. Quando inter medios hoſtium terminos pauci, imbecilli inſtar dormientium, langui di degeretis, tamen eratis Palæſtinis timori, ac veluti religioni, non ſecus ac alba columba, cuius vel plumas euellere, & pennas detrahere nefas erat. De terrore hoſtium populi Hebræi plura ſunt teſtimonia [l]. Et columbæ nomine Babylonius Rex in Scripturis quandoque deſignatur [m]. Pintus [n] accipiens nominis Hæbræi ſignificationem pro labiis humanis, elicit iſtam ſententiam: Si cùm de vobis homines detraxerint, quieueritis inter ea labia, non vosmet ipſos defendentes, eritis columbis albis ſimiles, cóque magis celebrabitur fama nominis veſtri, quò depreſſior videbitur. Verumtamen licet Hebræa dictio poſſit adeo multa ſignificare, nec reſpuendi ſint penitus qui ex ſingulis extrahuntur ſenſus, ſi alioqui nihil repugnans contineant, ille maximi faciendus, & ſolus litteralis habendus, qui congruit cum ſignificatione, quam Interpres elegit. Iraque nec ollæ, aut tripodes, nec labia oris no-

a *In cap. 1. Habac.*
b *Lib. 17.*
c *In Euterpe.*
d *Lib. 1. Eleg. 7.*
e *Lib. 3. c. 8.*
f *8. De præparat. c. 5.*
g *Lib. de Syria Dea.*
h *In Ioue tragœdo.*
i *Apolo. 2.*
k *Ora. pro Chriſt.*
l *Exod. 15. 14. Ioſue 10. 21.*
m *Ierem. 25. 38. c. 46. 16. cap. 50. 15.*
n *In cap. 40. Ezech.*

Digitized by Google

ſtri litteralem nobis patiunt per ſe intentum ſenſum, præſertim etiam cum Patribus penitus incognitus ſit. Super nomine Cleros, quod Græcum eſt, ſed ab Interprete retentum, qui alicubi vertit terminos, & alibi ſortes, extrui debet litteralis ſenſus. Ambroſius [a] recitans hunc locum, legit ſortes, aliquando [b] cleros. Pſalterium vetus S. Germani Pratenſis, teſte Genebrardo, (inter medium ſortium.) Quare licet exponere hunc locum, retenta ſignificatione ſortis, ac termini; tum etiam, quoniam auctore Suida, κλῆρος, eſt quoque τόπος, κτῆμα, κληρονομία, μέτρον γῆς, præter alias notiones, quæ non faciunt ad rem. His ſignificationibus congruunt expoſitiones, quas annotatione præcedente approbaui, ex quibus vna eſt Genebrardi, quam hîc fuſiùs retuli, nec ab iis diſcrepat Gueuara, niſi quod ad Eccleſiam potiſſimum accommodari debent, quæ ille ad Hebræos qui typus Eccleſiæ fuerunt.

a Epiſt. 37. edit. Rom. & de Tobia, c. 5
b De Tobia cap. 20. In Pſal. 118. octon. 14.

Non arbitror vim fieri debere in forma duali nominis שפתים *ſchephathaijm*, ad probandum non debuiſſe verti ollas, quoniam hæ non duæ, ſed plures ſunt [c]: nam termini quoque ſunt plures, poteſtque aliquis eſſe in triuio, & in confinio multiplici. Alioqui cur nunquam LXX. & noſter Interpres Dualem expreſſerunt? Id non fecerunt, quia non alio numero repererunt dictam vocem, nec aliter vertere neceſſe fuit, quàm numero indefinito.

c Facit id Bellarm. 1. de Verbo Dei, cap. 13.

Inter medios cleros.] Ἀνὰ μέσον τῶν κλήρων. Auguſtinus ait, expreſſius ex Græco transferri (Inter medium Clerorum) ſed tantundem valere noſtram lectionem, non tamen ſi diceremus (Inter cleros) quoniam inter medium dici ſolet de iis rebus, quæ inter ſe debent habere conſenſum. Probat aliquot exemplis, & accommodat ad ſenſum illum ſuum ſuperius allatum, de duobus Teſtamentis, vel hæreditatibus, &c. Non videtur adeo neceſſaria notatio, ſicut nec de illo conſenſu. Idiotiſmus eſt LXX. cui ſatis Latinè reſponderet ſolum (inter) vel ſic magis exprimitur periculum, in cuius medio conſtituti ſint, & medij poſiti. Ambroſius [d] nonnunquam legit: (Si dormiatis inter cleros medij.)

d In Pſ. 118. octona 14.

Penna columba deargentata.] Ambroſianum Pſalterium addit (ibi) περιηργυρωμέναι, circumargentatæ. כנפי יונה נחפה בכסף *canpe ionah nechpah, baccheſeph*, alæ columbæ tecta in argento; vbi idiotiſmo Hebræo ſingulare verbũ iungitur numero plurali, quod fit, quando nomen plurale diſtributiuè ſumitur, vt hîc quælibet penna tecta: quemadmodum etiam in Geneſi [e] בנות צערה *banoth tſabharah*, Filiæ diſcurrit, id eſt, vnaquæque filiarum diſcurrit.

e Cap. 49. 22.

Pennæ deargentatæ ſunt albæ. ſic Poëta [f] de anſere:

f 8. Æneid.

„ *Atque hic auratis volitans argenteus anſer,*
„ *Porticibus Gallos in limine adeſſe canebat.*

Sic Theodoricus apud Caſſiodorum [g] equos argenteo colore veſtitos dixit, id eſt, albo.

De columba diſſerit accuratiſſimè ſuprà omnes Vlyſſes Aldrouandus [h]. Nos pauca nunc duntaxat propoſito noſtro neceſſaria. Conſtat laudatiſſimum animal, & DEO in paucis quodammodo carum. Credi hoc poteſt apocrypho licet Eſdræ libro [i], in quo eſt, ſic DEVM ſibi ex omnibus volatilibus

g 4. Varia. Epiſt. 1.
h 15. Ornitholog.
i 4. Eſd. 6. 23. 24. 25. 26. 27.

latilibus nominaſſe columbam vnam, vt ex arboribus vitem, ex floribus lilium, ex pecoribus ouem, ex populis Hebræum, ex ciuitatibus Sion, &c. Indicio ſunt multa, quæ Scripturæ tradunt de columba, tum ad ſacrificia [a], tum ad ſignum ceſſantis diluuij [b], tum ad teſtimonium ſub perſona SPIRITVS ſancti [c], de ſanctitate CHRISTI: tum ad commendandos mores [d], tum ad celebrandam Sponſam Eccleſiam [e], & quod cum velum Templi ſciſſum eſt in CHRISTI Paſſione, columba Templum egredi viſa eſt, vt prodidit Ephrem [f]. volat ocyſſimè.

,, *Radit iter liquidum, celeres neque commouet alas* [g].

Idcirco Vates noſter optabat [h] ſibi alas vt columbæ, cuius & collo nonnunquam epiſtolas obſeſſi ad auxiliares amicos illigatas miſiſſe traduntur, in Hiſtoriis, vt Hircius, & Brutus [i] in obſidione Mutinenſi: & eâdem alij, aliiſque de cauſis idem factitarunt, vt ſcribunt Varro [k], Ælianus [l], Sabellicus [m], Martinus Polonus, (in Chronico) Sigiſmundus liber Baro [n]. Mœtendo, gemendo meditari videtur [o], & vocem ipſam, quæ Hebraicè eſt יונה *ionah*, quãdoque vſurpãt Hebræi pro mœtore. Gregalis eſt, ac ignotam ſi ſe immiſceat, primum perinde ac ſi oderit, verberat, & erectis horret pennis. Terræ non immoratur, niſi ad pabulum. Lauat corpus & inſpergit humectum puluere. Fœtorem omnem expellit. Connubia cœpta nunquam violat, quamuis ſalaciſſima. Diligit impensè prolem tum mas, tum fœmina, & hi mutuo degunt amore. Videri poſſit ea de cauſa præcepta eius oblatio à muliere poſt partum [p], ceu piaculum amiſſæ virginitatis; & aliàs ab aliis, vt DEO tanquam coniugi firmiter iungi viderentur, ſed nonniſi ea ætate, qua nondum natura ſalax, ſciret libidinem, vt notat Bernardus [q]. Admodum timet, ac imbecillis eſt [r]. Clementia & manſuetudine præſtat, humaniſque delectatur hoſpitiis. A ſimplicitate laudare CHRISTVS videtur [ſ], cum vituperet Oſeas [t]: Sed CHRISTVS ſine temperamento ex ſerpentina prudentia non laudat. Symbolum felicitatis habebatur ab Hebræis, apud quos qui ditiores erant, eius alas gypſo illitas affigebant tectis, vt poſt Euthymium narrat Pierius [u].

Porrò Theodoretus [x] myſticam reddens cauſam, quare iuſſus ſit Abraham [y] ſacrificare vaccam, capram, arietem, turturem, columbam; ait ſignificata per hæc ea quæ familiæ ipſius obuentura erant, per tria prima animalia tres generationes in incolatu: per turturem, egreſſum populi, & peregrinationem in deſerto, quo turtur delectatur: per columbam generationem illam, quæ Terram promiſſam accepit: manſuetum enim eſt, inquit, hoc animal, & domeſticum. Ex his, & ſimilibus perſpici poteſt, quare columba in exemplum adducta ſit melioris fortunæ, & ea quidem, quæ albi coloris eſt, quoniam, vt prædixi, denotat color hic res ſecundas, vt aduerſas ater. Lege de colore albo Roam [z] noſtrum, & quæ diximus ad Acta [a] Apoſtolorum.

Et poſteriora dorſi eius.] Hieronymus non hic, ſed alibi [b] vertit (poſteriora & humeros.) & rurſus [c], (poſteriora, ſiue interiora dorſi eius.) Auguſtinus (Inter ſcapulas.) Hebr. אברותיה *ebrotheiah*, (pennas eius) Græcè μετάφρενα, quaſi μετὰ φρένας, & eſt pars tota corporis poſterior à collo vſque

a Leuit. 5.7. c. 12.8. Luc. 2.24.
b Gen. 8.8. & ſeq.
c Mat. 3.16 Ioan. 1.33.
d Mat. 10.16
e Cant. 1. & 2. & 4. & 5. & 6.
f Sermo. de Paſſ.
g 5. Æneid.
h Pſ. 54.7.
i Plin. lib. 10. c. 37.
k 3. De re ruſtica. c. 7.
l Lib. 9. c. 2.
m Enneade 9. lib. 9.
n Lib. de rebus Moſcouit.
o Eſa. 38.14 cap. 59.11. Nahum 2.7.
p Leuit. 12. 8. Luc. 2.24.
q Serm. 59. in Cant.
r Ezec. 7.16
ſ Mat. 10.16
t Cap. 6.7. 11.
u 22. Hieroglyph.
x Quæſt. 65 in Geneſ.
y Gen. 15.
z 6. Singula. c. 15.
a Cap. 1.10.
b In c. 4. Zacha.
c In cap. 22. Ezech.

ad cinctum, quæ obiicitur præcordiis à tergo, quaſi dicas, poſt præcordia: & rectè dicitur dorſum, aut ſcapulæ.

In pallore auri.] Hieronymus (In virore) & alibi [a], (In pallore, vel virore) Auguſtinus (In viriditate) nec non Hilarius. Vaticanum Pſalterium (In ſpecie) atque etiam Ambroſius [b]. Alij (vt aurum fuluum.) Nomen Hebræum ירקרק *ierakrak*, virorem ſignificat, aut flauum colorem, ſiue croceum, χλωρότης propriè eſt viror, vel etiam pallor. Videtur color non omnino purus, ſed ad alium declinans, qui vulgo dicitur *cangiante*. Notum Diogenis apophthegma, Pallere aurum, quia habeat multos inſidiatores. Eſt quidem quod rutilat, fulget, fulgeſcítque nobilius aurũ. Sed color in columbæ collo magis refert vilioris, ac pallidi colorem auri. Suidas argentum pennarum ait myſticè denotare ſimplicioribus, candidioribúſque ſimpliciora communicari SPIRITVS Sancti munera, aurum dorſi perfectioribus altiora conuenire. Hoc alij dicunt hoc loco interpretes, & alibi [c] Hieronymus. De colli autem coloribus, veríne ſint, an ſolùm κατ᾽ ἔμφασιν, & apparentes, Phyſicis, Opticíſque diſputandum: Satis conſtat, quod columbarum nonniſi agitata ſplendent colla, vel variè radiis percuſſa, quod & Nero Cæſar cecinit:

« *Colla Tyberiaca* (aliàs Cytheriacæ) *ſplendent agitata columbæ.*

& is quem Apuleius [d] vocat floſculum, coruina nunc apparet nigredine, cœruleus, nunc alijs coloribus.

« [e] *Namque aliàs fit vti claro ſit rubra pyropo,*
« *Interdum quadam ſenſu fit vt videatur*
« *Inter cœruleum virides miſcere ſmaragdos.*

Seneca [f], falſi coloris ſpeciem & ponere, & ſumere ſcribit. Cicero [g] plures ait videri colores, nec eſſe plures vno, vt remus in aqua inflexus videtur, qui reuera non eſt. Hac Arceſilas, teſte Marciano [h], permotus varietatis incertitudine, amplius aſtruere ἀκαταληψίαν cœpit. Eadem de Iride ratio, ac maior multo propter fluxibilitatem eius.

« [i] *Mille* (enim eſt) *trahens varios aduerſo ſole colores.*

Thaumantis filiam fabulantur, quia nihil ea mirabilius, nihil obſeruatu dignius. De columba non deeſt qui exiſtimet diuerſis præditam coloribus, ac diuerſas habere ſuperficies ex diuerſarum pennularum portionibus radiantes [k]. Difficile id eſt, ac experientiæ parum congruens. Sed his immorari non vacat, vt nec myſticos perſequi ſenſus. Notat Eugubinus alarum, & pennarum vocabulis, & volucrum vt aquilæ, quoſdam alio Pſalmo [l] indicari reſurrectionem, & reditum in cœlum. Sic verò & Zoroaſtrum, Magoſque Perſarum dixiſſe, Animam duas habentem alas, è cœlóque ruentem vnam amiſiſſe, conandum ſi reuolare velit, vt alam recipiat.

a Citatis locis.
b In Pſalm. 118. Octon. 14.
c Ep. 150. q. 1.
d 2. de Aſino aureo.
e Lucret. lib. 2.
f 5. Natural. hiſto. cap. 5.
g Cic. Acad. 4.
h De Nupt. Philolog.
i Virg. 4. Æneid.
k Aldouran. meminit 15. Ornitol. c. 11.
l Pſ. 102. 5.

Verſ. 15.] DVM diſcernit cœleſtis reges ſuper eam, niue dealbabuntur in Selmon.

DVM habitator cœli, atque omnipotens DEVS & CHRISTVS pro ſua pugnabit Eccleſia diſcernens ac diſſipans potentes in terris tũ Dæmones

Dæmones, tum impios homines aduerſarios, ipſa Eccleſia quodam modo niueſcet, ac lætabitur mirificè felix: quo ſolet pacto Selmon, per ſe alioqui cauernoſus, & vmbroſus mons, niue ſplendeſcere. Theodoretus, & Euthymius explicant de miſſione SPIRITVS S. in Pētecoſte, quando Apoſtoli, qui reges ſunt, & principes conſtituti ſuper Eccleſiā [a] in Selmon, id eſt, in Ieruſalē, linguarū diſcriminis gratiam acceperunt, & iis deinceps orbis regna diuiſa ſunt, & ceu nix, tum ſanctitate, tum nominis celebritate euaſerunt. Accedit Hieronymus, & Auguſtinus: ſed ille, iuxta Etymologiam Selmon pro vmbra, notat imperfectionem ſcientiæ in hac vita, hic gratiam SPIRITVS Sancti obumbrantis, vel etiam CHRISTI; quia cum vmbra conſtet lumine, & corpore, illud, quod in principio erat VERBVM atque Lumen verum, vt vmbraculum meridianum fieret nobis, VERBVM caro factum eſt, & habitauit in nobis [b]. Hilarius extendit ad omnes, qui prius dicebantur ſpolia, & ab Apoſtolis conuerſi ſunt: futuros reges ſuper Eccleſiam, quæ per eos pulchra fit, & dealbandos niue felicitatis in Selmon, id eſt, in pace; ſic enim eam vocem exponit. Arnobius ait præcedente verſu notatum, quod mali doctores, vt Scribæ ac Phariſæi, habebant ſolam ſpeciem doctrinæ, & pietatis ceu pennas deargentatas, & pallorem auri; hîc autem dandos veros doctores, quorum opera ceteri vero colore albo imbuantur.

a Pſa.44.17.
b Ioan.1.14.

Omnes boni ſenſus, ſed primus magis ad litteram quem Eugubinus tradit, & Genebrardus, licet ſemper ſub typo Hebrææ proſperitatis, de qua Vatablus, & ſimiles Hebraizantes duntaxat interpretantur. Et fauet Paraphraſis Chaldæa. Caietanus accipit de quinque regibus, quos Ioſue deuicit, & de lapidibus grandinis, quos immiſit [c] DEVS. Rabbini aliqui de tempore Antichriſti: & alij aliis variis modis, quos refert Auctor Theſauri Hebraici verbo פרש *paraſch.* Alium adhuc lege paulo poſt ad ea verba (niue dealbabuntur.)

c Ioſue 10. 11.

Dum diſcernit.] בפרש *bephareſch*, Ἐν τῷ διαστέλλειν. Hebræum verbum ab aliis qui de Hebræo vertunt, exponitur, extendere, diſſipare, diſpergere, frangere, conterere, percutere, diuidere; (quod vltimum eſt Hieronymi,) & in deteriorem ſumunt partem contra reges, qui aduerſabantur Synagogæ, & qui poſtea Eccleſiæ, quaſi vel ſternerentur, vel velut in triumpho ducerentur. Secuti ſumus hanc acceptionem in allato primo ſenſu, licet eum non adeo multi ſequantur, ſicut ſecundum. Significat Græca vox διαστέλλω, non tantùm mando, dimiſſis huc illuc nunciis, & ſuis terminis ac finibus deſcribo, limito, &c. item decerno, deſtino, quæ notiones iuuant ſecundum ſenſum, verùm etiam diduco, aperio, diuido, ſeparo, diſtermino, diſtendo, quæ primum illuſtrant. Lege Commentarium Græcæ linguæ Budæi. In Pſalmo 49. [d] diſcernendi verbum דין *din*, & διακρῖναι, ſignificat iudicare: (Aduocauit cœlum deſurſum, & terram diſcernere populum ſuum) immo vt exponit Chryſoſtomus [e], damnare & punire, & in Pſalmo 42. vbi legimus [f]: Iudica me DEVS, & diſcerne cauſam meam, Græcè eſt Κρῖνόν μοι ὁ ΘΕΟΣ, ϗ δίκασον τὴν δίκην μου: Hebraicè ריבי *ribi.* Cognationem habet cum פרש *paras*, aliud verbum פרץ *parats*, à quo locus, vbi victoriam retulit Dauid de Philiſtæis, denominatus eſt בעל

d Verſ.4.
e In Pſa.49.
f Verſ.1.

בעלפרצים *Baalpharaſim*, quia diuiſit Dominus, inquit Dauid, inimicos
a Reg.5.20. meos coram me, ſicut diuiduntur aquæ [a]. Proptereà vocarum eſt nomen
loci illius *Baalpharaſim.* Chaldæus: Fregit Dominus odientes me ante me,
ſicut frangitur vas teſtæ, quod repletum eſt aquis: proptereà vocauit locum
illum planiciem rupturarum.

Cœleſtis.] Græcè, Ἐπουράνιος, Hebr. שדי *ſchadai.* Auguſtinus (Super-
cœleſtis.) Hieronymus (Robuſtiſſimus.) Alij (Omnipotens.) vel à שדד
ſchadad, (eſt vaſtator) vel à ש *ſchin*, & די *dain*, ſufficientia, cui ſatis, ſeu
αὐτάρκης; nomen שדי *ſchadai*, valde conueniens propoſito de regibus ac ty-
b Verſ. 1. rannis crudelibus diſſipatis, fractíſque. In Pſalmo XC [b]. vocant Septua-
ginta ΘΕῸΝ τοῦ οὐρανοῦ, quem pariter Hebræus rextus nominat שדי *ſcha-
dai* (In protectione DEI cœli commorabitur.) Vbi Aquila, teſte Hiero-
c Epiſ.136. nymo [c], reddit ἀλκιμον, quod nos, inquit Hieronymus, robuſtom, & ſuffi-
cientem ad omnia perpetranda accipere poſſumus. Remotiſſimus ab infe-
rioribus his eger minimè, atque fortior, ſicut & ſuperior habetur maximè
à Gentilibus, qui alia in rerris, ac inferis agnoſcebat Numina: & ex Diis
d 1. Reg.4.8. ſublimibus putabant inimici Hebræorum eſſe DEVM ipſorum [d], & ex
e 3. Reg. 20. 23. Diis montium [e]. Hinc fit, vt cœlum aliquando pro DEO ipſo ponatur ab-
f Luc.15.18. ſolutè [f]: licet Latinus Interpres DEI interdum nomen addat, vt in
Cap.20.4. libro Machabæorum [g]: (Non eſt differentia in conſpectu DEI cœli
g 1. Machab. 3.18. liberare in multis, & in paucis.) ἐναντίον τοῦ οὐρανοῦ, ſæpe vocatur DEVS
cœli, quando ſermo eſt de Gentilibus, quòd talem magis timebant: & inter
cauſas, cur iubeat CHRISTVS vt orantes dicamus, PATER noſter
h Matth.6.9. qui es in cœlis [h], hæc eſſe poteſt, vt cogitemus & verum DEVM, & ma-
ximè potentem.

Super eam.] בה *bah*, (In ea ἐπ᾽ αὐτῆς) Præpoſitio, ſuper, indicat ſenſum
ſecundum ac tertium, quaſi ſuper Eccleſiam conſtituantur reges, id eſt, re-
ctores. Verùm dici poteſt, ſuper, idem eſſe quod (iuxta vel contra) id eſt, Dū
diſcernit DEVS, id eſt, diſſipat, perdit, &c. reges ſuper eam, nimirum Ec-
cleſiam (quæ ſpecies domus ante vocata, & aliis nominibus,) qui iuxta ip-
ſam erunt, & ſuper eam, atque contra irruent. Nonnumquam vtitur quo-
que particula (ſuper) Interpres, pro (in) verbi gratia, Anima autem mea
i Pſal.34.9. exaltabit in Domino, & delectabitur ſuper ſalutari ſuo [i].

Niue dealbabuntur.] תשלג *thaſchleg.* Hieronymus (Niue dealbata eſt)
Alij (Ningere faciebat:) vel Albeſcebas, ſeu candeſcebas niuis inſtar. Ver-
bum eſt futuri temporis, eſſéque poteſt & ſecundæ perſonæ maſculinæ, &
tertiæ fœmininæ. Recta conſtructio requirit ſecundum, ob proximè præ-
cedens בה *bah*, vt nempe ſqualida prius Eccleſia dealbata ſit. Quam-
quam per Apoſtrophen dirigi ſermo poſſet aut ad Iſraël, vr voluit Vata-
blus, & ſub rypo eius ad Eccleſiam, quaſi dicat: Tunc ô Iſraël, vel potius
Synagoga, & ô Eccleſia dealbata es, ſiue dealbaberis: aut ad DEVM; Tunc
ô DEVS reddes candidos fideles tuos.

Quid ſi addatur & hic ſenſus: Tunc ninges DEVS, & reges hoſtes
Eccleſiæ ningentur, grandinabuntur, lapidibus grandinis operientur, &
k Ioſue 10.11. opprimentur, ſicut ętate Ioſue [k], de quibus & Caietanus putat hîc agi. Cùm
Apollinis templum Brennus vaſtaſſet, à Pythia reſponſum ferunt: Ἐμοὶ
μελήσει

μελήσει ταῦτα καὶ λευκαῖς κόραις. Mihi curæ iſta erunt, albiſque virginibus; vel vt vertit Cicero [a]: Ego prouidebo rem iſtam & albæ virgines: mox alba Gallis oblata ſpectra eſſe cum armis, & eorum funditus exercitum niuium vi adobrutum periiſſe. Obſtare videtur, quod ex collatione cum Selmon niuoſo monte, immò & cum aliis, quidam paulò pòſt longè nobilior celebratur mons, & multo felicior. Alioqui quadrat ſanè ſenſus hic cum expoſitione prioris membri (Dum diſcernit cœleſtis reges) id eſt, Dum diſſipat ac perdit hoſtes. Reſponderi poſſet, ex occaſione Selmon, digreſſum eſſe Dauid ad laudes Eccleſiæ ſub epitheto, & appellatione montis. Sola minùs placet hæc expoſitio nouitate; cùm tamen nullam vel editioni noſtræ vim, nullum ipſi veritati videatur incommodum, aliorúmque interpretationibus afferre. Legi poſtea Hieronymi Oſorij Paraphraſim, qua hic mihi ſenſus attingi videtur. Cùm reges, inquit, iudicio diuino propter ſcelus in cœleſtem Rempublicam conceptum diſcordes extiterint, tu Domine inaniſſimis eos cogitationibus inflatos denſis niuibus obrues, vt conglaciati frigoribus euertantur.

a 1. De Diuina.

— *In Selmon.*] Cùm ſit nomen hoc Hebræum retentum, non dubito montis Ephraim proprium eſſe ſic appellari, iuxta traiectum Iordanis, qui mons ferè perpetuis candebat niuibus: ſed per ſe, ac ſine illis cauernoſus erat, horridus, caliginoſus, vmbroſus, quaſi à צלם *tſelem*, ab vmbra cognominatus. Ex eo monte Abimelech, omníſque populus eum imitatus, præciderunt ramos arborum ad incendendos aduerſarios [b]. Tunc verò ſuppleri debet comparationis particula (ſicut) Id eſt, ſicut in Selmon eſt nix: vel prouerbialiter dealbari in Selmon eſt, recreari, feliciter agere, &c. aut è contrario affligi, deleri, &c.

b Iud. 9. 48. 49.

Rabbini ſumunt appellatiuè, vt ſenſus ſit, DEI domum, & hæreditatem, & ſynagogam dealbandam, recreandã, beneficiis afficiendam (quam LXX. multitudinis numero ſignificare voluerunt) In Selmon, id eſt, cùm verſaretur priùs in vmbra, & in obſcuro, ac infelici rerum ſtatu, quaſi צל מות *tſal maueth*, vmbra mortis, vt vertit quoque, quamuis aliis verbis, Chaldæus. Fauent Gloſſa Interlinearis, Lyranus, Burgenſis, Hugo Cardinalis, Carthuſianus, Titelmanus, Varlenius, & alij, quos priùs dixi. Hieronymus, & Auguſtinus etymologiam eandem ſecuti ſunt, licèt ſenſu diuerſo. Ambroſius [c] accedit aliquo modo ad Hieronymum, explicans, niue dealbari in Selmon, id eſt, in vmbratione, quam dicit eſſe præſentem vitam. Alia notatio Hilarij, de qua quoque antè meminimus, pro pace, non eſt ex צלמון *tſalmon*, ſed שלמון *ſchalmon*. Qui Arnobius dicitur, ſed reuerà non eſt, ait Selmon locum eſſe, in quo purificabantur proſelyti, vel ij, qui fatebantur grauioribus ſe pollutionibus inquinatos: velle autem Prophetam *κατ᾽ ἀντίφρασιν*, omnem locum, in quo ij qui nigrificauerunt ſe, peccatorum ſordibus dealbentur. Hoc de Selmon qui aſſerat, præter illum Auctorem non legi, nec credo.

c In Pſ. 41.

* * *

Verſ.16.] MONS DEI, mons pinguis, mons coagulatus, mons pinguis.

MONS niuoſus Selmon, ex quo tracta comparatio eſt, præbuit occaſionem tranſeundi ad alium feraciorem montem Baſan (hic enim pinguem ſonat (ita vt, ob rerum affluentiam, populus Hebræus dici poſſit ſic DEI beneficiis opimari quodammodò, vt eſt mons ille ferax ac frugifer.
a Pſ.62.6. Pinguior Eccleſia repleta adipe & pinguedine[a] donorũ diuinorũ: ſiue ingre-
b Ioan.10.9. diatur, ſiue egrediatur, paſcua reperiens vberrima [b]: delectata in craſſitudi-
c Eſa.55.2. ne [c]: à fructu frumenti, vini, & olei (Sacramentorum) multiplicata [d]: ſa-
d Pſal.4.8. ginata corpore, & ſanguine CHRISTI, meritiſque ipſius: ad terram vi-
e Exod.3.8. uentium, lacte, ac melle manantem [e], inuitata: munita ſimul, & circumual-
17. lata præſidiis, ideóque inexpugnabilis: quæ pote ſupra montem poſita [f],
Cap.13.5.& alibi. immò mons altiſſimus, & fundamenta habens in montibus [g]: attollens ſe
f Matth.5. altiſſimè per contemplationem, & remouens ab inferioribus omnibus no-
14. ta: Hæc ferè Patrum Græcorum maximè communis de Eccleſia vel Docto-
g Pſ.86.1. ribus eius interpretatio: qua de re Interpretes Eſaiæ [h], præſertim Chry-
h Cap.2. ſoſtomus, & Cyrillus, nóſque ibi aliquando, & Origenes [i].
i 5.cont.Celſum.

Sed quidam ex Latinis, vt Hilarius, accipere montem videntur pro beatitudine cœleſti, & nonnulli pro CHRISTO ipſo, quibus & idem fauet
k Cap.2.2. Doctor, & Arnobius, & apertè Hieronymus, & Auguſtinus iuxta Eſaiæ [k] vaticinium de monte Domini præparato in vertice montium eleuato ſuper
l Lib.3.in Cantica. colles, ad quem fluant omnes gentes. Eadem Aponij [l] de hoc loco ſenten-
m 1.ſer.in id: (Quis aſcẽdet, &c. tia, & Bernardi [m]. Eſt mons DEI, inquit Aponius, quia plenitudo diuinitatis habitat in eo [n]: vber paruulis animabus Apoſtolica vbera porrigendo: creatus, firmioribus ſolidum cibum præbendo carnis ſuæ.
n Coloſſ.2.9. Contra Auguſtinus incaſeatum dicit propter paruulos, quibus lac gratiæ delectabilis de viſceribus maternis datur: vberem ad roborandum, ac ditandum donorum excellentia. Bernardus Montem ſublimitate, coagulatum multorum congerie, pinguem caritate.

Mons DEI.] Putat Auguſtinus melius eſſe, ſi legamus (montem) & referamus ad Selmon, de quo priore extremo verſu, & id ferre Græcum textum, in quo eſt ὄρος neutrius generis. Sic quoque legitur in Pſalterio Vaticano, & Ambroſiano. Acquieſcendum in editione vulgata: nec ſanè ita benè dicitur quis dealbari niue in montem, & vt prædixi, ſenſus eſt cum comparatione ad Selmon, & cum tranſitu ad aliũ ab eo diuerſum montem.

Mons pinguis.] הרבשן *harbaſchan*. Dixi quoſdam legere in Accuſatiuo (montẽ pinguẽ vel vberem.) & nonnullis videri proprium nomen: Nullum video incommodum in ſecundo, quia & aliàs lego poſitam pro nomine proprio nominis ipſius Etymologiam à Septuaginta, vt, Factus eſt in pace
o Pſ.75.3. locus eius [o]; Ἐν εἰρήνῃ, Hebr. בשלם *beſchalem*, in Salem, pro qua Chaldæus habet, in Ieruſalem: erat enim vnum de nominibus eius. Igitur eodem nunc modo Septuaginta dixerunt ὄρος πῖον, habentes rationem ſignificationis, & ſcopi, quem vates intendebat. Non inueriſimile, alluſionem contineri ad regionem omnem Baſam cum monte cognomine, vbi Og regnabat:

gnabat: ſicque innui, Eccleſiam DEI, occupaturam Gentes, quæ cæſæ gla-
dio Spiritus, quod eſt verbum DEI [a], & mortificatæ deinceps in anima, re- a Ephe.6.17
pleantur cœleſti adipe, & pinguedine, vt erat omnis regionis Baſan vber- Hebr.4.12.
rimum ſolum, paſcuis in primis lætum, & conſtabat ſexaginta vrbibus, quas
alti muri, portæ, vectes muniebant, cùm eam populus Hebræus vaſtauit [b]. b Deut.3.3.
Typus Eccleſiæ, SION, qui mons nihil habebat fertilitatis, at ob gratiam 4.5.
inde diffluentem ad omnes, quia DEVS cùm eum incolebat, comparari
potuit eum Baſan, immò, vt eſt verſu ſequenti, cunctis longo interuallo
præponi. Coaluit primum Eccleſia ex abiectis hominibus, & infœcundis,
ſine facundia, potentia, ſplendore generis, &c. Verumtamen nec Baſan, nec
omnia Mundi regna comparari vllo modo cum ipſa poſſunt, propter ipſius
auctorem, & præſidem DEVM, & CHRISTVM. De Sion enim exiit
Lex [c], illic mandauit Dominus benedictionem, & vitam vſque in ſecu- c Eſa.2.3.
lum [d], dum diuina ibi myſteria celebrata ſunt, miſſus SPIRITVS ſan- d Pſ.132
ctus [e], Diſcipulorum habiti conuentus ſacri. e Act.2.2.
& ſeq.

Mons coagulatus.] גבננים *gabnunim*, τετυρωμένον. Hieronymus, & Fe-
lix (Mons excelſus) qua ratione item Chaldæus: (Mons qui habitat in ex-
celſis.) Pagninus accedit, dum exponit, Mons gibborum. Eodem ferè mo-
do alij hebraizantes (Mons excelſorum, vel celſitudinum, Mons in iuga
aſſurgens & gibboſus.) At ex Patribus, qui ſequi ſolent editionem Græ-
cam, paulò aliter aliqui vertunt. Hilarius (Mons conſecratus.) Et id quod
eſt paulò poſt (Montes coagulatos) reddit (Caſeatos) dicitque quod
græcitatis ſermo vtrumque complectitur, hoc eſt, & coaguli, & caſei ſpe-
ciem. Ita prætereà legit Auguſtinus (Mons incaſeatus.) &c. (Montes inca-
ſeatos.) Aponius [f] (Mons creatus.) Omnis homonymia ex Hebræo na- f Lib. 3. in
ſcitur. nam גב *gab*, excelſum, altum, eminens ſignificat, vt dorſum in Cant.
animali, ſupercilium in oculo, item gibbum, ac dorſum ipſum, & גבן *gib-
ben*, gibboſus eſt. Latina, vt videtur, voce de Hebraica mutuata. Ex eadem
radice deducunt aliqui גבינה *gebinnah*, aut גבנה *gebinnah*, caſeus, ab emi-
nentia, necnon גבנן *gabnun*, eiuſdem ſignificationis: quod alij tamen
malunt excelſum ſignificare. Septuaginta, Caſei ſunt notionem amplexi;
ſiquidem τυρὸς caſeus, & indè τυρόω coagulo, in caſeum cogo, lac in caſeum
denſo. In libro Iob [g], Caſeus Latinè eſt, vbi Græcè τυρός. Et (coagulaſti) g Cap.10.
vbi Græcè ἐτύρωσας, Hebraicè autem pro caſeo גבנה *gebinnah*. In Pſalmo 10.
118 [h], Coagulatum eſt ſicut lac cor eorum, ἐτυρώθη. Mons itaque coa- h Verſ.70.
gulatus, & caſeatus eſt qui caſeis abundat. Voluit forſitan Hilarius, eun-
dem putans eſſe Montem Selmon, & hunc, interpretans pacem, vt vidimus,
conſecratum dici, vt ipſe legit, quia propter copiam paſcuorum abundat
pecore, & armentis, quæ pacis tempore affatim paſcuntur, & offerri DEO
ſacrificij nomine poſſunt. Aponius cur creatum dixerit, neſcio, niſi men-
dum dicas, pro cretus, id eſt, concretus. Eugubinus immeritò reprehendit
LXX. & conſequenter Editionem vulgatam, credens potius Rabbinis, de-
notari montem gibboſum, & prealtum, & quidem nomine Gabaon, ſed
ineptè. Gabaon enim eſt Hebraicè גבעון *gibbhon*.

Mons pinguis.] Et hic repetitur בשן *baſchan*, de quo prius.

Verſ. 17.] Vᴛ quid ſuſpicamini montes coagulatos? Mons in quo beneplacitum eſt Dᴇᴏ habitare in eo: etenim Dominus habitabit in finem.

NON eſt quod tanti quiſquam faciat aliorum quorumlibet vbertatem montium: præſtat is longiſſimo interuallo hic in re, quem ſibi Dᴏᴍɪɴᴠꜱ delegit velut fixam ſedem. Obuia, facilíſque & ab omnibus approbata ſententia, nec eſſe quod vllus ex hoſtibus inſultet populo Dᴇɪ, ſeipſum dilaudet, ſibi placeat, ſe præferat, non Iudæorum ſynagoga, non ſecta Hæreticorum, non ſuperſtitio Paganorum. Coaluit, & coagulata eſt religio Chriſtiana quodammodò per fidem: pinguis effecta per bona opera, & aliis modis, quos antè dixi.

Quod ſi de Cʜʀɪꜱᴛᴏ mons ille ſumatur, nullus debet illius iuſtitiam cum aliorum Iuſtorum comparare iuſtitia. Sumus enim omnes Iu-
a 2. *Cor.* 5. ſtitia Dᴇɪ in ipſo [a], & Illuminat ipſe, & quidem mirabiliter, à monti-
21. & 1. *Cor.* bus æternis [b], dando ſanctis vitam æternam, atque per eos ſanctarum Scri-
1. 30. pturarũ auctoritatem conſtituens: & homines ſancti lumen ſunt [c], ſed vna
b Pſal. 75. 5 lux vera omnem hominem illuminans [d]: montes multi, ſed vnus in verti-
c Mat. 5. 14. ce montium [e]. In aliis habitat Dᴇᴠꜱ, ſed in iis per ipſum, in ipſo corpo-
d Ioan. 1. 9. raliter plenitudo diuinitatis [f].
e Eſa. 2. 2.
f Coloſ. 2. 9 Nemo itaque ſuſpicetur alios montes, tanquam Cʜʀɪꜱᴛᴏ ſuperiores. Nemo cum Ioanne Baptiſta, Elia, Ieremia, vllóve Prophetarum conferat [g]: multò minùs audeat blaſphemare, In principe Dæmoniorum
g Mat. 16. eiicere Dæmonia [h]: nemo erret, erroréſve ſpargat contra Cʜʀɪꜱᴛɪ In-
14. carnationem, verámque Humanitatẽ, & Diuinitatẽ, in hypoſtaſi Vᴇʀʙɪ.
h Mat. 12. Hæc, híſque ſimilia colliguntur ex citatis Patribus: vltimum, præſertim ex
24. Hilario. At Genebrardus putat eſſe correctionem rhetoricam, quaſi dicat, Dixi montem coagulatum: cur aliquis tam craſſa minerua intelligit me? Montem loquor Dᴇᴏ carum, & ſpiritualia cogito, enuntióque non carnalia: ſcilicet vel de Eccleſia, vel de Cʜʀɪꜱᴛᴏ. Hac ratione ſenſus hic recipi poteſt, vt nempè ad Patrum expoſitiones accommodatur. Hoc ſemper obſeruandum, vt iuxta vnanimem Patrum conſenſum ſenſum Scripturis demus.

Vt quid ſuſpicamini.] ἵνα τί ὑπολαμβάνετε. Symmachus (ἵνα τί περισπουδάζετε, vt quid affectatis?) Aquila: (Εἰς τί ἐρίζετε, ad quid contenditis?) Chaldæus: (Dixit Dᴇᴠꜱ, Quare ſubſilitis montes excelſi, &c. Hebraicè, למה תרצדון *lammah theratſedun.* Hieronymus: (Quare contenditis montes excelſi aduerſus montem, quem dilexit Dᴇᴠꜱ vt habitaret in eo, &c.) Hilarius, Vt quid ſuſpicit, (aliàs ſuſpicitis) montes caſeatos, &c.) Caſſiodorus: Vt quid ſuſcepiſtis nos montes vberes? quaſi per Proſopopœiam loquantur alij montes, refutãtes ſui comparationem cum illo alio, quo ſint infinitis partibus minores. Pſalterium Vaticanum, Vt quid ſuſcipitis montem vberem (nempe alium præter illum excellentem, &c.) Pſalterium Ambroſianum: (Vt quid ſuſpicitis montem vberem.) Cur alium miramini? Eodem legiſſe Arnobius videtur modo, ſed montes in plurali, dictq; argui

qui

qui pluralem faciũt Deitatem. Hebræum verbum, Campenſis (quem Caluinus, reprehendens editionem veſtram ſequitur,) & Vatablus vertunt (inuidetis.) Alij ex Rabbinis, & Hebraizantibus cum Chaldæo, (exilitis, ſeu ſaltatis,) id eſt, inſultatis præ deſiderio perdendi montem, quem amat DEVS? aut humiliatis, ſiue humiliare conamini, aut intentis oculis inſpicitis expectatiſque?) Pagninus (deſpicitis) Verſio noſtra optima, è Græco ſumpta, cùm LXX. Hebræum verbũ quod hic ſemel tantùm reperitur, per ὑπολαμβάνετε reddiderunt, quod inter alia ſuſpicari ſignificat. Eodẽ notio eiuſdem pertinet, vt ſit exiſtimare: Item alterius ſermonem veluti excipere, & ei reſpondere: quod vno verbo Latini boni Auctores dicunt, vel excipere, vel etiam ſuſcipere.

„ [a] *Suſcipit Anchiſes, atque ordine ſingula pandit.* a Virgil.

Et quoniam qui ſuſpicatur, id non rarò facit, vel ſimul hoc ipſum miratur, ac ſuſpicit, propterea aliæ Latinæ vel Patrum vel Pſalteriorum Interpretationes exiſtere potuerunt præter noſtram per verba ſuſcipiendi, & ſuſpiciendi. Non abhorrent à noſtra verſione aliæ Græcæ, nec Chaldæa, nec Hieronymi. Contentioſus enim eſt omnis ſuſpicax. Apud Lucam legimus [b]: Suſcipiens autem IESVS; ſicut Balaam dicitur locutus aſſumpta parabola [c]. 6. Æneid. b Cap. 10. 30 c Num. 23. 7 18. & 24. 3. 20. 23.

Montes coagulatos.] Caſum rectum fecit Hieronymus, & Chaldæa paraphraſis, & alij. Sed ſine iactura ſententiæ, & vertit Hieronymus (Excelſi) Aquila (ὠφρυωμένα, Superciliosi.)

Mons, in quo beneplacitum eſt DEO *habitare in eo.*) Hebraicè ההר חמד *hahar chamad*, ſupple אשר *aſcher*, Mons (quem) deſiderauit. Hieronymus: (Quare contenditis montes excelſi aduerſus montem, quem dilexit DEVS, vt habitaret in eo?) τὸ ὄρος, nempe ἐρίζεται ὄρη contenditis. Aquila montes contra montem, ὃ ἐπεθύμησεν ὁ ΘΕΟΣ τοῦ καθίσαι ἑαυτὸ (aliàs ἑαυτῷ) Hebræum חמד *chamad*, benè expreſſit Aquila. Hieronymus fortè abſtinuit ab imperfectione, quam importare videtur deſiderium velut rei abſentis, & quæ deſideranti ſit iucunda, vel vtilis, &c. Verbum autem εὐδόκησεν, quo LXX. ſunt vſi, denotat diuinæ voluntatis beneplacitum, atque amorem, & dilectionem puram. Illa verò (In quo, & in eo) non ſunt Scripturarum propria, vt hoc loco putauit Caſſiodorus, ſed Hebræis Græciſque ſatis vſitata.

Etenim) אף *aph*, Etiam., certè. lege verſum nonum.

Habitabit,] vel ſedebit, ex vi verbi τοῦ καθίσαι. Aquila, vel erit, vt in tabernaculo, κατασκηνώσει.

In finem.] Semper, vt vertit Hieronymus: In Sion, diu, & donec noua ſuccedat lex, vel ratione rei per eam adumbratæ, quæ eſt Eccleſia, quo pacto lex ſcripta dici ſolet æterna: vel in hac Eccleſia iuxta promiſſionem CHRISTI: [d] vel in CHRISTO ipſo, prout ante dictum eſt, & d Mat. vlt. ſuper quem Ioannes vidit SPIRITVM Sanctum manentem [e], & in cor- 20. pore, quod accepit de Sancta MARIA, CHRISTVS manet ſemper, quia e Ioan. 1. 33. cum eo eſt euectus in cœlum, inquit Hieronymus. Poſſunt & hæc transferri ad EVCHARISTIAM quæ pinguis eſt, & in qua ſemper CHRISTVS habitat.

Verſ. 18.] **Currus DEI decem millibus multiplex: millia lætantium. DOMINVS in eis, in Sina, in Sancto.**

EST mons, in quo beneplacitum eſt DEO habitare in finem, ſempérque, ac in eo ſedere, ſiue CHRISTI Humanitas, ſiue Eccleſia, ſiue etiam cœlum empyreum beatitudinis locus innumerabili vallatus ANGELORVM multitudine collætantium cum ipſo: ſicut olim in Sancto Sina comites adhibuit DEVS, dum legem daret: & poſteà eoſdem in Sanctuario ſui tabernaculi ac templi. Itaque multis præſidiis DEVS CHRISTVSque inſtruit Eccleſiam ſuam.

SIC verò ANGELI currus DEI dicentur, cum & dicatur DEVS ſedere ſuper CHERVBIN [a] quatuor perſonarum, vt loquitur Hieronymus, leonis, hominis, vituli, ſeu bouis, aquilæ, ſiue quiddam de his quatuor in eodem CHERVB fuerit, facies hominis, alæ aquilæ, iuba leonis, pedes vituli, ſiue diſtinctæ animalium integrorum formæ: qua de re Prados noſter in Ezechielem, vbi primum tenet. Hilarius de ANGELIS exponit. & contra Iudæos Legem eorum datam: eundem verò illorum, & noſtrum DEVM. Cyrillus Alexandrinus [b] ANGELOS hic notatos affirmat, cum quibus & deſceſſurus ſit CHRISTVS in iudicium, tanquam in curru. Confirmat id alibi [c] Hieronymus exemplis currus Eliç [d], curruum Eliſæi [e], & iſtorum in hoc Pſalmo: denotari autem illa ratione DEVM vt victorem, ac triumphantem. Conſentit Nouatianus [f] exemplo item Cherubim, vt ſit mundus currus, is autem regatur à DEO per ANGELOS. Prætetea Procopius in Cap. vltimum Eſaiæ. Dionyſius [g] item Eliſæi plurimos illos currus ait fuiſſe ANGELOS. Hoc ipſo loco Chaldæus interpteratur de ANGELIS in Sina. Eodem videtur Paulus alludere [h], Acceſſiſtis, inquit, ad montem, & multorum millium ANGELORVM frequentiam. Theodoretus & Euthymius exponunt de multitudine longè maiore Sanctorum, quibus abundat Sanctum, id eſt, Eccleſia, quam Sina, hoc eſt, Synagoga. Vidit Ioannes [i] turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat. Hi ſunt, ait Euthymius, qui prius [k] iuſſi ſunt iter aſcendenti ſuper occaſum facere: & ſunt currus DEI, quicunque Fidei habenas ſuſceperūt, & ad ſuaue iugum CHRISTI [l], eumque aſcenſotem, ac aurigam habent. Eadem opinio Auguſtini de Sanctis, qui portando DEVM [m], fiunt quodammodo currus eius, & ſunt lætantes, quia ſpe gaudentes [n], dum inter tribulationes DOMINVS eſt in eis per gratiam ſuam. Caſſiodorus, Beda, & plurimi ſoliti Auguſtinum ſequi, & in hoc ſequuntur. Sed Beda reſtringit ad prædicatores qui portant vbique nomen DEI, & DEVM ipſum. Clemens Romanus [o] innuit de multitudine Prædeſtinatorum, & ſaluandorum in noua lege, præ paucitate illorum, qui pertinebant ad veterem. Hoc ſenſu accipit illud ex alio Pſalmo [p]: Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis: ita vt vterque numerus ſit de Electis. Alij, vt Lyranus, & Carthuſianus, Ianſenius, Vatablus, Genebrardus, volunt hic ANGELOS inuitari ad deferendum

a Ezech. 1. & 10. Pſal. 79. 2. & 98. 1.
b Lib. 5. in Eſaiam.
c In cap. 66. Eſa.
d 4 Reg. 2. 11.
e 4. Reg. 6. 17.
f De TRINIT. Cap. 8. apud Tertull.
g Cœle. Hierar. cap. 15.
h Heb. 12. 22.
i Apoc. 7. 9.
k verſ. 5.
l Matth. 11.
m 1. Cor. 6. 20.
n Ro. 12. 12.
o 5. Conſtit. Cap. 14.
p Pſ. 90. 7.

CHRI-

CHRISTO aſcendenti conſortium,quoniam ſubditur: (Aſcendiſti in altum,) ſed exemplo eorundem aſſiſtentium DEO, quando legem dedit, ſicut ſcriptum eſt [a]: DOMINVS de Sinai venit, &c. & cum eo Sanctorum millia. Eandem ſequitur ſententiam Cyrillus [b] Ieroſolymitanus, & Drogo Cardinalis [c], hoſque etiam dici poſſe equos, & quadrigam; de quibus Habacuc [d].

Currus DEI.] Aliàs [e] docui antiquiorem currus vſum eſſe, quàm quem Polydorus [f] aſſignat. DEVS in Arca teſtamenti, quæ ſolet vocari gloria eius,& pulchritudo virtuſque [g], ſedebat equitantis in morem. Erat enim Arcæ forma lectica tecta cum ſella. Cherubini ſiquidem à lateribus Arcæ propitiatorium,quòd erat ceu ſcabellum DEI,manibus ſuſtinebant, & alis binis inuicem extenſis, atque contextis videbantur formare ſolium ſupra propitiatorium,quod Arcæ,quam tabula alia tegebat,ſupernè imminebat:ibi DEVS reſponſa dando ſedere cenſebatur. In deſerto, ad itineris commoditatem,non erat Arca maior cubitis duobus & ſemis :quando autem Ieroſolymis extructum eſt templum,loco duorum Cherubim, quæ dici poſſet biga, facti ſunt quatuor,veluti quadriga, vt circa illud DEI ſolium ſtaret,& pro lectica vehiculum,ſiue plauſtrum,quod Arcæ ſubiiceretur;conſtans rotis,ſeu pedibus, qui ſucceſſerunt tabulæ, quam Arca ſub ſe prius habebat,cui erant,intus incruſtatę volę quaternæ,pedéſve quibus eleuabatur à terra. Vocatur hæc quadriga Cherubin in libro primo Paralipomenon [h] Hebraicè מרכבה *marchaba*. De hac re tota Pradus noſter,docens etiam eandem eſſe Viſionem Ezechiæ [i],Eſaiæ [k],Ioannis [l],Danielis [m], & Moſis [n]. Hæc vltima ad rem præſentem facit, confirmatúrque ex prioribus verbis [o] (Qui aſcendit ſuper occaſum) & ex ſequentibus (Super [p] cœlum cœli ad orientem : Item, Viderunt [q] ingreſſus tuos DEVS, id eſt,pompam triumphalem in Sinai,ingreſſus DEI mei, & Regis mei, qui eſt in Sancto,id eſt,qualis in Sanctuario eſt apparatus triumphi,tunc viſus eſt. Pręterea ex alio Pſalmo [r]: Vox tonitrui tui in rota,id eſt rotis Arcæ,qui eſt currus tuus,edidiſti tantum ſtridorem ,vt hoſtes exanimarentur;& vox fuit illa,de qua ibidem [ſ]: Vocem dederunt nubes,id eſt, emiſerunt fulgura, & tonitrua, grandines &c. Etenim [t] ſagittæ tuæ tranſeunt, id eſt, illa quæ modò dixi,quaſi de ſolio Arcæ eiaculata.

Gentiles, præſertim poëtæ, vectationem iſtam DEI, æmulati videntur in ſuo Ioue, Apolline, Mercurio, & aliis : cuius fabulæ in Hiſtoria Regum [u] extat teſtimonium, cum Ioſias abſtuliſſe narratur è templo equos quos dederant Soli reges Iudæ,atque ſolis currus igni combuſſiſſe. Appellat Philo,vt Eugubinus refert,cœlum volucrem DEI currum πτηνὸν ἅρμα τὸν σύμπαντα οὐρανὸν,quem ipſe currum,ἡνιοχεῖ quaſi habenis regit,ſicut & κυβερνήτης dicitur gubernator propriè à nauibus.

Decem millibus multiplex.] רבתים *ribbothaiim*. Chaldæus ponens currus pluraliter, vertit (Binæ myriades ignis ardentis, תרין רבון דנור דליק *theren ribbenah denur dalik*. Hieronymus,(Innumerabilis) Pſalterium Vatinum & Ambroſianum (Decem millibus multiplex.) Pagninus,Caietanus, Vatablus (qui equitatum legit) Duæ myriades, ſeu, Bis dena millia) Felix(Centena millia) Alij(Myriadum)Græcè eſt, Μυριάδων, quod optimè reddidit

a Deu.33.2.
b Catechе. 14.
c Serm. de Sacra. Dominica paſſ.
d Cap. 3. 8.
e Aſſnum 8. 28.
f 1. de Rerum Inuent. Cap. 12.
g 1. Reg. 4. 21. Pſal. 25. 8.
h Cap. 28. 18.
i Cap. 1. & 10.
k Cap. 6.
l Cap. 4. ap.
m Cap. 7.
n Exod. 24.
o Verſ. 5.
p Verſ. 34.
q Verſ. 25.
r Pſal. 76. 17.
ſ Verſ. 18.
t Verſ. 17.
u Lib. 4. Reg. cap. 23. 11.

reddidit Interpres,& dici quoque poſſet Decies millecuples,vel vt ait Auguſtinus ,(Decies millies multiplex , ſeu Decem millium ſeu denûm millium multiplex)quoniam mille apud Græcos,inquit,χίλια dicuntur,μυριάδες autem plura dena millia , μυριὰς quippe vna decem millia ſunt. Vox Hebræa dualis numeri idem valet,ſiquidẽ רבות ribboth,ſignificat decẽ millia,ſicut & רבבה rebabbah,immò & in plurali רבבות rebaboth [a]. Sed aliquãdo reddit Interpres multitudinẽ,vt,Reuertere Domine ad multitudinẽ exercitus Iſraël [b].Sũt nãque nomina iſta à רבב rabab , multiplicauit,& רב rab, multus. Vt propterea hîc etiã rectè Hieronymus expoſuerit (innumerabilis) qui præterea in Daniele [c] רבואת ribbaoth,multa millia vertit. Nouatianus [d] legit (Decies millies multiplicatus,)id eſt,inquit,numerus infinitus,immẽſus.Apud eundẽ Danielem [e] Chaldaicis vocabulis legitur,רבו רבין ribbo ribian,quod propriè eſſet Decem millia decem millium,quoniã ſingularis, & pluralis eadem ſignificatio,vt מאה meah,& מאות meoth,centum. Sic verò locum illum legit Dionyſius [f],nempe(Decies mille dena millia) & Auguſtinus [g],idémque valet quod Tertullianus [h] exprimit, (Millies centena millia,)necnon Iuſtinus [i].Sed Hieronymus dixit centena millia. At in prioribus verbis eiuſdem Danielis,quod habemus (Millia millium) iſti iidem habent, (Decies centies centena millia.) Quo pacto maior exprimeretur numerus miniſtrantium ANGELORVM, quàm aſtantium; Et hos verò mitti ac miniſtrare,bene probat Ribera [k] , & diſputant Vaſques [l] , atque Valentia [m],cùm ſecus tamen videatur nonnullis , vt nempe in ordinibus nobilioribus maior ſit multitudo , ſiue ſpecie differant omnes, ſiue in eadem ſpecie plures numero reperiantur : & ita ſecundum verſionem noſtram eſſe colligatur,ſicut & Dionyſius contendit.

Denique quod ad ANGELOS pertinet, eorum eſt infinitus quidam numerus,vt paſſim docent omnes,& indicat Iob [n],Paulus [o], Ioannes [p], CHRISTVS ipſe [q], & Eliſæus [r], ac diſertè tradit is , qui de ANGELIS exactiſſimè diſſerit Dionyſius [ſ],quẽ aliis omiſſis Gregorius [t] imitatus,Numerus,inquit,ſupernorum ciuium infinitus eſt, & definitus exprimitur , vt qui DEO eſt numerabilis , eſſe hominibus innumerabilis demonſtretur. Scribit S.Birgitta [u] reuelatum pro vnoquoque homine pluſquam decem Angelos creatos eſſe. Ratio ſolet aſſignari , vt quemadmodum cœli magnitudine vincunt alia corpora,ſic numero ſuperent ANGELI res omnes corporeas : tum etiam quia ſingulis hominibus aſſignati creduntur ANGELI ſinguli,diſtinctíque ; & hi ex infimo ordine. Quocirca numeri hic expreſſi denotant ſine certo numero multitudinem , quæ interdum etiam ſignificatur per decem , vel centum,vel mille,tam à Sacris,quam à profanis Auctoribus : qua de re præter alios, Bongus in Opere de Myſteriis numerorum.

Millia lætantium.] Chaldæus (Duo millia ANGELORVM ducunt eos.) Hebræus (שנאן ſchinean.) Hieronymus (Abundantium.) & Curterius Interpres Procopij, dum hic [x] locum præſentem Græcè citat (Exuberantium.) At Heruetus vertens Cyrillum [y] eodem loco vtentem (Diligentium.) Pagninus (Millia duplicata.) Vatablus (Multa millia ANGELORVM.) Caietanus iungendo cum præcedentibus (Duæ myriades millium

[a] 1.Reg.18.8.
[b] Num.10.36.
[c] Lib. de TRINITATE. cap. 8. apud Tertull.
[d] Cap.11.11.
[e] Cap.7.10.
[f] C.14. Cœl. Hier.
[g] 2. de Trin. cap.18.
[h] Contra Praxeã c.3.
[i] Contra Trypho.
[k] In cap.1. Ep. ad Heb. num.93.
[l] P.P. Diſput. 244.
[m] P.P. Diſp. 28.q.6.
[n] Cap.25.3.
[o] Hebr.12.22.
[p] Apoc.5.11.
[q] Matth.26.
[r] 4. Reg. 6. 16.17.
[ſ] De cœle. hier.c.14.
[t] 17.Moral. cap.9.
[u] 4. Reuela.c.11.
[x] In cap.vlt. Eſaiæ.
[y] Ibidem.

millium ANGELORVM.) Nonnulli [a] (Millia diuerſa.) Quidam [b] (Millia curruum falcatorum.) Alij apud Vatablum: (Millia fecunditatis) id eſt, quæ ſtatuuntur ſecundo loco, vel acie. Rabbi Salomon, & Eugubinus (Millia alternantium) nempe ANGELORVM viciſſim cantantium. Celebrari diuinas laudes carmine à Cœlitibus, & Gentiles profitentur. Recitat ex Porphyrio Eugubinus oraculum, in quo id habetur. Platonem præterea, qui Iouem facit obambulantem in quadriga per cœlum, comitantibus eum Diuis. Alternatio verò in cantu eſt apud Eſaiam [c]: vnde tradunt nonnulli [d] Antiphonæ originem; ſignificat enim antiphona vocem reciprocam, duobus choris alternatim pſallentibus ordine commutato, quaſi dicas, De vno ad vnum. Sed & Ignatium ferunt ANGELOS vidiſſe, audiſſéque TRINITATEM alterna decantantes vice, ideóque formam illam ita canendi tradidiſſe Antiochenis, indéque per Orientem propagatam [e]. Vox Hebræa שנאן ſchinean, vt deriuatur à שנא ſchana, vel שנה ſchanah, mutauit, iterauit, duplicauit, ſignificat duplicationem, ſeu duplionem, vel alternationem, vt à שנן ſchanan, acuit, currum falcatum. Sed Rabbi Kimhi, & alij aiunt eſſe genus quoddam ANGELORVM. Septuaginta vertunt, εὐθηνούντων. quos Hieronymus in interpretatione ſua ex Hebræo ſequi mihi videtur, potiùs quàm textum Hebræum, dum, vt dixi, reddit (abundantium) cui æquiualet (exuberantium) quo vſum quoque Procopij tranſlatorem Curterium, monui; eſt enim εὐθηνέω, proſpera fortuna, ſucceſſibúſque vtor, bona habeo, vigeo, exubero, gliſco gaudio, hilariter viuo, lætor. Cùm tam multa ſignificet Græcum verbum, Interpretis noſtri multo aptior videtur verſio: nec enim de ANGELIS intelligendo ſtipantibus triumphantem DEVM in quadriga, prædicari quid meliùs potuit, quàm lætitia geſtire, & lætis celebrare laudibus triumphum. Hoc quia vice faciunt alterna, indicauit Hebræa vox שנאן ſchenean, vt dixi, potiùs quàm ordinem ſecundum, & aciem, aut duplum numerum, aut currus falcatos. Hieronymus non abluſit à ſenſu, quoniam ſoli abundantes, & proſperè agentes, ac beati ANGELI læti ſunt, & DEO canunt encomia. Suſpicari quoque poſſemus iuxta vnam notionem vocabuli eiuſdem Hebræi pro duplicato, vertere Hieronymum voluiſſe (abundantium) nam duplicia dicit Scriptura pro multis, & copioſis, vt argentum [f], veſtes [g], &c. Soli verò, vt modò dicebam, abundantes beatitudine lætantur, & læta decantant.

DOMINVS *in eis.*] Chaldæus: (Maieſtas DOMINI quieſcit ſuper illos ſuper montem Sinai in ſanctitate) nempe quieſcit ſuper millia lætantium ANGELORVM. Sedet enim ſuper Cherubin, & vnus ordo eſt Thronorum, quaſi ſuper eos ſedeat DEVS. Sed quidam, vt etiam Pſalterium Vaticanum, & Ambroſianum, efficiũt vnam ſententiam cum ſequentibus (DOMINVS in illis in Sina in ſancta aſcendit in altum) quaſi ſub typo montis ſancti Sina, vbi lex data eſt in diſpoſitione ANGELORVM [h], denotetur aſcenſus CHRISTI in cœlum, comitantibus ANGELIS. Alij, vt Genebrardus, ſupplendo כ *caph* ſimilitudinis explicant, quod idẽ Dominus eſt cum eis in ſancto monte Sion, ſicut olim fuit in monte Sinai, vel per aſyntheton, quod Dominus cum eis in Sinai, & in ſancto monte Sion: in vtraque nimirùm Eccleſia, tum vetere, quæ per Sinai adumbrabatur; tum

a In Theſaur. ling. ſanctæ.
b Ibidem.
c Cap. 6. 2.
d Iſido. 6. etymolog. c. 19. & 1. Officio. cap. 7.
Alcuin. de Diuin. offic. c. de celebrat. Miſſ.
Raban. 1. De Inſtit. Cleric. cap. 33.
e Georg. in Vita Chryſoſtomi.
Socra. 6. Hiſtor. cap. 8.
Tripar. lib. 10. cap. 9.
Nicepho. 13. Hiſtor. cap. 8.
Valfri. De Rebus Eccleſ. cap. 28.
Radulph. de Cano. obſeru. propoſ. 12.
Amalar. 4. offic. Eccleſ. cap. 7.
f Gen. 43. 12.
g Prou. 31. 21.
h Actuum 7. 53.

noua, quæ per Sion, qui idcircò peculiariter vocatur ſanctus: quamuis hæc etiam nomine appelletur à Petro [a] is in quo transfiguratus eſt CHRISTVS [b].

a 2. Ep. 1. 18.
b Matt. 17. 1. & ſeq.

In Sina.] Aliquando Sinai, vt ſuperiùs, vbi Græcè erat Σινᾶ: hîc autem eſt in Complutenſibus Regiis, aliíſque codicibus Σινᾶν, poſito ν, in fine, propter primam litterã vocalem ſequentis dictionis ἐν. Sed in Bibliis emendatis habetur hîc etiam Σινᾶ, Hebraicè ſemper mons dicitur סִני *ſinai*, deſertum verò סִין *ſin*, quod erat circa montem. Latinus Interpres montem nunc Sina vocat, nunc Sinai. Anteà dixi, Sina dici à סנה *ſeneh*, rubus. Auguſtinus exponit mandatum, & menſuram.

In ſancto.] Alij vertunt (In ſanctitate.) Primo modo eſt epithetum Sion, vel etiam Sina iuxta nonnullos; ſed meliùs illud: quo pertinet, vt ſumatur pro templo, quod ibi erat. Secundo modo ſignificat DEVM aut demonſtraſſe ſanctitatem ſuam in Sina, legem dando, cum tot ſignorum & prodigiorum apparatu: aut etiam ſignificat eundem illum montem Sion ſanctum præter templum. Hoc ſecundum verius: ſed adhuc ita, vt Eccleſiæ noſtræ typus fuerit, quæ in Sion quoque coaluit, vel etiam cœli, vbi laudatur à ſanctis ſuis DEVS.

Verſ. 19.] ASCENDISTI in altum, cepiſti captiuitatem, accepiſti dona in hominibus: etenim non credentes inhabitare Dominum DEVM.

HIC præmoneo quod antè potueram ad verſum ſextum, & decimum quintum, aliam eſſe verſuum partitionem in officio Eccleſiaſtico, aliam in Bibliis. In his habita ratio partitionis Hebraicæ, & Græcæ. Illam non mihi conſtat quis primus inſtituerit, nam de partitione quæ in Bibliis eſt, teſtis Hieronymus [c] eſt eam ſe vidiſſe in Hebraicis. Satis porrò conſtat non pari dictionum numero verſus conſtare, aut ſyllabarum apud Hebræos etiam in Pſalmis (de quorum Pſalmorum metro nil dum certi compertum puto) ſicut conſtabant apud Græcos, & Latinos. Nam verbi gratia, Auguſtinus [d], vt verſum vnum citat, in quo ſunt ſex dictiones [e]: (Populus eius, & oues paſcuæ eius) duos, in quibus duodecim: (Quot [f] ſunt dies ſerui tui, quando facies de perſequentibus me iudicium?) Tres, in quibus octodecim: (Laudent [g] nomen eius in choro, in tympano, & pſalterio pſallant ei, quia beneplacitum eſt Domino in populo ſuo.) Hebræi profitentur ſe hac in re Traditionem ſequi ab Eſdra, viríſque Synagogæ magnæ acceptam. Lege Sixtum [h].

c Præfat. in Paralip. & Eſaia.
d In ſpeculo Scriptu.
e Pſ. 99. 3.
f Pſ. 118. 84.
g Pſ. 148. 3. 4.
h 3. Biblioth. Methodo. 4. de Partitione.

Iam verò verſiculi præſentis ſenſus eſt, per Apoſtrophen ad CHRISTVM aſcendiſſe ipſum in cœlum cum triumpho, & ANGELORVM comitatu, ſicut olim & in Sina, & in Sion iiſdem honorificè ſeptus erat, quando ex humili Ægypto Dux ipſe populi ſui aſcendit, captiuos faciens hoſtes Ægyptios, marique mergens: Suos verò illos Hebræos, anteà velut Ægyptiorum captiuos, deduxit, afficiens beneficio libertatis cum tot aliis mirificis donis, necnon cum direptis rebus Ægyptiorum [i].

i Exod. 12. & Pſ. 3. & 14.

Aſcendiſti in altum.] Complutenſes, ac Regij Codices Græci, aliíſque,

(ἀνέβη

(ἀνέβη εἰς ὕψος.) Quomodo etiã legit Auguſtinus [a] (Ἀνέβη εἰς ὕψος καὶ ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, ἔδωκε δόματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων: (Aſcendit in altum, captiuauit captiuitatem, dedit dona filiis hominum.) Eodem ferè modo Pſalterium Arabicum Romæ editum. Hilarius: (In ſancto aſcendit in altum, cepit captiuitatem (aliàs, captiuam cœpit, &c.) dedit dona hominibus.) Sic verò Pſalterium Vaticanum, & Ambroſianum iungunt: (In ſancto aſcendens, captiuam duxit captiuitatem) quod explicat Hilarius: Vt qui erat in Sina, idem aſcenderit in ſancto, id eſt, in CHRISTO, in quo fuit forma hominis, & vocatur Sanctus [b], & ſeſe hominem ex mortuis reuehens in cœleſtibus, accepit eos, qui à Diabolo erant capti, quos & ad pulchritudinem domus ſpolia diuiſit [c]. In Epiſtola ad Epheſios [d] ſic eſt: Aſcendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Ad eundem modum ſæpius legunt Patres in ſuis Tractatibus, & Sermonibus, vt Ambroſius, Maximus, Gregorius, qui Dauidem citantes, vtuntur tamen verbis prout ſunt apud Paulum.

a In Tryphonem.
b Luc.1.35. Cap.4.34.
c Luc.11.22
d Cap.4.8.

Aſcendiſti.] Sic Hebr. & Chald. in ſecunda perſona: tamen retuli ex Iuſtino, *ἀνέβη*, in tertia, & ex Hilario, aſcendit, & ex Paulo aſcendens, *ἀναβὰς*, vel aſcendendo, vel cùm aſcendiſſet in tertia. Paulus ſcripſit potius ſenſum, quàm verba. Athanaſius [e] legit: Aſcendens in altum, captiuam duxiſti captiuitatem.

e q.114. ad Antiochum.

In altum.] Chaldaicè לרקיעא *lirkihba* (In firmamentum.) Rectè, propter aſcenſionem CHRISTI, licet fuerit vltra firmamentum, vſque ad vltimum empyreum cœlum. Tertullianus [f]: (Aſcendit in ſublimitatem,) id eſt, inquit, in cœlum. Arnobius, & Euthymius intelligunt etiam de Cruce, tunc enim omnia exaltatus traxit [g]. Alij de aſcenſu ex Ægypto, quæ depreſſior erat, & quodammodo de aſcenſu ſuper arcum triumphalem, hoc eſt, ſuper Arcam, cui inſidere videbatur DEVS, vel quod DEVS in curru ſuo diuino omnia inambulás, victoriam retulerit de hoſtibus profligatis. Rabbi Kimhi oppoſito prorſus modo exponit aſcenſum iſtum denotare permiſſionem DEI, vt Hebræi abducerentur ab Ægyptiis, accepta dona ablatam ab iiſdem beneficentiam ipſius. Caietanus de Moſe, qui accepta captiuitate, id eſt, reductis captiuis Hebræis de Ægypto, aſcendit in altum montem Sina, vbi dona accepit diuina in homine, & legem cum aliis prærogatiuis. Quæ ipſa typus erant dictæ aſcenſionis CHRISTI in cœlum. Vatablus de officio vindicis, & de victoria contra hoſtes populi: hoc enim eſſe aſcendere, & captiuos capere, id eſt, facere, poſteà accipere dona in illis, id eſt, efficere, vt tributum pendant, vel ſpolia ipſa hoſtium recipere, dedentium ſe.

f 5. Contra Marcio. c.14.
g Ioan.12.

Cepiſti captiuitatem.] שביתה *ſchabitha*, Reuerti feciſti, vel Duxiſti captiuitatem.) Auguſtinus (Captiuaſti captiuitatem.) Alij (Captiuam cepiſti, vel duxiſti captiuitatem.) vel (Prædam prædatus es.) Septuaginta, & Paulus in tertia perſona, *ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν*. Quod eſt, vel eos qui captiui erant, captiuos reddere, id eſt, recuperare ſibi, & aſſerere. vt ex tyrannica ſeruitute erepti, liberam DEO ſeruiant ſeruitutem: vel hoſtes ipſos debellare, & punire, ac velut in triumphum ducere. Vtrumque contigit in liberatione populi de Ægypto, quia Ægyptij puniti ſunt, & Hebræi in li-

bertatem filiorum DEI aſſerti. Sed & Chriſtus aſcendendo in cœlum, Patres qui detinebantur Limbo, reduxit, Dæmones vicit, ex eorum poteſtate viuentes quoque peccatores eripuit. Hoc indicauit ſatis Paulus citata Epiſtola ad Epheſios, & docent Interpretes eiuſdem, ac præſentis loci, & quem dixi Athanaſius. Ambroſius [a] autem, vel Maximus, & Gregorius [b], & Auguſtinus [c], humanam totam naturam, ac nominatim carnem, prout cœlis illata eſt per CHRISTVM illuc aſcendentem, explicant dici captiuam captiuitatem: naturam enim humanam & CHRISTI ipſius, prout eius veram habebat rationem, per quandam videlicet denominationem Diaboli priùs captiuam, factam eſſe CHRISTI captiuam DEIque, nec vt in aliis triumphis fit, præceſſiſſe ante triumphantem, ſed comitatam, immò euexiſſe quodammodo CHRISTVM ipſum, ita vt ipſa captiuitas portaretur, & portaret.

a Serm. in feria 2. Pentecoſtes.
b Hom. 29. in Euang.
c Tomo 4. Tract. de eſſentia Diuinitatis.

Tertullianus [d] exponit mortem à CHRISTO deuictam, vel humanam ſeruitutem vindicatam: vel arma ſuppeditata, & vincula quibus quodammodo conſtringerentur peccata [e]. Ambroſius [f] iterum triumphales euacuatæ mortis exuuias, quas CHRISTVS reuexit, ſimulque libertatem, qua nos ipſos hic donauit: quia enim iniuria Diaboli, ſcilicet CHRISTO illata in Paſſione, omnes amiſerat quos tenebat, in ſe recurrentem captiuam factam, eſſe ipſam captiuitatem, iam non Belial addictam (de qua ſub nomine poteſtatis CHRISTVS allocutus eſt Paulum [g], ſed CHRISTO, cui ſeruire libertas eſt: Qui enim in Domino vocatus eſt ſeruus, libertus eſt Domini [h]. Hieronymus [i] genus humanum ait, totum captiuum antè à Diabolo, & Dæmonibus, reductum à CHRISTO, illud reſtituendo & donando ſibi ipſi, ac liberum reddendo; hacq́; ratione dando dona [k]: ſed & ſimul tunc captiuam dici captiuitatem alia meliore captiuitate, nimirum ſub DEO: & quodãmodo eſt capta captiuitas, inquit [l], reducẽdo in excelſum, qui ante capti fuerant in perditionem, dum per ſecundam captiuitatem qui prius capti fuerant, liberantur. Hinc fieri notat, vt vocemur hæreditas, & ſors DEI, quoniam de alia poteſtate tranſmigramus ad aliam, de permiſſa vel vſurpata Dæmonum, ad propriam DEI. Auctor Operis Imperfecti in Matthæum [m], confirmat illa ſimilitudine fortis armati, quem fortior vicit [n], & diripit vaſa eius. Sic enim captiuos dici Impios quantum ad Diabolum, poſteà quantum ad CHRISTVM. Iuſtinus [o] duci captiuitatem intelligit liberari, & quidem ab errore. Glorioſè vocare ſe Paulus ſolet vinctum IESV CHRISTI, tametſi loquatur de vinculis externis, multò magis de internis intelligens ob beneficia, quibus erat illi deuinctus. Familiari ſermone vſurpamus nos vinctos cuipiam, obligatos, deuinctos, mancipia, &c. cuius videlicet magna ſunt in nos promerita.

d 5. Contra Marcionem. cap. 8.
e Ibid. cap. 18.
f 1. De Spiritu ſancto cap. 5.
g Act. 26. 18.
h 1. Cor. 7. 22.
i In cap. 53. Eſaiæ.
k Idem in c. 32. Ezech. & in cap. 2. Michææ. & in c. 2. Nahum.
l In c. 1. Epi. ad Epheſ.
m Hom. 20.
n Luc. 11. 21. 22.
o In Tryphonem.

Itaque ſenſus eſſe poſſet, CHRISTVM quando aſcendit, licet abeſſet corpore, omnes tamen ſibi deuinctos reliquiſſe, & omnium ſecum corda dulcibus ligata funiculis traxiſſe. Teſtimonio fuit gaudium, quod mox ab eius aſcenſione ſenſerunt, iuge in pia opera ſtudium, & quod attinet ad CHRISTVM, breui ad eos miſſum SPIRITVS Sancti donum. Sed vnà iungi debet, quæ dixi, cum citatis Auctoribus de recuperata à CHRISTO, & euecta in cœlum natura noſtra, dando ius cunctis aſcẽdẽdi quo aſcendebat

debat propria ipſius Humanitas: prætereà proprio quodam tunc modo, cùm aſcenderet,reſtituta ſpiritualis libertas, & noua impoſita collo noſtro catena, iugúmque nouum diuinæ ſeruitutis.

Captiuitatem.] Captiuos.Sic in Deuteronomio [a], vbi eſt: (Captiuóſque duxeris, & videris in numero captiuorum mulierem pulchram.) Hebræa, & Septuaginta, habent (Captiuaueris captiuitatem) & ſecundo Paralipomenon [b], (Reducite captiuos quos adduxiſtis de fratribus veſtris.) In aliis editionibus (Reducite captiuitatem,quam captiuam duxiſtis.)

Accepiſti dona in hominibus.] Omiſſa interpretatione, vt accipere ſit auferre, (לקח *lakach*, enim eſt quoque prædari) ſiue cum Rabbi Kimhi ab Hebræis ipſis, permiſſis ire in captiuitatem Babylonicam, ſiue à Diabolo, qui priuatus eſt captiuis quos tenebat,& donis ſiue ſpoliis:vel cũCaietano, de lege,quã Moſes accepit:quoniã Paulus accipere intellexit dare.Variã iſtã lectionẽ,vt inquam pro accipere ſit dare,ſic Auguſtinus cõponit hic & alibi [c],vt quæ Paulus dediſſe dicit CHRISTVM dona,dixerit Dauid accepiſſe: illud,quatenus auctor erat donorum, vt DEVS, & caput noſtrum: hoc, prout eſt in membris ſuis, ſicque accepiſſe in terra, dediſſe de cœlo.Plures alij volunt accepiſſe Humanitatem noſtram,& animas limbi, dediſſe SPIRITVM Sanctum. Theodoretus, ac Euthymius accepiſſe,& accipere ſolere ab accedentibus fidem,& gratiarum actionem, dare multiplicia chariſmatum dona. Quanquam & fides donum DEI eſt [d]. Theophylactus [e], Dare ſua dona, accipere miniſterium, & opera. Hieronymus [f], quæ acceperat à PATRE prius, completa aſcenſione dediſſe. Alij ſtatim vt miſit, deditque SPIRITVM Sanctum,accepiſſe tot millia hominum, quæ conuertit Petrus [g]. Fauet Hilarius loquens de Gentibus,iuxta illud [h]; Dabo tibi Gentes, &c. Ianſenius, ſignificati à Paulo, quod DEVS non accepit dona ab hominibus, niſi ſua prius det: atque ita hic dici DEVM cepiſſe captiuitatem,quia ſibi deuinxit homines, efficiendo, & dando vt ſe ſponte illi traderent,quod eſt accipere,quia dedit.

Placet mihi cum Genebrardo Ianſenius,qui Campenſem citat,accipere vt des,idem eſſe,ac dare:CHRISTVM verò,poſtquã aſcendit,accepiſſe SPIRITVM S. à PATRE,vt mitteret. Paraphraſis Chaldæa ſic expoſuit verbũ accipiendi;nãque reddit(Docuiſti verba legis,dediſti dona יהבת *iehabtha*, &c. filiis hominum)Aliis res eadem confirmari poteſt exemplis: vt,Loquere ad filios Iſraël,vt accipiant mihi primitiua [i]; & (Accipe [k] mihi parum aquæ) iuxta editionem Hebræam,& LXX.cum legamus(da.)Interpres prætereà pro לקח *lekach*, ponit donum, & LXX. δῶρον [l]. Donum bonum tribuam vobis,legem meam ne derelinquatis.

Dona.] Tertullianus [m], legit (Data) & interpretatur Donatiua, atque chariſmata. Ambroſius [n] eodem pacto. Rationem quoque dat, quia ſicut FILIVS datus eſt [o],ita & gratia ſpiritualis,ipſeque SPIRITVS Sanctus [p]. Patres qui tractant hunc Pſalmum, vel epiſtolæ Caput quartum ad Epheſios,vel Sermones ſcribunt de Pentecoſte,& Aſcenſione, colligunt ex hoc loco aſcenſionem CHRISTI,& miſſionem SPIRITVS Sãcti in Pẽtecoſte,deincépſque,necnõ Tertullianus [q],Ruffinus [r],Proſper [ſ], Iuſtinus [t],&alij: quæ dona in morem aliorum triumphantium ſumma

CCCc 3 miſerit

[a] Cap.21.10.
[b] Cap.28.11.
[c] 15.De Trinitate,c.19.
[d] Epheſ.2.18.
[e] In c.4.epi. ad Epheſ.
[f] Ibid.
[g] Act.2.& 4.
[h] Pſ.2.8.
[i] Exod.25.2.
[k] 3.Reg.17.10.
[l] Prou.4.2.
[m] 5. Contra Marcio.c 8.
[n] 1.De Spiritu ſancto, cap.5.
[o] Eſa.9.6.
[p] Rom.5.5.
[q] 5.Contra Marc.c.8.
[r] In Symbolum.
[ſ] 2. De Promiſſ.c.31.
[t] Contra Tryphonem.

miſerit munificentia. Quid n. hoc enim facit dicta epiſtola Paulus, vt quod ſum. Pſalmi præfatus initio, debeat iſtè recipi tanquam ab SPIRITV Sácto intentus ſenſus. Licet verò SPIRITVS Sancti prius dona cõmunicata eſſent, etiam Patribus legis veteris; attamen nec ita copioſè, nec viſibiliter, nec adhuc adeò innotuerat illorũ ipſorũ quæ antea data fuerant auctorem ac fontẽ fuiſſe CHRISTVM per ſua merita. Iuſtinus quidem Eſaiã interpretatur prædicentem, requieturum fuiſſe ſeptemplicem illum Spiritum ſuper CHRISTVM, non quaſi egeret, ſed quia Iudæis non erat in poſterum concedendus, ſed ab ipſo poſtea Diſcipulis ſuis. Verùm non acquieſco Iuſtino in eo, quod vt gratis data dona vſurpans, ait Sapientiæ Spiritum in Salomone fuiſſe: intellectus, & conſilij in Daniele: fortitudinis, & pietatis in Moſe: timoris in Elia: cognitionis in Eſaia: Sed ita modo per partes non omnia, ſed ſingula ex his duntaxat à DEO tribui. Nam communis nunc opinio Scholaſticorum habet, huiuſmodi dona Iuſtorum omnium eſſe, ſimulque dari cum gratia ſanctificante, nec numeranda inter illa quæ propriè vocantur gratis data, poſſúntque in peccatoribus reperiri.

In hominibus.] Qui legunt (dedit) detrahunt præpoſitionem, ſicut & Paulus. Pſalterium Ambroſianũ legit (in homines,) quaſi diceret (Accepiſti mittenda in homines) quod confirmat præcedentem expoſitionem verbi accipiendi pro verbo dandi. Hebraicè eſt באדם *baadam*. Felix, & Caietanus (in Adam) Pagninus (in homine,) & putat Eugubinus haberi reſpectum ad Adamum, cuius diuina dona in poſteros quoque transfundenda Diabo-
a 5. Contra Marcio. c. 8. lus diripuerat, ſed CHRISTVS reſtituit. Tertullianus [a] (filiis homi-
b Con. Trypho. num) eodémque modo Iuſtinus [b]. Eleganter, inquit Tertullianus, ait, filiis hominum, non paſſim hominibus, nos oſtendens filios hominum, id
c 1. Cor 4. 15. eſt verè hominum Apoſtolorum. Probat id autem verbis Pauli dicentis [c],
d Gal. 4. 19. In Euágelio ego vos generaui, & [d], Filij mei, quos parturio rurſus. Et Hieronymi tamen canõ eſt, filios hominum numero iſto plurali Scripturas in de-
e Act. 7. 55. teriorem partem vſurpare: licet id minimè perpetuũ eſſe, alibi docuerim [e].

Non videtur mihi אדם *adam*, hoc loco proprium, ſed appellatiuum nomẽ,
f Vt Pſalm. 10. 4. Pſal. 11. 2. ſicut & aliàs non rarò, vbi pariter plurali numero redditur [f], huiuſque rei punctum longum ſub littera ב *beth*, indicium eſt; ponitur enim ad denotandam litteram ה *he*, demonſtratiuam, quæ propriis præponi nominibus non debet. Porrò præpoſitio (in) quandoque valet (propter,) aut
g Pſ. 30. 17. (pro) vt, Saluum facere in miſericordia [g], ſignificat propter miſericordiam.
h Pſ. 68. 7. Eodem modo erubeſcere in aliquo [h], diſperdere aliquem in malitia ip-
i Pſ 93. 23. ſius [i], humiliari in iniquitatibus ſuis [k], laudare DEVM in re ali-
k Pſ. 105. 43. qua [l], &c.

l Luc. 2. 20. *Etenim non credentes inhabitare Dominum* DEVM.] Etiam facies vi donorum tuorum, vt maximè pertinaces & increduli, ad te, qui Dominus DEVS es, accedant: tecum & in Eccleſia tua habitent, tuque in ipſis: tui ſint, qui minime credere volebant te hominem, DEVMque humanam in cœlũ naturam euexiſſe: aut hîc quoque eam aſſumpſiſſe, & cũ hominibus habitaſſe, qui deſperabant, ac ne volebant quidẽ, in Eccleſia tua habitare. Hac, inquã, ratione captiuitatem maximè accipies, & ab hac ſic deuicta ſumes dona, dũ ſe ipſi dederint, & ſua ſic dona offerent. Ad hũc modũ Hilarius, Hieronymus, Auguſti-

Auguſtinus, Euthymius, Theodoretus, Ianſenius, Genebrardus, & alij. Et refert Theodoretus Aquilæ clariorem verſionem, Καὶ προαπειθεῖς τοῦ καταſκηνῶσαι, etiam rebelles, ſiue incredulos & diffidentes ad inhabitandum, nempe, vel vt in ipſis inhabitares, vel vt ipſi in te, & Eccleſia tua. Non reſpexiſti, aït exponens Theodoretus, in antiquam eorum perfidiam, verùm & repugnantes videns, perſeueraſti eos beneficiis afficere, donec ipſos propriam habitationẽ efficeres. Hieronymus vertit (Inſuper & nõ credentes inhabitare DOMINVM DEVM) Scribens verò Suniæ, & Fretelæ [a] de Pſalterij totius emendatis locis, docet quod illæ ſe legiſſe dicebant Latinè: (Etenim non credunt inhabitare DOMINVM) & Græcè: (Καὶ γὰρ ἀπειθοῦντας τοῦ καταſκηνῶσαι: (Etenim non credentes inhabitare,) vtrũque falſum eſſe: ſe vero tranſtuliſſe (Etenim non credentes inhabitare Dominum) nempe, vt arbitror, ex LXX. editione, quam emendauerat, & nunc tamen ſic habet, niſi quòd deſunt (DOMINVM DEVM): vt hic, inquit, ſenſus pendeat ex ſuperioribus: (Aſcendiſti in altum, cepiſti captiuitatem, accepiſti dona in hominibus, & eos qui non credunt DEVM inhabitare poſſe mortalibus.) Fauet nonnihil Chaldæus (At ſuper rebelles proſelytos, qui reuertuntur ad legem, quieſcit maieſtas gloriæ DOMINI) Hebraizantes [b] quoque iuuant eundem ſenſum, dum explicant DEVM non tantum potitum victoria contra dedititios accipiendo ab illis munera, ſed etiam rebelles domuiſſe, vt cognoſcerent vel Hebræi, ſeſe habituros fuiſſe fixum in Sion domicilium, firmámque protectionem in DEO: vel ipſimet eorum aduerſarij malo id ſuo experirentur. Caietanus exponit inter dona quę Moſes acceperit, hoc vnum fuiſſe, vt cognoſceret DEVM inter Hebræos toties rebellantes habitare.

[a] Ep. 135.

[b] Vatablus.

Etenim] ואף *veaph*, Lege verſum 17. & 9. ſignificat certè, etiam, &c.

Non credentes] In Accuſatiuo caſu, ſi referatur ad verbum (accepiſti) & in Complutenſib. ac Regiis eſt ἀπειθοῦντας. In emendatis eſt nominatiuus ἀπειθοῦντες. Tunc ſenſus erit: Etiam illi, qui ſunt increduli, inobedientes, rebelles, deſperati, ſupple (ad te pertinebunt.) & inhabitabunt, vel pertinebunt ad te, qui non credunt, quod habites cum hominibus homo factus, aut detrectant habitare cum tuis in eadem eccleſia. Item per epiphonema: Et erunt adhuc qui non credant, qui deſperent &c. poſt tot dona SPIRITVS Sancti miſſa in Eccleſiam. In Acuſatiuo ſenſus eſſet: Accepiſti etiam pro hominibus, id eſt, pro Eccleſia tua potiſſimum obſtinatorum hominum genus. De Hebraico סוררים *ſorarim*, Verſu 7. vbi exaſperantes Interpres vocauit, & LXX. παραπικραίνοντας: hîc autem ἀπειθοῦντας.

Inhabitare DOMINVM DEVM.] Cepiſti etiam rebelles illos, vt iam inhabitet, vel inhabitaret in eis DEVS, & cum eis, vel vt ipſi DEVM ſiue cum DEO. Aut: Accepiſti captiuitatem, & dona &c. ita vt inhabitaret quoque DEVS, non credentes, non ſolùm Iudæos aliqua ratione diſpoſitos, ſed Gentiles adhuc magis remotos à cognitione, cultuque DEI, לשכון *liſchchon*, τοῦ καταſκηνῶσαι, ad habitandum.

DOMINVM DEVM.] Deſiderantur in quibuſdam codicibus Latinis, & in editione Græca, nec legunt Hilarius, & Auguſtinus, ſed ex-

preſſit

preſſit Chaldæa paraphraſis, & ſuppleri debet in Græca. Hebraicè ſunt duo nomina, יה אלהים *iah elohim*, quibus ante docui [a] denotari DEVM incarnatum.

a Verſ. 5.

Verſ. 20.] BENEDICTVS DOMINVS die quotidie proſperum iter faciet nobis DEVS ſalutarium noſtrorum.

EPIPHONEMA gratulabundum DEO pro narratis ſupra beneficiis, quibus fiat, vt ſit certus Dauid futurum, vt proſperè ſuccedant cuncta eôdem protegente DEO, qui ſalutis omnis Auctor eſt.

Benedictus Dominus.] Κύριος ὁ ΘΕΟΣ εὐλογητὸς, εὐλογητὸς ΚΥΡΙΟΣ, Dominus DEVS benedictus, benedictus Dominus. Videntur prima tria verba redundare, & duo priora ponẽda fuiſſe in caſu obliquo, ac referenda ad præcedentem verſum, vbi dixi deeſſe Græcè quæ Latinè legimus, (Dominum DEVM.) In Pſalterio Vaticano poſt (inhabitare) legitur nouo quodam principio: (Dominus DEVS benedictus, benedictus Dominus.) Hieronymus in illa Epiſtola ad Suniam, & Fretelam [b], melius ait legi vt nunc Latinè legimus: Benedictus Dominus vel DEVS. Idem eſt ac Benedicatur, aut laudetur: aut dignus eſt quem benedicant omnes laudéntque. Benedictus DEVS à creatura, cùm hæc illum laudat, & bene optat: creatura creaturæ benedicit pariter his modis, & beneficio afficiendo: DEVS creaturæ vltimo iſto præſertim.

b Ep. 135.

Die quotidie.] Ἡμέραν καθ' ἡμέραν.) Sufficere poterat ſecundum, tum Græcè, tum Latinè. In Pſalterio Vaticano, & Ambroſiano (De die in diem) quo item pacto legit Hilarius, & Auguſtinus, magis tamen probans lectionem noſtram. Hieronymus (Per ſingulos dies) licet ex Græco retineat lectionem noſtram citata ſæpius Epiſtola. Hebraicè eſt יום יום *iom iom*. Hilarius ait indicari æternitatem CHRISTI veri DEI, licet natus, paſſus, mortuus ſit.

Proſperum iter faciet nobis.] In Compluten. & Regiis Bibliis eſt Græcè, κατευοδῶσαι, vel infinitiui modi vocis actiuæ Aoriſtus primus; & ſenſus eſſet, Benedictus ſit DOMINVS, vt proſperũ iter faciat: vel κατευόδωσαι imperatiui modi mediæ vocis Aoriſtus item primus, & ſenſus eſſet: Proſperum iter faciat. In emendatis legitur: Καὶ κατευοδώσει ἡμῖν, &c. (Et proſperum iter faciet nobis) atque ſic legunt Patres, quamuis abſque coniunctione (&) nempe in futuro. Facilis fuit permutatio in κατευοδῶσαι, & κατευοδώσει, Laudans inuocabo Dominum, ait aliàs [b] Dauid, & ab inimicis meis ſaluus ero. Hebraicè in huius noſtri Pſalmi verſu iſto eſt, יעמס *iahhamas*. Hieronymus vertit (portabit nos.) Pagninus: (Imponet in onus nobis DEVS ſalutem noſtram) Vatablus, & alij: (Qui nos quotidie cumulat (beneficiis) vel confert, ſiue portat, & apportat nobis bona.) vel onerat nos donis, aut onerabit, aut oneret.) Felix: (Aggrauabit nos DEVS ſalute noſtra) Caietanus: (Onerabit DEVS ſalutem noſtram) Senſus erit, quod DEVS onerabit nos, id eſt, accumulabit beneficia, ille, inquam, qui eſt ſalus noſtra:

b Pſal. 17. 4.

vel

vel quod onerabit nos ſalute noſtra, ſeu ſalutem nobis, quia variis modis eam procurabit;aut inde ſequetur, vt maior à nobis exigatur ratio, maiúſque ſit in nobis gratitudinis onus,vt eo magis ei pareamus,&c. Hoc forſan voluit Chaldæus: (Qui ſingulis diebus onerat nos, addens nobis præcepta ſuper præcepta.)

Hæc omnia verè ac rectè, dũmodò accommodatè ad noſtrã verſionem. Proſperum iter facere cenſetur inter alia, & expeditum,qui remouet impedimenta,& nobis, id eſt,in gratiam noſtri portat onera noſtra, & ſarcinas, ac nos ipſos imponit iumento,aut vehiculo, aut ſuiſmet etiam humeris. Hoc à DEO Propheta expectat, & ſibi de DEO pollicetur ſiue futuro tempore,ſiue Imperatiuo. In Deuteronomio [a] dicitur DEVS populum circumduxiſſe,cuſtodiſſe vt pupillam oculi,ſuper eum volitaſſe,aſſumpſiſſe, portaſſe in humeris,dux fuiſſe.In noua lege iugum eſt ſuaue,& onus leue [b], quia idem nobiſcum ſubit CHRISTVS, & vberiore gratia iuuamur, vt non nos,ſed gratia DEI nobiſcum [c], peculiari modo magis quàm in vetere,operetur, ſed in eadem quoque à nobis,quibus plus datum eſt, plus requiritur,& petitur [d]. Idcircò vocantur DEI dona mnæ [e], & talenta [f], à pondere,& onere gratitudinis,&c.

[a] Cap.32.10.11.12.
[b] Matth.11.30.
[c] 1.Cor.15.
[d] Luc.12.48.
[e] Infrà 19.13.
[f] Matth.25.15.

Vulgò etiam dicitur quis obrui beneficiis, & Cicero [g] ait quorundam mentem oppreſſam præmio,linguam aſtrictã mercede.Ego feci,ait DEVS [h], & ego feram,ego portabo,& ſaluabo,vſque ad ſenectam,& vſque ad canos: hoc eſt quod hîc dicitur,die quotidie,& ſemper.

[g] In Piſonẽ.
[h] Eſa.46.4.

DEVS *ſalutarium noſtrorum.*] ישועתנו *ieſchubhathenu*, ſalutis noſtræ, vel iuxta aliam Interpretationem ex priore verbo Hebræo: Portabit nobis DEVS ſalutem noſtram, aut IESVM Saluatorem noſtrum, reſpiciens ſemper in faciem eius,nobis benefaciens propter ipſum,dirigens omne iter vitæ noſtræ in viam pacis. Nec audio tamen Eugubinum reprehendentem Hieronymi verſionem, qua dixit, (Portabit nos DEVS ſalutis noſtræ) & LXX. dum ſic habent vt nos. Nam ſalutaria in plurali *σωτήρια*, quibus LXX. vtuntur, ſignificant omnia bonorum genera pertinentia ad ſalutem. Videtur etiã clarior ſententia,vt dicatur portare nos DEVS,qui eſt DEVS ſalutis noſtræ,quàm portare nobis ſalutem. Nec ignoraſſe Eugubinum arbitror,licèt id præſeferat, ל *lamed*, cum ſceua denotare Datiuum caſum, ſed etiam aliquando Genitiuum,& Accuſatiuum. Chaldæus hæc ſalutaria, & ſalutem, vt à DEO eſt,expreſſit dicendo: (Fortis qui eſt Redemptor noſter,& robur noſtrum.) Sed & ſequenti verſu magis adhuc declaratur. Affinia ſunt ſaluare, & proſperare. Sic alio Pſalmo [i]: O Domine ſaluum me fac, ô Domine bene proſperare: ὦ Κύριε σῶσον δὴ, ὦ Κύριε εὐόδωσον δὴ.

[i] Pſ.117.25.

Lege quæ dixi ad epiſtolam tertiam Ioannis [k]. Porrò hîc iterum Hebraicè eſt סלה *ſelah*, Græcè διάψαλμα. Lege verſum octauum.

[k] Verſ.2.

***

Verſ. 21.] Devs noſter, Devs ſaluos faciendi, & Domini Domini exitus mortis.

IDcirco à Deo ſalus petitur,& expectatur,quia ſolus eam conferre
a Pſ.59.13. poteſt,& vana ſalus hominis [a]: ſolus effugia mortis, ac periculorum eius
concedere,vel hoſtes in ea conijcere valet. Non vltionum ſemper Devs,
b Pſal.93.1. & Dominus eſt [b],ſed ſaluationum,& conſeruationum , & illas ipſas vltio-
nes,ac exitus,id eſt,modos varios mortis,nimirùm inferendæ vſurpat Devs
c Apoc.1.18. contra ſuos , noſtróſque aduerſarios. Habet claues vitæ, mortiſque [c]: oc-
d 1.Reg.2.6. Deut.32.9. cidit, & viuificat : Videte [d], inquit ipſe,quod ego ſim ſolus, & non ſit alius
Devs præter me: ego occidam,& ego viuere faciam (Homo, & Diabo-
lus primum poteſt,non ſecundum.) percutiam, & ego ſanabo. Denique,
e Pſal.3.9. Domini eſt ſalus,& ſuper populum ſuum benedictio [e].

Patres porrò,Domini dicunt eſſe exitus mortis, quia mortem Chri-
ſtvs deuicit, tum primam corporis noſtri , tùm ſecundam damnationis
f Eccleſia in Præfatione de Reſurrect. Dom. & inferni. Nam moriendo mortem noſtram deſtruxit [f], reſurrectionis no-
bis aditum, & beatitudinis reſerauit, confregit portas æreas, vectéſque fer-
reos contriuit [g]. Addi poteſt animæ mors, ex qua mortes aliæ, & quam
g Pſ.106.16. peccatum intulit : hoc enim peccatum ſua quoque Christvs morte de-
ſtruxit. Vnius Christi eſt exitus mortis, inquit Hilarius , ceteris qui
veniunt in vitam ingreſſus in mortem eſt,ille naturæ noſtræ corruptionem
in gloriam cœleſtem poſt exitus mortis extulit. Auguſtinus ait conſolatio-
nem contineri,ne quis queratur ſe mori , ſi verum ſit à Domino præſtitam
ſalutem, quoniam & Dominus ipſe nullo peccato debitor mortis , mortis
exitum ſubire voluit.

Devs *noſter.*] לנו *lanu*, nobis nimirùm eſt.

Devs *ſaluos faciendi.*] למושעות *lemohhaſchoth*, ad ſalutes , ſiue ſaluatio-
nes.) Chaldæus (Devs noſtra fortitudo,& redemptio.)

Et Domini Domini.] Hebraicè quoque ſunt duo, nomine וליהוה אדני
velehouih Adonai, Græcè ΚΥΡΊΟΥ, ΚΥΡΊΟΥ.) Hieronymus (Domini
Dei) Pſalterium Vaticanum legit ſemel tantùm,& Hilarius,& Auguſtinus.
Lyranus monet non eſſe negationem, ſed primum eſſe nomen puræ ſub-
ſtantiæ diuinæ,ſecundum cum reſpectu dominij ad creaturam. At Hierony-
mus inuerſo tranſtulit ordine. Emphaſim arbitror repetitione denotari , &
quid maximè proprium Deo, ſiue ſit eadem duplicis nominis repetitio,
ſiue eadem ſignificatio. Parùm etiam refert, an quis cum Pagnino vertat
(Domino) pro (Domini) cùm vt dixi, ל *lamed*, vtrique caſui ſeruiat , &
idem ſit dicere Domini ſunt;& Domino ſunt.

Exitus mortis.] Heb. למות תוצאות *lammaueth thotſaoth*, Ad mortem
ſunt exitus,vel mortis,*αἱ διέξοδοι τοῦ θανάτου*.)Chaldæus (Et à conſpectu Do-
mini concertant in impios mors,& exitus animæ in ſuffocationem) Videtur
διεξόδους intellexiſſe de modis interficiendi, & Ægyptios notaſſe ſuffocatos
h Exod.14. 27 28. aquis maris [a]. Et hæc pars etiam eſt muneris Salvatoris tollere
aduerſarios de medio:Sed & illa alia,vt liberet à periculis mortis etiam ma-
gnis:multo magis à communibus tùm mortis,tum aliarum rerum.

Tertia

Tertia erit acceptio de ſimplici morte, quam, vt ante cum Auguſtino dixi, CHRISTVS ipſe ſuſtinuit, vt eius exemplo mortem patienter toleremus, nec ideo putemus non contingere ſalutem, quod mortales ſimus, & moriamur. Hinc, vt apertiſſimo teſtimonio probat Auguſtinus [a] mortem, ac reſurrectionem CHRISTI: qui dicatur DEVS ſaluos faciendi, iuxta notionem nominis IESVS [b]; nec alios habuerit exitus de hac vita, quàm mortis, vt moriendo ſaluaret. Sed mirando, inquit, dictum eſt, (& DOMINI) tanquam diceretur: Talis eſt vita mortalium, vt nec ipſe Dominus aliter ab illa exiret, niſi per mortem.

a 17. de Ciuita. DEI, c. 18.
b Matth. 1. 21.

Verſ. 22.] VERVMTAMEN DEVS confringet capita inimicorum ſuorum, verticem capilli perambulantium in delictis ſuis.

ET hic alter effectus Saluatoris DEI, qui vt ſuos reddat ſecuros, inimicorũ confringat caput, & vel ſummum capillũ in ſuis peccatis obſfirmatorum. Tales Iudæi, talia & Tyrannorum Eccleſiam perſequentium Imperia: tales ipſimet Dæmones. Caietanus exponit de punitis in Deſerto Hebræis rebellibus, non omnibus, qui comparari poſſunt cum crinibus totis expanſis, ſed iis, qui erant ceu capita, & verticis crines, videlicet recenſiti ab annis viginti, & ſupra.

Verumtamen.] πλὴν, אך *ach*, hoc Hebræum vocabulum exponit Eugubinus: Tantum, & ſolum: vt ſolus intelligatur DEVS eſſe, qui hoc poſſit quod dicitur. At certum eſt id quoque ſignificare, quod Græcè & Latinè habetur.

Confringet.] Συνθλάσει, Hilarius, &c. Auguſtinus [c] (conquaſſabit) nec non Paulinus [d]. Hebraicè ימחץ *ymchats*, quod verbum ſignificat transfodere, transfigere, ſauciare, vulnerare, cruentare, inficere ſanguine, & habetur etiam verſu 24. ſed Græcum valet contundere, elidere: & videtur onomatopœicum à ſono. In Pſalmo 109. [e] illis verbis: (Conquaſſabit capita in terra multorum) eſt vtriuſque linguæ idem verbum.

c Hie, & Ep. 59.
d Ep. 58. apud Aug.
e Verſ. 6.

Capita.] Hebraicè ראש *roſch.*, in ſingulari, ſed vniuscuiuſque caput, ſicut & citato 109. Pſalmo. Letale capitis vulnus eſt.

Verticem capilli.] Partem ſummam capitis, in qua diuiduntur capilli, & diſpeſcuntur hinc ad dexteram, hinc ad ſiniſtram. Symmachus κορυφὴν ἔντριχον ἀναστρεφομένων ἐν ταῖς πλημμελείαις verticem capillatum volutantium ſe in delictis ſuis.) Significat crinitum, capilloſum, cirratum, cincinnatum, hirſutum, qualis latro impiúſve ſolet eſſe. Et Diabolus vocatur piloſus, שעיר *ſchabhir* [f], & Faunus, Satyrus, &c. Hilarius Dæmonum exprimi vult malitiam tantam, vel inſiſtendi quadam leuitate, vel poteſtate dominandi, & per momenta in orbe commeandi, vt perambulent ſuper capita hominum, qui vix ipſos quoque ſentiant, vt ſunt ſine ſenſu capilli. Hieronymus præterea hos inimicos vocat Dæmones, & de his accipit quod eſt alio Pſalmo [g]: Tu confregiſti capita draconis in aquis, quia quot peccata, tot

f Eſa. 13. 21. c. 34. 14.
g Pſ. 73. 13. 14.

 Diabo-

Diaboli capita:& verticem capilli confringi,quoniam nec minimum remaneat in Diabolo quod non frangatur. Theodoretus item de Dæmonibus intelligit, quos confregerit CHRISTVS, cùm ij adeò diligenter inquirāt hominum peccata,vt ne capillum quidem,id eſt, nec minimum peccatum deſpiciant,& in CHRISTO quidem etiam quæſiuiſſe;at nil reperiſſe [a].

a Ioan. 14. 30

Euthymius hoc approbat:additque ſignificatum dominium,quod habent Dęmones in peccarores,eorum calcando capita,& comam. Auguſtinus accipit ipſoſmet homines,ſed nimis ſe de malitia ſua extollētes,& ſuperbientes in delictis ſuis: tum qui crucifixo illudebant CHRISTO, tum qui aduerſus doctrinam eius extollebant ſe, atque tanquam mortem hominis irridebant [b]. Iſtorum autem capita conquaſſari, & confringi dicit, cum à ſuperbia deiiciuntur, ſiue humilitate correcti, ſiue in ima Tartari abrepti.

b Matth. 27. 40. & ſequentibus.

Idem Doctor [c] Paulino reſpondens quærenti [d], quid eſſet verticem perambulare in delictis cùm ſit capillus ſine ſenſu, cur non potius dixerit Propheta verticem capitis; & an ea phraſi repletum peccatis hominem voluerit oſtendere; ait ſignificari ſuperbiam nimiam ſeſe extollentium in delictis: quaſi per hyperbolem capilli verticem perambulando calcaret. Sed tamen & illa non diſplicet, quam obiiciendo Paulinus propoſuit,ratio,vt denotetur maxima malitia,quæ omnia repleat, omnia inficiat, etiam capilli verticem, & ſummum crinem, & vt alibi dicitur [e], aſcendat ſemper.

c Ep. 59.
d Apud eundem Epiſt. 58.
e Pſ. 73. 23.

CHRISTVS eſt noſter Nazaræus capillo tectus ſacro: ipſius qui apparuit in rubo [f], venit benedictio ſuper verticem noſtrum [g]: vt & nos efficiamur Nazaræi, & ille ipſe verticem capilli noſtri perambulet amputando ſuperflua delictorum,ſanctificando ornamenta virtutum,inquit Ambroſius [h]: imponamus hunc hominem ſuper capita noſtra [i]. Chaldæus, (Euellet capillos viri ambulantis in flagitiis ſuis.) vbi poteſt innui turpis decaluatio, & acerba depilatio quæ dolorem continet,atque ſeruitutis ignominiam, vt videre fuit in legatis Dauid [k]. In hoc veluti caluario figet CHRISTVS crucem ſuam, vbi ſedem ſibi ſuperbia fœminarum, & quorundam etiam effœminatorum virorum locauit, vt indicat Drogo Cardinalis [l].

f Exo. 3. 2.
g Deut. 33. 16.
h In Pſa. 43.
i Pſ. 65. 12.
k 2. Reg. 10. 4.
l Serm. de Paſſ. Dom.

Verſ. 23.] DIXIT DOMINVS, ex Baſan conuertam: conuertam in profundum maris.

PROPOSVIT DEVS Eccleſiam ſuam ſic liberare, vt olim populum de Og rege Baſan [m], & de Ægyptiis mari merſis [n]: ſed & ad illam aggregare Gentium confuſionem, & remotiores inſulas maris.

m Nu. 21. 34. 35.
n Exo. 14. 27. 28.

Ex *Baſan conuertam.*] אשׁיב *aſchib*, ἐπιστρέψω. Chal. (De Iuſtis, qui mortui ſunt, & deuorati à feris ſyluestribus, dixit Dominus, de Baſan reducam.) Hilarius, & Auguſtinus: (Ex Baſan conuertar) Eodem pacto Pſalterium Ambroſianum. Auguſtinus tamen meminit noſtræ lectionis, quæ etiam eſt Hieronymi, niſi quod habet (de) & congruit textui Hebræo, Græcoque. Conuertam,

uertam, explicat DEVM ipſum dicere, cui dicimus; DEVS virtutum conuerte nos [a]. (quo verſiculo mirificè delectabatur Licentius & eum ſuccinebat, ac etiam cùm ad requiſita naturæ foras exiſſet, paulo clarius canebat [b].) &, Conuerte nos DEVS ſanitatum noſtrarum; ſiue ſalutaris noſter, ex Baſan, id eſt, ex confuſione peccatorum, ex ſiccitate inopiæ: ita vt Baſan & confuſionem, & inopiam ſignificet. Prætetea iuxta aliā lectionem, ait dici (Ex Baſan conuertar) quoniam ad nos conuertitur, qui dicit [c]: Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.) Hieronymus conſentit in etymo de confuſione, quia nos conuerterit CHRISTVS per crucem ſuam, quam putant ſtultitiam [d], & confuſionem, de confuſione huius ſeculi. Item Hilarius confuſionem, pudorémque interpretatur Baſan: & DEVM conuertiſſe ex ea confuſione, pudoréque, quem populus patiebatur ſub Ægyptiis. Addit illud de toto humano genere quòd liberauerit per Crucem CHRISTVS, & per profundas ceu mare paſſiones de confuſione ſub Dęmonū quos triumphauit in ſemetipſo dominatione [e]. Theodoretus pariter Baſan interpretatur peccati dedecus, à quo nos conuerterit DEVS. Idem eſt apud Euthymium, nec non de ſordibus, nempe de conuerſione ab Idolorum confuſione, atque à ſordibus peccatorū. Athanaſius [f] tradit ſimilem explicationem, legens: (Reuertar) & Baſan, pro turpitudine ſumens: (Reuertar ex Baſan, & reuertar in profundum maris) hoc eſt, de Cruce ad Infernum redibo, vt illa confuſa hunc deprædet, & captiuum ducam, nam crucem Iudæi execrabilem putabant. Eugubinus exponit ceu ex edito loco DEVM ex monte Galaad aſpicientem hoſtiles manus ſecum dixiſſe: (Eripiam ſeruos meos, & in profundis maris mergam hoſtes, efficiamque vt eorum cuncta ſanguine redundent.) Ad eum ferè modum quo Habacuc [g] inducit Sanctum venturum de monte Pharan, & Moſes [h] ſcripſit benedicens populum, quod DOMINVS de Sinai venit, & de Seir ortus eſt nobis, & apparuit de Pharan. & cum eo Sanctorum millia, id eſt, ANGELORVM, de quibus etiam paulo ante dictum hoc Pſalmo [i]. Genebrardus ait induci promittentem DEVM fore, vt de ſæuiſſimis hoſtibus liberet, quemadmodum fecit quondam de Og rege Baſan, & de Pharaone, quem mari merſit cum Ægyptiis aliis. Hæc optima expoſitio, à qua nec aliæ diſſentiunt, ſicut nec vt hoſtes figuratè intelligantur per Baſan, propter fortiores dictæ regionis Baſan arietes [k], qui reuerti tamen compellantur, & velut in profundum maris mergi, ſicut Ægyptiis acciderat.

Qui Baſan Etymologiam tradunt, vt ſit confuſio, dedecus, turpitudo, &c. deducunt à בוש *buſch*, vnde & בשנה *baſchenah*; pudor; ſed alij putant ſignificare pinguem, vt prius vidimus. Quo modo autem Baſan Hieronymus priorem ſecutus notationem, & expoſitionem, populum DEI ſignificare velit, non ſatis percipio.

Conuertam in profundum maris.] *Ἐν βυθοῖς.* In profundis. Sic quoque Auguſtinus, qui explicat quod etiam ibi DEVS conuertat ad ſe de profundis clamantes [l]. Et (in profundum) dici pro (in profundo) vbi conuerſus ille dicit, De [m] profundis clamaui, &c. Caſſiodorus Hieronymi præfert verſionem (De profundis maris) & ipſemet alibi Hieronymus [n] legit (De profūdis.) Lege Notationes Lucæ Burgēſis. Teſtis præterea Rab. Kimhi ali-

a Pſ. 79. 8
b Auguſ. 1. de ordine c. 8.
c Zacha. 1. 3.
d 1. Cor. 1. 23.
e Coloſſ. 2. 15.
f Quæſt. 114. ad Antiochum.
g Cap. 3. 3.
h Deu. 33. 2.
i Verſ. 18.
k Deut. 32. 14.
l Pſ. 129. 1.
m Ibidem.
n In Michæā ſub finem.

a Deut. 33. 2. quando מן *min*, vſurpari pro ב *be*, vt [a] in Sinai, pro, de Sinai. Symmachus, vt ἀπὸ Βασὰν, legit, ita & ἀπὸ Βυθῶν, A Baſan, & A profundis. Chaldæus: (Reducam Iuſtos qui ſunt ſuffocati, & quos abſorpſerunt piſces in profundo maris.) Id eſt, etiamſi hoc accideret, poſſum liberare, quemadmodum illud de Baſan accipiebat de deuoratis à feris ſilueſtribus. Ante dictum eſt, innumerſionem Ægyptiorum, & aquarum quoque nomine cunctæ ſolent inundantes, opprimentéſque calamitates intelligi. Nihil obſtat præterea, denotari liberationem detentorum Limbo, vt placet Eugubino. Euthymius & Hieronymus profundum grauiorum peccatorum interpretantur, in quibus, id eſt, ex quibus conuertit DEVS, ad veritatis adducens lucem, necnon ex commotione, fluctibúſque ſeculi, videlicet variarum tentationum. Dixi antè, Hilario videri, profundum maris eſſe labores, ac dolores, quos tolerauit CHRISTVS: ſed & quidam exiſtimant, ex quibus eſt Panigarola in Paraphraſi, conuertendas inſulas remotas, non tantùm Baſan reliquæ Gentilitatis. Id noſtra potiſſimum contigit ætate.

Verſ. 24.] VT intingatur pes tuus in ſanguine, lingua canum tuorum ex inimicis ab ipſo.

POETICA deſcriptio eſt victoriæ, quæ tanta ſit vt vincentis pes tingi poſſit in cæſi hoſtis ſanguine, necnon hic inſepultorum ſanguis lingi à canibus. Euenit hoc Iudæis ad internecionem cæſis à Veſpaſiano, Traiano, Adriano, à quibus poſt mortem Domini, (quorum dici typus hac in re poſſunt Ægyptij) capti, vniuerſa ſuppliciorum ac miſeriarum genera perpeſſi ſunt, ait Hilarius. Conſentit Hieronymus, & extendi poteſt ad exciſum Romanum Imperium, quod Eccleſiam adeo vexauit. Theodoretus & Euthymius, & Hieronymus adhuc victoriam de Dæmonibus à CHRISTO partam hic ſumunt; quos ille calcauit in furore ſuo tanquam in torculari, veſtimenta velut aſperſa habens eorum ſanguine [b]. Idem Euthymius docet pedem CHRISTI eſſe ipſius Eccleſiam, quæ fert eum vbique per fidem, & illius eſt intincta ſignatáque ſanguine; vt quemadmodum ferrum tinctura, ſic & ipſa eodem ſanguine conſolidata, ac roborata ſit.

b Eſa. 63. 1. & ſeq.

Quartus apud Euthymium, ſed ex iis quos dat, tertius, ſenſus eſt, de Martyrum ſanguine, qui Dæmonum ſanguinem ipſe fundat, eóſque quodammodo interficiat. Auguſtinus [c] conflat è duobus vltimis vnum, vt qui conuertuntur ad CHISTVM de Baſan, & de profundis eo modo, qui antè declaratus eſt, in tantum gratia eius proficiant, vt fiant pes CHRISTI inter membra illius ad annunciandum Euangelium, & pro nomine eius vſque ad ſanguinem certent. Gregorius [d] eadem ratione vult linguam canum ex inimicis prodire, quia conuerſos Gentiles Dominus etiam prædicatores facit, de quibus Eſaias [e]: Canes muti non valentes latrare, quando non funguntur officio. Idem tradit Aponius [f]. Gentiles à Iudæis vocantur כלבים *chelabim*, canes vt à CHRISTO Chananæa [g], & modò Chriſtiani à Turcis, & ab Hiſpanis Chriſtianis Mahumetani atque Æthiopes. Viliſſimi quique per contemptum ſic appellantur in Scripturis [h].

c Hic, & epiſt. 59.
d 2 Moral. cap. 7.
e Cap. 56. 10
f Lib. 4. in Cantica ſub finem.
g Mat. 15. 26.
h 2. Reg 3. 8. c. 16. 9. lib. 4. c. 13.

Porrò

Digitized by Google

Porrò Ambroſius [a] ſecundum tropologiam iubet nos tingere pedem noſtrum in CHRISTI ſanguine, id eſt, animi veſtigium, & mentis inceſſum, indubitata confeſſione Crucis Dominicæ, & diluendo vitia, peccata detergendo, mortem CHRISTI in carne circumferendo. Videri quoque poſſet ſenſus accommodationis, quem iidem indicant Patres, & alio rurſum loco Hieronymus [b], CHRISTVM ipſum pedem ſuum intinxiſſe in ſanguine, quando crucifixus eſt, propter copiam effuſi ſanguinis. *a Lib. 5. in cap. 7. Lucæ.* *b In c. 63. Eſaiæ.*

Caietanus præcedentem, & ſequentem Verſum diuerſo valdè modo, & oppoſito explicat ac nectit etiam cum 22. vbi fuit ſermo de confringendis capitibus inimicorum, &c. Ait cùm præcepto DEI, ne populus vltra progrederetur, is inobediens fuiſſet, ideo cæſum eſſe [c]: hoc autem loco præceptum id contineri: reuerti enim compulſum populum ex refutata aggreſſione Baſan. Vnde ſenſus eſt, inquit, De Baſan conuertam, id eſt, Reuerti faciam, & de profundis maris, id eſt, per viam maris Rubri [d]. Idcirco per Apoſtrophen ad populum ſubdit Vates, Quia noluiſti redire, ſed progredi, tinges pedem tuum in ſanguine, quia perſequetur Amorrhæus te vſque ad internecionem, & viam ſanguine complebit, vt qui fugient, pedes cruentent, & canes illac tranſeuntes lingant ſanguinem. *c Num. 14. 40. & ſeq. Deut. 1. 40. & ſeq.* *d Deut. 1. 41.*

Vt intingatur.] Pſalterium Vaticanum: (Donec intingatur.) Symmachus: (ὅπως ἂν συγκατεάξῃ ὁ ποῦς σου μετ' αἵματος, καὶ λάψῃ γλῶσσα κυνῶν σου ἀπὸ ἑκάστου τῶν ἐχθρῶν σου.) Vt confringatur pes tuus cum ſanguine, & lambat lingua canum tuorum ex vnoquoque inimicorum tuorum.) Hebræum תמחץ *thimchats*, poteſt ſignificare (calcabit) vel etiam rubeſcet, per metatheſim תחמץ *tehmats*, cruentabitur, &c. ſicut dixi verſu 22. & cùm poſſit eſſe ſecunda perſona maſculina, vel tertia fœminina, itē ſignificatio tum actiua, tum paſſiua, verti variis modis poteſt (vt intingas, vel cruentes pedem tuum, vel intingat, vel intingatur, &c.) Pagninus vtitur fingēdi verbo. Symmachus confringendi, vt dixi: & videtur denotare tantam in cædendis hoſtibus conſtantiam, vt citius frangantur pedes merſi ſanguine, quàm deſiſtant à cœde. Hieronymi verſio eſt (Vt calcet pes tuus, &c.)

Pes tuus.] O DEVS, ô CHRISTE, vel ô DEI populé, ô Eccleſia.

In ſanguine.] Similis phraſis, Manus ſuas lauabit in ſanguine [e].) Hebraicè פעמיו *pehhamau*, pedes ſuos ſiue plantas. *e Pſ. 57. 11.*

— [f] *Bella, horrida bella,* *f Æneid. 6.*

„ *Et Tybrim multo ſpumantem ſanguine cerno.*

Effuderunt [g] ſanguinem ipſorum, tanquam aquam in circuitu Ieruſalem, & non erat qui ſepeliret. *g Pſ. 78. 3.*

Lingua canum tuorum.] Etiam intingetur, lambet, &c. Canem in bonam etiam ſumi partem à Scripturis, docet Auguſtinus [h], & alij, nóſque diximus Commentario in Eccleſiaſten [i]. Quidam canes figuratè ſumunt hoc ſenſu, vt non modo intingatur pes in hoſtium ſanguine, ſed ipſimet hoſtes in eodem ſuo ſanguine proſtrati, ſuas ipſorum linguas in ipſo intingāt, quibus caninum in morem populum DEI momorderunt, & vexauerunt. Hieronymus Iudæos, qui inimicorū, id eſt, Dæmonum inſtinctu clamārūt, CRVCIFIGE [k], & ſanguis eius ſuper nos [l], ille ipſe ſanguis, quem *h Epiſt. 50.* *i Cap. 9. 4.* *k Ioan. 19. 6.* *l Mat. 27. 25.*

ſponte

Digitized by Google

ſponte fudit CHRISTVS.

Ex inimicis.] In ſanguine, inquam, fuſo ex inimicis, intingatur & pes tuus,& lingua canum tuorum lambendo illum.

Ab ipſo.] Ab ipſo,inquam,ſanguine eodem, qui effluit ex inimicis, vel ab ipſo, vnoquoque ac ſingulo inimicorum. Aliqui intelligunt ab ipſo Rege Aſſur Sennacherib,quem eius filij gladio occiderunt [a], ſeu ab ipſo ſanguine dicti Regis, alteriúſve qui totius exercitus moderator erat. Caietanus putat ſignificari ſanguinem fuſum ab inimicis non more bellico,ſed expreſſo, ac directo quodam tanquam inimici animo, odióque. Auguſtinus [b] (ab ipſo) exponit CHRISTO,cuius gratia fiat,vt qui erant inimici, canes,id eſt,prædicatores,fiant. Hieronymus reddit (A temetipſo.) Quod certè non ita congruit cum מנהו *minnehu*,& cum *παρ' αὐτοῦ*: quamuis magis cum Græco pronomine, quod omnibus perſonis iungi poteſt. Eſſet autem ſenſus, quod ſanguis ille propria ipſius fundendus eſſet manu. Arnobius exponit à Diabolo, qui excitauit Iudæos tanquam canes ad latratum contra CHRISTVM,vt ante retuli ex Hieronymo.

a 4. Reg. 19. 37.
b Hic & Epiſt. 59.

Verſ.25.] VIDERVNT ingreſſus tuos, DEVS,ingreſſus DEI mei,Regis mei, qui eſt in Sancto.

TV ipſe DEVS itineris Ducem te præbuiſti,& viſus es incedere,dum in Arca fœderis,vbi ſanctè colebaris, & agnoſcebaris, quodammodo ſolenni pompa vehereris, & exires in pugnam contra inimicos populi tui, iiſque ſuperaris redires cum triumpho: dum demergeres Ægyptios, dum præire faceres columnam nubis, & ignis, dum tot ederes alia ſigna per teipſum,& Angelos aſſeſſores.

Hæ vmbræ ſunt progreſſionis tuæ, ô CHRISTE, atque aduentus tui per Incarnationem, & œconomiæ tuæ totius circa Redemptionem in ſancta Eccleſia tua,quam ſuiſmet oculis illis beatis [c] Apoſtoli coràm ſunt intuiti: In terris enim viſus es, & cum hominibus conuerſatus es [d]: donec videntibus illis eleuatus es in cœlum [e]. De hoc in cœlum itinere Hilarius, & Hieronymus: Auguſtinus de reditu ad iudicium,qui viſus ſit,id eſt,magis manifeſtatus in Nouo Teſtamento:vbi Petrus ait ſe, atque condiſcipulos iuſſos [f] prædicare,atque teſtificari quod conſtitutus eſt CHRISTVS à DEO Iudex viuorum & mortuorum.Ceteri viam totã tranſactam ab incarnatione,modóſque varios in noſtra procuranda ſalute adhibitos; vt Theodoretus,& Euthymius. Rurſus idem Auguſtinus [g],vel Eucherius [h],iſtos ingreſſus,& egreſſus de CHRISTO interpretantur:quos & quodam loco Gregorius [i] vocat ſaltus.Sponſo aptari poſſunt quæ dicuntur de Sponſa [k]: Quàm pulchri ſunt greſſus tui in calceamentis filia Principis! Et quod de Prædicatoribus Eſaias [l]: Quàm pulchri ſuper montes pedes annunciantis & prædicantis pacem, annunciantis bonum,prædicantis ſalutem, dicentis Sion;Regnabit DEVS tuus!

Viderunt ingreſſus tuos.] Hieronymus: (Viderunt itinera.) Auguſtinus: (Viſi ſunt greſſus tui.) hoc etiam pacto Vaticanum Pſalterium,& Ambroſianum.

c Luc. 10. 24.
d Baruc. 3. 38.
e Act. 1. 9. & ſeq.
f Infrà 10. 42.
g Tom. 4. lib. De eſſentia Diuinitatis.
h De formul. ſpirit. intell.
i Hom. 29. in Euang.
k Cant. 7. 1.
l Cap. 52. 7. Nahum. 1. 15. Rom. 10. 15.

Digitized by Google

ſianũ. Idẽ Hieronymus[a] ſcribit Sonię, & Fretelæ, Septuaginta vertiſſe, ἐθεωρή- θησαν αἱ πορεῖαί σου ὁ ΘΕΟΣ, id eſt, Viſi ſunt ingreſſus tui DEVS, in Hebræo eſſe: ראו הליכותיך אלהים *rau halicothecha elohim*, Aquilam, Symmachum, Theodotionem, quintam, ac ſextam editionem reddidiſſe: (Viderunt itinera tua DEVS) & vitium eſſe editionis, quàm piæ illæ fœminæ referebant: (Viderunt ingreſſus tui DEVS) Et quamuis repererit in Septuaginta, & in hexaplis ἐθεώρησαν τὰς πορείας σου, tamen in multis codicibus haberi ἐθεωρήθησαν, atque id obtinuiſſe conſuetudinem. Hoc nunc certè modo paſſim legimus, etiam in emendatis Bibliis LXX. nempe in paſſiua ſignificatione, ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαί σου, &c. Attamen nil variat propterea ſenſus, dummodò vitium, de quo monet Hieronymus, vitetur. Senſum optimè Chaldæus Paraphraſtes expreſſit: (Viderunt domus Iſraël inceſſum Maieſtatis tuæ ſuper mare, DEVS, dicentes: Inceſſus DEI noſtri regnantis ſuper vniuerſum orbem in ſanctitate.) Porrò Paraphraſis iſta ſignificat vidiſſe, qui voluerunt, Arcam in deſerto magna incedentem pompa, & iubilatione: Vel ingreſſus hi denotant ipſas ouationes, triumphóſve conſpicuos: præterea pompam circa ſolemne ſacrificium in ſancto, id eſt, in ſanctuario. Nam ingredi, incedere, calcare, & conculcare, tranſire, verba ſunt eorum, qui vincentium, atque triumphantium in morem ingrediuntur. Exemplis id Pineda[b] noſter illuſtrat; & ad aſcenſionem præcipuè CHRISTI cũ reliqua vitæ ipſius peregrinatione, trãſferri poteſt. Licèt verò Iudæi propriè non viderint ingreſſum CHRISTI in mundo, id eſt, incarnationem, ſed proceſſum per effectus; non ideò tamen præferre debuit Burgenſis in verſione (greſſus) (ingreſſibus) Latinè enim idem ſignificare poſſunt.

Ingreſſus DEI *mei, regis mei.*] Vltimum pronomen Græci prætermittunt, & Pſalterium Vaticanum, atque Ambroſianum, & Hilarius. Sed malè ac mendaciter omittitur, inquit Hieronymus[c], cùm ſit Hebraicè, & blandientis denotet affectum, vt qui omnium DEVS, & Rex eſt, ſuus ſpecialiter DEVS fiat, & rex merito ſeruitutis. Vide, inquit Euthymius, quàm ingenuè Dauid CHRISTVM fateatur eſſe DEVM. Non video neceſſitatem illationis; ſed illum qui proximè dictus eſt DEVS in vocandi caſu, (viderunt ingreſſus tuos DEVS) cum pio affectu vocat Dauid DEVM ſuum, ac Regem ſuum. Neque quod ſequitur (In ſancto) PATREM ſignificat, vt idem Auctor vult, quaſi denotetur CHRISTVM eſſe in PATRE.

Qui eſt in ſancto.] In Sanctuario, ſiue Arca, in cœlo quoque, vt antè[d] notauimus, & in Eccleſia, item in ſacrificio, vel in ſacro conuentu, vbi, qui ſe in medio duorum, triúmve congregatorum in ipſius nomine dixit eſſe[e], quodammodò chorum agit, & incedit. De PATRE refutaui paulò antè interpretationem Euthymij.

Verſ. 26.] PRAEVENERVNT principes coniuncti pſallentibus in medio iuuẽcularũ tympaniſtriarum.

PARTA victoria ex pugna, ad quam egreſſus fuerat in deſerto, & cùm rediret DEVS, præceſſerunt in pompa triumphali, ac in ſolemni populi conuentu Principes, ſiue primarij viri, ſiue præcentores, iis coniuncti,

EEEe qui

a *Epiſt. 135*
b *Iob 18. verſ. 14. n. 13.*
c *Ep. 135*
d *Verſ. 18.*
e *Matth. 18. 20.*

qui muſicis ludebant inſtrumentis, & cum iiſdem puellæ tympana pulſantes, & quod eſt verſu ſequenti, dicentes. Sub hoc autem typo in Eccleſiæ triumphis quos præſtitit CHRISTVS, Apoſtoli fuerunt militiæ Principes, hiſque adiuncti ſunt ex vtroque ſexu, & ex fœminino, etiam iuniores, qui ad laudes triumphantis omnes inuitarent, ſequentibus verbis. Hoc modo Patres: Vel de aſcenſione, vt Hilarius, & Hieronymus; in qua principes ANGELORVM ſanctorum præuenerunt animas, quæ mortificato corpore concinebant[a]: Attollite portas, &c. & tympaniſtriæ vocantur, quoniam mortuum erat peccato corpus ipſarum: Sed & viuentem CHRISTVM, præter Apoſtolos, ac Diſcipulos, mulieres ſequebantur[b], quædam Apoſtolos[c], quamuis præſertim ad obſequium victus, vt Patres exponunt[d], ſeu vt loquitur Tertullianus de victuaria exhibitione. Per principes quoque præcipui Doctores poſſunt intelligi Apoſtoli, & apoſtolici viri, vel etiam reges, ac principes, qui ſe ad Eccleſiam adiuncturi prædicuntur. Alluſio eſt ad ſororem Moſis cum duplici canentium choro[e], & ſimile quid factitaſſe Debora videtur in ſuo Cantico cum Barach[f], & aliæ mulieres, occiſo Golia[g]: & cantores atque cantatrices erant cum Hebræis, dum redirent de Babylonia, vt lenirent itineris moleſtias, reducéſque recrearent[h]. Fecit ſibi quoque Salomon cantores & cantatrices, vt vidimus in Commentatio Eccleſiaſtis[i]. Conſtat prætereà ſolitos præcedere cantores in Hebræorum exercitu[k]. Nam inter alia narrant ſacræ litteræ dediſſe Ioſaphat conſilium populo, & inſtituiſſe cantores Domini, vt laudarent eum in turmis ſuis, & antecederent exercitum, ac voce conſona dicerent: Confitemini Domino quoniam in æternũ miſericordia eius. De Lacedæmoniis plurimi produnt[l], déque cantu, quem vocabant ἐνόπλιον, de Germanis[m], & de Gothis aliqui[n], de Nicanore Hiſtoria Machabæorum[o]. Suidas[p] docet Græcos vſos alalagmo, & eleleu, ac clamaſſe cum moderato motu. Frequentatus apud eoſdem Pæan duplex, teſte Scholiaſte Thucydidis[q], ἐμβατήριος, Marti, ante prælium congreſſiuus: & ἐπινίκιος Apollini, poſt prælium, victorialis. De Romanis[r] tradunt, voce Martia ceciniſſe, ſuorúmque laudes Impetatorum extuliſſe. In ipſo congreſſu quiddam pium decantarum à Chriſtianis legimus in Hiſtoriis, vt Crux vicit[ſ]: Halleluiah[t], Hoſtem repellas longiùs[u], &c. & Hiſpanos accepimus patronum ſuum Iacobum Apoſtolum inuocantes, multas de Mauris victorias reportaſſe. Docuimus initio Pſalmi plures in Titulo Pſalmos gerere, ἐπινίκιος, vel εἰς τὸ νῖκος, vel νικοποιῷ, cùm certi etiam deſignati cantores eſſent apud Hebræos ad epinicion[x], & epinicia feſtinè agitari ſolerent[y]; & fauſtæ fieri acclamationes[z], precéſque[a].

Sed ad rem præſentem faciunt maximè preces poſt bellum, quorum, præter initio poſita exempla, poſſunt addi Machabæi[b], & Iudith cum populo poſt truncatum Holofernem[c]: Legendus Ioſephus Iudæus[d], & alter co-

a Pſ 23.7.9. b Luc.8.2.7. Cap.23.49. c Act.6.12.3. 1.Cor.9.5. d Ambroſ. & alij in 1.Cor.9. Hiero. Matt.27. & 1.con. Iou. Auguſt. de opere monac.c.4. Tertull. de monoga.cap.8. e Exod.15.1.20. f Iud.5. g 1.Reg.18.6.7. h 1.Eſd.2 65. i Eccleſ.2 8. k 2 Par.20.21. 1.Mach.3.2. Libr.2.S.33. Cap 10.33.38. Cap 12.37. l Xenophon de Repub. Lacedæm. Thucyd.lib.5. Plutar. in Lycurgo. Sextus Empyr.cont. Mathematicos, cap 22. Max. Tyr. ſerm.21. Cic. Tuſc.5. Quint.lib.1.cap.10. Gell.lib.1.capite 11. m Tacit.lib. de Moribus Germanorũ. n Iordanes de Rebus Geticis, cap.10.

o Lib.2.15.25. p In verbo. q Lib.1. r Marcellinus lib.19. & 31. Dio Caſſius lib.36. Polyb. lib.1. & 12. ſ Cedren.in Baſil. t Beda 1.Hiſtoria,c.20. Paulus Diac.lib.5. Ado Treuer.in Martyrol.Kal.Octob. Conſtantius in vita S.Germani Antiſſiodoren. u Hiſtoria Simonis Manfort. cont.Albig. x 1.Parol.15.21. y 2.Mach.8.33. z 1.Machab.5.46. a 1.Mach.15.25. b 2.Mach.15.29. & lib.1.4.24. c Iudith.13.21. d 2.de Bello,cap.24.

gnomento

gnomento Stephanus [a], ex quo nonnulla hîc mutuati ſumus, & de Muſica egimus in expoſitione Antiphonæ, REGINA COELI: & Mazzarinus noſter [b] in Pſalmum L.

Ceterùm ſenſu opinor accommodationis, qui Bernardo familiaris eſt, per Principes cum eodem [c] poſſumus ANGELOS intelligere, qui ſe iungant pſallentium choris: Hinc tamen colligere poſſumus duplicem diſtinxiſſe chorum Hebræos ad cantandum, pſallendúmque, virorum, & mulierum. Id aſſerunt de Cantico Moſis [d] Oleaſter, & [e] Philo [f].

Præuenerunt Principes coniuncti pſallentibus.] קדמו שרים אחר נגנים *kiddemu ſcharim achad neguenim.* Hieronymus: (Præceſſerunt cantores eos qui poſt tergum pſallebant.) & eodem ferè modo cæteri, qui vertunt ex Hebræo, præter Caietanum, qui hoc modo: (Præuenerunt principes poſt ſonatores) & ait deſcribi triumphos iudicum, & Saulis in victoriis quas retulerunt, illóſque præiuiſſe ante exercitum, ſed præcedentibus ſonatoribus, hinc & hinc iuuenculis tympaniſtriis conſiſtentibus in viis) Chaldæus: (Præuenerunt & dixerunt Canticum poſt Moſen, & Aaron, qui modulabantur ante eos.) Septuaginta: (Προέφθασαν ἄρχοντες ἐχόμενα ψαλλόντων) Sed emendata Biblia ἐχόμενοι. Vox Hebræa שרים *ſcharim*, ſignificat principes, ſi ש *ſchin*, habeat punctum in ſiniſtro cornu; cantores, ſi in dextro. Vtraque hoc loco ſignificatio concurrere poteſt, vt ſint principes cantores, ſiue præcentores. Sic canticum illud ſuum Moſes prior cecinit, vt Oleaſter citatus ac Philo docent, nec non Abulenſis [g], & alij. Hoc ipſum potius innuit Chaldæus à me poſitus, quàm oppoſitum, vt tamen Eugubinus contendit noſtrum reprehendens Interpretem. Vidimus quoque in principio præfectos cantorum fuiſſe dictos מנצחים *menatſechim*, erant autem propriè שרים *ſcharim*, qui ore canebant, vt & שיר *ſchir*, ore pronunciatum canticum, ſicut ibidem notauimus.

Coniuncti pſallentibus.] Ex Hebræo poſſet verti (poſt illos) ſequebantur pulſantes inſtrumenta muſica. Hieronymus vertit: (Præceſſerunt cantores eos, qui poſt tergum pſallebant) Græcè autem ἔχεσθαί τινος eſt adhærere atque coniungi alicui, proximum eſſe, proximè ſequi. Sic Apoſtolus [h] appellauit ἐχόμενα τῆς σωτηρίας viciniora ſaluti. Si legamus, ἐχόμενα, ſumendum erit ἐπιῤῥηματικῶς aduerbialiter, Præuenerunt principes, poſtea pſallentes: ſi ἐχόμενοι, erit nomen ſignificás, quod proximi erant, vel coniuncti pſallentibus, ſiue hi priore ſtarent loco, ſiue illi: vtrique enim præcedebant reliquam multitudinem. Pſallentes Enthymius myſticè Prophetas intelligit, qui cecinerint, ac prædixerint omnia quæ pertinebant ad CHRISTVM, iis Apoſtolos coniunctos, hoc eſt, proximos, ac vicinos extitiſſe, quia tempore, & prædicatione illos conſecuti ſunt. Symmachus de fœminis interpretatus eſt ἀκόλουθα ταῖς μελῳδοῖς poſt modulatrices.

In medio iuuencularum tympaniſtriarum.] Chaldæus: (In medio mulierum iuſtarum cum Maria tympana pulſantium.) Pro iuuenculis Hieronymus dixit puellas. Auguſtinus adoleſcentulas: Hilarius, Pſalterium Vaticanum, & Ambroſianum, (iuuenes.) Νεάνιδες hæc omnia ſignificant: at עלמות *hhalamoth*, virgines, quæ adhuc publicum ignorant, & abſconditæ ſunt, & nondum cognitæ. Coguoſcere autem honeſto verbo dicunt

a In 4o. 1. Machab. cap. 3. verſ. 2.
b Diſcurſu 86. & 87.
c Serm. 7. in Cant. & ep. 78.
d Exo. 15.
e Ibidem
f 3. de Vita Moſis. & lib. de Agricul.
g In Cap. 15. Exodi.
h Heb. 6. 9.

Hebræi virginitatem eripere, ac deinceps vitiare. Theodoretus certè virginitatem exercentes hîc intellexit: quod faciunt quoque qui obſeruant in tympanis carnis mortificationem, quia tympana fiunt, inquit Auguſtinus, corio ſiccato, & extento. Eandem Euthymius rationem dat, & duplicem adhuc ſenſum, tum de Synagogis Iudaicis, quæ ob imperfectionem adoleſcentulæ (Sic aliqui illud: Adoleſcentulæ dilexerunt te nimis [a]; intelligunt de amore quodam imperfecto ob vtilitatem aliquã propriã permixtã) tympaniſtriç dicantur, quia non tã ſpirituale quàm corporale obſequium DEO exhibebant velut corporea pellis: tum de Eccleſiis noſtris, quas adoleſcentulas vocemus propter niueam, puram, ſinceram fidem: tympaniſtrias, quoniam corpus mortificant, ſicut ex mortui corporis pelle tympana fiunt. Summam & eximiam tympaniſtriam Virginum Virginem MARIAM vocat Auguſtinus [b]. Sunt quoque tympaniſtæ prædicatores, qui docent ex Scripturis, quæ in pellibus ſiue membranis reperiuntur, vt indicat Rupertus [c], qui multas huius Pſalmi ſententias explicat [d]. Adde, vt caſtigent corpus, ne cùm aliis prædicauerint, reprobi efficiantur [e].

a Cant. 1. 3.
b Serm. 18. de Sanctis.
c 5. in Geneſ. Cap. 44.
d Ibidem cap. 43.
e 1. Cor. 9.

Verſ. 27.] IN Eccleſiis benedicite DEO, DOMINO de fontibus ISRAEL.

VEL ſunt verba Cantici iuuencularum, & aliorum pſallentium, qui alios ad collaudandum DEVM inuitant; vel Vatis, qui peculiariter inuitat tympaniſtrias, atque etiam illos omnes qui originem ab Iſraël habuerunt. Sed ad Eccleſiam transferendo, ſenſus eſt, vt particulares eccleſiæ, & fideles omnes (nec enim laudatur extra Eccleſiam dignè DEVS, ait Ruffinus.) laudent DEVM qui ab Apoſtolis velut à fontibus duodecim proceſſerũt, ſimúlque ex doctrina contẽta in veteri Teſtamẽto: Denique quia ſalus ex Iudæis eſt [f], atque ex iis CHRISTVS ſecundũ carnẽ [g], qui fõtes aperuit [h], & exhibuit aquã ſalientẽ in vitã ęternã, de qua bibens non ſitiat æternùm [i]. Vnũ erat Iudæorũ templum, inquit Theodoretus: hîc Eccleſiarum præmittitur multitudo, quia vetus Teſtamẽtum ceſſabat. Sed fontes ſolos intelligit hîc Vatum libros, ex quibus dulcem cantum DEO offerimus: vt ſumantur ſequentes verſus diſtinctè de Apoſtolis. Conſentit omnino Euthymius; Hilarius, Auguſtinus, Hieronymus, Rupertus [k] fauent, etſi videantur accipere de doctrina Eccleſiæ, atque prædicatoribus, qui ſint, inquit, vltimus ceu puellæ Rebeccæ filius [l], quemadmodũ & qui deducebat Rebeccã Eliezer, haberi poteſt Paulus, adumbratus hoc loco per Beniamin adoleſcentulum. Nyſſenus [m] fontes interpretatur Apoſtolos, eoſque figuratos in illis duodecim in deſerto, ſicut & ibi ſeptuaginta palmæ [n] totidem erant Diſcipuli. Tertullianus [o] quoque contineri dicit hîc prædictionem Eccleſiæ, ſicut & ibi: In medio Eccleſiæ hymnum dicam tibi [p].

In Eccleſiis] Nyſſenus [q], illuſtre interpres (In cantionibus) Philo [r] Carpathius, (In voluntariis,) eóque bonum laudabilius, ac damnabilius malum eſſe, quo magis voluntarium. Harum ego lectionum reddere rationem ne-

f Ioan. 4. 22.
g Rom. 9. 5.
h Eſa 12. 3.
i Ioan. 4. 1.
k 6. in Gen. cap. 44.
l Gen. 24.
m De Vita Moſis.
n Num. 33. 9.
o 3. Contra Marcionem cap. 22.
p Pſal 21. 23.
q De Vita Moſis.
r In Cantica.

nem nequeo, Hebræa nãque vox מקהלות *makchelοth*, propriè ſignificat cõgregationes, cõciones, cœtus, cõuentus, Eccleſias. Suſpicor, Nyſſenũ legiſſe מחלת *machelath*, quod videtur nomen inſtrumenti, vel cantici noui. Euthymius choream interpretatur. Cyrillus Hieroſolymitanus [a] ait denotari plures Eccleſias Teſtamenti Veteris, pro quibus Catholicam noſtram CHRISTVS ſuper Petrum ædificauit [b], & veterem Iudæorum quæ vocatur Eccleſia malignantium [c]. Chryſoſtomus hinc probat ſiue Auctor Operis imperfecti [d], non eſſe nefas orare publicè, ſed tantùm eo propoſito, vt videantur [e] ab hominibus. Nil obſtat vnitati Eccleſiæ, vt plures nominemus Eccleſias, vt docet Auguſtinus [f], & patet ex ſeptem Eccleſiis nominatis in Apocalypſi [g].

a Catecheſi 18
b Matth. 16, 18.
c Pſ. 25. 5.
d Homil. 13. in Matth.
e Matth. 6. 6.
f In Pſ. 130.
g Apoc. 1. & 2.

DEO DOMINO.] Tertullianus [h]: (DOMINVM DEVM) nec non Pſalterium Vaticanum; & Hilarius, & Auguſtinus. Pſalterium Ambroſianũ: (DEVM DOMINVM) Hieronymus autem ſic diſpungere videtur: (Benedicite DEO) deinde DOMINO de fontibus Iſraël.

h 3. Contr. Marc. c. 22.

De fontibus Iſraël.] ממקור *mimmekor*, Numero ſingulari (De fonte, aut vena) Chaldæus poſuit זרעא *zarhha*, ſemen, ſicut & in alio Pſalmo eſt [i]: Vniuerſum ſemen Iacob glorificate eum. Timeat eum omne ſemen Iſraël. Sed poſito dicto accentu athnach diſtinguente, ſignificantur non ex Iſraël poſteri, ſed CHRISTVS, vt ante dixi.

i Pſ. 21. 24.

Verſ. 28.] IBI Beniamin adoleſcentulus in mentis exceſſu. Principes Iuda, duces eorum, principes Zabulon, & principes Nephthali.

VIDETVR, interiecto priore verſu, reditus ad proceſſionem & pompã, ac nominari principes, qui intererant. Cauſa ſubeſt magna, cur vos ex Iſraël prognati DEVM laudibus celebretis, quoniã in illuſtribus gẽtis veſtræ triũphis, minor inter tribus Beniamin, maximo mẽtis eſt affecta ſtupore, ac admiratione, cùm gentilem ſuum vidit Saulẽ tã eximias victorias reportare. Sed & de tribu Iuda plures principes, ducesque tui triumphum egerunt: quandoque etiam ex tribu Zabulõ, & Nephthali. At his deſignantur Apoſtoli, qui ex iſtis tribubus erãt futuri, ac multo inſigniores ſpirituales victorias reportaturi. Illud Hebræi, hoc paſſim noſtri: quod expendendo ſingula melius intelligetur.

Beniamin adoleſcentulus.] Saul ex hac tribu primus rex ſæpius triumphauit [k]: & Hebræorum more proprium nomen patronymicè ſumi poteſt. Tribus ipſa minima dicitur, quia penè deleta funditus fuerat ob ſtuprum Gabaonitarum [l]: vel quia filius Iacob natu minimus Beniamin, qui vt in Geneſi [m], ita hic vocatur צעיר *tſahhir*, & ibidem קטן *katon*, & נער *nahhar*. Sed paſſim Patres interpretantur de Paulo Apoſtolo, qui fuit & ipſe de tribu Beniamin [n], & eodem dictus nomine, quo primus rex Saul: quod & nos notauimus in Hiſtoria Apoſtolica, iuxta vaticiniũ quoque Iacob [o], de quo nunc Hilarius meminit, vt tanquam lupus rapax manè comederet prædam, & veſpere diuideret ſpolia.

k 1. Reg. 19.
l Iud. 20. 46. 47.
m Gen. 42. 32. Cap. 43. 29. 33. Cap. 44. 20.
n Philip. 3. 5. Rom. 11. 1.
o Gen. 49. 27

Adoleſcentulus.] Νεώτερος. Auguſtinus, & Pſalterium Vaticanum,atque Ambroſianum (Adoleſcentior)Hilarius(Iunior)Hieronymus(Paruulus) In

a *Verſ.* 141. Pſalm. C X V I I I. [a] pro eodem quod hîc eſt צעיר *tſahhir*, habetur quo-

b *Cap* 43.33 que νεώτερος (& adoleſcentulus) at in Geneſi [b], minimus. Paulo conuenit,

c *Act.* 9. quia vltimus ad Apoſtolatum vocatus eſt [c]: & minimum quoque ſe Apo-

d 1.*Cor.* 15.9 ſtolorum nominat [d], & erat νεανίας [e], hoc eſt,ætate adoleſcens, eo modo

e *Act.* 7.58. f *Ibid.* quem aliàs docuimus [f].

In mentis exceſſu.] Duo illa Pſalteria, & Hilarius (In pauore.) Auguſtinus (In ecſtaſi.)Et Tribus quidem Beniamin obſtupuit de electione Saul in Regem, & de victoriis eiuſdem: & Paulus quando vocauit eum C h r i-

g *Act.* 9. s t v s [g], timuit valde in via,& quandã paſſus eſt ecſtaſim tum ibi,tum tri-

h 2.*Corint.* 12.2. duo Damaſci: & raptum vſque ad tertium cœlum [h], vel in eodem triduo, vel poſtea, prout ſuo loco diſputatum eſt: & de ſe dicebat; Siue mente ex-

i 2.*Cor.* 5.13 cedimus D e o [i]. Præterea,vt addit Auguſtinus, pauor denotatur admirationis magnæ,qui fuit in Diſcipulis aliis ex Pauli conuerſione adeo mira-

k *Act.* 9.21 culoſa [k]. Hebraicè habetur רדם *rodem*, quod vertit Hieronymus (Continens eos.) Alij (Dominator eorum , vel Dominans ipſis.) Aquila (Κρατῶν αὐτῶν, Continens eos,aut Dominator eorum,&c.)Theodotio: (παιδευτὴς αὐτῶν, Eruditor eorum.) Sauli regi primo conueniunt hæc, & melius

l 2. *Tim.* 1.11. Paulo qui conſtitutus eſt Apoſtolus,& Magiſter Gentium [l], & ſollicitudinem gerebat Eccleſiarũ [m]. A רדה *radah*,dominatus eſt,poſſet eſſe רדם

m 2.*Cor.* 11.28. *radam* (Dominator eorum) ac ſi eſſet רדה בם *rodeh bam*, A רדד *radad*, extendit,continuit, & per contractionem רד *rad*, continens eos, A רדם *radam*, Soporatus, vel ſopitus eſt רדם *rodem*, ſignificaret alto dormiens

n *Gen.* 2.21 ſomno. Vnde תרדמה *thardemah*, ſopor qui Adamo [n] immiſſus eſt, &

o *Gen.* 15.12 Abraham [o], & aliis.

Principes Iuda.] Eugubinus putat ſermonem eſſe de ordine,qui ſeruatus ſit in panegyri laudantium Devm, & incedentium pompa;ita vt prior eſſet ibi Tribus Beniamin:vel in quodam exceſſu iuxta Septuaginta: vel ſeceſſu mentis extra ſenſus,ſuauius cantando, & admiratione maiore: tum deinceps aliæ ſequerentur Tribus,vt Iuda. De Iuda proxima mentio,quia poſt Saulem de Tribu Beniamin,Dauid in regno ſucceſſit de tribu Iuda. Potuerunt ex Apoſtolis nonnulli eſſe de Tribu Iuda,vt affines C h r i s t i, Iacobus & Ioannes filij Zebedæi, alter Iacobus,Iudas,& Simon fratres: ſicut

p *Iudic.* 1. ad litteram Caietanus intelligit de Iuda duce,ſiue Iudice [p],& de Dauid [q].

q 2.*Reg.* 18. & *lib.* 2.5. Quamuis Euthymius ac Theodoretus ſolos dictos Domini fratres dicunt fuiſſe de tribu Iuda:Petrum,Andream,Iacobum & Ioannem,atque Philippum ex Bethſaida,Matthæum & Iacobum ex Capharnaum:Simonem Cananæum ex Cana,quæ loca pertinent ad Galilæam, quæ obuenerat Tribubus Zabulon,& Nephthali,Theodoretus aſſerit: Euthymius inter fratres Domini Iacobum, & fratres numerat: Ioannem adiungit iis, qui ex Bethſaida: Iacobum, qui erat in Capharnaum cum Matthæo cognominat Alphæi. Caſſiodorus per Principes Iuda vult intelligi C h r i s t v m de ea Tribu per Zabulon,& Nephthali,omnes Apoſtolos.Haymo ſentit de om-

r *Serm.* 7. *in Cant.* nibus illis quatuor Tribubus aliquos Apoſtolos fuiſſe.

Bernardus [r] myſticè Pſallentium diſtinguit Ordines ſecundum horum

nominum etymologias, Confitentium, Continentium, Contemplantium: quia Iudas eſt confitens, & laudans: Zabulon, habitaculum certitudinis: Nephthali, ceruus emiſſus. At in his ego tropologicis non moror: quæ prætereà traduntur à Caſſiodoro, Ruffino, & ab aliis, ex Auguſtino mutuantibus, qui docet incertum eſſe fuerint ne Apoſtoli ex hac tribu Iuda, an ſolùm ex Zabulon & Nephthali: notationes autem vocabulorum aſſignat confeſſio, habitaculum fortitudinis (fortaſſis apud Bernardum legitur mendoſe certitudinis.) dilatatio mea, quæ ſint conditiones Ducum Eccleſiæ, quorum primi Martyres, in quibus eſt confeſſio, fortitudo, latitudo in præmio, vel vt ſit confeſſio fidei, fortitudo ſpei, latitudo caritatis.

Duces eorum.] *ἡγεμόνες αὐτῶν.*) Chaldæus: (Et poſt eos deſcenderunt Principes Iuda obruentes ipſas tribus lapidibus: & poſt Saul regnauit Dauid de tribu Iuda, & principes Iuda induti ſunt purpura, vt miniſtrarent ei.) Hieronymus: (Principes Iuda in purpura ſua.) Sed in Commentario vocat Apoſtolos principes Iuda, id eſt, CHRISTI, iuxta illud: (Iuda te laudabunt fratres tui [a].) Ex Hebræo vertunt alij [b]: (Principes Iuda congregatio, ſiue adunatio eorum.) id eſt, illic aderant. Quidam [c] (Lapis eorum.) id eſt, robur, & fortitudo. Nonnulli [d], (Inter ritus eorum) vel ([e] In Phrygionicis ſuis) quod conuenit cum purpura, ſiue cum purpuratis. Hebraicè eſt רגמתם *rigmatham*, quod propriè ſignificat obruitionem lapidum, & prætereà ducatum, vel congregationem, vel præcipuam partem. Primo modo volunt aliqui huc alluſiſſe CHRISTVM [f], quando vocauit Iacobum & Ioannem בני רגם *bene regem*, filios tonitrui, quod vi Euangelij multos eſſent obruituri. Sed videtur potius Boanerges eſſe à רגש *regheſch*. Portò purpura, vel phrygionium opus dicitur רקמה *rikma*, vulgò, *ricamo*.

Principes Zabulon, & Principes Nephthali.] Ex his Tribubus Apoſtolos plures fuiſſe, quorumdam opiniones retuli, eo quòd Galilæi eſſent, & ad eas Tribus Galilææ ſuperioris portio pertineret [g]: quod & Eſaias [h] vaticinatus videtur; cuius ad idem propoſitum Matthæus [i] locum citat, narrans vocationem quãdam Apoſtolorum, itáque vterque paſſim exponitur, præſertim ab Hieronymo. Nec obſtat quod idem [k] doceat de captiuitate Babylonica ſolas reuertiſſe Tribum Iuda, & Beniamin, in quibus & Leuitica comprehendi ſolet, quod prodidit quoque Ioſephus [l], & demonſtrat fuſè noſter Ribera [m]: quoniam ſimul verum eſt, multos ex vniuerſis Tribubus vixiſſe in Terra promiſſionis, licet perpauci eſſent, collati cum reliqua decem Tribuum multitudine. Quamquam ex nominibus Zabulon & Nephthalin nõ ſequitur neceſſario, vt de hominibus harum Tribuum ſit ſermo; ſed de Iudæis; ex quacunque tandem Tribu, habitantibus, vbi erant viculi pertinẽtes ad illas Tribus in Galilæa, vt indicat idẽ Hieronymus [n]. Hebræi nominatas dicunt iſtas Tribus, quia mediæ erant inter Iuda, & Beniamin maximam, & minimam: vel quoniam illarum laus præcipuã contineatur in Cantico [o] Deboræ, ex qua huc quidam verſus tranſcripti ſunt.

a Gen. 49. 8.
b Vatablus, & Caietanus.
c Pagninus.
d Felix.
e Idem.
f Mar. 3. 17
g Ioſ. 19. 10. 33.
h Cap. 9. 1.
i Mat. 4. 15.
k In c. 1. Oſee & in c. 25 & 37. Ezech. In c. 2. Zach. In c. 2. Malachia.
l 11. Antiq. c. 1. 4. & 5.
m In cap. 1. Oſee. n. 93. & ſeq.
n In cap. 9. Eſaia.
o Iud. 5. 18.

Verſ. 29.

Verſ. 29. MANDA DEVS virtuti tuæ: confirma hoc DEVS quod operatus es in nobis.

HOC adeò eximium beneficiũ cùm abs te non ignoremus profectum, & ſciamus abſque te conſeruari non poſſe, quæſumus, vt hoc noſtræ ſalutis opus tua digneris virtute confirmare, vt quod ſtatuiſti, nullo vmquam tempore conatibus hoſtium dilabatur. Hilarius notat, neminem propriè mandare virtuti ſuæ; hoc tamen hic dici, quia PATRIS virtus
a 1. Cor. 1. 24.
eſt FILIVS [a], qui ſuperiora omnia perfecturus eſt miſſu, iuſſúque PATRIS, & ſtabiliturus re, factóque per ipſum, quod ante Mundi conſtitutionem immobiliter ſtatuerat. Hieronymus virtutem ait eſſe CHRISTVM, id quod operatus eſt, DEVS, videlicet per illum, in nobis, eſſe Baptiſmum: Confirmationem quæ poſtulatur, eſſe SPIRITVS ſancti infuſionem, nimirum in Pentecoſte, vt auxilio iſto incedamus homines infirmi, in virtutibus. Auguſtinus conſentit, & mandare CHRISTVM eſſe commendari. Commẽdaſſe namque caritatem ſuam DEVM in nobis, quoniam cùm ad-
b Rom. 5. 8.
huc peccatores eſſemus, CHRISTVS pro nobis mortuus eſt [b]; atque
c Infrà 8. 3.
cùm illo omnia nobis donauit [c]. Denique etiam mandare DEVM docendo, confirmare iuuando. Euthymius prima verba refert ad PATREM, vt FILIO præcipiat, quem vocat Apoſtolus DEI virtutem, & DEI ſapien-
d 1. Cor. 1. 24
tiam [d], & nihil ſe loqui à ſeipſo profeſſus eſt, ſed quæcumque audiret à
e Ioan. 8. 38
PATRE [e]: ſequentia ad FILIVM, vt reddat Euangelij validiorem prædicationem. Idem atque Theodoretus prima ſequẽtis verſus verba (à templo tuo) iungunt iſtis: vt confirmet CHRISTVS, inquit Euthymius, quod operatus eſt à templo ſuo, id eſt, per templum corporis ſui, quod ha-
f Pſ. 2. 6.
bitauit in Hieruſalem, vbi conſtitutus eſt Rex, prædicans præceptũ DEI [f]: vel confirmet, ait Theodoretus, gratiam, quam dedit per templum, quod ex nobis reparauit, collocauítque ſuper omne Imperium, potentiam, nomen,
g Gal. 4. 26.
videlicet in cœleſti Ieruſalem, quæ eſt mater noſtra [g]. Addit præterea, peti, vt à templo, id eſt, ob ſacrificium, nempe cruentè ſemel factum, & ſæpius
h Lib. 2. in Ioan. c. 105.
incruentè, fruamur cumulo beneficij in nos collati. Cyrillus Alexandrinus [h] agnoſcit in his iiſdem verbis mandatum ac miſſionem PATRIS, vt FILIVS carnem aſſumeret, ſicque quod in nobis fabricatum erat corpus, robuſtius redderet, & ab interitu liberaret. Per virtutem præterea DEI
i Lib. 1. theſau. c. 5.
CHRISTVM interpretatur [i].

Manda DEVS.] צוה אלהיך *tſiuah eloecha*, Præcepit DEVS tuus, vt vertit etiam Hieronymus. Credendum potiùs LXX. ponentibus Imperatiuum modum, quamuis quoque ſequenti membro, & mutatis punctis, poteſt eſſe in eodem verbo צוה *tſauue*. Nec obſtat affixum ך *cha* (DEVS tuus) hoc ſenſu (qui alioqui malus non eſt) Mandauit, ſeu præcepit DEVS tuus ô popule, virtuti, ſeu de virtute, vel (vt legit Hieronymus) de fortitudine tua. Aut quia deeſt in Hebræo præpoſitio, (Præcepit DEVS tuus, fortitudo tua, vel iuſſit hanc fortitudinem tuam.) Hæc, inquam, lectio cum dicto affixo nihil impedit: ſiquidem facilè fuit, vt pro ן *nun*, eſſet ך *chap*,
k 3. Reg. 1. 47
vel pro ם *mem*: ipſimétque Maſoretæ [k] docent, vt Genebrardus monet

Chaph

Digitized by Google

Chaph, legi pro Mem, in hoc eodem vocabulo. Chaldæus interpretatur eôdem pacto (Præcipe DEVS fortitudine tua) Symmachus, πρόσταξον ὁ ΘΕΟΣ.

Virtuti tuæ.] Τῇ δυνάμει σοῦ) Symmachus (Περὶ ἰσχύος σοῦ) poſſet etiam reddi virtute tua, virtutem tuam, de virtute tua, fortitudine tua, vel robore. עזך *huzzecha*. Auguſtinus, Pſalterium Vaticanum, & Ambroſianum: (Manda DEVS virtutem tuam.) Hilarius dicebat, non dici propriè vllum mandare virtuti ſuæ. Credo tamen non adeò raram, & inſolentem phraſim eſſe, & ſimilem eſſe ei, qua dicimus vocare rationem noſtram in conſilium, imperare nobis ipſis. Nam quod eſt Pſalmo nonageſimo ſeptimo [a], Saluauit ſibi dextera eius, Græcè eſt αὐτὸν, ſicut Hoſanna filio Dauid [b]. Verbum enim הושיע *hoſchiahh*, iungitur Datiuo. *a Verſ. 1.* *b Matth. 21. 15.*

Confirma hoc DEVS.] Hebraizantes nouam Apoſtrophen hîc dicunt eſſe. At eadem eſt quæ priùs. Vel eſt ad virtutem, id eſt, ad CHRISTVM qui etiam DEVS eſt. Chaldæus: (Fortis eſto DEVS.) Rectè autem confirmationem iſtam antè diximus de Confirmationis Sacramento intelligi poſſe. Poſſet prætereà עזוזה *hhizzeza*, nomen eſſe, hícque effici ſenſus: Virtus, fortitudo, robur, DEVS, hoc operatus es nobis. Non recedendum tamen ab editione vulgata, & LXX. δυνάμωσον τοῦτο, & Symmachi, ἐνίσχυσον, &c.

Quod operatus es.] ὃ κατειργάσω, ſed in emendatis κατηρτίσω, perfeciſti, eodémque modo in Pſalterio Æthiopico. Symmachus (Ἐποίησας) Apollinarius, τέτευχας.

Verſ. 30.] A templo tuo in Ieruſalem tibi offerent reges munera.

ANTEA dixi, de primis verbis, nectere nonnullos illa cum priore verſu: & fauet Symmachus: Διὰ τὸν ναὸν σοῦ τὸν ἐπάνω τῆς Ἱερουσαλήμ. (Corrobora DEVS quod feciſti nobis, per templum tuum, quod eſt ſuper, vel ſuprà, & altè in Ieruſalem: aut per templum cœleſte, ciuitatis ſpiritualis Ieruſalem.) Quo modo, vel eſſet ſermo de templo materiali, quod ſit typus templorum noſtrorum, & ſacrificij noſtri, quod etiam in Ieruſalem celebrari cœpit: vel de corpore CHRISTI [c], cuius item typus illud materiale templum, vel de domicilio Beatorum, cuius quoque figura fuit idem templum, totáque ciuitas Ieroſolymitana. Atque hos quidem ſenſus citati tradunt Græci. Hebraizantes: (Confirma, ſeu robora DEVS id quod operatus es à templo tuo ſuper Ieruſalem, id eſt, Mitte fortius auxilium tuum è templo tuo ſuper populum tuum electum) Vel ſeiungendo à præcedentibus (A templo tuo ſuper Ieruſalem prodit tale auxilium: ideò tibi offerent, &c. vel, A templo tuo in Ieruſalem prodeat auxilium tuum, & offerent tibi, &c.) quia debet id tibi referri acceptum. *c Ioan. 2. 21.*

Hilarius autem, Hieronymus, Auguſtinus, & poſteriores Latini myſticas oblationes, myſticos reges, myſticum ſumunt templum, vt qui ſibi imperant, iuſti offerant à templo corporis, quod benè viuendo ſanctum faciunt, in cœleſti regno, Regi æterno, ſeipſos hoſtiam viuam, placentem DEO [d] *d Rom. 12. 1.*

Digitized by Google

in conſpectu omnium ANGELORVM. Nec excludit Auguſtinus reges terræ, & eos quos diſcernit ſupercœleſtis ſuper columbam deargentatam, id eſt, Prælatos ſuper Eccleſiã. Euthymius præter aliũ illum ſenſum, de quo priùs egimus, putat quoque verſiculorum immutato ordine, id eſt, eo, quem habemus, poſſe de muneribus externis intelligi, quæ reges terræ dabunt ædificando templa, largiendo prædia, & alia ad DEI cultum pertinentia: & hæc omnia in templo materiali ferent DEO in ſupernam Ieruſalem, quia per terreſtrium horum oblationem acceſſum, & gratiam apud DEVM conſequentur.

a Lib. de Baptis. Marcus Eremita [a] videtur ſenſu tamen magis morali ſimile quid innuere. Notat enim non dici hoc loco ab Ieruſalem, in templum oblaturos reges munera, quod fieri ſolebat, ſed à templo in Ieruſalem, quoniam animus cuiuſque, maximè regius, ab occulto cordis ſui templo primum ſumit honeſtas, & bonas ſuggeſtiones, quæ ſuggeruntur ab inhabitante CHRISTO, quas etiam adducit ad politiam virtutibus plenam, quæ dici poteſt Ieruſalem: iterúmque per bonam intentionem offert eas ipſi, qui donauit CHRISTO. Verum eſt, Magos à templo in Ieruſalem, & à Ieruſalem obtuliſſe munera [b], id eſt, recedendo à Ieruſalem, & à templo, vbi fortaſsè credebant offerenda. Sed non videtur mihi litteralis ſenſus. Caietanus putat Dauidem propter beneficium, quo dignatus eſt DEVS habitare in templo, quod illius ipſe inſtinctu [c] deſignauit, orare, dignetur etiam robur firmitatis, & augmenti beneficiis cœptis dare, ac ſtabilire fixam regni ſedem in familia ſua; vnde fiat, vt offerant reges celeberrima templo munera.

b Matth. 2. 9. 11.

c 2. Reg. 7. 1. & ſeq.

A templo tuo.] Symmachum tetuli vertiſſe: (διὰ τὸν ναόν σου, propter templum tuum.) Sic non rarò præpoſitio (à, vel ab) vſurpatur, vt, A verbis tuis formidauit cor meũ [d]: A mãdatis tuis intellexi [e]: A iudiciis tuis timui [f]: A iudiciis tuis non declinaui [g]: A voce exprobrantis, & obloquentis: à facie inimici, & perſequentis [h]. Hieronymus vertit (De templo tuo.) Pſalterium Vaticanum: (A templo ſancto tuo.)

d Pſ. 118. 161.
e Ibid. 104.
f Ibid. 120.
g Ibid. 102.
h Pſ. 43. 17.

In Ieruſalem.] על hhal, ſuper, & ἐπὶ, quod valet idem, vel (in) Hieronymus, Pſalterium Vaticanum, & Ambroſianum (quod eſt in Ieruſalem) Symmachus, τὸν ἐπάνω τῆς Ἱερουσαλὴμ.

Tibi offerent reges munera.] Obtulerant reges templo Iudaico munera, vt aliàs dixi [i]: ſed hæc figura eſt regum plurimorum, qui, ſicut Magi CHRISTO [k], ſint oblaturi munera, & ipſi colla ſubdituri.

i Alluum 8. cùm de Eunucho.
k Matt. 2. 11.

Verſ. 31.] INCREPA feras arundinis, congregatio taurorum in vaccis populorum, vt excludant eos qui probati ſunt argento. Diſſipa gentes quæ bella volunt.

ORATVR DEVS vt ſuam illam virtutem exerat in ſæuiſſimos hoſtes armatos lanceis, & qui feris ſunt ſimiles, quæ nidificant, incolunt, & latitant in arũdinetis, ac tãquam feroces tauri vnà cum populis ſuis, vac-

carum

carũ laſciuientibus in morem, conſpirant, vt deijciant è ſua hęreditate illos, qui Dᴇo probati ſunt ad ſimilitudinẽ puriſſimi argenti: denique perdat immanes gentes, quæ bella comparant, & hominibus perniciem, exitiúmque machinantur. Vel cùm proximè de muneribus offerendis Eccleſiæ ſermo fuerit, nunc petitur à Dᴇo vt repudiet antiqua victimarum ſacrificia, & vitulorum multitudinem populorum ſubiunctam curribus, eos etiam, qui ſe cum argenteis fragmentis abiiciunt, vt diuinum numen legis ritu ad miſericordiam inflectant, cum ignorent delectari Dᴇᴠᴍ magis miſericordia, quàm ſacrificiis [a]: Hoc modo Oſorius. Vel quia in tanta Eccleſiæ pro- *a Oſee 6.6. Matth.*
pagatione, ac felicitate, quando reges ipſi ſeſe adiungent, & munera deferent, aduerſarij non deerunt ferina quadam ſęuitia, & taurina atque vaccina quadam laſciuia contra puriſſimæ fidei profeſſores, illos compeſcat Dᴇᴠs & comprimat.

Hilarius indicat per feras Dæmones intelligi, vt & per deuaſtantem
aprum [b], principem Mundi Satanam, per tauros, vaccáſque Iudæos, ſicut *b Pſ. 79.14.*
etiam cum dicitur: Tauri [c] pingues obſederunt me. Auguſtinus [d] exponit *c Pſ. 21.13.*
de Hæreticis, qui ſint feræ arundinis, ſiue calami, id eſt, ſtyli Scripturarum, *d Hic & lib. de Oues. cap. 14.*
quoniam has peruertunt ad ſuum, aliorumque interitum [e]: tauri, ob indomitam ſuperbiam. hos autem vaccas populorum ſequi, qui ſeducuntur, *e 2. Pet. 3.16.*
animo ſcilicet effœminato inſtar mulierculárum, quæ oneratæ peccatis ducuntur variis deſideriis, ſemper diſcentes, & ad veritatis ſcientiam numquam peruenientes [f]: inde fieri vt probati manifeſti fiant [g], appareant, emi- *f 2. Tim. 3.7.*
neant. Accedit Rupertus [h], & alio rurſus loco idem Auguſtinus [i]. Hie- *g 1. Cor. 11. 19.*
ronymus amplectitur vtrumque ſenſum tum Hilarij, tum Auguſtini: &
Dæmonas dici beſtias calami, quia ſunt fragilis, infirmæque virtutis. Addit *h In Gen. cap. 44.*
præterea, per feras arundinis belluinã ſumi poſſe Iudęorum ſuperbiam, non *i In Pſ. 106.*
ſolùm per tauros. Itẽ alio loco [k] innuit Hęreticos eſſe feras calami, quia ſeri *k Ine. 40. Ezechiel & Epiſt. 27. In Epitaph. Paula.*
bunt iniquitatẽ. Theodoretus putat peti, vt exigat Dᴇᴠs feras, id eſt, peccata; tauros, id eſt, Iudæos, ſic dictos, propter audaciam, qua præuideantur vaccas iuuencas impetituri, hoc eſt, credentes ex Gentibus, vt excludant ac priuent felicitate, quæ iis data fuit, qui inſtar argenti igne examinati, declarati ſunt eſſe probati. Paulum de illis ſcribere [l]: Æmulantur vos non bene: *l Gal. 4. 17.*
ſed excludere ἐκκλεῖσαι vos volunt. Euthymius feras ait eſſe Dæmonas, qui habitant in arundinibus: id eſt, in hominibus, qui ad ferendas virtutes ſunt ſteriles, ad nutriendas voluptates ſuccum, & humorem multum habent. Hoc
ſignificatum in libro Iob [m] de Behemoth: Sub vmbra dormit in ſecreto ca- *m Ca. 40.16.*
lami, & in locis humentibus.

Quod attinet ad tauros, iis vult Pontifices, & Scribas, reliquóſque Iudæorum principes deſignari, ſicut & vaccarum nomine ſubditos Iudæos, illos autem conatos excludere, id eſt, impedire Apoſtolos, argento fidei vir-
tutumque probatos, ne prædicarent, prohibendo, cædendo [n], &c. *n Act. 4.18. Cap. 5. 40.*

Poſſent ferę arundinis accipi pro Gẽtilibus perſecutoribus: tauri, & vaccę pro Iudæis adoratoribus quondam vaccarum aurearum in Samaria ſub Ie-
roboam [o]. Sed & omnia iſta animalia æquè de vtriſque vſurpari poſſunt. *o 3. Reg. 12. 28. & ſequent.*
Sunt enim & Gẽtiles tauri, vaccæque, tum propter ſuperbiam, tum propter laſciuiam: & Iudæi vacui diuino Sᴘɪʀɪᴛᴠ; nec aliud Cʜʀɪѕᴛᴏ ſce-

pirum offerentes quàm arundinem [a]. Sæpius etiam arundo, & calamus, & arundineum pro Iudæis accipitur, vt à Gregorio [b] iuxta illud Sapientiæ [c]: Fulgebũt Iuſti, & tanquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent, & aliud [d], Calamum quaſſatum non confringet, vt à Hieronymo ad Algaſiam [e], vt ab Auguſtino [f]. Immò & generalius conueniunt iſta quibuſlibet peccatoribus, qui varias formas beſtiarum exprimunt moribus, & ſunt Petro oſtenſi in linteo [g], Sic ſanè præſentem intellexit locum Ambroſius [h]. Paraphraſtes Chaldæus vniuersè interpretatus eſt: (Increpa exercitus peccatorum,) חיבין *chayabin.*

Increpa.] גער *gehhar*, quod verbum Kimhi docet iunctum cum præpoſitione ב *be*, ſignificare increpare, ſine illa, corrumpere, & perdere. Tamen L X X. & Latinus Interpres vix vnquam aliter quàm verbo increpandi exponunt, ſicut & nomine increpationis, inde deducta nomina: & eſt de increpatione per formidabilem, aut exitialem vocem.

Feras arundinis.] Hieronymus (Beſtiam calami) & aliis locis citatis eodem ſæpe modo, aut certè numero plurali beſtias exprimendo. Auguſtinus: (Feras calami) Hilarius, (Feras ſiluæ) Pſalterium Vaticanum, & Pſalterium Ambroſianum, & Ambroſius [i] & Caſſiodorus (Feras ſyluarum.) Theodoretus notat in aliquibus exemplaribus fuiſſe δρυμῦ, id eſt, Syluæ, aut nemoris. Hebræa prima vox eſt numeri ſingularis חית *chaiath*, in regimine: ſicut verſu 11. vbi ζῶα & animalia, niſi velis detractis punctis eſſe pluralem numerum, qui cum punctis eſt חית *chaioth*, ſine ו *vau* cũ *holem*. Hanc vocem hîc aliqui, ſicut ibi, vertunt congregatio, cœtus, &c. Secunda vox eſt קנה *kaneh*, vnde Canna, Græca κάννα, qui & Latinè calamus vocatur. Chaldæus, qui exercitus peccatorum intellexit, non à calamo, ſiue arundine, & Canna denominauit, ſed vt hi confringantur tanquam canna. Venenata præſertim animalia latitant, & morantur in arundinetis, & carectis, & arundinis tamen ictu leuiſſimè intereunt, vt præter alios Athanaſius [k], transferens id ad arundineum C H R I S T I ſceptrum, docet. Sed & arundo etiam apud Auctores profanos pro lancea oblonga ſumitur, proque iaculo alio, vt, quod ante retuli, feræ arũdinis dici poſſint hoſtes lanceati, ſiue lancearij, lanceis, aliiſve iaculis inſtructi. Satis ineptè quidam [l] reddunt (Increpa cœtum hominum viuentium aromate (quæ vulgo Canella dicitur.)

Congregatio taurorum.] Hilarius (Concilium) & Pſalterium Vaticanum, ſiue Baſilicæ Vaticanæ, & Ambroſianum, & Caſſiodorus; Hieronymus, (Congregatio fortium) eodem pacto Pagninus, ſed in Accuſatiuo: (Congregationem Iuſtorum) referendo ad præcedens verbum vnà cum feris arundinis: vt videtur etiam exigere textus Hebræus, in quo eſt in regimine עדת *hhadath*, cum אבירים *abbirim*, ita vt ſint velut per appoſitionem, feræ illæ arundinis (Heb. In ſingulari, fera) congregatio taurorum, ſiue fortium, & robuſtorum aduerſariorum, אביר *abbir*, fortem ſignificat (inde forſitan Latinum Vir) & de Angelo dicitur, quia panis quem L X X. vocant A N G E L O R V M [m], Hebraicè dicitur אבירים *abbirim*, prætereà de equo, homine, tauro, D E O ipſo, propter vires, ſæpius de tauro [n]. Symmachus pro his, & ſequentibus ita legit. (Συνόδῳ παμμεγεθῶν nempe (ἐπιτίμησον increpa) μετὰ συςρεφῶν λαῶν τῶν διαλακτιζόντων τοὺς δοκίμους, vel δοκιμαςοὺς ὡς ἀδόκιμον ἀργύριον) In

a Matth. 27. 29.
b 33. Moral. cap. 3.
c Cap. 3. 7.
d Eſa. 42. 3. Matth. 12. 20.
e Ep. 151.
f 2. Quæſt. Euang. cap. 3.
g Act. 10. 11. 12.
h 2. De S P I R I T V Sancto, ca. 11.
i L. De S P I R I T V Sancto c. 11.
k Serm. de Cruce, & Paſſione Dom.
l Apud Vatablum.
m Pſ. 77. 25.
n Eſa. 34. 7. Pſal. 21. 13. Pſal. 49. 13. Ierem. 50. 11.

ptor) Increpa conuentum prægrandium,cum conſpirationibus populorum, illos qui calcibus petunt probatos,tanquam improbatum argentum.

In vaccis populorum.] Hilarius,Auguſtinus,Caſſiodorus, Romanum, & Ambroſianum Pſalterium(Inter vaccas populorum) Hieronymus(In vitulis populorum,בעגלי *behhegle*, ἐν ταῖς δαμάλεσι. Cōgregatio intelligitur taurorum cum vitulis, vel vaccis principum proteruientium & laſciuientium cum ſubditis ſimilibus. Nomen Hebræum eſt generis maſculini,ſignificans vitulum ſiue plauſtralem,ſiue alium. Legerunt forſan LXX. עגלות *bheegloth*, nam fœminino genere dixerunt, Ἐν ταῖς δαμάλεσι,quo nomine ſignificantur iuuencæ,& vitulæ,bucculæ:interdum cum articulo maſculino vituli, & cum fœminino etiam vaccæ; Eugubinus ſic explicat omnia ſuperiora.Increpa,ſeu lethalem profer ſententiam, in ferinos ac ſæuos homines: ſed & idola ipſa,quæ erant more Ægyptiorum,apud quos bos Apis colebatur. Chald. (Congregationem virorum, qui confidunt in vitulis idolis Gentium.)

Vt excludant eos qui probati ſunt argento.] Pſalterium Romanum, & Ambroſianum, & Auguſtinus (Vt excludantur hi, &c.) Et fauent Græca τοῦ ἐκκλεισθῆναι. Sed Sixtiani codices, τοῦ μὴ ἀποκλεισθῆναι (Vt non excludantur.) Quo etiam pacto legit Hilarius,& Pſalterium Æthiopicum.Nec variat propterea ſenſus: nam retenta negatione intelligimus orari DEVM; vt increpet ne excludantur qui probati ſunt argento:ſi deſit negatio,tauros,& vaccas ac feras illud conati,vt excludant probatos argento:quod ne faciant,peti à DEO, vt increpet.Caſſiodorus legit: (Vt non excludantur hi,&c.)

Exponit Auguſtinus,ex Hæreticorum ſeductione, qua capiuntur vaccæ, id eſt,faciles,leues,&c.conſequi,vt alij conſtantes, ac in Fide firmi,& bene argento eloquiorum diuinorum probati appareant,emineant,atque, vt ait Apoſtolus [a], manifeſti fiant: ita vt hoc diſputatio cum Hæreticis commodum afferat,vt, quod faciunt qui de confuſione maſſæ formam vaſis exprimunt arte argentarij, dicti propterea excluſores,commodior de pluribus Scripturarum ſenſibus extrahatur.

[a] 1. Cor. 11. 19.

Aliter prætereà explicat, vt per tauros illos Hæreticos doctores excludantur à vaccis, id eſt, ab auribus animarum, quas volunt ſeducere, hi qui probati ſunt argento,hoc eſt,qui ſunt idonei docere eloquia Domini. Hieronymus vertit, (In vitulis populorum calcitrantium contra rotas argenteas.) Alij [b] (Cum vitulis populorum increpa conculcatum,id eſt,increpa conculcatū populum cum fragmentis argenteis, vel gloriantem in inciſionibus,ſiue fragmentis argenti. Vel, Donec quiſque eorum conculcatus ſit in fruſtis argenti) id eſt, Donec præbeant ſe calcandos cotalite, vt dent tributum: aut, Donec deiecti,ac vectigales facti, argenti tributa penſitent. Vel ſupplicem,ſeu dum ſupplicet in fragmentis,ſeu cum fragmentis,& tributis argenti, quæ reddat, quamuis animo illibenti, & rebelli, paratóque, quod in ſe eſt,& ſi vires recuperet, denuò inſurgere. Alij (gloriantem in fragmentis argenti,id eſt,Idolis: Vel,conculcantem fruſta argenti) id eſt, viros probos. Eugubinus: (Increpa beſtias calami,armentum taurorum:intona in vitulos populorum, qui currunt ad opifices, vel opificia argentea, ſcilicet vt adorent ea.) Chaldaicè: (Beneplacitum eius eſt in populis, qui

[b] *Apud Vatablum, & Auctorem Theſauri in verbo* רפס *raphas.*

ſtudent mente ſua in lege, multo puriori argento.) Oritur diſcrepantia ta ita ex Hebræo מתרפס ברצי כסף *mithrappis beratſe chaſeph*. Primum participium ſi accipiatur in caſu recto, poterit exponi de D E O: Increpa feras arundinis, & congregationem taurorum, &c. conculcans, vel ברצי *beratſe*, cum daghes in צ à רצץ *ratſats*, fregit, in frangentibus, id eſt, frangentes argentum, vt ad te deferant. Vel ſine daghes à רצה *ratſah*, voluit ברצי *beratſe*, in volentibus, & complacentibus, id eſt, eos, quibus placet argentum, aut vt hoſtiliter accipiant, aut vt colant; vel item ſine daghes à רוץ *ruts*, cucurrit ברצי *beratſe*, in currentibus, id eſt, currentes ad argentum, vt aut hoſtiliter etiam acquirant, aut ſuperſtitioſè colant, aut inuiti licet, deferant tributi nomine. Quod ſi dictum participium ſumatur in Accuſatiuo caſu, referri debebit ad congregationem taurorum in vaccis populorum, id eſt, ad vnumquemque de populo, ita vt increpet DEVS vnumquemque conculcatum inter eos, qui aut frangunt argentum; aut id volunt, aut ad illud currunt.

At nihil melius interpretatione LXX. & noſtra: (Congregatio taurorum in vaccis populorum) nimirum hæc ipſa eſt, ſimiliſve illi cœtui, qui dictus eſt feræ arundinis, & increpanda eſt ſicut ille) vt excludat eos, qui probati ſunt argento, (quaſi dicat ex Hebræo) quæ calcat, & premit, ſiue exprimit calcando in iis, id eſt, eos, qui complacent ſibi (ſicut) in argento: vel potiùs qui placentes ſunt D E O, ſicut argentum. Tunc autem non erit figendum daghes in רצי *ratſe*, nec deriuandum à רצץ *ratſats*, ſed nec à רוץ *ruts*, à quo vltimo participium quoque רצי *ratſi*, ſine daghes ſcriberetur. Hieronymus retinens Metaphoram vitulorum & vaccarum, nempe plauſtralium, vertit, vt dixi, in vitulis populorum calcitrantium (מתרפס *mithrappes*, conculcantis vniuſcuiuſque) rotas argenteas, videlicet plauſtri, & רצי *ratſe*, intellexit currentes rotas, à רצן *ratſan*. Eodem alluſit nuper citatus Symmachus, vtens participio διαλακτίζουσι, calcitrantibus. Chaldæus denique videtur reſpectum habuiſſe ad רצי *ratſe*, vt eſt ex רצה *ratſa*, (complacuit) Ignoſcat Lector ſtudio defendendæ editionis noſtræ.

Qui probati ſunt argento.] Paulò clariùs (ſicut argentum) vt explicat Euthymius, quaſi Datiuus Græcus, & Ablatiuus Latinus ſit ſimilitudinis, vel metonymicè, ait Genebrardus (argento) id eſt, argenti igne, quo purgatur, & probatur argentum. Symmachum antea retuli dicentem: Iſti tauri *διαλακτίζουσι τοὺς δεδοκίμους ὡς ἀδόκιμον ἀργύριον.* Conculcant probatos, perinde vt conculcatur improbum argentum. Sed eodem redit ſenſus: qui enim verè ſunt probi, ab improbis conculcantur vt improbi, vt ſcoria, vt purgamentum, vt peripſema.

Diſſipa gentes.] בזר עמים *bizzar hhammim*, Diſſipauit populos. Mutatis punctis poteſt eſſe modus Imperatiuus בזר *bizzar*: & Gentes, atque *τὰ ἔθνη*, non propriè hic ſignificant qui Gentiles dicuntur diſtincti à Iudæis; hi enim illas potiùs vocant גוים *goijm*. Caſſiodorus (Diſperge) ſed & Gentes de Iudæis dici aliàs notaui.

Verſ. 32. VENIENT legati ex Ægypto: Æthiopia præueniet manus eius DEO.

CVM diſſipauerit DEVS gentes quæ bella volunt, & increpauerit, compeſcueritque feras, tauros, vaccas, omnes aduerſarios, venient vltro legati ex Ægypto, fœdus cum DEO, eiuſque populo inire cupientes: prætereà accurrent Æthiopes, vt manus extendant fœderis iungendi cauſa,& adorandi, & offerendi munera. Hoc maximè locum habuit in Religione Chriſtiana,quam Eunuchus Candacis Æthiopum Reginæ ſtatim recepit,& ad ſuos detulit; (quibus prætereà Matthæus prædicauit) ſeu proſelytus ipſe fuerit,ſeu purè Gentilis: qua de re dictum in Actibus Apoſtolicis [a]: Ægypti quoque ſub Marco celebris admodum Eccleſia, & Chriſtiana fuit ſchola, de qua viſus loqui Philo [b]. Conueniunt omnes Patres in hac expoſitione. Theodoretus Ægypti nominatim fieri mentionem notat, quod ab antiquo impietatis imperio emerſerit. Euthymius, quia propter amplitudinem imperij orbem ſignificat, & Pharao Diabolum ab orbe priùs cultum: Æthiopia eiuſdem orbis fines,quòd ſint Æthiopes hominum,qui Orientem incolunt,& Occidentem extremi. Hilarius hoc expletum dicit, vel Magorum ad CHRISTVM aduentu [c], vel in Pentecoſte [d]. Hoc ſecundum affirmat etiam Theodoretus: & ſunt qui Magos veniſſe putent de Æthiopia [e]. Chryſoſtomus [f] arbitratur eoſdem Magos poſſe dici Legatos Ægypti,ac totius Mundi, quia Scripturæ Mundum totum Ægypti vocabulo ſolent nominare.

a *Cap.* 8. 27
b *Lib. De Supplicib.*
c *Mat.* 2. 1.
d *Act.* 2. 10.
e *Apud Baronium, & Suarez, & interpretes Matthæi.*

Legati.] Πρέσβεις. Chaldaicè: (Filij Cham nigri de Ægypto, vt fiant proſelyti. Hebraicè: יאתיו חשמנים *ieethau chaſchmannim.* Hieronymus (Offerantur velociter) quamuis Caſſiodorus aliter citet (Offerunt,&c.) & explicans [g] manſionem vigeſimam ſextam Aſmona חשמנה *chaſchmonah*, docet ſignificare feſtinationem,& hoc loco pro Legatis in Hebræo legi (feſtinantes.) Alij [h] vertunt (Magni Principes,ſeu Satrapæ,ſeu magni viri,duces,optimates,præſtantiores, vel munera: & quidam credunt fuiſſe nomen familiæ. Sed cum hoc aſſeratur de Machabæorum familia, qua de re optimi illius hiſtoriæ Interpretes Serarius noſter, & Ioſeph Stephanus, non pertinet ad præſentem locum, vbi de Ægyptiis eſt ſermo.

f *Homil.* 1. *in varios locos Matthæi.*
g *Epiſt.* 127
h *Apud Auctorem Theſauri Hebr.*

In genere tradunt Hebræi,nomine iſto Hebræo ſignificari qui regio aliquo munere funguntur,vel ſunt Præfecti,maioréſve magiſtratus: ac teſtis eſt Elias Leuites [i], Iudæorum Italorum confeſſione, Cardinales S. R. E. Aſſamonim dici, quia ſint optimates, & primarij Senatores Eccleſiæ. Venient igitur etiam primarij: multo magis mediocres,& infirmi. Quamuis Auguſtinus,Ruffinus,& alij explicent de prædicatoribus,qui ex Gentilibus quoque fient,& legatione fungentur,ſicut Paulus faciebat,cæteríque Apoſtoli,pro CHRISTO [k].

i *In Thisbi. pag.* 126.
k 2. *Cor.* 5. 20.

Æthiopia.] De hac,& de Ægypto dixi nonnihil in Hiſtoria Apoſtolica [l]; nec minus hæc quàm Ægyptus pro peccatoribus omnibus,ſed propter nigredinem, vſurpatur, vt docet Origenes [m], dicens eorum figuram fuiſſe Moſis vxorem Æthiopiſſam, propter quam murmurabit Maria ſoror,id eſt, Synagoga:& idcirco Sponſam nigram vocari [n],nempe antea,ob pecca

l *Cap.* 7. & 8
m *Hom.* 1. & 2 *in Cant. in id: Nigra ſum,&c.*
n *Cant.* 1. 5.

peccatum, ſed formoſam, cum eam ſibi ſponſus CHRISTVS deſponſauit. Eadem opinio Theodoreti, Ruffini, Auguſtini, & aliorum tum hic tum in Pſalmum LXXI. [a] vbi prædicitur velut generaliter: Coram illo recident Æthiopes: poſtea peculiariter reges: Reges Tharſis, &c. Meritò Nahum [b] de Æthiopia ſimul cum Ægypto ſcripſit: Æthiopia fortitudo eius, & Aegyptus, nempe ſecundum allegoriam, Eccleſiæ. Rectè etiam Ambroſius [c] eodem myſterio Abdemelech Eunuchum Aethiopem expoſuit, qui Ieremiam leuauit de lacu [d], denotare nos Gentiles, qui nigri eramus ob delicta, & infructuoſi, demerſam cœno prophetiam à Iudęis, & contemptam, libenter ſuſcepturos. Eadem quoque ratione Sponſam nigram intelligit per culpam, decoram per gratiam: nigram per conditionem, decoram per redemptionem: nigram exercitij ſui puluere, dum præliatur, decoram dum victoriæ ſuæ inſignibus coronatur. R. Moſes [e] eandē tradit expoſitionem loci Canticorum, quem attulimus, vt nigredo denotet ſordes ignorantię atque peccati: forma ſapientiā & iuſtitiam. Græci Patres in enarratione libri eiuſdem conueniunt nigredine Sponſæ collectam intelligi de Gentibus Eccleſiam, quam ſpernebant Iudæi vt vilem & abiectam, quemadmodum Moſis vxorem Æthiopiſſam Maria ſoror contemnebat [f], vt ante dixi. Eodem reuocari poteſt aduentus Reginæ Saba ad Salomonem [g]; eſt enim Saba in Æthiopia. Gregorius [h] item per Æthiopiam præuenientem Gentilitatem intelligit, infidelitate, ceteriſque peccatis nigram, ſed ſe ſaluandam omnipotenti DEO, priuſquam Iudæa crederet, offerentem. Eodem refert [i] Ioannem præcurrentem Petro in ſepulcrum CHRISTI [k]. Omnia ſimul complexus eſt paucis verbis Hieronymus [l], quæ hoc & LXXI. dicuntur Pſalmo de Abdemelech & Eunucho Candacis, de Sponſa, quæ primum nigra, poſteà dealbata deſcribitur: de vxore Moſis: & quod mulier Gentilis priùs curata eſt à CHRISTO [m] quàm filia Principis Iudæorum. Docet quoque idem adumbrari per nomen Chuſi apud Sophoniam Patrem Sophoniæ, qui Chuſi ſignificat vel humilitatem, vel Æthiopem meum. Philo Carpathius [n] ita prorſus nigredinem, & formam Sponſæ intellexit allato ſimul exemplo Eunuchi Candacis, & præſenti loco. Hunc aptat quoque locum Cyrillus Hieroſolymitanus illi Eunucho, quem Philippus in Æthiopiam vſque remiſerit præconem CHRISTI.

Præueniet manus eius DEO.] Alij Codices Complutenſes, & Regij, & alij, (Manum eius) Hieronymus [o]: (Feſtinet dare manus DEO.) Pſalterium Ambroſianum: (Præueniet manus ſuas.) Ambroſius [p]: (Præleuabit manus ſuas.) Et vim etiam facit in prima ſignificatione iſtius verbi Latini, quaſi ſit eleuare de cœno, ac de profundo, &c. prout anteà notauimus. Alij, (Currere faciet manus ſuas, vel accelerabit, celeriter protendet, ſeu exhibebit, curret manibus ſuis ad DEVM, promptè offeret munera ſua DEO, teſtando obedientiam, Manus protendet ad veniam.) Chaldæus: (Filij Chus current, vt expandant manus ſuas in oratione coram Domino.) Græcè, (Προφθάσει χεῖρα αὐτῆς.) Videtur autem actiuæ ſignificationis verbum, quaſi dicas, Præmittet, ac feſtinabit dare, ſicut vertit Hieronymus. Hebraicè תריץ ידו *tharits iadau*, Currere faciet manus ſuas, vel eius, licet illud quam hoc, Latinius, & ſic Auguſtinus mallet Interpretes Latini tranſtuliſſent;

a *Verſ. 9.*
b *Cap. 3. 9.*
c *2. De Spi. ſanct. c. 11.*
d *Ierem. 38. 13.*
e *Lib. 3. ducto. dubiorũ, cap. 55.*
f *Num. 12. 1*
g *3. Reg. 10.*
h *18. Mora. cap. 27. vel 35.*
i *Ibid. & hom. 22. in Euang.*
k *Ioan. 20. 4*
l *In Soph. ſub princ. & in c. 2. ac 3.*
m *Matth. 9. 20. & ſeq.*
n *In Cant. cap. 1.*
o *Hic & in cap. 11. Eſa.*
p *2. De Spiritu ſancto, cap. 11.*

liſſent; quoniam planiùs hoc,inquit,eſſet,quàm quod dicitur (eius) Mo-
net prætereà in paucis codicibus Græcis eſſe χεῖρας numero plurali. Satis
præueniendi verbo celeritas denotatur,ac veluti curſus quidam & celeritas
Æthiopum, in afferendis muneribus , vel in obſequio prompto. Etſi Magi
erant Æthiopes,hi qui adorauerunt CHRISTVM [a], id re ipſa præſtite- *a Matth.2.*
runt: ſicut olim regina Saba velociter aduolauit ad Salomonē [b],& Æthiops 11.
Eunuchus promptiſſimus fuit in Baptiſmo poſtulando , & recipiendo [c]. *b 3.Reg.10.*
Placet DEO, qui citò dat , & homines cenſent bis ſibi dari ab eo qui ſic 1. *Matt.12.42.*
det , nec ſcit tarda molimina SPIRITVS ſancti gratia [d], idcircò abiit *c Act.8.27.*
MARIA cum feſtinatione ad Elizabeth [e]. Paulus currit [f], & nos currere 36.
præcipit [g],& in odorem Sponſi currunt [h]. Si me amas, ait Marcus Tullius [i], *d Inc.1.Luc.*
tantum quantum profectò amas , ſi dormis expergiſcere ; ſi ſtas, ingredere; *e Luc.1.39.* *f 1.Corinth.*
ſi ingrederis curre ; ſi curris,aduola. 9.26.

Euthymius explicat , quod Æthiopia extendit Candacem illum (hoc *g 1.Corinth.*
putat Eunucho proprium nomen eſſe) quem manū nunc Propheta appel- 9.25.
let,veluti potentem inter Æthiopes,vis etenim,ac robur, inquit, hominis, *h Cant.1.3.*
in manu potiſſimum dignoſcitur: potēs autem erat ille Candaces,cùm poſt *i 2.ad Atticum, Ep.23.*
reginam in imperio dignus haberetur. Hilarius præuentionem , vt ita di-
cam , ſumit de vehementi deſiderio Baptiſmi , quo flagrauit Eunuchus à
Philipppo inſtitutus [k]. Auguſtinus de quouis, qui per conuerſionem præ- *k Act.8.*
uenit vindictam DEI , iuxta illud : Præueniamus faciem eius in confeſ-
ſione [l]. Ruffinus poſt Auguſtinum, addit, quod credendo præueniet ma- *l Pſ.94.2.*
nus eius, id eſt opera ſua, quoniam iuſtificatur homo per fidem ſine operi-
pus legis [m]. Caſſiodorus obſeruat morem bellicum, vt qui timent ab hoſti- *m Rom.3.20.*
bus interitum, dedant manus, armáque deponant. Haymo idem dicit, & *c.4.4.5.*
prætereà,quod manus eius,id eſt , Ægypti operationes præueniet Æthio- *Gal.3.2. & ſeq.*
pia meliores habitura quàm Ægyptus. Hoc non adeò ad rem. Bruno exi-
ſtimat idem ſignificari per Ægyptum : antequam verò veniant ex Ægypto
Legati,id eſt , prædicatores , fore vt ipſa Æthiopia , quæ eadem eſt cum
Ægypto,ſaltem myſticè propter tenebras, & nigredinem , præueniat ma-
nus,id eſt prætendat,ac dedat ſe DEO. Hilarius iungit ſequentibus (Regna
terræ) atque votum hoc eſſe , ac vaticinium de generali per orbem Euan-
gelij prædicatione, & quod omnia regna Dominum CHRI-
STVM DEVM intellectura ; licèt ſerò, ſunt, &c. Idem facit
Auguſtinus , licèt moneat in plurimis Latinis & ma-
ximè in Græcis codicibus (DEO) in fine huius
verſus poni , & quidem rectiùs. Ce-
teri referunt ad præceden-
tia (præueniet
manus eius
DEO.)

Verſ. 33. [REGNA terræ cantate DEO; pſallite DOMINO, pſallite DEO.

FACILIS ſententia,voti rationem ſimul habens,vt dixi,& vaticinij.Vltima duo verba deſiderantur in codicibus Hebræis, Chaldæis,Græcis, (prӕterquam in Sixtianis) & quibuſdam Latinis.Et fortaſsè poſita ſunt loco סלה *ſelah*,ſiue διάψαλμα. Pſalterium vetus,ſiue Ambroſianum retinet, ſed (cantate,) pro (pſallite.) Hilarius etiam habet,verum in primis verbis (DOMINO) pro (DEO) Hieronymus omiſit vltima; in aliis dixit: (Cantate DEO, canite Domino) & in epiſtola ad Suniam,& Fretelam [a] refert has ſcripſiſſe, nõ legiſſe ſe in ſuo Pſalterio quod nunc eſt ſecundo loco(Pſallite Domino)quoniam ſtatim ſequitur poſt diapſalma (Pſallite DEO qui aſcendit,&c.) Monet autem iuxta Hebraicam veritatem ſic legendum (Cantate DEO, pſallite Domino) & illud quod in principio verſus alterius ſequitur (Pſallite DEO) non eſſe in libris authenticis, ſed obelo prænotatum:ideò relinquendum. Attamen retinenda ſunt,propter approbationem Eccleſiæ,& quia ſic etiam legunt Pſalterium Vaticanum,& Ambroſianum,& Hilarius,& Auguſtinus,& Ruffinus,& Remigius,& Caſſiodorus,quamuis cum leui aliqua differentia,quam notaui.

a Ep.135.

Verſ. 34.] QVI aſcendit ſuper cœlum cœli ad Orientem:ecce dabit voci ſuæ vocem virtutis.

DIGNVS carmine, dignus Pſalmo DEVS altiſſimus ſuper omnes Deos,inſidens ſummo cœlo circa Orientem,vnde lucis origo. CHRISTVS etiam,qui illuc cum ſuo corpore aſcendit,& vt DEVS cœlos, omniáque moderatur,& lucem habitat inacceſſibilem,ſic tamẽ vt ſuis abſque occaſu exoriatur ſemper. Nec minùs eſt potens,quàm altus,quippe voces mittens efficaces,& tonitruorum,& Euangelicæ prædicationis, & iudiciariæ tubæ,quæ à mortuis etiam exaudiatur [b].Hilarius aſcenſionem CHRISTI exponit ſuper omnes cœlos,ad Orientem, cùm priùs aſcendiſſe dictus ſit ſuper Occaſum [c] ob reſurrectionem,quia eſt Oriens ex alto [d],eóque regreſſus vnde deſcenderat, & omnibus rurſus auctor oriundi in hunc cœleſtis ſedis aſcenſum. Conuenit penitùs Hieronymus & in vocis efficacia, quam Hilarius quoque de miraculis,de Sacramentorum vi,de voce,quæ ad vitam reuocabit mortuos,& ad iudicium,accipit. Auguſtinus aſcenſionem hîc intelligit ad Orientem,quoniam regio in Oriente eſt,vbi vixit CHRISTVS,mortuus eſt, reſurrexit, aſcendit. Vocem autem indicaturi, qui iudicatus ſine voce, vt agnus, fuit [e]. Theodoretus diſcrepat in voce; illam enim eſſe, quæ in Pentecoſte vehementior audita eſt miſſo SPIRITV ſancto [f], quem CHRISTVS Virtutem appellauerat [g]. Dedit ergo CHRISTVS voci ſuæ, id eſt,Apoſtolis, ait Euthymius, vocem virtutis, dictum SPIRITVM ſanctum,cum ſono vehementi, vel Ioanni Baptiſtæ,qui vox fuit clamantis [h], dedit veluti ſucceſſorem CHRISTVM, cuius

b Ioan.5.28. 1.Theſſ.4.15. 1.Cor.15.52.
c Verſ.5.
d Luc.1.78.
e Eſa.53.7. Act 8.32.
f Act.2.2.
g Luc.vlt.49. Actuum 1.8.
h Eſa.40.3. Matth.3.3.

cuius ille præcurſor fuerat. CHRISTVS autem quæ dicebat, opere implebat ſiue docendo, ſiue vt quid mirificè fieret, impetrando. Quod verò ſpectat ad aſcenſionem, ait idem factam in Orientem, id eſt, palam, & manifeſtè, videntibuſque Apoſtolis in terra [a], & omnibus ANGELIS, cùm deſcendiſſet huc ipſe velut in Occidẽtem, hoc eſt, clàm, latenter, velata, obtectáque Diuinitate. Recipit prætetea opinionem de ſitu montis Olíueti vnde aſcendit, ad Orientem, reſpectu Ieruſalem. *a Act. 1. 9.*

Qui aſcendit] לרכב *larocheb*, equitanti. Lege verſum 5. & 18.

Super cœlum cœli.] Pſalterium Vaticanum, & Ambroſianum (Super cœlos cœlorum) nec non Caſſiodorus. Auguſtinus verò (Super cœlum cœlorum) Heb. בשמי שמי *biſcheme ſcheme*, quæ ſunt dualis numeri, nec alio in numero extat id nomẽ ita vt & vnum, & duo, & plures per id cœli poſſint ſignificari. Aſcenſus ſuper cœlum cœli, aut cœlum cœlorum, denotat ſupremum orbem, & nobiliſſimum, Beatorum videlicet ſedem, ſicut Canticum canticorum eſt nobiliſſimum, Sanctum, & Sancta Sanctorum, ſanctiſſimus in templo locus. Hebræi cœlos tres diſtinguunt, Aërem, Æthereum, ſiue vbi ſtellæ ſunt, & Beatorum domicilium. Eo putant aliqui Paulum modo dixiſſe, raptum ſe ad tertium cœlorum [b], etſi aliter alij, quod nunc non diſputo. Habitate DEVS in cœlis dicitur, qui vbique eſt, ſed peculiariter in cœlo cœli, ſiue cœlorum, quod & peculiariter datum dicitur DOMINO, ſiue CHRISTO, ſicut filiis hominum terra [c]. *b 1. Cor. 12. 2.* *d Pſ. 113. 16.*

Ad Oriẽtem.] Caſſiodorus (Ab Oriente) & explicat de Oriẽtali plaga, in qua ſit locus, ex quo aſcẽdit CHRISTVS: quã retulimus aliorũ de his verbis expoſitionẽ: Hebraicum קדם *kedem*, regiturà שמי *ſchemo*, quaſi dicas (Qui aſcendit ſuper cœlos cœlorum Orientis, vel iuxta notionem aliam eiuſdem vocis (Super cœlos, cœlorum antiquitatis vel initij) id eſt, qui fuerũt iam inde, durauerũntque ſemper ab initio. Si Oriẽtem quis referat ad cœlum ipsũ ſupremum, cum ſit fixum, impropriè loquetur. Quare accipiunt nonnulli de primo Mobili, in quo DEVS inſideat velut motor tam verſus Orientalem partem, quàm verſus Occidentalem, de qua ſit dictum verſu quinto. Hieronymus primum de cœli antiquitate ſenſum expreſſit: (Qui aſcendit ſuper cœlũ cœli à principio) etſi (à principio) de DEO ſumi poteſt, qui ſtatim atque conditum ab ipſo fuit cœlum, ei quodãmodo inſedit & præſedit. Eugubinus refert Symmachũ vertiſſe ἐκ τῆς πρώτης, & Theodoretum (fortaſſe Theodotionem dicere voluit) ὑμνεῖτε ϑεῷ τὸν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀεὶ ἐπάνω ὄντα τῶν οὐρανῶν: Laudate igitur eum, qui à principio, & ſemper deſuper cœlis fuit.) Præterea recitat ex Euſebio: ὁ δὲ Σύμμαχος ἐκ πρώτης, συνῳδὰ Πάτερ δόξασόν με τῇ δόξῃ ἣν εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι.) Symmachus trãſtulit (A principio) conſonè ei quod CHRISTVS dixit [d]: PATER clarifica (ſeu glorifica) me gloria (aut claritate,) quam habui, antequam mundus eſſet. Sed procliuior debuit eſſe Eugubinus in Interpretem noſtrum, & in LXX. vt intelligatur & DEVS & CHRISTVS regere cœlos omnes, quacumque ſpectentur ex parte; vel iuxta communiorem ſententiam, CHRISTVS ex terræ Orientali loco in cœlum aſcendiſſe, licet, vt verſu quinto dixi, facie forſan conuerſa verſus Occaſum. Genebrardus interpretatur etiam de Regno CHRISTI, quæ vocatur per metaphoram inequitatio, ſuper *d Ioan. 17. 5.*

GGGg 2 Orien-

Orientales, vt verſu illo quinto dictum fuerat, de Occidentalibus. Ac prius quidem regnaſſe CHRISTVM in Europa, Africa, & Aſiæ Orientalibus partibus Ieroſolymę reſpectu: in regionibus magis Orientalibus tardius, vt in Meſopotamia, Chaldęa, Arabia, Perſia, India; certè minus vniuersè, ac publicè: tandem verò vigebit CHRISTVS in Oriente, vbi conficiendus eſt
a Cap.16.12. Antichriſtus, vt habetur in Apocalypſi [a]. Cui rei præparatoriam nunc ab anno quingenteſimo ſupra milleſimum nauant operam Luſitanorum ac Hiſpanorum ad illos populos nauigationes. Pia interpretatio; ſed nec ſatis litteralis, nec adeo vera, cum tot Orientis prouincias Apoſtoli penetrauerint, & ad CHRISTVM adduxerint. Tropologicè voci ſuæ dat vo-
b Serm. 59. in Cant. & Ep.201. cem virtutis, quiſquis quod ſuadet, prius, inquit Bernardus [b], ſibi illud cognoſcitur perſuaſiſſe: & cum opera verbis conſonant, immo, verba operibus, vt curet prius facere, quàm docere. Sed hac de re diximus in Actibus
c Cap.1.1. Apoſtolorum [c].

Dabit voci ſuæ vocem virtutis.] Hebraicè בקולו *bekolo*, in voce ſua: τῇ φωνῇ αὐτοῦ. Licet Sixtiani codices habeant, ἐν φωνῇ, & alij φωνὴν. Hilarius, Auguſtinus, Caſſiodorus, Pſalterium Vaticanum, & Ambroſianum (Vocem ſuam) Nil variat ſenſus: & quid velit, ante dixi. Chaldæus intellexit vocem prophetiæ: nos & hanc, & alia, quibus DEI declaratur maieſtas, & Euangelium confirmatur. Hieronymus pro (virtutis) poſuit (fortitudinis.)

Verſ. 35.] DATE gloriam DEO ſuper Iſrael: magnificentia eius, & virtus eius in nubibus.

CELEBRANDVS laudibus DEVS, propter beneficia in populum ſuum Iſraël carnalem, & potiſſimum in ſpiritualem collata, quæ declarauit variis tonitruis, fulgoribus, imbre, grandine, columna nubis, & ignis id illum regendum populum, & nube ſuper templum: ad hunc autem Apoſtolos vt roridas mittendo nubes; transfiguratum FILIVM nube veſtiẽdo, & aſcendentem in cœlum, & redeũtem ad Iudicium cum poteſtate magna & maieſtate. Hilarius ita diſpungendo. (Date gloriam DEO: ſuper Iſraël magnificentia eius, & virtus eius in nubibus.) Primum membrum ait ſignificare DEO honorem exhibendum pro voce illa virtutis, quæ confert immortalitatem. Secundum, vt hoc ipſum quod ſcitur, & honorem,
d Rom.9.6. quem exhibent homines, nouerint proficiſci à DEO, & in iis iſta reperiri, qui
e Ioan.1.47. ſint Iſraëlitæ in Spiritu [d], in quibus dolus non eſt [e], atque originem tra-
f Gal.6.16. hant è nubibus, & cœlo, tanquã Iſraël DEI [f], non ſecundum carnem [g], & ra-
g 1.Cor.10.18. piendi ſint obuiam CHRISTO in nubibus [h]. Eadem traduntur ab Augu-
h 1.Theſſ.4.15. ſtino, Ruffino, Caſſiodoro, & aliis Latinis, ac à Theodoreto. Hieronymus, licet in verſione ſua retinere videatur eãdem diſpunctionem, in Commentario tamen explicat; magis DEVM, quàm carnalis Iſrael fecerit, honorate;
i Eſa.29.13. non labiis, vt Iſraël ille [i], ſed corde: quoniam magnificentia ipſius & vir-
Matth.15.8. tus in Apoſtolis eſt; & Mandauit nubibus deſuper, ne pluant ſuper dictum Iſraël [k]. Euthymius dicit generaliter innui, quod mirifica DEI opera in-
k Eſa.5.6. noteſcunt vacantibus contemplationi diuinæ, & in DEVM ſuam conuertunt

ſunt mentē,tanquam Iſraëlitæ,quia Iſraëlitæ notio eſt mens videns DEVM. Sed nos notionem iſtam aliàs [a] confutauimus.

a Actuũ 1. 6.

Date gloriam DEO,] עז *hhoz*, fortitudinem.) Caſſiodorus(honorem).Videlicet, De fortitudine laudate DEVM. Refert vires omnes acceptas DEO.

Cyrillus Alexandrinus [b], vt reſpondeat Arianis probantibus CHRISTVM non eſſe DEVM,quòd ei quandoque data quædam legantur à PATRE,præter diſtinctionē de duplici natura in CHRISTO,diuina, & humana, vt ſecundū poſteriorem illa intelligantur,docet non ſemper etiam id,quod dari dicitur,dari nō habenti,vel maiorem ſemper eſſe,qui dat,quàm qui accipit.Quid enim reſpondebis,ait ipſe,ſi Pſalmiſtā audiueris dicentem:Date gloriam DEO? gloriáne carere DEVM putabis,aut maiores CREATORE creatos homines arbitraberis, qui gloriam DEO afferre iubeantur? Plena gloriæ DEITAS eſt,etiamſi nihil à nobis acceperit.In Pſalmo 28.[c] dicitur: Afferte DOMINO gloriam,& honorem, vbi pro(honorem)eſt fortitudo עז *hhoz*: & in Apocalypſi [d] crebro dari ſcribitur gloria, DEO, & Agno honor,benedictio,virtus,ſapientia,fortitudo,poteſtas,ſalus, immo & diuinitas [e] (quamuis Græcè ſit nomen πλὄυτυ, & in quibuſdam Latinis Auctoribus,vt in Tyconio,diuitiarum) nimirum vt hæc hiſque ſimilia manifeſtentur, & cognoſcantur ab aliis, ac nos ipſi nos exhibeamus gratos pro acceptis beneficiis,vt DEVM ſecundum ſe laudabilem,licet laudis non egentem,laudando,religionis atque pietatis exerceamus actum.

b Lib. 2. in Ioann. Cap. 140.
c Verſ. 1.
d Cap. 4. 9. 11. Cap. 5. 12. 13. Cap. 19. 1.
e Cap. 5. 12.

Super Iſrael.] Iam dixi,hæc à quibuſdam verba referri ad ſequentia. Sed Chaldæus nectit prioribus (Date gloriam in fortitudine DEO, qui eſt ſuper Iſrael.) Sic paſſim quoque noſtros omnes interpretatos vidimus. Ex quibus Euthymius notat ſuper Iſraël dictum eſſe,ac ſi diceretur(pro Iſraël) Priore modo ex poſtremis duobus,ſenſus erit,vt laudetur DEVS,qui præſidet Iſraëli,poſteriore, pro beneficiis ei collatis: primo magnificentiam DEI elucere in illo.

Magnificentia eius.] גאותו *gaauatho*. Alij, Superbia, vel celſitudo, vel ſplendor.

Virtus.] Μεγαλοπρέπεια, עזו *hhuzzo*, ac robur, Δυύαμις.

In nubibus.] Chaldaicè (In cœlis) & Hebræum שחקים *ſchechakim*: non tantùm nubes, ſed cœlos etiam aliquando ſignificat, vt ibi [f], Teſtis meus in cœlo fidelis, בשחק *baſchachak*, & aliàs cùm dicitur, [g] Quis in nubibus æquabitur Domino? Et, [h] Veritas tua vſque ad nubes, videntur pro cœlis nubes, ſicut cœli toties è conuerſo accipiuntur pro nubibus, & aëre. Eodem pacto nubes dicuntur pluere Iuſtum [i], id eſt, cœli. Et apud Iob [k], Tu forſitan cum eo fabricatus es cœlos? Hebr. שחקים *ſchechakim*, vbi putant contrà nōnulli,cœlos pro aëre Latinè poni:ſed hoc loco nubes propriè retinere poſſumus,in quibus toties eluxit Maieſtas DEI, vt alibi [l] oſtendi.

f Pſ. 88. 38.
g Ibidem 7.
h Pſ. 35. 6.
i Eſa. 45. 8.
k Cap. 37. 18.
l Act. 1. 9.

Verſ. 36.] Mirabilis Devs in ſanctis ſuis, Devs Iſraël: ipſe dabit virtutem & fortitudinem plebi ſuæ, benedictus Devs.

Clavditvr egregio Pſalmus Epiphonemate, vt verè Devs admirabilis prædicetur in Sanctuariis ſuis, atque in hominibus, quos ille ſibi ſanctificauit. Simul certa concipitur fiducia, futurum vt ſuppeditet plebi ſuæ vires Devs: tandem rurſus benedicitur, & vt eum benedicant omnes, maximis votis expetitur. Hilarius Sanctos intelligit ad immortalitatem, atque beatitudinem euectos per virtutem & fortitudinem communicatam. Conſentit Auguſtinus, & Hieronymus, addens interim in hac vita mirifica opera, quæ facere per illos Devs dignatur magis quàm per alias creaturas, & virtutem ad tolerandas paſſiones mundanas, vel ſpirituales nequitias. Caſſiodorus virtutem patientiæ, & fidei fortitudinem. Ruffinus beatis virtutem, qua ſit anima beata: fortitudinem, qua corpus incorruptum. Sed planè mirabilis Devs in Sanctis ſuis, non modo in cœleſtibus, ſed etiam in terrenis, ait Bernardus [a]. Vtrobique Sanctos habet, & in vtriſque mirabilis eſt, illos quidem beatificans, iſtos ſanctificans. Hinc quoque probat [b] gloriam ac laudem tribuendam Deo pro ſanctitate Sanctorum. Dignus certè, qui perlegatur. Id obiter quoque colligit Proſper [c], Hugo [d] autem de S. Victore: Si mirabile, inquit, eſt, quod ad ſeruitutem factum eſt; quod ad imaginem factum eſt, quomodo mirabile non eſt? Mirabilis Devs in Sanctis ſuis. Ne ergo illos foris reſpicias; non quod foris eſt, mirabile eſt. Intus ergo vide, & non miraberis quicquid foris apparet.

a Ser. 1. De Dedicat.
b Serm. 13. in Cantic.
c Ad Demetriadem.
d Tom. 1. Annot. in Pſal. c. 59.

Mirabilis.] נורא *nora*, Terribilis) & verò terror admirationem ac ſtuporem conciliat: nec tàm nunc timorem moleſtum ſignificari puto, quàm horrorem ſanctum, atque venerationem. Sic locum illum ſanctificatum diuino viſo, vocauit Iacob terribilem [e]: fortaſſe terrorem quoque indicat Dauid, ſed contra hoſtes populi Dei. Sic namque iuſſit Moſes, vt metum deponeret, dicens [f]: Non timebis eos, quia Dominus Devs tuus in medio tui eſt. Devs magnus, & terribilis נורא *nora*, ipſe conſumet nationes has in conſpectu tuo, &c. Aliquando vertit Interpres horribilem, vt cryſtallum [g], nempe propter ſplendorem qui perſtringit oculos.

e Geneſ. 28. 17.
f Deut. 7. 21.
g Ezech. 1. 22.

In Sanctis ſuis.] Græcè ambiguum, Latinéque, an Sanctos intelligere debeamus, an Sancta, ſiue Sanctuaria. Sed Hebraicè eſt ממקדשיך *mimmikdaſchecha*, de Sanctuariis tuis, quaſi prouenіant inde mirabilia, ſiue vt Chaldæus reddit (A domo Sanctuarij.) Et Hieronymus (Terribilis Devs de Sanctuario ſuo.) Vocatur templum מקדש *mikdaſch*; & extenditur id nomen ad palatium Regium, quod eſt ceu aſylum, & ad quoduis refugium. Numerus autem pluralis hoc loco indicat partes templi tres אולם *vlam*, porticum: היכל *hechal*, templum externum: דביר *debir*, oraculum, adytum, partem interiorem templi. Erat ergo Devs mirabilis ac terribilis in Sanctuariis, vel de Sanctuaris, id eſt, à templo, quoniam ab habitante in templo admiranda, horrendáque opera proficiſcebantur. Multo melius

Digitized by Google

lius id conuenit Eccleſiis noſtris, vbi DEVS ipſe corporaliter inhabitat, & res longè diuiniores tractantur; ſed & hominibus ſanctis, quos nominat Apoſtolus [a] Templa SPIRITVS ſancti. a 1.Cor.6. 19.

Ipſe dabit.] הוא נותן *hu nothen*, Ipſe dans.

Virtutem.] עז *hhoz*, Δυύαμιν, Robur, vires, potentiam, præſidium.

Fortitudinem.] תעצמות *thahhatſumoth*, κραταίωσιν, Confirmationem, roborationem, firmamentum, fortitudinem. Vel hæc eadem in plurali numero. Hieronymus (Robur.)

Plebi ſuæ.] Caſſiodorus: (Plebis) ſed melius (Plebi) τῷ λαῷ. & littera ſeruilis ſeruit etiam datiuo.

Benedictus Deus.] Chaldaicè: (Proinde dicant, &c. Sed verba poſſunt eſſe Pſalmographi. Lege Verſum vigeſimum. Nos verò etiam iiſdem DEVM verbis laudemus, atque lucubrationem hanc noſtram concludamus cum Auguſtino: Quoniam itaque prolixum, & ad intelligendum difficilem Pſalmum (vocant eum Rabbini, vt præfatus ſum, נכבד מאד *nichbar meod*, tandem aliquando ipſo adiuuante, finiuimus, Benedictus DEVS.

Amen.

INDEX

Digitized by Google

Digitized by Google

INDEX LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ, QVÆ HOC IN OPERE LATIÙS EXPLICANTVR.

GENESIS 4.14. *Ecce eijcis me hodie à facie tua, & à facie tua abſcondar.* 521

Exod.1.10. *Sapienter opprimamus eum.* 106

Exod.7.12. *Deuorauit virga Moſis virgas malefactorum.* 113

Exod.12.11. *Et comedetis feſtinantes.* 191

Exod. 20. 5. *Viſitans iniquitatem Patrum in filios vſque in tertiam & quartam generationem.* 392

Leui.5.4.5. *Anima quæ peccauerit, & protulerit labijs ſuis, vt vel malè quid fecerit vel bene, &c.* 197

1.Reg.12.3. *Et contemnam illud hodie, reſtituámque vobis.* 350

1.Reg.14.12. *Aſcendite, & oſtendemus vobis rem.* 111

1. Reg. 15. 2. *Melior eſt obedientia quàm victima.* 188

Iob 1.1. *Homo ille ſimplex ac rectus ac timens Deum.* 504

Iob 3.2. *Virum ſtultum interficit iracundia.* 264

Iob 5.2. *Paruulum occidit inuidia.* 164

Iob 7. 20. *Peccaui quid faciam tibi ô Cuſtos hominum.* 201

Iob 9.2. *Verè ſcio quod ita ſit, & quod non iuſtificetur homo comparatus Deo.* 244

Iob 10.9.11. *Memento quaſo quod ſicut lutum feceris me, & ſicut caſeum me coagulaſti.* 449

Iob 13.14. *Quare lacero carnes meas dentibus meis.* 168

Iob 31.1. *Pepigi fœdus cum oculis meis, vt ne cogitarem quidem de virgine.* 91

Pſal. 2. 4. *Ego autem conſtitutus ſum Rex.* 549

Pſal.8.5. *Quid eſt homo quod memor es eius, aut filius hominis, quia viſitas eum.* 242

Pſal.9.8. *Vides quoniam tu laborem & dolorem conſideras.* 202

Pſal.10.4. *Dominus in cælo ſedes eius.* 530

Pſal.11.5. *Labia noſtra à nobis ſunt.* 410

Pſal.17.15. *Cum peruerſo peruerteris.* 274

Pſal.35.13. *Et miſericordia tua magna eſt ſuper me.* 374

Pſal.39.8. *In capite libri ſcriptum eſt de me.* 497

Pſal.40.6. *Inimici dixerunt mala mihi.* 147

.10. *Quoniam non gaudebit inimicus meus ſuper me.* 159

Pſal.49.2. *Exiſtimaſti inique, quod ero tui ſimilis, arguam te, & ſtatuam contra faciem tuam.* 361

Pſal.51.6. *Dilexiſti omnia verba præcipitationis.* 410

Pſal.51.8. *Videbunt iuſti & timebunt, & & ſuper eum ridebunt, & dicent, &c.* 211

Pſal.67.13. *Dominus dabit verbum Euangelizantibus virtute multa.* 13

Pſal.72.15. *Exiſtimabam vt cognoſcerem hoc, labor eſt ante me, donec intrem in ſanctuarium Dei.* 338

Pſal.76. *Vox tonitrui tui in rota.* 567

Pſal.103.2. *Extendens cælū ſicut pellem.* 31

*Pſal.*105.43. *Humiliati ſunt in iniquitatibus ſuis.* 421

*Pſal.*111.5. *Iucundus homo qui miſeretur.* 224

*Pſal.*117.12. *Exarſerunt ſicut ignis in ſpinis.* 258

*Pſal.*125.4. *Conuerte Domine captiuitatem noſtram ſicut torrens in Auſtro.* 444

*Pſal.*128.2. *Etenim non potuerũt mihi.Sept.* ἀλλα. 538

*Pſal.*138.2. *Tu cognouiſti ſeſſionem meam & reſurrectionem meam.* 411

*Pſal.*138.15.16. *Non eſt occultatũ os meum à te quod feciſti in occulto,* & *ſubſtantia mea in inferioribus terræ.* 449

*Pſal.*138.18. *Dinumerabo eos & ſuper arenam multiplicabuntur.* 54

*Pſal.*138.22. *Perfecto odio oderam illos.* 132

*Pſal.*140.5. *Corripiet me iuſtus in miſericordia, & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum.* 256

*Pſal.*147.16. *Qui dat niuem ſicut lanam, nebulã ſicut cinerem ſpargit.* 235. & 236

*Prouerb.*15.15. *Secura mens quaſi iuge conuiuium.* 337

*Prou.*16.26. *Anima laborantis laborat ſibi quia compulit eum os ſuum.* 236

Prou. 20.25. *Ruina eſt homini deuorare Sanctos, & poſt vota retractare.* 195

*Prou.*26.15. *Abſcondit piger manum ſub aſcella ſua.* 166

*Prou.*30.2. *Stultiſſimus ſum virorum, & ſapientia hominum non eſt mecum.* 5

*Prou.*31.10. *Et ſpolijs non indigebit.* 552

*Cantic.*1.2. *Adoleſcentulæ dilexerunt te nimis.* 588

*Cant.*1.4. *Nigra ſum, ſed formoſa.* 599. 600.

*Cant.*2.6. *Læua eius ſub capite meo, & dextera illius amplexabitur me.* 389

*Cant.*5.10. *Dilectus meus candidus, & rubicundus, electus ex millibus.* 301

Cant.8.11. *Vinea fuit pacifico in ea quæ habet populos.* 76

*Ecclef.*7.31. *In tota anima tua time Deum, & de negligentia purga te cum paucis.* 286

*Eccl.*12.15. *Da bono & non receperis peccatorem, benefac humili & non dederis impio.* 285

*Eccl.*13.30. Nequiſſima paupertas in ore *impij.* 378.

Eccl.30.18. *Bona appoſita in ore clauſo, quaſi appoſitio epularum circumpoſita ſepulcro, &c.* 229

Eccl.40.11. *Omnes aquæ in mare reuertentur.* 34

Iſaiæ 11.2. *Et replebit eum Spiritus timoris Domini. Hebraicè* הריחו choricho, *odorari eius.* 507

*Iſa.*12.1. Quoniam *fortitudo mea & laus mea Dominus, & factus eſt mihi in ſalutem.* 527

*Iſa.*14.13. *Sedebo in monte teſtamenti, in lateribus Aquilonis.* 445

*Iſa.*16.4. *Speraſtis in Domino, in ſæculis æternis in Domino Deo forti.* 526

*Iſa.*21.12. *Si quæritis quærite.* 365

*Iſa.*40.3. *Erunt praua in directa.* 52

*Iſa.*59.16. *Et vidit quia non eſt vir, & aporiatus eſt.* 160

Ieremiæ 1.11. *Virgam vigilantem ego video.* 470

*Ierem.*14.8. Expectabo *Iſraël. Græcè,* ὑπομονὴ, Hebraicè מקוה mikue. 333

*Ierem.*31.21. *Pone tibi ſpeculam, conſtitue tibi amaritudines.* 533

*Ierem.*38.13. *Et extraxerunt Ieremiam funibus, & eduxerunt eum de lacu.* 600

Ezechielis 3.14. *Spiritus quoque leuauit me & aſſumpſit me, & abij auulſus in indignatione ſpiritus mei.* 61

Oſea 2.21. *Et erit in die illa, exaudiam cœlos, & illi exaudient terram, & terra exaudiet triticum.* 424

Oſea 4.9. *Et erit ſicut populus ſic Sacerdos.* 350

Oſea 12.1. *Ephraim paſcit ventos.* 50

Amos 6.1. *Ingredientes pompaticè domum* Iſraël. 187

Habacuc 3.19. *Deducet me victorj (ſic enim*

Digitized by Google

· enim legit, cum vulgata editio habeat. victor) in Pſalmis canentem. 516

Matthai 5.47.*Quid amplius facitis.* 26

*Matth.*6.34.*Sufficit diei malitia ſua.* 48

*Matth.*18.22. *Non dico tibi vſque ſepties, ſed vſque ſeptuageſies ſepties.* 332

*Matth.*24.28. *Vbicumque fuerit corpus illuc congregabuntur & aquilæ.* 510

*Matth.*25.21. *Intra in gaudium Domini tui.* 523

Luca 1.32.*Virtus Altiſſimi obumbrabit tibi.* 272

*Luc.*10.40. *Martha ſatagebat circa frequens miniſterium.* 226

Ioannis 3.8.*Spiritus vbi vult ſpirat, & vocem eius audis.* 154

*Ioan.*3.18.*Qui non credit, iam iudicatus eſt.* 508

Ioan. 10. 3. *Multa opera oſtendi vobis ex Patre meo.* 111

*Ioan.*10.10. *Ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant.* 93

Ioan. 14.23. *Et in me non habet quicquam.* 277

Romanorum 1.22. *Dicentes ſe eſſe ſapientes.* 56

*Roma.*8.38. *Certus ſum enim quòd neque mors neque vita, &c. poterit me ſeparare à caritate Chriſti.* 344

*Roma.*12.3. *Non plus ſapere quàm oportet ſapere.* 279

2.*Corinth.*12.2. *Raptum huiuſmodi in tertium cœlum.* 603

*Epheſ.*4.26. *Sol non occidat ſuper iracundiam veſtram, nolite locum dare Diabolo.* 265

*Epheſ.*6.12.*Spiritualia nequitiæ in cœleſtibus.* 450

1.*Timoth.*5.11. *Cùm luxuriatæ fuerint in Chriſto, nubere volunt, quia primam fidem irritam fecerunt.* 198

Iacobi 3.6. *Et inflammat rotam natiuitatis ſuæ.* 486

DEO LAVS.

INDEX RERVM OMNIVM, ATQVE SENTENTIARVM, VERBORVM ETIAM ET LATINOrum & Græcorum & Hebraicorum, quorum Hebraica iis Latinis adiuncta ſunt, quibus illa in editione vulgata reſpondent.

A

A Vel ab præpoſitio habet vim præpoſitionis propter. 594
Abel cur tale nomen ſortitus ſit. 22
Abortiuus pro non nato habetur in iure, & de octomeſtri fœtu. 232
Abortus & aborſus quomodo differant. ead.
Abortiuum cur ſe Paulus appellauerit, & de abortiuis multa. 232 Heb. נפל *nephel* dicitur. ead. quæ de eo dicuntur moraliter exponuntur. ead.
Academici & ſimiles à Salomone reprehenduntur. 47
Accepiſſe dona, & dediſſe in hominibus quomodo Chriſtus dicatur. 573.
Accipere vt des idem eſt quod dare, & ſic Chriſtus accepit Spiritum S. à Patre, vt daret hominibus. ead.
Accidens Hebr. quomodo dicatur, & quomodo rectè interitus dicatur. 99
Actibus in bonis vnde contingat vt affligamur. 322.
Adam quid ſignificet, & ſæpè pro quouis homine ponitur. 242. Adam cur omnes homines comprehendat, ex litteris ipſius nominis ratio redditur. 243
Adam proprium nomen ſed appellatiuum, cùm dicitur באדם *baadam*, *in hominibus*, vbi præpoſitio ב *be* ſignificat propter. 574
Adoleſcens pius & honeſtus qualem viſum in ſomnis habuerit, ex quo eſt emendatus. 513
Adulatio quot & quanta mala pariat, & præſtat à Paulo corripi, quàm à Iuda, vel Ioab oſculari. 256
Adulteram vxorem dimittere in lege veteri permiſſum fuit, non iuſſum. 298
Ægypti vocabulo Scripturæ mundum totum ſignificare ſolent. 599
Æthiopia prima fidem Chriſtianam amplexa eſt. 599. Æthiopes fuerunt in offerendis Deo muneribus promptiſſimi. 601
Afflictio ſpiritus quid dicatur Hebr. רעות רוח *rebbuth ruach*. 50
Afflictio pro ſenectute ſumitur, & de ſenectute quamplurima. 464
Affluere deliciis quomodo variè reddatur. 68
Agape Chriſtianorum & epulæ in natalitiis Martyrum, Deo placuerunt, & poſteà fuerunt reprobatæ. 361
Agriculturæ laudes. 207
Alleluiah quid ſignificet iuxta varias expoſitiones. 527. Tale videtur eſſe, quale apud Hebræos Io pæan. 527
Alphonſus Hiſpanus Rex libris quantùm deditus fuerit. 501
Ambulare à facie Dei eſt fugere. 314
Amicitiæ & ſocietatis honeſtæ commoda. 275
Amores ad caſtos coniuges in Scriptura qua ratione inuitentur. 365
Angelum cuſtodem præſentem ſemper nobis adeſſe, noſtríque curam agere, atque nos poſt hanc vitam accuſaturum Scriptura aſſerit. 200
Angelorum nouem ordines Patres agnoſcunt, inter quos mali etiam Angeli comprehentur. 288
Angelus mortis nullus eſt, qui animam violenter è corpore extrahat. 325
Angeli ſunt innumerabiles, & plures hominibus. 568. Angeli beati læti ſunt, & Deo canunt encomia. 569

Angeli

Angeli vocati ſolent ab Hebræis nomine animalium,& quadriga Ezechielis eos deſignat. 543. Angeli currus Dei dicuntur. 566. Angelorum multitudo, & ſuperiores ordines multitudine ſuperant inferiores. 568
Angeli quomodo noſtras cogitationes cognoſcant. 427. Angeli circumdant moribundum & boni & mali. 481
Animam Deus quando inebriat. 113. Anima vnde dicatur, & ψυχὴ. 150. Animæ definitio ex Varrone ridetur. ead.
Animæ immortalitas cognoſci poteſt naturaliter, & demonſtrari, prærerquam quod certa fide tenenda eſt. 154. Animæ piorum ante Chriſti aduentum, deſcendebant in limbum. ead. Animarum bruti & hominis latum diſcrimen, quòd illa cum corpore moriatur, hæc nequaquam. 154
Animæ rationalis cognitio difficillima, & ſine reuelatione diuina haberi non poteſt. 448
Anima rationalis à Deo creatur in inſtanti conceptionis,& hoc docet eius immortalitas. 449. Animæ rationalis immortalitas, creatio ex nihilo,& infuſio in corpora elatè oſtenditur. 488
Anima non propagatur ex parentibus,ſed à Deo creatur immediatè. 489. Anima quomodo contrahat peccatum originale etiamſi à Deo creetur. ead. Anima quomodo ad Deum pòſt obitum redeat. ead. De animæ noſtræ præſtantia quid ſenſerint Ethnici. 490
Animantes etiam noxiæ quomodo proſint. 141
Animum humanum nihil ſatiare poteſt præter Deum. 92. Animi immortalis difficultatem rudes præſertim cognoſcere vix poſſunt. 153
Anni Scripturæ in primis ſæculi ſunt duodecim menſium ſicut noſtri. 220
Ἀνθέμιον herbæ nomen, quæ variè explicatur. 483
Antiphonæ quid ſint, & vnde in Eccleſiam vſus earum introductus ſit. 569
Aporiari quid ſit, Hebr. ישתומם iſchtkomem. 160
Ἄπορον quid ſit, Interpres reddidit Vanitas. 336
Apoſtata eſt qui recedit ab eo quod promiſit. 196
Apoſtoli ex qua tribu fuerint. 590. Apoſtoli dicuntur principes Iuda id eſt Chriſti. 591
Apoſtoli plures fuerunt ex tribu Zabulon & Nephthali. ead.
Apoſtolorum retia myſticè quæ ſint. 373
Ἀποστολὴ Heb. משלחת miſchlachath, quid ſignificet. 324
Apoſtoli in Dei Eccleſia quomodo habitent adhuc hodie 543
Apoſtolorum prædicationis vis quanta futura erat. 543
Aquę tranſeuntes ſuper quas mittendum panem Eccl. dicit quę ſint. 433. pauperes etiam defuncti per aquas intelligi poſſunt. 434
Aquilo cur in malam partem plerumque ſumatur. 444
Arborem ſcientiæ boni & mali quibus prædiram qualitatibus Hebræi fingant. 233. cur ſic dicta ſit. ead.
In Arca Deus ſedebat equitantis in morem. 567. Arcæ Dei deſcriptio & figura,& in Palæſtina qualis fuerit. ead.
Archimedem mathematicum quantopere Romani veriti ſint. 376
Argentea pecunia antiquior aurea, vnde argentum pro pecunia ſumitur. 109
Arius Chriſti tunicam, quę eſt Eccleſia dilacerauit. 130
Arma bellica & vaſa belli idem ſunt. 381
Armenta quid propriè ſint, & oues. Heb. בקר bakar, & צון tſon. 80
Amygdalus Heb. שקד ſchakid dicitur,& de amygdalo plurima. 476
Arrogantiam vel arrogantiſſimus in alio ferre non poteſt. 163
Artes & virtutes quare fœminino vultu depinguntur. 301
Artium quarumdam inuentio vt typographiæ noua eſt. 41
Aſcendere ſuper occaſum Heb. לרחב בערבות larachob bahnaraboth, quid ſit, & quomodo Chriſto dicatur. 525
Aſcenſus ſuper cœlum cœli quid denotet. 603
Aſcenſio Chriſti à Dauide quomodo prædicata. 571
Aſinorum laus in Aſia magna, quibus etiam nobiliſſimi vehebantur. 399
Aſtrologorum nugæ de genituris arguuntur. 148.
Horum & ſimilium ex Cicerone & Ennio reprehenſio. 249
Auarorum calamitates quibus tam deeſt quod habent, quam quod non habent. 109
Auarorum exempla, qui ob pecuniam interierunt. ead. Auarorum pœnæ. ead.
Auaritiæ præclara deſcriptio ex Peluſiota. 110. Auarus eſt inops. 117
Auaritiæ deteſtatio longa, & multis referta ſententiis. 210. Auarus cur impleri non poſſit. ead. Auarus ex diuitiis nullum fructum capit. 211. Auarus ſeruus pecuniarum dici potius, quàm dominus meretur. ea. Auaro nihil proſunt multæ opes. 212. Auarorum miſeria duobus exemplis concitata. 213. Auarus & diues cur dormire non valeant. 214. Auaritiæ languor inexplebilis cupiditatis languor. 217.
Auarorum cupiditas aſinina & fornicaria quo-

quomodo ſit.219. Auarus parum eſt gratioſus multitudini, nec quiſquam eſt, qui eum ſaluum eſſe velit. 228. Auarus bis miſer tertiove dicitur. 235
Auarus crudelis eſt in corpus & animam. 237 cœcus eſt.ead.
Auaritia radix omnium malorum. 425
Auctores Collectaneorum quinam ſint.495.496. ſunt hi qui dicuntur Heb. בעלי babnale.ead.
Aues ſuperbos myſticè deſignant. 373
Aues myſticè quid deſignent. 428. Aues cœli ſunt delatores. 429. Aues cœli ſunt Dæmonia,quæ in aëre habitant 430
Auguſtinus quomodo ex leone mortuo canis viuus factus ſit.355. Cum de animæ immortalitate numquam dubitauerit,cur de eius origine ſic. 448
Aurelius Imperator quid de vanitate huius vitæ ſcripſerit. 72
Auro qui duces infuſo necati ſunt. 109
Auſtrum ſæpe in bonam partem ſumitur in Scriptura,tamen etiam in malam. 444.

B

BAalpharaſim cur locus quidam à Dauide ſit dictus. 560
Baptiſmus à peruerſo ſuſceptus quomodo eum adornare poſſit. 52
in Baptiſmo Deo fidem dedimus,vnde & votum à Doctoribus dicitur. 194. in eo tamen propriè votum non fit.ead.
Bozan etymologia eſt confuſio,& dedecus,& vnde ducatur. 581
Beelzebub muſcarum Deus idem quod μύαγρος. cur ſic dictus ſit. 384
Bellum omnino damnantes maximè contra Turcas hæretici. 133
Beliſſarius à ſummo imperio ad ſtipem cogendam redactus. 179
Bellorum euentus incerti & mars communis & huiuſmodi multa 369.Bellum numquam ſine Deo pij Principes ſuſceperunt. 370
Benedictus Deus eſt à creatura, cum hæc illum laudat & bene optat,& pariter creatura à creatore. 576
Benefacere quid ſit. 139
Benefactum ex virtute,quod ex gratia Dei,& libero noſtro arbitrio pendet,maximè noſtrum eſt. 156
Beniamin adoleſcentulus eſt Saul rex, vel potius Paulus noſter. 589. dicitur adoleſcentulus Heb. צעיר tſahhir, quia fuit ad Apoſtolatum vltimus vocatus. 590
Beſtiæ בהמות behemoth, Græcè κτήνη quare dicantur. 149
Binarius in Scripturis nota eſt mali, boni autem vnitas. 169. per Binarium plurima in genere bonorum deſignata: vnde hæc incerta concluduntur. 170
D. Bonauentura Diabolo quid reſponderit,eum reprobum inſimulanti. 100
Bonum pro vtili & iucũdo ſępe ſumitur,& multa de hac voce bene ex profanis.67.Bona quęlibet in hac vita rationem induunt vtilis. 74
Bonus ſolus is eſt,qui Dei iudicio talis eſt. 114. Bona omnia ſunt,quæ Deus creauit, & malorum pœnæ Deus auctor eſt. 136
Boni recipiunt mala in hac vita,vt eorum maculæ eluantur, & mali bona vt operum ſuorum fructum in vita recipiant.336.Bonos mala recipere & malos bona quàm vanum videatur. 337. Hoc quomodo homines admirari deſinant. 338
Bona temporalia per ſe ſub meritum non cadunt. 349
Bonum conſurgit ex integra cauſſa,& mali licet parui magna contagio eſt. 388
Breuitas in loquendo comis,& eius laudes.412.

C

CAbaliſtica quædam expoſitio dictionis און on, exploditur. 151
Calumniã vir ſapiẽs vix infracto animo patitur. 258.à Calũnia qui opprimitur vix poteſt cuſtodire mandata Dei.259.Calumniæ reſpondendum eſt,vt ſcandalum euitetur. ead. Calumniari idem eſt,quod iniuria afficere. ead.
Calumnia pro oppreſſionibus & opprimentibus ſumitur. 157. Quid ſit calumnia in iure. 158.Græc. συκοφάντης vnde dicatur.ead. συκοφαντεῖν vim inferre eſt, aut falſa crimina obiicere.ead.
Canes in bonam partem ſumuntur, & quid ſit *lingua canum tuorum, &c.* 583
Canis viuus leone mortuo quomodo melior,& vtriuſque ſymbola. 354 355. Variæ & multiplices huius dicti allegoriæ. ead. Morales item eiuſdem dicti expoſitiones. 356
Cantiones & carmina ab ineuntibus prælia, à quibus fieri ſolita gentibus vel poſt victorias. 586
Capere captiuitatem quid ſit.571.Hoc ad Chriſtum refertur qui humanam naturam prius captiuam in cœlum euexit. 572
Capparis diſſipabitur,quàm variè legatur. 478
Capparis vis & ſignificationes. 479. Quàm ſit myſticis abundans ſenſibus.ead.
Cardinales S.R.E.dicuntur à Iudæis Italis aſſamonim & cur. 599
Caro noſtra quandoque dicitur proximus. 199
Carnis peccata quæ ſint,& Magdalena quare peccatrix dicta.ead.

Caſum

Caſum & fortunam eſſe in rebus quomodo Eccleſiaſtes deſignet. 371. ab his vocibus patres videntur abborrere quę videntur diuinæ prouidentiæ officere. 372
Centum numerus quam vim habeat, & quot hoc numero deſignata. 229
Certò cognoſcere nemo poteſt, ſe in gratia eſſe, & ſua opera Deo grata eſſe, atque regnum cęlorum ſe adepturum ſine reuelatione. 344. de Certitudine ſuæ prędeſtinationis ac perſeuerantiæ præſumentes damnantur. 346
Chaldæus ſolus nomen tetragrammaton in hoc Opere poſuit. 115
Chorepiſcopi vnde dicti ſint. 205
Chriſtus de offenſa Dei maximam concepit indignationem. 63
Chriſtus noſter Nazaræus eſt capillo tectus ſacro. 580. Chriſti ingreſſus Apoſtoli viderũt & qui ſunt illi ingreſſus. 584
Chriſtus non habuit paſſiones ſed propaſſiones. 202
Chriſtus cur oleum à peccatrice ſibi oblatum laudauerit. 363. Chriſtus dux eſt vnius ciuitatis, Diabolus alterius. 414. Chriſtus inter cæteras cauſſas venit ad exemplum præbendum. 416
Chriſtus vnus eſt & ſecundum non habet, hoc eleganter explicatur. 171. cum Chriſto eſſe optimum eſt. 173. Chriſtus puer eſt & ſapiens, ſub quo viuere debemus. 180
Chriſtus vt Deus ſecundum non habet, ſed vt homo nouiſſimus virorum eſt. 182
Chriſtus reſuſcitaturus Lazarũ cur fleuerit. 251. Chriſti auxilium eſt maius, quã decem principum. i. Angelorum. 287
Chriſtus ex terræ Orientalis loco in cœlũ aſcendit. 603
Chriſtus nobis vmbra eſt, ſub qua viuimus. 270. Chriſtus vt homo & Maria mater ſanctiſſima puri ab omni peccato, & hæc etiam ab originali. 302
Chriſtus vita æterna eſt, ad quem ſapiens pauper tendit. 237. Chriſti aduentus vbi prædictus ſit. 241. Chriſti bonus odor quomodo ſimus. 250
Chriſti ſapientiſſimi, & propter nos pauperrimi pauci recordantur. 377
Chriſtus ſolitarius in tecto paſſer quomodo dicatur. 471
Chriſtus non minus potens eſt quam altus. 602. Chriſtus dedit voci ſuæ vocem, id eſt Apoſtolis Spiritum S. ead.
Chriſtus verus Deus oſtenditur. 526. Chriſti Deus Pater ſolus natura. 528
Chriſtus quot & quibus modis Eccleſiæ ſuæ pluuiam voluntariam ſegregauerit. 542. Chriſtus mons aliis omnibus montibus ſuperior. 564
Chriſtianiſmi definitio vt ſit imitatio diuinæ naturæ ex Nyſſeno probatur. 504. ad Chriſtianiſmum nemo venit, qui non ſit aliquo timore perculſus. 506
Chryſoſtomus quando & quomodo vtendum cenſuerit hac voce Vanitas vanitatum. 25
Ciſterna בור *bor*, quid ſignificet. 485
Ciuitas parua vel homo, vel Eccleſia eſt. 374
Ciuitas eſt Eccleſia & beatorum ſedes, ad quam non pertingunt hæretici. 413
Clamor vocis vel agreſtem vel ſuperbum indicat. 380
Claui boni & mali quinam ſint. 495
Cleros inter medios dormire quid ſit variè & multipliciter. 553. Item aliæ expoſitiones. 554. Inter medios cleros בין שפתים *ben ſchephataiim*, Heb. variè exponitur. 556. Hoc nomen ollas verti non debuit. 557
Cœleſtis Hebr. שדי *ſchadai*, de qua voce, quæ nomen Dei eſt plurima. 560. Deus cœli, Hebræorum Deus à gentilibus maximè dictus. ead.
Cœlum eſſe rotundum quinam aſſerant, & qui non. 31. Cælum empyreum quadratum non eſſe quidam probant. ead. Cæli an ſint animati. 32
Cœli diſtillatio quænam ſit. 538
Cœpiſſe nõ ſolum pulchrum eſt, ſed multo magis rei cœptæ finem impoſuiſſe. 261
Cognoſcendi verbo deſignatur ſcientia practica, & cum experimento. 318. Alia eius verbi ſignificatio, eſt approbare & credere. 319
Columba pro Dea à quibus culta, & multa de ea. 555. Columbæ pennæ deargentatæ ſeu tectæ argento cur dicantur. 556. de Columba quid Scripturæ habeant, quæ quodammodo eam charam Deo indicant. 557. Et multa alia ex prophanis auctoribus. ead. Columbę poſteriora, Heb. אברותיה *ebrotheiah*, quæ dicantur. ead. De eiuſdem colore, qui dicitur pallor auri, Hebr. ירקרק *ie-akurak*. 558
Comedere panem in lætitia cum iubet Eccleſiaſtes quid ſignificet. 360
Comedere carnes ſuas per hyperbolem dictum, tamen fieri poſſe dicitur. 168
Concionator qualiter dicere debeat. 24
Cõcionatoris officium quale, cuius ipſum etiam officium eum monet. 18
Concionator finire debet concionem infixo ſtimulo. 503. Alia præcepta pro concionatoribus. 504. Concionatorum eſt iudicij extremi memoriam crebrò refricare. 509
Confeſſionis neceſſitas ſine qua peccatum curari non poteſt. 409

Confrin-

Confringere capita, Heb. ימחץ *iimchath*, quid valeat. 579
Confringatur rota ſuper ciſternam, quomodo ſit intelligendum. 486
Coniuges quando abſtinere debent à mutuo congreſſu. 528
Conſilium malum conſultori peſſimum, cum multis exemplis & ſententiis. 402
Contemnere quam vim habeat cum S. Scripturę exemplis. 350
Contignatio myſticè quid deſignet. 421
Continentia redigit in captiuitatem cupiditatem. 74
Contumelias & maledicta Auguſtus, Philippus Macedo & Diogenes patienter tulerunt. 290. De ferendis contumeliis præclara Senecæ dicta. ead.
Conuerſionis forma peccatum, & peccati occaſiones euitare. 72
Conuertam ex Baſan quid ſit. 581. Conuertam in profundum maris ם *mem*, pro ב *be*, in pro de, & quid ſit hoc profundum. 582
in Conuiuio veterum ritus, quo ſe ad largius bibendum excitabant. 324
Corpora noſtra quomodo in terram redeant, ex qua ſumpta ſunt. 457
Correctio quàm ſit vtilis ſapienti. 257. Correctionem quando Deus ſubtrahit grauiſſimum ſupplicium. ead.
Corrigere, Hebr. לתקן *lethakan*, quid ſit. 274
Cras & cras Auguſt. differens conuerti, quàm merito lugeat. 422
Creatoris nomen quantam emphaſim habeat ad nos excitandum ad Dei cultum. 463. Creatoris eximium opus homo, qui omnis creaturæ nomen habet. ead.
Creaturæ non damnantur, etiamſi earum vanitas prædicetur. 22
Crudelis in tempore non ſuo quomodo moriatur. Græcè *ἀκλήρος*. 282
Culpa maiórne operis, quàm cogitationis. 392
Curatio quæ facit ceſſare peccata maxima quænam ſit. 395. dicitur Heb. מרפא *marpe*, cuius nominis variæ ſunt Rabbinorum expoſitiones. ead.
Curioſitas pro vitio ſæpè ponitur, aliqua tamen laude digna eſt. 344
Currus Dei decem millibus multiplex quare dicatur. 568
Curſus ſpiritualis in via Domini neceſſarius, qui noſtris viribus non eſt tribuendus. 369. Curſus ſpiritualis qualis eſſe debeat. ead.
Cuſtodes domus metaphoricè qui dicantur 467
Cyri, & Xerxis regum Perſarum in fluuium & mare deſæuientium ſtoliditas. 317

D

DÆmones ſunt beſtiæ calami, quia ſunt fragilis infirmæque virtutis. 595
Dauid diuitias quantas Salomoni filio reliquerit. 84. Dauid fuit muſices ſtudioſiſſimus, etiam in priuatis ædibus. 86
Decem vel decies infinitam multitudinem comprehendit cum exemplis. 288
Dedit vel poſuit Hebr. נתן *nathan*, actiuum & paſſiuum eſt. 398
Defuncti cognoſcunt per reuelationem, quæ hîc fiunt, & huc redeunt, per peculiarem Dei prouidentiam. 156
Defunctorum animæ etiam quatenus tales ſunt, rerum quæ hîc geruntur, notitiam habent. 356. quomodo id habeant. 357. Defuncti tam beati quàm miſeri nihil mereri aut demereri poſſunt ead.
Deierare eſt aſſerere & promittere cum atteſtatione. 350
Delatores Principibus cari & qui Principes eos habuerunt caros, & qui perſecuti ſint. 429
Delatores habere quomodo Reipubl. expediat. 430
Deliberatio eſt animi propoſitum cum voluntate. 46
In deliciis viuere mori eſt, & de deliciis plurima 86. Deliciæ in cibo & potu maximè conſiſtunt 114
Deſideria nociua & inutilia in quæ incidunt, qui diuites eſſe volunt. 219
Detractor dicitur alienas carnes edere. 410. eſt ſerpens bilinguis aut trilinguis. ead. Detractoribus qui pepercerunt, & qui pro eis rogarunt. 427. Detrahere maximè principibus cauendum. 421
Deuorare & inebriari non ſimpliciter intemperantiam denotant 513. Deuorandi verbum ſub ſenſu myſtico, quam vim habeat. ead.
Deum inuenire difficile, inuentum in vulgus enunciare, planè nefas. 593. de Deo pauca dicenda ſunt ead. de Deo omnis noſtra notitia eſt per ſpeculum & in ænigmate. ead. in Deo quomodo ſint affectus, ira præſertim. 101
Deus quomodo totum in rebus humanis operetur ſiue bonum ſiue malum. 274
Deum quemquam penitùs deſerere dici non poteſt, & triplex genus hominum qui à Deo deſeruntur. ead. Deus auctor eſt tum rei proſperę, tum aduerſę. 276. de Deo nullus iuſtè conqueri poteſt. 277
Deo omnium nomina ſunt præcognita, & eius pręſcientia non tollit liberum arbitrium. 241. Deo proprium eſt vocare omnia ſuo nomine. 242. Deus quomodo dicatur peruertere. 273
Dei opera perpetua quæ ſint. 40. quomodo omnia ſint perpetua ead. ea quàm ſint perfecta & vtilia

Digitized by Google

vtilia. 41. Colendus & timendus. ead.
Deus timor,& pauor,& terror dictus,& à timore nomeu habet. ead.
Deus potentiſſimus qualiter commutet homines. 311. Deus Rex eſt magnus,quem Salomon Regis nomiue intellexit. 312
Deus priùs deſeritur, quàm deſerat. 355. Deus rex regum ſolus,quod vult facit in cœl ,& in terra. 316. nec poteſt quis ei dicere cur ita facis. 317
Deus eſt qui ſicut dat, ita ſpiritum aufert principibus. 323
Dei epitheton quo rex,factórque dicitur, quam vim habeat. 97. Deus colendus eſſet,quamuis poſt mortem oulla uec præmia,nec ſupplicia reſtarent. 100
Deus Pater agricola eſt,nos plantatio eius. 122. Deus primus vel Angelus eius nomine artem ſattoriam exercuit 130. Deus quare hominibus afflictionem & diſteuſionem dederit. 135
Deus Pater orphanorum quomodo ſit. 528. & viduarum. 529. Deus eſt Pater orphanorum ſpiritualium, & qui illi ead. Deus viduarum iudex cur dicatur. ead. Deus יה *iah*,vel יהוה ADONAI, quam vim habeant in his verbis, *Ego ſum qui ſum.* 530. Dei ſedes cœlum.ead.
à Deo peodendum,qui omnia regit, provt oouit conuenire. 368
Dei cultus iu hoc maximè iuſtitutus vt anima ei ingrata non ſit, quod vox, & inſtitutio Euchariſtiæ denotat. 378. Deo ſolemne eſt ad res maximas vilibus vti perſonis. 379
Deus mirabilis io ſanctis ſuis uou modò in cœleſtibus,ſed etiam in terrenis. 606. Deus mirabilis, Heb. נורא *nora*,id eſt,terribilis dicitur. ead.
Deus dat pœnam & culpam diuerſo modo. 116. Deus peccatores ſine eorum labore quandoque ditat, & iuſtos nulla eorum culpa diuitiis priuat ead.
Deus non vocatur ὑπομένων patiens, ſed μακρόθυμος longaoimis. 332. hoc uon eſt perpetuò verum. 333. Deus patiens eſt, non quòd malum toleret, ſed quòd malos ad pœnitentiam expectet. ead vocatur idcircò Heb. ארך אפים *erech appaijm*, longus iris. ead in nouo teſtamento, de Deo ὑπομονὴ, & ὑπομένων non vſurpatur, tameu noo repugnat quio poſſit conuenire. ead.
Deus יה *iah* cur dicatur,& de hoc nomine plurima. 526. *iah* coutractum eſt oomen ab יהוה ADONAI ead.
Deus obedientia magis placatur quàm muneribus. 186. Deus audit preces uoſtras, & ideò Deus appropinquans dicitur. 192. Dei excelleotia. ead.
Deum aſſequimur non tam ſcientia naturali quàm morali. 47
Deus magis prædeſtinatum peccatorem diligit quàm iuſtum præſcitum, uou eſt ſimpliciter concedendum. 346. Deus auctor eſt omuium virtutum, & omnis boni. 348. Deus cuncta temperat,provt nouit ad ſalutem noſtram expedire. 447
Deus erga iuſtum quomodo patris,medici,amici,& magiſtri officio fungatur. 318
Diabolus peccatum in mundum iuuexit. 332
Diabolo reſiſtendum, ſi cogitationis malæ vulnus immiſerit. 392
Diabolus nou nocet, niſi ſe ſubijcientibus illius dominationi ac poteutiæ. ead.
Diabolus vocatur piloſus, Heb. שעיר *ſchahhir.* 579. Diabolus quomodo iu hominum peccata inquirat. 580
Diabolus cur dicatur ſpiritus poteſtatem habeotis. 393 Diaboli diuerſæ tentationes, quibus uos ſubijcere ſibi molitur,ſed io vanum ſi non conſentiamus. 393. Diabolus quamuis malus, miniſter Dei eſt. 394
Diabolus etiam vocatur princeps, & quomodo improbos promoueat. 396
Διάψαλμα, Hebr. סלה *ſela*,quam vim habeat. 535 & pluribus 536. Auctoris de hac voce ſententia. 537
Dicere affirmare, coeſere, præcipere,& multa alia ſignificat. 70
Dicere eſt quandoque optando loqui. 147
in Die bona fruendum bonis eſſe & mala præcauendum quidnam ſit. 276
Dies vanitatis,id eſt,dies vitæ. 278
Dies vitę prolongare,eſt grandes facere magnitudine bonorum operum. 334
Dies vitæ cum fugaci vmbra in Scriptura, frequenter comparatur.ead.
Dies adoleſcentiæ quiuam ſint, & propriè non ſunt totius vitæ. 462
Die quotidie, ἡμέραν καθ' ἡμέραν, idem eſt ac quotidie. 576
Dilecti dilecti τῶ ἀγαπητῶ ἀγαπητῶ, eſt idem quod dilectiſſimi,& intelligitur Chriſtus. 550 Hebr. ידידון ידידון *ijddedun ijddedun*,oomen eſt non verbum,& de hoc nomine & alio ſimili, ידידיה *iedideiah*, nonuulla. 551
Diſcernere Hebr. בפרש *bephareſch*, quam vim habeat ibi, *dum diſcernit.* 559
Diſſipentur inimici, Heb. יפוצו *iaphutſu*,quid ſit diſſipari & qui inimici intelligantur 519 Diſſipari,eſt ad nihilum redigi. 521
Diues pro principe, vel etiam pro rege ſumitur cum multis exemplis. 428
Diuitiæ fallaces cur dicantur. 71. Diuitiæ olim fuerunt viuæ, poſteà mortuæ,id eſt, metalla. 80
Diuitiæ Salomonis ad noſtram pecuniam reda-

ctæ quam ſummam conficerent. 82. ſumma omnium facultatum eiuſdem. 83. aliorum regum diuitiæ cum Salomonis opibus comparantur, & minores oſtenduntur. ead. Diuitiæ Dauidis opibus Darianis longè maiores fuerunt. 84. Diuitiarum vanitas iterùm oſtenditur. 104. Diuitiæ hæredibus relinquendæ, ſed iuſtè partæ. 105. in pauperes etiamſi liberi ſuperant erogandæ. ead.

Diuitiæ ſpiritales, id eſt, ſcientiarum, quod malum præſtent, quando quis abutitur. 217. Diuitiæ cùm mors inſtat maximã inducunt afflictioné. 218. Diuitiæ malè partæ malè pereũt. ead. Diues aut iniquus, aut iniqui hæres. ead.

Diuitiæ veræ quæ ſint. 220. Diuitiæ prorſus inſtabiles, & aquatilis bullæ ſimiles. 221

Diuitiæ ſunt neceſſariæ communem vitam gerentibus & regibus. 270

Diuitiæ ex hæreditate quare præponantur. ead. Diuitiæ hominis vitæ vſu terminantur, & quomodo quis eas ritè diſpenſare poterit. ead.

Diuitiæ facultates dictæ quòd rerum omnium facilitatem præbeant. 426

Doctor non debet errores proponere, quin ſtatim deſtruat. 67

Doctrina Apoſtolicorum virorum & maiorum ſequenda. 497. Doctrina Chriſti & Eccleſiæ vna eſt, non Hæreticorum, & tota Scriptura liber vnus. ead.

Doctus per patientiam noſcitur, & quantò quis minùs doctus eſt, tantò minùs patiens. 265.

Dominatio aliquibus contingit ad temporalem ipſorum perniciem & æternam. 326

Domus luctus quid ſit, eſt monaſterium. 252. Domus conuiuij, Hebr. בית משתה *beth miſchtheh*, & Græcè, τῶν πολλῶν χώριον cur dicatur. 253

Domus æternitatis mortuis quæ ſit vel dicatur. 480

E

ECcleſia ab initio mundi ſemper viguit. 12 Eccleſia quot & quantis beneficiis ſupra Synagogam à Deo ditata 562. Eccleſia monti Baſan & Sion comparatur 563. Sanctis abundat pluſquam Synagoga, & hi ſunt currus Dei. 566.

extra Eccleſiam Deus dignè non laudatur. 588. Eccleſiæ Hebraicè מקהלות *makecheloth*, quæ dicantur. 589

Eccleſiaſtes cur hic liber ſit dictus 11. & iterum 12. Eccleſiaſtes cur de ſe in tertia perſona loquatur. 23

Eccleſiaſtes liber eſt Canonicus, & qui contra ſentiunt ſunt hæretici. 1. Refelluntur argumenta contraria ſentientium. ead. Defenditur ab iis, qui eum de rebus creatis malè ſenſiſſe ſcribunt. 2. Eccleſiaſtes quando à Salomone ſit ſcriptus. 9

Eccleſiaſtes dixit, Hebraicè קהלת אמרה *koheleth amera*, vtrumque generis fœminini, cur Eccleſiaſtes dixerit. 500

Eccleſiaſticus liber vnde nomen habuit. 13

Eccleſiaſtis liber cur ſacer & Canonicus inter cætera ſit habitus. 503. Eccleſiaſtis liber breui quid contineat verſu declaratur. 512

Educere vinctos in fortitudine, Hebr. במשרת *bemoſcharoth*, quam vim habeat. 532

Egreditur Deus, & pertranſit ducitve propter nouum effectum. 535

Eleemoſyna ſine reſpectu perſonarum facienda eſt. 285

Eleemoſynam facere non tenetur qui indiget, eſt tamen opus valde pium. 441

Eloquentia decet maximè regiam & politicam dignitatem. 18

Emanuel cur dictus ſit comeſturus butyrum & mel. 235

Empedocles quid ridiculum de ſole ſcribat. 31.

Enarrauit, Hebraicè אזן *izan*, quam vim habeat, & vt aures etiam ſignificet 491

Epiſcopum accuſare difficile. eſt. 327

Epulari εὐφραίνεσθαι, pro conuiuari, crebrum, & Eugubinus, qui vulgatam carpit editionem, arguitur. 523

Equus ſymbolum ſuperbiæ eſt, & multa alia de equo. 399. Equi in populo Dei non magni habiti, ſed eneruati. ead. Equitandi inuentor quis, & de ordine equitum apud Romanos, & alios. 400

Equi Salomonis quot fuerint. 80

Equitare ſuper cœlum quomodo Deus dicatur. 525

ἐργασίαι, ſunt operationes elaboratæ, Hebraicè עבדי *hhabade*. 347

Erratum נעלם *nebhalam*, rectè dicitur. 510. Erratum quid hic ſit. 511. Hebr. נעלם *nebhalam*, quid ſignificet. ead.

Eruditio & ſapientia quomodo inter ſe hæreant. 272

Eſſe quamuis miſerum & damnatum, melius eſt quam non eſſe, quãuis hominum iudicio contrarium verum ſit. 160

Etenim non ſemper cauſſam reddit, Hebraicè, אף *aph*. 538

Euangelizantibus Dominus dabit verbum, quid hæc verba ſignificent. 546

Euangelizantes fœminino genere המבשרות *hammebaſcharoth*, cur dicantur, & quare hoc Prædicatoribus Euangelij conueniat. 541.

Euangelizare Hebraicè בשר *biſchſcher*, vnde dicatur & in bonam partem ſumitur. ead. Quomodo hoc verbum ſit proprium Eccleſiæ. 548

Eucha

Digitized by Google

Euchariſtiæ ſuauiſſima perceptio quàm ſit ſalutaris. 224
Euchariſtia portata pro viatico ante Clementem VIII. in expeditione Ferrarienſi. 518
Euchariſtiæ typus manna quomodo fuerit. 538. quomodo pluuia voluntaria dici poſſit. 541
Euchariſtia mons pinguis eſt, in qua Chriſtus ſemper habitat. 565
Exaſperantes Hebraicè סוררים *ſorerim*, qui dicantur. 533. ij præcipuè Deum ad amaritudinem inducunt. ead.
Execrari, Græcè καταρᾶσθαι. Hebraicè קלל *kalal*, quid ſignificet. 291
Exitus mortis quomodo Dei ſeu Chriſti eſſe dicantur. 578
Exultare, Græcè ἀγαλλιᾶσθαι, eſt geſtire cum lætitia. 524
Exurgat Deus, &c. dici ſolitum cùm arca eleuaretur, & cum deponeretur aliud. 518. Hebraicè, יקום *iacum*, futurum pro imperatiuo. 519
Ἐθωνία quid ſignificet. 569
Ezechias prolongationis vitæ ſignum quare in vmbra acceperit, & quamdiu præter ſolitum dies ille durauerit. 334

F

FAcere quam multa Hebr. ſignificet. 95
Facere panem in riſum, Hebr. לשחות *leſchoth*, quid ſit. 423. facere Hebr. עשות *hhaſchoth*, multæ ſignificationes. ead.
Faciei commutatio index eſſe ſolet variarum animi affectionum. 312
Facies ignis quid ſit, & huiuſmodi, & vnde dicatur. 522
Factum id eſſe quod futurum eſt, quomodo intelligendum. 40. quæ hinc excipiantur. 41
Fama quàm ſit fluxa & labilis quomodo Antoninus imper. tradiderit. 101
Fama nomen bonum comparate deliciis anteponitur. 249 fama bona bonus odor eſt. 250. famæ maximè ratio habenda eſt, & conſcientiæ. ead.
Familia Hebr. בני בית *bene baijth*. 62. Græcè οἰκογενεῖς, quos comprehendat. 80
Fati nomen horret Chriſtianus. 203
Fauore populari nihil leuius aut inconſtantius eſt. 183
Feræ arundinis quæ ſint, item tauri, & vaccæ. 595. Feræ arundinis dici poſſunt hoſtes lanceati. 596
Filiæ carminis inſtrumenta quibus carmina cantantur. 472. aliæ huius vocis ſignificationes. 473. filius vel filia dicitur Hebr. res ea quæ alteri addicta vt filia arcus eſt ſagitta. ead.
Filium Dauid cur ſe Salomon dixerit. 18
Finem ſuum neſcit homo hoc quomodo intelligendum. 371
in Finem Heb. למנצח *lamnatſeach*, varia Heb. nominis interpretatio. 516
Ferrum vnde dicatur. 406. de ferri vſu noxio & innoxio 407. ferrum retuſum Heb. חהה *cheah* cur ſic dicatur. 408
Flumina, & fontes an ex mari oriantur. 33
Fœlices dicuntur Imperatores, & Papa beatiſſimus, & cur. 163
Foramina Heb. ארבות *arubboth*, Græcè ὀπαὶ quæ ſint. 469
Formatio fœtus in vtero diuinum opus ac eximium naturæ eſt. 449
Formationem hanc Deus ſibi ipſe tribuit, & mater Machabæorum Deo. 450
Fortis Heb. אביר *abbir*, quot ſignificationes habeat. 596
Fortis ac robuſtus Hebr. עז *hhaz*, quam vim habeat. 310
Forum liteſque vitare debet, qui ſibi non eſt cõſcius multarum diuitiarum. 222
S. Franciſcus ſudorem ſuum ſe Chriſto vẽdidiſſe dicit. 93
Franciſcus Turrianus noſter doctiſſimus vir laudatur. 501
Fugere à facie Dei quomodo quis dicatur. 520. Fugiunt Deum qui facta eius deſpiciunt & quos ipſe perſequitur. 521
Funiculus triplex myſticè variè explicatur. 177. & 178
Funiculus argenteus quis dicatur, & variæ eius expoſitiones. 481. Myſticè etiam quid deſignet. 482
Futura ſcire nos nõ poſſe lugendum non eſt. 323

G

GArrulitatem non licet multis verbis reprehendere. 244
Geminatio dictionis Hebraicæ auget ſignificationem. 293
Generatio præteriit & aduenit, quos myſticos ſenſus habeat. 27
Genera hominum quatuor exiſtentium in Eccleſia quomodo cum temporum combinationibus copulentur. 121
Gigantes Heb. גברים *gibborim*, qui dicãtur. 361
Gilimer Vuandalorum Rex quomodo omnia vanitatem eſſe cognouerit. 14
Gloria Deo ab hominibus datur, nec propterea Deo homines maiores ſunt. 605
Gratia cunctis offertur, & nullus niſi volẽs peccat. 298
Gulæ deteſtatio, & quot quantorumque vitiorum ſit ſeminarium. 252
Gutta cauat lapidẽ, & ſimilia quid ſignificet. 421

H

HAlleluiah quid ſit. 71
Hæręedes qui ab inteſtato ſuccedunt. 172.
Hæreditaria ſucceſſio quomodo in lege veteri ſancita fuerat.ead.
Hæreditas myſticè quæ & qualia deſignet. 269
Hæreditas Dei, populus Dei, vocatur & ipſe illius. 541. Cur vtrumque dicatur.ead.
Hæreſis profitetur Chriſtum, ſed non poteſt oſtendere ſuam à Chriſto profectam eſſe doctrinam. 497. Hæreticorum verba qualia ſint. 498
Hæretici cum Diabolo quotidie calumnias texunt. 158
Hæreticorum ſeductio facit vt probati manifeſtentur. 197
Hebræi genus fœmininum pro re præſtantiſſima vſurpare ſolent. 13
Hebręi per participia præſens tempus explicant. 28
Hebræi negotiationibus haud libenter vtebantur, nec aliarum gentium commerciis aſſueſcebant. 89
Hebraiſmus ad videndum *de bonitate* id eſt bonitatem. 156. Hebræi non habent dictionem quę ſignificet infinitum, ſed circumſcribunt. 485
Heliogabali turpe factum quomodo à Chriſtianis imitandum. 440
Holeloth, Hebr. הללת, *& Schichluth*, Hebr. שכלות, quid ſignificent. 60. Caietanus, qui tricas & ſtultitiam vertit, reprehenditur. 61
Homo vniuerſa vanitas & cur. 21
Homo cunctorum graduum entis compēdium, & ideò vniuerſa vanitas. 24
Quid eſt homo, & quid ad te, & ſimiles phraſes quam vim habeant. 95. Quid eſt homo qui poſſit ſequi regem, quàm variè exponatur. 96
Homines certum tempus naſcendi habent, moriendi non item, & cur. 123
Homo beſtiis quomodo ſimilis factus ſit. 148
Hominem qui aliter generari poſſe putant, quā ex mare & fœmina turpiter errant. 152. Homo formatus eſt de puluere permixto aqua. 153
Homo cur lutum comparatione Dei dicatur. ead.
Homo cōtra gubernationem diuinam nihil poteſt inuenire. 277. Homo creatus eſt à Deo rectus, & ſic libero ſuo arbitrio in peccatū eſt lapſus. 304
Hominem qui creatum eſſe in gratia negant redarguuntur. 304. Alij de creatione hominis Caluiniſtarum & Lutheranorum errores indicantur. 305. Scripturæ teſtimonia de innocentia, in qua homo creatus eſt.ead.
Homines valde affliguntur, quod aliud ſperent, aliud eueniat eis. 321. Homines quanta teneantur rerum ignorantia.ead Homines nulli maiore viuunt licentia, quàm quibus eſt impunitas. 329
Homo neſcit vtrum amore vel odio dignus ſit, quàm variè exponatur. 345. Homo neſcit ſe habere caritatem, quod intelligitur de finali, ſcit tamen ſe extra gratiam Dei eſſe. 346. Hominem neſcire ſe in gratia eſſe eum iuuat. 347
Homo Hebr. אנוש *enoſch*, dicitur quaſi obliuioſus. 456
Homo non eſt qui Deum non timet, & mādata eius non cuſtodit. 504. Homo vitiis abundans varia pro varietate vitiorum, beſtiarum ſortitur vocabula. ead. Hominis omnia ſunt veraciter, ſi ipſe eſt veraciter Dei. 505. Omnis homo quid ſit. 507. Pauci homines ſunt. ead.
Horti prope Ieruſalem qui & quales, & Cedri ibi plantatæ. 76. Hortus Heb גנות *gannoth*, cur ſic dicatur 77. Hortos qui & quales principes viri coluerint.ead.
Hortorum cura familiaris fuit Perſis & Aegyptiis, & de hortis penſilibus. 78
Hydria conteratur ſuper fontem quid ſit, vbi de voce מבוע *mabbuahh*, & כד *chad*. 484. per ſenſum accommodationis quid ſignificet. 485
Hyperbole vſurpatur in Scriptura frequenter. 301
Hyperbole Scripturis non eſt infrequens & eius vſus. 167

I

IDithun vnus de pręfectis cantorum Dauid, & quid de Pſalmis qui eius nomen præferunt. 517
Ieruſalem vici à vicinis pagis appellati, & cur. 76
Ieſus nullo circumſcriptus eſt tempore, & proinde æternus. 121
Impius & impietas, ἀσεβὴς & ἀσέβεια, Hebraicè, רשע *raſchahh*, ad quid pertineant. 145. Impius omnis peccator dici poteſt.ead.
Impio fauēdum non eſt, ei tamen in neceſſitate ſubueniendum. 285
Impius ac reprobus eſt, cui Deus dat locum pœnitentiæ, & ille eo abutitur. 330
Impio non eſt bonum neque in hoc, neque in altero ſæculo, contra bono. 334
Impius & peccator quomodo differant, ſed hæc differentia non eſt perpetua. 335

Impiorum

Impiorum bona ſæpe non ſunt in manu eorum. 224.
Implere manus vel manum, quando de ſacerdote dicitur, quid ſit. 170
Increpa. Hebr. גער *gehhar*, quam vim habeat. 596
Indignatio quomodo ſit in multa ſcientia. 62. Indignationem quomodo ſapienter concipiant, qui multo ſtudio profecerunt, ſed non quantum voluerunt. 63
Indurare Deus dicitur indulgendo quandoque, ſicut & pater perdere. 329
Induratio Pharaonis quomodo ſit intelligenda. 273
Infantes morientes ſine peccato non mutabunt ſtatum, in quo ſunt poſt diem Iudicij. 443
Infantibus quando nomen dabatur. 231. Infantes non deſcendunt ad Gehennam, ſed ad Limbum quando ſine Baptiſmo decedunt. 235
Inferorum Hebr. שאול *ſcheol*, ſignificationes. 366
Infinitum eſt quod numerari non poteſt, & maximam multitudinem continet. 53
Infirmari Hebræi dicunt pro incipere, vt חלה *chalah*, & חלל *chalal*. 542
Infrunitus dicitur quaſi ſine fronte, Græcè ἀναιδής. 310
Ingratitudinis vitiũ multis exemplis & ſententiis reprehenditur. 378
Ingredi & egredi eſt inire opus & cõplere. 285
Ingreſſus Dei ſunt orationes, triumphiue conſpicui, qui fiebant in templo circa ſolemne ſacrificium. 585
Inhabitare Dominum Deum, quomodo legatur, & quid ſignificet. 575
Inimici Deo, Græcè θεοστυγεῖς qui dicantur. 520
Iniuria magis cõiuncti, vilioris perſonæ, & ſubditi acerbius fertur. 290
Intemperantiæ & gulæ populi deditiſſimi, & alij. 418 ea nihil eſt abiectius quæ homines ad peccata abiiciat. ead.
Intemperantes & guloſi qui edunt, vt edant, & bibunt, vt bibant, non vt viuãt, aduerſus quos multa dicuntur. 420
Interrogationis vis qualis ſit in Scriptura. 106
Intingunt pedem in ſanguine quinam. 582
Intingere pedem in ſanguine Chriſti debemus. 583
Inualetudo ἀρρωστία, quæ ſit. 217
Inueni, Hebr. מצא *matſa*, quas habeat ſignificationes. 300
Inuidia nihil eſt nequius diabolico vitio. 163 eius vitij deteſtatio. 164
Inuidia non ſolùm eſt inter pares, ſed inferioris erga ſuperiorem. ead. Inuidiæ iuncta fortuna eſt. ead. eſt putredo oſſium, & tinea animæ. 165
Inuidioſum præſtat eſſe quàm miſerabilem. hoc improbatur. 168. & probatur. 166
Iob cur pro filiis cõuiuantibus ſacrificarit. 252
Iod multis nominibus addi ſolet ornatus tantum cauſſa. 528
Ionas quomodo à facie Dei fugere dictus ſit. 520
Ira & triſtitia grauiores ſunt animi paſſiones. 222
Ira riſu melior quomodo ſit. 254. Ira non omnis interdicta, ſed immoderata. 255. Ira eſt cõprimenda, & quid ſit excandeſcentia, & iracundia. 263. Iraſci virtus poteſt eſſe non vitium, & multa in laudem iræ. 264. item monita contra iram. ead.
Iracundus rectè nominatur ſtultus. Hebr. אויל *euil*. 364. 365. Iræ moderatus vſus præcipitur. ead. Iræ vitij deteſtatio. 460
Iter facere variè ex Hebræo, Chaldæo & Græco. 524
Iter proſperum facere nobis quis dicatur. 577
Iudæi ad internecionem à Veſpaſiano, Tito, & Adriano cæſi quomodo deſignentur. 582
Iudex iniquus hypocrita, & idolum dici poteſt. 144. Iudicium per abſtinentiam à malo, & cõdemnationem malefactorum à ſeipſo omnes facere debẽt. ea. ad Iudices exhortatio ex ſacris & prophanis petita. ea & 145. In iudiciũ verba, cogitationes, & opera veniunt. ead.
Iudicium generale de omnibus omnino rebus futurum, & omnium oculis omnia in eo manifeſtanda. 146. Iudicium tempus Dei eſt, & tempus hominis hæc vita. ead.
Iudicium, Hebr. משפט *miſchpat*, eſt cauſſæ cognitio. 319
Iudicium vltimum futurum pro certo, quod euidenter probatur. 508. & viſibile, & omnium hominum etiam gentilium. ead. in Iudicio qualis futura eſt omnium hominũ diſcuſſio. 509. paruuli iudicabuntur. ead. Iudicij memoria probos conſolatur. 510
Iurare non omnino prohibitum eſſe oſtenditur. 350 Iuramentum vanum Chriſtus prohibuit. 351. Iuramentum non eſt indifferens. ead.
Iuramentum Dei quod Sapiens obſeruandum monet quid ſit. 313
Iuſtitia originalis quid homini conferret. 53. per peccatum Adæ ſublata eſt. 54. hunc defectum Ethnici nouerunt, qui naturam nouercam vocarunt. ead.
Iuſti quare citò ex hac vita tollantur, improbi diutius viuant, cum exemplis. 278. Iuſtum nullum cur Deus eſſe veret. 279. Iuſtus quomodo excedat in iuſtitia, & modum ſeruet. ead. Iuſtitia pro quauis virtute ſumitur, cum de modo in ea ſeruando agitur. 280. Iuſtitiam temperare debet moderatio. ead. Iuſtis

benefacere bonum eſt,ſed & peccatoribus quoque. 284
Iuſto potius largiendum eſt, quam principibus. 286
Iuſtus ſiniſtram non haber, ſed ambidexter eſt. 390
Iuſtus Dei voluntate omnia fieri intelligit, & ad ſuam vtilitatem. 320
Iuuentus שחרות *ſchacharuth*, vel pubertas quam radicem habeat, & quæ inde ducantur nomina. 460. Iuuentutis varia epitheta. 461
Iuuenis Heb. בחור *bachur*, quid ſignificet. 457. Iuuenis & adoleſcẽs iidem quãdoque ſunt, & quæ ſint iuuenum ſtudia, & mores. 458. Iuuenes mente ſenes laudantur, & bis pueri ſenes vituperantur ead. Iuuenum vitia duo ira, & libido. 459. Iuuenes caneſcere rarum ſeu potius prodigioſum eſt, cum quibuſdam exemplis. 475

K

KORBAN quid ſignificet. 189

L

LABORES hominum qua ratione vani. 25 Labor omnis per ſe moleſtus, maximè ſolido carens fructu. 26
Laboris & doloris cognata ſignificatio. 64. Labore quæ noſtro parta ſunt, magis nos delectant, quàm quæ ſponte obueniunt. 91.
ad Laborem uati ſumus, & ſine labore nihil conſequimur. 167
Labor hominis quomodo in ore eſſe dicatur. 236
Lachrymæ in inferno quorum erunt. 158. Lachrymæ in miſerorum ſtatu ſolæ plerumque reſtant, 159. Lachrymæ miſerorum ad compaſſionem pios, & ad vindictam Deum excitant. ead.
Lætitia in conſpectu Dei quæ ſit. 115. Lætitia maximè oritur ex ſcientia & cognitione diuina. ead.
Lætitia fructus eſt, & flos ex boni perceptione. 139
Latria proprius Dei cultus eſt. 269
Leuitas & inconſtantia Deo valde diſplicet, etiam varia conſectantis bonorum genera. 393
Liberos qui plurimos ſuſceperunt. 229
Liber vnus quis dicendus etiamſi contineat multa volumina, & plura volumina quomodo liber vnus contineat. 499. Libri qualiter ſcribendi. ead. Libros quinam plurimos ediderunt. 500. de librorum editione cenſuræ. ead.
Librorum multorum ſcriptores quinam laudandi. 501 Libros plures an pauciores ſcribi an præſtet. 502
Libertas arbitrij facit, vt vinculum etiam S. Trinitatis rumpatur. 178
Liberum arbitrium rectè probatur, ex verbo noli, & nolite. 281
Liberi arbitrij vſum permittit Deus, non cogit ad malum. 228
Licentia & impunitas quãta mala ſecum afferant. 330
Ligni ſeu arboris variè ſignificationes, & homo arbor inuerſa eſt. 444
Locuſta impinguabitur, quid ſibi velit, vbi multa de locuſtis. 476. & 477 per locuſtam quid deſignetur. ead.
Loqui in ventum, vel verba proferre parœmiali figura quid ſit. 211
Loqui in corde ſuo quid ſit. 55
Loquutio temeraria arguitur. 191. Hæc lingulacæ nomine notatur, & pœnas ob eam dare Tantalus fingitur. ead. Hæc qualis eſſe debeat. 192
Lucerna Ariſtophanis & Cleanthis in prouerbiũ abiit, & Venuſina, & quid ſignificent. 340. Lucernula Epicteti quanti empta. ead.
Luctus quid ſit, & quandoque pro morte & mortuo ſumitur. 253. Luctuoſa certum clerici defuncti ſpolium. ead.
Lumen & ſol fœlicitatis ſymbola ſunt, & de luce plurima. 48
Luſtrare vniuerſa animo Hebr. סבותי *ſabborbi*, quid ſit. 294
Lutherus quid de libro Eccleſiaſtis ſentiat. 2
Lutheri error de ſtatu animarũ poſt hanc vitam craſſiſſimus. 358

M

MAgiſtratum non minus ab ira, quàm à ſtultitia diſtare neceſſe eſt. 331
Magiſtratus quomodo malorum cognitionem habere debeat. 61
Magiſtratus alij aliis præſunt & ſubſunt, & Deus eſt ſuper omnes. 206
Magnus quomodo quis dicatur. 56. Magnus Deus dicitur, & Chriſtus & quædam alia. ea.
Malum proprie quid ſit. 48
Malum cur dicatur ſuper hominem, vel ſub homine. 227
Malis diſplicere laudabile eſt, nõdum fœlix eſt, quem nondum turba derideat. 391. Malum qui alteri parat, in illud incidit. 401
Mandare Deus virtuti ſuæ quomodo dicatur. 592
Mandare virtuti ſuæ quomodo quis poſſit. 593
Manè pro ſumma diligentia, & ſedulitate frequenter ſumitur cum multis Scripturæ exẽplis. 417. Aliæ eius ſignificationes. ead.
Manibus ſuis Deus operari quomodo dicatur. 93

Manus pro benigna largitione. 111
in Manu Dei quid ſit & eius ſignificationes variæ. 347. Manus inſtrumentum eſt ad plurima, & ſolus Homo manum habet, & cur. 451
Mare quomodo non redundare dicatur. 35 cur nō diffundatur ſuper terram. ead. mare cur ſalſum ſit. 36. Marinæ aquæ qua ratione ad ſummos montium vertices conſcendant. ead.
Maria Virgo ſumma & eximia tympaniſtria dicitur. 588
Mediocritatis & Prouerbij *Ne quid nimis* magna commendatio. 280
Meditatio Heb. להג *lahag*, quam vim habeat. 501
Memoria noſtri vel noſtrorum nulla futura eſt. 43. Hoc explicatur. 44. Memoria quorum nos tenere debet. ead.
Michaelis Angeli ſolers conſilium. 268
Mille cum vno comparatio quid denotet in Scripturis. 302
Millia duo numerus eſt mali ominis, quos nullus veterum vixit, imò nec mille quidem. 234
Miſericordia etiam חן *chen* Heb. dicitur. 411. Miſericordiæ opera Patres commendant maximè, & Deus liberaliſſimè remunerat. 434
Miſſæ ſacrificium & horæ Canonicæ integræ audiendæ. 261
Mittere Heb. שלח *ſchallach* quam vim habeat. 434
Mons Dei mons pinguis eſt Baſan, & quid ſignificet. 562. Mons coagulatus quot modis exponatur. 563. Mons coagulatus eſt idem quod mons caſeatus. ead.
Moſes non fuit Salomone ſapientior in rerum ciuilium adminiſtratione. 58
Mori in tempore non ſuo qui dicantur, & de iuuene qui propter delicta ſuſpenſus nonagenarius apparuit. 283. Moritur peccator in tempore non ſuo, diutius victurus ſi nō peccaſſet. ead. Mors etiam iuſto amara, quamuis amaritiei magnam partem Chriſtus ei ſuſtulerit. 296
Moriens quiſque in eo ſtatu ſemper manet, in quo moritur. 442. 443
Mors vmbra noctis cur dicatur. 248. Mortis dies cur diei natiuitatis anteponitur. 251. Mortis meditatio aſſidua commendatur. 254
Mors quomodo omnibus communis dicatur, & occurſus ſit & accidens. 99. Mors communis ſapienti & inſipienti, & vt quoſdam ad vitia adigit, ſic aliquos ab eis reuocat. 100. In morte diſcrimen magnum eſt. 102
Mors amara eſt diuiti, & in diuitiis pacem habenti. 218
Mortis vtilis & neceſſaria eſt memoria, vt vitā meditemur æternam. 324. In morte nobis potiſſimùm diabolus inſidiatur. 325
Mortem diſſolutio, dimiſſio &c. deſignāt, & cur, ex poëtis & ſacris auctoribus. 513
Mortis tempus præcipuè tempus malum eſt & cur. 373
Mortui quomodo beatiores quam viui. 161. & qui non fuerunt, iis qui ſunt. 162
Munda & immunda Heb. טהור *tahor*, & טמא *tame*, quæ ſint. 349
Mundus vnde dicatur, & quomodo eum Deus tradiderit hominum diſputationi. 136
Mundi æternitas ſuaderi non poteſt rationibus. 42. Mundum cur Deus condiderit, etiamſi in eo plures improbi ſint. 55
Mulier amarior morte cur ſit. 296. Mulierem qui amariorem morte dixit, quantum ſit eam deteſtatus, & quot à mulieribus mala proueniant. 297. Sexus non damnandus, ſed quæ peccant ex eo, vel peccant in illo ead. Mulier vt & Diabolus ſuadere poteſt, vim facere non poteſt. ead. in familiaritatē Mulierum nullus quamlibet bonus ſe debet inſinuare. 300
Mulieres non eſſe ſaluandas Hæretici negantes, ſimúlque ſexuum poſt reſurrectionem diſtinctionem redarguuntur. 302. Mulieribus cur magiſtratus Eccleſiaſticus committi non debuit, ſed nec ciuilis ſecundùm quendam qui mutata ſententia etiam Angliæ mulieri gubernationem Eccleſiaſticam tribuens arguitur. 303. Mulierum reprehenſio. ead.
Mulier, Hebraicè אשה *eſſchah*, & Græcè γυνὴ pro vxore frequens. 364
Munitio magna Hebraicè מצד *matſad*, quid ſit. 375
Muſcarium flabellum ad abigendas muſcas de quo plurima. 385. Muſcæ omnia prægustant præter oleum, quod eis epotum mortem affert. 386
Muſcæ morientes quæ perdunt ſuauitatem vnguenti quæ ſint 383. De Muſca plurima ad mores ſpectantia. 384. frater Muſca quis dictus. 385
Muſices honeſta eſt oblectatio omnium gentium approbatione. 85. Muſica in conuiuio honeſto adhiberi ſolita, & qui de ea ſcripſerint. 86

N

NAſci, & concipi, & creſcere, & quædam alia ſignificat. 121
Naturas rerum immutare non poſſumus, nec nouas condere. 141

Digitized by Google

Natus qui nondum eſt quomodo beatior iis qui nati ſunt. 161
Natos Sancti qui ſe lamentati ſunt, quomodo id fecerunt 162. Non naſci optimum qui dixerunt arguuntur.ea.
Negligentiæ mater ſecuritas, timor diligentiæ. 286. Negligentia quando peccatum mortale, & quando veniale.ead.
Niue dealbari in Selmon quinam dicti ſunt. 559. Heb. תשלג *thaſchleg*, quid ſit. 560
Nobiles Heb. בני חורים *ben chorim*.i.filij candidorum cur dicantur. 418. Nobilitas generis ad virtutem maximè conducit. 419. Nobilitas generis ad honores maximè opportuna, ſed non ad Pontificatum, ſi cætera deſint.ead.
Nomen ſuum qui primus ſuis libris inſcripſerit fuerit ne Salomon. 20
Nominibus fœmininis ſolent Hebræi nomina maſculina iungere & cur. 301
Nominibus item maſculinis addunt verba fœminina & cur.ead.
Nominum impoſitio perfectionem ſcientiæ arguit. 242. Nomen pro fama & celebritate frequens, & Deus ipſe Nomen השם *haſcem*, dicitur. 251
Non quando præcedit omne, vel ſequitur, idem eſt quod nihil. 42
Nubes Heb. שחקים *ſchechakim*, pro cœlis crebrò ſumuntur. 605
Nuptias qui hæretici damnarunt, & conceſſas omnibus dixerunt. 134

O

OBtrectator & impius dum noceat, noxam non curat propriam. 386
Occaſio qualis ab antiquis ficta ſit. 120
Occidere priuata auctoritate quemquam ne tyrannum quidem licet. 134
Oculi peccatorum multorũ ſunt illecebræ cum exemplis & Scripturæ ſententiis. 91. Oculos habere in capite quid ſit & in calcaneis. 98. cur illud de ſapiente, hoc de ſtulto dicatur. ead. Moraliter hoc explicatur varie. 99
Occupatio. Grę. περισπασμὸς, quã vim habeat. 48
Odientes Deum odiendi ſunt, & non alij. 132. Diabolus ſummè odiendus, & qui alij.ead.
Odio Deus haberi nõ poteſt, ne à damnatis quidem, quomodo autem odio habeatur. 510
Officium liberale eſt ſerere beneficium, vt poſſis metere fructum. 446
Oleum Heb. שמן *ſchemen*, non tam propriè eſt oleum quàm vnguentum. 362
Olei vſus in conuiuiis apud Hebræos frequens. ead. Cur olei in conuiuiis hic eſſet vſus. 365
Olla סיר *ſir*, Heb. סירים *ſirim*, ſpinæ. 258
Omnis & totum ſeu πᾶς καὶ ὅλος pro diſcreta & indiſcreta quantitate ſumuntur. 507
Opera bona ſedulo ante mortem iis quibus curæ eſt vita æterna facienda. 365. Opera bona nullo vnquam tempore ſunt intermittenda. 450
Opes quibus modis honeſtè comparari poſſint. 107. Opibus nihil magis eſt opportunum ad vitia. ead.
Opportunitas, Græcè καιρὸς, Hebr. עת *heth*, dicitur. 120
Oratio quomodo feſtina & prolixa eſſe debeat. 191
Orationis finis melior eſt quàm principium, quàm variè legatur, & exponatur. 260. Significat ad auctoris mentem perſeuerandum eſſe in inſtituto. 261
Origenis opinio animas in cœlo fuiſſe, antequã crearentur, damnatur, & Hieronymus ab eo errore liberatur. 160
Os oris quid ſignificet, & Chriſtus os Patris ſui eſt, vt ibi *oſculetur me oſculo oris ſui*. 313
Oſtendere pro conferre & exhibere & cætera ſumitur. 111. Eſt pluſquam facere.ead.
Oſtia claudenda in platea quæ ſint. 470
Otium qui ſectatur eſt ſtultiſſimus. 166
Otioſi homines & deſidioſi litteras oderunt. 49
Otium ſapientiæ ſummum & honeſtiſſimum eſt negotium.ead.
Ouis maſculino genere pro pecunia dicebatur. 109

P

PAnis Heb. לחם *lechem*, & ἄρτος deriuationes & ſignificationes. 435
Panem tuum cur Eccleſiaſtes dicat. 360. & adhuc, & cur diuites panem ſuum comedere nõ dicantur. 435
Parabola quas ſignificationes habeat. 61
Parabolæ Heb. משלים *meſchalim*, & prouerbia quæ ſint, & quomodo differant, & ſimilitudo pariter quomodo cum eis conueniat, vel differat. 492. Prouerbia Salomon quot ſcripſerit, & an ſint illa quæ extant.ead.
Paradiſus quale nomen ſit & quid ſignificet. 77
Parentes debent filios erudire cum plurimis exemplis ſacris & profanis. 59
Parſimonia in cibo Auguſti, qua re Principes maximè debent excellere. 418
παρεωραμένον, eſt peccatum omiſſionis. 511
Pars pro hęreditate in Scriptura frequentiſſimũ. 92
Particula כן *ken*, & ſimilitudinem & rectum ſignificat. 329
Paſcere ventos quid ſit. 50
Paſſer ſolitarius quæ auis ſit, & multa de paſſere. 472

Paſtor vnus Deus, Chriſtus, & Chriſti vicarius Pontifex Romanus. 497
à Paſtore vno pendet doctrinæ in fide, moribuſque traditio. ead.
Patiens melior eſt arrogante, quàm variè legatur & exponatur. 262
Patientia, ſine qua non poteſt eſſe conſtantia, commendatur. ead. Patientiæ laudes. ead. Eius quædam pictura ex Tertulliano. ead. & ex Prudentio. 263. Patientia apud philoſophos tam falſa fuit quàm falſa ſapientia. ead.
Pattolotynchitæ hæretici qui fuerint, quibus nunc reſpondent Tacentes Lutherani. 131
Pauca habere præſtat quàm multa. 169
Pauperes Deus opprimi vetat grauiſſimè, & eorum miſeretur. 159
Pauperibus Deus benignè facit. 544
Paupertas illis maximè grauis eſt, qui ex ſummis opibus ad eam ſunt redacti. 181
Pauper Græcè πένης, & πτωχὸς, id eſt, inops quomodo differant. 204.205
Paupertas voluntaria & Euangelica diuitiis melior eſt. 270
Peccatum mortale vnum deſtruit omnia merita præcedentia. 382
Peccet quomodo in omni opere ſuo iuſtus. 288
Peccatores cur Deus diutius viuere ſinat, tam qui conuertendi ſunt, quàm qui non ſunt. 332
Peccatores Hebraicè רשעים *reſchahhim*, quinam ſint & propriè ſunt gentiles. 522. Peccatores habitare in ſepulchris. Hebr. צחיחה *tſechichah*, cur dicantur. 534
Pecuniæ obediunt omnia, latè tractatur, & primò lectio examinatur. 424. & ſententia fuſiſſimè multis ſententiis declaratur. 425
Pedis nomen multis modis myſticè accipitur, & quibus. 186
Peregrinatio hæc vita dicenda eſt, & omnes ſancti præſertim in hac vita peregrinantur. 246. Peregrinatio eſt vita præſens, & tormentum eſt ei qui ſuſpirat ad patriam. 246. Peregrini etiam ſunt improbi. 247. In hac peregrinatione quid cauendum ſit. ead.
Περιφέρειν idem quod περιφορὰ, & quid ſignificent. 352
περισσὸς & περισσεία, abundans & abundantia, quam vim habeant. 26
Perſeuerantiæ donum quàm ſit neceſſarium. 261
Pigritia, בעצלתים *bahhatſathaijm*, quid ſignificet. 421
Pincernarum officium fuit honorificum. 87. Pincernarum officium quale fuerit. 88. Pincernæ nomen vnde deducatur. 89
Piſces hamo quomodo capiantur, & quid hoc deſignet. 372. Piſcis Chriſtus eſt qua ratione. 373
Piſcinæ duæ Ieroſolymis quæ, & à quibus conditæ. 78. Piſcina probatica quæ eſſet, & piſcina inferior. ead.
Planctus & ſaltatio quomodo ſibi opponantur, 124. Planctus & Saltatio, Hebraicè & Græcè quomodo dicantur. ead.
Platonis de anno mundano ſententia. 40
Pluuia voluntaria quæ ſit, variè exponitur. 540.
Pluuiæ pater cur Deus dicatur. ead.
Pœna dilata poteſt exigi, non poteſt exacta reuocari. 330
Pœnitētia poſt peccatum commiſſum differenda non eſt. 315
Pœnitentiam differre vſque ad extremam ſenectutem inſanum eſt. 465
Prædeſtinatio facit vt nulla dicantur ſub cœlo noua. 41
Prædeſtinatorum & reproborum an maior ſit numerus. 54
Prædeſtinationis cauſa ad Deum referenda. 273
Prædicatores vel ſimiles qui loquuntur ad gratiam quomodo arguantur. 422. Prædicatores ſublimes è terra eſſe debent, nō tamen nubes ſine aqua. 442
Princeps temperantia & ſobrietate præ cæteris debet excellere. 415
Principem ſi quis virtutem docuerit, multos docuerit. 417
Principes coacti aliis ſeruire pro pedum ſuppedaneo. 398. Principem iuuenem quomodò Scriptura nominet. 414
Principes coniuncti pſallentibus quinam ſint, & cantores & cantatrices, quæ ibi memorantur. 586
Principes dicuntur Hebraicè שרים *ſcharim*, per *ſchin*, in ſiniſtro cornu punctum habens, & & per *ſchin*, punctum in dextro cornu habens, cantores. 587
προσφέρειν variæ ſignificationes. 241
Prodigiáne vera narrentur cùm dicitur *Terra mota eſt, &c.* an metaphorica tantùm ſigna recitentur. 517
Profunda Dei & cordis quis cognoſcere poſſit. 293. Profundum cor, & profundus ſermo, quid ſint. ead.
Properare etiam quod Hebr. הלך *halach* rectè dictum eſt. 367
πραοτηνία, id eſt, mititas & manſuetudo virtus maxima doctoris, legiſlatoris, Principis propria. 380
Probi conculcantur ab improbis vt ſcotia & purgamentum. 598
Prouidentia Dei ſaluti noſtræ per omnia ſeruit. 113. Prouidentia Dei quomodo ſe manifeſtatura tandem ſit. 143
Prouidentia Dei maximè elucet in cuſtodia Angelorum de nobis. 100. Contra negantes Prouidentiam Dei lib. Iob. ſcriptum quidam affirmant quod reiicitur, & verus eius ſcopus oſtendi

oſtenditur.201.Prouidentiam Dei negare maxima iniquitas eſt. 202. Prouidentia iterum ſtabilitur. 204
Prouidentiæ diuinę opera homo non poteſt cognoſcere. 341
Pſallere & cantare in quo differant. 524
Pſalmi non rectè iuxta temporum ordinem collocantur. 11
Pſalmus & canticum quomodo modulis different. 85
Pſal. 67. inſcriptio quæ ſit apud Hebræos, Græcos & Chaldæos 515. Intelligitur de Chriſto teſte Apoſtolo. 518
Pſalmus & canticum an differant, & quomodo. 516. Pſalmi inſcriptio לדוד *ledauid*, & *τῷ δαυίδ*, quam vim habeat. 517
Pſalmi quibus verſibus conſtent incertum eſt, & quot ſyllabis. 570
Pudefieri.Hebr. בוש *buſch*, quid ſit. 420
Pugillus. Græcè *δράγμιον*, Hebraicè כף *chaph*, quid ſit. 170
Punctorum ratio à Maſſoretis tradita incerta eſt, cui præponere debemus editionem noſtram. 310
in Purgatorio defunctorum animæ caritatem habent, & peccare non poſſunt. 358. nec mereri. ead. Purgatorium non tollit locus, qui aſſerit mortuos in eo perpetuò futuros, in quo mortui ſunt. 443

Q

QValis quiſque, tales & alios iudicat. 390
Quærere Dei quid importet. 143
Quæſtiones quibus ſe poſt peccatum homo immiſcuit quales ſint. 306
Quia particula Heb. כי *chi*, non ſemper cauſam ſed aſſeuerationem ſignificat. 354

R

RApina iudicij quid ſit. 205
Ratio Græcè ψῆφος etiam dicitur, Hebr. חשבון *cheſchbon*, quid ſignificent. 294. & 298.
Reatus nonnullos in eo manere poteſt, qui cenſetur cuſtodire legem Dei. 318
Recordari ſumitur pro curare, æſtimare, aggredi. 225
Rectitudo operis, Heb כשרון *chiſchron*, Græcè *εὐθεία* quid comprehendat. 164
Rectitudo ſæpè cum veritate confunditur, & id eſt rectum, quod eſt Deo gratum. 494
Rectus Hebr. ישר *iaſchar*, quam vim habeat. 305
Regium ad culmen euecti ex infimo loco, & contra. 179. Regum conditio quàm ſit incerta, & variabilis. 183
Reges qui & quot à ſuis ſubditis interfecti. 184. quo in periculo illi verſentur. ead. Regis ſucceſſor, ſecundus dicitur, & proprium nomen habet. ead. Reges iure hæreditario in regno ſtabiliri iure gentium ſolent. 181
Regis potentia ſumma eget aliorum manibus, vt exequatur quod vult. 316. Rex Canutus quomodo Aulicis ſuis ſuam imbecillitatem oſtenderit, & regum regi Chriſto ſuam coronam ceſſerit. ead.
Regis & principis eſt ſuos docere populos. 491
Reges munera obtulerunt templo in figuram Chriſti. 594
Reges improbi à Deo qua ratione permittantur. 397. exempla Phocæ Imperatoris, & monachi impuriſſimi ad epiſcopatum electi, hoc illuſtrant, quod de regibus improbis dictum eſt. ead. Reges non eſſe qui peccatis ſunt obnoxij, maximus error eſt. ead. Regum vita exemplum maximum eſt ſubditorum in vtramque partem. 416
Regna per ſucceſſionem etiam pueris tacito gentium plurimarum conſenſu deferuntur. 426
Religio optima quæ exercetur intuente & præſente Deo. 527
Religionem negligens an ſit irreligioſus. 197. Religionis vota obligant, non ſolùm pro tempore quo quis ea ſeruare voluerit. 198
Religioſi viri ruina non eſt ſubitanea. 420
Religioſi in ſocietate mutuis ſe debent ſtudiis accendere. 176. Religioſi faciliùs vincunt aduerſarios in congregatione, quàm ſi ſoli pugnarint. ead.
Renunciare pro abijcere ſpem & valedicere, Græcè *ἀποτάξασθαι*. 106
Res cunctæ quomodo difficiles dicantur. 38
Res ſemper in peius ruere quomodo ſit verum. 268
Reſurrectionis generalis priuilegium eſt, vt eadem res numero redeat. 43
Rex imperat vniuerſæ terræ ſeruienti, quàm varios id ſenſus habeat. 208
Rex virtutum dilecti dilecti quot modis reddant interpretes. 559. Rex ibi מלכי *malche*, plur. nu. cur dicatur, & hic rex Chriſtus, vel Deus eſt ead.
de Riſu multa, & qui nunquam riſerunt, & riſu mortui ſunt. 68. vnde oriatur. 69. Quis veritus & conceſſus ſit. ea. Ridere infantes quando incipiant, & variæ ſpecies riſus. ead. Riſus effuſior Principes maximè dedecet. 70
Riſus immoderatio noxia eſt ſanitati. 258
Roboam quis futurus Salomon prædixit hoc in libro. 104
Rota anima noſtra dicitur & cur. 486

Sacrifi

Digitized by Google

S

SAcrificium potiùs vocandum eſt obedientia mandatorum Dei quàm quælibet victimæ. 188
Sæculum pro longa & finita duratione ſumitur. 28. Hebræum עלם *hholam*, quid ſignificet. ead.
Sæculo qui renunciauit, cœleſtia tantùm, & æterna cogitet. 51
Saladinus Aſiæ domitor, quid ſecum poſt mortem detulerit iubet proclamari. 104
Salomon auctor eſt libri Eccleſiaſtis. 1. Salomon Sanctus oſtenditur, & pœnitentiam poſt peccata egiſſe dicitur 3. per Chriſtum ſecundum quoſdam ex limbo liberatus eſt. ead. Sepultus eſt in ſepulchris regum Iſraëlitarum, quod nō obtinuiſſet ſi impœnitens fuiſſet mortuus. 4. Qua ratione ab Hebræis pœnitentiam egiſſe dicatur. ead. Salomonis prædeſtinationis quæ ſigna ſint. 5. De eo quid Deus ſtatuerit, occultū eſſe voluit. 6. Patres qui eum damnant. ead. Habuit bona initia & malos exitus. 7. Qui eum ſanctum pernegant. 8. Satius eſt de hac re dubitare, quàm temere quicquam aſſerere. ead. Salomonis libri tres quo ordine ab eo conſcripti. 10. Salomon cur dicatur rex Iſraël, rex Ieruſalem, & neutro modo. ead. Libri Salomonis quomodo tropologicè patriarchis adaptentur. ead. Salomonis libri cur abſolutè dicantur libri Sapientiæ. 13. Quibus ſapientior fuerit. 15
Salomon cur ſit dictus filius vnicus, & vnigenitus coram matre ſua. 18. 19. Cur ſe regem Ieruſalem dicat. ead.
Salomon cur ſe Regem fuiſſe dicat. 44. & regem Iſraël. 45
Salomonis ſapientia quanta fuerit. 46
Salomon an peccauerit dum ad ſcientiam animum adiecit. 45. Idem arguitur, & ab Auctore defenditur. 46
Salomon quos ſapientia ſuperaſſe dicitur qui fuerint. 58. Eiuſdem ſapientia quæ fuerit, & quibuſnam in rebus ab aliis ſuperatus ſit. ea. rurſus qualis ſapientia Salomonis fuerit. 59. Salomon aduerſus eos qui deprimūt eum defenditur. 6
Salomonem præceſſit ſapientiâ Dauid, & hunc ille in diuerſo genere. 56. Salomonis ſapientia qualis & quanta. 57 Quinam eum ſapientia ſuperarunt. ea. fuit auctor quorundā Pſalmorum. 58
Salomon quid à Deo petierit, & quid conſequutus ſit. 61. Quomodo & qua ratione in delicias defluxerit, & quos in hac re ſequutus ſit. 65
Salomon publicam de ſe edidit Confeſſionem, vt Aug. & alij. 75. Eius domus magnificæ, & vineæ. ead. Salomonis ſeruorum multitudo. 79
Salomon poſtquam receſſit à Deo populum malè tractauit. 80. Eius opes quos reges ſuperarunt. 81. Eiuſdem opes quot & quantæ fuſiſſimè. ead.
Salomon quot & quanta à vicinis regibus acceperit. 85. Salomon tranſitor ſeu Hebræus ſpiritualis factus eſt. 94
Salomonis ſapientia cur iterum commemoretur. 491. Salomonis ſcripta. 492
de Saltatione & choreis qui ſcripſerint. 125. Probroſum eſt ſaltare in perſonis illuſtribus. ead. Saltatrix cauenda & non audienda, & auctores qui ſaltationes reprehenderunt. ead. Saltationes quando maximè vetitæ, & qui prorſus à ſaltationibus abſtinent. 126
Salus nullius eſt impoſſibilis dum viuit. 52
Salutaria σωτήρια ſunt omnia, quibus ad ſalutem adiuuamur. 577
Salutis & ſalutarium Deus auctor, & exitus mortis quomodo illius ſint. 578
Sancti viri quò altius virtutum dignitate proficiunt, eò ſubtilius indignos ſe eſſe deprehendunt. 292
Sanctorum animæ & quæ in purgatorio ſunt, ſciunt quando eos oramus, & pro eis oramus. 357
Sapiens Græcè θεοδίδακτος quis ſit. 102
Sapientis & ſtulti diſcrimen quodnam Deus ſtatuerit in comparandis diuitiis. 114
Sapientis deſcriptio ſatis elegans. 307. Sapientem ex vultu cognoſci poſſe, quæ Scripturæ dicant. 308
Sapientium verba quomodo pluris fiant, quàm clamores principum. 379
Sapientia quomodo in Salomone ſteteriſſe dicatur, etiamſi exciderit. 90
Sapientia informis quędam eſt, qualis eſt Theologorum quorundam, & Iuriſtarum. ead. Sapientia in Adamo poſt peccatum etiam perſeuerauit. ea. Sapientia lumen eſt & candor lucis. 97. Ei ſtudere quomodo ſit vanitas. 99
Sapientia cum diuitiis bona eſt, illæ ſine hac nequaquam. 269. Sapientia quid pręſtet hominibus. 270. Quantum diuitiis præemineat. 262
Sapientiæ vis tanta eſt, vt vultum triſtem & minacem reddat benignum & amabilem. 311
Sapientia digna eſt pane, lautoque victu, & ſapientiæ pars eſt illum ſibi aliiſque comparare. 170. Sapientes nonnulli panem ſibi ipſis non habent, ſed aliis vendunt & qui illi. ead. Sapientem præſertim ſi ſit, pauper homines nihili faciunt. 374. Sapiens pauper cur contemnatur. 378

Sapientiá ſimplex cum honore paruo, melior eſt quam ſtultitia cum honore magno. 387. Sapientia Chriſtiana ſtultitia eſt apud terrena ſapientes. ead. Sapientia & ſtultitia ſimul cõparabiles non ſunt. 388. Sapiens ad res præclaras ſibi ipſi dux eſt, numquam ſtultus expeditus. 390

Sapientia res alioqui difficiles faciles facit. 406. Sapientis & ſtulti verba in quo differant. 411

Satis non ſolùm dicitur quod ſufficit, ſed quod abundat. 225

Schola pro ſtudio litterario quare ſic dicatur. 48

Scyphi & vrceoli ad vina fundenda Græcè ὀινόχοι, & Hebr. שדה שדות *ſchiddah ſchiddoth*, qui fuerint. 87. Scyphus vnde dicatur. 88

Sciendi immodica cupiditas affinis eſt auaritię. 241. Scire qui nimis volunt, deſipiunt. 281

Scientiæ noſtræ vanitas oſtenditur. 37 Eius difficultas vnde ſit. ead. Scientia docta ignorantia eſt. 38. Scientia vocis tribuitur Spiritui Sancto. ead.

Scientiæ ſtudium quomodo vt rem peſſimam Deus hominibus dederit. 47

Scientia & malitia quàm affinia nomina ſortita ſint apud Heb. 32

Scientia laborem & dolorem quomodo addat. 63. Scientia noſtra comparata cum diuina tenebræ ſunt. 94. Scientia ab obiecto nobilis eſt. 97

Sciluri Scythæ monitum ad filios, vt in concordia ſtarent. 178

Scindens ligna vulnerabitur ab eis, hoc variè tropologicè exponitur. 404

Scribendi ſtudium non nimium eſſe debet. 499

Scripturæ diuinæ præſtantia ſupra omnes res humanas. ibid.

Scurræ multis verbis ex Plauto deſcribuntur. 430

Securitas in hac vita nulla eſſe poteſt, & ſic ſemper in tremore ſeruiendum Deo. 337. Securitas ad lapſum facilis. ead.

Selmon mons tribus Ephraim vnde dicatur. 561. quædam alia, quæ ad ſignificationem huius nominis pertinent. ead.

Senectutis incommoda quæ & quanta ſint. 466. Iterum de iiſdem & maximè de incommodo dentium, quibus carent. 469

Senex fatuus & libidinoſus maximè reprehenſibilis. 180

Senes queruli temporis præteriti accuſatores. 267

Senes quàm pauidi ad quæcumque leuia terriculamenta. 474

Senſuum viſus & auditus præſtantia. 39. in Senſibus aliis quantùm homines peccent. ead.

Sepem piorum operum hæretici remouent & alij plurimi. 403. Sepes Angelorum eſt cuſtodia. ead.

Septem numerus Iudæorum, octo Catholicorum. 436. De his numeris plurimi dicendi modi proferuntur. 437. Quæ ſit probata de his numeris interpretatio. 439. Quid ſeptem & octo numeri deſignent ead. Septem & octo nullum non comprehendunt, valetque ſententia id, quod Chriſtus, omni petenti te tribue. 440. Septem conuiuium, ſiu plures conuicium. ead. Et de numero conuiuantium. ibid. 441

Sepultura carere veteribus quàm luctuoſum, & quomodo auarus ea priuetur. 250

Serendi tempus quale nam in Iudæa & alibi. 435

Serpens & detractor æquales ſunt. 409. de Serpentum incantatione qui ſcripſerint, & cur eam Deus permittat. 410

Serui poſſintne homines alij aliis eſſe, & quo iure. 80

Seruorum imperia in dominos vbi frequentata, & exempla multa dominorum, qui ſeruis obedierunt tum religioſa tum profana. 400. Serui in equis quando ſunt moraliter. 401

Signa finis mundi vbi hic deſcribantur. 465

Silentium quomodo ſeruandum per multa ex ſacris & profanis traditur. 131. de Silentio reddenda erit ratio ſicut de ſermone. 132

in Silentio Heb בנחת *benechath*, μ̃ προσοχίας, quæ horum verborum vis ſit. 380

Sina mons & Sinai dicitur, venit à סנה *ſeneh*, quod eſt rubus. 570

Sion mons ſanctus dicitur, & multo magis Eccleſia. 570

Solis de laudibus quid veteres ſcribant, & Scriptura. 454. Solem tribus nominibus appellant Hebræi חמה חרס שמש *chemmach, charas, ſchammas*, & quid illa ſignificent. ead. Solem videre quàm ſit delectabile, & quomodo ex contemplatione ſolis Deum laudare debeamus, vt fecerunt ex noſtris P. Ignatius & Xauerius. 455

Sub ſole cur terrena dicantur. 26. Sub ſole iniquitatibus præſidet diabolus, Chriſtus virtutibus. ead. Sol quomodo oriatur & occidat in curſu annuo. 29. Sol iuſtitiæ oritur & occidit. 30

Sol qua ratione ſpiritus dicatur. 32

Solitariæ vitæ & ſocialis commoda & incommoda. 174. Væ ſoli, id eſt ſine Chriſto, & ſolus monachus dicitur ſolitarium dæmonium 175

Sollicitudo pro qua Hebraicè eſt כשרון *chiſchron*

ſchron, quid ſit. 107
Somnia ea repræſentant, quæ interdiu cogitauimus. 193. Somnium obuenit ob multitudinẽ iniquitatis, hoc quomodo ſit verum. 194. Somniis prophetarum mendacium fides non habenda & ſimilibus. 203
Somnus ſuauis operanti quomodo dicatur. 214. Somni laudes & commoda quàm plurima. 215. Somnus dulcis operanti Heb. ſeruo & cur. ead. Somnum quæ concilient. 216. Somnus fuiſſet in ſtatu innocentiæ. ead. Somnum quæ impediunt. ead.
Somnum diebus & noctibus non capere quid ſit. 341
Speciei domus diuidere ſpolia quid ſit, & de voce נוה *nauah*, pro quo ſpeciẽ interpres reddidit. 551. Eccleſia eſt quæ per domus ſpeciem intelligitur, & eius excellens pulchritudo. ead.
Spiritus Heb. רוח *ruach*, Græcè *πνεῦμα*, quid ſignificet. 150. Etiam de iumentis ſpiritus dicitur. 155
Spiritus poteſtatem habens tyrannus eſt, vel quiuis praua doctrina præualens. 394
Spiritus Heb. רוח *ruach*, plurimas habet ſignificationes & quæ illæ ſint. 448. Spiritus cum pro anima ſumitur rationalem ſignificat. 488
Spiritus S. dona communicata ſunt Patribus veteris teſtamenti, ſed non ita copioſè vt Apoſtolis. 574
Spolia qualia ſunt, quæ Chriſtus dedit Eccleſiæ diuidere. 552
ad Stabilitatem & conſtantiam exhortatio ex Scriptura. 393
Stillandi verbo & pluendi interdum animaduerſio diuina intelligitur. 539. Eſt & blandè loqui. ead.
Stimuli, Hebr. דרבנות *darbonoth*, quid propriè ſint. 494. Cur ſermones ſapientum ſtimuli dicantur. 495
Studioſi circa ſpeculationes vix dormiunt. 340
Stulti qui in Scriptura dicantur. 53
Stultus quis verè dicendus ſit. 283
Stulti fieri debemus, vt ſimus ſapientes, ait Aug. 342
Stultorum inſaniſſimum genus, qui lætãtur cum malefecerint. 352
Stultus vnus proiicit lapidem in puteum, & multi ſapientes non extrahunt. 381. Stulti ſermones quales ſint. 412. Stultus verba multiplicat, etiam cùm pauca loquitur, hoc quomodo ſit verum. ead.
Subſtantia pro opibus Græcè quomodo dicatur. 84
Sudare quæ partes ſoleãt, & quomodo ſudor exprimatur. 93. Sudatoria qualia eſſent, & quæ perſonæ in eis obierint. ead. Sudor impropriè quandoque ſumitur. 105
Suſcipere *ὑπολαμβάνειν*, idem eſt quod reſpondere apud Auctores. 565
Sylua germinans, ſeu ſaltus Libani quis eſſet. 79

T

TÆdium vitæ quos cepit, & qui mori deſiderarunt. 103. Cur Sanctos viros hoc tædium capiat. ead.
Talentum auri Hebraicum, cuius eſſet valoris. 82. Et talentum argenti, & drachma. ead.
Templum pompaticè intrandum non eſt, & quid hoc ſit. 187. In templo res ſacræ & docendæ & audiendæ ſunt. 189
Templi tres partes porticus, templum externũ, & oraculum, Heb. quomodo dicerentur. 606
Templa ingreſſuris quid cogitandum ſit. 186. Templi varia nomina. 187. Hebraicè, *bethel*, & Græcè *κυριακὸν* dicitur, & myſticè quid ſit. ead.
Tempus omnia habent, hoc variè explicatur. 118. Temporibus ſuis omnia à Deo miſcentur. 119. Tempus eſt duratio cum fluxu continuato. ead. Tempus habendum in pretio, ex quo pendet æternitas. 120. Tempus naſcendi, & moriẽdi, cur primo loco poſitum. 122. Tempus occidendi & ſanãdi variè exponitur. 123. Tempus ridendi & flendi quomodo intelligatur. 124. Tempus ſpargendi lapides & colligendi quodnam ſit. 126. Morales huius dicti ſenſus. 127. Tempus amplexandi & vacandi ab amplexibus quando ſit. 128. Tempus acquirendi & perdendi. 129
Tempus ſcindendi, & tempus conſuendi quale ſit. 130. Tempus tacendi & loquendi quale. 131. Tempus dilectionis & odij, & quæ amanda, & odienda. 133. Tempus belli & pacis. ead. Tempus omne quaſi vnum eſt numquam deficiens. 143
Tempus quibus breue aut longum ſit. 226. Temporis nullam moram ſentiunt qui æterna fruuntur beatitudine. ead.
Tempora antiqua mirantes, noua omnia faſtidientes arguuntur. 268
Tempora quantùm mala ſunt & fuerunt, & ſine dubio erunt. 266. Temporum præſentium, & præteritorum ratio diuerſa. 267. Tempora legis Euangelicæ quæ quibus præſtarint. ead.
Tenebrarum nomine ingentes calamitates, vt lucis læta omnia deſignantur. 221. Tenebrarum item nomine carcer & vincula, & infernus denotatur. 222
Tentare & probare Dei eſt tantùm ratione noſtri. 148
Termini vitæ noſtræ à Deo poſiti ſunt. 225
Ternarius numerus nunc multitudinem nunc paucitatem deſignat. 1178

Terra quomodo in æternum ſtare dicatur. 27

Terra eſt mater omnium, & ex terra formantur omnia. 151. Terræ epitheta plurima, & de infantibus cur tolli dicebantur. 152

Terræ motus metaphoricè quid deſignet. 538

Teſtificari Hebr. העה *habhah*, quot habeat ſignificationes 225. Græcè μαρτυρεῖν. Hebr. reſpondens qualem habeat ſignificationem. 226

Thales Mileſius à vetula reprehenſus, qua ratione multi reprehendendi ſunt. 246

Timorem Dei quæ nobis incutere debeant. 142

Timor perfectus quid importet, & de timore multa. 505. à Timore (δέος enim timor eſt) τοῦ θεοῦ, & Dei nomen ducitur. ead.

Timere eſt adorare Deum ſeu colere, & λατρεία à timore nomen habet. 506. Timor plenitudo legis eſt. 507

Timor & filialis & ſeruilis probantur & eorum commoda. 204

S. Trinitatis myſterium vbi deſignetur in hoc opere & alibi. 97

S. Trinitas incompoſitæ naturæ rumpi non poteſt. 177. Trinitas in Chriſto eſt nempe corpus, anima, diuinitas. ead. S. Trinitatem Brachmanes quali funiculo deſignent. ead.

Triſtitia & lætitia laudantur & vituperantur. 255. Triſtitia & lætitia quomodo copulari poſſint. ead.

V

VAna quæ Scriptura nominet. 23. Vana idola ſunt. ead.

Vanitatem rerum qui & quales viri oſtenderint. 25

Vani ſunt Aſtrologi, Incantatores, & Arioli. 446

Vanitas triplex eſt naturæ, culpæ, miſeriæ. 14. 21

Vanitates decem, quæ hoc libro refutantur. ead.

Vanitas vanitatum quam vim habeat. 20. Vanum quid ſit. 21. Vanitatem omnia prædicanti Salomoni credendum. 23

Vanitas vanitatum & omnia vanitas, cur in fine libri repetatur. 490

Velocium curſus non ſaluat eos à morte, vbi exempla velocium. 368

Velox fortis eſt ſeu robuſtus. 36

Venire bonorum eſt, ire malorum, quod refutatur. 65

Ventorum duo præcipui ſunt Auſter & Aquilo, & omni tempeſtate perflant. 445. Venti ſunt ſpirituum malignorum tentationes. 446

Verba quorſum dicantur quæ hic liber continet. 27

Verbum פתגם *pithgam*, Chald. quid ſignificet. 330

Verba voluntatis Hebr. חפץ *chephets*, rectè interpres reddidit verba vtilia. 493. Verba nonniſi bona & ad ædificationem nemo proferre debet, ſed minimè omnium ij qui præſunt. ead.

Verbum Hebr. אמר *omer*, latè patet, & poteſt ſignificare Filium Dei. 546

Veſtimenta candida quæ Eccleſiaſtes nos vult habere quid ſignificent. 362

Veſtimenta alba quid præterea ſignificēt, & qui ea meritò geſtant. ead.

Videre vitam, & mortem eſt experiri. 364. Viſio Dei eſt beatitudo noſtra etiā iuxta Chaldaicum paraphraſtem. 452

Videre, & timere apud Hebræos habent verba valdè affinia. 474

Vidua Hebr. quare dicatur אלמנה *almanah*, & aliter. 529. Viduis inferre iniuriam quàm graue ſit. 530

Vinum pro qualibet voluptate ſumitur, vnde conuiuium vini. 73

Vini moderatus vſus laudatur, & quid ex eo Chriſtus fecerit. ead.

Vini proprietas lætificare cor hominis. 423

Virgines Hebr. עלמות *hhalamoth*, dictæ ſunt, quæ publicum ignorant. 587

Virtus Hebr. צבא *tſeba* dicitur, de quo nomine multa dicuntur. 548. Hebræum nomen rectè per virtutem explicatum eſt contra Eugubinum. ead.

Virtutes bonos dies viuenti faciunt, vitia malos. 266

Virum vnum de mille, mulierem nullam ſe reperiſſe quo ſenſu Salomon dixerit. 299

Viſio Dei ſola ſatiat. 39

Vitæ ac ipſius hominis comparatio cum vmbra frequens in Scripturis. 248

Vitæ vſura conceſſa nobis eſt non abſolutum dominium. 323

Vitæ breuitatem quot quibuſve modis veteres declararunt 367

Vitta aurea quid ſit. 481. גלה *gullah*, Hebr. dicitur quæ eſt phiala, & lenticula, & hominis vitam ſignificat. 483

Viuis eſt ſpes qua non ineſt mortuis, hoc variè explicatur. 353. Viuos & mortuos quomodo iudicabit Chriſtus, ſi omnes morituri ſunt. 354

Vmbræ voce creberrimè ſignificatur protectio. 335

Vnguentum Hebr. שמן *ſchemen*, & oleum idē ſunt, & vnguentorum vſus frequens apud Orientales. 249

Vnius moris in domo quàm varie legatur, & quinam ſint. 531. יחידים *iechidim*, hi apud Heb. dicuntur, & cur. 532

Voci ſuæ vocem virtutis quiſque dat, qui quod ſuadet, prius aliis cognoſcitur perſuaſiſſe. 604

Vola

Volucris Heb. עִפּוֹר *tſippor*, vel gallus vel paſſer eſt. 472
Voluptas quantùm ſit noxia multis oſtenditur. 68. Voluptatis partes riſus & gaudium.ead.
Votis homines damnati dicti ſunt qui ea non exoluerunt. 196. de Voti conditionibus, & aliis ad votum ſpectantibus multa breuiter. ead.
Vota Deo ſoluenda. 194. In votis quanta eſſe poſſit mora.ead. Votum quid ſit,& cur tardari non debeat voti executio. 195. Poſſunt ſanctis nuncupari.ead.
Votum cum debitis conditionibus factum, eſt bonum opus,& obligationem inducit. 198
Votum non temere faciendum, ſed magna cum conſideratione.ead.
Vrbem quis primus condidiſſe dicatur. 123.124
Vt conſequenter non antecedenter ſumitur, quando Deus dicitur operatus aliquid per ſe malum. 138
Vxor defuncti non fert ſecum omnia bona quæ fuerunt prioris viri. 228. Vir omnium bonorum vxoris adminiſtrator non eſt vel dominus.ead.

X

XA'ρισματα quid ſint. 376

Z.

ZElus in vtramque partem ſumitur, & amor & odium. 159

DEO IESV CHRISTO
LAVS ET GLORIA.

Digitized by Google

ADDENDA QVAEDAM, QVAE Auctor huc miſit, poſtquam maior libri pars impreſſa fuit, & ſuis locis inſeri non potuerunt.

PAgina 24. Cap. 1. verſ. 2. circa illud (Et omnia vanitas) poſt iſta (Hugo Victorinus) & ante (Claudamus) adde, Affinis de hominibus omnibus in alio Pſalmo ſententia [a], verumtamen vani filij hominum: mendaces filij hominum in ſtateris, vt decipiant ipſi de vanitate in idipſum; filij אדם *Adam*, & filij איש *Iſch*, tum vulgares ac minores, tum præcipui atque maiores, plus videntur eſſe quàm ſint; ideóque vani, mendaces, deceptores ſunt, vt reddit Theodotus ὡς ῥοπὴ ζυγῦ, vt momentum ſtateræ, & quam vocant lingulam, qua nihil mobilius, & ad decipiendum facilius, ſi coniiciátur omnes in alteram lancem, & ipſamet in alteram vanitas, deprimetur poſterior, ac deprehendetur ita vani mendacéſque homines, quemadmodum obſeruauit Caietanus [b] quod quidam dicto legunt loco eleuentur ſtateræ.

a Pſ. 61. 10.
b Ibid.

Atque vt intelligamus huius celebris quanta ſanctitas etiam ſit ſententiæ; ſimul quam religioſam iuramenti fidem vel eum ipſis barbaris Ethnicíſque eſſe, cœleſte iubeat Numen, teſtatur Maffæus [c] noſter cū in India pro Euangeliis, Bibliíſve, quæ Chriſtiano ritu tangenda erant, liber prolatus eſſet, in quo varij generis luſus, & cantica Luſitanico ſermone ſcripta continebantur, nonnullis tamen immiſtis, vt fit, ſententiis moralibus atque diuerbiis, incidiſſe Chriſtianum, qui iurare debebat in hæc verba: Vanitas vanitatum, & omnia vanitas; tunc diuino correptum horrore iuſtum & legitimum id iuſiurandum habuiſſe, ac ſi pro vulgari eo libro ſacroſancta vtriuſque teſtamenti volumina contigiſſet.

c Lib. 7. Hiſtor. Indic.

Pag. 25. Cap. 1. verſ. 2. omnino in fine. Recitat Paulus [h] Burgenſis Hebræorum gloſſam in hæc ipſa verba, quæ hactenus expoſuimus: Omnis lex quam addiſcimus in præſenti tempore, vana eſt reſpectu legis Meſſiæ. Quæ quidem Gloſſa, inquit Burgenſis, multum continet veritatis. Nam ſicut medicina quæ non confert ſanitatem, vana dicitur; ſic lex vetus, quæ non ducebat ad beatitudinem, vana diceretur, ſi nō ſuperueniſſet lex noua, quæ ad beatitudinem inducit. Dixi ſupra Fulgentium triumphos Romanos, ludóſve cū ſpectaret, appellauiſſe vanitatem: Hieronymus [i] ait de illa intelligi poſſe Ciuitatem vanitatis, quam prædicit Eſaias [k] atterendam. Si enim, inquit, de cœlo, & terra, & de omnibus quæ terrena ſunt, dicitur: vanitas vanitatum, omnia vanitas, quanto magis hoc de vna vrbe dicendum eſt, quæ totius orbis pars modica eſt? Exponit ibidem de eadem ſupplicia in Apocalypſi [l] prænunciari.

h Addit. 1. in Epiſt. ad Hebr.
i in c. 24. Eſa.
k c. 24.
l c. 17.

Pag. 28. Cap. 1. verſ. 4. ante (in æternum) in fine. Adde, Franciſcus [a] Georgius Venetus docet terram dici ſtare in æternum tanquam centrum circa quod omnia gyrant: aut alludere Salomonem ad terram viuentium, quæ ſit eſſentia diuina ſemper ſtans, & à motu penitus abſoluta: cum quodammodo tamen dici poſſit DEVS moueri alia ratione, vt eum mitti & venire dicūtur ad nos diuinæ perſonæ: & omnia ab eſſentia diuina tanquā à primo fonte pullulant; ſicut & moueri terra dici poteſt producēdo plan-

a In Problem. ſcript. tom. 5. in 90.

tas. Non magis hic repugnat motus ſtabilitati diuinæ, quàm in eodem
b Probl. 91. DEO numerus vnitari eiuſdem. Docet item [b] cum in Prouerbiis [c] moueri
c c.30.21. dicitur terra per tria, poni cōtinens pro contento, terram pro habitatoribus.
d Lib.1. Auctor [d] verò Antikeimenωn vetuſtus ſanè doctúſq; ttitum illum tradit
conciliandi modum, quo pacto ſtet in æternum terra, & toties tamen, tum
e c.24.24. in Iob [e] indicetur mutari: nempe terram, cœlúmque per eam quam nunc
f 1.Cor.7.31. habent imaginem trāſire, quod ait Paulus [f], præterire figurā huius mundi,
tamen per eſſentiam ſine fine ſubſiſtant, non alia condenda, ſed renouanda: iuxta illud [g], Mutabis eos, & mutabuntur. Indicio eſſe vltimæ illius
g Pſal.101.28. mutationis præſentes viciſſitudines noſtris vſibus ſeruientes, dum hyeme
tellus areſcit, virideſcit vere: cœlum quotidie caligine noctis obducitur,
h 17. Moral. c.5. & diuina claritate renouatur, &c. Hæc ex Gregorio [h] videtur trāſcripſiſſe.

Pag.34. Cap.1. verſ.7. immediatè ante (Flumina) adde, Ambroſius [a]
a Epiſt.19. edit. Roman. ad Conſtantium. inter alios myſticè de Scriptura ſacra explicat, quæ habeat in ſe ſenſus profundos, altitudinem propheticorum ænigmatum, in quod mare plurima
introierint flumina. videlicet quicquid prophani continerent libri, diſci-
b Lib. de doctrin. Chriſt. & de Ciui. plinarum quoque externarum in diuinarum mari ſcripturarum reperitur,
ac ex eo magna ex parte promptum, vt ſæpius obſeruat Auguſtinus [b], &
c 2. Conſtitut. c.6. Clemens Romanus [c], & Caſſiodorus [d], idémque Ambroſius [e], etſi quædam minus neceſſaria ab iis deſpecta monet, vt de Geometria, Arithmetica,
d Proœm. in Pſal. & ſimilibus: Ceterum in iis eſſe theſauros ſapientiæ & ſcientiæ diuinæ.

e In cap.2. epiſt. ad Coloſſ. Franciſcus Venerus [f] opinionem ſequens omnia flumina omnino à mari oriri, nec illa, fontéſve oriri poſſe ex vaporibus reſolutis: ait ea re
deſignari effluxum animarū, quæ veniūt à mari magno diuinitatis in hunc
f In probl. ſcript. tom.5. in 89. mundū inferiorem, vt iterū reuertātur ad mare & fontem primum; quemadmodum fecit Pater omnium noſtrum CHRISTVS, qui dixit [g], Exiui
g Ioan.16.28 à Patre & veni in mundum: iterum relinquo mundum & vado ad Patrem.

Pag.38. Cap.1. verſ.8. Circa verbum (difficiles) in fine omnino. Adde,
n Epiſt.121. c.14. Doctam quoque Auguſtinus [n] nominat ignorantiam, & de eadem ſciendi difficultate nonnihil Caſſianus [o].

o Colla.10. c.8. Pag.45. Cap.1. v.12. (fui rex) in fine, adde Frāciſcus Venetus [h] cōſentiens
h Problem. ſcript. to.5. in 82. Zohar & Hebræis idcirco vult Salomonem dixiſſe (fui rex) quaſi tunc non eſſet: quia in deſerto, quo deductus fuerat ab Aſmodai, dedit volumen hoc in quo cognouit omnia vana eſſe, quibus in regno potitus fuerat. At hæc ſunt Hebræorum deliria.

Pag.55. Cap.1. v.15. In fine. Atenim ſententiam iſtam noſtram de ſtultorum numero infinito præter ea quæ initio attuli, confirmat Bias apud
a Lib.7. epiſ. ad Attic. epi.7. Laërtium dicens τὲς πλείςες εἶναι κακὲς plurimos eſſe malos (Cicero [a] rurſum: deteriorum magnam nationem, bonos ſingulares. Cecinit & id in Satyra Iuuenalis [b]
b Saty.13.

—& Catilinam

Quocumque in populo videas, quocumque ſub axe,
Sed nec Brutus erit, Bruti nec auunculus vſquam.
Rari quippe boni: numero vix ſunt totidem, quot
Thebarum portæ, vel diuitis oſtia Nili.

c In Timone. Tale illud Luciani [c] οἱ ἀγαθοὶ δυσεύρετον χρῆμα, καὶ πρὸ πολλῶ ἐκλελοιπὸς ἐκ τῶ

Ciu

βἰν ὅπερ οὐδὲ ὁ λυγκεὺς ἂν ἐξεύροι ῥᾳδίως, ἀμαυρὸν οὕτω καὶ μικρὸν ὄν· καὶ γὰρ οἱ ἀγαθοὶ ὀλίγοι εἰσίν. Boni poſſeſſio eſt.quæ haud facile inueniri poteſt: vt quæ iam dudum è vita exceſſerit:adeo obſcura atque puſilla,vt illam vel lynceus vix dum inueniat.

Pag. 153. Cap. 3. verſ.20. Circa dictionem (terra) poſt verbum(adaptantur)immediatè ante(Solet) Adde, Aliqui [a] per terrã intelligunt chaos, quaſi alluſio ſit ad obliquum caſum *χοὸς*. Sed & arbitrantur initio conditam ſine omni forma materiam:& id innui in libroSapientię [b] per materiã inuiſam:& in epiſtola ad Hebræos:vt ex inuiſibilibus viſibilia fierent. Verum adi , ſi placet,quæ diximus in expoſitione Sapientiæ. *a Salmerõ to. 1. pagin. 170. & 171.* *b c.11.18.*

Pag.184.Cap.4.ver.15.l.2.Poſt(probatio) Adde,ſatiſque longum contexit Petrus Damianus catalogum ſcribens ad Agnetem Auguſtam [c]. *c Citat Baronius tom. 11. annal.*

Pag. 199.Cap.5.v.5.Circa iſta(Vt peccare facias carnem tuam)poſt(Hieron. Auguſtinus)ante(qui non dubitant) Vetus quidam rythmi auctor de Magdalena ante annos 600. & alius vocatus S.Ioannes ſermone de eadem quos nuper ex Manuſcriptis edidit Ioannes de Boſco Cœleſtinus in Bibliotheca Floriacenſi.

Pag.200. Ibidem poſt(In vas tranſlata gloriæ) Adde , Et in vetere iam dicto rythmo,

In domo quippe Simonis
Cùm eſſet(Chriſtus)*cum diſcipulis*
Maria ſupplex humilis
Famoſa quondam meretrix
Locum quærit remedij.
Item,
O felix illa meretrix
O cor ardens mulieris
Incendium libidinis
Quæ pijs necat lacrimis
Vulnus & fœdum pectoris
Crine detergens capitis.

Pag.206. Cap.5.verſ.7. in fine,Adde,Prodit Optatus [i] de Conſtantino cùm Donatiſtæ in ſua cauſa iudicẽ ipſum interpellauiſſent, ſiue vt de Gallia iudices ſibi dari præciperet,pleno liuore (i. zelo & ira,ſed iuſta)Petitis à me in ſeculo iudicium,cum ego ipſe CHRISTI iudicium expectem. *i 1.Cont.Parme.*

Pag.210.Cap.5.ver.9.in fine verſuum ,(ſi quantas &c.)immediate ante (Hugo) Adde,Euſebius [a] narrat Conſtantinũ aulico cuidam ex ſuis(Ablauius is fuiſſe creditur Chriſtianis iniquiſſimus) ab ſe prehenſo dixiſſe, Quouſque tandem,ô bone,hanc inexplebilem auaritiam cumulamus(tàm longe abfuit ab auaritia Conſtantinus , quam illi calumniator impingit Zozimus [b]) Deinde cum corporis humani perfectæ ætatis circumſcripta menſuram haſta,quam manu tenebat humi impreſſiſſet: hæc prolocutum; omnes vitæ diuitias,& totius orbis opes,ſi domi haberes tamen plus hoc à me circũſcripto agello nõ poſſidebis: ſi & illud fortè poſſederis. Vaticiniũ fuit in vltimis verbis,ſi Ablauius fuit,cui loquebatur. Nam poſtea fruſta- *a 4. Vita Cõſtan. c.29. & 30.* *b Lib.2.hiſto.*

 tim

c In vita Philoſop. in Soſipatro.

tim diſſectũ prodit Eunapius [c] in modum pecudis, quæ publico in epulo conciditur;nec in ſepulchrum illatus creditur.

Pag.229. Cap.6.verſ.3. Circa illa(Si genuerit quiſpiam centum liberos) poſt illa verba,(filias ſexaginta)ante (Thaumaturgus) Ex profana hiſtoria omittimus exempla,quæ ſimul ponit auctor theatri vitæ humanæ volu. 2. lib.5. ſiue illorum quibus copioſam prolem vna,ſiue quibus vxores plures ediderunt.ſuperare fidem videtur ex pellicibus Artaxerxis cẽtum decem liberos, Herotimo Arabum regi ſexcentos fuiſſe,vno partu reperta dicitur quæ quinque,ſeptem nouem. 12.22.36.60. immo ſi credi poreſt quæ mille quingentos quatuordecim vel 365. vel 350. protulerit.Auctores apud auctorem illum conſule. Romæ viri graues mihi retulerunt in ea vrbe ætate noſtra vnam,alterámque ſimul effudiſſe viuentes duodecim quindecimve, & id quidem ſe accepiſſe vel ex ipſiſmet genitricibus vel ex recenti adhuc fama.

Pag.268. Cap.7.verſ.11. Circa finem, in fine periodi quæ incipit,Sed plura &c.poſt(eleganter)Adde,Tale aliud Lyrici *.

** Hora. 3. carm. Ode 6.*

Ætas parentum peior auis,tulit
Nos nequiores;mox daturos
Progeniem vitioſiorem.

g In Pſ. 33. concione 2.
h Pſ. 33. 13.

Inde quoque fabula de ſeculis aureo,argenteo,æneo, ferreo.Auguſtinus [g] item reprehendit eos qui parentum priores meliores ac meliores dictitant dies fuiſſe,dum explicat Pſalmi verba [h], Quis eſt homo, qui vult vitam, diligit dies,videre bonos,

Pag.281.Cap.7.verſ.17. Circa illud(Neque plus ſapias,quàm neceſſe eſt) in fine, Adde. Nazianzenus [d] hac ſententia ſuadet moderationem in diſputationibus. Denique ſapienter dictum

d Ora.de modera. in diſput.
e Martial.lib. 14.epig.181.

[e] *Quiſquis plus iuſto non ſapit,ille ſapit.*

a ca.5.25.& ſeq.

P.283.Cap.7. v.18.Circa finẽ.poſt(veniſſent)ante(Moritur)adde,Idem cẽſeri poteſt de Baltaſſare,cui Daniel [a], exponens ex Scriptura manus primum verbum MANE, quod Chaldaicè bis ſcriptum ſignificatur deinceps; i. numerando numerauit, nempe diligentiſſimè, atque ad minimos calculos, dixit, numerauit DEVS regnum tuum, & compleuit illud. Id paſſim intelligunt de tempore ſeptuaginta annorum captiuitatis,apud Ieremiam [b]: vel ad ſomnium patris eius ſiue aui Nabuchodonoſor quo ſignificabatur transferendum regnum Babylonicum ad Medos & Perſas [c]: aut de futura Babylonis euerſione vt prædixerant [d] Eſaias,& [e] Ieremias.At illud ſecundum verbum THECEL, cum declarauit,appenſus es in ſtatera, & inuentus es minus habens, licet aliqui de meritis minoribus quàm vt regno dignus eſſet,alij quod minus auctoritatis haberet quàm ante, quippe mox regno vitaque priuandus:tamen melius Hieronymus [f] interpretatus videtur,inuentum eſſe minus dierum habere quàm poſtulabat ætas naturaque ipſius, & ante diem naturalis mortis violenta nece præripiendum: denique moriturum in tempore non ſuo.

b c.25.12.
c Dan. 2. 32.
d c.13.& 14. & 21.& 47.
e c.50.toto.
f In Dani.

k Lib. 1.
l Cap.vlt.11.

P.316.Cap.8.v.3.In fine,Adde,Auctor antikeimenon [k] conciliat iſtũ locũ cũ loco Apocalypſis [l],qui nocet noceat adhuc,& qui in ſordibus eſt,ſordeſcat adhuc,docẽs id non præcipiendo dici,ſed prędicendo,& prophetat:

quemadmo

quemadmodũ & in Pſalm.[m] Conſummetur(ſic enim legit)pro(cõſumetur) *m Pſal.7.10.*
nequitia peccatorum,hoc eſt,maior ſit etiam quam illa quæ ſumma viſa eſt
eſſe,nempe crucifixionis CHRISTI:quoniam magis peccant qui nolunt
rectè viuere & oderunt præcepta veritatis pro quibus crucifixus eſt Filius
DEI.Conſummetur,ait Auguſtinus[n],nequitia peccatorum,i.perueniatur *n Ibidem.*
ad ſummam nequitiam,vt poſſit iuſtum iam venire iudicium.

Pag. 347. Cap. 9. verſ. 1. Poſt(Climacus)immediate antè verba textus
(Opera eorum) Adde,Dignus qui hac de re tota legatur pius iuxta & do-
ctus,atque antiquus Auctor,qui pro ſua modeſtia nomen proprium tacens
Idiota dici voluit[d].Diſtinctè admodũ & more ſcholaſtico,ante vſum theo- *d Lib.vlt.con*
logiæ ſcholaſticum,tractat præſentem locum, & omnem dirimit contro- *templa. qui*
uerſiam,docétque propter gratiæ incertitudinem quanti referat mortem *eſt de morte,*
timere,& ad eam ſeſe comparare. *c.11.*

Pag.364.Cap.9.ver.9.Immediatè ante verba textus(Cũctis diebus &c.) *i Lib.13.fere*
Adde,Amatorum blandientium hæ voces tritæ ζωὴ, ϗ ψυχὴ, vt legere eſt *toto.*
apud Athenæum[i], Martialem[k], Iuuenalem[l], Latini dicunt quoque *k Lib.10.*
ſæpenumero anima & vita mea,anime[m] mi. Idipſum vſurpant Itali vita *epig.in 67.*
mia,anima mia,cuore mio,bene mio,&c. *l Satyr.6.*
m Valerius

Pag.485. Cap.12. verſ. 6. lin.14. Circa verba textus (& conteratur hy- *Cato: Meca-*
dria,&c.)poſt nomen(iſchuria)immediate ante(Lyranus) Adde,Cato[a] il- *nas de Hora-*
lud explicat per lotium ire:hoc peridem ſubſtillum eſſe. *tio mortuo.*
a De re ruſt.

Errata vel quædam immutata ab Auctore obſeruata ſic ſuis reſtituantur locis.

PAgina 5.linea 27.Ex Canoniſtis præter. p.6.l.22.*ſic lege*, proſecuti ſunt, quemadmodum Manaſſis peccatum extat in libris Regum, pœnitentia in Paralipomenis. Priuſquam,&c. *quæ verba delenda ſunt in fine* §. 8.l.32.ſpirituum. 9.l.6.te condemnabo. l.9. e r.petira. l.23.Hieronymus, Bachiarius. 11.in margine, k Dial.lib.4.c.4. 13.in marg. *b* Oeconom. 15.in marg. *l* In 20.de Ciu. 18.in marg. *o* Lucæ 1.7.& ſeq. 19.l.29.monet. 20.l.23.Vanitas vanitatum,dixit Eccleſiaſtes,vanitas vanitatum, & omnia vanitas. 21.in marg. *r* Par.2.de vn. 22.in marg. *ſ* 2.cont.Eunom. 23.l.13.ab ea oculos. 26.l.1.Solem. 27.l.1.præterit. l.20.vnquam. in marg. *m* 1.de Trin.cap.28. 28.l.2.Ruperti (7. de Trinit.c.9.) l.5. לעולם *lehholam*.in marg. *f* in caput 1. l.26.affirmat nunquam. 30.l.1.conuexam. 31.l.4.diei. in marg. *g* hom.14.& 27. 32.in marg. *d* Opuſc.10.ad. 35.l.2. *ἐμπιπλαμένη*. 36.in marg. *l* lib.2. Meteor. 37.l.21.ait is qui Sapientiæ librum ſcripſit *d*, quæ.in marg. *e* cap.8.17. ibid. *g* Ep.168. 40.l.16.eoſdem fieri: ali. l.25.aut 23760.vel. ibid.vel 12000. vel 6000.vel 3000. l.26. vel 59.variant. 42.l.13.inuentæ. ibid. graphici. l.15.demirari,vel indignari. 48.l.15.ענה *bhanah*. l.19.hæc vox i. l.24.*dele*,rum præterea quia laxamento indiget. l.26. laboriferis tribuantur. 49.in marg. *d* Lib.de breuit.vitæ.c.13. l.20.vacuam. l.38.iunxit verbum. 53.l.17.Hebraicum. l.28.Chriſtus. 57.in marg. *n* 2.Paral.9.23. infrà *a* 3.Reg.3.q.7. 58.l.39.multiplicatum. 61.l.4.concurſiones m. 65.l.17.ſp.eam videamus & in ænig. 66.l.7.Adeſdum age,Ag. l.9.quoque verbum c. 67.l.4.ſtillas ten. 68.in marg. *ſ* Cuſpian.& Sabell.lib.7. Enn.7. ibid. *t* Rhodig. lib.4.c.48. 74.l.32.Videntur Latini Int. l.35.*ἀγαθὸν*. 77.l.1.duos muros. 79.l.13.Poſſedi ſeruos. 81.l.20.ſtibinos. l.27.& octo millia. 82.l.17.perfectionem. 83.in marg. *g* Io.Boterus. 84.l.14.penè pondo auri aduecta. 87.l.9.diſtincti,ita. 88.l.45.poculorum. Sc. 89.l.12.Clemens Alexandrinus, *Adde*, Denique Antonius Perſius in opere Italico de potu calido. 95.l.27.Chald.Paraphraſis. l.30.nam quæ vtilitas eſt viro. 96.l.8. præpoſuerit. 99.l.22.cogitationem. 103.l.5.aſtricto inſtituto, *Adde*,& docti vocabulum Daniel (c.11.33 c.12.3.10.) non ſemel vſurpet in dicta illa notione. l.36.vt eorum cauſa. 109.l.41.non viui tantùm,ſed mortui. 112.l.45.Vir inſipiens n. 112.l.4.tolerandæ. *ibid.* Bonoſo. 114.l.31.Chaldæus priorem expr. 117.l.26. In alicuius oculis dicatur. l.33.& paſtio ſp. 122.l.1.primas combinationes. 124.l.20.bil. & gaudium. 126.in marg. *k* Conſtantin.apud Euſeb.lib.4.vitæ,cap.18. l.30.quæ extructa ſunt. 128.l.26.ſacrificaturum deeet. 129.l.38.ab.res noſtræ. 133.l.1.pro quo non cont. 138.l.38.vitam ducat in. 145.l.4. fil.Otanem. 146.l.1.poſſe,tunc. 151.l.26.& 27. Et omnium rerum vocatur. 153.l.25. Quis nouit ſi ſpiritus filiorum Adam aſcendat ſurſum, & ſi. l.40.longè diſtamus à brutis (quæ. l.46.credere deberet. 154.l.3.Carnales ac. l.22.vnde gig. 156.l.21.aut per pœn. 161.l.8.Vel anima ſeiuncta. 162.l.25.& prophetat. 165.l.15.putr.oſſium. 169.l.21.cum illo,atque. 171.l.45.fratres,& alios non curare af. 175.l.1 erigamur. 182.l.39.præſumptionem ſeſe. 184.l.39.Delphini. l.44.aut Chriſtum. 188.l.4.habent donum. 189.l.17. Pr.fauces quant. 196.l.37.auferat,ita vt ſi voueamus (non. 203.l.4.Carpentarius. l.8.q. h.fidē ſom. 205.l.21.Chaldæa (In. 208.l.14.הויה *hoiah*. 221.l.10.*ἡγεῖσθαι ἐπὶ*. l.42.per *σκότον*. 224.in marg. *c* Pſal.111. 225.l.44. ענה *hhanah*. 226.in marg. *a* Luc.10.40. 228.l.27.ditati ſunt. 230.l.5.illos refutans. 236.l.26.vti noluit. 237.l.31. & anagogiæ. 238.l.21.*dele*,& diuitis. 239.l.26.& 27.dele, }). 241.l.25.& ſimiles al. 242.l.24 DEI, quia. 250.l.33.qua laus. 251 l.4.ar Hebr l.14.& 16.haſchem. 253.l.16.*dele*,ad. 255.l. 23.gaudere vult. 256.l.17.reddunt conit. 258.l.38.quer.cum DEO. 259.l.45. יהולל *iehalel*. l.46. יהתל *iehatel*. 263.l.9.firmat. 265.l.23. *πρωτιστεῖς*. 269 l.16. hæc cum. 273.l.42. quiſnam non perti. 274.l.36. lethaken. l.41.lithkon. 277.l.33. deprehendetur iniqua. ibid.in marg. *i* & lib.7. 281.l.23. oporteat.) *Adde*, Nazianzenus quoque vtitur eodem teſtimonio cùm agit de moderatione in diſputationibus. 285.l 2. recedétque. 289.l.1.al.peccent:In. l.19.æquè in. 290.l.6.non audienda. 292.l.38.rerum quæ quò. ibid.alræ. 294.l.31. חשבון *cheſchbon*. 298.l.31.& neutraliter app. 302.l.10.1000. 303.l.8.ex illo morali. 304.l.9.diſputando. 305.l.10.ſententiæ,h. 308.l.8.*dele* curæ. l.21. ab ſe conuerſi. 309.l.5.hoc eſt,in ſpir. l.43.vehhor. 310.l.37. Ieſchunne. 311.l.33.exporrectus

rectus. l.41.iudico. 312.l.43.pronuntio. 314.l.30.*dele* Id eſt. 317.l 7.accepi pt. Didacũ Philippi II. Hiſpaniarum regis ſilium,adhuc p. l.9.imbecillitate, à B. Ludouico Gonzaga noſtro in puerili æquè ætate ſenile reſponſum dante,vt cũ ipſe m. l.12.*poſt* (imperio) *adde*, quamlibet latiſſimè dominari videretur. l.24.operibus ſuis. 319.l.16.*poſt* Sapientis) *adde* Chaldaicè (& tempus orationis & iudicium veritatis cognoſcitur in corde Sapientis) Gr. l.20. ſciuntur, 320.l.23.tempus commoditatis,& m. l.25.quid ſibi f. 326.l. 35.Sennacherib.*& ſic paſſim.* 329.l.2.ישתכחו *yſchthachecu.* l.17.communis cuiuis hominum ſt. 330.in marg.*b* Ap.c.2. ibid. k 5.in Vertem. 331.l. 36. tunc primùm p. l. 39. iam iam egr. 332.l. 32. ומאריך *vemaarich.* 333.l.29. ἀναμένει 340.l.3. diuinorum iudiciorum. l. 33.Venuſina d. 342.l.8.aoguſtius. 344.l.6. לברור *liuror,* 345.l.40. inſ.neque amicitias, oeque in. 346.l 41. ad Electorum oumerum pert. 347. to marg.*f* Dial.c. 13.ibid.*g* in Vita c.3. l.24.hhabdchem.350.l.45.& CHRISTI. 351.l. 34.booi à malis.352.l.16.e.excuſationes.l.26. ואחריו *veachrarau*.353.l.19.er. animam ſ. l.29.יחבר *techubbar*.356.l.7.Berchorij M.358.l.11. eſſe paſſutum.359.l.4. Ponti ſenſus. 361.l.24. iam.Senſus.362.l.34. Zaith. 363.l.10. Cagnatum. l.13. Gentiano. 364.l. 9. idem velit,q. l.36.in ſua i. 366. l.18. cuiquewis rel. 368. l.14. velox citins non. l. 39. Ouidij de Atalanta. 369. l.5. non eſſe car. l.7. laboremus. 375.l.5. ait Eccleſiam militantem. 376.l. 14.rotant,vt S.l.17.Poliorceticon.l.18. Bonaiuri. 378.in marg.*n* Patronat. §. 1. ibid. *u* Serm. 2. de ſeptem. 379.l. 19. increuetunr ſerui. l. 33 ſt. audiri. 381.l.6. Illa.382.l.4. effectum. ibid. io marg. *b* Ezech. 389.l.12. veterem editionem, E. l.26. prior l.390. in marg *f* Act. cap. 1. l.29. Stultus a.391.l. 3. peccare ſim. l.7. ceteri. l.31. ad anteriora. 392.l.13. qui hinc pr. l. 16. quamlibet. 393. l. 8. in foueam mal.l.35. leuare por. 394.l.38. futurum,vt. 397.in marg. *k* Ep.2.l. 17. Anterus. 399. l.13. in honoribus temp. 402. io marg. *a* Eccleſ. 27. 30. l. 7. decidentis, q. ibid. in marg. *u* Lib.4.c.12. 413.l.8. ſepe.l.17. ſepe. 405.l.2. Iordanem. l.41. reddat. l.42. poſſe victoriam obtioeri. 406.l.15. excellentia. l.31. exiit. 407. in marg. *m* 12. de Leg. 408.l.25. hachſcher. 410. l. 24. Res tritiſſima. 415.l.3. expoſitione E. l.8. iuuenum vſus. 416.in marg. *o* Dialog. 2. de iuſto. 417.l.1. CHRISTI ſuper humerum. ibid. in marg. *c* Epiſt. 175. l. 7. Eringion. 418. in marg. *b* Lud.Barrhema. ibid. *dele, g* Cap. 420.l. 26. inf.manuum p. 423.l.45.quidam n. 436. l.31. poſſumns dignos cruciatus,dignámque. 437.l.29. gratia ipſa. l. 39. contemplatiuæ. 442.l. 24. ſuauitatem inf. 443.l. 40. animabus iuſt. 445.l. 1. vt apud. 446.l.38. quos in. ibid. in marg. *m* 2.Georg. 448.l.7.Perſiſto in ſ. l.46.transfunderetur or. 449.l. 16.dicſque h. 450.l. 11. Quis enim Chr. 453.l.26. ἀνώφορον. 458.l.42.Ribadioeiram. 460.l.16. qui hoc laboꝛ. 404.l.2.tux.] l.12. poſt iſtum. l.27. & plures. 465. in marg. *d* Oratio 4. 473.l.37. filium ph. 483.l.11.ſicut vitta. 487. l. 17. adaprato ep. 493. l. 12. ἐξήτασε. 500.l.3.Origenes. 518. l.2.dixerunt. 527.l.16. Pſalmo centeſimo. 543.l.3. nominari, hodiéque. 565. l. 2. edit. noſtram. 567. l. 43. Pſalterium Vaticanum. 571. l. 5. cepit,&c. 575.l.32.epiphonema. l.37. ἀπευθοῦντας. 580.l.21.vt alibi dic. 582. l.11. variarum. 590.l.18. παιδεύτης. 599.l.34. munere fung. l.37.& infimi. 603.in marg.*b* 2. Cor. 604.l.26. ad illnm.

398.191

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google